HERODOTOS

TARİH

HASAN ÂLİ YÜCEL KLASİKLER DİZİSİ

ÇEVİREN: MÜNTEKİM ÖKMEN

TÜRKİYE İŞ BANKASI
Kültür Yayınları

VIII. BASIM

HASAN ÂLİ YÜCEL KLASİKLER DİZİSİ

HERODOTOS
TARİH

ÖZGÜN ADI
HISTORIES

ÇEVİREN
MÜNTEKİM ÖKMEN

Sertifika No: 11213

DÜZELTİ
ALİ ALKAN İNAL

GÖRSEL YÖNETMEN
BİROL BAYRAM

GRAFİK TASARIM VE UYGULAMA
TÜRKİYE İŞ BANKASI KÜLTÜR YAYINLARI

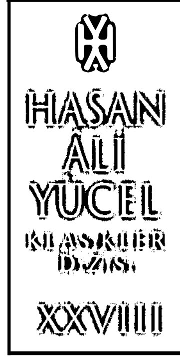
BU KİTABIN İLK ÜÇ BASIMI 1973, 1983 VE 1991 YILLARINDA
REMZİ KİTABEVİ'NDE YAPILMIŞTIR

TÜRKİYE İŞ BANKASI KÜLTÜR YAYINLARI'NDA
I. BASIM OCAK 2002, İSTANBUL
VIII. BASIM EKİM 2012, İSTANBUL

ISBN 978-975-458-721-0 (KARTON KAPAKLI)

BASKI
ALTAN BASIM SAN. TİC. LTD. ŞTİ.
YÜZYIL MAH., MATBAACILAR SİT., 222/A, BAĞCILAR, İSTANBUL
(0212) 629 03 74
Sertifika No: 11968

TÜRKİYE İŞ BANKASI KÜLTÜR YAYINLARI
İSTİKLAL CADDESİ, MEŞELİK SOKAK NO: 2/4 BEYOĞLU 34433 İSTANBUL
Tel. (0212) 252 39 91
Fax. (0212) 252 39 95
www.iskultur.com.tr



HERODOTOS

TARİH

ÇEVİREN
MÜNTEKİM ÖKMEN

TÜRKİYE İŞ BANKASI
Kültür Yayınları



İçindekiler

Önsöz ... vii

Birinci Kitap: KLİO ... 5
İkinci Kitap: EUTERPE ... 117
Üçüncü Kitap: THALİA ... 211
Dördüncü Kitap: MELPOMENE ... 293
Beşinci Kitap: TERPSİKHORE ... 381
Altıncı Kitap: ERATO ... 443
Yedinci Kitap: POLYMNİA ... 507
Sekizinci Kitap: URANİA ... 617
Dokuzuncu Kitap: KALLİOPE ... 685

Dizin ... 747
Soy Çizelgeleri ... 808
Herodotos'ta Ölçüler ... 813
Dareios Döneminin Başlıca Olayları ... 815
Kronoloji ... 816



Önsöz

Herodotos'un hayatı üzerine bilinenler azdır. Suidas'ın kısa tanıtma yazısı ve Byzans'lı Stephanos'un sakladığı mezar taşı yazıtı, Eusebios'un bir yazısı ve dağınık birkaç belge. Eski çağlardan kalanlar bunlardan ibarettir. Bunların üzerinde çalışan bilginlerin çıkardıkları sonuçlar, bize kendinden başka her şeyi anlatmaya çalışmış olan tarihin babası için tasarlanan hayat hikâyesine kaynak olmuşlardır. Kitabına kendisini bu kadar çok ve bu kadar az koyan bir yazar daha yoktur. Bu kadar çok, çünkü sevimli saflığı ve anlattığı konuya kendini kaptırışı, onun zevklerini, kişiliğini ve düşünce yolunu da yansıtmaktadır; bu kadar az, çünkü konusu araya kendisini de katmasına yer bırakmaz, zaten eski çağların yazarları kendi özel gizlilerini açmaya alışkın değillerdir. Kendisinden kendisi için zaman zaman öğrendiklerimiz, nerelere gittiği, hangi kentlerde bulunduğu ve kimlerle görüştüğünden ibarettir; ama bunlar azdır ve hangi tarihlerde olduğunu da yazmadığından, yolculuklarının sırası da bilinmez. Çağının töresine uyarak, kitabını "Halikarnassos'lu Herodotos araştırmasını kamuya sunar" diye imzalamıştır. Ve adını ve yurdunu açıkladıktan sonra aradan çekilmiştir. Bundan ötürü kitabında onun yalnız aydın ve manevi kişiliğini görebilmekteyiz.



Önsöz

Herodotos'un hayatı üzerine bilinenler azdır. Suidas'ın kısa tanıtma yazısı ve Byzans'lı Stephanos'un sakladığı mezar taşı yazıtı, Eusebios'un bir yazısı ve dağınık birkaç belge. Eski çağlardan kalanlar bunlardan ibarettir. Bunların üzerinde çalışan bilginlerin çıkardıkları sonuçlar, bize kendinden başka her şeyi anlatmaya çalışmış olan tarihin babası için tasarlanan hayat hikâyesine kaynak olmuşlardır. Kitabına kendisini bu kadar çok ve bu kadar az koyan bir yazar daha yoktur. Bu kadar çok, çünkü sevimli saflığı ve anlattığı konuya kendini kaptırışı, onun zevklerini, kişiliğini ve düşünce yolunu da yansıtmaktadır; bu kadar az, çünkü konusu araya kendisini de katmasına yer bırakmaz, zaten eski çağların yazarları kendi özel gizlilerini açmaya alışkın değillerdir. Kendisinden kendisi için zaman zaman öğrendiklerimiz, nerelere gittiği, hangi kentlerde bulunduğu ve kimlerle görüştüğünden ibarettir; ama bunlar azdır ve hangi tarihlerde olduğunu da yazmadığından, yolculuklarının sırası da bilinmez. Çağının töresine uyarak, kitabını "Halikarnassos'lu Herodotos araştırmasını kamuya sunar" diye imzalamıştır. Ve adını ve yurdunu açıkladıktan sonra aradan çekilmiştir. Bundan ötürü kitabında onun yalnız aydın ve manevi kişiliğini görebilmekteyiz.

Suidas'ın tanıtma yazısı bir sözlük maddesidir: "Herodotos, Lyxes ve Dryo'nun oğlu, Halikarnassos'ta yüksek tabakadan doğma, Theodoros adında bir erkek kardeşi vardı. Artemisia'nın ikinci halefi Lygdamis yüzünden Halikarnassos'tan kaçıp Samos'a yerleşti. Samos'ta İoncasını ilerletti, Pers kralı Kyros ve Lydia kralı Kandaules çağlarıyla başlayan dokuz kitaplık bir tarih yazdı. Halikarnassos'a döndüğü zaman tyranı devirdi, ama politika çekememezlikleri karşısında kendi isteğiyle çıktı ve o sırada Atinalıların kurmakta oldukları Thurium'da yerleşti. Orada öldü. Mezarı orada, agoradadır. Pella'da öldüğünü söyleyenler de vardır. Eserinin kitapları Musa'ların adlarını taşır". (Kitaplara Musa adlarını koyanlar İskenderiyeli eleştiricilerdir. Bu şiirli sunuşu onlara borçludur.) Herodotos'un Panyasis adında Halikarnassos'lu bir şairin yeğeni olduğunu da gene Suidas'ın bir başka yazısından öğreniyoruz.

Byzans'lı Stephanos, sözlüğünün Thurium maddesine tarihçinin mezar taşı için yazılan bir yazıtı almıştır. "Bu toprak Lyxes oğlu Herodotos'un kemiklerini örtmektedir; eski İon tarihçilerinin prensi Dor topraklarında doğmuştu. Yurttaşlarının saldırılarına dayanamayarak kaçmış ve Thurium'u ikinci yurdu yapmıştır".

Eusebios da, "Tarihçi Herodotos'un İÖ 468-467 yıllarında tanınmaya başladığını" bildirir ki, bundan da yaklaşık olarak doğum yılına varılabilir.

Bu metinler üzerine açılan uzun tartışmalara dokunmadan, araştırıcıların vardıkları, doğruya yakın sonuçlar özetleyeceğiz. Herodotos, Karia kenti Halikarnassos'ta, İÖ 490 yıllarında dünyaya gelmiştir. Sitenin gözde ailelerinden birindendir, seçkin bir çevrede yaşamıştır. Amcası Panyasis, çok gerilemiş olan şiiri diriltebilecek kadar güçlü bir şairdi (Suidas, Panyasis maddesi). Herakles üzerine bir destan yazmıştı; eski lejand'lar, myth'ler ve Yunan anlatıları konusunda yeğeninin yetişmesine yardımcı olduğu düşünülebilir.

Şimdi bu kadarını bildikten sonra, biraz da belleğimizi işleterek konuyu daha da genişletmek mümkündür.

Dor'lar Halikarnassos'u kolonize etmişlerdi, ama o çağda her yerde İon dili konuşuluyordu. Herodotos'un Samos'a gitmeden önce de ve hatta çocukluğundan beri, Yunanistan'ın edebiyat dili olan bu zengin ve kıvrak dili bildiği ve konuştuğu düşünülebilir, zaten yazdığı tarih de bu dilin en güzel anıtlarından biri olarak kalmıştır. Nerelere ve ne zaman gittiğini çıkarmak zorsa da, çok yer gezdiği bellidir. Soyu sopu varlıklı olduğuna göre, gençliğinde öğrenimini öbür İon kentlerinde tamamlamış ve Önasya'nın belli başlı yerlerine gitmiş olduğu şüphesizdir. Sonradan kendi yurduna dönmüş, ama tyran Lygdamis'e karşı kopan başarısız bir ayaklanmada amcası Panyasis ölmüş, kendisi de yurdundan çıkarılmış, Samos'a gitmişti. Eğer Eusebios'un vermiş olduğu tarih gerçekten Herodotos'un tanınmaya başladığı yıl olarak kabul edilirse, bu olayın İÖ 468-467 yıllarına rastladığı düşünülebilir. Böylece belki Herodotos da, küçük Yunan kentlerinde adları daha önce edebiyata geçmiş bulunan Harmodios ve Aristogeiton'un anılarını yücelten ve çoğu zaman geçici kalan bir bağımsızlık uğruna, zorbalığa başkaldıran yurtseverlerden birisi olmuştur. Politik özgürlük konusunda Atinalılara güzel bir övgü yaptırır (Kitap V, bölüm 78) ve kral Kserkses'i öven bir Pers'e karşı, iki Spartalı'ya şu cevabı verdirir: "Sen köleliğin ne olduğunu biliyorsun, ama özgürlük, onu tatlı mı acı mı olduğunu bilmiyorsun; eğer onun tadını almış olsaydın, onu bize mızraklarla değil, baltalarla savunmayı öğütlerdin." (Kitap VII, bölüm 135).

Büyük keşif yolculuklarına Samos'tan çıkmıştır. Belki ilk olarak Kyrene'ye gitmiş, ikinci olarak da Karadeniz bölgelerini dolaşmıştır. Sonra Pers makamlarının sağladıkları büyük kolaylıklardan da yararlanarak, bu büyük imparatorluğun birçok yerini, Lydia, Media, İran'ı ve sphinx'leri kadar esrarlı uygarlığın beşiği Mısır'ı, dünyanın en uzak yerlerine, tâ

Herakles direklerinin ötelerine kadar mal götürüp getiren denizci tüccarlar ülkesi Fenike'yi gezmiştir. Gittiği yerlerde halk ağzından anlatılar topluyordu; ileri gelen kişilerle buluşup görüşüyordu; bilginlerle ilişki kuruyordu; resmi yazıları inceliyordu; Kserkses ordusu birliklerinin sayısını (Kitap VI-I, bölüm 184), ya da Plataia savaşlarındaki Yunan ordusu mevcudunu (Kitap IX, bölüm 28) bu belgelerden çıkarmıştır. Ülkenin gelenek ve göreneklerini ve törelerini araştırıyor, bir anıtın sırrını çözmek için yolunu değiştiriyor, araştıran, inceleyen ve anlayan uyanık bir gözle olaylara, insanlara, anlatılara bakıyor, Odysseus gibi "çok insanların sitelerini görerek ve karakterlerini tanıyarak (*Odysseia I,* 3) ama fazla olarak, gördüklerini tabletlerine dikkatle not ederek değerli ve çeşitli bilgiler topluyordu. İnsanoğlunun elinden çıkan ilk büyük tarih kitabının dayanakları böyle toplanmıştır. Eser, arkeoloji, folklor ve tarihi hep birden kapsamakta ve olayları içinden gören duygulu bir gazete yazarının taze izlenimlerini vermektedir.

Yunanistan'da da yaşadı; V. yüzyılın göz kamaştırıcı Atina'sını tanıdı, Sophokles'le dostluk etti; Plataia savaşlarından önceki destan günlerini yaşamış olan Orkhomenos'lu Thesandros ile konuştu (Kitap IX, bölüm 16). Yunan anlatıları, ki eleştirisiz güvenilemez, onu bize birçok yerde ve özellikle Olympia'da ve Atina'da eserinin en güzel parçalarını okurken göstermektedir. Çocuk Thukydides'te tarih merakı, Herodotos'u dinlerken uyanmış olmalıdır. Bu çeşit seanslara tanık olmak üzere elimizde gene Thukydides'in bir eleştirisi vardır. Bu tarihleri, belki de Herodotos'u kastetmeyerek küçümser, bunların "gerçeği aramak zahmetine katlanan bir düşünürün, gelecek yüzyıllara yararlı bilgiler bırakmak isteğiyle değil, kalabalık karşısında okuyup çabuk başarılar sağlamak" amacıyla yazılmış olduklarını söyler (*Thukydides I,* 22).

Herodotos, uzun yolculuklardan sonra yurduna döndü. Anlaşıldığına göre, tyran Lygdamis yurttaşlarına, sonradan

İÖ 454'te devrilmesine yol açacak olan bir çeşit anayasa tanımıştı; Halikarnassos'ta politika olanakları yeniden doğmuş oluyordu. Ama Herodotos, yurdunda uzun süre kalmadı. Yunan sitelerinde sivrilmiş kişilerin durumları oynaktı. İhtiras ve kıskançlık, sürekli didişmelere yol açıyordu. Az çok tanınmış kişilerin bir ayaklanma sonucu yurtlarından ayrılmak zorunda kalmaları çeşidinden olaylara, Herodotos'un anlattıkları arasında çokça rastlanır. Herodotos'un daha o tarihte bir geçmişi vardı, büyük bir işe başlamıştı, vazgeçemezdi, bu iş onu yurdundan çıkarmaya zorluyordu. Yeniden yola çıktı. Birkaç yıl sonra (İÖ 444'e doğru), Büyük Yunanistan'da Thurium'u kurmak üzere yola çıkan Atinalılar arasına karıştı. Bundan yararlanıp Güney İtalya'yı ve Sicilya'yı da tanıdı. Sonra yaşlanmış ve artık Thurium'dan ayrılmamıştır, mezarı da oradadır. Bıraktığı anı son günlerinin yurduna o kadar bağlıdır ki, eski çağların editörleri onu Thurium'lu olarak gösterebilmişlerdir. Aristoteles, Halikarnassos'lu Herodotos demez, Thurium'lu Herodotos der (*Rhetorika III, 9*). Peloponez savaşları başladıktan sonra ölmüştür. Kitabının bir yerinde bu savaşa değinmesinden çıkan sonuç budur (Kitap IX, bölüm 73). Gözlerini dünyaya İÖ 425'e doğru kapadığı kabul edilmektedir.

Eserinin hemen bütünü elimizdedir. Bu tarihten başka bir eseri bilinmiyor. Kendisi bir yerde Asur hikâyeleri'nden söz eder (Kitap I, bölüm 106 ve 184), ama bunlar yoktur, belki hiç yazılmamıştır. Bir de Homeros'un hayatı var, Herodotos imzasını taşır, ama hiçbir eleştirici bunu onun yazmış olacağını kabul etmez.

Herodotos tarihinden çıkan sorunları bu yazıda ele almak mümkün değildir. Biz çağımız editörlerinin ve bilginlerinin dokundukları belli başlı sorunlara değinmekle yetineceğiz.

Eserin bir belge olarak değeri nedir? Eskilerden birçoğu ve bu arada Ktesias ve Plutarkhos, Herodotos'u çok hırpalamışlardır, hatta yalancılık ve kalleşlikle suçlamaya kadar

gitmişlerdir. Haklı olarak Plutarkhos'a mal edilen *Herodotos'un Kötülüğü Üzerine* başlıklı kitabın adı önemlidir. Bu eleştirilere yeniler de katılmışlardır. Büyük İngiliz editörü Sayce, bir tarih yazarı için temel nitelik olan bilimsel doğruluğu Herodotos için kabul etmektedir; Herodotos'u kendinden öncekilerin verdikleri bilgileri, adlarını anmadan aşırmakla ve kendini onlardan daha bilgiliymiş gibi göstermeye çalışmış olmakla suçlamıştır. Eğer Fransız eleştiricileri ve bu arada Hauvette ve Alfred Croiste gibi, tarihçinin iyi niyetinden şüphe etmiyorsak, o zaman şu sorulara cevap bulmamız gerekecektir: Anlattıklarının bir değeri var mıdır, görmesini ve sonuç çıkarmasını bilen bir gözlemci midir, doğruyu söylemek istese bile, neyin doğru olduğunu görebilmiş midir?

Bu soruların cevabı için koskoca bir program ya da son derece karmaşık bir inceleme gerekir. Meraklı bir okuyucu, Amédée Hauvette'in *Hérodote, Historien des Guerres Médiques* kitabından daha iyi bir kılavuz bulamaz (Paris, Hachette, 1894). Bunda bütün bu sorular inceden inceye işlenmiştir. Çeşitli metinler ele alınmış, tartışılmıştır. M. Croiset de *Histoire de la Littérature Grecque* (Paris Fontemoing)'inin ikinci cildinde aynı sorulara değinir.

Herodotos'tan önce Logographlar (Logos Graphein, düzyazı ile yazan yazarlar) vardı. Miletos'lu Kadmos, Mitylene'li Hellanikos, Lampsakos (Lapseki)'lu Kharon, Miletos'lu Hekataios ve daha başkaları insanların geçmişleriyle ilgilenmişlerdir. Kentlerin kuruluşlarını anlatıyorlardı; bir siteyi ya da büyük bir aileyi doğru olmaktan çok, göz kamaştırıcı bir soy zinciriyle ünlü kahramanlara bağlıyor, övüyorlardı. Soyu ile övünen birçok hanedan, soylarını onlara borçludur. Doğu dünyasını ve Akdeniz'i anlatıyorlardı. Samos'un anakara Yunanlılarına Herakles direkleri kadar uzak geldiği bir zamanda (Kitap VIII, bölüm 132), çağdaşlarına hangi soydan geldiklerini ve içinde yaşadıkları dünyayı tanıtıyorlardı. Ama bunlarda masal, tarihten daha çok yer tutuyordu, sanat hemen hiç yoktu. Za-

ten bunlar, bir yanlarıyla az çok mythos'a dayanan olayları tek tek ve kuru kuru anlatmaktan öteye geçmiyorlardı. Felsefe ve moralin ışığında daha bir canlı olarak ve bir arada ele alınmıyorlardı. Ama hoşa gidiyorlardı. Sayılarının çok oluşu da bunu doğrulamaktadır.

Bu yazarlardan Miletos'lu Hekataios hepsinden üstündür. Bütün dünyayı (o zaman ne kadarı biliniyorsa) kapsayan geniş bir tarih düşüncesi, Herodotos'tan önce onundur. *Dünyanın Tasviri* adıyla yazdıkları, zamanında çok beğenilmiştir, bugün de adını o yaşatmaktadır, oysa öbürlerini yalnız uzman bilginler bilirler.

Herodotos'u aralarına katmamız gereken yazarlar bunlardır. Birinci isteği, çocukluğunu aydınlatan anlatıları söyleyenlerin katına yükselmekti. Sonra onların yetersizliklerini gördü; üstten bakmaya başladı; adlarını vermek gereğini bile duymadan onlardan, "İonia'lılar", "Grek'ler" diye söz eder oldu (Kitap II, bölüm 16). Kısır coğrafya bilgilerini alaya aldı, hatta dörde kadar saymasını bile bilmiyorlar diyecek kadar aşağı gördü. Başlangıçta kendisine örnek tuttuklarının da bunlardan aşağı kalır yanları yoktu. Kitabının bazı yerleri logograph'ların tutumunu göstermeye yetmektedir. Kyrene'nin kuruluşu hikâyesi bunlardan biridir (Kitap IV, bölüm 145). Mısırlıların âdetleri üzerine verilen ayrıntılar da böyledir (Kitap II, bölüm 35), en sabırlı okuyucuyu bile usandıracak kadar uzundur. Bir Leonidas ya da Leotykhidas'ın soyunu sopunu tâ Sparta krallarının atası sayılan Herakles'e kadar sayıp dökmesi de bunun örneğidir (Kitap VII, bölüm 204; Kitap VIII, bölüm 131).

Ama Herodotos'u, belki Hekataios dışında, logograph'lardan ayıran ve daha başka bir yayılım alanına sokan şey, kitabında yansıyan kavrayış üstünlüğüdür. Eser şiirsel ve yücedir. Halklar arasındaki gizli ilişkilere, aralarındaki beraberliğe indiği ölçüde ve zamanla kavrayış gücü daha da gelişmiştir. Eski imparatorlukların yıkıntıları üzerinde yenilerinin kurulduğunu görüyor ve dünyada olup

bitenlere Dionysos tiyatrolarında oynanan trilojilerde olduğu gibi, olayların birbirine bağlandığı bir dram seyreder gibi bakıyordu.

Bu kavrayış üstünlüğü dramın iki başoyuncusunu, Grek'lerle Barbar'ları karşı karşıya getirebildiği zamanlar daha da aydınlıktır (Kitap I, bölüm 1-4). İo, Medeia ve Helene lejandlarının yaşattıkları ilk kavgalardan beri tarih, Doğu ve Avrupa arasındaki çatışmadır. Anlatana düşen iş, bu devler düellosunu gözler önünde canlandırabilmekten ibarettir. Tarih labirentine girebilmek için elinde Ariadne ipliği de vardır. İçinde kaybolduğu sanılan karışık yolların onu nereye çıkaracağını bilir. Bize hep Doğu'nun, en son Med savaşlarında Hellen kalkanına çarpıp parçalanıncaya kadar, yaptığı sataşmaları, istekleri anlatmıştır.

Yaptığı iş, olayları yan yana dizmekten ibaret değildir, Herodotos'ta kompozisyon ve düzen vardır; çağdaşı Anaxagoras'ın deyimiyle, "Kral zekâ" olayları kavranılır hale getirir. Yalnız ne var ki Herodotos, eskiden bir logograph olduğunu sıkça hatırlatmaktadır; uzun yolculukların ve sabırlı araştırmaların sonuçlarını fedaya razı olamaz. Ondan kısaltmak, daraltmak, ayıklamak istenemez. Bu ona, Herodotos olma, demek olur. Bize, "büyük, görülmemiş" diye anlattığı şeylerin içinde çok çocukça şeyler de vardır. Ama bunu parmağına dolayıp onu çekiştirmek de iyi niyetle bağdaşamaz. Biz de kızıl Gustave Planche gibi yapmalıyız. Sainte-Beuve'e göre Planche, George Sand'ın romanlarını okur, güzelliğine dokunmadan, Fransızca yanlışlarını düzeltirmiş. Herodotos da, Mme. G. Sand gibi *lacta ubertas*'a sahiptir. Bu, sütü gür memeleri kurutmamalıyız.

Herodotos'un elinizdeki bu çevirisi için H.R. Dietsch'in düzenlediği metin esas alınmıştır. Türkçe'ye, Fransızca Henri Berguin çevirisinden aktarılmıştır. Beni bu işe özendiren ve kitabı Yunanca aslı ile karşılaştıran rahmetli arkadaşım Azra Erhat'ı saygı ve sevgi ile anıyorum.

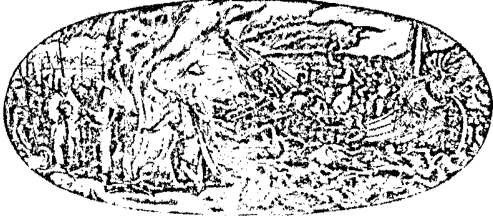
Müntekim Ökmen



HALİKARNASSOSLU HERODOTOS TARİHİ YA DA HER BİRİ BİR MUSA ADI TAŞIYAN DOKUZ KİTABI


PERE
In quo et
DACIAE PARS
MYSIA.
ILLYRICVM.
SINVS HADRIATICVS.
ITA
LIA.
Tuscia.
Latium
Roma
Campa
nia
Neapolis
Salernum
MARE TYRRHENVM.
MACE
DONIA.
THRA
EPI
RVS.
ACHAIA.
OCCIDENS.
MARE
IONIVM.
SICILIA.
PE LO
PONNE
SVS.
Melita insula, D. Pauli naufragio nobilis.
Syrtis minor.
MARIS MEDITER
Syrtis maior.
AFRICA PROPRIA
CYRENE.
Abrah. Ortelius describebat 1579.
QVONIAM IGITVR SCIMVS ET PERSVASVM HABEMV
FIDEM ENIM AMBVLAMVS, ET NON PER VISVM;
SE APVD DOMINVM NOSTRVM. SATAGIMVS

PAVLI
CVS.
orum historiae,
geogra-
ar.



PONTVS EVXINVS.
CAVCASEVM MARE.
COLCHIS
PAPHLAGONIA.
PONTVS
ARMENIA
GALATIA
CAPPADOCIA
ARMENIA MINOR.
MAIOR.
LICAONIA.
PISIDIA
PAMPHYLIA.
CILICIA.
ORIENS.
MESOPOTAMIA.
PAMPHYLIVM MARE
CYPRVS.
Cyrrestica.
SYRIA
SYRIACVM Mare
PALESTINA
Iudea.
ARABIA DESERTA
ARABIA PETRAEA.
BABYLONIAE pars.
RVBRI MARIS Pars.
ARABIAE FELICIS pars.
65 70 75

PORE HABITAMVS, PEREGRINAMVR A DOMINO; PER
T PEROPTAMVS PEREGRINARI A CORPORE, ET ES-
VMVS, SIVE INCOLAE, VT ILLI PLACEAMVS. 2. Corinth. 5.







Birinci Kitap
KLİO

Bu, Halikarnassoslu Herodotos'un kamuya sunduğu araştırmadır. İnsanoğlunun yaptıkları zamanla unutulmasın ve gerek Yunanlıların, gerekse barbarların meydana getirdikleri harikalar bir gün adsız kalmasın, tek amacı budur; bir de bunlar birbirleriyle neden dövüşürlerdi diye merakta kalınmasın.

1. — İranlı anlatıcılar derler ki, kavgayı Fenikeliler çıkardılar, bunlar Erythreia denilen denizden kalkıp bizim kıyılarımıza geldiler[1], bugün de üzerinde oturdukları ülkeye yerleştiler ve hemen denize açılıp uzun yolculuklara giriştiler; Mısır'dan, Asurya'dan mal toplayıp, bunları bütün bölgelere, en çok da Argos ülkesine götürdüler. –Bugün Yunanistan denilen ülkede Argos, o zamanlar her bakımdan önde giderdi.– Böylece Argos'a gelen Fenikeliler, diye anlatıyorlar, mallarını sergilemişler. Beşinci ya da altıncı günü pek çoğunu elden çıkarmışlardır ki, bir küme kadın deniz kıyısına çıkagelmiş, kralın kızı da aralarındaymış. Adı, Yunanlıların da de-

---

1 *Erythreia Denizi.* Yalnız Kızıldeniz'i değil İran Körfezi'ni ve Hint Okyanusu'nu da gösterir. Herodotos'un sık sık *Bizim Deniz* dediği Akdeniz'dir.

dikleri gibi İo idi ve İnakhos'un kızıydı. Bu kadınlar, gemilerin kıç yönünde ve oldukça yakınında durup beğendikleri şeyleri satın almaya koyulmuşlar, derken Fenikeliler hep birden üzerlerine atılmışlar, çoğu kaçıp kurtulmuş, ama İo yakalananlar arasındaymış, sonra gemilerine atlayıp Mısır'a doğru dümen tutmuşlar ve gözden kaybolmuşlar.

2. — İşte İo, Perslere göre ve Yunanlıların dediklerinin tersine, Mısır'a böyle gelmiş ve çarpışmalar böyle başlamış, çünkü Yunanlılar ki, ille de onlardır denemez, bence belki de Giritliydiler, daha sonra Fenike'deki Tyr'a yanaşmış ve kral kızı Europe'yi kaçırmışlardır. Böylece iki taraf ödeşmiş oluyordu; ama sonraki ikinci saldırı Yunanlılara yüklenmelidir diyor bizimkiler. Uzun bir gemiye atlayıp Kolkhis'deki Aia kentine ve Phasis'e kadar kürek çekmişler ve kendilerini buralara kadar getiren isteklerinin hepsini elde ettikten sonra dönerken, kralın kızı Medeia'yı da kaldırmışlar. Kolkhis kralı peşlerine adam salmış, hakkını aramış, "Kızımı geri verin" demiş, ama onlar da karşılık olarak demişler ki, "Siz de Argoslu İo'yu kaçırmıştınız ve karşılığında hoşnutluk da vermemiştiniz, biz de size daha fazlasını verecek değiliz."

3. — Bu olayların üzerinden iki nesil geçmiş, gene Perslere göre, bunları bilen Alexandros, Priamos'un oğlu, Yunanistan'dan bir kadın kaçırmak istemiş, bu yüzden bir cezaya çarpılmayacağına güveniyormuş, nasıl ki, o ilk kadın kaçırıcılar da ceza görmemişlerdi. Ve Helene'yi kaçırmış. Yunanlılar önce adamlar gönderip Helene'yi geri istemişler, özür dileyin demişler. Buna karşılık Medeia'nın kaldırılışı öne sürülerek, "Şimdi bizden istediklerinizi, o zaman da siz vermemiştiniz," denilmiş.

4. — O zamana kadar olan şey, karşılıklı kız kaçırmaktan ibaretti. Ama bu sefer Yunanlılar, Perslere göre, açıkça suçludurlar – zira onların Asya'ya karşı açtıkları sefer, Perslerin Avrupa'ya karşı açtıkları seferden öncedir. Hem kadın kaçırmayı Persler de hoş görmezler, ama bu çeşit çapkınlık-

ların öcünü sürdürmek, onlara göre akıl işi değildir ve aklı başında kimselerin böyle şeylere pek aldırış etmemeleri gerekir, zira belli bir şey, bu kadınlar kendileri de razı olmasalar, zorla kaçırılamazlardı. Onlar, Asyalılar, kendilerinden kadın kaçırılmasını pek umursamamışlardı, ama Yunanlılar Spartalı bir kadın uğruna koca bir donanma toplamışlar, Asya'nın üstüne yürümüşler, Priamos'un ülkesini yerle bir etmişlerdi, o günden bu yana Yunanlı onlar için artık düşmandır. – Biliyoruz ki, Asya'yı ve orada oturan barbarları, Persler kendilerinin sayarlar. Avrupa, özellikle Yunan dünyası, onlar için yabancıdır[2].

5. — Persler, olayları böyle anlatırlar ve İlyon'un düşüşüyle başlar Yunanlılara karşı öfkeleri. – İo konusunda Perslerin ve Fenikelilerin söyledikleri birbirini tutmaz, Fenikeliler derler ki, o Mısır'a götürülmüştür, ama zorla değil. Argos'ta gemi sahibiyle ilişkisi olmuş, gebe olduğunu anlayınca ana babasının yüzüne çıkamamış, kusurunu örtmek için, kendi isteğiyle açılmıştır denize Fenikelilerin peşinden. – Pers ve Fenike anlatımı böyle. Bana sorarsanız, ben şöyle oldu ya da böyle oldu diyemem, ama Yunanlılara karşı ilk haksızlığı yapan işte şudur diye gösterdikten sonra hikâyeme devam edeceğim ve küçük kentlerden de büyüklerinden daha az söz etmeyeceğim. Zira o zamanlar büyük olan kentlerin hemen hepsi sonradan küçülmüşlerdir ve benim gördüğüm büyükleri o zamanlar küçüktüler. Böylece insanoğlunun mal mülk bakımından hep aynı düzeyde kalmadığını göz önünde tutarak, birilerini olduğu kadar öbürlerini de anlatacağım.

---

2 Herodotos, İo, Europe, Media ve Helene lejandlarına dokunurken bunları doğaüstü niteliklerinden soyar. Bir ırmak tanrısı olan İnakhos'ın kızı İo'dan söz ederken onun, Here'nin kıskançlığı yüzünden genç bir inek haline dönüştüğünden ve öfkeli bir sineğin önünde dünyayı dört döndüğünden laf etmez. Europe'yi, boğa biçimine giren Zeus değil, Giritli denizciler kaçırırlar. Medeia'nın adı Argo denizcileri hikâyesine bağlıyken, Herodotos bunu da ağzına almaz. Helene ve Troya savaşı konusunda da işin mitoloji yönü için bir şey söylemez.

Lydia – Kroisos

6. — Kroisos doğuştan Lydialıydı[3], güneyden girip Syria ve Paphlagonia arasında akan ve Karadeniz denilen denizdeki Boreas rüzgârı yöresinde son bulan Halys ırmağının beri yakasındaki ulusların tyranı olan Alyattes'in oğluydu. İşte kimi Yunanlıları haraca bağlarken, kimilerini de dost edinen ilk barbar, bizim bildiğimiz bu Kroisos'tur. İonları, Aiolialıları, Asya Dorlarını haraca bağlamış, Lakedaimonlularla dost olmuştur. Kroisos'un ortaya çıkışından önce bütün Yunanlılar özgürdüler, çünkü Kimmerlerin açtıkları sefer ki, İonia üzerine yapılmıştır ve daha eskidir, kentleri boyunduruk altına alamamış ve bir çapulcu akınından öteye geçememişti.

7. — Heraklesoğullarının elinde bulunan devlet, Mermnadlar denilen Kroisos soyunun eline geçmiş zamanla ve bakınız bu nasıl olmuş: Yunanlıların Myrsilos dedikleri Kandaules adında bir kral vardı. Sardes kralıydı ve Heraklesoğlu Alkaios soyundan geliyordu (zira Alkaios'un oğlu Belos, onun oğlu Ninos, onun oğlu Argon, Sardes'te hüküm süren Herakleslerin birincisiydi, Myrsos oğlu Kandaules de sonuncusu oluyordu. Buralarda Argon'dan önce hüküm sürmüş olanlar, eskiden Maionialılar denilen Lydia halkına kendi adını vermiş olan Atys oğlu Lydos'un soyundan üremişlerdir. Herakles ile İardanos'un bir kölesinden üreyerek Myrsos oğlu Kandaules'e kadar, yirmi iki nesil, beş yüz beş yıl babadan oğula hüküm sürmüş olan Heraklesoğullarına egemenliğini, tanrısal yanıta uyarak bunlar bırakmışlardır).

---

3 *Solon* 640 ve 548 yılları arasında yaşamış, 594'de Atina arkhontu olmuştur. Kroisos, Lydia tahtına en erken 560'da geçmiştir. İkisi arasında Herodotos'un Bölüm 30'da anlattığı gibi bir konuşma geçmiş olması çok şüphelidir. Kroisos kral olduğu zaman Solon'un on yıllık süresi çoktan geçmişti.

8. — İşte bu Kandaules karısına sevdalıydı ve sevdası çıldırasıya olduğundan, dünyanın en güzel yaratığının kendi karısı olduğunu sanıyordu. Bu sanı ile –bu arada şunu da söylemek gerekiyor ki, askerleri arasında en çok hoşlandığı bir Daskylos oğlu Gyges vardı[4]– önemli işlerini yaptırdığı bu Gyges'e, karısının ölçüsüz güzelliği ile övünmekten de geri kalmazdı. Sonunda bir gün Gyges'e şunları söyledi –zira başına bir bela gelmesi gerekiyordu– "Gyges, karımın ne kadar güzel olduğunu söylediğim zaman pek inanır gibi görünmüyorsun (çünkü kulak göz kadar öğretemez doğruyu insana). O halde onu bir de çırılçıplak gör." – Öbürü karşı koydu: "Efendim," dedi, "ne yakışıksız bir şey yapmamı istiyorsun. Efendimin karısını çırılçıplak seyretmek olur mu? Bir kadın üstünü çıkardı mı, utancından da soyunmuş olur. İnsanoğlunun namus kurallarını bulmasından bu yana çok zaman geçmiştir, bunlardan öğrenilmesi gereken bir tanesi de şu: Yalnız senin olana bak. Bütün kadınlar arasında en güzel olanının seninki olduğuna inanıyorum ve yalvarırım benden bu kadar ağır bir suç işlememi isteme."

9. — Bu sözlerle işi atlatmak istiyordu, sonradan başına bir iş açılmasından çekiniyordu çünkü. Ama Kandaules şöyle cevap verdi: "Korkma Gyges ve bunları seni denemek için söylediğimi sanma, karımın sana fenalığı dokunsun diye de değil; öyle yaparız ki, o senin kendisini gördüğünün farkına bile varmaz. Yattığımız odanın kapısının arkasına gizlerim seni, benden sonra o da gelir yatmak için. Kapının yanında bir koltuk vardır, üstündekileri birer birer çıkarıp

---

4 *Sayce, Archibald-Henry* (1846-1933), Gyges'in Lydia tahtına geçişini 687 yılına koymuştur. Felsefenin ahlak incelemesine konu olarak aldığı Gyges bu Gyges'tir. Bunun bir yüzüğü vardı, taşı avcun içine gelecek gibi döndürdüğü zaman Gyges kedi yavrusu oluyordu ve Lydia kralını da böyle öldürmüştü. Felsefe olayı böyle alır (Platon, *Devlet* 359–62). Herodotos'un Gyges'i, gerçeğe Platon'un çobanından daha yakın olmasa bile, hikâyeye ahlak meselesi karıştırılmamış; Gyges ideolojik tartışma bahanesi yapılmamıştır.

oraya koyar, sen de onu kolayca görürsün. O, koltuktan yatağa doğru yürürken arkasını sana dönmüş olacaktır, ötesi sana kalmış bir şey. Yalnız dikkat et, kapıdan çıkarken seni görmesin."

10. — Öbürü baktı ki, kurtuluş yok. "Olur" dedi. Kandaules yatma zamanı geldiğine hükmedince Gyges'i odaya götürdü, hemen arkadan kadın da geldi, içeri girdi, soyundu. Gyges hayran seyrediyordu. Yatağa yatmak için sırtını döndüğü zaman, gizlendiği yerden çıktı ve usulcacık kaçtı. Ama kadın gördü onu çıkarken. Bu işin kocasının başının altından çıktığını sezinlediği için hiç ses etmedi, utancında açılan yaranın farkına varmamış göründü, ama bunu Kandaules'e ödetmeyi koydu aklına. Zira Lydialılarda, hemen bütün barbarlarda olduğu gibi, çıplak görünmek büyük ayıp sayılır, hatta erkekler için bile.

11. — Bir şey belli etmiyor, sesini çıkarmıyordu. Ama sabah olunca en güvendiği adamlarını ayırdı, onlara görevler verdi ve birisini gönderip Gyges'i çağırttı. O da bir şey bildiğini pek sanmadığı için, emre uyup gitti, ilk defa olan bir şey değildi, kraliçe her zaman yanına çağırırdı onu. Karşısına çıkınca kadın ona şunları söyledi: "Senin için iki yol var Gyges, birinden birini seçebilirsin, hangisini istersen onu yap. Ya Kandaules'i öldür, beni de Lydia krallığını da al ya da Kandaules'e hoş görüneyim diye görmemen gereken şeylere bir daha gözlerini kaldırmaman için, hemen şimdi ölmeye hazır ol. Evet, ikinizden biriniz geberecek, ya seni bu suçu işlemeye zorlamış olan o ya da beni çıplak görmekle edep dışına çıkmış olan sen." Gyges, önce kulaklarına inanamadı, sonra böyle bir seçime zorlanmaması için yalvardı, ama razı edemedi ve baktı ki durum kötü, ya efendisini öldürecek ya da kendisi başkalarının eliyle ölecek, kendi canını kurtarmayı yeğ buldu. O zaman şöyle dedi: "Mademki istemediğim halde beni efendimi öldürmeye zorluyorsun, öyle olsun. Ama izin ver de bu işi nasıl yapa-

cağım onu da bileyim." Kadın cevap verdi: "Beni sana çıplak gösterdiği yerden saldırırsın, uyku onu senin elinin altında tutar."

12. — Karar verildi ve gece olunca (Gyges'i bırakmamıştı, hiçbir çaresi yoktu savuşmanın, ya kendisi canından olacaktı ya da Kandaules), kadının peşine düştü odasına kadar. Kadın eline bir hançer tutuşturdu, gene o kapının arkasına gizlendi ve Kandaules uyuyunca, ses çıkarmadan yanaştı ve vurdu. –Kadın ve krallık Gyges'in oldu.– Aşağı yukarı o zamanlarda yaşamış olan Paroslu Arkhilokhos da onun adını bir üçlüsünde yazmıştır.

13. — Krallık ona geçti ve Delphoi orakli* de bunu saptadı. Lydialılar arasında Kandaules'in öldürülmesini canavarca bir iş sayanlar oldu, bunlar silaha sarıldılar, sonunda Gyges'ten yana olanlarla bir anlaşma yaptılar, buna göre eğer orakl Lydia krallığını ona verirse, kral o olacak vermezse, krallık Heraklesoğullarına geri verilecekti. Orakl, krallığı ona verdi ve Gyges işte böylece başa geçmiş oldu. Aslında, Pythia'nın cevabı şöyleydi, Heraklesoğulları öçlerini alacaklar ve Gyges'in dördüncü kuşak torununu vuracaklardır[5]. Lydialılar da, kralları da bu öngörüye, gerçekleşeceği güne kadar kulak asmadılar.

14. — Devlet, böylece Heraklesoğullarının elinden çıkmış, Mermnadlara geçmiş oluyordu. Gyges başa geçince Delphoi'ye sunular yolladı, pek çok armağan: Delphoi'deki gümüşlerden başka, sayısız altın, mücevher ve bu arada adı anılmaya değer olarak altı tane iki kulplu som altın krateros

* Orakl olarak verdiğimiz Latince oraculum deyimi, hem kehanet verilen yer, hem kâhin, hem de kâhinin verdiği kehanet anlamına gelir. Bunu Türkçe tek bir kelime ile karşılayamayacağımız için orakl olarak bırakmayı yeğledik.

5 Metin beşinci kuşak diyor. Gyges'i saymazsak, Kroisos'a kadar arada üç kral kalır ki, onlar da Ardys, Sadyattes ve Alyattes'tir. Böylece Kroisos, Gyges'in beşinci değil, dördüncü kuşak torunu olur.

vardır ki, bunları tapınağın içine koydurmuştu. Bugün bunlar Korinthos hazinesi içinde boy gösteriyorlar ve ağırlıkları otuz talantondur. Korinthos hazinesi diyorum, ama aslında bu hazine devletin malı değildir, Eetion oğlu Kypselos'undur. Phrygia kralı Gordias oğlu Midas'tan sonra Delphoi'ye sunular gönderen ilk barbar, bizim bildiğimiz, işte bu Gyges'tir. Midas da üzerinde oturup alenen adalet dağıttığı krallık tahtını ki, görülmeye değer bir şeydir, sunu olarak vermişti, bu da tam Gyges'in krateroslarının durduğu yerdedir. Gyges'in sunuları olan bütün bu altın ve gümüş parçalara Delphoi'de, sunanın adına uyularak "Gygeantlar" denilir. – Bu Gyges tahta çıktıktan sonra, Miletos ve İzmir üzerine bir ordu gönderdi, hatta Kolophon kentini de aldı. Ama otuz sekiz yıllık saltanatı süresince, hatıralarda yaşayacak başka hiçbir şey olmadı ve biz de artık onu bırakacak ve sözü yeni gelene getireceğiz.

15. — Gyges'in yerine geçen oğlu Ardys için tek şey söyleyeceğim. Priene'yi aldı ve Miletos üzerine asker yolladı. Göçebe Skythlerin yurtlarından kovdukları Kimmerler, Asya'ya geldikleri ve akropol hariç, Sardes kentini aldıkları zaman burada hüküm süren oydu.

16. — Ardys kırk dokuz yıl başta kaldı, yerine geçen oğlu Sadyattes on iki yıl kaldı ve ondan sonra Alyattes geldi. Bu, Medlerden Deiokes soyundan Kyaxares'e karşı savaş açtı. Kimmerleri, Asya'dan sürdü; İzmir'i ki, Kolophon oraya bir koloni göndermişti, ele geçirdi. Klazomenaililere karşı asker yolladı. Ama uğradığı ağır bir bozgun yüzünden, onlardan tatsız bir hatıra kaldı kendisine. Onun hüküm sürdüğü zamanlarda anılmaya değer şu olaylar geçti:

17. — Miletoslulara karşı açılan savaş, ona babasından miras kalmıştı. Bundan ötürü sefere çıkıyordu ve kenti kuşatmak için şöyle yaptı: Toprağa emanet edilmiş olan ekin olgunlaşınca yola çıktı. Ordu syrinx, harp ve flüt, hem ka-

dın, hem erkek flütü sesleriyle yürüyordu[6]. Miletos topraklarına varıldığında, kırlık yerlerde çiftlikleri bozmak, yakıp yıkmak bir yana, kapılarına bile el sürmediler, her şeyi yerli yerinde bıraktılar; yalnız ağaçları kesiyor, ekini kaldırıyor ve geri dönüyorlardı. Miletoslular denizlere hâkimdiler, kenti kuşatmak düşünülemezdi, ama Lydialı, çiftlikleri bozmaktan kaçınıyordu; şunun için ki, Miletoslular gene çalışsınlar, toprağı eksinler, iyice yorgun düşsünler, o zaman o kendisi, gelecek akında yağma edecek bir şey bulabilsin.

18. — Bu savaş böylece on bir yıl sürdü, Miletoslular iki ağır yenilgiye uğradılar; biri Limeneion'da, kendi topraklarında dövüşürlerken, öbürü Maiandros Ovası'nda. Bu on bir yılın ilk altı ayında, gene Ardys'in oğlu Sadyattes hüküm sürüyordu Lydia üzerinde, zaten Miletos topraklarına asker salan da oydu, savaşa tutuşan da oydu, sonradan gelen beş yılda askeri harekâtı yöneten ise Sadyattes'in oğlu Alyattes'tir. Ona bu iş babasından kalmıştı, yukarıda da belirtmiştim, o da peşini bırakmamıştı. Bu çatışmalar süresince Miletoslular, İonialılardan Khios dışında bir yardım görmemişlerdir. Khios, Miletosluları tutmakla buna benzer bir hizmetin karşılığını ödemiş oluyordu. Zira Miletoslular da onların Erythrai'ye karşı verdikleri savaşın yükünü paylaşmışlardı.

19. — On ikinci yıl, ordu ekini ateşe verdiği sırada bir şey oldu: Buğday tutuştuktan sonra şiddetli rüzgârın önüne katılan alev Assesia Athene denilen Athene tapınağına kadar uzandı, tapınak alev aldı, yandı. O an için buna aldırış eden olmadı, ama ordu Sardes'e döndükten sonra Alyettes yatağa

---

6 *Hem kadın ve hem erkek flütü...* Metin iki sıfat kullanıyor. Bu da çeşitli yorumlara yol açıyor. Bazıları Alyattes'in ordusunda müzisyenlerin bulunduğu sonucuna varırlar. Yorumcuların çoğunluğu iki çeşit flütün söz konusu olduğunda birleşmişlerdir: Kalın sesli olan erkek flüt ve ince sesli kadın flüt. Sayce'a göre (sayfa 11, not 7) birinci yorum iyidir, ama eğer bu kabul edilmezse o zaman iki ayrı flüt düşünmek yerine, bir flütün iki oktavı bulunduğunu ve kalın seslisine erkek, ince seslisine de kadın flütü denildiğini düşünmek daha doğru olur.

düştü. Bir türlü iyileşemiyordu, belki yakınlarından birinin sözüne uyarak, belki de kendiliğinden Delphoi'ye elçiler gönderdi, hastalığı için tanrısal kehanete danışmakta hayır umuyordu. Elçiler Pythia'nın yanına vardıklarında, o önce Miletos topraklarında Assesia kentinde yakmış olduğunuz Athene tapınağını yeniden yapınız, ondan önce bir şey söylemem, cevabını verdi.

20. — Bunu Delphoililer anlatmışlardır bana böylece. Ama Miletoslular da birkaç ayrıntı eklediler: Kypselos oğlu Periandros, o sırada Miletos tyranı olan Thrasybulos'un değerli konuğu bulunuyordu. Alyattes'in orakle başvurduğu kulağına çalınınca, hemen Thrasybulos'a haber uçuran ve durumdan yararlanmasını salık veren o olmuş. İşte Miletos'ta da böyle anlatılır.

21. — Durumu öğrenen Alyattes, hemen Miletos'a bir adam gönderdi, Thrasybulos ve Miletoslularla bir ara verme anlaşması yapmak için, tapınak yeniden kuruluncaya kadar. Haberci, Miletos'a geldi, bu arada Alyattes'in asıl niyetini öğrenmiş olan kurnaz Thrasybulos, şöyle bir şey düşündü: Emir verdi, ne kadar buğday varsa, ister kendisinin ister başkalarının, hepsi agoraya yığıldı; herkese duyurdu ki, içkili bir şenlik düzenlenecek, kendisi haydi der demez, herkes sevinç gösterileri içerisinde birbirine şölenler verecek.

22. — Thrasybulos'un böyle yapması, Sardes elçisi meydana yığılan buğday tepelerini ve sevinç içinde yüzen insanları görsün, gidip Alyattes'e anlatsın diyeydi, bu emri onun için vermişti. Böyle de oldu. Elçi şenliği gördü ve Lydialıların sözlerini Thrasybulos'a iletip de Sardes'e döndüğü zaman, barışı sağlayan biricik neden, bana dediklerine göre bu oldu. Alyattes, kendisine Miletos'ta şiddetli bir kıtlık olduğu ve halkın dayanacak hali kalmadığı haberinin getirilmesini bekliyordu; elçi, Miletos dönüşü ona beklediğinin tam tersini söyledi. Bunu, iki düşmanı bağdaştıran bir anlaşma izledi; dahası Alyattes, Assesia Athene'nin yerinde bir

değil, iki tapınak yaptırttı ve sağlığı düzeldi. İşte böyle oldu Alyattes'in Miletoslulara ve Thrasybulos'a karşı açmış olduğu savaşın sonu.

23. — Periandros, Kypselos'un oğluydu (gene bu Periandros'a geliyorum, Thrasybulos'a orakli salık veren adama). Korinthos tyranıydı. Korinthos'ta –Lesbosluların da doğruladıkları gibi– anlatırlar ki, hayatı görülmemiş bir mucizeye karışmıştır, Methymnalı Arion, bir zamanlar bir yunusbalığının sırtında Tainaron'a gelmiş. Arion kitara çalardı ve kimsenin kendisinden bir adım öne geçmesine dayanamazdı[7] ve dithyrambos adlı dinsel havayı, bizim bildiğimiz, ilk olarak düzenleyen ve Korinthos'ta çaldıran odur, bu adı da kendisi koymuştur.

24. — Bu Arion diyor bizimkiler, ömrünün büyük bölümünü Periandros'un yanında geçirdikten sonra, günün birinde aklına esti, İtalya ve Sicilya'ya doğru denize açıldı, sanatı sayesinde oralarda zengin oldu ve artık Korinthos'a dönmek istedi ve Taranto'da gemiye bindi ve Korinthoslu gemiciler aldı yanına. Çünkü Korinthoslular kadar kimseye güvenemiyordu, oysa bunlar açık denizde Arion'u denize atıp varına yoğuna konmayı tasarlamışlardı ve o bunların niyetlerini anlayınca, yalvarıp yakardı, nesi varsa verip canını kurtarmak istedi, yakarışlarına sağır kaldılar gemiciler, ya ölmek, eğer toprağa gömülmek istiyorsa; ya da kısa yoldan denize atlamak dediler, bu ikisinden biri. Söyleyecek söz bulamayan Arion, mademki kararları öyleydi, sırtına en gösterişli şeylerini giyip, geminin arkasında türküler söylemesine izin versinler diye yalvardı, kendini ondan sonra öldürecekti. Yüzyılın en iyi türkücüsüydü, adamlar onu dinlemek zev-

---

7 *Arion kitara çalardı.* Arion yarı masal kişisidir. Herodotos'un, onundur dediği dithyrambos, teke derileri örtünerek satirleri temsil eden koronun okuduğu bir dinsel havadır. Aslında bu havaların kaynağı halktır. Arion belki de düzene sokmuştur. Trajedinin de sonraları bundan çıkmış olduğu bilinir.

kini tatmak istediler. Kıç tarafı ona bırakıp geminin ortasında toplandılar ve o en görkemli giysilerini giyindi, kitarasını aldı ve ayakta, arkada bütün Orthios'u söyledi[8], bitirince kendini öyle olduğu gibi, gösterişli giysileriyle denize attı. Gemi Korinthos'a doğru yoluna devam etti ve sözünü etmiş olduğum yunusbalığı, Arion'u sırtına alıp taşıdı deniliyor, Tainaron'a kadar. Kıyıya çıkınca o üst başla doğru Korinthos'a gitti ve olanı biteni anlattı, Periandros pek inanmadı, onu sıkıca gözaltına altı ve gemicileri bekledi. Bunlar limana varır varmaz hemen hepsini getirtip Arion'la yüzleştirdi. Tam "Onu İtalya'da, daha doğrusu Taranto'da, işinin gücünün başında ve sağ salim bıraktık," dedikleri anda, Arion dalgaların içine atıldığı giysileriyle ortaya çıkıverdi. Neye uğradıklarını bilemediler, inkâra sapacak takatleri kalmadı. Korinthosluların ve Lesbosluların anlattıkları budur ve gerçekten Tainaron'da Arion adına konulmuş bir adak vardır tunçtan ve pek de büyük değil, yunusbalığı sırtına binmiş bir adamı gösterir.

25. — Lydialı Alyattes, Miletos savaşına son verdikten çok sonra, elli yıl saltanat sürdükten sonra ölmüştür. Sağlığına kavuştuğu zaman o da armağanlar sunmuştu, soyunda bilinen ikinci kişi olarak Delphoi'ye, kocaman gümüş bir krateros ve parçaları kaynakla tutturulmuş, demir kaynağını bulmuş olan Khioslu Glaukos'un elinden çıkma demir bir krateros tepsisi ki, Delphoi'deki bütün sunular arasında en göz alıcı olanı budur.

26. — Alyattes ölünce krallık, o zaman otuz beş yaşında olan oğlu Kroisos'a geçti. Ephesoslulardan başladı Yunanlılara karşı saldırılarına, çevresi kuşatılan Ephesosluların Artemis tapınağına kadar bir ip uzatıp tapınağı kale bedenine bağlamaları, bu suretle kentleri tapınağa adanmış ve onun bir parçası haline gelmiş saymaları o zaman ol-

8 *Orthios*, tiz sesle ve hızlı söylenen dinsel hava.

muştur. Düşününüz ki eski kent ile, ki kuşatılan oydu, tapınak arası yedi stadion çekiyordu. İşte Kroisos'un ilk olarak saldırdığı bunlardı, sonra öbür İon ve Aiol halklarına geldi sıra, bunların her birine bir çeşit suçlama yöneltiyordu, ciddisini bulduğu zaman ciddi, bulamadığı zaman önemsiz bahaneler.

27. — Asya Yunanlılarını haraca bağladıktan sonra, şimdi de adaları vurmak için gemiler yaptırma çarelerini düşlemeye koyulmuştu. Hazırlıklar böyle bir silahlanmaya göre yapılıyordu ki, Prieneli Bias diyorlar, Sardes'e çıkageldi (belki de Mytileneli Pittakos) ve Kroisos'un Yunanistan'da ne var ne yok sorusuna, silahlanma hesaplarını altüst eden şu cevabı verdi: "Kral," dedi, "bütün adalılar kendilerine birer at tedarik ediyorlar, gelip Sardes'i vurmayı koymuşlar kafalarına." Kroisos onun sahi söylediğini sandı, dedi ki: "Ben de pek isterdim doğrusu, tanrılar adalarda oturanların kafalarına, ata binip Lydia çocuklarının yanına gelmeyi soksunlar diye." Öbürü sözü aldı: "Kral, öyle anlıyorum ki, adalıların anakaraya çıkıp at sürmelerini gerçekten istiyorsun, çünkü böylesi gelir senin işine. Ama ya adalılar, onlar da senin kendilerine karşı gemiler yaptırmaya kalktığını işittikleri zaman ne diyecekler, aman Lydialılar denize açılıp kendilerini tehlikeye atsalar, demeyecekler mi? Ve senden köle haline getirdiğin anakara Yunanlılarının öcünü almayı kurmayacaklar mı?" Bu dobra dobra karşılık Kroisos'un pek hoşuna gitti. Yunanlıya inandı, sözlerini sağduyuya uygun buldu, silahlanmayı bıraktı ve adalarda oturan İonialılara iyi ilişkilerle bağlandı.

28. — Günler günlere katıldı. Halys ırmağının beri yakasındaki ulusların, Kilikia ve Lykia'dan gayri hepsi boyun eğmiş, Kroisos'un egemenliğini tanımışlardı. Bunlar; Lydialılar, Phrygialılar, Mysialılar, Mariandynler, Khalybler, Paphlagonialılar, Thraklar, Thynler, Bithynialılar ve Karlar, İonlar, Dorlar, Aiollar, Pamphylialılardı.

29. — Bu uluslar baş eğmişler ve Kroisos'un Lydia imparatorluğuna katılmışlardı ki, o zamanlar işe yarar diye bilinen ne kadar adam varsa Yunanistan'da, ki böyleleri hep oraya koşarlardı, zenginliğin en üst noktasına varmış olan Sardes'e üşüştüler, Solon da bu arada Sardes'e gelen Atinalılar arasındaydı. Atinalılar onun kendilerine yasalar yapmasını istemişler, o da bu yasaları yayımlamış, sonra dünyayı göreceğim diyerek, on yıllık bir yolculuk için denize açılmıştı. Aslında kendisini, koyduğu yasalardan herhangi birini kaldırmaya zorlamasınlar diye gidiyordu, çünkü Atina halkı bunu kendiliğinden yapamazdı, Solon'un yasalarını on yıl uygulamak için büyük yemin vermişti.

Solon

30. — İşte bu önemli nedene başka yerleri görme isteği de katılmış. Solon yurdundan ayrılmış, Mısır'a, Amasis'in yanına gitmişti ve en son Sardes'e, Kroisos'un yanına geliyordu. Orada, kralın konuğu oldu sarayda, üçüncü ya da dördüncü gün, Kroisos'un buyruğunu alan adamları Solon'a hazineleri gezdirdiler. Kroisos ona şunu sordu: "Atinalı," dedi, "benim konuğum, bir filozof olarak sana bunca ülkeyi gezdirten meraklı yaradılışının ve bilgeliğinin ününü birçok kez biz de duyduk, bundan ötürü sana şunu sormak isteği uyandı bende, acaba mutlulukta başka herkesi geride bırakan bir kimseye rastladın mı?" Böyle soruyordu, çünkü kendisi bu adam olmakla övünürdü bütün talihli insanlar arasında, ama Solon, ona yaranmayı aklına bile getirmeden ve yalnız gerçeği düşünerek, "Atinalı Tellos'u gördüm," dedi. Bu cevaba şaşıran Kroisos bir soru daha sordu: "Tellos'u niçin bu kadar talihli sayıyorsun?" – "Tellos," dedi Solon, "zengin bir ülkede yaşıyordu, güzel ve erdemli çocukları vardı ve evinde başka çocukların da doğduklarını ve hepsinin de yaşadıklarını gördü, üstelik bizde talih bakımından gerekli

olan geniş ve maddi rahatlığı da vardı, ama asıl şu ki, ömrü parlak bir sonla taçlandı, Atinalıların komşu kente karşı verdikleri bir savaşta, Eleusis'te yurdunu savunurken ve düşmanı önüne katıp kovalarken buldu ölümlerin en güzelini ve Atinalılar ulusal tören yaptılar onun için, düşmüş olduğu yerde ve onu çok ululadılar."

31. — Solon'dan Tellos'un mutluluğunu dinlemekten usanan Kroisos[9], "Ondan sonra kim gelir senin bildiğin?" diye sordu, çünkü hiç olmazsa ikinciliğin kendisine geleceğinden hiç şüphesi yoktu. "Onlar," dedi Atinalı, "Kleobis ve Biton'dur. Argos soyundan olurlar, namuslarıyla yaşayacak kadar varlıklıydılar, kolları da güçlüydü, işte bak büyük yarışmalarda kazandıkları ödüllerden başka, bir de şunu anlatırlar onlar için: Argoslular Here onuruna bir bayram kutluyorlardı; analarının bir arabayla tapınağa kadar getirilmesi gerekiyordu ve öküzler istenildiği saatte tarladan dönmemişlerdi; geç kalmaktan korkan geçler, kendileri girdiler boyunduruğa ve arabayı çektiler; arabanın üzerinde anaları vardı ve gık demeden kırk beş stadion boyunca onu taşıdılar ve tapınağa getirdiler. Orada bulunan bütün inanç sahibi kişiler bunu gözleriyle gördüler, bundan başka bu davranışları ölümlerin en tatlısıyla taçlandırıldı, Tanrı onlara insan için ölümün yaşamaktan daha iyi olduğu yeri gösterdi. Argoslular sarmışlardı çevrelerini ve bu genç adamların maddi manevi güçlerine imreniyorlardı; böylece soylu çocukları olan anayı kutluyorlardı. Ana mutluluk içindeydi, oğullarının başarısıyla başı dik, tanrıçanın heykeli karşısında ayakta duruyor, ona, kendisine bunca onur kazandırmış olan oğulları Kleobis ve Biton'a insanoğlunun elde edebileceği en iyi şeyi bağışlaması için dua ediyordu. Bu duadan sonra kurban kesildi, kutsal şölenler ve-

---

9 Metinden "*Tellios'un mutluluğunu kabul eden Kroisos...*" anlamını çıkaranlar da vardır.

rildi; sonra delikanlılar tapınağın içinde yatıp uyudular ve uyanmadılar, bu son uykuda kaldılar. Argoslular onların heykellerini yaptırdılar, üstün ve yüce kişiler sayarak Delphoi'ye sundular."

32. — Solon, böylece, ikinci sırayı da bu genç adamlara vermiş oluyordu. Kroisos öfkelendi: "Atinalı yabancı," dedi, "ya biz, bizim mutluluğumuzu sen hiçe mi sayıyorsun ki, bu basit insanları koyuyorsun ikinci sıraya?" – "Kroisos," dedi Solon, "sen tanrının insanlara karşı ne kadar kıskanç olduğunu ve ona hiçbir zaman güvenilemeyeceğini bilen bir kişiyi sorguya çekiyorsun. İnsan bir ömür boyunca, görmek istemeyeceği çok şeyi görebilir, çok eziyet çekebilir. Ben aşağı yukarı yetmiş yıl sayıyorum insan ömrünü. Bu yetmiş yıl, artık ayları saymazsak, yirmi beş bin iki yüz gün yapar[10], ama aylarla mevsimlerin denk düşmesi için yıla iki yılda bir, bir ay eklersek, yetmiş yıldan başka, bu artıklı aylardan otuz beş ay daha eder ve bu ayların gün sayısı bin ellidir. Ve bütün bu günler de, ki hepsi yirmi altı bin iki yüz ellidir ve yetmiş yıla denk gelir, kesin olarak bir tek olay yoktur ki, bugünkü yarınkine benzesin[11]. Şu halde ey Kroisos, insan için yalnız talih ve talihsizlik vardır. Evet, görüyorum, sen çok zenginsin, çok insana hükmediyorsun, ama benden istediğin şeye gene de cevap veremem; çünkü önce ömrünün güzel bir sona bağlandığını öğrenmem gerekir[12]. Zira çok zengin insan vardır ki, kıt kanaat yaşayan insandan hiç de daha mutlu değildir,

10 *Yunan takvimi.* Yıl aylara göre düzenlenmişti, yıl on iki ay, biri yirmi dokuz, biri otuz çeker. Böylece bir yıl 354 gün tutar ki, güneş yılından on bir gün kısadır. İki yılda bir araya bir de on üçüncü ay, artık ay katıyorlar. Mevsimlerle ayların denkleşmesi böylece sağlanmış oluyordu.

11 Ephesoslu Herakleitos akla geliyor. Hep akar (Panta Rei) düşüncesini, Herodotos'tan elli yıl önce yayan ve "*Aynı ırmakta iki kez yıkanılmaz*" diyen odur.

12 Tam Yunan düşüncesi. Sophokles, Kral Oidipus'ta, koronun son dizelerinden şöyle der: "*Hiçbir ölümlüyü, ömrü bir felakete uğramaksızın tükenmeden önce mutlu sayamayız.*"

eğer talih, zenginlik içinde geçen ömrünün sonuna kadar ona yâr olmazsa. Nice insan vardır ki, masallardaki kadar zengindir, ama mutsuzdur; niceleri de vardır ki, şöyle böyle geçinirler, ama talihlidirler. Çok zengin olanın, eğer mutlu değilse, talihli olandan yalnız iki ayrıcalığı vardır; ama talihli olanın mutlu olmayan zengine bakarak pek çok ayrıcalıkları vardır; birisi için her dilediğini yapmak ve büyük bir para kaybını karşılamak çok kolaydır; ama bir de öbürünün üstünlüklerine bakalım: Elbette büyük bir kaybı ve aşırı istemleri öbürü gibi karşılayamaz; ama talihi onu bundan korur; üstelik sağlam yapılıdır, hastalık bilmez, üzüntü tanımaz, görmelere layık çocukları arasında mutludur. Bırak bir de bütün bunlara taç olarak ömrünü mutlu bitirsin ve işte mutlu adam sözüne layık kişi, senin aradığın kişi budur. Ama ölmeden önce, dilini tut, mutludur demek için acele etme, yalnız talihli de, o kadar. Elbette her üstünlüğü elde etmek bir ölümlü için olacak şey değildir; hiçbir toprak yoktur ki, kendi kendisine yetsin ve her ürünü versin; şu ürünü verir, ama kendisinde yetişmeyen öbürünü başka yerden alır; en çoğuna sahip olan en iyisidir. İnsanoğlu için de böyledir; hiç kimse tek başına her şeyi elde edemez; filanı elde eder, falandan yoksun kalır. O ki ömrü boyunca her zenginliğe erişir ve en son dünyadan hoşnut ayrılır; işte o, bana göre, ey kral, mutlu insan adını hak eder. Her şeyin sonuna bakmalıdır; tanrı çok insana mutluluğu yem olarak sunar, sonra da çeker alır elinden."

33. — Bence bunlar, zaten Atinalıya pek değer vermeyen Kroisos'un hoşuna gidecek sözler değildi ve bu, eldeki şeyleri hor görüp, her şeyin sonuna bakmayı öğütleyen dar kafalı adamı kapı dışarı etti.

34. — Solon gitti, ama tanrıların kıskançlığı sert çarptı Kroisos'u, şüphesiz kendisini insanların en mutlusu saydığı için. Solon gider gitmez bir rüya girdi uykusuna, oğlunun başına gelecek belayı gösterdi ona. İki oğlu vardı: Biri Yara-

dan'ın gadrine uğramıştı, dilsizdi[13]; öbürü her bakımdan yaşıtlarının çok önünde gidiyordu; Adı Atys'ti. Rüyanın Kroisos'a gösterdiği oydu, ucu demirli bir kargı ile vuruluyordu. Uyandıktan sonra bu gördüğü rüya üzerine derin düşüncelere daldı, korkmuştu, ilk iş olarak oğlunu nişanladı; Lydia ordularına komuta etmeye alışmış olan genç adamın elinden bu görevi aldı; savaşta kullanılan kargının ve benzeri silahların kısa, uzun her çeşidini, nerede olursa olsun toplattırdı; ne olur ne olmaz, asıldığı yerden kopar, oğlunun başına düşer diye korkuyordu ve hepsini depolara yığdırdı.

35. — Oğlu evlenme törenleriyle uğraşırken, bir adam geldi Sardes'e, kaderin kurbanı olmuş, eli kana boyanmıştı. Doğuştan Phrygialıydı, kral soyundandı. Kroisos'un sarayına geldi ve oranın töresince arınma dileğinde bulundu. (Bu tören, Lydialılarda da aşağı yukarı Yunanlılarda olduğu gibidir.) Törenden sonra Kroisos, nereden geldiğini ve kim olduğunu sordu adama: "Kimsin," dedi, "Phrygia'nın neresinden geliyorsun benim çatımın altına? Öldürdüğün adam ya da kadın kimdir?" – "Ey kral," dedi Phrygialı, "adım Adrastos, Midas'ın oğlu Gordias babam olur; kardeşlerimden birini öldürdüm istemeyerek ve işte babam her şeyimi elimden alıp beni kovdu." Kroisos ona dedi: "Hatırını saydığım kişilerin oğlu, dostlar arasına geldin; bizim yanımızda kalırsan hiçbir eksiğin olmaz. Uğradığın felakete katlan, sabret, senin için en iyisi budur."

36. — Bu adam böylece Kroisos sarayına yerleşti. O sıralarda Mysia'nın Olympos Dağı yörelerinde azman bir yabandomuzu türemişti; dağ yönünden geliyor, Mysia köylülerinin ekinini silip süpürüyordu, köylüler hayvanı yakalama-

---

13 *Dilsiz.* Kelimenin Yunancası körelmiş (keskinliği kalmamış) anlamına bir söz, kulak için söyleniyor. Bundan dilsiz sağır anlamı çıkar mı? Bölüm 38'de Kroisos'un oğlu "*işitmesi harap olmuş*" diye tanımlanıyor. Üzerinde çok durulmuş bir konudur. Ama sonuç olarak çocuğun konuşmadığı bellidir. Anlama en yakın oluşu bakımından dilsiz denilmiştir.

ya gidiyorlar, ama bir şey yapamıyorlar, kendileri onun kurbanı oluyorlardı. Sonunda Mysia elçileri gelip Kroisos'a başvurdular ve dediler: "Kral, bir yabandomuzu azmanı türedi bizim oralarda; ekinimizi bozuyor, çok uğraştık, yakalayamadık. Şimdi senden dilediğimiz, oğluna ve yiğitlerine buyur, köpeklerini alıp gelsinler, bizi kurtarsınlar." Dilekleri buydu. Kroisos'un rüyasında gördüğü şeyler ve işittiği sözler geldi aklına ve cevap verdi: "Oğlum için ısrar etmeyiniz; onu göndermem; yeni evlendi, şimdilik o işle uğraşıyor. Ama yiğit Lydialıları ve bütün av köpeklerini isterseniz can-ı gönülden veririm; ülkenizi bu beladan kurtarmaları için size candan yardımcı olmalarını söylerim göndereceğim adamlarıma."

37. — Cevabı böyle oldu, Mysialılar çok sevindiler. Ama Kroisos'un oğlu geldi üstlerine, dileklerini işitmişti; öbürleriyle beraber kendisinin de gitmesini istemeyen babasına: "Baba," dedi, "benim en büyük iki işim av ve savaş, bana değer sağlayan işlerim bunlar, işte şimdi bunları bana yasak ediyorsun; oysa bende ne alçaklık gördün, ne gevşeklik. Şimdi ben kentin kıyı kucağında dolanırken, agoraya gidip gelirken, yurttaşlarım benim için ne diyecekler? Ya genç karım, evinde nasıl bir kocaya vardım diyecek? Bırak ben de katılayım bu ava ya da dediğini yapmamın niçin gerekli olduğuna inandır beni."

38. — Kroisos şöyle cevap verdi: "Yok oğlum, sende alçaklığın izi yok ve canımı sıkacak bir şey de yapmadın. Böyle davranmamın nedeni şu ki, uykuda biri göründü gözüme, bana senin günlerinin azaldığını söyledi; kargı demiriyle öleceksin. Bundan ötürü evlendirdim seni çarçabuk ve bizi çağırdıkları sefere de bundan ötürü bırakmıyorum[14]. Hiç olmazsa, ben sağ kaldığım sürece seni alnının yazısında korumak için her çareye başvuruyorum. Zira senden başka oğlum yok; öbürü sakat, onu saymıyorum."

---

14 *Bizi çağırdıkları sefere...* Burada Tournier'nin yazdığı gibi alınmıştır. Dietsch metninde "*Bize haber verdikleri tehlikeye*"dir.

39. — Genç adam, hemen: "Haklısın baba" dedi, "böyle bir rüyadan sonra beni korumakta; ama seni şaşırtan ve yanlışlığa düşüren bir nokta var, bak sana anlatayım. Bu rüya diyorsun, benim bir kargı demiriyle öleceğimi haber veriyor; peki yabandomuzunun, seni korkutan demir uçlu kargıyı tutacak eli var mı? Evet, rüya sana yabandomuzu dişi, ya da ona benzer bir şey deseydi böyle yapmakta haklı olacaktın; ama kargı diyorsun. Mademki insanla dövüşmeyeceğiz, bırak beni gideyim."

40. — "Oğlum," dedi Kroisos, "bu rüya için söylediklerin doğru. Bunun için kararımdan cayıyorum ve sana bu ava katılman için izin veriyorum."

41. — Bu sözleri söyledikten sonra Phrygialı Adrastos'u çağırttı ve huzuruna getirilince: "Adrastos," dedi, "kötü bir iş gelmişti başına, seni bundan arındırdım, yanıma aldım, geçimini sağladım; pekâlâ... Sen nasıl en önce bana başvurdunsa, benim de önce sana başvurmamı fena karşılamazsın. Oğlum ava gidiyor, yolda kötü kişilerle karşılaşabilirsiniz, size saldırmak isteyebilirler, o zaman oğluma göz kulak olacağına söz ver. Zaten sen kendin de, eline kendini gösterecek bir fırsat geçmesini istersin; bu senin kanında vardır, üstelik güçlüsün de."

42. — "Kral," diye cevap verdi Adrastos, "aslında böyle av partilerine katılmam. Başına benimki gibi bir felaket gelmiş olan bir kimsenin, gönlü rahat yoldaşlar arasına katılması yakışık almaz; zaten insanın yüreği orada olmaz ve bundan geri durmak için elimden geleni yapardım. Ama mademki sen istiyorsun ve ben de seni kırmamak zorundayım (çünkü iyiliğini gördüm) işte hazırım: Bana emanet ettiğin oğlun, koruyucusunun elinden geldiği kadar, kazasız belasız dönüp gelecektir, bana güvenebilirsin."

43. — Böyle söz verdi Kroisos'a, sonra yiğit yoldaşlar ve av köpekleriyle yola koyuldular. Olympos Dağı'na vardıklarında bir sürek avı yaptılar; hayvan yerinden uğratıldı, avcı-

lar çevresini sardılar, kısa kargılarını üstüne fırlatmaya başladılar. İşte o arada bu yabancı da, işlediği cinayetten elleri arınmış olan adam, kaderin hışmına uğramış olan Adrastos[15], o da attı kısa kargısını, domuza rast getiremedi ve Kroisos'un oğlunu vurdu; kargının ucu saplandı ve rüya böylece gerçekleşmiş oldu. Birisi koştu haber vermek için olanları Kroisos'a; Sardes'e varıp, savaşı ve oğlunun başına geleni anlattı.

44. — Bu ölüm Kroisos'u altüst etti; ama onu asıl sarsan, ellerini işlediği cinayetten kendisinin arındırmış olduğu adamın yapmış olmasıydı bu işi. Böyle bir rastlantıyı aklı almıyordu, gücenmişti, arındırıcı Zeus'e sesleniyor, onu konuğu olan adamın yaptıklarına tanık tutuyordu; ocak tanrısına sesleniyordu, dostluk tanrısına (yani gene hep Zeus, öbür adlarıyla), ocak tanrısına, çünkü sarayına kabul etmiş olduğu, bilmeden karnını doyurduğu bu yabancı, oğlunun katili olmuştu; dostluk tanrısına, çünkü oğluna koruyucu olarak verdiği adam, onun kanlı düşmanı olmuştu.

45. — Lydialılar ölüyü getirdiler; katil arkalarından geliyordu. Ölünün önünde durdu ve Kroisos'a teslim oldu, ellerini uzatıp yalvardı, bu ölünün üstünde kurban edilmesini istiyordu, başına gelen ilk felaket, bugün kurtarıcının celladı olarak daha da ağırlaşmıştı, bunu hatırlattı, artık yaşayamayacağını söyledi. Kroisos, ocağını söndüren felakete rağmen, bu acı sözler karşısında Adrastos'a acıdı ve ona: "Konuğum," dedi, "senin kendi ölümünü istemen benim öcüm için yeter. Hayır, bu ölüm için seni suçlamıyorum; hiç değilse senin iradenle olmadı bu. Bir tanrıdır şüphesiz suçlamam gereken; o tanrı ki, bir zamanlar neler olacağını daha önceden bildirmişti." – Kroisos oğlunu törelere göre gömdürdü. Gordias'ın oğlu, Midas'ın torunu, önce kardeşini, sonra da elindeki lekeyi temizleyen adamın oğlunu öldürmüş olan Adras-

15 *Adrastos*. Kaçırılamayan adamı anlamına gelir.

tos, ölüm anıtının çevresinden el ayak çekince, kendisini dünyadaki insanların en mutsuzu saydığı için, mezarın üstünde vurdu kendisini, öldürdü.

46. — Kroisos iki yıl acısının üstüne kapandı, oğlunun ölümüyle açılan boşluğun acısını çekiyordu. Sonra Kambyses oğlu Kyros'un Kyaksares oğlu Astyages'i bozguna uğratması ve Pers ulusunun kalabalıklaşması ona yasını unutturdu ve Persleri, devletleri gelişip büyük bir güç olmadan önce durdurma düşüncesine bağlandı. Bir kez bunu kafasına koyunca, Yunanistan ve Libya oraklllerini yoklamaya girişti; Delphoi'ye, Phokis'teki Abai'ye ve Dodona'ya: Amphiaraos ve Trophonios oraklllerine ve Miletos topraklarındaki Brankhosoğullarına, yani her yere adamlar yolladı[16]. Kroisos'un danıştığı Yunan orakleri bunlardır; ayrıca Libya'daki Ammon tapınağına da başkalarını yolladı. Ama bu çeşitli danışmanlardan beklediği şey, sadece kehanet bilimi üzerine bir fikir edinmekti, eğer doğruyu bildiklerine kanaat getirirse, o zaman Persler üzerine sefer açarsa, sonuç ne olur, onu soracaktı.

47. — Orakleri sınamak için yolladığı Lydialılara verdiği yönerge şöyleydi: Sardes'ten yola çıktıkları günden başla-

---

16 Herodotos eski çağların ünlü oraklllerinden söz açıyor. Bunların en tanınmışı Delphoi'dir. Burası eski dünyanın *Esin Tepesi* sayılır, hem Yunanlılar, hem barbarlar akın ederlerdi. Yaban bir görüntüsü vardı, M. Drieu La Rochelle, *Une femme à sa fenêtre* adlı romanında pek güzel anlatmıştır. Delphoi, Yunan politikasında önemli rol oynamış ve orakleri çoğu kez parayla satın alınan ısmarlama orakller olmuştur (Kitap VI. Bölüm 66). – Phokis'in Abai kentinde bir Apollon orakli vardı. – Epiros'da, Dodona'da bir Zeus tapınağı ve kutsal meşe ağaçları vardı, tanrı iradesini yaprakların sesinden çıkarırlardı. – Amphiaraos orakli Oropos'ta, Trophonios orakli ise Lebadeia'daydı. – Brankhosoğulları, Didyma'da bir Apollon tapınağı yöneten rahip ailesidir. – Zeus–Ammon orakline gelince: Yunanistan'ın dışında, Libya çölünde olmasına rağmen, bütün Yunanistan'da ün salmıştı. Euripides'in şu dizeleri buna tanıktır (Alkestis, 112–115): *Zavallı Alkestis'i ölümden kurtarmak için, bir yere, Lykia'ya ya da Ammon'un çorak ülkesine bir gemi göndermek mümkün değildir* (Tabii tanrıya danışmak için).

yarak gün sayacaklar, yüzüncü gün orakle varıp soracaklar, Lydialıların kralı Alyattes oğlu Kroisos şu anda ne yapıyor diye, – oraklllerden her birinin cevabını yazıp kendisine getireceklerdi. Delphoi'ninki dışında, bütün bu kutsal tanıklıklardan bir iz kalmamıştır; Delphoi'de Lydialılar tanrıya danışmak üzere tapınağa girip soruyu yöneltttikleri zaman Pythia şu altılıyı (hexametron) söyledi:

Kumsaldaki kum tanelerini sayarım, denizi ölçerim.
Dilsizin sözünü anlarım; konuşmayanı dinlerim.
Bir koku geliyor burnuma; kaplumbağa
Tunçta pişirilmiş, kuzu ile beraber ve sarılmış
Kalın bir deriye; tunçtan bir örtü var üstünde,
Ve tunç bir yatak serilmiş altına.

48. — Pythia oraklini söyledi, Lydialılar yazdılar ve yeniden Sardes yoluna düştüler. Sağa sola gönderilmiş olan öbür haberciler de cevapları alıp döndükten sonra, Kroisos bunları alıp açtı, gözden geçirdi. Delphoi'den getirilen orakle kadar hiçbirisini önemsemedi; ama ne zaman ki bunu okudu, hemen bunun önünde eğildi ve onu yeğ tuttu, artık önceden bilme (kehanet) yeteneğinin yalnız Delphoi'de olduğuna kanaat getirmişti, zira vaktini nasıl geçirmiş olduğunu bilen oydu. Sahiden, habercilerini tapınaklara doğru yola çıkardıktan sonra, belli günü beklemeye koyulmuş; sonra kimsenin aklına gelmeyecek şey ne olabilir diye düşünmüş ve bir kaplumbağa ile bir kuzuyu dilim dilim kesip bir arada pişirmeyi kurmuştu, kendi eliyle ve tunç bir kapakla kapalı, üstten kulplu tunç bir tencere içinde.

49. — İşte Delphoi'nin Kroisos'a verdiği cevap budur. Amphiaraos oraklinin cevabına gelince, bunun için bir şey söyleyemem; –zira anlatanlar bu konuda dilsizdirler– Lydialılar tapınağın çevresinde âdet olan dinsel törenleri tamamladıkları zaman onlara ne demiş bilmiyorum, ama

şunu biliyorum ki, Kroisos onu da gerçek bir kehanet olarak tutmuştur.

50. — Kroisos, Delphoi tanrısına yaranmak için peşi peşine büyük kurbanlar kestirdi; çeşitli kurbanlık hayvanlardan üç bin tane; sonra altın ve gümüş işlemeli yataklar, altın kupalar, erguvan kumaşlar ve gömlekler toplattı, kocaman bir yığın yaptı, bu sunularla tanrıya daha çok yaranmayı umuyordu. Ayrıca her Lydialının da kesesine göre bir şeyler sunmasını emretti. Sonra toplanan sunulardan kurulan altın yığınlarını erittirdi, altı palme uzunluğunda, üç palme genişliğinde ve bir palme yüksekliğinde külçeler halinde döktürdü*, yüz on yedi külçe oldu, dört tanesi som altındı ve her biri iki buçuk talanton çekiyordu, öbürleri altın ve gümüş karışımıydılar ve bir tanesi iki talanton çekiyordu. Gene som altından ve on talanton ağırlığında bir de aslan heykeli yaptırttı. Bu aslan, Delphoi tapınağı yandığı zaman, altında ayaklık olarak duran bu külçelerin üzerinden düşmüştür ve şimdi konulmuş olduğu Korinthos hazinesinde altı buçuk talanton çekmektedir. Zira üç buçuk talantonu erimiştir.

51. — Bunlar tamamlanınca Kroisos, başka sunular da ekleyerek hepsini birden Delphoi'ye gönderdi. Sunular arasında önce iki büyük krateros; biri altın, biri gümüş; altın olanı tapınağa girince sağda dururdu, öbürü solda. Onları da yangından az sonra başka yerlere götürdüler, birincisi şimdi Klazomenai hazinesindedir; ağırlığı sekiz buçuk talantonu on iki mana geçer; ikincisi ise avlunun köşesinde durur; altı yüz amphora dolusu alacak büyüklüktedir, Delphoililer theophanialarda[17] şarabı sulandırırken görmüşler. Delpho-

---

* Bugünkü ölçülere vurunca 45 santimetre uzunluk, 22,5 santimetre genişlik ve 7,5 santimetre yükseklik tutar.

17 *Theophanialar.* Apollon kışın Hyperboreliler ülkesine çekiliyordu. Theophanialar onun ilkbaharda dönüşünü kutlamak için yapılan bayramlardır. Işık ve sevinç bayramlarıdır. Kraterosl arda şarap ve su birbirine katılır, şölenler ve dinsel havalarla kutlanırdı.

i'de bunun Samoslu Theodoros'un elinden çıkma bir iş olduğu söylenir ve doğrusu ben de buna inanırım, çünkü herkesin yapabileceği bir iş değildir. Kroisos bunlardan başka, şimdi Korinthos hazinesinde duran dört gümüş fıçı ve kutsal su için bir altın, bir de gümüş iki güğüm gönderdi; altın güğümün üzerinde bunu Lakedaimonluların verdiklerini belirten bir sunuş yazısı vardır; bu yazı uydurmadır; bu güğüm de öbürleri gibi Kroisos'un bir sunusudur ve yazı Spartalılara yaranmak isteyen bir Delphoi'nin marifetidir. Bu adamın adını biliyorum, ama açıklamayacağım; doğrusu şudur ki, Lakedaimonluların verdikleri armağan, elinden su akan çocuktur; ama o iki güğümü onlar vermiş değildirler. Kroisos, öbür sunular arasında, ki hiçbirinde sunuş yazısı yoktur, gümüşten leğenler de gönderdi, şarap saçısı için ve üç dirsek boyunda altından bir kadın heykeli, kendisine ekmek yoğuran kadının heykeliymiş, Delphoi'de öyle söylerler. Daha başka, karısının gerdanlıklarını ve kemerlerini de gönderdi.

52. — İşte bunlardı Delphoi'ye sunduğu şeyler. Erdemini ve başına gelenleri öğrenmiş olduğu Amphiaraos'a[18] da som altından bir kalkan ile gene som altından bir kargı yolladı; altın sapın ucuna takılı olan sivri uç da aynı madenden yapılmıştı; bunların ikisi de, ben Thebai'den geçerken, İsmenios Apollon tapınağında duruyordu.

53. — Kroisos, bu sunuları tapınağa götürecek olan Lydialılara orakllerden şunu sormalarını buyurdu: "Kroisos Perslerle savaşsın mı; savaşacaksa, dost bir ulustan da birkaç bölük alsın mı?" Lydialılar gönderildikleri oraklin yanına vardılar, armağanları sundular ve sorularını şöylece sordular: "Lydia'nın ve daha başka yerlerin kralı olan Kroisos," dediler, "sizleri yeryüzünün tek güvenilir orakli sayıyor; sizin

---

18 *Amphiaraos.* Thebai savaşçısı. Polyneikes'le birlikte, yedi Argoslu şefin Thebaililere karşı açtıkları sefere katılmıştır. Zeus ona ölümsüzlük vermek istemiş, ama o *arabası ve atlarıyla beraber yere batmıştır*; orada oturur, danışmaya gelenler sesini uzaktan işitirlerdi (Decharme, 1839–1905).

bilgeliğinize layık olan bu sunuları gönderdi ve bu sefer sizden Perslerle savaşalım mı ve savaşırsa eğer, dost bir ulustan yardım almalı mı, bunu soruyor." İstekleri buydu. İki oraklin görüşü birbirine uyuyordu; Kroisos'a şunu bildirdiler, eğer Perslerle savaşa girerse, büyük bir imparatorluğu devirecektir; ayrıca Yunanlıların en güçlülerine başvurup dostluklarını sağlaması gerektiğinde de birleşiyorlardı.

54. — Kroisos kendisine getirilen orakları öğrenince kâhinleri kutladı, Kyros krallığını devireceğinden şüphesi kalmamıştı, adamlarını yeniden Delphoi'ye gönderdi, Delphoi'nin nüfusunu daha önce öğrenmişti, bütün halka adam başına iki stater altın dağıttırdı. Bu cömertlik karşısında Delphoililer de Lydialılara bazı ayrıcalıklar verdiler, Kroisos ve Lydialılar oraklin yanına sıra beklemeden girebilecekler, kendilerinden ikamet harcı istenmeyecek, büyük oyunlarda başköşede oturabileceklerdi, bütün Lydialılar istedikleri zaman Delphoi yurttaşı olabileceklerdi.

55. — Kroisos, Delphoililerin gözlerini iyice doyurduktan sonra, orakle üçüncü kez olarak danıştı. Onun doğruyu bildiğini anladığından beri güvenci artmıştı. Bu sefer de "Saltanatı uzun olacak mı?" diye sordurttu. Pythia, ona şu uyarıyı yaptı:

Günün birinde katır Medlere kral olacak,
O zaman, ey yumuşak ayaklı Lydialı kaç,
Çakıllı Hermos boyunca, tabanları yağla,
Utanma, yüzün kızarmasın kaçtığın için.

56. — Kendisine bildirilen bu sözlere Kroisos ötekilerden daha da çok sevindi, zira bir katırın Lydia tahtında bir adamın yerine geçmesi olamaz diye avunuyordu ve bir de demek ki kendisi de, çocukları da iktidardan düşmeyeceklerdi. Bunun üzerine Yunanlılardan en güçlü olanları hangileridir diye bilgi toplamaya başladı. Aldığı bilgilere göre, bunlar Lakedaimonlularla Atinalılardı, biri Dorların başında geliyor-

du, öbürü İonialıların. Yunanistan'ın üstün ırkları bunlardı, İonialılar Pelasglardan iniyorlardı. Dorlar ise Hellenlerden. Pelasglar topraklarından hiç ayrılmamışlardı, Hellenler ise boyuna oradan oraya göçmüşlerdi. Kral Deukalion zamanında Phtiotis'te yaşıyorlardı, Hellen oğlu Doros zamanında Ossa ve Olympos eteklerindeki Histiaia denilen bölgedeydiler. Kadmoslular gelip onları Histiaia'dan kovmuşlar, onlar da Pindos'a gitmek zorunda kalmışlar ki, oranın adı Makednon idi. Bu sefer oradan da Dryopis'e göçmüşler ve bütün bu göçlerden sonra Peloponez'e varıp Dorlar adını almışlardı.

57. — Dile gelince, Pelasglar ne dili konuşuyorlardı, kesin bir şey diyemem. Eğer bugün yaşamakta olan Pelasgların diline bakarak düşünmek doğru olursa, ki bunlar Tyrsenlerden daha ötede, Kreston denilen kentte oturanlardır ve eskiden bizim Thessalia dediğimiz ülkede otururlardı ve o zamanlar bugünkü Dorlarla sınır komşusuydular – bir de çok eskilerde Atinalılarla komşu olanlar var, bunlar da Hellespontos kıyılarındaki Plakia ve Skylake'de yerleşmişlerdir –ve bir de öbür bütün siteler ki, adları değişmiş olmakla beraber Pelasg siteleridir– eğer diyorum, bu halklara bakarak bir sonuca varmak istersek, Pelasglar yabancı bir dil konuşuyorlardı. Şu halde bütün Pelasglar aynı dili konuşuyorlardı ise, bu ırktan olan Attika halkı da Yunanistan'a göçerken kendi dilini bırakmış, başka bir dil almıştır. Gerçekten Kreston ve Plaika'da oturanlar, bugünkü komşularının dilini konuşmazlar, kendilerine özgü bir dilleri vardır; bu da gösterir ki, bu bölgelere göçerken hangi dili konuşuyorlardıysa, bugün de aynı dili konuşmaktadırlar.

Hippokrates – Peisistratos

58. — Hellenlere gelince, bence bunlar baştan beri hep aynı dili konuşmaktadırlar; aslında Pelasglardan ayrıldıklarında güçlü değildiler, ilk zamanlar azlıktılar, ama başta Pe-

lasglar olmak üzere, öbür barbar ulusların etkin yardımlarıyla pek çok ulusu kapsadılar. Buna karşılık Pelasglar ki, onlar da barbardılar, eskiden büyük ölçüde çoğalmışlardır, ben bu sonuca varıyorum[19].

59. — Bu iki ulustan, Lakedaimonlular ile Atinalılardan sonuncusu, Kroisos'un da öğrendiği gibi, bu yıllarda Hippokrates oğlu Peisistratos'un[20] buyruğu altındaydı ve tyranlığı pek de iyi yürümüyordu. Bu Hippokrates sıradan bir yurttaştı, Olympia oyunları sırasında bir gün büyük bir mucizeyle karşılaştı: Kurban kesmişti; yanında su ve kurban etleriyle dolu leğenler duruyordu; altında ateş yanmadığı halde su kaynamaya ve taşmaya başladı. Lakedaimonlu Khilon da oradaydı, durumu gördü ve Hippokrates'e öğüt verdi: "Evine çocuk yapabilecek kadın sokma," dedi, "eğer evli isen karıyı boşa, eğer oğlun varsa onu da kovala." Böyle salık verdi. Khilon'un bu sözleri Hippokrates'in hoşuna gitmedi ve sonradan bizim Peisistratos dünyaya geldi derler. Deniz kıyısında yaşayan Atinalılarla içerideki köylerde yaşayan Atinalılar arasında bir iç savaş patlak vermişti, –birincilerin

---

19 *Pelasg* sözünü diyor Sayce (sayfa 29, not 1), Yunan yazarları iki anlamda kullanıyorlardı: 1) Thessalia, Trakya ve Mysia'da yaşayan bazı Yunan kabileleri ve 2) En çok da bizim "tarih öncesi" sözümüzün karşılığı olarak. – Herodotos'un burada sözünü ettiği İonialılar ya da Pelasglar ve son olarak Dorlar, Yunan topraklarına çeşitli zamanlarda gelmiş olan istilacıları temsil ederler. O zamanlar anakaradaki Yunanistan çok geriydi, buna karşılık adalarda ve özellikle Girit'te parlak bir uygarlık vardı. Bu konuyu Hatzfeld (ölümü 1947) çok açık olarak işlemiştir (*Histoire de la Grèce ancienne*, Payot, Paris 1926. İlk dört bölüm). – Herodotos burada, eğer Pelasglar çok gelişmiş olsalardı dayanırlardı, Yunanlılar onları göçüremezlerdi demek istemiş olsa gerektir.

20 *Peisistratos*, Atina'da 561–560 yıllarında iktidarı almıştır. 556–555'de düşürülmüş ve Atina'dan kovulmuş, 550'ye doğru geri dönmüş ve 527'de Atina'da ölmüştür. (Hatzfeld, sayfa 109–112.) Herodotos, Bölüm 62'de belirtilen on birinci yılı, iktidarı aldığı 561–560 yıllarından başlayarak saymış olmalıdır. Peisistratos'un yönetimi yumuşak ve aklı başında bir yönetim olarak bilinir. Edebiyatı korumuş, Homeros'un şiirlerini ilk olarak o yaymıştır.

başında Alkmaion oğlu Megakles, köylülerin başında Aristolaides oğlu Lykurgos vardı– Peisistratos bu arada iktidarı ele geçirmek istedi ve üçüncü bir parti kurdu; başına adam topladı, dağ adamlarının koruyucusu olarak ortaya çıktı ve şöyle bir şey yaptı: Kendisinde bir yara açtı, katırlarını da yaraladı; sonra katırları agoraya sürdü, sanki yurduna dönerken düşmanlarıyla karşılaşmış, onu öldürmek istemişler gibi. Halktan kendisine koruyucular verilmesini istiyordu. Magera'ya karşı yapılan savaşta gösterdiği yararlıkları sayıp döküyor, Nisaia'yı alışını ileri sürüyor, bunu hak etmiş olduğunu söylüyordu. Atina halkı ona kandı ve kent halkı arasından bir birlik topladı, bunlara mızraklı diyemem, daha çok topuzlu demeli, çünkü Peisistratos'un peşinden ellerinde ağaç topuzlarla yürüyorlardı. Bunlar, ona uyarak ayaklandılar, akropolü ele geçirdiler. Peisistratos böylece Atina'ya hâkim oldu, ama devlet yönetimine ilişmedi, yasaları değiştirmedi; kenti yürürlükteki yasalara göre yönetiyor ve bunları bilgiyle, incelikle uyguluyordu.

60. — Ama az zaman sonra, Megakles ile Lykurgos'u tutanlar, kendi aralarında anlaştılar ve onu düşürdüler. İşte Peisistratos, Atina'ya ilk kez böyle hâkim olmuş ve tyranlığını iyice yerleştiremeden kaybetmiştir. Onu düşürenler ise sonra yeniden birbirlerine girdiler. Dört yandan ayaklanmalarla çevrilen Megakles, bir adam gösterdi Peisistratos'a, "Çeyiz olarak tyranlığı ona verirsem kızımı alır mı?" diye sordurdu. Peisistratos pek hoşlandı bu öneriden, kabul etti, anlaştılar. Ve yeniden başa geçmesi için bir plan kurdular ki, ben bu planı gene de pek çocukça bulurum; – Yunanlıların barbarlardan öteden beri çok daha ince düşünceli olmakla ayrıldıkları ve onlar kadar bön olmadıkları göz önünde tutulursa – Yunanlıların da en açıkgözü olmakla övünen Atinalılara karşı böyle bir planla çıkılamazdı. Paiania demosunda Phya adında bir kadın vardı; iri bir kadındı, boyu dört dirsekten üç parmak eksik ve çok güzeldi. Sırtına bu kadının, bütün

bir zırh geçirdiler, bir arabaya bindirdiler, görkemli görünmek için nasıl davranması gerektiğini öğrettiler; sonra Atina'ya götürdüler; önlerinde koşan adamları, kente girdikleri zaman bağırmaya başladılar: "Atinalılar, Peisistratos'u bağrınıza basınız, Athene kendisi getiriyor onu akropolüne; çünkü bütün insanlar arasında en beğendiği odur!" Dört yana dağılmışlar, bu sözleri yayıyorlardı; Athene'nin Peisistratos'u getirdiği hemen her demosta yayılıyordu ve kent halkı bu kadının sahiden tanrıça olup olmadığından hiç kuşkulanmadan, bu ölümlüye tapıyor ve Peisistratos'u karşılamaya koşuyordu.

61. — Tyranlığı işte böyle ele geçiren Peisistratos, aradaki anlaşmaya uyarak Megakles'in kızıyla evlendi. Ama yetişkin oğulları vardı, bir de Alkmaionoğulları zaten tanrı lanetine uğramış sayılırlardı, bu yüzden yeni karısından da çocuk olsun istemiyordu; bundan ötürü karısını tersinden kullanmaya başladı. Genç kadın önceleri kimseye bir şey söylemedi; sonradan anasının zorlamasıyla belki, anasına söyledi, o da babaya haber verdi. Megakles'in çok gücüne gitti bu durum. Peisistratos'u namusuna el uzatmış olmakla suçladı; o öfkeyle politik düşmanlarına yaklaştı. Kendisine karşı bir dolap döndürüldüğünü öğrenen Peisistratos, ülkesinden ayrıldı ve Eretria'ya çekildi, orada durumu oğullarıyla birlikte düşünmeye başladı. Kendisiyle beraber gelenlerden Hippias'ın düşüncesi tyranlığı yeniden ele geçirmekti. Eretria'da, eskiden kendilerine boyun borcu olan bütün illerden para topladılar. Çoğu büyük paralar verdiler, en cömert davrananları da Thebaililer oldular. Ama işe başlayıncaya kadar yıllar yıllara katıldı ve dönüş için hazırlandılar. Peloponez'den para ile tutulmuş askerler geldiler, bir de Naxoslu birisi geldi gönüllü olarak, adı Lygdamis'ti, pek ateşli görünüyordu, para ve asker de getirmişti.

62. — Ve işte on bir yıl sonra Eretria'dan yola çıktılar. Önce Attika'da Marathon'u aldılar. Bu yörelerde konakladı-

lar, o arada kendisinden yana olanlar da gelmeye başlamışlardı; tyranlığını özgürlükten daha güzel buldukları adama koşmak için yerlerini yurtlarını bırakıyorlardı. İşte böylece güçleniyorlardı; ama kentli Atinalılar, Peisistratos'un güç kazanmasını ve hatta Marathon'u almış olmasını önemsemiyorlardı; ne zaman ki Marathon'dan Atina üzerine yürüdüğünü öğrendiler, o zaman onlar da savaş için yola çıktılar. Saldırıcıya karşı bütün güçlerini seferber etmişlerdi. Öbür yanda, Peisistratidler Marathon'dan çıkıp kente doğru yönelmişlerdi, Pallene Athenesi tapınağının orada karşılaştılar ve karşılıklı konakladılar. Orada Akarnanialı bilici Amphilytos, tanrısal bir esine uyarak geldi, Peisistratos'u buldu, ona doğru yürüyerek hexametron dizeler halinde şu orakli söyledi:

Ağlar atıldı, ayaydın gecede
Balıklar gergin ağlara takılacaklar.

63. — Böyle konuştu tanrısal bilici. Peisistratos, oraklin anlamını kavradı ve ona göre davrandı, ordusunu yürüttü. Kentli Atinalılar yemek yemişlerdi, yemeğini bitirenlerin kimi zarın başına oturmuş, kimi yatıp uyumuştu. Peisistratos'un adamları onları bastırdı ve kaçırdılar. Bunların kaçtıklarını gören Peisistratos, toparlanmalarına fırsat vermemek için başka, daha ustalıklı bir şey düşündü. Oğullarını atlandırdı ve önden gönderdi. Bunlar kaçanlara yetişiyorlar, korkacak bir şey olmadığını, herkesin kendi işinin gücünün başına gitmesini, Peisistratos'un buyruğunun böyle olduğunu söylüyorlardı.

64. — Atinalılar inandılar ve işte Peisistratos böyle ve üçüncü kez Atina'da egemen oldu. Bir sürü paralı asker topladı ve bir de hem kendi ülkesinden, hem Strymon madenlerinden sağladığı gelirle tyranlığını iyice pekiştirdi; hemen kaçacak yerde kendisine karşı savaşmış olan Atinalıların çocuklarını rehin olarak toplattı. Naxos'a yerleştirdi (Bu adayı

ele geçirmiş ve Lygdamis'in yönetimine vermişti.) Son olarak da orakllerin dediklerine uyarak, Delos adasını arıttırdı, tapınağın görüş alanı içinde kalan mezarları açtırdı, ölüleri çıkarttırdı ve adanın başka yerlerine gömdürttü – Peisistratos artık Atina tyranıydı; Atinalılardan kimisi savaşta ölmüş, kimisi de Alkmaionoğullarının peşine takılıp göç etmişti, yurtlarından uzakta sürgün olarak yaşıyorlardı[21].

65. — Kroisos'un soruşturma yaptırdığı sırada Atina'nın başına işte bunlar gelmişti ve Kroisos da bunu böylece öğrenmişti. Lakedaimonlular hakkında öğrendiklerine gelince, o da şöyleydi: Bunlar pek zor bir dönemi arkada bırakmışlar ve Tegealıları yenmişlerdi. Sparta'da Leon ve Hegesikles'in hüküm sürdükleri dönemde başarıdan başarıya koşan Lakedaimonluları durdurabilen bir tek bunlar olmuşlardı. Daha da eskiye gidilirse, Lakedaimonlular bütün Yunanistan'ın uygarlıkta en geri olan halkıydılar; dışarıya kapalıydılar, kendi aralarında da bir toplum yaşayışları yoktu[22]. Bunlar, bakınız, nasıl kötü yasaları kaldırıp yerine iyilerini koydular. Sparta'nın hatırı sayılır yurttaşı Lykurgos, Delphoi'ye gitmişti, orakle danışacaktı; tapınakta büyük salonun kapısından içeri adımını atar atmaz Pythia onu şu sözlerle karşıladı:

Zengin tapınağımda görmeye geldin beni,
Zeus'ün ve Olympos'ta oturan tanrıların
Sevgilisi bir konuksun sen, ey Lykurgos,
Sen bir ölümlü mü, yoksa bir tanrı mısın? Bilemiyorum
Ama şu gözlerimin önündeki Lykurgos daha çok bir tanrıdır.

---

21 *Atinalılardan...* Metin başka bir şey demiyor, ama bu, herhalde "*karşı partiden olan Atinalılardan*" demektir.

22 Öyle sanıyoruz ki, *Lakedaimonlular* yalnız Yunanistan'ın öbür bölümlerine kapalı olarak yaşıyor değillerdi, kendi aralarında bile komşuluk ilişkileri yoktu, bunu böyle anlamak gerekir. Her biri kendi köyüne kapanmıştı. Herodotos, Lakedaimonlularla Spartalıları hep ve dikkatle birbirlerinden ayırır, oysa bugün bu iki kelime eşanlamda kullanılıyor.

Kimileri, bugün Sparta'da yürürlükte olan yasayı da ona Pythia'nın vermiş olduğunu söylerler. Ama Lakedaimonlulara göre, Lykurgos bu yasayı, yeğeni Sparta kralı Leobotes'in valisi olarak bulunduğu Girit'ten getirmiştir. Bu görevi aldı ve gerçekten bütün yasaları değiştirdi ve koyduğu yasalara karşı çıkılmamasına dikkat etti. Bundan sonra da savaş işlerine değgin olarak enomotiaları, triekadları ve syssitiaları ve son olarak da ephorosları ve Yaşlılar Meclisi'ni kurdu[23].

66. — Lakedaimonlular kötü yasalarını böyle değiştirmişlerdir ve Lykurgos ölünce, onun adına bir tapınak kurmuşlar ve ona büyük onur vermişlerdir. Toprak bereketli ve halk kalabalıktı, kısa zamanda geliştiler. Zenginleştiler. Ve artık barış içinde yaşamak onlara yetmez oldu; Arkadialılardan daha güçlü olmakla övünmeye başladılar, "Bütün Arkadia'yı ele geçirebilir miyiz?" diye orakle danıştılar. Pythia onlara aşağıdaki orakli söyledi:

Arkadia'yı istemek fazlasına kaçmaktır.
Olmaz. Orada meşe palamuduyla beslenen
Güçlü bir halk var, çabalarınızı boşa çıkarırlar.
Ama sizden esirgemem, ölçü ipleriyle ölçülmüş
Ve ayaklar yere vurularak oyunlar oynanan
Toprağı bereketli Tegea'yı, size onu vereceğim.

---

23 Spartalı yasa koyucu Lykurgos'un kişiliği üzerinde kesinlik yoktur. – *Enomotialar* Sparta ordusunun bölümleridirler. Beş yüz on iki kişilik bir tabur, on altı enomotia sayılırdı. *Triekad* sözü yalnız Herodotos'ta geçer, otuz aileyi yöneten bir yönetici grubunun adı olduğu anlaşılıyor. *Syssitialar* hep bir arada yenilen yemeklerdir; her Spartalı yirmi yaşında asker olur ve öyle kalırdı. On beşer kişilik takımlar halinde yemek yerlerdi, herkes payına düşen yemek masrafını kendi cebinden öderdi. Zaten bütün Sparta, bir kışla gibiydi. – *Yaşlılar Meclisi*, senatodur, yirmi sekiz üyesi vardır. *Ephoroslar* her yıl seçilirlerdi, yetkileri genişti; hâkimleri, hatta kralları denetlerler, yasaları değiştirebilirlerdi. Bütün devlet yetkileri ellerindeydi.

Bu orakli dinleyen Lakedaimonlular, Arkadialılarla çatışmaktan kaçındılar, yalnız Tegealılara karşı sefer açtılar, yanlarına zincirler almışlardı, bu yaldızlı sözlere güveniyor, onları tutsak edeceklerine inanıyorlardı. İlk çatışmada yenildiler, canlı ele geçenler kendi elleriyle getirdikleri zincirlere vurulup Tegea ovalarına sürüldüler ve Tegealılar onlara ölçü ipleriyle topraklarını ölçtürdüler. Bağlanmış oldukları zincirler benim zamanımda da Tegea'da, Koruyucu Athene tapınağına çepeçevre asılmış duruyorlardı.

67. — Demek, ilk savaşta Tegealılar karşısında geri basmışlardı; ama Kroisos zamanında ve Lakedaimon'da Anaxandridas'ın ve Aristo'nun hüküm sürdükleri sıralarda, Spartalılar askerlikten yana üste çıktılar; bakınız bu nasıl oldu: Tegealılar karşısında sürekli başarısızlıkları sonunda, Delphoi'ye adamlar gönderdiler, "Düşmanı yenmek için hangi tanrıların gönlünü etmeliyiz?" diye sordular. Pythia onlara Agamemnon oğlu Orestes'in kemiklerini Sparta'ya getirmelerini buyurdu. Ama onlar mezarı bulamadılar ve tanrıçaya yeniden adam gönderip, nerede yattığını sordular. Pythia bu soruya şu cevabı verdi:

Arkadia'da Tegea. Bir ova. İki rüzgâr eser orada:
Uğursuz ve değişmez bir yasadır bu.
Yumruğa karşı yumruk; eziyet üstüne eziyet.
Orestes oradadır, canlı tohumlarla dolu toprak
Örtüyor onu. Al onu, kent senin olacaktır.

Bu sözler üzerine Lakedaimonlular aramadık kıyı bucak bırakmadılar, ama gene bulamadılar, ta ki Spartalıların Agathoergos dedikleri kimselerden biri olan Likhas mezarı buluncaya kadar. Bu Agathoergoslar kentte yaşayan Spartalılardandırlar, yaş sırasına göre her yıl beş tanesi atlı birliklerden çıkıyorlardı ve çıktıkları yıl hemen emekli olmuyorlar, devlet hesabına her biri ayrı bir işte görev alıyorlardı.

68. — İşte bu adamlardan biri olan Likhas, bir rastlantıdan yararlanarak ve biraz da kafasını çalıştırarak Tegea'daki mezarı meydana çıkarmıştır. O aralık Tegealılarla ilişkiler yeniden başlamıştı. Orada bir demirci dükkânına girmiş, demirin nasıl işlendiğini hayranlıkla seyrediyordu. Onun bu halini fark eden demirci, işini bırakıp ona şunları söyledi: "Ey Lakonialı yabancı, şu demirin işlenişine bakıp şaşıyorsun, ya bir de benim görmüş olduğumu görseydin ne yapardın! Şu avluda bir kuyu açmak istiyordum, toprağı kazarken yedi dirsek boyunda bir tabut çıktı. Şimdiki insanlardan daha uzun bir insan olabileceğine inanmadığım için tabutu açtım ve ölüyü gördüm. Tabut, ölünün boyuna göreydi, ölçtüm ve sonra üstüne toprak attım, kapattım." Adam gördüğünü saf saf anlatıyordu; ama sözler öbürünün ilgisini uyandırmıştı; oraklin verdiği işaretlere göre, bunun Orestes olabileceği sonucuna varıyor ve şu yakıştırmaları yapıyordu: Demircinin iki körüğü iki rüzgârdı, örs ve çekiç karşılıklı iki çarpışmaydı; dövülen demir, eziyetten doğan eziyet, bu da demirin bulunuşunu insanoğlunun bahtsızlığına yoran bir ayrıntıydı. Kafasında bunları bir araya getiren Likhas, doğru Sparta'ya döndü. Lakedaimonlulara olanı biteni anlattı. Lakedaimonlular onu uydurma bir suçlamayla sözde mahkemeye verdiler ve ülkeden sürüp çıkardılar. O da yeniden Tegea'ya geldi, demirciye gidip başına gelenlerden yakındı, adamın olmaz demesine bakmayıp avluyu kiralamak istedi. Zamanla amacına ulaştı, oraya yerleşti, tabutu çıkardı, kemikleri toplayıp Sparta'ya götürdü. O gün bugün, ne zaman iki halk boy ölçüşse, savaşta üstünlük hep Lakedaimonlularda kalır. Ve şimdiden Peloponez'in büyük bölümü onların elindedir.

69. — Şimdi gelelim gene Kroisos'a, o bu durumu öğrenince Sparta'ya elçiler göndermişti, bunlar armağanlarla beraber birlik olma önerileri de götürüyorlardı ve kullanacakları dil kendilerine iyice belletilmişti. Bakınız nasıl konuştu-

lar Sparta'ya varınca: "Bizi buraya gönderen, Lydia'nın ve daha başka yerlerin kralı olan Kroisos'tur. Size şunları söylüyor: Lakedaimonlular diyor, tanrısal orakl bana Yunan ülkesinde bir bağlaşma aramamı buyurdu; Yunanistan'ın başta gelen halkı olarak bana siz gösterildiniz; işte ben de orakle uyarak sizinle yalansız dolansız dost ve birlik olmak istediğimi bildiriyorum." Kroisos'un adamlarıyla ilettiği haber işte böyleydi. Kroisos'a iletilmiş olan oraklden Lakedaimonluların önceden haberleri olmuştu, Lydialıların gelişine sevindiler ve yeminle pekiştirilmiş bir dostluk ve birlik sözleşmesi yapmaya karar verdiler. Zaten Kroisos bundan önce de kendilerine karşı iyi davranmıştı, bu yüzden ona bağlanmışlardı: Lakonia'da Thormax Dağı'nın tepesinde bugün de duran Apollon heykelini yapmak için Sardes'e adam gönderip altın satın almak istemişlerdi ve Kroisos da satın almak istedikleri altını onlardan esirgememişti.

70. — Bu hatıra zaten bağdaşmadan yana çekiyordu. Lakedaimonluların, Kroisos'un bütün Yunanlılar arasından dost olmak için kendilerini seçmiş olmasından ötürü koltukları kabarıyordu. Ve isteği kabul etmekle kalmadılar, bir de krateros yaptırdılar, bronzdan, dışı işlemeli, ağzının çevresi hayvan resimleriyle süslü, üç yüz amforalık bir krateros; kendileri de bir armağanla onurlandırmış olmak için bunu gönderdiler. Ama bu krateros Sardes'e ulaşamadı, nedeni iki türlü anlatılır: Lakedaimonlulara göre, Samoslular bunu haber almışlar, krateros Sardes'e gönderilirken, Samos yörelerinde, Samoslular uzun kayıklarına binip kafilenin üstüne gidip yağma etmişler; ama öbür yandan Samoslular da diyorlar: Kraterosu götürmekte olan Lakedaimonlular geç kalmışlardı ve Sardes'in ve Kroisos'un düşmüş olduğunu haber almışlar ve kraterosu Samos'ta satmışlardır, orada bunu özel kişiler satın almış ve Here tapınağına adamışlardır. Ola ki, haberciler satıp savıp Sparta'ya döndüklerinde Samoslular bizi soydular, demiş olsunlar.

71. — Kraterosun başına gelen işte budur. Bu arada orakli yanlış yorumlamakta olan Kroisos, Kappadokia'ya karşı sefer açmıştı, Kyros'u devirmeyi, Pers devletini yıkmayı umuyordu. Tam Perslerle savaşa tutuşacağı sırada, yurttaşları arasında bilgeliği ve aklı başında oluşuyla tanınan bir Lydialı ona düşüncelerini şu sözlerle bildirdi: (Bu Lydialının adı Sandanis'di.) "Kral, savaşa tutuşmaya hazırlandığın bu insanların ne halde olduklarını düşün: Ayaklarında bol deri pantolonlar var, zaten üst başları hep deriden, istedikleri kadar değil, buldukları kadar yiyorlar, zira toprakları taştır. Şarap içmesini bilmezler; içkileri sudur; ağızlarını tatlandırmak için incirleri ya da başka bir şeyleri yoktur. Ellerinde bir şey olmadığına göre, bunları alt etsen de eline ne geçecektir? Ama yenilirsen, bak neler kaybedeceksin: Bir kez bizdeki şeylerin tadını tattılar mı, sımsıkı yapışacaklar, bir daha da bırakmayacaklar. Bana kalırsa, tanrılara şükrediyorum, Perslerin kafasına Lydia üzerine yürümek düşüncesini sokmuyor diye." Kroisos bu öğüde kulak asmadı. – Gerçekten de Perslerin, Lydialıları yenmeden önce bir tek lüksleri ve iyi bir şeyleri yoktu.

72. — Kappadokialılara Yunanlılar, Suriyeli derler. Bu Suriyeliler, Pers egemenliği altına düşmeden önce Medlere bağlıydılar. Medlerin toprakları ile Lydialılarınkiler arasında sınır, aslında Halys ırmağıydı ki, bu ırmak Ermenistan dağlarından çıkar. Kilikia'dan geçer, Matienleri sağına, Phrygia'yı soluna alıp, bu iki ülke arasında akar; bu ülkeleri geçtikten sonra kuzeye doğrularak Kappadokia Suriyelileri ile sol kıyıdaki Paphlagonia arasında sınır çizer. Demek ki Halys ırmağı hemen hemen bütün Asya'yı bir kıyıdan öbürüne kesmiş olur, bir yanda Kıbrıs adasının karşısına rastlayan kıyı, öbür yanda Karadeniz kıyıları. Burası bir çeşit boyun noktasıdır ve ayağına çabuk bir adam bu yolu beş günde alabilir.

73. — Kroisos, Kappadokia'ya sefer açıyordu, çünkü bir defa imparatorluğuna yeni topraklar katmak isteyen bir fa-

tih olma tutkusu vardı içinde, bir de ve asıl, Kyros'tan Astyages'in öcünü almak istiyordu, zaten orakl de kendisine başarı ümidi vermişti. Bu Astyages, Kyaxares oğlu, Kroisos'un kaynı ve Medlerin kralıydı ve Kambyses oğlu Kyros tarafından devrilmişti. Nasıl olup da kaynı olmuştu Kroisos'un? Şöyle: Bir parti göçebe Skyth, bir ayaklanmadan sonra gizlice Media'ya kaçmıştı, o zamanlar burada Phraortes oğlu, Deiokes torunu Kyaxares egemendi. Kyaxares ilkin bu yalvararak gelen Skythleri iyi karşılamıştı, o kadar ki, kendilerine büyük değer vermiş; genç çocukları yay kullanmasını ve dil öğrensinler diye bunlara emanet etmişti. Zaman geçti. Bu Skythler düzenli olarak ava çıkarlar, her seferinde bir şeyler getirirlerdi; ama bir gün hiçbir şey getirmediler. Elleri boş dönünce, Kyaxares ki, pek huysuz bir adamdı, bunları kanlarına dokunacak kadar hırpaladı. Bunlar, Kyaxares tarafından küçük düşürülmüş ve yüzlerine layık olmadıkları bir kara çalınmış saydılar kendilerini, yanlarına verilmiş olan çocuklardan birini doğrayıp[24], avda yakaladıkları hayvanları her zaman yaptıkları gibi, güzel bir parça pişirip Kyaxares'in önüne sürmeye karar verdiler, bu armağanı sunacak ve sonra hemen kısa yoldan Sardes'e, Sadyattes oğlu Alyattes'in yanına gideceklerdi. Öyle yaptılar: Kyaxares ve konukları yediler bu eti ve Skythler bu marifetten sonra yalvarıp yakalayarak Alyattes'in yanına geldiler.

74. — Kyaxares bunları geri istedi, ama Alyattes vermedi. Bu yüzden Lydialılarla Medler arasında beş yıl süren bir savaş çıktı, sık sık Medler Lydialıları dövdüler, sık sık da onlar tarafından dövüldüler. Hele bir seferinde tuhaf bir gece savaşına da tutuştular; savaş denk koşullar altında sürüyordu ki, altıncı yılda, bir çarpışma sırasında ve ortalığın en çok karışmış olduğu bir anda gündüz, birden yerini karanlığa bı-

---

24 Bölüm 119'da Astyages'in Harpagos'a yaptığına benzer bir şey. İkisi de masal.

raktı. Bu ışık tutulmasını Miletoslu Thales, İonialılara daha önceden bildirmişti; yılına, gününe kadar. Ama Lydialılar ve Medler gün ortasında gece olduğunu görünce, çarpışmayı kestiler ve hemen bir anlaşma, bir barış sözleşmesi yaptılar. Kilikialı Syennesis ve Babilli Labynetos'u kendilerine aracı seçtiler. Bunlar, barış yeminleri getirip götürmektense, iki kralı bir araya getirecek bir evlenme tezgâhladılar; Alyattes, kızı Aryenis'i Kyaxares'in oğluna, Astyages'e versin, dediler; zira bağ sağlam olmazsa uzlaşma dayanıksız olur. – Bu halklarda yemin Yunanlılarda olduğu gibidir, ayrıca bir de kollarının derisini çizip karşılıklı kanlarını yalarlar.

75. — İşte Kyros, aslında anasının babası olan bu Astyages'i, daha sonra açıklayacağım bir nedenle devirmişti ve Kroisos'un Kyros'tan şikâyeti buydu, bundan ötürü orakle danışmış, "Perslere karşı savaş açması gerekir mi?" diye sormuş ve aldığı ikili cevabı işine geldiği gibi yorumlayıp onlara karşı sefer açmıştı. – Kroisos, Halys kıyılarına vardığı zaman askerlerini mevcut köprülerden geçirmiştir, ben öyle sanıyorum; ama Yunanistan'da yaygın olan söylentiye bakılırsa, ona ırmağı aşmanın çaresini Miletoslu Thales göstermiştir. Kroisos'un diyorlar, çok canı sıkılıyordu, çünkü onlara göre, demin söylediğim köprüler o zaman kurulmuş değildiler. O sırada onun konak yerinde bulunan Thales, ırmağı ordunun sol yakasında görüyordu ve onu sağ yakadan da akıttırdı. Şöyle yaptı bu işi: Derin bir hendek kazdırttı, konak yerinin üst yönüne doğru ve yarımay biçiminde, öyle ki eski yatağından sapan ırmak, konak yerinin ters yönünden giriyor ve çevresini dolandıktan sonra gene ilk yatağına dönüyordu ve böylece ikiye bölünmüş olan ırmağı aşmak daha kolay olmuştu. Kimileri, "Eski yatak büsbütün kurutuldu," diyecek kadar ileri giderler. Ama ben bunu kabul edemem, öyle olsaydı, ırmağı dönüşte nasıl geçebilirlerdi?

76. — Kroisos, ordusuyla birlikte ırmağı aştıktan sonra Kappadokia'da Pteria denilen yöreye vardı. (Pteria bu bölge-

nin en sağlam yeridir; aşağı yukarı Karadeniz'in tanınmış kentlerinden Sinop yörelerine düşer.) Orada konakladı ve Suriyelilerin yurtlarını yağma etti; ülkenin başkentini aldı ve halkını köleleştirdi; çevrede köy, kasaba ne varsa hepsini aldı ve kendisine hiçbir zararları dokunmamış olan Suriyelileri göç etmek zorunda bıraktı. Kyros ordusunu toplamıştı ve aralarından geçtiği bütün halklardan da beslenip gücünü artırarak Kroisos'a karşı yürüyüşe geçmişti. Onu topraklarından atmak için yola çıkmadan önce İonialılara elçiler göndermiş, Kroisos'a karşı ayaklandırmayı denemişti. İonialılar kulak asmadılar. Sonunda Kyros, Kroisos'a ulaştı ve geldi Pteria'da onun karşısında konakladı, işe başladılar ve birbirlerinin boyunu ölçtüler. Büyük savaş oldu, iki yandan da çok adam düştü; sonunda gece ayırdı onları birbirlerinden, yenen yenilen belli olmadı.

77. —Bu ilk çarpışma böyle bitti. – Kroisos kendi kendine kızıyordu, çünkü sayıca azdı. (Zira savaşa sürdüğü asker sayısı Kyros'unkinden çok daha azdı.) Bu bakımdan altta kaldığına hükmederek ve ertesi gün Kyros'un kendisine yeniden saldırmadığını görerek Sardes yolunu tuttu; Mısırlılardan yardım istemeyi kuruyordu, yeminle bağlıydılar birbirlerine, zira Lakedaimonlularla bağlaşmadan önce, Mısır kralı Amasis ile bir bağlılık antlaşması yapmıştı; Babil'den de asker isteyecekti, zira orada da Labynetos'ta egemen olan bir müttefiki vardı, bir de Lakedaimonlulara haber salacak, belli zamanda hazır olmalarını bildirecekti; bütün gücünü toparlayıp kendi ordusunu da hazırlayacak, sonra kışın geçmesini bekleyecek ve ilkbahar başında Perslere karşı yürüyüşe geçecekti, böyle tasarlıyordu. Bu düşünceyle Sardes'e vardı ve hemen müttefiklerine elçiler koşturdu, dört ay sonra Sardes'te bulunmalarını tembih etti; Perslere karşı savaşmış olan elindeki orduya gelince, içindeki paralı askerlere yol vererek sayısını azalttı, sonucu iyice belli olmamış bir savaşın arkasından Kyros'un Sardes'e kadar gelmeyi akıl edebileceğini hatırına bile getirmiyordu.

nin en sağlam yeridir; aşağı yukarı Karadeniz'in tanınmış kentlerinden Sinop yörelerine düşer.) Orada konakladı ve Suriyelilerin yurtlarını yağma etti; ülkenin başkentini aldı ve halkını köleleştirdi; çevrede köy, kasaba ne varsa hepsini aldı ve kendisine hiçbir zararları dokunmamış olan Suriyelileri göç etmek zorunda bıraktı. Kyros ordusunu toplamıştı ve aralarından geçtiği bütün halklardan da beslenip gücünü artırarak Kroisos'a karşı yürüyüşe geçmişti. Onu topraklarından atmak için yola çıkmadan önce İonialılara elçiler göndermiş, Kroisos'a karşı ayaklandırmayı denemişti. İonialılar kulak asmadılar. Sonunda Kyros, Kroisos'a ulaştı ve geldi Pteria'da onun karşısında konakladı, işe başladılar ve birbirlerinin boyunu ölçtüler. Büyük savaş oldu, iki yandan da çok adam düştü; sonunda gece ayırdı onları birbirlerinden, yenen yenilen belli olmadı.

77. — Bu ilk çarpışma böyle bitti. – Kroisos kendi kendine kızıyordu, çünkü sayıca azdı. (Zira savaşa sürdüğü asker sayısı Kyros'unkinden çok daha azdı.) Bu bakımdan altta kaldığına hükmederek ve ertesi gün Kyros'un kendisine yeniden saldırmadığını görerek Sardes yolunu tuttu; Mısırlılardan yardım istemeyi kuruyordu, yeminle bağlıydılar birbirlerine, zira Lakedaimonlularla bağlaşmadan önce, Mısır kralı Amasis ile bir bağlılık antlaşması yapmıştı; Babil'den de asker isteyecekti, zira orada da Labynetos'ta egemen olan bir müttefiki vardı, bir de Lakedaimonlulara haber salacak, belli zamanda hazır olmalarını bildirecekti; bütün gücünü toparlayıp kendi ordusunu da hazırlayacak, sonra kışın geçmesini bekleyecek ve ilkbahar başında Perslere karşı yürüyüşe geçecekti, böyle tasarlıyordu. Bu düşünceyle Sardes'e vardı ve hemen müttefiklerine elçiler koşturdu, dört ay sonra Sardes'te bulunmalarını tembih etti; Perslere karşı savaşmış olan elindeki orduya gelince, içindeki paralı askerlere yol vererek sayısını azalttı, sonucu iyice belli olmamış bir savaşın arkasından Kyros'un Sardes'e kadar gelmeyi akıl edebileceğini hatırına bile getirmiyordu.

maklar akar burada, hepsi de içlerinde en büyüğü olan ve Kutsal Ana'ya[26] adanmış bulunan Dindymon Dağı'nda çıkan ve Phokaia yörelerinde denize dökülen Hermos ırmağına karışırlar. – Kyros, savaş düzenine geçmiş olan Lydialıları görünce, bunların atlılarından ürktü ve Medialı Hargapos'un sözünü dinleyerek şu tedbirleri aldı: Ordunun peşinden gelen ve yiyeceklerle öbür şeyleri taşıyan develerin hepsini bir araya toplattı, yüklerini indirtti; üzerlerine süvari askerleri bindirtti, bu hazırlık tamamlanınca, bunları Kroisos'un atlıları üzerine sürmek için emir verdi, ordunun geri kalanı bunların arkasındaydı; piyadeler buyrultuya göre develerin arkasından yürüyeceklerdi, onların arkasında da tüm atlı birlikler sıralanmıştı. Herkes yerini aldıktan sonra, karşı koyacak olan Lydialıların aman vermeden öldürülmesini, yalnız Kroisos'un, hatta çevresinin sarıldığını görüp kendisini savunsa bile öldürülmemesini buyurdu. Buyrukları böyleydi. Atlılara karşı develerin çıkarılması şundandı: At deveden korkar, ne görmeye, ne de kokusuna dayanabilir... İşte Kyros, Lydia'nın mucizeler beklediği parlak süvarisini hiçe indirmek için bu ustalıklı çareye başvuruyordu. – Savaş başlayıp da atlar develerin kokusunu alınca ve onları görünce, Kroisos'un bütün ümitlerini kırarak tersyüz ettiler. Bu hali gören Lydialılar hiç de korkuya kapılmadılar, bineklerinden indiler ve yaya olarak yürüdüler Perslerin üzerine. İki tarafın da ağır kayıpları oldu. Sonunda Lydialılar savaş alanından çekildiler ve kale duvarlarının arkasına kapandılar. Persler kenti kuşattılar.

81. — Lydialılar kuşatılmışlardı. Kroisos baktı ki kuşatma uzayacak, müttefiklerine yeni haberciler koşturdu; daha önce gitmiş olanlar dört ayın sonunda Sardes önünde bulunmaları için haber götürmüşlerdi; yenileri ise kuşatmayı haber verecekler, yardımın en kısa sürede gelmesini isteyeceklerdi.

---

26 *Kutsal Ana, Kybele.* Dağların tepeleri onundur, Phrygia'daki Dindymon Dağı üzerinde ayrı bir din konusudur. Anadolulu bir tanrıdır, her varlığın anası olan Toprak'ın adlarından birisidir.

82. — Kroisos, bütün öbür müttefikleri gibi, Lakedaimonlulara da elçiler yollamıştı. Ama tam o sıralarda Spartalıların kendilerinin de Thyrea denilen yerden ötürü, Argoslularla başları belaya girmişti; burası Argos toprakları içindeydi ve Lakedaimonlular el koymuşlardı. Batıya doğru uzanan ülke, ta Malea Burnu'na kadar hep Argoslularındı ve anakaradaki bu topraklara Kythera ile birlikte öbür adalar da ekleniyordu. Argos, toprakları koparılan kentin yardımına koştu. Karşılıklı konuşmalar başladı, iki yandan da üçer yüz savaşçının dövüşmesi üzerinde anlaştılar; kim kazanırsa onun olacaktı Thyrea. İki ordu kendi sınırlarına kadar geri çekilecekti, dövüş sırasında orada bulunmayacaklardı, kendi adamlarının kaybetmekte olduğunu görüp yardıma koşmasınlar diye. Karar verilince birlikler uzaklaştılar ve her iki yandan seçilen üstün savaşçılar dövüşe tutuştular. Dövüş eşit değerde olduklarını meydana çıkardı, altı yüz yiğitten üç kişi kaldı ayakta, iki Argoslu, Alkenor ve Khromios ve Lakedaimonlu Othryades; en son bunlar kalmıştı ki, gece indi. O zaman iki Argoslu, kendilerini kazanmış sayarak Argos'a koştular; ama Lakedaimonlu Othryades, Argoslu ölülerin silahlarını topladı, kendi konak yerlerine götürdü, sonra gelip dövüşteki yerini aldı. Ertesi gün iki ordu, savaşın sonucunu görmek üzere geldi. Önce iki tarafın ikisi de başarıyı kendisine mal ediyordu, biri geriye benden daha çok adam kaldı diyor, öbürü de bu kalanların kaçtıklarını, oysa kendi şampiyonunun yerinde kalarak düşman ölülerinin silahlarını topladığını ileri sürüyordu; sonunda bu çekişme bir karışıklığa yol açtı; iki yandan da ağır kayıplar verildi ve Lakedaimonlular üstün çıktılar. İşte bu dönemden başlayaraktır ki, Argoslular saçlarını kestirmişlerdir; daha önceleri görenek saçlarını uzatmalarını gerektiriyordu; ama şimdi lanetler yağdırıyorlardı, Thyrea geri alınana kadar hiçbir Argoslu saçını uzatmayacak, karıları da altın takılar takmayacaklardı. Lakedaimonlular ise bunun tersi bir karar almışlardı: O za-

mana kadar kısa olan saçlarını uzatacaklardı. – Üç yüz adamlarından geri kalan tek kişiye, Othryades'e gelince, derler ki, bütün silah arkadaşları ölüp de bir tek kendisinin kalmış olması ağrına gitmiş, geri dönmektense, aynı yerde, Thyrea toprağı üzerinde kendisini öldürmüştü.

83. — İşte tam bu olayların orta yerinde Sardes elçisi geliyor; Spartalılardan, kuşatılmış olan Kroisos'un yardımına koşmalarını diliyordu. Elçiyi dinleyen Spartalılar başlarındaki belaya rağmen, yardıma koşmak için hazırlığa giriştiler: Hazırlıklar bitmiş, gemiler yola çıkacak duruma gelmişken, bir başka haber geldi, kent düşmüş, Kroisos canlı olarak ele geçmişti. Bunu büyük bir felaket saymakla beraber, hazırlıkları da durdurdular.

Sardes'in Düşüşü

84. — Sardes şöyle alınmıştı; kuşatmanın on dördüncü gününde Kyros ordunun içinde atlılar dolaştırdı, siperleri ilk olarak aşacak olana ödüller vereceğini duyurdu. Herkes denedi, ama kimse aşamadı ve hepsi de bundan vazgeçti, bir tek Hyroiades adında bir Mardialı akropole bir köşesinden ulaşmaya çalışıyordu, orada nöbetçi yoktu, çünkü oradan bir saldırı yapılabileceği korkusu yoktu, dimdik iniyordu, saldırı yapılabilecek bir yer değildi. Sardes'in eski kralı Meles, odalığından olan aslanını bir tek buradan geçirtmemişti. "Eğer," demişlerdi Telmessos bilicileri, "bu aslan siperlerin çevresini bir tamam dolanırsa, Sardes alınamaz." Meles akropole çıkan her yerden geçirtmişti hayvanı, yalnız bu yanı önemsememişti, "Çok dik, buradan bir saldırı gelemez," demişti. Burası kentin Tmolos'a bakan yönüdür. – Lydialı bir asker, düşen başlığının peşinden bu bayırı inmiş, başlığı almış, sonra yeniden yukarı tırmanmıştı, bizim Mardialı Hyroiades bunu görmüş ve aklı buna takılmıştı, kafasında evirip çevirmişti. O gün kendisi de

mana kadar kısa olan saçlarını uzatacaklardı. – Üç yüz adamlarından geri kalan tek kişiye, Othryades'e gelince, derler ki, bütün silah arkadaşları ölüp de bir tek kendisinin kalmış olması ağrına gitmiş, geri dönmektense, aynı yerde, Thyrea toprağı üzerinde kendisini öldürmüştü.

83. — İşte tam bu olayların orta yerinde Sardes elçisi geliyor; Spartalılardan, kuşatılmış olan Kroisos'un yardımına koşmalarını diliyordu. Elçiyi dinleyen Spartalılar başlarındaki belaya rağmen, yardıma koşmak için hazırlığa giriştiler: Hazırlıklar bitmiş, gemiler yola çıkacak duruma gelmişken, bir başka haber geldi, kent düşmüş, Kroisos canlı olarak ele geçmişti. Bunu büyük bir felaket saymakla beraber, hazırlıkları da durdurdular.

Sardes'in Düşüşü

84. — Sardes şöyle alınmıştı; kuşatmanın on dördüncü gününde Kyros ordunun içinde atlılar dolaştırdı, siperleri ilk olarak aşacak olana ödüller vereceğini duyurdu. Herkes denedi, ama kimse aşamadı ve hepsi de bundan vazgeçti, bir tek Hyroiades adında bir Mardialı akropole bir köşesinden ulaşmaya çalışıyordu, orada nöbetçi yoktu, çünkü oradan bir saldırı yapılabileceği korkusu yoktu, dimdik iniyordu, saldırı yapılabilecek bir yer değildi. Sardes'in eski kralı Meles, odalığından olan aslanını bir tek buradan geçirtmemişti. "Eğer," demişlerdi Telmessos bilicileri, "bu aslan siperlerin çevresini bir tamam dolanırsa, Sardes alınamaz." Meles akropole çıkan her yerden geçirtmişti hayvanı, yalnız bu yanı önemsememişti, "Çok dik, buradan bir saldırı gelemez," demişti. Burası kentin Tmolos'a bakan yönüdür. – Lydialı bir asker, düşen başlığının peşinden bu bayırı inmiş, başlığı almış, sonra yeniden yukarı tırmanmıştı, bizim Mardialı Hyroiades bunu görmüş ve aklı buna takılmıştı, kafasında evirip çevirmişti. O gün kendisi de

insan olduğunu öğrenmişti de, gelsin bakalım tanrıları da onu diri diri yanmaktan kurtarsınlar diyerekten mi çıkarmıştı odun yığınının üzerine? Neden olursa olsun, o böyle yaptı diyorlar. Ve ekliyorlar: Kroisos, odun yığınının üstünde ayakta durmuş; böyle tam bir felaketin ortasında Solon'u düşünecek zaman bulabilmiş ve şu sözün tanrısal anlamını kavramıştı: "Hiçbir canlı mutlu değildir"; bunu düşünmüş, göğsünden derin bir inilti yükselmiş ve karanlık bir dilsizlikten çıkarak, üç kez, "Solon!" diye bağırmış. Bunu işiten Kyros, adamlarına buyurdu, "Kroisos'tan sorunuz, bu çağırdığı kimdir?" diye; bunlar odun yığınına yaklaşıp sordular. Kroisos bir süre sustu, cevap vermedi, sonra kesin bir emir üzerine şunları söyledi: "Bir adam ki, dünyayı yöneten kişiler onunla konuşabilmiş olsalardı, bu benim için büyük hazinelerden daha değerli bir şey olurdu." Bu sözlerden bir anlam çıkaramadılar ve bu sözün ne demeye geldiğini söyletmeye çalıştılar. Yakasını sıyıramadığı sıkıcı sorulara karşı Atinalı Solon'un nasıl geldiğini, gördükleri karşısında nasıl şaşırdığını, onu nasıl bir söylevle küçük düşürmüş olduğunu ve olayların nasıl, onun aslında kendisine, Kroisos'a değil, daha çok bütün insanlığa ve özellikle kendilerinin mutlu olduğuna inanan insanlara yöneltilmiş olan sözlerine hak verdiğini, bir bir ve içtenlikle anlattı. Kroisos bunları söylediği sırada ateş verilmiş, odun yığını uçtan uca alev almaya başlamıştı. Ama tercümanların dilinden bu sözleri dinleyen Kyros'un yüreği sızlamıştı ve düşünüyordu ki, kendisi de bir insandır ve yakmak için diri diri ateşe verdiği adamın, zenginlik bakımından kendisini kıskanacak bir şeyi olmamıştır ve bir gün kendi başına da böyle bir şey gelebileceğinden ürkmüştü, çünkü dünyada insanoğlunun güvenebileceği hiçbir şey yoktu ve ateşin hemen söndürülmesini, Kroisos ve arkadaşlarının odunların üstünden indirilmesini emretti.

87. — Ama bütün uğraşmalara rağmen ateş söndürülemiyordu. O zaman diyor Lydia hikâyeleri, Kyros'un davra-

nışındaki değişikliği fark eden ve herkesin ateşi söndürmeye çabaladığını, ama başaramadığını gören Kroisos yüksek sesle Apollon'u yardıma çağırmaya başladı, ona sunmuş olduğu güzel sunular yüzü suyu hürmetine bugün kendisine yardım etmesini, tehlikeden kurtarmasını yalvarıyordu. Ve böylece gözleri yaşlar içinde tanrıya yakarırken, durgun havasında hiçbir esinti olmayan açık ufuktan bir bulut koptu, bulut yarıldı, sel gibi yağmur indi ve ateşi söndürdü. Kyros bununla anladı ki, Kroisos tanrılar katında değerli tutulan erdemli bir kişidir; onu indirtti ve sordu: "Kroisos, kim sana söyledi benim topraklarıma saldırmayı ve benimle dost yerine düşman olarak karşılaşmayı?" – "Kral," dedi Kroisos, "bunu yapan, senin iyi talihin ve benim kötü talihimdir. Kabahat, senin üstüne yürümek gibi kendini beğenmişliği bana veren Yunanlıların tanrısındadır. Çünkü kimse barış dururken savaşı seçecek kadar deli değildir; barışta oğulları babalarını gömerler, savaşta babalardır oğullarını mezara indiren. Ama şüphesiz böyle olması hoşuna gidiyordu tanrıların."

88. — Böyle oldu konuşması. Kyros onun bağlarını çözdü, yanına oturttu ve onu pek iyi, pek hoş tuttu; kendisi ve çevresindekiler ona hayranlıkla bakıyorlardı. Kroisos düşüncelere dalmıştı, sesi çıkmıyordu. Sonra dikkati Lydialıların kentini yağma eden Perslere kaydı: "Kral," dedi, "şu gördüklerim karşısında aklıma gelenleri söyleyeyim mi, yoksa susayım mı?" Kyros istediğini istediği gibi söyleyebileceği cevabını verdi. Ve Kroisos ona sordu: "Bu kalabalık ne yapıyor böyle canla başla?" – "Senin kentini," dedi Kyros, "yağma ediyorlar, varını yoğunu paylaşıyorlar." Kroisos cevap verdi: "Yağma ettikleri benim kentim, benim varlığım değil; bunların hiçbiri benim değil artık; yağma ettiklerinin, alıp götürdüklerinin hepsi senin malın."

89. — Bu gözlem karşısında Kyros tasalandı. Yanındakileri savdı ve ondan şu durum karşısında kendisi için en yararlı olan yolun hangisi olabileceğini sordu: "Mademki," de-

di Kroisos, "tanrılar beni sana köle olarak verdi, benim görüp de senin görmediğin şeyi sana bildirmem gerekir. Persler düzen tanımaz yaradılışları gereği yoksuldurlar. Eğer onların bu hazineleri ceplerine atmalarına seyirci kalırsan, başına gelecek olan şudur: İçlerinden en çoğu kapan kimse, bil ki senin karşına dikilecektir. Şimdi, eğer beni dinlersen, şöyle yap: Kapılara kendi adamlarından seçilmiş nöbetçiler koy; hazineyi dışarı çıkarmak isteyenlerin ellerinden alsınlar ve desinler ki, bunların onda birini Zeus'e ayırmak gerekir. Böylece hazineyi onların elinden alırken gözlerinden düşmüş olmazsın ve askerler senin niyetinin doğruluğuna inanarak isteye isteye verirler ellerindekileri."

90. — Bu sözler pek hoşuna gitti Kyros'un, çünkü işine geliyordu; Kroisos'a tatlı sözler söyledi ve ne dediyse onu yapmaları için emir verdi adamlarına. Sonra ona şöyle dedi: "Mademki bir krala yaraşır gönül yüceliğiyle davranıyor ve öyle konuşuyorsun, şimdi sen de şu anda ne isteğin varsa iste benden." – "Efendim," dedi Kroisos, "tanrılar arasında en çok saygı beslediğim Yunan tanrısına şu zincirleri gönderip sordurmak istiyorum, kendisine karşı daima saygı göstermiş olan kimseleri aldatmak diye bir hikmet var mıdır, bana bunun için izin verilsin, en çok istediğim budur." Kyros, o zaman tanrıya ulaştırılmasını dilediği bu sitemi açıklamasını istedi. Kroisos, eskilere çıkarak ona bütün olan biteni, oraklin cevaplarını, özellikle sunduğu armağanları ve tanrısal sözlerin Perslere saldırmak için ona nasıl cesaret verdiğini, bir bir saydı döktü ve yeniden yalvarmakla bağladı sözlerini, o tanrıyı böyle söverek kınamasına izin verilmesi için. Kyros güler yüzlü cevap verdi ona: "Bu dilek Kroisos, ve benden istemek fırsatını bulacağın öbür dilekler yerine getirilecektir." Bu oluru alır almaz, Kroisos Delphoi'ye Lydialılar gönderdi; onlara şu zincirleri tapınak kapısının eşiğine koymalarını ve tanrıdan sormalarını buyurdu: Hiç utanmadın mı? diye, oraklleri Kyros'un imparatorluğunu yıkacağı

inancını verip Kroisos'u Perslere karşı savaşa tutuşturmaktan, işte o imparatorluğun yağmasından eline geçen ganimet sadece şu zincirlerdir – bunu söylerken zincirleri göstereceklerdi; ayrıca Yunan tanrıları nankör olurlar diye bir şey var mıdır? Onu da soracaklardı.

91. — Lydialılar tapınağa vardılar ve görevlerini yerine getirdiler. Pythia diyorlar, şöyle cevap verdi: "Alın yazısını bir tanrı bile değiştiremez[27]. Kroisos, Heraklesoğullarının bir askeriyken, bir kadının ihanetine alet olarak efendisini öldüren ve üzerinde hiçbir hakkı bulunmadığı tahtı ele geçiren dördüncü kuşaktan dedesinin yaptığını ödemiş, alın yazısının gereğini yerine getirmiştir. Loxias, Sardes'in yıkılışını, çocuklarının zamanına erteleyerek Kroisos'u kurtarmak istemişti, ama kaderin elinden kurtaramadı onu. Alın yazısı ona neleri uygun gördü ise onu yaptı, ama Kroisos'tan kendi hizmetlerini de esirgemedi; zira üç yıl süreyle Sardes'in düşüşünü erteledi ve şunu da iyi bilsin Kroisos ki, kendisi de belli günden üç yıl sonra yakalanmıştır. Ayrıca yanacağı sırada imdadına koşan gene Loxias'tır. Oraklin dediklerine gelince, Kroisos'un bundan da yakınmaya hakkı yoktur. Loxias ona, Perslere saldırırsa büyük bir imparatorluğu yıkmış olacaktır, diye haber vermiştir. Eğer doğru düşünebilseydi, yeniden adam gönderip sorduracaktı, bu yıkılacak olan imparatorluk benimki mi, yoksa Kyros'unki mi diye. Tanrı sözünü anlayamadı, sonrasını da sormadı, o halde kendisini suçlasın. Bir de son sorusuna verdiği cevapta Loxias ona bir katırdan söz etmedi mi? İş-

---

27 *Alın yazısı, kader, Moira, Fatum.* Tanrılardan da üstün, ne olduğu bilinmez bir güç. Hektor'la Akhilleus'un akıbetlerini Zeus kader terazisine vurur (İlyada, XXII. 208, 213), Hektor'un kaderi ağır basar, Hades'e doğru iner. O andan itibaren Apollon bile artık ona arka çıkmaz. Ama Kader de o kadar kesin değildir, kimi zaman hafiften saptığı olur. Bu da meraklı bir şeydir. *Loxias*, Sardes'in düşüşünü üç yıl geciktirebilmiştir. – Loxias, Apollon'dur.

te bunu da kulağı duymadı, Kyros'tu bu katır; çünkü anası ve babası aynı soydan değildiler; anası daha iyi bir soydan geliyordu, babası ise onun kadar soylu değildir; ana Media kralı Astyages'ten inme bir Media kızıydı; babası ise Pers, hiç layık olmadığı halde, sahibi olan kadının çatısı altında yaşamasına izin verilmiş sıradan bir adam." Pythia'nın Lydialılara cevabı böyle oldu ve onlar da bunu Sardes'e götürdüler, Kroisos'a ilettiler. Bunu duyunca, kusurun tanrıda değil, kendisinde olduğunu itiraf etti. – İşte Kroisos imparatorluğunun ve İonia'nın ilk olarak elden çıkışı böyle oldu.

92. — Kroisos'tan Yunanistan'da, daha önce sayılanlardan başka armağanlar da kalmıştır: Boiotia'daki Thebai'de İsmenios Apollonu'na adamış olduğu altından bir üç ayak, Ephesos'taki altın düveler ve kolonların çoğu; ayrıca Delphoi'deki Pronaos Athenesi'ne sunduğu büyük boy altın kalkan. Bu sunular, ben geçtiğimde oradaydılar, öbürleri kaybolmuşlardır. Miletos Brankhosoğullarında da, bir söylentiye göre Delphoi'dekiler ayarında ve ağırlığında bağışlar varmış ki, onları da Kroisos vermiş. Delphoi'dekiler ve Amphiaraos tapınağındakiler kendi malındandır; kendi gelirinin birer parçasıydılar; öbürleri daha kral olmadan kendisine karşı çıkan ve Lydialıların başına Pantaleon'u geçirmek için yardakçılık eden bir düşmanının mallarındandı. Alyattes'in öbür oğluydu bu Pantaleon, Kroisos'un ana ayrı kardeşiydi; Kroisos Karialı bir kadından doğmuştu, Pantaleon İonialı bir kadından. Kroisos, babasının isteği gereğince tahta çıkınca, kendisine karşı dolaplar çeviren adamı, bir tarak makinesinin sivri uçlarında sürükletip öldürtmüştü ve bu adamın varı yoğu ki, daha önceden adak olarak gösterilmişti, biraz önce de söylemiş olduğum gibi, yukarıda sayılan sunular için harcanmıştı. Kroisos'un sunuları üzerine artık bir şey söylemeyeceğim.

Lydia ve Lydialılar Hakkında Bilgiler

93. — Lydia toprağı öbürlerinde olduğu gibi, öyle pek adı anılacak olağanüstü şeylere sahip değildir, yalnız Tmolos'tan akıp gelen altın kumu vardır. Ama Mısır ve Babil'deki anıtlar bir yana, öyle bir anıt vardır ki, bilinen bütün öbürlerini aşar. Bu, Kroisos'un babası Alyattes'in mezarıdır, etekleri büyük taşlarla örülmüş bir toprak yığınıdır. Küçük esnafın, el işçilerinin ve aşk satıcısı küçük kızların topladıkları paralarla yükseltilmiş bu anıt. En yüksek yerinde, ben oradan geçtiğim zamanda da beş tane taş blok vardı, üzerlerine kazılı olan yazıtlarda, buna katılan her meslek dalının ne kadar verdiği yazılıydı, bu rakamlara göre en çoğunu bu küçük kızcağızlar vermiş oluyorlardı. Şunu da belirteyim; Lydialı halk kızlarının hepsi de kocaya varıncaya kadar kendilerini satarlar, çeyizlerini bu zanaatla yaparlar, zaten kocaları bile bu kızları ancak kızın kendi isteğiyle yanlarında tutabilirler. – Bu mezar, çepeçevre altı stad ve iki plethrondur; genişliği on üç plethron'dur. Yanında bir büyük göl vardır ki, Lydialılar hiç kurumaz derler; adı Gyges Gölü'dür. İşte bu konudaki sözüm de bu kadardır.

94. — Lydialıların görenekleri Yunanlılarınkine benzer, ayrıldıkları nokta şudur ki, Lydialılar kız çocuklarını orospuluğa bırakırlar. Bizim bildiklerimiz içinde ilk olarak altın ve gümüş para basan ve kullanan ve ilk olarak ufak tefek ticaret işlerine girişenler bunlardır. Kendileri anlatırlar ki, bugün gerek kendi ülkelerinde, gerekse Yunanlılarda oynanan oyunları türetenler de kendileridir ve bu Etruria'nın koloni haline getirildiği zamana rastlar; bakınız ne anlatıyorlar bu konuda: Manes oğlu Atys zamanında kıyıcı bir kıtlık sarmıştı bütün Lydia'yı. Bir süre dişlerini sıktılar Lydialılar, sonra kıtlık sürüp gittiği için çareler aradılar, her biri kendince bir çare sürdü ileriye. Bu oyunlar, zar, aşık

(kemiği) ve top oyunları, tavladan gayri hepsi o zamanda ortaya çıkmıştır; zira Lydialılar tavlayı biz bulduk demiyorlar. Bunları bulduktan sonra bakınız ne yapıyorlardı açlıklarını bastırmak için: Yiyecek peşinde koşmayı unutmak için, iki günün birini oyuna veriyorlardı, ertesi gün oyunu bırakıp yemek yiyorlardı. On sekiz yıl boyunca böyle yaşadılar. Ama kıtlık azalacağı yerde, kırımını büsbütün artırınca kral Lydialıları ikiye ayırdı, "Kim kalacak, kim gidecek kura çekilsin" dedi, kaderin kalmak üzere ayırdıkları gene kendi hükmü altında bulunacaktı, göç edecek olanlara da oğlunu veriyordu kral olarak ki, adı Tyrsenos'tu. Böylece ülkeden çıkmak üzere ayrılmış olanlar İzmir'e indiler, orada gemiler edindiler, işlerine yarayacak şeyleri yüklediler, bir yurt ve yaşama çaresi peşinde kıyı kıyı dolanıp, sonunda Umbria'ya yanaştıkları güne kadar denizlerde gezdiler; orada kentler kurdular ve torunları bugün de orada oturmaktadırlar. Lydialı adını değiştirdiler, kendilerini yola çıkaran kral oğlunun adını aldılar; yeni adları olan Tyrsenler sözünü onun adına göre üretmişlerdir.

95. — Lydialılar artık Pers egemenliği altına girmişlerdi; şimdi şunu soracağız kendimize, kimdi bu Kroisos saltanatını deviren Kyros ve Asya Perslerin eline nasıl geçti? Bunu Perslerin çeşitli anlatılarından öğreniyoruz. Ben bunların içinden, Kyros öyküsünü cilalayıp parlatanların yerine, olanı olduğu gibi verenleri anlatacağım[28]; her ne kadar bunlar da Kyros öyküsünü bambaşka üç değişik biçimde veriyorlarsa da, ben yine de bunları izleyeceğim.

---

28 *Kyros*'un kişiliği masallarla çevrilidir. Sayce'a göre, önce Susa'dan İran Körfezi'ne kadar olan yerlerde egemendi. 549'da Astyages'i yenmiş, 546'da Media'nın fethini tamamlamış, 540'lara doğru Kroisos'u düşürmüş, 538'de Babil'i almıştır. Ölüm tarihi 529'dur. Kişiliğinin çağlar boyunca nasıl değiştirilmiş olduğu bilinir. Ksenophon'da yiğit, gönlü ve eli açık bir hükümdar, kusursuz bir fatih ve mert bir insan olarak gösterilmiştir (Ksenophon, *Kyropedia*).

Medler ve Persler – Kyros

96. — Asurlar, Yukarı Asya'yı beş yüz yirmi yıldan beri egemenlikleri altında tutuyorlardı; ilk olarak Medler ayrıldılar, bağımsızlıkları için Asurlara karşı savaşarak yiğitlik kazandılar; kölelikten kurtulup özgürlüğü elde ettiler. Onlardan sonra aynı şeyi başka halklar da yaptılar. Şu anlatacağım şekilde yeniden tyranlığa döndükleri zamanlarda, boydan boya hepsi özgürdüler: Medler arasında Phraortes oğlu Deiokes adında becerikli bir adam vardı. Bu Deiokes'in gözü yükseklerdeydi ve şöyle yapıyordu: Medler o zamanlar köylere serpilmiş olarak yaşıyorlardı ve Deiokes kendi köyünün en çok sayılan kişisiydi; büyük bir dikkatle ve bıkıp usanmadan yargıçlık yapıyordu. Media baştan aşağı kargaşalık içerisindeydi, o haklının haksıza anadan doğma düşman olduğuna inanıyor ve böyle bir ortam içinde çalışıyordu. Kendi köyünde yaşayan Medler onun yaşam düzenini görüyorlar, aralarında çıkan anlaşmazlıkları çözdürmek için ona başvuruyorlar, o da gözü yüksekte olduğundan, adaletten ayrılmaz, doğru bir adam gibi davranıyordu. Gördüğü işler hemşerilerinin nice alkışlarını kazandırıyordu, o kadar ki, başka köylerde yaşayanlar da, hem Deiokes'in haklı yargılar veren tek adam olduğunu duydukları, hem de daha önce haksız kararların kurban oldukları için, kendilerine de yargıçlık etsin diye ününü işittikleri Deiokes'e koşuyorlardı ve bir daha da başkasına gitmek istemiyorlardı.

97. — Yargılarındaki doğruluk dillere destan olmuştu, müşterisinin günden güne arttığını gören Deiokes, artık her şeyin kendisine bağlı olduğunu görüyordu; bir gün her zaman gidip, herkese açık olarak kararlar verdiği yere gitmedi ve bir daha oraya gitmeyeceğini bildirdi, – zira diyordu, bütün gün komşunun işlerine bakmaktan kendi işlerine bakacak zaman kalmıyor. Köylerde karışıklık ve yağma, eskisinden beter hale geldi. O zaman Medler, olan biteni konuşup

düşüncelerini karşılaştırmak üzere toplandılar. Deiokes'in adamlarının şöyle bir dil kullanmış olduklarından hiç şüphe etmem: "Mademki bugünkü düzenimiz ülkeyi yönetmeye yetmiyor, o halde başımıza bir kral geçirelim; o zaman ülkemize iyi yasalar gelir, biz de kendi işimize gücümüze bakarız, karışıklıklar yüzünden yerimizden yurdumuzdan olmayız." Bu düşüncelerle, herhalde bir kralın hükmü altına girmek için kendilerini kandırmış oluyorlardı.

98. — Kimi seçeceğiz sorusu ortaya çıkınca herkes Deiokes'i öne sürdü, göklere çıkardılar, "Onu seçelim," dediler. Deiokes, "Krallığın şanına layık bir konut isterim," dedi, hüküm sürebilmek için koruyucular da istiyordu. Medler olur dediler; gösterdiği yerde koskoca bir kale yaptılar, bütün Medler içerisinden dilediğini seçip verdiler yanına koruyucu olarak. İşbaşına geçer geçmez Medleri surlarla çevrili tek bir kent kurmaya, yalnız bunun için çalışmaya ve öbür kasabaları ikinci sırada tutmaya zorladı. Baktı ki, ne dese yapıyorlar, bu sefer büyük ve sağlam kale bedenleri yaptırdı, bunlar birbiri arkasına sıralanmış birçok surdur ki, bugün buraya Akbatana diyorlar. Surlar öylesine düşünülmüş ki, her biri öbüründen bir savaş sahanlığı kadar yukarıdadır. Şüphesiz toprak da elverişliydi böyle bir yapı için, çünkü yokuştur, ama sanatın payı da büyüktür. Hepsi yedi surdur, sonuncusunun içinde kral sarayı ve hazine vardır. En büyük sur, aşağı yukarı Atina'nın çevresi kadardır. Birinci duvarın mazgalları beyazdır, ikincisinin kara, üçüncüsünün parlak kırmızı, dördüncü donuk mavi, beşinci reçine rengindedir. Böylece surların mazgalları bir renk sıralaması yapmış olur. Son ikisine gelince, birinin tahkimatı gümüş, öbürününki altın rengindedir.

99. — Deiokes'in sarayının çevresini kuşatan, kendisi için yaptırdığı yapılar işte böyledir; halka kalenin çevresini gösterdi yerleşmek için. Bu kaleyi tamamlamış olmak üzere Deiokes birtakım kurallar da koymuştur, şöyle: Kralın yanına kimse giremez; işler aracılar eliyle görülür, kimse kralın

yüzünü görmez; ayrıca karşısında gülmek, tükürmek, bunu yapan kim olursa olsun, büyük terbiyesizlik sayılır. Çevresini böyle gösterişli kurallarla kuşatması, kendisiyle beraber büyüyen ve ne doğum, ne de değer bakımından kendisinden aşağı olmayan yaşıtları onu görüp kıskanmasınlar, bir kötülük etmesinler diyeydi; gözlerine görünmediği sürece, onlarda üstün bir kişi etkisi yapacaktı.

Med Boyları

100. — Bu protokolü koyduktan ve iktidarı tek başına ele aldıktan sonra da adaletten ayrılmadı, ama buna bir de ağırlık ekledi; davacılar işlerini saraya yazılı olarak gönderiyorlardı; o da istenilen yargıyı verip geri yolluyordu; davalara böyle bakılıyordu, ayrıca şu tedbirler de alınmıştı: Birisinin bir yaramazlık yaptığını öğrenince onu yakalatıp suçuna göre ceza veriyordu ve egemenliği altında bulunan bütün ülkede adamları, gözleri ve kulakları vardı.

101. — Deiokes'in hükmü altında toplananlar yalnız Media ahalisiydi; Medler çeşitli boylardan oluşmuştu: Buslar, Paretakenler, Strukhatlar, Arizantlar, Budiler, Maglar.

102. — Med boyları bunlardır. – Deiokes'in oğlu Phraortes'tir; babası elli üç yıllık bir saltanattan sonra öldüğü zaman oğlu onun yerine geçti ve işleri eline alınca, yalnız Medlerle yetinmedi, önce Persler üzerine sefer açtı ve öbür ulusları da boyunduruk altına almaya onlardan başladı. Sonra ikisi de birbirinden güçlü olan bu iki ulus sayesinde, birinden ötekine, teker teker bütün Asya'yı ele geçirdi, ta Asurlara, daha doğrusu Ninive Asurlarına saldırdığı güne kadar; daha önceleri bütün Asya'ya hüküm geçiren bunlardı; Phraortes zamanında müttefikleri kendisinden ayrıldıkları için tek başına kalmıştı; ama gene de yardım kaynakları vardı. Phraortes üstlerine yürüdü, ama ordusunun en büyük bölümü ile beraber kendisi de yirmi iki yıl süren bir saltanattan sonra öldü.

103. — Böylece ortadan kalkan Phraortes yerine Kyaxares geçti, bu Phraortes'in oğlu, Deiokes'in torunuydu. Bu, babalarından daha güçlü gibi geçinirdi; ilk olarak Asya ordularını belli kolordulara ayırdı ve en önce o soktu orduyu savaşa belli bir düzen içinde, mızraklılar, okçular, atlılar diye ayrı birlikler halinde; o zamana kadar bunlar karmakarışık savaşırlardı. En büyük çarpışmanın ortasında, gün gece olduğu sırada Lydialıları yenen işte odur; bütün Yukarı Asya'yı birlikler halinde toparlayıp, Halys ırmağına kadar hükmü altına alan odur. Bütün uyruklarını bir araya topladı. Ninive üzerine yürüdü, babasının öcünü alacak ve kentin kökünü kazıyacaktı. Asurlarla karşılaşmış, onları yenmiş, Ninive'yi kuşatmıştı ki, Protothyas oğlu Kral Madyas'ın komutası altında ilerleyen büyük bir Skyth ordusu düştü üzerine; bunlar Kimmerleri Avrupa'dan çıkardıktan sonra peşlerine düşüp Asya'ya girmişlerdi ve işte şimdi de Media toprağına yürüyorlardı.

Skythler

104. — Yükü hafif bir adam Maiotis Gölü'nden Phasis ve Kolkhis'e otuz günde yürür; Kolkhis'ten sonra Media'ya kadar aşılacak yol o kadar çok değildir, zira bu iki bölge arasında bir tek ulus vardır, bunlar Saspeirlerdir ve onlar arkada kaldıkları zaman artık Media'dır. Ama Skyth yayılması buradan gelmiş değildir; bunlar çok daha uzun olan kuzey yolundan, Kafkas Dağları'nı sağlarına alarak sapmışlardır. – Medler Skythlerle savaşa tutuştular, yenildiler, güçlerini yitirdiler. Skythler bütün Asya'ya yayıldılar.

105. — Oradan Mısır üzerine yöneldiler; Filistin'den Suriye'ye girdikleri sırada Mısır kralı Psammetikos çıktı karşılarına, armağanlar sundu, yalvarıp yakardı ve daha ileri yürümekten alıkoydu. Skythler geri dönüyorlardı, Suriye'ye varmışlar, Askalon kentine girmişler ve hatta en büyük bö-

lümü bu kenti, kılına dokunmadan geçmişlerdi ki, az sayıda Skyth, Göksel Aphrodite tapınağını yağma etti. Bu tapınak araştırmalarımın vardığı sonuca göre, bu tanrıçaya adanmış tapınakların en eskisidir; Kıbrıs'taki tapınak da ondan örnek alınarak yapılmıştı, Kıbrıslılar kendileri söylerler bunu ve Kythere'deki de gene Suriye'nin bu bölgesinden gelme olan Fenikelilerin elinden çıkmadılar. Skythlerden Askalon tapınağını yağma etmiş olanları tanrıça çarpmış, sapıklığa uğramışlar, babadan oğula hepsi kadın olmuşlardır; Skythler de bunların işledikleri bu günah yüzünden hastalanmış olduklarını söylerler; ama Skythia'dan geçen yolcular, Skythlerin "Enareler" dedikleri bu adamların ne çeşit bir hastalığa tutulmuş olduklarını kendi gözleriyle de görürler[29].

106. — Asya, yirmi sekiz yıl Skythlerin boyunduruğu altında kaldı, ağır vergilerle, ilgisizlikle bütün ülke bir yıkıntı yerine çevrildi. Halktan haraç olarak topladıkları az geliyor, akınlar yapıyor, herkesin elinde ne varsa zorla alıp götürüyorlardı. Ama sonunda büyük çoğunluğu Kyaxares'e ve Medlere konuk olmuşlar, sarhoş edilip boğazlanmışlardır; Medler yeniden güç kazanmışlar ve eskiden hükümleri altında bulunan ulusların yeniden efendisi olmuşlardır; Ninive'yi almışlar (nasıl aldıklarını sonra anlatacağım), Babil dışında kalan bütün Asurları kendilerine bağlamışlardı. – Neden sonra Kyaxares öldü, Skyth egemenliği süresini de kapsamak üzere, kırk yıl hüküm sürmüştü. Astyages'in, Kyaxares'in oğlunun sırası gelmişti, krallığı o devraldı.

107. — Bir kızı oldu, Mandane adını verdi; rüyasında gördü, kız işiyordu, o kadar bol ki, bütün kenti, sonra baş-

---

29 *Enareler*, Herodotos kadınlık hastalığına tutulmuş Skythlerden söz ediyor. Yorumcular için tartışmalı bir konuydu. (Larcher, 1726–1812. Notlar). Sayce, bunu iktidarsızlık gibi anlamıştır. Larcher'in çevirisi başkadır. – Herodotos, *Skythia'dan geçen yolcular... bu adamların ne çeşit bir hastalığa tutulmuş olduklarını kendi gözleriyle de görürler*, demekle konuyu kısmen açıklamış oluyor. Bunun cinsel sapıklık olduğu bellidir.

tan başa bütün Asya'yı sel götürüyordu. Rüya yormakta usta falcılar bu rüyayı bütün ayrıntılarına kadar, yüreğine korku salacak kadar açıklamak yanlışlığını işlediler. Mandane, erkeği tanıma çağına geldiği zaman onu kendisine layık bir Medialı ile evlendirmedi, zira görmüş olduğu rüyanın korkusu içinden çıkmamıştı, Kambyses adında bir Pers'e verdi, hem iyi bir soydandı, hem de uysal yaradılışlıydı ve kral bir Pers'i, orta tabakadan bir Medialıdan bile çok daha aşağı görüyordu.

Kyros'un Doğuşu

108. — Mandane, Kambyses'in çatısı altında yaşıyordu. Bu evliliğin birinci yılında Astyages bir rüya daha gördü; kızın döl yatağından bir asma sürüyordu, asmanın çubukları bütün Asya'nın üstünü kaplıyordu. Bu rüyadan sonra rüya yorumcularının sözüne uyarak, kızını doğuracağı zaman Perslerin yanından alıp kendi yanına getirtti ve sıkıca gözaltına aldı, doğacak çocuğu öldürtmek istiyordu; çünkü rüya yorma sanatında ustalaşmış olan falcılar, bu kızdan doğacak oğlanın kendi yerini alacağı sonucunu çıkarmışlardı o rüyadan. Bu tehlikeyi savuşturmak için Astyages, Kyros doğar doğmaz Harpagos'u çağırttı, akrabalarından biriydi, Medler içinde kendisine en çok bağlı olan ve en çok güvendiği adamdı. Ona şunları söyledi: "Harpagos, şimdi sana söyleyeceklerimi iyi dinle, bu sözleri hafife alıp beni tehlikeye atma, kendini de başkasından yana çıkıp sonradan ayağını sürçtürecek olan tehlikelere bırakma. Mandane'nin doğurduğu çocuğu al götür evine ve öldür; sonra göm, nasıl kolayına gelirse." Harpagos cevap verdi: "Kral, karşındaki adamın bugüne kadar hoşa gitmeyecek bir şey yaptığını görmedin; bundan sonra da beni azarlamanı gerektirecek bir şey yapmak istemem. Mademki öyle istiyorsun, öyle olsun, yeter ki bana verilmiş olan işi tastamam yerine getirmiş olayım."

109. — Harpagos bu sözlerle cevap verince, çocuk kendisine kefen olacak kundak bezleri içinde ona teslim edildi, o da gözyaşları içinde evine döndü. Eve vardığında, Astyages ile neler konuştularsa baştan sona hepsini bir bir karısına anlattı. Kadın ona dedi ki: "Şimdi ne yapacaksın?" O cevap verdi: "Değil yalnız aklını şaşırmış, hatta şimdi olduğundan daha beter çıldırmış bile olsa, Astyages'in dediğini harfi harfine yapmam, hayır, yapamam, böyle bir ölüm için onun aleti olamam. Ayrıca bu küçüğün kanına girmemek için birçok nedenim de var: Bir defa benim kendimin de akrabası oluyor, ayrıca Astyages yaşlı, erkek çocuğu da yok; ya öldüğü zaman tyranlık, şimdi oğlunu benim elimle öldürtmek istediği kızına kalırsa, o zaman başıma gelecek olanlardan daha berbatı düşünülebilir mi? Şimdi benim selametim için bu çocuğu ortadan kaldırmak lazım; ama bu işi yapacak katili Astyages'in adamları arasından seçmeli, benimkilerden değil."

110. — Böyle konuştu ve hemen Astyages'in sığırtmaçlarından birine haber uçurdu; bu, tasarladığı işe en uygun düşen yerde, dağların ortasında, yaban hayvanların cirit attıkları bölgede sürü otlatan sığırtmaçlardan birisiydi; bu sığırtmacın adı Mitradates'ti. Kendisi gibi köle bir kadınla yaşıyordu; kadının adı Kyno'ydu, Yunanca'da kancık köpek anlamına gelir, Med dilinde ise Spako. Zira Med dilinde kancık köpeğe Spako denir. Bu sığırtmacın öküzlerini yaydığı otlak, Akbatana'nın kuzeyinde Karadeniz doğrultusunda uzanan dağların eteklerine düşüyordu; Saspeirlerle karşı karşıya bulunduğu bu yönde Medler ülkesi dağlıktır, yüksek ve ormanlık koyaklarla örtülüdür; öbür yönleri tek bir ovadır. Şimdi, haberi alan sığırtmaç hızla koşup gelince, Harpagos ona şöyle dedi: "İşte Astyages'in buyruğu: Al bu çocuğu, dağların en uzak yerine bırak, çabucak ölsün! Ayrıca sana şunu söylememi de buyurdu, eğer bunu öldürmezsen ya da ölümden kurtaracak gibi davranırsan, sen kendin işkenceler içinde öleceksin. Ben de öleceği yere götürüldüğünden emin olmak için emir aldım."

111. — Sığırtmaç bu sözleri dinledi, çocuğu aldı, dönüş yolunu tuttu ve ahırına vardı. Karısı tam o günlerde doğurmak üzereydi ve sığırtmaç kente gittiği sırada çocuğunu dünyaya getirmişti. İkisi de birbiri için sabırsızlanıyordu, biri karısının doğumundan ötürü meraktaydı, öbürü de Harpagos'un kocasını böyle beklenmedik zamanda ve çarçabuk istetmesinden ötürü korkmuştu. Dönüp yanına vardığı zaman, onu hiç ummadığı halde karşısında gören karısı, en önce niçin Harpagos'un böyle çabucak istetmiş olduğunu sordu. Ve o dedi: "Kadın, kente giderken, hiçbir zaman görmemem ve efendilerimizin katında hiçbir zaman olmaması gereken şeyler gördüm ve işittim. Harpagos'un evini ağlamalar kaplamıştı ve ben içeri girince donakaldım. Girer girmez, renkli kundak bezi içinde altın mücevherlerle süslenmiş küçük bir çocuk gördüm, orta yere koymuşlar, çırpınıp haykırıyordu. Harpagos beni görür görmez, hemen çocuğu alıp götürmemi ve bizim dağlarda yaban hayvanların uğrak yeri neresiyse, oraya bırakmamı buyurdu. Astyages'in emriymiş ve eğer bu emri yerine getirmezsem, ölümlerden ölüm beğenmeliymişim. Hizmetçilerden birinin oğludur herhalde diye düşündüm ve çocuğu alıp çıktım; hiçbir zaman kuşkulanmayacaktım da nereden geliyor diye. Üzerindeki altını ve kundağı görüp, Harpagos'un evini gizlisiz kapaklısız dolduran bağırtıları işittiğim zaman şaşıp kalmıştım. Ve sonra yolda, beni kentin dışına kadar geçiren ve bebeği elime veren hizmetçiden her şeyi öğrendim; öğrendim, diyorum ki, Astyages'in kızı Mandane ile Kyros oğlu Kambyses'in oğullarıymış ve Astyages öldürün diye emir vermiş. İşte bak gör." Bunları söyleyerek çocuğun yüzünü açtı, karısına gösterdi.

112. — Çocuk iri ve güzeldi, kadın onu görünce ağlamaya başladı, adamın dizlerine kapandı, "Ne olursa olsun çocuğu bırakma!" diye yalvardı. Ama o, "başka türlü yapamam," diye cevap verdi; Harpagos'un adamları gelip bakacaklardı ne oldu diye, eğer emri yerine getirmezse işkenceler

içinde can verecekti. Kocasının yola gelmediğini gören kadın şöyle dedi: "Pekâlâ. Mademki dediğinden dönmüyorsun ve mademki oraya ille de bir çocuğun bırakılması gerekiyor, şöyle yapalım, ben de doğum yaptım, ölü bir çocuk doğurdum. Al, onu götür, bırak oraya ve Astyages'in kızının oğlunu bizimkiymiş gibi yetiştirelim. Hem sen efendilerinin emrine karşı çıkmamış olursun, hem de biz kötü bir işe bulaşmamış oluruz; ölü çocuk kral mezarında yatar, canlının da canı kurtulmuş olur."

113. — Sığırtmaç baktı ki karısının düşüncesi duruma tastamam uymaktadır, dediği gibi yaptı. Öldürmek üzere getirdiği çocuğu karısına verdi ve kendi oğlunu ki ölüydü, onu da öbürünü getirdiği sepete koydu ve öbürünün öteberisiyle örterek götürdü, dağların en ıssız yerine bıraktı. Çocuğu bıraktığının üçüncü günü sığırtmaç, çobanlarından birini göz kulak olsun diye orada bırakıp kente gitti, bebeğin ölüsünü göstermeye hazır olduğunu söyledi. Harpagos adamlarından en güvendiklerini yolladı, onların gözleriyle gördüklerine güvenerek çocuğu gömdürdü. Bu gömüldü, öbürünü, ileride Kyros denilecek olanı, sığırtmacın karısı yanında alıkoydu ve besledi; o, onu Kyros diye değil, başka bir adla çağırıyordu.

114. — Çocuk on yaşına basmıştı ki, başına gelen bir iş onu açığa vurdu. Sürü hayvanlarının konduğu ağılların bulunduğu köyde, kendi akranı oğlanlarla birlikte sokakta oyun oynuyordu. Çocuklar, oyun gereği başlarına kral olarak, sığırtmaç oğlu diye çağırdıkları çocuğu seçmişlerdi. O da çocukları ayırmış, birilerine saray yapmak görevi vermiş, öbürlerini asker diye kendi yanına almış, bir tanesini de kral gözü olarak seçmişti[30]; bir başkası da haber toplamak görevini almıştı; sözün kısası, her birine bir iş vermiş oluyordu. Çocuklardan biri, Medlerin ileri gelenlerinden Artembares'in oğluydu, Kyros'un emrini dinlemedi, o zaman Kyros

30 *Kral gözü.* Büyük Kral'ın illere gönderdiği müfettişler.

öbürlerine, "Yakalayın bunu!" dedi; çocuklar sözünü dinlediler ve Kyros, çocuğu kamçı ile döverek ağır bir ceza verdi. Öbürü ellerinden kurtulur kurtulmaz, böyle yakışıksız bir hırpalama ile acısının daha da arttığını duyarak doğru kente, babasının yanına koştu. Kyros'un kendisini küçük düşürmüş olmasından acı acı yakındı; Kyros demiyordu (çünkü adı öyle değildi daha), Astyages'in sığırtmacının oğlu diyordu. Artembares öfkelendi, Astyages'e gitti, oğlunu da beraber götürdü, utanç verici bir durumla karşılaştıklarını söyledi: "Ey kral," dedi, "işte kölen sığırtmaç oğlunun bize karşı gösterdiği saygısızlık!" Ve oğlunun omuzlarını gösterdi.

115. — Bunu gören ve bu hikâyeyi dinleyen Astyages, Artembares'in itibarını göz önünde tutarak, çocuğun öcünü almak istedi ve sığırtmaç ile oğlunun peşine adamlar saldı. İkisi de karşısına getirildikleri zaman Astyages, Kyros'a baktı ve dedi ki: "Demek ki sen, benim katımda baş yeri tutan şu adamın oğluna, hem de hangi tabakadan olduğunu bile bile böyle ağır bir hakarette bulunmaya kalkıştın." Kyros cevap verdi: "Efendim, ben adaletten ayrılmadım. Köy çocukları ki, bu da aralarındaydı, oyun oynarken beni kendilerine kral yaptılar; onlar içlerinde bu göreve en layık kişi olarak beni görüyorlardı. Öbür çocuklar emirlerimi yerine getiriyorlardı, ama bu başıbozuk çıktı ve o kadar ileri gitti ki, sonunda cezalandırdım. Eğer bundan ötürü ceza görmem gerekiyorsa işte emrindeyim."

116. — Çocuğun sözleri Astyages'in aklına bir şeyler getirir gibi oluyordu; çocuğun yüzü ile kendi yüzü arasında bir benzerlik varmış gibi geliyordu ve bu cevap bir köle çocuğun ağzından çıkacak bir cevap değildi; ayrıca çocuğun yaşı da uyuyordu; bütün bunlarla çarpılmış olarak bir an sessiz kaldı. Sonra sığırtmacı sorguya çekmeden önce Artembares'i başından savmak istedi: "Artembares," dedi, "öyle yapacağım ki, senin de, çocuğun da diyecek bir sözünüz kalmayacak." Artembares'i gönderdi, Kyros'u hizmetçilere verip sa-

rayın iç taraflarına yolladı. Sığırtmaç ile yalnız kalmışlardı, Astyages, bu çocuğu nereden bulduğunu, onu kendisine kimin emanet ettiğini sordu. Adam, "Çocuğun babası benim, anası da evde oturuyor," diye cevap verdi. Astyages, eğer başına bir şeyler gelmesin istiyorsa, tuttuğu yolun yanlış olduğunu hatırlattı – ve bunları söylerken adamlarına yakalayın işaretini vermişti. Sığırtmaç işkenceye konulacağını anlayınca gerçeği söylemeye razı oldu; baştan başlayıp bütün hikâyeyi olduğu gibi anlattı ve sözünü bağışlanması için yalvarıp yakarmakla bitirdi.

117. — Sığırtmaç gerçeği açıkladıktan sonra, Astyages artık onunla uğraşmadı, içi öfkeyle dolmuştu, adam gönderip Harpagos'u getirtti. Harpagos gelince Astyages sordu: "Harpagos, kızımın doğurduğu çocuğu sana teslim etmiştim, çocuk nasıl öldü?" Harpagos, sığırtmacın orada olduğunu görmüştü, köşeye sıkışmıştı, kımıldanacak durumu yoktu, yalana sapmadı. "Kral, küçük çocuğu aldığım zaman düşündüm, buyruğunu nasıl yerine getireyim diye, hem sana karşı kusur işlememek, hem de kızına ve sana karşı bir ölümün vebalini taşımamak istiyordum. Onun için şöyle yaptım: Bu sığırtmacı çağırtıp çocuğu verdim; çocuğu öldürme emrinin senden geldiğini bildirdim. Yalan değildi, çünkü sen kendin vermiştin bu emri. Çocuğu verdim, dağın ıssız bir yerine bırak ve ölene kadar yanından ayrılma, dedim. Eğer bu emri olduğu gibi yerine getirmezse, işkenceye konulacağını hatırlattım. Emir yerine geldikten ve çocuk son nefesini verdikten sonra en güvendiğim hadım ağalarımı gönderdim, gözleriyle gördüler ve ölüyü gömdürdüm. İşte olan biten budur, ey kral, çocuğun akıbeti böyle olmuştur."

118. — Harpagos lafı eğdirip kaydırmadan doğruyu söylemişti. Astyages, ona karşı duyduğu öfkeyi belli etmeden, sığırtmaçtan dinlediklerini bir bir anlattı; sonra bu yeni hikâye bitince, "Çocuk sağ ve böyle olduğu daha iyi," diyerek bağladığı sözlerini: "Bu çocuğa yaptıklarım," dedi,

"içime dert olmuştu, kızımla aramın açılması da beni üzüyordu. Mademki bu iş böyle mutlu bir sonuca bağlandı, sen de oğlunu gönder, bizim evine dönen çocukla tanışsın; çocuğun canını bağışladıkları için tanrılara kurban sunmak istiyorum, bunu hak ettiler, sen de gel, birlikte yemek yiyelim."

119. — Harpagos bu sözler üzerine yerlere kapandı, büyük mutluluk içindeydi, emri yerine getirmemesi iyi olmuştu, üstelik bu mutlu sonu kutlamak üzere yemeğe de çağrılıyordu. Evine koştu, çabucak içeri girdi. Bir oğlu vardı, tek çocuğu, daha on üç yaşında; onu Astyages'e gönderdi, kral ne buyurursa, onu yapmasını tembih etti; kendi de sevinç içinde olup bitenleri karısına anlatacaktı. – Harpagos'un oğlu gelince Astyages çocuğu boğazlattı, parçalattı, parçaların kimini kızarttırdı, kimini pişirtti, tuz biber hepsi tamam, sofraya konmak üzere hazırlattı. Yemek vakti konuklar geldiler, Harpagos da aralarında; öbürlerinin ve Astyages'in önüne koyun eti bulunan tablalar konuldu; yalnız Harpagos'a oğlunu verdiler, Harpagos'a yedirilen yalnız gövdeydi, çocuğun başı, elleri ve ayakları üstü örtülü saz bir sepet içerisinde bir kenarda duruyordu. Harpagos iyice karnını doyurduktan sonra Astyages sordu, "Et iyi miydi?" Harpagos "Çok güzeldi," dedi. O zaman önceden tembihli olan hizmetçiler, ellerinde oğlunun başı, elleri ve ayakları, bir örtüyle örtülmüş olarak geldiler, Harpagos'un yanında ayakta durdular, örtüyü açıp içinden beğendiğini almasını söylediler. Harpagos, "Olur," dedi, örtüyü kaldırdı ve gördü oğlundan kalan şeyleri. Hiç şaşırmadı, duygularını belli etmedi. Astyages, yediği etin hangi hayvanın eti olduğunu anlayıp anlamadığını sordu. Anladığı cevabını verdi, "Kral ne yaparsa, iyi yapar," dedi. Bunu dedikten sonra etten ne kaldı ise, hepsini toplayıp evine döndü ve bu parçaları öyle sanıyorum ki, bir tek mezarın içerisine koydu.

Kyros Tahta Geçiyor

120. — Astyages'in Harpagos'u çarptırdığı ceza işte bu oldu. Kyros'a gelince, daha önce anlatmış olduğum rüyasını yorumlamış olan Magları getirtti. Geldiklerinde Astyages onlara sordu, rüyasını nasıl yorumlamışlardı diye. Aynı açıklamayı yaptılar, çocuk yaşarsa ve daha önce ölmezse, er geç başa geçecektir. Kral şu sözlerle cevap verdi: "Bu çocuk var ve henüz sağ; kırda yaşıyordu ve köy çocukları onu kendilerine kral seçmişlerdi. Ve gerçek bir kral neleri yapabilirse, o da onları yapıyordu; koruma birliği, mübaşir, haberci ve öbürleri, hepsini seçmiş ayırmış ve buyruğu altına almış. Şimdi bundan ne anlam çıkarırsınız?" Maglar cevap verdiler: "Eğer çocuk yaşıyorsa ve kendiliğinden hüküm sürüyorsa, artık merak edilecek bir şey yok demektir, başın rahat olsun; zira bir ikinci sefer saltanat sürmeyecektir. Kimi zaman küçük olaylar arasında bizim kehanetlerimizin de gerçekleşmiş olduğu anlaşılır; rüyada görülen şey, pek küçük olaylar şeklinde de olsa er geç gerçekleşir." Astyages bir daha söz aldı, şunları söyledi: "Ben de Maglar, inanmayı çok istiyorum, mademki çocuk kral seçilmiş, rüya yerine geldi demektir ve artık bu çocuktan çekinmenin gereği kalmamıştır. Ama gene de ne dersiniz, durumu enine boyuna iyice inceledikten sonra benim soyum için ve aynı zamanda sizler için tutulacak en iyi yol nedir acaba?" Maglar cevap verdiler: "Ey kral, bizim için de en iyisi, senin gücünün sarsılmamasıdır. Çünkü başka türlü olursa, egemenlik bir Pers olan bu çocuk yoluyla yabancılara geçmiş olacaktır ve biz ki Medialıyız, Perslerin kulu olursak, onların katında sözü geçmeyen kullar olarak kalırız; oysa senin gibi bir yurttaşımızın saltanatında bizim de iktidara katkımız olur ve senden büyük saygı görürüz. Bizim için kesinlikle gerekli olan, her şeyden önce seni korumak ve gücünü tutmaktır. Eğer bugün senin için bir tehlike görsek,

bunu eveleyip gevelemeden hemen sana bildiririz. Bu rüya böyle önemsiz bir sonuca bağlandığı için biz kendi hesabımıza rahatladık ve sana da deriz ki: Bu çocuğu göz önünden kaldır, Perslerin yanına, yakınlarının evine gönder."

121. — Astyages pek hoşlandı bu sözlerden, Kyros'u çağırttı ve şunları söyledi: "Rüyamda gördüğüm bir şey yüzünden haksızlık ettim sana çocuğum; ama sen alın yazısından yakanı kurtardın. Şimdi tanrıya emanet ol; Perslerin yanına git; yanına adamlar katacağım, onlar seni oraya götürürler. Orada sığırtmaç Mitradates ile karısına hiç benzemeyen bir baba ve bir ana bulacaksın."

122. — Bunları söyledi ve Kyros'u gönderdi. Kyros, Kambyses'in evine vardığında, ana ve babası tarafından karşılandı ve bunlar konuklarının kim olduğunu öğrendikleri zaman büyük sevecenlik gösterdiler –zira onu daha doğduğu günden yitirdiklerini sanıyorlardı– ve sordular ondan nasıl oldu da canını kurtardı diye. O, son günlere kadar hiçbir şeyden haberi olmadan derin bir yanılgı içinde yaşamış olduğunu, her şeyi yolda gelirken daha yeni öğrenmiş bulunduğunu söyledi; zira o güne kadar, diye ekledi sözlerine, kendisi Astyages'in sığırtmaçlarından birinin oğlu olarak biliyordu, ama oradan buraya gelirken, yanına katılmış olan adamlardan her şeyi öğrenmişti. Onu sığırtmacın karısının beslediğini de söyledi; kadını çok yüceltti ve Kyno'nun adını anarak bitirdi sözlerini. Ana babası bu adı ağzından kaptılar ve oğullarını kurtarmış olan mucize Perslere daha da tanrısal göründüğünden, şu söylentiyi yaydılar, Kyros, bırakıldığı yerde bir köpek tarafından emzirilmiştir. Kader yolunu çizen hikâyenin aslı budur işte.

123. — Kyros delikanlı olmuştu, yaşıtları içinde en yiğidi, en yakışıklısı oldu. Harpagos ona yaranmaya çalışıyor, armağanlara boğuyordu; zira yüreğinde Astyages'e karşı hınç besliyordu, ama kendisinden, basit bir kimse olarak Astyages'e kadar uzanabilecek bir cezanın çıkamayacağını

da biliyordu; Kyros'un yetişmekte olduğunu görüyor, kaderlerindeki ortak yanı belirterek gözüne girmeye çalışıyordu. Bu başlangıçlardan önce bir de şunu yapmıştı: Astyages, Medialılara karşı katı davranıyordu; Harpagos, Media'nın ileri gelenleriyle ilişkiler kurarak, Kyros'un yanında yer alıp Astyages'in saltanatına son vermek gerektiğini sokmuştu kafalarına. Bunu sağladıktan sonra, tasarladığı şeyi Perslerin yanında yaşayan Kyros'a bildirmek istedi; ama yollar gözaltındaydı ve başka bir şey yapılamayacağına göre, şöyle bir hileye başvurdu: Yapma bir tavşan buldu, tüylerini bozmadan ve görünüşte hiçbir şeyi belli olmayacak şekilde karnını yardı; karnının içine bir mektup yerleştirdi, mektupta tasarladığı şeyler yazılıydı; tavşanı yeniden dikti ve sadık adamlarından birine avcıların kullandıkları ağlardan vererek Perslerin yanına gönderdi ve iyice tembih etmesini söyledi Kyros'a tavşanı verirken, kendi eliyle açsın, yanında kimse bulunmasın diye.

124. — Dediği gibi oldu. Kyros tavşanı aldı ve açtı; içindeki mektubu buldu okudu; şöyle diyordu mektup: "Kambyses oğlu, tanrılar seni koruyorlar; yoksa alın yazın bu kadar gün vermezdi sana; katilinden, Astyages'ten öcünü al. Eğer onun istediği olsaydı, sen ölmüştün; bugün yaşıyorsan eğer, tanrıların ve benim sayemdedir. Bunlar, sanırım çoktan beri iyice öğrenmiş olduğun şeyler: Sana neler yaptıklarını, benim de Astyages'ten, seni öldürmeyip sığırtmaca teslim ettim diye neler çektiğimi biliyorsun. Şimdi eğer bana güvenirsen, Astyages'in hüküm sürdüğü ülke baştan başa senin olabilir. Persleri ayaklandır, bir ordu ile Media üzerine yürü. Astyages sana karşı çıkaracağı orduya ister beni, ister Media'nın öbür ileri gelenlerinden birini komutan yapsın, senin başarıya ulaşman bakımından fark etmez; ilk olarak Astyages'i bırakıp senin yanına geçecek ve kralı devirecek olanlar onlardır. Biz hazırız, sen de ne diyorsam onu yap, vakit geçirmeden yap."

125. — Bu haberi olan Kyros, Persleri Astyages'den ayırtacak en iyi çareyi düşünmeye koyuldu ve düşüne taşına şu çareyi buldu ve uyguladı. İstediği şeyi bir tomara yazdı, Persleri toplantıya çağırdı, tomarı onların önünde açtı ve okudu; Astyages, Perslerin komutanlığını ona verdiğini yazıyordu bu fermanda. "Şimdi," diye bağladı sözü, "size bildiriyorum Persler, her biriniz elinize bir orak alıp buraya geliniz." Kyros'un emri böyleydi. – Persler çeşitli boylardan oluşmuşlardır; Kyros bunların içinde bazılarını bir araya getirmiş ve Medlere karşı ayaklandırmıştır; bunlar geri kalan bütün öbür Perslerin de bağlı oldukları boylardır, demek istediğim, Pasargadlar, Maraphlar, Masapilerdir; Pasargadlar en soylu olanlarıdır, Perslerden gelen krallar bu boyun kollarından biri olan Akhemenidlerden çıkmışlardır. Öbür Persler, Panthialailar, Derusiailar, Germanilerdir, hepsi de daha öncekiler gibi çiftçidirler, – Daolar, Mardiler, Dropikler, Sagartlar ise çobandırlar.

126. — Ülkenin bir ucunda on sekiz, yirmi stad karelik bir yer vardı, baştan aşağı çalı, diken. Persler ellerinde oraklar, gelip burada toplandılar, Kyros emir verdi, "Burasını bir gün içinde açıp temizleyeceksiniz," dedi. Tam bu zor işe sıvandıkları zaman ikinci iş olarak, "Yarın gelip benimle yemek yiyeceksiniz," emrini verdi[31]. Öte yandan babasının ne kadar keçisi, koyunu ve sığırı varsa hepsini topladı, kestirdi, yanına başka güzel yemekler ve şaraplar da katarak Pers ordusu için hazırlattı. Ertesi güne Persler geldiler, bir çayırlıkta doyasıya şölen çekildi. Şölen bittikten sonra sordu, dün gördükleri işi mi daha çok beğenmişlerdi, yoksa bugünkünü mü? "İkisi arasındaki fark çok büyük," dediler; dün yalnız zahmet çekmişlerdi, bugün ise yalnız hoşlarına giden bir şey yapıyorlardı. Kyros bu sözü kaptı, kafasındakileri ortaya

31 *Gelip benimle yemek yiyeceksiniz.* Yunanca metin: *Banyodan sonra gelip beni bulunuz*, der. Bu söz yemeğe çağırmak için kullanılıyordu.

döktü: "Persler," diye bağırdı, "işte önünüzde açılan yol: Eğer beni dinlerseniz, bütün bunlar ve daha pek çokları sizin olur; kimse sizi köle gibi çalıştıramaz; beni dinlemezseniz, başınızdan dünkü gibi bir yığın iş hiçbir zaman eksik olmayacaktır. Gelin beni dinleyin, özgür insanlar olun. Ben inanıyorum ki, kader beni bu işi görmek için dünyaya getirdi ve sizin de hiçbir bakımdan, hele savaş bakımından Medlerden daha aşağı insanlar olmadığınıza güvenim var. Durumu iyi kavrayınız, vakit geçirmeden Astyages'i bırakınız."

127. — Persler başlarına bir adam geçince, kendilerini nicedir utandıran Med boyunduruğundan kurtulmak için sevinçle atıldılar. Astyages, Kyros'un becerdiği işleri haber aldı, birisini gönderip çağırttı. Kyros cevabında, Astyages'in yanına geleceğini, hatta onun istemeyeceği kadar erken geleceğini bildirdi. Bu cevap üzerine Astyages, bütün Medleri silahlandırdı ve başlarına, tanrılar gözlerini bağlamışlardı, nice acılar çektirdiğini unutmuş olduğu Harpagos'u geçirdi. Medler, yolda Perslerle karşılaştıkları zaman bazıları –komploya katılmış olmayanlar– dövüştüler, öbürleri düşmandan yana geçtiler, çoğunluk da alçakça geri basıp kaçtı.

128. — Med ordusu utanılacak haldeydi, darmadağın olmuştu; Astyages durumu haber alınca Kyros için kurusıkı sözler söyledi: "Ne olursa olsun," dedi, "Kyros isteğine kavuşamayacak!" Sonra Kyros'u serbest bırakması için öğüt vermiş olan rüya yorumcusu Magları kazığa vurdurdu, kentte Medlerden kim kaldıysa, çocuk ihtiyar bakmadan, hepsini düşmana karşı seferber etti ve Perslerle yaptığı savaşta yenildi. Kendisi de ele geçti ve savaşa sürdüğü Medlerin öldüklerini gördü.

129. — Tutsak Astyages'in karşısına Harpagos dikildi, içindeki sevinci ve hıncı boşalttı; yüreğini paralamak için söyledikleri arasında, bir de kendisine öz oğlunun etlerini yedirdiği şöleni hatırlattı, "Dün kralken bugün köle olmak na-

sılmış?" diye sordu. Astyages de gözlerini ona doğru kaldırıp sordu, Kyros'un yaptığı işi kendisine mi mal ediyor diye. Harpagos, "Evet," dedi, zira bunu Kyros'a kendisi yazmıştı ve bu işi haklı olarak kendisi yapmış sayıyordu. Ama Astyages ona, "Sen insanların en budalası ve en haksızısın!" dedi; "en budalası, çünkü mademki bu işi sen kendin yapabilecektin, tacı da kendi başına koyabilirdin, oysa şimdi bu gücün ancak üçte biri elindedir – ve en haksızı, çünkü o şölenin öcü Media'yı köleliğe sürüklemiştir"; eğer krallığı kendisi alacak yerde ille de bir başkasına vermesi gerekiyorduysa, bunun bir Pers yerine bir Medialı olması daha doğru olurdu; oysa tersine, bu işte hiçbir suçu olmayan Medialılar efendiyken köle oldular ve Persler, Medlerin dünkü köleleri, bugün onun efendisi oldular.

130. — Astyages, otuz beş yıllık bir saltanattan sonra işte böylece iktidardan düştü ve Medler onun kıyıcılığı yüzünden, Perslerin önünde boyun eğmek zorunda kaldılar; Halys ırmağının üst yanına düşen Yukarı Asya'yı, Skyth egemenliği dönemi dışında, yüz yirmi sekiz yıl ellerinde tutmuşlardı[32]. Aslında sonradan pişman olmuşlar ve Dareios'a başkaldırmışlardır; ama bağımsızlık için yaptıkları deneme talihsiz bir savaş yüzünden sonuç vermedi, yeniden baş eğmek zorunda kaldılar. Bu anlattığım dönemde, Astyages'in saltanatı zamanında başkaldıranlar Persler ve Kyros'tu; Medlere karşı ayaklanmışlar, Asya imparatorluğunu ele geçirmişler ve orada hüküm sürmüşlerdir. Astyages'e gelince, Kyros ona hiçbir kötülük etmemiştir, ölünceye kadar yanında tutmuştur. – İşte böyle oldu Kyros'un doğuşu ve yetişmesi; iktidarı da böyle aldı, arkasından Kroi-

32 Med krallarının dökümünü yapıp, Herodotos'un kendi verdiği sayıları toplarsak, bu toplam yanlış çıkar. Deiokes elli üç, Phraortes yirmi iki, Kyaxares kırk, Astyages otuz beş yıl hüküm sürmüşlerdir, toplam yüz elli yıl. Herodotos'un yirmi iki yıllık Phraortes zamanını atlamış olduğu akla gelebilir. Zaten Sayce bütün bu kronolojiyi yanlış saymaktadır.

sos'un kendi kışkırtmasıyla onu da yukarıda anlattığım şekilde, boyunduruğu altına almıştır. Ve onu da emri altına almakla bütün Asya'nın efendisi olmuştur.

Perslerin Görenek ve Gelenekleri

131. — Perslerin göreneklerine gelince, işte bildiklerim şunlardır: Tanrı heykeli, tapınak, sunak yapmak gibi şeyler bilmezler; hatta yapanlara deli derler, bu sanırım, onların tanrılara, Yunanlılar gibi insan biçimi yakıştırmış olmamalarından ileri gelir. Dinleri Zeus'e kurban kesmeyi gerektirir; kurbanları dağ başlarında keserler ve Zeus dedikleri de tanrısal gök kubbedir. Güneşe, aya, toprağa, ateşe, suya ve rüzgâra da kurban adarlar. Başlangıçtan beri kurban kestikleri tanrılar bunlardır, yalnız sonradan Aphrodite'ye tapmayı da öğrendiler, bu da onlara Asurlulardan ve Araplardan geçmiştir. Aphrodite'ye Asurlular Mylitta, Araplar Alilat, Persler Mitra derler.

132. — Yukarıda saydığım tanrılara karşı saygı törenleri şöyledir: Kurban kesmek için sunak yoktur, ateş de yakmazlar. Kurbanın üzerine kutsal su saçmak, flüt, giyim kuşam, arpa tanesi gibi şeyleri bilmezler. Tanrılardan birine bir kurban kesmek isteyen kimse, kurbanı temiz bir yere götürür, başına genellikle mersin dalından bir taç koyar, kurban hangi tanrı için kesiliyorsa, o tanrının adını anar. Kurban kesenin tanrısal yardımı yalnız kendisi için istemeye hakkı yoktur; bütün Persler için ve özellikle kral için dua eder; bütün Persler için dua ederken kendisi de bunun içindedir. Sonra kurbanı parçalar, etleri pişirtir, yere yumuşak otlar, özellikle yonca serer, etleri bu yaygının üzerine koyar. O, bunları koyunca, yanında ayakta duran bir Mag, tanrıların soy zincirini anlatan dinsel bir hava okur, – bu dinsel hava, kendi anlattıklarına göre böyledir; din, bir Mag olmadan kurban kesmeyi yasak etmiştir. Kısa bir duruştan sonra kurbanı keser, etleri toplar ve istediği gibi yapar.

133. — Doğum gününü, yılın bütün öteki günlerinden daha üstün sayarlar; o gün her günkünden daha bol yemek çıkarırlar; zenginler bütün bir öküz, at, deve ya da eşeği fırında pişirip öyle sunarlar; fakirler küçükbaş hayvanlarla yetinirler. Genellikle az yerler, ama yemekte son olarak yenen yemiş gibi şeyleri çok bol çıkarırlar ve birçok sefer yenilerler; Persler derler ki, Yunanlıların yemekten doymamış olarak kalkmaları, yemekte son olarak dişe dokunur bir şeyler ikram edilmemesindendir ve diyorlar gene, eğer yemeğin arkasından tatlı filan gibi şeyler de verilse, bu sefer yemekten hiç kalkmazlardı. Şarabı çok severler, başkalarının yanında kusmak, abdest bozmak yasaktır. Bütün bu noktalarda uyguladıkları töreler bunlardır. Bir de şunu söyleyelim, en ciddi konuları içerek konuşmak da görenekleri içerisindedir. Eğer bir karar kadeh sesleri içinde verilmişse, ertesi gün ayıldıkları zaman, karar kimin evinde verildiyse o, işi yeniden oya koyar; eğer ayık kafa ile de olur derlerse, o karar yürütülür; yoksa vazgeçilir; bunun tersine olarak, ayık kafa ile düşünülmüş bir şey de içki havası içinde yeniden ele alınır.

134. — Yolda rastlaşanlar birbirlerine yaklaşırlarsa bu, onların aynı toplum katından olduklarını gösterir; günaydın yerine, ağızdan öpüşürler; eğer biri öbüründen biraz daha aşağı kattansa, o yanaktan öpülür; eğer çok daha aşağı kattansa, bir dizini yere koyup öbürünün karşısında secde eder. – Öbür uluslardan en saygın tuttukları en yakınlarındaki komşularıdır, sonra birinciden sonraki en yakın olmak üzere böylece gider, kendilerinden uzaklaştığı ölçüde verdikleri değer de azalır; en az değer verdikleri kendilerinden en uzakta oturan uluslardır, çünkü öbür uluslara göre kendilerini her bakımdan çok daha soylu sayarlar, başkaları kendileriyle ilişkileri ölçüsünde erdemli olabilirler, demek ki en uzakta kalanlar en geri olanlardır. Med egemenliği zamanında, hatta halklar arasında bile bir sıralama gözetilir; Medler herkese ve özellikle daha yakın olan komşularına hükmederlerdi; bu ya-

kın komşular da kendi yakın komşularına hükmederler ve bu sonuncular, kendilerinden sonra gelen sınır komşularına hükmederlerdi, bu tamamen Perslerde geçerli olan değer ölçüsüne uygun bir durumdu; zira Med buyruğunun ve yönetiminin alanı durmadan küçülüyordu.

135. — Bununla beraber, Persler yabancı görenekleri başka her ulustan daha kolay kaparlar; Medlerin giyinişlerini kendilerininkinden daha güzel bulmuşlar, kendileri de öyle giyinmeye başlamışlardır, savaş konusunda da Mısır zırhlarını örnek almışlardır. Kulaklarına çalınan çeşitli zevkleri hemen kaparlardı; örneğin, genç oğlanlarla cinsel ilişki kurma huyunu Yunanlılardan almışlardır. Evlilik hayatına gelince, her birinin birkaç nikâhlı karısı olduğu halde, çok sayıda cariye de satın alırlardı.

136. — Bir kimsenin kamuoyundaki değeri, önce savaştaki yiğitliği, sonra da çocuklarının sayısı ile tartılırdı; en çoğuna sahip olan, kraldan her yıl ödüller alırdı; çokluktan kuvvet çıktığına inanırlardı. Beş yaşından yirmi yaşına kadar çocuklarına yalnız üç şey öğretiyorlardı: Ata binmek, ok atmak, doğruyu söylemek. Beş yaşından önce çocuk babasına gösterilmez; kadınların arasında yaşar; böylelikle çocuk eğer küçük yaşta ölürse, bu yasın babada fena bir etki yapmasını önlemiş olurlardı.

137. — Elbette bu huylarını beğeniyorum ve şunu da beğeniyorum: Bir tek suç için hiç kimse, hatta kral tarafından bile ölüme gönderilemez, bunun gibi hiçbir Pers bir tek suç için, hizmetçilerinden hiçbirine onarılamayacak bir ceza veremez; hatta daha da öte, iyisiyle kötüsünü teraziye vurur ve kötüsü gerek, sayı gerek nitelik bakımından daha ağır basarsa, o zaman ceza verebilir. Hiç görülmemiştir derler, birisi anasını ya da babasını öldürsün; tutalım böyle bir suç işlendi, eğer aslı iyi araştırılırsa derler, sonunda o çocuğun ya bir günah çocuğu ya da bir evlatlık olduğu meydana çıkar; zira onlara göre asıl ana babanın kendi çocukları eliyle ölmeleri diye bir şey yoktur tabiatta.

138. — Yapılması yasak olan şeyin konuşulması da yasaktır. En büyük ayıp yalandır, bundan sonra borç gelir, bu da öbürleri arasında asıl şu nedenle ki diyorlar, borcun arkasından ister istemez yalan da gelir. – Cüzam ve akcüzam hastalığına yakalanan yurttaş kente sokulmaz, öbür Perslerin arasına karışamaz; onlarca bu hastalık güneşe karşı işlenmiş bir suçun cezasıdır. Bu hastalığa yakalanmış olan yabancı, ülkeden çıkarılır; çokları hatta aynı hastalığa yakalandı diye ak güvercinleri bile kovarlar. Bir akarsuya işemek, tükürmek, elini yıkamak, hiç yapmadıkları şeylerdir ve başkalarının yapmasına da katlanamazlar; zira ırmağa en büyük saygıyı beslerler.

139. — Perslerin bir özelliği daha, ki kendileri pek önemsemezler, ama bizim gözümüzden kaçmamıştır: Adlarının ki, ya fizik bir özelliği ya da bir kişilik onurunu belirtir, hepsi de aynı harfle, Dorların san, İonların sigma dedikleri harfle son bulur. Dikkat ederseniz, siz de Pers adlarının hep bu harfle bittiğini göreceksiniz; bu, bazıları için böyle, başkaları için değil diye bir şey yoktur; istisnasız hepsi için doğrudur.

140. — Bu anlattıklarımı kesinlikle söylüyorum, zira bunlar üzerine açık ve kesin bilgiler aldım. Buna karşılık, ölüleri nasıl gömdüklerini kendi dinlerinden olmayanlara göstermedikleri için, bir Pers erkek ölüsünün, bir yırtıcı kuş ya da bir köpek tarafından parçalanmadan gömülmediğini kesinlikle söyleyemem. Ama Maglar için böyledir, bunu biliyorum, zira herkesin gözü önünde yapılır. Persler ayrıca gömmeden önce ölüyü balmumu ile sıvarlardı. – Maglar öbür insanlardan ve özellikle Mısırlı din adamlarından çok başkadırlar; bu sonuncular, kurban kesme dışında, ellerini bir canlının kanına bulaştırmazlar; ama Maglar, insan ve köpekten başka her canlıyı öldürebilirler. Hatta birbirleriyle yarışırcasına karınca, yılan ne olursa olsun, yerde ve havada yaşayan her hayvanı öldürürler. Bu görenekleri de, ilk başlayanın istediği gibi, varsın böyle olsun, biz gene kendi hikâyemize dönelim.

İonlar, Dorlar, Aiollar
Buraların Kyros'un Eline Geçmesi

141. — Lydialıların Perslere boyun eğmesinden hemen sonra, İonlarla Aiollar Sardes'e, Kyros'a elçiler gönderdiler. Kroisos'la nasıl bağlı idilerse, kendisinin egemenliğini de aynı koşullarla tanımaya hazır olduklarını bildirdiler. Kyros bu önerilere bir öğütlü hikâye ile cevap verdi: "Bir flütçü denizde balıklar görmüştü" dedi, "gelip kıyıya vursunlar diye flüt çalmaya başladı. Ümidi boşa çıkınca bir balık ağı buldu, çok balık tuttu; sonra boyuna oynayan balıklara bakarak şöyle dedi: Ben size flüt çalarken hiçbiriniz sudan çıkıp oynamadınız, şimdi de böyle oynayıp durmayın artık." Kyros'un İonlara ve Aiollara karşı böyle konuşmasının nedenleri vardı; daha önce Kroisos'tan ayrılsınlar diye elçiler göndermiş, ama onlar kulak asmamışlardı, şimdi her şey olup bittikten sonra dediğine geliyorlardı. Öfkenin etkisiyle verdiği cevap bu oldu. Bu cevap kendilerine getirilince, Miletos'tan gayrı öbür İon siteleri kalelerine kapandılar, Panionion'da toplandılar; zira Kyros, Lydialılara uygulanan aynı koşullar için yalnız Miletoslularla antlaşmıştı. Bütün öbür İonlar, oybirliğiyle Sparta'ya elçiler yollayıp yardım istemeye karar verdiler.

İonia

142. — Panionion'da toplanan İonlar, kentlerini bizim yeryüzünde bildiğimiz en güzel gökyüzü altında ve en güzel iklimde kurmuşlardır. Ne daha kuzeydeki bölgeler, ne de daha güneyde kalanlar İonia ile bir tutulamaz; hatta ne doğusu, ne de batısı; kimisi soğuk ve ıslak, kimisi sıcak ve kurak olur. Dile gelince, hepsi aynı ağzı kullanmazlar; dört değişik konuşmaları vardır. Güneyden başlayarak ilk kentleri Miletos'tur; hemen sonra Myus ve Priene gelir; Karia'da kurulmuş olan bu kentler aynı bölge dilini konuşurlar. Lydia'da

Ephesos, Kolophon, Lebedos, Teos, Klazomenai, Phokaia vardır. Bunların dili daha önce saydığımız kentlerin diline hiç uymaz, hepsi de ortak bir bölge dili konuşurlar. Bunlardan başka üç İon kenti daha vardır ki, ikisi Samon ve Khios adalarındadır, üçüncüsü Erythrai anakaradadır. Bunlardan Khios ve Erythrai aynı bölge dilini konuşur, Samosluların ise kendilerine özgü ayrı bir dilleri vardır. Böylece birbirinden ayrı dört bölge dili çıkmış olur ortaya.

143. — Bu İonlar içinde bir tek Miletoslulardı korkudan kurtulmuş olanlar, çünkü Kyros'la aralarında antlaşma vardı; adalarda oturanların da bir korkusu olamazdı; zira Fenikeliler henüz Perslerin egemenliği altına girmiş değillerdi, Perslerin de kendi gemileri yoktu. – Söz konusu olan on iki kent, İon dünyasında yalnız şu özellikle ayrılır: Bu dönemde zaten güçsüz olan Yunan soyunun en güçsüz olanları, en az hatırı sayılanları İonlardı; Atina dışında hiçbiri önemsenmiyordu. Bundan ötürü öbür İonlar ve özellikle Atinalılar bu adı kabul etmiyorlar, kendilerine İon denilmesini istemiyorlardı; bugün bile bana öyle gelir ki, bundan çoğunun yüzü kızarmaktadır. Ama adlarını saydığım on iki kent, kendi adlarıyla övünürlerdi; bunlar topraklarında bir tapınak kurmuşlar ve Panionion adını vermişler ve öbür İonları içeriye sokmamak için sözleşmişlerdir. (Zaten İzmirlilerden başka girmek isteyen de çıkmamıştı.)

144. — Bunun gibi Dor Pentapolis'inde de, ki eskiden Hexapolis denilirdi, öyleydi, bunlar da Triopion tapınağına öbür Dor halklarının yaklaşmaması için titiz bir dikkat gösterirlerdi; hatta kendi aralarında tapınağa karşı saygısızlık gösterenler çıkarsa, onları da içeriye almazlardı. Apollon onuruna düzenlenen törenlerde kazananlara eskiden bronz üçayaklar verilirdi ödül olarak; bunu kazanan, alıp tapınaktan dışarıya çıkaramaz, tanrıya adak olarak orada bırakırdı. Halikarnassoslu Agasikles adında birisi, bu âdeti umursamamış, kazandığı üçayağı evine götürmüş, duvara asmıştı. Bu-

nun üzerine öbür beş kent, Lindos, İalysos, Kameiros, Kos ve Knidos, altıncısına, Halikarnassos'a tapınağın kapılarını kapatmışlardı. Onlar da onu işte böyle cezalandırmışlardı.

145. — İonların on iki kentlik bir konfederasyon kurmuş olmalarının ve bu sayının çoğalmasını istememelerinin nedeni, sanırım daha Peloponez'de oturdukları zamanlarda da gene böyle on iki kente ayrılmış olmalarındandır, onları bu ülkeden çıkaran Akhalarda da öyledir: Önce Pellene gelir, Sikyon'dan çıkınca rastlanan ilk kent budur, sonra Aigeira ve Aigai, bunlar hiç kurumayan ve adını İtalya'daki bir başka ırmağa vermiş bulunan Krathis ırmağı üzerindedirler; sonra Bura, sonra Akhalarla girdikleri savaştan yenik çıkan İonların göçmüş oldukları Helike; sonra Peiros adındaki büyük ırmağın aktığı yerde Aigion, Rhypes, Patras, Phares, Olenos, sonra Dyme ve Tritaia; bir bu sonuncusu içeridedir. Eskiden İonların olan bu on iki kent, bugün Akhaların elindedir.

146. — İonların on iki kentlik bir konfederasyon kurmalarının nedeni budur, bunlar öbürlerinden daha eski olan İonlardır ya da üstün bir soydan gelirler, nedeni budur, gibi sözler şakadan öteye geçmez, şundan ötürü ki, Euboia adasından gelmiş olan Abantlar da azımsanmayacak bir yer tutarlar ve İonlarla ortak hiçbir yanları yoktur, hatta adları bile uymaz – ve bunlar ayrıca Orkhomenos Myniaili̇leriyle, Kadmoslularla, Dryoplarla, anayurttan ayrılmış olan Phokaialılarla, Moloslarla, Arkadia Pelasglarıyla, Epidauros Dorlarıyla ve daha pek çok halklarla karışmışlardır. İçlerinden Atina Prytaneion'undan gelmiş olan ve kendilerini İonların en soylusu sananlar, kadınlarını koloniye götürmemişlerdir. Ana babalarını öldürdükleri Karialı kadınları almışlardır. Bu cinayetten ötürü kadınlar, kendi aralarında yeminle berkittikleri bir yasa koymuşlar ve bu yasayı anadan kıza sürdürmüşlerdir. Bu yasa, erkeklerle birlikte yemeğe oturmamak, kocalarının adını anmamaktır; böyle yapmakla babalarının, ilk kocalarının ve oğullarının ölümünü ödet-

mek istemişlerdir, bu cinayeti işledikten sonra kendileriyle beraber yaşamaya kalkışanlara. Bu olayların geçmiş olduğu yer Miletos'tur.

147. — Bu İonlardan birtakımı krallarını Hippolokhos oğlu Glaukhos soyundan gelme Lykialılardan, başka birtakımı Melanthos oğlu Kordos soyundan gelme Pylos Kaukonlarından; daha başka birtakımı da bu iki soyun ikisinden de gelme kimseler arasından seçmişlerdir. İon adına öbürlerinden daha çok bağlı olduklarına göre, gönül isterdi ki, asıl safkan İonlar bunlar olsunlar; ama gerçek İonlar aslı Atinalı olanlar ve Apaturia bayramlarını kutlayanlardır[33]. Ve bu bayram, Ephesoslularla Kolophonlular dışında hepsinde kutlanır; Apaturiaları yalnız bunlar kutlamazlar; bu da gene, aslını bilmediğim bir kan davasından ötürüdür.

148. — Panionion, Mykale Burnu'nda kutsal bir yerdir; kuzeye bakar; bütün İonların katıldıkları bir anlaşma ile Helike Poseidaonu'na adanmış bir bölgedir. Mykale anakarada bir burundur, Samos yönünde batıya doğru uzanır; bütün kentlerden gelen İonların Panionia adı verilen bayramı kutlamak için burada toplanmaları gelenek haline gelmiştir. (Bu özellikle sadece İon bayramlarına özgü bir şey değildir. Adları, Pers adları gibi hep aynı harfle biten, ayırımsız bütün Yunan bayramlarında görülen ortak bir özelliktir.)

Aiolia Kentleri

149. — İonların kentleri işte bunlardır. Aiolların kentlerine gelince, onlar da şunlardır: Phrikon'un kenti denilen Kyme, Larissa, Neonteikhos, Temnos, Killa, Notion, Aigiro-

---

33 *Atina ile İonia'da Phratia bayramı.* Yunan kabileleri, phratia denilen aile topluluklarına ayrılırlardı, bunların dinsel bir görünüşleri vardı. *Apaturialar* üç gün süren bayramlardır. Üçüncü gün, o yıl içinde doğmuş olan çocuklar phratia üyelerine tanıtılır, doğumun meşru olup olmadığı inceden inceye araştırıldıktan sonra, çocuk phratianın kütüğüne yazılırdı.

essa, Pitane, Aigaia, Myrina, Gryneia; eski on bir Aiol sitesi bunlardır; on ikinci olan İzmir'i, İonlar konfederasyondan ayırmışlardı; zira bu siteler de anakarada hepsi on iki taneydiler. Aiollar, toprağı İonlarınkinden daha bereketli, ama havası onun kadar güzel olmayan bir ülkede yerleşmişlerdir.

150. — Bakınız nasıl kaybettiler Aiollar İzmir'i: Politik karşıtlarına yenik düşen ve yurtlarından göçen Kolophonlular bu kente sığınmışlardı. Bu Kolophonlu sürgünler, İzmirlilerin, Dionysos bayramını kutlamak üzere surların dışına çıktıkları zamanı beklediler, sonra kapıları kapatıp kenti ele geçirdiler. Bütün Aiollar yardıma koştular; bir anlaşma yapıldı: İonlar bütün taşınabilir eşyayı geri verecekler, Aiollar da bunları alıp İzmir'den çıkacaklar. İzmirliler kabul ettiler, öbür on bir kent bunları paylaşıp kendi yurttaşları arasına kattılar.

151. — Anakaradaki Aiol kentleri işte bunlardır, zira İda bölgesinde kurulmuş olanları bunlardan ayrılmışlardır. Adalardakine gelince, beş tanesi Lesbos'tadır (Lesbos'taki kentlerin altıncısı Arisba'yı Methymnalılar, kendileri de aynı kandan oldukları halde köleleştirmişlerdi); Tenedos'ta yalnız bir kent vardır, bir tane de yüz adalar denilen adalarda vardır. – Adalardaki bütün İonlar gibi, Lesbos ve Tenedos'taki kentlerin de Kyros'tan çekindikleri yoktu. Öbürleri İonlarla birlik olup, onların peşinden gitmeye karar verdiler.

İon ve Aiol Kentlerinin Kyros'a Karşı Direnmeleri

152. — İon ve Aiol kentlerinin elçileri acele Sparta'ya vardıklarında, aralarından sözcü olarak Phokaia elçisini seçtiler, bunun adı Pythermos'tu. Sırtına erguvan kırmızıları giyinmişti, duyan Spartalı koşsun, çok kişi toplansın diye[34] ve

[34] Sparta yasaları lüksü yasak eder. Zaten o çağda kentin görgüsü çok azdı. Şatafatlı giyimlerle Spartalıların gözlerini boyamak istiyorlardı.

ortalarında ayakta durarak uzun bir söylev çekti, yardım dileğinde bulundu. Lakedaimonlular kulak asmadılar ve İonların yardımına koşmaya yanaşmadılar. Bunun üzerine elçiler geri döndüler; ama Lakedaimonlular bu isteği geri çevirdikten sonra peşlerinden elli kürekli bir gemiyle kendi adamlarını gönderdiler, maksatları bence, Kyros ve İonlar arasındaki işlerin nereye varacağını görmekti. Bu gözlemciler Phokaia'ya vardıklarında, içlerindeki en önemli kişiyi, Lakrines adındaki yurttaşlarını Sardes'e gönderdiler, bu, Lakedaimonluların mesajını Kyros'a iletti ve ona herhangi bir Yunan kentinin yıkılmasını istemediklerini ve böyle bir şey olursa seyirci kalamayacaklarını bildirdi.

153. — Elçinin bu sözleri üzerine, diye anlatıyorlar, Kyros, yanındaki Yunanlılara sormuş, "Kimdir bu Lakedaimonlular, böyle bir dil kullanabildiklerine göre sayıları nedir?" demiş. İstediği bilgiyi aldıktan sonra, Sparta elçisine şöyle cevap vermiş: "Yalan yere yeminler ederek birbirlerini aldatmak için kentlerinin orta yerinde özel bir buluşma yeri ayırmış olan insanlardan korkum yoktur. Ve eğer ölmez sağ kalırsam, dedikodularının konusu, İonia'nın başına gelen felaketler değil de, kendi başlarına gelecek olan felaketler olacaktır!" Kyros, bu hakareti bütün Yunanistan'ın yüzüne çarpıyordu, çünkü orada satılan ve satın alınan şeyler için çarşılar vardır; Perslerden böyle bir şey yoktur, çarşı bilmezler, buna benzer bir şeyleri yoktur. Kyros, bundan sonra Sardes hükümetini Tabalos adında bir Pers'e emanet etti ve Kroisos'un hazinesi ile öbür Lydialıları getirmek görevini Paktyas adında bir Lydialıya verdi, kendisi de Akbatama'ya döndü; Kroisos'u da yanında götürüyordu; İonlara gelince, başlangıçta onları hiç önemsemiyordu. Babil'di kendisine engel çıkaran, Baktrianlar, Sakesler ve Mısırlılar da öyle, bu düşmanlara karşı ordusunu kendisi yürütecek, İonlara karşı sadece birkaç general çıkaracaktı, böyle tasarlıyordu.

154. — Ama Kyros orduyu alıp Sardes'ten uzaklaşınca, Paktyas Lydialıları Tabalos'tan ve Kyros'tan ayırdı. Sardes'in bütün hazinesi elindeydi, denize doğru inerek bununla paralı askerler topladı ve kıyı adamlarını kendisiyle beraber savaşa sürükledi. Bunları Sardes'e getirdi ve kaledeki Tabalos'u kuşattı.

155. — Kyros bunu yolda haber aldı ve Kroisos'a şöyle dedi: "Kroisos, bunların sonu nereye varacak? Galiba bu Lydialılar hep canımı sıkacak şeyler yapacaklar ve aynı şekilde karşılık görecekler. En iyisi bunları kökünden köleleştirmek midir acaba diye düşünüyorum. Bana öyle geliyor ki, şu anda benim yaptığım, babayı öldürüp çocukları korumak gibi bir şeydir; tam bana uyan durum bu: Sen ki Lydialılar için bir babadan da ileriydin, seni yakalayıp götürüyorum, Lydialıları ise kentlerini kendilerine bırakacak kadar şımartıyorum; bana karşı ayaklanmalarına şaşmak şimdi pek yakışıyor doğrusu bana." Kyros, kafasından ne geçiyorsa onu söylüyordu; Kroisos, Sardes'te oturanların tümünü sürmesinden korktu ve şu cevabı verdi: "Kral, bana söylediklerin görünüşte hep doğru şeyler; ama öfkeni yen, suçluyu suçsuzdan ayır, eski bir kenti boşaltma, çünkü onun ne daha önceki yanlışlıklarda, ne de şimdi olanlarda suçu vardır; zira geçmişteki kusurlar benimdir, cezasını çekmek de bana düşer. Bugünkü kusurlar ise kendisine Sardes'i emanet ettiğin Paktyas'ındır, cezasını çekmek de ona düşer; Lydialılara gelince, onları bağışla ve ayaklanmamaları ve senin için bir tehlike olmamaları için de şu tedbirleri al: Birisini gönder, savaş silahları taşımalarını yasak et; mantolarının altına uzun gömlekler, ayaklarına kothornos* giysinler; çocuklarına kitara çalmayı, müzikle ve ticaretle uğraşmayı öğretsinler. Kısa zaman sonra bunların erkek değil, kadın olarak yetiştiklerini görecek ve artık sana karşı çıkmalarından çekinmeyeceksin."

---

* Kothornos, eski Yunan'da uzun konçlu ve önden bağlı pabuç.

156. — Lydialılar köle olacaklarına, sürülüp satılacaklarına böyle olsunlar daha iyi diye düşünüyordu Kroisos ve Kyros'un kafasına bunu sokmaya çalışıyordu; inandırıcı bir şey söyleyemezse, kararını değiştirtemeyecekti, bunu biliyordu ve bugünkü tehlikeyi savuştursa bile, Perslerin Lydialıları yeni bir ayaklanma sırasında büsbütün yok etmelerinden korkuyordu. Kyros pek hoşlandı bu fikrinden, yumuşadı ve bu düşünceye katılacağını bildirdi. Medialı birisini, Mazares'i çağırttı. Kroisos'un dediklerini Lydialılara iletmesini buyurdu, Sardes'e karşı savaşmak için Lydialılarla birleşmiş olanlar da köleleştirileceklerdi; Paktyas'a gelince, ne olursa olsun canlı olarak getirilecekti.

Paktyas'ın Sığınması

157. — Yolda bu buyrultuları verdikten sonra, Perslerin oturdukları bölgeye doğru yoluna devam etti. Paktyas, üzerine gönderilen ordunun yakında geleceğini öğrenince korktu ve Kyme'ye kaçtı. Medialı Mazares, Kyros ordusunun önemli bir bölümü ile Sardes'e vardığı zaman kentte Paktyas'la birlikte olanlardan hiç kimse kalmamıştı; Kyros'un buyruklarını uygulamak için işe Lydialıları sıkıştırmakla başladı; bu buyrultular sayesinde yaşayışları değişiyordu. Arkasından Mazares, Kyme'ye haberciler gönderdi, Paktyas'ı teslim etmelerini istedi. Kymeliler Brankhosoğullarının tanrısına danışmaya karar verdiler. Orada bir orakl mihrabı vardı, ta eski zamanlarda kurulmuştu ve bütün İonlar ve Aiollar öteden beri hep ona danışırlardı. Miletos toprağı üzerinde Panormos limanının ötesindeydi.

158. — Kymeliler de Brankhosoğullarına adam gönderip, "Tanrıların rızasını almak için Paktyas'ı ne yapmalıyız?" diye sordurdular; sorulur sorulmaz, orakl Paktyas'ın Perslere teslim edilmesini buyurdu. Bu cevabı alan Kymeliler onu teslim etmeye hazırdılar ve büyük çoğunluk bundan yana ol-

duğu halde, sitenin önde gelen kişisi olan Herakleides oğlu Aristodikos yurttaşlarına engel oldu –zira bu orakle güveni yoktu ve elçilerin doğruyu söylediklerinden şüphe ediyordu–. "Paktyas için bir sefer daha soralım, daha önce teslim edilmesin," dedi ve bu ikinci yolculuğa kendisi de katıldı.

159. — Brankhosoğullarının yanına vardıklarında, öbür delegeler orakle danışmak için aralarından Aristodikos'u seçtiler, soru şöyleydi: "Efendimiz, Lydialı Paktyas yalvararak bize geldi; Perslerin orada kendisini bekleyen acı bir ölümden kaçıyor. Persler Kymelilerden onun kendilerine verilmesini istiyorlar. Biz, Perslerin şerrinden korkmamakla beraber, bugüne kadar böyle bir cürette bulunmadık; ne yapmamız gerektiğini önce sizin ağzınızdan ve açıkça duymak istiyoruz." Bu soruyu sordu ve tanrı onlara Paktyas'ı Perslere teslim etmeleri gerektiğini yeniden bildirdi. O zaman önceden hazırlıklı olan Aristodikos, şöyle yaptı: Tapınağın çevresinde dolaşmaya başladı, mihraptaki serçeleri ve yumurtadan yeni çıkmış küçücük kuşları ürkütüp kaçırtıyordu; derken tapınağın derinliklerinden doğru bir ses işitir gibi oldu, bu ses şunları söylüyordu: "Hey, sen! İnsanların en dinsizi, ne yapıyorsun? Tapınağıma sığınmış olanları kaçırtıyorsun." Aristodikos, hiç kaygısız cevap verdi: "Ya sen, efendimiz, sığınanların gayretli savunucusu, sen de Kymelileri bir sığınmışı teslime çağırmıyor musun?" Orakl şöyle cevap verdi derler: "Evet, çağırıyorum, ama bunu günaha girip yakın zamanda yok olasınız ve bir daha orakle gelip sığınmışları teslim edelim mi diye soramayasınız diye yapıyorum."

160. — Bu cevabı alan Kymeliler, Paktyas'ı verseler kendileri de yok olacaklar vermeseler, kentleri kuşatılacak, onun için Paktyas'ı Mytilene'ye sürdüler. Mytileneliler, Mazares'in ikinci bir isteği üzerine yüklüce bir para karşılığı teslim etmeye hazırlandılar; kaç para olduğunu söyleyemiyorum, çünkü pazarlık bitirilememiştir. Mytilenelilerin niyetlerini sezen Kymeliler, Lesbos'a bir gemi göndermişler, Paktyas'ı alıp

Khios'a götürmüşlerdir. Khioslular da onu Poliukhos Athenesi tapınağından çıkarıp satmışlardır. Ve buna karşılık Atarneus'u almışlardır; Atarneus, Lesbos'un karşısına rastlayan Mysia'ya ait bir toprak parçasıdır. Paktyas'ı ellerine geçiren Persler, Kyros'un huzuruna çıkartmak için sıkıca sakladılar. Bu olayın üzerinden çok uzun zaman geçmiş olduğu halde bile, Khioslular tanrılara adanan kurbanların başına Atarneus arpası saçmazlar; bu toprakta yetişen tahıldan çörek yapmazlar ve orada yetişmiş hiçbir şeyi tapınaklarının hiçbirine sokmazlar.

161. — Paktyas'ı böylece Khioslular teslim etmiş oldular; bundan sonra Mazares, Tabalos'u kuşatmak için asiye yardımcı olanlara karşı sefer açtı. Priene'yi köleleştirdi ve bütün Menderes Ovası'nı bir baştan bir başa çiğnedi; ordu Magnesia dahil, her yanı yağma etti. Arkasından hastalanıp öldü.

162. — Onun ölümü üzerine yerini Harpagos aldı; o da bir Medialıydı; Med kralı Astyages'in kendisine haram bir şölen çektiği adamdı, krallığı Kyros'a vermek için el altından çalışan da oydu. Kyros onu ordunun başına getirince İonia'ya yürüdü, toprak yığma suretiyle kentler aldı. Kuşattığı kentin askerleri duvarların arkasına kapandıktan sonra, surların önüne toprak yığdırarak kendi askerlerini çıkartıyordu. İonia'da ilk vurduğu yer, Phokaia olmuştur.

Phokaia'dan Göç

163. — Uzun deniz yolculuğuna çıkan ilk Yunanlılar Phokaialılardır; Adriyatik, Etruria, İberia ve Tartessos'u açanlar bunlardır[35], yuvarlak teknelerle değil, elli kürekli gemilerle giderlerdi. Tartessos'ta bu ülkenin kralı pek sevdi bunları, Arganthonios adındaki bu kral, yüz yirmi yıllık öm-

---

35 *Tartessos.* Betis (Guadalquivir) ırmağı ağzında bir İspanyol kenti ve ticaret limanı.

rünün seksen yılını Tartessos'ta saltanat sürerek geçirmiştir. Phokaialılara çok iyilikleri dokunmuştur, önce "Bırakın İonia'yı, gelin burada yerleşin, beğenirsiniz," demiş, razı olmamışlar, onun üzerine, Medlerin gitgide güçlendiklerini öğrendiği için, kentlerini surlarla çevirsinler diye para vermiştir. Ve hesapsız para vermiştir, zira duvar çepeçevre hayli stad tutar ve baştan başa işlenmiş büyük taşlarla yapılmıştır.

164. — Phokaialılar surlarını işte böyle yaptılar. Harpagos orduyla geldi, kenti kuşattı; bu savunma tertibatının yalnız bir yanını yıkarlar ve bir tek yapıyı Büyük Kral'a verirlerse, bununla yetineceğini bildirdi. Phokaialılar ki, kölelik onların dayanabilecekleri bir şey değildir, bir gün izin istediler, cevabı sonra vereceklerdi; "Biz aramızda konuşurken, siz de ordunuzu surların uzağına çekiniz," dediler. "Aklınızdan geçeni biliyorum, ama öyle olsun," dedi Harpagos, aralarında danışmaları için süre verdi. Harpagos ordusunu kentte uzakta tuttuğu süre içinde elli kürekli kadırgalarını denize indirdiler, karılarını, çocuklarını bindirdiler, varlarını yoklarını yüklediler –yalnız bronz ve taş parçalarla yazıtları ve tabloları bıraktılar– kendileri de atladılar ve Khios'a doğru dümen tuttular; arkalarında hiçbir şey bırakmamışlardı; Persler içeri girdikleri zaman Phokaia boştu.

165. — Phokaialılar Oinussa denilen adaları satın almak istediler, ama Khioslular buralarını satmayı kabul etmediler, işyerleri kurup kendileriyle rekabete girmelerinden çekiniyorlardı. O zaman Phokaialılar geminin bumunu Kyrnos'a çevirdiler[36]. Yirmi yıl önce, bir oraklin buyrultusu üzerine Kyrnos'ta Alalia adında bir kent kurmuşlardı, öbür yandan bu dediğimiz tarihte Arganthonios artık yoktu. Onun için Kyrnos'a gittiler, ama önce Phokaia'ya uğradılar. Harpagos kentte koruyucular bırakmıştı, Phokaialılar bu garnizonu kılıçtan geçirdiler. Öçlerini aldıktan sonra, filodan ayrılmayı

---

36 *Kyrnos.* Korsika.

kafalarından geçirecek olanlar için müthiş lanetler yağdırdılar. Ateşte kızdırılmış koskoca bir demir parçasını denize attılar, bu demir parçası su yüzüne çıkmadıkça Phokaia'ya dönmemek için ant içtiler. Sonra Kyrnos'a doğru yelken açtılar; ama yarısından çoğu sıla özlemi çekmeye ve yurtlarının alışılmış havasını düşünerek yakınmaya başlamışlardı, antlarından döndüler ve gemilerini Phokaia'ya çevirdiler. Andından dönmeyenler, Oinussa adalarından kalkarak yollarına devam ettiler.

166. — Kyrnos'a vardıkları zaman beş yıl, oraya ilk olarak yerleşmiş olan kolonlarla ortak yaşadılar, tapınaklar kurdular. Bütün çevrede çapul yaptıkları için Etrüskler ve Kartacalılar aralarında anlaşarak, bunlara karşı her biri altmış gemi ile sefer açtılar. Öbür yandan Phokaialılar da altmış gemi donattılar ve Sardunya Denizi denilen denizde düşmana karşı yürüdüler. Bir deniz savaşı oldu; bu Phokaialılar için bir çeşit Kadmos yenilgisiydi[37], zira gemilerinin kırk tanesi batmış, kalan yirmisinin de mahmuzları kırılmış, işe yarar hali kalmamıştı. Alalia'ya dönerek kadınlarını ve çocuklarını aldılar, eşyalarından gemiye yüklenebilecek ne varsa hepsini yüklediler, sonra Kyrnos'u bırakarak Rhegium'a gittiler.

167. — Batan gemilerin tayfaları Kartacalılarla Etrüskler arasında kura ile bölüşülmüştü. (Etrüskler arasında bulunan) Agyllalılar[38] en büyük bölümü aldılar, kendi yurtlarına götürdüler ve orada taşa tutarak öldürdüler. O günden beri Agylla'da taşa tutularak öldürülmüş olan Phokaialıların yattıkları yerden, insan ya da küçük, büyük herhangi bir hayvan geçse çarpılır, sakat kalır. Agyllalılar Delphoi orakline başvurup, "Ne yapsak da suçumuz bağışlansa?" diye

---

37 Yeneni de mahveden zafer için kullanılan bir söz. Thebai kralı Oidipus'un iki oğlu Eteokles ve Polyneikes, babalarından sonra taht için dövüşmüşler ve ikisi de ölmüşlerdi. Bu söz belki de buradan kalmıştır.

38 Metin burada eksiktir. Tırnak içindeki sözleri Stein eklemiştir.

sormuşlar. Pythia onlara, Agylla'da bugün de hâlâ yapılmakta olan şeyi yapmalarını buyurmuş, yani kurban ettikleri Phokaialılar adına büyük güreşler ve binicilik yarışmaları tertiplerler ve arkasından kurbanlar keserler. Bu Phokaialılar işte böyle ölmüşlerdir. Öbürleri, Rhegium'a sığınanlar, oradan Oinotria'ya geçmişler ve bugünkü Elea kentini kurmuşlardır; Poestumlu birisinden öğrenmişlerdir ki, Pythia, Kyrnos derken, onlara kutlanacak bir kahraman adı vermek istemişti, yoksa bir ada alıp, koloni haline getirin demek istememişti, bu Elea kentini bunu öğrendikten sonra kurmuşlardır[39].

168. — İonia'daki Phokaia kentinin akıbeti böyle oldu; Teosluların başına da aşağı yukarı aynı şey gelmiştir. Vaktaki Harpagos, toprak teraslar sayesinde surlarını ele geçirdi; hepsi de gemilerine atlayıp Trakya'ya gittiler, orada Abdera kentini kurdular; bu kentin temellerini onlardan önce Klazomenaili Timesios atmıştı; ama Trakyalılar onu kovdukları için yararlanamamıştı; Abdera'da yerleşen Teoslular onu yarı–tanrı katında tutarlar.

169. — Köle olmaktansa, yurdundan olmayı yeğ tutan İonialılar yalnız bunlardır. Öbür İonialılar, Miletoslular dışında hepsi de göç edenler gibi Harpagos'a karşı durmuşlar, savaşmışlar ve hiçbiri yurdunu korumak için yiğitlik göstermekten geri kalmamıştır. Ama yenilmişler, ele geçmişlerdir ve her biri gene kendi yurdunda kalarak yenenin buyruğu altına girmişlerdir. Miletoslular, daha önce de söylemiş olduğum gibi, kendiliklerinden Kyros'a bağlanmışlardı ve çekinecek bir şeyleri yoktu. İonia, böylece ikinci kez boyunduruk altına girmiş oluyordu. Harpagos, anakaradakilere baş eğdirdikten sonra, adalardaki İonlar da aynı akıbete uğramaktan korkarak, Kyros'a kendiliklerinden teslim olmuşlardır.

---

39 *Kyrnos*, hem Korsika'nın, hem de Herakles'in oğullarından birinin adıdır.

170. — İonlar, başlarına gelenlere rağmen, her zamanki gibi Panionion toplantılarına devam ediyorlardı. Bana anlattıklarına göre, Prieneli Bias onlara kurtarıcı bir yol göstermiştir ki, eğer kabul edilseydi, Yunanlılar arasında en mutluları kendileri olacaklardı; ortak bir donanma ile Sardunya'ya gidip orada bütün Yunanlılar için bir tek site kurmalarını söylemiş; böyle olsaydı kölelikten kurtulacak, mutluluğa erişeceklerdi, zira aralarında adaların en büyüğünü bölüşecekler, öbür adaları da egemenlikleri altına alacaklardı; öbür türlü olursa diyordu, yani İonia'da kalırlarsa, onlar için artık özgürlük düşünülemezdi. Prieneli Bias'ın Yunanlılara, yıkımdan sonra verdiği öğüt işte budur. Aslında damarlarında Fenike kanı akan Miletoslu Thales'in, hem de yıkımdan önce vermiş olduğu fikir de çok iyiydi. O, İonia'nın orta yerlerine düşen Teos'ta kurulacak bir tek yüksek meclisin tanınması fikrini kabul ettirmek istemişti, kentler gene özgür halklar olarak kendi kendilerini yönetmekte devam edeceklerdi. Bu adamların İonialılara verdikleri fikirler bunlardır.

Karina – Kaunos – Lykia

171. — İonia'ya baş eğdiren Harpagos, Karialılar, Kaunoslular ve Lykialılar üzerine yürüdü; yanında İonialıları ve Aiolialıları götürüyordu. – Bu üç ulustan birisi, Karialılar, anakaraya adalardan gelmişlerdi. Eskiden Leleg adı altında adalarda otururlardı ve Minos uyruğundaydılar; bana anlatılanlara pek uymamakla beraber vergi vermezlermiş, yalnız Minos vergi istediği zaman, ona gemilerde çalışacak adamlar gönderirlermiş. Ve Minos, savaşları kazandığı ve birçok ülkeye baş eğdirdiği için, Karialı soyu da o zamanlar soyların en ünlüsü ve en kalabalığı olmuş. Şu üç şeyi onlar bulmuşlardır ve Yunanlılar da onlardan almışlardır: Savaş başlığının üzerine konulan sorguç, kalkan üzerine işaretler ka-

zımak bize onlardan geçmiştir ve bir de kalkanı tutmak için kulp yapmak da onların icadıdır; o zamana kadar kalkan elle kulpundan tutulmaz, boyundan geçirilen bir kayışla sol omuz üstüne alınır ve böyle kullanılırdı. – Çok sonraları Dorlar ve İonlar, Karialıları adalardan çıkarmışlar, onlar da bunun üzerine anakaraya göçmüşlerdir. Giritlilerin Karialılar için anlattıkları budur; ama Karialıların kendileri bunu kabul etmezler; onlar anakaranın yerlisi olduklarını ve hep şimdiki adlarını taşıdıklarını söylerler. Mylasa'da Karia Zeusü'ne ait çok eski bir tapınak gösterirler ki, buraya kardeş uluslar olarak Mysialılar ve Lydialılar da kabul edilirlerdi; zira diyorlar, Lydos ve Myros, Kar'ın kardeşleriydiler. Bu iki ulus bundan ötürü kabul ediliyordu; ama başka soylardan olanlar, Karia dili konuşsalar bile, bu tapınağa sokulmazlardı.

172. — Kaunoslular, bana kalırsa buranın yerlisidir; ama kendileri Girit'ten gelme olduklarını söylerler. Dillerinde Karia etkisi vardır ya da Karia dilinde onların etkisi (iyice açıklığa kavuşturamadığım bir noktadır bu). Ama görenekleri bakımından, ötekilerden olduğu kadar Karialılardan da uzaktırlar. Bunlarda içki âlemleri tertiplemek geleneği vardı, ancak bunu yaparken erkek, kadın, çocuk ve ayrıca yaş ve arkadaşlık ilişkileri de dikkate alınırdı. Kendilerine yabancı olan tanrılar için bir din uyarlamışlar, ama sonradan vazgeçmişler, yalnız babalarının tanıdıkları tanrılara tapmayı kararlaştırmışlardır; bunun üzerine ülkenin gençleri silahlanmışlar, bu tanrıları havaya kılıç sallayarak Kalynda sınırına kadar kovalamışlardır; bunu, yabancı tanrıları işte böyle kovaladık, diye anlatırlar.

173. — Bu ulusun gelenekleri böyledir. Lykialılara gelince, bunlar Girit'ten gelmedirler. (Zira çok eskiden Girit'te yalnız barbarlar otururlardı.) Europe'nin oğulları olan Sarpedon ve Minos, Girit krallığı için çatışmışlar, bir sivil savaş çıkmıştı; Minos, kendinden yana çıkanlar sayesinde kazan-

dı; Sarpedon'u ve arkadaşlarını ülkeden sürdü; bunlar Asya'ya, Milyas topraklarına göçtüler; çünkü Lykialıların bugün oturdukları topraklar eskiden Milyas'tı ve Milyaslılara Solymler denilirdi; o zamana kadar bu sürgünlerin başında Sarpedon vardı; geldikleri zamandaki adlarını taşıyorlardı, Lykialıların komşuları bugün de onları o adla, yani Termiller diye çağırırlar; Atinalı Pandion oğlu Lykos da kardeşi Aigeus tarafından sürülmüş, Sarpedon'un yanına, Termiller ülkesine gelmiş ve bundan sonra bu halklara Lykos'dan kinaye Lykialılar denilmiştir. – Görenekleri bir yanıyla Giritlileri, öbür yanıyla Karialıları andırır. Ama bir âdetleri vardır ki, başka hiçbir ulusta rastlanmaz, babalarının değil analarının adını alırlar; bir Lykialı öbürüne, kimlerdensin diye sorsa, kendi adından sonra anasının adını ve onun soyadını söyler. Eğer bir kadın yurttaş, bir kölenin çatısı altında yaşıyorsa, yasalar çocukları özgür sayar; tersine isterse yurdun en önde giden kişisi bile olsa, bir erkek, yabancı bir kadınla ya da köle bir kadınla yaşıyorsa çocukları yurttaşlık haklarından yoksun kalır.

174. — Harpagos hiçbir başarı gösteremeyen Karialıları köleleştirdi; bu bölgede yaşayan öbür Yunanlılar da yiğitlikten yana Karialılardan daha üstün çıkmamışlardır; bir Lakedaimon kolonisi olan Knidos da bunların arasındadır. Bunların toprakları denize bakar; Triopion denilmesi bundandır; burası Bybassos Yarımadası'nın uzantısıdır; bütün Knidos toprağı, ince bir kıstak dışında, suyla çevrilidir; kuzeyi Kerameikos Körfezi, güneyi Syme ve Rhodos Denizi'dir. Harpagos, İonia'ya indiği zaman Knidoslular, bu aşağı yukarı beş stad genişliğindeki kıstağı kazmaya başladılar; yurtlarını ada haline getirmek istiyorlardı. Böylece tamamen kendi yurtlarına çekilmiş olacaklardı, zira kazmak istedikleri yer, Knidos topraklarını anakaraya bağlayan toprak parçasıydı. Pek büyük insan emeği harcandı bu iş için; ama görülmemiş bir olay geldi başlarına, işçiler taşları kırarlarken çeşitli yerlerin-

de ve en çok da gözlerinde inanılmaz büyüklükte yaralar açılmaya başladı. Delphoi'ye elçiler gönderip bu nedir diye danıştılar, Knidosluların kendileri anlatırlar, Pythia şu üçlü iambos ile cevap vermiş:

Kıstak ne kale ister ne de kazılmak
Zeus isteseydi bu kayayı ada yapamaz mıydı?

Bu orakl üzerine Knidoslular işi bıraktılar ve Harpagos ordusu geldiği zaman çarpışmadan teslim oldular.

175. — Pedasesliler Halikarnassos'un ötesinde, kıyıdan içeride oturuyorlardı; kendilerinin ya da komşularının başına can sıkıcı bir şeyler geleceği zaman, oradaki Athene rahibesinin sakalı biter, kocaman olurmuş. Bu olağanüstü olay, üç kez olmuş. Karia'da oturan halklardan bir tek onlar Harpagos'a karşı bir süre direnmişlerdir; Lide Dağı denilen dağlık bölgede tahkimat yapmışlar, çok güçlük çıkarmışlardır.

176. — Zamanla Pedasesliler de düştüler. Lykialılara gelince, Harpagos ordusu Xanthos Ovası'na indiği zaman, onlar da karşı koydular, bitmez tükenmez kuvvetlere karşı az sayı ile dövüştüler, yiğitlikle nam aldılar, ama yenildiler, kentlerine geri atıldılar, kadınları, çocukları, hazineleri ve köleleri kaleye doldurdular ve alttan, yandan ateşe verdiler, öyle ki, yangın kaleyi yerle bir etti. Bundan sonra birbirlerine korkunç yeminlerle bağlanarak düşmana saldırdılar ve Xanthos'ta oturanların tümü de savaşarak ölmüş oldular. Bugün bütün Lykia'da kendilerini Xanthoslu diye tanıtanların, seksen ev dışında, hepsi de yabancıdır; bu seksen aile, o zamanlar ülkenin dışında bulunuyordu; bundan ötürü hayatta kalmışlardır. İşte Harpagos, Xanthos'u böyle aldı ve Kaunos'u da aşağı yukarı aynı şekilde ele geçirdi; zira Kaunoslular da noktası noktasına Lykialıların yaptığını yapmışlardır.

177. — İşte böyle, Harpagos Ön Asya'yı yakıp yıktı: Yukarı Asya ile Kyros uğraşıyordu ve bir tekini atlamadan bü-

tün uluslara boyun eğdiriyordu. Bu uluslardan çoğunu dile almayacağız, yalnız ona en çok zarar veren ve anılmaya hak kazananlar kimlerse, onlardan söz edeceğiz.

Babil

178. — Kyros, bütün bölgeye el koyduktan sonra Asurlar üzerine yürüdü. Asurların elinde pek çok kent vardı. Bunların en ünlüsü ve güçlüsü Babil'dir ve Ninive düştükten sonra kralları da buraya taşınmıştır; bakınız nasıldı bu kent: Geniş bir ova üzerine kurulmuştur, bir yüzü yüz yirmi stad çeken bir dörtgendir; duvar çepeçevre dört yüz seksen stad yapar. Babil başkentinin büyüklüğü işte budur; ayrıca kuruluşu ve tahkimatı bakımından biz buna benzer bir başka kent bilmiyoruz. En dışta derin bir hendek, geniş, su dolu, fırdolayı çevirir, ondan sonra bir duvar gelir, genişliği elli kral dirseği, yüksekliği de iki yüz dirsektir (Kral dirseği, öbür dirsekten üç parmak daha uzundur).

179. — Hendekten çıkan toprak ne oldu ve duvar nasıl yapıldı, bunu da anlatayım. Babilliler hendeği kazarken çıkan topraktan tuğla kesiyorlardı; yeteri kadar tuğla biriktikten sonra bunları fırınlarda pişirdiler; önce hendeğin kenarlarını, sonradan duvarları ördüler; bu iş için harç olarak sıcak bitüm kullanıyorlar ve her otuz sırada bir örülmüş sazlardan yapılmış çit gibi bir şey koyuyorlardı. Kale bedenlerinin üstünde ve dış tarafına doğru karşılıklı kuleler vardı; kulelerin arasında yan yana koşulmuş dört atlı bir savaş arabasının döneceği kadar bir açıklık bırakılmıştı. Kentin kapıları bu bedenlerin içine konulmuştur; yüz kapı vardı, hepsi de birbirine eşit dikme ve lentolarla tunçtan yapılmıştı. – Babil'den yaya sekiz gün çeken bir başka kent vardı; burası İs kentidir; burada bir dere akar, o kadar büyük değildir, aynı adı taşır, Fırat'a karışır. Bu İs deresinde su ile beraber çok miktarda bitüm taneleri de akar; Babil surlarının yapımında kullanılan katran buradan çıkarılmıştır.

180. — İşte Babil böyle tahkim edilmişti. Bu kent iki mahalledir, zira Fırat denilen ırmak içinden geçer; bu ırmak kaynağını Ermenistan'dan alır; büyük, derin ve hızlıdır; Erythreia Denizi'ne dökülür. Kale bedenleri her iki yandan ırmağa kadar uzanır, orada bir köşe yapar; birleştikleri noktadan başlayarak, sur çizgisi, pişmiş tuğla ile yapılmış iki duvar arasından akan ırmağın kıvrımlarını izleyerek gider. Kentin içerisi üç dört katlı evlerle doludur; sokakları düzdür, hem enlemesine, ırmağa doğru gidenleri, hem de öbürleri aynıdır. Bu sokakların ulaştıkları yerlerde ırmak kıyısını çevreleyen surlar içerisinde gizli kapılar vardır, böyle kaç sokak varsa, o kadar da kapı vardır; kentin kapıları gibi bunlar da tunçtan yapılmıştır ve ırmağa açılırlar.

181. — Bu duvar, kent için bir zırh gibidir; iç yanını bir duvar daha çevreler; birinciden daha az sağlam yapılmış değildir, ama daha dardır. Bu iki mahalleden birinin ortasında geniş ve sağlam bir surla korunan kral sarayı bulunur, öbüründe tunç kapılı Zeus–Baal tapınağı vardır ki, bugün de yerinde durmaktadır. Bir yanı iki stadlık bir karedir. Bu kutsal yerin ortasında bir stad genişliğinde ve bir stad uzunluğunda sağlam görünüşlü bir kule yapılmıştır. Bundan daha yukarıda bir tane daha vardır; bu ikinciden sonra aynı biçimde bir üçüncü ve böyle böyle sekizinciye kadar, hepsi üst üste kurulmuş sekiz kuledir. Üzerine, dıştan sarmalı olarak bütün kuleleri dolanan bir merdivenle çıkılır. Çıkışta, aşağı yukarı yarı yolda, bir sahanlık ve oturup dinlenmek için yerler vardır; ziyaretçiler burada oturup mola verirler. Sonuncu kulenin tepesinde büyük bir tapınak yükselir; tapınağın içerisinde, üzerine zengin örtüler örtülmüş bir büyük yatak ve onun yanında da altın bir masa bulunur. Ama içeride hiçbir heykele rastlanmaz. Hiçbir ölümlü için gece içeride kalmaya izin yoktur; bu hak, bu tanrının rahipleri olan Khaldealılara bakılırsa, yalnız tanrının bütün kadınlar arasından seçmiş olduğu yerli kadınlara verilmiştir.

182. — Gene bu rahiplere inanmak gerekirse, ki ben inanmıyorum, tanrı kendisi gelir, tapınaktaki yatağa yatar, dinlenirmiş, tıpkı Mısırlıların anlattıkları buna benzer bir hikâyeye göre, Mısır'daki Thebai tanrısı da aynı şeyi yaparmış; orada da Zeus tapınağına bir kadın gelir yatar, uyumak için ve bu iki kadın da, diye tuttururlar, erkeklerle hiç düşüp kalkmamışlardır. Lykia'daki Patara'da da aynı şeyi yaparlar, tanrının gelip kaldığı zamanlar için; çünkü bu kentte orakle her zaman danışılmaz; tanrı geldiği zamanlar, büyük rahibe de her gece onunla beraber tapınağa kapanır.

183. — Bu Babil tapınağına bir başka tapınak daha bağlıdır, bu daha aşağıdadır ve içinde altından yapılma büyük bir Zeus heykeli durur; tanrı oturmuştur; yanında büyük bir altın masa durur, ayak konacak basamak ve taht da altındandır ve Khaldealıların dediklerine bakılırsa, bunların yapılması için sekiz yüz talant altın gitmiştir. Tapınağın dışında altın bir sunak vardır. Bir büyük sunak daha görülür, yetişkin hayvanlar burada kurban edilir; zira altın sunakta yalnız süt hayvanlarının kesilmesine izin verilmiştir. Ayrıca iki sunaktan büyüğü üzerinde, Khaldealılar her yıl bu tanrının bayramını kutladıkları sırada, bin talant günlük yakılır. İçeride ayrıca, bu dediğim zamanlarda, on iki dirsek boyunda som altın bir heykel dururdu; ben kendi gözümle görmedim, Khaldealıların söylediklerini söylüyorum. Hystaspes oğlu Dareios buna göz koymuş, ama almayı gözü kesmemiş. Dareios oğlu Kserkses heykeli almış ve heykeli yerinden kaldırmasına engel olmak isteyen rahibi öldürmüştür. İşte daha nice özel armağanı hesaba katmazsak, bu tapınağın içerisinde bulunan güzellikler bunlardır.

184. — Babil'de pek çok kral gelip geçmiştir, bunları Asur hikâyelerimde anlatacağım, bunlar kale bedenlerine, tapınaklara nice güzellikler katmışlardır; aralarından iki tanesi kadındır. Birincisi ikincisinden beş kuşak önce gelmiştir, adı Semiramis'tir; ovayı kaplayan bentleri yaptıran

odur; bunlar görülmeye değer şeylerdir; eskiden ırmağın deniz gibi her yanı basması seyrek görülen bir şey değilmiş.

Babil Kraliçesi Nitokris

185. — İkinci kraliçe ki, adı Nitokris'tir, birinciden daha akıllıydı; anlatacağım anıtları yaptıran odur ve Medlerin ağır ve savaşçı güçlerini ve başka kentler arasında Ninive'yi de aldıklarını görerek, bunlara karşı elinden gelen bütün tedbirleri almıştır. Önce kenti ikiye ayıran ve eskiden düz bir çizgi halinde akan Fırat ırmağına yukarı doğru kanallar kazdırarak, öyle girintili çıkıntılı bir yatak açtırdı ki, ırmak kimi Asur köyleri içinden üç kez geçer oldu; Fırat'ın içinden böyle geçtiği köyün adı Arderikka'dır. Böylece bugün bizim denizden Babil'e Fırat'ı inmek suretiyle giden bir kimse[40], bu köyün içinden (birbirinin peşi sıra olmayan) üç ayrı günde üç kez geçer. İşte ilk yaptığı iş budur. Ayrıca ırmağın her iki yakasında da birer bent yaptırmıştır ki, büyüklük ve yükseklik bakımından hayran kalınmaya değer. Bir de Babil'den epeyce yukarıda yapma bir göl açtırmış, ırmağın fazla sularını oraya akıttırmıştır; ırmağın kenarında ve az ötededir; derinlik olarak ırmak sularının hizasına kadar kazdırmıştır; genişliği dört yüz yirmi staddır; çıkan toprak, ırmağın iki yakasında yapılan setler için kullanılmıştır. Göl kazıldıktan sonra taşlar getirtmiş ve gölün çevresini bir rıhtımla çevirtmiştir. Bu iki işi yaptırtması, ırmağı kıvrımlar içine kapaması ve su dolu bir çukur kazdırması şunun içindir ki, önce birçok kanalla önü kesilen akıntı yavaşlamış olacaktı, bir de Babil'e su

---

40 *Bizim Deniz'den Babil'e Fırat'ı inmek suretiyle...* Herodotos "*Bizim Deniz*" değil, "*bu deniz*" diyor. Metne aynen uyulduğu takdirde, bu deniz sözünden Akdeniz'i çıkarmak mümkün olmayacak, o zaman da Fırat'ı inmek değil, çıkmak gerekecekti. Oysa birkaç satır yukarıda Herodotos: *Fırat ırmağına yukarı doğru kanallar kazdırarak...* diye yazmıştır.

yolundan ulaşabilmek için birçok dönüş yapmak ve bu dönüşler yüzünden göle çıkmak ve onun geniş çevresini dolaşmak gerekecekti. Ve bunları ülkesinin, düşmanın ilk olarak gireceği bölgesinde yaptırtmıştı; burası, Media'dan bu yana en kısa yoldu, böylece Medler kendi halklarıyla ilişki kuramayacak ve bu yanda neler olup bittiğinden haberleri olmayacaktı.

186. — Toprak üzerinde yaptırdığı savunma kuşağı işte böyleydi ve işte bakınız sonradan eserini nasıl tamamladı: Kent iki mahalleye ayrılmıştı, arada ırmak vardı, eski krallar zamanında bir yandan öbürüne geçmek için kayığa binmek gerekiyordu ve bu, bana kalırsa pek rahat bir şey değildi. O da şöyle düşündü; fazla suları akıtmak için bir yapma göl açılırken, bu arada bir başka anıt kazanma fırsatı da çıkıyordu. Önce kocaman taşlar yontturdu ve taşlar hazır, kazma işi de tamam olunca, ırmağın suyunu kazılmış olan çukura çevirtti; burası doluncaya kadar geçen süre içinde, ırmak yatağı tamamen kurudu; o zaman ırmağın kentin içinden geçen bölümünde, her iki yakasını ve kapıların ırmağa açılan yerlerini, kale bedenlerinde olduğu gibi pişmiş tuğla ile örülmüş duvarlarla pekiştirdi; sonra kentin aşağı yukarı ortasına düşen bir yerde, taş ocaklarından getirtilen taşlarla ve bu taşları demir ve kurşunla birbirine tutturarak bir köprü kurdurttu. Bu maden iskelet üzerine, gündüzleri dört köşe tahtalar uzatılıyor ve Babilliler bir yandan öbür yana geçiyorlardı; geceleri hırsız, uğursuz takımı karanlıktan yararlanıp geçemesinler diye, tahtalar kaldırılıyordu. Yapma göl, ırmak sularıyla dolup da sahici bir göl haline geldikten ve o arada köprünün yapımı da bittikten sonra, Fırat yeniden eski yatağına çevrildi; bu suretle hem yararlı bir su birikintisi, hem de bir köprü kazandırılmış oldu kent halkına.

187. — Gene bu kraliçedir ki, şu hileyi akıl etmiştir. Kentin en işlek kapısının üstüne rastlayan sahanlıkta bir açık hava mezarı yaptırttı ve bu anıtın üzerine bir yazı kazdırttı, ya-

zıda şöyle deniyordu: "Babil'de benden sonra gelecek krallardan biri darda kalırsa, bu mezarı açsın ve içindeki hazineden istediği kadarını alsın; ama korusun kendini, gerçekten darda kalmış değilse sakın açmasın; çünkü hayrını görmeyecektir." Kimse dokunmadı bu mezara, ta yıllar geçip de Dareios işbaşına geçene kadar; hem bu kapıyı kullanmadan böyle bırakmak, hem de elinin altında bir hazine dururken bundan yararlanmamak Dareios'a pek saçma göründü. (Bu kapıdan geçilemezdi, çünkü ölünün altından geçmek gerekiyordu.) Mezarı açtı: Hazine mazine yok; yalnız bir ölü ve bir de yazıt: "Eğer bu kadar para canlısı ve utanılacak kadar açgözlü olmasaydın, ölülerin sığındıkları yeri açmazdın."

Kyros Babil'de

188. — İşte böyleydi derler, bu kraliçe. – Kyros, bu kraliçenin oğluna karşı sefer açmıştır; bu oğul babasıyla aynı adı, Labynetos adını taşıyordu ve Asurya'ya hükmediyordu. – Büyük Kral, yanına bol yiyecek ve sürüler almadan sefere çıkmazdı; hatta su bile. Susa yanında akan Khoaspes ırmağından alınan su da orduyla beraber taşınırdı, Büyük Kral'ın suyunu içtiği tek ırmak buydu. Bu Khoaspes suyu kaynatılır, gümüş kaplara konur, dört tekerlekli ve katır koşulu bir sürü arabaya yüklenirdi; kral ordusunu nereye götürse, nerede savaşa girse, bu su da beraber götürülürdü.

189. — Kyros, Babil üzerine yürürken Gyndes kıyılarına ulaştı, bu su dağlık bir yer olan Matienler ülkesinden kaynar, Dardanes topraklarından geçer ve başka bir ırmağa, Dicle'ye dökülür; Dicle de Opis kenti yanından geçip Erythreia Denizi'ne dökülür. Kyros, bu Gyndes suyunu geçmeye hazırlanıyordu, bu iş ancak gemiyle yapılabilirdi. Kutsal Atlar takımındaki beyaz atlardan biri sabırsızlanarak ırmağa daldı ve geçmek istedi; ırmak, atı dalgaları arasında yuvarladı, batırdı, akıntı aldı götürdü. Kyros bu saygısızlığından ötürü ır-

mağa pek öfkelendi; onu kadınların bile, hem de dizlerini ıslatmadan geçebilecekleri kadar güçsüz bir hale getirmekle tehdit etti. Bu tehdide, Babil'e karşı açtığı seferi aksatmayı göze alabilecek kadar bağlanmıştı, ordusunu ikiye böldü; böyle ikiye böldükten sonra Gyndes'in her iki kıyısında, kendi gösterdiği yerlere ölçü ipleriyle, çeşitli doğrultularda olmak üzere yüz seksener çizgi çektirdi ve bu iş için ayırdığı adamlarına, kanal kazmaları emrini verdi. Pek çok insan çalışıyordu, iş sona erdirildi, ama böyle bir iş için yazı da buralarda harcamış oldular.

190. — Vaktaki Kyros, sularını üç yüz altmış kanala bölerek Gyndes'den öcünü almış oldu ve ilkbahar ışıkları ikinci kez pırıldamaya başladı, kral Babil'e karşı yeniden sefere çıktı: Babilliler kentten çıkmışlar, onu bekliyorlardı. Sonunda oraya ulaştı, o vakit Babilliler kuvvetlerini onun üzerine sürdüler, ama savaşta yenildiler, iç taraflarda yeniden toparlanmak üzere çekildiler. Kyros'un rahat durmayacağını, tersine hiçbirini ayırmadan bütün uluslara saldırdığını çoktan biliyorlardı ve bundan ötürü duvarlarının arkasına önceden bilmem ne kadar yıl yetecek kadar yiyecek doldurmuşlardı; hatta alaya alıyorlardı kuşatmayı, Kyros büyük güçlüklerle karşılaştığı zaman kuşatma uzuyor, bir üstünlük sağlanamıyor, işler yürümüyordu.

191. — Belki bu sıkıntılı halinde bir başkası verdi bu fikri, belki de kendisi buldu, sonunda şöyle yaptı: Orduyu iki noktada topladı, yukarıda ırmağın kente girdiği yerde ve aşağıda kentten çıktığı yerde ve emir verdi, dedi ki, "Su, içine girilebilecek kadar çekildiği zaman yürüyüp kente gireceksiniz." Bu durum alındıktan ve emir verildikten sonra, kendisi oradan çekildi, savaşta kullanılmayan hizmet birliklerini yanına aldı. Gölün yanına geldi, Babil kraliçesi ırmak ve göl için daha önce ne yapmıştıysa, o da aynını yaptı; ırmağın suyunu bir kanaldan geçirterek, bataklık halinde kalmış olan göle çevirtti, ırmak yatağının suları çekildi, içinden geçilebilir

hale geldi. Bu sonuç elde edilince, zaten bu niyetle yerlerini almış olan Persler, Fırat yatağından geçerek Babil'e girdiler, sular yeteri kadar alçalmıştı, askerin dizlerinin az üstüne kadar ancak çıkabiliyordu. Aslında Babilliler, Kyros'un tasarladığı şeyi önceden haber alsalar ya da sezinleseselerdi, Perslerin kente doğru yürümelerinden telaşa kapılmazlar, korkunç bir kırım yapabilirlerdi; ırmağa açılan kapıları kapatmak ve iki kıyıdaki duvarların üzerine çıkmak, gelenleri ağın içine düşmüş gibi yakalamak için yeterdi. Ama böyle olmadı, çünkü Persler birdenbire bastırmışlardı. Burada oturanlara inanmak gerekirse, kentin büyük olması yüzünden, Babil'in ortasında oturanlar, dış mahallede oturanların başlarına gelenleri fark etmediler bile; ayrıca o gün bayram vardı, sevinç içinde türküler söyleniyor, oyunlar oynanıyordu; farkına vardıkları zaman, çoktan iş işten geçmiş bulunuyordu.

192. — Babil'in ilk düşmesi böyle oldu. – Babillilerin gücünü göstermek için ileri sürebileceğim bir sürü şey arasında işte ayırt edici bir örnek. Büyük Kral topladığı vergiden başka, kendi yiyeceğini ve ordusunun erzakını sağlamak için, buyruğu altındaki ülkenin bütününü bölgelere ayırmıştı. Bir yılın toplamı olan on iki ayın dört ayında orduyu Babil besliyordu, sekiz aylık yiyeceği ise Asya'nın geri kalan bütün öbür ülkeleri karşılıyordu. Demek ki Asurya, bütün Asya kaynaklarının üçte birine tek başına sahipti. Bu eyalet hükümeti ki, bundan kastım Perslerin "Satraplık" dedikleri şeydir, bütün öbür eyaletlerden çok daha fazla gelir sağlayabiliyordu, o zamanlar bu bölgenin kralı olan Artabazos oğlu Tritantaikhmes, her gün bir artabe dolusu gümüş gönderiyordu. (Artabe, bir Pers ölçüsüdür, bir Attika medimnosundan üç Attika khoinixi* daha büyüktür.) Bu satrapın kendi tavlalarında, savaş atları hesaba katılmaksızın, yalnız kısrak-

* Khoinix: Bir litreden biraz fazla. Medimnos: 52,80 litre, yaklaşık olarak. (Her ikisi de tahıl ölçüsüdür.)

lara aşmak üzere sekiz yüz damızlık aygır beslenirdi, kısraklarının sayısı ise on altı bindi; çünkü bu aygırlardan her biri yirmi kısrağa aşabiliyordu. Av köpeği sürüsüne gelince, o kadar çok Hint köpeği vardı ki, dört büyük köy hiç geri vergi ödemez, yalnız bu köpeklerin boğazına bakardı.

Asurya

193. — Babil hükümetinin sahip olduğu şeyler işte böyleydi. – Asurya'da yağmur dönemi kısadır[41]; oysa tahıl köklerinin gelişmesi için yağmur gereklidir; bununla beraber sulama sayesinde ekin büyür, buğday gelişir; Mısır'dakine benzemez, ırmak kendiliğinden taşıp ekili toprağı basmaz; sulama insan eliyle ve sulama borularıyla yapılır. Zira bütün Babil, Mısır'da olduğu gibi, kanallarla çizilmiştir; bu kanalların en büyüğüne kayıklar da girebilir; bu kanal ufukta kış güneşinin doğduğu nokta doğrultusundadır. Fırat'tan çıkıp başka bir ırmağa, yanında Ninive'nin kurulmuş olduğu Dicle'ye doğru akar. Bildiğimiz toprakların en bereketlisi bu topraktır ve en çok Demeter ürününü burası verir; buna karşılık incir, bağ ve zeytin gibi ağaç ürünleri yetişmez. Ama Demeter ürünleri bakımından o kadar iyi bir topraktır ki, en az bire iki yüz ve bereket yıllarında bire üç yüz verir. Buğday ve arpa yapraklarının genişliği dört parmağı bulur. Darı ve susam, ağaç gibi boy verir; bu boyun ne kadar olduğunu biliyorum, ama söylemeyeceğim, çünkü şunu iyi bilirim ki, Babil'e gitmemiş olan bir kimse, tahıl için söylediklerime bakıp çoktan şüpheye düşmüştür. Burada insanlar, zeytinyağı kullanmazlar; yağı susamdan çıkarırlar. Bütün ovada palmiyeler yetiştirilmiştir; çoğu yemiş verir, yi-

41 Sayce, Asurya'da bol yağmur yağdığına dikkati çekiyor. Hauvette (1856–1903), Herodotos'un *Asurya'da yağmur azdır* derken yanlış söylediğini belirtir. Biz bu yanlışı hafifletmiş olmak için böyle dedik. Aslında kışın ve ilkbaharda çok yağmur yağar.

yecek, şarap ve bal yapılır; biz incire nasıl iyi bakarsak, onlar da bunlara o kadar iyi bakarlar; Yunanlıların erkek palmiye dedikleri ağacın yemişini hurma ağacına bağlarlar, bu yemişte bir çeşit sinek vardır[42], bu sinek hurma ağacının yemişi içine girerek onu oldurur ve daldan düşmesini önler; çünkü palmiye yemişinde, geç yemiş veren incirde olduğu gibi, bu sineklerden bulunur.

194. — Ama benim gözümde bu ülkenin, kentin kendisinden sonra en şaşılacak şeyi şu anlatacağım şeydir. Babil'e gitmek için ırmağı inen kayıklar yuvarlaktır ve deriden yapılmışlardır. Asurya'nın üst yanına düşen Ermenistan'dan söğüt ağaçları kesip gemiler için kaburga çatalı yaparlar, bunun üstünü dıştan deri ile kaplarlar, bir tekne çıkar ortaya, eni boyu bir, başı kıçı belirsiz; bu gemiyi dediğim gibi yuvarlak yaparlar, tıpkı yuvarlak bir kalkan gibi; içine saman yayarlar, üstüne eşyayı doldurup suyun akıntısına bırakırlar; belli başlı yükleri palmiye ağacından yapılma fıçılardır, bunların içine şarap doldurulmuştur. Geminin düz gitmesi iki tane ıskarmozsuz kürekle sağlanır, bunları ayakta duran iki kişi kullanır; birisi küreği bu yana çekerken öbürü tersine iter suyu. Bu gemiler kimi zaman pek büyük olurlar, öbürleri daha küçüktür. En büyükleri beş bin talant ağırlığa kadar yük alabilirler. Her gemide canlı bir eşek bulundururlar; büyüklerinde daha çok vardır. Böylece su üzerinde giderek Babil'e varırlar, taşıdıkları öteberi malı satarlar, sonra bağıra çağıra geminin tahtalarını ve samanını da satarlar; sonra derileri eşeklerin sırtına vurur, Ermenistan'a dönerler; zira ırmağı ters yönde çıkmak düşünülemez, akıntı buna elvermez, zaten gemileri tahtadan değil de deriden yapmalarının nedeni budur. Ermenistan'a vardıkları zaman aynı şekilde başka gemiler yaparlar.

---

[42] *Gallinsecte.* İncirde ve erkek palmiye yemişinde bulunan küçük bir böcek, ağaç biti.

195. — Tekneleri böyledir. Giyimlerine gelince: Ketenden uzun bir gömlek giyerler, üstüne yünden bir tane daha geçirirler; omuzlarına küçük beyaz bir aba atarlar; ulusal pabuçları vardır, Boiotialıların uzun konçlu ayakkabılarına benzer; uzun saçlarının üzerine sarık sararlar; derilerini kokularla ovarlar. Her biri bir mühür ve bir sopa taşır elinde; sopanın üzerine birkaç işaret işlenmiştir, elma, gül, zambak, kartal vb.; zira kendine özgü bir işaret bulunmayan sopa taşımak âdet değildir.

196. — Giyimleri böyledir. Şimdi bir de ülkede yürürlükte olan ya da daha eskiden yürürlüğe konmuş bulunan[43] yasalara bakalım. En akla yakın olanı, bana öyle gelir ki, İllyria'da Venetlerde de yürürlükte olduğunu bana söylemiş oldukları yasadır. Her köyde yılda bir kez şöyle bir tören yaparlar: Kocaya varma çağına gelmiş olan kızları toplarlar; hepsi bir arada bir yere götürürler, erkekler de gelip çevrelerini alırlar; tellal en güzellerinden başlamak üzere, hepsini teker teker kaldırıp satışa koyar; bu, iyi bir para ile satıldıktan sonra, geri kalanların en alımlısını artırmaya çıkarır; bunlar, satın alan adamın karısı olarak satılıyorlar. Evlenme çağına gelmiş olan bütün zengin Babilliler en güzelini alabilmek için fiyatı üst üste artırırlar; güzelliğe pek meraklı olmayan halktan kimseler ise, tersine çirkinleri almak için üste para da alırlardı. Tellal, güzellerin satışını bitirdikten sonra, en berbatını ya da sakat olanlarını kaldırır, en ucuza bunlara razı olanlara gösterirdi, bu sefer eksiltme ile gitmiş olurdu kızlar. Para, güzeller için ödenen paradan çıkıyordu; böylece güzeller çirkinleri ve sakatları evlendirmiş oluyorlardı. Hiç kimsenin kızını kendi istediğine vermeye hakkı yoktu, ayrıca bir kimse satın aldığı kızı, bir kefil göstermeden alıp evine götü-

---

43 *Ya da daha eskiden yürürlüğe konmuş bulunan* sözlerini biz ekledik, çünkü Herodotos daha ötede, bu bölümün sonunda, *En güzel yasaları buydu; ama bizim günümüze kadar gelmemiştir*, demektedir. (Fransızcaya çevirenin notu.)

remezdi; kızı kendi evine götüreceğine dair söz verdikten ve bu sözünü sağlama bağladıktan sonra ancak bu sevince erebilirdi. Eğer o kızla yatmazsanız, yasa sizi para ödemeye zorlar. Başka köylerden de isteyen bu pazara gelebilirdi. Bunların en güzel yasaları buydu; ama bizim günümüze kadar gelmemiştir, kısa bir süre önce başka bir şey düşünmüşler (kızlara kötülük gelmesin ve başka bir kente kaçırmasınlar diye); Babil düştükten, kendileri de evleri yıkılıp başları belaya girdikten bu yana, geçim darlığını hafifletmek için kızlarını sokağa dökmüşlerdi.

197. — Şimdi bir âdet daha, ki akla uygunluk bakımından ikinci sırayı veriyorum. Hastalananları kentin meydanına getirip koyarlar, çünkü hekim yoktur. Gelen geçen hastaya hastalığı üzerine öğütler verir, kimisinin kendi başından da böyle bir hastalık geçmiştir, kimisi bir başkasında görmüştür; hastanın yanına gelirler, çareler gösterirler, kendilerinin o hastalıktan öyle kurtulmuş olduklarını ya da başka birisinin öyle kurtulduğunu gördüklerini söylerler. Hastaya bir şey söylemeden geçmek yasaktır; yoluna gitmeden önce, derdinin ne olduğunu öğrenmek gerekir.

198. — Kefenleme balla yapılır; ağıtlar Mısırlılarınkine benzer. Bir Babilli karısıyla her birleşmeden sonra, yanar bir kokunun yanında oturup arınır; öbür yandan karısı da aynı şeyi yapar; seher vakti ikisi de yıkanırlar; zira yıkanmadan hiçbir kaba el süremezler; bu âdet Araplarda da vardır.

199. — Bunlara karşılık Babillilerin en yüz kızartıcı âdetleri de şudur. Her kadın ömründe bir kez, Aphrodite tapınağında oturmalı ve kendini yabancı birisine vermelidir. Parasına güvenen ve kalabalığa karışmak istemeyen kadınlar, tapınağın yanına kadar araba ile giderler ve peşlerinde bir sürü hizmetçi bulunduğu halde beklerler. Ama çoğunluk için şöyle olur: Aphrodite duvarları içerisinde, başları kurdele ile çatılmış birçok kadın oturur; kimileri gider, yenileri gelir;

yerler gerili iplerle bölünmüştür; yabancılar önlerinde dolaşır, istediklerini seçerler. Bu duvarlar içerisine girip oturan kadın, bir yabancı gelip de tapınağın dışında onunla çiftleşmek için dizleri üzerine bir para atmadıkça evine dönemez; parayı atarken aynen şunları söylemek zorundadır: "Senin şahsında tanrıça Mylitta'yı çağırıyorum." Mylitta, Aphrodite'nin Asurcasıdır. Kaç para verdiği önemli değildir; kadının kabul etmemesi korkusu yoktur; din bunu yasak etmiştir, çünkü bu para kutsal olur. Kadın, kendisine ilk para atanın peşinden gider ve kim olursa olsun geri çevirmez. Birleşmeden sonra kadın tanrıçanın gönlünü yapmış olarak evine döner ve bundan sonra ona ne verseniz, artık bir daha baştan çıkaramazsınız. Yaradılışın güzel bir yüz ve güzel bir endam vermiş olduğu kızlar çabuk dönerler evlerine; ama öyle olmayanlar, yasanın gereğini yerine getiremedikleri için, tapınakta uzun süre beklerler, üç dört yıl bekleyenleri olur. – Kıbrıs adasının kimi yerlerinde de buna benzer bir âdet vardır.

200. — İşte Babillilerin yasalarından birkaçı. – Burada üç kabile vardır ki, balıktan başka bir şey koymazlar ağızlarına; tutulan balığı güneşte kurutурlar ve şöyle yerler: Havan içine atarlar, havaneliyle döverler, bezle elerler ve canları nasıl isterse, ya yoğurup lapa gibi yerler, ya da ekmek gibi pişirirler.

Massagetler

201. — Kyros, Babil işini bitirdikten sonra, Massagetleri de buyruğu altına almak istedi. Bu ulus ilk söylentilere bakılırsa, büyük ve güçlüdür, tanyerinin ağardığı ve güneşin doğduğu yönde, Arax'ın öbür yanında, İssedonların karşısında otururlar. Bunların Skyth soyundan olduklarını söyleyenler de vardır.

202. — Arax, kimilerine göre İster'den daha büyük, kimilerine göre daha küçüktür; anlaşıldığına göre, içinde aşa-

ğı yukarı Lesbos büyüklüğünde takımadalar vardır, orada yaşayan insanlar, yazın yerden söktükleri kökleri yerler ve mevsiminde ağaçlardan topladıkları yemişleri de bir kenara koyup kış için saklarlar. Bir de derler ki, yemişleri başkalarına benzemeyen birtakım ağaçlar da bulmuşlardır: Bir yerde buluşup toplaşıyor, ateş yakıp çevresinde oturuyorlarmış; bu yemişleri ateşe atıp, yanan yemişlerin kokusunu çekiyorlarmış, Yunanlılar şarapla nasıl sarhoş oluyorlarsa, bunlar da bu kokuyla sarhoş oluyorlarmış; daha çok yemiş atarlarsa daha çok sarhoş oluyorlar, o kadar ki, sonunda kalkıp oynamaya, türküler söylemeye başlıyorlarmış. Yaşayışları böyleymiş, öyle söylerler. – Kyros'un üç yüz altmış kanala böldüğü Gyndes gibi Arax da Matienlerin ülkesinden kaynar; suları kırk ağızdan dökülür, bunların biri dışında hepsi de sığ bataklıklardır, burada çiğ balık yiyerek geçinen ve giyim olarak, fok balığı derileri örtünen halklar yaşarlar. Arax'ın yalnız bir ağzı, bir engele çarpmadan Hazer Denizi'ne dökülür.

203. — Hazer, tek başına bir denizdir, başka bir denize karışmaz. "Başka bir deniz" diyorum, zira üzerinde Yunan gemilerinin işlediği deniz ve Herakles kolonlarının ötesindeki Atlas Denizi dedikleri deniz ve Erythreia Denizi, bunların hepsi bir tek denizdir. Hazer ayrı bir denizdir; ötekilere bağlı değildir, uzunluğunu, kürekli bir gemi on beş günde geçebilir demekle anlatmış olabiliriz, en geniş yeri de sekiz günlüktür. Günbatısı yönünde dağların en uzunu ve en yükseği olan Kafkaslar'la çevrilmiştir. Kafkaslar'ı çok ve çeşitli insan soyları doldurur; çoğu geçimini yaban ormanlardan çıkarır; buralarda çeşitli yapraklar veren ağaçlar vardır, diye anlatırlar, buralılar bu yaprakları dövüp su ile karıştırırlar ve giysileri üzerine hayvan resimleri yaparlar; bu hayvan resimleri yıkamakla çıkmaz; hatta sanki yünle işlenmiş gibi, dokuma eskiyinceye kadar öyle durur. – Bu insanlar, herkesin gözü önünde çiftleşirlermiş, hayvanlar gibi.

Tomris

204. — Demek Hazer denilen bu deniz günbatısı yönünden Kafkaslar'la kesilmiştir; tanyeri ve gündoğusu yönünde uçsuz bucaksız bir ovaya açılır. Bu çok büyük ovanın en büyük bölümünü Massagetler tutarlar ki, Kyros'un kendilerine karşı ordularını sürmek için sabırsızlandığı halk bunlardır. Ona bu isteği ve atılımı veren birçok önemli neden vardı. En başta, dünyaya gelişi onu kendi gözünde bir insandan daha yüce gösteriyordu; sonra savaşta onu bırakmayan talihi vardı; zira Kyros nereye gittiyse, üzerine gittiği düşman boyun eğmekten başka bir şey yapamamıştı.

205. — Massagetler, kocasının ölümünden sonra tahta geçmiş olan bir kraliçenin yönetiminde bulunuyorlardı; adı Tomris'di. Kyros, elçiler gönderdi, kendisiyle evlenmeyi çok istediğini bildirdi. Ama Tomris biliyordu ki, onun asıl istediği kendisi değil, Massaget krallığıdır ve kabul etmedi. Kyros, hileyi söktüremeyince, ordusunu Arax üzerine vurdu ve Massagetlere karşı açıktan sefer hazırlığına girişti; ordu geçebilsin diye, ırmak üzerine köprüler atıyor, kayıklar üzerine kuleler yükletip ırmağı aşırtıyordu.

206. — Bu işlerle uğraşırken Tomris'ten bir elçi geldi ve şunları söyledi: "Medler kralı, bu işlerden vazgeç; bu yaptıkların senin hayrına mıdır, değil midir bilemezsin; bırak diyorum, kendi halklarına hükmet, bizim de kendi halklarımıza hükmetmemize karışma. Ama sanırım yolunu bu öğüde göre çizmek istemeyeceksin; öyle değil mi? Eğer ille de Massagetlerle boy ölçüşmek istiyorsan, o zaman ırmağın iki yakasını birleştirmek için bu kadar zahmete katlanma; biz ırmaktan üç günlük yola kadar çekileceğiz; suyu geç ve ülkemize gel; yok eğer bizim gelmemizi istiyorsan, bu dediğimizi sen yap." Bu haber üzerine Kyros, Perslerin ileri gelenlerini çağırttı, durumu anlattı ve nasıl bir yol tutulması gerektiği hakkında onlar danıştı. Fikirler, Tomris'in ve ordusunun Pers

topraklarına girmesinin kendileri için daha iyi olacağı noktası üzerinde birleşti.

207. — Ama orada bulunan ve bu düşünceyi beğenmeyen Lydialı Kroisos, karşı çıktı: "Kral," dedi, "sana daha önce de demiştim, mademki Zeus beni sana verdi, soyunu tehlikeye atacak bir tuzak gördüğüm zaman bunu savuşturmak için elimden geleni yapmalıyım. Uğramış olduğum talihsizlik ve her şeyimi kaybetmiş olmam bana çok şey öğretti. Sen bir ölümsüz olsaydın ve komuta ettiğin birlikler ölümsüzlerden kurulmuş olsaydı, düşündüklerimi sana açmak zahmetine katlanmazdım; ama eğer sen de kendinin bir insan olduğunu ve insanlara komuta ettiğini kabul ediyorsan, önce şunu öğrenmelisin ki, insanın talihi bir tekerleğe benzer, döner, her zaman yüze gülmez. Bu ki, ben şimdilik karşı karşıya bulunduğumuz iş için başka türlü düşünüyorum. Eğer düşmanın saldırısını bu ülkede karşılarsak şu tehlikeye düşeriz: Yenilirsen, hem savaşı, hem de bütün imparatorluğu kaybetmiş olursun; Massagetler savaşı kazanırlarsa, geri dönmezler, bu besbelli bir şey, senin krallığına karşı sefere devam ederler. Yendin diyelim, o zaman da bu onların toprağında kazanacağın zafer kadar büyük olmayacak, çünkü orada kaçan Massagetleri, mutlu bir savaştan sonra kovalayabilirsin; şimdi gene baştaki düşünceme dönüyorum: Düşmanlarını yenersen, Tomris'in imparatorluğunun yüreğine kadar yürüyebilirsin. Bir de bırak bütün bu söylediklerimi, ayıp olur, dayanılmaz bir şey olur, Kyros'un, Kambyses oğlunun bir kadın önünde geri basıp ülkesinden bir parçayı ona bırakması. Şimdi benim düşüncem, ırmağı geçmek, ileri yürümek, düşman nereye kadar çekilirse, oraya kadar ilerlemek; sonra nasıl olacağını söyleyeceğim şekilde onlardan daha uygun bir duruma geçmek. Söyleyeceğim dediğim de şu, Massagetler Perslerdeki inceliği bilmezler. Bu adamları denemek için sürülerimizden birçok hayvan öldürelim, yemekler pişirtelim, konak yerimizde büyük bir şölen yapalım; masrafa bakmadan, şarap, yemek ne varsa hep-

sini ortaya dökelim; sonra konak yerinde ordumuzun en az işe yarayanlarını bırakıp, üst yanını toplayarak ırmağa doğru geri çekilelim. Ya büsbütün yanılıyorum ya da onlar bu kadar güzel şeyi bir arada görünce üstüne atılacaklar ve kendimizi göstermek için meydanı bize bırakacaklar."

208. — İki görüş karşılaşıyordu. Kyros birinciyi bıraktı ve Kroisos'un dediğini seçti. Tomris'e geri çekilmesini, çünkü ırmağı kendisinin aşacağını ve ona karşı yürüyeceğini bildirdi. Tomris, başta yaptığı öneriye uyarak geri çekildi, Kyros, krallığın yönetimini oğlu Kambyses'e bıraktı, Kroisos'u da ona emanet etti ve eğer Massagetlere karşı açtığı sefer kötüye dönerse, onu elden geldiğince hoş tutması için sıkı emir verdi; bu emri verdikten sonra onları ülkesine gönderdi, kendisi de ordusuyla birlikte ırmağı aştı.

209. — Arax'ın öbür yanına geçtikten sonra gece bastı, Massagetler toprağında uykusunu bir rüya ziyaret etti; şöyle: Kyros'a öyle geldi ki, uykusunda Hystaspes'in büyük oğlunu görmektedir, iki omzunda iki kanat, birinin gölgesi Asya'ya, öbürünün gölgesi Avrupa'ya uzanıyor. Hystaspes, Arsames'in oğlu bir Akhemeniddi; büyük oğlu Dareios'du, o zamanlar genç, en fazla yirmisinde ve henüz savaş çağına girmediği için geride bırakmışlardı. Uyanınca bu ne ola ki, diye düşündü. Gözüne önemli göründüğünden Hystaspes'i getirtti, baş başa kaldıkları zaman ona şunları söyledi: "Hystsapes, oğullarından biri bana ve devletime karşı bir şeyler çeviriyor. Bunu nasıl haber aldığımı da söyleyeceğim sana. Tanrılar beni koruyorlar ve bana karşı hazırlanan her şeyi önceden haber veriyorlar. Bu gece de uyurken büyük oğlunu gördüm, omuzlarında iki kanat vardı, birinin gölgesi Asya'ya, öbürünün gölgesi Avrupa'ya düşüyordu. Böyle bir rüya gördükten sonra onun bana karşı bir işlere kalkmış olduğundan şüphe edilemez. Şimdi en kısa yoldan geri dön ve durumu öyle idare et ki, ben bu ülkeyi yenip de döndüğüm zaman oğlun huzuruma getirilsin, işin ne olduğu iyice anlaşılsın."

210. — Kyros böyle konuşuyordu, çünkü Dareios'un kendisine karşı bir kötülük hazırladığını sanıyordu. Ama tanrının ona haber verdiği şey, onun bu ülkede öleceği ve tacının Dareios'a geçeceğiydi. – Hystaspes şu sözlerle cevap verdi: "Kral, Pers kanından olanlar içinde sana bir kötülük tasarlayan kimse çıkamaz. Eğer çıkarsa, o çabucak ölmelidir. Sen, köle olan, başkalarının boyunduruğu altında yaşayan Persleri özgür insanlar haline getiren, dünyanın efendisi yapan kimsesin. Rüya benim oğlumun sana karşı düşmanlık hazırladığını gösterdiğine göre, onu ben sana teslim ederim, sen de istediğini yaparsın."

211. — Hystaspes bu cevabı verdikten sonra Arax'ı tekrar geçti ve Kyros'un sağlam bir savunucusu olarak, oğlu Dareios'u kollamak üzere Persler ülkesine döndü ve Kyros, Arax'tan öteye bir gün ilerledikten sonra, Kroisos'un dediğini yaptı. Sonra orada değerli olmayanları bırakıp vurucu birlikleri Arax'a doğru geri geçti. Massaget ordusunun üçte biri çıkageldi; Kyros'un bıraktıklarını, karşı koydukları için öldürdüler ve düşmanı kırdıktan sonra hazır şöleni gördüler, sofraların başına çöküp yemeye giriştiler[44]; gırtlaklarına kadar yemek ve şarapla dolunca yatıp uyudular. Persler üstlerine geldiler ve çoğunu kılıçtan geçirdiler, daha çoğunu da canlı yakaladılar ve bu arada Tomris'in oğlunu da ele geçirdiler, adı Spargapises'ti ve Massagetlere o kumanda ediyordu.

212. — Kraliçe, ordusunun ve oğlunun başına gelenleri öğrenince Kyros'a bir haberci saldı, şu haberi gönderdi: "Kana doymayan kanlı katil Kyros, bu başarıyla şişinme; bu zaferi, içtiğiniz zaman sizin de aklınızı başınızdan alan, damarlarınıza indiği ölçüde ağzınıza kötü sözler çıkartan üzüm kazandı. Bu zehirdir diyorum, seni hilebazlıkla oğlumun efen-

---

44 *Sofraların başına çöküp yemeye giriştiler.* Aslı, "*yatıp yemeye*"dir. O zamanlar uzanarak, yarı yatarak yemek yeniliyordu.

disi yapan; bu güçlerin ölçüştüğü savaş değildir. Bak şimdi sana güzel bir öğüt vereyim, beni dinle, oğlumu bana geri ver, bir şeyler karıştırmadan çık git bu topraklardan, Massaget ordusunun üçte biri üzerinde kazandığın kaba zaferle yetin. Ama eğer bu dediğimi yapmazsan, Massagetlerin efendisi olan Güneş adına ant içerim ki, kan dökmeye doymayan adam, seni ben kanla doyuracağım."

213. — Elçinin bu sözlerine Kyros kulak asmadı. Kraliçe Tomris'in oğluna, Spargapises'e gelince, sarhoşluktan ayılıp da başına geleni gördüğü zaman, bağlarının çözülmesi için Kyros'a yalvardı; isteğini yerine getirdiler, bağları çözülüp elleri serbest kalınca, hemen kendini öldürdü.

214. — Bu savaşçının sonu böyle oldu. Tomris, Kyros'un cevabını öğrenince bütün kuvvetlerini topladı, Kyros üzerine yürüdü. O sabah, barbarlar arasında geçen savaşların, bana sorarsanız, en ağırı oldu ve ayrıca bana anlatılan hikâyesi de şöyle: Başlangıçta uzaktan uzağa ok atmışlar. Oklar tükenince kargı ve hançerle birbirlerinin üzerine atılıp göğüs göğse vuruşmaya başlamışlar. Uzun süre aynı yerde çakılı kalmışlar, ne biri, ne de öteki bir karış çekilmek istemiyormuş; sonunda Massagetler kazanmışlar. Pers ordusunun büyük bölümü olduğu yerde erimiş. Kyros'un tam yirmi dokuz yıl süren saltanatı böylece son buluyordu. Tomris, elinde kan dolu bir tulum, ölüler arasında Kyros'u arıyordu; onu buldu ve kafasını tulumun içine daldırdı. Ölünün her yanını kana bularken şunları söylüyordu: "Canım sağ ve savaştan zaferle çıktım, ama sen beni öldürdün, hileyle oğlumu yakaladın; ama işte sen de sana önceden söylediğim gibi, benim elimle kana doyuyorsun!" Kyros'un ömrünün nasıl sona erdiği üzerine çok hikâye vardır; ben doğruya en çok benzeyenini anlattım.

215. — Massagetlerin giyinişleri ve yaşamaları Skythlerinki gibidir; atlı ya da yaya savaşırlar (çünkü her iki şekilde de savaşabilirler), okla ve kargıyla savaşırlar ve daha çok sa-

garis dedikleri baltayı kullanırlar. Silahlarını yalnız bakır ve altınla yaparlar; kargı ve mızrak uçları, baltalar hep bakırla yapılır; savaş başlığı, kılıç kayışı, koltuk altlarını koruyan parçalar altın süslerle bezenmiştir. Atları da öyledir; göğüs cebeleri bakırdandır; gem, kantarma, şakakları koruyan plaklar altın yaldızlıdır. Demir, gümüş kullanmazlar; bunun nedeni, Skythlerde olduğu gibi[45], bunlarda da bu madenlerin bulunmayışıdır, buna karşılık altın ve bakır çok boldur.

216. — Şimdi de görenekleri: Her erkek bir kadınla evlenir, ama ortak yararlanırlar; Yunanlıların Skythlere yakıştırdıkları bu âdet, Skythlere değil Massagetlere ait bir âdettir. Bir kadını arzulayan bir Massaget, ok torbasını kadının arabasının önüne asar ve hiç çekinmeden onunla kalır. Ömürlerinin yalnız şu suretle son bulmasını dilerler: Birisi iyice ihtiyarladı mı, yakınları bir araya gelir, sürülerindeki başka birtakım hayvanlarla beraber onu da kurban ederler; sonra bu etleri pişirir ve afiyetle yerler. Bunu en mutlu akıbet sayarlar; hastalıktan ölenler yenmez, gömülür, kurban edilecek yaşa ulaşamamak büyük talihsizlik sayılır. Toprağı ekip biçmezler; sürü hayvanlarıyla ve Arax ırmağının bol balıklarıyla geçinirler; içkileri süttür. Taptıkları tek tanrı güneştir ve ona at kurban ederler; bu kurban şu düşünceyle yapılır: Ölümlülerin en hızlısı, tanrıların en hızlısına adanmıştır.

---

45 *Skythlerde olduğu gibi.* Metin, *onlar da* demiş. İyi anlaşılmıyor. Ama belli ki Herodotos, Skythleri kastetmiştir. Bölümün başında adlarıyla anmıştır.



İkinci Kitap
EUTERPE

1. — Kyros ölünce iktidar, Kyros'un Pharnaspes kızı Kassandane'den olma oğlu Kambyses'e geçti[46]; anası, Kyros'tan önce ölmüş, babası büyük yas tutmuş, hükmü altındaki yerlerde de yas tutulmasını istemişti. Bu kadınla Kyros'un oğlu olan Kambyses, İonialıları ve Aiolialıları babasının köleleri sayıyordu ve Mısır'a sefer açtığı zaman hükmü altındaki öbür uluslardan başka, buyruğundaki Yunanlıları da beraber götürmüştü.

Mısır ve Nil

2. — Mısırlılar, Psammetikos zamanından önce, kendilerini dünyanın ilk insanları sayıyorlardı. Ama gün gelip de Psammetikos krallığı ele alınca ve ilk insanların kimler olduğu merakına düşünce, işte o günden sonra diyorum, kendilerini gene bütün öbürlerinin en eskisi saymakla beraber, Phrygialıların kendilerinden de eski oldukları kanısına vardılar. Psammetikos, soruşturmalarına rağmen, dünyaya ilk ge-

46 *Kambyses* 529'dan 521'e kadar tahtta kalmıştır. Mısır'a 525'de girmiştir.

len insanların kimler olduğunu bir türlü öğrenemeyince, şu anlatacağım çareye başvurdu: Bir çobana, rasgele iki tane yeni doğmuş çocuk verdi, bunlar ağıla konacak ve şöyle büyütülecekti: Çocukların yanında kimse ağzını açıp tek söz söylemeyecekti; ayrı bir odada kendi başlarına büyüyeceklerdi; çoban, belli saatte keçileri alıp yanlarına götürecek süt içirip iyice doyuracak, sonra kendi işlerine bakacaktı. Psammetikos'un böyle yapmasının ve bu emri vermesinin nedeni, çocukların viyaklamalar çağını aştıktan sonra ağızlarından çıkacak ilk sözü yakalamaktı; gerçekten de öyle oldu. Üzerinden iki yıl geçince, bir gün çoban kapıyı açıp içeri girdi, önünde diz üstü duran iki çocuk, ellerini uzatarak, "Bekos!" diye bağırdılar. Çoban bu sözü ilk duyduğunda bir şey demedi, ama daha sonra da her gelişinde aynı sözü işitince efendisine haber verdi ve isteği üzerine çocukları kendi görsün diye aldı, ona götürdü. Psammetikos kendi kulağı ile de duyduktan sonra, herhangi bir şeye bekos adını vermiş olan insanların kimler olduklarını araştırmaya koyuldu; araya taraya Phrygialıların ekmeğe bekos dediklerini öğrendi. Böylece ve bu ipucuna tutunarak Mısırlılar, Phrygialıların kendilerinden daha eski olduklarını itiraf ettiler. Ben bu hikâyeyi, Memphis'te Hephaistos rahiplerinden dinledim. Hephaistos'a burada da tapılır[47]. Yunanlılar bu konuda boş laflar söylerler, Psammetikos, güya dilini kestirdiği kadınlara emanet etmiş bu çocukları, filan gibi şeyler.

3. — Bu çocukların nasıl büyütüldükleri konusunda bana anlattıkları işte bunlar; Memphis'te Hephaistos rahiple-

---

47 Eskiden tanrıların yerli tanrılar oldukları bilinir. Her sitenin kendi tanrıları vardı. Herodotos, insan kafasının çeşitli tanrılar arasındaki benzerlikleri bulup aralarında ilişki kurduğu ve ayrı adlar altında tanınan aynı tanrılar olduklarını anlamaya başladığı bir çağda yetişmiştir. Herodotos'un Mısır tanrıları için yaptığını sonradan Romalılar da Yunan tanrıları için yapacaklar; Zeus'e Jupiter, Here'ye Juno diyecek ve böylece bütün Yunan tanrılarını benimseyeceklerdir. Latinlerin Vulcanus'u olan Hephaistos, Mısırlıların Ptah dedikleri tanrıdır.

riyle görüşürken epeyce bir şeyler daha öğrenmiştim. Hatta Thebai ve Heliopolis'e bir daha gidip, oralıların söyledikleri Memphis'te anlatılanlara uyuyor mu diye araştırdım; zira bu Heliopolisliler, Mısırlıların en okumuşları diye geçinirler. Bana tanrıların sırları hakkında öğretmiş oldukları şeyleri anlatmak niyetinde değilim ve sadece tanrıların adlarını vermekle yetineceğim, zira orada bunları herkes bilmektedir ve eğer bu konuda bir şeyler söylersem, bu anlattığım hikâyenin gereğini yerine getirmek için olacaktır[48].

4. — İnsanlar için söyledikleri arasında birbirini tutanlar şunlardır: İnsanlar arasında mevsimleri on iki bölüme ayırıp ilk olarak yılı bulanlar Mısırlılardır; ayları ise yıldızlara bakıp hesaplayarak bulmuşlardır. Mısırlılar, bana kalırsa, yılı Yunanlılardan daha bilimsel olarak hesaplamışlardır. Yunanlılar mevsimleri denkleştirmek için, yıla iki yılda bir, bir artık ay katarlar; Mısırlılar ise on iki ayın her birini otuz gün sayarlar ve sadece yıla açıktan beş gün katarak mevsimlerin periyodik çemberini tamamlamış olurlar. Gene bana denilmiştir ki, büyük tanrılar için on iki adı ilk olarak Mısırlılar kullanmışlar ve Yunanlılar da onlardan almışlardır, – ve bu tanrılar için ilk olarak sunak, heykel ve tapınaklar yapanlar, taşlar üzerine hayvan resimleri kazanlar da gene onlardır. Ve bunları söyleyenler, bana her zaman söylediklerinin kanıtlarını da göstermişlerdir. İnsanlar arasında Mısır'da ilk olarak saltanat süren, bana dediklerine göre Menes'tir[49]. Onun zamanında Thebai'den gayrı her taraf bataklıktı, bugün Moi-

---

48 Herodotos, bu kitabın çok yerinde Mısır dininin gizlilerini açıklamaktan dikkatle kaçınmıştır. Sayce bunu, bu konudaki bilgisizliğini örtmek için yaptığını söyler.

49 *Menes*, Mısır'da bilinen bir kraldır. Ondan önce Mısırlılar, Yukarı ve Aşağı Mısır arasında bölünmüşlerdi. İki krallığı birleştiren odur. (İÖ 5000 yıllarında.) *Onun zamanında, Thebai'den gayrı her taraf bataklıktı* derken, Herodotos yanlış söylemektedir. Eski İmparatorluk döneminden beri, Menes ve ondan sonrakiler zamanında, Delta'da Bubastos, Pelusion ve başka kentler vardı (Sayce, sayfa 127, not 4).

ris Gölü'nün uzandığı yerin ötesinde de öyleydi; onun için deniz kıyısından bu göle kadar, ırmağı izleyerek gidebilmek için yedi gün yol yapmak gerekiyordu.

5. — Ülke hakkında verdikleri bu bilgiler bana doğru görünmüştür; burasını gören bir kimse, eğer azıcık aklı başında bir adamsa, kendisine daha önceden haber verilmiş olmasa bile, Mısır'ın Yunanlıların yanaştıkları bölgesinin, ırmağın açtığı ve armağan ettiği[50] bir toprak olduğunu hemen anlar ve buna ben gölün yukarısında yapılacak üç günlük bir yolculuk boyunca görülen toprakları da katacağım, adamlarım bana böyle bir şey söylememişlerdir, ama o topraklar da gerçekte böyledir. Zira Mısır'ın bu topraklarının durumu şöyledir: Mısır'a denizden gelirken ve Mısır kıyılarına varmak için daha bir günlük yol varken dibe bir sonda salarsanız çamur çıkar ve derinlik on bir kulaçtır. Bu da ırmağın buralara kadar alüvyon taşımış olduğunu gösterir.

6. — Başka gözlemler: Asıl Mısır deniz kıyısında altmış skenes uzunluğunda yer tutar, bu ölçüyü bulmak için iki sınır gerekir, bize göre bu iki sınır Plinthine Körfezi ile Kasion Dağı'nın yanındaki Serbonis Gölü'dür; altmış skenes dediğimiz işte bu ikisinin arasıdır. – Toprağı az olan halklar toprağı kulaçla ölçerler; biraz daha çok toprağı olanlar ise ölçü olarak stad kullanırlar; toprağı çok olanlar parasang, daha da çok olanlar skenes ile ölçerler. Bir parasang otuz staddır, Mısırlıların ölçüsü olan skenes, altmış staddır. Böyle stad olarak hesap edilirse, Mısır'ın deniz kıyısı çizgisi üç bin altı yüz stad olur.

7. — Kıyıdan Heliopolis'e kadar, iç kesimlerde Mısır geniştir; düz, suya doymuş balçık. Kıyıdan içeri Heliopolis'e giden yolun uzunluğu aşağı yukarı Atina'da on iki tanrı sunağı ile Pisa'daki Olympos Zeus'ü tapınağı arasındaki yol kadardır. Bu iki yol ölçülecek olursa, tam tamına eşit olmaları-

---

50 *Irmağın armağanı.* Miletoslu Hekataios'un ünlü sözüdür.

na pek az bir şey kaldığı görülür; bilemedin on beş stad; zira Atina ile Pisa arası bin beş yüz stad olmak için on beş stad daha ister ve deniz kıyısından Heliopolis'e kadar uzanan yol ise tam tamına bin beş yüz staddır.

8. — Heliopolis'ten sonra içerilere doğru Mısır daralır. Bir yanını Arap dağları sıkıştırır, bunlar kuzeyden güneye ve Notos rüzgârı bölgesine doğru uzanırlar, sonra gene karadan Erythreia adındaki deniz doğrultusunda giderler; Memphis piramitleri için açılan taş ocakları buradadır. Dağın bittiği ve demin söylediğim yöne kıvrıldığı yer burasıdır. Dağın doğudan batıya en geniş olduğu yer de öğrendiğime göre, bir yandan öbür yana iki aylık yoldur ve gündoğusu yönünde günlük* üretilen bölge ile sınırlanmıştır. Bu dağ böyledir. Libya yanında da Mısır, öbür yanda olduğu gibi bu dağ ile ayrılmıştır, buraları piramitlerin bulunduğu taşlık yerlerdir; taş, taşın üstünde kum; güneye doğru uzanan Arabistan dağına paralel çizer. Demek ki Heliopolis'ten ötesi pek geniş sayılmaz ya da Mısır toprağı için böyledir; aşağı yukarı on dört günlük su üstü yolculuğu boyunca[51] içeriye doğru Mısır dar bir toprak şeridinden ibarettir. Bu dediğimiz iki dağın arası bir ovadır, Arabistan Dağı ile Libya Dağı denilen dağın arası, en dar olduğu yerde bana yaklaşık olarak iki yüz staddan fazla geniş görünmemiştir. Bundan öteye Mısır yeniden genişler.

9. — Tabiat işte böyle yapmıştır bu ülkeyi. Heliopolis ve Thebai arası ırmak yoluyla dokuz gün çeker; stad olarak ölçersek dört bin sekiz yüz altmış stad buluruz, çünkü seksen bir skenestir. Ölçülerin tümünü ele alırsak, kıyı boyu daha

---

* Aslında günlük değil, günlük başka şeydir, ama kokusundan yararlanmak için yakılan her şeye bizde günlük denmek âdet olmuştur. Günlük, Liquidambar'dır ve Mısır'da yetişmez, burada söz konusu olan, çeşitli bitkilerden çıkarılan özel bir reçine çeşididir, Latincesi incensum'dur.

51 Aslında, *dört günlük* yazılıdır. On dört olarak düzelten Dietsch'tir ve doğrusu budur.

önce de söylediğim gibi üç bin altı yüz staddır; şimdi buna deniz kıyısından Thebai'ye kadar, içeriye doğru olan uzunluğu ekliyorum, hepsi altı bin yüz yirmi stad yapar. Ve Thebai'den Elephantine adındaki kente kadar da bin sekiz yüz staddır.

10. — Anlattığım bu ülkenin en büyük bölümünü Mısırlılar, bana öyle geliyor ki, sular üzerinden kazanmışlardır, bunu bana rahipler de böyle söylemişlerdir. Ve Memphis'in ötesinde uzanan ve demin söylediğim dağların arası da herhalde denizin bir girintisiydi, ben öyle sanıyorum. Eğer şu küçük örnekleri büyük bir şey için de göstermek uygun düşerse, tıpkı Troia'da, Teuthrania'da, Ephesos'ta ve Menderes Ovası'nda olduğu gibi diyebiliriz; ama bu bölgelerden geçen ırmakların hiçbiri beş ağzı olan Nil'in, büyüklük bakımından bir tek ağzı ile bile ölçüştürülemez. Şüphesiz büyük işler gördükleri halde, Nil ile büyüklük bakımından boy ölçüşemeyecek olan daha başka ırmaklar da vardır; öbürleri arasında ve en başta Akheloos ırmağını gösterebilirim, Akarnania'dan geçip denize dökülen bu ırmak, buradaki Ekhinad adalarının yanı sıra karaya bitiştiren sağlam topraklar oluşturmuştur.

11. — Mısır'dan pek uzak olmayan Arabistan'da, Erythreia denilen denizi meydana getiren bir körfez vardır; bu körfezin uzunluğu ve darlığı söyleyeceğim gibidir. Körfezin dibinden deniz yoluyla ve kürekle açık denize kadar kırk gündür; ama en geniş yerinde bir yakadan ötekine yarım günde geçilebilir. Ve bu denizde her gün kabarma ve çekilme olur. Öyle ise! Demek ki, Mısır da eskiden buna benzer bir başka körfezdi; bu körfez kuzeyde bulunan denizden, Ethiopia'ya doğru bir girinti yapıyordu ve Arabistan Körfezi de güneydeki denizden Suriye'ye doğru uzanıyordu; dar bir kara şeridi boyunca, ters yönlerde uzanan iki körfezin birbiriyle birleşmesi için pek az bir şey gerekecekti. Diyelim, günün birinde Nil'in canı çekip bu Arap Körfezi'ne doğru sapmak

istese, sularının taşıdığı millerin bu körfezi de hiç olmazsa yirmi bin yıl sonunda doldurmasını kim önleyebilir? Bana sorarsanız, ben hatta on bin yılda da olur derim; öyleyse ben doğmadan önce geçmiş olan zaman için, çok büyük ve çok çalışkan bir ırmak, hatta bundan çok daha büyük bir körfezi doldurmuş olamaz mı?

12. — Mısır'ın meydana gelişi konusunda ben, bana anlatılmış olan şeylere inanıyorum ve şunlara bakarak bunun böyle olduğunu tamamen kabul ediyorum: Mısır, çevresindeki topraklara bakarak, bir çıkıntı yapmaktadır, dağlarının üzerinde küçük deniz kabuklarına rastlanır ve tuzlu çökellere özgü bir bitki örtüsü vardır (tuz, piramitleri bile kemiriyor), oysa Mısır dağları arasında, bir tek Memphis üzerinde dağda kum bulunur. Öte yandan Mısır, ne bitişiğindeki Arabistan'a, ne Libya'ya, hatta ne de Arabistan'ın üzerinde Suriyelilerin yaşadığı kıyı bölümünü meydana getiren Suriye'ye benzer; Mısır toprağı, ırmağın Ethiopia'dan taşıdığı alüvyon ve balçıktan oluşmuş kara ve yumuşak bir topraktır; Libya toprağı, biliyoruz, kırmızıya çalar ve oldukça kalın bir kum yaygısı ile örtülüdür; Arabistan ve Suriye'de ise toprağın üstü kil, altı taştır.

13. — Bu ülke için bana rahiplerin vermiş oldukları öbür önemli bilgiler: Kral Moiris zamanında diyorlar, Mısır'ı Memphis'ten bu yana suya boğmak için ırmağın sekiz dirsek taşması yetiyordu; rahipler bana bunu anlattıkları zaman Moiris öleli daha dokuz yüzyıl dolmamıştı. Oysa bugün ırmak on altı, hiç olmazsa on beş dirsek yükselmedikçe, toprağı basmamaktadır. Gene bana öyle gelir ki, toprak denizden birazcık daha yer kazanmak için bu ölçüde yükselmeye devam ederse, Moiris Gölü'nün alt yanında ve özellikle Delta adı verilen bölgede yerleşmiş olan Mısırlılar, giderek Nil taşmalarından yoksun kalacak ve ileride Yunanlıların da başına gelecek olan akıbete mahkûm olacaklardır. Bütün Yunan ülkesinin kendileri gibi ırmaklarla değil, yalnız yağmur-

larla sulandığını öğrendikleri için bir gün gelip, Yunanlıların ümitlerinde acı şekilde yanıldıklarını göreceklerini, açlık ve yokluk içinde öleceklerini ileri sürüyorlar. Bununla demek istiyorlar ki, eğer tanrı yağmur yağdırmaz ve sürekli bir kuraklık olursa, Yunanlılar aç kalırlar; zira yağmurun yerini tutabilecek başka bir şeyleri yoktur ve yağmuru da onlara yalnız Zeus verebilir.

14. — Mısırlıların Yunanlılar için ileri sürdükleri bu gözlem çok doğrudur; ama bir de kendileri için ne olacak, ona bakalım. Ya demin dediğim gibi, Memphis'in alt yanındaki topraklar (zira toprak yürümesi orada oluyor) geçmişteki oranla yükselmeye devam ederse, orada oturan Mısırlılar açlıktan ölmeyecekler mi, mademki ırmak artık tarlalarını sulamayacak ve yağmur da yağmayacak? Bugün için kabul ediyorum, öbür insanlardan, hatta öbür Mısırlılardan daha az çaba ile ekin kaldırıyorlar topraktan; toprağı sabanla sürmek ve bellemek zahmetine girmiyorlar, öbür insanların ekmeklerini çıkarmak için katlandıkları ağır işlerden hiçbirini yapmıyorlar; ırmak kendiliğinden çıkar yatağından, tarlaları basar, sular, sonra çekilip yatağına döner, o zaman herkes çıkıp tarlasına tohum serper, arkasından domuzları salar tarlaya, bunlar toprağı çiğneyerek tohumu toprağa gömerler ve artık hasat zamanını beklemekten gayrı yapacak şey kalmaz; o zaman da ekini sapından gene domuzlara çiğneterek ayırtırlar, sonra kaldırırlar.

15. — Şu anlattıklarımızdan sonra bir de bakalım İonialılar ne düşünüyorlar Mısır hakkında. İonialılar, Mısır sözünü yalnız Delta için kullanırlar ve Mısır'ı deniz kıyısı yönünden yalnız "Perseus kayası" denilen kaya ile Pelusion tuz depoları arasında kalan kırk skeneslik alan diye bilirler, iç bölgeler yönünden de Nil'in bir yandan Pelusion'a, öbür yandan Kanobos'a doğru akmak üzere bölündüğü yer olan Kerkasoros ile deniz arasında kalan bölgeden ibaret sayarlar, –Mısır'ın geri kalan yerlerini ya Libya'ya ya da Arabistan'a

bağlarlar.– Biz onlara ispat edeceğiz ki, eğer onların dediklerine kalsa, Mısırlıların eskiden bir yurtları olmayacaktı; gerçekten Mısırlıların kendi sözlerine ve benim kendi görüşüme göre, ırmak çökelleri deltayı meydana getireli çok kısa bir zaman geçmiştir; daha dün ortaya çıkmıştır denebilir. Eğer bir yurtları olmasaydı, kendilerini dünyanın ilk insanlarının başına nasıl koyabilirlerdi? Çocuk denemesine ve ilk hangi dili konuştuklarını araştırmaya yer kalmazdı. Ben sanmıyorum ki Mısırlılar, İonialıların verdikleri adla, delta ile aynı zamanda gelmiş olsunlar yeryüzüne; tersine, ilk insanlarla çağdaştırlar ve toprakları denizden yer kazandığı ölçüde çoğu deniz kıyısına doğru kaymış, bir bölümü de içeride kalmıştır. Zaten eski Mısır dedikleri, çevresi altı bin yüz yirmi stad olan Thebai bölgesinden ibaretti.

16. — Eğer düşündüklerimiz doğru ise, İonialıların Mısır üzerine olan görüşleri yanlıştır; İonialıların görüşlerini doğru sayarsak, o zaman ben de Yunanlıların ve İonialıların sayı saymasını bilmediklerini ileri sürerim, çünkü onlar yeryüzünü, Avrupa, Asya ve Libya olmak üzere üçe bölerler; buna bir de Mısır deltasını katmaları gerekirdi, mademki o ne Asya'da, ne de Libya'dadır; zira Nil'i Asya ve Libya arasında sınır olarak kabul etmezler. Gerçekten de Nil, Asya ve Libya arasında sıkışmış olan Delta bölgesinde çeşitli kollara ayrılmaktadır.

Nil ve Ağızları

17. — O halde İonialıların dediklerini bırakalım ve bir daha diyelim ki, Mısırlıların yaşadıkları yerler Mısır'dır, nasıl ki, Kilikialıların yaşadıkları yerler Kilikia ve Asuryalıların yaşadıkları yerler de Asurya'dır; Asya ve Libya arasında sınır olarak, eğer kelimelerin bir anlamı varsa, biz Mısır'dan başka bir ülke görmedik; ama eğer Yunanlıların yaptıkları bölmeyi kabul edecek olursak Mısır'ı, bütünüyle, çağlayan-

lardan ve Elephantine kentinden başlayarak, yarısı Libya toprağına, öbür yarısı da Asya toprağına olmak üzere iki anakaraya bağlı iki ayrı bölümden oluşmuş gibi alacağız. Çünkü Nil, çağlayanlardan başlayarak, denize kadar Mısır'ı ikiye böler. Kerkasoros kentine kadar bir tek yatak içinde akar; bu kentten sonra üç kola ayrılır. Biri güneydoğusuna yönelir ve Pelusion ağzı adını alır; ikincisi batıya doğru, Kanobos ağzı adını alır; üçüncüsü, Nil yatağının Delta'ya kadar geldikten sonra, onu denize döküleceği yere kadar ikiye ayırmış olan uzantısıdır; ne taşıdığı su miktarı, ne de ün bakımından öbür ikisinden aşağı kalır; buna da Sebennytik ağzı adı verilir. İki başka ağız vardır ki, Sebennytik'ten ayrılıp denize kadar giderler: Bunlar, Sais ve Mendes ağızlarıdır. Bolbitin ve Bukolik ağızları ise kendiliğinden açılmış kollar değildirler, insan eliyle kazılmışlardır.

18. — Mısır'ın büyüklüğü hakkındaki görüşüme kanıt olarak Ammon oraklini ileri süreceğim, ben bunu bu bölge üzerine kendi düşüncem belirlendikten sonra öğrendim. Libya ve Mısır arasındaki sınır bölgesinde bulunan Apis ve Marea kentleri ahalisi Mısırlı değil, Libyalı sayılmak kaygısına düşmüşlerdi, dinsel yasaklardan usanmışlar, inek etinin yasaklanmasına karşı çıkmışlardı; Ammon'a başvurdular, Mısırlılarla ortak yanları olmadığını, kendilerinin Delta'dan dışarıdaki yerlerde ve onlardan başka bir tarzda yaşamakta olduklarını ileri sürdüler; dertleri, istediklerini yiyebilmekti. Ama tanrı onları dinlemek istemedi: "Nil taştığı zaman sularının yayıldığı yer, Mısır ve Elephantine'den başlayarak, bu ırmağın suyunu içen herkes de Mısırlıdır," dedi. Onlara bildirdiği orakl böyleydi.

19. — Nil taştığı zaman, yalnız Delta'ya değil, kimi yerlerde Libya ve Arabistan topraklarına da yayılır ve bu her iki yanda da bazen daha az, bazen daha çok olmak üzere iki günlük yere kadar uzar gider. – Irmak neden taşar, ne rahipler, ne de başkaları açıklayabildiler. Nil suları yaz gündönü-

münden başlayarak yüz gün süreyle kabarıyor, bu süre dolmaya yakın çekiliyor ve bütün kış boyunca, ta yaz gündönümüne kadar, bir dere gibi kalıyor; niçin? Bunu yerlilerden öğrenmeyi çok istedim. Nil'e öbür ırmakların tersine bir rejim sağlayan bu özellik üzerine, bütün soruşturmalarıma rağmen, hiçbir Mısırlıdan aydınlatıcı bir şey öğrenemedim. Aydınlanmasını istediğim bu sorundan başka bir de bütün akarsu yataklarından kalkan esintiye bir tek bu ırmakta rastlanmaz, neden? Bunu da öğrenmek istiyordum.

20. — Bununla beraber, Nil sularının neden taştığını açıklamaya kalkışan bazı aklı evvel Yunanlılar da çıkmıştır; üç kuram ileri sürülür ki, bunların ikisi bence anılmaya bile değmez; sadece bulunsun diye yazacağım. Birincisi, taşmaları etesios rüzgârlarına bağlıyor, bu rüzgâr ırmağı geriye sürer, suların denize akmasına engel olur, diyor. Ama Nil'in aynı şekilde taştığı, etesios rüzgârlarının başlamasından önce de görülmüştür. Bundan başka, eğer taşmanın nedeni bu rüzgârlar olsaydı, bu rüzgârlara karşı akan öbür ırmakların da, aynı koşullar içinde aynı etki altında kalmaları gerekirdi, kaldı ki bunlar daha küçük olduklarından akıntılarının karşı koyma gücü de daha azdır. Böyle ırmaklar Suriye'de çoktur, Libya'da çoktur ve hiçbirisi Nil rejimiyle ölçüştürülemez.

21. — İkinci açıklama birinciden çok daha az bilimsel ve çok daha şaşırtıcıdır: Buna göre, Nil bu mucizeyi gösterir, çünkü o, Okeanos'tan çıkar, Okeanos da bütün yeryüzünü çevreler.

22. — Üçüncü açıklamaya gelince, öbürlerinden çok daha iyi görünürse de, o da onlar kadar saçmadır[52]; zira neden olarak karların erimesini gösterir: Nil, Libya'dan çıkar, Ethiopia'dan geçer, Mısır'a ulaşır. Nereden bulacak karı peki, mademki önce daha sıcak yerlerden dolanıp daha serincele-

---

52 Oysa doğru olan açıklama budur. *Sular, karların erimesi ve Habeşistan'ın tropikal yağmurları yüzünden taşar* (Sayce). Anaxagoras ve daha sonra Strabon da aynı nedeni göstermişlerdir.

rine daha sonra ulaşıyor? Bu gibi şeylere aklı eren bir kimsenin ilk bakışta gözüne çarpacak olan aykırılık, olayı kara bağlarken, bu bölgede esen rüzgârların hep sıcak rüzgârlar olduğunun düşünülmemiş olmasıdır; ayrıca bu bölge ne yağmur bilir, ne de kar; oysa kar yağdı mı, arkasından beş gün içinde yağmur yağması kesin ve zorunlu bir tabiat olayıdır, demek kar yağmış olsaydı, burası yağmur alan bir bölge olacaktı. Üçüncüsü, insanların derisi sıcak yüzünden kara olur; çaylak ve kırlangıç, bir yıldan öbür yıla buralardan hiç ayrılmazlar ve Skyth ülkelerinin kışından kaçan turnalar kışlık yuvalarını buralarda kurarlar. Nil'in içinden geçtiği bu bölgede, az da olsa kar yağsaydı, bu özelliklerin hiçbirisine rastlanmayacaktı; tabiat yasaları böyle bir düşünceye elvermez.

23. — Bilinmeyen bir şeyi açıklamak için masala başvurarak Okeanos'tan söz açan adama gelince, bunu çürütmek bize düşmez. Çünkü bir Okeanos ırmağının varlığından hiç haberim yoktur ve bu adı uydurup şiire sokan Homeros'tur sanırım ya da ondan sonra gelenlerden birisidir.

24. — Şimdi bu görüşlerin eleştirisini yaptıktan sonra, bu sırlar hakkında benim kendi görüşümün ne olduğunu da açıklamak gerekirse, benim fikrimce Nil ırmağı yazın niçin kabarır, onu da söyleyeceğim. Güneş kış mevsiminde, fırtınalar yüzünden, başlangıçtaki dönencesinden sapar, Libya'nın ortasına doğru yönelir. Kısa bir açıklama için buna eklenecek bir şeyim yoktur; çünkü öyle görünüyor ki, bu tanrı bir bölgeye ne kadar yaklaşırsa, orada kuraklık o kadar çok olur ve içinden geçen derelerde o ölçüde susuz kalır.

25. — Yok eğer daha ayrıntılı bir açıklama isteniyorsa, o zaman şöyle diyeceğim: Libya'nın ortaları üzerinde yüzen güneş şu etkileri meydana getirir. Bölgede hava sürekli olarak açıktır, toprak soğuk rüzgârlar esmediği için iyice sıcaktır, bunun için güneş buraların üzerinde yüzerken, yazın gökyüzünün ortasında durduğu zaman yaptığı etkinin aynısını yapar; suyu çeker ve atmosferin en üstteki bölümlerine ba-

sar; rüzgârlar suyu oradan alıp her yana taşırlar ve bu buharı damlacıklar halinde yoğunlaştırırlar ve bu bölgeden doğru esen rüzgârların, Notos ve güneybatı rüzgârlarının, en çok yağmur yüklü rüzgârlar olması tabiidir. Hatta gene bana öyle gelir ki, güneş Nil'den çektiği suyun hepsini yağmur olarak yağdırmaz, bir bölümünü de kendisi için saklar. Kış yumuşadığı zaman, güneş yeniden gökyüzünün ortasındaki yerini alır ve o zaman öbür ırmaklardan da su çeker. Öbür ırmaklar o zamana kadar büyük su kütleleri taşırlar, çünkü ülkelerini sulayan ve yol yol sel yatakları çizen yağmur sularıyla büyük ölçüde beslenirler; ama yazın yağmurdan yoksun oldukları ve ayrıca güneş tarafından da emildikleri için suları azalmaktadır. Nil tersine; suyunu güneş çeker, yağmur beslemez bir tek o vardır ırmaklar arasında, suları yazın değil de kışın çekilen. Demek ki gerçekte, bütün öbür akarsular kadar o da güneşin etkisi altında kalmakta, ama kışın yalnız onun suları azalmaktadır. İşte bu olayı güneşe bu düşünce yoluyla bağlıyorum.

26. — Gene odur bana kalırsa, bütün bu ülkelerin havasını kurutan, çünkü geçtiği bölgeleri yakar kavurur; zaten Libya'nın ortası her zaman yazdır. Diyelim iklimler yer değiştirdiler, kışın ve poyrazın gökyüzündeki yerini Notos ve güney rüzgârı aldı. Notos'un yerine de poyraz geçti, eğer diyorum, böyle olsaydı, poyraz ve fırtına güneşi gökyüzünün ortasındaki yerinden sürüp Avrupa'nın ortasından geçirtecekti, bugün Libya'da olduğu gibi ve öyle düşünüyorum ki, bugün Nil ne yapıyorsa, o zaman da İstros Avrupa'yı geçerken aynı şeyi yapacaktı.

27. — Nil'den serin esinti kalkmamasının nedenine gelince, bu noktada şöyle düşünüyorum: Isınmış topraklarda serin esinti olması beklenemez, serin esinti kalkması için genellikle serinlik ister.

28. — Varsın, bütün bunlar bugün ve eskiden nasılsalar gene öyle kalsınlar. – Nil'in kaynaklarına gelince, bu konu-

da görüştüklerim içerisinde, Mısır'da Sais'teki Athene hazinesi yöneticisi dışında, ne Mısırlılar, ne Libyalılar, ne de Yunanlılardan bir kimse çıkıp bunları bilirim diye övünemedi. Ama o yönetici de bana bunu iyi bildiğini söylediği zaman şaka ediyor sanmıştım; diyordu ki, Thebai'de, Syene ve Elephantine kentleri arasında, sivri tepeleriyle göze çarpan iki dağ vardır; birinin adı Krophi, öbürünün adı Mophi'dir; bu iki dağın arasındaki dipsiz bir uçurumdan fışkırırmış, Nil'in kaynakları; suların yarısı Mısır'a ve Boreas'a doğru, öbür yarısı Ethiopia'ya ve Notos'a doğru akarmış. Ama nereden biliniyor uçurumun dipsiz olduğu? Ona kalırsa, Kral Psammetikos bunu ispat etmiştir; binlerce kulaç uzunluğunda bir ip ördürmüş, bunu uçuruma sarkıtmışlar, ama dibi bulamamışlar[53]. Yöneticinin anlattıkları, eğer gerçekten öyle olduysa, benim anlayabildiğime göre sular kabardığı zaman bu noktada kuvvetli anaforların meydana geldiğini gösterir. Dağlara çarpıp kırılan su, sarkıtılan sondayı sürüklemiş ve dibi bulmasına engel olmuştur.

29. — Bu konuda başka kimseden bir şey öğrenemedim. Ama işte daha başka bilgiler ki, bunların Elephantine'ye kadar olanlarını, Nil boyunca gidebildiğim kadar uzağa giderek, kendi gözlerimle görüp edindim, ondan ötekisini de sorup soruşturarak ve bana anlatılanlarla öğrendim. Elephantine'den ötesi, içeriye doğru sarp topraklardır; burada kayığı iki yanından halatlar atarak, öküz güder gibi yedekte çekmek gerekir; halat koparsa, akıntı kayığı geri atar. Su üstünde dört günlük yoldur; ondan öte Nil, Menderes gibi dönemeçler yapmaya başlar; bu şekilde aşılması gereken yol, on iki skenestir. Burada tek bir vadiye rastlanır. Nil, Takhompso adasını çevreleyerek bu vadinin içinde akar. Elephantine'den sonra içeriye doğru olan bölgede artık Ethiopialılar

---

53 *Dibi bulamamışlar*. Uydurma diyor Sayce. Yönetici birinci çağlayanı anlatmak istemiş, Herodotos iyi anlayamamış, öyle sanılıyor.

oturmaktadır, adanın yarısı da onlardadır, öbür yarısında Mısırlılar otururlar. Ada büyük bir gölün ağzındadır, bu gölün çevresinde göçebe Ethiopialılar vardır; bu gölü aşınca yeniden Nil yatağını bulursunuz, çünkü Nil buradan yayılıp bu gölü meydana getirmiştir. Burada artık gemiden inecek ve kırk gün yaya gideceksiniz; zira burası sivri uçları su üstünde ya da su altında duran kayalıklarla doludur; hangi kayıkla olursa olsun gidilemez. Bu bölgeyi kırk gün yürüyüp aştıktan sonra bir başka kayığa binip on iki gün daha gideceksiniz; o zaman büyük bir kente varacaksınız ki, adı Meroe'dir; burası deniliyor, geri kalan Ethiopia'nın merkezidir. Bu site tanrılar arasında yalnız Zeus ve Dionysos'a tapar; bunlara büyük saygı gösterilir ve bir de Zeus orakli vardır. Bu halk, Zeus orakleri aracılığıyla ne zaman ve kime karşı derse o zaman ve ona karşı savaşa girer.

30. — Bu kentten çıkarak su yoluyla "Kaçaklar"a varmak için, Elephantine'den Ethiopia'nın merkezine kadar ne kadar zaman geçtiyse, bir o kadar daha zaman harcamak gerekir. Bu kaçaklara "Asmakh" derler. Bu kelime Yunanca'da "Kralın sol yanında duranlar," anlamına gelir. Bakınız, niçin bu iki yüz kırk bin Mısırlı savaşçı kaçmış ve gelip Ethiopialıların yanına yerleşmiş. Psammetikos kral zamanında, Elephantine kentinde Ethiopialılara karşı, Pelusion yakınındaki Daphne'de Araplara ve Asurlara karşı ve Marea'da Libya'ya karşı garnizonlar kurulmuş. Bugün de Persler aynı yerlerde kendi garnizonlarını tutmaktadırlar, Psammetikos zamanındaki gibi Elephantine'de ve Daphne'de garnizonları vardır. Evet, Mısırlılar üç yıl boyunca nöbet beklemişler, kimse gelip nöbeti değiştirmemiş. Aralarında danışmışlar ve oybirliğiyle karar vererek, Psammetikos'u bırakıp Ethiopia'nın yolunu tutmuşlar. Bunu haber alan Psammetikos peşlerine düşmüş; yetişmiş ve boşuna yalvarıp yakarmış, "Kendi öz yurtlarınızın tanrılarını, karılarınızı ve çocuklarınızı bırakıp gitmeyiniz," demiş. O zaman bu savaşçılardan bir tanesi diyor-

lar, erkeklik aletini çıkarıp göstermiş ve "Bu bende olduktan sonra nerede olsa karı da bulurum, çocuk da yaparım," demiş. Bunlar Ethiopia'ya vardıkları zaman ora kralının emrine girmişler; o da onları hoş tutmuş, kendisine karşı çıkmış olan bazı Ethiopialıların yabanlıklarını yumuşatmışlar, Mısırlıların göreneklerini tanıtmışlar.

31. — Böylece Mısır'dan sonraki dört aylık kara ve su yolculuğu kadar tutan bir mesafeyi öğrenmiş oluyoruz; zira Elephantine'den Kaçaklar'a kadar olan yolu hesaba vurursak, bu ancak aylarla ölçülebilir. Nil, biliyoruz ki, güneybatısından batı bölgelerinden gelir. Ama orayı geçtikten sonrası için kimse doğru dürüst bir şey söyleyemez; çünkü toprak, yakıcı iklimden ötürü, çölden başka bir şey değildir.

32. — Bununla beraber, işte bana Kyrenelilerin anlattıkları bir hikâye: Ammon orakline danışmaya gitmişler, Ammonluların kralı Etearkhos ile de tanışıp görüşmüşler, söz dönmüş dolaşmış Nil ırmağına ve kaynaklarını kimsenin bilmediğine gelmiş, o zaman Etearkhos, bir zamanlar Nasamonların kendisine yaptıkları bir ziyareti anlatmış. Bu Nasamonlar, Libya halkındandırlar; Syrte'de ve tanyeri yönündeki komşu ülkelerde küçük bir alan üstünde oturanlar bunlardır. Kral, Nasamonlarla konuşurken Libya çölü hakkında kendisine bilinenden başka bir bilgi verebilirler mi diye sorar; onlar da cevap verirler, bir zamanlar ülkelerinin ileri gelen kişilerinin soyundan, gözünü budaktan sakınmayan çocuklar yetişmiş, bunlar büyüyüp adam olunca, insan gücünü aşan işlere kalkışmışlar ve bu arada bir gün aralarından kura ile ayıracakları beş kişinin Libya çöllerinde, kendilerinden önce kimsenin gidemediği kadar uzağa gidip araştırmalar yapmasına karar vermişler. – Kuzeyde uzanan deniz boyunca, Mısır'dan Libya'nın öbür son ucu olan Solunte Burnu'na kadar Libya kıyılarında asıl Libyalılarla, aynı soydan gelme öbür halklar yerleşmişlerdir, yalnız birkaç noktayı Yunanlılar ve Fenikeliler ellerinde tutmaktadırlar; iç taraflarda, kıyı

boyunun deniz yakınında oturan halkların öbür yanında, Libya yaban hayvanlarla doludur; ondan da ötesi kum, korkunç bir kuraklık ve çöldür. – Evet, Nasamonlar anlatıyorlar: Arkadaşları tarafından yola çıkarılan bizim delikanlılar, yanlarına su ve yiyecek aldılar, önce insanların yaşadıkları yerleri, sonra yaban toprakları aştılar ve zephir rüzgârının estiği yöne doğrularak çöle daldılar; günlerce kumla örtülü geniş ve uzun mesafeleri yürüdükten sonra bir vadide yükselen ağaçlar gördüler; ağaçların yanına gittiler, yemişlerinden topladılar; o sırada ortadan daha kısa boylu küçük adamlar çıkageldiler ve bunları yakalayıp götürdüler. Nasamonlar bunların dillerini anlamıyorlardı, Nasamonların dilini onlar anlamıyorlardı. Bunları geniş bataklıklardan geçirttikten sonra, hepsi de kendileri gibi küçük boylu kara insanların oturdukları bir kente götürdüler. Kentin yanında, batıdan gelip doğuya doğru akan büyük bir ırmak vardı, içinde timsahlar kaynaşıyordu.

33. — Ammonlu Etearkhos'un sözlerini, buraya kadar anlattım ve bu kadarı yeter; yalnız şunu ekleyeceğim, bana Kyrenelilerin anlattıkları bu hikâyeye göre, Nasamonlar yurtlarına dönmüşler, yolculuklarını söylemişler. Ne ise, biz bu kentin yanında akan ırmağa dönelim: Etearkhos bununla Nil arasında ilişki kuruyor, akla uygun olanı da zaten budur. Gerçekten Nil Libya'dan çıkar ve onu ortadan ikiye ayırır. Ve eğer bilinene bakarak bilinmeyeni çıkarmak yoluyla bir sonuca varmayı göze alabilirsem, kaynağını İstros gibi[54] uzun mesafeden almaktadır. İstros, Keltlerin yurdundan ve Pyrene kentinden gelir, Avrupa'nın ortasından geçer; Keltler, Herakles sütunlarının öbür yanında otururlar; Avrupa'nın günbatısı yönündeki on halkı olan Kynetlerle komşu olurlar. İstros, Avrupa'nın ortasından geçip Karadeniz'e ulaşır, bir Miletos kolonisi olan İstria kentinin yakınında denize dökülür.

---

[54] *İstros*, Tuna'dır. Pyrene kenti dediği ise, Pyrene dağları olmalıdır.

34. — Aslında İstros ırmağı, hep insanların eğleştiği yerlerden geçtiği için herkes bilir, oysa Nil'in kaynakları üzerine kimse bir şey söyleyemez; içinden geçtiği Libya toprakları insanların oturamayacakları bir yerdir; çöldür. Ama geçtiği yerler için, soruşturmalarımın bana tanıtmış olduğu uzaklıklara kadar, ne biliyorsam hepsini söyledim ve sonunda Mısır'a kadar indik. Mısır, dağlık bir yer olan Kilikia'nın aşağı yukarı karşısına düşer; oradan Karadeniz kıyısındaki Sinop'a kadar, ayağına çabuk bir adam için dosdoğru beş günlük yoldur ve Sinop, İstros'un denize döküldüğü yerin karşısına rastlar. Ve böylece bütün Libya'yı geçen Nil, İstros'a benzetilebilir.

Mısır'ın Töreleri

35. — Nil için bu kadarla yetineceğim[55]; ama Mısır üzerinde biraz daha duracağım, zira burası şaşılacak şeyler ve eserlerle doludur (dünyanın geri kalan yerlerindekilerin hepsini toplasan, bu kadar tutmaz), o kadar ki, anlatmaya söz yetişmez, onun için uzun anlatacağım. – Mısırlılar yalnız öbür iklimlerden değişik bir iklime ve öbür ırmaklara benze-

---

55 Mısır coğrafyası üzerine Herodotos'un söyledikleri burada biter. Şimdi Sayce'in bu konu için söylediklerini özetleyelim. (Ek I. sayfa 307): Sonuç olarak Herodotos, Mısır'ın oluşumunu ve karakterini anlamıştır denilebilir. Gerçekten, tarih açısından çok eski, jeoloji açısından ise yeni olan bu ülke, Nil'in taşıdığı alüvyonlardan meydana gelmiştir. Firavunlar çağından bu yana toprak denizden az da olsa yer kazanmıştır, toprak düzeyi de buna göre yükselmiştir. Nil'in bazı kollarında artık gemiler işlemiyor. Serbonis Gölü kısmen dolmuştur. Mısır, Delta'nın güneyinde, Fayum dışında, Herodotos'un dediği gibi, Nil'in iki kıyısında uzanan dar birer şeritten ibarettir. Yağmur olmadığı için toprak bereketini Nil sularının taşmasına borçludur. Yalnız Nil sularının, kendiliğinden ya da insan eliyle açılan kanallarla suladığı topraklar ekilebilmektedir. Herodotos'un Delta ile Mısır'ın geri kalan bölgesi arasında, Memphis'in bulunduğu noktaya göre yaptığı ayrım doğrudur. Herodotos, Mısır'ı gerçeğe uygun olarak anlatmıştır.

meyen bir ırmağa sahip olmakla kalmazlar; daha geniş olarak her şeyde, âdetlerinde, yasalarında hep başkalarınınkine uymayan görenekleri vardır. Onlarda çarşıya kadın çıkar, ufak tefek alışverişini kendi yapar; erkekler evlerde bez dokurlar; başkaları bez dokurken atkıyı yukarı doğru atarlar, onlar aşağıya doğru atarlar. Erkekler yükleri başları üstünde, kadınlar omuzlarında taşırlar. Kadınlar ayakta işerler, erkekler çömelirler. Tabii ihtiyaçlarını evin içinde giderirler, ama yemeklerini dışarıda sokakta yerler ve bunu şöyle açıklarlar ki, utandırıcı gerekler gözden uzak tutuluyor, utandırıcı olmayanlar ise açıkça yapılıyor. Dişi, erkek, hiçbir tanrı sunak taşına bir kadının hizmet etmesini istemez; din adamları erkek tanrılar için de, kadın tanrılar için de erkektir. Ana babalarına bakmak istemeyen erkek çocuklar buna zorlanamazlar, ama kızlar istemeseler de ana babalarına bakmak zorundadırlar.

36. — Tanrı adamları başka yerlerde uzun saçlı olurlar; Mısır'da kafaları kazınmıştır. Başka yerlerde yakın akrabadan biri öldüğü zaman, yas tutmak için kafalarını kazıtırlar; Mısırlılar tersine, aslında kazınmış olan saç ve sakallarını uzatırlar. Başkaları evlerinde hayvanlardan ayrı yaşarlar, Mısırlılar evlerini hayvanlarla paylaşırlar. Başkaları buğday ve arpa yerler; Mısır'da, ki geçimini bunlar sağlar, bunlara hiç değer verilmez; ekmeklerini bazılarının dzeia dedikleri değişik bir tahıl türünden yaparlar. Bunu ayakla, havanla ve elle yoğururlar (elleriyle de gübre de tutarlar). Başka yerlerde organlar tabiat nasıl yapmışsa öyle bırakılır. Yalnız Mısırlılar ve bu âdeti Mısırlılardan almış olanlar sünnet olurlar. Giyim olarak erkekler iki parça giyerler, kadınlar bir. Yelken halkaları ve ipleri başka yerlerde dıştan tutturulur, Mısır'da içten. Yazı yazmak ya da çakıl taşlarıyla hesap yapmak için Yunanlılar ellerini soldan sağa doğru yürütürler, Mısırlılar sağdan sola; bununla beraber kendilerinin sağa doğru yazdığına, sola doğru yazanların Yunanlılar olduklarına inandır-

mak isterler. Yazı yazmak için iki çeşit harf kullanırlar; birine kutsal, öbürüne halk yazısı derler.

37. — Öbür insanlardan çok daha ve aşırı derecede dindar olan Mısırlıların âdetlerinden birkaçı: İçmek için bronz kupalar kullanırlar ve her gün iyice ovarak yıkarlar ve bunu yalnız şunlar ya da bunlar değil, herkes yapar. Giyimleri ketendendir, yeni yıkanmış, temiz giyinirler, bu konuda pek titizdirler. Sünnet olmaları temizliklerindendir, zira temizliği güzelliğe üstün tutarlar. Rahipler günaşırı yukarıdan aşağı kazınırlar, böylece din hizmetlerini yerine getirirlerken üzerlerinde bit, pire gibi kirli şeylerin bulunmasını önlemiş olurlar. Rahipler giyim için ketenden başka bir şey kullanmazlar; papirüs sandallar giyerler; onlar için başka giyimler ve başka sandal giymek yasaktır. Gündüzleri iki kez soğuk suyla yıkanırlar, geceleri de iki kez. Anlatılması çok uzun, bitmez tükenmez dinsel törenler yaparlar. Buna karşılık kazançları yoktur. Kendi ceplerinden ve mallarından hiçbir şey harcamazlar. Yiyecek olarak, her gün her biri için kutsal yemekler pişirtilir ve taşınır, bunlar kasaplık hayvanların etlerinden ve kaz etinden bol bol hazırlanır. Ayrıca bağ şarabı da verilir, ama balık yemeye hakları yoktur. Baklaya gelince, Mısırlılar bunu hiç ekmezler; kendiliğinden çıkarsa ne çiğnerler, ne de yemek olarak pişirirler; rahipler bunu görmeye bile dayanamazlar, çünkü bunu temiz bir zerzevat saymazlar. Bir tanrı için bir tek rahip yoktur, birçok rahip vardır, içlerinden biri baş rahiptir; ölen rahibin yerini oğlu alır.

38. — Öküz, Epaphos'un malı sayılır; bunları şöyle muayene ederler: Eğer üzerinde bir tek siyah kıl varsa kirli sayılır. Bu iş için bir rahip ayrılmıştır; hayvanı ayakta ve yan yatmış olarak muayene eder, dilini çeker bakar, sonradan anlatacağım kusurlardan birisi ile kirlenmiş mi diye; ayrıca tüyler düzgün olarak çıkmış mı diye kuyruğuna da bakar. Hayvanda hiçbir kusur yoksa, işaret olarak boynuzuna bir papirüs kabuğu sarar; üzerine özlü toprak koyup mühürler; o za-

man hayvanı alıp götürürler. Marka vurulmamış bir öküzü kurban etmek ölüm tehlikesine atılmaktır. İşte hayvanı böyle muayene ederler.

Kurban Törenleri

39. — Kurban törenleri şöyledir: Marka vurulan hayvan, kesileceği sunak taşına götürülür; ateş yakılır, hayvanın başına ve sunak taşına şarap serpilir, tanrının adı anılır ve hayvan kesilir; sonra kafası ayrılır. Derisi yüzülür. Kafaya beddua edilir ve götürülür. Bir pazar vardır, içinde Yunanlılar bulunur, alışveriş yaparlar, kafayı oraya götürür, Yunanlılardan birisine satarlar. Eğer bir Yunanlı bulunamazsa, kaldırıp dereye atarlar. Beddua, kurban kesenin ya da bütün Mısır'ın başına gelecek beladır bu başa gelsin, demekten ibarettir. Kurban edilen hayvanın başına beddua etmek ve şarap serpmek, her kurban kesişte bütün Mısırlıların uydukları bir gelenektir ve bu gelenek sonucudur ki, bir Mısırlı ne öküz başını, ne de bir başka hayvanın başını ağzına koyar.

40. — Kurban edilen hayvanın iç organlarından temizlenmesi ve bunların yakılması için yapılan törenler kurbanına göre değişir. Ben burada tanrıların en büyüğü saydıkları için düzenledikleri en güzel bayramlarda yaptıkları törenleri anlatacağım. Hayvanın derisi yüzülüp dualar edildikten sonra bütün içini boşaltırlar, yalnız yüreğini, ciğerlerini, karaciğerini ve içyağını içeride bırakırlar; butları keserler, omuzları ve boynu da keserler. Bunlar ayrıldıktan sonra gövdeyi has buğday ekmeği, bal, kuru üzüm, incir ve çeşitli kokulu bitkilerle doldururlar; sonra üzerine bolca yağ sürer ve kurban olarak yakarlar; kurban, bir oruçtan sonra kesilir; sunulan parçalar yanarken orada bulunanlar dövünürler; kendi kendilerini ölesiye dövdükten sonra, kurbandan ne kaldı ise onunla kendilerine şölen çekerler.

41. — Temiz öküzleri, evet öküz dedim, inek değil ve genç danaları bütün Mısırlılar böyle kurban ederler; ama inek kurban edilemez; bunlar İsis'in kutsal hayvanlarıdır. Gerçekten heykeller, İsis'i inek boynuzlu bir kadın olarak gösterirler, Yunan ressamları da İo'yu öyle çizerler ve bütün Mısırlılar ineği öbür hayvanlardan daha kutsal saymakta ağız birliği ederler. Kadın ya da erkek hiçbir Mısırlı bir Yunanlıyı ağızdan öpmez, bir Yunanlının bıçağını, kebap şişini, tenceresini kullanmaz, hatta bir Yunanlının bıçağı ile kesilmiş bir et parçasını ağzına koymaz. – Kendiliğinden ölen öküzler kentin dışına gömülür, yeri belli olsun diye boynuzlarının birisi ya da her ikisi toprak üstünde bırakılır. Hayvan çürüdüğü ve vakti geldiği zaman, her kente Prosobitis denilen adadan kalkan bir kayık gelir. Bu ada Delta'dadır ve çevresi dokuz skenestir. Bu Prosobitis adasında birçok kasaba vardır; öküzlerin kemiklerini toplayan kayıkların geldiği kasabanın adı Atarbekhis'tir ve içinde kutsal Aphrodite tapınağı bulunur. Bu kasabadan sürekli olarak birçok insan yola çıkar, her biri bir yana, öbür kentlere dağılır; kemikleri topraktan çıkarır, getirir, hepsini bir yere gömerler. Öbür ahır hayvanları için de öldükleri zaman aynı gömme töreni yapılır; yasa onlara böyle yapmayı emretmiştir; zira onları da öldürmezler.

42. — Thebai Zeusu için tapınak yapmış olanlar ya da Thebai yöresinde oturanlar, yani bunların hepsi demek istiyorum, dişi koyuna saygı gösterirler, kurban olarak keçi keserler. Zira Mısırlıların hepsi aynı tanrılara tapmazlar, hepsinin birden taptığı yalnız İsis ve Orisis'tir – ki bu ikincisi onların katında bizim Dionysos'u karşılar; bu ikisine benzer biçimde taparlar. Buna karşılık Mendes dininden olanlar ya da o yörede oturanlar, keçiyi saygın tutar, dişi koyunu kurban ederler. Thebaililer ve onlar gibi dişi koyuna saygı gösterenler, bu yasanın neden konulduğunu şöyle açıklarlar: Herakles, Zeus'ü görmek için direniyor, Zeus ise ona gö-

rünmek istemiyordu. Herakles'in sıkıcı ısrarlarına dayanamayan Zeus, sonunda bir koç yüzdürüp kafasını kesmeyi ve maske gibi yüzüne geçirerek ve postunu da sırtına giyerek, Herakles'e bu gülünç kılıkla görünmeyi tasarlıyor. İşte Mısırlılar bu serüveni anmış olmak için Zeus heykellerine koç başı koyarlar; Ammonlular da onlara uymuşlardır ki, bunlar Mısır ve Ethiopia kolonlarının bir karışımıdır ve konuştukları dil'de bu iki ülkenin diline çalar. Benim fikrimce Ammonlular adı bile takma bir addır, zira bu Ammon, Zeus'ün Mısır dilindeki adıdır. Thebaililerin koçu kutsal tutmalarının ve kurban olarak kesmemelerinin nedeni de budur. Yalnız yılda bir gün, bir Zeus bayramında bir koç keserler, bir tek, yüzerler ve bunu hikâyede olduğu gibi Zeus heykelinin sırtına geçirirler, sonra da bunun önüne Herakles'i gösteren bir başka heykel getirirler. Bu tören sırasında herkes acılı sesler çıkararak göğsünü döver, koçun yasını tutarlar, sonra kutsal bir tabuta koyarlar.

Mısır Tanrıları ve Dinsel Törenler

43. — Bana bu Herakles'in on iki tanrıdan biri olduğunu söylemişlerdir; öbürü, yani Yunanlıların Herakles'i üzerine Mısır'da kimseden bir şey işitmedim. Ne olursa olsun, Mısırlılar Herakles adını Yunanlılardan almış olamazlar, daha çok Yunanlıların Mısırlılardan almış oldukları düşünülebilir, yani demek istiyorum ki, Yunanlıların Amphitryon'un oğluna ad olarak verdikleri bu sözcüğü onlara Mısırlılar tanıtmışlardır; bunu doğrulayan birçok ipucu arasında şunları sayabiliriz, Herakles'in anası Alkmene ve babası Amphitryon'un her ikisinin de kökeni Aigyptos'a çıkar ve bir de dediklerine göre, Poseidon'un ve Dioskurların adlarını bilmezler ve bunları Pantheonlarındaki tanrılar arasına koymazlar. Eğer bazı tanrı adlarını Yunanlılardan almış olsalardı, en önce bunları almış olmaları gerekirdi, çünkü o tarihte Mısırlı-

lar çok zamandan beri uzak deniz yolculukları yapıyorlardı ve buna karşılık Yunanlıların arasında da denizciler bulunduğunu biliyorum; o halde Herakles'ten önce bu tanrıların adlarını öğrenirlerdi. Gerçek şudur ki, Mısırlıların bu ad altında bilinen çok eski tanrıları vardır; kendilerinin dediklerine bakılırsa, tanrılarının sayısını sekizden on ikiye çıkarıp bu arada Herakles'i de tanrı olarak tanımaları, Amasis zamanından on yedi bin yıl öncesine dayanmaktadır.

44. — Bu konuya biraz ışık serpebilmek için Fenike'deki Tyr'a kadar bir deniz yolculuğu yaptım. Orada pek yüce tutulan bir Herakles tapınağı bulunduğunu işitmiştim, bana bilgi verebilecek kimseleri orada bulabilecektim. Tapınağı gördüm; zengin sunularla süslüydü, iki sütun vardı, biri saf altın, öbürü yeşil akik taşından, geceleri pırıl pırıl yanıyordu. Tanrı adamlarıyla görüştüm ve onlara "Bu tapınak ne zamandan beri var?" diye sordum. Çünkü onların dinini de Yunan dininden değişik bulmuştum; zira bana dediler ki, tapınak Tyr kurulduğu zamandan beri vardır ve Tyr'da insanların oturmaya başladıkları zamandan beri iki bin üç yüz yıl geçmiştir. Tyr'da bir Herakles tapınağı daha gördüm, buna Thasos Heraklesi diyorlardı. Oradan kalkıp Thasos'a gittim ve bir Herakles tapınağı buldum, Europe'yi aramak için denize açılan ve Thasos'da bir koloni kuran Fenikeliler yapmışlar. Bu olay Yunanistan'da Amphitryon oğlu Herakles'in doğumundan beş kuşak geriye gider. Demek ki, benim soruşturmalarım Herakles'in eski bir tanrı olduğunu ispat etmiştir ve Yunanlılar, benim fikrimce Herakles adına iki din yaşatmakla iyi yapıyorlar, adına Olymposlu sıfatını eklediklerine bir ölümsüze yaraşan kurbanlar sunuyorlar, öbürünü de yalnız bir kahraman olarak kutluyorlar.

45. — Yunanlıların hiç eleştirmeden ileri sürdükleri birçok konu vardır. Öbür birçokları arasında Herakles konusunda da işte pek safça olan bir tanesi daha. Herakles bir defasında Mısır'a gitmiş, öyle anlatıyorlar, başına kurban gibi

bir taç koymuşlar ve büyük törenlerle götürüp Zeus'e kurban etmeye kalkmışlar. Herakles bir süre ses etmemiş; sunak taşının başına getirip de kesmeye hazırlandıkları zaman gücünü kullanarak, orada kim varsa hepsini öldürmüş. Bence böyle bir hikâye, Yunanlıların Mısırlılar ve onların yasaları hakkında hiçbir bilgisi olmadığını gösterir. Dinleri temiz olmak şartıyla domuz, öküz ve danadan gayrı hayvanların kurban edilmesini bile yasak etmişken, nasıl olur da insan kurban edebilirler? Ve gene kendi dediklerine göre, bir ölümlü olan Herakles, nasıl olur da bir başına binlerce düşmanı öldürür? Bu söylediklerimin tanrıyı da, kahramanı da incitmiş olmamasını dilerim.

46. — Şimdi de bu dediğim Mısırlıların keçiye ve tekeye niçin dokunamadıklarına gelelim. Mendesliler on iki tanrıdan önceki sekiz tanrı arasına Pan'ı da sokarlar. İnsan resmi ve heykeli yapanlar, Yunanlılarda olduğu gibi Pan'ı keçi kafalı ve teke ayaklı olarak gösterirler; bu, onun öyle olduğunu sandıklarından değildir; aslında onu da öbür tanrılar gibi görürler; o halde neden böyle çizerler? İzin verilsin de burada susayım, nedenini söylemeyeyim. Mendesliler bütün keçileri ve özellikle tekeleri kutsal sayarlar, teke sürüleri gezdiren keçi çobanlarına özel saygı gösterirler; tekeler arasında bir tanesi vardır ki, büsbütün ayrı bir din konusudur; öldüğü zaman yasaya göre, bütün Mendes bölgesinde yas tutulur. Mısır dilinde Mendes sözü hem teke, hem de tanrı Pan anlamına gelir. Benim zamanımda bu bölgede bir mucize oldu: Bir teke herkesin gözü önünde bir kadınla çiftleşti; bu olay bütün dünyaya yayılmıştır.

47. — Domuza gelince, Mısırlılar bunu temiz olmayan hayvan sayarlar. Şimdi bakınız: Bir domuzun yanından geçen ona sürtünse, üstündekilerle beraber kendini ırmağa atar, öbür yandan Mısırlılar arasında, hiçbir tapınağa sokulmayanlar, onlar da Mısırlı oldukları halde, domuz çobanlarıdır; hiç kimse bundan kız alıp vermez; domuz çobanları

yalnız kendi aralarında evlenirler. Mısırlılar, Selene ve Dionysos dışında hiçbir tanrıya domuz kurban etmezler; bu iki kurban da aynı zamanda ve dolunay varken kesilir ve domuzları öldürdükten sonra etini yerler. Niçin bu bayramlarda kurban ederler de öbür bayramlarda, âdeta tiksinti ile kaçınırlar? Bunu açıklayan bir nedenleri var ve ben de biliyorum, ama anlatmak yakışık almaz. Bakınız Selene'ye domuz kurban etme töreni nasıl yapılıyor: Hayvan kesilir, kuyruk ucu, dalak, içyağı bir kenara ayrılır, hayvanın karnından çıkan bütün yağ da üstüne konur ve bunlar arıtıcı ateşe atılır. Hayvanın geri kalanını; bu kurbana tanık olan dolunay süresince kendileri yerler; ama yılın öbür günlerinden hiçbirinde bir daha domuz yemezler. Yoksullar, gelirleri olmadığından, yoğrulmuş hamurdan bir domuz yaparlar, pişirirler ve kurban olarak sunarlar.

48. — Dionysos için, kutsal akşam yemeği günü, herkes kapısının önünde bir küçük domuz keser ve domuzu kendisine satmış olan domuz çobanına verir, o da alır götürür. Bu bayramın bütün ayrıntıları, Mısırlılarda ve Yunanlılarda, açıkça belli olacak kadar birbirinin aynıdır; yalnız Mısırlılarda dans korosu yoktur; bir de phallos yerine, bir dirsek kadar boyunda heykelcikler yaparlar, bunları kadınlar alırlar, heykel gövdesinin geri kalan bölümünden daha az büyüklükte olmayan ve ipliklerle oynatılan phallosunu bir kaldırıp bir indirerek, alay halinde köy köy dolaştırırlar. Alayın önünde bir flüt yürür, kadınlar, Dionysos'a adanmış dinsel havalar çağırarak onun peşinden yürürler. Phallos neden gövdenin geri kalan bölümlerinden daha büyük tutulmuştur ve neden yalnız o oynatılır? Bunu kutsal bir hikâye açıklamaktadır.

49. — Öyle sanıyorum ki, Amythaon oğlu Melampus[56] bu tören hakkında bir şeyler bilmiyor değildi. Gerçekte Di-

56 *Ünlü kâhin.* Anlatıya göre, Argos kralı Proitos'un deliren kızlarını iyi etmiş ve karşılığında krallığın yarısını istemiştir (Kitap 9, bölüm 34).

onysos adını, ona kurban sunma törenlerini ve phallos için düzenlenen töreni Yunanistan'a sokan bu Melampus'tur. O, bu dini tam olarak anlayamamış, üzerindeki örtüyü aralayamamıştır, ama ondan sonra gelen bilgeler biraz daha ileriye gidebilmişlerdir. Kesin olan bir şey varsa, phallosun şatafatlı gösteriler ve alaylar düzenlenerek Dionysos'a götürülmesi törenlerini Yunanistan'a sokan odur ve Yunanlılar bugün ne yapıyorlarsa, ondan öğrenmişlerdir. Kendi hesabıma doğruluyorum, evet, Melampus derin bir bilge olarak kendisinde peygamberce bir güç görüyordu ve Mısır öğretisi sayesinde Yunanistan'a, öbür görenekler arasında Dionysos dinini de o getirmiştir, ama hafifçe değiştirerek getirmiştir. Zira bu tanrıya Mısır'da ve Yunanistan'da aynı biçimde tapılıyor diyemem; öyle olsaydı, yeni getirilmiş olmak yerine, ilkel ve çağdaş özelliklere aynı zamanda sahip olması gerekirdi. Mısırlıların bu dini ve daha başka görenekleri Yunanlılardan almış olduklarını da söyleyemem. Bence en büyük olasılık, Melampus'un Dionysos dinini Tyrlu Kadmos'tan ve onunla beraber gelip, bugün adına Boiotia denilen topraklara yerleşmiş olan Fenikelilerden öğrenmiş olmasıdır.

50. — Zaten hemen hemen bütün tanrı adları Yunanistan'a Mısır'dan gelmiştir. Araştırmalarımın bana gösterdikleri gibi, bunları biz barbarlardan ve sanırım özellikle Mısır'dan almışızdır. Daha önce de dediğim gibi, Poseidon ve Dioskurlar bir yana, Here, Hestia, Themis, Kharitler ve Nereidler ve bütün öbür tanrılar Mısır toprağında her zaman biliniyorlardı. Mısırlıların kendilerinin söylediklerini söylüyorum. Ve bilmiyoruz dedikleri tanrı adları, Poseidon dışında, sanırım Pelasgların koydukları adlardır; bu tanrı onlara Libya'dan gelmiştir; gerçekten Libya'dan başka hiçbir halkta baştan beri Poseidon adı yoktur; bunlar ona her zaman tapmışlardır. – Ayrıca şunu da belirtelim, Mısır'da kahramanlara tapılmaz.

51. — İşte Yunanlıların Mısırlılara, ileride anlatacaklarımın dışındaki borçları bunlardır. Buna karşılık phallosu kalkık Hermes figürünü Mısırlılardan öğrenmemişlerdir. Bunu ilk olarak Atinalılar Pelasglarda, öbür Yunanlılar da Atinalılarda görmüşlerdir. Atinalıların Hellen ırkına bağlanmaları, Pelasgların gelip onlara komşu topraklarda yerleşmelerinden ve Hellenler arasında sayılmalarından daha öncedir. Samothrake'ye Pelasglardan miras kalmış olan Kabir[57] sırlarını bilenler, ne demek istediğimi anlarlar; sonradan Atina yakınlarına gelmiş olan Pelasglar daha önce Samothrake'de oturmuşlardır ve Samothrakelilere bugünkü sırları onlar bırakmışlardır. Bu phallosu kalkık Hermes heykellerini Pelasglardan öğrenen öbür Yunanlılardan daha önce yapan ve çoğaltan Atinalılardır; Pelasglar bu konuda Samothrake sırlarına yabancı olmayanların bildikleri bir kutsal gelenek bırakmışlardır.

52. — Pelasglar, ilk zamanlar tanrılara kurban keserlerken dua ederlerdi, ama Dodona'da dinlediklerimden biliyorum; hiçbir tanrının ne gerçek, ne de takma adını anarlardı; çünkü o zamana kadar bu adları duymamışlardı. Onları tanrılar diye (yani düzen kurucu ve yönetici olarak) anıyorlardı, çünkü evrene düzen veren ve yöneten onlardı. Daha sonra ve uzun bir zaman sonra, Mısır'dan gelen tanrı adlarını öğrendiler, bir tek Dionysos çok zaman sonra öğrenilmiştir. Bir süre sonra Dodona orakline başvurup bu adlar için danıştılar; bu orakl herkesin dediği gibi, Yunanistan'daki orakllerin en eskisidir ve bu anlattığımız zamanda ondan başka orakl yoktu. Pelasglar, barbar asıllı bu adları kendileri de alsınlar mı diye orakle danıştılar, orakl, "Alın" diye cevap verdi; o zamandan sonradır ki, kurban keserlerken tanrıları adlarıyla anar oldular ve daha sonra Yunanlılar da bir Pelasg mirası olarak bu adları benimsediler.

57 *Kabirler.* Özellikle Lemnos, İmbros ve Samothrake adalarında tapılan tanrılardır. Ateş ve volkan perileri. Hephaistos'un oğulları olurlarmış.

53. — Peki nereden geliyorlardı bu tanrılar? Ta baştan beri mi vardılar? Biçimleri nasıldı? Daha düne kadar bir şey bilinmiyordu. Zira Homeros ve Hesiodos benden herhalde dört yüz yıldan daha eski değildirler; Yunanlılar için tanrıların soy zincirini tertipleyen, tanrıların sıfatlarını, görevlerini, kendilerine özgü niteliklerini belirten, görünüşlerini anlatanlar onlardır. Onlardan önce geldiklerini söyleyen şairler, bence onlardan sonradırlar. Bu konularda başta söylediklerim için Dodona rahibesine dayanıyorum, ama Hesiodos ve Homeros ile ilgili olan sondaki gözlemler benimdir.

54. — Yunan ve Libya orakllleri üzerine Mısırlıların anlattıkları şunlardır. Thebai'deki Zeus rahipleri derlermiş ki, bir zamanlar Fenikeliler tapınak rahibelerinden ikisini kaçırmışlar, sonradan haber alınmış ki, bu kadınlardan biri Libyalılara, öbürü Yunanlılara satılmış ve bu ülkelerde bir orakllleri bu kadınlar kurmuşlar. Bu kadar kesinlikle nasıl bilebildiklerini sordum. Cevaplarında dediler ki, bu kadınlar için inceden inceye soruşturma yapılmış, kendileri bulunamamış, yalnız bana anlattıkları şeyleri öğrenmişler.

55. — Bana Thebai rahiplerinin ağzından diye anlatılanlar bunlardır. Öbür yandan işte Dodona rahibelerinin anlattıkları hikâye: Mısır'daki Thebai'den iki kara güvercin uçmuş, biri Libya'ya, öbürü Dodona'ya gitmiş. Bu ikincisi bir meşeye konmuş ve dile gelmiş, "Burada Zeus adına bir orakl kurulsun," demiş; Dodonalılar bu sözleri tanrı buyruğu olarak karşılaşmışlar ve orakli kurmuşlar. Ayrıca derler ki, Libya'ya uçan güvercin de orada bir Ammon orakli kurulmasını buyurmuş. Gerçekten orada da bir Zeus orakli vardır. İşte Dodona rahibelerinin ki, yaşlısının adı Promeneia, ondan sonrakinin Timarete ve en gencinin de Nikandra'dır, anlattıkları bunlardır. Benim bu hikâyeler hakkındaki izlenimlerim ise şunlardır:

56. — Eğer sahiden Fenikeliler rahibeleri götürmüşler ve birini Libya'da, öbürünü de Yunanistan'da satmışlarsa, ben-

ce Yunanistan'da satılanı, bugün Yunanistan'a bağlanmış olan Thesprotlara, yani Pelasg toprağında satılmış olmalıdır; bu ülkede köle olarak yaşarken, orada yetişmiş olan bir meşenin altında bir Zeus tapınağı kurmuştur; Thebai'deki Zeus tapınağının bir rahibesinin, eski tapınağının anısını yeni ülkesinde de unutmamış olması olağandır; sonra Yunan dilini anlamaya başlayınca orakl vermeye koyulmuştur. Ve aynı Fenikeliler tarafından kaçırılan kız kardeşinin de Libya'ya götürülüp orada satıldığını da gene o anlatmıştır.

57. — Dodonalıların bu kadınlar için güvercin demeleri, bana öyle gelir ki, bunların barbar olmalarından ve onlara kuş gibi anlaşılmaz sesler çıkarır görünmelerindendir; bir süre sonra güvercin, insan gibi konuşmaya başladı demeleri de, kadının onlara anlaşılır sözler söylediğini belirtmek içindir. "Barbarca" konuştuğu sürece onlara göre kuş gibi cıvıldıyordu; yoksa siz söyleyin, nasıl olur da bir güvercin insan gibi konuşabilir? Ve güvercinin rengi için kara demeleri de kadının Mısırlı olduğunu gösterir.

58. — Gerçekten de kâhinlik Dodona'da ve Mısır'daki Thebai'de birbirine çok benzer. Geleceği kurbanın bağırsaklarına bakıp söylemek Mısır'dan alınmıştır. Dinsel törenler, alaylar, toplu halde dualar Mısırlılarda başlamış, Yunanlılar onlardan almışlardır. İşte bence bir tanıt. Mısırlıların yaptıkları törenler gözle görülür surette bir daha eskilik markası taşırlar, Yunanlılar ise bunları pek yeni bir tarihten beri uygulamaktadırlar.

Mısır Bayramları

59. — Mısırlılar yılda sadece bir defa değil, birçok defa üst üste bayramlar ve dinsel toplantılar yaparlar; en önemlileri ve en yaygın olanları, önce Bubastis'te kutladıkları Artemis bayramı ve bir de Busiris'te kutlanan İsis bayramıdır; çünkü en büyük İsis tapınağı, Delta'nın ortasında, Mısır top-

rağında kurulmuş olan bu kenttedir; İsis, Yunan dilindeki Demeter'in karşılığıdır. Üçüncü olarak Sais'te Athene bayramını kutlarlar; sonra Heliopolis'te güneş bayramı, beşinci olarak Buto'da Leto bayramı ve bir de Papremis'te Ares bayramı.

60. — Bubastis'e giderlerken şöyle yaparlar: Yolculuk ırmak üstünde geçer, kayıkları kadın erkek tıka basa doldururlar; bazı kadınlar ellerindeki kastanyetleri çalarlar; erkekler bütün yol boyunca flüt çalarlar; geri kalan kadınlar ve erkekler türküler çağırırlar ve el çırparlar. Kayık bir kentin önüne geldiği zaman kıyıya çıkarlar, türlü şakalar yaparlar. Kadınların bir bölümü demin dediğimi yaparken, öbürleri tuhaf sözlerle ve bağıra çağıra o kentin kadınlarına seslenirler, bazıları oyunlar oynarlar, bazıları ayaküstü durup soyunurlar. İşte önünden geçtikleri her kıyı kentinde böyle yaparlar. Bubastis'e varınca bol kurban keserek bayram yaparlar ve bu bayramda, yılın geri kalan günlerinde içilen üzüm şarabından çok daha fazlası içilir. Buralıların dediklerine göre, çocukları hesaba katmazsak, kadın erkek yedi yüz bin kişi toplanırmış.

61. — Bu kentte yapılanlar işte budur. Busiris kentinde İsis bayramı nasıl kutlanır, daha önce açıklamıştım; kurbanlar kesildikten sonra yüz binlerce kadın ve erkek dövünürler demiştim; yalnız, uğruna bu kadar ağlayıp sızladıkları, dövündükleri tanrının adını söylememe din izin vermez*. Mısır'da yerleşmiş olan Karialılar daha da ileri giderler: Bıçaklarla yüzlerini dilim dilim keserler; buna bakarak onların Mısırlı değil, yabancı oldukları kolayca anlaşılır.

62. — Sais'te toplaştıkları zaman, kurban kesmek için, bir gece evlerinin çevresine birçok çırağ dizip açık havada bunları yakarlar; çırağlar, içleri tuz ve yağla dolu fincanlardır; içindeki fitil bütün gece yanar. Bu bayrama çırağ bayra-

* Bu tanrı Orisis'tir.

mı derler. Mısırlıların, bu törene katılmayanları da kurban gecesi çırağlar yakarlar; böylece yalnız Sais değil bütün Mısır aydınlanmış olur. Niçin böyle ışıklar yakılır ve o gece böyle özel bir törenle kutlanır? Bunu açıklayan dinsel bir öykü vardır.

63. — Heliopolis ve Buto'ya yalnız kurban kesmek için gidilir. Papremis'te önce, her yerde olduğu gibi kurban kesilir ve dinsel törenler yapılır; ama güneş battığı zaman birkaç rahip heykelin yanına koşar, öbürleri ellerinde ağaç topuzlarla tapınağın kapısını tutarlar; sayısı bini aşan başkaları ise bir adakta bulunurlar; onların elinde de ağaç sopalar vardır ve sımsıkı toplaşıp rahiplerin karşısında dururlar. Heykel, altın kaplamalı ağaçtan yapılmış küçük bir mihrapta durur; bir gün önce başka bir kutsal yapıdan alınıp getirilmiştir. Hizmetinde bulunmak üzere başına bırakılmış olan rahipler dört tekerlekli bir arabaya koşulurlar, minik mihrap, içindeki heykelle beraber arabaya konur; ama kapıyı tutanlar onları içeriye bırakmak istemezler; o zaman dualarını yapmış olan öbürleri, tanrının yardımına koşanlar, kendilerini savunan tapınak koruyucularının üstüne sopayla yürürler. Topuz topuza yaman bir savaş olur; kafalar kırılır, hatta yaralananlardan çoğu, sanırım ölürler; ama Mısırlılar bana kimsenin ölmediğini söylemişlerdir. Bu bayram, oranın yerlilerine bakılırsa şunun için yapılırmış: Bu tapınakta Ares'in anası oturuyordu; ondan uzakta büyümüş olan Ares, erkeklik çağına ulaşınca anasını görmeye gelir; bu tanrıçanın Ares'i daha önce hiç görmemiş olan rahipleri, onun içeri girmeye kalktığını görünce gözlerini dört açarlar ve dışarı atmaya kalkarlar; o da gider başka bir kentten takviye getirir, rahipleri hırpalar, geri atar ve anasının yanına gider. İşte buradan gelir diyorlar, Ares bayramlarındaki bu dayak töreni.

64. — Kadınlarla kutsal yerlerde birleşmek ya da bir kadının kolları arasından çıktıktan sonra yıkanmadan kutsal bir yere girmek yasağı da Mısır'dan gelir. Mısırlılardan ve

Yunanlılardan başka hemen herkes, kadınlarla kutsal yerlerde de sevişirler ve bir kadının kollarından çıkıp yıkanmadan bir tapınağa geçebilirler; çünkü insanı hayvanla bir tutarlar ve hayvanların hem yerde dolaşanlarının, hem de kanatlılarının, gerek tapınaklarda ve gerekse tanrılara ayrılmış yerlerde çiftleştiklerini görmektedirler; bu, tanrıların hoşuna gitmeyen bir şey olsaydı diye sonuç çıkarırlar, hayvanlar da yapmazlardı.

Mısırlılar ve Hayvanlar

65. — İşte bu yoruma dayanmaktadırlar, ama bence hiç de hoş bir şey değildir. – Daha başka dinsel gerekler yanında, Mısırlılar şu diyeceklerim üzerinde de çok titizlik gösterirler: Libya'ya komşu olmasına rağmen, Mısır'da fazla hayvan yoktur; ama din, Mısır'da yaşayanlarına bir kutsallık örtüsü örter; bunların bir bölümü insanlarla birlikte yaşarlar, öbürleri yabandırlar. Hayvanların kutsal sayılması, saygı görmeleri nedendir? Bunları açıklamak dinsel sırların içine girmek olur, bense bu sırları açıklamaktan titizlikle kaçınmak istiyorum; eğer bazı noktalara dokunuyorsam, bunu yalnız bazı zorunlu açıklamalar için yapıyorum. – İşte hayvanlar için bazı uyarılar: Her cins hayvanın kendi bakıcıları vardır, yemlerini onlar verirler; bunlar, kadın erkek Mısırlılar arasından seçilmişlerdir; bu iş babadan oğula kalır. Mısır kentlerinde yaşayanlar, hayvanlara şöyle davranmakla yükümlüdürler: Bir hayvanın adanmış olduğu bir tanrıya dua edecekleri zaman, çocuklarının saçlarını kazıtırlar, ya büsbütün, ya yarısını ya da üçte birini; saçları bir teraziye koyar ve gümüşle tartarlar; ne kadar tutuyorsa, o hayvanın bakıcısına o kadar gümüş verirler, o da bu para ile balık alır, parça parça keser, hayvanlarına yedirir. Beslenmeleriyle ilgili kurallar böyledir. Eğer birisi bu hayvanlardan birisini bilerek öldürürse ölüm cezası görür; istemeyerek öldürmüşse, rahiple-

rin kesecekleri bir para cezası öder. Ama eğer ölen bir ibis, ya da doğan ise, bilmeyerek de yapsa, öldüreni öldürürler.

66. — Şüphesiz evcil hayvan pek çoktur. Ama eğer kediler bazı kazalara kurban gitmeselerdi, bu daha da çok olacaktı. Dişi kedi yavruladığı zaman erkek kediye sürtünmez; erkek kedilerse dişilere yanaşmak isterler, ama boşuna, o zaman dişilere bir oyun oynarlar; yavruları ya hile ile ya da zorla kaparlar; öldürürler ama yemezler; yavrusuz kalan dişi yeniden yavrulamak ister, bunun için de erkeğe yanaşır, zira bu cins hayvanlarda analık içgüdüsü vardır. Başkası: Yangın çıktığı zaman kediler bir çeşit kutsal çılgınlığa tutulurlar: Mısırlılar, onları korumak için, kedileri ortaya alıp bir zincir yaparlar, hatta yangını söndürmeyi bile unuturlar, kediler aralarından kaçar, alevlerin içine atılırlar. Mısırlılar bunu büyük kayıp sayarlar. Eğer bir evin kedisi doğal bir ölümle ölürse, o evde oturanların hepsi kaşlarını kazıtırlar; eğer ölen köpekse, kafa da beraber bütün gövde kazanır.

67. — Kedi öldüğü zaman Bubastis'e götürülür ve tahnit edildikten sonra özel bir mezarlığa gömülür; köpek leşleri kutsal tabutlara konup öldükleri kentte gömülür; firavun faresi (ichneumon) de öyle. Sivri sıçan ve doğan Buto'ya götürülür, ibis Hermapolis'e. Ayı pek azdır; kurtlar tilkiden pek büyük olmazlar; bunların ikisini de leşin bulunduğu yere gömerler.

68. — İşte şimdi de timsah. Kışın en kötü dört ayında hiçbir şey yemez; dört ayağı vardır, ama hem durgun suda, hem de karada yaşar. Karaya yumurtlar ve karada kuluçkaya yatar. Hemen bütün gününü karada, geceyi ırmakta geçirir; zira ırmağın suyu güzel yıldızların ve çiylerin havasından daha sıcak olur. Bildiğimiz hayvanlar içinde bu kadar küçük doğduğu halde bu kadar çok büyüyen tek hayvan budur; zira yumurtası kaz yumurtasından daha büyük değildir ve yumurtadan çıktığı zamanki büyüklüğü de o kadardır; ama büyüdüğü zaman boyu on yedi dirseği bulur, hatta geçer bi-

le. Gözleri domuz gözlerine benzer; dişleri boyuna uygundur, uzun ve çıkıntılıdır. Hayvanlar içinde dili olmayan bir tek odur ve altçenesi oynamaz, bu bakımdan da tektir, üstçenesini oynatır. Güçlü pençeleri vardır, derisi pul puldur ve bu pullar sırtta delinmez bir kabuk yaparlar. Gözleri su içinde görmez, ama dışarıda, görüşü olabildiği kadar delicidir. Su içinde yaşadığı için, ağzının içi sülük doludur. Dörtayaklılar ve kuşlar yanına yaklaşmaz, yalnız sinekkuşu ile iyi geçinir, çünkü işine yarar; sudan karaya çıktığı zaman ağzını açar (genellikle Zephyros rüzgârına karşı), sinekkuşu ağzına girer ve sülükleri yutar; böylece hafiflediği için mutludur ve sinekkuşuna zararı dokunmaz.

69. — Mısırlılardan bir bölümü timsahı kutsal tutar, öbür bölümü tersine düşman sayar; Thebaililer ve Moiris Gölü çevresinde oturanlar kesin olarak kutsal tutarlar; yalnız bu iki bölgede halk, yetiştirilmiş ve evcilleştirilmiş timsah besler; kulaklarına altından ve incik boncuktan küpeler, ön ayaklarına bilezikler takarlar; yasaların gösterdiği kutsal yiyeceklerle beslerler; ömrü boyunca pek hoş tutulur, öldüğü zaman tahnit edilir, kutsal tabuta konur. – Buna karşılık Elephantine'de kutsal sayılmak ne demek, gereğinde kesip yerler bile. – Bu hayvanların adı krokodil değil, khampsestir; krokodil diyenler Yunanlılardır, çünkü bununla kendi ülkelerinde çit aralarında yaşayan küçük krokodiller ve kertenkeleler arasında benzerlik bulurlar.

70. — Timsah pek değişik biçimlerde avlanır; ben bana en meraklı görünenini anlatmakla yetineceğim. Bir oltaya, yem olarak domuz sırtı geçirilir; bırakılır ırmağın ortasına kadar gitsin; bir yandan da kıyıda canlı bir süt domuzu dövülür. Bunun çığlıklarını duyan timsah ona doğru gelmeye başlar, yolda domuz sırtına rastlar ve yutar; avcı çeker; hayvan karaya alındı mı, ilk iş gözlerini milli çamurla tıkamaktır; bu da oldu mu artık yola getirmek zor değildir; yoksa durum kötüye dönebilir.

71. — Hippopotamlar, yani ırmakatları Papremis bölgesinde kutsaldır, ama Mısır'ın öbür yerlerinde değildir. Bakınız, nasıl bir hayvandır bu: Dört ayaklıdır, ayakları çataldır, öküz ayağına benzer, küt burunludur, yelesi at gibidir, dişleri çıkıntılı, kuyruğu atınki gibi, onun gibi kişner, büyük bir öküz iriliğinde olur; derisi öyle kalındır ki, kurutup kalkan yaparlar.

72. — Nil'de susamuru da yaşar ve kutsal tutulur; balıklardan pul derililer ve suyılanlarından Nil'de yaşayanı ve kuşlardan yeşilbaş ördek kutsaldır.

73. — Bir de Phoinix dedikleri kutsal kuş var. Aslında ben bu kuşu görmedim, yalnız resimlerini gördüm; zaten öyle her zaman görünmezmiş. – Heliopolisliler beş yüz yılda bir diyorlar, yalnız diyorlar gene, babası öldüğü zaman meydana çıkar. Eğer resimleri yeteri kadar doğru bir fikir verebiliyorsa, boyu ve görünüşü şöyle olmalı: Kanatlarının bir bölümü altın sarısı, öbür bölümü kırmızı; kanat yayılımı ve yüksekliği kartalınki kadar. Bu kuşa pek ustalıklı işler yakıştırırlar ki, bana hiç de inanılır gibi görünmemektedir. Babasını mürden (myrrha) bir kalıp içerisine koyar, götürür Arabistan'daki güneş tapınağına gömermiş. Bu iş şöyle olurmuş: Önce mürden yumurta biçimi bir şey yapıyor, taşıyabileceği büyüklükte; sonra bir deniyor, kaldırabilir miyim diye ve bu denemeden sonra başlıyor içini kazımaya, babasını koymak için; babasını içine koyduktan sonra, üstünü gene mürle kapatıyor, böylece kazıyarak çıkan mürün ağırlığı ile babasının ağırlığı aynı olurmuş; üstünü kapattıktan sonra Mısır toprağından alıp güneş tapınağına götürüyormuş. Bu kuş için anlattıkları da budur işte.

74. — Thebai dolaylarında kutsal yılanlar vardır, insanlara hiç saldırmazlar. Boyları küçüktür ve başlarının tepesinde iki boynuz bulunur; ölüsü Zeus tapınağına gömülür, çünkü bu tanrıya adanmış olduğu söylenir.

75. — Arabistan'da bir yer var. Buto dolaylarına yakın düşer, kanatlı yılanlar hakkında bilgi toplamak için oraya gittim. Vardığım zaman yılan kemikleri ve yılan dişleri gördüm, sayılamayacak kadar çoktu; yılan dişlerinden tepeler yapmışlardı, kimisi çok büyük yığınlar halindeydi, öbürleri daha küçük, hatta ortadan da küçük; böyle pek çok yığın vardı. Yılan dişlerinin yığıldıkları bu yer, bir çeşit boğazdır, dağlık bir aralıktan geçildikten sonra büyük bir vadiye açılır; bu vadi Mısır vadisiyle sınır komşusudur. Rivayete göre, ilkbahar geldi mi, kanatlı yılanlar Arabistan'dan Mısır'a doğru uçarlar, buna karşılık bu boğazda onları bekleyen ibisler Mısır'a girmelerine engel olur ve öldürürler. İşte bundan ötürü diyorlar Arabistan'da, ibis Mısır'da o kadar saygı görür ve Mısırlılar da bu kuşa bundan ötürü saygı gösterdiklerini kabul ediyorlar.

76. — İbis şöyle bir kuştur: Şaşılacak kadar karadır; pençeleri turna pençesine benzer; gagası iyice kıvrıktır; büyüklüğü sutavuğu kadar olur; bu dediğim, yılanlarla dövüşen kara ibistir. İnsanların yaşadıkları yerlerde daha çok rastlananlarında (zira iki çeşit ibis vardır) kafa ve boğaz tüysüzdür, tüyleri beyaz olur; yalnız baş, boyun, kanat uçları ve kuyruğun ucu çok güzel kara renktedir; pençe ve gaga öbürleri gibidir. –Yılanlara gelince, bunlar suyılanına benzerler.– Bu kutsal hayvanlar sözünü de burada bitirelim artık.

77. — Gene Mısırlılara gelelim, Mısır'ın ekin ekilen bölgesinde[58] yaşayanlar bütün insanlar arasında hatıralarına en çok bağlı olanlardır ve görüp tanıdığım insanların bu bakımdan en bilgili olanlarıdırlar. Yaşayışları şöyledir; ayda bir defa üç gün üst üste içlerini temizlerler; alttan üstten çıkarıcı ilaçlar ve çareler kullanırlar, çünkü onlarca bütün hastalıklar besleyici maddelerden ileri gelir. Gerçekten dünyanın her bakımdan en sağlıklı insanları, Libyalılardan sonra Mısırlılar-

58 Yani Yukarı Mısır'da. Bataklık bölge olan delta değil (Sayce).

dır; bunu bence Mısır'ın mevsim değişikliği bilmeyen havasına borçludurlar; zira insanı hasta eden şeylerin başında alıştığı şeylerden kopması gelir ve bu da her zaman doğru olan bir şeydir ki, en çok mevsim değişikliklerinden ileri gelir. Speltadan yapılma ekmek yerler; bu ekmeğe "kyllestes" derler. Arpa şarabı içerler, çünkü topraklarında bağ yoktur. Kimi balıkları çiğ olarak ya da güneşte kurutarak yerler, kimilerini de salamurada bırakıp sonra yerler. Kuşlardan çiğ ve tuzlanmış olarak yenilenler bıldırcın, ördek ve küçük boy olanlarıdır; öbür kuşların ve balıkların kutsal olmayanlarını kızartarak ya da pişirerek yerler.

Mısırlıların Başka Görenekleri

78. — Şölenlerde ya da hiç olmazsa zengin evlerinde verilen şölenlerde, yemekten kalkılacağı sırada birisi eline tabut içinde bir ölüyü gösteren tahta bir heykel alır, çepeçevre dolaştırır; o kadar iyi işlenmiş ve boyanmıştır ki, insan sahici bir ölü sanır; bir dirsek, bilemedin iki dirsek boyundadır, bunu her misafirin önünde durup gösterir ve şunları söyler: "Bu ağaca iyi bak ve iyice ye iç; çünkü öldüğün zaman sen de böyle olacaksın." İşte böyle yaparlar şölenlerin sonunda.

79. — Kendi ulusal gelenekleri vardır, yenilerini almazlar; en güzel gelenekleri arasında bir de çağırdıkları bir türkü vardır, Linos türküsü, Fenike'de, Kıbrıs'ta ve daha başka yerlerde de çağrılır, ama ülkesine göre ayrı adlar verilir; Yunanlıların Linos adını verdikleri ağır ve dokunaklı havanın da bu aynı hava olduğunda herkes birliktir; Mısır'da beni şaşırtan pek çok şeyden birisi de buydu ve burada eskiden beri çağrıldığı anlaşılan bu Linos kasidesini nereden almış olabilirler diye kendi kendime soruyordum. Mısır dilinde Linos, Maneros diye çağrılır. Mısırlıların bana dediklerine göre bu, ilk Mısır kralının oğludur ve vakitsiz ölümü üzerine Mısırlılar onu bu yas havasıyla yüceltmişlerdir; bu hava diye eklerler, ilk ulusal marşlarıdır ve hep öyle ve tek olarak kalmıştır.

80. — İşte Mısırlılarla Yunanlılar arasında bir başka benzer nokta, ama bütün Yunanlılarla değil, yalnız Lakedaimonlularla: Gençler yaşlılarla karşılaştıkları zaman kenara çekilir, yol verirler; bir ihtiyar içeriye girdiği zaman yerlerinden kalkarlar. Buna karşılık işte bir görenek ki, hiçbir Yunan topluluğunda yoktur: Günaydın demek yerine, sokaklarda eğilir ve ellerini dizlerine kadar indirirler.

81. — Dizlerine kadar düşen ketenden yapılma saçaklı gömlekler giyerler, bunlara "kalasiris" derler, bu gömleklerin üstüne omuzlarına beyaz yünden bir üstlük atarlar; ama dinsel törenlerde yün giymezler ve yünü kefen olarak da kullanmazlar; dinlerinin yasası bunu yasak etmiştir; Orpheus ve Dionysos dinlerinde de aynı yasaklara rastlanır ki, bunlar da kaynaklarını zaten Mısır'dan ve Pythagorasçılardan almışlardır. Bu dinlerden olanlar da yün içinde gömülmek hakkına sahip değillerdir. Bu konuda bir kutsal hikâye yaygındır.

82. — Mısırlıların buldukları şeylerden birkaçı daha: Ayların ve günlerin her birinin hangi tanrıya adanmış olduğunu, bir insanın doğduğu güne bakarak başına neler geleceğini, nasıl öleceğini, nasıl bir adam olacağını tahmin etmeyi onlar bulmuşlardır. Yunanistan'da şiirle uğraşanların yararlandıkları görüşler oradan çıkmadır. Mucizeleri açıklamak bakımından, bütün öbür insanların tümünden daha tecrübelidirler; zira bir mucize olduğu zaman bunu izlerler, sonucunu bir kenara yazarlar ve bir daha buna benzer bir mucize oldu mu, aynı sonuçları beklerler.

83. — Kehanet konusuna gelince, onlara göre bu sanat hiçbir ölümlüye emanet edilmemiştir, sadece belli tanrılara vergidir; orada bir Herakles orakli, bir Apollon, bir Athene, bir Artemis, bir Ares ve bir Zeus orakli ve Buto'da –hepsinden daha yüce tutulan– bir Leto orakli vardır. Zaten kâhinlik çeşit çeşittir, her yerde aynı şekilde yapılmaz.

84. — Hekimliğe gelelim, onlarda bu iş şöyle düzenlenmiştir: Bir hekim, yalnız bir hastalığa bakar, birden fazlasına

bakmaz. Bundan ötürü hekim sayısı çoktur; göz, baş, diş, karın ağrılarına, iç hastalıklarına ayrı hekimler bakarlar.

Ölü Gömme ve Mumya

85. — Şimdi de ölü gömme törenleri ve ağıtlar[59]. Bir evde hatırı sayılır birisi öldü mü, evin bütün kadınları başlarına, yüzlerine çamur sürerler; sonra ölüyü evde bırakıp sokaklara dökülürler, eteklerini bellerine kadar kaldırırlar, memelerini açarlar ve dövüne dövüne sokak sokak gezerler; bütün akrabaları da onlarla beraber giderler; öbür yandan erkekler, onlar da sıvanmış olarak dövünürler. Bu törenden sonradır ki, cenaze tahnit edilmek üzere ölücüye götürülür.

86. — Mumya yapmanın gizlisini bilen, bu işle görevli uzmanlar vardır. Kendisine bir ölü getirildiği zaman, müşteriye boyalı tahtadan, gayet güzel taklit edilmiş modeller gösterir. Bunların en iyisi, diye anlatır müşteriye, adının anılmasını büyük bir günah saydığım kişiye* benzeyenidir; arkasından ikinci bir model gösterir, birinci kadar iyi değildir ve daha ucuzdur, sonra bir üçüncü ve en ucuzu. Bu açıklamalardan sonra sorar ölünün yakınlarına, hangisinden istiyorsunuz diye. Müşteri, fiyatta anlaştıktan sonra gider, mumyacı, evden dışarı çıkmadan işe koyulur. En iyi mumyalama dediğimiz şudur: Önce demir bir kanca ile burun deliklerinden beyni çeker; ama hepsini alamaz, kalanını ilaçla eritir. Arkasından, keskin bir Ethiopia taşı ile ölünün böğrünü uzunlamasına keser ve içindeki her şeyi boşaltır; içini böyle temizledikten sonra hurma şarabından geçirir ve kokular püskürtür; karnına dövülmüş saf mür ve çeşitli kokular doldurur ve diker. Sonra tabii sodyum karbonat içine daldırıp yetmiş gün onun içinde bırakmak suretiyle tuzlar. Yetmiş günden sonra

59 *Ağıtlar. Threnos.* Batı dillerine de Threnler diye geçmiştir.
* Osiris.

çıkarır, yıkar ve baştan aşağı Mısırlıların genellikle yapıştırıcı olarak kullandıkları zamka batırılmış gayet ince tül şeritlerle sarar. Ve ölünün yakınlarına teslim eder, onlar da tam bir insan gövdesine göre yapılmış olan bir tabut hazırlatırlar ve mumyayı içine kapatırlar; kapandıktan sonra ölü odasına götürülür, ayaküstü bir duvara yaslanır.

87. — İşte en pahalı mumyalama budur. Çok masraftan kaçan ve orta karar bir mumya isteyenler ise şöyle yaptırırlar: Mumyacı, ölünün karnını yarıp iç organlarını çıkarmadan, içine sedr ağacından çıkarılan bir yaş şırınga eder; şırınga kıçından yapılır ve sıvının dışarı kaçması önlenir, gereken gün sayısı kadar tuz içinde bırakılır; son gün içerideki sedr likörü çekilir. Öyle kuvvetli bir şeydir ki bu likör, kendisiyle beraber ölünün içinde ne varsa hepsi sıvı halinde dışarı çıkar; tuz eti yer, ölü de bir deri bir kemik kalır. Bundan sonra, fazlasına bakmadan ölüyü teslim ederler.

88. — Şimdi de fakir fukara için üçüncü sınıf mumyalama. Ölünün içi, iç sürdürücü bir tuzla temizlenir, yetmiş gün tuza batırılır ve ailesine teslim edilir.

89. — Hatırı sayılır kişilerin karıları, pek güzel ve pek namlı olan kadınlar, öldükleri zaman hemen mumyacıya verilmezler; ancak üç dört gün geçtikten sonra onlara emanet edilirler. Böylece mumyacının kadına kötü bir şey yapması önlenmiş olur; anlaşılan bunlardan birinin yeni ölmüş bir kadına sataştığı olmuş ve beraber çalıştığı kimseler onu ele vermişler.

90. — Bir Mısırlı veya bir yabancı ırmakta boğulur ya da timsah kaparsa, ölü hangi kente daha yakın yerde ise, o kent ölüyü en iyi şekilde mumyalatıp kutsal bir tabuta koymakla ödevlidir; hiç kimse, yakınları ve dostları bile el süremez, gömme törenini Nil rahipleri kendi elleriyle yaparlar, sanki bir insan değil de bir ruhmuş gibi.

91. — Mısırlılar Yunanlıların, hatta bir kelimeyle, kendilerinden başka hiçbir halkın göreneklerini kabul etmezler. Bu

bakımdan çok kapanıktırlar. Bir tek Thebai bölgesinde, Neapolis yakınındaki büyük Khemmis kenti bunun dışında kalır; bu kentte Danae'nin oğlu Persesu adına bir tapınak vardır; bu tapınak karedir, palmiyelerle çevrilidir. Girişi taş döşelidir; çok büyüktür; taştan yontulmuş iki yüksek heykel vardır. Tapınak duvar içerisine alınmıştır, bunun içinde bir Perseus heykeli durur. Bu Khemmisliler, Perseus'un kendilerine göründüğünü söylerler, kimi zaman yurdun çeşitli bölgelerinde görünürmüş, kimi zaman da içerisinde kendisine ait iki dirsek büyüklüğünde bir sandal bulunan tapınağın içinde ve o göründüğü zamanlar bütün Mısır mutlu olurmuş. Böyle anlatırlar ve Perseus'e Yunan usulü tören yaparlar: Bildiğimiz bütün hareketleri kapsayan jimnastik oyunları gösterirler; ödül olarak sürüler, yün ve deri üstlükler koyarlar. "Perseus neden yalnız size görünür de başkasına görünmez ve onu öbür Mısırlıların tersine neden jimnastik oyunlarıyla kutlarsınız?" diye sorduğum zaman, bana dediler ki, "Perseus kendi sitelerindendir ve Yunanistan'a yelken açan Danaos ile Lynkeus de Khemmislidirler; Perseus'a bu kahramanlardan inerek geliyorlardı." Ve sözlerine ekliyorlardı, Perseus Yunanlıların da doğruladıkları bir nedenle, yani Libya'dan Gorgo'nun başını geri götürmek için Mısır'a geldiği zaman, onların yanına gitmiş ve bütün yakınlarını tanımış. Zaten Khemmislilerin adını anasından öğrenmiş olarak geliyormuş Mısır'a ve kendi adına tertiplenen oyunları isteyen de kendisiymiş.

Lotos ve Papirüs

92. — Bütün bu anlattığım görenekler, bataklığın güneyinde yaşayan Mısırlılarındır; bataklık bölgede yaşayanların görenekleri de öbür Mısırlılarınki gibidir. Ayrıca her birinin damı altında, Yunanlılarda olduğu gibi yalnız bir kadın yaşar; ucuz yaşayabilmek için kendilerine özgü olan şu kay-

naklardan yararlanırlar. Irmak taşıp da ovayı deniz gibi kapladıktan sonra suyun yüzünde, Mısırlıların lotos dedikleri zambaktan pek çok yetişir. Bunları toplarlar, güneşte kuruturlar, lotosun göbeğini ki, haşhaşa benzer, döverler, ateşte pişirir, ekmek yaparlar. Lotosun kökü de yenir; tatlımsı bir tadı vardır; elma iriliğinde ve yuvarlak olur. Başka zambaklar da vardır, onlar da öbürleri gibi suda yetişirler ve güle benzerler; yemişi aynı kökten süren ve aynı bitkinin yanında büyüyen asalak bir çanak içinde oluşur; tıpkı eşekarılarının yaptıkları bal peteğine benzer; içinde zeytin çekirdeği iriliğinde pek çok çekirdek bulunur, bunlar hem taze, hem de kurutulmuş olarak yenilebilir. Papirüse gelince, bu bir mevsim bitkisidir, su birikintileri içinde toplandıktan sonra sapını keserler, saptan aşağıda kalan ve bir dirsek uzunluğunda olan yeri yenilir ya da satılır, sapı başka işlerde kullanılır. En iyisi papirüsü kızgın ateşte ızgara yapıp yemektir. İçlerinde yalnız balık yiyerek yaşayanları da vardır; bunlar balığı alırlar, içini temizlerler, güneşte kuruturlar ve öyle yerler.

93. — Irmaklarda sürü halinde yaşayan balıklara pek rastlanmaz; böyleleri daha çok su birikintilerinde olur ve şöyle yaşarlar: Dişilerin döllenme zamanı gelince, sürüler halinde denize doğru göç ederler; erkekler önde gider ve tohum serperler; arkadan gelmekte olan dişiler bu tohumları yutarlar ve sonra doğururlar. Denize vardıktan sonra geri dönüp yeniden su yataklarına gelir ve eskisi gibi yaşamaya devam ederler. Ama bu sefer önde gidenler başkadır; şimdi yol gösterenler dişilerdir; önde bunlar toplanırlar ve daha önce erkekler ne yaptılarsa aynını yaparlar; yumurtaları bir çeşit darı iriliğindedir ve paketler halinde dökerler; peşlerinden gelen erkek balıklar bunları yutarlar; bu tanecikler balık sürüsü kadar çoktur. Erkeklerin yutmadıkları taneler içinden balıklar çıkar ve büyürler. Denize doğru göç zamanında tutulan balıkların başlarının sol yanı bereli olur; geri ırmağa dönüşte ise sağ yanı bereli olur. Bunun nedeni şudur: Denize doğ-

ru göçte, karaya sol yandan sürünerek inerler, ırmağa dönüşte de gene aynı kıyıdan çıkarlar ve akıntıya kapılıp yoldan çıkmamak için, kıyıya sürtünecek kadar yakın geçmeye çalışırlar. – Nil taşmaya başladığı zaman su en önce alçak ve bataklık toprakları basar; buraları su altında kalır kalmaz hemen ufacık balıklarla dolar. Nereden çıkar bunlar? Şöyle sanıyorum: Bir yıl önce Nil çekilirken balıklar en son yumurtalarını balçığın içine bıraktıktan sonra giderler ve yeniden mevsimi gelip, ortalığı yeniden su bastığı zaman, o dediğimiz ufacık balıklar çarçabuk yumurtadan çıkıverirler.

94. — İşte bu balıklar için söyleyeceğim budur. – Batak bölgede yaşayan Mısırlılar ricin çekirdeğinden çıkardıkları bir yağı kullanırlar, bu yağa “kiki” derler ve bunu veren bitkiyi ırmak kıyıları boyunca ve su basan yerlerde ekip yetiştirirler, oysa yabanisi Yunanistan’da kendiliğinden yetişir, ama Mısır’da ekerek yetiştirirler ve bereketli ürün alırlar, ama kokusu berbattır. Topladıktan sonra isteyen ezerek yağını çıkarır, kimisi kaynatır, çıkan suyu toplar. Oldukça koyu bir sıvıdır ve zeytinyağı gibi aydınlatma maksadıyla kullanılır, ama kokusu kötüdür.

95. — Çok sivrisinek olur ve bundan korunmak için bakınız ne yaparlar: Bataklığın üst yanında oturanlar kulelere çıkıp yatarlar; çünkü rüzgâr, sivrisineğin o kadar yüksekte uçmasına elvermez. Batak bölgede oturanlar, kule yerine başka bir çare bulmuşlardır; herkesin evinde bir ağ vardır, gündüz balık tutar, gece uyuduğu yatağın üstünde buna sarınıp yatar. Başka bir örtü örtünse sivrisinek üstünden gene sokar; ama ağ olunca yanına bile yaklaşamaz.

96. — Taşıt gemilerini Mısır akasyasından yaparlar, bu ağaç Kyrene lotosuna benzer ve özünden zamk çıkarılır. Akasyayı, aşağı yukarı iki dirsek uzunluğunda parçalar halinde doğrarlar, gemileri bunları tuğla gibi birbirine çatarak yaparlar. Bu iş şöyle olur: Boylamasına kesilmiş uzun omurgaların arasına bu iki dirseklik tahta parçalarını çakarlar;

tekne meydana çıkar, sonra iki bordayı, omurgalar üzerine enlemesine konulan bir tabanla birleştirirler. Yanları tutmak için kaburga eğrisi kullanmazlar, bunun yerine ek yerlerini papirüsle iyice kalafat yaparlar. Dosdoğru omurga içinden geçen bir tek dümen kullanırlar; direk akasyadan, yelkenler papirüstendir. Kuvvetli rüzgâr olmadıkça bu gemiler ırmağı çıkamazlar, kıyıdan yedekte çekilirler. Akıntı doğrultusunda olduğu zaman ise şöyle yaparlar: Kamış, saz ve tamarixi birbirine dolayarak yaptıkları bir çeşit salları ve iki talant kadar çeken delik bir taşları vardır. Sal, geminin pruvasına bağlanır ve akıntıya bırakılır; taş başka bir iple geminin arkasına bağlıdır. Sal akıntıya kapılıp hızla ilerler ve "Baris"i de (bu gemilerin adı böyledir) peşinden sürükler; arkaya bağlı olan taş dibi tarar ve geminin akıntıya kapılıp yoldan çıkmasını önler. Bu gemilerden pek çok vardır ve bazıları binlerce talant ağırlığında yük taşıyabilirler.

97. — Nil taşıp da her yanı bastığı zaman su yüzünde yalnız kentler görünür, tıpkı Ege Denizi'nin adaları gibi; Mısır'ın geri kalanı deniz olur; yalnız kentler meydanda kalır. Böyle olduğu zaman, gemiler artık ırmak yatağını izlemekten kurtulurlar, ovada yüzerler. Böylece Naukratis'ten kalkıp Memphis'e giden bir yolcu, piramitlerin yanından geçer; bu yol her zaman yoktur, başka zamanlar Delta izlenerek gidilir ve Kerkasor yanından geçilir. Kanobos'tan deniz yoluyla Naukratis'e giderken ovadan geçilip Anthylla kentine ve bir de Arkhandros kentine varılır.

98. — Bu ikisinden Anthylla, belli başlı kentlerden birisidir, saltanat sürmekte olan kralın karısına ayakkabı sağlamak üzere özel olarak ayrılmıştır; Mısır'ın Persler eline geçmesinden bu yana böyle âdet olmuştur. Öbür kent, bana kalırsa, adını Danaos'ın damadından, Akhaios oğlu Phtioslu Arkhandros'tan almıştır; dediğim gibi buranın adı Arkhandros kentidir; belki başka bir Arkhandros da vardır; ama hiç şüphesiz bu bir Mısır adı değildir.

Mısır Kralları ve Bıraktıkları Eserler – Menes

99. — Şimdiye kadar kendi araştırmalarımı, kendi yargılarımı ve kendi gözümle gördüklerimi anlattım. Şimdi de bana Mısırlıların anlatmış olduklarını olduğu gibi aktaracağım; araya elbette kendi kişisel gözlemlerimi de ekleyeceğim. – Rahiplerin bana anlattıklarına göre, Mısır'ın ilk kralı Menes şunları yapmıştır: Önce Memphis'i koruyan bendi yaptırmıştır. Irmak eskiden Libya tarafından kum dağı yönünde akıyormuş, Menes, Memphis'in aşağı yukarı yüz stad kadar yukarısında ve ırmağın güney kolu üzerinde bir bent ördürterek eski yatağı kurutmuş ve ırmağın iki dağ arasından geçmesi için yeni bir kanal kazdırtmıştır. Bugün de Persler, eski yatağına dönmesini önlemek için bu dirseğe çok önem verirler ve bendi her yıl onarırlar; zira ırmak bendi çökertir ve bu yana taşarsa, Memphis olduğu gibi su altında kalmak tehlikesiyle karşılaşır. İşte bu Menes ki, Mısır'ın ilk kralıydı, ırmağı başka yana aktarıp bu toprakları kazandıktan sonra, burada bir kent kurmuştur; bu kent şimdiki Memphis'tir; Memphis bugün de Mısır'ın dar bölümündedir. Bunun arkasından, kentin dışında, kuzey ve batı yörelerinde (zira doğuyu Nil kapatmaktadır) ırmaktan beslenen bir göl kazdırtmış, sonra kentin içinde büyük ve anılmaya değer bir Hephaistos tapınağı yaptırtmıştır.

Kadın Kral Nitokris

100. — Rahipler bana bir kitap açıp, bundan sonra gelen üç yüz otuz kralın adını okudular; bunca insan nesli içinde, on sekiz Ethiopialı ve bir tek kadın, yerli bir kadın vardı; öbürleri erkektiler ve Mısırlıydılar. Kraliçe olan kadın, Babilli Nitokris'le aynı adı taşıyordu. Bana şöyle anlattılar: Mısır kralı bu Nitokris'in kardeşiymiş, ama Mısırlılar kralı öldürüp başa onu geçirmişler, o da kardeşinin kanını gütmüş sa-

nıyorum, pek çok Mısırlıyı hıyanetlikle öldürmüş. Yeraltında büyük bir salon yaptırmış ve açılış töreni yapılacak diye, kardeşinin ölümüne ön ayak olduklarını bildiği pek çok Mısırlıyı çağırtmış, bir şölen vermiş; ama niyeti başkaymış: Şölenin ortasından gizli bir yerden gelen ırmak sularını üzerlerine çevirtmiş. Bana bu kadın hakkında başka bir şey söylemediler, yalnız onun bu niyetini gerçekleştirdikten sonra, kendi başına da böyle bir şey gelmesinden korkarak, kendini içi kül dolu bir odaya attığını söylediler.

Moiris

101. — Öbür kralların, adlarını yaşatacak önemli işler yaptıklarına dair bir şey söylemediler, yalnız bunların sonuncusu olan ve Hephaistos tapınağının kuzey yönündeki giriş bölümünde hatırası kalmış bulunan Moiris[60] için bir şeyler anlattılar; o da bir göl kazdırtmış ki, çepeçevre kaç stad yer kapladığını ileride söyleyeceğim, bir de piramitler yaptırtmış, bunların büyüklüklerini de bu gölden söz ettiğim zaman bildireceğim. Bu bunları yapmış, ama öbürleri hiçbir şey yapmamışlar.

Sesostris

102. — Şimdi bunları atlayıp onlardan sonra gelen Sesostris[61] adlı krala geçiyorum; rahiplerin bana anlattıklarına göre, bu kral yanına savaş gemileri alıp Arap Körfezi'nden yola çıkmış, Erythreia Denizi kıyılarında yaşayan halkları hük-

---

60 *Moiris* diye bir kral olmamıştır. Mısır dilinde meri göl demekti (Sayce). Herodotos belki de Moiris Gölü'nü kazdırmış olan Amen-Em-Hat III'ü (On ikinci sülaleden İÖ 2900 suları) kastediyor, ama o zaman da bu kralı iki bin yıl kadar gençleştirmiş oluyor.

61 *Sesotris.* On dokuzuncu sülaleden Ramses II. Moiris'in bin ya da iki bin yıl sonraki halefi. Mısır'ın en çok ülke almış, en zorlu kralı olarak bilinir. (İÖ XVI. yüzyıl suları)

mü altına almış ve bu deniz seferi sonunda, suları sığ olduğu için kıyılarına yanaşılamayan bir denize kadar ulaşmıştır; oradan Mısır'a dönmüş diye devam ediyorlar anlatmaya, bu kez yanında kalabalık bir ordu ile anakaradan geçip, kendisine karşı koyan bütün ulusları dize getirmiş. Bağımsızlıklarına sımsıkı bağlı yiğit kişilere çattığı yerlerde, onları nasıl yendiğini belirtmek üzere, üzerine kendi adını, yurdunu ve bu ulusu yenmiş olduğunu bildiren yazıtlar yazılı sütunlar diktirmiş; savunma yapmadan teslim olan kentlere diktirdiği sütunların üzerine ise, daha önce savaşçı kişilerle çarpışıp onları yendikten sonra ne yazdırmışsa aynı şeyleri yazdırdıktan sonra, altına kadın üreme organını gösteren heykelcikler uydurmuş, böylelikle ora halkının miskinliğini ele güne ilan etmiş oluyormuş.

103. — Bütün anakarayı bir baştan bir başa geçtikten sonra, Asya'dan Avrupa'ya atlamış ve Skythlerle Thraklara da boyun eğdirmiştir. Mısır ordusunun son durağı burasıdır sanıyorum; zira diktirdiği sütunlara buralarda da rastlanır, ama oradan ötede artık yoktur. Oradan geri dönmüş ve Phasis'e gelmiştir. Ordunun bir kolu burada kalmış, yerleşmiştir; ama bunları Sesostris kendi isteğiyle mi bırakmış, yoksa askerler bu gezginci seferlerden usanıp Phasis kıyılarında kalmayı kendileri mi istemişler, orasını iyi bilemiyorum.

104. — Kolkhisliler, besbelli Mısırlıdırlar; bunu ben başkalarından işitmeden önce kendim anlamıştım. Bir kez bunu aklıma koyduktan sonra, başkalarından da sorup soruşturdum; Kolkhisliler Mısırlıları, Mısırlıların Kolkhislileri hatırlamalarından daha iyi hatırlıyorlar; bununla beraber Kolkhisliler, Mısırlılara bakılırsa, Sesostris ordusundan kalmadırlar; derilerinin karalığına ve saçlarının kıvırcık oluşuna bakıp ben kendim de bu kanıya varmıştım. Şüphesiz bundan bir şey çıkmaz, zira böyle başka halklar da vardır; ama beni asıl etkileyen şu olmuştur: İnsanlar arasında yalnız Kolkhisliler, Mısırlılar ve Ethiopialılar sünnet olurlar. Filistin'deki

Fenikeliler ve Suriyeliler, kendileri söylerler ki, bu âdeti Mısırlılardan almışlardır; Thermodon ve Parthenios ırmakları kıyılarında yaşayan Suriyeliler ve komşuları Makronlar da bunu Kolkhislilerden öğrendiklerini söylerler. Sünnet yapan halklar yalnız bunlardır ve anlaşıldığına göre Mısırlılar gibi yapmaktadırlar. Bu âdeti kim kimden aldı, Mısırlılar mı Ethiopialılardan, yoksa bunlar mı onlardan? Bunu bilemem; zira belli bir şey ki, bunlarda bu âdet çok eskidir. Ama Mısırlılarla ticaret yapan halklar bunu Mısır'dan öğrenmişlerdir, bu konuda ayrıca söz götürmez bir kanıt vereceğim: Yunanistan'la ilişki kuran Fenikeliler, artık Mısırlılar gibi, yeni doğan çocukların üreme organlarını sünnet ettirmeyi bırakmışlardır.

105. — Kolkhislilerin Mısırlılarla akrabalığını gösteren başka hiçbir belirti yoktur. Sadece şu var ki, Mısırlılar da, onlar da keteni aynı biçimde işlerler; yaşayışlarında ve dillerinde benzerlikler vardır. Yunanlıların Sardunya keteni dedikleri, Kolkhis ketenidir; Mısır'dan gelenine Mısır keteni derler.

106. — Mısır kralı Sesostris'in baş eğdirdiği ülkelerde diktirdiği sütunlara gelince, bunların çoğu kaybolmuştur; ayakta kalmış olanlarını, üzerlerine işlenmiş kadın üreme organları ve yazılarıyla birlikte, Filistin Suriyesi'nde kendi gözlerimle gördüm. Ayrıca İonia'nın iki yerinde, bu savaşçının kaya üzerine işlenmiş resimleri vardır, birisi Phokaia–Ephesos yolu üstünde, öbürü Sardes'ten İzmir'e giden yol üzerindedir[62]; bu iki yerde de iki buçuk dirsek yüksekliğinde bir heykel oyulmuştur, sağ elinde kargı, sol elinde yay tutar;

---

62 Bu heykeller kayaya işlenmiştir, bugün de yerlerinde durmaktadırlar. İzmir'den otuz kilometre kadar ötede Karabel dağ zinciri üzerindedir. Bozulmadan kalmış olanı bir savaşçıyı gösterir, elinde bir yay ve mızrak tutar, başında taç, üstünde dizlerine kadar inen bir gömlek vardır. Ama bu heykeller Mısır sanatı belirtisi taşımazlar ve Sesostris'in anıtları değildirler (Sayce, sayfa 180, not 5).

öbür donatımları da gösterilmiştir; Mısır harfleriyle bir yazı kazılmıştır, anlamı şudur: "Ben, bir omuz vuruşta bu ülkeyi yendim ve aldım." Adını, yurdunu yazdırmamıştır, ama bunları başka biçimde belirtmiştir. Bu heykeller, görenlerden bazılarına göre, Memnon'un heykelleridir; böyle diyenler gerçekten çok uzaktırlar.

107. — Hükmü altına aldığı uluslardan toparladığı pek çok kişiyi de beraberinde götüren bu Sesostris için, rahipler bana şunları anlatırlar: Ülkesine döndüğü zaman, Pelusion ağzındaki Daphne'ye vardığında kardeşi ki, Mısır'ı ona emanet etmişti, onu çocuklarıyla beraber gelip kendisine konuk olması için çağırmıştı; bu kardeş evin çevresinde fırdolayı odun yığdırmış ve hiçbir yerinden geçit vermeyen odun yığınına ateş verdirtmiş. Sesostris, durumun farkına varınca hemen karısına danışmış, çünkü sefere çıkarken onu da beraber almıştı; altı tane çocukları vardı, kadın bunlardan ikisini alev alev yanan odun yığınlarının üstüne bir köprü gibi uzatmayı öğütlemiş; bunların üstüne basarak dışarı çıkabileceklerdi. Sesostris öyle yapmış: Çocuklardan ikisi böyle yanmışlar, geri kalanları babasıyla birlikte kurtulmuşlar.

108. — Mısır'a dönüşte Sesostris, kardeşini cezalandırdı, yendiği ülkelerden toparlayıp getirmiş olduğu insan yığınlarını çeşitli işlerde çalıştırdı: Hephaistos tapınağına onun zamanında taşınmış olan taşları, o kocaman taşları sürükleyenler bu tutsaklardır ve bugün Mısır'ı çizgileriyle dolduran kanalları kazmaya zorlananlar da gene onlardır, böylece ve istemeden, eskiden at ve araba ile yolculuk yapılan bu ülkeyi attan ve arabadan yoksun bırakmışlardır. Aslında dümdüz bir ülke olan Mısır, bu tarihten sonra atı da, arabayı da unutmuştur; bunun nedeni ülkeyi boydan boya kesip bölen bu çok sayıdaki kanaldır. Kralın her yanı böyle kanallarla donatması, ırmak kıyısında değil de içerideki kentlerde oturan Mısırlılara su götürmek isteme-

sindendir, zira bunlar ırmak yatağına çekildiği zaman su sıkıntısına düşüyorlar ve acı kuyu suları içmek zorunda kalıyorlardı.

109. — Mısır'da bu kadar çok kanal bulunmasının nedeni budur. – Gene rahipler bana dediler ki, bu kral bütün toprakları Mısırlılar arasında bölüştürmüş, herkesin payına aynı ölçüde toprak düşmüştür; her toprak sahibi yılda bir ve belli zamanda kira gibi bir şey ödüyor, kral da kendisine bu yoldan bir gelir sağlamış oluyordu. Irmak bunlardan birinin toprağını yerse, o adam gidip krala durumu anlatıyor, bunun üzerine Sesostris adamlarını gönderip toprağı ölçtürüyor, ne kadarının eksildiği saptanıyor ve köylü vergisini o ölçüde eksik ödüyordu; bana öyle gelir ki, sonradan Yunanistan'a da geçmiş olan geometrinin kökeni budur. Gnomon'u[63], güneş saatini, günün on ikiye bölünmesini ise, Yunanlılar Babil'den öğrenmişlerdir.

110. — Ethiopia'da hüküm süren tek Mısırlı prens bu kraldır; anıt olarak Hephaistos tapınağı önündeki taş heykelleri bırakmıştır; bunlardan otuzar dirsek boyundaki ikisi kendisiyle karısıdır; dört tane de çocukları vardır, bunlar da yirmişer dirsek boyundadırlar. Çok zaman sonra Persli Dareios, bunların önüne kendi heykelini diktirmek istemiş, ama Hephaistos rahibi bunu hoş karşılamamıştır; Dareios'un zaferlerinin, Mısırlı Sesostris ile ölçüştürülemeyeceğini söylemiş; zira Sesostris, Dareios'un yenmiş olduğu düşmanlardan daha az kalabalık olmayan nice ulus arasında, Skythlere de baş eğdirmişti, oysa Dareios bunu başaramamıştı. Başarıları kendisininkini aşmayan bir adamın heykelinin bu büyük kralın anıtının önüne geçirilmesi doğru olamazdı. Dareios bu cüreti bağışlamıştır derler.

---

63 *Gnomon.* Güneşin durumunu göstermek için gölgesini ölçtükleri dikili taş (Milot).

Pheron

111. — Öğrendiğime göre, Sesostris ölünce, krallık oğlu Pheron'a geçmiştir[64], bu, askerlikten yana bir işe girmemiş, yalnız şöyle bir kaza sonucu kör kalmıştır: Irmağın çok taşkın olduğu bir zamandaydı; derinlik on sekiz dirseği bulmuştu ortalığı su bastıktan sonra, bir rüzgâr esti, büyük dalga kaldırdı; bu kral diyorlar, o zaman delice bir kendini beğenmişliğe kapılarak kargısını yakaladı ve dalgayı vurdu; hemen arkasından gözleri bozuldu ve görmez oldu. On yıl kör kaldı; on birinci yıl Buto kentinden bir orakl ulaştı; vakit tamam olmuştu. Gözleri artık açılacaktı, ama bunun için gözlerini bir kadın sidiği ile yıkaması gerekiyordu, ancak bu kadın, kocasından başka kimseye yaklaşmamış ve başka dost tutmamış bir kadın olacaktı. Önce kendi karısının sidiğini denedi; gözleri açılmadı; bundan sonra sıraya koyup hepsini denedi; gözleri açıldığı zaman, kurtarıcı banyoyu sağlayan kadın dışında, denenen öbür kadınların hepsini, bugün Erythrobolos (Kırmızı toprak) denilen kentte topladı; onlarla beraber bütün kenti de ateşe verip yaktı. Sidiği gözlerine iyi gelen kadını da kendine aldı. Hastalıktan kurtulduktan sonra belli başlı tapınaklara adaklar sundu; bunlardan birisi özellikle anılmaya değer; bu, güneş tapınağındaki iki dikili taştır, ikisi de yekparedir, yükseklikleri yüz dirsek, genişlikleri sekiz dirsektir, göz alıcı bir anıttır.

Proteus ve Helene Hikâyesi

112. — Ondan sonra gelen, bana dediklerine göre, Memphisli birisidir, adı Yunan söyleyişine göre Proteus'tur ve bugün Memphis'te pek güzel, pek bakımlı bir kutsal yeri

---

64 *Pheron.* Bütün Mısır krallarının ortak adı olan Pharaon'un değiştirilmiş biçimi. Herodotos'un bunu özel ad sandığı tahmin ediliyor.

vardır; Hephaistos tapınağının güney yüzünün karşısına düşer. Tyr Fenikelileri bunun çevresinde otururlar ve bütün buralara Tyrlular mahallesi denir. Proteus'un bu yerinde, Yabancı Aphrodite tapınağı denilen bir tapınak vardır. Bu tapınak, Tyndareos kızı Helene için kurulmuş olsa gerektir[65], bana anlatılan ve Helene'yi Proteus'un yanında gösteren hikâyeden ve Aphrodite'ye takılan "yabancı" sıfatından ben böyle çıkarıyorum. Çünkü bu tanrıça, başka hiçbir tapınağında böyle anılmış değildir.

113. — Helene hakkındaki sorularıma rahiplerin cevapları şudur, Alexandros, Sparta'da Helene'yi kaldırdıktan sonra yurduna doğru denize açıldı. Ege Denizi'ne vardığı zaman ters rüzgârlar onu Mısır Denizi'ne attılar ve rüzgâr düşmediği için Mısır kıyılarına, tam Nil'in Kanobos denilen ağzına ve Tarikheia'ya yanaştı. Kıyıda bir Herakles tapınağı vardı – bugün de vardır; bir köle, sahibinden kaçmak ve kendisini bu tanrıya adamak isterse, derisine birtakım kutsal dövmeler yaptırır, o zaman kimse ona dokunamazdı. Bu yasa kurulduğundan bu yana hâlâ geçerlidir. Alexandros'un köleleri, tapınağın bu özelliğini öğrenince, efendilerini bırakıp yürüdüler, girip tapınakta oturdular, tanrıya dualar ettiler, Alexandros'u suçladılar, ona kötülük olsun diye bütün yaptıklarını sayıp döktüler. Helene'yi nasıl kaçırdığını ve Menelaos'a karşı işlediği suçu anlattılar. Bu suçlamaları rahiplere söyledikleri sırada, Nil'in bu ağzında vali olan Thonis de orada bulunuyordu.

114. — Bu adamları dinleyen Thonis, Proteus'a haber vermek üzere hemen Memphis'e bir rapor gönderdi: "Bir yabancı geldi," diyordu, "Troya soyundan; Yunanistan'da bir günah işlemiş olmakla suçlanıyor; ev sahibinin karısını kaçırmış; birçok da malını almış ve rüzgâr sürükleyip senin

---

65 Euripides, Helene trajedisini Herodotos'un anlattığı biçimiyle ve güzelleştirerek vermiştir.

kıyılarına, yanımıza atmış. Bırakalım, hiç ceza görmeden yeniden denize açılıp gitsin mi, yoksa getirdiklerini elinden alalım mı?" Proteus cevap olarak bir haberci çıkardı, şu yönergeyi gönderdi: "Bu adam, evinde konuk kaldığı kimseye karşı bir günah işlemiş olmakla suçlandığına göre, kim olursa olsun yakalayıp bana gönderiniz, bakalım burada neler söyleyecek!"

115. — Bu emri alan Thonis, Alexandros'u yakaladı, gemilerine el koydu, varını yoğunu ve Helene'yi ve tanrıya sığınmış olan kölelerini de yanına katıp Memphis'e gönderdi. Bunlar geldiğinde Proteus, Alexandros'tan kim olduğunu ve gemilerinin hangi ülkeden geldiğini sordu. Nereden olduğunu, ülkesini, adını söyledi, yolculuğunu, gemilerinin nereden geldiğini açık açık anlattı. Bunun üzerine Proteus, Helene'yi nereden getirdiğini sordu; sözün burasında Alexandros, lafı uydurup kaydırmaya başladı, gerçeği söylemeye yanaşmadı, ama tanrıya sığınmış olan adamları, onun lafını ağzına tıkayıp hıyanetliğini sayıp döktüler. Sonunda Proteus, yargısını şu söylevle patlattı: "Rüzgârın yoldan çıkarıp ülkeme attığı bir konuğu öldürmeye gönlüm razı gelseydi, sana gösterdiği konukseverliğe karşı ağır bir hıyanetle karşılık vermiş olduğun Yunanlının öcünü senin gibi bir alçakta bırakmazdım. Sana evini açan adamın karısına sataştın; bu kadarla da kalmadın; aykırı uçuşunda peşinden gelmesi için ona kanat da verdin; gözün doymadı, üstelik konuğu olduğun evi de soydun. Ama ben bir konuğu, kendisine bir fırsat tanımadan vurmak istemem, bu kadını ve eşyaları burada bırakacaksın, –bunları kendi gelip arayacağı güne kadar, o Yunanlı için yanımda saklayacağım– sen ve yol arkadaşların üç gün içinde ülkemden çıkıp gidiniz, başka bir yer bulunuz demir atmak için; yoksa düşmana ne yaparsam, size de onu yaparım!"

116. — Rahiplerin bana anlattıklarına göre, Helene, Proteus'un yanına böyle gelmiş; zaten bana öyle geliyor ki, bu hikâyeyi Homeros da biliyordu; ama herhalde anlattığı des-

tana layık bulmamış olacak ki, bunu bilerek küçümsemiştir, ama bildiğini de belli etmiştir; bu, İlyada'nın, Alexandros'un göçebe gezişini ve Helene'yi kaçırırken, en son Fenike'deki Sidon'a yanaşmadan önce, nasıl o kıyıdan bu kıyıya atıldığını anlatan (ve destanın başka bir yerinde tersi söylenmiş olmayan) dizelerinden anlaşılmaktadır. Bu olaya Diomedes'in Başarıları'nda dokunur. – Orada görünüyordu, diyor.

Bu, kadın elinden çıkma göz alıcı dokumalar
ki tanrı benzeri Paris getirmişti Sidon'dan
Engin deniz üstündeki maceralı yolculuğunda
Soylu Helene'yi kaçırırken uzaklardaki yurduna.
Öbür belirti de Odysseia'nın şu dizelerindedir:
Zeus kızının böyle şifalı ilaçları vardı
Polydamna, Thon'un karısı
vermiş ona bunları, bereketli topraklarında
Mısır'ın, ki orada çok bol yetişir
şifalı bitkilerle zehir yan yana.
İşte Menelaos'un Telemakhos'a söyledikleri:
Geminin sıla özlemi çeken burnu Mısır'da bağlı kaldı
Zira tanrılar ille de kurban istiyorlardı benden.

Bu dizeler[66] pekâlâ gösteriyorlar ki, Homeros, Alexandros'un Mısır'dan geçtiğini biliyordu; zaten Suriye, Mısır'a sınırdaş olur, Sidon'un sahibi olan Fenikeliler de Suriye'de yaşarlar.

117. — Bu dizelerden[67] ve özellikle bu bölümden de açıkça belli oluyor ki, Kıbrıs destanı Homeros'un değildir, başkasınındır. Çünkü Kıbrıs Destanı'nda Alexandros'un, sütli-

---

66 Birincisi İlyada VI. 289–292. Öbür ikisi Odysseia IV. 227–230 ve 351–352.

67 Herodotos'un yorumunun bu dizelere ve özellikle Odysseia'dan alınanlara tam olarak uymadığına dikkat edilmiştir. Kopya sırasında metnin bozulmuş olabileceğini düşünenler vardır.

man bir denizde uygun bir rüzgârla yapılan bir yolculuktan sonra, Sparta'dan ayrıldığının üçüncü günü, Helene ile birlikte İlion'a varmış olduğu söylenir; oysa İlyada'da ikisinin beraber başıboş denizlerde dolaştıkları anlatılır.

118. — Ama Homeros'u ve Kıbrıs Destanı'nı bırakalım artık. – "Yunanlıların İlion üzerine anlattıkları hikâyeler aslı astarı olmayan şeyler midir, yoksa gerçek midir?" diye sorduğum zaman, rahipler bana kaynağın Menelaos'un kendisi olduğunu söyledikleri şu hikâyeyi anlatmak suretiyle cevap verdiler. Helene'nin kaldırılması üzerine, güçlü bir Yunan ordusu Menelaos'u desteklemek için Teukros'un topraklarına çıkar; asker karaya çıkıp ordugâh kurulduktan sonra, İlion'a aralarında Melenaos'un da bulunduğu elçiler gönderilir. Surlardan içeri alınırlar ve Alexandros'un kaçırdığı Helene'nin ve servetin geri verilmesini ve bu haksız sataşmanın ödetilmesini isterler; ama Troyalılar, sonradan da hep yapacakları gibi, Helene'nin de, çalındığı söylenen servetin de kendilerinde olmadığını söylemekte ağız birliği ederler, yeminler ederler; bunların Mısır'da olduğu ve Mısır kralı Proteus'un elinde duran şeylerden kendilerinin sorumlu tutulmalarının yanlış olacağını bildirirler. Yunanlılar, kendileriyle alay edildiğini sanarak kenti kuşatır ve sonunda alırlar. Ama bakarlar ki, Helene yok ve kendilerine başta ne söylendiyse gene aynı şey söyleniyor, sonunda inanırlar ve Melenaos'u Proteus'un yanına gönderirler.

119. — Menelaos Mısır'a gelir, Memphis'e doğru yelken açar; olanı biteni dosdoğru anlatır; çok iyi karşılanır, bir sıkıntı çekmemiş olan Helene'yi alır ve onunla beraber bütün servetini geri getirir. Ama Menelaos, bütün bu iyiliklerine karşılık Mısır'a haksızlık etmiştir. Yola çıkacağı sırada uygun rüzgâr bulamadığı için olduğu yerde kalmış; bu böyle uzayınca, dine aykırı bir kurban kesmek istemiş; iki Mısırlı çocuk almış, bıçakla boyunlarından kesmiş. Sonradan bu suç ortaya çıkınca paçaları tutuşmuş, gemileriyle beraber Lib-

ya'ya kaçmış. Oradan nereye gitmiş? Mısırlılar bunu bana söylemediler. Bana anlattıkları bu olayları kimisi, biz kendimiz sorup soruşturarak öğrendik derlerken; kimisi de bunlar burada oldu, onun için iyi biliriz demişlerdir.

120. — Mısırlı rahiplerin anlattıkları bunlardır. Helene için anlatılanlara ben şu düşünceleri ekleyeceğim: Eğer Helene İlion'da olsaydı, Alexandros istese de istemese de Yunanlılara geri verilirdi. Zira gerek Priamos, gerekse soyu sopu, Alexandros Helene'yi çatısı altında tutacak diye kendi canlarını, çocuklarının canını ve yurdunu ortaya koyacak kadar çılgın olamazlardı. Hatta başlangıçta öyle olsa bile, Yunanlılarla yapılan her savaşta, yığınla Troyalı arasında Priamos'un çocuklarından iki üç tanesinin de öldüğüne bakarak (zira destanlarda anlatılanlara inanmak gerekirse, bunların katılmadıkları bir tek savaş yoktur) diyorum, böylesine felaketler karşısında Priamos, başına yağan belalardan kurtulmak için, hatta kendi sevgilisi bile olsa, Helene'yi Yunanlılara geri verirdi, ben böyle düşünüyorum. Ayrıca Priamos ihtiyarladığı zaman, krallık Alexandros'a geçmeyecek, yönetim ona katılmayacaktı, Priamos ölürse taht ondan daha yiğit olan büyüğü Hektor'a kalacaktı[68] ve onun da hem ken-

---

68 Priamos'un oğulları arasında, yerine kimin geçeceği açısından bir sıralama yapmanın gereksizliği açık olmakla beraber, Herodotos'un bu tartışma üzerinde fazlaca durduğu görülüyor. Ama daha önce de söylediğimiz gibi (not 2), Herodotos bu anlatıları masalımsı yanından soyup belli bir ölçüde gerçeğe yaklaştırma eğilimindedir. Herodotos'un pozitif bir açıklama amacıyla ve ciddiyetle yaptığı şeyi daha sonra Lukianos (Suriyeli Yunan hatip ve filozofu, İS 125–192), şaka ve alayla yapmıştır. "*Ne Aias o kadar boylu, ne de Helene dedikleri kadar güzeldi. Ben gördüm, akça pakça ve kuğu kızı denecek kadar uzun boyunluydu* (masala göre Helene, kuğu biçimine girmiş Zeus'ün Leda'dan olma kızıdır), *aşağı yukarı Hekabe yaşında bir ihtiyarcıktı, nasıl olmasın ki, kendisini bir defa da Herakles'in çağdaşı olan Theseus kaçırmıştı, oysa Troya'yı ilk olarak dedelerimizin zamanında Herakles almıştı.*" Burada yapılan şey, aynı kişiler için uydurulan hikâyeleri birbirine yaklaştırıp sonuca ulaşmak isteğinin nasıl gülünçlüklere vardığını göstermektir.

disinin, hem de öbür Troyalıların başlarına bu kadar bela açan suçlu bir kardeşi koruması düşünülemezdi. Gerçek şu ki, Helene'yi geri verirlerdi ve kötü niyetli olmadıkları halde Yunanlılar onları düzenbaz sayıyorlardı; şüphesiz benim kendi görüşüm, tanrı onlar için bir yıkım hazırlamıştı, ta ki tanrıların büyük haksızlıkları büyük cezalarla cezalandırdığını herkes görsün, ibret alsın diye. İşte benim doğru olduğunu sandığım hikâye budur.

Kral Rhampsinitos

121. — Bana dediklerine göre, Proteus'tan sonra yerine Rhampsinitos[69] geçmiştir ve bu da saltanatının anıtları olarak, Hephaistos tapınağının batı avlusu ile bu avlunun karşısına diktirdiği yirmi beş dirsek boyundaki iki heykeli bırakmıştır; Mısırlılar bunlardan Boreas rüzgârından yana bakanına yaz, Notos yönündekine ise kış adının verirler. Yaz dediklerine taparlar, dualar ederler; kış dedikleri için de tam tersini yaparlar.

a) Zenginlik bakımından, bana dediler ki, bu kralın o kadar çok gümüşü varmış ki, kendinden sonra gelen kralların hiçbirisi, değil onu geçmek, yaklaşamamış bile. Hazinelerini iyi saklayabilmek için, bir yüzü saray dışına bakan taş bir oda yaptırmış. Ama mimarın niyeti kötü ve şöyle bir düzene başvurur: Taşların arasına öyle bir tane koyar ki, iki hatta bir kişi duvardan kolayca alabilirdi. Odanın yapımı bitince kral hazinelerini buraya yığdı; aradan zaman geçti; işçi sonunun yaklaştığını anlayınca oğullarını çağırdı (iki oğlu vardı), sırf kendilerini düşünerek ve onlara rahat bir hayat sağlamak için, kralın hazine odasını hileli yaptığını açıkladı; taşın enini boyunu, nasıl kaldıracaklarını ayrıntılarıyla anlattı ve bu sözleri iyice kafalarına yerleştirirlerse, kralın maliye ba-

69 *Rhampsinitos.* Yirmici sülaleden Ramses III olabilir.

kanları gibi olacaklarını söyledi. Öldü; oğulları işe başlamak için çok beklemediler; kral sarayına gittiler, gece vakti taşın yerini buldular, kolayca yerinden çıkardılar ve epeyce şey kaldırdılar.

b) Kral gelip odayı açtığı zaman şaşırdı, torbalardaki gümüş azalmıştı; kimden kuşkulanmak gerektiğini bilemiyordu, zira oda iyice kapalıydı, mühürlere dokunulmamıştı. İki üç sefer daha açtı kapıyı; her seferinde biraz daha azalıyordu, çünkü hırsızlar çalmaya ara vermiyorlardı. O zaman bakınız ne yaptı: Ağlar ördürdü, gümüş torbasının çevresini bunlarla donattı. Hırsızlar gene geldiler; birisi içeriye girdi ve torbanın yanına gelir gelmez tuzağa yakalandı. Başına bir bela geldiğini anlayınca kardeşini çağırdı, başına geleni söyledi, onu hemen odaya girip kafasını kesmesi için zorladı, çünkü yüzünü görecekler, bu falancadır diyecekler, o zaman kendinden başka suç ortağının kafası da kesilecekti. Öbürü de kurtuluşu bu düşüncede buldu, bir iki demeden istenileni yaptı; sonra taşı yerine koydu ve evin yolunu tuttu, kardeşinin kafasını da beraber götürüyordu.

c) Günü gelip de kral hazineye girince şaşıp kaldı, ağlara yakalanmış başsız bir gövde vardı, ama hazineye dokunulmamıştı, girecek çıkacak bir yer de görünmüyordu. Büsbütün aklı karıştı ve şöyle yaptı: Hırsızın ölüsünü duvara astırdı, köşeye bucağa gözcüler koydu, gözyaşı döken, acıyan olursa yakalayıp getirmeleri için emir verdi. Ölünün asılmış olmasını düşünmek anasına dayanılmaz geliyordu; bunu öbür oğluna da söyledi ve kardeşinin ölüsünü, ne yapıp edip oradan almasını ve kendisine getirmesini emretti; eğer bu dediğini yapmaz, yan çizerse, gidip kralı görecek ve hazineden çalınanların onda olduğunu söyleyecekti.

d) Ana, elinde kalan oğlunu böyle sıkıştırıyordu, çocuk baktı ki, ne dese meram anlatamayacak, şöyle bir hileye başvurdu: Birkaç eşek aldı, semer vurdu, içleri şarap dolu tulumlar yükledi; sonra eşekleri önü sıra güttü. Asılı ölüyü göz-

leyen nöbetçilerin yanına gelince, tulumlardan ikisini üçünü, boğazlarına bağlı ipleri çözüp açtı, şaraplar ortalığa saçıldı; bağırıp çağırarak başını dövmeye başladı, eşeklerden hangi birine bakacağını şaşırmış gibiydi. Şarabın ziyan olduğunu gören nöbetçiler, ellerine birer kap geçirip doldurmaya koyuldular; sanki pek öfkelenmiş gibi onlara küfür etmeye başladı; nöbetçiler onu yatıştırmaya çalıştılar; az sonra yatışmış gibi yaptı, bağırıp çağırmayı kesti; sonunda eşeklerini toplayıp yolun kenarına çekti, yüklerini düzeltti. Her kafadan bir ses çıkıyordu, adamlardan biri şakalar yaptı, o da pek hoşlandı, tulumlardan birini onlara verdi, az sonra herkes yerlere serilmişti, kimsenin yerinden kımıldayacak hali kalmamıştı ve içmekten başka şey düşünmüyordu; onu da gelip kendileriyle beraber içmeye çağırdılar; o da onlara uydu, oturup beraber içmeye koyuldu. Bir yandan içiyor, bir yandan onu pohpohluyorlardı, o kadar ki, sonunda bir tulum daha açtı; çok içildi; nöbetçiler gırtlaklarına kadar dolmuşlardı, sonunda her biri bir yana sızıp kaldı. Gece bastırmıştı, adam, kardeşinin ölüsünü çözdü ve alay eder gibi, nöbetçilerin sakallarının sağ yanını kazıdı; sonra ölüyü eşeklerinden birine yükleyip eve götürdü; anasının isteğini yerine getirmişti.

e) Hırsızın ölüsünün çalındığını duyan kral küplere bindi; bu kötü oyunları oynayanı ille meydana çıkarmak istiyordu; şöyle yaptı ki, ben buna pek inanamıyorum: Kendi öz kızını bir geneleve koydurdu, isteyen herkesi kabul etmesini buyurdu; yalnız kendini vermeden önce, onlardan ömürlerinde yaptıkları en iyi ve en kötü şey ne ise onu kendisine anlatmalarını isteyecekti; hırsızın durumuna uyan bir şey anlatan olursa yakalayacak, dışarıya bırakmayacaktı. Kız, babasının emirlerini yerine getirdi. Durumu öğrenen hırsız, kralla bir daha çekişmek istedi; şöyle yaptı: Yeni ölmüş bir adamın kolunu omuz başından kesti, mantosunun altına gizleyip kızın yanına gitti. Kral kızının yanına girdi: Kız, herkese sorduğunu ona da sordu; kardeşi hazine odasında tuzağa ya-

kalandığı zaman onun kafasını kesmişti, işlediği en ağır suç buydu, böyle cevap verdi; ama yaptığı en ustaca iş nöbetçileri sarhoş edip kardeşinin ölüsünü kaçırmasıydı. Bu sözleri duyan kız, onu yakalamak istedi; ama hırsız karanlıktan yararlanarak, ölüden kesmiş olduğu kolu uzattı, kız bu kolu yakaladı ve bırakmadı, katilin kolunu yakaladığını sanıyordu; ama hırsız kolu bırakıp kapıdan savuştu gitti.

f) Kral bu olayları duyduğu zaman, adamın zekâsına ve korkusuzluğuna hayran kaldı; her yana adamlar salıp ilan etti ki, gelsin kendisini bildirsin, ona bir şey yapmadıktan başka, büyük iyiliklerde de bulunacaktır. Hırsız inandı ve geldi. Rhampsinitos pek hoşnut kaldı, onu insanların en beceriklisi sayıp kızıyla evlendirdi; zira ona göre Mısırlılar başka insanlardan üstündüler, ama bu Mısırlılardan da üstündü.

122. — Bana bir de şunu anlattılar: Bu kral, Yunanlıların Hades diye bildikleri tanrının yanına diri olarak inmiş ve orada Demeter ile zar atmış, kâh kazanmış, kâh kaybetmiş, sonunda Demeter'in kendisine armağan ettiği altın iplikle dokunmuş bir peşkirle yeniden yeryüzüne dönmüş. Rhampsinitos'un cehenneme inişinden, daha doğrusu çıkışından beri, bana dediklerine göre, Mısırlılar bir bayram kutlarlar, bu bayramın bugün de kutladığını biliyorum, ama nedeni gerçekten bu mudur, onu bilemiyorum. Rahipler o gün için de kendi elleriyle bir manto dokurlar, içlerinden birinin gözlerini bir bezle bağlarlar, üstüne bu mantoyu giydirip Demeter tapınağının yolu üzerine bırakır ve oradan geri dönerler; bu gözleri bağlı rahibi iki kurt alır, kentten yirmi stad ötedeki Demeter tapınağına kadar götürürmüş, öyle diyorlar, sonra da geri getirir, aldıkları yere bırakırlarmış.

123. — Bu çeşit hikâyelere inanabilen bir kimse Mısırlıların bu hikâyelerine de inanabilir; ben buraya sadece çeşitli yerlerden dinlediklerimi aktarıyorum. Cehenneme egemen olan tanrılar, Mısırlılara göre, Demeter ve Dionysos'tur. İn-

san ruhunun ölümsüz olduğunu ilk olarak söyleyenler de gene Mısırlılardır, onlara göre, ölen bir kimsenin ruhu peş peşe öbür canlıların gövdesine girer ve karada, denizde ve havada yaşayan bütün hayvanları devrettikten sonra yeniden insan gövdesine gelir; bu göçleri tekmilleyebilmek için üç bin yıl geçmesi gerekir. Bu inanışları kullanan eski Yunanlılar olmuştur; bu inanışları kendilerininmiş gibi göstermişlerdir; kimler oldukları da bilinir, ama ben burada adlarını anmak istemiyorum[70].

Kheops – Piramitler

124. — Rhampsinitos zamanına kadar diyorlar, Mısır'da güzel yasalar geçerliydi ve ülke pek zengindi; ama Kheops ki, ondan sonra gelmiştir[71], kendisini kıyıcılığa kaptırmıştı. Bütün tapınakları kapatmış, Mısırlılara kurban kesmeyi yasak etmiştir; ayrıca herkesi kendisi için çalıştırmıştır. Kimisini Arabistan'daki taş ocaklarından Nil'e kadar taş çekmeye yollamış; kimilerine de bu taşları gemilere yükleyip karşı kıyıya geçirmek, oradan da Libya dağlarına kadar taşımak işini vermiştir. İşyerinde sürekli olarak yüz bin işçi çalışıyordu ve üç ayda bir nöbet değişiyorlardı. İlk on yıl halk, taşların çekildiği yolu yapmak için ezildi; çünkü bu yolu da kendi elleriyle yapmışlardır. Ve bence bu yol piramitten daha az önemli değildir; uzunluğu beş stad, genişliği on kulaç ve en yüksek noktasında yüksekliği sekiz kulaçtır; cilalı taştan yapılmıştır, taşların üzerine hayvan resimleri kazınmıştır. Bu kaldırım ve üzerinde piramitlerin yükseldiği tepelere oyulan yeraltı odaları diyorum, on yıllık emeğe mal olmuştur; Nil'den ayırdığı bir kanalı çepeçevre dolandırıp ada haline

---

70 Belki de Pythagoras'ı kastediyor.

71 Sayce'a göre, piramitleri yapanlar dördüncü sülaledendirler ve Ramses III'den üç bin yıl daha öncedirler.

getirdiği bir yere kazdırdığı bu odaları kral kendisi için mezar olarak yaptırmıştı. Piramit için de ayrıca yirmi yıl harcanmıştır; beher yüzü, sekiz yüz plethron boyundadır, kare biçimindedir, yüksekliği de aynıdır; taşlar cilalıdır ve büyük dikkatle yerleştirilmiştir; taşların her biri otuz ayaktan aşağı değildir.

125. — Piramit şöyle kurulmuştur: Önce kimilerinin "bindirmelik" kimilerinin de "küçük kurban kesme yeri" dedikleri sahanlıklar, üst üste sıralanmıştır. Bunlar yapıldıktan sonra taşlar, kısa kesilmiş ağaçlardan yapılma makinelerle yukarıya çıkarılıyordu; bu makine taşı yerden alıp birinci sahanlığa bırakıyor, bu sahanlıkta da bir makine var, o makine taşı alıp ikinci sahanlığa çıkarıyor ve orada da bir vinç var; çünkü ne kadar sahanlık varsa o kadar da makine var, belki kolay taşınabilir bir tek makine vardı da birindeki taşlar bitirilince öbürüne aktarılıyordu; biz iki türlüsünü de anlatıyoruz, çünkü bize de öyle anlattılar. Böylece ilk yapılan yer, piramidin tepesi oluyor, sonra bir alt bölüme iniliyor ve en son taş, yapının en altına, toprağa en yakın olan yerine yerleştiriliyordu. Yapı süresince işçiler ne kadar bayırturpu, ne kadar soğan, kaç baş sarmısak yemişler, piramidin üzerinde bunları gösteren ve Mısır harfleriyle yazılmış yazılar vardır ve eğer bana bunları okuyup anlatan kılavuzun sözleri aklımda iyi kalmışsa, toplamı bin altı yüz talant gümüş tutuyordu. Bunlar bu kadar tutarsa, varın hesap edin öbür giderleri, harcanan demiri ve işçilerin yiyeceği ve giyeceği ne tutmuştur? Hem şüphesiz bu anıt için harcanan zaman bundan ibaret de değildir, buna bence taşların işlenmesi, taşınması ve bir de yeraltı odalarının kazılması için harcanan zamanı da eklemek gerekir ki, bu da az şey değildir.

126. — Bana dediklerine göre, Kheops o kadar kötü bir adammış ki, para sıkıntısı yüzünden kızını bir geneleve kapatıp, kendisine belli bir para getirmesini istemiş, ama kaç

para olduğunu söylemediler. Babasının buyruğuna istemeyerek boyun eğen kız, kendisi de bir anıt bırakmak sevdasına düşmüş; yanına giren herkesten kendisine bir taş armağan etmesini istemiş. Bu taşları sonradan o maksat için kullanacakmış. Büyük piramidin önüne düşen ortadaki piramit ki, her yanı bir buçuk plethron boyundadır, işte bu taşlarla kurulmuş, bana böyle söylediler.

Khephren

127. — Mısırlıların bana dediklerine göre, bu Kheops elli yıl saltanat sürdü; öldüğü zaman yerine kardeşi Khephren geçti; bunun da kardeşinden kalır yeri yoktu, o da bir piramit yaptırmaktan geri kalmadı, ama onunki Kheops'unki kadar büyük olmadı (ikisini de kendimiz ölçtük; bunda yeraltı odaları ve öbüründe olduğu gibi, Nil sularını aktaran kanal yoktu), Kheops piramidinin içerisinde bir hendek kazılmışmış ve Kheops'un ölüsünün konulduğu yer bir ada gibi ortada kalıyormuş*, öyle söylüyorlar. Yapının temeli, renk renk boyanmış Ethiopia taşındandır; bunun genişliği ve öbürününki kadardır, yalnız öbüründe kırk ayak daha alçaktır; büyük piramide dokunacak kadar yakındır. İkisi de yüz ayak yüksekliğinde bir tepenin üstüne oturtulmuştur. Anlaşıldığına göre, Khephren elli altı yıl hüküm sürmüştür.

128. — Hepsi Mısırlıların hesabınca yüz altı yıl oluyor; yoksulluk yılları, tapınakların kapıları kapalı, hiç açılmıyor. Bu krallardan tiksiniyorlar, adlarını bile anmak istemiyorlar; piramitlerden söz ederken bile, o zamanlar bu yörelerde sürü gezdiren bir çoban Philitis varmış, onun piramitleri derler.

---

* Metin burada çürümüş, okunamıyor.

Mykerinos

129. — Khephren'den sonra diyorlar, Kheops'un oğlu Mykerinos saltanat sürmüş Mısır'da. Bu, babasının tutumunu hiç beğenmezmiş; tapınakları açmış ve sıkıntısının son kertesine gelmiş olan halkı işine gücüne dönmek ve tanrılara kurban kesmekte serbest bırakmış; bütün krallar içinde, adaletten ayrılmayan bir tek o olmuş. Bu doğruluk, ona günümüze kadar gelen Mısır hükümdarları içinde en çok tutulanı olmak onurunu sağlamıştır. Sadece yargılarında doğruluktan sapmamakla kalmıyor, eğer kararına karşı çıkan olursa, zararını kendi cebinden ödüyor ve her isteğini yerine getiriyormuş. Ama uyruklarını bu kadar hoş tutmasına, bu kadar iyi bir yönetim kurmasına rağmen, felaket Mykerinos'u önce kızı ile vurdu; ocağının bu tek evladını ölüm aldı. Yüreğini saran ölüm acısı ile kızını görülmedik şekilde gömdürmek hevesine kapıldı, ağaçtan bir inek yaptırttı, içi boş, üstünü altınla kaplattı, ölüyü – kızının ölüsünü, bunun içinde koydurdu.

130. — Bu inek toprağa gömülmedi; Sais'ten geçerken gördüm; kral sarayında pek şatafatlı bir odanın ortasında duruyordu; içeride gündüzleri tütsü yakılıyor, geceleri, gün ışıyıncaya kadar lamba yanıyordu. Bu ineğin yanındaki bir başka odada yirmi tane kadar çıplak kadın heykeli vardı, pek büyük heykellerdi ve ağaçtan yapılmışlardı ve Sais rahiplerinin bana söylediklerine göre bu, Mykerinos'un haremiydi. Kimdi bu kadınlar? Ben de bana söylenenden fazlasını bilmiyorum.

131. — Bu inek ve kolos heykeller için şöyle diyenler de var: Mykerinos, öz kızına sevdalanmış ve kız istemediği halde onu almış; çocuk acıdan deliye dönmüş ve kendini asmış; o da onu bu ineğin içine koymuş, kızın anası, kızını babasının avcuna teslim eden halayıkların ellerini kestirmiş; canlıyken uğradıkları bu cezayı dediler, bugün de çekmektedirler.

Bana kalırsa hepsi masal, hele heykellerin elleri için söylenenler; eller zamanın etkisiyle kopup düşmüşler ve heykellerin ayakucunda durmaktadırlar, bunu oradan geçerken kendi gözümüzle gördük.

132. — İneğin üzerinde erguvan rengi bir örtü var, dışarıda kalan baş ve boyun kalın bir altın tabakası ile kaplı; boynuzların arasına altından bir güneş dönencesi koymuşlar ki, baştan yukarı kadar çıkmaktadır; inek ayak üstünde durmuyor, dizleri üzerine yatmış; canlı bir inek büyüklüğünde. Mısırlıların, olur olmaz yerde adını anmak istemediğim bir tanrı onuruna her yıl kutladıkları ve göğüslerini döverek inildedikleri bayram gününde bu inek de dışarıya taşınır*. Böylece gün ışığına çıkarılmış olur, zira diyorlar, Mykerinos'un kızı, ölürken babasından kendisine yılda bir defa güneşi görmesine izin vermesini istemiş.

133. — Kızının ölümünden sonra uğradığı ikinci felaket de şu: Buto'dan gelen bir orakl, altı yıl ömrü kaldığı, yedinci yıl içinde öleceği haberini getirdi. Çok gücüne gitti bu sözler, orakle karşı tanrıyı kötüleyen sözler söyledi; babası ve amcası –insanlara çektirdikleri acılar hesaba katılmasa bile– tapınakları kapattıkları, tanrılara karşı günah işledikleri halde diyordu öfkeyle, çok uzun süre yaşamışlardı, oysa kendisi bu kadar dindar olduğu halde sonu bu kadar çabuk gelecekti. Ama orakl, zaten dinine bağlı olduğu için ömrü kısalıyor, diye cevap verdi, yaptığı şey yapması gereken şey değildi; Mısır aslında yüz elli yıllık bir felaketler dönemine girmişti, kendinden önceki iki kral bunu anlamışlardı, ama o anlamamıştı. Bu sırrı öğrenen Mykerinos, artık ömrünün azaldığını bir kez kafasına koyduktan sonra, birçok lamba getirtti, gece olunca bunların hepsini yaktırıyor, yiyip içmeye koyuluyordu; gece gündüz demiyordu; gölleri, ormanları dolaşıyor, gençliğin en taşkın zevkleri aradığı yerleri dört dönü-

* Adını anmak istemediği tanrı Osiris'tir.

yordu. Ömrünü böyle geçirmekle ve geceyi gündüze katmakla, altı yerine on iki yıl yaşamış olmayı ve böylece orakli yalancı çıkarmayı kuruyordu.

134. — Babasınınkinden çok daha küçük bir piramit bırakmıştır; bir yanı üç plethrondan yirmi ayak azdır. Kare biçimindedir ve yarıya kadar Ethiopia taşından yapılmıştır; bunu yosma Rhodopis'e mal eden Yunanlılar vardır, ama yanılmaktadırlar, hatta bana öyle geliyor ki, Rhodopis'in kim olduğunu bilmeden konuşmaktadırlar; yoksa böyle bir piramidin masraflarını öyle bir kadının omuzlarına yükleyemezlerdi, çünkü bu masraf binlerce talantla bile hesap edilebilecek gibi değildir; şunu da unutmamalı ki, Rhodopis, ömrünün çiçeğini Mykerinos zamanında değil, Kral Amasis zamanında yaşamıştır. Gerçekte Rhodopis, piramit bırakan krallardan çok sonra gelmiştir; bu kadın Trakyalıdır, Hephaistopolis oğlu Samoslu İadmon'un kölesiydi ve işte bunu doğrulayan hatırı sayılır bir kanıt: Delphoililer, Aisopos'un ölümünden ötürü kime diyet vermeleri gerektiğini ısrarla araştırdıkları zaman bir tek kişi ortaya çıkmıştır; bu bir başka İadmon'du, İadmon'un oğullarından birinin oğlu olan İadmon; demek ki Aisopos, İadmon'un malıydı.

135. — Rhodopis'i Mısır'a Samoslu Xanthos getirmişti: Sanatını icra etsin diye getirilmişti, ama önemli bir para karşılığında azat edildi. Bu parayı ona Mytileneli bir adam, Skamandronymos'un oğlu ve şair kadın Sappho'nun erkek kardeşi Kharaxos sağlamıştı. Rhodopis özgürlüğünü böyle kazanmıştır; Mısır'da yerleşti ve çok alımlı bir kadın olduğu için büyük bir servet biriktirdi, şüphesiz bir Rhodopis için büyük, ama böyle bir piramit yaptırmaya yetecek kadar büyük değil. Onun servetinin onda biri ne kadardır, bunu bugün de isteyen görebilir ve böyle koskoca bir piramidi ona mal etmek büyük abartma olur. Rhodopis, Yunanistan'da hatırasını yaşatacak bir şey bırakmak istemiş, bunun için de kimsenin aklına gelmeyen bir armağan sunmayı tasarlamış,

bir sunu ki, başka hiçbir tapınakta bulunmasın ve Delphoi'ye adını yaşatacak bir sunu göndermiştir. Servetinin onda birini ayırmış, bununla bütün bir öküzü kebap edebilecek kadar çok sayıda demir şişler yaptırmıştır; servetinin bu iş için ayırdığı onda biri ile kaç tane yapılabildiyse o kadar şiş yaptırmış ve bunları Delphoi'ye göndermiştir; bunlar bugün de orada, hepsi bir arada, Khiosluların, mihrabın karşısında yaptırdıkları sunak yerinin arkasında durmaktadır. – Zaten Naukratis'te pek iç çekici zevk kadınları bulmak zor değildir. Bu sözünü ettiğimizin adı o kadar yayıldı ki, Yunanlılar içinde Rhodopis adını duymayan kalmadı; daha sonra Yunanistan'da Arkhidike adında birisi de dillere destan olmuştur, ama öbürü kadar değil. Kharaxos'a gelince, Rhodopis'i azat edip Mytilene'yle döndüğü zaman, Sappho kendisini tatlı tarafından epeyce azarlamıştır.

Kral Askyhis

136. — Rhodopis'i bırakıyorum artık. Mykerinos'tan sonra dediler rahipler bana, Asykhis Mısır kralı oldu; Hephaistos tapınağının doğuya bakan kapısını bu yaptırmıştır; kapıların en büyüğü ve en güzeli budur. Kapıların hepsinde oyma figürler ve her yapıda bulunan süslemeler vardır, ama hiçbiri bunun yanına yaklaşamaz. Dediklerine göre, onun zamanında para kıt olduğu için Mısır'da bir yasa çıkarılmış, bu yasaya göre birisinden borç alan bir kimse, babasının ölüsünü rehin gösterirmiş; bir de şu: Borç alanın aile mezarı üzerindeki bütün hakları alacaklıya geçiyormuş; eğer bu şartla borç alan bir kimse borcunu ödemezse, başına gelecek olan şey, öldüğü zaman kendi aile mezarlığına, da, başka herhangi bir yere de gömülememekti; yakınlarından biri ölse onu da rehin ettiği mezara gömemezdi. – Bu kral kendinden önceki Mısır krallarından daha öne geçmek için anıt olarak kerpiç bir piramit bırakmıştır ki, üzerinde şu yazıt okunur:

"Öbür taş piramitlere bakıp beni hor görme; tanrı Zeus nasıl öbür bütün tanrılardan üstünse, ben de öbür piramitlerden üstünüm. Zira bir bataklığın dibi kanca ile karıştırılırsa kil çıkar, bundan kerpiç kesilir, işte beni de böyle yaptılar."

Kör Kral Anysis

137. — Bu kralın yaptığı işler bu kadardır. Ondan sonra Anysis kentinden, gözleri görmez birisi tahta geçmiş[72], öyle diyorlar, kendi adı da Anysis'miş. Onun zamanında güçlü bir Ethiopia ordusu yürümüş Mısır'ın üzerine, başında Ethiopialıların kralı Sabakos varmış. Kör kral, batak bölgeye doğru kaçmış ve Ethiopialı elli yıl süreyle Mısır'a hâkim olmuş. Ve belli başlı iş olarak şunu yapmış: Bir Mısırlı bir suç mu işledi, onu öldürtmüyor, suçunun önemine göre bir ceza veriyordu ki, o da suçluyu doğduğu kentin çevresinde toprak setler yapma işlerinde çalıştırmaktı. Kentlerin oturdukları toprak böylece yükselmiş oluyordu; bu kentler ilk olarak Sesostris zamanında, kanalları açanların elleriyle yükseltilmişlerdi; Ethiopialıların zamanında bir kez daha yükseltilmiş oldular. Genel olarak Mısır kentlerindeki bu toprak düzeyi yükseltmesi işinde, sanıyorum en yükseğe çıkmış olan Bubastis'tir. Bu kentte tanrıça Bubastis'e ait pek göz alıcı bir tapınak vardır, öbür tapınaklar daha büyük, daha pahalı olabilirler, ama hiçbiri gözleri bunun kadar sevindirmez. Bubastis, Yunanlıların Artemis'idir. Tapınağı şöyledir:

138. — Girişi saymazsak bir ada gibidir: Su, ayrı iki kanalla Nil'den getirilmiştir ve bu iki kanalın suları birbirine

---

72 *Anysis, "Dördüncü sülaleden Ases-Kaf ile yirmi beşinci sülaleden Sabako, üç bin yıldan fazla bir arayla ayrılırlar"* (Sayce). Sabako'nun yendiği Mısır kralı, diye ekliyor, Saisliydi. Yunanlıların Bokkoris dedikleri Bak-En-Raf'tı. Ethiopia kralı bunu yakalamış ve diri diri yaktırmıştır. Bu Ethiopialı, İÖ VIII. yüzyılda yirmi beşinci sülaleyi kurmuştur. Asurlar kralı Sargon, bunu 720'de Raphia'da yenmiştir.

karışmaz: İkisi de giriş bölümüne kadar geldikten sonra biri sağdan, öteki soldan kuşatır; ikisi de yüz ayak genişliğindedir ve üstlerine ağaçlar gölge salarlar. Giriş on kulaç yüksekliğindedir ve altı dirsek boyunda pek güzel figürlerle süslenmiştir. Tapınak kentin ortasına düşer; kenti çepeçevre dolaştığın zaman her yerden görünür; çünkü kentin üzerine oturduğu toprak yükselmiş, ama tapınak aynı düzeyde kalmıştır, onun için kolayca görünür. Çevresi taşa oyulmuş figürlerle süslü bir duvarla çevrilmiştir; bu surun içinde pek büyük ağaçlardan meydana gelen bir kutsal koruluk vardır, bu koruluğun ortasında da içinde kutsal heykelin bulunduğu büyük tapınak kurulmuştur; tapınağın eni ve boyu bir staddır. Taş kaldırımlı bir yolla gidilir; bu yol üç stad çeker, agoradan geçer ve gündoğusu yönüne gider; genişliği dört plethron kadardır; bu yolun iki yanında gökyüzüne kadar boy vermiş ağaçlar dikilidir; Hermes tapınağına kadar gider. İşte bu tapınak da böyledir.

139. — Ethiopialı gitmiş ve bu gidiş saltanatının sonu olmuş, bu konuda bana anlatılan şudur: Bir rüya görmüş ve apar topar kaçıp gitmiş. Yanında bir adam duruyormuş ayakta ve ona Mısırlı rahiplerin hepsini toplayıp kılıçtan geçirmesini söylüyormuş. Bu rüya ona kendisini bir gâvurluk yapmaya doğru itip, sonra da tanrıların ya da insanların gazabına uğratmak için yukarıdan tertiplenmiş bir aldatmaca gibi görünmüş; ama o hiçbir şey yapmayacaktı; vakit saat dolmuştu, orakllere göre artık Mısır'daki egemenliğine son vermeli, ülkeyi bırakıp gitmeliydi. – Gerçekten daha Ethiopia'dayken, orakller ona Mısır'da elli yıldan fazla hüküm süremeyeceğini haber vermişlerdi. Durum açıktı verilen süre dolmuştu, gördüğü rüya da zihnini bulandırmıştı, Sarbakos kendi isteğiyle çıktı gitti Mısır'dan.

140. — Ethiopialı Mısır'ı bırakıp gidince, kör yeniden başa geçti; elli yıldan beri içinde yaşadığı bataklık bölgeden çıktı, burada toprak ve külden bir ada yapmıştı. Mısırlılar,

aralarında sıraya koymuşlar, Ethiopialıya sezdirmeden ona yiyecek taşımışlardı, o da onlardan her seferinde biraz da kül getirmelerini istemişti. Bu ada Amyrtaios zamanına kadar gözlerden uzak kalmıştır. Amyrtaios'tan önceki yedi yüz yıldan fazla bir zaman süresinde hüküm sürmüş olan krallar, bu adayı ortaya çıkaramamışlardır. Adı Elbo'dur*; eni boyu on staddır.

Rahip Kral Sethos

141. — Bu kraldan sonra, bana dediklerine göre, bir Hephaistos rahibi tahta geçti, adı Sethos'tu[73]. Bu, kendisi için hiç gerekli görmediğinden, Mısırlıların savaşçı kastını umursamamıştı; bunları inciten şeyler arasında, eski hükümdarların bunlara bağışlamış oldukları toprakları, yani sıra dışı bir bağış olarak verilmiş olan üç plethronluk yerleri de ellerinden aldı. Üstelik Arapların ve Asurların kralı Sennakherib, Mısır üzerine büyük bir ordu göndermişti, Mısırlı savaşçılar yurtlarını savunmak istemediler; başı darda kalan Hephaistos rahibi, tanrısının tapınağına girdi, heykelin karşısında durup başına gelen beladan yakınmaya başladı; böyle sızlanıp dururken uyuyakaldı, rüyasında tanrıyı gördü, yanında duruyordu, ona hiç sıkılmamasını, Arap ordusuna karşı yürümesini, yüzünün yere düşmeyeceğini söylüyordu; gereken savunmayı o sağlayacaktı. Bu rüyaya güvenerek, kendisiyle beraber gelmeye razı olan Mısırlıları alıp yola düştü ve Pelusion topraklarına indi (zira burası Mısır'ın kilididir). Savaşçılardan kimse gelmemişti; yanında esnaf, zanaatkâr ve dükkâncılardan başka kimseler yoktu. Pelusion'a vardıklarında, geceleyin düşman ordusunun üzerine tarlafarele-

---

* Buto Gölü'nün güneydoğu köşesinde.

73 Kim olduğunu bulmak zordur. Sennakherib'in istilası 701'dedir, Tirhakah zamanına rastlar.

ri atıldılar, ok torbalarını, yayları ve kalkan kayışlarına kadar her şeyi kemirdiler, o kadar ki, ertesi gün bunlar silahsız milahsız kaçmaktan başka bir şey yapamadılar ve pek çoğu da öldü. Bugün bu kral, taş bir heykel halinde, Hephaistos tapınağı içinde durmaktadır; bir elinde bir fare ve bir yazıt vardır: "Bana bak ve dinine sıkı tutun."

142. — Buraya kadar anlattıklarım Mısırlılardan ve Mısırlı rahiplerden dinlediklerimdir; dediklerine göre ilk kraldan sonra, sonuncu kral olan bu Hephaistos rahibine kadar üç yüz kırk bir insan kuşağı ve bu kuşaklar sayısınca büyük rahip ve kral gelmiştir. Üç yüz kuşak on bin yıl demektir; çünkü üç kuşak yüz yıl yapar; geri kalan kırk bir kuşak da bin üç yüz kırk yıl tutar. Toplam, on bir bin üç yüz kırk yıl ve bu süre içinde hiçbir tanrı insan kılığında görünmemiş, bana öyle dediler; zaten ne daha önce, ne de daha sonra Mısır'ın öbür kralları zamanında böyle bir şey olduğuna dair bir şey söylemediler. Buna karşılık bu süre içinde, bana dediler ki, güneş dört sefer başka bir yerden doğmuştur; iki sefer battığı yerden doğmuş, iki sefer de doğduğu yerden batmış. Ama bunlar Mısır'ın durumunda bir değişiklik yapmamış; ne toprağın veriminde, ne ırmağın yararlarında azalma olmuş, ne de hastalık ve ölüm oranları yükselmiş.

143. — Benden önce bir gün, tarihçi Hekataois[74], Thebai'de kendi soy zincirini açıklamış ve on altıncı basamaktaki atasını tanrı olarak göstermiş; Zeus rahipleri o zaman nasıl

---

74 Sayce, Herodotos'un okuyucuda yolculuklarını gerçekte olduğundan daha uzaklara kadar götürmüş olduğu izlenimini uyandırmaya çalıştığını söyler. Sayce'ın bu konuda dayanak noktalarından biri de bu bölümdür. Sayce'a göre Hekataios'un görmüş olduğu heykeller Thebai'dedir, Herodotos ise Memphis'tekileri görmüştür. Zaten sayıları da birbirini tutmaz. Herodotos 341 (bölüm 142), Hekataios 345 (bölüm 143) heykel görmüştür. Herodotos'un böyle yapmaktan, yani Hekataios ile aynı heykelleri görmüş olduğu izlenimini uyandırmaktan maksadı, kendisini Thebai'ye de gitmiş gibi göstermektir, oysa oraya hiç gitmemiştir. İddia budur ve ileride aydınlığa kavuşması beklenebilir. Yalnız şu da akla

davrandıysalar, bana da soy zincirim hakkında bir şey söylemediğim halde, aynı şekilde davranmışlardır; beni tapınağın içine aldılar, geniş bir yer; ağaçtan yapılma kolos heykelleri tek tek gösterip saydılar, toplamı tam tamına dediğim sayıyı tutuyordu; zira her büyük rahip sağlığında kendi heykelini yaptırıp buraya koydurmuştu; rahipler bunları bana gösterip sayarlarken, büyük rahipliğin babadan oğula gittiğini de söylemişlerdir; sonuncudan başlayarak bütün heykelleri böylece gösterdiler. Hekataios, soy zincirini saydığı ve kendisini on altıncı basamakta bir tanrıya bağladığı zaman, sayıların da doğruladığı bir başka soy zinciriyle çelişkiye düşmüş oluyordu ve bir insanın bir tanrıdan inebileceği üzerine söyledikleri kabul edilmemişti; çünkü onlar da ona kendi atalarını saymışlar ve burada heykeli bulunan herkesin bir "piromis"den gelme bir "piromis" olduğunu söylemişler ve bir teki de bir tanrının ya da bir kahramanın evladı olmayan üç yüz kırk beş heykeli birer birer sayıp göstermişlerdi. "Piromis", bizim Yunanistan'da "doğru adam" dediğimizdir.

Tanrılar Hakkında

144. — O sırada orada heykeli bulunanların hepsini bu adla andılar ve hiçbirisini tanrılara bağlamadılar. Bu insanlardan önce diyorlardı, Mısır'ı tanrılar yönetiyorlardı ve

---

gelebilir, eğer Herodotos gerçekten anlamda bir ikirciklik yaratmak isteseydi, Thebai'deki heykellerin gerçek sayısını söylemeyebilir, orasını atlayabilirdi. Aslında ilk bakışta uyanan bu kuşku, metnin daha yakından okunmasıyla silinebilir: Memphis rahipleri Herodotos'a 341 kral sayarlar (bölüm 142) ve rahip sayısının da aynı olduğunu söylerler. Arkadan onu içeriye alıp bu heykelleri göstereceklerdir. Bu arada Hekataios akla gelir, sözü açılır, aslında belki de Herodotos'un yaptığı sadece budur. Yalnız burada şunu belirtelim ki, Sayce'ın Herodotos üzerine yaptığı incelemeler ve eleştiriler çok doğrudur. Herodotos'un düştüğü yanlışların, masal ile gerçeğin iç içe durduğu bir dönemde zorunlu olarak epeyce kabarık olduğu meydana çıkmıştır. Ama bunlara kötü niyetle ve bile bile yapılmış diyerek bir yenisini eklemenin gereği de yoktur.

kendileri de insanlarla beraber burada oturuyorlardı ve iktidar her zaman onlardan birinin elinde bulunuyordu; bunların sonuncusu Osiris oğlu Horos'tu, yani Yunanlıların Apollon dedikleri; bu Typhon'u yenmiş ve Mısır'da sonuncu olarak hüküm sürmüştü. Osiris, Yunanistan'da Dionysos'tur.

145. — Herakles, Dionysos ve Pan, Yunanistan'da en genç tanrılar olarak sayılırlar; Pan, Mısırlılara göre bu üçünün en eskisidir ve ilk tanrılar kuşağı olarak gösterilen sekiz tanrı arasında sayılır; Herakles on iki tanrıdan oluşan ikinci kuşağa girer, Dionysos ise bu on ikiden doğan üçüncü kuşaktandır. Mısırlılara göre Herakles, Kral Amasis zamanına kadar kaç yıl yaşadı, daha önce söylemiştim; Pan için daha da uzun derler; bu üçü arasında en kısa ömürlüsü olan Dionysos için de Amasis'e kadar, on beş bin yıl hesap ederler. Mısırlılara göre bu sayılar kesindir, zira yılları titizlikle saymışlar ve olayları yazmışlardır. – Bir de öbür Dionysos'a, Kadmos kızı Semele'nin oğlu denilene bakalım: Günümüze kadar bin altı yüz yıl sayarlar; Alkmene'in doğurduğu Herakles, en çok dokuz yüz yıl kadardır; Penelopeia'dan doğan Pan (Yunanlılar Pan'ı, Hermes'in bir ölümlüden olma çocuğu sayarlar), Troya savaşından daha gençtir, ondan günümüze kadar geçen zaman sekiz yüz yıldan çok değildir.

146. — İşte iki anlatış; isteyen hangisini daha doğru görüyorsa onu kabul eder. Bana gelince, ben düşüncemi yukarıda söyledim. Eğer Semele'den doğan Dionysos ile Penelopeia'dan doğan Pan da Amphitryon oğlu Herakles gibi Yunanlılar arasında ortaya çıkmış ve onlar arasında yıl tüketmiş olsalardı, onların da onun gibi önce insan oldukları, sonra kendilerinden önce gelmiş olan bu tanrıların adını taşıdıkları söylenebilirdi. Ama gerçek bambaşkadır: Dionysos için Yunanlılar derler ki, doğduktan sonra Zeus onu kendi bacağına dikmiş ve Mısır'dan daha öteye, Ethiopia'daki Nysa kentine götürmüş; Pan'a gelince, doğduktan sonra nereye götürüldüğünü söyleyemezler. Bundan ötürü bence, pek bel-

li bir şeydir ki, Yunanlılar bu tanrıların adlarını öbür tanrıların adlarından daha sonra öğrenmişlerdir ve bu adları öğrendikten sonradır ki, onları yaşatmış ve bir soy kütüğü tertipleyebilmişlerdir.

147. — Mısır kaynaklarından aldıklarımı anlattım. Bir de bu ülke üzerine başkalarından edinilebilen ve Mısırlıların da doğrudur dedikleri ayrıntılar var ki, şimdi de onları vereceğim ve bunlara kendi birkaç gözlemimi de katacağım. Mısırlılar, Hephaistos rahibinin saltanatından sonra özgürlüklerine kavuşunca (aslında tarihlerinin hiçbir döneminde başlarında bir kral olmadan yapamamışlardır), Mısır'ı on iki bölgeye ayırmışlar, her birinin başına bir kral koymuşlardır. Bunlar, aralarında kız alıp vererek birbirlerine bağlanmışlar, birbirlerini yerinden etmeye ya da öbüründen daha çoğunu ele geçirmeye kalkışmadan, sıkı bir dostluk içinde birleşip hüküm sürmüşlerdir. Çok önemli tuttukları bu bağlanmanın nedeni şuydu. Bunlar işbaşına geçer geçmez orakl, içlerinden hangisi Hephaistos tapınağında kalır, kaptan kutsal su serperse, onun bütün Mısır'a hâkim olacağını haber vermişti; zira bütün dinsel törenler için hepsi bir araya gelirlerdi.

Labyrinthos

148. — Ortak bir anıt bırakmak istediler ve bu maksatla Labyrinthos'u[75] yaptılar. Moiris Gölü'nün az ötesinde Krokodeilos kenti yörelerinde. Ben gördüm: Sözle anlatılır şey değil. Buna Yunanlıların yaptıkları duvarlara ve başardıkları işlere bakarak bir değer biçecek olan kimse, bunların tümünün Labyrinthos'tan hem daha ucuza, hem de daha az zahmete mal olduğu sonucuna varacaktır. Bununla beraber Ephesos ve Samos tapınaklarıyla haklı olarak övünülebilir.

---

75 On ikinci sülaleden Amen-Em-Hat III'ün yaptırdığı anlaşılıyor. Moiris Gölü'nü de o kazdırmıştır.

Piramitler de öyle, onlar da her türlü övgünün üzerindedirler ve her biri Yunanlıların birçok büyük yapısı değerindedir; ama Labyrinthos piramitleri de geride bırakır. Üstü örtülü on iki avludan yapılmıştır, avluların kapıları karşılıklıdır, altısı kuzeye, altısı güneye bakar; birbiri peşine sıralanmışlardır ve bir tek duvarla çevrilidirler. İçeride iki çeşit oda vardır, birisi yeraltında, öbürü yukarıda, birincilerin üstünde; her birinden bin beş yüz olmak üzere hepsi üç bin oda. Yukarıdaki odaları dolaştık, kendi gözümüzle gördük ve buna göre konuşuyoruz, ama alttaki odaları yalnız dinlediklerimizle biliyoruz, zira saray bekçileri oraları bize göstermekten kesinlikle kaçındılar; orada Labyrinthos'un yapımını başlatan kralların ve kutsal krokodillerin mezarları varmış, bize öyle söylediler. Onun için yeraltındaki odalar hakkında bana neler dedilerse, ben de yalnız onları söyleyebilirim; kendi gözümle gördüklerime gelince, üst kattaki bölümler yarı yarıya insanüstü işlerdir; içinde insanın kaybolduğu avlularda gidip gelerek bu sarayı gezmek bende büyük bir şaşkınlık uyandırdı; bir avludan geçip iç dairelere giriyordum, buradan kapılara çıkılıyordu; bu kapılardan çıkınca gene birtakım odalara giriliyordu, bu odalardan sonra başka avlular geliyordu. Bütün bu yapıları ve duvarları taş damlar örtüyordu; duvarlar heykellerle kaplıydı; avlularda beyaz taş sütunlar vardı. Labyrinthos'un bittiği yerde, büyük heykellerle süslü kırk kulaçlık bir piramit başlıyordu; buna bir yeraltı yolundan geçiliyordu.

Moiris Gölü

149. — Bu Labyrinthos pek güzeldi, ama Moiris Gölü'nün de pek şaşırtıcı yanları vardı (Labyrinthos bu gölün yakınında kurulmuştur); çevresi üç bin altın yüz stad çeker, yani altmış skenes, Mısır'ın denize olan yüzünün bütünü kadar; bu uçsuz bucaksız alanda kuzeyden güneye uzanır, en

derin yeri elli kulaçtır. İnsan eliyle kazılmış, insan emeğiyle yapılmıştır ve yapma bir göl olduğu, aşağı yukarı ortasına rastlayan bir yerde iki tane piramidin yükselmesinden de bellidir, bu piramitlerin su üzerindeki bölümleri elli kulaçtır ve bir o kadarı da suyun altında kalmıştır; her ikisinin de tepesinde taht üzerine oturmuş taştan iki kolossos vardır. Böylece bu piramitlerin yüksekliği yüz kulaç tutmuş olur ki, bu da bir stad ve altı plethron yapar, çünkü kulaç, altı ayak ya da dört dirsek tutar, dört palma bir ayak, altı palma bir dirsektir. Korkunç derecede çorak bir yerdir, gölü besleyecek kaynak yoktur; suyu bir kanal yoluyla Nil'den alır. Su, altı ay Nil'den göle, altı ay da gölden Nil'e akar. Akıntının Nil'e doğru olduğu altı ayda göl balıkçılık sayesinde hazineye günde bir talant gelir sağlar; akıntı göle doğru olduğu dönemde gelir yirmi manadan ibarettir.

150. — Yerliler bana bu gölün yeraltından bir yolla Libya'daki Syrte'ye bağlı olduğunu söylediler[76]; gerçekten batı yönünde ve Memphis'in dimdik tepesinde duran dağın boyunca, toprağın içerilerine doğru uzamaktadır. Gölün kazılmasından sonra toprağı hiçbir yanda göremeyince, merak edip sordum o kıyılarda oturanlardan, gölü kazarken çıkan toprak nereye yığılmış diye. Bana nereye götürüldüğünü gösterdiler ve ben de onlara inandım, çünkü Asurya'daki Ninive'de buna benzer bir olayın geçtiğinden söz edildiğini işitmiştim. Ninive kralı Sardanapal'in hazinesi çok zengindi ve yeraltında saklıyordu; hırsızlar aşırmayı kurdular. Evlerinden başlayarak yeraltından bir yol kazmaya giriştiler ve yönünü ip gerip iyice hesapladıktan sonra, kral sarayına kadar ulaştılar; kazdıkları yerden çıkan toprağı, gece götürüp Dicle'ye, yani Ninive'yi sulayan ırmağa atıyorlardı; ta sonunda, tasarladıkları işi başarıncaya kadar bu böyle gitti. Mısır'da-

---

[76] Libya kıyılarındaki kum banklarından ikisine Syrtis deniliyordu. Büyüğü bugünkü Sidra Körfezi'dir, küçüğü Gabes Körfezi'dir.

ki bu göl kazma işinde de benim öğrendiğime göre, aynı şey yapılmıştır; yalnız bu işi gece değil, gündüz yapıyorlardı; Mısırlılar kazdıkları yerden çıkan toprağı Nil'e döküyorlardı; çünkü ırmağın bu toprakları sürüp götüreceğini biliyorlardı. Gölün işte böyle kazılmış olduğunu söylediler bana.

Psammetikos

151. — Bu on iki kral, doğruluktan ayrılmadılar. Bir zaman geldi, Hephaistos tapınağında bir kurban kestiler; törenin son günü kutsal su serpmeye gitmişlerdi, büyük rahip her zaman olduğu gibi, altın kupalar uzattı ama sayıyı şaşırmıştı, on iki yerine on bir kupa vardı. O zaman en arkadan gelen Psammetikos[77], baktı ki kupa yok, başından bakır tolgasını çıkardı, kaldırdı, kutsal suyu onunla serpti. Öbür kralların da tolgaları vardı ve o anda başlarında duruyordu. Psammetikos'un tolgasını kupa gibi kullanmasında bir art niyet yoktu; ama öbürleri onun bu davranışı ile daha önceki orakl arasında hemen bir ilişki kurdular, orakle göre bakır kaptan kutsal su serpen kişi Mısır'a tek başına hâkim olacaktı; bu söz diyorum, akıllarına geldi; bununla beraber Psammetikos'u ölüme layık görmediler, çünkü sorguya çektiklerinde aldıkları cevaplar, şüphe uyandırmayacak kadar açıktı, sadece onu bataklık bölgeye sürdüler, gelirinin çoğunu elinden aldılar ve Mısır'ın başka bir yerine ayak basmasını yasak ettiler.

152. — Bu Psammetikos daha önce de bir sefer kaçıp gurbete gitmişti, babası Nekos'u öldüren Ethiopialı Sakabos'un elinden kurtulmak için Suriye'ye gitmişti; Ethiopialı,

---

77 Mısır'ı 672'de Esar–Haddon ele geçirmişti, Psammetikos da önce Asuryalıların bir valisi olarak Mısır'ın yalnız bir bölgesini idare ediyordu. Sonra isyan etti, Lydia kralı Gyges'in yardımını sağladı, Momemphis savaşından sonra bütün Mısır'ın tek hâkimi oldu. Yirmi altıncı sülaleyi kurdu (660).

gördüğü rüya üzerine çekip gidince, Sais'te oturan Mısırlılar onu geri çağırmışlardı. İşte şimdi, saltanatı süresince ikinci kez öbür kralların tokadını yiyor, bu uğursuz tolga yüzünden batak bölgeye sürülüyordu. Onların bu onur kırıcı kabalıklarını cezalandırmayı kurdu. Buto'ya birisini gönderip Leto orakline danıştı; Mısırlıların en güvendikleri orakl oradakiydi. Tanrı ona verdiği cevapta, öcün denizden geleceğini ve tunç adamların meydana çıkacağını bildirdi. Önce bu tunç adamların kendinden yana mı olacaklarında ikircikli kaldı. Biraz zaman geçti: Korsanlık için denize çıkmış olan İonialılarla Karialılar, bir gün Mısır'a yanaşmak zorunda kalmışlardı; kıyıya tunç silahlı adamlar çıktılar. Bir Mısırlı, bataklık bölgeye koşup Psammetikos'a, ömründe hiç tunç silahlı savaşçı görmemiş olan insana, denizden "tunç adamlar"ın geldiğini ve ortalığı yağma ettiklerini haber verdi. Anladı, orakl gerçekleşiyordu. İonialılar ve Karialılarla anlaştı, kendilerine büyük çıkarlar sağlayacağına söz verdi ve kendisiyle bağdaşmaya razı etti. Bu bağdaşmadan sonra, kendisinden yana olan Mısırlıların da yardımlarıyla kralları devirdi.

153. — Bütün Mısır'ı hükmü altına alan Psammetikos, Memphis'te Hephaistos için güneye bakan anıtsal kapıları yaptırttı; sonra bu anıtların karşısına Apis için bir saray kurdurdu, Apis ortaya çıktığı zaman burada besleniyordu; bu, çevresini figürlerle süslü sütunlar çeviren bir avludur; sütunlar on iki dirsek boyunda kolos heykellerdir ve çatıyı tutarlar. Apis'e Yunan dilinde Epaphos denir.

154. — Kendisine yardım eden İonialılarla Karialılara Psammetikos, Nil'in iki gecesinde sıralanmış, birbiri karşısına düşen ve Nil'le ayrılan topraklar verdi. Bunlara, "kamplar" adı verilmiştir. Bu topraklardan gayrı, daha ne söz vermişse hepsini yerine getirdi. Onlara Mısırlı çocukları emanet etti, Yunan dilini öğrensinler diye; bugün Mısır'da bulunan tercümanlar, o zaman Yunan dilini öğrenmiş olan bu çocukların torunlarıdır. Onlara verilen yerler Nil'in Pelusion ağzı

üzerindeki Bubastis'in az aşağısına düşer ve deniz kıyısıdır, İonialılar ve Karialılar burada uzun süre oturmuşlardır. Sonradan Kral Amasis onları buradan Memphis'e aldırmış ve Mısırlılara karşı kendisini korumak için bunlardan bir birlik kurmuştur. Onların Mısır'a yerleşmiş olmaları sayesindedir ki, onlarla ilişki kurmuş olan biz öbür Yunanlılar, Kral Psammetikos zamanında ve ondan sonra gelen krallar zamanında Mısır'da neler olup bittiğini tam tamına öğrenebiliyoruz; gerçekten bunlar, başka dil konuşup da Mısır'a girebilen ilk halktırlar. Sonradan ayrıldıkları topraklar, ben oradan geçtiğimde gene o halleriyle duruyorlardı; gemilerini karaya çektikleri yerler ve evlerinin yıkıntıları belliydi.

Leto Orakli

155. — Psammetikos, Mısır'ı işte böyle ele geçirmişti. – Mısır orakli için epeyce şey söyledim, ama daha da söyleyeceğim, çünkü zahmete değer. Bu orakl, Leto'ya adanmıştır; Nil'in Sebennytik denilen ağzına yakın bir yerdeki büyük bir kenttedir; deniz kıyısından ırmak yoluyla çıkılırken oradan da geçilir. Daha önce de söyledim, oraklin bulunduğu bu kentin adı Buto'dur. Bu Buto kentinde bir Apollon ve bir Artemis tapınağı vardır. Leto tapınağına, yani oraklin bulunduğu yere gelince, bu da pek büyük bir yapıdır, yüksekliği on kulacı bulan anıt kapıları vardır, bu duvarlar içerisinde gördüklerim arasında en çok şaşıp kaldığım şey, tanrıçanın mihrabıdır: Yekpare taştan yapılmış, eni boyu birdir ve kırk dirsek tutar. Dam da tek bir taştandır ve dört dirseklik bir çıkıntı yapar.

156. — Bu tapınakta benim için en şaşılacak şey işte bu mihraptı. Bundan sonra Khemmis denilen ada gelir. Buto tapınağı yanındaki geniş ve derin gölün içindedir ve Mısırlılar bu adanın yüzdüğünü söylerler. Doğrusu ben ne yüzdüğünü, ne de yer değiştirdiğini gördüm ve bir adanın gerçekten yü-

zebileceğini işittiğim zaman şaşırdım kaldım. İçinde pek büyük bir Apollon tapınağı vardır ve burada üç sunak bulunur; palmiyeler ve yemiş veren ve vermeyen pek çok ağaç vardır. Bakınız, Mısırlılara göre yüzmesinin nedeni neymiş: Bu ada daha önce yüzer değilmiş, Leto'ya, ki sekiz tanrıdan birisiydi ve Buto'da oraklinin bulunduğu yerde oturuyordu, Leto'ya diyordum, İsis, Apollon'u emanet etmişti; onu Typhon'dan kaçırmak için, bugün yüzer dedikleri adaya saklamıştı; zira Typhon her yanı araştırıyor, Osiris'in oğlunu ille bulmak istiyordu. Gerçekten derler ki, Apollon ve Artemis, Dionysos ile İsis'in çocuklarıdır, Leto onların sadece sütannesi ve koruyucusuydu. Mısır dilinde Apollon Horos'tur, Demeter İsis, Artemis Bubastis'tir. Ephorion oğlu Aiskhylos'un, Artemis'i Demeter'in kızı yapması bu hikâyeden ileri gelir; başka hiçbir kaynak yoktur ve ona gelinceye kadar hiçbir ozan buna dokunmamıştır. – Adanın yüzer oluşunu işte böyle açıklamaktadırlar.

157. — Psammetikos, Mısır'da elli dört yıl hüküm sürdü; büyük Suriye kenti Azotos'u kuşatmış ve yirmi dokuz yıl orada ordugâh kurmuş, sonunda kenti almıştır. Bu kent, bizim bildiğimiz, bir kuşatmaya en uzun süre dayanmış olan kenttir.

Nekos

158. — Psammetikos'un oğlu Nekos'tur[78], Mısır hükümdarıdır. Erythreia Denizi'ne ulaşan ve sonradan İranlı

---

78 Herodotos'un verdiği bilgiler, kendi çağına yaklaştığı ölçüde daha güvenilir hale geliyorlar. Mısır kralları listesi Psammetikos'tan bu yana doğrudur. Bunun oğlu olan Nekos, Mısır'da ticareti geliştirmeye çalışmıştır, Asya üzerinde gözü vardı. Herodotos'un Psammis dediği (bölüm 159) Psammetikos II beş yıl saltanat sürdü. Apries (Uah–Ab–Ra) 589'da iktidara geldi ve Kyrene ve Barka'ya karşı açılan talihsiz seferden sonra 570'de Amasis (Aahmes II) tarafından düşürüldü. Amasis uzun ve mutlu bir saltanattan sonra ve Mısır'ın Kambyses'in eline düşmesinden kısa bir süre önce öldü. Kambyses, Mısır'ı 525'de Psammetikos III zamanında almıştır.

Dareios'un kazdırıp tamamlattığı kanala ilk başlayan odur; uzunlamasına geçmek için su üstünde dört günlük yoldur, üç sıra kürekli iki kadırganın karşılıklı geçebileceği kadar geniştir. Suları Nil'den gelir ve Nil'den Bubastis'in az yukarısında, Arap kenti Patumos yakınında ayrılır; Erythreia Denizi'ne dökülür. Kazmaya Mısır Ovası'nın Arabistan'a sınır olan bölgesinden başlanmıştır; Memphis'in yanında yükselen, taş ocaklarının bulunduğu dağ da buraya bakar; kanal çizgisi bu dağın eteklerini izler ve uzun süre günbatısından gündoğusuna doğru gider, sonra dağın boğazına yönelir, güney ve Notos rüzgârı yönünde devam ederek Arap Körfezi'ne uzanır. Ülkenin en dar olduğu yerde, genişliği tamam bir stad hesap edilmiştir ki, burası kuzeydeki denizle güneydeki denizin, yani Erythreian'ın birbirine en yakın oldukları yerdir, yani Mısır'ı Suriye'den ayıran Kasion ile Arap Körfezi arasında kalan yerdir. Bu dediğim en kısa yerdir, ama kanal çok eğri çizdiği için çok daha uzundur; Nekos zamanında burası kazılırken yüz yirmi bin Mısırlı can vermiştir, kazma işinin orta yerinde Nekos işi durdurmuş, çünkü bir orakl, işin bitirilmesine karşı çıkmış, nedeni de barbarların yararına çalıştığıymış. Barbar demek, Mısırlılar için, onların dilini konuşmayan herkes demektir.

159. — Bu kanal işinden vazgeçince Nekos, savaş işlerine döndü, kuzeydeki denizde ve Arap Körfezi'nde, Erythreia Denizi'nde büyük kadırgalar yaptırmaya başladı; bunların yapıldıkları kuru havuzların yerleri hâlâ bellidir. Gerektiğinde bu gemileri kullanmış, karada ise, Magdolos'taki bir karşılaşmada Suriyelileri yenmiştir; bu savaş, ona Suriye'deki Kadytis kentini kazandırmıştır; bu sefer sırasında üstüne giydiklerini Apollon'a adamış ve Miletoslu Brankhosoğulları rahiplerine göndermiştir. Bundan sonra ölüm, on altı yıl süren saltanatına son vermiştir. Yerini oğlu Psammis almıştır.

Psammis

160. — Mısır'da Psammis'in hüküm sürdüğü dönemde Elis'ten elçiler geldi; Elisliler, olimpiyat oyunlarında dünyanın en doğru ve en güzel kurallarını koymuş olmakla övünüyorlardı. Mısırlıların, yani insanların en akıllılarının bile, bu alanda daha ileriye gidemeyeceklerine ve daha iyisini bulamayacaklarına inanıyorlardı. Elis elçileri Mısır'a geldiler ve Psammis'e, yaptıkları yolculuğun nedenini açıkladılar; kral, Mısırlıların en aydın kafalarından kurulmuş bir kurula danıştı. Bu bilgeler toplanıp Elislilerden oyunlarda uyguladıkları bütün kuralları dinlediler; açıklama bitince Elisliler Mısırlılara, eğer bunlardan daha iyi kurallar varsa, kendilerine salık vermelerini, çünkü buraya bunun için gelmiş olduklarını söylediler. Onlar aralarında danıştıktan sonra, Elislilerden sordular, "Sizin hemşerileriniz bu oyunlarda başkalarıyla da yarışırlar mı?" diye. "İsteyen her Yunanlı," diye cevap verdiler, "ister kendi kentlerinden, ister başka bir kentten olsun yarışlara girebilir." O zaman Mısırlılar bunun adalete uygun bir tüzük olmaktan çok uzak olduğunu söylediler, kendi kentlerinden olan yarışçıyı, yabancı yarışçı zararına koruma eğilimini hiçbir çare engelleyemezdi. Eğer gerçekten adalete uygun bir tüzük yapmak istiyorlarsa ve Mısır'a da bu niyetle gelmişlerse, Mısırlıları buna inandırabilmek için, oyunları yabancılar arasında tertiplemeli ve bir tek Elislinin bunlara katılmasına izin vermeliydiler. Mısırlıların Elislilere verdikleri cevap bu oldu.

Apries

161. — Psammis altı yıldan fazla kalamadı Mısır tahtında. Ethiopia'ya savaş açtı ve arkasından öldü. Yerine oğlu Apries geçti, büyükbabasının babası Psammetikos hesaba katılmazsa, bütün Mısır krallarının en zengini bu olmuştur;

yirmi beş yıl saltanat sürdü. Sidon'a karşı sefer açtı ve Tyrlulara karşı da bir deniz savaşı verdi. Ama talihin o kaçınılmaz ters dönme zamanı geldi çattı ve kaderin eline bir fırsat geçti ki, Libya'yı anlatırken bunu da uzun boylu anlatacağım, şimdilik sadece birkaç sözle dokunuyorum. Apries, Kyrene'ye karşı kuvvetli bir ordu göndermişti; ağır bir yenilgiye uğradı. Mısırlılar onu suçladılar ve başkaldırdılar. Öyle sanıyorlardı ki, Apries onları bu felakete bile bile sürüklemiştir, bunun böyle olacağı belli bir şeydir; istediği kendilerini toptan öldürtüp geri kalan Mısırlılar üzerinde dilediği gibi ve güvenle saltanat sürmektir. Ocaklarına dönebilenler fena halde öfkeliydiler, ölenlerin yakınları da öyle ve hep birden açıktan açığa başkaldırdılar.

162. — Apries, ayaklanmayı haber alınca, bunların önünü kesmek ve yatıştırmak üzere Amasis'i gönderdi. Amasis, Mısırlıların karşısına geldi, önce nasihat etti, yapmayın etmeyin, dedi; o bunları söylerken arkasından bir Mısırlı gelip yanaştı, tolgasını başına geçirdi ve "Kral oldun," dedi. Bu sözler ve bu davranış canını sıkmamış olacak ki, asi Mısırlılar kendisini kral ilan eder etmez, bu sefer Apries üzerine yürümek için hazırlığa girişti. Olup biteni öğrenen Apries, enikonu hatırı sayılır bir adam olan Mısırlı Patarbemis'i yolladı, "Amasis'i diri olarak yakala getir," dedi. Patarbemis, Amasis'in yanına geldi, onu adıyla çağırdı, Amasis ki, o anda at üzerindeydi, şöyle bir doğruldu, bir yel saldı, "Al götür Apries'e cevabım budur," dedi. Patarbemis az dil dökmedi, onu kandırıp kralın yanına götürmek için; ama Amasis ona, zaten epeyce zamandır bunun için hazırlandığını, Apries'in kendisinden hoşnut olması gerektiğini, zira yakında yanındakilerle birlikte gelip kendisini göreceğini söyledi. Bu sözler, Amasis'in beslediği niyet hakkında, Patarbemis'te hiçbir şüphe bırakmadı ve hazırlıklarını artırdığını da görünce, durumu krala haber vermek üzere çabucak geri döndü. Kral, onun Amasis'i almadan döndüğünü görünce öfkeden ku-

durdu, düşünüp taşınmadan, adamın burnunu ve kulaklarını kestirdi. İçlerindeki en ünlü kişiye böyle yakışıksız şeyler yapıldığını gören ve henüz Apries'i tutmakta olan öbür Mısırlılar da bir dakika bile gecikmeden düşmandan yana geçtiler, Amasis'e katıldılar[79].

163. — Bunların da ayrıldığını duyan Apries, yabancılardan kurulu koruma birliğini silahlandırıp Mısırlılara karşı yürüdü. Yanında Karialı ve İonialı yardımcılarından otuz

---

79 Daha yukarıda da söylemiştik, Herodotos'un Mısır coğrafyası üzerine verdiği bilgiler doğrudur. Buna karşılık tarih ve kronoloji açısından önemli yanlışları vardır. Bunlardan bazıları yukarıdaki notlarda görülmüştür. Konu en çok kendisinden öğrenilmiş olmakla beraber, Mısır tarihi üzerinde anlaşılması zor şeyler de söylemiştir. En eski çağlara kadar çıkıyor; Mısır birliğini kurmuş olan Menes İÖ 5000 yıllarına konulmak gerekir. Memphis'i o kurmuştur. Bu kent, onuncu sülalenin son hükümdarı olan Kraliçe Nitokris'in (Neit–Akrit, Gül Yanaklı Prenses) ölümü ile son bulan (3500 suları) Eski İmparatorluk'un merkezidir. Bu Eski İmparatorluk, büyük piramit kurucuları çağıdır. Khufu (Kheops), Khafra (Khephren) ve Men–Ka–Ra (Mykerinos). Sonra gelen beş yüz yılda Mısır tarihi karanlıktır; sonradan, üç bine doğru, anlaşılır ki, Thebai başkent olmuştur ve böylece Orta İmparatorluk denilen dönem başlar. Bu Thebai hükümdarı on ikinci sülale ile güçlerini pekiştirmeye başlarlar; eskiler piramit yapmışlardı, bunlar da dikili taş ya da dikme taşlar (Obeliskos, Obelisk) dikerler. Ama daha sonra Mısır birçok yüzyıl için yabancı egemenliği altına girer. Bunlar, belki de Suriye'den gelmiş olan, Hyksoslar ya da Çobanlar'dır. Yahudilerin Mısır'da bulundukları süre herhalde bunların üç sülalesinin (XV. XVI. XVII) egemen oldukları döneme rastlar ya da semitik ırktan hükümdarlar zamanına. Bir ulusal başkaldırma Hyksos egemenliğine son vermiş ve Aahmes on sekizinci sülaleyi ve Yeni İmparatorluk'u kurmuştur (İÖ 1703). Bir dirilme dönemidir; fetihler, kölelere kırbaç altında yaptırılan dev anıtlar, şatafatlı hükümdarların "irilik" tutkusu (Karnak, Abu–Simbul tapınağı). Ramses'ler, özellikle (Sayce'in deyişiyle Mısır'ın XIV. Louis'i) Ramses II dönemi. İsrail göçü bu döneme (1320'lere doğru) konulur. Buna karşılık yirminci sülale zamanı iç savaş ve istila dönemidir. Önce refah, sonra karışıklık dönemleri, daha sonra Ethiopialı hükümdarlar (yirmi beşinci sülale) ve 672'de Asur ordularının Mısır'ı istilası. Artık Mısır yirmi hükümete bölünmüştür. Bunlar, herhalde Herodotos'un sözünü ettiği (bölüm 147) on iki krallıktır. Nihayet Psammetikos'un Asur baskısını sarsması ile (660), Karialı tarihçinin hakkıyla kılavuzluk edebildiği döneme gelmiş oluyoruz (Sayce, Ek I. sayfa 315–340).

bin kişi vardı. Büyük ve şatafatlı taht oturağı Sais'teydi. Karşılıklı, Apries'in adamları Mısırlıların, Amasis'in adamları da yabancıların üzerine yürüyordu. İki taraf boy ölçüşecekti. Momemphis'te karşılaştılar.

Mısır'da Toplum Katları

164. — Mısırlılarda yurttaşlar yedi sınıfa bölünmüştür; rahipler, askerler, sığırtmaçlar, domuz çobanları, tacirler, tercümanlar, gemi kılavuzları. Toplum katları bunlardır ve yaptıkları işin adını almışlardır. Askerler, Khala–Siri ve Hermotybi olmak üzere ikiye ayrılırlar; bunlar nomoslardan toplanmışlardır. (Mısır, nomos denilen yönetim bölgelerine ayrılmıştır.)

165. — Hermotybiler, Busiris, Sais, Khemmis, Papremis nomoslarında ve Prosobitis adası ile Natho'nun yarı bölümünde otururlar. Bu nomoslardan demiştim, derlenir Hermotybiler ve en çok olduğu zamanlarda sayıları yüz altmış bini bulur. Aralarında herhangi bir meslek sahibi kimse yoktur; silah kullanmaktan başka şey bilmezler.

166. — Khala–Siri nomoslarına gelince: Thebai, Bubastis, Aphtis, Tanit, Mendes, Sebennytis, Athribis, Pharbaitis, Thmuis, Onuphis, Anysis, Myekphoris'tir; bu sonuncusu Bubastis karşısına düşen bir adadır. Khala–Siri nomosları bunlardır; en çok derlendikleri zamanda sayıları iki yüz elli bindir. Herhangi bir el işi onlara da yasaktır; yalnız savaşmasını bilirler ve babadan oğula askerdirler.

167. — Yunanlılar, el ile yapılan bir mesleğe sahip olanları ve onların evlatlarını öbür yurttaşlardan daha az saygıya layık görmeyi ve mesleksiz olanları ve özellikle askerleri daha üstün tutmayı da Mısırlılardan mı öğrenmişlerdir? İyice bilemiyorum, zira Thraklarda, Skythlerde, Perslerde, Lydialılarda ve hemen hemen bütün barbarlarda bunun böyle olduğunu gördüm; ister öyle ister böyle, bütün Yunanlılar

ve özellikle Lakedaimonlularda da böyledir[80]; buna karşılık Korinthoslular zanaatkârları hor görmezler.

168. — Mısırlılar içinde özel ayrıcalıkları olanlar bir bu savaşçılar, bir de rahiplerdir: Her birinin vergisiz on iki arurae toprağı vardı. Bu yüz Mısır dirsek kare yapar, Mısır dirseği Samos dirseği ile aynı boydadır. Bu ayrıcalık bunların hepsi için tanınmıştı; ama nöbetleşe yararlandıkları başka ayrıcalıklar da vardır. Bin Khala–Siri ve bin Hermotybi, her biri nöbetleşe bir yıl süreyle krala koruyucu olarak hizmet ederler; bunların topraklarından ayrı olarak, günde adam başına beş mana pişmiş un, iki mana sığır eti ve dört ölçek şarap tayınları vardı. Kralın koruma birliğinde bulunanların yararlandıkları şeyler bunlardı.

169. — Apries çevresini alan adamlarıyla Amasis de bütün Mısırlıların başında olduğu halde, birbirlerine karşı yürüdüler, Momemphis'te karşılaştılar ve savaşa tutuştular; yabancı askerler yiğitçe dövüştüler, ama sayıca çok azdılar ve altta kaldılar. Apries derler, iktidarı kendisinden bir tanrının bile alamayacağı kanısındaydı; o kadar güvenliydi. Oysa işte yenilmişti, canlı olarak ele geçmiş ve Sais'e, bir zamanlar kendisininken şimdi Amasis'in olan tahtın bulunduğu saraya getirilmişti. Bir süre bu sarayda kaldı, yedi içti ve Amasis ona iyi davrandı. Ama sonunda Mısırlılar Amasis'i kınadılar, hem kendilerinin, hem de kendisinin düşmanı olan bir ölümlüyü sarayda beslemenin adalete sığmayacağını ileri sürdüler. Bunun üzerine Apries'i Mısırlılara teslim etti; onlar da boğdular, atalarının Athene kutsal

---

80 Yunanlılarda el sanatlarıyla uğraşanlar çoğunlukla kölelerdi. El sanatlarına karşı gösterilen küçümseme, Ksenophon'un *Economique*'inde, Sokrates'in ağzından şöyle savunulur: "*Yunan sitelerinde el sanatları, haklı olarak hor görülür. İnsanı hep gölgede ve oturarak çalışmaya zorlar, vücudun gelişmesine engel olur. Vücut zayıf düşünce kafa da kalınlaşır. Ayrıca insanın ne arkadaşlarına ayıracak zamanı, ne de kamu işlerine bakacak hali kalır.*"

duvarları içerisindeki mezarına gömdüler; bu mezar büyük salonun hemen yanında, tapınağa girerken sol koldadır. Saisliler bu nomostan gelen kralları Athene duvarları içine gömerler. Amasis anıtı, Apries'in ve atalarının anıtlarına göre, büyük salonun daha uzağına düşer, ama kutsal avluda böyle değildir; taştan büyük bir galeri, palmiye figürleriyle ve kendilerine özgü gösterişli süslerle kaplı sütunlar arasında kapısı iki kanatlı bir türbe ve onun içinde Amasis'in mezarı vardır.

170. — Sais'te bir de onun mezarı vardır ki, adını söylemek günah olur sanırım[81]; o da kutsal Athene duvarları içerisindedir, sunağın arkasına düşer ve duvarına bitişiktir, bu duvarın bir yüzünü boydan boya kaplamaktadır. Gene bu duvarın içinde büyük dikili taşlar bulunmaktadır, bunların yanında yuvarlak bir de göl vardır, rıhtımı taştandır ve dikkatle kazılmıştır ve tekerlek göl dedikleri Delos Gölü kadar büyüktür, ben öyle gördüm.

171. — Bu göl üzerinde geceleri onun çekmiş olduğu çileleri belirten gösteriler düzenlenir ve Mısırlılar bu törenlere Sırlar derler. Bu konuda daha fazla konuşabilirim ve bu Sırları ayrıntılarıyla biliyorum, ama Sırlara karşı saygılı olmalıyız. Bunun gibi Yunanlıların Thesmophoros[82] dedikleri Demeter Sırları için de ağzımızı açmayalım ve bunların açıklanmasını buna yetkisi olana bırakalım. Bu Sırları Mısır'dan getiren ve Pelasg kadınlarına öğretenler Danaos'un kızlarıdır; sonraları Dorlar gelip de Peloponez'de oturanların tümünü

---

81 *Osiris.* Güneş, İsis'in kardeşi ve kocası, Gökyüzü'yle Yeryüzü'nün oğlu. Düşmanı Set ya da Typhon'un darbeleri altında ölen, ama her gün ölen ve yeniden doğan Güneş gibi, gene dirilecek olan Horos'un babası. Herodotos bunu Yunanlıların Dionysos'una benzetir.

82 Demeter bayramları Atina'da Pyanepsion (ekim, kasım) ayında, kadınların ve yalnız evli kadınların kutladıkları bayramlardır. Erkekler, törenlerin dışında tutulurlardı. Doğurgan ve Ana Toprak tanrıçası Demeter (kadınlarla ilgili yasaları koyan) *Thesmophoros* sayıldığı için, bir çeşit evlenme ve analık bayramı olan bu bayramlar onun adına kutlanıyordu.

yurtlarından attıktan sonra bu törenler büsbütün kaybolmuşlardır; yalnızca ilk Peloponezliler olan ve göç etmeyip de yerlerinde kalmış bulunan Arkadialılar korurlar bunları.

Amasis

172. — Dediğim gibi, Apries devrildikten sonra Amasis kral oldu. Sais nomosunda Siuph adındaki kenttendi. Amasis, Mısırlıların gözüne önceleri pek değerli görünmemişti, sıradan bir evden yetişmeydi, dünkü basit bir hemşeriydi, pek öyle saygı görmüyordu; ama Amasis becerikli bir adamdı, hiç zora başvurmadan hepsinin gözüne girdi. Sayısız malı mülkü arasında bir de altın leğen vardı; her toplantıda kendisi ve konukları bu leğenin içinde ayaklarını yıkarlardı. Leğeni kırdırıp bu altınla bir tanrı heykeli yaptırttı ve kentin en uygun yerine koydurttu; heykelin önünden geçen Mısırlıları topladı ve onlara bu tanrı heykelinin eskiden ayak yıkama leğeni olduğunu söyledi; Mısırlılar birisinin içine kusuyorlar, çiş ediyorlar, ayaklarını yıkıyorlardı; öbürünün önünde ise bugün yerlere kapanıyorlardı. Onun gibi diye ekledi, kendi kişisel alın yazısı da bu leğene benziyordu; eskiden şüphesiz gölgede kalmış bir hemşerileriydi, ama şimdi kral olmuştu, onları kendisine saygı göstermeye ve canla başla hizmet etmeye çağırıyordu.

173. — İşte böyle kendini sevdirmiş, Mısırlılar ona köle gibi bağlanmışlardır. Günlerini şöyle geçiriyordu: Sabah erkenden kalkıyor, pazar yeri dolana kadar, önüne getirilen işlere bakıyordu; ondan sonra içkiye oturuyor, içki arkadaşlarıyla şakalaşıyor, tasasız, kaygısız vakit geçiriyordu. Sevenleri bu duruma üzülüyorlar, onu uyarıyorlardı: "Kral," diyorlardı, "bu yaptığın hafiflikler senin yararına şeyler değil. Görkemli bir tahtın üzerinde görkemle oturup gününü işlere bakmakla geçirmelisin; böyle yaparsan, ancak Mısırlılar başlarında büyük bir hükümdar bulunduğunu anlarlar ve sen de senin için güzel sözler söylendiğini işitirsin; şimdi yap-

tıkların ise bir krala yakışmaz." O ise bunlara şöyle cevap veriyordu: "Yay satın alanlar, yayı ancak ok atacakları zamanlar kurarlar; attıktan sonra gevşetirler; çünkü hep kurulu bıraksalar kırılır ve asıl gerektiği zaman işlerine yaramaz. İnsan için de öyledir. Zamanında eğlenip keyif çatmak istemeyen ve hep öyle ciddi duran bir adam, sonunda deli olur, hiç değilse sersemleşir; ben bunun böyle olduğunu biliyorum; bunun için de hem ona, hem de ötekine zaman ayırıyorum." Yakınlarına böyle cevap veriyordu.

174. — Zaten derler ki, Amasis kral olmadan önce de içkiden ve keyiften nefret etmezdi ve hiç de ciddi bir adam değildi. İçip eğlenmek için parası yetmediği zamanlar sağdan soldan aşırmaktan da çekinmezdi. Kendisini paralarını almakla suçlayanlara karşı direnir, onlar da onu tutar, en yakın oraklin huzuruna çıkarırlardı. Orakl, kimi zaman suçlu çıkarır, kimi zaman da onurunu korurdu. Kral olduktan sonra ise ne yaptı, bakınız: Onu suçsuz çıkaran ve onurunu koruyan tanrıları hor görüyordu; tapınaklarının bakımı için para vermiyor, semtlerine uğramıyor, kurban kesmiyordu; bunlar önemsiz tanrılardı, oraklleri yalancıydı. Ama hırsızlık suçlamalarından yakasını kurtarmasına meydan vermemiş olanlara çok saygılı davranıyordu; onlar gerçek tanrılardı ve orakllerine güvenilebilirdi.

175. — Sais'te Athene tapınağına gömülmemiş güzellikte revaklar yaptırmıştır, bunlar o güne kadar yapılmış olanların tümünü çok geride bırakıyorlardı, öyle geniş, öyle yüksektiler ve taşları o kadar büyük ve güzeldiler; kolos heykeller ve insan başlı dev sphinxler yaptırmış, tanrıçaya sunmuştur; onarım işleri için de pek büyük taş bloklar getirtmiştir. Bunların bir bölümünü çevredeki taş ocaklarından, öbürlerini, pek büyük olanlarını Elephantine kentinden, ırmak yoluyla en az yirmi günlük yerden Sais'e taşıtmıştır. Ama bütün bunların içinde en şaşırtıcı olan ve beni de hepsinden daha çok hayran bırakanı bir tek taş bloktan kurulmuş bir yapı-

dır, bu taş Elephantine'den üç yılda getirilebilmiştir; bu iş için hepsi de denizci olan iki bin kişi çalıştırılmıştır. Yapı dıştan yirmi bir dirsek uzunluğunda, on dört dirsek genişliğinde ve sekiz dirsek yüksekliğindedir. Bir tek bloktan yontularak yapılmış olan bu yapının dış ölçüleri bunlardır. İçeriden uzunluk on sekiz dirsek artı yirmi parmak, genişlik on iki dirsek, yükseklik beş dirsektir. Yapı kutsal alanın giriş yerindedir; içeri alınmamasının nedeni şuymuş derler: Taşı çekerlerken, mimar saatlerdir süren çalışma sonucu pek yorgun düşmüş, bitkin bir halde inlemeye başlamış; Amasis bundan huylanmış, taşın daha ileri çekilmesine izin vermemiş. Başkaları da derler ki, işçilerden birisi kaldıraçlarda çalışırken düşüp ezilmiş, bunun üzerine iş orada bırakılmış.

176. — Amasis, belli başlı bütün tapınaklara sunular göndermiştir; bunlar dikkate değer büyüklükte işlerdir; özellikle Memphis'te bir kolos koydurmuşlar, Hephaistos tapınağının önüne, arkaüstü yatmış olarak durur, yetmiş beş ayak boyundadır; aynı basamağın üzerinde iki heykel yükselir, ikisi de aynı bloktan işlenmiş, her biri yirmi ayak boyundadır ve büyük heykeli çerçeveler. Sais'te başka bir taş heykel vardır, Memphis'teki kolos büyüklüğündedir ve onun gibi durur. Ve en son Memphis'teki İsis tapınağının yapımını da sona erdirmiştir, çok geniş ve dikkate değer bir yapıdır.

177. — Mısır en bereketli çağlarını Amasis döneminde yaşamıştır sayılır; ırmak hiçbir zaman toprağa bu kadar bereket getirmemiştir, toprak insanlara hiçbir zaman bu kadar çok ürün vermemiştir; toplam olarak diyorlar, Mısır'da kent sayısı yirmi bini buluyordu. Gene de Amasis, Mısırlıların her yıl hükümdara mal beyanında bulunması zorunluluğunu koymuştur, bu yasaya uymayan ya da geçim kaynaklarının doğru ve haklı olduğunu kanıtlayamayan Mısırlının kafası kesiliyordu. Atinalı Solon, bu kuralı Mısır'dan alıp Atina'da uygulamıştır; orada bugün de yürürlüktedir ve çok akıllıca bir kuraldır.

178. — Amasis, Yunanlılarla dost olmuş, bunlardan bazılarına tanıdığı özel yararlardan başka, Mısır'a uğrayan, ama orada yerleşmeyi düşünmeyenlere, kendi tanrıları için tapınma yerleri yapabilsinler diye yerler ayırmıştır. Bu tapınaklardan en büyüğü ve en çok rağbet göreni Hellenion tapınağı adıyla anılanıdır; bunu şu siteler ortaklaşa yaptırmışlardır: İonia'dan Khios, Teos, Phokaia, Klazomenai; Dorlardan Rhodos, Knidos, Halikarnassos, Phaselis, Aiolialılardan yalnız Mytilene. Bu tapınak bu sitelerindir; zaten ticaret komiserlerini de bunlar gönderirlerdi; bu tapınak üzerinde bunlardan başka hak iddiasına kalkanlar haksızlık etmiş olurlar. Aiginalılar kendi hesaplarına bir Zeus tapınağı, Samoslular bir Here ve Miletoslular bir Apollon tapınağı kurmuşlardır.

179. — Eskiden Mısır'ın tek ticaret limanı Naukratis'ti; başkası yoktu; Nil'in öbür ağızlarından birine yanaşan bir tüccar, bunu bilerek yapmadığına yemin etmek zorundaydı; önce bilerek yapmadım diye yemin ederek kendini savunacak, sonra yeniden denize çıkacak ve Kanobos ağzına gitmek üzere yelken açacaktı; eğer rüzgâr ters esiyor, geminin yürümesine elvermiyorsa, malını Nil gemilerine aktarır ve Naukratis'e Delta'yı dolaşarak giderdi. Bu kente böyle bir tekel tanınmıştı.

180. — Şimdiki Delphoi tapınağının yapımı için Amphiktyonlar[83] üç yüz talant bir hesap çıkarmışlardı (eski tapınak kazaya uğramış, yanmıştı), Delphoililer bunun dörtte birini ödeyeceklerdi. Bunun üzerine kent kent dolaşıp yardım toplamaya başladılar; Mısır'dan aldıkları yardım özellikle büyük oldu, Amasis bir talant şap verdi; buna karşılık Mısır'da yerleşmiş Yunanlıların verdikleri hepsi topu topu yirmi manaydı.

---

83 Büyük bir tapınak çevresinde (özellikle Delphoi'de) çeşitli Yunan devletlerini toplayan dinsel ve politik bir konfederasyonun üyesi. Amphiktyon, Yunan siteleri arasında ortak bir bağ görevi yapıyordu.

181. — Amasis, Kyrenelilerle bir dostluk ve bağlanma antlaşması yaptı. Ayrıca onlardan bir de kadın almak istedi, belki bir Yunanlı kadın edinmiş olmak için, belki de Kyrenelilerle daha sıkı bağlar kurmuş olmak için. Kentin etkili kişilerinden, kimilerine göre Battoslardan, kimilerine göre Arkesilaoslardan ya da belki Kritobuloslardan bir kızla evlendi; kızın adı Ladike'ydi; ama bu kadınla yatmak istediği zaman dermansızlığa düşüyor, kadını elde edemiyordu; oysa başka kadınlarla olduğu zaman böyle bir engelle karşılaşmıyordu. Her seferinde böyle oldu. Sonunda, Amasis, Ladike adındaki bu kadına: "Hatun," dedi, "sen bana büyü yaptın, kendin de ölümden kurtulamayacaksın; hiçbir kadının ölmediği bir acı içinde öleceksin!" Ladike boş yere, "Hayır" dedi, Amasis yumuşamıyordu; bunun üzerine kız, Aphrodite'ye dua etti, eğer Amasis o gece sabah olmadan kendisini elde etmeyi başarabilirse –çünkü kurtuluşu buna bağlıydı– Kyrene'ye kendisi için bir heykel gönderecekti. Duadan hemen sonra Amasis, kadını almayı başardı. Ondan sonra ne zaman bu kadına yaklaşsa alabiliyordu, hem o kadar iyi ki, artık onu pek seviyordu. Ladike, tanrıya karşı adağını yerine getirdi; bir heykel yaptırttı ve Kyrene'ye yolladı; ben oradayken hiç bozulmamış olarak yerinde duruyordu; kentin dışına doğru bakar. Kambyses, Mısır'ın efendisi, bu Ladike'nin kim olduğunu öğrendiği zaman, ona kötü davranmamış ve Kyrene'ye göndermiştir.

182. — Amasis, Yunan ülkelerine de armağanlar göndermiştir: Kyrene'ye altın kaplama bir Athene heykeli ve bir de kendi resmi; Lindos'a Athene tapınağı için iki taş heykel ve pek güzel ketenden bir zırh gömleği; Samos'a, Here tapınağı için kendisinin ağaçtan yapılma iki heykelini; bunlar bugün de büyük tapınakta kapıların arkasındaki yerlerinde dururlar. Bunları Samos'a Aiakes oğlu Polykrates ile aralarındaki konukseverlik hatırı için göndermiştir; Lindos'a karşı gösterdiği cömertlik ise bu çeşitten bir bağdan ileri gelmiyordu, bu-

nun nedeni oradaki Athene tapınağının Danaos'un kızları tarafından yaptırılmış olmasıydı, söylentiye göre bu kızlar, buraya Aigyptos'un oğullarından kaçarlarken gelmişlerdi; Amasis'in sunuları işte bunlardır. Bir de Kıbrıs'ı ilk olarak ele geçirip haraca bağlayan da gene bu Amasis'tir.



Üçüncü Kitap
THALİA

Mısır Perslerin Eline Geçiyor

1. — İşte bu Amasis'e karşıdır ki, Kyros oğlu Kambyses sefer açmıştır, hükmü altında bulunan öbür halklardan gayrı İonia ve Aiolia Yunanlılarını da beraber götürüyordu, ileri sürdüğü gerekçe şuydu: Kambyses, Mısır'a bir çavuş göndermiş, Amasis'in kızını istetmişti, bunu ona, Amasis'e kini olan bir Mısırlı öğütlemişti; bir zamanlar Kyros, Amasis'e başvurmuş, Mısır'ın en iyi göz hekimi kim ise, onun kendisine gönderilmesini istemişti, o da bu Mısırlıyı seçmiş, karısının ve çocuklarının kollarından çekip alarak Kyros'a göndermişti. Mısırlı bunu affetmemişti, bir sürü öğütlerle Kambyses'in kulağına girmiş, ona Amasis'ten kızını istetmişti; Amasis'i böylece bir açmaza sokmuş oluyordu, ya kızını gözden çıkaracak ya da olmaz deyip Kambyses'in hıncını üstüne çekecekti. Amasis bir yandan Perslerin gücünden çekiniyor ve ürküyor, bir yandan bu isteği kabul etmek ağrına gidiyordu, çünkü pek iyi biliyordu ki, Kambyses kızını karı olarak değil, odalık olarak alacaktır. Bütün bunları enine boyuna düşündükten sonra işin içinden şöyle çıktı. Apries, es-

ki kral, güzel, alımlı ve gösterişli bir kız bırakmıştı arkasında –zaten bir o kalmıştı ailesinden– adı Nitetis'ti[84]. Amasis bu kızı telleyip pulladı, altın takılarla bezedi, kendi öz kızıymış gibi Perslerle yolladı. Aradan zaman geçti, bir gün Kambyses onu, babasının adını da ekleyerek çağırınca, genç kız: "Kral," dedi, "Amasis'in seni kandırdığını anlamıyor musun? Beni süsleyip püsleyip sana kendi kızı diye gönderdi, ama ben gerçekte onun efendisi olan ve başına geçtiği Mısırlılara öldürttüğü Apries'in kızıyım." Bu açıklama Kyros oğlu Kambyses'i fena halde öfkelendirdi ve Mısır'a karşı sefer bu yüzden açıldı. Perslerin anlattıkları budur.

2. — Ama Mısırlılar, Kambyses'i kendilerinden sayarlar; bu Apries'in kızı için onun anasıdır derler; Amasis'in kızıyla evlenmek isteyen Kyros'muş, Kambyses değil. Bunda yanılıyorlar. Kendileri de pekâlâ bilirler ki (çünkü Perslerin âdetlerini bilen bir ulus varsa, o da Mısırlılardır), Pers yasası meşru bir oğul dururken tahtı bir piçe vermez, bu bir, ikincisi Kambyses'in anası bu Mısırlı kız değil, Akhemenidlerden Pharnaspes'in kızı Kassandane'dir; ama onlar olayları değiştirerek Kyros hanedanı ile akrabalık kurmak isterler. Bu konuda gerçek işte budur.

3. — Bu olayları şöyle anlatırlar, ama ben hiçbirine inanmam. Kyros'un karısı Kassandane bir gün çocuklarıyla otururken İranlı bir kadın ziyaretine gelmiş, böyle anlatıyorlar, güzel ve sağlam çocuklarmış, kadın hayran kalmış, anayı coşkunlukla kutlamış, pek güzel sözler söylemiş; Kassandane, Kyros'un karısı, "Ama," diye cevap vermiş, "bu kadar güzel çocuklar doğurduğum halde, Kyros beni hor görüyor da Mısır'dan gelme yabancıya yüz veriyor." Nitetis'i kıskanıyormuş da ondan böyle söylüyormuş; o zaman oğullarının

---

84 *Nitesis.* Apries'in kızı. Babası 570 sularında öldüğüne göre Herodotos'un sözünü ettiği bu çocuk, 529'da en az kırkının üstünde, epeyce olgun bir çocuk olmalıdır.

en büyüğü Kambyses: "Sen merak etme anne," demiş, "hele bir büyüyeyim, o Mısır'ın altını üstüne getireceğim, yerle bir edeceğim!" O zaman on yaşlarındaymış; kadınlar şaşıp kalmışlar; ama Kambyses sözünü unutmamış ve büyüyüp adam olunca ve başa geçince, Mısır'a karşı sefer açmış.

4. — Talihi vardı, seferde önemli bir rastlantıdan yardım gördü. Amasis'in yabancı askerler birliğinde Halikarnassoslu birisi vardı, adı Phanes'ti; yetenekli bir danışman ve iyi bir askerdi. Bu Phanes, Amasis'ten hoşnut değildi, bir gün gizlice bir gemiye atlayıp Mısır'dan kaçtı, maksadı Kambyses'in hizmetine girmekti. Mısır'la ilgili her şeyi iyi bildiği ve yardımcıları arasında önemli bir yeri olduğu için Amasis, peşine adam koşturdu; yakalanmasına çok önem veriyordu; bunun için en güvendiği hadım ağalarından birini bir savaş kadırgasına bindirip peşine saldı, hadım ağası kaçağı Lykia'da yakaladı, ama Mısır'a getiremedi, çünkü Phanes daha kurnazdı, gardiyanları sarhoş etti ve Perslerin yanına gitti. Kambyses Mısır'a karşı yürümeye hazırlanıyordu, ama çölü nasıl aşacağını bilemiyor, canı sıkılıyordu. Gidip onu buldu ve Amasis'in durumu üzerine söylediği pek çok şey arasında, onun topraklarına girebilmenin çaresini de gösterdi: Arabistan kralına birisini gönderip ülkesinden güvenlik içinde geçmek için izin istemesini öğüt verdi.

5. — Mısır'ı istila etmek için tek yol budur. Fenike'den öteye sınır kenti olan Kadytis'e kadar olan yerler, Filistin Suriyelileri denilen Suriyelilerindir; Kadytis'ten, ki bana sorarsanız Sardes kadar büyük bir kenttir, İanysos'a kadar Arapların ülkesidir; İanysos'tan ötesi, Serbonis Gölü'ne kadar gene Suriyelilerindir, burası Kasion Dağı'nın denize doğru bir çıkıntı yaptığı yere yakın düşer; Serbonis Gölü'nden ötesi artık Mısır toprağıdır; eskilere göre bu göl, güya Typhon'un saklanmış olduğu yerdir. İanysos ile Serbonis Gölü yanındaki Kasion Dağı'nın arası ki, geniş bir yerdir, en az üç günde geçilebilir, bir damla su bulunmayan kuru bir çöldür.

6. — Şimdi Mısır'a giden pek az denizcinin gözüne çarpan meraklı bir şey söyleyeceğim. Yunanistan'ın her yanından ve Fenike'den Mısır'a yılda iki kez şarap gelir, bunlar toprak testiler içerisine konulmuşlardır, ama Mısır'ın hiçbir yerinde boş testiye rastlanmaz. Ne oluyor, diye sorulabilir bütün bu testiler? Bunu da anlatacağım. Her Demarkhos*, bölgesindeki testileri toplayıp Memphis'e göndermekle görevlidir, orada bunlara su doldurulup Suriye çölünü geçecek olan koruma birliklerine gönderilir. Demek ki bir testi, Mısır'da küçük bir yolculuktan sonra yeniden Suriye'ye gidiyor, orada eski yol arkadaşlarıyla buluşuyor.

7. — Mısır'a gidebilmek için su lazımdı, bunu bu anlattığım gibi, sağlamak yolunu bulan ve Mısır'ı aldıktan hemen sonra uygulayanlar Perslerdir. Ama daha önceleri su biriktirme diye bir şey yoktu; bunun için Kambyses, Halikarnassoslunun sözünü dinleyerek, çölü geçebilmek için Arap kralına elçiler gönderdi; isteği kabul edildi; sözlerini tutacaklarına dair karşılıklı antlar içildi.

8. — Antlarına Araplar kadar bağlı kimse yoktur; antlaşma şöyle yapılır: Ant içecek iki kişi ayakta dururlar, aralarında bir üçüncü adam vardır, bu adam keskin bir taş alır, her ikisinin avuçlarını, başparmağın hemen dibinden keser, sonra bornozlarından birer parça koparıp bunları kesilen yerlerden akan kana batırır, ayaklarının dibinde duran yedi taşı bu kanlarla boyar; bunu yaparken Dionysos ve Urania'nın adlarını anar. Bu tören bitince ant içen adam, antlaştığı kişiyi ki, bu bir yabancı ya da bir hemşeri olabilir, bütün dostlarına tanıtır, onlara salık verir; onlar da bu andı onaylarlar ve kendileri de tutacaklarına söz verirler. – Tanrılardan yalnız Dionysos ve Urania'yı tanırlar ve biz de saçlarımızı Dionysos gibi kesiyoruz derler; saçlarını şakaklarının üstünden halka gibi keserler. Dionysos'a Orotalt, Urania'ya Alilat derler.

---

* Dem: Demos. Arkhos: Komutan, bölge yöneticisi.

9. — Arap, Kambyses'in adamlarıyla antlaştıktan sonra şöyle yaptı: Deve tulumlarına su doldurttu, toplayabildiği kadar deve getirip tulumları yükletti ve bu kervanı Kambyses ordusunun geçeceği çöle gönderdi. Doğruya en yakın olan anlatı budur; bir de pek inanılır gibi olmayanı var, ama mademki anlatılır, onu da söyleyeyim. Arabistan'da Korys adıyla anılan büyük bir ırmak vardır, Erythreia'ya dökülür. Şimdi, diyorlar ki, Arabistan kralı öküz derilerinden ve başka hayvanların derilerinden bir su yolu yaptırmış, ama deriler tabaklanmış değil ve birbirlerine dikilmiş de değil; su yolunun bir ucu o ırmakta, öbür ucu çölde, o kadar uzun; çölde büyük sarnıçlar kazılmış, ırmağın suyu bu sarnıçlara akıtılmış. Irmakla çölün arası on iki günlük yol, üstelik su yolu bir tane de değil, üç yerden böyle üç ayrı su yolu yapılmış der dururlar.

Pers–Mısır Savaşı

10. — Amasis'in oğlu Psammenitos, ordugâhını Nil'in Pelusion denilen ağzında kurmuştu, Kambyses'i bekliyordu. Kambyses istilası sırasında Amasis artık yoktu; kaderin önüne hiçbir önemli engel çıkarmadığı kırk dört yıllık bir saltanattan sonra ölmüştü; ölüsü mumyalanmış ve sağlığında Athene tapınağı içerisine kendisinin yaptırmış olduğu mezara gömülmüştü. – Amasis oğlu Psammenitos zamanında Mısır'da yazılmaya değer bir mucize olmuştu: Thebai'ye yağmur yağmıştı, daha önce hiç yağmamıştır; çünkü Yukarı Mısır'da kesin olarak yağmur yağmaz. Ama onun zamanında küçük, ince bir yağmur Thebai üzerine inmiştir.

11. — Persler çölü aştılar ve Mısırlıların karşısına gelip ordugâh kurdular, savaşa hazırlandılar. Mısır kralının ordusundaki ücretli askerler –ki bunlar, Yunanlı ve Karialıydılar– Mısır topraklarına yabancı bir ordu getirmiş olduğu için Phanes'ten öç almayı, onu cezalandırmayı kurdular. Phanes, çocuklarını Mısır'da bırakmıştı; onları getirdiler; iki ordu-

nun arasına, orta yere bir krateros koydular; çocukları birer birer getirip, babalarının gözü önünde ve kraterosun üstünde boğazlarını kestiler; çocukların hepsini böylece öldürdükten sonra kraterosun içine su ve şarap da koydular ve çocukların kanlarını son damlasına kadar içtiler. Bunların savaşa girişleri böyle oldu. Savaş ağır geçti. İki yandan da çok savaşçı düştü; sonunda Mısırlılar tersyüz ettiler.

12. — Oranın yerlileri bana pek meraklı bir şey söylediler, kendi gözlerimle de gördüm. Bu savaşta her iki yandan düşen savaşçıların kemikleri birer yığın halinde duruyordu. (Kendim gördüm, bir yanda Perslerin, öbür yanda Mısırlıların ayrı ayrı, savaş gününde olduğu gibi). Perslerin kafaları o kadar inceydi ki, bir çakıl taşıyla vurdun mu deliniveriyordu; Mısırlılarınki tersine, o kadar sertti ki, taşla vursan bile zor kırılıyordu. Bunu şöyle açıkladılar ve ben de kolayca kabul ettim; Mısırlılar çocuk yaştan beri kafalarını kazıtırlar ve kemikdokusu güneşin etkisiyle daha sık olur; böylece saçlarının dökülmesini de önlemiş olurlar; gerçekten dazlaklara en az Mısır'da rastlanır. Demek ki kafalarının sertliği bundandır. Perslerin kafataslarının ince oluşu, daha çocuk yaştan başlarına keçe ve sarık sararak kafalarını gölgede tutmalarındandır. İşte meraklı dediğim olay budur; aynı şeyi Papremis'te, Libyalı İnaros'un[85] Dareios'un oğlu Akhaimenes'i kırdığı yerde ölen Perslerin kemiklerinde gördüm.

13. — Savaş alanını bırakan Mısırlılar darmadağın kaçtılar; gidip Memphis'te toplandılar; Kambyses ırmaktan bir Mytilene gemisi yolladı, gemide Mısırlılarla görüşmek ve bir anlaşma yapmayı önermek üzere bir Pers vardı. Ama Mısırlılar geminin Memphis'e girdiğini görünce, surlardan dışarı uğrayıp gemiyi bastılar, parçaladılar, içindekileri aldılar, parça parça edip surların içerisine götürdüler. Bundan sonra bir

---

[85] *İnaros ayaklanması*, İÖ 460'dır. Atinalılar ona iki yüz savaş gemisi göndermişlerdir. 455'de ele geçti ve Atina donanması da battı.

kuşatma oldu. Mısırlılar bir süre sonra teslim oldular; komşuları Libya, Mısır'ın başına gelenlere bakıp, hiç dövüşmeden Kambyses'e teslim oldu, kendiliğinden haraca bağlandı ve armağanlar gönderdi. Onun kadar korkuya kapılan komşuları Kyreneliler ve Barkalılar da Libyalıların yaptıklarını yaptılar. Kambyses, Libyalıların armağanlarını gönül hoşluğu ile kabul etti, ama Kyrenelilerinkini hor gördü, çünkü diye düşünüyorum, pek az bir şeydi; Kyreneliler beş yüz mana kadar gümüş göndermişler, o da bunları kendi eliyle askerlerine dağıtmış.

14. — Memphis kalesi düşeli on gün olmuştu, Kambyses Mısırlıların kralı Psammenitos'u denemek ve küçük düşürmek istedi; Psammenitos'u ki, iktidarda altı ay kalabilmiştir, başka Mısırlılarla birlikte kentin dış mahallesine sürdü: Kızının sırtına köle gömleği giydirtti, eline bir kova verip su taşımaya gönderdiler; yanında başka Mısırlı kızlar da vardı, onları da kralın kızı gibi giydirmişlerdi, hepsi de Mısır'ın en büyük ailelerinin çocuklarıydılar. Genç kızlar babalarının önünden geçerlerken hıçkıra hıçkıra ağlamaya başladılar, kızlarına reva görülen bu onur kırıcı davranışı gören babaları da acı gözyaşı döküyorlardı; bir tek durumu anlamış olan Psammenitos gözlerini yere eğmiş, öylece duruyordu. Su taşıyan kızlar geçtiler, arkadan kralın oğlu getirildi, kendi yaşında başka iki bin Mısırlının arasındaydı, boyunlarından bağlanmışlardı, ağızlarına gem vurulmuştu. İşkenceye gidiyorlardı, gemiyle geldikleri Memphis'te öldürülen Mytilenelilerin öçleri bunlardan alınacaktı; kralın yargıçları öyle karar vermişlerdi; bir Mytileneliye karşılık Mısır'ın en soylu ailelerinden seçilmiş on Mısırlı. Psammenitos bunların geçişlerini de gördü; oğlunun ölüme gittiğini anladı; yanında oturan öbür Mısırlılar ağlıyorlardı, acılarını açığa vuruyorlardı; o ise, kızı geçerken nasıl durduysa, gene öyle duruyordu. Onlar da geçtiler, işte şimdi kral şölenlerinin her zamanki konuklarından yaşlı bir Mısırlı, bütün varı yoğu elinden alın-

mış, hiçbir şeyi kalmamış, şuna buna el açmak zorunda bırakılmış, askerlerden sadaka dilenerek gelmiş, kentin dış mahallesinde oturan Psammenitos'un, Amasis'in oğlunun ve Mısırlıların önünden geçiyordu. Psammenitos onu görünce bir hıçkırık geldi, boğazını tıkadı; dostunu adıyla çağırdı, başını iki elinin arasına alarak dövündü. Yanında askerler duruyor, her kafilenin geçişinde ne yaptığını gidip Kambyses'e bildiriyorlardı. Kambyses bu duruma şaşırdı ve bir haberci gönderip sordurdu, haberci: "Ey Psammenitos," dedi, "efendim olan Kambyses senden soruyor, kızını utanılacak durumda gördün, oğlunu gözlerinin önünden geçirip ölüme götürdüler, ne ağladın, ne de ağzından bir söz çıktı, sıra bu ihtiyara gelince bu kadar ilgi gösterdin, oysa o senin bir şeyin değil, bunun nedeni nedir?" Haberci böyle sordu ve kral ona şu sözlerle cevap verdi: "Kyros oğlu, onlar benim kendi acılarımdı ve o kadar büyüktüler ki, gözlerim kuru kaldılar; şimdiyse, elinden her şeyi alınmış olan ve bir ayağı çukurdayken dilenmek zorunda bırakılan bir dost için ağlıyorum." Habercinin getirdiği bu cevabı dinleyen Kambyses bu sözlere hak verdi; Mısırlılar derler ki, onunla beraber Mısır'a gelmiş olan Kroisos'un ve kralın çevresindeki Perslerin gözlerinden yaşlar boşandı; Kambyses de merhamete geldi; hemen buyruk saldı, ölüme götürülenler arasından kralın oğlunu ayırsınlar dedi, ayrıca kralın kendisini de bulunduğu yerden alıp getirmelerini istedi.

15. — Kral oğlunu kurtarmaya gidenler, onu sağ bulamadılar; en önce onu vurmuşlardı; Psammenitos'u olduğu yerden alıp Kambyses'e getirdiler ve onun yanında bir kötülüğe uğramadan yaşadı. Hatta eğer birtakım düzenlere girişmeseydi, kendisine Mısır'ın yönetimi bile emanet edilebilirdi, çünkü Perslerde kuraldır, kral oğullarına saygı gösterilir; hatta kendilerine karşı çıkmış olanların yerine oğullarını getirirler. Birçok örneği vardır bu âdetlerinin; İnaros oğlu Thannyras babasının yerine geçirilmiştir, bir de Amyrtaios

oğlu Pausiris var, o da baba ocağının başına geçirilmiştir[86]; oysa Persler bu İnaros ile Amyrtaios'tan çektiklerini kimseden çekmemişlerdir. – Ama Psammenitos fena işlere girişti, karşılığını da gördü; Mısırlıları isyana kışkırttı. Kambyses haber aldı ve ona boğa kanı içirtti, Psammenitos da o anda öldü[87]; bu kralın sonu böyle olmuştur.

16. — Kambyses, Memphis'ten Sais'e geldi, yapmak istediğini de orada yaptı: Amasis'in sarayına girdi, Amasis'in ölüsünü mezarından çıkartıp getirmelerini emretti; emir yerine getirildi, ölüyü kırbaçlattı, kıllarını yoldurttu, etine dikenler batırttı, türlü biçimlerde hırpalattı. Sonunda cellatlar yoruldular, bağış dilediler (ölü mumyalanmıştı, ne yapsalar parçalanmıyor, dayanıyordu), Kambyses ölüyü yaktırttı: Bu, dine karşı gelmek, günaha girmekti. Persler ateşi tanrısal cevherden sayarlar. Bu iki halkın ikisinde de ölü yakma geleneği yoktur; Persler işte bu nedenle insan ölüsünün bir tanrıya yemek diye sunulmasını doğru bulmazlar, böyle bir şeyden kaçınırlar; Mısırlılar ise ateşi önüne çıkan her şeyi yiyen bir hayvan, bir canavar sayarlar, avını yiyip bitirdikten sonra, bu yediği ile beraber kendisi de ölür. Oysa hayvanlara insan ölüsü yedirmek âdet değildir; hatta ölüyü mumyalamalarının nedeni de mezarda kurtlara yem olmaktan kurtarmaktır. Bundan ötürüdür ki, Kambyses'in buyruğu her iki halkın geleneklerine aykırı düşüyordu. Aslında Mısırlılara göre başlarına bu işler gelen ölü Amasis'inki değildir; Amasis'le aynı boyda bir başka Mısırlıdır, Persler Amasis'in ölüsü diye bunu hırpalamışlardır. Bir orakl derler, öldükten sonra başına neler geleceğini ona haber vermişti; o da kaderin ona öldükten sonra indireceği darbeyi savuşturmak istemiş, ölüsü hırpalanan adamı kendi mezarına, kapının hemen yanına göm-

---

86 *Amyrtaios.* Ktesias'ın sözünü ettiği İnaros ayaklanmasının sorumlularından birisi olsa gerek. Oğlu 450'lerde bir satraplık almış olmalıdır (Sayce).

87 Yaygın bir boş inanış ki, boğa kanını zehir sayardı.

dürmüş, kendisi öldüğü zaman da ölüsünün daha içeriye, en arkaya konulması için oğluna tembih etmiş. Ama Amasis'in gerek kendi ölüsü ve gerekse öbür adamın ölüsü için böyle emirler vermiş olması bana pek uydurma görünüyor, bence Mısırlılar böyle diyerek durumu kurtarmaya bakıyorlar.

17. — Bundan sonra Kambyses üçlü bir sefer tasarlamaya koyuldu; Kartacalılara karşı, Ammonlara karşı ve Libya'nın güney kıyılarında bulunan Ethiopia Makrobioslarına karşı[88]; bu amaçla karar verdi, Kartacalılara karşı deniz kuvvetlerini, Ammonlara karşı kara ordusunun bir bölümünü gönderecekti. Ethiopia'ya da şimdilik çaşıtlar yollayacak, bunlar söylendiği gibi Ethiopia'da sahiden Güneş Sofrası diye bir şey var mı, buna bakacaklar, ayrıca işe yarar başka bilgiler getireceklerdi; güya Ethiopia kralına armağanlar sunmak üzere gidiyorlardı, yolculuklarının görünür nedeni buydu. – Güneş Sofrası, aşağı yukarı şöyle bir şey:

Güneş Sofrası

18. — Kentin yanında bir çayırlık, burada pişmiş etler duruyor, dört ayaklı hayvanların her cinsinden et; geceleri, kentin bu işle görevlendirmiş olduğu kimseler bu etleri buraya taşıyorlarmış ve gündüz isteyen gidip orada karnını doyuruyormuş. Yerliler, "Bu etler her gece topraktan yetişiyor," diyorlar.

19. — Güneş Sofrası dedikleri böyle bir şey galiba. – Kambyses elçilerini göndermeye karar verir vermez, Elephantine kentinden Ethiopia dilini konuşan İkhthyophagoslar getirilmesini emretti[89]; bir yandan bunlar getiriledursun, bir

---

88 Eskilerin coğrafyadaki yerini açık olarak bildiremedikleri bu ulus da masal dünyasına ait olsa gerektir. *Makrobios*, Yunanca "uzun ömürlü" demektir.

89 Eski coğrafyacılar bu kabileleri Kızıl Deniz kıyılarına koyarlar. Adları, "balık yiyenler" anlamına gelir.

yandan da donanmaya emir verdi, Kartaca'ya karşı yola çıksın, diye. Ama Fenikeliler "olmaz," dediler, onlara büyük antlarla bağlıydılar, kendilerinden doğmuş bir kente karşı savaşmakla günaha girmiş olacaklardı. Fenikeliler olmadı mı, geriye deniz kuvveti diye pek bir şey kalmıyordu. Kartacalılar Pers boyunduruğundan böylece yakayı kurtarmış oldular; Kambyses, Fenikelileri zorlamayı doğru bulmamıştı, çünkü bunlar Perslere kendiliklerinden bağlanmışlardı, ayrıca bütün deniz gücü ellerindeydi. Kıbrıslılar da öyle, Perslere ve Mısır seferine kendiliklerinden katılmışlardı.

20. — Elephantine'den İkhthyophagoslar geldiler, Kambyses, neler söyleyeceklerini öğretti ve yola çıkarttı; armağan olarak erguvan kırmızısı bir giyecek, altın zincir bir gerdanlık, bilezikler, mermer bir kavanoz içinde koku, bir küp dolusu hurma şarabı götürüyorlardı. Kambyses'in elçiler gönderdiği bu Ethiopialılar, kendilerini dünyanın en iri ve en güzel insanları sayarlardı. Başka uluslardan ayrıldıkları başka âdetleri arasında kral seçimi ile ilgili olanı da vardı: Kentin en uzun boylusu ve gücü kuvveti de boyuna göre olanı kim ise, onu başlarına geçirirlerdi.

21. — İkhthyophagoslar bu adamların ülkesine geldiler, krala armağanlar sundular ve şunları söylediler: "Persler kralı Kambyses, seninle dost ve sana konuk olmak istiyor, bizi buraya bunları söylemek için yolladı; kendisinin en çok sevdiği şeylerden size de şu armağanları gönderdi." Ama Ethiopialı, bunların çaşıtlık için gelmiş olduklarını sezmişti, şöyle dedi: "Hayır, Perslerin kralı sizi ve bu armağanları buraya benim dostluğuma önem verdiği için yollamadı; doğru söylemiyorsunuz; siz benim krallığıma çaşıtlık için geldiniz; hayır, o doğru bir adam değil; doğru bir adam olsaydı, başkalarının toprağını ellerinden alıp kendi toprağına katmazdı; kendisine hiçbir kötülüğü dokunmamış olan insanları köle yapmazdı. Alın şu yayı ona götürün ve Ethiopia kralının şu öğüdünü de kendisine ulaştırın: Persler ne zaman bu boy-

da yayları kurabilirlerse, o zaman yürüsünler Ethiopia Makrobioslarına karşı, üzerine onlarınkinden daha üstün kuvvetler sürsünler; o zamana kadar da tanrılar Ethiopia çocuklarının kafasına ellerindeki topraklara başka topraklar katmak düşüncesini sokmuyor diye şükretsinler."

22. — Bunları söyledi, kurulu yayı boşalttı ve verdi. Sonra erguvan rengi giyeceği aldı, bunun ne olduğunu ve nasıl yapıldığını sordu. İkhthyophagoslar erguvanın ne olduğunu ve dokumanın nasıl boyandığını olduğu gibi anlattılar. Kral onlara, "Yalancılar," dedi, yalan giyecekler getirdiklerini söyledi. İkinci olarak bu boyuna ve bileklere geçirilen bükülmüş altınların ne olduklarını sordu; İkhthyophagoslar bunların ne olduğunu, nasıl süs olarak kullanıldığını uzun uzadıya anlattılar, kral gülmeye başladı, bir kez bunların zincir olduklarını görmüştü, kendi ülkesinde bunların çok daha sağlamlarının bulunduğu cevabını verdi. Üçüncü olarak da kokuyu sordu; bunun nasıl yapıldığını ve bununla vücudun nasıl ovulduğunu anlattılar, bunun için de giyecek için söylediklerini söyledi. Ama iş şaraba gelip de bunun nasıl yapıldığını öğrenince, bu içkiden hoşlandı; Büyük Kral'ın yiyecek olarak ne yediğini ve Perslerde en uzun ömrün ne kadar olduğunu sordu. Ona ekmek yedikleri cevabını verdiler ve buğdayın nasıl yetiştiğini anlattılar; ayrıca en uzun ömürlü insanın seksen yıl yaşayabildiği cevabını verdiler. Bunun üzerine Ethiopialı bunda şaşılacak bir şey olmadığını, gübre ile beslenenin elbette çok yaşayamayacağını, eğer şu içki de olmasa bu kadar da yaşayamayacaklarını bildirdi (İkhthyophagoslara şarabı gösteriyordu) ve kendi halkının bu konuda Perslerden aşağı olduğunu itiraf etti.

23. — Şimdi soru sormak sırası İkhthyophagoslara gelmişti, nasıl ve ne ile ve ne kadar yaşadıklarını kraldan sordular. "Hemen herkes," dedi, "yüz yirmi yaşı bulur; bu yaşı aşanlar da olur; haşlanmış et yerler ve süt içerler." Çaşıtlar şaşıp kaldılar, bu kadar nasıl yaşıyorlar diye. O zaman onla-

rı alıp bir kaynağa götürdü, bu kaynağın suları insan derisini daha parlak yapıyordu, zeytinyağı sürülmüş gibi ve onlara öyle geldi ki, sanki biraz da menekşe kokuyordu. Anlattıklarına göre kaynağın suyu o kadar hafifti ki, üzerinde hiçbir şey yüzmüyordu, odun bile, hatta bundan da hafif şeyler bile, içine ne düşse, dibine çöküyordu. Eğer bu su dedikleri gibiyse uzun ömürlü olmaları da bundan ileri gelmeliydi, çünkü her şeye bunu kullanıyorlardı. Bu kaynağı gösterdikten sonra onları bir de hapishaneye götürdü; burada bulunanlar altın zincirlerle bağlıydılar. Çünkü bu Ethiopialılarda bakır en az bulunan ve en değerli olan maddedir. Hapishaneden sonra Güneş Sofrası denilen yeri gidip gördüler.

24. — Güneş Sofrasından sonra son olarak mezarlığa gittiler; mezarlar, deniliyor, kristaldendi ve şöyle yapılıyordu; ölü önce, Mısırlıların yaptıkları gibi ya da başka biçimde mumyalanıyor, sonra bir alçı kalıp içine alınıyor, bunun üzerine boya ile ölünün elden geldiğince kendisine benzeyen resmi yapılıyor; sonra bunu ayakta, oyuk bir kristal tabut içerisine koyuyorlar; kolaylıkla işlenebilen kristali taştan bol bol çıkarırlarmış; tabutun ortasına konan ölü görülebiliyor; koku vermiyor, görünüşü iğrenti uyandırmıyor; sanki ölünün kendisiymiş gibi duruyor. Yakınları bir yıl süreyle evlerinde tutuyorlar; yedikleri yemişlerden ona da ayırıyorlar ve onun adına kurbanlar kesiyorlar; bu süre dolunca kentin yakınındaki mezarlığa götürüp bırakıyorlar.

25. — Çaşıtlar göreceklerini gördükten sonra dönüp geldiler. Görevlerinin sonucunu bildirdiler; Kambyses fena öfkelendi, yeterli azık ve gerecin sağlanmış olup olmadığına bakmadan ve çıkacağı yolun uzunluğunu hesap etmeden hemen Ethiopia üzerine yürüdü; İkhthyophagosların söyledikleri aklını başından almıştı, hemen yola çıktı, yalnız Yunanlıları bırakmış, öbür bütün yaya birlikleri yanına almıştı. Thebai'de ordudan elli bin kişi ayırıp Ammonluların üstüne gönderdi, Ammonluları boyunduruk altına alacak, Zeus

oraklini barındıran tapınağı yıkacaklardı; kendisi, kalan kuvvetlerin başına geçip Ethiopia'ya yürüdü. Ama yolun daha beşte birindeyken yiyecek tükendi; yiyecekten sonra yük hayvanları da tükendi, çünkü onları da yemişlerdi. Eğer Kambyses, durumu görüp orduyu geri çevirseydi, başta işlemiş olduğu yanlışlığa rağmen gene de akıllı bir adam sayılabilirdi; ama o aldırmadı, ileri yürüdü. Asker, toprak üzerinde karnını doyurabilecek bir şey bulabildiği sürece, ot yiyip dayandı; ama çöle çıkınca aralarında korkunç bir yola başvuranlar oldu; kura çekip içlerinden on kişiden birini yediler; durumu öğrenen Kambyses, bunlar birbirlerini yiyecekler diye ürktü; Ethiopia'ya açtığı seferden vazgeçti, geri döndü; Thebai'ye geldiği zaman ordusunun büyük bir bölümünü yollarda tüketmişti; Thebai'den Memphis'e indi, orada Yunanlıları gemilerine bindirip ülkelerine geri gönderdi.

26. — Ethiopia seferinin sonu böyle oldu. Ammonlulara karşı gönderilen askere gelince, bunların izleri Thebai'den, kılavuzların götürdükleri Oasis kentine kadar sürülebiliyor; bu kentte Aiskhrion kabilesinden olan Samoslular otururlar[90] ve Thebai'ye yedi günlük yoldur ve çölden geçilerek gidilir; Yunan dilinde bu ülkeye Mutlular Adası denir. İşte bu ordu diyorlar, buraya gelmiş; bundan ötesi için Ammonlulardan ve hikâyeyi onlardan dinleyenlerden başka kimse bir şey söyleyemiyor; ordu Ammonlular ülkesine varmamış, geriye de dönmemiştir. Ammonluların söyledikleri de şu, onların ülkesine gitmek üzere Oasis kentinden çıktıkları zaman, askerler çöle rastlamışlar, çöl Oasis ile Ammonluların ülkesi arasındaki yolun yarısındadır, öğle yemeğine oturmuşlar, güneyden bir yel kopmuş, çok şiddetli, sonra fırtınaya dönüş-

90 *Aiskhrion kabilesinden...* Oasis kenti, Pyrene kentini akla getiriyor (Kitap II. bölüm 33). Samoslu denizcilerin denizden bu kadar uzak bir yeri yurt tutmaları olacak şey değildir. XIV. yüzyıl bir Samos yazıtında Aiskhrion sözüne bir şair adı olarak rastlanmaktadır. Ama Sayce burada Herodotos'un yanılmış olmasından şüphelenmektedir.

müş, kum anaforları kaldırmış ve bunları örtmüş, kaybolmuşlar, hiçbir iz kalmamış. İşte bu sefer için Ammonluların dedikleri bunlardır.

27. — Kambyses, Memphis'e döndüğü sırada Apis ki, Yunanlılar Epaphos derler, Mısırlılara göründü; bu olay üzerine Mısırlılar en güzel giyeceklerini giyindiler, bayram yaptılar. Mısırlıların sevinçlerini gören Kambyses, kendi başarısızlığına sevindiklerini sandı; Memphis yöneticilerini çağırttı, önüne getirildikleri zaman, Memphis'e ilk gelişinde Mısırlıların böyle şeyler yapmadıklarını, neden kendisinin bu kadar kayıpla gölgelenen şimdiki gelişinde böyle düğün bayram yaptıklarını sordu. Tanrının göründüğünü, bunun binde bir olan bir şey olduğunu ve Mısırlıların bundan ötürü sevindiklerini, bayram ettiklerini söylediler. Bu cevap üzerine Kambyses onları yalancılıkla suçladı ve bundan ötürü ölüme mahkûm etti.

28. — Yöneticiler işkenceye gönderildiler, bu sefer rahipleri getirtti, onlar da aynı şeyleri söylediler; o zaman Mısır'a sahiden böyle doğru dürüst bir tanrının gelip gelmediğini anlayacağını söyledi. Başka bir şey söylemedi ve rahiplere, "Apis'i getirin!" diye emir verdi; onlar da getirmeye gittiler. Bu Apis ya da Epaphos, kendisini dünyaya getirdikten sonra bir daha gebe kalmayacak olan bir inekten doğar. Mısırlılar derler ki, bir şimşek düşer gökyüzünden bu ineğin üzerine, o da Apis öküzüne bu ışıktan gebe kalır. Apis denilen bu genç boğa şu belirtilerden bilinir: Rengi karadır, alnında beyaz bir üçgen, sırtında kartal resmi vardır; kuyruğunun kılları çifte olur; dilinin altında böcek resmi çizilidir.*

29. — Rahipler, Apis'i getirdiler, Kambyses ki, deli dolu bir adamdı, bıçağını çekip hayvanın karnına fırlattı; ama buduna rastlatabildi. O zaman gülmeye başladı ve rahiplere şunları söyledi: "Buna tanrı mı diyorsunuz siz odun kafalı-

* Scarabée. Türk Dil Kurumu sözlüğü, domuzlan böceği diyor.

lar? Sizin tanrınız böyle etten ve kandan mı yapılmıştır? Ve bıçakla da yaralanırlar, öyle mi? Mısırlılar şüphesiz tanrının böylesine layıktırlar. Ama benimle alay etmek size pahalıya oturacak!" Rahiplerin kanatıncaya kadar kırbaçlanmalarını ve hâlâ bayram yapan Mısırlılar çıkarsa, onların da öldürülmelerini emretti. Mısırlılar bayramın kesildiğini gördüler; rahipler cezalandırıldılar; Apis tapınakta yaralı bacağıyla yattı ve öldü.

30. — Ölümü aldığı yaradandı, rahipler Kambyses'in haberi olmadan onu gömdüler. Ama Kambyses günahını çıldırarak ödedi; zaten aklı önceden de pek yerinde sayılmazdı. Önce kardeşi Smerdis'i öldürttü, ana baba bir kardeşiydi ve onu Mısır'dan İran'a geri göndermişti, kıskançlığından, çünkü Ethiopia kralının İkhthyophagoslara vermiş olduğu yayı bir tek o yalnız iki parmak kadar kurabilmişti; bunu başarabilen başka kimse çıkmamıştı. Smerdis dönüş yolundayken Kambyses'in rüyasına bir haberci girmiş, Smerdis'in tahtta oturduğu ve başının gökyüzüne değdiği haberini getirtmişti. Kendi başından korktu, kardeşinin kendisini öldürtüp iktidarı ele geçirmesinden çekindi; Prexaspes'i peşine gönderdi, bütün Persler arasında en çok ona güvenirdi, görevi Smerdis'i öldürmekti. Prexaspes, Susa'ya geldi ve Smerdis'i öldürdü, kimileri ava götürdü, öyle öldürdü derler, kimileri de Erythreia Denizi'ne götürdü, denize attı derler.

31. — Kambyses'in ilk cinayeti bu oldu; arkasından kız kardeşini öldürttü; o da kendisiyle beraber Mısır'a gelmişti; ana baba bir kardeşi olduğu halde onunla yatardı. Şöyle evlenmişti (zira Perslerde kız kardeşle evlenmek diye bir şey yoktu): Kız kardeşlerinden birisine göz koymuştu, onunla birleşmek istiyordu; ama bu istek âdetlere uygun değildi, devlet yargıcılarına başvurdu, "İki taraf da isterse, kız ve erkek kardeşlerin evlenmelerine izin veren bir yasa var mıdır?" diye sordu. Devlet yargıcıları Perslerin yüksek katından olurlar; haksızlığı açıkça belli olan bir karar vermedikçe, ömür

boyu görevde kalırlar. Davalara onlar bakarlar, ulusal yasaları onlar yorumlarlar; her iş onların elinden geçer. Kambyses'in sorusuna doğru ve güvenilir cevaplar verdiler; bir kimsenin kız kardeşiyle evlenmesine izin veren bir yasa bulamamışlardı, ama diye ekliyorlardı, pek eski bir yasa bulmuşlardı, bu yasa Pers kralına dilediği şeyi yapma hakkı veriyordu. Böylece Kambyses'ten korkup yasayı bozmadan, ama yasayı koruyacağız diye fazla titizlik göstermek uğruna kendi başlarıyla da oynamadan kız kardeşleriyle evlenmek isteyen krala, bir başka yasa ile yolu açmış oluyorlardı. Kambyses gözüne kestirmiş olduğu kız kardeşiyle hemen evlendi, kısa bir süre sonra kız kardeşlerinden bir ikincisini de aldı. Kendisiyle beraber Mısır'a getirdiği ve orada öldürttüğü bu ikincisi, yani küçük olanıdır.

32. — Bunun ölümü için de Smerdis'inki gibi iki söylenti vardır. Yunanlıların anlatışına göre, Kambyses bir aslan yavrusu ile bir köpek yavrusunu dövüştürüyormuş, bu kadın da onunla beraber oturmuş, seyrediyormuş; köpek altta kalmış, o zaman başka bir küçük köpek, öbürünün kardeşi, ipini koparıp yardıma koşmuş; ikisi bir olup yavru aslanı yemişler. Kambyses'in pek hoşuna gitmiş bu, ama yanında oturan karısı ağlamış. Kambyses gözyaşlarını görmüş, neden diye sormuş; o da kardeşinin yardımına koşan köpeği görünce gözyaşlarını tutamadığını, çünkü Smerdis'i hatırladığını, kimsenin onun yardımına koşmadığını söylemiş. Kambyses, Yunanlılara göre, bu sözler üzerine öldürmüş onu. Mısırlılara göre ise, masa başında oturuyorlarmış; kız bir marul almış, dış yapraklarını ayıklamış ve sormuş kocasına, "Marul böyle ayıklanmış olarak mı daha güzel, yoksa bütün yaprakları üzerindeyken mi?" "Bütün yaprakları üzerindeyken" demiş; karısı o zaman: "Ama," demiş, "sen de Kyros hanedanını işte bu marula benzettin, kolunu kanadını koparttın." Karısının üzerine öfkeyle atılmış, tekmelemiş; kadın gebeymiş; çocuğunu düşürmüş ve ölmüş.

33. — Kambyses yakınlarına böyle eziyet ediyordu işte. Ya Apis öç alıyordu ya da bir hastalığı vardı, insanlara musallat olan birçok felaket gibi: Gerçekten Kambyses'in doğuştan ağır bir hastalığı olduğu söylenir, buna kutsal hastalık diyenler vardır.* Vücuttaki bir sakatlığın insanın kafa sağlığını da bozması olağandır.

34. — İşte şimdi de Kambyses'in öbür Perslere karşı yaptığı nobranlıklar: En güvendiği adamı Prexaspes'ti, elçilik işlerini ona gördürürdü, içkiyi onun oğlunun elinden içerdi ki, bu önemli bir görevdi, bir gün: "Prexaspes," dedi, "Persler beni nasıl biliyorlar, benim için neler söylüyorlar?" Öbürü cevap verdi: "Efendimiz," dedi, "senin için pek iyi, pek yükseltici sözler söylüyorlar, yalnız şarabı biraz çokça kaçırıyor diyorlar, o kadar." Perslerin duygularını yansıtmış oluyordu, ama Kambyses öfkelendi: "Demek Persler benim şaraba düştüğümü, şarabın beni yoldan çıkarıp aklımı çeldiğini söylüyorlar, öyle mi? Demek eskiden söyledikleri doğru değilmiş!" Gerçekten Kambyses bir gün, Kroisos'un da bulunduğu bir toplantıda, Perslerin, babası Kyros'la karşılaştırınca kendisi için ne düşündüklerini sormuş, Persler de onun babasından üstün olduğu, çünkü babasının bıraktığı toprakların dokunulmamış olarak durduğunu, ayrıca kendisinin bunlara Mısır'ı ve denizi de katmış olduğu cevabını vermişlerdi. Persler böyle konuşmuşlar, ama aralarında bulunan Kroisos, bu yargıyı pek doğru bulmamış ve Kambyses'e: "Ey Kyros'un oğlu," demişti, "ben seni babana eşit saymıyorum; çünkü o, senin gibi bir evlat bıraktı, oysa senin henüz böyle bir evladın yok." Kambyses bu sözden pek hoşlanmış, Kroisos'un görüşünü övmüştü.

35. — Bunlar gelmişti aklına ve Prexaspes'e dönüp öfkeyle: "Bak bakalım," dedi, "şimdi Persler doğru mu söylüyorlar, yoksa saçmalıyorlar mı? Bak oğlun şurada, yandaki

* Kutsal hastalık. Hippokrates bu hastalık için sara diyor.

sofada ayakta duruyor; eğer atacağım ok tam yüreğine saplanırsa, demek Persler havaya konuşuyorlar; eğer vuramazsam, o zaman Perslerin haklı olduklarını ve benim aklımı şaşırmış olduğumu söyleyebilirsin." Bunu dedi ve yayı kurup çocuğu vurdu; çocuk düştü; gövdeyi yardırdı, neresinden vurduğuna baktırdı; ok tam yüreğe saplanmıştı; pek keyiflendi, ağzı kulaklarına vardı, çocuğun babasına: "Gördün mü," dedi, "demek deli değilmişim ve demek Persler boşuna konuşuyorlarmış; işte gözünle gördün. Ama söyle bakalım şimdi, hiç böyle benim gibi attığını vuran bir kimse gördün mü?" Prexaspes'in gözlerinin önündeki adam besbelli bir çılgındı, kendi başından korktu ve cevap verdi: "Efendimiz, bence Tanrı bile bu kadar nişancı olamaz" – İşte Kambyses'in marifeti buydu; başka bir seferinde de Perslerin ileri gelenlerinden on iki kişiyi, doğru dürüst bir nedeni olmadan, canlı canlı ve baş aşağı yere gömdürmüştü.

36. — İşler bu hale gelince, Lydialı Kroisos onu şu sözlerle uyarmak istedi: "Kral, her zaman gençliğine ve gençliğin verdiği atılganlığa uyma; kendini tut, nefsine hâkim ol. Büyük adamlara yaraşan ilerisini görmektir, biraz ağır ol. Aklın gereği budur. Gereksiz yere kendi ulusunun adamlarını öldürtüyorsun; çocukları öldürtüyorsun. Eğer böyle gidersen, dikkat et, Persler seni bırakırlar. Baban Kyros sana göz kulak olmamı, öğüt vermemi ve işine yarayacak düşünceleri bildirmemi istemişti, bunları onun için söylüyorum." Kroisos bu sözlerle ona bağlılığını belirtmiş oluyordu; ama Kambyses ona şöyle cevap verdi: "Sen bana akıl öğretmeye mi kalkıyorsun, sen kendi ülkeni pek mi güzel yönetmiştin, Massagetler savaşında onlar bizim üstümüze yürümek istedikleri halde, babamın aklına Araxes'i geçip onların üzerine yürüme fikrini sokan sen değil misin? Tuttuğun kötü yol yüzünden kendi başını belaya soktun; Kyros da sana uyduğu için belaya uğradı. Ama artık yeter. Çoktan bu fırsatı bekliyordum, senin de hesabını görmek için!" Bunları söyledi ve

oka yaya el attı vurmak için. Kroisos oturduğu yerden fırladı, kendini dışarı attı. Ok değmeyince adamlarına emir verdi, "Yakalayıp öldürün!" dedi. Adamları kralın huyunu biliyorlardı, Kroisos'u sakladılar, Kambyses sonradan pişman olur, Kroisos'unu arardı, o zaman çıkartırız diye düşündüler (zira canını kurtardıkları için kraldan üste para da alırlardı); eğer pişman olmaz, üzülmezse, o zaman nasıl olsa Kroisos'un işini bitirebilirlerdi. Ve gerçekten, çok geçmeden Kambyses, Kroisos'a yaptığına pişman oldu, bunu gören adamları, Kroisos'un ölmediğini söylediler. O zaman Kambyses, Kroisos yaşadığı için kendisinin de onlar kadar sevindiğini, ama onu kurtarmış olmanın kendilerine bir yarar sağlamayacağını, öleceklerini söyledi ve öyle oldu.

37. — Memphis'te kaldığı sürece Perslere ve müttefiki uluslara karşı bunlara benzer çılgınca şeyler yaptı; eski zaman mezarlarını açtırıp ölüleri seyretti; Hephaistos tapınağına girdi, heykeli alaya aldı; zira Hephaistos heykeli tıpkı Fenikelilerin gemi pruvalarına koyup dünyayı dolaştırdıkları Pataikos denilen Fenike figürlerine benzer[91]. Görmemiş olanlar için söylüyorum, bunlar Pygmaios görünüşündedirler. Kabirler tapınağına da girmiştir, oysa din bu tapınağa yalnız rahibin girmesine izin verir; üstelik içerideki heykellerle önce alay etmiş, sonra da yakmıştır. Bu heykeller de Hephaistos heykellerine benzer ve derler ki, bu tanrılar onun oğullarıdırlar.

38. — Bütün bu yaptıklarına bakarak Kambyses'in deli olduğuna hükmediyorum. Yoksa kutsal şeyleri ve ulusal görenekleri alaya almazdı. Zira insanları en güzel yasaları seçmekte serbest bıraksalar, her biri döner dolaşır gene kendisi-

---

91 *Pigme* (*pygmaios*) biçiminde yapılan bu figürler Mısır'a, şüphesiz Fenikelilerden geçmiştir. *Pataikos*, Fenikelilerin gemi başlarına koydukları tanrı figürüdür. Yunanca Hephaistos, Mısır dilinde Ptah ya da Pntah. Mısırlılar bu tanrının heykelini dev büyüklükte biçimsiz cüceler olarak yaparlarmış.

ninkileri seçer; herkes kendi ülkesinde geçerli olan yasaların en güzel yasalar olduğuna o kadar inanır. Onun için, bir kimsenin aklı başında kaldığı sürece, saygı gösterilen şeyleri alaya alması olağan değildir. İnsanların kendi göreneklerine karşı besledikleri duyguların gerçekten ne kadar köklü olduklarını gösteren pek çok belirti vardır; işte pek çokları arasından bir tanesi: Dareios kralken, bir gün çevresindeki Yunanlıları toplayıp sordu; "Babalarınızın ölüsünü yemek için kaç para istersiniz?" dedi; böyle bir şeyi hiçbir ücret karşılığı yapmayacakları cevabını aldı. Dareios bunun üzerine, Kallatiai denilen Hintlileri çağırttı, ana babalarını yerlerdi, görenekleri böyleydi ve Yunanlıların yanında bunlara sordurdu, bir tercüman aracılığıyla, babalarının ölüsünü yakmak için kaç para isterler diye; Hintliler bunu bir sövgü saydılar, kendilerine karşı böyle davranılmaması dileğinde bulundular. Bu görenekler o kadar köklüdür ve Pindaros'un şu dizesi ne kadar doğrudur: "Yasa, dünyanın kraliçesi"[92].

Polykrates, Samos Tyranı

39. — Kambyses Mısır üzerine yürürken, öbür yanda Lakedaimonlular da Samos'a, Aiakes oğlu Polykrates'e karşı yürüyorlardı[93]; Polykrates zorla başa geçmiş, Samos'u ele geçirmiş ve önce cumhuriyeti üçe bölerek kardeşleri Pantag-

---

92 Bu söz, yalnız Platon'un aldığı bir parçası kalmış olan bir güftedendir. Gorgias (Yunan filozofu, İÖ 487–380). 484 B. "*Yasa, ölümlü ölümsüz bütün varlıkların kraliçesi, onları güçlü eliyle yönetir ve şiddetin kötülüğünü önlemesini bilir...*"

93 Eusebos'a göre Polykrates'in tyranlığı 532'de başlar, 521'de tahta geçen Dareios saltanatının başlarında son bulur. Polykrates'in de Atinalı Pesistratos gibi edebiyatı ve kültürü desteklediği anlaşılıyor. Bir genel kitaplık açmış, Anakreon'u (Yunan lirik şairi, ölümü İÖ 487) sarayına almış, Herodotos'un anlattığı büyük işleri yaptırmıştır (bölüm 60). Çok güçlü bir donanması vardı. Samos onun zamanında Yunan devletleri arasında ön planda yer almıştı ve zaten İranlılar da bundan gocunuyor ve ondan "*Hileyle ya da öldürerek kurtulmak*" için fırsat kolluyorlardı (Hauvette).

notos ile Syloson'u bunların başına geçirmiş, sonra birincisini öldürmüş; Syloson'u, yani ikincisini sürmüş, bütün adayı kendi hükmü altına almış ve böylece iktidara tam olarak el koyduktan sonra, Mısır kralı Amasis ile karşılıklı armağanlar alıp vererek bir dostluk anlaşması mühürlemişti. Polykrates'in gücü kısa süre içinde artmış, İonia'da ve Yunanistan'ın her yerinde dillere destan olmuştu; silahlarının göründüğü her yerde herkes eğilir olmuştu. Ellişer kürekli yüz gemisi, bin okçusu vardı; ayırt etmeden her gittiği yere savaş ve yıkım götürüyordu; "Zira" diyordu, "bir dosttan hiçbir şey almamaktansa, alıp sonra geri vermek gibi bir incelik o dostun daha çok hoşuna gider." Birçok adayı, ayrıca anakarada birçok siteyi ele geçirmişti. Miletosluların yardımına koşan Lesbos savaşçılarını, bir deniz zaferinden sonra esir almıştı; Samos kalesini çevreleyen hendeğin bütününü, zincire vurulmuş olan bu esirlere kazdırmıştır.

40. — Polykrates'in başarıları Amasis'in gözünden kaçmıyor, hatta kuşkulandırıyordu. Talih Polykrates'in yüzüne gitgide daha çok gülmeye başlayınca bir mektup yazıp Samos'a gönderdi ve şöyle bir uyarıda bulundu: "Amasis Polykrates'e der ki, bir dostun başarılarını öğrenmek tatlı bir şeydir. Ama senin bu büyük mutluluğun hoşuma gitmiyor, zira tanrıları tanırım ve ne kadar kıskanç olduklarını bilirim. Kendim için ve sevdiklerim için aralıksız bir mutluluktansa, bir başarılar ve başarısızlıklar karışımını yeğ tutarım ve insan ömrünün böyle nöbetleşe bir talihle sona ermesini dilerim; çünkü girdiği her işten başarıyla çıkan bir kimsenin talihi zamanla ters döner, sonu fena gelir; bunun başka türlüsünü hiç duymadım. Onun için sen de bana inanırsan eğer, başarıların karşısında şöyle yap: Senin için en yüksek değerde olan ve kaybetmekten en çok üzüleceğin şey nedir? Bunu seç ve uzaklara at, o kadar uzağa ki, bir daha kimsenin gözüne gözükmesin. Ondan sonra talih dönmediği ve sana yâr olduğu sürece hep bu dediğim şeyi yap, kendini kurtar."

41. — Bu sözleri okuyan Polykrates, Amasis'e hak verdi; hazinesini karıştırdı, neyi kaybederse daha çok üzüleceğini araştırdı; aklı, parmağından düşürmediği bir mühre takıldı, altın çerçeve içinde zümrüt, Samoslu Telekles'in oğlu Theodoros'un elinden çıkma bir iş. Bunu gözden çıkarmaya karar verdi, elli kürekli gemilerinden birine bindi, denize açıldı ve adadan iyice uzaklaştıktan sonra yüzüğü çıkardı ve gemide bulunanların gözleri önünde denize attı. Sonra döndü evine geldi, üzüntünün tadını çıkarmaya koyuldu.

42. — Bu olayın üzerinden dört beş gün geçmişti, bir balıkçı çok güzel büyük bir balık tuttu ve bunu Polykrates'e sunmaya karar verdi; balığı saraya götürdü, Polykrates'in huzuruna çıkmak dileğinde bulundu ve çıktı. "Kral," dedi balığı sunarak, "şu balığı tuttum; o kadar güzel ki, geçimim bu işten olduğu halde, pazara götürüp satmaya kıyamadım; bu ancak senin gibi kudretli bir hükümdara layık bir yemek olur diye düşündüm; onun için sana getirdim." Polykrates bu sözlerden hoşlandı ve cevap verdi: "Çok iyi yaptın ve öyle yaptın ki, armağanının değeri iki katına çıktı; ben de seni akşam yemeğine çağırıyorum." Balıkçının koltukları kabardı, evine döndü. O arada aşçılar balığı kesip ayıkladılar; karnından Polykrates'in mühür yüzüğü çıktı. Pek sevindiler, alıp hemen efendilerine koştular, yüzüğü verdiler ve nasıl bulduklarını anlattılar. Polykrates anladı, bu işte tanrıların parmağı vardı; bir papirüs tomarı aldı, olan biteni yazdı ve bir ulakla Mısır'a yolladı.

43. — Amasis, Polykrates'in mektubunu okudu ve anladı ki, bir insanı kaderin pençesinden kurtarmak kimsenin harcı değildir ve Polykrates'in sonu kötüye varacaktır, zira o kadar mutlu ki, kurbanları bile kendisine geri veriliyor. Samos'a bir çavuş gönderdi, dostluk anlaşmasını bozduğunu bildirdi. Böyle yaptı, çünkü Polykrates'in başına bir bela gelirse, dostluk uğruna kendi başının da belaya girmesini istemiyordu.

44. — Lakedaimonlular işte bu her zaman mutlu Polykrates üzerine sefer açmışlardı, onları bu seferi açmaya özendirenler ise, sonraları Girit'te Kydonia kentini kurmuş olan Samoslulardı. – Kyros oğlu Kambyses Mısır'a yürümek üzere hazırlıklara başladığı zaman, Polykrates, Samoslulara haber vermeden ona bir çavuş göndermişti; Kambyses'ten rica ediyordu, kendisine bir elçi göndersin ve Samos'tan da asker istesin, dileği buydu. Bundan pek hoşlanan Kambyses, Polykrates'ten Samosluların da bir filo ile Mısır seferine katılmalarını istedi. Polykrates, hemen kendisine iyi gözle baktıklarından şüphe ettiklerini topladı, kırk gemi hazırlattı, bunları doldurup yolladı, Kambyses'e de, "Aman bunları bir daha geri gönderme," diye haber uçurdu.

45. — Kimileri derler ki, Polykrates'in gönderdiği Samoslular Mısır'a kadar gitmediler, Karpathos adasına vardıklarında durumu kavramışlar ve daha öteye gitmemişlerdir; başkalarına göre ise, evet, Mısır'a varmışlar ve gözaltında tutulmuşlar, ama kaçmışlar; Samos'a vardıklarında Polykrates filosunu alıp karşılarına çıkmış ve savaşa tutuşmuş; savaşı sürgünler kazanmış, adaya çıkmışlar, ama kara savaşında yenilmişler ve Lakedaimon'a gitmişler. Bir de Polykrates'i, Mısır dönüşü yendiklerini söyleyenler vardır, ama bu düşünce bana yanlış görünüyor, çünkü tyrana karşı duracak kadar güçlü olsalardı, gidip Lakedaimonlulardan yardım istemezlerdi. Zaten elinin altında yabancı paralı askerler ve Samoslu okçular ve güçlü bir ordu bulunduran bir kimsenin, sayıları pek az olan Samos sürgünleri karşısında bozguna uğramış olacağını akıl almaz; Polykrates'in boyunduruğu altındaki yurttaşlar derseniz, bunların çoluk çocukları da zaten onun elindeydi: Bunları tersanelere toplamış, deniz tezgâhlarıyla birlikte hepsini ateşe vermeye hazır bekletiyordu, uyruğunda olanlar öbürlerine, asilere katılamazlardı.

46. — Polykrates'in sürmüş olduğu Samoslular Sparta'ya varınca kent büyüklerinin huzuruna çıkmışlar, dileklerini ka-

bul ettirebilmek için uzun söylevler çekmeye koyulmuşlardı. İlk gün kentin büyükleri cevap olarak, başta ne söylediklerini unutmuş olduklarını, sonundan da bir şey anlamadıklarını bildirdiler. Sonra bir kez daha huzura çıktılar, ellerinde bir çuval vardı, sadece, "Çuval, arpa unu bekliyor" dediler. "Çuval" demenin gereği olmadığı cevabını aldılar; ama kendilerine yardım etmeye karar verildi.

47. — Lakedaimonlular hazırlıklarını gördüler ve Samos'a karşı savaşmak üzere yola çıktılar. Samoslular bunu geçmişteki bir iyiliğin karşılığı sayarlar, çünkü Messenialılara karşı vermiş oldukları bir savaşta onlar da Lakedaimonlulara gemiler vermek suretiyle yardım etmişlerdi; ama Lakedaimonluların dediklerine göre, bunlar sefere çıkarken ricacı Samoslulara yardımdan çok, bir zamanlar Kroisos'a göndermiş oldukları kraterosun[94] ve Mısır kralı Amasis'in armağanı olan zırh gömleğinin öcünü almayı kurmaktaydılar. Zira Samoslu korsanlar, kraterosu çalmadan bir yıl önce, bu zırh gömleğini de ele geçirmişlerdi: Zırh gömleği ketenden yapılmıştı, dokusunda hayvan resimleri vardı, sırma ve pamuklarla işlenmişti, özgünlüğünü sağlayan şey, düğümleriydi; düğümler o kadar ince oldukları halde her biri üç yüz altmış iplikten dokunmuştu ve hepsi de tek tek görünüyordu; Amasis'in Lindos'taki Athene tapınağına sunduğu zırh gömleği işte böyleydi.

Samos Seferi ve Periandros

48. — Samos seferine Korinthoslular da katıldılar; canla başla katılıyorlardı, çünkü onlar da bu seferden bir kuşak önce, kraterosun çalınmasına yakın bir tarihte, Samosluların hakaretine uğramışlardı. Kypselos oğlu Periandros, Kerkyra'nın seçme ailelerinden toplanmış üç yüz çocuğu, iğdiş et-

---

[94] Kitap I. bölüm 70'deki krateros.

tirmek üzere Sardes'e, Alyattes'in yanına gönderiyordu; çocukları götüren Korinthoslular yolda Samos'a uğradılar; Samoslular çocukları dinlediler. Sardes'e ne için gönderildiklerini öğrendiler; çocuklara Artemis tapınağına girip oradan çıkmamalarını söylediler; sonra da içeride dua eden kimselerin dışarıya sürüklenmesine göz yumamayız, dediler. Ama Korinthoslular, çocuklara yiyecek taşınmasına izin vermiyorlardı. O zaman Samoslular yeni bir dinsel tören yarattılar ki, bugün de aynı şekilde kutlanır. Bu çocuklar tanrıçaya dua ederlerken, akşamları oğlan çocuklardan ve kız oğlan kızlardan kurulmuş bir koroyu tapınağa gönderiyorlardı; çocuklar, tanrıçaya sunulmak üzere susamlı çörek ve bal götürüyorlar, Kerkyralı çocuklar da bunları çalıp yiyorlardı, yani böyle anlaşmışlardı. Korinthoslular çocukları bırakıp gidinceye kadar böylece sürüp gitti; çocukları Kerkyra'ya Samoslular geri götürdüler.

49. — Aslına bakılırsa, eğer Periandros'un ölümünden sonra Korinthoslularla Kerkyralıların araları düzelmiş olsaydı, Korinthoslular Samos'a karşı açılan sefere katılmak için böyle bir nedeni yeterli saymazlardı; gerçekte adanın koloni haline getirilmesinden bu yana aralarındaki düşmanlık (birbirleriye akraba oldukları halde) kesilmiş değildi. – Korinthosluların Samoslulara karşı hınçlarının nedeni işte budur.

50. — Periandros'un, Kerkyra'nın belli başlı ailelerinin çocuklarını iğdiş ettirmek üzere Sardes'e göndermesinin nedeni vardı, zira daha önce Kerkyralılar da onlara karşı ağır bir suç işlemişlerdi. Periandros'un, karısı Melissa'yı öldürdükten sonra başına gelen yeni bir felaketle derdi tazelenmişti; Melissa'dan iki oğlu olmuştu, biri on yedi, öbürü on sekizine basmışlardı. Annelerinin babası Proklos, Epidauros tyranı, çocukları yanına aldırtmış, büyük sevecenlikle bağrına basmıştı ve olağan bir şeydi bu, kızının çocuklarıydılar. Dönecekleri gün onlara şöyle demişti: "Ananızı kim öldürdü biliyor musunuz çocuklarım?" Büyüğü bu söze kulak as-

mamış, ama küçüğün ki, adı Lykophron'du, yüreğine bir acı çökmüştü; Korinthos'a döndükleri zaman, babası ile konuşmadı, ona annesinin katili gözüyle bakıyordu; babasının sözlerine cevap vermiyordu; sorularını susarak karşılıyordu. Sonunda öfkeye kapılan Periandros, onu sarayından kovmuştu.

51. — Bundan sonra büyük oğluna sordu, büyükbabanız size ne söyledi diye. Oğlu nasıl güzel karşılandıklarını anlattı, ama Proklos'un tam ayrılacakları sırada söylemiş olduğu sözleri çıkaramadı, zaten iyi duymamıştı. Ama Periandros, büyükbabanın çocukların kafasına bir şeyler sokmamış olabileceğini kabul etmiyor, çocuğu sorularla bunaltıyordu; oğlan sonunda hatırladı ve söyledi. Periandros anladı ve hiç yumuşamış görünmek istemediği için, çocuğun yanlarında barındığı kimselere haber gönderip, çocuğu kovsunlar ve bir daha da çatılarının altına almasınlar dedi. Çocuk böylece, bir evden atılınca öbürüne gidiyor, arkadan Periandros'un onu barındırmayı yasak eden emri oraya da ulaşıyordu; ama bir yerden atılınca, Periandros'un oğlu olduğu için, korka korka da olsa gene de başka bir ev onu kabul ediyordu.

52. — Sonunda Periandros bir bildiri çıkarttı: Bu oğlunu çatısı altına alan ya da onunla konuşan kimse, Apollon tapınağı yararına dinsel bir cezaya çarpılacaktı; cezanın ne kadar olacağı önceden açıklanmıştı. Bu buyrultu üzerine kimse onu evine almak istemedi ve onunla konuşmadı; zaten delikanlı da emre karşı durmaya kalkışmadı; zamanını kemer altlarında geçiriyor, halinden yakınmıyordu. Dördüncü gün Periandros onun yıkanmadan ve bir şey yemeden dolaştığını görüp acıdı; öfkesi hafifledi; yanına gitti ve şunları söyledi: "Ne dersin oğlum, hangisi daha iyi, şu halin mi, yoksa babanın sözünü dinleyip onun gücünden ve elinde bulunan nimetlerden yararlanmak mı? Oğlumsun, bu zengin Korinthos'un kralısın ve dilenci gibi yaşıyorsun, canını borçlu olduğun adamı kötülüyor, ona karşı çıkıyorsun. Başınıza gelen

felaket yüzünden beni kınıyorsun, oysa felaket asıl benim başıma gelmiştir, canı en çok yanan benim, sorumluluğum ne kadar büyükse, çektiğim acı da o kadar büyük. Sana gelince, şimdi artık acınacak bir kimse olmaktansa, kıskanılacak bir kimse olmanın daha iyi olduğunu ve babalara ve güçlü kimselere öfkelenmenin insanı nerelere sürüklediğini öğrenmiş olmalısın; şimdi evine dön artık." Periandros böyle yapmakla oğlunu yeniden kazanmak istiyordu. Ama oğlu babasına, kendisiyle konuştuğu için tanrıya ceza ödemesi gerektiğini söylemekle yetindi. Periandros baktı ki, bu derdin çaresi yoktur ve bununla başa çıkılamaz, gözüm görmesin deyip gemiye bindirdi. Kerkyra'ya sürdü, zaten orası da kendi hükmü altındaydı. Çocuk gittikten sonra Periandros kaynatası Proklos'a karşı yürüdü, başına bu dertleri saran oydu. Epidauros'u aldı, Proklos'u yakaladı ve tutsak olarak yanında alıkoydu.

53. — Zaman geçti; Periandros yaşlandı, artık devlet işlerine bakacak, yönetecek durumdan çıkmış olduğunu görüyordu. Kerkyra'ya adam gönderip oğlu Lykophron'u çağırttı, kendi yerine onu geçirtecekti, zira büyük oğlunda bir zekâ ışığı göremiyordu, beceriksizin biriydi. Ama Lykophron aldığı habere cevap bile vermedi. Periandros oğlundan vazgeçemiyordu, bu sefer kızını gönderdi, başkalarının alamadığı oğlunu bir kız kardeş alabilir diye hesaplıyordu. Kız gitti ve şöyle konuştu: "Çocuk, tyranlık başkalarının eline geçsin, onu mu istiyorsun? Babamızın servetini kendi eline almazsan kapanın elinde kalacak, istediğin bu mudur? Gel etme, bize dön; artık kendine eziyet etmeyi de bırak. Bu kadar inat iyi şey değil[95]; kötülük kötülükle düzelmez. Çok kimse durum gerektirdiği zaman adaletten vazgeçer. Kimi de ana davası güderek babasının malını tepiyor. Tyranlık oynak bir şeydir; çok dertler çıkarır; baba yaşlandı artık, çöktü; elinde

---

[95] *İnat.* Metindeki Yunanca sözcük "tutku" anlamına da geliyor.

olan şeyi yabancılara bırakma." Babasının bellettiklerini tekrarlıyordu ve inandırıcı sözler söylüyordu; ama öbürü, babası sağ oldukça Korinthos'a dönmeyeceği cevabını verdi. Kız döndü, babasına bu sözleri ulaştırdı, Periandros bu sefer üçüncü olarak bir çavuş gönderdi; kendisi Kerkyra'ya gidip orada oturacaktı, oğlu gelsin Korinthos'da onun yerini, iktidarı alsındı. Oğlu bu şartları kabul etti. Periandros Kerkyra'ya gitmek için, oğlu da Korinthos'a dönmek için hazırlıklara başladılar. Ama Kerkyralılar olup biteni öğrenmişlerdi, Periandros gelip onların yanında oturmasın diye, delikanlıyı öldürdüler. Periandros, Kerkyralı çocukları işte bunun için iğdiş ettirmek istiyordu.

54. — Lakedaimonlular ağır bir donanmayla gelip Samos'u kuşattılar, kaleye yürüdüler, deniz kıyısındaki kuleye ayak bastılar ki, bu kule kentin varoşlarının hemen yanına düşer; ama Polykrates kendisi yanına kalabalık bir birlik alıp bu noktaya geldi ve öbürlerini püskürttü. Dağ eteklerine hâkim olan ve iç yönü koruyan yönden paralı askerler ve çok sayıda Samoslu yurttaş bir çıkış yaptılar; ama Lakedaimonlular karşısında uzun süre dayanamadılar ve kaçtılar.

55. — Peşlerine düşen Lakedaimonlular yetiştiklerini öldürüyorlardı. Ve eğer o gün Lakedaimonluların hepsi de Arkhias ve Lykopas'ın yaptıklarını yapmış olsalardı, Samos düşerdi. Arkhias ve Lykopas tek başlarına, bozgun halinde kaçan Samosluların peşlerine düşmüşlerdi, arkalarının kesildiğini gördüler ve Samos kenti içinde can verdiler. Ben başka bir Arthias tanıdım, bu Arkhias'ın oğlu Samios'un çocuğuydu. Yani öbürünün torunu oluyordu; ona yerlisi olduğu Pitane'de rastlamıştım; yabancılar içerisinde en çok Samosluları sayardı; babasına Samios adını takmaları, kendisi söyledi bunu bana, Samos'ta kahramanca can veren Arkhias'ın çocuğu olmasındanmış. Samoslulara saygısı vardı, çünkü onlar büyükbabasına saygı göstermişler, kendi törelerine göre cenaze töreni yapıp öyle gömmüşlerdir.

56. — Lakedaimonlular Samos önünde kırk gün kaldılar, başarı elde edemediler ve Peloponez'e geri döndüler. Oldukça yaygın ve budalaca bir söylentiye göre, Polykrates çok para bastırmış, kendi ülkesinin altın kaplama kurşun parasından ve bunları vermiş onlara; onlar da kabul etmişler ve ellerinden öyle kurtulmuş. Lakedaimon Dorlarının Asya'ya karşı açtıkları ilk sefer budur.

57. — Polykrates'e karşı yürüyen Samoslular, Lakedaimonluların kendilerini yalnız bırakıp savuşacaklarını anlayınca Siphnos'a yelken açtılar. Para bulmaları gerekiyordu ve Siphnoslular pek iyi bir durumdaydılar; adalarda yaşayanların en zenginleri bunlardı, çünkü adada altın ve gümüş madenleri vardı ve toprak altından çıkarttıkları servetin ondalığı olarak Delphoi'ye parlak hazinelere denk bir hazine sunmuşlardı; madenden sağlanan geliri her yıl aralarında paylaşırlardı. – Delphoi'ye sunacakları hazineyi biriktirirlerken, orakle danışıp sordular, bu zenginlik hep böyle sürecek mi diye; Pythia onlara şu cevabı verdi:

Ama ne zaman ki Siphnos görecek Prytaneion'un ağardığını
Ve süslü meydanlarının beyazlar giyindiğini,
Akıllıca bir öğüt pek yararlı olacak onlara
Kırmızı elçiler ve göz boyayıcı tahtalara karşı.

O zamanlar Siphnos'ta Prytaneion ve agora göz alıcı Paros mermerleriyle yapılmıştı.*

58. — Bu orakl o zaman, hatta Samoslular geldikten sonra bile anlaşılamamış olarak kalmıştır. Samoslular Siphnos sularına vardıkları zaman gemilerden birine elçilerini koyarak gönderdiler. Eskiden gemiler parlak kırmızıya boyanırdı. Pythia, Siphnosluları göz boyayan tahtaya ve kırmızı elçilere

---

* Prytanis, Yunan sitelerinde yüksek görevliler. Prytaneion, kutsal ateşin yandığı yapılar. Prytanisler, konuklarına orada şölen çekerlermiş.

karşı uyarırken bunu anlatmak istemişti. Elçiler geldiler ve Siphnoslulardan on talant borç istediler. Siphnoslular buna yanaşmayınca Samoslular yağmaya giriştiler. Siphnoslular mallarını korumak üzere atıldılar, savaş oldu, yenildiler; Samoslular çoğunu kente sokmadılar. Daha sonra yüz talant vergiye bağladılar.

59. — Samoslular Hermionililerden Peloponez kıyıları yakınındaki Hydreia adasını satın aldılar ve Troizenlilere emanet ettiler. Kendileri Girit'e gittiler ve orada Kydonia'yı kurdular; oraya gitmekten maksatları bu değildi, Zakynthosluları adadan çıkarmak için gitmişlerdi. Beş yıl kaldılar, zengin oldular; bugün Kydonia'da görülen tapınaklar onların ellerinden çıkmadır, Diktynna tapınağı da onlarındır[96]. Altıncı yılda bir deniz savaşı oldu. Aiginialılar bunları yendiler, Giritlilerin yardımıyla köleleştirdiler, gemilerin pruvasını süsleyen domuz başı biçimindeki mahmuzları kesip aldılar ve Aiginia'daki Athene tapınağına astılar. Bu Aiginialıların Samoslulara karşı besledikleri hıncın sonucuydu; çünkü daha önce Samoslular, Samos'da Amphikrates'in hüküm sürdüğü zamanlarda Aiginia'ya karşı sefer açmışlar ve kendileri de çok zarar görmüş olmakla beraber, Aiginialılara çok kötülükleri dokunmuştu.

60. — Aiginialıların öfkesi bundandı. – Samoslular üzerinde fazlaca durdum, çünkü bütün Yunanistan en büyük eserlerinden üçünü onlara borçludur. En başta, yüz elli kulaç kadar yüksekliğindeki bir dağda açılan tünel gelir; dağın dibinde bir ağızdan girer, dağı deler, öbür yandaki ağızdan çıkar. Yedi stad uzunluğundadır, genişliği ve yüksekliği sekizer ayaktır. Bu yol boyunca üç ayak genişliğinde ve yirmi dirsek derinliğinde kazılmış ikinci bir yer daha vardır; bu da su yoludur, pek gür bir kaynaktan çıkan su, bo-

---

96 *Diktynna*, Artemis'in sıfatıdır. Denizcilerin ve balıkçıların koruyucusu olan Giritli bir tanrıça (balık ağları tanrıçası) ile karıştırılmıştır.

rularla bu yoldan kente indirilir. Bu işi yöneten mühendis Megaralı Eupalinos'tur, Naustrophos'un oğludur. Dediğim üç eserden biri budur. İkincisi limanı çevreleyen mendirektir, derinliği ferah ferah yirmi kulaç çeker, uzunluğu da iki stadı geçer. Üçüncüsü bir tapınaktır, bildiğimiz tapınakların en büyüğüdür[97]; ilk mimarı oranın bir yerlisidir, Philes oğlu Rhoikos'tur. İşte bu eserlerinden ötürü biraz fazlaca durdum Samoslular üzerinde.

Magların Ayaklanması

61. — Kyros oğlu Kambyses Mısır'da abuk sabuk işlerle oyalanadursun, iki Mag, iki kardeş, ona karşı ayaklandılar[98]; bunlardan birisini, malını mülkünü idare etmekle görevlendirmişti; bütün iş bunun başının altından çıkıyordu. Baktı ki Smerdis'in ölümü gizli tutuluyor, bilen çok az ve halk yığınları onu yaşamakta sanıyor. Planını bunun üzerine kurdu ve saraya saldırdı. Bir erkek kardeşi vardı, demin de söylemiştim, o da ona katıldı. Bu kardeş, tıpkı Kyros'un oğlu ve Kambyses'in kardeşi olup Kambyses'in öldürttüğü Smerdis'e benziyordu. Hem yalnız benzemekle kalmıyordu, adı da onun gibi Smerdis'ti. Mag Patizeithes, ona güven verdi, bütün işleri onun adına kendi üzerine alacaktı ve götürdü tahta oturttu. Sonra her yana haberciler saldı, Mısır'a kadar, "Ordu bundan sonra," dedi, "Kambyses'ten değil, Kyros oğlu Smerdis'ten emir alacaktır."

---

97 Yani Yunanistan'daki tapınakların.

98 Mag Gomatas isyanı 521'dedir. Kendisini Kambyses'in kardeşi Bardiya (Herodotos'ta Smerdis) olarak satmış ve iktidarı almıştır. Bu isyan, dinsel ve politik karakterdedir. Medlerin ilkel inanışlarının karşısında olan Ormuzd dinine karşı ve İran fatihlerinin egemenliklerine karşı bir başkaldırmadır. Gomates, Herodotos'un anlattığı gizli örgütten sonra, kendisini tutanlarla birlikte Media'da Niseia'ya çekilmiş ve birkaç ay sonra orada öldürülmüştür. (Sayce, Ek V. sayfa 440 ve sonrası).

62. — Haberciler bildiriyi dört yana yaydılar; bunlardan Mısır'a gönderilmiş olanı Suriye'nin Akbatana kentinde Kambyses ve ordusu ile rastlaştı; askerlerin ortasında ayakta durarak Magların sözlerini bildirdi. Habercinin sözlerini Kambyses de duymuştu; doğru söylüyor sandı, demek Smerdis'i öldürsün diye gönderdiği Prexaspes, dediğini yapmamış, ona ihanet etmişti. Prexaspes'e döndü: "Demek böyle Prexaspes," dedi, "benden aldığın emri böyle yerine getirdin!" – "Efendimiz," diye cevap verdi öbürü, "kardeşin Smerdis'in sana başkaldırdığı haberi doğru olamaz, ondan yana günün birinde küçük büyük herhangi bir ayaklanma bekleyemezsin. Ben kendim, senin emrini yerine getirdikten sonra onu kendi elimle gömdüm. Evet, eğer ölüler mezarlarından kalkabilirse, o zaman Medialı Astyages'in de sana karşı yürüyebileceğini düşünebilirsin; ama eskiden doğru olan bir şey bugün de doğruysa bu kökten, beklenmedik bir belanın yeşerebileceğinden korkun olmasın. Bana sorarsanız, bence haberciyi yakalayıp soralım, bakalım Kral Smerdis'in buyruklarını dinlememizi söyleyen kimdir?"

63. — Kambyses, Prexaspes'in bu sözlerine inandı; haberci yakalanıp getirildi, Prexaspes ona şöyle sordu: "Mademki seni Kyros oğlu Smerdis'in gönderdiğini söylüyorsun, bize doğruyu açıklarsan, sana dokunmayız, gene döner gidersin, sen bu emirleri Smerdis'in kendisinden mi aldın, yoksa adamlarından birisinden mi?" – "Kyros oğlu Smerdis'i," diye cevap verdi haberci, "Kral Kambyses'in Mısır'ı aldığından beri hiç görmedim; bana bu emirleri veren adam, Kambyses'in işlerine bakan Magdır; bize bunları söylemek görevini Kyros oğlu Smerdis vermiş ona, öyle söylüyordu." Haberci bir şey saklamamış, doğruyu söylemişti. O zaman Kambyses: "Prexaspes," dedi, "sen aldığın emri doğrulukla yerine getirdin, sana inanıyorum; ama kim olabilir bu Smerdis'in adını kaparak İran'da bana başkaldıran adam?" Prexaspes

cevap verdi: "Kral," dedi, "olanları anlar gibi oluyorum; bu işlerin başında Maglar var, işlerini emanet ettiğin Patizeithes ve kardeşi Smerdis."

64. — Smerdis adını işitince, bu sözlerdeki tutarlılığı ve görmüş olduğu rüyayı kavradı; hatırlanacaktır, gece birisi görünmüş, Smerdis'in kral tahtına oturacağını ve başının gökyüzüne değeceğini bildirmişti. Kardeşini boş yere öldürttüğünü anladı ve Smerdis için gözyaşları döktü, bu peş peşe rastlantılardan yakındı, sonra atına atladı, vakit geçirmeden Susa'ya koşmak, Maga saldırmak istiyordu ve eyere atlarken palasının kınını tutan bilezik çözüldü; pala yalın kaldı ve oyluğuna battı. Bir zamanlar Mısırlı Apis'i vurduğu yerden yaralanmıştı. Kambyses yaranın öldürücü olduğunu anladı, şu anda hangi ilde bulunduklarını sordu; "Akbatana" dediler. Buto orakli eskiden ona son günlerini Akbatana'da geçireceğini bildirmişti. O, bunu Media'daki Akbatana sanmıştı, bütün varı yoğu oradaydı, orada yaşayacak, orada ölecekti. Oysa şimdi anlaşılıyordu ki, oraklin sözünü ettiği Akbatana Suriye'de olanıydı. Kentin adını sorup öğrenince, Magın isyanı ile kendi yaralanışı arasındaki rastlantıyı birbirine bağladı, aklı başına geldi, oraklin sözlerindeki anlamı kavradı ve "Demek sonun burada Kyros oğlu Kambyses," dedi. Ve o gün bir daha ağzını açmadı.

65. — Yirmi gün kadar sonra orduda bulunan Perslerin ileri gelenlerini istetti ve onlara şu söylevi verdi: "Durum, beni o kadar titizlikle sakladığım şeyleri size açıklamak zorunda bıraktı. Mısır'dayken uykuma bir görüntü girdi... Tanrı bir daha göstermesin. Yurdumuzdan gelen bir haberci gördüğümü sanıyordum; bana Smerdis'in kral tahtına oturduğunu ve başının gökyüzüne eriştiğini söylüyordu. Korktum: Kardeşim elimden yerimi mi alacaktı? İyice düşünüp taşınacağım yerde aceleye kapıldım; şimdi anlıyorum ki, alın yazısına karşı elden bir şey gelmiyor. Akılsız kafam... Smerdis'i öldürsün diye Prexaspes'i Susa'ya yolladım. Ve bu korkunç

cinayet işlendikten sonra kimsenin bana karşı ayaklanabileceği hiç aklıma gelmiyordu. Ama alın yazısı üzerinde aldanmıştım; onun için hiç gereği yokken kardeş kanına girdim ve gene de tahtımı kaybettim; onu benden alan bu Magdır, başkaldıracağını bana önceden tanrının rüyamda haber verdiği Smerdis budur. Sözün kısası, ben bu cinayeti işledim; demek ki diyeceksiniz, Kyros oğlu Smerdis artık yoktur. Şimdi kral sarayından buyruklar salanlar Maglardır, malımın mülkümün işlerine baksın diye orada bıraktığım adamla kardeşi Smerdis'tir. Ve beni Magların bu onur kırıcı cüretlerine karşı koruyabilecek olan ilk adamım artık yaşamıyor, kendi ailesi içinden birisinin işlediği günaha kurban gitmiştir. Mademki o artık yok, benden sonrası için, İranlılar, ömrünün son anında istediklerimi söyleyebileceğim yalnız sizler varsınız. Kralların öcünü sürdüren tanrıların adlarını anarak sizlere ödevinizin ne olduğunu söylüyorum; tahtın Medlere geçmesine izin vermeyiniz; eğer hileyle ele geçirirlerse, siz de hileye başvurun; eğer zorla alırlarsa, siz de zorla, ordularınızla onların elinden alın. Eğer bu dediklerimi yaparsanız, ben de dilerim ki, toprağınız sizlere bereketli ekinler, karılarınız çocuklar ve sürüleriniz servetler versin. Her zaman özgür yaşayın. Ama iktidarı kurtarmazsanız, hiç olmazsa kurtarmak için uğraşmazsanız, dilerim tanrılardan başınız beladan kurtulmasın ve gene dilerim ki, bütün İranlıların sonu benimki gibi olsun." Kambyses bunların söylerken kaderi için gözyaşları döküyordu.

66. — Krallarının ağladığını gören İranlılar, birbirleriyle yarışırcasına üst başlarını yırtmaya ve bitmez tükenmez yakarmalara koyuldular. Sonradan kangren kemiğe işledi, etler çürümekte gecikmedi ve hastalık Kambyses'i, Kyros'un oğlunu aldı götürdü, hepsi yedi yıl beş ay saltanat sürmüştü, kız, oğlan, bir evlat bırakmamıştı. Onun dediklerini dinleyen İranlılar, başa Magların geçmiş olabileceğine inanacağa benzemiyorlardı; Kambyses'e Smerdis'in ölümü konusundaki

sözleri söyleten, kardeşine kötülük etmek ve imparatorluğun İran bölümünü ona karşı ayaklandırmak isteğiydi, öyle sanıyorlardı. Saltanatın gerçekten Kyros oğlu Smerdis elinde olduğuna inanmışlardı. Zaten Prexaspes de Smerdis'i öldürdüm demiyordu; zira Kambyses öldükten sonra, Kyros'un oğlunu kendi eliyle öldürdüğünü söylemek işine gelmiyordu.

67. — Mag, Kambyses öldükten sonra, adaşı Smerdis'in adı altında hiç kaygısız saltanat sürüyordu, yedi ay boyunca ki, böylelikle Kambyses saltanatının sekizinci yılı dolmuş oluyordu; bu süre içinde uyruğundaki herkese yararı dokunmuştu; o kadar ki, öldüğü zaman İranlılar dışında, bütün Asya ulusları matem tuttular. Gerçekten bu Mag, imparatorluğun her yanına adamlar salmış, üç yıl süreyle kimseden vergi alınmayacağını ve kimsenin askere çağrılmayacağını bildirmişti; bu karar onun başa geçmesiyle beraber yayınlanmıştı. – Ama sekizinci ayda hilebazlığı meydana çıktı, şöyle:

Mag'ı Devirme Hazırlıkları

68. — Otanes, Pharnaspes'in oğluydu; gerek doğuşu, gerekse zenginlik bakımından en gözde İranlılar arasında sayılırdı. İlk olarak bu Otanes şüphelendi, bu Smerdis'in Kyros'un oğlu olmadığını ve gerçekte kim olduğunu anladı; Mag, saraydan dışarı adım atmıyor ve soydan yüksek İranlıların hiçbirisiyle karşı karşıya gelmiyordu. Bir kez kuşkulandıktan sonra bakınız ne yaptı: Kızlarından birisini Kambyses almıştı, adı Phaidyme'ydi; sonradan Mag almıştı ve Kambyses'in bütün öbür karılarıyla birlikte Magın hareminde yaşıyordu. Otanes sordurdu kızına, yatağını paylaştığı kişi kimdir diye; Kyros'un oğlu olan Smerdis mi, yoksa başka birisi mi? Kız verdiği cevapta, "Bilmiyorum," dedi; Kyros oğlu Smerdis'i hiç görmemişti, yatağındaki adam hangisiydi, bilmiyordu. Otanes ikinci bir haber daha gönderdi: "Mademki Kyros'un oğlu Smerdis'i görmedin, tanımıyorsun,"

dedi, öyleyse "Atossa'ya sor, kim bu adam diye, çünkü ikiniz de bir yerde yaşıyorsunuz, hiç olmazsa o kardeşini tanır."

69. — Otanes'in kızı bu sefer şu cevabı yolladı: "Ne Atossa ile konuşabilirim, ne de bu sarayda yaşayan öbür kadınlardan birisini görebilirim. Tahtta oturan adam her kimse ilk iş olarak bizi birbirimizden ayırdı ve sarayın ayrı yerlerine kapattı." Bu sözler Otanes'in gözünde durumu aydınlatıyordu. Kızına üçüncü kez haber uçurdu: "Ey benim kızım," dedi, "sen soylu bir ailenin kızısın, babanın sana verdiği emri yerine getirmek için kendini tehlikeye atmaktan sakınmamalısın. Eğer bu senin Smerdis, Kyros'un oğlu değil de benim sandığım kimse ise, sana ve İran krallığına rahatça sahip olmamalıdır; olması gereken, onun cezasını bulmasıdır. Onun için şu dediğimi yap: Senin yatağında uyurken, elinle dokun, bak bakalım kulakları yerinde mi, eğer yerindeyse, o zaman anlarsın ki, koynunda yatan adam Kyros oğlu Smerdis'tir; ama değilse eğer, anla ki, yanındaki adam Mag Smerdis'tir." Phaidyme cevap olarak bu dediğini yapmakla kendini büyük tehlikeye atmış olacağını bildirdi; eğer gerçekten kulağı yoksa ve kulaklarının ellendiğinin farkına varırsa, hiç şüphesiz kendisini ortadan kaldıracaktır; ama gene de emrini yerine getirecekti. – Görevi babasının hatırı için kabul ediyordu. Kambyses oğlu Kyros, iktidardayken bu Mag Smerdis'in kulaklarını kestirmişti, suçu herhalde pek ufak bir şey değildi. – Evet, bu Phaidyme, Otanes'in kızı, babasına verdiği sözü tuttu. Magın yanına girme sırası kendisine geldiği zaman, –çünkü İranlı kadınlar kocalarının yatağına sırayla girerler– gitti, onun yanında yattı ve Mag uykuya dalınca kulaklarını yokladı ve bir tehlikeyle karşılaşmadan adamın kulakları olmadığını anladı. Ve sabah olunca da durumu babasına açıklattı.

70. — Otanes, İran'ın en büyük iki kişisini kenara çekti, bunlar gizlisini açabileceği en güvenilir adamlardı ve olan biteni anlattı. Onlar zaten şüphe içindeydiler. Otanes

onları kendisine inanmaya hazır buldu. Her biri en güvendiği bir İranlıya işi açacaktı, öyle kararlaştırdılar. Otanes, aralarına İntaphernes, Gobryas, Megabyzos, Aspathines ve Hydarnes'i aldı. Hystaspes oğlu Dareios, İran'dan Susa'ya geldiğinde sayıları altıydı; Dareios'un babası İran'da satraptı. Dareios gelince aralarına onu da almaya karar verdiler.

71. — Bu yedi gizli örgütçü aralarında toplandılar, bağlılık andı içtiler ve oturup konuştular. Konuşma sırası Dareios'a gelince, düşüncesini şu sözlerle açıkladı: "Tahtta oturanın Mag olduğunu ve Kyros oğlu Smerdis'in öldüğünü bir kendim biliyorum sanıyordum. Ve çarçabuk buraya gelişim de onu ortadan kaldırmak için hazırlık yapmaktı. Ama mademki durumu siz de biliyorsunuz ve bu konuda yalnız değilim, bana kalırsa, hiç beklemeden hemen harekete geçmeliyiz; boşuna vakit kaybetmeyelim." Sırası gelince Otanes de konuştu: "Hystaspes oğlu," dedi, "sen soylu bir babanın oğlusun ve görüyorum sen de baban kadar değerlisin; ama bu işte acele etme, enine boyunca düşün, en güvenilir yolu bul ve onu tut; harekete geçmek için daha kalabalık olmalıyız." Dareios cevap verdi: "Ey sizler," dedi, "burada hazır bulunanlar, eğer Otanes'in dediği gibi yaparsanız, biliniz ki bayağı şekilde ölürsünüz; hiç şüpheniz olmasın, bir hain çıkar, kendi kişisel çıkarı için gider sizi Maga satar. Her birinizin bu işi tek başına üzerine alması daha iyi olurdu[99]; ama mademki sırrı başkalarına da açmayı uygun buldunuz ve beni de işin içine karıştırdınız; bu günden tezi yok, hemen işe girişelim, yoksa iyi biliniz ki, eğer bugün yapmazsak, bir başkasının gidip beni haber vermesini beklemem, ben kendim gider Maga her şeyi olduğu gibi açıklarım."

---

[99] *Her birinizin... tek başına.* Asıl anlamın bu olduğunu sanıyoruz. Dareios böyle önemli bir konuda kimsenin kimseye güvenemeyeceğini belirtmek istemiş olmalıdır.

72. — Dareios'un atılganlığını gören Otanes ona şöyle cevap verdi: "Madem bizi hemen işe girişmeye zorluyorsun ve iyice düşünüp taşınmaya zaman bırakmıyorsun, o halde söyle bakalım saraya nasıl gireceğiz, bu adamlara nasıl saldıracağız? Sen de sanırım bizim kadar bilirsin ki, her yanı nöbetçiler tutmuştur; kendi gözünle görmüş olmasan bile bunlardan söz edildiğini duymuşsundur; o halde bunları nasıl aşacağız." – "Otanes," dedi Dareios, "işle açıklanabilecek bir şeyi açıklamakta söz çoğu kez yetersiz kalır; başka bir kez de çok laf edilir, ama iş eyleme gelince başarıya götürmez. Şunu biliniz ki, nöbet postalarını aşmakta bir zorluk yoktur. Önce bizim gibi adamlara ister saygı, ister korku sonucu olsun, sarayın kapılarını açmayacak adam olamaz; ayrıca saraya girebilmek için benim kişisel bir nedenim de var; İran'dan yeni geldiğimi ve krala babamdan haber getirdiğimi söylerim. Zira yalanın gerekli olduğu yerde yalan söylemekten çekinmemeliyiz; ister yalancı olalım, isterse doğrudan hiç ayrılmamış olalım, aynı amacı gütmüyor muyuz? Kimileri yalanı kendisine çıkar sağlamak için söyler, kimileri de doğruyu söylerler, çünkü doğruyu söyleyen adamdır diye ilerde kendisine güvenilmesini sağlamak ister. Demek ki, çeşitli yollardan aynı sonuca yöneliyoruz. Eğer ortada elde edilmek istenen bir yarar olmasa, ha doğrucu bir adam yalan söylemiş, ha bir yalancı doğru söylemiş, hiçbir farkı olmazdı. Bizi uysallıkla içeriye bırakacak olan nöbetçiler sonra pişman olmayacaklar; eğer yolumuzu kesmeye kalkacak olanlar olursa, hemen o anda onları düşman sayar ve bir anda içeriye girerek işimizi bitiririz."

73. — Gobryas aldı sözü: "Dostlar," dedi, "bir daha ne zaman elimize geçer böyle bir fırsat? İmparatorluğu kurtaracağız, kurtaramazsak canımızı vereceğiz. Biz İranlıyız ve başımızda bir Medialı, bir Mag var, üstelik kulakları kesik bir Mag. Aranızda Kambyses ölürken yanında bulunanlar var, devleti yeniden ele geçirmek için uğraşmayacak olan İranlı-

lara son deminde yağdırdığı beddualarıı unutmamışlardır sanırım; o zaman onun sözlerine kulak vermemiştik; sözlerini iftira sanmıştık. Ama bugün Dareios'tan yana oy veriyorum ve bu toplantıdan çıkınca dosdoğru Magın yanına gidelim diyorum." Gobryas böyle konuştu, ötekiler de ona uydular.

74. — Onlar bu işleri hazırlarlarken kader öyle getirdi ki, Maglar iyice düşünüp taşındıktan sonra Prexaspes ile bağlaşmaya karar verdiler, çünkü Kambyses en büyük kötülüğü ona yapmış, okla oğlunu öldürmüştü. Çünkü Kyros oğlu Smerdis'in ölmüş olduğunu bir tek o biliyordu. Kendi elleriyle öldürmüştü. Son olarak da İranlılar arasında büyük yeri olan bir kimseydi. Bu niyetle kendisini çağırmışlar ve bu yeni dosta antlarla bağlanmışlardı; ona kendilerinin İranlılara karşı yaptıkları düzenbazlığı hiç kimseye söylemeyeceğine dair ant içirmişler, buna karşılık birçok vaatlerde bulunmuşlardı. Prexaspes onlara söz verdi. Bir kez onu kendilerine kazandıktan sonra Maglar yeni bir istekte bulundular: Bütün İranlıları dediler, krallar sarayının duvarları dibine toplayacaklar, o da bir kuleye çıkacak, herkese bildirecekti ki, şimdi efendileri Kyros oğlu Smerdis'in kendisidir, başkası değildir, bunu yapmasını rica ediyorlardı. Bunu onun yapmasını istiyorlardı, çünkü İranlılara karşı ondan daha iyi bir inanca bulamazlardı. Çünkü çoğu zaman Kyros oğlu Smerdis'in yaşadığına tanıklık etmiş ve onun katili olduğu masalını çürütmüştü.

75. — Prexaspes bunu da yapmaya hazır olduğunu söyledi; Maglar İranlıları çağırttılar, onu da bir kuleye çıkartıp halka karşı konuşmaya çağırdılar. Ama o, bile bile onların kendisinden istediklerini unuttu. Ta Akhaimenes'e kadar Kyros'un atalarını sayıp dökmeye girişti ve yüzyılları inip Kyros'a geldiği zaman, bunun İranlılara yaptığı iyilikleri, bütün bunlardan sonra da gerçeği açıkladı. Eskiden gizli tutuyordu, çünkü olan biteni anlatmak kendisi için tehlikeliydi, böyle söyledi; ama şimdi sanki bir güç kendisini buna zorluyordu. Kyros oğlu Smerdis'in nasıl, Kambyses'in silahlandır-

dığı kendi eli altında can vermiş olduğunu söyledi ve şimdi saltanat sürenlerin Maglar olduğunu açıkladı. Eğer bu Magları tepelemezler ve devleti ellerinden kurtarmazlarsa, tanrıların bütün belaları İranlılar üzerine yağsın dedi; sonra kulenin tepesinden attı kendisini. Saygı ile çevrelenmiş bir ömürden sonra böyle öldü Prexaspes.

76. — Bu arada Maglara saldırmak için vakit geçirmemeye karar vermiş olan yediler, bunlardan habersiz, tanrılara sığınarak yola çıkmışlardı. Olanları yarı yolda işittiler. Bir kenara çekilip durumu yeniden gözden geçirdiler. Bir bölümü, Otanes ile beraber, kesin olarak işi ertelemeyi ve bu kaynaşma içinde bir işe kalkışılmamasını istiyordu; Dareios ve öbürleri ise, ileri yürümek ve almış oldukları kararı vakit geçirmeden uygulamak istiyorlardı. Tam bunlar bu tartışmadayken yedi çift şahin göründü, bunlar iki çift akbabayı kovalıyorlar, tüylerini yoluyor, didikliyorlardı. Bunu gören yediler tek düşüncede birleştiler. Bu, Dareios'un düşüncesiydi ve saraya doğru yürüdüler, kuşların görünmesi yüreklerine güç vermişti.

Mag Smerdis'in Ölümü

77. — Giriş yerine vardıkları zaman, Dareios'un sağduyusu kendisine önceden nasıl dediyse öyle oldu; nöbetçiler bu kadar seçkin İranlılar karşısında saygı ile eğildiler ve ufacık bir şüpheye düşmeden, tanrıların gönderdikleri bu adamları içeriye bıraktılar; kendilerine bir şey soran olmadı. Avluya geldiler, burada haberci harem ağalarıyla karşılaştılar. Bunlar, niye geldiklerini sordular; bir yandan onları sorguya çekerken bir yandan da kapı nöbetçilerine çıkışıyor, "Bunları niçin içeri soktunuz?" diye gözdağı veriyor ve daha ileri geçmelerine engel olmak istiyorlardı. Aralarında sessizce anlaşan yediler hançerlerini çektiler, düşmanlarını oracıkta vurdular ve koşarak selamlığa girdiler.

78. — Magların ikisi de tam o sırada içerdeydiler ve Prexaspes'in yarattığı gürültü üzerine birbirlerine danışıyorlardı. Harem ağalarının patırtı çıkarttıklarını ve bağırdıklarını görünce, ikisi de hemen yerlerinden fırladılar, ne olduğunu anlamışlardı, kendilerini savunacaklardı. Birisi duvara atılıp yayını okunu almaya davrandı; öbürü mızrağına koştu. Bir karışıklık oldu. Ok ve yay bir işe yaramadı, çünkü düşmanlar çok yakındaydılar, göğüs göğse dövüşüyorlardı, öbürü kendisini mızrakla koruyordu; Aspathines'i oyluğundan, İntaphernes'i gözünden vurdu; bu yara İntaphernes'in gözünü çıkardı; ama bundan ölmedi; öbürü yayın bir işe yaramadığını görünce, kendini selamlığa bitişik bir odaya attı; kapıyı kapatmak istedi, ama yedilerden ikisi, Dareios ve Gobryas da peşinden atılmışlardı. Gobryas Maga sımsıkı sarıldı; yanlarında Dareios vardı, karanlıkta Gobryas'ı vurmaktan korkuyor, ne yapacağını bilmeden öylece duruyordu. Onun öyle eli kolu bağlı dikilip baktığını gören Gobryas sordu: "Niye yardım etmiyorsun?" dedi. Dareios, "Seni yaralamaktan korkuyorum" dedi. Gobryas, "Sen sok kılıcını," dedi, "isterse ikimiz de vurulalım." Dareios onu dinledi, hançeriyle vurdu ve bereket versin vurulan Mag oldu.

79. — Magları öldürdükten sonra kafalarını kestiler, iki yaralı yürüyecek durumda değildi, onları sarayda bıraktılar, zaten kaleyi de korumak gerekiyordu, öbür beşi Magların kellelerini alıp koşmaya başladılar, çığlıklar atıyor, olayı anlatıyor, kelleleri gösteriyorlardı ve ellerine geçen bütün Magları öldürüyorlardı. Yedilerin başarısını ve Magların düzenbazlığını öğrenen İranlılar da onlardan geri kalmamak için hançerlerini çekmişler, yakaladıkları Magın kanını dökmeye başlamışlardı; eğer gece bastırıp durdurmasaydı, canlı bir tek Mag kalmayacaktı. Bu günü İranlılar şimdi de büyük bir ulusal bayram olarak kutlarlar; her yıl o gün büyük törenler yaparlar ve "Mag Kıyı-

mı" derler. O gün hiçbir Magın ortaya çıkmasına izin yoktur, hepsi de evlerine kapanırlar[100].

İran Sarayında Demokrasi Tartışması

80. — Ortalık yatışmıştı, aradan beş gün geçmişti, Maglara karşı başkaldırmış olanlar durumu görüşmek üzere toplandılar; söylevler verildi ki, şüphesiz bunlara kimi Yunanlılar inanmazlar, ama öbürleri ne kadar doğruysa, bunlar da hiç olmazsa o kadar doğrudurlar. Otanes, İran halkının kendi kendisini yönetmesini öneriyordu ve şu kanıtları ileri sürüyordu. "Ben," diyordu, "içimizden birini ayırıp başa geçirmeyi doğru bulmuyorum; bu ne hoş bir şeydir, ne de bir kurtuluş yoludur. Kambyses'in, çılgınlığı ve küstahlığı nerelere kadar götürdüğünü biliyorsunuz, Magların saygısızlıklarını da denediniz. Bir kimseye hiçbir hesap verme külfetine katlanmadan dilediğini yapmak imkânını veren monarşide sürekli bir denge kurulabilir mi? Bu kadar gücü kuvveti dünyanın en aklı başında adamına verseniz, o bile sapıtır. Kendini beğenmişlik uğursuz bir şeydir, eldeki güç onu besler ve haset insanoğluna daha doğduğu andan pençesini geçirir. Bu iki kusur insanı canavar haline getirir; cinayetlerin yarısı kendini beğenmişlikten, öbür yarısı hasetten gelir. Ama ne diyeceksiniz, bir tyran kimseyi kıskanmaz, çünkü onun her şeyi vardır. Oysa tam tersine, haset ve tyranlık iç içedir ve yurttaşın zararına işler; iyi insanları kıskanması için onların sadece var olmaları bile yeter, kentlerde kötülerden başkasını sevmez; iftira onun katında iyi bir şeydir. Ama en büyük tutarsızlık şuradadır: Saygı

---

100 *Magophoni*, "*Mag kıyımı*." Sayce bu bayramın İran'da uzun zaman kutlandığını ve o gün Magların ortaya çıkmalarının pek de iyi olmadığını anlatır (sayfa 441).

gösterirsiniz daha çoğunu ister, daha çoğunu gösterirsiniz, bu sefer de dalkavuk der. Daha acısını, daha kötüsünü de söyleyeyim: Atalardan kalma görenekleri bozar; kadınların ırzına geçer, karar olmadan adam öldürür. – Buna karşılık halk idaresi, en başta adı güzel, İsonomi, yasalar karşısında eşitlik. İkincisi hükümdarın aşırılıkları bunda yok; yöneticiler kura ile seçilirler; yöneticiler sorumluluk taşırlar; her karar kamuya dayanır. Benim önerim bu, bu monarşiyi bırakalım, halk yönetimine geçelim; zira her iyilik halk yığınlarındadır"[101].

81. — Otanes'in görüşü buydu. Megabyzos oligarşiyi önerdi: "Tyranlık için Otanes'in dediklerine katılırım," diye başladı, "ben de onun dediklerini derim; ama iktidarı halkın ellerine bırakmak öğüdüne gelince, en iyi olan bu değildir. Kendisinden hiçbir şey beklenemeyecek bir kalabalık, bundan daha budala, daha küstah bir şey olamaz. Bir tyranın küstahlığından kaçayım derken dizginsiz bir halkın küstahlığına teslim olmak, hiçbir zaman kabul edilemez. Bir tyran bir şey yaptığı zaman ne yaptığını bilir, ama yığın onu bile bilmez; nereden bilsin? Kendisine bir şey öğretilmemiştir, hiçbir zaman da kendi kendisine iyi bir şey öğrenemez; kışın coşturduğu sellere benzer, bilinçsiz atılımlarla her şeyin altını üstüne getirir. Halk idaresini, İranlıların düşmanları için dileyelim; ama biz kendimiz için iyi yetişmiş insanlardan bir kurul seçelim, devleti on-

---

101 Bu tartışmanın Doğu'ya özgü niteliğini Herodotos da fark etmektedir. Montesquieu'nün *Yasaların Ruhu*'nda da belirtmiş olduğu gibi, Doğu zorbalığın yurdudur. Böyle diyen bilginler ve Hellenistler, Otanes'in savunduğu demokrasi ilkelerinin Kyros zamanının İran'ında yeşeremeyeceğini ileri sürerler, bu tartışmayı şüpheyle karşılarlar. Doğu'nun zorba, o zamanki coğrafyaya göre Batı sayılan Yunanistan'ın ise demokrat olduğu savı, hele bütün Yunan sitelerini kırıp geçiren tyranların orada yetiştiği göz önünde tutulunca, çok tartışma kaldıran bir konu haline gelir. Bununla beraber demokrasi düşüncesinin Batı'da yeşerip geliştiği genellikle kabul olunmaktadır.

lara emanet edelim; tabii aralarında biz de bulunacağız; en iyi kararlar en iyi olanlardan çıkar."

82. — Megabyzos'un görüşleri de böyleydi. Üçüncü olarak Dareios düşüncelerini şu sözlerle açıkladı: "Megabyzos'un halk idaresi için söyledikleri bence çok iyi söylenmiş sözlerdir, ama oligarşi için söyledikleri doğru değildir. Üç çeşit devlet alalım, hepsi de kendi çeşitlerinin en iyisi olsun, halk idaresinin en iyisi, kusursuz bir oligarşi ve monarşinin en erdemlisi. Ben derim ki, bu üçünün en iyisi monarşidir. Çünkü en üstün düzeydeki bir hükümdarın erdeminden daha iyi bir şey gösterilemez. Kendisinde varsaydığımız düşünme yetisiyle halk yararına daha iyi çalışır ve böylece alınacak kararlar kötü niyetlilere karşı daha iyi korunmuş olur. Oligarşide kamu yararına uygun sanılan bu insan kurulu hiç de öyle değildir, çoğunlukla doymak bilmeyen kişisel didişmelerle parçalanır; çünkü her biri öbürlerinden daha üstün olmak, kendi sözünü yürütmek ister, sonunda hepsi de birbiriyle kanlı bıçaklı olur; düzen bozulur, arkasından ölüm gelir. Ölüm monarşiyi getirir, bu da onun en iyisi olduğunu gösterir. Öbür yandan, demokrasi yozlaşmayı doğurmasın olmaz; kamu için en büyük felaket olan bu yozlaşma, yozlaşmış yurttaşlar arasına düşmanlık sokmaz, tersine aralarında sağlam bir dostluk kurulmasına yol açar; çünkü devleti soymak için birbirinin desteğini gerekli görürler. Bu da birisinin çıkıp halkın başına geçmesine ve döndürülen dolapları durdurmasına kadar sürer gider. O zaman bu birisi halkın baş tacı olur ve hükümdarlığa getirilir. İşte monarşinin gözle görünür üstünlüğü burada da karşımıza çıkmaktadır. Bütün bunları bir sözcükle özetlersek, bu özgürlük dediğimiz şey, bize ne kazandırmıştır? Kim verdi onu bize? Halk mı, oligarşi mi, yoksa monarşi mi? Ben şu düşüncedeyim ki, bizi bir insanın iktidarı kurtarmıştır, bu rejime bağlı kalalım ve –bunu bir yana bıraksak bile– atalarımızın geleneğidir,

bozmayalım, çünkü o iyidir; çünkü onu bozarsak, hiçbir şey elde edemeyiz."

83. — Açıklanan üç görüş buydu; geri kalan dört İranlı bu sonuncu görüşe eğildiler. İran'da politik eşitlik kurmak isteyen Otanes baktı ki, azınlıkta kalıyor, şu sözleri söyledi: "Bu devrimin şefleri, içimizden birimiz kral olacak, öyle anlaşılıyor, ister kura ile seçilsin, ister bırakalım İran halkı kendisi seçsin, isterseniz herhangi bir yoldan biz kendimiz seçelim; bu koşullar altında ben sizlere karşı adaylığımı koymayacağım. Ne emir vermek, ne emir almak, istediğim budur. İktidarda gözüm yok, buna karşılık bir tek şartım var, ben ve soyumdan gelenler içinizden hiçbirini kendi efendisi olarak tutmayacaktır!" Böyle konuştu ve altılar onun bu şartına olur dediler. O da artık onların katında kalmayarak kenara çekildi ve orada oturdu, bugün hâlâ İran'ın tek özgür ailesi budur; yürürlükteki yasalara dokunan bir şey yapmazlar, bunun dışında yalnız kendi uygun gördükleri ödevleri yerine getirmekte serbesttirler.

84. — Geriye altı kişi kalmıştı, düşündüler kral seçmek için tutulacak en iyi yol hangisidir diye; önce aralarında kararlaştırdılar, içlerinden biri kral olunca Otanes'e ve onun soyundan gelecek olanlara olağanüstü ayrıcalıklar tanıyacaktı: Otanes'e her yıl bir Med giysisi ve İranlılarca en makbul sayılan armağanlar verilecekti. Bu onurları ona tanıdılar, çünkü devrimi ilk tasarlayan ve hepsini bir araya getiren oydu. Otanes'in özel ayrıcalıkları bunlardır. Kendileri için de şu olanakları sağladılar: Bu yedi kişi, istedikleri zaman ve önceden haber vermeden kralın yanına girebilecekti, yeter ki kral karılarından biriyle yatakta olmasın. Kral, karılarını yalnız bu yedi kişinin ailesinden alacaktır. Bir de kral nasıl seçilecek, onu kararlaştırdılar: Atlarına binip kentin dışına çıkacaklardı, güneş doğduktan sonra hangisinin atı daha önce kişnerse, o kral olacaktı.

85. — Dareios'un Oibares adında becerikli bir seyisi vardı. Toplantı bittikten sonra Dareios bu adama: "Oibares," dedi, "hangimizin kral olacağı bak nasıl belli olacak: Atlarımıza bineceğiz, güneş çıktığı zaman önce kimin atı kişnerse kral o olacak. Düşün taşın, aklına işe yarar bir şey gelirse, vakit geçirmeden yap, ötekileri atlatıp bu onuru biz kazanalım." Oibares cevap verdi: "Kral olman buna kaldıysa, hiç üzülme efendimiz; bana güvenebilirsin, sen dururken başka kimse kral olamaz; bunun en iyi çaresini ben biliyorum." – "Eğer sahiden," dedi Dareios, "açıkgözlüğüne bu kadar güveniyorsan, hiç vakit geçirmeden kolları sıva; çünkü bu iş yarın sabah olacak." Durumu böyle öğrenmiş olan Oibares, bakınız ne yaptı: Dareios'un atının, öbür kısrakların hepsinden daha çok aradığı genç bir kısrak vardı, gece olunca onu alıp kentin dışına götürdü, bir yere bağladı; sonra Dareios'un atını alıp çıktı, uzun süre kısrağın yakınlarında dolaştırdı, dişinin kokusunu aldırdı, sonra koyverdi, at gidip kısrağa aştı.

86. — Gün ışımaya başlamıştı, altılar kararlarına uygun olarak kentin dışına doğru ilerliyorlardı; geceleyin kısrağın bağlanmış olduğu yere geldikleri zaman, Dareios'un atı kişneyerek dörtnala kalktı; o anda bulutsuz gökyüzünde bir şimşek çaktı ve gök gürledi. Bu belirtiler sanki özel olarak ortaya çıkmıştı, Dareios'un seçimini onaylayan tanrısal bir olaydı; öbürleri hemen atlarından inip önünde yere kapandılar.

87. — Oibares'in kurnazlığı kimilerine göre budur, başkalarına göre ise, –zira İranlılar arasında iki türlü anlatılır– eliyle söz konusu genç kısrağın apış arasını okşamış ve elini geniş dizliğinin altına saklamış. Sonra güneş çıkarken atlar yola düzülünce bizim Oibares kolunu uzatmış, elini Dareios'un atının burun deliklerine değdirmiş, hayvan kokuyu alınca hızla kişnemiş.

Dareios – Yönetim – Araplar ve Hintliler

88. — Hystaspes oğlu Dareios[102] artık kral olmuştu ve Araplar dışında bütün Asya ulusları, Kyros'un aldığı ve Kambyses'in genişlettiği topraklarla beraber hükmü altındaydı; Araplara gelince, bunlar hiçbir suretle İranlıların boyunduruğu altına girmemişler, sadece Kambyses'i Mısır'a geçmeye bıraktıkları zaman müttefikleri olmuşlardı; zira Araplar karşı dursalardı, İranlılar Mısır'ı alamazlardı. Dareios kendisine İranlılar katında daha yüksek bir yer sağlamak amacıyla nikâhlar kıydı; Kyros'un kızları Atossa ve Artystona ile evlendi; Atossa daha önce kardeşi Kambyses'in, sonra da Magın karısı olmuştu; Artystona genç bir kızdı; ayrıca Kyros oğlu Smerdis'in bir kızıyla da evlendi, adı Parmys'di; bunlardan başka Otanes'in Magı meydana çıkaran kızını da aldı. Her şey gücünün belirtilerini gösteriyordu. Önce bir taş yontturup diktirdi, üzerine kabartma olarak bir atlı işlenmişti ve şu yazı vardı: "Hystaspes oğlu Dareios, atı –burada hayvanın adı yazılıdır–nın acarlığı ve seyisi Oibares'in becerikliliği sayesinde İran tahtına geçti."

89. — Bu anıtı kurdurdu, sonra ülkeyi kendilerinin satraplık dedikleri yirmi hükümete ayırdı, hepsinin başına birisini koydu, uyruğunda bulunanları ırklarına göre bölüp ayırarak, her birine vergiler saldı, bu ayrımı yaparken kimi zaman komşu olanları birleştirdiği gibi, kimi zaman da sınır

---

102 Dareios 521'de başa geçmiş, 486'da altmış üç yaşında ölmüştür. Saltanatı büyüktür. Düzen kurucu (organizatör) olarak tanınmıştır. "*Tarihte ilk defa olarak merkeziyetçilik* (centralisation) *bir politika olmuştur*" (Sayce). Büyük imparatorluğun her köşesini Susa'ya bağlamak için iyi ve bakımlı yollar açtırmıştır (Kitap V. bölüm 52), çağına göre çok hızlı resmi haberciler çalıştırmıştır (Kitap VIII. bölüm 98). Yönettikleri yerlerde tek hâkim olan satrapların yanında kraliyet kâtipleri bulunur, satrapların bütün yaptıkları merkeze iletilirdi. Müfettişler dolaştırırdı. Ksenophon, İran krallarının yönetimini, Sokrates'in ağzından hayranlıkla dile getirir (*Economique*, bölüm IV).

komşusunu atlayıp daha uzakta kalan bir ulusu şu ya da bu ırka bağladığı oluyordu. Bakınız bu hükümetleri nasıl dağıtmış ve yıllık vergi gelirini nasıl düzenlemişti: Vergi taksitlerini gümüş olarak ödeyenler için ölçü, Euboia talantıydı. Babil talantı yetmiş sekiz Euboia manası tutar. – Kyros ve Kambyses zamanında vergi konusunda belli ve değişmez bir kural yoktu; krala armağanlar sunulurdu. Vergilerin böyle düzene sokulması ve buna benzer öbür reformlar İranlılara Dareios için tüccar, Kambyses için zorba, Kyros için de baba dedirtmiştir, çünkü birincisi her şeyde bir kazanç arardı, ikincisi sert ve duygusuzdu, üçüncüsü ise insan adamdı ve onların iyiliği için çalışırdı.

90. — İonialılar, Asya Manisalıları, Aiolialılar, Karialılar, Lykialılar, Milialılar, Pamphylialılar (bunların hepsi vergi bakımından bir arada sayılıyorlardı) hazineye dört yüz talant gümüş ödüyorlardı. Birinci hükümet burasıydı. Mysia, Lydia, Lasonia, Kabalia ve Hytenneia beş yüz talant. İkinci hükümet buydu. Hellespontos'da, Yunanistan'dan gelirken sağda oturanlar, Phrygia, Asya Thrakları, Paphlagonia, Mariandyn, Suriye üç yüz altmış talant; üçüncü hükümet de bu. Kilikialılardan günde bir taneden üç yüz altmış beyaz at ve beş yüz talant gümüş; bunun yüz kırk talantı Kilikia'daki atlı birlikler garnizonuna ayrılmıştı ve kalan üç yüz altmış talantı Dareios'a gidiyordu. Burası da dördüncü hükümetti.

91. — Amphiaraos oğlu Amphilokhos'un Kilikia ve Suriye sınırları üzerinde kurmuş olduğu Poseidon kenti ile bu kentten Mısır'a kadar uzanan yerler –Arapların oturdukları yerler dışında, onlar bir şey vermezlerdi– üç yüz talant, bu hükümet ki, bütün Fenike'yi, Filistin denilen Suriye'yi, Kıbrıs adasını kapsar, beşinci hükümetti. Mısır, Mısır'a komşu düşen Libya toprakları, Mısır'a bağlı bölgeler olan Kyrene ve Barka yedi yüz talant, ayrıca Moiris Gölü balıkçılığının geliri; zira buğdaydan sağlanan gelir gibi, bu para

da yedi yüz talantın içinde değildi. Yüz yirmi bin medimnos buğday, Memphis'deki beyaz tabya garnizonunda bulunan İranlılarla bunların yardımcılarına dağıtılıyordu. Bu hükümet altıncıydı. Sattagydler, Gandarlar, Dadikler, Aparytler bir tek hükümet içinde toplanmışlardı, yedinci hükümet oluyorlardı, hazineye yüz yetmiş talant ödüyorlardı. Susalılar ve Kissialıların geri kalanları üç yüz talant; bunlardan da sekizinci hükümettiler.

92. — Babil'den ve Asurya'nın geri kalan yerlerinden bin talant gümüş ve beş yüz iğdiş edilmiş oğlan çocuk; burası dokuzuncu hükümetti. Akbatana ve Media'nın geri kalan yerleri, Parikanlar, Orthokorybantlar dört yüz elli talant; bu onuncu hükümettir. Kaspianlar, Pausikaililer, Pantimathililer, bunlarla birlikte Daritaililer hepsi bir arada vergi olarak iki yüz talant ödüyorlardı, bu da on birinci hükümetti. Baktrian'dan Aigles ülkesine kadar üç yüz altmış talant. On ikinci hükümet.

93. — Paktyika ülkesinden, Ermenistan'dan ve komşuları olan ülkelerden, Karadeniz'e kadar olan yerlerden dört yüz talant geliyordu; burası on üçüncü hükümetti. Sagartianlar, Sarangianlar, Thamanaolular, Utialar, Mykoslar, Erythreia adalarında oturanlar ki, buralara Büyük Kral "Gurbetçi"leri yerleştirmişti, bunlara böyle derler sürgün anlamına, işte bütün bu halkların tümü toplam olarak altı yüz talant vergi ödüyorlardı; bu on dördüncü hükümetti. Sakaeliler ve Kaspianlar iki yüz elli talant veriyorlardı, on beşinci hükümet. Parthlar, Khorasanlılar, Safad ve Aryalılar, on altıncı hükümet ve üç yüz talant.

94. — Parikanlar, Asya Ethiopialıları dört yüz talant, on yedinci hükümet. Matienler, Saspeirler, Alarodialılardan iki yüz talant isteniyordu, on sekizinci hükümet. Moskhililer, Tiberanililer, Makronai, Mossyoikia ve Marsa üç yüz talant, on dokuzuncu hükümet. Hintlilere gelince bunlar bildiğimiz insan topluluklarının en kalabalık olanı-

dır ve öbürlerine bakarak en ağır vergiyi bunlar verirlerdi. Üç yüz altmış talant altın tozu; yirmici hükümet buydu[103].

95. — Bu Babil gümüş talantının karşılığı, Euboia talantı ile dokuz bin sekiz yüz seksen talant tutar; altın parayı gümüş paranın on üç katı tutarsak altın tozu dört bin altı yüz seksen Euboia talantı eder. Hepsini birden hesap edersek, Dareios'un yıllık geliri on dört bin beş yüz altmış Euboia talantı oluyor demektir. Kesirleri saymıyorum.

96. — Bu Dareios'un Asya'da ve Libya'nın küçük bir köşesinden sağladığı gelirdir. Sonradan adalara, hatta Tesalya'ya kadar Avrupa bölgelerine de vergi salmıştır. – Bakınız Büyük Kral hazineye ödenen paraları nasıl saklıyordu: Madeni erittiriyor ve toprak kaplara doldurtuyordu; kaplar dolunca bu toprak kalıpları kırdırıyor, para gerektiği zaman ve her seferinde gerektiği kadar para bastırıyordu.

97. — Hükümetler ve bunlara salınan vergiler bunlardı. Vergi verenler arasında yalnız İran'ın adını anmadım; şunun için ki, öz İran verginin dışında bırakılmıştı. Haraca bağlanmış olmayan yerler de kendiliklerinden armağanlar sunuyorlardı; bu dediklerim Kambyses'in Makrobios Ethiopialılarına karşı yürüyüşü sırasında boyunduruk altına almış olduğu Mısır sınırındaki Ethiopialılardır; kutsal Nysa kentinde ve çevresinde otururlar ve ünlü Dionysos bayramlarını kutlarlar. (Bu Ethiopialılar ve komşuları, Kalantia Hintlileri ile aynı taneyi yetiştirirler[104], bu Hintlilerin evleri yeraltındadır.) Dediğim bu iki ulus, iki yılda bir armağanlar sunarlardı ve bugün de sunarlar. İki khoinix som altın, iki yüz abanoz kütük, beş Ethiopialı çocuk ve beş tane de fildişidir armağanları. Kolkhisliler ve bunların Kafkaslar'a kadar komşuları da

---

103 İran yazıtları bu hükümetler için üç liste verirler. Dareios zamanında değişiklik yapılmıştır. İlk iki listede yirmi üç eyalet vardır, üçüncüsünde, yani Dareios'un mezarı üzerindekinde yirmi dokuz. Bütün bu uluslar için Sayce'a bakınız (sayfa 273 ve sonrasındaki notlar).

104 *...aynı tane...* belki de pirinç.

kendi istekleriyle vergiye katılıyorlardı. (Zira İran egemenliği bu dağa kadar uzanıyordu, Kafkaslar'ın kuzeyinde İranlılar yoktu.) Bu halklar da böylece kendiliklerinden armağanlar veriyorlardı ve beş yılda bir getirip sunuyorlardı ve bugün de sunmaktadırlar; sunuları yüz oğlan ve yüz kızdır. Araplar her yıl bin talan tütsü gönderirler. Bu ulusların krala vergi dışında, sunuları bunlardır.

Hindistan

98. — Hintlilerin krala toz halinde getirdiklerini söylediğimiz şu bol altına gelince, bakınız nasıl topluyorlardı bunu: Hindistan'ın doğu kesimi çölden ibarettir; bizim bildiğimiz tanyeri ve güneş yönünde, haklarında az çok kesinlikle konuşulabilecek olan ilk Asya halkı Hintlilerdir; Hindistan'ın doğusu çöldür, kum yüzünden kimse oturmaz. Ayrıca Hindistan'da birçok ırk yaşar, dilleri birbirine uymaz; kimileri göçebedir, kimileri değildir, göçer olmayanlar bataklık ırmak kıyılarında yaşarlar, bambu kayıklarla balık tutar ve çiğ olarak yerler; bambunun her boğumundan bir kayık çıkar. Bu Hintliler giyimlerini sazdan yaparlar; ırmak kenarlarından saz toplarlar, keserler, hasır gibi örerler ve zırh gibi giyerler.

99. — Başka Hintliler de vardır ki, bunların daha doğusunda yaşarlar, göçebedirler ve çiğ et yerler; adları Padaeilerdir. Şöyle âdetleri vardır derler: İçlerinden birisi, kadın ya da erkek, hastalanınca öldürürler; erkekse yakın arkadaşı olan erkekler yaparlar bu işi; derler ki, hastalık yağları eritir ve etin tadını bozar; hasta, hasta değilim diye kendini savunur; ama onu dinlemezler, öldürüp afiyetle yerler. Eğer hasta kadınsa, gene erkeklerde olduğu gibi yaparlar kadınlara, hastanın yakın arkadaşlarına bırakırlar bu işi, boğazını onlar keserler. Yaşlanıp ihtiyarlayan olursa, o kurban olarak kesilir ve şölen çekilir; ama bu az rastlanan bir şereftir; çünkü yaşlanmadan önce hastalanan kimse öldürülür.

100. — Başka Hintlilerin görenekleri çok değişiktir; hiçbir canlıyı öldürmezler, ekin ekmezler, evde yaşama âdetini bilmezler; ot yerler; bir kabuk içinde ve darı iriliğinde taneler veren bir bitkileri vardır, ekip biçmeden ürün verir; bunu toplar, kabuğu ile beraber pişirirler. Aralarından birisi hastalanırsa, tek başına bir yere gidip yatar; ne oldu, öldü mü, kaldı mı diye kimse arayıp sormaz.

101. — Saydığım bu Hintlilerin hepsi de herkesin gözü önünde çiftleşirler, hayvan gibi; derilerinin rengi birbirine benzer ve Ethiopialılarınkine çalar; kadınları gebe bırakan tohumları, başka erkeklerinki gibi beyaz değildir, derileri gibi karadır; Ethiopialılar da bunlarınkine benzer bir tohum fışkırtırlar. Bu Hintliler İran'dan çok uzakta, güney yönünde yaşarlar; hiçbir zaman Dareios'un uyruğu olmamışlardır.

102. — Bir de Paktyika[105] yörelerinde ve Kaspatyros kenti yakınında yaşayan Hintliler vardır; öbür Hintlilerin daha kuzeyine düşerler; yaşama biçimleri bakımından Baktrialılara yakındırlar; Hintlilerin en savaşçı olanları bunlardır ve altın aramak için yolculuklara çıkanlar da gene bunlardır. Bir çöl demiştik, vardır ki, kum yüzünden kimse yaşayamaz. Bu çölde kumlar içinde dev karıncalar ürerler, köpekten küçük, ama tilkiden büyük olurlar. İran kralının hayvanları arasında bunlardan da vardır ki, orada yakalanmışlardır. Bu karıncaların inleri yeraltındadır ve yeraltındaki kumu yeryüzüne taşırlar, Yunanistan'daki karıncaların yaptıkları gibi, zaten bunlar da tıpkı onlara benzerler, yeryüzüne çıkarılan kum altınlı bir kumdur. İşte bu altını toplamak için giderler çöle Hintliler. Her biri üç deve ile gider. Ortadaki dişi deveye biner, iki yanına yularla bağlı iki erkek deve çeker; dişi deve özellikle yeni doğurmuş olmalıdır. Deve attan daha az hızlı değildir; üstelik daha çok yük taşır.

---

105 *Paktyika.* Afganistan'ın kuzeydoğusundaki ülke.

103. — Nasıl olduklarını Yunanlılar da bilirler, bu konuda bir şey söylemeyeceğim; yalnız bilinmeyen bir özelliğini belirteceğim; arka bacaklarındaki dizler çift olur, her birinde iki oyluk ve iki diz vardır; erkeğin kamışı ki, arka bacakları arasından geçer, kuyruğa doğru dönüktür.

104. — Demek işte bu hayvanlarla giderler Hintliler altın aramaya; yolculuğu altın toplayacakları yerlerin en sıcak olduğu zamana rastlatırlar; karıncalar sıcaktan yeraltındaki inlerine kaçmış olurlar. Bu ulusların oralarda güneşin en sıcak olduğu zaman seher vaktidir, öbür insanların yaşadıkları yerlerdeki gibi öğle vakti değil; en çok tepe noktasına çıkıncaya kadar olan zaman içinde, yani çarşının kapandığı saate kadar yakar kavurur; bu süre içinde Yunanistan'ın öğle zamanından çok daha fazla yakıcı olur, o kadar ki Hintliler kendilerini suya atarlar bu saate kadar, öyle anlaşılıyor. Gün ortasında sıcaklık hemen hemen başka yerlerde ve Hindistan'ın öbür yerlerinde olduğu kadardır; öğleden sonra gitgide kuzeydeki halklarda olduğu kadar ılımlı olur ve güneş yattığı ölçüde hava soğur, sonunda güneş battığı zaman iyice ayaz yapar.

105. — Çöle varınca Hintliler getirdikleri küçük torbalara çabucak kum doldurup dönerler; çabucak, zira İranlılara inanmak gerekirse, kokuyu alan karıncalar peşlerine düşerler ve dünyanın en hızlı canlıları olduklarından, bunlar toparlanıncaya kadar, Hintliler eğer atik davranmamışlarsa bir daha toprağa dönemezler. Dişileri kadar iyi koşucu olmayan erkek develer az çok bir aralıkla arkada yedekte kalırlar, ama bırakmış oldukları yavrularının kokusunu alan dişiler hiç yorgunluk belirtisi göstermezler. İşte Hintliler, İranlıların dediklerine göre, altının en büyük bölümünü böyle elde ederler; ayrıca kendi ülkelerinde toprak altından da çıkarırlar, ama o daha azdır.

106. — Yaradılış en güzel yemişlerini yeryüzünün iki ucuna vermiş, tıpkı Yunanistan'a da en güzel ve ılımlı iklimi

verdiği gibi. Doğuya doğru, demin de söylediğim gibi, insanların en son yaşadıkları yer Hindistan'dır; canlılar, dörtayaklılar ve kanatlılar öbür bölgelerde olduğundan çok daha iri olurlar, yalnız atlar öyle değildir; Med atları bunlarınkinden daha büyüktür, bunlar Nesaia atları diye anılırlar. Ayrıca burada tükenmeyecek kadar çok altın vardır, bu altınlar toprak altından çıkarılır, ırmakların sularıyla gelir ya da anlattığım gibi büyük bir çaba sonucu elde edilir. Ve orada ağaçlar, hem de yabani ağaçlar, ürün olarak bir çeşit yün verirler ki, güzellikten yana ve kullanmaktan yana bizim koyundan aldığımız yünü geride bırakır. Hintliler bundan giyecek yaparlar.

Arabistan

107. — Güneyde insanların oturdukları son yer Arabistan'dır; tütsü, murra, kassia, kinnamon, ladanon çıkaran tek ülke burasıdır*. Murra dışında bütün bu ürünleri devşirmek için Araplar oldukça eziyet çekerler. Yunanistan'a Fenikelilerin getirdikleri ve Yunanlıların da ancak böylece edinebildikleri bir zamk vardır ki, tütsüyü onu yakarak elde ederler; zira tütsü** veren ağaçların çevresinde kısa kanatlı, küçücük yılanlar kaynaşır, renkleri çeşit çeşittir, her ağacın çevresi bunlarla doludur ve hatta belli zamanlarda Mısır'ı istila ederler[106]. Bir tek bu zamkın dumanı yılanları ağaçlardan uzaklaştırabiliyor.

108. — Gene Araplar derler ki, bütün yeryüzünü bu yılanlar kaplardı, eğer başlarına engerek yılanlarının başına

---

* Grekçe'deki adları veriyoruz, Türk Dil Kurumu sözlüklerinde kassia (casse) için Hıyarşembe, kinnamon (cinname) için bir tarçın cinsi, ladanon için lâden denilmiştir. Murra mürdür.

** Tütsü dediğimiz, birçok ağaçlardan çıkarılan bir reçine türüdür. Latincesi incensum'dur. - ç.n.

106 Bu kanatlı hayvanlar Sayce'ın deyişiyle "*zoologie mythique*" aittirler, yani masal hayvanlarıdır.

geldiğini bildiğim şeylere benzer bir şey gelmeseydi. Şüphesiz tanrısal güç kendi hikmetinden beklenen tedbirleri almıştır: Yenilen ve yenilmekten korkan bütün türlere, yenile yenile nesilleri tükenmesin diye büyük bir doğurganlık vermiştir; buna karşılık tehlikeli olan ve kötülüğü dokunanlar az ürerler. Tavşan diyelim, hayvan, kuş, insan hepsi onun peşindedir ve dölü bereketlidir. Bütün hayvanlar içinde gebeyken, doğurmadan önce gene gebe kalan tek hayvan dişi tavşandır, o kadar ki, ananın karnında tüylenmiş yavrularla birlikte tüysüz, daha yeni biçimlenmiş ve yeni gebe kalınmış yavrular da bulunur. İşte tavşanlar böyledir. Buna karşılık dişi aslan, hayvanların en güçlüsü ve en atılganı, ömründe bir kez ve bir tane doğurur; zira doğururken yavruyla beraber döl yatağını da atar. Ve bunun açıklanması: Yavru aslan ana karnında kımıldanmaya başladığı zaman döl yatağını yırtar, çünkü pençeleri öbür hayvanlardan çok daha sivridir ve büyüdükçe daha da çok yırtar; doğduğu zaman bozmadık bir tek nokta bırakmaz.

109. — Bunun gibi engerek yılanları ve Arabistan'ın kanatlı yılanları da, eğer istedikleri gibi üreyebilselerdi, insana yeryüzünde yaşama olanağı bırakmazlardı; ama çiftleştikleri zaman, dişi yılan tohumla sulanır sulanmaz, erkek yılanı henüz yaratıcı eyleminin üzerindeyken gırtlağından yakalar, dişlerini geçirir ve parçalayıp yemeden bırakmaz. Erkeğin sonu işte böyledir; ama o da dişiye başka yoldan kendi ölümünü ödetir. Babalarının öcünü sürdüren yavrular, daha ana karnındayken onu yerler ve ışığa çıkmak için karnını kemirerek kendilerine bir geçit açarlar; oysa öbür yılanlar, insana dokunmayanlar, yumurtlarlar ve bir sürü yavru yılan kabuğunu kırarak çıkar. Engerek yılanı bütün yeryüzüne yayılmıştır; kanatlı yılanlar ise Arabistan'da toplanmışlardır; başka yerde yoktur; orada sayıları bundan ötürü çoktur.

110. — Demek Araplar tütsüyü böyle topluyorlar; kassiaya gelince bunun için de şöyle yaparlar: Devşirmeye gide-

cekleri zaman meşine ve hayvan postuna bürünürler, her yerlerini ve yüzlerini örterler, yalnız gözleri açıkta kalır. Bu bitki sığ bataklıklarda yetişir, bulundukları yerler, hatta içleri, yarasaya çok benzeyen kanatlı hayvanlarla doludur; kulakları sağır edici sesler çıkarırlar ve çok saldırgan olurlar; kassia toplarken kişinin gözlerini iyi koruması gerekir.

111. — Kinnamona gelince, bunun toplanması daha da şaşırtıcı. Nerede yetişir, hangi ülkede olur, bilen yoktur; kimilerinin dediği gibi, belki de Dionysos'un yetiştiği yörelerde olmaktadır; kinnamon bir Fenike adı, biz de öyle diyoruz, ince dallardır, büyük kuşlar toplarlarmış; bunları getirir, kile karıştırıp yuva yaparlarmış, yuvalar dağların yalçın kayalıklarında, insan elinin erişemeyeceği yerlerde. İşte becerikli Arapların buluşu. Öküz, eşek ya da başka yük hayvanlarının ölüsünü büyük parçalar halinde kesiyorlar; bunları bu bölgeye getirip yuvalara yakın yerlere bırakıyorlar ve kendileri geriye çekiliyorlar; kuşlar et parçalarına saldırıyor ve yuvalarına taşıyorlar; ama yuva ince yapılı, bu yükü taşıyamıyor, yerinden kopup düşüyor ve yerde parçalanıyor; gözetleyenler koşup kinnamonları topluyorlar. Onların böyle topladıkları kinnamon, öbür ülkelere götürülüyor.

112. — Ladanonun ki, Araplar ladanum derler, kökeni daha tuhaftır; ince ve tatlı bir kokusu olduğu halde kötü kokuların yayıldığı bir yerde bulunur: Keçilerin ve tekelerin sakallarından sarkar, reçine gibidir. Birçok koku bundan çıkarılır ve Arabistan'da tütsü olarak genellikle bu kullanılır.

113. — Kokulu bitkiler konusunu burada bırakalım. – Arabistan'da çok hoş bir koku duyulur. Orada iki çeşit koyun vardır ki, başka bir yerde bulunmaz, hayran kalınmaya layık hayvanlardır. Birinin kuyruğu uzundur, üç dirsekten kısa değildir; bu kuyruk eğer öyle bırakılırsa, yerde sürünür, hayvanın canı yanar, sürünmekten yara olur; ama her çoban bir arabacık yapıp hayvanın kuyruğunu içine yerleştirecek kadar tahta yontmasını bilir; her hayvanın, içinde kuyruğu-

nu taşıdığı küçümencik bir arabası vardır. Öbür cins dişi koyunun kuyruğu göze çarpacak kadar geniş olur ve bir dirseğe kadar varabilir.

114. — Günün daraldığı yönde, batıya doğru Ethiopia uzanır, insanların oturdukları uç topraklardır; bu toprakta çok altın bulunur, kocaman filler, yaban ağaçların çeşidi, abanoz vardır, insanları iri olurlar, pek yakışıklıdırlar ve uzun ömürlüdürler.

115. — Asya ve Libya'nın en uç yerleri buralarıdır. Avrupa'nın batı ucuna gelince, geniş bir açıklama yapamam. Gerçekten barbarların Eridanus adı ile tanıdıkları bir ırmak varmış, kuzeydeki denize, bize amberin geldiği yere dökülürmüş, ben kendi hesabıma böyle bir şey kabul edemem, – bir de Kassiteros adaları varmış[107], kalay bize oradan gelirmiş, bunu da kabul edemem. Bir kez bu Eridanus adının kökeni Yunandır, yabancı değil, bundan belli; bu adı bir ozan uydurmuş olmalı; öbür yandan ben o kadar soruşturdum. Avrupa'nın ötesinde bir deniz gördüğünü söyleyen tek kişiye rastlamadım. Şöyle ya da böyle, bize kalay ve amber yeryüzünün uçlarından gelmektedir.

116. — En büyük altın yatakları, öyle anlaşılıyor ki, Avrupa'nın kuzeyinde bulunmaktadır; ama bu altın nereden geliyor? Buna da kesin bir cevap veremem. Arimaspesler varmış derler, tek gözlü olurlarmış, altını bunlar Griffonlardan koparırlarmış. Ama başka her bakımdan öbür insanlar gibi olsunlar da tek gözlü doğsunlar, ben böyle bir şeye de inanmam. – Ama bizim için en güzel ve en az rastlanan şeylerin, yeryüzünün en uzak uçlarında, yeryüzünü kuşatan çemberin üzerinde bulunduklarını söyleyebiliriz.

---

107 *Kassiterid adaları.* Hesiodos'un adını andığı (*Theogoniea*, 338) Eridanus, sonradan Po'dur denilen hayali bir ırmaktır. – Eski coğrafyacılar Kassiterid adalarını İspanya'nın kuzeybatı açıklarında gösterirler; Sayce da onlara bakarak Vigo Körfezi açıklarına koyar. İngiltere'nin güneydoğusunda Cornouaille Burnu'nun ucunda Scilly adaları vardır. – Kassiteros, kalay demektir.

117. — Asya'da bir ova var. Her yanı bir dağla çevrilmiş ve dağın beş boğazı var; bu ova eskiden Khorasanlılarındı; Hyrkanialıların, Parthialıların, Sarangialıların ve Thamanaeililerin ülkelerine sınır düşüyordu; ama şimdi buraları İranlılarındır ve Büyük Kral'ın mülküdür. Çevresini saran dağdan Akes adındaki ırmak çıkar. Eskiden bu ırmak beş kola ayrılır, yukarıda adlarını saydığım ulusların topraklarını sulardı; bir kanal, dağın beş tane sarp boğazının her birinden bu ülkelerin topraklarına su gönderiyordu. Ama İran egemenliği başladıktan sonra şöyle oldu: Büyük Kral, beş boğazın beşine de birer kapaklı alavere havuzu yaptırttı; suyun önü tıkandı, yüksek dağın ortasındaki ovayı su bastı, çünkü ırmak ovaya iniyor, ama oradan dışarıya akamıyordu. Eskiden ırmaktan yararlanan ülkeler, artık bu iyilikten yoksun kalmışlardı ve büyük sıkıntıya düştüler. Kışın tanrı, başka insanlara olduğu gibi, onlara da yağmur gönderiyordu, ama ırmağın suyu yazın darı ve susam ekerlerken gerekliydi. Bu sudan yoksun kalınca, karılarını da yanlarına alıp İranlılara koştular, kral sarayının kapısında dineldiler, yürek paralayan seslerle yakındılar. O zaman kral, alavere havuzlarının açılması için emir verdi, su önce en acele gerekli olduğu yere verildi; bu ülkenin toprağı suya doyduktan sonra, kral burasını kapattırıp ötekini açtırdı, gene en acele gerekli olduğu yere gönderdi; ama şunu da söylemeden geçemem, havuzu açmak için para alıyordu ve aldığı haraçtan gayrı, bu yoldan da önemli bir gelir sağlıyordu.

İntaphernes'in Ölümü

118. — İşte bunlar hakkında söyleyeceklerim de bu kadar. – Maga başkaldıran yedilerden birisi olan İntaphernes, ayaklanma olayından hemen sonra, küstahlığı yüzünden ölümü hak etti. Bir gün kral sarayına gidip kralın yanına girmek istemişti; aralarında böyle sözleşmişlerdi; Magı devir-

miş olanlar, kralın yanına habersiz girebilirlerdi, yeter ki kral o anda karısıyla halvette olmasın. İntaphernes de haber vermeyi gerekli görmediği için, çünkü kendisi de yedilerdendi, kralın yanına girmek istedi. Kapıcı ve perde çavuşu bırakmadılar, kralın halvette olduğunu söylediler. Ama İntaphernes onların yalan söylediklerini sanıyordu, palasını çekti, ikisinin de kulaklarını ve burunlarını doğradı, atının dizginine dizip boyunlarına taktı ve böylece gönderdi.

119. — Adamlar kralın huzuruna çıktılar, başlarına geleni anlattılar. Dareios önce altıların arasında bir anlaşma mı var acaba, diye ürktü. Adam gönderip öbürlerini getirtti, hepsine ayrı ayrı sordu, bu yapılanı doğru buluyorlar mı diye. İntaphernes'in bu işi onlarla anlaşarak yapmış olmadığına iyice aklı yatınca, onu bütün çocukları ve akrabalarıyla beraber yakalattı; çünkü kuvvetli varsayımlar, onun ailesiyle birlikte kendisine karşı bir ayaklanma hazırlattığı düşüncesini uyandırıyordu; yakalandılar, öldürülmek üzere hapse atıldılar. Ama İntaphernes'in karısı saray kapısından ayrılmıyor, ağlayıp sızlıyordu. Dur durak vermeyen bu yakarmalar Dareios'un yüreğine dokundu; haber yolladı: "Hatun, Kral Dareios hapisteki akrabalarından hangisini istersen sana bağışlayacak, kendin seç." Kadın düşündü, cevap verdi: "Eğer Büyük Kral bana bir kişinin canını bağışlıyorsa, erkek kardeşimi bıraksın." Kral şaşırdı ve bir haber yolladı: "Hatun, hangi akla uyuyorsun da kocanı ve çocuklarını atlayıp sana çocukların kadar yakın ve kocan kadar sevgili olmayan kardeşini seçiyorsun?" Kadın şu cevabı gönderdi: "Ey kral, eğer benimkileri kaybedersem, elbette bir başka kocam ve tanrı verirse başka çocuklarım da olabilir; ama şimdi ne anam, ne de babam var, bir kardeşim daha olamaz. Bana o sözü söyleten bu düşüncedir." Kadının sözleri Dareios'a çok akıllıca göründü. İsteğini yerine getirdi, kardeşini verdi, sözlerinden hoşlandığı için oğullarının en büyüğünü de bağışladı; öbürlerinin hepsini öldürttü. Yedilerden biri böylece ve kısa zamanda yok olup gitmiştir.

Polykrates'in Sonu

120. — Kambyses'in hastalığı sırasında, bakınız başka bir yanda neler oluyordu: Kyros daha o zamanlar Sardes'in başına Oroites adında bir İranlı bırakmıştı; bu adamın aklına kötü bir istek takıldı; Samoslu Polykrates'le aralarında bir geçmiş yoktu, hakkında kötü bir şey de duymamıştı, hatta yüzünü bile görmemişti ve şimdi onu yakalatıp öldürmeyi koymuştu aklına; bunun nedeni olarak genellikle şunu söylerler: Oroites bir gün kral sarayında oturuyordu, yanında Mitrobates adında bir başka İranlı vardı, bu adam Daskyleion bölgesinin satrapıydı[108]. Aralarındaki konuşma ağız dalaşına döndü, sen şöylesin ben böyleyim derken Mitrobates, Oroites'e şöyle çıkıştı: "Adam mısın sen! Büyük Kral'ın imparatorluğuna şu burnunun dibindeki Samos adasını bile katamadın, oysa ne kadarcık iş, başına on beş hoplit* toplayan bir yerli bile almış, hâlâ saltanat sürüyor." Bu hakaret Oroites'in çok ağrına gitmiş derler ve öcünü kendisine bu hakareti layık gören adamdan alacak yerde, onun yüzünden hakarete uğradım diye, Polykrates'i ne pahasına olursa olsun devirmeyi koymuş aklına.

121. — Daha az yaygın bir başka anlatış: Oroites, bir iş için (ne iş olduğu söylenmiyor) bir çavuş göndermiş Polykrates'e. Polykrates selamlıkta yatıyormuş; Teoslu Anakreon da yanındaymış[109]; belki Oroites'i aşağılamak için bile bile öyle yapmış, belki de suçu sadece bir rastlantıdır; her ne hal ise,

---

108 Bölge merkezinin adıdır. Bu satraplık Herodotos'un bölüm 9'da saydığı ilk iki hükümeti kapsıyordu (Sayce). – *Daskyleion*, Propontos (Marmara) kıyılarında ve Kyzikos'un epeyce doğusundadır.

* Hoplon, silah. Yunanistan'da ağır silahlı yaya askere hoplit denirdi.

109 *Anakreon*, önce Samos'da Polykrates'in yanında, sonra Atina'da Hipparkhos'un yanında yaşamıştır. Anayurdu, İon konfederasyonunun on iki kentinden biri olan Teos'tur. Teoslular Harpagos'tan sonra Trakya'ya gidip Abdera kentini kurmuşlardır (Kitap I. bölüm 168). Anekreon çok ihtiyar ölmüştür. Sevimli, hoş yaşamayı seven bir şairdi.

Oroites'in çavuşu yanına girmiş, söyleyeceğini söylemiş; Polykrates'in yüzü duvara dönükmüş, ne bu yana dönmüş, ne de cevap vermiş.

122. — Polykrates'in ölümünü bu iki nedenden birine bağlarlar; isteyen hangisi hoşuna giderse ona inansın. Evet, Oroites, Menderes üzerindeki Manisa'ya geldi, Samos'a Lydialı Gyges oğlu Myrsos'u gönderdi; Polykrates'in denizlere egemen olmayı kafasına koymuş olduğunu biliyordu; böyle bir tutkuya kapılan ilk Yunanlı, bizim bildiğimiz budur; evet, Knossoslu Minos vardı ve daha eskilerde deniz imparatorluğunu ele geçirenler olmuştu; ama çok eski hikâyeler çağının sona ermesinden bu yana, şüphesiz İonia ve adalar üzerinde egemenlik kurmayı düşünen ilk kimse Polykrates'dir. Oroites işte onun bu tasarısını haber almıştı ve ona şu mesajı gönderiyordu: İşte Oroites'in Polykrates'e diyecekleri: "Kafanda büyük tasarılar varmış, öyle haber aldım ve para kaynakların tasarıların kadar büyük değilmiş. Eğer dediğimi yaparsan, hem senin işlerin kolaylaşır, hem de beni kurtarmış olursun. Kral Kambyses beni öldürtecek. Sağlam yerden haber aldım. Gel beni de, paramı da onun kötü niyetlerinden kaçır; paranın bir parçası senin olsun, kalanını bana bırak; bu para seni bütün Yunanistan'ın efendisi yapmaya yeter. Eğer sahiden parası var mı diye şüphe edersen, güvendiğin birisini gönder, kendi gözleriyle görsün."

123. — Bu öneri Polykrates'in hoşuna gitti, olur dedi. Paraya doymadığından, önce hazineyi yoklasın diye Maiandrios oğlu Maiandrios'u gönderdi, yerliden birisiydi, yazı işlerini ona gördürürdü. Sonradan Polykrates'in özel dairelerindeki süslemeleri ki, çok göz alıcı şeylerdir, Here tapınağına sunan adam budur. Oroites, yakında bir müfettişin geleceğini haber alır almaz şöyle yaptı: Sekiz tane sandık aldı, içlerine taş doldurttu, yalnız üstlerini boş bıraktırdı; taşların üstüne altın yaydı ve sandıkları iplerle bağlatıp hazır etti, Maiandrios geldi, gördü ve gidip Polykrates'e anlattı.

124. — Polykrates tanrılardan ve dostlarından gelen birçok uyarıya kulak asmadı, oraya gitmek üzere gemiye atladı, hatta kızının gördüğü bir rüyayı bile umursamadı. Kız, babasını havalara çıkarılmış olarak görmüştü. Zeus yıkıyor, Helios yağ sürüp ovuyordu. Bunu görünce, babasının Oroites'e gitmesine engel olmak için uğraştı; hatta elli kürekli kadırgasına binerken bile peşini bırakmadı, ona kendisini bir uğursuzluğun beklediğini anlatmaya çalışıyordu. O da eğer sağ salim dönersem, seni yıllar yılı kız olarak bekletirim diye gözdağı vermek istedi. Kız, keşke öyle olsa diyordu, babamdan olacağıma yıllar yılı kız kalayım daha iyi.

125. — Ama Polykrates uyarıların hiçbirine kulak asmamıştı, dalgaların üzerinde Oroites'e doğru yol alıyordu; yanına birçok yol arkadaşı almıştı, Krotonialı Kalliphon oğlu Demokedes de bunların arasındaydı, çağının en usta hekimiydi. Manisa'ya vardığı zaman, Polykrates, kendisine ve büyük tutkusuna layık olmayan acı bir sonla karşılaştı; zira Syrakusa tyranı dışında hiçbir Yunan tyranı Polykrates'le ölçüştürülecek kadar göz kamaştırıcı olmamıştır. Oroites onu öyle öldürttü ki, üzerinde durmaya bile değmez, yani kazığa vurdurdu. Yol arkadaşlarından Samoslu olanları, özgür kaldığınıza şükredin, deyip geri gönderdi; yabancıları ve köleleri köle olarak alıkoydu. Polykrates havaya asılmış, kızının rüyası gerçekleşmişti; Zeus yağmurla yıkıyor, Helios kaslarını ovuyor, gövdedeki nemi su buharına çeviriyordu.

126. — İşte Polykrates'in sürekli talihi, onu sonunda Mısır kralı Amasis'in önceden haber vermiş olduğu akıbete götürmüştü. Ama kısa süre sonra Oroites'teki öcü alınmış oldu. Kambyses'in ölümünden ve krallığın Maglara geçişinden sonra da Oroites Sardes'te oturuyor, imparatorluğu Medlerin eline düşmüş olan İranlılar yararına bir şey yapmıyordu. Bu karışık zamanlardan yararlanarak, daha önce Polykrates konusunda kendisini aşağısamış olan Daskyleion satrapı

Mitrobates'i öldürdü. Mitrobates'in oğlu Kranaspes'i öldürdü. İkisi de İran'da çok sayılan kimselerdi. Bu çeşitten tutarsız suçları arasında bir de şu; Dareios'tan bir haber gelmişti, haber hoşuna gitmemiş, haberciyi dönüş yolunda, kiralık katillere öldürtmüş, habercinin de, atının da ölüsünü ortadan kaldırmıştı.

127. — Darieos tahta geçer geçmez, yaptığı bütün kötü işlerden ötürü ve özellikle Mitrobates ve oğlunu öldürdüğü için, Oroites'in cezasını vermek istedi. Açıkça bir ordu göndermek istemiyordu, zira tahttaki değişikliğin yankıları henüz son bulmamıştı, tahta geçeli pek az zaman olmuştu, aldığı haberlere göre, Oroites'in önemli kuvvetleri vardı; bin İran askeri tarafından korunuyordu, Phrygia, Lydia, İonia bölgelerini elinde tutuyordu. Bu durum karşısında kurnazlığa başvurmak zorunda kaldı; İranlıların ileri gelenlerini toplantıya çağırttı ve şunları söyledi: "İranlılar, içinizden kim şu şimdi söyleyeceğim işi yapmayı üzerine alır? Ama zor kullanarak, gürültü çıkararak değil, ustalıkla becerilecek bir iş. Zira ustalık isteyen bir işte kuvvet işe yaramaz. İçinizden kim Oroites'i canlı ya da cansız bana getirebilir? Bu adam İranlılar yararına hiçbir iş yapmadı; üstelik büyük suçlar işledi. Hepsi bir yana, içinizden iki kişiyi, Mitrobates ile oğlunu öldürdü; dahası benim buyrultularımı götürenleri öldürtüyor, yaptığı küstahlıklar haddi aştı. İranlılara daha çok kötülük etmesi için ona daha fazla zaman bırakmamalıyız; kötülüklerine son vermek için onu öldürelim."

128. — Dareios'un beklediği görev buydu; görevi üzerine almak isteyen otuz kişi çıktı. Aralarında çekişiyorlardı; Dareios, "Ad çekilsin" dedi; Artontes oğlu Bagaios'un adı çıktı; adı çekilmiş olan Bagaios şöyle yaptı: Çeşitli konularda birçok mektup yazdı, altına Dareios'un mührünü bastı ve alıp Sardes'e gitti. Sardes'e ulaştı, Oroites'in karşısına çıktı, teker teker mektupların bağlarını çözmeye başladı; açtığı

mektupları okusun diye krallık sekreterine veriyordu, zira her satrapın yanında krallık sekreterleri bulunur. Mektupları verirken Bagaios koruma askerlerine bakıyordu, bunlar Oroites'ten koparılabilir mi, onu anlamak istiyordu. Buyrultulara karşı çok saygılı davrandıklarını gördü, hele içinde yazılı olanları daha büyük saygıyla karşılıyorlardı. O zaman sekretere, içinde şu sözlerin yazılı olduğu mektubu uzattı: "İranlılar, Kral Dareios sizin Oroites'e koruma askeri olarak hizmet etmenizi yasak etti." Bu sözleri duyunca mızraklarını bıraktılar. Emre uyduklarını gören Bagaios yüreklendi ve sonuncu mektubu verdi: "Kral Dareios" diye yazılıydı bunda, "Sardes'deki İranlılara Oroites'i öldürmelerini emreder." Bu sözleri duydukları anda koruma askerleri hançerlerini çektiler ve hemen vurup öldürdüler. İşte Samoslu Polykrates'in öcü, İranlı Oroites'ten böyle alınmış oldu.

Demokedes Öyküsü

129. — Oroites'in hazineleri Susa'ya getirildikten ve koruma altına alındıktan az sonra bir şey oldu, Kral Dareios avda attan inerken ayağı burkuldu; oldukça önemli bir burkulmaydı; ayak bileği yerinden çıkmıştı. Sarayda Mısır'ın en iyi hekimleri diye geçinen hekimler bulunurdu, onları çağırtıp baktırdı. Ama ayağı o kadar kabaca eğip büktüler ve ovdular ki, ağrı daha da arttı. Yedi gün yedi gece Dareios'un gözüne acıdan uyku girmedi. Sekizinci gün durum gene düzelmemişti, orada bulunanlardan birisi, Dareios'a Krotonlu Demokedes'i salık verdi, bir zamanlar Sardes'te onun iyi bir hekim olarak ününü işitmişti. Dareios hemen bulunup getirilmesini emretti. Oroites'in köleleri arasında arayıp buldular; oradan çekip aldılar ve Dareios'a götürdüler. Zincirlerini sürükleyerek geldi; paçavralar içindeydi.

130. — Kralın huzuruna çıkınca, "Hekimlikten anlar mısın?" diye sordular. Anlarım demek istemiyordu, zira bilgisi-

ni açıklarsa eğer, bir daha Yunanistan'ı göremeyeceğinden korkuyordu[110]. Dareios anladı, bu işten anlıyor ama belli etmek istemiyordu; onu getirmiş olanlara değnek ve çivili kamçı getirmelerini emretti. Demokedes o zaman, evet dedi, ama gene de hekimlik sanatından pek o kadar anlamadığını, sadece sık sık bir hekimi gördüğü için az bir şeyler öğrenmiş olduğunu söyledi. Buna rağmen kral, kendini onun ellerine teslim etti, o da onu Yunan usulünce tedavi etti; kabaca bir bakımdan sonra gelen ağrı dindirici ilaçlar sayesinde, hasta önce uykuya ve kısa bir süre sonra da sağlığına kavuştu. Eski çevikliğini bir daha bulamayacağından korkan Dareios, ona iki çift altın zincir verdi. Bunun üzerine Demokedes, "Kendisini iyi ettiğim için zincirleri iki katına mı çıkarıyor?" diye sordu. Bu söz Dareios'un hoşuna gitti, onu hareme gönderdi; harem ağaları önüne düştüler, kadınlara kralı sağlığına kavuşturan adam diye tanıttılar. Kadınların her biri altın dolu bir sandığa daldırdıkları kupalarla altın vermeye başladılar ve Demokedes o kadar çok altın aldı ki, kupalardan taşıp yerlere saçılan altıları toplayan Skiton adındaki hizmetçi bile hatırı sayılır bir para edinmiş oldu.

131. — Bakınız bu Demokedes, Kroton'dan Polykrates'in yanına nasıl gelmişti: Korkunç öfkeli bir adam olan babasının yanında Kroton'da yaşıyordu. Bir gün dayanamadı, onu bırakıp Aigina'ya gitti. Adada yerleşti ve daha ilk yılda öbür hekimlerin hepsini geçti, oysa elinde ne bir aracı vardı, ne de bu sanat için gerekli olan öbür şeyler. İkinci yıl Aiginalılar onu yıllığı bir talanta resmen maaşa bağladılar;

---

110 Dareios, becerikli bir hekimi bırakmak istemezdi. Bu yaldızlı kölelik, Demokedes'e hoş gelmemiş olmalıdır. Amasis'in Kyros'a gönderdiği hekimin nasıl öç aldığını daha önce görmüştük (Kitap III. bölüm 1). Demokedes hikâyesi bir romandır. "*Olabilir ki Yunan göçmenleri yurtlarını Büyük Kral'a kendileri methetmiş ve açılan seferin hazırlıklarına katılmış olsunlar. En azından. Herodotos'un Krotonlu hekim hikâyesinde ortaya çıkan tarih olayı budur.*" (Havutte)

üçüncü yıl Atinalılar yüz mana verdiler; dördüncü yıl Polykrates iki talant verdi. Samos'a işte böyle gitti ve Krotonlu hekimlerin ünü onunla başlamış oldu; zira bu olayların geçtiği dönemde, Krotonlu hekimler Yunanistan'da el üstünde tutuluyorlardı; onlardan sonra Kyreneliler geliyordu; bu aynı çağlara doğru Yunanistan'ın en iyi müzik sanatçıları olarak da Argoslular ün yapmışlardı.

132. — Demokedes, Dareios'u iyileştirdikten sonra, Susa'da büyük bir konak sahibi oldu; kralın can yoldaşı olmuştu ve istediğini yapmakta serbestti, yalnız Yunanistan'a dönmesine izin yoktu. Ondan önce krala bakmakta olan Mısırlı hekimler, bir Yunanlı hekime alt oldukları için kazığa vurulacaklardı; krala yalvardı, bunların canlarını bağışlattı; Eleusisli bir falcıyı da kurtardı, bu da Polykrates'le beraber gelenlerdendi ve köleler arasında unutulup kalmıştı. Bu Demokedes, kralın yanında hatırı sayılır bir kişi olmuştu.

133. — Bu olaylardan az zaman sonra başka bir şey oldu. Atossa, Kyros'un kızı ve Dareios'un karısı, göğsünde bir sivilce çıkardı, kaşıdı, sivilceyi azdırdı, başlangıçta saklamış, utancından kimseye söylememişti; ama hastalık ilerleyince Demokedes'i çağırtıp gösterdi. O da, "Ben bunu iyi ederim," diye söz verdi; ama o da ondan bir şey istiyordu, o da onu yapacağına dair kendisine söz verecekti; istediği şey, onuruna dokunacak bir şey değildi.

134. — Atossa, Demokedes'in tedavisiyle sağlığına kavuştuktan sonra, beraber yattıkları bir gece Dareios'a şunları söyledi: "Nedir bu ey kral, elinde bu kadar güç kuvvet varken, bir şey yapmadan oturuyorsun, İran imparatorluğuna yeni bir ulus, yeni bir ülke katmıyorsun? Bu kadar büyük hazinelerin sahibi ve üstelik genç olan bir adamın başarılar kazanması, kendisini göstermesi gerekir, o zaman İranlılar da kendilerini bir erkeğin yönettiğini anlarlar. Böyle yapmakla iki yararın olur; birincisi İranlılara başlarında bir erkeğin bulunduğunu göstermiş olursun, ikincisi onların enerjilerini sa-

vaşta harcar, sana karşı ayaklanmaları için vakit bırakmamış olursun. Kendini göstermenin zamanı şimdidir, çünkü gençsin; insanoğlunun enerjisi gövdesinin gücüyle artar; ama bir gün gelir kocalır ve artık iş görecek hali kalmaz." Böyle konuşuyor, aldığı dersi tekrarlıyordu ve kral ona cevap verdi: "Hatun, söylediklerin tastamam benim de aklımdan geçen şeyler. Evet, ben de karar verdim, bu anakaradan öbür anakaraya boyunduruk gibi bir köprü atacağım ve Skythlere karşı yürüyeceğim; az zaman sonra bu iş yoluna girmiş olacak." Atossa o zaman şunları söyledi: "Beni dinle, önce Skythlerin üstüne yürümekten vazgeç; onları istediğin zaman alabilirsin. Sen asıl, Yunanistan'a karşı yürümelisin. Yanıma Lakonialı, Argoslu, Atinalı ve Korinthoslu kadınlar almak istiyorum hizmetçi olarak, ünlerini çok dinledim. Elinin altında sana bütün Yunan ülkelerini tanıtmak ve kılavuzluk etmek için bulunmaz bir adam var; ayağını iyileştiren adamı demek istiyorum." Dareios cevap verdi: "Mademki gücümüzü önce Yunanistan'a karşı kullanmamızın daha iyi olacağına inanıyorsun, bana kalırsa önce oraya durumu anlamak için birkaç İranlı göndermeli, o dediğin adamı da yanlarına katarız; durumu görürler, öğrenirler ve Yunanlılara ait her şey üzerinde bize bilgi getirirler; bunları öğrendikten sonra, ben de onlara karşı dönerim."

135. — Böyle dedi ve dediğini yaptı. Hemen o sabah erkenden ileri gelen İranlılardan on beşini görevlendirdi, Yunanistan kıyılarını dolaşacaklardı, Demokedes'i de yanlarına katıyordu, kaçmasın diye göz kulak olacaklar, ne olursa olsun geri getireceklerdi. Bu emirleri verdikten sonra Demokedes'i çağırttı; ona da İranlılara bütün Yunanistan'a gezdirmesi ve her şeyi iyice göstermesi görevini verdi; sonra hemen geri dönecekti; bütün taşınabilir servetini de isterse götürebilecek, babasına ve kardeşlerine armağan edebilecekti, dönüşte kendisine bunların yüz katı verilecekti; bu armağanları götürebilmesi için emanet olarak bir de yük gemisi verilecekti,

bunu ağzına kadar değerli armağanlarla doldurabilir ve denize onunla açılabilirdi. Bence Dareios'un bunları söylemekte bir art niyeti yoktu; ama Demokedes, kral kendisini deniyor sandı; el açıklığından yararlanmaya kalkmadı; eşyalarını dönüşünde almak üzere burada bırakacağını söyledi; bununla beraber ana babasına ve kardeşlerine götürmek üzere vereceği şeyleri alacaktı. – Dareios, Demokedes'e de gerekli yönergeyi verdikten sonra, keşifçilerini denize çıkmak üzere yolladı.

136. — Fenike'ye geldiler, daha doğrusu Sidon'a ve orada oyalanmadan iki trirem* donattılar, bir de içi değerli armağanlarla dolu bir yük gemisi. Bütün hazırlıklar sona erince Yunanistan'a doğru yola çıktılar; kıyıdan gidiyorlar ve bütün kıyı boylarını inceleyip haritasını çıkarıyorlardı[111]; en büyük bölümünü ve özellikle adı çok duyulan yerleri gezdikten sonra İtalya'da Taranto'ya vardılar. Burada Tarantoluların kralı Aristophilides, Demokedes'in hatırı için İranlıların gemilerinin dümenlerini çıkarttırdı, kendilerini de casus diye hapse attırdı. Onlar hapishanede eziyet çekerlerken Demokedes Kroton'a gitti; o yurduna döndükten sonra Aristophilides, İranlılara özgürlüklerini ve gemilerinden aldırdığı parçaları geri verdi.

137. — İranlılar denize açıldılar ve Demokedes'in peşine düşüp Kroton'a ulaştılar[112]; onu bir meydanda dolaşırken buldular ve yakaladılar. Krotonluların arasında İran devletinden çekinen kimseler vardı, Demokedes'i teslim etmeye hazırdılar; ama başkaları da vardı, kocaman sopalarla girişip Demokedes'i İranlıların elinden almaya kalkıştılar. İranlılar, "Krotonlular!" diye bağırıyorlardı, "aklınızı başınıza toplayın. Elimizden almaya kalktığınız bu adam, Büyük

---

* Trirem, üç sıra kürekli büyük savaş gemisi.

111 Ya da sadece not alıyorlardı (Sayce).

112 Taranto Körfezi'nin güneybatısında, bugünkü Crotona.

Kral'ındır; kaçaktır. Kral Dareios kendisine hakaret edilmesine izin verir mi sanırsınız? Eğer bu adamı elimizden alırsanız, başınıza neler geleceğini düşünmüyor musunuz? O zaman ordularımız doğru kentinizin üzerine yürümez mi? En başta sizler köle olmaz mısınız?" Ne dedilerse dinletemediler Krotonlulara. Öbürleri Demokedes'i aldılar; yanlarındaki yük gemisini de aldılar, İranlılar yeniden Asya yolunu tuttular, kılavuzları yoktu artık, Yunanistan'ın iç bölümlerini gezmeyi düşünmediler. Gemiye bindikleri zaman, Demokedes onlara, "Güle güle," dedi, gidip Milon'un kızıyla evleneceğini, Dareios'a öyle söylemelerini bildirdi. Zira bu güreşçinin adı, Büyük Kral'ın sarayında bilinirdi. Demokedes bu evlenme için büyük para vermiştir, bence bunu sırf kendisinin kendi ülkesinde de hatırı sayılır bir adam olduğunu Dareios'a göstermek için yapmıştır, başka bir şey değil.

138. — Kroton'dan kalkan İranlıların gemileri İapygia'da karaya vurdu[113]; İranlıları burada köle olarak alıkoydular; ama Tarantolu bir sürgün, Gillos onları kurtardı ve Kral Dareios'un yanına kadar onlarla beraber gitti. Kral bu hizmetine karşı hoşnutluk olarak ne isterse vereceğini söyledi. Gillos, başına gelenleri anlattı ve ondan beklediği tek iyiliğin kendisini Taranto'ya geri göndermek olduğunu söyledi; ama koca bir donanmayı İtalya'ya göndermek bütün Yunanistan'ı ayağa kaldırırdı, "Onun için," dedi, "Knidoslular bu işi kendi başlarına yapabilirler." Knidoslular, Tarantolularla dosttular, dönüşünü herkesten iyi onlar sağlayabilirlerdi. Dareios dileği kabul etti, yerine getirmek için davrandı. Knidoslulara haberci gönderdi ve Gillos'u Taranto'ya götürmelerini emretti. Knidoslular, Dareios'un sözünü dinlediler, ama Tarantolulara laf anlatamadılar, dediklerini zorla yaptıracak kadar güçleri de yoktu. Bu hikâye böyledir; Asya'dan Yuna-

113 *İapygia* ya da *Apulia*. Taronto'nun kuzeyinde Adriyatik kıyılarında uzanan topraklar.

nistan'a geçen ilk İranlılar bunlardır ve bunların casus olmalarının nedeni de budur.

Syloson Öyküsü

139. — Bundan sonra Kral Dareios, Samos'u aldı; Yunanistan ve barbar illerinde aldığı ilk yer burasıdır ve saldırı nedeni aşağı yukarı şudur: Kyros oğlu Kambyses'in Mısır seferi sırasında kalabalık Yunanlı kafileleri de bu ülkeye gelmişlerdi, kimisi akla gelebileceği gibi ticari bir saldırı yapmak üzere, öbürleri de sadece gidip görmüş olmak için[114]; Syloson da bunların arasındaydı, Aiakes'in oğlu Polykrates'in kardeşiydi ve Samos'tan sürülmüştü. Bu Syloson talihli adammış. Şöyle ki, omuzlarına al renkli güzel bir manto almış, Memphis agorasında aylak dolanıyordu; Dareios ki, o zamanlar Kambyses'in koruma birliğindeydi ve kişisel bir etkenliği yoktu, onu gördü, manto hoşuna gitti, satın almak için Syloson'un yanına gitti. Dareios'un mantoyu pek beğendiğini gören Syloson, ona, tanrısal bir esine uyarak şöyle dedi: "Bu mantoya fiyat biçilemez, ama mademki bu kadar beğendin, al senin olsun." Dareios teşekkür etti ve aldı.

140. — Syloson boşu boşuna mantosundan olduğuna hayıflanıyordu. Zaman geçti, Kambyses öldü. Yediler, Maga baş kaldırdılar ve içlerinden biri, Dareios tahta geçti. Syloson, vaktiyle Mısır'da mantosunu armağan etmiş olduğu adamın tahta geçtiğini öğrendi. Gitti, Susa'da kral sarayının eşiğine oturdu ve kendisini Dareios'a iyiliği dokunmuş bir adam olarak tanıttı. Kapıcı, gidip krala anlattı. Kral şaşırdı, cevap verdi: "Kimmiş bu iyiliğini görmüş olup da gördüğüm iyiliğe karşı borçlu kalmış olduğum Yunanlı? Tahta geçeli çok olmadı ve bu arada hiçbir Yunanlı kalkıp beni görmeye

---

114 *Sadece gidip görmüş olmak için.* Dietsch ve Sayce'ın çevirileri değişiktir. Burada Sayce'ın çevirisine uyulmuştur.

gelmedi. Bu Yunanlıya borcum olduğunu sanmıyorum. Getiriniz bakalım, işin aslı neymiş anlayalım." Kapıcı, Syloson'u içeri aldı; huzurda ayakta durdu, tercümanlar adını ve krala ne gibi bir hizmette bulunmuş olduğunu sordular. Bunun üzerine Syloson, manto hikâyesini anlattı, o adamın kendisi olduğunu söyledi. "Ey insanların en cömerti," dedi o zaman Dareios, "henüz iktidarda bulunmadığım günlerde bana bu armağanı veren sendin demek. Pek o kadar büyük bir armağan değil, evet, ama bugün bir başkasından alacağım krallara layık bir armağan kadar hoşnut bırakmıştır beni. Seni hesapsız altına ve gümüşe boğmak istiyorum, ta ki Hystaspes oğlu Dareios'a yararın dokunduğuna pişman olmayasın." Bu söyleve Syloson şu cevabı verdi: "Bana ne altın, ne gümüş gerekir ey kral, ama Samos'u kurtar, yurdumu bana ver, çünkü şimdi o, kardeşim Polykrates'in ölümünden beri kölelerimizden birinin eline kalmıştır ve bu kölelere Oroites arka çıkmaktadır; onu kan dökmeden ve köleleştirmeden bana geri ver."

141. — Bu dilek üzerine Dareios birer ordu gönderdi, başında yedilerden Otanes vardı; Syloson'un bütün isteklerini yerine getirme emri almıştı. Otanes, deniz kıyısına doğru yürüdü ve seferi yönetti.

142. — Samos'ta Maiandrios oğlu Maiandrios iktidardaydı; Polykrates, hükümeti ona emanet etmişti. bu adam insanların en doğrusu olmak istiyordu[115], ama buna imkân bulamadı. Polykrates'in öldüğünü öğrendiği zaman, bakınız ilk olarak ne yaptı: Samos'un dış mahallesinde bir yer ayırttı, çevresini kutsal olarak ilan etti ve içerisine Kurtarıcı Zeus adına bir mihrap kurdurdu; bu iş bitince hemşerilerini toplantıya çağırdı ve şu söylevi verdi: "Hepiniz biliyorsunuz,

115 Hemen arkasından görüleceği gibi, burada politikada doğruluk kastedilmiştir. Yani tyran olmak istemiyordu, ama bu isteğinde diretememiştir (bölüm 143).

Polykrates'in tacı ve hükümdarlık asası bana verilmiştir; şimdi üzerinizde hüküm sürmek benim elimdedir. Ama elimde olsa bile başkalarında kınadığım şeyi kendim yapmak istemem. Polykrates'in kendisi gibi insanları köle olarak kullanması hoşuma gitmiyordu, başkalarının da kullanması hoşuma gitmez. İşte şimdi artık Polykrates yok; ben iktidarı halka bırakıyorum ve aranızda hak eşitliği ilan ediyorum. Buna karşılık kendim için yalnız şunları istiyorum: Bana Polykrates'in hazinesinden altı talant gelir bağlansın ve ayrıca Kurtarıcı Zeus tapınağının kutsal hizmeti bana ve benim soyumdan gelecek olanlara verilsin, zira bu mihrabı ben kurdurdum ve özgürlüğü size ben verdim." Samoslulara bunları söyledi. O zaman içlerinden biri kalktı ve şunları söyledi: "Hayır, sen bize emir veremezsin, soysuz oğlu soysuz, alçak herif! Sen asıl elindeki paranın hesabını nasıl vereceksin? Onu düşün!"

143. — Bunları söyleyen adam, hatırı sayılır yurttaşlardan biriydi, adı Telesarkhos'tu. O zaman Maiandrios baktı ki, iktidarı kendisi bıraksa, bir başkası çıkıp tyranlığı ele geçirecek, bırakmaktan vazgeçti; hemen kaleye kapandı, yurttaşlarının ileri gelenlerini[116], hesap verme perdesi altında çağırttı ve hepsini sıkıca bağlatıp hapse attı. Orada hepsi de zincire vuruldular; ama Maiandrios hastalandı, ölümünü bekleyen kardeşi ki, adı Lykaretos'tu, Samos'ta iktidarı kolayca ele geçirebilmek için, hapistekilerin hepsini öldürttü; anlaşılan Samoslular özgürlük istemiyorlardı.

144. — Syloson'un yol gösterdiği İranlılar Samos önlerine geldikleri zaman, kimse onlara karşı elini silaha sürmedi; Maiandrios'tan yana olanlar ve Maiandrios'un kendisi bir anlaşma yapılmasını istediler, anlaşmaya göre kendileri adadan çekileceklerdi. Otanes anlaşmayı kabul etti ve mütareke

[116] *İleri gelenlerini.* Anlam için gerekli gördüğümüz bu iki kelimeyi biz ekledik. (Fransızca'ya çevirenin notu.)

ilan etti; İran ordusunun büyük bölümü kalenin karşısına yerleşti ve kuşatmaya başladı.

145. — Tyran Maiandrios'un bir kardeşi vardı, biraz atak bir adamdı, adı Kharilaos'tu; bu, birtakım suçlar işlemişti ve hapishanenin bir zindanında cezasını çekiyordu. Olan bitene kulak kabarttığı için, tavan penceresinden sarktı baktı, İranlılar bir şey yapmadan öyle oturuyorlardı; o zaman bağırıp çağırmaya başladı, Maiandrios'la görüşmek istiyordu. Maiandrios da gürültüyü duymuştu. Bağlarını çözdürtüp getirtti. Karşısına çıkar çıkmaz sövüp saymaya başladı, onu İranlılarla savaşmaya kışkırtıyordu. "Nedir bu yaptığın?" dedi, "Ey alçakların alçağı, ben ki senin kardeşinim, hapse atılmayı gerektirecek bir şey yapmadığım halde, beni zincire vurup zindana atıyorsun; ama İranlılar gelip seni kendi evinden kovmak, varını yoğunu elinden almak istiyorlar da neden bu küstahlığı onların yanına bırakıyorsun? Oysa onları alt etmek işten bile değil. Ama sen korkuyorsan, koruma birliğini bana ver, onları buraya geldiklerine pişman edeyim. Seni adadan sağ salim çıkartmayı da ben üzerime alıyorum."

146. — Kharilaos böyle konuştu. Ve Maiandrios, onun dediğini yaptı. Bence kendi askerlerinin kralın askerlerini yeneceklerini sandığından değil herhalde; daha çok Syloson'u kıskandığından, el değmemiş bir kenti hiç vuruşmadan onun eline bırakmak istemediğinden. Böylece İranlıları kızdırmak ve Samos'u onlara teslim etmeden önce, ne kadar olabilirse o kadar kötülük yapmak istiyordu; çünkü biliyordu ki, eğer İranlılar çok kayıp verirlerse, bunun acısını Samoslulardan çıkaracaklardır. Kendisine gelince, o istediği zaman adadan burnu kanamadan çıkıp gidebilirdi; yeraltında kaleden denize kadar gizli bir yol kazdırmıştı. Ve Maiandrios, Samos'u bırakıp gemiye atladı, gitti. Kharilaos bütün yabancı koruma askerlerini silahlandırdı, kale kapılarını açtırttı ve askerlerini, her işin yoluna konulduğunu sanan ve bir saldırı bekle-

meyen İranlılar üzerine saldırttı. Paralı askerler, İranlılara saldırdılar. Saldırıya uğrayanlar, İranlıların en gözde olanlarından, orduya tahtırevanla katılanlardandılar; büyük kıyım oldu. Onlar bu işe dalmışken, İran ordusunun öbür bölümü yardıma koştu; paralı askerler ezildiler ve kaleye sığındılar.

147. — İranlıların büyük kayıplar vermiş olduğunu gören general Otanes, Dareios'un yola çıkarken kendisine, hiçbir Samoslunun öldürülmemesi, köleleştirme koşullarının uygulanmaması ve kentin hiçbir zarara uğratılmadan Syloson'a teslim edilmesi yolunda vermiş olduğu yönergeyi unuttu; bu uyarılar zihnine iyice kazılmıştı, ama gene de unuttu ve askerlerine ellerine geçen erkekleri küçük büyük ayırmadan öldürmelerini emretti. O zaman ordunun bir bölümü akropolü kuşatırken, kalanı genel kıyıma girişti, eline düşeni vurup öldürdü, kutsal yerlere sığınanlar bile kurtulamadılar.

148. — Maiandrios, Samos'tan açıldıktan sonra gemisini Lakedaimon'a çevirdi. Oraya varınca, yanında getirdiği hazineyi güvenilir bir yere koydu ve şöyle bir şey yaptırdı: Gözle görünür bir yere altın ve gümüş kupalar dizdirdi, hizmetçiler bunları silip parlatırken kendisi de Sparta kralı Alexandridas oğlu Kleomenes ile görüşmeye gitti ve onu alıp evine getirdi. Kupaları gören Kleomenes hayran kaldı, gözlerini ayıramıyordu. Maiandrios, istediklerini alıp götürebileceğini söyledi, ısrar etti. Ama Kleomenes doğruluktan ayrılmadı; ama sunduğu armağanları geri çevirdiği için Maiandrios kuşkuya düşecekti, eli de açıktı, yurttaşları arasından adam kandırabilir, kendisinden öç aldırabilirdi, bunları düşünerek gitti, ephorosları buldu*, "Sparta'nın çıkarları açısından bu Samoslu yabancının Peloponez'den sürülmesi iyi olacak," dedi, böylece kendisinin ya da başka Spartalıların

* Kralın ve senatonun sultasını dengelemek için yurttaşlar arasında her yıl seçilen beş yüksek görevli.

doğru yoldan çıkmaları tehlikesi önlenmiş olacaktı. Onlar da "Olur" dediler ve bir çavuş gönderip sürgün kararını Maiandrios'a bildirdiler.

149. — İranlılar, Samos'u ağ içine düşmüş gibi sarmışlardı; Syloson'un eline geçtiği zaman tek erkek kalmamıştı, hepsi ölmüştü. Sonradan general Otanes, yeniden şenlendirmek için kolonlar getirtip yerleştirdi, çünkü bir rüya görmüştü ve üreme organlarında bir hastalık baş göstermişti.

Dareios'un Babil Seferi

150. — Samos'a karşı deniz seferi açıldığı sırada Babilliler ayaklandılar[117]; çok iyi hazırlanmışlardı; zira Magın hüküm sürdüğü zamanlarda, yediler başkaldırdığı sırada, uzun süren karışıklıklardan yararlanarak bir kuşatmaya dayanabilecek duruma gelmişlerdi; şüphesiz hazırlıklarını gizli tutuyorlardı. Açıkça ayaklanacak duruma gelince, bakınız ne yaptılar: Her erkek evinden yalnız bir kadın seçip ayırdı. (Ana olanlar zaten ayrılmışlardı.) Kalan bütün kadınları topladılar ve boğdular. Her biri yalnız bir tane alıkoymuştu yemek pişirmek için; öbürlerini boğmuşlardı. Çünkü yiyeceklerin boş yere harcanmasını önlemek istiyorlardı.

151. — Bu olayları haber alan Dareios bütün kuvvetlerini topladı ve Babil üzerine yürüdü; orduyu kentin duvarları dibine getirdi, kenti kuşattı; Babilliler aldırış etmiyorlardı. Tabyaların göze görünen yerlerine çıkıyor, oyunlar oynuyorlardı, Dareios'la, ordusuyla alay ediyorlardı; içlerinden biri-

---

117 Dareios zamanında iki Babil isyanı vardır, 521'de ve 515'de. Ktesias'a göre, Herodotos'un verdiği ayrıntılar bunların ikisine de uymaz. Kserkses zamanındaki isyanda Babil satrapı Zoypros öldürülmüş, öcünü almak isteyen oğlu Megabyzos kendi kendini yaralamıştır (Sayce, sayfa 301, not 7). – 521 isyanı iki aylık bir kuşatmadan sonra bastırılmıştır. İranlılar, Herodotos'un birinci kitapta anlattığı gibi, Fırat'ın yatağını o zaman değiştirmişlerdir. Belki bunlar, birbirine karıştırılmış oluyor. 515 isyanı çabuk bastırılmıştır (Sayce, Ek II. sayfa 387).

si şöyle diyordu: "Burada ne bekliyorsunuz İranlılar? Çekip gitseniz daha iyi edersiniz. Ne zaman katırlar doğurursa, siz de bizi o zaman ele geçirebilirsiniz." Bu Babilli böyle konuşuyordu, çünkü bir katır hiçbir zaman doğurmaz diye düşünüyordu.

152. — On dokuz ay olmuştu, Dareios ve ordusu, Babil'i almadan bekliyor, canları sıkılıyordu. Başvurmadık düzen bırakmamışlardı, her yolu denemişlerdi; ama kenti alamıyorlardı. Başka yollar arasında, Kyros'a kentin kapılarını açtıran yola da başvurmuşlardı. Ama Babilliler artık gafil avlanmıyorlardı ve kent alınamıyordu.

153. — Yirminci ayda Zopyros, Maga karşı başkaldıran yedilerden Megabyzos'un oğlu, bir mucizeye tanık oldu: Erzakını taşıyan katırlardan birisi, bir katır doğurmuştu. Koşup haber verdiler, önce inanmadı, sonra gidip yavru katırı kendi gözüyle gördü ve mucizenin tanıklarını "Kimseye haber vermeyin," diye tembihledi ve düşünmeye koyuldu. Babillinin söylediklerini düşünüyordu, daha başta söylemişti, katırın doğurduğunu görürseniz, kaleyi alırsınız demişti; o sözlerle bu olay birbirine uyuyordu; o sözlere dayanarak Babil'in düşeceğini koydu kafasına; Babilliye bu sözleri söyleten tanrı, katırlarından birine bir katır doğurtmuştu.

154. — Ona göre artık kaderin Babil'in düşeceği gün olarak ayırdığı gün gelip çatmıştı; gitti, Dareios'u buldu, bu kentin alınması kendisi için çok mu önemliydi? Önce onu öğrendi. Kralın bu işe çok önem verdiğine kanaat getirdikten sonra, nasıl etsem de kenti alacak adam ben olsam, bu işi ben kendim yapabilsem diye hayal kurmaya başladı; zira İranlılarda büyük başarılar büyük onurlar sağlar. Bunun için aklına gelen tek çare şu oldu: Kendi kendisinin bir yerlerini kesip atacak ve Babillilerin saflarına geçecekti. Onarılamayacak bir budanmayı isteyerek göze aldı; burnunu ve kulaklarını kesti, bir kara bahtlı gibi saçlarını çepeçevre kazıdı, kendi kendini kamçıladı ve Dareios'a gitti.

155. — En yüksek kattan soylu bir adamı böyle kesilmiş biçilmiş gören Dareios çok üzüldü; yerinden fırladı, bağırmaya başladı, "Kim yaptı bunu, neden yaptı?" diye sordu. "Benim gibi bir adamı," diye cevap verdi İranlı, "bu hale getirebilecek senden başka bir ölümlü yoktur; bende bu yaraları açan, ey kral, bir başkasının eli değildir; benim kendi elimdir, çünkü Asurluların İranlıları alaya almalarına artık dayanamıyorum" – "Ey insanların en talihsizi," dedi kral, "utanılacak bir şeyin üstünü onurlu bir bahaneyle örtmek istiyorsun, bu onulmaz yaraların nedeni bu kuşatmadır diyorsun. Ey çılgın, bu yaralar düşmanın yenilmesini sağlar mı? Aklı başında bir kimse kendi kendine bunları nasıl yapabilir?" Öbürü cevap verdi: "Eğer tasarladığım şeyi sana önceden söylemiş olsaydım, bana izin vermezdin, ama ben yapacağım iş için yalnız kendime danıştım. Şimdi eğer sen işi gevşek tutmazsan, Babil bizimdir. Ben şu halimle bir kaçak gibi gidip onlara teslim olacağım; bana bunları senin yaptığını söyleyeceğim; onları kandırıp ellerinden bir komutanlık koparacağım. Sen benim kente girişimden başlayarak on günü say; ordundan, kaybı önemli olmayan bir birlik ayır; Semiramis kapısı denilen kapıya yakın bir yere bin kişi gönder. Sonra bu ilk on günden sonraki yedinci gün Niniveliler kapısı denilen kapıya iki bin kişi koy; bu yedi günden sonra bırak yirmi gün geçsin, sonra Khaldealılar kapısına bir başka birlik gönder, bu sefer dört bin kişi olsun. Ama gerek öncekilerin, gerekse bunların ellerinde, kendilerini savunmak için hançerden başka bir şey bulunmasın; bırak hançerleri dursun. Bu yirmi gün de geçince bütün orduyu ilerlet; yalnız İranlılar kalsın, bütün tabyaları çevir, İranlıları da Belos ve Kissia kapıları karşısına koy. Kazanmış olduğum büyük başarılardan sonra Babillilerin, kapıların anahtarlarını bana emanet edeceklerinden şüphem yok. Ondan sonrası da artık İranlılara ve bana kalan bir iş."

156. — Bu yönergeyi verdikten sonra kentin kapılarına doğru yürüdü; sahici bir kaçak gibi, ikide bir dönüp kuşkuyla arkasına bakıyordu. Bu yandaki kulelerin tepesinden bakan nöbetçiler, aşağıya koştular, kapıyı hafifçe aralayıp, "Kimsin, ne istiyorsun?" diye sordular. "Adım Zopyros," diye cevap verdi, onların safına geçmek istediğini söyledi. Bu sözler üzerine, nöbetçiler onu alıp Babilliler Yüksek Kurulu'na götürdüler. Orada oturdu, yanıp yakınmaya başladı, kendi eliyle açtığı yaraları gösterip, "Bunları hep Dareios yaptı," dedi, bütün bunların, ona ordusunu geri çekmesini, çünkü kenti almanın yolu olmadığını söylediği için, başına geldiğini söyledi. "Oysa," diye ekledi sözlerine, "şimdi benim sizin, Babillilerin arasında bulunmam, sizin için büyük talihtir, Dareios için ve ordusu için ve İranlılar için büyük felakettir. Beni böyle doğramasının cezasını çekecek; bütün planlarını biliyorum, bütün gizlilerini biliyorum."

157. — Böyle konuştu. Babillilerin karşısındaki adam İranlıların en soylu katından geliyordu, burnu, kulakları doğranmıştı, derisinde kamçı izleri vardı, üstü başı kan içindeydi, sözlerinin doğru olduğuna ve kendileriyle işbirliği yapmak için geldiğine inandılar; istediğini yapmaya hazır görünüyorlardı; o zaman o da onlardan bir komutanlık istedi. Komutanlığı ele alınca Dareios ile kararlaştırdıkları gibi yaptı; onuncu gün komutası altındaki Babillilerle bir çıkış yaptı, Dareios'tan ilk olarak karşısına çıkmasını istediği bin kişiyi ortaya aldı ve kılıçtan geçirdi. Babilliler baktılar ki yaptığı iş söylediği söze uyuyor, çok sevindiler ve her dediğini körü körüne yapacak hale geldiler. O bekledi, belli gün gelene kadar, Babilliler arasından yeni bir birlik seçti ve savaşa soktu ve Dareios'un iki bin askerini daha kılıçtan geçirdi. Bu ikinci başarıyı da gördükten sonra Babilliler artık ağız birliği etmiş gibi, yalnız Zopyros'a övgüler düzer oldular. O gene bekledi, belli süre geçsin diye, sonra komu-

tası altındaki birliği belli yere götürdü, dört bin kişiyi çevirdi ve öldürdü. Bu sefer artık Zopyros, Babil'de her şeydi; başkumandanlığı verdiler, tabyaların korunması ona emanet edildi.

158. — Dareios, sözleştikleri gibi genel saldırıya geçti, birliklerini tabyalar üzerine sürdü, o zaman Zopyros asıl düzenbazlığını ortaya koydu. Dareios'un ordusu saldırı üstüne saldırı tazeliyor, Babilliler kale duvarları üzerinden onları püskürtüyorlardı; ama Zopyros, Belos ve Kissia adlı kapıları açtı, İranlıları içeriye aldı, Babillilerden onun yaptıklarını görenler, Zeus Belos tapınağına doğru kaçtılar; görmeyenler ise, ihanete uğramış olduklarını anladıkları ana kadar savaş yerlerinden ayrılmadılar.

159. — Babil, ikinci kez olarak işte böyle alındı. Kente hâkim olunca Dareios duvarları yıktırdı, bütün kapıları kaldırttı; ondan önce Babil'i almış olan Kyros, ne birini yapmıştı ne öbürünü; ayrıca Dareios, Babillilerin kentte kalmalarına izin verdi. Kendilerine kadın bulmaları için ileri görüşlü tedbirler aldı, çünkü soylarının tükenmesini istemiyordu. (Yukarıda söylemiştik, Babilliler yiyecekten kazanmak uğruna karılarını boğmuşlardı.) Dareios buyruklar saldı, çevredeki uluslardan Babil'e kadın göndermelerini istedi; her birinin kaç kadın göndereceğini belirtti, böylece elli bin kadın toplandı; şimdiki Babilliler bu kadınlardan üremişlerdir.

160. — Dareios'un gözünde Zopyros, bu başarısıyla bir tek Kyros dışında, gelmiş geçmiş bütün İranlıların üstüne yükselmişti; çünkü bugüne kadar hiçbir İranlı, kendisini Kyros ile ölçüştürmeye kalkmamıştır. Derler ki, Dareios çoğu zaman, Zopyros'un burnu ve kulağı için yirmi tane Babil feda olsun, dermiş. Onu onurlara boğdu; her yıl İranlıların gözünde en değerli sayılan armağanlar veriyordu; Babil'in başına onu geçirmişti, ömür boyu orada kalacak, gelirin tümünü kendisine alıkoyacak vergi de vermeyecekti ve

daha birçok iyilikte bulundu. Bu Zopyros'un bir oğlu oldu, Megabyzos, Atinalılar ve müttefiklerine karşı Mısır'a gönderilen ordunun başında bulunmuştur[118]; bu Megabyzos'un da bir oğlu oldu, Zopyros, bu da Atinalıların hizmetine girmek için İranlıları bırakmıştır.

118 İnaros isyanı sırasında. "*Kral, önemli kuvvetlerin başında* (Mısır'a) *bir İranlıyı, Zopyros oğlu Megabyzos'u gönderdi. Kara yolundan gelerek Mısırlıları ve müttefiklerini yendi, Yunanlıları Memphis'ten attı ve Prosopitis adasını da bir yıl altı ay süreyle kuşattı.*" (Thukydides, 108)

Dördüncü Kitap
MELPOMENE

Skythler – Yurtları – Özellikleri

1. — Dareios, Babil'i aldıktan sonra Skythlere karşı sefer açtı[119]. Asya çok gelişmişti, nüfusu taşıyor, zenginlik içinde yüzüyordu. Dareios, Skythleri cezalandırmayı koymuştu kafasına, Media üzerine ilk atılanlar onlardı, savaş açmışlar, düşmanlarını yenmişler, haksız savaşlara önayak olmuşlardı. Daha önce de söylemiş olduğum gibi, Skythler Yukarı Asya'da yirmi sekiz yıl hüküm sürmüşlerdir. Kimmerleri kovalayarak gelmişler[120]; Asya'ya geçmişler, Med egemenliğine

---

119 Gobineau (1816–1882), Dareios'un Skyth seferini şüpheyle karşılar. Ona göre bu bir sefer değildi; amaç sadece Tuna'nın kuzey yörelerinde keşif yapmaktı. Dareios, Skythia'yı değil, generali Megabyzos'un yaptığı ve beşinci kitabın başında anlatıldığı gibi, yalnız Trakya'yı almayı düşünüyordu. – Bu şüphe genellikle kabul edilmez. Eleştiriciler, daha çok seferin nedeni ve ayrıntıları üzerinde dururlar. Herodotos'un, "*Skythler Asya'yı istila etmişlerdi, Dareios bunun öcünü almak istiyordu*" demesi biraz yüzeyde kalıyor. Ama bunun bir dengi ile karşılama seferi olduğunu, amacının Skythlerle birleşebilecek halklara güven vermek olduğunu ileri sürmesi doğrudur (Kitap IV. bölüm 119). Bu sefer 513'e konulur.

120 Bu kitabın 11 ve 12. bölümlerinde bu uluslar üzerine söylenenlere bakınız.

son vermişlerdi, Skythler gelmeden önce bu ülkenin sahibi Medlerdi. Skythler yirmi sekiz yıllık bir ayrılıktan sonra kendi yurtlarına döndükleri zaman, Medlerle yaptıkları savaştan daha az olmayan güçlüklerle karşılaştılar; bir ordu yollarını kesmişti, bu ordu öyle umursanmayacak gibi değildi; zira erkeklerin dönmediklerini gören Skyth kadınları, köleleriyle ilişki kurmuşlardı.

2. — Skythler içkileri olan sütü elde etmek amacıyla bütün kölelerin gözlerini oyarlar, bakınız sütü nasıl sağarlar: Köleler, flüte çok benzeyen bir çeşit kemik boru alırlar; bunu kısrağın döl yatağına sokar ve ağızlarıyla üflerler; onlar üflerken, öbürleri de sağarlar. Neden böyle yaparlar, kedilerine sorarsanız, hava kısrağın damarlarını açar, sütün memelerine inmesini sağlar. Sağılan süt tahta fıçılara boşaltılır; çevresine kör köleler dizilir ve sütü döverler; üstte kalanı ayırıp alırlar. Skythlerin gözünde en iyi süt budur; altta kalanını düşük kalite sayarlar. İşte Skythler, ellerine düşenlerin hepsinin gözünü bu işi gördürmek için kör ederler; zira ekip biçemezler, göçebedirler.

3. — Bu kölelerle Skyth kadınlarından bir gençlik yetişti, bunlar dünyaya nasıl geldiklerini öğrendiler ve Media'dan dönen Skythlerin karşısına dikildiler. Önce Tauris dağlarından Palus–Maiotis'in[121] en geniş olduğu yere kadar geniş bir hendek kazdılar, böylece yurtlarını ayırmış oluyorlardı. Skythler hendeği geçmek istediler; düşmanları gelip karşılarına kamp kurdu ve savaş oldu. Üst üste savaştılar, ama Skythler bir adım bile ilerleyemediler; o zaman içlerinden birisi bağırdı: "Nedir bu yaptığınız ey Skythler," dedi, "kendi kölelerimizle dövüşüyoruz. Bizi öldürüyorlar, gittikçe azalıyoruz; biz de onları öldürüyoruz, yarın işlerimizi gördürmek için elimizde köle kalmayacak. Bence oku ve mızrağı bıraka-

---

121 *Palus–Maiotis*, şimdiki Azak Denizi. Tauris ya da Taurika Khersonesos'u da Kırım'dır.

lım. Kırbaçlarımızı alalım ve öyle yürüyelim üstlerine. Bizi elde silah gördükçe, kendilerini bizimle bir tutuyorlar, bizim kanımızdan sayıyorlar. Ama bizim elimizde silah değil, kırbaç görünce kölelerimiz olduklarını anlayacaklar, bunu anlayınca da bize karşı duramayacaklar."

4. — Bu öğüdü dinlediler ve öyle yaptılar. Bu hali gören düşmanları şaşırdılar, savaşı bıraktılar ve kaçtılar. Asya'da egemen olduktan sonra Medlerin kovaladığı Skythler, yurtlarına böyle döndüler. Ve işte Dareios ordusunu onların bu haddini bilmezliklerinin cezasını vermek, onlara karşı yürümek için topluyordu.

5. — Skythler, kendilerini ırkların en genci sayarlar ve kökenlerini şöyle gösterirler: Bu ülke boştu, burada ilk olarak Targitaos adında bir adam doğdu. Bu Targitaos'un babası Zeus, anası da Borysthenes ırmağının kızıymış, öyle derler. –Benim aklım ermez, ama bana ne, efsane böyle diyor.– Targitaos'un kökeni buymuş demek; bunun üç çocuğu olmuş, Lipoxais, Arpoxais ve en küçükleri Koloxais. Bunların zamanında Skythia'ya, gökyüzünden altından yapılma zanaat araçları düşüyor, bir saban, bir boyunduruk, bir balta ve bir kupa. Bunları ilk olarak en büyükleri görüyor ve yaklaşıyor almak için; altın kızıl kor oluyor. O geri çekiliyor, ortanca ilerliyor, gene aynı şey oluyor. Maden öyle ateş saçıyor ki, uzaklaşmak zorunda kalıyor. Sıra üçüncüye, yani en küçüklerine geliyor, o zaman altın soğuyor, o da bunları alıp evine götürüyor. Mucizeyi gören büyükler, iktidarı en küçüklerine bırakıyorlar.

6. — Lipoxais'ten, Aukhatea denilen Skythler doğmuştur. Ortancadan, Arpoxais'ten inenler Katiariler ve Traspieslerdir ve en küçüklerinden de kralları çıkmıştır ki, adları Paralatailardır. Tümü de Skoloti diye anılırlar ki, bu kralların lakabıdır. Bunlara Skythler adını Yunanlılar takmışlardır.

7. — Kendi dediklerine bakılırsa, Skythler böyle meydana çıkmışlardır, ilk kralları Taritaos'dan Dareios'un ül-

kelerine karşı açtığı sefere gelinceye kadar ırkları diyorlar, hepsi bin yıldan öteye gitmez, tastamam bu kadardır. Gökten düşen bu kutsal altını krallar büyük bir dikkatle saklarlar ve büyük kurbanlar keserek hoşnutluğunu kazanmaya çalışırlar. Kutsal altını korumakla görevli olan kimse, bu bayram süresinde açık havada uyursa o yılı çıkaramaz. Skythler öyle derler ve bu bekçi bir gün içinde at sırtında ne kadar toprağı çepeçevre dolanabilirse, o toprak kendisine ödül olarak verilir. Yurtları çok büyüktür. O kadar ki, Kolaxais üç krallığa ayırmış, her birini bir oğluna vermiştir; bu krallıklardan biri öbürlerinden daha büyüktür, altın burada saklanır. Kuzeye doğru, Boreas rüzgârı bölgesinde ve insanların yaşadıkları toprakların ötesinde ne daha ileriye gidilebilir, ne de bir şey görülebilir, çünkü kuş başı iriliğinde tüylerle doludur; bu tüyler geri göğü kaplar, ufku perdeler[122].

8. — Skythler kendileri için ve yurtlarının kuzey bölgeleri için ne anlatırlarsa, ben de onu anlattım. İşte şimdi de Pontos Euxeinos'da yerleşmiş olan Yunanlıların anlattıkları: Herakles diye anlatırlar, Geryon'un[123] öküzlerini önüne katmış giderken, bugün Skythlerin oturdukları yerlere gelmiş, o zamanlar buralarda kimse yokmuş; Geryon, Pontos'un çok uzağında oturuyordu; Herakles direklerinin ötesinde, Okeanos Gadeires'i yakınında bulunan ve Yunanlıların Erytheia dedikleri adayı almış yerleşmişti[124]. Okeanos'a gelince, bu da doğu bölgelerinden çıkarmış ve bütün toprakları çepeçevre dolanırmış, böyle söylerler, ama bir kanıt göstermezler. Evet, işte Herakles buralardan kalkmış, bugün Skythia deni-

122 Kar tipisi.

123 *Geryon*, üç başlı dev. Herakles bunu öldürür ve öküzlerini alır. Latinlerde de Breal'e (1832–1915) göre, aynı myth değişik biçimde, Herkül ile Kakus arasındaki dövüşte görülür.

124 *Okeanos Gadeires*. Burası Cadix'dir. Herakles direkleri ise Gibraltar "Cebelüttarık–Tarık Dağı"dır.

len ülkeye gelmiş; soğuk, buz gibi bir havaya yakalanmış, aslan postunu çekmiş üzerine ve uyumuş; arabasına koşulu iki kısrak ki, otlamaktaymışlar, bu arada bir mucize olarak kaybolmuşlar.

9. — Herakles uyanmış, kısrakları aramış, bütün ülkeyi geçmiş, sonunda "Ağaçlık" denilen yere gelmiş. Bir mağaranın içinde bir yaratık bulmuş, yarısı kız, yarısı yılan; kalçalarından başlayarak yukarısı kadın, alt yanı yılan. Bu gördüğü karşısında uğramış olduğu şaşkınlıktan kurtulunca, acaba kendi başlarına dolaşan kısrakları gördü mü diye sormuş; o da kısrakların kendi elinde olduğu ve geri alabilmek için kendisiyle yatması gerektiği cevabını vermiş. Herakles bu ücret karşılığında onunla birleşti. Kısrakları geri vermeyi erteliyordu, çünkü Herakles ile daha uzun zaman kalmak istiyordu, öbürü ise bir an önce kısrakları alıp gitmek istiyordu. Sonunda verdi ve şunları söyledi: "Buraya gelen kısrakları senin için sakladım; sen de karşılığını ödedin, işte senden üç çocuğum oldu. Büyüyecekler, o zaman onları ne yapacağım? Bunu sen söyleyeceksin. Burada mı yerleştireyim –çünkü bu topraklar benimdir–, yoksa senin yanına mı göndereyim?" Böyle sordu ve işte diyorlar, aldığı cevap: "Çocuklarının büyüyüp adam olduklarını gördüğün zaman, eğer şu diyeceğimi yaparsan, yanlış bir şey yapmış olmazsın: İçlerinden hangisi şu yayı benim gibi kurar ve şu kılıcı benim gibi kuşanırsa, onu bu ülkeye yerleştir; bu dediklerimi yapamayanları kov bu topraklardan gitsinler. Eğer bu dediğimi yaparsan, mutlu olursun, benim sözümden de çıkmamış olursun."

10. — Herakles yaylarından birini (çünkü o zamana kadar iki yayı vardı) kurdu, omuzdan atma kılıç kayışının nasıl kuşanıldığını gösterdi, sonra yayı ve kılıç kayışını kadına verdi; kılıç kayışının tokasında altın bir kupa vardı. Bunları verdikten sonra gitti. – Çocukları doğdular. Büyüyünce anaları adlarını koydu; birincisinin adı Agathyrsos, sonrakinin

Gelonos, en küçüğünün Skythes[125]. Sonra Herakles'in sözüne bağlı kalarak onun emretmiş olduğu şeyi yaptı. Çocuklarından ikisi Agathyrsos ve Gelonos istenilen şeyi yapamadılar, kendilerini dünyaya getirmiş olan anaları onları kovdu, çıkıp gittiler; en küçükleri Skythes, istenileni yaptı ve yerinde kaldı. Sonradan gelen bütün Skyth kralları bu Herakles oğlu Skythes'ten türemişlerdir. Skythlerin bugün de kılıç kayışlarında asılı duran kupalar, Herakles'in kupasının anısını sürdürürler. – İşte Pontos Euxeinos Yunanlılarının anlattıkları da bunlardır (ve şunu da eklerler ki, bu, analarının Skythes yararına uydurduğu bir şeyden ibarettir).

11. — Bir anlatı daha var. Ben de bunu tutuyorum, o da şu. Göçebe Skythler Asya'daydılar; Massagetlerle yaptıkları bir savaştan yenik çıktılar, Araxes ırmağını geçtiler, Kimmerlerin yanına göç ettiler. (Skythlerin oturdukları yerler eskiden Kimmerlerinmiş, öyle derler). Skythler geldikleri zaman Kimmerler büyük bir istila karşısında oldukları düşüncesiyle toplanıp görüştüler. Düşünceler bölündü, iki taraf da dediğinden şaşmadı, ama krallardan yana olanların düşüncesi daha bir yürekliydi. Halkın eğilimi kendiliklerinden çıkıp gitmekti, böylesini uygun buluyordu; bu çapulcu alayını beklemek büyük bir tehlikeye atılmaktı; krallar ise yurtlarını bu istilacılara karşı sonuna kadar savunmak istiyorlardı. Ne halk krallarının dediğine olur diyordu, ne de krallar halkın dediğine. Halk, savaşmadan yurtlarını düşmana bırakıp çekilmeyi düşünüyordu; ama krallar halkla beraber kaçıp gitmektense, yurtlarında kalıp ölmeye karar verdiler; şimdiye kadar yurtlarının sefasını sürmüşlerdi ve onu bırakırlarsa, başlarına gelmedik bela kalmayacaktı, durum öyle gösteriyordu. Sonunda halk ve kralları ikiye bölündüler ve sayıları birbirine denk olduğundan, birbirleriyle dövüştüler ve Kim-

---

125 İsimlerden belli. Bunlar Skythlerin, Agathyrs ve Gelonların atalarıdır. (Gelon için 108 ve 109 bölümlere bakınız.)

mer halkı kardeş eliyle ölenleri Tyras ırmağı kıyılarına gömdü, mezarları hâlâ durur. Geride kalanlar, onları mezarlarına koyduktan sonra yurtlarını bırakıp çıktılar. Skythler geldiğinde kimseler kalmamıştı.

12. — Bugün de Skythia'da Kimmer kaleleri vardır. Kimmer Boğazı vardır. Kimmeria denilen bir bölge vardır. Bir Kimmer Bosphoros'u vardır. Besbelli Kimmerler Skythlerden kaçarlarken Asya'dan geçmişler ve Khersonesos'ta, içinde bugün Sinoplu Yunan kolonlarının oturdukları kentler kurmuşlardır. Gene besbelli, peşlerinden gelen Skythler, Media'yı yollarını şaşırdıkları için istila etmemişlerdir. Zira Kimmerler kaçarlarken kıyı boyunu bırakmamışlar, oysa Skythler onları, içeriye sapıp Media'ya girdikleri güne kadar Kafkaslar'ı sağlarına alarak izlemişlerdir. Bu da üçüncü bir anlatıdır, Yunanlılar da, barbarlar da böyle anlatırlar.

Aristeas

13. — Öbür yandan Prokonnesos'da doğma Kaystrobios oğlu Aristeas adında biri vardı[126], destan düzerdi, o da Apollon'un öfkesinden kaçarken İssedonosların ülkesine yanaştığını ve İssedonosların ötesinde tek gözlü Arimaspes ırkının yaşadığını, bunların ötesinde de kutsal altına bekçilik eden Griffonların, daha uzakta denize çıkan yerde Hyperbore uluslarının yaşadıklarını söyler. Bunların hepsi diye ekler sözlerine, kendi sınırlarında bulunanlar, Hyperborelilerden gayrısı, birbirleriyle dalaşmak için bahaneler bulurlardı; ilk başlayanlar Arimaspeslerdi. Bu Arimaspesler, İssedonosları yurtlarından atmışlardı. İssedonoslar da Skythleri yurtlarından atmışlardı; Skythler Notos Denizi kıyılarında oturan Kimmerlerin üzerine saldırmışlar ve bölgeden atmışlar. Ama

---

126 *Prokonnesos* bugünkü Marmara Adası'dır. Aristeas, Herodotos'a göre VII. yüzyılda yaşamıştır (bölüm 15).

Aristeas'ın Skyth ülkesi hakkında anlattığı bu hikâye Skythlerin söylediklerine uymamaktadır.

14. — Bu destanları düzen Aristeas'ın yurdu neresidir söylemiştim; onun hakkında Prokonnesos ve Kyzikos'da edinmiş olduğum bilgileri de ekleyeceğim. Bana anlattıklarına göre, Aristeas doğumu bakımından en büyük yurttaşlar katındandı; bir gün Prokonnesos'da bir bez basma atölyesine girdi ve orada düşüp öldü. Basmacı, dükkânı kapattı, gidip ölünün yakınlarına haber verdi. Aristeas'ın ölüm haberi kentin içinde yeni yayılıyordu ki, Kyzikoslu birisi geldi, ölüm haberini yalanladı, Artake'den geliyordu ve Kyzikos yolunda Aristeas'a rastlamış, hatta onunla konuşmuştu. Adam dediğinden şaşmıyordu, o arada ölünün yakınları basmacının dükkanına gelmişler, cenaze kaldırmak için gerekli şeyleri getirmişlerdi. Kapıyı açıp girdikleri zaman, içeride Aristeas'ın ne ölüsü vardı, ne dirisi. Ama altı yıl sonra Prokonnesos'da yeniden ortaya çıkmış ve bugün Yunanistan'da "Arimaspea" adıyla tanınan destanları yazmış ve bestelemiştir. Bunları besteledikten sonra ikinci kez kaybolmuştur.

15. — Prokonnesos ve Kyzikos'da söylenen budur. Öte yandan, Aristeas'ın ikinci kayboluşundan iki yüz kırk yıl sonra İtalya'da, Metapontum'da geçmiş bir olay daha biliyorum. Bu sayıyı Prokonnesos'da ve Metapontum'da verilen tarihleri karşılaştırarak buluyorum. Metapontumluar anlatırlar ki, Aristeas orada görünmüş, kendilerine emir vermiş, "Apollon adına bir sunak yapınız," demiş ve hemen yanına kendi adı olan Prokonnesoslu Aristeas adında bir heykel konulmasını istemiş; Metapontum, diye açıklamış, Apollon'un İtalya'da uğramış olduğu tek yerdir ve kendisi de tanrının peşinden gelmiş, ama şimdiki görünüşünde değil, karga biçiminde. Bu sözleri söyledikten sonra gözden kaybolmuş, Metapontumluar Delphoi'ye adamlar göndermişler ve tanrıdan "Bu görünüşün anlamı nedir?" diye sormuşlar. Pythia, gö-

rüntünün dediğini yapmalarını emretmiş ve sözünü dinlerlerse, büyük kazançları olacağını söylemiş; bunun üzerine kendilerine verilmiş olan görevi yerine getirmişler ve bugün Metapontum'da tanrısal Apollon heykelinin hemen yanında Aristeas adında bir adam heykeli yükselmektedir; çevresi defne ağaçlarıyla sarılmıştır; Apollon heykeli kentin meydanındadır. Ama Aristeas için bu kadarı yeter.

16. — Anlatmaya çalıştığımız bu ülkenin kuzeyinde ne vardır, kimse doğru dürüst bir şey bilmez; bir şeyler öğrenebilmek için, oraları kendi gözüyle görmüş bir kimseye rastlamadım. Az önce sözünü ettiğim Aristeas da destanlarını yazdığı sırada, İssedonoslardan öteye geçtiğini söylemiyor; daha kuzeydeki ülkeler üzerine o da kulaktan duyduklarını ve İssedonoslar ne dedilerse, onları aktarır. Bununla beraber, biz soruşturmamızın uzanabildiği en uç sınıra kadar topladığımız ve az çok doğru olarak kabul ettiğimiz bilgileri vereceğiz.

17. — Borysthenes ırmağı kıyılarında yaşayanların deniz üstündeki limanlarından ki, burası bütün Skyth kıyılarının orta noktasıdır, işte bu limandan başlayarak, önce Kallipidai Skythlerine rastlanır, bunlar Yunan soyundandırlar; daha kuzeyde başka bir halk vardır, Halizonlar. Bunların yaşayışları da Kallipidailerinki gibi Skythlerden epeyce değişiktir, buğday ekerler ve bununla beslenirler, ayrıca soğan, sarmısak, mercimek ve darı da eker ve yerler. Halizonların yukarısında çiftçi Skythler vardır; bunlar da buğday ekerler, ama yemek için değil, satmak için. Daha yukarıda Neuriler yaşarlar. Neurilerin kuzeyinde, bildiğimiz kadarıyla insanların yaşamadıkları bir bölge uzanır. Bu uluslar, Borysthenes'in batısında Hypanis ırmağı boyunca dağılmışlardır.

18. — Deniz yönünden gelirken Borysthenes ırmağını geçince, ağaçlık bölge gelir, sonra içeriye doğru çiftçi Skythler otururlar, Hypanis ırmağı Yunanlıları bunlara Borystheneslilер derler. Kendileri adlarının Olbiopolitler olduğunu söy-

lerler. Bu çiftçi Skythler, gündoğusu yönünde üç günlük yol boyunca bir bölgeyi tutarlar; Pantikapes adı verilen ırmağa dayanırlar. Kuzeye doğru Borysthenes ırmağını çıkarken, on gün boyunca onların ülkelerinden geçilir; ondan ötesi büyük çöldür, çölün hemen ötesinde bambaşka bir halk, Androphaglar vardır, bunlar Skyth soyundan değildirler. Daha da yukarısı yeniden çöl... Bu kez sonsuz, hiçbir insan soyuna, bizim bildiğimiz kadarıyla rastlanmaz.

19. — Bu çiftçi Skythlerin doğusunda, Pantikapes'i geçince, göçebe Skythler sürülerini otlatırlar; toprak sürmez, ekin ekmezler. –Ağaçlık bölge dışında bütün bu topraklarda ağaç yoktur.– Bu göçebeler gündoğusu yönünde, Gerros ırmağına kadar uzanan bölgeyi tutarlar ki, on dört günlük yol genişliğindedir.

20. — Gerros'tan ötesi Şahane Skythler ülkesi denilen yerlerdir; Skythlerin en yiğit ve en kalabalık bölümü buralarda yaşarlar; öbür Skythleri kendi köleleri sayarlar. Sınırları şöyledir: Güney yönünde Taurik, doğu yönünde körlerin çocuklarının açmış oldukları hendek ve Palus–Maiotis üzerinde bulunan ve Kremnes[127] denilen deniz çarşısı; ülkelerinin bir bölümü Tanais'e kadar dayanır. Kuzeyde, Şahane Skythlerin ötesinde Melankhlenoslar otururlar, ayrı ırktandırlar, Skyth değildirler. Melankhlenoslardan ötesi bataklık ve çöldür, öyle biliyoruz.

21. — Tanais'i aşınca artık Skythia değildir; ilk ulus Sauromatlardır; bu Sauromatlar, Palus–Maiotis'in meydana getirdiği körfezin dibinde kuzeye doğru on beş günlük yol boyunca uzanır; bütün bu ülke çıplaktır, ne elle yetiştirilmiş, ne de kendiliğinden yetişmiş ağaç vardır. Daha kuzeyde ikinci bir bölge gelir, Budinlerdir ve çok ağaçlıktır, baştan sona çeşitli türden ağaçlarla kaplıdır.

---

127 *Kremnes deniz çarşısı.* Dik bayırlar. Azak Denizi üzerinde bir ticaret limanıydı.

22. — Budinlerin kuzeyi yedi günlük çöldür; bu çölü aşıp az doğuya kayınca Thyssagetlerin yurdudur, kalabalık ve ayrı soydan bir ulustur, avcılıkla geçinirler. Bunların sınırında, aynı bölgede Iyrkailer denilen kimseler otururlar; bunlar da avcılıkla yaşarlar, avlanmaları şöyledir: Ağacın tepesine çıkıp av gözlerler. Çünkü bütün ülke ormanlarla kaplıdır; her avcının hazır bir atı vardır, karın üstüne yatırılmıştır göze çarpmasın diye; bir de köpek vardır. Ağacın tepesinden hayvanı gördüler mi ok atarlar, atlarına atlayıp kovalarlar, köpekler de iz sürerler. Bu halkın kuzeydoğusunda başka Skythler vardır, bunlar Şahane Skythlerden ayrıldıktan sonra gelip bu ülkede yerleşmişlerdir.

23. — Bu sonuncu Skythlere kadar anlattığımız bütün bu ülke zengin bir ovadır, toprağı çürümüş örgensel maddelerden oluşmuştur. Ötesinde yer taşlık, kayalıktır. Bu taşlık bölgeyi geçince yüksek dağların eteğinde uzanan geniş bir alana çıkılır, burası doğuştan kel oldukları söylenen insanların oturdukları yerdir, kadın erkek hepsi keldir, burunları yassı, çeneleri fırlaktır; dilleri ayrıdır, Skythler gibi giyinirler, ağaçlardan topladıkları yemişlerle beslenirler. Yağ çıkardıkları ağaca fındık ağacı derler. Aşağı yukarı incir ağacı büyüklüğünde olur; bakla iriliğinde yemiş verir, çekirdekli bir yemiştir bu. Bu yemiş olgunlaşınca bez içinde ezip özünü süzerler, koyu ve siyah bir öz akar; bu akan sıvıya "askhü" derler; zevkle içerler, sütle karıştırıp öyle de içerler; tortusu yapışkan bir macun kıvamında olur, bundan da çörekler yapıp saklarlar; zira bu ulusun sürüleri azdır, çünkü otlakları fakirdir. Her biri bir ağaç altında yatar; kış geldi mi ağacın çevresine, çadır gibi, beyaz yünden bir örtü gerilir; yazın örtüyü kaldırırlar. Bu halklara kimse zarar vermez, kutsal sayılırlar; savaş için silahları yoktur. Komşularında bir anlaşmazlık çıksa, yargıcı olarak onlara başvurulur ve eğer birisi, kendi yurdundan kaçıp onlara sığınsa, ona artık kimse dokunamaz. Bunlara, Argipeialar derler.

24. — Bu kel insanlar ülkesine kadar geçilen bütün bölgeler ve buralarda oturan uluslar bilinip tanınırlar. Çünkü bu ulusların yurtlarına yolculuk yapan Skythler vardır. Haklarında bilgi edinmek zor değildir; Borysthenes ağzındaki deniz çarşısında ve Pontos'un öbür çarşılarında bulunan Yunanlılar da buralara giderler. Bu ulusların yanına giden Skythler, işlerini görebilmek için yedi tercüman kullanırlar, çünkü oralarda birbirinden ayrı yedi dil konuşulur.

25. — Argipeialara kadar öğrendik demektir; ama bu kel adamların kuzeyinde kalan bölge için kimse kesin bir şey söyleyemez. Çünkü çevresi dağlarla kesilmiştir; geçit vermez dağlardır ve kimse de geçmemiştir. Kel adamlar bu dağlarda keçi ayaklı insanların yaşadıklarını söylerler, ama ben pek inanmam. Bir de bu halkların ötesinde insanlara rastlanırmış ki, yılın altı ayını uykuda geçirirlermiş, ben böyle masallara inanmam. Kel adamların doğusuna düşen ülkede İssedonların yaşamakta oldukları kesindir; ama kuzey yönlere düşen bölgeleri, zayıf bazı söylentiler dışında, ne kel adamlar, ne de İssedonlar tanımaktadırlar.

26. — İssedonlara bağlanan bazı görenekler; birisinin babası öldü mü, bütün akrabaları ona sürü hayvanları götürürler; kurban ederler, parçalara ayırırlar; ev sahibinin babasını da keserler ve etini öbür etleri arasında karıştırırlar, bir şölen çekerler. Ölünün kafasını kazırlar, içinden beynini çıkarırlar; altın yapraklarla kaplarlar ve bir tanrı suratı gibi her yıl büyük kurbanlarla yüceltirler. Yunanistan'da ölüm yıldönümleri nasıl kutlanırsa, burada da her oğul, babası için öyle yapar. Ayrıca İssedonlar da Argipeialar gibi adaletleriyle tanınmışlardır ve kadın da erkek gibi aynı haklara sahiptir.

27. — Bu uluslar zaten biliniyorlardı, ama ötede, kuzeyde tek gözlü adamlar varmış ve kutsal altına bekçilik yapan Griffonlar varmış, bunları yalnız İssedonlardan öğreniyoruz; Skythler onların anlattıklarını tekrar ederler, o kadar; bize de bu inanç Skythlerden gelmiştir ve birincilere Arimaspes de-

mekle bir Skyth sözcüğü kullanmış oluyoruz, zira "arima" Skyth dilinde tek, "spu" ise göz anlamına gelir.

Skythia Kışı

28. — Bu anlattığım bölgede kış yaman olur. Bir fikir vermek için belirtiyorum: Sekiz ay süresince dayanılmaz soğuk olur, o kadar ki, yere su dökülse çamur olmaz ve ateş yakılsa çamurdan başka bir şey ele geçmez ve deniz donar, Kimmerler Bosphoros'u donar. Savaşta Skythler ordularını hendeğin öbür yakasına, Sindlerin ülkesine buz üzerinden geçirmişlerdir. Böylece kış sekiz ay sürer, öbür dört ayda da gene kuvvetli ayaz yapar. Skyth kışı öbür ülkelerin kışından çok başka olur bu mevsimde ki, aslında yağmur mevsimidir, yağmurun damlası düşmez; oysa yazın yağmur hiç dinmez. Başka yerlere yıldırım düştüğü mevsimlerde buraya düşmez, ama yazın hemen hemen bütün bölgede düşer. Eğer kışın yıldırım düşerse, bir mucize olmuş gibi şaşırırlar; bunun gibi deprem de ister yaz olsun, ister kış olsun Skythia'da bir mucize gibi karşılanır. Atlar soğuğa iyi dayanırlar, ama katırlar ve eşekler hiç dayanıklı değildirler; oysa öbür yerlerde tersine, soğukta kalan atlar kangrenden kırılırlar, buna karşılık eşekler ve katırlar dayanırlar.

29. — Bence bu bölgelerde boynuzsuz öküzlerin boynuz çıkarmalarına engel olan da gene soğuktur. Ve ben bu konuda Homeros'un yetkesine dayanıyorum, çünkü şöyle diyor:

*Kuzuların alınlarında boynuzların çabucak çıktığı Libya.**

Haklı olarak, sıcak ülkelerde boynuzlar erkenden çıkar demek istiyor. Ağır soğuk yapan ülkelerde hayvanlar ya zaten boynuzsuzdur ya da boynuzluysa eğer, çok zor çıkar.

---

* Odysseia, dördüncü bölüm, 85

30. — Demek ki bu ülkelerde soğuk böyle şeylere yol açıyor. Ama şaştığım bir şey var ki, –bu ara sözler[128], tabii konumun içindedir– bütün Elis'de katır yetiştiremezler; oysa buraları soğuk değildir ve gözle görünür bir neden de yoktur. Elislilerin kendi sözlerine bakılırsa, katır yetiştirilmesine engel olan şey bir bedduadır. Kısrakların gebe kaldıkları mevsim geldiği zaman, bunları komşu ülkelere götürürler ve böğürleri tohumlanıncaya kadar, eşeklerle orada buluştururlar. Sonra alır kendi ülkelerine geri getirirler.

31. — Skythlerin, havayı karartır, görüşü perdeler ya da üst yandaki ülkelere gidilmesine engel olur dedikleri tüylere gelince, benim bu konudaki görüşüm işte budur: Bu bölgenin kuzeyinde aralıksız kar yağar, tabii yazın kıştan daha az yağar; sıkı bir kar yağışını az uzaktan görmüş olanlar ne demek istediğimi anlayacaklardır; kar taneleri tüylere benzerler. İşte bu sıkı soğuk yüzünden anakaranın kuzey bölgelerinde oturulamaz. Bu tüy sözü bence bir imgedir. Skythler bununla karı anlatmak istemişlerdir. – Uçsuz bucaksız denilen bu alanlar için bu kadar yeter.

Hyperboreliler

32. — Hyperboreliler üzerine[129] ne Skythler, ne de bu bölgelerde oturanlar bir şey söylemektedirler. Belki İssedonlar bir şeyler söylemişlerdir, ama bence onlar da bir şey söylememişlerdir. Söyleselerdi, Skythler de bunlar hakkında bir şeyler söylerlerdi, nitekim tek gözlüler için söylemişlerdir.

---

128 *Bu ara sözler...* Rawlinson (1810–1895) ve ona bakarak Sayce (Başlangıç, sayfa XVI), bundan şunu çıkarırlar: "*Anlatılarım, başından beri* (yani ilk yayımlanmasından beri) *sürekli olarak yeni ayrıntılar aramıştır.*" – Burada söz konusu olan ara sözler değil, katmalardır. Herodotos'un kitabının yeni basımlarını da gördüğü anlaşılıyor. – Bizce bu, anlatıyı kesintiye uğratan konu dışına çıkmalar için, bir çeşit özür dilemedir.

129 *Hyperboreliler*, masal (myth) ulusudurlar. Yunanlılar burayı Apollon'un her kış çekildiği yer olarak bilirler. Bu tanrı Güneş'tir, adına özel tapınma törenleri yaparlar. Delos'a yollanan sunuların anlamı şudur: Apollon on-

Ama Hesiodos; Hyperborelilerden söz etmiştir. Homeros'un Epigonoslarda yaptığı gibi, tabii sahiden bu destanı Homeros yazdıysa.

33. — Bunlar hakkındaki bilgi bize asıl Deloslulardan gelmektedir. Skythia'ya buğday saplarıyla bağlanmış kutsal sungular Hyperborelilerin oralardan gelir derler; oradan da uzak Adriyatik bölgelerine kadar, bir ülkeden öbürüne elden ele verilerek gider; oradan güneye yönelen sungular, önce Yunanistan'da Dodonalıların eline varır; orada Malia Körfezi'ne iner ve Euboia Boğazı'ndan geçer; bir ilden öbürüne Karystos'a yollanırlar; oradan çıktıktan sonra Andros'a geçmezler; Karystos'dan dosdoğru Tenos'a ve Tenos'dan da Delos'a taşınırlar. İşte Deloslular bu sunguların adalarına böyle geldiğini söylerler. Ama ilk seferinde Hyperboreliler bunları iki kız oğlan kıza taşıttırmışlar ki, Deloslular bunlara Hyperokhe ve Laodike adlarını verirler; kendi yurttaşlarından beş kişiyi de yanlarına katmışlar ki, bugün bunlar Delos'da büyük saygı görürler ve Taşıyıcılar diye anılırlar. Ama Hyperboreliler gönderdikleri adamların geri dönmediklerini görmüşler. Acaba sonradan gidecek olan elçilerimiz de dönmeyecekler mi diye telaş etmişler; bundan sonra buğday saplarına sarılıp bağlanmış olan sungularını getirip komşularına vermişler ve onların da öbür komşularına vermelerini istemişler. Böylece elden ele Delos'a kadar gelir derler. Ben kendi hesabıma, Thrak ve Paionia kadınlarında da bu sungular için yapılanlara benzer bir görenek olduğunu biliyorum: Kraliçe Artemis adına kurban kestikleri zaman, töreni buğday sapı olmadan yapmazlar.

---

ları bırakıp doğduğu adaya döndüğü zaman da ona bağlı kaldıklarını göstermek istemektedirler. "*Yunanlılar, günlerinin uzunluğu ve gecelerinin kısalığı üzerine çok eskiden edindikleri belli belirsiz bilgilerle, bu harika ülkeyi hayallerinde yaşatmışlardır.*" (Decharme, sayfa 103). Bölüm 36'da adı geçen keramet taslayıcı Abaris "*Hyperboreliler ülkesinde Apollon*" üzerine bir destan yazmış olmakla övünüyordu.

34. — Bu kadınların saygı gösterdikleri görenek işte budur. – Hyperborelilerden gelen genç kızlar, Delos'da ölmüşlerdir, bunlara saygı olmak üzere bu adada kızlar ve oğlanlar saçlarını dibinden keserler. Kızlar evlenmeden önce saçlarını keserler; bir çubuğa dolayıp iki bakirenin mezarı üzerine koyarlar. Bu anıt Artemis duvarları içerisindedir, girişte sola düşer; bir zeytin ağacı gölgeler. Delos delikanlıları da saçlarını bir tutam ota sarar, öbürleri gibi mezarın üzerine bırakırlar. Bu genç kızlara Delos'da böyle saygı gösterilir.

35. — Gene aynı kaynaktan öğrendiğimize göre, iki Hyperboreli kız, Arge ve Opis de aynı yerlerden geçerek, hem de Hyperokhe ve Laodike'den önce, Delos'a gelmişlerdir. Çabuk doğurmak için Eileithyia'ya haraç verirlerdi. Töreler böyle gerektiriyordu, onlar da bunu yerine getirmek üzere gelmişlerdir; bu Arge ile Opis adaya tanrılarla aynı zamanda gelmişler, öyle diyorlar ve Deloslular onlara saygılarını değişik bir biçimde gösterirler: Kadınlar sıra olurlar, Lykialı Olen'in kızları övmek için düzenlediği ilahiyi okuyarak adlarını anarlar. Ayrıca Opis ve Arge ilahisini onların adlarını anarak söyleyen ve onlar adına yardım toplayan İonialılarla, adalarda yaşayanların bu adları kendilerinden öğrendiklerini söylerler. (Delos'da okunan eski ilahileri düzenleyen gene bu Olen'dir. Oraya Lykia'dan gelmiştir.) Sunak üzerinde kurbanın butları yakıldığı zaman, külleri Opis ve Arge'nin mezarları üzerine serpilir. Bu mezar Artemis tapınağının arkasına konmuştur; yüzü güneşin doğduğu yöne bakar ve Kealıların şölen salonunun hemen yanına düşer.

36. — Hyperboreliler hakkında daha fazla bir şey söylemeyeceğiz. Güya Hyperboreli olan ve elindeki okla hiçbir şey yemeden dünyayı dolaştığı söylenen Abaris söylentisi için bir şey demek istemiyorum. – Eğer Hyperbore'de, yani yeryüzünün en kuzeyindeki ucunda yaşayanlar varsa, şüphesiz en güney ucunda da yaşayanlar vardır. Ve ben bu, "Dünya çevresinde yolculuk"lara bakıp gülüyorum, bunlardan

bizde epeyce var ve aklın alabileceği bir bilgi vermiyorlar. Bunlar, Okeanos tekerlek bir toprağı kuşatan bir kemer gibidir, diye soğuk şeyler yazıyorlar. Asya ile Avrupa'yı aynı büyüklükte gösteriyorlar. Ben bu anakaraların birbiriyle ölçüştürmeli olarak ne büyüklükte olduklarını ve her birinin görünüşlerini birkaç sözle göstereceğim.

Coğrafya Bilgisi

37. — İranlıların ülkesi, Erythreia Denizi denilen Güney Denizi'ne dayanır; kuzey sınırlarında Medler otururlar, Medlerin üst yanında Saspeirler, Saspeirlerin üstünde Kolkhisliler ki, bunlar Phasis ırmağının döküldüğü Kuzey Denizi'ne kadar giderler[130]. İki deniz arasındaki bütün alanı bu dört ulus tutar.

38. — Bu ülkelerden günbatısına doğru, iki denizin kıyıları bölgenin batı yönündeki denize kadar uzanır. Durumları şöyledir: Kuzeyden alırsak birincisi Phasis'den başlar ve deniz kıyısını izleyerek Pontos Euxeinos ve Hellespontos boyunca uzanır, Troas'da Sigeion Burnu'na gelir; güneyden alırsak, aynı kıyı çemberi Fenike'de Myriandikos Körfezi'nden Triopion Burnu'na kadar uzanır. Bu deniz kıyısı boyunca otuz insan soyu oturur.

39. — İki kıyı bölgesinden biri budur. Öbürü İran'dan çıkarak Erythreia Denizi yönünde uzanır ve orada sona erer; İran, onun devamı olarak Asurya ve Asurya'ya bağlı olan Arabistan bunun içindedir. Bu bölge Dareios'un, Nil'in bir kanalının yatağını değiştirttiği Arap Körfezi'nde biter –Aslında bitmez, ama herkes öyle der.– İran ile Fenike arasında çok geniş bir ova vardır; Fenike'den başlayarak kıyı boyu Filistin Suriyesi'ni ve Mısır'ı izleyerek bizim denize uzanır; burada yalnız üç ulus vardır.

---

130 Burada Kuzey Denizi sözü Karadeniz'i gösterir.

40. — İran'dan batıya doğru Asya ülkeleri bunlardır. İranlılardan daha uzakta Medler, Saspeirler ve Kolkhisliler, tanyeri ve gündoğusu bölgelerine doğru Asya, güneyden Erythreia Denizi'yle, kuzey de Hazar Denizi ve doğuya doğru akan Araxes ile sınırlıdır. Asya, Hindistan'a kadar insanların oturdukları yerlerdir; oradan sonra doğuya doğru ıssızdır, kimse belli bir şey söyleyemez. Asya'nın kuruluşu ve büyüklüğü böyledir.

Libya

41. — Libya iki kıyı bölgesinin ikincisindedir. Zira Mısır'dan sonrası Libya'dır. Mısır dolaylarında kıyı şeridinde bir daralma olur. Gerçekten bizim denizden Erythreia Denizi'ne yalnız yüz bin kulaç, yani bin stad çeker. Ama bu kıstaktan sonra şerit çok genişler ve Libya denilen yer işte burasıdır.

42. — Libya, Asya ve Avrupa arasına sınırlar koyup birbirinden ayıran sivri akıllılara bayılıyorum. Bu topraklar arasındaki farklar az buz şeyler değildir. Uzunluk derseniz, Avrupa öbür iki anakaranın bütünü kadar yer tutar; ama genişlikten yana, bana öyle görünüyor ki, ölçüştürme bile yapılamaz. Libya, Asya ile sınır olan bölgesi dışında suyla çevrili görünüyor; bunu ilk olarak ortaya koyan, bizim bildiğimiz, Mısır kralı Nekos'tur; Nil'den Arap Körfezi'ne akacak kanalın kazılmasını durdurduktan sonra, Fenikelilerden ayrılan bir keşif kurulunu gemilere bindirip gönderdi. Görevleri, Herakles direkleri yoluyla Kuzey Denizi'ne kadar gitmek ve Mısır'a bu yoldan dönmekti. Bu Fenikeliler, Erythreia Denizi'nden yola çıktılar ve bu Güney Denizi'nde ilerlediler. Güz sonu geldiği zaman, gemileri Libya kıyılarının neresinde ise oraya yanaşıyorlar, toprağı ekiyorlar ve hasat zamanını bekliyorlardı; yazın ekini kaldırdıktan sonra yeniden denize çıkıyorlardı. Böylece iki yıl geçti ve üçüncü yıl Herakles

direklerini aştılar ve Mısır'a ulaştılar. Ve –benim akıl erdiremediğim, ama belki başkalarının kabul edebilecekleri– bir şey anlattılar: Libya'nın çevresini dolanırken güneş hep sağlarındaymış.

43. — Libya ilk olarak böyle öğrenildi. Kartacalılardan gelen bilgilerde vardır; zira Akhaimenid hanedanından, Teaspis oğlu Sataspes özel olarak görev verilip gönderildiği halde, Libya turunu yapmamıştır. Uzun süre deniz üstünde kalmaktan, yalnızlıktan korkmuş ve anasının zorla yüklemiş olduğu bu güç işi sonuna erdirmeden dönmüştür. Megabyzos'un oğlu Zopyros'un bir kızını bozmuştu; bu suçtan ötürü Kral Kserkses'in emriyle kazığa vurulacaktı, anası araya girdi, Dareios'un kız kardeşiydi, kralın verdiği cezadan daha beterini vereceğini vaat etti, oğlunu bağışlattı: Libya'nın çevresini dolanacak, Arap Körfezi'ne varıncaya kadar gemiden inmeyecekti. Kserkses bu şartları kabul etti. Sataspes, Mısır'a geldi, bir gemi aldı, denizciler buldu ve Herakles direklerine doğru denize açıldı; direkleri geçti, Solunte Burnu denilen Libya Burnu'nu dolandı ve güneye doğru yelken açtı; deniz üstünde uzun aylar boyunca uzun bir yol yaptı; ama hep daha uzağa gitmek gerekiyordu. Onun için dönüş yolunu tuttu ve Mısır'a geri geldi. Oradan Kral Kserkses'in yanına vardı, raporunu verdi: En uzak kıyılarda diyordu, kısa boylu adamlara rastlamışlar, bunların giyimleri palmiye yaprağındanmış; gemi ne zaman kıyıya yanaşsa kentlerini bırakıp dağlara kaçıyorlarmış; zaten kendileri de bunlara bir kötülük yapmıyor, yalnız sürülerini alıyorlarmış. Libya'yı tamamen dolanamamasının nedeni olarak, rüzgâr olmadığından geminin daha öteye gidemediğini ileri sürmüş[131]. Kserkses bu hikâyeye kanmamış; onu verilen işi yapmamış sayarak ilk cezayı uygulatmış, kazığa çaktırmıştır. Bu Sataspes'in bir harem ağası vardı, efendisinin ölümü üzerine Samos'a

131 Herhalde durgun tropik havasında rüzgâr bulamadığı için.

kaçtı; yanında büyük bir hazine varmış, onu da bir Samosluya kaptırmıştır; bu Samoslunun adını biliyorum, ama hatırlamak bile istemiyorum.

Asya

44. — Asya'nın büyük bölümü Dareios'un ön ayak olmasıyla keşfolunmuştur. İndos ırmağının denize nerede ulaştığını öğrenmek istiyordu, –içinde timsah bulunan iki ırmaktan biridir– sözlerine güvenebileceği kimseleri ve bu arada Karyandalı Skylax'ı gemilerle yola çıkardı. Kaspatyros ilinden ve Paktyika toprağından yola çıktılar; ırmağı tanyeri ve güneşin doğduğu yönde denize kadar indiler; denize çıkınca günbatısına yöneldiler ve otuzuncu ayda Mısır kralının yukarıda sözü geçen Fenikelileri Libya'nın çevresini dolanmak üzere yola çıkarmış olduğu yere ulaştılar. Çepeçevre yapılan bir deniz yolculuğundan sonra Dareios, Hintlileri egemenliği altına aldı ve Hint Denizi'ni gemilerine açtı. Doğu bölgesi bir yana bırakılırsa, böylece bütün Asya bilinmiş oldu ve Libya ile aynı tabiatta bulunduğu anlaşıldı.

Avrupa

45. — Avrupa'ya gelince, kuzeyi ve doğusu deniz midir, kimse bilmez. Uzunluğu biliniyor, dünyanın öbür iki bölümü kadardır. Zaten bir türlü akıl erdirememişimdir, neye dayanarak bir tek toprağa, hepsi de dişil sontakılı üç ad verilmiştir ve bölgeler arasında sınır olarak niçin Mısır'da Nil ve Kolkhis'de Phasis (başka birilerine göre Palus–Maiotis'de Tanais ve Kimmerler Boğazı) seçilmiştir. Ayrıca bu ayrımları kim yapmış, bu adları kim vermiştir? Bunu da bir türlü bulup çıkaramamıştır. Libya'ya gelince: Yunanistan'da genellikle adının, oralı bir kadının adı olan Libye'den geldiği söylenir; Asya adı da Prometheus'un karısından gelir; ama Lydi-

alılar bu ada sahip çıkmak isterler. Asya derler, adını Prometheus'un karısı olan Asia'dan değil, Manes oğlu Kotys'in oğlu olan Asias'ın adından almıştır. Bu Asias adını Sardes boylarından birisi olan Asiadlar da taşır. Europe'ye gelince, o da suyla mı çevrilidir? Kimse bilmez; adı nereden gelir? Kim bulmuştur bu adı? Bunlar da bilinmez, belki de bu ülkede Tyroslu Europe kendi adını vermiştir. Ondan önce bir adı olmadığını kabul etmek gerekir, öbür ikisi de öyle. Ama bu Europe'nin ki, aslı Asyalıydı, Yunanlıların bugün Europe dedikleri ülkeye gelmediği kabul edilmektedir. O, yalnız Fenike'den Girit'e, Girit'ten de Lykia'ya gitmiştir. Biz üzerinde fazla direnmeden, bugün genel olarak nasıl anılıyorsa o adlarla anacağız.

46. — Dareios'un sefer açmış olduğu Pontos'un çevresi, Skythler bir yana bırakılırsa, en geri insanlarla kuşatılmıştır. Denizin bir yakasında Skythlerden başka, kafası aydınlanmış bir ulus gösteremeyiz, Anakharsis'ten başka doğru dürüst bir adamın anısını bulamayız. Hatta insanlar için pek önemli bir alanda eşsiz bir üstünlük göstermiş olan Skyth ulusunun bile öbür işlerine pek kulak asmam. Ama bu önemli sorunu Skythler, görülmemiş bir ustalıkla çözümlemişlerdir. Şunu demek istiyorum: Kendilerine saldıran hiç kimse, onların ellerinden kurtulamaz ve kendileri istemedikleri sürece kimse onları bulup bastıramaz; öyle insanlar ki, ne kentleri vardır, ne kaleleri, hepsi de atlıdır ve ok atarak savaşırlar. Evlerini peşlerinde taşırlar, –zira ekip biçerek değil, hayvancılıkla geçinirler, evleri arabalarıdır– böyle insanlar yenilebilir, ele düşürülebilir mi?

Tuna ve Öbür Akarsular

47. — Bu durumu bir savunma aracı olarak kullanabilmelerinin nedeni, ülkenin böyle bir tutuma elverişli, akarsularının da buna yardımcı olmasıdır. Ülke, iyi sulanan ot-

lak bir ovadır; bu toprakları sulayan ırmakların sayısı Mısır Nil'inin kanallarından daha az değildir. Bu ırmaklardan, denizden gelen bir geminin içinde yüzebildiği en ünlülerin adlarını sayacağım: Denize beş ağızdan dökülen İstros, sonra Tyras, Hypanis, Borysthenes, Pantikapes, Hypakyris, Gerrhos ve Tanais. Ve işte bunların, başlıca çizgileriyle yatakları[132].

48. — İstros, bildiğimiz ırmakların en büyüğüdür. Denize akıttığı su, yaz kış değişmez. Skyth ülkesinin, batı yönünde son ırmağıdır ve en önemlisidir. Çünkü başka ırmaklar da buna dökülürler. Sularını besleyen öbür ırmaklar şunlardır: Skythia'dan gelirken beş tane vardır: Skythlerin Porata, Yunanlıların Pyretos dedikleri ırmak, sonra Tiarantos, Araros, Naparis, Ordessos. Bu ırmakların birincisi büyük bir ırmaktır, doğu yönünde akar[133] ve İstros'a dökülür; ikincisi olan Tiarantos en batıya düşenidir ve en küçüğüdür; Araros, Naparis ve Ordessos bu ikisi arasında akarlar ve İstros'a dökülürler. Bunlar, İstros'u besleyen ırmakların Skythlere ait olanlarıdır; gene İstros'la birleşen Maris ırmağı, Agathyrsler ülkesinden gelir.

49. — Haimos dağlarından (çıkıp) kuzey yönünde akan ve İstros'a dökülen öbür üç ırmak, Atlas, Auras ve Tibisis'tir; Trakya'da ve tam Trakya Krobyzosları topraklarında akan Athyrs, Noes ve Artanes de gene İstros'a dökülürler; Paionia ve Rhodop Dağı'ndan gelen Skios, Haimos'un orta bölgelerinden geçtikten sonra İstros'a ulaşır. İllyria'dan kuzeye doğru akan Angros, Triballia Ovası'na iner, Brongos'a karışır, o da İstros'a dökülür ve bu suretle İstros aynı

---

132 Herodotos'un saydığı ırmaklar: Tyras–Dinyester, Hypanis–Bug ya da Bog ve Kuban, Borysthenes–Dinyeper, Pantikapes–Paol, Tanais–Don. Gerrhos ve Hypakyris iyi anlaşılamamıştır. Bölüm 57'de anılan Hyrgis, Donetz'dir. İstros'un Tuna olduğunu daha önce söylemiştik.

133 *Prut ırmağı.* Doğuya doğru akarken sözü yanlıştır. Bu yönde kısa bir yolculuktan sonra kuzey–güney doğrultusunda akar. Maris ve Marosch'tur.

zamanda iki büyük ırmağın sularını almış olur. İstros'u, Yukarı Umbria'dan da gene kuzey yönünde akan Karpis ve Alpis karşılar. Çünkü İstros, boydan boya bütün Avrupa'dan geçer; kaynağını Avrupa'nın, Kynetlerden sonra, en batısında oturan Keltlerin topraklarından alır ve İstros, bu anakarayı bir uçtan bir uca geçip Skythia'nın hemen yanında denize dökülür.

50. — Bu saydığımız ırmaklar ve daha pek çokları sularını ona boşalttıkları içindir ki, İstros ırmaklarının en büyüğü olur; yoksa taşıdıkları suyu, uzunluğu hesaba katmadan karşılaştırırsak, su çokluğu bakımından Nil, İstros'u geçer; çünkü Nil'in sularını başka hiçbir çay ve hiçbir kaynak beslemez. İstros'un sularının yaz kış aynı düzeyde akmasının nedeni ise, bence şudur: Kışın su düzeyi ortalama olarak, her zamankini hafifçe geçer; çünkü bu ülkeler kışın yağmurla pek az sulanırlar; buralarda yağan kardır. Kıştan kalan birikmiş kalın kar tabakaları yazın erir ve her yandan İstros'a akar; ırmağın suları kabarır ve sık yağan sel gibi yağmurlarla daha da yükselir, zira yaz yağmur mevsimidir; yazın güneş sayesinde kıştan çok daha fazla olan buharlaşmayı, İstros bu mevsimde aldığı önemli katkılarla karşılamış olur; bu birbirine ters düşen iki olay bir denge sağlar ve bu da ırmağın akışını gözle görülür bir düzen içinde tutar.

51. — Demek ki İstros bir Skyth ırmağıdır; sonra Tyras gelir; kuzeyden akar ve kaynağını Skythia ile Neuris arasında sınır olan büyük bir gölden alır. Denize döküldüğü yerde Yunanlılar yerleşmişlerdir ki, adları Tyritos'dur.

52. — Üçüncü ırmak Hypanis, kaynağını Skythia'da, çevresinde beyaz yaban atların otladığı bir büyük gölden alır. Bu göle haklı olarak Hypanis'in babası denilir. Bu gölden çıktıktan sonra Hypanis ırmağının suları beş günlük gemi yolculuğu boyunca oldukça azdır ve tatlıdır; ama sonra deniz kıyısından dört günlük uzaklıkta suları korkunç derecede acıdır; çünkü tuzlu bir kaynağın suları ka-

rışır, hem o kadar tuzlu ki, pek gür akmadığı halde, birçok çaydan daha büyük olan Hypanis gibi bir ırmağın sularını bozar. Bu kaynak, çiftçi Skythlerle Halizonların arasındaki sınır üzerindedir; Skyth dilinde Exampaios adını taşır, çıktığı yerin adı da aynıdır; Yunanca'da karşılığı "Kutsal Yollar"dır. Tyras ve Hypanis'in yatakları sonralara doğru Halizonlar ülkesinde birbirine yaklaşırlar; sonra her biri ayrı bir yön alır ve aralarında pek geniş bir toprak parçası yayılır.

Borysthenes (Dinyeper) Irmağı

53. — Dördüncü ırmak Borysthenes'tir, bütün bu ırmakların, İstros'dan sonra en büyüğüdür ve bana kalırsa, yalnız Skyth ırmaklarının değil, Mısır'daki Nil dışında başka bütün ırmakların hepsinin en verimlisidir, Nil ile başka hiçbir ırmak ölçüşemez. Nil'i saymazsak Borysthenes kadar yararlı bir tane daha yoktur. Sürüler için en güzel otları, en semiz çayırları sağlar, sularında tadına doyulmaz eşsiz balıklar kaynaşır, ayrıca suyu pek güzel içilir; çayları çamurlu akan bir ülkede onun suları berrak akar, kıyılarında bereketli ekin kaldırılır, ekilmeyen topraklarında gümrah çayırlar biter. Denize döküldüğü yerde kendiliğinden oluşmuş uçsuz bucaksız tuz depoları vardır. Mersinbalığı denilen[134] ve havyar çıkarılan kocaman balıklar bol miktarda tutulur ve daha başka olağanüstü yararlar sağlar. Gemiyle kırk günlük yol tutan Gerrhos ülkesine kadar, kuzeyden aktığı bilinir, ama ondan öteki yatağı üzerine kimse bir şey söylemez; yalnız kesin olarak bilinen şey, çiftçi Skythlerin topraklarına gelinceye kadar çıplak alanlardan geçtiğidir; zira kıyılarında, gemiyle on günlük yol

---

134 Metnin aslında havyar sözü yoktur. Havyar, mersinbalığı yumurtalarının tuzlanıp bastırılması ile yapıldığına göre, Herodotos'un bunu anlatmak istediği açıktır. (Fransızcaya çevirenin notu.)

boyuncu bu Skyth boyları otururlar. Bir Nil, bir de bu ırmak için kaynadıkları yer şurasıdır diyemiyorum ve sanırım hiçbir Yunanlı da diyemiyor. Denizin hemen yakınında Hypanis'in suları Borysthenes'e dökülür ve ikisi beraber uçsuz bucaksız bir su birikintisini meydana getirirler. Bu iki ırmak arasında kalan bir çeşit toprak çıkıntısı vardır. Hippolas Burnu derler; üzerinde bir Demeter tapınağı yükselir; tapınağın üst yanında, Hypanis üzerinde Borysthenesliler otururlar.

54. — Bu ırmaklar için belirtmeye değer şeyler bunlardır. Bunlardan sonra bir de beşincisi var ki, adı Pantikapes'tir; o da kuzeyde bir çölden çıkıp gelir; Borysthenes ile birlikte kapladıkları alan içerisinde çiftçi Skythler otururlar. Ağaçlık Bölge'ye gelir ve burasını geçtikten sonra Borysthenes'e dökülür.

55. — Altıncı ırmak Hypakris'tir; bir gölden çıkar, göçebe Skythler yurdundan geçer ve Ağaçlık Bölge ile Akhilleus'un At Meydanı denilen yeri sağında bırakarak, Karkinitis kenti yanında son bulur.

56. — Yedinci ırmak Gerrhos'dur; Borysthenes'in ayaklarından biridir, bu ırmaktan Borysthenes'in artık bilinmediği yerde ayrılır; buradan sonra ayrı sayılır ve Gerrhos adını alır, bu bölgenin adı da budur; denize doğru akarken Göçebelerin Ülkesi ile Şahane Skythler ülkesini birbirinden ayırır ve Hypakyris'e dökülür.

57. — Tanais sekizinci ırmaktır; kuzeyde ta uzaklarda bir gölden çıkar ve Palus–Maiotis adında daha büyük bir göle dökülür ki, bu göl Şahane Skythler ile Sauromatlar arasında sınır çizer. Tanais'e de Hyrgis adında bir başka ırmak dökülür.

58. — Skythia'nın ünlü ırmakları bunlardır; Skythia'da sürülerin beslendikleri otlar, bizim bildiğimize göre, safra salgısına iyi gelir; hayvanların içi açıldığı zaman bu sözün doğru olduğu görülür.

Skythlerin Gelenek ve Görenekleri

59. — Skythlerin elindeki belli başlı yararlar bunlardır. – Öbür yandan görenekleri şöyledir: Tanrılar içinde yaranmak istedikleri en başta Hestia olmak üzere Zeus ve Toprak –ki bunu Zeus'ün karısı olarak tanırlar–, sonra Apollon, Göksel Aphrodite, Herakles ve Ares'tir. Bu tanrılar bütün Skythia'da ululanırlar; Şahane Skythler ayrıca Poseidon'u da kutlarlar. Skyth dilinde Hestia'ya Tabiti, Zeus'e, benim fikrimce pek doğru olarak, Papaios[135] adı verilmiştir, Toprak'a Api, Apollon'a Oitosyros, Göksel Aphrodite'ye Argimpasa, Poseidon'a Thagimasadas derler. Ares dışında heykel, sunak, tapınak kurma gelenekleri yoktur, yalnız Ares için yapılır.

60. — Bütün bu ilkel halk topluluklarında yalnız bir çeşit kurban vardır, bütün dinsel törenlerde hep aynıdır. Dinsel törenler şöyledir: kurban ortaya konulur, ön ayakları bağlanır; kurbanı kesecek olan adam hayvanın arkasında durur, ipin ucunu çeker, hayvanı düşürür; hayvanı düşürürken kurban hangi tanrıya sunuluyorsa, o tanrıya dua eder, sonra boğazına ince bir ip dolar, ipin arasına bir sopa sokar, sopayı çevire çevire sıkar ve kurbanı boğar; ateş yakılmaz, önceden bir tören yapılmaz, kutsal su serpilmez. Kurbanı boğduktan sonra yüzer ve pişirirler.

61. — Skythia'da odun pek bulunmaz, onun için eti şöyle pişirirler: Kurbanları yüzdükten sonra, kemikleri örten bütün etleri ayırırlar, sonra kendi ülkelerine özgü bir tencere vardır. Ellerinin altında böyle bir tencere bulunuyorsa, eti ona koyarlar. Bu tencereler tıpkı Lesbos krateroslarına benzerler, yalnız onlardan çok daha büyük olurlar; etler bunun içerisine konur, tencere hayvanın kemikleri üzerine konur ve kemikler ateşe verilir. Eğer tencere yoksa, etler hayvanın iskeleti üzerine konur, su da katılır, alttan kemiklerle beraber

135 *Papaios*. Büyükbaba.

ateşlenir; kemikler pek güzel yanarlar ve iskelet kemikten ayrılmış eti kolaylıkla tutar. Bir öküzün bütününü pişirebilmek için yakacağını da böylece kendisi sağlamış olur ve her kurban için de aynı şey yapılır. Et pişti mi, kurbanı kesen bir parça ayırır, ayrıca bağrından da bir parça alır ve bunları ayaklarının dibine atar. Kurban olarak bütün hayvanları ve özellikle at keserler.

62. — Kurban, bütün tanrılara bu dediğimiz biçimde sunulur. Yalnız Ares ayrı bir tapınma konusudur. Her bölgede, toplantı yerlerinde bu tanrı adına, şu örnek üzere bir tapınak yükselir: Üç stad eninde ve üç stad boyunda bir alana, üç staddan az alçak ve ince dallardan yapılma demetler yığılır. Tepesi, eni, boyu eşit dörtgen bir terastır; üç yanı dimdik iner, üstüne dördüncü yandan çıkılır. Her yıl yüz elli araba dolusu yeni odun getirilip yığına eklenir. Çünkü fırtınalar yüzünden sürekli olarak çöker. Bu küçük tepenin en üstüne demirden yapılma bir pala dikilidir, bu pala çok eski olduğu için her bölgeden saygı görür ve Ares heykeli işte budur. Bu palaya her yıl sürü hayvanları kurban edeceklerdir ve tabii at, öbür tanrılardan daha cömertçe kurban edilir. Savaşta esir aldıkları zaman, bunların yüz tanesinden birini kurban ederler, ama hayvanlar için yapılan töreni yapmazlar. Başının üzerine şarap serperler, kafayı bir lenger üzerinde keserler, lengeri odun bağlarının tepesine taşıyıp içinde bulunan kanı palanın üzerine boşaltırlar. Yukarıda olan budur; o sırada aşağıda, kutsal tepeciğin yanında şu tören yapılır: Kurban edilen adamların sağ kollarını elleriyle beraber omuz başlarından keserler, gökyüzüne doğru fırlatırlar, öbürlerini de kurban ettikten sonra giderler. Kol nereye düştüyse orada, gövde de bir başka noktada, olduğu yerde kalır.

63. — Kurban kesme törenleri böyledir. Şunu da belirtelim ki, domuz kurban etmezler, hatta topraklarında üretmezler bile.

Skythlerin Savaşla İlgili Gelenekleri

64. — Savaşla ilgili âdetleri şunlardır: Bir Skyth, öldürdüğü ilk düşmanın kanını bir kupaya doldurup içer; savaşta öldürdüğü herkesin kafasını kesip krala götürür; zira ancak kafa götürürse, ganimetten pay alabilir; yoksa hiçbir şey vermezler. Düşmanlarının kafasını şöyle yüzerler: Kulakların kenarından çepeçevre keser, kafayı tutup silkeleyerek deriyi alır, iyice yumuşasın diye öküzün kaburga kemiğiyle temizler ve avuçlarında yoğurur, elbezi gibi kullanmak üzere saklar. Bunları atının dizginlerine dizer ve bununla övünür, çünkü bu havlulardan en çoğunu taşıyan en yiğit diye geçinir. Hatta içlerinden birçoğu yüzülmüş deri parçalarından, sığırtmaç kazaklarınkine benzer mantolar yapıp giyerler. Gene birçokları, yendikleri düşmanın sağ elinin derisini de tırnaklarla beraber yüzerler ve ok torbasına kapak yaparlar. Çünkü insan derisi kalın ve pürtüksüz olur; belki de deriler içinde en beyazıdır. Hatta birçokları ölünün bütün derisini yüzer, ağaçtan bir çerçeveye gerer ve at üzerinde gezdirirler.

65. — Bu konudaki törenleri böyledir. İşte bir de bütün başlara değil de yalnız en nefret ettikleri düşmanlarının başlarına yaptıkları: Kafatası kaşlar hizasından biçilir, içerisi temizlenir; dışını fakirler ham öküz derisiyle kaplarlar; zenginler de dışını öyle kaplamakla beraber, içini altınla kaplarlar ve kupa olarak kullanırlar. Hatta kendi yurttaşlarına da, eğer araları açılır ve onu kralın önünde yenerlerse, aynı şeyi yaparlar. Hatırı sayılır bir konuk ziyaretlerine gelirse, bu kafaları onlara da gösterirler ve açıklamakta da kusur etmezler ki, bu adamlar kendi uluslarından oldukları halde, kendilerine karşı savaş açmışlar ve yenilmişlerdir, bunu bir soyluluk belirtisi sayar ve övünürler.

66. — Yılda bir, her vali kendi bölgesinde bir krateros içerisinde su ve şarabı karıştırır; bir düşman yenmiş olan her Skyth gelir içer; alacağında böyle bir başarı olmayanlar bu

onur şarabından içemezler; hor görülür ve kenarda kalırlar, bu hal en ağır hakarettir. Buna karşılık çok sayıda düşman öldürmüş olanlar, iki kupayla gelir ve üst üste içerler.

Skythlerde Falcılık

67. — Skythlerde pek çok falcı vardır, bunlar ileride olacak şeyleri söğüt değneklerine bakarak haber verirler. Şöyle: Bu değneklerden büyük demetler getirirler, yere koyup dağıtırlar, sonra değnekleri birer birer ayırarak gelecekte olacak şeyleri söylerler; konuşurken değnekleri toplar, bir demet haline getirirler. Bu çeşit falcılık atalarından kalmadır, ama "Enareler", yani eşcinseller, gelecekten haber verme yeteneğini kendilerine Aphrodite'nin verdiğini iddia ederler; bunlar, ıhlamur kabuğu ile fala bakarlar; kabuğu uzunlamasına üçe bölerler, parmaklarının ucuna dolarlar, sonra açarak gelecekten haber verirler.

68. — Skyth kralı hastalandığı zaman, en iyi üç falcıyı getirtir, onlar da anlattığım gibi fala bakarlar. Genellikle söyledikleri filan ya da falanın (burada o yurttaşların adı veriliyor) kral hanedanı üzerine yalan yere yemin ettiğidir. Skythler arasında, önemli konularda kral hanedanı üzerine yemin edilmesi âdettir. Falcıların yalan yere yemin etmekle suçladıkları adam hemen yakalanır, tek başına kralın huzuruna çıkarılır; falcıların yanında kendisine anlatılır ki, bunlar sanatları sayesinde onun kral hanedanı üzerine yalan yere yemin etmiş olduğunu ve kralın bu yüzden hastalandığını meydana çıkarmışlardır; o inkâr eder, hiç yalan yere yemin etmediğini söyler, gücenir. İnkâr üzerine kral bunların iki katı kadar daha falcı getirtir; eğer bunlar da bilimlerine danışıp yalan yere yemin suçlamasına katılırlarsa, hemen kafası kesilir, varı yoğu ilk falcılar arasında kura çekilerek paylaşılır; eğer sonradan gelen falcılar adamı suçsuz çıkarırlarsa, bir daha, sonra bir daha yeni falcılar getirilir. Eğer sonunda ço-

ğunluk sanığı temize çıkarırsa, ilk gelmiş olan falcılar ölüme mahkûm edilirler.

69. — Bunları şöyle öldürürler. Bir arabaya çalı çırpı doldurulur ve öküzler koşulur; falcılar ayakları bağlı, elleri arkadan bağlı, ağızları tıkalı olarak arabaya bindirilir, odunların içerisine konur; ateş verilir, sonra öküzler kovalanır, hızlı koşsunlar diye ürkütülür. Çoğu zaman falcılarla birlikte öküzler yanarlar; kimi zaman da arabanın oku alevlerden yanıp kopar, öküzler de her yanları yanık içinde kaçarlar. Falcıların başka nedenlerle de aynı şekilde yakıldıkları olur ve adları yalancıya çıkar. Kral, birisini öldürdüğü zaman çocuklarını geride bırakmaz; oğlan çocukları da beraber öldürtür, kızlara dokunmaz.

70. — Skythler şöyle ant içerler: Toprak bir kupanın içerisine şarap doldururlar; ant içecek olanlar buna kanlarını karıştırırlar; bunun için sivri bir şeyle küçük bir delik açarlar ya da kılıçla hafif çizerler; sonra kabın içerisine bir pala, oklar, bir balta ve mızrak daldırırlar; bu da olduktan sonra tanrısal öfke üzerine ant içerler ve kaptaki şaraptan azıcık içerler ve orada bulunanların ileri gelenleri de onlarla beraber içerler.

Skyth Krallarının Mezarları

71. — Kral mezarları Gerrhos topraklarında, yani Borysthenes üzerinde gemilerin gidebildikleri son bölgededir. Kralları öldüğü zaman, o bölgede eni boyu bir, dörtgen, büyük bir mezar kazarlar ve hazır olduğu zaman ölüyü getirirler: Gövde mumla kaplanmıştır; önceden karnı yarılmış, içi boşaltılmış ve maydanoz tohumu, anason ve dövülmüş saparna ve kokulu maddelerle doldurulmuş, sonra dikilmiştir; ölü bir arabaya konur ve başka bir halk topluluğuna götürülür; teslim alanlar Şahane Skythlerin geleneklerini uygularlar: Bir kulaklarının memesini keserler, başlarını çepe-

çevre kazırlar, kollarının etini çizerler, alınlarını ve burunlarını yırtarlar, sol ellerine ok saplarlar. Sonra arabanın içindeki kral ölüsü, gene kendi uyruğunda olan bir başka halk topluluğuna götürülür; ilk olarak götürüldüğü yerin ahalisi de peşinden gider. Bütün halk toplulukları dolaştırıldıktan sonra ölü imparatorluğun en uzak ülkesi olan Gerrhos ülkesine götürülür; mezar orada kazılmıştır. Mezarın içine çimen yayılır, kral üzerine konur; ölü yere saplanmış mızraklarla çevrilir, üzerine ağaçtan bir gölgelik konur, sazlarla örtülür; mezarın içinde boş kalan geniş yerlere karılarından birisi, elinden içki içtiği kimse, bir aşçı, silahtarı, uşaklarından birisi, bir haberci ve atları, boğulup konulur; kullandığı şeylerden birer tane ve altın kupalar konur (gümüş ve bakır kullanmazlar). Bu tören tamamlanınca herkes mezarın üzerine kürekle toprak atar ve en yüksek tümseği yapmak için birbirleriyle yarış ederler.

72. — Aradan geçen bir yılın sonunda şu törenler yapılır: Kralın adamlarından ona en çok hizmet etmiş olanları seçilir; bunlar Skyth ırkındandırlar, zira kral kimi isterse hizmetlerine alır ve para ile satın alınmış köleleri yoktur; bunlardan ve en güzel atlarından ellişer tanesi boğulur, bağırları çıkartılır, içleri temizlenir, saman doldurulup dikilir; iki ağaç desteğin arasına bir tekerleğin yarısı, yuvarlak yanı yere dönük olarak konur; öbür yarı aynı şekilde ve ayrı iki kazığa bağlanmıştır; bunlardan böyle çok sayıda yaparlar. Atlara enseye kadar uzunlamasına birer ağaç kazık geçirirler ve yarım tekerleğin üzerine kaldırırlar. Atı bir kısmı önden, omuzlarının altından tutup kaldırır; öbürleri arkadan, butlarının yanından karnını tutarak kaldırır; atın iki yandan bacakları sarkar, ama yere değmez. Atlara gem ve dizgin vurulur ve dizginin ucu bir ayağa bağlanır. Boğulan delikanlılardan her birini bir atın üzerine çekerler ve şöyle yaparlar: Gövdeye belkemiği boyunca enseye kadar sert bir kazık geçirirler; kazığın alt ucu dışarı çıkar ve atın içinden geçen kazığın üzerin-

de özel olarak açılmış olan yuvaya oturur. Mezarın çevresine bu görülmemiş atlıları dizdikten sonra, bırakılır giderler.

73. — İşte krallarını böyle gömerler; öbür Skythlerden birisi öldüğü zaman en yakınları bir arabaya koyup sırayla öbür yakınlarını dolaştırırlar; bunlardan her biri kafilenin geldiğini görünce öbürlerine yemek çıkarır ve yemeklerin hepsinden birer parça ayırıp ölünün önüne koyar. Kırk gün boyunca ölüler böylece birinden öbürüne gezdirilir, sonra gömülür. Ölüyü gömdükten sonra Skythler kendilerini temizlerler: Başlarını iyice ovarak yıkarlar, gövdelerini temizlemek için bir tören yaparlar, yere üst uçları birbirine eğik üç kazık çakarlar, üzerine çepeçevre keçe sararlar, keçelerin içerisinde ve kazıkların ortasında bir tekne vardır, iyice kızdırılmış birçok taş getirip bu teknenin içine koyarlar.

74. — Topraklarında kenevir yetişir, tıpkı keten gibidir, yalnız daha kalın ve daha büyüktür. Hem insan eliyle ekilir, hem kendiliğinden yetişir. Thraklar bundan tıpkı ketene benzer giyecekler yaparlar. Hatta bu işten çok iyi anlamayanlar için, bu giyecekler ketenden mi yapılmış, yoksa kenevirden mi hiç belli olmaz ve keneviri bilmeyenler, ketendir diye yemin edebilirler.

75. — Skythler kenevir tohumunu alırlar, anlattığımız keçe örtülerin içerisine girerler ve bu tohumları kızgın taşın üzerine atarlar; tohum taşa değince tütmeye başlar ve öyle bir buğu çıkarır ki, bizim Yunanistan'daki hamamlarda bile bu kadar boğucu bir buğu olmaz. Skythler bayılırlar buna ve keyiften haykırırlar; bu onlar için yıkanma yerine geçer, çünkü gövdelerine hiç su değdirmezler. – Kadınlarına gelince, onlar da servi, sedir, günlük yongalarını pürtüklü bir taş üzerinde iyice dövüp su katarlar; bu hamuru yüzlerine ve bütün gövdelerine sürerler; koklamaya doyulmaz bir koku kazanmış olurlar ve ertesi günü bu lapayı kaldırdıkları zaman derileri pırıl pırıl ve taze bir renk almış olur.

Skythlerin Kendi Geleneklerine Bağlılıkları

76. — İşte bir halk ki, yabancı geleneklerden hangisi olursa olsun, ama özellikle Yunanlılarınkinden ödleri kopar. Anakharsis ve daha sonra Skyles örneklerinden bunu ortaya koymuşlardır. Anakharsis birçok ülke gezmiş, engin bir kültür edinmişti[136]. Baba ocağına dönerken, Hellespontos'u geçtiği sırada Kyzikos'a yanaştı; o gün Kyzikoslular, Tanrıların Anası onuruna bayram yapıyorlardı. O da pek gösterişli bir şekilde kutlanan bu bayramın ortasına düşmüştü. Anarkharsis de adak adadı, yurduna sağ salim dönerse Ana'ya Kyzikos usulünce bir kurban kesecek ve gece şenliği yapacaktı. Skythia'ya vardığında Ağaçlık Bölge'ye gitti, burası Akhilleus'un At Meydanı'na yakındır ve her çeşitten ağaçlarla kaplıdır; bu ormanların ortasında, tanrıça için yapılagelen bütün törenleri yerine getirdi; boynuna bir trampete ve tanrıçanın imgelerini asmıştı. Ama yurttaşlarından birisi gördü bu yaptıklarını, koşup kral Saulios'a haber verdi; kral kalktı, oraya gitti ve Anakharsis'i dinin gereklerini yerine getirirken yakaladı. Bir ok atıp öldürdü. Bugün Anakharsis'i sorarsanız, Skythler böyle bir adam tanımadıklarını söylerler. Çünkü o yurdunu bırakıp gitmiş ve gittiği yerden garip gelenekler getirmiştir. Ariapeithes'in temsilcisi olan Tymnes'den[137] işittiğime göre, Anakharsis, Skyth kralı İdanthyrsos'un amcası ve Spargapeites'in oğlu Lykos, onun oğlu Gnuros'un oğluydu. Eğer Anakharsis gerçekten bu hanedandan ise, o zaman demek ki onu kardeşi öldürmüştür; zira İdanthyrsos, Saulios'un oğluydu ve Anakharsis'i öldüren de bu Saulios'tur.

---

136 *Engin bir kültür edinmişti.* Anayurdundakinden daha üstün demek istediği anlaşılıyor.

137 Şüphesiz Herodotos'un kaldığı yerin sahibi ve belki de bir Karialı. (Hauvette bunun Karia adı olduğunu söyler.) – Ariapeithes, Dareios'un düşmanı İdanthyrsos'dan sonraki Skyth kralıdır (ölümü 460).

77. — Bununla beraber Peloponezlilerden dinlediğim bir başka anlatı da vardır: Skythlerin kralı göndermiş dediler, Anakharsis'i. Yunanistan'da bir okula girmiş; dönüşte kendisini göndermiş olan krala bir rapor vermiş. Lakedaimonlulardan gayrı bütün Yunanlıların zamanlarını çeşitli ve ustalık isteyen işlere vermiş olduklarını, ama doğru dürüst bir konuşmayı da yalnız öbürleriyle yapabildiğini söylemiş. Ama bu, Yunanların kendilerinin uydurdukları bir masaldır ve Anakharsis denildiği gibi ölmüştür. İşte dışarıdan gelme geleneklere kapılan ve Yunanlılarla düşüp kalkan adamın akıbeti bu olmuştur.

78. — Bundan çok sonra Ariapeithes oğlu Skyles'in başına da buna benzer bir şey geldi. Skythler kralı Ariapeithes'in çocuklarından birisi de Skyles'di; bu, İstria[138] ilinden ve Skyth olmayan bir kadından doğmuştu. Anasından Yunan dili ve edebiyatı öğrenmişti. Sonraları Ariapeithes, Agathyrslerin kralı Spargapeithes'in gizlice kurduğu bir ihanete kurban gitmiş, ölmüştü; yerine Skyles geçti ve aynı zamanda babasının Opoia adındaki karısını da aldı; bu kadın Skythlerdendi ve Ariapeithes'den Orikos adında bir çocuk doğurmuştu. Skythler kralı Skyles, yerli gelenekleri beğenmiyordu; görmüş olduğu eğitim gereği daha çok Yunanistan'la ilgili şeylere yakınlık duyuyordu. Ve şöyle yapıyordu: Skyth ordusunu Borystheneslilerin kentine doğru götürdüğü zamanlar, ki bunlar kendilerinin aslen Miletoslu olduklarını söylerler, ne zaman gitse bu kente demiştim, Skyles askerleri dış mahallede bırakır, kendisi kaleye girer, kapıları kapattırır, üstündeki Skyth giyimlerini çıkarır, Yunanlılar gibi giyinir ve bununla çıkar, yanına ne koruma askeri, ne de bir kimse alır, agoraya gider dolaşırdı. Skythler onu bu kılıkta görmesinler diye kapılar gözaltında tutulurdu. Burada tam bir Yunanlı gibi yaşar, tanrılara Yunan göreneğine göre kurbanlar sunar-

---

138 Yunanlıların kolonileştirdikleri bölgede, Karadeniz üzerinde bir kent.

dı. Bir ay ya da daha çok böyle yaşar, sonra eski giyimlerini giyip giderdi. Bu keyfi sık sık tekrarlardı. Borysthenes'de bir saray yaptırmış, içerisine yerlilerden bir kadın koymuş ve onunla evlenmişti.

79. — Ama başına bir felaket gelmesi gerekiyordu ve bu felaketin bahanesi şu oldu: Dionysos sırlarının kutsal esinlerine karışmak hevesine kapıldı. Tam bu isteğini gerçekleştirecekken, etkileyici bir mucizeye tanık oldu. Az yukarıda söylediğim gibi, Borysthenes'de pek gösterişli, pek büyük bir sarayı vardı; çevresi beyaz mermerden sphinxler ve Griffonlarla süslenmişti; tanrı gözlerini bu yapıya çevirdi ve yaktı; ama bu mucize Skyles'in attığı adıma engel olmadı. Oysa Skythler, Dionysos diniyle ilgili Yunan törelerini hor görürler; insanlara akıllarını kaybettirmek tanrısal bir kılıfa sokulamaz derler. Skyles, Dionysos dinine girdiği sırada, Borysthenesli birisi gizlice kentten çıkıp Skythlere gitti: "Siz Skythler," dedi, "Dionysos cezbesine tutulup tanrının kurbanı oluyoruz diye bizimle alay edersiniz; pekâlâ. Ama işte sizin kralınız da aynı şeyi yapıyor, kendisini Dionysos'a teslim ediyor, tanrısal çılgınlık onu da yakaladı. İnanmıyor musunuz? Gelin, kendi gözlerinizle görün." Skyth şefleri peşine takıldılar; onları kente soktu, gizlice bir kulenin üstüne yerleştirdi, oradan Dionysos ayini yapan alay içerisinde, kendini kutsal cezbeye kaptırmış olan Skysles'i gördüler. Skythler bunu büyük bir felaket saydılar. Kentten çıktılar ve gördüklerini bütün orduya yaydılar.

80. — Skysles her zamanki yerine döndükten sonra Skythler, Teres'in kızından olma kardeşi Oktamasades'i başlarına geçirip ona karşı ayaklandılar. Başına geleceği ve bunun nedenini anlamış olan Skysles, Trakya'ya kaçtı. Oktamasades bunu haber alınca Trakya'ya sefer açtı; İstros üzerine düşman kuvvetleriyle karşılaştı, tam çarpışma başlayacakken Sitalkes, Oktamasades'e şu haberi gönderdi: "Niye dövüşüyoruz sanki? Sen benim kız kardeşimin oğlusun ve

erkek kardeşlerimden birisi senin elinde; sen onu bana ver, ben de sana Skyles'i vereyim; neden kaderimizi savaşa teslim edelim?" Sitalkes"in gönderdiği haber böyleydi; gerçekten de Sitalkes'in erkek kardeşlerinden birisi kaçmış, sığınacak bir yer aramıştı ve şimdi Oktamasades'in yanındaydı. Oktamasades bu öneriyi iyi karşıladı, dayısını Sitalkes'e teslim etti ve kardeşi Skyles'in kafasını kestirdi. İşte kendi törelerine Skythler bu kadar titizlikle bağlıdırlar, yabancı geleneklere uymaya kalkışanları böyle cezalandırırlar.

81. — Skythlerin nüfusu tam olarak ne kadardır öğrenemedim; değişik şeyler söylediler; bana çok kalabalık olduklarını, ama bunların arasında asıl Skythlerin az olduğunu söylüyorlardı. Bununla beraber işte bana gösterdikleri: Borysthenes ile Hypanis arasında Exampeia denilen yer var; biraz yukarıda bu bölgede acı bir kaynak bulunduğunu ve bunun Hypanis'e karışarak bu ırmağın suyunu içilemeyecek hale soktuğunu anlatırken sözü geçmişti. Orada bir bakır kazan vardır, Pontos Euxeinos'un ağzında Kleombrotos oğlu Pausanias'ın sungusu olarak bulunan kazandan altı kere daha büyüktür. Pontos Euxeinos'un ağzındaki kazanı görmeyenlere anlatmak için söylüyorum, Skyth kazanı altı yüz amphorayı rahat rahat alır ve kalınlığı altı parmaktır. O ülkede oturanlar bana bunun kargı uçları eritilerek yapıldığını söylemişlerdir. Kralları Ariantas, Skythlerin kaç kişi olduklarını öğrenmek istemiş, her Skyth'in kendisine bir kargı ucu getirmesi için haber salmış; getirmeyen öldürülecekmiş. Pek çok kargı ucu getirilmiş ve o da bunlardan kalıcı bir anıt yaptırmak istemiş. O zaman bu bakır kazan yapılmış, bu Exampeia denilen yerde kurbanlar bunun içine konur. İşte Skythlerin kaç kişi oldukları hakkında dinlediklerim bunlardır.

82. — Çok sayıda ve çok büyük ırmakları bir yana bırakılırsa, bu topraklarda olağanüstü bir şey yoktur. Bununla beraber bu ırmaklardan ve uçsuz bucaksız ovalardan ayrı

olarak ilgi çekici bir şeyi daha belirtelim: Bir kayanın üzerinde Herakles'in ayak izlerini gösterirler; Tyras ırmağının yanındadır, insan ayağı izine benzer ve iki dirsek uzunluğundadır. Bu konu da işte bu kadar; şimdi asıl anlatacağım hikâyeye geliyorum.

Dareios, Skyth Seferine Çıkıyor

83. — Dareios, Skythlere karşı sefer hazırlığı yapıyordu, üst üste haberciler salıyor, kimilerinden yaya askeri, kimilerinden gemi, kimilerinden de Trakya Bosphoros'u üzerine köprü kurmalarını istiyordu, ama kardeşi Hystaspes oğlu Artabanos, onu Skythler üzerine yürümekten vazgeçirmeye uğraşıyordu. Bunların ilkel toplumlar olduklarını, yoksulluk içinde bulunduklarını ileri sürüyordu. Ama bu akıllı uslu öğütlerden bir sonuç alamadı; üstelemekten vazgeçti. Dareios, her şey hazır olunca ordunun başına geçip Susa'dan yola çıktı.

84. — Üç oğlu da askere alınan İranlı Oiobazos'un, Dareios'un huzuruna çıkarak, oğullarından birinin kendisine bırakılmasını istemesi o zamanda olmuştur. Dareios, ona verdiği cevapta, mademki kendisinin dostudur ve haklı bir istekte bulunmuştur, hepsini bırakacağını söyler. Oiobazes sevinç içinde kalmıştı; oğullarının seferden ayrılmasını bekliyordu; Dareios çevresini alan yüksek görevlilere emir verdi, oğullarının üçünü de öldürttü.

85. — İşte bu delikanlılar, babalarına ölü olarak bırakılmışlardır. Dareios Susa'dan çıktı, üzerinde köprünün kurulmuş olduğu Bosphoros'daki Khalkedon'a geldi; orada gemiye bindi, Kyaneia adalarına gitti. Bu adalar, Yunanlılara göre eskiden yüzer adalardı. Kutsal duvarlar içinde oturup Pontos Euxeinos'un doyulmaz güzelliklerini seyre koyuldu. Denizler içinde en şaşırtıcı olanı budur: Uzunluğu on bir bin yüz staddır; en geniş olduğu yer üç bin üç yüz staddır. Bu de-

nizin ağzı, dört stad genişliğindedir ve Bosphoros denilen bu kanal ki, köprü bunun üzerine kurulmuştur, yüz yirmi stad boyunca uzanmaktadır; Bosphoros, Propontis'e ulaşır. Propontis'in genişliği beş yüz, uzunluğu bin dört yüz staddır, Hellespontos'a çıkar, burada dört yüz stad boyunca, yedi stada kadar daralır. Hellespontos, Ege denilen bir açık denizde son bulur.

86. — Bakınız bu ölçüler nasıl alınmıştır: Bir gemi, iyi mevsimde genellikle gündüz yetmiş bin kulaç, geceleyin altmış bin kulaç yol yapar. Bunu bildikten sonra, denizin giriş yerinden Phasis'e, yani en uzun olduğu yere kadar dokuz gün sekiz gece çeker, bu da bin yüz on tane bin kulaç, başka deyişle on bir bin yüz stad tutar. Ve Sindosların ülkesinden Thermodon üzerindeki Themiskyra'ya kadar –Pontos Euxeinos'un geniş yeri– üç gün iki gecelik yoldur, bu da üç yüz otuz bin kulaç ya da üç bin üç yüz stad tutar. İşte ben Pontos Euxeinos'un, Bosphoros'un ve Hellespontos'un enini boyunu böyle hesap ettim. Verdiğim bu açıklamalar coğrafya gerçeklerine tam olarak uyar. Bir de şunu ekleyelim: Pontos Euxeinos'da aşağı yukarı kendisi kadar büyük bir de göl vardır; adı Palus–Maiotis'dir, Pontos Euxeinos'un babası diye ad takmışlardır.

Boğaz Köprüsü

87. — Denizi seyreden Dareios geriye döndü ve Samoslu Mandrokles'in yapmış olduğu köprüye doğru yelken açtı. Bosphoros'u da gördü ve deniz kıyısına beyaz mermerden iki direk diktirdi; birine Asur, öbürüne Yunan harfleriyle, savaşa götürdüğü halkların dökümünü yazdırdı; imparatorluğundaki ulusların hepsini götürmekteydi. Bütün bu birliklerin hesabı yapılmıştır, donanmayı saymazsak, atlı yaya hepsi yedi yüz bindir; ayrıca altı yüz gemi toplanmıştı. Sonradan Bizanslılar bu direkleri kente taşımışlar ve Ortho-

sia Artemis sunağını yapmışlardır; Asur yazılarıyla dolu bir tek taş, Bizans'daki Dionysos tapınağı için ayrılmıştır. Benim hesabıma göre, Dareios'un Bosphoros üzerine kurduğu köprü, Bizans ile Pontos Euxeinos'un ağzındaki tapınağın orta yerine düşer.

88. — Bu çarçabuk yapılmış olan yapı hoşuna gitti; mimarı, Samoslu Mandrokles'e verilebilecek her şeyin on katını verdi. Mandrokles bunlarla, aslına bakarak yapılacak bir tablo için ödül koydu ve tabloyu Samos'daki Here tapınağına astırdı: Resim, Bosphoros üzerine atılmış olan köprüyü, şeref yerinde oturan Dareios'u ve boğazı geçmekte olan orduyu gösterir; bir de şu yazıyı yazdırdı:

Mandrokles bu sunguyu Here için ayırdı
Balıkları bol Bosphoros'da dalgalara hükmeden bir köprü
Bu değersiz tablo bu duvarlara asılsın
Zira Dareios'un planlarını uygulayan adam
Kendisinin ve Samos'un şerefini yükseltti.
Bu işi yöneten adamın bıraktığı anıt böyledir.

89. — Mandrokles'i mükâfatlandırdıktan sonra Dareios, Avrupa'ya geçti. İonialılara verdiği görev, gemilerini Pontos Euxeinos'a sokacaklar, İstros üzerine bir köprü atıp orada bekleyeceklerdi; donanma İonia, Aiolia ve Hellespontos kıyıları denizcilerinin yönetimi altındaydı. Kyaneia adalarını geçip doğru İstros'a çıktı; ırmağa girip iki gün gitti ve İstros'un kollara ayırdığı bu yönde bir köprü kurdu. Dareios, çarçabuk kurulan köprüden Bosphoros'u geçtikten sonra Trakya'da ilerledi, Tearos ırmağı kaynaklarına vardı ve orada üç gün dinlendi.

90. — Tearos kıyılarında yaşayanlar derler ki, bu ırmak, birçok hastalığa iyi geldikten başka, insanlarda ve atlarda görülen uyuzu da geçirtir. Aynı kaya üzerinde otuz sekiz kaynaktan fışkırır; soğuk olanı da vardır, sıcak olanı da. Bu kay-

naklar Perinthos yakınındaki Heraion kentiyle Pontos Euxeinos üzerindeki Apollonia arasında tam orta yerdedir ve ikisine de iki günlük yoldadır. Tearos Kontadesdos'a, Kontadesdos Agrianes'e, Agrianes Hebros'a, Hebros da Ainos kenti yanında denize dökülür.

91. — Bu suyun kıyısına varan Dareios, burada kamp kurdu ve ırmak hoşuna gittiğinden, buraya da bir direk diktirdi ve üstüne şöyle yazdırdı: "Tearos'un kaynakları bir ırmağın verebileceği suyun en iyisini ve en güzelini vermektedirler ve İranlıların ve bütün anakaranın kralı, en yiğit ve en güzel insan, Hystaspes oğlu Dareios ve ordusu, Skythler üzerine yürürken bu kaynakların yanından geçti." Buraya kazdırdığı yazıt işte buydu.

92. — Buradan kalktı, bir başka ırmağın kıyılarına geldi, bu Odrysler ülkesindeki Artiskos ırmağıdır. Bu ırmağın yanına vardığında bakınız ne yaptı: Ordusuna bir yer gösterdi, herkesin buradan geçerken bir taş getirip bırakmasını emretti. Bütün ordu bu emri yerine getirdi ve buraya bu çok yüksek taş yığınını bırakıp öyle gitti.

93. — İstros'a varmadan önce ilk yendiği ulus Getaililer, ölmek istemeyen halktır; zira Apollonia ve Mesambria kentlerinin yukarısındaki Salmydessos'da[139] yaşayan ve Skyrmiadai ve Nipseia adları ile anılan Thraklar, Dareios'a, savaşmadan teslim olmuşlardır; ona karşı durmak çılgınlığına kapılan Getaililer hemen köleleştirilmişlerdir; oysa bunlar Thrakların en yiğit ve en doğru olanlarıydılar.

94. — "Ölmek istemeyen halk" sözünü şu anlamda söyledim: Kendilerinin ölümlü olduklarına inanmazlar; ölen kimsenin gidip tanrısal ruh Zalmoxis'e ya da içlerinden bazılarının verdikleri adla Gebeleizis'e kavuşacağını sanırlar.

---

139 Karadeniz'in batı kıyılarında, Apollonios ve Mesambria gibi. Salmydessos bu iki kentten ikincisinin güneyine düşer. Burada coğrafya ile ilgili bir zorluk var: Herodotos, *Apollonios'un yukarısındaki Salmydessos* diyor. Aşağısındaki demeliydi. Tartışmalı bir konudur.

Her beş yılda bir kendi yurttaşları arasında kura ile birini seçip bu Zalmoxis'e haberci olarak gönderirler; habercinin görevi, ona dileklerini iletmektir. Bakınız bunu nasıl gönderirler: İçlerinden üç kişi ellerinde bir küçük mızrakla ortaya çıkarlar; öbürleri Zalmoxis'in yanına gidecek olanı ellerinden ve ayaklarından tutup havaya kaldırırlar ve mızrakların sivri uçları üzerine bırakırlar. Eğer saplanıp ölürse, tanrının kendilerinden hoşnut olduğu anlaşılır; ölmezse haberciye kızarlar, kötü niyetli olmakla suçlarlar ve ondan hoşnut kalmadıkları için bir başkasını gönderirler; zaten görevin kendisine sağlığında verilmesine dikkat ederler. Şimşeğe ve yıldırıma karşı gökyüzüne ok atıp kendi tanrılarının gözünü korkutmaya kalkışan Thraklar bunlardır; zira orada kendilerininkinden başka bir tanrının bulunabileceğine inanmazlar.

95. — Pontos Euxeinos ve Hellespontos Yunanlılarının bana anlattıkları hikâyeye göre bu Zalmoxis bir insanmış, Samos'ta köleymiş, efendisi de Mnesarkhos'un oğlu Pythagoras'mış[140]. Azat olduktan sonra büyük bir servet kazanmış, yurduna çok zengin olarak dönmüş. Thraklar yaşayışları zor, oldukça kaba insanlarmış; Zalmoxis ise İon konforunu tanımıştı, Thraklardan daha derin bir yaşama anlayışı vardı; Yunanlılara sürtünmüştü, hem de şöyle böyle değil, çünkü bilge Pythagoras'ı tanımıştı. Ve bundan ötürü diye düşünüyorum, sofrasını herkese açmış, bir çeşit toplantı yeri haline getirmişti; orada ülkesinin ileri gelenlerine bir yandan şölenler çekiyor, bir yandan da ne kendisinin, ne konuklarının, ne de gelecek kuşakların öleceğini, hepsinin bir yere gideceğini öğretiyordu. Onlara böyle davranır, böyle şeyler söylerken, bir yandan da yeraltında bir ev yaptırıyordu. Orası hazır olunca ortadan kayboldu, oraya indi, üç yıl orada

140 *Pythagoras*, Samos'ta doğmuş, VI. yüzyılda yaşamıştır. Bir şey yazdığı bilinmiyor, o da Sokrates gibi konuşmalarıyla büyük ilgi uyandırmıştır. Yunan düşüncesi üzerindeki sürekli etkisi Platon'da ve Aristoteles'de görülür.

kaldı. Thraklar bir ölü için yaptıkları gibi, onun için de üzülüyor, ağlıyorlardı. Dördüncü yıl ortaya çıktı – ve onları dediklerine böyle inandırdı. Zalmoxis işte böyle yapmış diye anlatırlar.

96. — Eğer bu kimse ve onun yeraltı evi hakkındaki kendi düşüncemi söylemek gerekirse, olayı inkâr etmemekle beraber, ancak sınırlı olarak inanabildiğimi söyleyeceğim; bildiğim bir şey varsa, o da Zalmoxis'in Pythagoras'dan yıllarca önce yaşamış olduğudur. Bununla beraber Zalmoxis adında bir adam varmış ya da bu Getaililerin ulusal tanrılarıymış, bence önemli değil. İster öyle ister böyle, İranlılar kendilerine özgü niteliklerini belirtmiş olduğum bu halkı yenmişler ve askere alıp orduya katmışlardır.

97. — Dareios, İstros'a vardı ve askerleriyle beraber ırmağı geçti; sonra İonialılara emir verdi, köprüyü yıkacaklar ve gemilerin mürettebatıyla beraber orduyu karada izleyeceklerdi. İonialılar buyruğu yerine getirmek üzere köprüyü yıkmaya davranırlarken, Mytilenelilerin başında bulunan Erxandros oğlu Koes, fikrini söylemek isteyen bir kimsenin sözlerinin hoşnutsuzlukla karşılanmayacağına güvenerek, Dareios'a şunları söyledi: "Kral," dedi, "öyle bir ülkeye giriyorsun ki, ne sürülmüş bir karış toprağı, ne de içinde insanlar oturan bir kenti vardır; bırak bu köprü yerinde kalsın, onu kuranları da başına bekçi olarak koy. Böyle yaparsan, Skythlere rastladığımız zaman tasarılarımızı yerine getirebilirsek, yurtlarımıza dönebiliriz; yok onları yenemezsek, o zaman ne yapalım, gene de sükûnetle yerlerimize döneriz. Skythlere savaşta yenileceğimiz gibi bir düşünce aklımın ucundan geçmez, ben daha çok onları bulamamaktan ve topraklarını dolaşırken yoksulluğa düşmekten çekiniyorum. Denilecektir ki, ben kendi çıkarım açısından ve burada kalmak için böyle konuşuyorum. Ama hayır, bence en iyisi budur, benim söylediğimdir; zira kendi hesabıma ben seninle geleceğim, geride kalmayacağım." Dareios bu öğütten çok

hoşlandı. Şu sözlerle cevap verdi: "Lesboslu yabancı, eğer sağ salim sarayıma dönersem, bu güzel öğüdüne güzel bir karşılık vermek fırsatını bana kazandırmak için mutlaka gel, beni gör."

98. — Bunu dedi ve bir kayışın üzerine altmış tane düğüm vurarak İonia kentlerinin tyranlarını çağırttı ve şunları söyledi: "İonialılar, köprü hakkında vermiş olduğum emri verilmemiş sayınız: Bu kayışı alınız ve ne diyorsam onu yapınız: Skyth topraklarına girdiğimi gördüğünüz günden başlayarak diyorum, her gün düğüm çözünüz, eğer bu süre içinde dönmezsem ve düğümleri çözmek için belirtilen günler biterse, burayı bırakıp geri dönünüz, ülkenize doğru yelken açınız. Ama o zamana kadar, mademki bu yeni kararı aldım, köprüye iyi bakınız, iyi koruyunuz ve onu ayakta tutmak için çalışınız. Göstereceğiniz dikkat benim için çok değerlidir." Bu emirleri verdikten sonra Dareios, acele ülkenin içerilerine doğru yürüdü.

Skythia ve Burada Yaşayan Uluslar

99. — Skythia kıyıları Trakya kıyılarının uzantısıdır; Trakya bir körfez çizer, ondan sonra Skyth topraklarına girilir ve Euros rüzgârı yönünde akarak denize dökülen İstros'un ağzına varılır. İstros'dan ötesi artık asıl Skyth kıyılarıdır, şimdi uzunluğu anlaşılabilsin diye bunları anlatacağım: İstros'u geçince burası eski Skythia'dır; güneye, Notos rüzgârı doğrultusunda, Karkinitis iline kadar uzanır; ötesi aynı kıyının devamı ki, dağlıktır ve Pontos Euxeinos'a doğru bir çıkıntı yapar, Taurika Khersonesos'u[141] ya da Kayalık Khersonesos denilen yarımadaya kadar uzanır ve burada Tauriler

141 Daha önce de söylediğimiz gibi, Kırım. Sonraki iki karşılaştırma eleştiricilere bu bölümün, Herodotos'un İtalya'ya gidişinden, yani Thurium'un kuruluş tarihi olan 444'den sonra yazıldığını meydana koymak fırsatını vermiştir.

otururlar; bu yarımada denize çıkar ve doğuya doğru uzanır. Zira Skythlerin iki yandan sınırı denizdir, Güney Denizi ve Doğu Denizi, tıpkı Attika gibi. Ve Tauri halkı Skythia'nın bu bölgesinde oturur, eğer Attika'da Thorikos demosu ile Amaphlystos demosu arasında denize doğru bir çıkıntı yapan engebeli Sunion Burnu'nda Atinalılardan başka bir halk otursaydı, burada da durum öyle olacaktı. – Elbette ki bu küçük ülkeler çok geniş topraklarla ne kadar ölçüştürülebilirse, bunu da o ölçüde almak gerekir. Tauris'in durumu böyledir. Attika kıyılarını görmemiş olanlar için işte başka bir benzetme: Tıpkı İapygia'da Brindes limanı ve Taranto arasındaki çıkıntıda yabancı bir halk oturuyor ve İapygia'yı ikiye ayırıyormuş gibi. Tauris deyince akla gelen başka örnekleri sıralamak istemiyorum ve yalnız bu iki çıkıntıyı söylemekle yetiniyorum.

100. — Tauris'den sonra gene Skythlerle karşılaşırız; bunlar, Tauris'in kuzeydoğusundaki ülkede, Doğu Denizi kıyılarında, yani Kimmerler Bosphoros'unun ve Palus–Maiotis'in Tanais'e kadar uzanan batı bölümünde otururlar; Tanais bu iç denizin bir girintisinde denize dökülür. – Öbür yandan İstros'dan kuzeye doğru kara yönünden girilirse, Skythia sınırı olarak önce Agathyrslerin ülkesine, arkasından Neuriler ülkesine, sonra Androphaglar ülkesinden geçerek, en son Melankhlenoslar ülkesine varılır.

101. — Skythia iki kenarı deniz kıyısı olan bir dörtgen çizer, denize bakan kenarlarının uzunluğu eşittir. Gerçekten İstros'dan Borysthenes'e kadar yaya on günlük yoldur; Borysthenes'den Palus–Maiotis'e kadar gene on gündür ve denizden içeriye doğru, Skythia'nın kuzeyinde oturan Melankhlenosların ülkesine kadar yirmi günlük yoldur. Benim hesabımca, bir günlük yol iki yüz stad demektir. Demek ki Skythia'nın bir uçtan bir uca enlemesine uzunluğu dört bin stad olur. Ve içeriye doğru boylamasına da gene dört bin stad tutar. Bu ülkenin eni boyu işte budur.

102. — Skythler kendi başlarına düz ovada verecekleri bir savaşta Dareios ordusunu püskürtemeyeceklerini anlamışlardı; komşularına elçiler gönderdiler. Bu ulusların başındakiler tam o sırada toplanmış, birbirleriyle danışıyorlardı, böyle hatırı sayılır kuvvetlerin ilerleyişini görüp telaşa düşmüşlerdi. Tauris, Agathyrs, Neuri, Androphag, Melankhlenos, Sauromat, Gelon ve Budin kralları bir araya gelmişlerdi.

103. — Tauris halkının görenekleri şunlardır: Gemileri kazaya uğrayan ve denizde ellerine geçen bütün Yunanlıları Bakire'lerine kurban ederler; bakınız bunu nasıl yaparlar: Bir kurban töreni hazırlarlar ve kafaya sopa indirerek öldürürler. Kimi anlatılara bakılırsa; gövdeyi tapınağın bulunduğu kayadan aşağıya atarlar ve kelleleri kazıkların ucuna geçirirler; öbür anlatılar kelleler için aynı şeyi söylemekle beraber, gövdelerin atıldığını kabul etmezler ve gömüldüğünü söylerler. Taurislilerin kurban sundukları bu tanrı, kendi itiraflarına göre, Agamemnon kızı İphigenia'dır[142]. Savaşta ellerine düşen düşmanların sonu ise şöyledir: Her savaşçı bir kafa kesip evine götürür; uzun bir sırığa geçirir ve kulübesinin üstüne, ta yukarıya, tam dumanın çıktığı yerin tepesine diker; bu nöbetçidir derler, bütün eve göz kulak olur. Geçimleri savaş ve çapuldur.

104. — Agathyrsler pek fazla kadınlaşmış adamlardır; parlak süslere bayılırlar; kadın herkesindir, böylece herkes birbiriyle kardeş olur ve bu genel akrabalık karşılıklı kıskançlık ve kin duygularını kaldırır. Öbür gelenekler bakımından Thraklara yaklaşırlar.

105. — Neurilerin görenekleri Skythlerinki gibidir. – Dareios istilasından bir nesil önce ülkelerini yılanlar kaplamış,

---

142 *Agamemnon kızı İphigenia* hikâyesinin bir başka türlüsünde, Kalkhas tam kızı boğazlayacakken, Artemis, kızın yerine bir dişi geyik koyar, kızı Tauris'e götürürler, orada Artemis tapınağı rahibesi olur (Euripides. *İphigenia Tauris'de*). Herodotos burada onu bir tanrı olarak göstermiştir.

burası daha önce de zaten yılan doluymuş, yurtlarını bırakıp çıkmak zorunda kalmışlar. Kuzeyden küçük bir ordu gibi yenileri inmiş, ülke artık yılanlarla dolmuş, sonunda gidip Budinlerin yanına sığınmışlar. Bana öyle geliyor ki, bunların tümü de gözbağcıydı, Skythlere ve Skythia'da yerleşmiş Yunanlılara bakarsanız, her Neuri yılda bir kez ve birkaç gün için kurt biçimine girer, sonra eski haline dönermiş. Aslında bu lafları şüpheyle karşılarım, ama ısırmazlarmış, bunu söyler, yemin bile ederler.

106. — Androphaglar, insanların en yabanlarıdırlar; ne adalet bilirler, ne yasa; göçerdirler, Skythler gibi giyinirler, ama dilleri ayrıdır ve bütün bu halkların içinde tek insan yiyenler bunlardır.

107. — Melankhlenoslar karalar giyinirler; – adları buradan gelir[143]. Skythlerin geleneklerini uygularlar.

108. — Budinler[144] güçlü ve kalabalık bir ulustur; gözleri parlak, saçları kızıl sarıdır, Gelonos derler, tahtadan yapılma bir kentleri vardır. Kale bedeninin her kenarı otuz staddır ve ağaçtan yapılma yüksek bedenlerdir; evleri ağaçtandır, tapınakları da öyle. Zira tapınakları da vardır. Yunan tanrıları için kurulmuştur. Yunanlılarınki gibi heykeller, sunaklar ve tahta mihraplarla donatılmıştır ve üç yılda bir Dionysos adına kutladıkları bayramda Dionysos törenleri yaparlar. Gelonların asılları Yunandır, ondan böyle yaparlar; deniz kıyısındaki yerlerinden göçtükten sonra Budinlerin yanına gelip yerleşmişlerdir; Yunan ve Skyth karışımı bir dil konuşurlar.

---

143 *Melankhlen*, karalar giyinen anlamınadır.

144 Burada belki de Budinler değil, Gelonlar demek gerekirdi. Sonra gelen bölüm 109'da, Gelonlar, Budinlerin topraklarında yerleşmiş olmalarına rağmen, Herodotos bu iki ulusu açıkça ayırıyor. Bölüm 108 Budinlere değil, Gelonlara uyınaktadır. Ayrıca, bölüm 102'de bu bölgedeki ulusları sayarken Gelonların adını, Budinlerden ayrı olarak anmış ve onları Budinlerden önceye almıştır. Buna göre Gelonları daha önce anlatması gerekirdi. Bundan ötürü bölüm 108'in başındaki adın Gelonlar olarak alınması önerilmektedir.

109. — Budinlerin ne dilleri, ne de gelenekleri böyledir; zira buraların yerlisi olan Budinler göçerdirler ve bütün uluslar içerisinde bit yiyenler bir tek bunlardır; Gelonlar ise toprağı ekerler, buğday yerler, bahçe yetiştirirler; ne görünüşleri, ne de renkleri Budinlere benzer. Bununla beraber Yunanlılar, Budinlere de Gelonos adını verirler, ama yanlıştır. Ülkeleri vadilerden ve ormanlardan oluşur, çeşitli bitkilerle kaplıdır; bitkilerin en bol olduğu vadide çok büyük ve derin bir göl bulunur; bataklık kıyılarında saz yetişir. Burada susamuru, kunduz ve dörtgen burunlu başka hayvanlar tutulur, bunların kürklerini öbür adi kürklerin içine dikerler ve hayalarını dölyatağı hastalıklarına karşı ilaç olarak kullanırlar.

Amazonlar

110. — Sauromatlara gelince, bunlar için söylenenler de şunlardır: Amazonlara[145] ki, Skythler bunlara Oiorpata derler, yani Yunanca karşılığı erkek öldürenler –çünkü Skyth dilinde oior erkek demektir, pata da öldürmek– savaş açan Yunanlılar diye anlatırlar, Thermodon savaşını kazandıktan sonra, canlı olarak yakaladıkları Amazonları üç gemiye doldurup denize açılmışlar; Amazonlar açık denizde erkeklerin üzerine atılıp döve döve öldürmüşler. Ama bir gemi nasıl yönetilir bilmiyorlardı, dümen nasıl tutulur, yelken nasıl kullanılır, kürek nasıl çekilir, haberleri yoktur. Erkekleri öldürdükten sonra rüzgârın ve dalganın önüne katılmışlar. "Dik Bayır" denilen Palus–Maiotis'e varmışlar. Buraları Özgür Skythler toprakları içinde kalır. Amazonlar burada karaya çıkarlar ve ülkenin insanların yaşadıkları bölgesine giderler;

---

145 Kadın savaşçılar topluluğu. Rahat ok atabilmek için sağ memelerini keserlermiş. Trabzon yanında, Thermodon kıyılarında yerleşmişlerdir. Herakles ve Theseus öykülerinde adları geçer. Bunları Herakles Themiskyra'da, Theseus da Attika'da yenmiştir (Decharme, sayfa 138 ve 520). Thermodon şimdiki Terme Çayı'dır, Themiskyra da Terme'dir.

otlayan atlara rastlayınca bunları alıp üstlerine atlarlar ve Skyth topraklarını yağmaya başlarlar.

111. — Skythler başlarına gelene bir anlam veremiyorlardı; bunların ne dillerini anlıyor, ne giyinişlerini tanıyor, ne de kim olduklarını biliyorlardı; nereden çıktı bunlar diye şaşırıp kalmışlardı, bunları genç ve zorlu erkekler sanıyorlardı[146]; sonunda savaştılar; çarpışmadan sonra ölüleri gören Skythler, bunların kadın olduklarını anladılar; aralarında danıştılar ve ne olursa olsun bunları bir daha öldürmemeye karar verdiler. Bakacaklar, görünüşe göre bunlar kaç kişidir? Kendi aralarından ve en gençlerinden o kadar delikanlı ayıracak ve karşılarına onları çıkaracaklardı; bunlar kamplarını gidip kadınların kampının hemen yanına kuracaklar ve kadınların davranışlarına göre davranacaklardı; eğer kadınlar üstlerine yürürlerse savaşa girmeyecekler ve arayı biraz açmakla yetineceklerdi; sonra onlar durunca bunlar da duracak ve kamplarına döneceklerdi. Skythler böyle düşünmüşlerdi, çünkü bu kadınlardan çocukları olsun istiyorlardı.

112. — Delikanlılar aldıkları emri yerine getirdiler. Amazonlar, bunların kendilerine ziyanı dokunmayacağını anlayınca onlara aldırmaz oldular. Delikanlılar her gün çıkıp öbür kampa yaklaşıyorlardı. Onların da Amazonlar gibi at ve silahtan başka bir şeyleri yoktu; onlar da av ve yağma ile yaşıyorlardı.

113. — Öğle vakit olunca Amazonlar şöyle yapmayı âdet edinmişlerdi: Birer ikişer dağılıyorlar ve tabii ihtiyaçlarını gidermek için birbirlerinden ayrılıyorlardı. Buna göre Skythler de öyle yapmaya başladılar. Ve içlerinden birisi bu tek başına kalmış kızlardan birisini yere yatırmak istedi; Amazon, olmaz demedi ve delikanlının kendi gövdesine yaptıklarına karşı öfkelenmedi. Ona bir şey söyleyemezdi, –çünkü ikisi de birbirinin dilinden anlamıyordu– ama işaretlerle ona anlattı

146 *Genç ve zorlu.* Metin, "*aynı yaşta*" diyor. Biz, genç diye aldık.

ki, yarın gene gelsin, bir arkadaşını da getirsin, kendisi de bir başka kız daha getirecekti. Delikanlı döndü, olanı biteni öbürlerine anlattı. Ertesi gün yanına bir arkadaşını alıp gitti; Amazon, yanında bir başka Amazonla beraber bekliyordu. Durumu gören öbür oğlanlar da geri kalan Amazonları insanlaştırmaya koyuldular.

114. — Ondan sonra kamplarını birleştirip beraber yaşadılar. Herkesin karısı, ilk olarak buluşmuş olduğu kızdı. Erkekler kadınların dilini sökememişler, ama kadınlar erkeklerin sözlerini anlamayı başarmışlardı. Birbirleriyle anlaşabildikleri zaman delikanlılar, Amazonlara şöyle dediler: "Bizim ana babalarımız, malımız mülkümüz var. Artık böyle yaşamayı bırakalım; bizimkilerle birleşelim, onlar gibi yaşayalım. Bizim karılarımız olacaksınız, üstünüze başka kadın getirmeyeceğiz." Cevap verdiler: "Biz sizin evlerinizdeki kadınlarla bir arada oturamayız; törelerimiz birbirine benzemez. Sizin kadınlarınız dediklerimizin hiçbirisini yapmazlar; kadın işleri yaparlar, arabalarının içine kapanıp otururlar, ne ava giderler, ne de başka bir yere; onun için biz onlarla anlaşamayız. Ama siz eğer bizleri karı olarak almak ve bize iyi davranmak istiyorsanız, gidip babalarınızı bulunuz, payınıza düşenleri alıp geliniz, burada kendi yasalarımıza göre yaşayalım."

115. — Delikanlıların akıllı yattı, öyle yaptılar. Paylarına düşenleri alıp Amazonların yanına döndükleri zaman, kadınlar şunları söylediler: "Sizleri atalarınızdan ayırdık ve kaç defa mallarınızı yağma ettik, bu olanlardan sonra bu ülkede kalmaktan çekiniyoruz, biraz da ürküyoruz. Bizi mademki karılarınız olarak istiyorsunuz, hep birlikte şöyle yapalım; bu topraklardan gidelim, Tanais'i geçip öbür yanda yerleşelim."

116. — Delikanlılar buna da olur dediler. Tanais'i geçtiler. Tanais'in doğusunda yaya üç günlük yolda bulunan bir ülkeye kadar ilerlediler, burası Palus–Maiotis'den kuzeye

doğru gene üç günlük yaya yol tutuyordu. Buraya geldiler ve buraya yerleştiler, çocukları bugün de burada otururlar. O zamandan beri ve bugün de Sauromat kadınları büyükanneleri gibi yaşarlar. Kocalarıyla beraber ya da kendi başlarına ata binip ava giderler, savaşa girerler ve erkekler gibi giyinirler.

117. — Sauromatlar, Skyth dili konuşurlar, yalnız ta baştan beri birçok yanlış yaparlar, çünkü Amazonlar hiçbir zaman bu dili iyice öğrenememişlerdi. Evlenme konusuna gelince, töreleri şudur: Bir kız, bir düşman öldürmeden evlenemez. Bu yasanın gereğini yerine getirmediği için bekâr olarak ihtiyarlayan kızlar vardır.

118. — İşte Skythlerin habercileri, bütün bu ulusların toplantı halinde bulunan krallarına gönderilmiş oluyordu. İranlılar komşu anakarayı bütünüyle egemenlikleri altına almışlar, Bosphoros Boğazı'na köprü kurdurmuşlar ve bu yana, kendi anakaralarına geçmişlerdi, bunları açıklıyorlardı; Thrakları yenmişler, İstros üzerine köprü atmışlardı, çünkü egemenliklerini bu topraklara kadar yaymak istiyorlardı. "Kenarda durup felaketimize seyirci kalmaktan sakının," diyorlardı. "Hep birlik olup istilacıya karşı ayaklanalım. Kabul etmiyor musunuz? O zaman yenilsek de yenilmesek de, ya topraklarımızı bırakıp gideceğiz ya da eğer gitmezsek, Dareios ile anlaşma yapacağız. Eğer yardımımıza koşmayı kabul etmezseniz, başka ne yapabiliriz? Ayrıca böyle yapmakla kendi başınızdaki tehlikeyi hafifletmiş de olmayacaksınız; İranlılar yalnız bize karşı değil, size karşı da yürüyorlar; bizi köle yapmaları, sonradan sizi rahat bırakmaları için değildir. Gözle görülür bir kanıt ister misiniz? Eğer İranlılar Asya'daki eski köleleştirmenin öcünü almak için yalnız bize karşı sefer açmış olsalardı, buraya gelmeden önce öbür bütün uluslara saldırmazlardı; o zaman, evet, göstermiş olurlardı ki, yalnız Skythlere karşı yürümektedirler, herkese karşı değil. Ama daha anakaraya ayak atar at-

maz, yollarına rastlayan herkesi kendilerine bağladılar. Thrakları saymasak bile, yakın komşularımız Getailere de boyun eğdirmediler mi?"

119. — Saydığım ulusların şefleri Skythlerin önerilerini görüştüler, görüşler ayrıldı; Geloni, Budin ve Sauromat kralları Skythlere yardım etmekten yana çıktılar. Ama Agathyrs kralı, Neuri kralı ve Androphagların ve Melankhlenosların şefleri, Taurisliler, Skythlere cevap verdiler: "Eğer ilk olarak siz İranlılara saldırmış ve düşmanlık örneği vermiş olmasaydınız, şimdiki dileğiniz haklı olabilirdi, o zaman biz de pekâlâ kaderimizi sizinkisiyle birleştirirdik. Ama daha önce siz onların ülkesine atıldınız; tanrının hoşuna gittiği sürece ve bizsiz orada egemen oldunuz. Bugün de sıra İranlılarda, onları da gene aynı tanrı yürütüyor. Biz o zamanlar bu adamlara karşı bir saldırıda bulunmadık; bugün de ilk olarak biz onları öldürmeye kalkmayız. Eğer üstümüze gelirler ve ilk olarak onlar bize saldırırlarsa, bunu onlara yaptırmayız. Ama onlardan bir düşmanlık görünceye kadar yerimizde rahat dururuz; çünkü İranlıların buralara bize saldırmak için geldiklerini sanmıyoruz. Bizce onlar, yalnız ilk saldırıyı yapanlara karşı yürüyorlar."

Skythlerin Savaş Taktiği

120. — Bu sözler Skythlere ulaştığı zaman karar verdiler, mademki komşuları onlarla kader birliği yapmak istemiyorlardı, onlar da açık bir meydan savaşına girmeyeceklerdi, azar azar toprak bırakarak çekileceklerdi; yolları üstündeki kuyuları dolduracak, çeşmeleri tıkayacak, otları biçeceklerdi. İki gruba ayrıldılar. Birinin kralı Skopasis'ti, bu grup Sauromatlarla birleşecekti; eğer İranlılar bunlara karşı yürürlerse Palus–Maiotis boyunca ve Tanais doğrultusunda yavaş yavaş çekileceklerdi, eğer İranlılar uzaklaşırlarsa peşlerine düşeceklerdi. Bu Skopasis grubu daha yukarıda sözü geçen

üç krallıktan birisiydi[147]. Öbür iki krallıktan İdanthyrsos yönetiminde olan büyüğü ile Taxakis'in hükmü altında bulunan üçüncüsü tek ordu halinde toplanmış ve Gelon ve Budinlerle de takviye edilmişti; bu ordu bir gün aralıkla İranlıların önünden yavaş yavaş geri çekilerek toprak bırakacak ve alınmış olan kararları uygulayacaktı. Önce kendilerine yardımı reddetmiş olan devletler yönünde gidecek, böylece onları da savaşa zorlamış olacaktı; mademki kendiliklerinden katılmamışlardı İran'a karşı savaşa, şimdi buna zorlanmış olacaklardı; arkasından bu ordu Skythia'ya doğru geri dönecek ve durumu uygun bulursa, saldırıya geçecekti.

121. — Bu kararlar alındıktan sonra Skythler, Dareios'a karşı yürüdü; en iyi atlılarını keşif için ileriye göndermişlerdi. Çocuklarının ve kadınlarının içlerinde yaşadıkları arabalar ve bu arabalarla birlikte sürüler de ayrılmış, önceden yola çıkarılmışlardı, yalnız kendi yiyeceklerini sağlayacak kadar bölümünü yanlarında bırakmışlardı; durmadan kuzeye doğru çekileceklerdi.

122. — Geri çekilme yolunu ilk olarak bu kervan tutmuştur; bu arada Skytlı keşif yolları üç günlük yolda ve İstros dolaylarında İranlılara rastladılar; öbürleri de onların nerede olduklarını öğrendikleri zaman, İran ordusuyla aralarında bir günlük yol vardı; durdular ve toprak üstünde ne varsa silip süpürdüler. İranlılar, Skyth atlılarını görür görmez peşlerine düştüler, ama öbürleri bir görünüp bir kayboluyorlardı. Sonra iki gruptan birincisinin peşine düştüklerinden, İranlılar doğuya, Tanais'e doğru yürüdüler. Skythler Tanais'i aştılar ve İranlılar da onların peşinden Tanais'i geçtiler. Öyle ki, sonunda Sauromatların ülkesini aşıp Budinlerin ülkesine vardılar.

123. — İranlılar, Skythia içerilerinde Sauromatların ülkelerinde ilerledikleri sürece bir zarar veremiyorlardı, çünkü

---

147 Bölüm 7. Kolaxias, Skythia'yı üç krallığa böler.

her yanları boştu; ama Budinlerin topraklarına girdiklerinde orada tahtadan yapılma kenti buldular; Budinler kenti bırakmışlardı; tek kişi kalmamıştı; kenti yaktılar. Sonra düşmanın peşine düştüler, ama hep uzaktan; ülkeyi geçtiler; önlerine boş stepler çıktı. Bu stepte bir tek insan yaşamaz; Budinlerin ülkesinin kuzeyinde yedi gün öylece uzanır. Stepin üst yanında Thyssageteialar vardır, Maiotislerin topraklarını geçip Palus–Maiotis denilen göle dökülen dört büyük ırmağın kaynakları oradadır. Bunlar Lykos, Oaros, Tanais ve Syrgis ırmaklarıdır.

Hayalet Atlılar

124. — Dareios stepe çıkınca kovalamayı durdurdu ve ordusunu Oaros üzerinde yerleştirdi. Burada tahkimat yaptırdı, aşağı yukarı altmış stad aralıkla sekiz tane büyük kale yaptırdı ki, kalıntıları hâlâ durur, o bu işlerle uğraşırken, kovaladığı Skythler kuzeyden dolanarak yeniden Skythia yolunu tuttular. Büsbütün gözden kaybolmuşlardı. Artık bu hayalet atlıları[148] göremeyen Dareios, yarı yapılmış küçük kaleleri bıraktı ve yön değiştirerek batıya doğru yürüdü, zira Skythlerin batıya doğru kaçtıklarını ve onları orada bulacağını sanıyordu.

125. — Orduyu cebri yürüyüşle götürüyordu. Skythia'ya vardığında bu sefer birleşmiş olan iki Skyth grubu ile karşılaştı. Bunların peşine düştü, onlar ise hep bir günlük aralık bırakarak çekiliyorlardı. Dareios peşlerini bırakmadığı için, Skythler planlarına göre onu kendileriyle birlik olmak istemeyen ulusların ve en başta Melankhlaneialıların üzerine doğru çekiyorlardı. Bu ülkeyi önce kendileri ve onların pe-

---

148 *Hayalet atlılar.* Napolyon'un karşısına çıkan 1812'nin Kazakları Skythlerin mirasçılarıydılar. Coğrafya gerçeği kendini ister istemez kabul ettiriyor.

şinden İranlılar yakıp yıktıktan sonra Skythler bu sefer İranlıları Androphagların toprakları üzerine çektiler; buranın da altı üstüne geldikten sonra İranlıları Neurilere geçirttiler; bunların da keyfini kaçırttıktan sonra Skythler geri çekilme yolunu Agathyrslerin topraklarına yönelttiler. Skythlerin önünden kaçan komşularının halini gören Agathyrsler daha atik davrandılar, Skythlere bir çavuş göndererek, topraklarına girmeyi onlara yasak ettiklerini bildirdiler; eğer girmeye kalkışırlarsa, önce kendileriyle savaşmak zorunda kalacaklardı. Agathyrsler bu haberi gönderdikten sonra sınırlarını korumak üzere yürüyüşe geçtiler; niyetleri istilacıya karşı engel koymaktı. Melankhlenoslar, Androphaglar ve Neuriler üzerlerine İranlılarla birlikte Skythlerin çullandıklarını görmüşler, karşı koymaya kalkışmamışlardı; baştan savurdukları tehditlerini unutmuşlar, sırayla hepsi kuzeyin, barınmak olanağı olmayan boş steplerin yolunu tutmuşlardı. Skythler, Agathyrslerin savunmaları karşısında onların topraklarına girmekten vazgeçtiler; İranlıları Neuris'den sonra kendi öz yurtlarına çektiler.

126. — Ve bu oyun ara vermeden böylece sürüp gidiyordu. Dareios, Skyth kralı İdanthyrsos'a bir atlı ile haber gönderdi: "Ey garip adam, yapabileceğin başka iki şey varken niçin boyuna kaçıyorsun? Eğer kendini bana karşı koyabilecek kadar güçlü sayıyorsan, ona göre davran, kaçmayı bırak, savaşa gir; yok eğer kendini daha aşağı görüyorsan, gene boyuna yürümekten vazgeç; efendine haraç olarak toprak ve su getir, huzuruna çık."

127. — Skyth kralı İdanthyrsos, şu cevabı gönderdi: "İranlı, işte benim kanaatim: Beni hiç kimse ne korkutabilir, ne de önünden kaçmaya zorlayabilir; senden de kaçtığım yok: Şimdiye kadar yapmış olduğum şey, barış zamanında da her zaman yaptığım şeydir. Neden hemen savaşa girmiyorum, onu da sana açıklayayım: Bizim ne kentimiz var, ne de bir tek dikili ağacımız ki, elden gitmesin ya da yakılıp yı-

kılmasın diye korkup hemen savaşa girelim; ama siz eğer ille de savaşmak istiyorsanız, bizim atalarımızın mezarları var; onları bulun, onlara el kaldırın, o zaman görürsünüz mezarlarımız için dövüşüyor muyuz, dövüşmüyor muyuz. Ama daha önce –ve keyfimiz istemediği sürece– sizinle savaşmayacağız. Bu konu bu kadar. Efendilik konusuna gelince, ben yalnız iki efendi tanıyorum; atam Zeus ve Skythlerin kraliçesi Hestia. Ve bir de haraç olarak istediğin ekmek ve su yerine, sana layık olduğun şeyleri göndereceğim; madem ki kendini benim efendim sayıyorsun, senin bu palavrana cevap olarak, ağla diyorum sana." (Skyth dilinde atasözü hükmünde bir deyim.)[149] – Çavuş bu cevabı Dareios'a ulaştırmak üzere ayrıldı.

128. — Efendi sözü Skyth krallarına çok dokunmuştu. Sauromatlarla birlikte Skopasis'in komutası altında kurulmuş olan grup, bir konferansa çağırmak üzere İonialılara gönderildi; bu dediklerim İstros üzerindeki köprüyü koruyan İonialılardır. Geride kalan Skythler de İranlıları artık daha fazla koşturmamaya karar verdiler, bunun yerine yemeğe oturdukları zaman kollayıp onları tedirgin edeceklerdi. Yemek zamanlarını kolluyor ve kararlarını uyguluyorlardı. Skyth atlıları her seferinde İran atlılarını önlerine katıp kovalıyor, ama İran atlıları kendi yaya askerleri üzerinde toparlanıyorlar, yayalar atlıların yardımına koşuyorlardı. Skythler atlıları geriye attıktan sonra, bu sefer yayalardan çekindikleri için kendileri geri dönüyorlardı. Skythler geceleri bile bu çeşitten çıkışlar yapıyorlardı.

129. — İranlıların işine yarayan ve Skythlerin Dareios'un kampına zamanlı zamansız yaptıkları akınları güçleştiren tuhaf bir şey vardı: Bu, eşeklerin anırtısı ve katırların görüntüsüydü. Skyth toprağında eşek ve katır yetişmez, –daha önce

---

149 *Ağla diyorum sana.* Bu sözü, anlama yakın saydıkları atasözleriyle çevirenler de vardır. Biz, aslındakini aldık.

söylemiştim– ve bütün Skythia'da soğuk yüzünden bir tek eşek ya da katır bulunmaz. Tiz eşek anırtıları Skyth atlarını korkutuyordu. Ve çoğu eşek anırtılarını duyan atlar ürküyorlar, solumaya başlıyorlar, kulaklarını dikiyorlar ve çılgınlık belirtileri gösteriyorlardı, çünkü ne böyle bir ses duymuşlar, ne de böyle bir hayvan görmüşlerdi. İşte İranlıların küçük başarıları buydu.

130. — İranlıların tedirginliklerini gören Skythler, onları daha uzun zaman Skythia'da tutabilmek, oradaki günlerini uzatmak ve tam bir yoksulluğa düşürüp acı çektirmek için şöyle bir şey düşündüler: Arada bir kendi sürülerinden birkaçını alıp, çobanlarıyla beraber gizliden kendi elleriyle düşman kampına götürüp bir yerden içeriye salıveriyorlardı. İranlılar ortaya çıkıyor, sürüleri kapıyor, bu sayede canlanıyorlardı.

131. — Dareios birçok defa bu tuzağa yakalandıktan sonra, sonunda kıtlık içine düştüğünü gördü[150]. O zaman Skyth kralları ki, durumu anlamışlardı, Dareios'a bir çavuşla armağanlar yolladılar: Bunlar bir kuş, bir fare, bir kurbağa ve beş tane de oktu. İranlılar, getirene "Bunları göndermekten maksatları nedir?" diye sordular. Ama ona, sadece bunları teslim etmek ve hemen geri dönmek görevi verilmişti; İranlılar, eğer akılları varsa, bu armağanların anlamını kendileri bulup çıkarabilirlerdi.

132. — Bu cevap İranlıları düşündürdü. Dareios, Skythlerin toprak ve su ile kendilerine teslim oldukları anlamında direniyordu. Düşüncesi şuydu: Fare toprak içinde yaşar ve insan gibi toprak ürünleriyle beslenir; kurbağa suda yaşar; kuş tıpkı at gibidir; oklar da silahlarını teslim ettikleri anlamını taşır. Dareios'un ileri sürdüğü düşünce buydu; ama tam bunun karşıtı bir görüş de Magı deviren yedi-

---

150 Dareios'un eline geçen ganimet çok azdı, ordusunu beslemeye yetmezdi. Orada kaldıkça sıkıntı daha da artıyordu. Gene Moskova'da beş hafta dayanabilen Napolyon akla geliyor.

lerden biri olan Gobryas'dan geliyordu; o, armağanların şunu demek istediğini söylüyordu: "İranlılar, eğer kuş olup uçmazsanız, fare olup yerin altına girmezseniz ve kurbağa olup bataklığa atlamazsanız, yurdunuza dönemeyeceksiniz; oklarla vurulup öleceksiniz."

133. — İranlılar armağanları böyle yorumluyorlardı – Bu arada Skythlerin ilk grubu, başlangıçta Palus–Maiotis bölgelerini kollamak ve şimdi de İonialılarla görüşmek görevlerini almış olanı, İstros köprüsünün yanına ulaşmıştı. İonialılara şunları söylediler: "İonialılar, eğer bizi dinlemek isterseniz, biz size özgürlük getirmek için geldik. Bize dediklerine göre, Dareios size bu köprüyü altmış gün için emanet etmiş ve bu süre sonunda gelmezse, bırakıp yurdunuza dönmenizi söylemiş. Şimdi onun dediğini yaparsanız, size bir şey diyemez. Bize gelince, bizim sizinle bir alıp veremediğimiz yok; size verilen gün bitince çıkıp gidiniz." İonialılar bu sözleri kabul ettiler, öbürleri de geriye, öbür Skythlerin yanına dönmek için acele ettiler.

134. — Dareios'a armağanları yolladıktan sonra, Skythlerin yerinde kalan bölümü, yaya ve atlı bir saldırıya geçecek gibi İranlılar karşısında savaş düzeninde sıralandılar. Hepsi yerlerini almıştı ki, bir tavşan geçti: Gören peşine takıldı, saflar karışmış, naralar yükselmişti... Dareios, düşman saflarındaki kargaşalığın nedenini sordu. Tavşan avına çıktıklarını söylediler: "Ya arkadaşlar," dedi yanında duran her zamanki arkadaşlarına, "gerçekten bu adamlar bizi umursamıyorlar ve şimdi anlıyorum ki, Gobryas armağanları doğru yorumlamış. Evet, ben de onların anlamının bu olduğunu görüyorum, bize şimdi bizi buradan kurtaracak akıllıca bir öğüt gerekiyor." O zaman Gobryas cevap verdi: "Ey kral, ben işittiklerime bakarak, bu adamların ele geçmez olduklarını zaten biliyordum; ama buraya geldikten ve onların bizi alaya aldıklarını gördükten sonra daha iyi anladım. İşte ben şöyle düşünüyorum: Gece olunca her zaman yaktığımız bü-

tün ışıkları yakalım; askerimizin en yıpranmışlarını, bir bahane uydurup burada bırakalım, eşekleri de bağlayalım, Skythler İstros'a gidip köprüyü yıkmadan ya da İonialıların felaketimize yol açacak bir oyun oynamalarına zaman bırakmadan gidelim."

Dareios Geri Çekiliyor

135. — Gobryas'ın önerisi buydu. Gece olunca Dareios öyle yaptı. Kaybından zarar görmeyecekleri hasta ve güçsüz askerleri, bir de bütün eşekleri bağlayıp kampa bıraktılar. Eşekleri ve işe yaramazları bırakmaları şundandır; eşeklerin anırtısı duyulacaktı, askerlere gelince, bunlar zaten işe yarar şeyler değildi. Dareios, ordunun sağlam askerlerini alıp Skythlere saldırırken[151], onlar da kampı koruyacaklardı, onlara böyle deniliyordu. Geride bıraktıklarının kafasına bu düşünceyi soktuktan ve açık ordugâhın ışıkları yandıktan sonra Dareios hızla İstros yoluna atıldı. Kendilerini hemen hemen boşalmış bir kampta gören eşekler, her zamankinden daha fazla anırmaya koyuldular ve bu sesleri duyan Skythler de İranlıların yerlerinde olduklarını sandılar.

136. — Gün doğdu. Gözden çıkarılmış ve geride bırakılmış olan askerler, Dareios'un kendilerini harcadığını anladılar. Skythlere bağırıp çağırarak, işaretler yaparak, olup biteni anlatmaya çalıştılar. Skythlerin durumu gören ikinci grubu, yanlarında bulunan Sauromatlar, Budinler ve Gelonlarla birlikte İranlıların peşinden İstros'a doğru atıldılar. İranlılar arasında yaya çoktu, yolu iyi bilmiyorlardı, zaten yol denecek bir yol da yoktu. Buna karşılık Skythler atlıydılar, kestirme yollar biliyorlardı, onun için İranlılarla karşılaşmadan ve onlardan önce vardılar. İranlılar henüz gelmemişlerdi, gemilerine çekilmiş olan İonialılara: "İonialılar," dediler, "size ve-

151 Ağırlıklardan ve hastalardan ayıklanmış birliklerle saldıracaktı.

rilen gün doldu, siz hâlâ burada kalmakla doğruluktan ayrılmış oluyorsunuz. Eskiden sizi burada tutan korkuydu; ama şimdi hemen bu geçidi yıkınız, gönlünüz sevinçli olsun, tanrılara ve Skythlere şükrederek özgürlüğünüze koşunuz. Sizin efendiniz olan adama gelince, biz onu bir daha kimseye sataşamayacak hale getireceğiz."

137. — İonialılar, aralarında konuştular. Khersonesos kıyılarında yaşayanların tyranı olan Atinalı general Miltiades, Skythlerin dediklerini yapıp İonia'yı özgürlüğüne kavuşturmak görüşünü savundu. Miletoslu Histiaios'un[152] düşüncesi bunun tersiydi; ona göre her biri kendi ülkesinde Dareios sayesinde tyran olarak kalabiliyordu. Dareios'un gücü kırılırsa, ne kendisi Miletosluların, ne de öbürleri öbür ulusların başında kalabilirlerdi; bu sitelerin hepsi de tyranlığı kaldırıp demokrasi kurmak sevdasındaydı. Histiaios fikrini söyler söylemez, hepsi de önce Miltiades'in görüşünü kabul etmiş olmalarına rağmen, dönüp bu düşünceye katıldılar.

138. — Bu yolda oy kullanan ve Büyük Kral'dan yana olan görüşe katılanlar, Hellespontos tyranları olan Abydos'dan Daphnis, Lampsakos'tan Hippoklos, Parion'dan Herophantos, Prokonnesos'dan Metrodoros, Kyzikos'tan Aristagoras ve Bizans'dan Ariston'du; Hellespontos'tan olanlar bunlardı; İonialılardan da Khios'tan Strattis, Samos'tan Aiakes, Phokaia'dan Laodamos, Miletos'tan Miltiades'in görüşünü yenmiş olan Histiaios; Aiolialılar arasında belli başlı ad olarak yalnız Kyme'den Aristagoras vardı.

139. — Histiaios'un görüşünü benimseyen şefler bunu sözle ve işle pekiştirmeyi uygun buldular: Köprünün Skythia'ya bakan bölümünü bir ok atımı yere kadar yıkacaklardı, böylece bir şey yapmadan durmak yerine bir şeyler yapıyorlarmış gibi görünecekler, hem de Skythlerin köprüden yarar-

152 *Histiaios.* Burada, sonraki bölümlerde önemli rolü olan bir kişi sahneye giriyor.

lanıp İstros'u geçme düşüncesine kapılmalarını önlemiş olacaklardı; köprünün Skythia'ya bakan bölümünü yıkarken seslenecekler, "İstediğinizi yapıyoruz," diyeceklerdi. Histiaios'un önerisi böylece tamamlanmış oluyordu. Bunun üzerine Histiaios, hepsi adına Skythlere cevap verdi: "Skythler," dedi, "bize iyi bir fikir verdiniz, yapılacak tek şey bu. Bize tutulacak en iyi yolu gösterdiniz, biz de dediklerinizi harfi harfine yapacağız. İşte görüyorsunuz, köprüyü yıkıyoruz ve yıkmak için canla başla uğraşıyoruz, zira özgür olmak istiyoruz. Ama biz bunu yıkarken, siz de düşman ordusunu arayın ve bulunca hem bizim hesabımıza, hem de kendi hesabınıza layık olduğu cezayı verin."

140. — Skythler ikinci defa olarak İonialıların sözlerine kandılar ve İranlıların peşine gittiler; ama onların izledikleri yolu bulmakta yanıldılar. Suç kendilerinindi: Atların otlayabilecekleri otlakları bozmuşlar, kuyuları doldurmuşlardı. Eğer böyle yapmış olmasalardı, onları çabucak bulabileceklerdi. Ama onlara o zaman iyi gelen bu davranış, şimdi kendilerini yanlışa sürüklüyordu. Düşmanı, atlar için taze ot ve su kalmış olan bölgelerde arıyorlardı. Çünkü onların o bölgelerden geçeceklerini sanıyorlardı. Ama İranlılar hangi yoldan gittilerse, o yoldan dönüyorlardı ve böyle olduğu halde İstros köprüsüne gene de zor yetiştiler. Gece geldiler, köprünün yıkılmış olduğunu gördüler, İonialıların kendilerini bırakıp gittiklerini sandılar, dehşet içinde kaldılar.

141. — Dareios'un adamları arasında bir Mısırlı vardı, sesi görülmemiş güçteydi. Dareios bunu İstros kıyısına getirtti, Miletoslu Histiaios'a seslenmesini emretti. Seslendi; Histiaios daha ilk seslenişte kulak kabarttı ve hemen ırmağı aşmak ve köprüyü kıyıya bağlamak için bütün gemileri ordunun emrine verdi.

142. — İranlılar böyle kurtuldular. İranlıları ikinci kez aramakta olan Skythler onları bulamadılar. Söz İonialılara geldi mi, bunların köle olmayanlarını dünyanın en kalleş ve

en alçak adamları sayarlar, köle olanları için de kaçıp kurtulmayı en az düşünen en iyi uşakların bunlardan çıktıklarını söylerler. Skythler İonialılara işte böyle hakaret ederler.

143. — Dareios, Trakya içinde ilerledi. Khersonnesos'ta Sestos'a geldi; gemileri onu Asya'ya geçirdiler; Avrupa'da bıraktığı birliklerini Megabazos adında bir İranlıya emanet etmişti, daha önce de bu adamı bir söylevle yüceltmişti; bir gün nar yiyordu, ilk narı açtığı sırada kardeşi Artabanos, "Nar taneleri kadar çok olmasını istediğin şey nedir?" diye sordu. Dareios buna, "Devletime Yunanistan'ı katmaktansa, Megabazos gibi adamlarımdan bu nar taneleri kadar çok olsun daha iyi," cevabını verdi. Öbür İranlılar önünde bu sözlerin söylenmiş olması büyük şerefti ve seksen bin askerini ellerine teslim etmek üzere işte bu şefi seçmişti.

144. — Bu Megabazos, Hellespontoslulara unutulmaz bir hatıra olarak, tarihe geçecek bir söz bırakmıştır. Bizans'ta bulunduğu sırada, Khalkedonluların kentlerini Bizanslılardan on yedi yıl önce kurmuş olduklarını öğrenmişti; bunun üzerine Khalkedonluların o zamanlar kör olmaları gerektiğini söyledi; gözleri kör olmasaydı, ellerinin altında bu kadar güzel bir yer dururken gidip o kadar güzel olmayan bir yeri seçmezlerdi. – Bu Megabazos, Hellespontos bölgesinde kaldığı sürece, Med egemenliği dışında kalmış olan sitelere de boyun eğdirmiştir.

Libya Olayı – Kyrene'nin Kuruluşu

145. — Megabazos bu işlerle uğraşırken, bir başka önemli harekât da Libya'ya karşı açılmıştı, önce bazı açıklamalar yapacağım ve nedenini sonra söyleyeceğim. – Brauron'da Atinalıların karılarını kaçıran[153] Pelasglar, Argo ge-

---

[153] *Brauron*, Attika'da bir tapınaktır. Pelasgların Atinalı kadınları kaçırmaları Kitap VI. bölüm 138'de anlatılmıştır – Minyailer, Minyas'ın torunlarıydılar, masal bunu Poseidon'un oğlu olarak gösterir.

misi denizcilerinin üçüncü kuşaktan yeğenlerini Lemnos'tan kovmuşlar, onlar da deniz yoluyla Lakedaimon'a gitmişler, Taygetos üzerinde kamp kurmuşlar, ateş yakmışlardı. Bunu gören Lakedaimonlular, birisini gönderip kim olduklarını ve nereden geldiklerini sordular. Habercinin sorusuna verdikleri cevapta, Minyailerden olduklarını, Lemnos'a uğrayıp orada döl bırakan Argo gemisi kahramanlarının torunları olduklarını söylediler. Minyailerin varlığını böylece öğrenmiş olan Lakedaimonlular, birini daha gönderip, ülkelerine niçin geldiklerini ve niçin bu alevleri gökyüzüne doğru yükselttiklerini sordular. Cevap olarak Pelasglardan kaçıp babalarının yurduna geldiklerini söylediler ve böyle yapmaya hakları vardı; Lakedaimonlularla beraber yaşamayı, kamu görevlerinden kendilerine de pay ayrılmasını ve toprak verilmesini istiyorlardı. Minyaileri kendi kendilerinin koymuş oldukları koşullarla aralarına almak, Lakedaimonluların hoşuna gitti. Argo seferine Tyndareos'un oğullarının[154] da katılmış olduklarını unutmamışlardı, onlara karşı böyle davranmalarının asıl nedeni buydu. Minyaileri aralarına aldılar, toprak verdiler ve kabilelere böldüler, Minyailer hemen evlenme bağları kurdular, Lemnos'tan getirmiş oldukları kadınları da başkalarıyla evlendirdiler.

146. — Ama az süre sonra Minyailerin üstlerine bir büyüklük geldi, krallıkta söz sahibi olmak istiyor, tanrıların gücüne gidecek başka istekleri de oluyordu. Lakedaimonlular o zaman bunların tümünü öldürmeye kalktılar. Hepsini yakalayıp hapse attılar. Lakedaimonlular mahkûmları gece öldürürler, gündüz öldürmezler. Tam bu Minyailerin işlerini bitireceklerden, bunların karıları ki, doğumları bakımından yurttaşları ve Sparta'nın ileri gelenlerinin kızlarıydılar, hapishaneye girip kocalarıyla konuşmalarına izin verilmesini iste-

---

154 *Tyndareos'un oğulları*... Kastor ve Pollux. Altın post için Kolkhis'e Argo gemisiyle yapılan sefere katılanlardan.

diler. Spartalılar izin verdiler, çünkü onlardan yana bir ihanet beklemiyorlardı. Hapishaneye girince bakınız ne yaptılar: Üstlerindekileri çıkarıp erkeklerine giydirdiler, kendileri de onların üstündekileri giyindiler. Kadın giyimleri içindeki Minyaileri kadın sanıp dışarı bıraktılar, onlar da çıktılar; bu hile sayesinde kurtuldular ve yeniden Taygetos'a çekildiler.

147. — Gene bu zamanlara doğru Theras ki, Autesion, Tisamenos ve Thersandros yoluyla Polyneikes soyundan iniyordu, gidip bir koloni kurmak için Lakedaimon'dan ayrılmak üzere hazırlık yapıyordu. Bu Theras, Kadmoslular soyundandır, Aristodemos'un oğulları Eurysthenos ve Prokles'in dayıları olur. Bunlar henüz bebek yaştayken, Sparta krallığını Theras, naip sıfatıyla bu çocuklar adına yönetmişti. Ama çocuklar büyüyüp işleri kendi ellerine alınca, bir kere iktidarın tadını tatmış olan ve başkasının hükmü altına girmeye razı olmayan Theras, Lakedaimon'da kalmak istemediğini ve kendi ulusunun yaşadığı yere yelken açacağını söyledi. Bizim Thera dediğimiz adada ki, eskiden Güzel Ada derlerdi, Fenikeli Poikiles oğlu Membliaros soyundan inenler oturuyorlardı. Agenor oğlu Kadmos[155], Europe'nin peşinde giderken bugün Thera dediğimiz adaya da uğramıştı; buraya yanaştıktan sonra, belki site hoşuna gittiği için, belki de bambaşka bir nedenle, Fenikeli kolonlarla birlikte akrabalarından biri olan Membliaros'u da burada bırakmıştı. Theras buraya yanaştığı zaman, bu koloni sekiz nesilden beri –o zamanlar Güzel Ada denilen– bu adada yaşamaktaydı.

148. — Theras'ın Sparta boylarından seçip ayırdığı yol arkadaşlarıyla birlikte yelken açmak için hazırlandığı ada iş-

---

155 Tyr krallarından Agenor'un oğlu. Zeus, boğa biçimine girip Europe'yu kaçırır. Babası, erkek kardeşi Kadmos'u peşine salar. Kadmos, kardeşinin peşinde Boiotia'ya gelir, bir dragon (ejderha) öldürür, dragonun dişleri yere saçılır ve içlerinden silahlı adamlar çıkar, o hepsini geri atar, beşi hariç, öbürlerini öldürür. O beşi Thebai kalesi olan Kadmeia'yı yapmakta ona yardım ederler.

te burasıydı. Burada oturmakta olanları adadan çıkarmak değil, onların arasında ve tam bir anlaşma içinde yaşamak istiyordu. Bu arada Minyailer hapisten kaçmış, Taygetos'a sığınmışlardı. Theras bunları öldürmek isteyen Lakedaimonlulara, "Bırakınız bunları da alıp gideyim," dedi. Böylece bunları öldürmekten kurtulmuş olurlardı. Lakedaimonlular, olur dediler. Otuz kürekli üç gemiyle Membliarosoğullarına doğru yelken açtı. Minyailerin hepsini değil, pek azını götürüyordu, çünkü çoğu Paroreatların ve Kaukonların topraklarına gitmişler, onları atmışlar, altı kola bölünmüşler ve bu çevrede Lepreon, Makistos, Phrixas, Pyrgos, Epion ve Nudion kentlerini kurmuşlardır. Bunların çoğu, zamanımızda, Eleialıların darbeleri altında yok olmuşlardır. – Theras bu adayı koloni haline getirmiş ve kendi adını vermiştir.

149. — Theras'ın oğlu, babasıyla beraber denize açılmak istememişti; Theras'a, kurtlar arasına bir koyun bırakıyorum, sözünü söyleten budur, bu söz üzerine delikanlının adı Oiolykos'a çıkmış ve öyle kalmıştır. Oiolykos'un oğlu Aigeus'tur, büyük bir Sparta boyu olan Aigidlerin adı buradan gelir. Bunlar çocuklarını koruyamıyorlardı, bunun için bir orakle uyarak, Laios'u ve Oidipus'u cezalandıran Erinysler adına bir tapınak yaptılar; o zamandan sonra çocuklarını koruyabildiler. – Aynı şey Thera'da, aynı ailenin torunları olanların da başına gelmiştir.

150. — Hikâyemizin burasına kadar Theralıların söylediklerini Lakedaimonlular da kabul ederler. Bundan sonrasını yalnız Theralılar böyle anlatılar. Aisanios oğlu Grinnos ki, adanın kralı ve bizim Theras'ın torunlarındandır derler, sitesinden getirdiği bir hekatombe* ile Delphoi'ye gitti; yanındaki Theralılar arasında Minyailer soyundan ve Euphemos'un torunlarından Polymnestos oğlu Battos da vardır. Thera kralı Grinnos, Pythia'ya danıştı; o, soruların hiçbirine aldırış et-

* Hekatombe, yüz öküzlük kurban.

meden Libya'da bir kent kurmasını söyledi. "Efendim," diye karşılık verdi Grinnos, "ben artık yaşlandım, ihtiyarlık çöktü üstüme; bu görevi yerine getirmeyi bu delikanlılardan birisine emret." Bu sözleri söylerken Battos'u gösteriyordu. O an için olan bundan ibaretti. Sonra oradan giderken, artık orakli düşündüğü yoktu; Libya neresidir bilmiyordu ve bu kadar esrarlı bir yere kolon göndermeyi gözü yemiyordu.

151. — Bundan sonra Thera'ya yedi yıl yağmur yağmadı; adadaki ağaçlar kurudu, yalnız bir tek ağaç kurtuldu. Theralılar Pythia'ya danıştılar; o gene Libya'nın kolonileştirilmesinden söz etti. Üstlerine çöken felaketten başka türlü kurtulamayacaklarını anladılar, Girit'e elçiler yollayıp sordurdular; acaba Giritliler arasında ya da orada yerleşmiş yabancılar içinde Libya'yı görüp bilen var mı diye. Adayı dolaşırlarken İtanos iline vardılar, orada Korobios adında bir kırmızı bez boyayıcısıyla tanıştılar; bu adam bir yolculuk sırasında rüzgârın kendisini yolundan saptırdığını ve Libya'ya, daha doğrusu Platea adasına[156] gitmiş olduğunu söyledi. Adamı altın gücüyle alıp Thera'ya getirdiler, Thera'dan Korobios'un kılavuzluğunda önce ülkeyi yoklamak üzere az sayıda adam gönderdiler. Korobios'u bu Platea adasında bıraktılar, şu kadar aylık yiyecek verdiler ve olabildiği kadar çabuk Thera'ya dönüp rapor vermek üzere yelken açtılar.

152. — Ama dedikleri zamanda dönmediler. Korobios'un hiçbir şeyi kalmamıştı. İşte o sırada Mısır'a gitmekte olan bir Samos gemisi bu Platea adası üzerine düşmüştü, geminin patronu Kolaios adında birisiydi. Samoslular Korobios'tan olanları dinledikten sonra, ona bir yıl yetecek yiyecek bıraktılar. Kendileri bir an önce Mısır'a varmak üzere açıldılar, ama doğu rüzgârı onları açığa attı. Rüzgâr durmadığı için Herakles direklerinin ötesine kadar sürüklendiler ve Tartessos'a geldiler; şüphesiz onları bir tanrı yürütüyordu, zira

---

156 *Platea adası.* Şimdiki Bomba adası. Trablusgarp kıyılarındadır.

bu ticaret limanı el değmemiş hazinelerle doluydu; bu sayede mallarından büyük kârlar sağlamış olarak dönüyorlardı. O kadar ki, –kazancı ölçüleri aşan Aiginalı Laodamos oğlu Sostratos'u saymazsak– Yunan tacirleri, hiç olmazsa benim bildiğim kadarıyla, böyle bir kazanç daha elde edememişlerdir. Samoslular net kârlarından yüzde on, yani altı talant ayırdılar; bununla Argos kraterosunu örnek tutarak bakır bir vazo yaptırdılar; çepeçevre kabartma Griffon başlarıyla süslenmişti ve bunlar vazonun kenarlarından taşıyordu; ayak olarak her biri yedi dirsek boyunda üç tane tunç kolosla birlikte vazoyu Here tapınağına sundular. Theralılar ve Kyrenelilerle Samoslular arasındaki dostluk ilişkileri, bu Samoslu denizcilerin yardımlarıyla başlamış oldu.

153. — Thera denizcileri, Korobios'u adada bırakıp dönmüşler ve Libya kıyısındaki bir adada kurulacak kolonun temellerini attıklarını bildirmişlerdi. O zaman Theralılar karar verdiler, her ailenin iki oğlundan kura ile seçilecek birisi ve adalarının yedi bölgesinin her birinden ayrılacak şu kadar sayıda kolon göndereceklerdi; kılavuz ve kral olarak da Battos gidiyordu. Elli kürekli iki gemi böylece Platea'ya doğru yelken açtı.

Battos

154. — Theralıların anlattıkları budur; bu hikâyenin geri kalanı için bunların Kyrenelilerle tamamen mutabık olduklarını göreceğiz; ama Battos'un rolü ve yola çıkışı üzerine Kyrenelilerle Theralılar çok değişik şeyler söylerler. İşte Kyrene'de anlatılan: Girit'te bir Oaxos ili varmış, burada Etearkhos adında bir kral hüküm sürüyormuş; kralın bir kızı var, adı Phronime. Kral, kızı için, kaybettiği anasının yerini tutsun diye bir başka kadınla evlenir; ama yeni gelen, Phronime'ye yaptıkları ile üvey ana sözüne gerçekten layık olduğunu gösterir; elinden gelen kötülüğü yapıyor, kızı mah-

vetmek için ne yapacağını bilemiyormuş, o kadar ki, sonunda ahlaksızlıkla suçlamış ve kocasını da buna inandırmış. Baba, karısının iyice fit vermesi sonunda kızına karşı iğrenç bir ceza tasarlamış. Oaxos'da Themison adında Theralı bir tacir varmış, Etearkhos onu çatısının altına almış ve ne derse yapacağına yemin ettirmiş. Yemin ettikten sonra kızına götürmüş, kızı ona vermiş ve götürüp denize atmasını emretmiş. Themison, kendisinden kalleşlikle yemin aldığı için tiksinti duymuş. Etearkhos'la ilişkisini kesmiş ve işin içinden çıkabilmek için şöyle yapmış: Kızı alıp denize açılmış, Etearkhos'a verdiği yemini yerine getirmiş olmak için kızı dalgaların arasına atmış, ama kız iplerle bağlıymış, tekrar çekip yukarı almış. Sonra kızla beraber Thera'ya gitmiş.

155. — Phronime, Thera'da hatırı sayılır yurttaşlardan Polymnestos'un evine geçti ve onun zevkine hizmet etmeye başladı. Aylar geçti, bir oğlu oldu; çocuk kekeliyor, zorlukla konuşuyordu. Kyreneliler ve Theralılar da adının Battos olduğunu söylerler; ama bana kalırsa asıl adı başkaydı, Battos adını Libya'ya gittikten sonra aldı, kendisine Delphoi'de verilen ve kendisinin de yerine getirdiği görev nedeniyle bu lakap verilmiştir. Libya dilinde krala Battos denir ve bana öyle gelir ki, Pythia Libya dilini kullanmış ve bu adı ona bir ön görev olarak o vermiştir, çünkü onun Libya kralı olacağını biliyordu. Büyüyüp erkek sırasına girdiği zaman, Delphoi'ye gidip kekemeliği üzerine danışmış ve Pythia, sorularına şöyle cevap vermişti:

Battos, buraya sesin için geliyorsun,
Apollon ister ki adımların, çayırları bereketli Libya'ya
Bir gün koyun sürüleri götürsün.

Yunanca söylemiş olsaydı, "Kral, buraya sesin için geliyorsun..." diyecekti. Battos: "Tanrım," diye karşılık verdi, "ben buraya dilimdeki aksaklık için geldim, sen ise benim

soruma aldırış etmiyorsun. Benden olmayacak şeyler istiyorsun, Libya'yı kolonlaştır diyorsun. Ben bunu neyle yaparım? Kiminle yaparım?" Bu çıkışlara karşı başka bir orakl verilmedi. Rahibe deminki sözleri tekrar ederken, o sözünü bitirmesini beklemeden çıktı ve Thera'ya döndü.

156. — Ama arkasından hem kendisi, hem de adada oturanların tümü tanrının öfkesine çarpıldılar. Ve başlarına çöken felaketin nedenini bilmediklerinden, Delphoi'ye adamlar gönderip danıştılar. Pythia cevabında, Battos'la beraber gidip Libya'da Kyrene'yi kursunlar, o zaman talihlerinin döndüğünü göreceklerdir dedi. Theralılar, Battos'u elli kürekli iki gemiyle yolladılar. Kolonlar Libya'ya doğru açıldılar, ama ne yapacaklarını bilemediklerinden Thera'ya geri geldiler. Thera'da onları karaya çıkmaya bırakmadılar, gemileri yanaştırmadılar ve geriye, oraya gitmelerini emrettiler. Baktılar ki olmuyor, geri döndüler ve daha önce de söylendiği gibi, Libya kıyılarının yakınındaki Platea adasını açtılar. Bu adanın şimdiki Kyrene ili kadar büyük olduğu söylenir.

157. — Adada iki yıl kaldılar, durumları düzeleceğe benzemiyordu, içlerinden birini orada bırakıp, hepsi de Delphoi'ye doğru denize açıldılar. Oraklin yanına vardıklarında sorularını sordular; Libya'ya gitmişler, ama talihleri düzelmemişti. Bunun üzerine Pythia şu cevabı verdi:

Çayırları bereketli Libya toprağı
Ben, ki orayı gördüm, ama sen görmediğin halde
Benden daha iyi biliyorsun, doğrusu bu hayran kalacağım bir mucize.

Bu cevabı alan Battos ve arkadaşları geri döndüler; zira besbelli tanrı onları isteğini yerine getirmiş saymıyordu ve kolon kurmak için asıl Libya toprağına girmeleri gerekiyordu. Platea adasına geri döndüler, orada bırakmış oldukları

arkadaşlarını aldılar, adanın karşısına düşen Libya topraklarına çıktılar, buranın adı Aziris'ti, iki yandan ağaçlıklı iki koyakla korunan ve bir ırmakla sulanan bir yerdi.

158. — Burada altı yıl kaldılar; yedinci yıl Libyalılar, sizi daha iyi bir yere götüreceğiz, diye üstlerine düştüler ve sonunda oradan gitmeye karar verdiler. Libyalılar bunları böylece göç ettirdiler ve batıya doğru götürdüler. Topraklarının en güzel yerini Yunanlılara göstermemek için yürüyüşü güneşe göre düzenlemişlerdi ve orası gece geçilmiş oldu. Oranın adı İrasa'dır. – Yunanlıları Apollon Çeşmesi denilen bir kaynağa götürdüler, "Yunanlılar," dediler, "işte size uygun bir yer, burada gökyüzüne delikler açılmıştır."

159. — Koloninin kırk yıl başında kalan kurucusu Battos'un sağlığında ve oğlu, on altı yıl hüküm süren Arkesilaos zamanında, Kyreneliler koloninin ilk kurulduğu zamandan daha kalabalık değildiler. Ama Mutlu Battos dedikleri üçüncü kral zamanında, Pythia'dan esinlenen Yunanlılar, her bölgeden kalkıp Kyrenelilerle beraber yaşamak üzere Libya'ya geldiler; çünkü Kyreneliler onlara yurtlarında toprak gedikleri veriyorlardı. Pythia'nın o zamanlar vermiş olduğu orakl şuydu:

Her kim Libya topraklarından payını
Almakta gecikirse, diyorum ki, pişman olacaktır.

Böylece Kyrene'de bir kalabalık toplanmış oldu; ama çevredeki Libyalılar, topraklarından geniş parçaların budandığını görüyorlardı; krallarının ki, adı Adikran'dı, Kyreneliler her şeyini elinden almışlardı, yapmadıkları hakareti bırakmıyorlardı, o da Mısır kralı Apries'e haber gönderdi, halkı ile birlikte kendisine teslim olduklarını bildirdi. Apries kuvvetli bir ordu kaldırdı, Kyrene'ye karşı gönderdi. Kyreneliler savaşmak üzere ülkelerinden çıkıp İrasa denilen yere, Thestis pınarının yanına gittiler; savaşı kazandılar. Mısırlılar

ki, o zamana kadar Yunanlılarla hiç karşılaşmamışlardı ve işlerini ters tutuyorlardı, parça parça oldular; o kadar ki, içlerinden pek azı Mısır'a dönebildi. Mısırlıları Apries'ten ayıran nedenlerden biri de budur[157].

160. — Bu Battos'un bir oğlu oldu, Arkesilaos, kral olur olmaz kardeşleriyle bozuştu; onlar da Kyrene'den çıktılar, Libya'nın başka bir yerine gittiler ve kimseye danışmadan kendi bildiklerine göre, o zamandan beri ve şimdi de Barka diye anılan kenti kurdular[158]; bu arada Libyalıları Kyrenelilerden ayırmaya çalışıyorlardı. Arkesilas onlara uyup ayaklanan Libyalılar üzerine sefer açtı; Libyalılar korktular, doğu yanlarındaki komşularının yanına kaçtılar. Arkesilaos peşlerini bırakmadı; ama kaçanlar Libya'da, Leukon'da peşlerinden gelen düşmana saldırma zamanının geldiğine hükmettiler. Ve savaş Kyreneliler için yıkım oldu, yedi bin kişi kaybettiler. Bu kıyımdan sonra, bir gün hastalanan ve uyku ilacı alan Arkesilaos'u, erkek kardeşi Learkhos boğup öldürdü. O da Arkesilaos'un karısı Eryxo'nun kurduğu tuzağa düşüp öldü.

161. — Arkesilaos'un yerine oğlu Battos geçti; topal ve pek çevik sayılmazdı. Talihleri ters dönmüş olan Kyreneliler, Delphoi'ye adam gönderip danıştılar, işlerini nasıl yönetsinler diye sordular. Pythia, Arkadia'daki Mantineia'dan bir yönetici getirtmelerini bildirdi. Kyreneliler, Martineialılardan böyle birisini istediler, onlar da yurttaşlarının ileri gelenlerinden Demonax adında birisini gönderdiler. Bu bilge, Kyrene'ye geldi, durumu inceden inceye gözden geçirdi; önce Kyrenelileri üç kabileye ayırdı, şöyle: Birine Theralıları ve kentin çevresinde oturanları koydu, öbürüne Peloponezlileri ve Giritlileri, üçüncüsüne de adalardan gelme bütün Yunanlıları koydu; kutsal toprakları ve dinsel görevleri kral Bat-

157 Kitap II. bölüm 161'e bakınız.

158 *Barka.* Kyrene'nin batısında. İkisi de Kyrenaika'dadır.

tos'a bırakıp, eskiden kralların elinde bulunan bütün hakları halka verdi.

162. — Battos'un krallığı süresince durum böyle gitti. Ama oğlu Arkesilaos zamanında, politik görevler konusunda büyük karışıklıklar çıktı. Topal Battos ile Pheretime'nin oğlu olan Arkesilaos, Demonax'ın getirmiş olduğu düzene katlanamayacağını ilan etti ve atalarının haklarını geri almak istedi. Başaramadı ve Samos'a sürgün gitti, annesi ise Kıbrıs'ta Salamis'e çekildi. O sıralarda Salamis'e Euelthon egemendi ki, şimdi Korinthos hazinesinde duran göz alıcı buhurdanlığı Delphoi'ye sunan odur. Pheretime, ondan oğlunu ve kendisini Kyrene'ye geri götürmek üzere bir ordu istedi. Euelthon ona ordudan başka her istediğini veriyordu, kadın onun armağanlarını kabul ediyor, "Bunlar çok güzel, ama en güzeli istediğim askerleri vermesidir," diyordu. Her armağan alışta bu sözleri tekrar ediyordu, bir gün Euelthon ona altından bir kirmen ve (yünüyle beraber) bir öreke gönderdi ve her zamanki sözlerine karşı da "Kadın kısmına armağanın böylesi yaraşır, ordu pek o kadar yaraşmaz," dedi.

163. — Bu arada Arkesilaos, Samos'ta herkesi Libya'ya çağırıyor, toprak vereceğini söylüyordu. Başına epeyce bir kalabalık topladı, Delphoi'ye doğru yelken açtı, Kyrene'ye inmek için orakle danışacaktı. Pythia şöyle cevap verdi: "Loxias size Kyrene krallığını dört Battos ve dört Arkesilaos, sekiz insan nesli süresi için veriyor; sonrası için elinizde tutmaya kalkışmanız tavsiye edilmiyor. Sen evine dön ve rahat dur. Eğer fırını amphora ile dolu bulursan, amphoraları pişirtme, dışarıdaki rüzgâra ver; eğer fırını yakarsan, su duvarı içerisine girme; yoksa hem sen ölürsün, hem de seninle beraber en güzel boğa ölür."

164. — Pythia'nın Arkesilaos'a cevabı bu olmuştu. O, yanındakilerle birlikte Kyrene'ye çıkarma yaptı, iktidarı geri aldı, ama orakli unuttu; düşmanlarından sürgünün öcünü almayı kuruyordu. Bunlardan birileri ülkeyi bırakıp gitmiş-

lerdi; öbürlerini Arkesilaos yakaladı, öldürsünler diye Kıbrıs'a yolladı; ama bunlar Knidos yalılarına düştüler, Knidoslular bunları kurtardılar ve Thera'ya gönderdiler. Kyrenelilerin bir bölümü de büyük bir kuleye sığınmıştı, bu kule sahipliydi, Aglomakhos kulesi denirdi. Arkesilaos kulenin çevresine odun yığdırdı ve ateşe verdi. Ve bundan sonra aklı başına geldi, Pythia'nın yapma dediği buydu, ona eğer fırını amphoralarla dolu bulursan, amphoraları pişirtme demişti. O zaman Kyrene'ye girmekten vazgeçti, oraklin haber verdiği ölümden korkuyordu ve o ünlü su duvarının da Kyrene'yi sulayan ırmak olduğunu sanıyordu. Karısı, Barkalıların kralı Alazeir'in kızıydı, aynı zamanda akrabası oluyordu. Onun için kaynatasının yanına gitti. Onun geldiğini haber alan Barkalılar, buraya sığınmış olan Kyrenelilerle birleşerek Arkesilaos'u ve onunla birlikte Alazeir'i, kentin meydanında öldürdüler. Oraklin emrine bilerek ya da bilmeyerek uymamış olan Arkesilaos, böylece canından olmuştu.

165. — Arkesilaos, Barka'da kendi ölümünü hazırladığı sırada anası Pheretime, oğlu adına işleri yönetiyordu, her işe el koymuştu ve meclis toplantılarında hazır bulunuyordu. Oğlunun Barka'da öldüğünü duyunca kaçıp Mısır'a sığındı. Arkesilaos'un Kyros oğlu Kambyses'e yapmış olduğu hizmetlerin karşılığını görebilirdi; Kyrene'yi Kambyses'e veren ve kendi rızasıyla kendini haraca bağlatan bu Arkesilaos'tu. Mısır'a gelen Pheretime, Aryandes'in ocağına düştü, yalvarıp yakardı, oğlunun başına gelenleri Medlere karşı beslediği dostluk duygularına bağladı, öcünün alınmasını istedi.

166. — Bu Aryandes, Kambyses'in Mısır'ın başına geçirttiği validir. Sonradan kendini Dareios ile bir tutmaya kalktığı için canından olan adam budur. Dareios, egemenliğinin bir anısı olarak, başka hiçbir kralın bırakmadığı bir şey bırakmak istiyordu, Aryandes bunu duymuş, gözüyle de görmüş ve Dareios'un yaptığını yapmaya kalkışmış, cezasını bulmuştu. Dareios altın parçaları erittiriyordu, maksadı da-

ha safı olamayacak kadar saf altından yeni bir para bastırmaktı; Aryandes, yönetimi altındaki Mısır'a aynı şeyi gümüşle yaptırdı; bugün bile en saf gümüş para Aryandes parasıdır. Ama Dareios haber aldı, ona olmadık bir suç yükledi; isyanla suçladı ve öldürttü.

167. — Aryandes, hikâyemizin geçtiği dönemde Pheretime'ye acıdı ve Mısır'ın bütün kara ve deniz kuvvetlerini emrine verdi; kara ordusunun başına Maraphlardan Amasis'i, donanmanın başına da Pasargad soyundan Badres'i geçirdi[159]. Ama bu kuvvetleri yola çıkartmadan önce, Barka'ya bir çavuş gönderip Arkaselios'u öldürenin adını sordurdu. Barkalılar sorumluluğun hepsinde olduğunu, çünkü Arkesilaos'un kendilerine yapmadık kötülük bırakmadığını söylediler. Aryandes bu cevap üzerine orduyu, Pheretime de beraber, yola çıkardı. Paravan olarak kullanılabilecek bir bahane de bulmuştu, ama bence bu seferin gerçek amacı Libyalıları boyunduruk altına almaktı. Libyalılar çok dağınık topluluklar halindeydiler, Büyük Kral'a bağlı olanları pek azdı, çoğu Dareios ile alay ederdi.

Libya Ulusları

168. — Libyalıların yerleşme durumu şöyleydi: Mısır'dan sonra ilk olarak Adyrmakhidler gelir; hemen bütün görenekleri Mısırlılarınki gibidir, ama Libyalılar gibi giyinirler. Kadınları ayak bileklerinin ikisine de bakır halka takarlar; başlarının üstünden sık bir saç kümesi taşar; eğer arasında bit bulurlarsa, bu parazitleri ısırır ve tükürürler. Böyle bir göreneği olan tek Libya halkı bunlardır. Bir de evlenme çağına gelen kızları krala sunarlar; kral istediğinin kızlığını alır; bu görenek de yalnız bunlarda var. Adyrmakhidler, Mısır ile Plynos limanı denilen yer arasında kalan bölgeyi tutarlar.

---

159 *Maraphlar* ve *Pasargadlar*, İran kabileleri (Kitap I. bölüm 125).

169. — Bunların komşuları Giligamlardır, batı yönünde Aphrodisias adasına kadar olan yerlere dağılmışlardır. Kyrenelilerin açmış oldukları Platea adası bu aradadır ve yalı boyunda Menelaos limanı ile Aziris vardır, Kyreneliler orada da oturmuşlardır. Silphium tarlaları buradan başlar ve Platea adasından Syrtis'e kadar uzanır. Bu halkların töreleri bundan öncekiler gibidir.

170. — Giligamlardan sonra batı yönünde Asbystler gelir; Kyrene'nin güneyinde otururlar; bu Asbystlerin denize kapıları yoktur, yalı boyu Kyrenelilerdedir. Libya'da yaşayan halklar içerisinde dört atlı arabayı en çok bunlar kullanırlar. Törelerinin büyük bölümü Kyrenelilerden alınmadır.

171. — Gene batı yönünde Asbystlerin sınır komşuları Auskhislerdir; Barkaların güneyine düşerler ve Euesperides bölgesinde denize kapıları vardır. Auskhis topraklarının ortasında Bakalesler otururlar, pek kalabalık değildirler, Barka ülkesinin Taukhira ili yanında deniz kıyısına çıkarlar. Giyinişleri Kyrene'nin güneyinde yaşayan halklarınki gibidir.

172. — Bu Auskhislerin batısında Nasamonlar otururlar, kalabalık bir halktırlar, yazın sürülerini deniz kıyısında bırakıp içerilere, Augila vahasına gider hurma devşirirler; çünkü orada hurma ağacı çoktur ve dalları yemişle yüklüdür. Nasamonlar çekirge de avlarlar, güneşte kurutur, sonra döverler ve elde ettikleri çekirge tozunu süte karıştırıp içerler. Kadın konusuna gelince, her birinin birçok karısı vardır; aşağı yukarı Massagetlerde olduğu gibi ortak kullanırlar; önlerine bir değnek diker, sonra çiftleşirler. Bir Nasamon ilk karısını aldığı zaman, genç kadın ilk geceyi davetlilerle geçirir, gelenek bunu gerektirir, o gece birinden öbürüne hepsiyle çiftleşir; her biri çiftleştikten sonra kıza bir armağan verir, o da onu çeyizine katar. Yemin ve kehanet konusunda ise şöyle yaparlar: Kendi içlerinden yetişmiş en iyi ve en doğru adamlar için dua ederler; ellerini onların mezarları üzerine koyup ant içerler. Kehanet için de gene eskilerin mezarları-

na gidip danışırlar; dua eder ve mezarın yanında yatarlar; rüyalarında ne görürlerse, öyle davranırlar. Yemin adağı olarak her biri öbürüne kendi eliyle bir içki içirir; eğer o anda elleri altında bir sıvı yoksa yerden biraz toz alır, birbirlerine onu yalatırlar.

173. — Nasamonların yakınında, şimdi artık izleri kalmamış olan Psyllilerin ülkesi uzanır; bunların hepsi şöyle ölmüşlerdir: Yakıcı Notos rüzgârı sarnıçlarını kurutmuştu; Syrtis'in içerilerinde olan ülkenin hiçbir yerinde su yoktu. Toplanıp danıştılar ve Notos'a karşı savaşmaya karar verdiler. (Libyalıların dediklerini diyorum.) Kumların ortasına vardıkları zaman Notos, bora halinde esnemeye başladı ve toz kasırgaları kaldırarak hepsini gömdü. Onlar ortadan kaybolduktan sonra topraklarını Nasamonlar aldılar.

174. — Daha güneyde, bu ulusların sınırındaki yaban hayvanları ülkesinde Garamantlar yaşarlar, insanları gördüler mi kaçarlar, ilişki kurmazlar; savaş için silahları yoktur ve kendilerini savunmasını bilmezler.

175. — Bu anlattıklarım, Nasamonların güneyinde kalanlardır, batı yönünde ve deniz kıyısında Maklar vardır; enselerini tepelerine kadar kazırlar, yalnız tepede saç bırakırlar, iki yandaki saçları da dibinden keserler. Savaş konusunda, Struthion dedikleri kocaman kanatsız serçelerin* derisinden kalkan yaparlar. Ülkelerinin içinden akan Kinyps ırmağı, Kharitler tepesi denilen yüksek bir yerden gelip denize dökülür. Bu Kharitler tepesi sık ağaçlıktır, oysa yukarıda sayılan öbür Libya ülkeleri çıplaktır; denizden iki stad içerdedir.

176. — Makların komşuları Gindanlardır, kadınları ayak bileklerine deri halhal takarlar. Nedeni; galiba bunların her birini bir dostu takıyor; bunların en çoğunu takan en gözde kadın sayılıyor, daha çok erkeği baştan çıkarmış oluyor.

---

* Devekuşu.

177. — Gindanların ülkesinden denize doğru uzanan burun, yalnız lotos yemişi ile beslenen Lotophagların yurdudur. Bu yemiş, sakız ağacının yemişi büyüklüğünde olur ve hemen hemen hurma kadar da tatlıdır. Lotophaglar bundan bir çeşit şarap da çıkarırlar.

178. — Deniz kıyısında Lotophaglardan sonra Makhlyesler gelir, bunlar da lotos yerler, ama bir öncekiler kadar değil. Bunların yurdu Triton adındaki büyük ırmağa kadar uzanır, bu ırmak büyük bir göle, Tritonis Gölü'ne dökülür[160]; bu gölde Phla adında bir ada vardır ve Lakedaimonlulara bu adaya yerleşmelerini bir orakl emretmiştir, öyle derler.

179. — Bu göl konusunda bir de şu hikâye anlatılır: Jason, Pelion eteklerinde Argo gemisini yapıp bitirdikten sonra, içerisine hekatombe ile beraber tunçtan yapılma bir üçayak da koydu ve Delphoi'ye gitmek üzere Peloponez'i dolandı. Malea Burnu yakınına geldiği zaman kuzey rüzgârlarına yakalandı ve rüzgâr onu Libya kıyılarına doğru attı. Karayı görmeden önce Tritonis Gölü yakınlarındaki sığlıklara düştü, buradan nasıl kurtulacağını bilemedi. O zaman diyor hikâye, karşısına Triton çıktı; Jason'a üçayağı kendisine verirse ona geçidi göstereceğini ve denizcileri bir zarar görmeden geri göndereceğini söyledi. Jason razı oldu; Triton kum sığlıklarından çıkmak için tutulması gereken yolu gösterdi ve üçayağı kendi tapınağına koydu ve bu üçayak üzerinde bir orakl söyledi: Jason'un yol arkadaşlarına açıkça bildirdi, Argo denizcilerinin torunlarından biri üçayağı kaldırdığı zaman, Tritonis Gölü'nün çevresinde yüz Yunan kentinin ortaya çıkacağını söyledi. Alın yazısı böyleydi. Bu bölgede oturan Libyalılar bu öngörüyü haber almışlar ve üçayağı saklamışlardır.

---

160 *Tritonis Gölü.* Tunus'un güneyinde, Gabes Körfezi'nin batısındaki Şat el Cerid.

180. — Makhlyeslerin komşuları Auseialardır. Bundan öncekilerle beraber Tritonis Gölü kıyılarında otururlar, ikisi arasında Triton sınır çizer. Makhlyesler saçlarını enselerine doğru, Auseialar alınlarına doğru uzatırlar. Yılda bir yapılan Athene bayramında bu ülkenin kızları iki kampa ayrılır, taş ve sopayla dövüşürler; böylece bizlerin Athene dediğimiz yerli tanrıçayı dedelerinden kalma geleneklerle kutladıklarını söylerler. Aldıkları yaralardan ölen kızlara yalancı bakire derler. Her yıl savaşa gönderilmeden önce, hep birlikte bir güzellik kraliçesi seçerler, başına deriden ve Korinthos örneğine göre yapılmış bir savaş başlığı ve baştan aşağı bir Yunan zırh takımı giydirirler, sonra bir arabaya koyup gölün çevresinde dolaştırırlar. Yunanlılar oraya gelip yerleşmeden önce bu kızları nasıl giydirirlerdi, bir şey diyemeyeceğim, belki de Mısır zırhları giydiriyorlardı; zira bence kalkan ve savaş başlığı Yunanistan'a Mısır'dan geçmiştir. Athene'nin, Poseidon ile Tritonis Gölü'nün kızları olduğunu iddia ederler, sonra babasına darılmış da gidip Zeus'e sığınmış, o da onu evlat edinmiş, öyle anlatırlar. Bunlarda kadın herkesindir; bir arada yaşamazlar ve hayvan gibi çiftleşirler. Bir kadın, yavrusunu doğumuna kadar taşır, doğumdan sonra iki ay beklenir, sonra erkekler bir araya toplanırlar, çocuk hangisine benziyorsa, o adam çocuğun babası sayılır.

181. — Deniz kıyısındaki Libya göçebelerini söyledik; güneyde toprağın içeri bölgelerine doğru, Libya'nın büyük yaban hayvanlarının bulundukları yerler gelir; bu yaban hayvanları yatağından sonra da Mısır Thebai'den Herakles direklerine kadar uzanan kumluk bölge gelir. Bu çölde her günlük yürüyüşten sonra, tepelerde iri tanelerin birbirine yapışmasından oluşmuş tuz bloklarına rastlanır, her tepede bu blokların tam ortasından tatlı ve serin bir su fışkırır; bu kaynakların başında, yaban hayvanlar bölgesinden sonra başlayan çölün sınırında yaşayan son insanlar otururlar. Thebai'den başlayarak ilk onuncu günde Ammonlara rastlanır, ta-

pınakları Thebai Zeus'ü tapınağını andırır; zira daha önce de söylemiş olduğum gibi, Thebai'deki Zeus heykeli de koç başlıdır. Bunların ayrıca bir özel pınarları vardır, suyu gün doğarken ılık, pazar zamanı oldukça serin, gün ortasında çok soğuk olur; bahçeleri o zaman sularlar; gün inerken yavaş yavaş ılınmaya başlar, gün batana kadar böyle gider, o anda ılık olur. Daha bitmedi: Gece yarısına kadar ısınmaya devam eder, gece yarısı olunca taşan su gibi kaynar. O zaman geçtikten sonra seher vaktine kadar soğur; bu kaynağa Güneş Pınarı denir.

182. — Ammonlardan sonra hep kumluk bölgeden geçerek, bir on gün daha sonra Ammonların ülkesindekine benzer bir tuz tepesine rastlanır; burada da su ve insan topluluğu vardır; buraya Augila denir; mevsiminde Nasamonların hurma toplamaya geldikleri yer burasıdır.

183. — Augila'dan sonra gene bir on gün daha, yeniden bir tuz tepesi ve su, bundan öncekindeki gibi pek çok hurma ağacı. Burada Garamantlar denilen insanlar yaşarlar, önemli bir ulustur, tuzun üzerine toprak getirir yayarlar ve toprağı ekerler. Yaya otuz gün uzaklıktaki Lotophagoslar ülkesine giden en kısa yol bunların kabileleri arasından geçer, buralarda meraklı bir şeye daha rastlanır, bu da otlarken geri geri giden öküzlerdir. Geriye doğru otlamaları şundandır: Boynuzları ileriye dönüktür; bundan ötürü otlamak için geriye doğru giderler, ileri doğru otlayamazlar, çünkü boynuzları yere takılır. Başka öküzlerden farkları yoktur, yalnız bu ayrıntı ve derilerinin kalınlığı ve pürtüklü oluşuyla ayrılırlar. Bu Garamantlar, mağaralarda yaşayan Ethiopialıları dört atlı arabalarla kovalarlar; zira bu mağara Ethiopialıları koşudan yana dünyanın ya da hiç olmazsa bize bunları anlatanların ayağına en çabuk olan insanlarıdırlar. Mağara adamları yılan, kertenkele ve bu cinsten sürüngenlerle beslenirler. Konuştukları dil başka dillerin hiçbirisine benzemez; yarasalar gibi kısa sesler çıkarırlar.

184. — Garamantlardan sonra gene on günlük bir ara, bir başka tuz tepesi ve su, burada da Atarantlar denilen insanlar otururlar; yeryüzünde adları olmayan, bizim bildiğimiz bir bunlar vardır; kabilenin adı Atarantes, ama kişilerin adı yok. Güneş üzerlerinden geçerken lanetler savururlar, en bayağı cinsten küfürler yağdırırlar, çünkü o, sıcaklığı ile toprağı ve insanları mahveder. – Arkadan bir on gün daha, sonra bir başka tuz tepesi ve su bulunur, burada da insanlar yaşarlar. Bu tuz tepesinin arkasından Atlas adındaki dağ gelir. Her yanı sarp ve sivri bir dağdır, o kadar yüksektir ki derler, tepeleri görülemez; doruğunu saran bulutlar, gerçekten, yaz kış dağılmazlarmış. Yerliler bunun bir gökyüzü direği olduğunu söylerler[161]. Yerliler adlarını bu dağdan almışlardır; gerçekten bunlara Atlantlar denir. Canlı bir şey yemezler ve rüya görmezler.

185. — Bu kum çizgisi üzerinde yaşayan kabilelerin adlarını buraya kadar verebildim; daha ötesini bilmiyorum. Bu kumluklar Herakles direklerine, hatta daha öteye kadar uzanırlar ve onar günlük aralıklarla tuz yatakları ve insan toplulukları bulunur. Bütün bu kabileler tuz kristallerinden kulübe yaparlar; çünkü Libya'nın bu bölümüne yağmur yağmaz; yağmur yağsaydı tuz bloklarından yapılmış olan duvarlar ayakta kalamazlardı. Burada çıkarılan tuz bazen beyaz olur, bazen kırmızıya çalar. Bu kumlukların ötesinde, güneye, yani Libya'nın merkezine doğru ülke çöldür, su yoktur, yaban hayvan yoktur, yağmur, orman yoktur, herhangi bir yaşlıktan yoksundur.

186. — Mısır'dan Tritonis Gölü'ne kadar Libyalılar göçebedirler; yedikleri et, içtikleri süttür. Mısırlılar gibi onlar da kesinlikle inek yemezler, domuz beslemezler. Kyreneli

---

161 *Bir gökyüzü direği.* Atlas mythinin çeşitleri vardır. En yaygın olan anlatıya göre Atlas, bir tanrı ya da titandır. Gökyüzünü omuzlarında taşır ve eksenini döndürür. "*Axem umero torquet stellis ardentibus aptum.*" (Virgile, *Enéide* IV. 482).

kadınlar bile, Mısırlı İsis'in etkisiyle inek yemeyi yakışık almaz sayarlar; bu tanrıça onuruna oruç tutar, bayram yaparlar; Barkalı kadınlar inek yemedikleri gibi, domuz da yemezler.

187. — İşte bu ülke böyledir. Ama Tritonis Gölü'nün batısındaki Libyalılar artık göçebe değildirler ve gelenekleri de değişiktir ve çocuklarına göçebelerin yaptıklarını yapmazlar. Göçebe Libyalılar –Hepsi mi? Evet, diyemem ama herhalde çoğu– çocuklarına şöyle yaparlar: Dört yaşına gelince yağı temizlenmemiş koyun yünüyle, başının üstündeki kara damarları, hatta bazıları şakaklarındakileri de yakarlar, maksat beyinden akan sıvı ile hastalanmaları olanağını kökünden kaldırmaktır. Sağlam insanlar olmalarını buna borçlu olduklarını söylerler. Bildiğimiz insanların en sağlıklı olanlarının Libyalılar oldukları bir gerçektir. Böyle yaptıkları için mi? Kesin olarak evet diyemem, ama sağlam oldukları da inkâr edilemez. Bu işi yaparken debelenmesinler diye bir ilaç bulmuşlardır: Çocuğun üzerine teke sidiği serperler, çocuğun çırpınması hemen durur. Libyalıların kendileri bana ne söyledilerse, ben de onu söylüyorum.

188. — Göçebelerde kurban töreleri şöyledir: En başta kurbanın kulağını keser eşikten dışarı atarlar, sonra hayvanı boynunu burarak öldürürler. Yalnız güneşe ve aya kurban keserler ve tanrılara kurban olarak her şeyi keserler; ama Tritonis Gölü kıyılarında oturanlar Athene başta olmak üzere, Triton ve Poseidon dinlerini de tanırlar.

189. — Athene heykellerinin üstünde görülen giyimleri ve kalkanı, Yunanlılar Libya kadınlarından almışlardır; ama Libya kadınları giyeceklerini deriden yaparlar ve kalkanın kenarları yılan gibi değildir, yılanı kayıştan yaparlar; gerisi aynıdır. Zaten Athene heykellerini süsleyen giyimlerin adı bile bunun Libya'dan olduğunu gösterir; Libya kadınları giyeceklerinin üstüne kenarları püsküllü ve kırmızı kökboyası ile boyanmış tüysüz keçi derileri atarlar; Yunanlılar aigis terimi-

ni* keçi derisi sözlerinden çıkarmışlardır. Hatta ben bizim dinsel haykırışların da kaynağını bu ilkel toplumlardan aldıklarını sanıyorum; çünkü Libyalı kadınlar da dinsel törenlerde böyle sesler çıkarırlar. Bunun gibi, "Dört Atlı" koşumda da Yunanlılar Libyalıların öğrencisidirler.

190. — Ölülerini gömerken, Nasamonlar dışında, göçebeler Yunanlıların yaptıkları törenlerin tıpkısını yaparlar. Ölüleri oturur biçimde gömerler ve son nefesini arkaüstü yatarken vermesin, oturarak ölsün diye dikkat ederler. – Çiriş otu** saplarını kamışlara sarar, kulübelerini bunlarla yaparlar, bunlar taşınabilir kulübelerdir. Bu ilkel toplumların görenekleri bunlardır.

191. — Triton ırmağı batısında Auseialara komşu çiftçi Libyalılar vardır, ev yapmasını bilirler, adları Maxy'dir; başlarının sağ yanında saç vardır, solunu kazırlar ve gövdelerine zincifre*** sürerler, bu kabileler Troyalılardan ürediklerini savunurlar. Bu ülke ve Libya'nın günbatısı bölümü, yaban hayvanlarının göçebelerin ülkelerinden çok daha fazla bulundukları ve çok daha fazla ağaçlıklı olan yerlerdir. Zira Libya'nın göçebelerin bulundukları doğu bölümü, Triton ırmağına kadar alçak ve kumluktur; sonra batıya doğru çiftçilerin toprakları çok dağlıktır, üzerinde bitki örtüsü vardır, yaban hayvanlarla doludur; burası dev yılanlar, aslanlar, filler, ayılar, zehirli yılanlar, boynuzlu eşekler, köpek başlılar, Libyalıların dediklerine bakılırsa gözleri göğsünde olan başsız hayvanlar, yaban erkekler, yaban kadınlar ve hiçbiri masal olmayan daha bir yığın canavar yaratıklar ülkesidir.

192. — Göçebelerin oralarda bunların hiçbiri yok. Oralardaki hayvanlar şunlar: Ceylan, karaca, antilop, –eşek ama boynuzlu değil, yalnız bunlar susamazlar ve su içmez-

---

* Kalkan = keçi derisi.

** Asphodel

*** Zincifre = Vermillon. Türk Dil Kurumu sözlüğü, deri hastalıklarında kullanılan doğal cıva sülfürü diyor.

ler– boynuzlarını Fenike lyrinin iki yan çerçevesini yapmak üzere kullandıkları başka antiloplar (bunlar aşağı yukarı öküz büyüklüğünde olurlar), – küçük tilkiler, sırtlanlar, oklu kirpiler, yabari koçu dikty* , çakal, panter, borye, karada yaşayan ve kertenkelenin yakın akrabası olan ve boyu aşağı yukarı üç dirseği bulan timsah, kanatsız, iri serçe ya da struthion[162], başlarında boynuz bulunan küçük yılanlar. Bu ülkede bulunan hayvanlar bunlardır; başka yerlerde bulunan hayvanlar da vardır, yalnız geyik ve yabandomuzu bulunmaz; Libya'da geyiğin ve yabandomuzunun izine rastlanmaz. Üç çeşit fındık sıçanı vardır: Dipod, zegeri (tepe anlamına bir Libya sözcüğü) ve bir de kirpi sıçanlar. Gene orada Silphium tarlalarında gelincik** bulunur; Tartessos'dakilere çok benzer. İşte göçebe Libyalıların topraklarında, araştırmalarımızın uzanabildiği yerlere kadar, bulunan hayvan çeşitleri bunlardır.

193. — Maxylere yakın olan Libyalılar, Zauteklerdir; savaşta arabalarını kadınlar sürerler.

194. — Bunlardan sonra Gyzantlar gelir. Ülkelerinde çok bal veren arılar vardır ve dediklerine göre becerikli ustaları vardır, onlar daha da çok bal yaparlar. Hepsi de zincifre sürünürler ve dağlarında çok bol bulunan maymunları yerler.

195. — Kartaca anlatıları Kyraunis adasını bu bölgede gösterirler, uzunluğu iki yüz staddır, genişliği azdır; anakaradan gitmesi kolaydır, zeytin ağaçları ve üzüm bağlarıyla doludur. Burada bir göl vardır derler, o çevrenin kızları gölün dibindeki balçıktan, zifte batırılmış kuş tüyleri kullanarak altın çıkarırlarmış. Sahiden öyle midir, bilmem; bana anlatıla-

---

* Hangi hayvan olduğu bilinmiyor.

162 *Kanatsız.* Yunanca'da aynı kelime hem serçe, hem de devekuşu için kullanılır. Devekuşu için ayrı bir ad olmadığından, kanatsız serçe demişlerdir.

** Sansara benzeyen bir hayvan.

nı söylüyorum. – Kesinlikle doğru da olabilir. Zakynthos'daki bir gölün sularından zift çıkardıklarını ben kendi gözümle gördüm; bu adada epeyce göl vardır, ama en büyüğü yetmiş ayak kareyi geçmez ve derinlik iki kulaçtan fazla değildir, bir kancanın ucuna mersin dalı bağlayıp daldırırlar, dala zift yapışır, yukarı çekerler; bitüm gibi kokar ve Pieria ziftinden daha iyidir; gölün yanında kazılmış bir çukura boşaltırlar; çok toplandığı zaman, amphoralara koymak için buraya doldururlar. Göle bir şey düşerse, bir yeraltı kanalından denize gider ve orada bulunur; denizle göl arası yaklaşık olarak dört staddır. – Görülüyor ki, Libya kıyılarındaki ada için söylenenler doğru olabilir.

196. — Gene Kartacalılara göre, Libya'da Herakles direklerinin ötesinde insanların oturdukları bir yer varmış, gemilerle oraya gider, yük boşaltırlarmış; getirdikleri malı kıyı boyunca yan yana dizer, sonra gemiye dönüp gökyüzüne bir duman salıverirlermiş. Dumanı gören yerliler deniz kıyısına iner, mala karşılık olarak yere altın bırakırlar ve uzaklaşırlarmış. Kartacalılar gemilerinden inerler, hesap ederler, eğer altın, getirdikleri malı karşılıyorsa, altını alıp giderler; karşılamıyorsa, gemiye dönüp beklerler. O zaman öbürleri gelirler, yeniden altın bırakırlar ve altın kabul edilinceye kadar bu böyle gidermiş. İki taraf da birbirlerine bir kötülük yapmıyorlar, Kartacalılar yeter bulmadıkça altına el sürmüyorlar, yerliler de Kartacalılar altını almadıkça mallara dokunmuyorlarmış.

197. — Adlarını söyleyebildiğimiz Libyalılar bunlardır. İçlerinden çoğu Med kralından bugün olduğundan fazla çekinmiyordu. – Bu bölge hakkında söylediklerime şu noktayı da ekleyeyim ki, burada –benim bildiğim– dört insan ırkı yaşar, daha fazla değil ve bu ırklardan ikisi oranın yerlisidir, öbürleri değildir; Libyalılar ve Ethiopialılar yerlidirler, birileri Libya'nın kuzeyinde, ötekileri güneyinde yerleşmişlerdir; Fenikeliler ve Yunanlılar dışarıdan gelmedirler.

198. — Verimlilik bakımından, bana öyle gelir ki, Libya, Avrupa ve Asya ile ölçülebilecek kadar cömert bir toprak değildir, yalnız ırmakla aynı adı taşıyan Kinyps[163] bölgesi bunun dışında kalır. Bu bölge tahıl verimi bakımından en iyi topraklara eşittir; Libya'nın öbür bölümlerine hiç benzemez; toprağı kara bir ülkedir, bol kaynaklarla sulanır, kuruyacak ya da yağmurlarla sel olacak diye bir korku yoktur. (Libya'nın bu bölgesinde yağmur vardır.) Burada tahıl üretimi Babil ülkesiyle aynıdır. Euesperides'de oturanların toprakları da iyidir; çünkü verim yüksek olduğu zaman bire yüz verir, Kinyps ise bire üç yüz verir.

199. — Göçebelerin oturdukları Kyrene ülkesi Libya'nın bu taraflarının en yüksek yeridir, olağanüstü üç tarım bölgesine sahiptir. Haşada ve bağbozumuna ilk olarak ürünün özsü ile dolu olduğu kıyı kesimlerinden başlanır; burada iş bittiği zaman kıyı bölümünün üst yanındaki "Tepeler" denilen ve bölgenin ortasına rastlayan yerdeki ürün kaldırılır; bu ikinci hasat biter bitmez, ülkenin arkalarına düşen bölgelerde taneler özle şişmiş olur. Böylece ilk hasadın ürünlerinin yenilip içilmesi bittiğinde sonuncusu yetişir; Kyrene'de böylece hasat ve bağbozumu sekiz ay sürer. – Bu ülke hakkında bu kadarla yetineceğiz.

200. — Pheretime'in öcünü almak üzere Aryandes'in emriyle Mısır'dan kalkıp yürüyüşe geçen İranlılar Barka'ya geldiler, kenti kuşattılar ve Arkesilaos'un ölümünden sorumlu olanların kendilerine verilmesini istediler. Ama sorumluluğu Barka halkının tümü paylaşıyordu; ültimatom kabul edilmedi. Barka'yı dokuz ay kuşattılar; yeraltından hendek kazıp tabyalara yanaşıyorlar, şiddetli saldırılara girişiyorlardı. Ama bir demirci, hendeklerin nerede kazıldığını bakır geçirilmiş bir kalkanla meydana çıkarıyordu; bunun için şöyle yapıyordu: Kalkanı tabyaların iç tarafında gezdiriyor, topra-

---

163 Trablusgarp'ta şimdiki Kinifo ve Vadi Kaan.

ğın üstüne koyuyordu; orada hendek kazılmıyorsa, kalkan toprağa değdiği zaman titremiyordu; ama kazılan yerlerin üstüne konduğu zaman, kalkanın bakırı ses yansıtıyordu. O zaman Barkalılar da toprağı düşman yönünde kazıyor ve yeraltındaki İranlıları toptan öldürüyorlardı. Barkalıların hendeklere karşı uyguladıkları strateji buydu; saldırıları ise püskürtüyorlardı.

201. — Böylece çok zaman geçti; iki yandan da kayıplar oluyordu ve İranlılar da az sıkıntı çekmiyorlardı. Kara ordusunun başında bulunan Amasis, Barka'yı zorla ele geçiremeyeceğini anlayınca hileye başvurdu; bu yoldan bir sonuç alabileceğini düşünüyordu. Gece geniş bir çukur kazdırdı; üzerini dayanıksız tahtalarla kapattırdı, bunun da üstüne, çevredeki toprakla aynı düzeyde toprak çektirdi. Sabah olunca Barkalılara haber gönderdi, "Gelin görüşelim," dedi; Barkalılar, sonunda bir anlaşmaya varılabileceği sevinci ile, "Olur" dediler. Anlaşma aşağı yukarı şu sözlerle bağlandı: (Üzerinde durduğumuz) bu toprak parçası –saklı çukurun üzerinde duruyorlardı– böyle kaldığı sürece, içtiğimiz ant karşılıklı olarak geçerli olacaktır; Barkalılar Büyük Kral'a uygun bir vergi ödeyecekler, İranlılar da artık onlara sataşmayacaklardı. Ant içme töreni sona erdikten sonra, yüreklerine güven gelmiş olan Barkalılar kapıları açtılar. O zaman İranlılar, saklı çukuru örten tahtaları yıkıp tabyalardan içeri daldılar. Tahta köprüyü yıkmaları, içtikleri andı bozmuş olmamak içindi; çünkü anlaşma, üzerinde durdukları toprak parçası öyle kaldığı sürece geçerli olacaktı; mademki çukuru örten toprak artık yoktu, ant içerek pekiştirilmiş olan anlaşma da yürürlükten kalkmış demekti.

202. — İranlılar, Barkalılardan suçlu olanları Pheretime'ye teslim ettiler, o da tabyaların üzerine çepeçevre kazıklar diktirdi, suçlu Barkalıların hepsini kazığa vurdurdu. Karılarının memelerini kestirtip, bunlarla surların duvarlarını

kaplattırdı. Geri kalan Barkalıları, ganimet olarak İranlılar arasında paylaştırdı. Battos soyundan olanlarla, ölümden sorumlu tutulmayanlara dokunmadılar; kenti de bunlara emanet ettiler.

203. — İranlılar, öbür Barkalıları köle olarak yanlarına alıp geri döndüler. Kyrene kentinin yakınlarına vardıkları zaman, Kyrenelilerin dinsel bir gerek olarak uydukları bir orakle dayanarak, kentin içinden geçme hakkını elde ettiler. Ordu kentin içinden geçerken donanma komutanı Badres, kenti zaptetmek için emir verdiyse de kara kuvvetleri komutanı Amasis bırakmadı; "Barka, bizi gönderdikleri tek Yunan kentidir," dedi. Sonra kentten çıkıp Lykai tanrısı Zeus[164] tapınağının yükseldiği yere vardıkları zaman, Kyrene'yi almadıklarına pişman oldular, yeniden kente gitmeyi denediler; ama Kyreneliler bu kez karşı durdular. İranlılar, arada bir savaş olmadığı halde bozguna uğradılar ve altmış stad kadar öteye kaçmadan durmadılar, orada kamp kurdular. Onlar buradayken bir haberci geldi, Aryandes geri çağırıyordu. İranlılar bu sefer Kyrenelilere yalvardılar, yol için yiyecek istediler, istediklerini aldılar ve Mısır yoluna düştüler. Bundan sonra yollarının geçtiği yerlerdeki Libyalılar, ta Mısır'a varıncaya kadar bunlara musallat oldular, donatımlarına ve ağırlıklarına tamah edip, arkada kalan çocukları ve döküntüleri kılıçtan geçirdiler.

204. — Libya'da İran ordusunun ulaştığı en uç nokta Euesperides'dir[165]. – Köle olarak getirilen Barkalılar Mısır'dan Büyük Kral'a gönderildiler. Dareios, yurtluk olarak onlara Baktria'nın bir kasabasını verdi. Bu kasabaya Barka adını verdiler, Baktria bölgesinde bugün de yerinde durmaktadır.

---

164 *Lykai tanrısı Zeus.* Arkadia'da da Zeus'e adanmış bir Lykai Dağı vardır. Arkadialılara göre Zeus bu dağda doğmuştur.

165 *Euesperides.* Barka ve Kyrene'nin batısındadır.

205. — Pheretime, ömrünü mutlu olarak bitiremedi. Barkalılardan öcünü alıp da Libya'dan Mısır'a döner dönmez, pis bir hastalığa yakalanıp öldü. Canlı canlı, gövdesinde kaynaşan kurtlara yem oldu. Zira aşırı öç almalar, insanın üstüne tanrıların öfkesini çeker. Ve Battos'un karısı Pheretime de Barkalılardan, dediğim gibi ağır bir şekilde öç almıştır.

Beşinci Kitap
TERPSİKHORE

Hellespontos ve Trakya Perslere Boyun Eğiyor

1. — Dareios'un, başlarına Megabazos'u koyup Avrupa'da bırakmış olduğu Persler, Hellespontos ulusları arasında önce, Dareios'un uyruğu olmayı kabul etmeyen Perinthoslulara boyun eğdirdiler[166]. Bunları onlardan önce Paionialılar da fena hırpalamışlardı. Strymon kıyılarından olan bu Paionialılar, Perinthoslular üzerine yürümek ve onların karşısında savaş düzenine geçtikleri zaman, eğer Perinthoslular onları adlarıyla çağırıp meydan okurlarsa o zaman savaşmak üzere, bir orakIden emir almışlardı, eğer adlarını çağırmazlarsa, savaşa kesin olarak girmemeliydiler. Bunun üzerine Paionialılar şöyle yaptılar: Perinthoslular onlara karşı, kentlerinin dışında safa girmişlerdi; meydan okuma üzerine görülmedik üçlü bir savaş oldu: Bir adama karşı bir adam,

---

166 Kitap IV. bölüm 143'e bakınız. – *Perinthos* şimdiki Marmara Ereğlisi, daha önceki adı Heraklea'dır. Propontis, yani Marmara Denizi'nin kuzey kıyısındadır. Paionia, İllyria'nın doğusunda, Kuzey Makedonia'da uzanan geniş topraklardır, o zamanlar üzerinde çeşitli kabileler oturuyorlardı. – Paionialılar, Paian söylendiğini işitince orakl gerçekleşti diye seviniyorlar, çünkü Paian sözü ile Paionia adı birbirine benziyor. – Paian dinsel bir müziktir, burada zaferi kutlamak için söylenmektedir.

bir ata karşı bir at ve bir köpeğe karşı bir köpek çıkardılar. Perinthos şampiyonları bire iki kazandılar ve Perinthoslular sevinç içinde paian okumaya başladılar. O zaman Paionialılar durumu orakl ile karşılaştırdılar ve kendi kendilerine aşağı yukarı şöyle dediler: "İşte oraklin dediği olmak üzere; şimdi sıra bize geldi." Ve tam paianın orta yerinde Perinthoslulara yüklendiler, büyük farkla kazandılar, pek az kişi ellerinden kurtulabildi.

2. — Paionialıların Perinthosluları uğratmış oldukları felaket böyle olmuştu. Bu dediğim tarihte ise Perinthoslular özgürlüklerini yiğitçe savunmuşlardır; ama Megabazos'un Persleri onları sayı üstünlüğü ile ezmişlerdir. Megabazos, Perinthoslulara baş eğdirdikten hemen sonra Trakya içinde ilerledi, bu ülkedeki bütün siteleri ve ulusları Büyük Kral adına ele geçirdi. Zaten Dareios'un emri de buydu, Trakya'ya baş eğdirmekti.

3. — Yeryüzünde Hintlilerden sonra en kalabalık olanlar Trakyalılardır; bir tek adamın komutasında ya da tek iradeyle hareket etseler, hiç yenilmez ve bence ulusların en güçlüsü ve en kalabalığı olurlardı. Ama onlar için imkânsızlık buradaydı ve bu birlik hiçbir zaman kurulamadı; bunların zayıf yerleri burasıdır. Oturdukları yere göre birçok adlar alırlar, ama bütün bu ulusların görenekleri her noktada hemen hemen aynıdır, yalnız Getaililer ve Trausililerle Kreston'un kuzeyinde oturanlar bunun dışında kalırlar[167].

4. — Kendilerini ölmez sayan Getaililerin göreneklerini daha önce anlatmıştım. Trausililer, öbür Trakyalıların göreneklerinden, yalnız doğum ve ölüm konusunda ayrılırlar. Bir çocuk doğdu mu, yakınları bu küçük yaratığın çevresini alır, doğduğu şu andan başlayarak başına gelecek olan kötülük-

---

167 *Kreston*, Makedonia sınırındadır. Trausililer Rodop dağları bölgesinde, Getaililer Trakya'nın kuzeyinde Haimos Dağı'nın ve Tuna'ıun yukarısında oturuyorlardı. Bunlar için bakınız: Kitap IV. bölüm 93–94.

lerden ötürü yakınıp dövünmeye başlarlar ve insanların payına düşen bütün acıları özetlerler; buna karşılık ölüleri sevinç içinde toprağa verirler ve bunu sefaletin yükünden kurtuldu, öbür dünyanın mutluluğuna erişti diye yaparlar.

5. — Krestonluların kuzeyinde oturan uluslara gelince, işte onların ayrıldıkları noktalar: Her erkeğin birkaç karısı vardır; bir erkek öldüğü zaman karıları arasında, hangimizi daha çok severdi diye bir tartışma başlar, dostlar da işe karışırlar; seçilen, yani bu seçimle onur kazanmış olan, kadınların ve erkeklerin kutlamaları arasında, mezarın üzerine yatırılıp boğazı kesilerek öldürülür ve bunu en yakın akrabası yapar; ölüsü erkeğinin ölüsüyle birlikte gömülür ve öbürleri kendilerini büyük bir felakete uğramış sayarlar; çünkü bu başarısızlık bir kadın için büyük ayıptır.

6. — Öbür Trakyalıların şu görenekleri vardır: Çocuklarını köle olarak yabancılara satarlar; kızlarını kapamazlar, istedikleri adama gitmekte serbest bırakırlar; buna karşılık ana babalarından para karşılığı satın almış olduklarına hiç göz açtırmazlar. Dövme yaptırmak soyluluk işaretidir; dövmesiz olmak kötülük getirir. Hiçbir iş görmemek kibarlıktır; toprakta çalışmak şerefsizliğin en aşağısıdır; soylu yaşamak demek, savaşa gitmek ve başkalarını soymaktır. Belli başlı görenekleri bunlardır.

7. — Tanrılar arasında yalnız Ares, Dionysos ve Artemis'i sayarlar[168]. Yalnız kralları, öbür yurttaşlardan ayrı olarak en büyük saygıyı Hermes'e gösterirler, onu ataları sayar ve yalnız onun adına ant içerler.

---

168 Yunanlılara göre savaş tanrısı Ares'in yurdu Trakya'dır. Trakya'nın masal kralı Diomedes, Ares'in oğludur. Diomedes'in ataları insan eti yiyorlardı, Herakles'i de Diomedes öldürmüştür. – Trakya'da Artemis'e Hekate adı altında ve büyücülerin tanrıçası olarak tapılıyordu. Aslında Hekate, başka bir tanrıdır, sonradan Yunanistan'da tapılan avcı Artemis ile karıştırılmıştır (Mitoloji Sözlüğü, Azra Erhat, sayfa 157). – Dionysos dini Trakya'da çok eskidir, Phokis'e ve Boiotia'ya Trakya kabileleri tarafından sokulmuş, ama çok değiştirilmiştir.

8. — Zenginlerin ölü gömme töreleri şöyledir: Ölüyü üç gün seyre koyarlar, çeşitli kurbanlar keserler, yanıp yakılırlar ve arkasından büyük bir şölen gelir. Sonra gömerler, ölü ya toprağa verilir ya da külleri alınır; bir tümsek yaparlar, çeşit çeşit oyunlar oynarlar, en yüksek kazanç, teke tek yapılan güreş için konulan ödüldür. Thrakların ölü gömme törenleri bunlardır.

9. — Bu toprakların kuzeyinde hangi ulusların oturduklarını doğru olarak kimse söyleyemez; İstros'un ötesinde, anlaşıldığına göre yalnızca geniş ve boş alanlar vardır. Bu ırmağın üst yanında yaşadığını öğrenebildiğim tek ulus, Medlerin ulusal giyimlerini giyen Sigynnailerdir. Atlarının derler, bütün gövdesi beş parmak uzunluğunda tüylerle örtülüdür, boyları küçük ve burun delikleri yassı olur, biniciliğe elverişli değildirler, ama iyi araba beygiri olurlar; bundan ötürü bu ülkede oturanlar arabaya binerler. Bu ulusun toprakları, anlaşıldığına göre Adriyatik üzerindeki Enetler bölgesine kadar uzanmaktadır[169]. Bunun Media'dan gelme bir koloni olduğu söylenir. Bu Med kolonisi nasıl kurulmuştur? Bunu ben bir türlü anlayamadım; ama yüzyılların akışı içinde her şey olabilir. Sigynnai, Massalia'nın[170] kuzeyinde, iç bölgedeki Liguryalıların, küçük gezginci satıcılara verdikleri addır; Kıbrıslılar da kargıya böyle derler.

10. — Trakyalılara bakılırsa, İstros'un ötesindeki ülke arı doludur, oraya gitmelerine engel olan şey de bu böceklerdir. Ama bu sözler bana pek inandırıcı gelmiyor. Zira bildiğimize göre, arı soğuktan hoşlanmaz; bence ayı burcuna doğru uzanan yöreleri oturulmaz hale getiren şey, asıl bu soğuktur. – İşte Megabazos'un, kıyılarını Pers egemenliği altına almakta olduğu ülke hakkında söylenenler bunlardır.

---

169 *Enetler*in oturdukları yerler, Adriyatik'te, şimdi Venedik'in içinde bulunduğu bölgededir.

170 *Massalia*, şimdiki Marsilya.

Paionialıların Öyküsü

11. — Dareios, Hellespontos'u geçer geçmez Sardes'e geldi, kendisine Miletoslu Histiaios'un yapmış olduğu hizmeti ve Mytileneli Koes'in vermiş olduğu öğüdü unutmamıştı. Bunları Sardes'e getirtti ve hizmetlerine karşılık ne istediklerini sordu. Miletos tyranı Histiaios, yalnız Edonilerin topraklarındaki Myrkinos bölgesini istedi, orada bir kent kurmak istiyordu, başka bir şeyde gözü yoktu[171]. O, orasını aldı, Koes ki, o zamanlar tyran değil, herhangi bir yurttaştı, Mytilene'de iktidarın kendisine verilmesini istedi.

12. — Bunlar dilekleri kabul edildikten sonra, elde ettiklerinin keyfini sürmek üzere gittiler. Dareios da Megabazos aracılığı ile Paionialıları, Avrupa'dan getirtip Asya'ya yerleştirmek hevesine kapıldı, çünkü şu anlatacağımız şeye tanık olmuştu: Dareios, Asya'ya döndükten sonra Paionialı iki kişi, Pigres ve Mantyes Sardes'e gelmişlerdi, Paionia tyranı olmak istiyorlardı; kız kardeşlerini de beraber getirmişlerdi ki, uzun boylu, gözler sevinci bir kızdı. Dareios'un Sardes kenarında divan kurduğu zamanı kolladılar ve şöyle yaptılar: Kız kardeşlerini elden geldiğince süsleyip su almaya yolladılar; kızın başında bir küçük testi vardı, yularını koluna geçirdiği bir atı güdüyor, bir yandan da keten eğiriyordu. Genç kız, Dareios'un önünden geçti ve bu tablo kralın dikkatini çekti; zira bu iplik büken kızın yaptığı iş bir Pers ya da bir Lydia âdeti değildi ve Asya uluslarının hiçbirinde böyle bir şeye rastlanmazdı. Kralın merakı uyanmıştı, atı ne yapacağını anlamak için askerlerinden birkaçını peşine saldı. Askerler peşine düştüler; hayvanı sulayıp testisini doldurduktan sonra aynı yolu aldı ve kralın önünden bir daha geçti; suyu başında taşıyor, kolunu dizgininden geçirdiği atı götürüyor ve parmaklarının arasında kirmen döndürüyordu.

---

171 *Myrkinos*, Makedonia'da Pınar Dağı'nın batısında Korkinitis Gölü kıyılarında bulunuyordu.

13. — Adamlarının anlattıklarına ve gözlerinin önündeki seyre hayran kalan Dareios, genç kızı istetti; kızı alıp krala götürdüler; erkek kardeşleri de oradaydılar, sahneyi seyrediyorlardı. Dareios nereli olduğunu sorunca delikanlılar ileri çıktılar, Paionialı olduklarını, bunun da kız kardeşleri olduğunu bildirdiler. O zaman kral karşılık olarak, bu Paionialıların kim olduklarını, yeryüzünün neresinde oturduklarını ve kendilerinin Sardes'e ne için gelmiş olduklarını sordu. Kendisine teslim olmak üzere geldiklerini, Paionia'nın Strymon kıyılarında bulunduğunu, üzerinde kentlerin yükseldiği bir ülke olduğunu ve Strymon'un Hellespontos'tan uzak olmadığını ve son olarak da Troya'dan gelme kolonların soyundan indiklerini bildirdiler. Bunları ona bir bir anlattılar. Kral, oranın kadınları hep böyle kız kardeşleri gibi becerikli mi olurlar diye sordu; evet, diye atıldılar, öyle olduklarını söylediler. (Zaten bu sahneyi bu sözü söyleyebilmek için tertiplemişlerdi.)[172]

14. — Bunun üzerine Dareios, Trakya'daki askerlerinin başında bırakmış olduğu Megabazos'a bir mektup yazdırdı; Paionialıları anayurtlarından çıkarmasını, çocukları ve kadınlarıyla birlikte kendisine getirmesini emretti. Bir haberci bu haberi hemen Hellespontos'a doğru koşturdu ve yolculuğunun sonunda mektubu Megabazos'a verdi. O da ne yazıldığını öğrenince yanına kılavuz olarak Trakyalıları aldı ve Paionialılara karşı sefer açtı.

15. — Paionialılar, Perslerin gelmekte olduklarını haber aldılar, toplandılar ve onlarla karşılaşmak üzere deniz kıyısına gittiler, çünkü Perslerin oradan geleceklerini düşünmüşlerdi. Paionialılar, Megabazos ve ordusu ile çatışmak için hazırlanmışlardı, ama Paionialıların seferberlik yaptıklarını ha-

172 Paionialıların aslında Trakyalı ve İllyrialı olmadıkları, buralara dışarıdan geldikleri söylenir. Aşağıda, bölüm 15'de Siriopaion adı ile anılan halkın da Siroz (Serez) Ovası'nda oturan Paionialılar oldukları anlaşılıyor. Rawlinson, Paionialıların Turan ırkından olabileceklerini söylemiştir.

ber alan ve deniz kıyısından gelecek bir harekete karşı hazırlandıklarını bilen Persler, dönüş yaptılar, kılavuzları sayesinde ülkenin iç kesimlerine doğru yöneldiler ve Paionialıların haberi olmadan, erkeklerin boşaltmış oldukları kentlerine yüklendiler. Savunmasız kalmış olan bu yerler, saldırıcıya rahat bir başarı sağladı. Kentlerinin düştüğünü öğrenen Paionialılar dağıldılar, her biri kendi kentine gitti ve Perslere teslim oldu. Ve böylece Siriopaion, Paioplai halkları ve Prasias Gölü'ne kadar uzanan bölgedeki bütün kabileler, yurtlarından koparıldılar ve Asya'ya götürüldüler.

16. — Megabazos'un Pangaion Dağı dolaylarında yerleşmiş olan Paionialılara (Doberler, Agrianlar ve Odomantlar) ve Prasias Gölü çevresinde oturan kabilelere ziyanı dokunmadı. Ama aldıkları arasına, gölün üzerinde şu anlatacağım biçimde yaşayanları da katmak istemişti: Gölün ortasına yüksek kazıklar üzerinde duran bir tahta döşeme yapmışlardır; karaya çıkmak için dar bir köprüden başka bir şey yoktur; döşemeyi taşıyan kazıklar ilkten bütün yurttaşların ortak emeğiyle dikilmiştir; sonrası için de şu yol tutulmuştur: Erkekler her evlenişlerinde, buraya çakılmak üzere Orbelos Dağı'ndan on kazık getirir; zaten her birinin birçok karısı vardır. Yaşayışlarını şöyle düzenlemişlerdir: Bu tahta taban üzerinde her birinin bir kulübesi vardır, onun içinde yaşar, tahta tabanda göle açılan bir kapak bulunur. Küçük çocukları, suya düşmesinler diye, katırtırnağından örülme bir iple ayağından bağlarlar. Atlara ve ahır hayvanlarına ot ve saman yerine balık verirler. Gölde o kadar çok balık vardır ki, kapağı kaldırıp, bir ipin ucuna boş bir örme zembil bağlayıp indirsen, çabucak balık dolar ve yukarı alırsın. Bu balıklar Paprax ve Tillon olmak üzere iki cins olurlar.

17. — Boyun eğmiş olan Paionialılar, Asya'ya getirildiler. Megabazos önce bunları köle yaptı, sonra Makedonia'ya yedi haberci çıkardı, bunlar Perslerden seçilmişlerdi ve ordunun kendisinden sonra en büyükleriydiler. Amyntas'ın yanı-

na gönderiliyorlardı. Büyük Kral Dareios adına toprak ve su isteyeceklerdi[173]. Prasias Gölü'nden Makedonia o kadar uzak değildir; bu gölün bir ucu Alexandros'un günde bir talant gümüş çıkardığı madene dayanır; bu madenden sonra Dysoron Dağı aşılınca artık Makedonia'dır.

18. — Evet, bu Pers elçileri Amyntas'ın[174] sarayına varır varmaz, görüşme istekleri kabul edildi. Amyntas'dan Büyük Kral Dareios adına toprak ve su istediler. Dileklerini kabul etti, konuğu olmalarını rica etti, zengin bir şölen hazırlattı, yani bu Perslere dünyanın en dostça muamelesini yaptı. Yarışırcasına içki içen Persler, yemeğin sonunda ona şunları söylediler: "Makedonialı ev sahibimiz, bizim Perslerde âdet, büyük bir şölen verdiğimiz zaman, eğlence kızlarını olduğu gibi, meşru karılarımızı da getirtmek ve onları da yanımıza oturtmaktır. Mademki bizi saygı ile karşıladın, çok iyi muamele ettin ve Büyük Kral'a toprak ve su verdin, artık âdetlerimizi de kabul etmelisin." Amyntas buna şöyle cevap verdi: "İranlılar, dediğiniz âdet bizde yoktur, bizde âdet kadınları erkeklerden uzak tutmaktır; ama mademki siz öyle istiyorsunuz –ve buranın efendisisiniz– istediğiniz yapılacaktır." Amyntas lafı uzatmadı ve kadınları emretti. Emri üzerine kadınlar getirildiler. Perslerin karşısına yan yana oturdular. Karşılarında pek güzel kadınlar gören Persler gene Amyntas'a döndüler, "Böyle yapmak hiç doğru değil," dediler, "bu kadınları böyle yanımıza değil de karşımıza oturtacak olduktan sonra hiç getirtmemek daha iyi olurdu, çünkü bu gözlerimiz için bir işkencedir." Zor karşısında kalan Amyntas, kadınları yanlarına oturttu; kadınlar dediğini yaptılar

173 *Toprak ve su.* Bu formülü Skyth seferi bölümünde de gördük, daha ileriki bölümlerde de göreceğiz. Toprak ve su istemek, açıkça benim egemenliğim altına gireceksin, demektir. Toprak ve su verenler İran egemenliğini kabul etmiş oluyorlardı.

174 *Amyntas.* Perdikkas'ın yedinci kuşak torunu. Perslere ihanet eden Alexandros bunun oğludur (Kitap IX. bölüm 45).

ve İranlılar hemen kadınların göğüslerini okşamaya koyuldular –biraz fazlaca içmişlerdi– ve şüphesiz öpmeye de kalkışmışlardır.

19. — Amyntas üzülmesine rağmen, duruma seyirci kalıyordu; Perslerden o kadar çok korkuyordu. Ama Alexandros, Amyntas'un oğlu ki, bu sahneyi o da görüyordu – henüz felaket nedir bilmeyen bir delikanlı, daha fazla dayanamadı, durum kanına dokunmuştu, babasına dedi: "Baba, yaşın gereğine karşı durulmaz; sen git yat, bu içki âlemini fazla uzatma. Ben buradayım, konuklarımızın istekleriyle ilgilenirim." Amyntas, Alexandros'un kafasından nasıl bir patırtının geçtiğini anladı. "Oğlum," dedi, "ne demek istediğini tek kelimenden anlıyorum; öfke ile tutuşuyorsun, patırtı çıkarmak için beni göndermek istiyorsun. Ama rica ederim, eğer mahvolmamızı istemiyorsan, bu adamlara dokunma; soğukkanlı ol. Zaten ben de dediğini yapıp çekiliyorum."

20. — Amyntas bunları söyledikten sonra çekildi. O zaman Alexandros, Perslere "Konuklarımız, bu kadınlar tamamen sizin emrinizdedir, istediğinizle istediğiniz gibi eğlenebilirsiniz, nasıl isterseniz öyle yapabilirsiniz. Ama şimdi yatma zamanınız gelmek üzere; şarabın etkisiyle oldukça neşelendiniz; onun için, eğer beni dinlerseniz, bırakınız bu kadınlar gidip yıkansınlar ve banyodan çıktıkları zaman lütfen onları tekrar kabul ediniz." Bu sözler Perslerin hoşuna gitti. Genç prens, kadınları çıkarttırdı, hareme yolladı. Sonra sakalı bitmemiş genç çocuklar arasından aynı sayıda seçip ayırdı, kadınlar gibi giydirdi, ellerine birer hançer verdi, içeri aldı ve şu sözlerle Perslere tanıştırdı: "Evimizde iyi tertiplenmiş bir şölen bulduğunuz için övünç duyuyorum. Size layık neyimiz varsa hepsini ortaya çıkardık, emrinize verdik. Ama işte hepsinin güzeli, analarımız ve kız kardeşlerimiz, sizi layık olduğunuz saygıyla karşılanmış olduğunuza inandırmak için, bunlarla şahane bir ikramda bulunmuş

oluyoruz. Buradan döndüğünüz zaman, bir Yunanlının, Makedonialıların hükümdarının sizi sofrada ve yatakta çok iyi karşıladığını, sizi buraya göndermiş olan Büyük Kral'a bildirmeyi unutmayınız." Bu sözlerden sonra Alexandros, her İranlının yanına, kadın kılığına sokmuş olduğu Makedon delikanlılarından biri oturttu. Ve bunlar da İranlılar kendilerini okşamaya kalkışınca onları hançerle vurdular.

21. — İşte böyle öldüler, hem kendileri, hem de yanlarında getirdikleri adamları; çünkü peşlerinde gösterişli bir hizmetçiler alayı da getirmişlerdi. Hepsi yok oldu, hiçbir iz kalmadı. Sonradan Persler bu adamları aradılar. Ama Alexandros bu aramaları boş çıkartmak ustalığını gösterdi; generalin kayıpları aramak üzere çıkardığı adamlardan birisi olan İranlı Bubares'i altına boğdu, Gygea adındaki kız kardeşini verdi; araştırmaları durdurdu, iş örtbas edildi, elçilerin öldürülmesi işi unutuldu.

22. — Perdikkas soyundan inme olan bu Makedon prensleri, kendilerinin de dedikleri gibi Yunanlıdırlar, yapmış olduğum araştırmalarla bunu kesin olarak öğrenmiş bulunuyorum ve ileride bunların gerçekten Yunan soyundan olduklarını göstereceğim[175]; zaten olimpiyat oyunlarını düzenlemekle görevli Yunanlılar da öyle demişlerdi. Alexandros bir gün ödül kazanmak hevesine düşmüş, bu amaçla arenaya inmişti; yarışta boy ölçüşecek olan Yunanlılar, ona engel olmak istediler, "Bu oyunlara yalnız Yunan atletleri katılabilir, barbarlara yasaktır," dediler. Ama Alexandros, Argoslu olduğunu ispat etti[176], resmen Yunanlı olarak kabul edildi, stadyumdaki yarışlara katıldı; hatta talih onu ilk iki yarışçı arasına koydu. Bu işler işte aşağı yukarı böyle olmuştur.

---

175 Kitap VIII. bölüm 137.

176 Herodotos, Alexandros'un atası Perdikkas'ın Argos'tan gelmiş olduğunu söylüyor, oysa Yunanlılar, Makedonialıları uzun süre barbar saymışlardır.

Histiaios ve Aristagoras – İonia'da İlk Kıpırdamalar

23. — Megabazos, Paionialıları güderek Helespontos'a geldi, orayı geçti ve Sardes'e ulaştı. Miletoslu Histiaios, İstros üzerindeki köprüyü korumasına karşılık olmak üzere Dareios'dan kopardığı yerde şimdiden tabyalar yaptırmıştı; burası Strymon kıyılarındadır ve Myrkinos denilir. Megabazos, Histiaios'un neler yaptığını öğrenmişti; onun için Paionialılarla birlikte Sardes'e gelir gelmez Dareios'a şunları söyledi: "Ey kral, sen ne yapıyorsun? Böyle kurnaz ve becerikli bir Yunanlıya Trakya'da kent kurmak için izin verilir mi? Orada orman çok, gemi ve kürek yapmak için istediği kadar ağaç bulabilir, gümüş madenleri ve gerek Yunanlı, gerek barbar, kalabalık bir halk yığını var ki, eğer başlarına geçecek birisi çıksa, gece demez gündüz demez her dediğini yaparlar. Eğer kullarının arasında bir iç savaş istemiyorsan bu adamın kalkıştığı işlere bir son ver. Önce tatlılıkla al getirt, bir kere avcuna girdi mi, emir ver, bir daha Yunanlıların yanına dönmesin."

24. — Megabazos'un işin sonunda nereye varacağını iyi kestiren bu sözleri, Dareios üzerinde istediği etkiyi yaptı. Myrkinos'a bir haberci koşturdu. "Histiaios," diye emretti, "işte kral Dareios'un sana sözleri. Benim devletime ve kendime senin kadar candan bağlı bir başka kimse daha tanımıyorum; bunları söylediklerinle değil, yaptıklarınla öğrendim. Şimdi kafamdan geçen büyük tasarılar var; her şeyi bırak gel, bu işleri sana emanet edeceğim." Bu sözlere kanan ve Büyük Kral'a danışman olacağım diye şişinen Histiaios Sardes'e geldi. Karşısına çıktığı zaman Dareios şunları söyledi: "Histiaios, bak seni niçin getirttim: Skythia'dan döndüğümden ve senin benden ayrılmandan beri, seni görmek ve seninle konuşmak isteğinden daha ileri bir duygum olmadı; zira en değerli şey, zeki ve güvenilir bir dosttur; bunların ikisi de sende var, biliyorum ve bunu sana da göstermek için seni

kendi hizmetime alıyorum. Geldiğin için sevindim ve sana şunu öneriyorum: Miletos'u ve yeni kurduğun kenti bırak; benimle beraber Susa'ya gel; can yoldaşım, danışmanım ol, varlığıma ortak ol."

25. — Dareios, Histiaios'a bunları söyledikten sonra, baba bir kardeşi Artaphrenes'i Sardes'e vali olarak bıraktı, kendisi de Histiaios ile birlikte Susa'ya döndü. Otanes, kıyıda yaşayan uluslar üzerinde komutan oldu. Babası kraliyet yargıçlarındandı; rüşvet yiyip açıkça haksız bir karar verdiği için, Kral Kambyses derisini yüzdürerek öldürtmüştü; yüzülen deriden kayışlar kestirmiş, Sisamnes'in yargıçlık yaptığı kürsüyü bunlarla kaplatmış; kürsü kaplanınca derisini yüzdürmüş olduğu Sisamnes'in yerine yargıç olarak onun öz oğlunu getirmiş ve hangi kürsü üzerinde yargıçlık ettiğini aklından çıkarmamasını tembih etmişti.

26. — Ordunun başına, Megabazos'un yerine işte bu Otanes, yani böyle bir kürsüye oturmuş olan adam geçirilmişti; Bizans'ı ve Khalkedon'u aldı[177], Troas'da Antandros'u[178] aldı, Lamponion'u aldı, Lesboslulardan sağladığı gemilerle, o çağda her ikisi de Pelasgların elinde bulunan Lemnos ve İmbros adalarını aldı.

27. — Lemnoslular iyi dövüştüler, dayandılar, ama zamanla felakete uğradılar; canlı kalanları yönetmek için İranlılar, şu Samos'ta hüküm sürmüş olan Maiandros'un[179] kardeşi Lykaretos'a yetki verdiler. Bu Lykaretos, Lemnos'u yönetirken ölmüştür. Otanes'in bir tek seveni yoktu; ulusları köleleştiriyor, eziyor, kiminin Skyth seferinden kaçmış olduğunu, kiminin de Skyth seferinden dönen Pers ordusuna zarar vermek istediğini bahane ediyordu.

---

177 *Khalkedon*, İstanbul'da şimdiki Kadıköy.

178 *Troas*, Troya'nın merkezi bulunduğu bölgenin adıdır.

179 Kitap III. bölüm 142–148.

28. — Otanes'in açtığı seferde kazandığı başarılar bunlar olmuştur. Sonra kısa bir süre için bir durulma oldu, ama Naxos ve Miletos, İonialıların başlarına yeni işler açtılar. Naxos, adaların en zenginiydi ve o çağlara doğru Miletos da en parlak zamanlarını yaşıyordu. İonia'nın incisiydi; daha önce iki insan kuşağı boyunca, öbür kentlerin hepsinden daha çok devrim afetlerinin acısını çekmişti; bundan Parosluların yardımları sayesinde kurtulmuşlardı; çünkü Miletoslular bütün Yunanlılar arasında, yurtlarında dirliği sağlasınlar diye onları seçmişlerdir.

29. — Bakınız Paroslular bunları nasıl uzlaştırdılar: Yurttaşları arasından en bilge olanları ayırıp Miletos'a gönderdiler, bunlar kenti korkunç bir yoksulluk içinde buldular ve bütün ülkeyi dolaşmak istediler, dolaştılar. Miletos kırlarının her yanını gezdiler, ülke göçler yüzünden boşalmıştı; güzel, ekili bir tarlaya rastladıkları zaman sahibinin adını yazdılar. Sonunda baktılar ki, adı yazılanların sayısı pek az, kente döner dönmez halk meclisini topladılar ve devleti yönetmek üzere tarlaları bakımlı olan bu kişileri seçtiler; çünkü diyorlardı, kendi çıkarlarında dikkatli olanlar kamu çıkarlarında da dikkatli olurlar ve ilk iş olarak eskiden iç savaşı kışkırtmış olan Miletosluları sindirdiler.

30. — Paroslular, Miletos'da düzeni böyle kurmuşlardır. Ve işte şimdi de bu kent, anlattığımız çağda nasıl Naxos ile birlikte İonia'nın uğradığı tersliklerin kaynağı oldu? Halk tarafından kovulan hali vakti yerinde Naxos yurttaşları Miletos'a geldiler. Miletos'ta yönetim Molpagoras oğlu Aristagoras'a emanet edilmişti[180], bu, Dareios'un Susa'da yanında tuttuğu Lysagoras oğlu Histiaios'un damadı ve yeğeniydi; Naxoslular geldikleri sırada Miletos tyranı Histiaios Susa'da

180 *Aristagoras.* Bu, beşinci kitabın başoyuncusudur; İonia ayaklanmasını başlatmış olan bu adamı Herodotos, Histiaios kadar değerli olmayan, ama onun kadar düzenbaz birisi olarak vermektedir.

bulunuyordu ve bunlarla konukseverlik ilişkileri vardı. Naxos'tan sürülmüş olanlar Aristagoras'a yalvardılar, yurtlarına dönmek üzere kendilerine asker vermesini istediler. O da eğer bunlar yurtlarına kendi yardımıyla dönerlerse, belki Naxos'u da ele geçirebilirim diye düşündü ve Histiaios ile olan dostluklarını ileri sürerek şöyle dedi: "Benim elimde, bugün Naxos'un başında bulunanlara rağmen sizi yurdunuza götürmeye yetecek kadar güç yoktur; çünkü Naxos'un sekiz bin kalkanlı askeri ve pek çok savaş gemisi varmış diye duydum; ama size yardım etmenin bir yolunu bulacağım ve bunun için var gücümle çalışacağım; aklıma gelen tasarı şudur: Artaphrenes dostumdur; Artaphrenes'in Hystaspes oğlu ve Büyük Kral'ın kardeşi olduğunu bilirsiniz; bütün Asya kıyılarına o komuta eder, elinde büyük bir ordu ve çok gemi var; böyle bir adamın istediklerimizi yapmasından kıvanç duyacağım." Bu söyleve karşı, Naxoslular Aristagoras'a yetki verdiler; kendi adlarına armağanlar sunmakla görevlendirdiler ve kendi hesaplarına, yapılacak seferin bütün giderlerini karşılayacaklarına söz verdiler. Naxos'da şöyle bir göründüler mi, herkesin onların önünde baş eğeceğini ve o zamanlar bir teki bile henüz Dareios'un hükmü altında bulunmayan öbür Kyklad adaları halklarına da zorla baş eğdirecekleri sanıyor, şişiniyorlardı.

31. — Bunun üzerine Aristagoras, Sardes'e gitti, Artaphrenes'e Naxos'tan söz açtı, burasının şüphesiz o kadar geniş değil, ama İonia'ya yakın, güzel, bereketli ve zengin bir ada olduğunu ve kölelerle dolup taştığını anlattı. "Bir ordu gönder," dedi, "buraya karşı, gelen sürgünleri de al götür. Eğer bunu yaparsan, bende sana verilecek çok para var, ordu için gerekli olan giderler de ayrı. (Çünkü bu işin yapılmasını isteyenler elbette bize para verecekler.) Ayrıca önce Naxos'u ve arkasından, ona bağlı olan Paros ve Andros adalarını ve Kykladlar denilen öbür bütün adaları da Büyük Kral'ın imparatorluğuna katmış olacaksın. Bu da Euboia

üzerine atılabilmek için dayanak noktası olacaktır; orası büyük ve zengin bir adadır; Kıbrıs'tan daha az geniş değildir ve ele geçirmek çocuk oyuncağıdır. Bütün bu adalar yüz gemiyle alınabilir." Pers, ona şu sözlerle cevap verdi: "Kral hanedanı için akıllı bir danışmansın ve gemi sayısı dışında bütün söylediklerin çok güzel. İlkbaharda yüz değil, iki yüz gemin olacak. Ama tasarıya önce kralın da olur demesi gerek."

32. — Bu cevabı alan Aristagoras, sevinç içinde Miletos'a döndü, Artaphrenes, Aristagoras'ın önerilerini Susa'da kralın onayına sunduktan ve Dareios'un olurunu aldıktan sonra iki yüz trirem ve İran müttefiki ülkelerden devşirilmiş kalabalık birlikler hazırladı; bu kuvvetlerin başına, Akhaimenid hanedanından, Kral Dareios'un ve kendisinin yeğeni olan Megabates adında bir İranlıyı geçirdi ve eğer hikâyeye inanmak gerekirse, Lakedaimonlu Kleombrotos oğlu Pausanias[181], sonradan bütün Greklerin tyranı olmak sevdasına düşüp, bunun kızıyla evlenmek isteyecektir. Sonra Megabates'in komutası altında, bu orduyu Aristagoras'a yolladı.

33. — Megabates'e, Miletos'da İon ordusu ve Naxos sürgünleriyle birlikte Aristagoras da katıldı; Hellespontos'a doğru denize açıldılar, ama Khios'a geldiklerinde Kaukasa'da[182] durdular, Boreas rüzgârından yararlanarak Naxos üzerine atılmak istiyorlardı. Ama kader bu filonun Naxos'u yıkmasını istemiyordu, işte olanlar şunlardı: Megabates gemilerin nöbet işlerini denetliyordu, bir Myndos gemisinde nöbetçi göremedi; ağır bir işe kalkıştı, kendi koruma askerlerini gönderip geminin komutanını getirtti ki, adı Skylax'dı, emir verdi, adamı gövdesinin ortasından geminin lombar deliklerinden birine bağlattı, baş dışarıda, gövde içeride sarkıyordu. Skylax böylece bağlanmıştı ki, Aristagoras Myndoslu konu-

---

181 *Pausanias*, Plataia savaşında Yunan kuvvetlerine komuta etmiştir (Kitap IX). Thukydides, bunun Kserkses'in kızı ile evlenmek istediğini yazar (Thukydides I. sayfa 128). Ayrıca not 366'ya bakınız.

182 *Kaukasa*, Khios adasının limanı.

ğunun Megabates'in emriyle zincire vurulmuş olduğunu, çirkin bir duruma sokulduğunu haber aldı. İranlıyı yumuşatmaya gitti, ama ricaları sonuç vermedi; o zaman konuğunu kurtarmayı kendi üzerine aldı. Megabates bunu öğrendi ve çok fena karşıladı; Aristagoras'ı azarlamaya gitti, o da ona şu cevabı verdi: "Sen bu işlere ne karışıyorsun? Artaphrenes seni benim emrime vermedi mi ve benim emredeceğim yere gideceğini söylemedi mi? Ne diye her işe burnunu sokuyorsun?" – Bu çıkış üzerine öteki öfkelendi, gece olunca Naxos'a bir gemi gönderdi, içinde oralılara kendilerine karşı hazırlanan şeyleri haber vermekle görevli adamlar vardı.

34. — Çünkü Naxoslular bu filonun kendi adaları üzerine yürüyeceğinden kuşkulanmamışlardı. Durumu öğrenir öğrenmez kırlarda bulunan her şeyi tabyaların içerisine aldılar, kuşatmaya karşı hazırlandılar ve kente acele yiyecek içecek doldurdular. Pek yakın sandıkları savaş için böyle hazırlanıyorlardı; Khios'dan kalkan düşman donanması Naxos'a geldi. Ama karşısında tabyalarla çevrilmiş bir kent buldu ve dört ay süreyle kuşatma içinde tuttu. Perslerin kendi yiyecekleri tükenmişti. Aristagoras üste kendi cebinden bir sürü masrafa girmişti, ama kuşatma dahasını istiyordu; sonunda Naxos sürgünleri için bir kale yaptı, tam bir başarısızlık içerisinde anakaraya geri döndüler.

35. — Aristagoras, Artaphrenes'e verdiği sözü yerine getirememişti; üstelik kendisinden istenen savaş masraflarını ödemekten de bunalmıştı, ayrıca uğradığı yenilgiden ve Megabates'in azarlamalarından da tasalanıyordu. Miletos üzerindeki mutlak yönetimin elinden alınmasını bekliyordu. Bu üzüntüler içerisinde isyan geliyordu aklına. Ve başı dövmeli adamın gelişi bütün bunlara denk düşüyordu, Susa'dan geliyordu, ona Histiaios'un Büyük Kral'dan ayrılmasını bildiren yönergesini getiriyordu. Histiaios, Aristagoras'ı ayaklanmaya kışkırtmak istiyordu, ona yol koruma polisinin gözünden kaçırıp tehlikesizce haber uçurabilmek için başka bir yol bu-

lamamıştı; kölelerinden kendisine en çok bağlı olanı ayırtıp kafasını kazıtmıştı; buyrultusunu deriye dövdürmüş; saçların yeniden uzamasını beklemiş, saçlar yeteri kadar uzayınca, hemen Miletos'a göndermişti. Köle Miletos'a varınca, Aristagoras'a sadece kafasını kazıttırıp bakmasını söyleyecek, başka bir şey demeyecekti; dövme, dediğim gibi isyan buyrultusundan ibaretti. Kendisini Susa'ya kapatılmış görmek Histiaios'u sıkıyordu, bunu onun için yapmıştı. Eğer ayaklanma olursa, kendisini salıverir, deniz kıyısına gönderirler diye ümitleniyordu. Miletos'ta bir karışıklık çıkmazsa, bir daha geriye dönmeyeceğini biliyordu.

36. — Histiaios'un haberciyi yola çıkarmaktan amacı buydu. Bütün bu nedenler, Aristagoras'ın önüne aynı zamanda çıkmak üzere bir araya gelmiş gibiydiler. Kendinden yana olanlarla danıştı, kendi görüşünü ve Histiaios'un yönergesini açıkladı; oylar dağılmadı, herkes ayaklanmadan yana çıktı; başta, evet, tarih yazarı Hekataios karşı çıkmış, Pers kralına savaşa atılmayı uygun bulmamış, Dareios'a bağlı olan ulusları tek tek saymış, gücünü anlatmaya çalışmıştı. Ama kimsenin kulak asmadığını görünce denizlerde üstünlüğü sağlamak gerektiğini ileri sürmüş, bunun için de Lydialı Kroisos'un Brankhosoğulları tapınağına sunmuş olduğu hazineyi almak gerektiğini, başka çare göremediğini söylemişti. –Zira Miletos'un gelir kaynaklarının ne kadar zayıf olduğunu biliyordu.– Bu hazine sayesinde deniz üstünlüğünün sağlanacağına güveniyordu. Ayrıca bu parayı kendileri almakla, düşmanın eline geçmesini de önlemiş olacaklardı. Bu hazine önemliydi, ilk hikâyelerimde anlatmıştım[183]. Bu görüş tutmadı; ayaklanmaya karar verildi; içlerinden birini gemiye bindirip Myus'a gönderdiler, donanma Naxos'tan döndüğünden beri orada demirliydi, sefere katılmış olan şefleri ele düşürecekti.

---

183 Kitap I. bölüm 92.

37. — Bu görev İatragoras'a verilmişti, bu adam, Mylasalı İbanollis oğlu Oliatos, Termeralı Tymnes oğlu Histiaios, Dareios'un kendisine Mytilene'yi bağışlamış olduğu Erxandros oğlu Koes, Kyme'den Herakleides oğlu Aristagoras ve daha birçoğunu tuzağa düşürdü. Aristagoras böylece açıkça başkaldırmış ve Dareios'a karşı her türlü düşmanca tedbire başvurmuş oluyordu. Başta Miletoslular da isyana isteyerek katılsınlar diye, sözde tyranlıktan çekilmiş ve Miletos'da demokratik bir hükümet kurmuştu; sonra da bu göz boyama devrimi İonia'nın her yanına yaymıştı; birçok yerde tyranları kovmuş, yurtdışı sefere katılmış olup da gemilerde ele geçmiş olanları kendi yurtlarına geri göndermişti; her birine kendi tyranlarını teslim ederek hoşnutluklarını kazanmak istemişti.

38. — Mytilenelilere teslim edilen Koes, surlardan dışarıya sürüklendi ve taşa tutularak öldürüldü; Kymeliler ise eski efendilerini sürmekle yetindiler; öbür kentlerden birçoğu da aynı şeyi yaptılar. Böylece İon sitelerinde tyranlığa ara verilmiş oluyordu. Miletoslu Aristagoras tyranları devirdikten sonra, her kentin halkına strategoslar[184] seçmeleri için emir verdi, sonra bir trireme bindi ve İonia delegesi olarak Lakedaimonia'ya doğru yola çıktı, çünkü yeni yandaşlar aramak gerekiyordu.

Sparta ve Atina – Aristagoras'ın Çabaları

39. — Sparta'da yönetim artık Leon oğlu Anaxandridas'da değil, o ölmüş, krallık oğlu Kleomenes'e geçmişti[185] ve bunu aklından çok babasına borçluydu. – Anaxandri-

---

184 *Strategos*, Yunan ordusu generali. Sayıları ondu, her yıl yapılan seçimlerle işbaşına geçerlerdi. Not 194 ve 251'e bakınız.

185 *Kleomenes* 520'de Sparta kralı olmuştur. Aristagoras'ın Yunanistan'a gidişi 499'dadır. Sardes'in alınışı ve yakılışı bundan bir yıl sonradır (Kitap V. bölüm 100–101).

das'ın karısı, kız kardeşinin kızıydı; gözüne hoş görünüyordu, ama ondan çocuğu olmamıştır. Bu durum karşısında ephoroslar ona buyrultu vererek şöyle dediler: "Sen hanedanının geleceğini düşünmeyebilirsin, ama biz Eurysthenes soyunun sönmesine göz yummayız; evinde oturan kadın sana çocuk vermiyor; onu geri gönder ve başka bir tane al; böyle yaparsan Spartalıları hoşnut etmiş olursun." O cevap verdi, ne birini, ne öbürünü yapacaktı, evlendiği kadından hoşnuttu, kendisine karşı kötü bir davranışta bulunmamıştı, onu atıp yenisini istemeleri doğru değildi; bunun için onları dinlemeyecekti.

40. — Bunun üzerine ephoroslarla Yaşlılar Meclisi ortak toplantı yaptılar ve krala şu öneride bulundular: "Seni elindeki kadının ağına düşmüş görüyoruz, mademki öyle, hiç olmazsa şu dediğimizi yap ve bu sefer de karşı durma ki, Spartalılar da sana karşı durmak zorunda kalmasınlar. Şimdi istediğimiz, evindeki karını boşaman değildir; ona gene şimdiye kadar davranmış olduğun gibi davranabilirsin; yalnız evine karından başka bir kadın daha al ve bu kadın doğurgan bir kadın olsun, bize bu kadarı yeter." Böyle ya da buna benzer bir şey söylediler ve Anaxandridas razı oldu, o günden sonra Sparta yasalarına karşı olarak, ayrı iki kadın ve ayrı iki ev sahibi oldu.

41. — İkinci olarak aldığı kadın çok beklemeden bir çocuk doğurdu, bu bizim Kleomenes'tir. Ama tam o Spartalılara ileride kralları olacak çocuğu sunduğu sırada, o güne kadar kısır olan ilk kadın, garip bir rastlantı sonucu gebe kaldı. Karnında sahiden bir çocuk vardı, ama durumu haber alan ikinci kadının yakınları patırtı çıkarmaya başladılar, onun uydurma bir evlatla övünmek istediğini ve sırf kendilerine kötülük olsun diye böyle yaptığını ileri sürdüler. Doğum günü yaklaştıkça patırtıyı da artırıyorlardı, sonunda kuşkuya düşen ephoroslar, doğum sırasında gelip yatağın çevresinde nöbet beklediler. Kadın, Dorieus'u doğurdu, son-

ra hemen arkasından Leonidas'a, gene hemen arkasından Kleombrotos'a gebe kaldı; Leonidas ve Kleombrotos'un ikiz olduklarını söyleyenler de vardır. İkinci karısına, Kleomenes'in anasına gelince, Demarmenes oğlu Prinetades'in kızı olan bu kadın başka çocuk doğurmadı.

42. — Kleomenes, dediklerine göre, öyle pek akıllı sayılacak bir adam değildi; hatta deliliğin sınırındaydı; buna karşılık Dorieus, yaşıtı gençlerin başında geliyordu ve çok iyi biliyordu ki, eğer krallık layığına verilecek olsa, kendisi kral olurdu. Ama Anaxandridas öldüğü zaman Lakedaimonlular göreneklerinden ayrılmadılar ve büyük oğlu Kleomenes'i tahta geçirdiler. Dorieus'un gururu incindi; Kleomenes'in uyruğu olmayı kendine yediremedi, yanına yol arkadaşları alarak Spartalılarla birlikte bir koloni kurmaya gitti. Yerleşeceği ülke hakkında ne Delphoi orakline danıştı, ne de bu gibi hallerde gerekli olan töreleri uyguladı. Öfkesine kapılarak gemilerini Libya'ya doğru götürdü; kendisine Theralılar kılavuzluk ediyorlardı. Geldi, Libya'nın pek güzel bir bölgesi olan Kinyps'de, aynı adı taşıyan ırmağın kenarında yurt tuttu, ama Libya kabilelerinden olan Maglar ve Kartacalılar onu orada barındırmadılar, iki yıl sonunda Peloponez'e geri döndü.

43. — Eleonlu Antikhares[186] ona, Laios orakline uyarak Sicilya'ya gidip orada Herakleia kentini kurmasını salık verdi; "Bütün Eryx ülkesi," diyordu, "Heraklesoğullarındandır, çünkü buralarını Herakles açmıştır." Dorieus bu düşünce ile Delphoi'ye gitti; oraklderi, gitmeyi tasarladığı ülkeyi alabile-

---

186 *Eleon*, Boiotia kentlerindendir. – Eryx ülkesi Sicilya'nın batısıdır. Eryx, Poseidon'un Aphrodite'den olma oğludur. "*Geryon'dan aşırdığı sürüleri götürürken Herakles bu Eryx'e rastlamış, Eryx bu yiğide meydan okumuş, güreşmişler ve Herakles, Eryx'i öldürmüş, ama krallığına el koymayıp, akrabalarından birinin günün birinde oraya yerleşeceğini söylemiş ve öyle olmuş: Tarihsel çağlarda Dorlardan bir grup, Eryx Dağı'na yerleşmiş.*" (Azra Erhat, *Mitoloji Sözlüğü*, sayfa 135)

cek mi diye sordu; Pythia alacağını söyledi. Bunun üzerine Dorieus, Libya'dan getirdiği adamlarla yeniden yola çıktı ve bunları İtalya kıyıları boyunca götürdü.

44. — Bu sıralarda diyorlar Sybarisliler, kendileri ve kralları Telys, Kroton'a karşı sefer açmak üzereydiler; korkuya kapılan Krotonlular Dorieus'tan yardım istediler, o da kabul etti. Dorieus onlarla birlikte Sybaris'e karşı sefer açtı ve onlarla birlikte kenti aldı; Sybarislilerin anlattıklarına göre, Dorieus'un ve yanındakilerin bu olaydaki payı budur; ama Krotonlulara inanmak gerekirse, hiçbir yabancı, Sybaris'e karşı açılan savaşta kendileriyle birlik olmamıştır, yalnız bir tek İamidler soyundan[187] Elisli kâhin Kallias, Sybaris tyranı Telys'in yanından gizlice kaçıp onlara katılmaya razı olmuştur, çünkü bir kurban kesme sırasında danıştığı tanrılar, Kroton'a karşı savaş için uğur göstermemişlerdi.

45. — Bu iki halkın anlattıkları böyledir, ikisinin de kendisine göre inancaları vardır: Sybarisliler Krathis'in kuru yatağı yakınında bir orman ve bir tapınak gösterirler; onlara göre Dorieus, kenti aldıktan sonra burasını Krathisli denilen Athene için ayırmıştır; ayrıca temel dayanaklarını Dorieus'un ölümünden çıkarırlar; orakli dinlemediği için ölmüş olduğuna dikkati çekerler; zira ukalalık etmeye kalkmayıp da sadece kendi işine baksaydı, Eryx ülkesini alır ve ordusuyla beraber mahvolacağı yerde bu toprakların efendisi olur, hüküm sürerlerdi. – Öbür yandan Krotonlular da Elisli Kallias'ın Kroton topraklarında sahip olduğu olağanüstü mülkleri gösterirler, bunların bugün de onun mirasçılarının olduklarını, oysa Dorieus'un ve torunlarının hiçbir şeyleri bulunmadığını söylerler. Eğer Dorieus, Sybaris savaşına katılmış olsaydı, ona da Kallias'a verilenden daha çoğunun verileceği açıktır. Her birinin kendisine göre ileri sürdüğü inancalar bunlardır. Okuyucu bunlardan hangisi kendisine daha inanılır gibi gelirse, onu kabul etsin.

---

187 *İamidler*. Ünlü kâhin ailesi.

46. — Gemiye Dorieus ile birlikte Thessalos, Parebates, Kelees, Euryleon gibi başka Sparta göçmenleri de binmişlerdi; Sicilya'ya vardıkları zaman bütün koloni, Fenikeliler ve Segestalılarla yaptıkları felaketli bir çarpışma sonunda öldü. Bu kent kurucuları içinde bir tek Euryleon canını kurtarabilmişti. Ordudan geri kalanlarla birlikte Selinus kolonisi Minoa'yı almış ve Tyran Pythagoras'ın boyunduruğunu sarsmak için onlarla elbirliği yapmıştır. Onu devirince Selinus tyranlığını kendisi almayı denemiş, bir mutlak yönetim kurmuş, ama bu geçici olmuştur, zira Selinus yurttaşları bir ayaklanma sırasında onu, sığınmış olduğu Zeus Agoraios sunağında öldürmüşlerdir[188].

47. — Kroton yurttaşı Butakides oğlu Philippos da Dorieus'un kaderini ve ölümünü paylaşmıştır; Sybaris tyranı Telys'in kızıyla nişanlıydı ve Kroton'dan sürülmüştü; bu evlilik olmayınca Kyrene'ye gitmek üzere gemiye bindi; oradan içerisinde kendi topladığı adamlar bulunan kendisine ait bir trirem ile ve Dorieus'la birlikte döndü; olimpiyat oyunlarından başarı kazanmış olanlardandı; zamanın en yakışıklı Yunanlısıydı. Segesta'da güzelliği sayesinde başka bir örneği olmayan bir saygı kazanmıştır: Yattığı yere bir tapınak kurulmuştur; orada kendisine bir yarı–tanrı gibi kurbanlar kesilir.

48. — Dorieus'un sonu böyle geldi; eğer Kleomenes'in uyruğu olmaya katlanıp da Sparta'da kalsaydı krallığı alacaktı, çünkü Kleomenes uzun süre başta kalamamış ve Gorgo adında bir kızdan başka çocuk bırakmadan ölmüştür.

49. — İmdi, Miletos tyranı Aristagoras, Sparta'ya Kleomenes'in iktidarda bulunduğu sırada gelmişti. Onunla görüşmüş, bir de bronz tablet getirmiş, Lakedaimonlular söylerler, üzerine denizleri ve akarsularıyla birlikte bütün dünya işlenmişmiş. Kleomenes'in karşısına çıkınca, Aristagoras

188 Meydanda sunağı olan Zeus. Halk toplantılarının koruyucusu olarak tapılıyordu. Sitenin politik yaşamını koruyordu.

onunla şöyle konuştu: "Kleomenes, böyle apar topar gelişime bakıp şaşma. Durumumuz şöyle: Özgür İonia çocuklarının köle oluşları önce bizim başımıza gelmiş olan büyük bir hakaret ve eziyettir, bu bütün öbür Yunanlılardan çok size dokunur, çünkü ırkımızın en ileri durumunda olanları sizsiniz. Yunanistan tanrıları adına size geliyorum, İonialıları kölelikten kurtarınız; onlar da sizin kanınızdandır. Bu sizin için güç değildir; barbarlar o kadar korkunç değildirler ve siz de savaşçı olarak en üstün noktaya yükselmiş bulunuyorsunuz. Onlar okla ve kısa kargıyla dövüşürler; savaşa ayaklarında bol poturlar, başlarında yüksek başlıklarla girerler; böyle kösteklenmiş oldukları için yenmek kolaydır. Ülkelerinin bulunduğu bölge çok zengindir, en başta altın öbür ulusların hepsindekinden çok daha boldur. Ayrıca gümüş, bakır, parlak dokumalar, yük hayvanları ve köleleri vardır; bunların hepsi sizin olabilir, istemeniz yeter. Yerini de sana göstereyim. İşte İonialılar şurada, ondan hemen sonra Lydialıların oturdukları yerler ki, bereketli ve altından ve gümüşten yana çok zengin topraklardır." Bunları söylerken, yanında getirmiş olduğu bronz levha üzerine çizilmiş dünya haritası üzerinde, bu ülkelerin yerlerini gösteriyordu. "Lydialıların," diye devam etti, "komşuları Phrygialılardır, işte bizim Suriyeliler dediğimiz Kappadokialılar; onların sınırında Kilikia; şurada denize çıkarlar ve işte burada Kıbrıs adası. Kilikia, Büyük Kral'a her yıl beş yüz talant haraç verir. Kilikia'dan sonra Ermenistan gelir, zengin otlakları vardır; Ermenilerden sonra işte Matienlerin bölgesi. Bu bölgeye bitişik Kissia ve şu bölgede, Khoaspes ırmağının yanında Susa'yı görüyorsun ki, Büyük Kral burada oturur; hazineleri de buradadır; bu kenti ele geçirdiniz mi, zenginlikten yana Zeus'le boy ölçüşebilirsiniz, o halde! O kadar büyük ve şüphesiz o kadar bereketli olmayan yerler ve dar toprak şeritleri uğruna, sizin kadar güçlü olan Messenialılarla, Arkadialılarla ve Argoslularla dövüşüyorsunuz; oysa oralarda insanların elde etmek için

birbirlerine girdikleri altından ve gümüşten eser yoktur. Şimdi Asya'yı kolayca ele geçirmek dururken başka şey yapılır mı?" Aristagoras böyle konuştu ve Kleomenes şöyle karşılık verdi: "Miletoslu yabancı, cevabımı erteliyorum, onu sana iki gün içinde vereceğim."

50. — O gün için görüşme o kadarla kaldı. Cevap için belirtilen gün geldiğinde, tam zamanında buluştular; Kleomenes, Aristagoras'tan İonia ile kral sarayının arasının denizden başlayarak ne kadar yol olduğunu sordu. O zamana kadar pek becerikli konuşan ve öbürünü kafese koyan Aristagoras, burada yanlış bir adım attı; Spartalıları gerçekten Asya'ya çekmek istiyordu ise, bunu söylememesi gerekirdi; oysa o bunun üç aylık yol olduğunu saf saf itiraf etti. O zaman Kleomenes lafı kısa kesti, Aristagoras'ın yol konusunda yapmak istediği açıklamaları dinlemedi ve cevap verdi: "Miletoslu yabancı, gün batmadan Sparta'dan çık git, zira Lakedaimonluların kulaklarına hoş gelecek sözler söylemiyorsun, bizi deniz kıyısından içeri üç aylık yola sürüklemek istiyorsun."

51. — Kleomenes böyle konuştu; sonra evine döndü. Aristagoras bir zeytin dalı alıp Kleomenes'in evine gitti; bir dilek sahibi sıfatıyla yanına girdi ve kızını dışarı çıkarıp kendisini dinlemesi dileğinde bulundu; çünkü Kleomenes'in kızı ki, adı Gorgo'ydu, babasının yanında ayakta duruyordu; tek evlattı ve o zamanlar on sekiz, on dokuz yaşlarındaydı. Kleomenes, küçük kızın kalabileceğini, söyleyeceği ne ise çekinmeden söylemesini bildirdi. Bunun üzerine Aristagoras, eğer istediğimi yaparsan, on talant veririm demekle başladı. Kleomenes, olmaz anlamına işaret yaptıkça Aristagoras boyuna artırıyordu, elli talanta çıktığı zaman küçük kız bağırdı: "Baba, eğer bırakıp gitmezsen, sonunda bu yabancı seni kandıracak!" Küçük kızın verdiği öğüde sevinen Kleomenes, onun bu sözleri üzerine kalktı, başka bir odaya geçti ve Aristagoras, Büyük Kral'a ulaşan yolu daha iyi tanıtmak fırsatını bulamadığı bu yerden çıkıp gitti.

Kral Yolu

52. — Biz kendimiz de bu yol hakkında bir şeyler söyleyeceğiz: Bütün yol boyunca kraliyet konutları ve çok güzel kervansaraylar vardır[189]; hep insanların oturdukları yerlerden ve güvenlik içinde geçilir. Lydia ve Phrygia içerilerinde yirmi stathmetikos ya da konak boyunca uzanır ki, bu doksan dört buçuk parasang tutar. Phrygia sınırında Halys ırmağına rastlanır, bu ırmağı geçebilmek için buraya hâkim durumda olan sıradağları ve ırmağı gözaltında bulunduran önemli bir kaleyi aşmak gerekir. Bunu aştıktan sonra Kilikia sınırlarına kadar Kappadokia içinde yirmi sekiz konak, yani dört yüz parasang gidilir; sınırda iki sıradağı aşacak ve iki kalenin önünden geçeceksiniz. Oradan öte, Kilikia içerisinde geçilecek yol üç konak, on beş buçuk parasangdır. Kilikia ve Ermenistan arasında sınır, içinde gemilerin yüzebildiği bir ırmaktır ki, adı Fırat'tır. Ermenistan içinde her biri bir garnizonla tutulan on beş konaklık yol vardır, elli altı buçuk parasang tutar. Bu bölgeyi gemilerin yüzebildiği dört ırmak sular; bunlar geçilmeden gidilemez. Birincisi Dicle'dir; ikinci ve üçüncü aynı yerden çıkmadıkları ve bir tek ırmak olmadıkları halde aynı adı taşırlar. Birincisi Ermenistan'dan, öbürü Matienlerin ülkesinden gelir. Dördüncüsünün adı Gyndes'dir; eskiden Kyros'un üç yüz altmış kanala ayırmış olduğu ırmak budur. Ermenistan'dan Matienler ülkesine geçerken dört konak vardır ve bu ülkeden Kissia'ya vardıktan sonra, üzerinde Susa kentinin kurulmuş olduğu ve gemilerin işlemesine elverişli bulunan Khoaspes'e kadar on bir konak, kırk iki buçuk parasang yoldur. Bütün bu konakların toplamı yüz on birdir; Sardes ile Susa arasındaki konakların sayısı işte budur.

---

189 *Kraliyet konutları.* Kralın yolculuk yaparken gecelediği kervansaraylar. Sonradan durak anlamına kullanılmıştır.

53. — Kraliyet yolu pasarang olarak daha iyi ölçülürse ve bir parasang otuz stad hesap edilirse ki, gerçekte o kadardır, Sardes'den "Memnon Sarayı" denilen kral konağına kadar on üç bin beş yüz stad çeker, çünkü dört yüz elli parasangdır. Günde yüz elli stad tutarsak, bu yol tastamam doksan günde aşılır.

54. — Demek ki Miletoslu Aristagoras, Lakedaimonlu Kleomenes'e kral konağına kadar üç ay yürümek gerektiğini söylerken doğru cevap vermiş oluyordu. Eğer biri çıkar da daha doğrusunu ararsa, buna Sardes ile Ephesos arasındaki bölümü de ekleyeceğim ve Hellen Denizi'nden Susa'ya kadar (Memnon'un kenti denilen kent burasıdır) on dört bin kırk stad olduğunu söyleyeceğim; zira Ephesos ile Sardes arası beş yüz kırk staddır, gösterilen üç ayı böylece üç gün daha uzatmak gerekir.

Atina'nın Tyranlardan Kurtuluşu – Yunan Yazısı

55. — Sparta'dan çıkarılan Aristagoras Atina'ya gitti; Atinalılar tyranlarından şöyle kurtulmuşlardı: Peisistratos'un oğlu ve Tyran Hippias'ın kardeşi Hipparkhos nasıl öleceğini rüyasında görmüş ve eskiden Gephyra'dan[190] gelmiş olan bir aileden çıkan Aristogeiton ve Harmodios'un ellerinde can vermişti; Atinalılar onun ölümünden sonra da hiç yumuşamayan, hatta daha da ağırlaşan tyranlığı dört yıl daha çekmişlerdi.

---

190 Boiotia'daki Tanagra'nın eski adı *Gephyra*'dır. Harmodios ve Aristogeiton, Hipparkhos'u 514'de öldürmüşlerdir. Atinalılar, bunları kahraman saymışlardır. Onların adına bir de müzik bestelemişlerdir, ki bunda bu iki kahramanın adı, "*tyranı öldürüp eşitliği kuranlar*" olarak anılmaktadır. Ama Atina, Hipparkhos'un öldürüldüğünü çabuk unutacak, bir yüzyıl sonra Thukydides, Atinalıların bu konuda pek bir şey hatırlamadıklarını yazacaktır (Thukydides I. 20).

56. — Hipparkhos'un rüyası şuydu: Panathene bayramından[191] önceki gece Hipparkhos'un yanında uzun boylu ve pek güzel bir adam belirdi ve ona şöyle bir bilmece yöneltti:

Korkunç alın yazısına, ey aslan, korkmadan katlan:
İyi bil ki, hiçbir kötülük karşılıksız kalmaz.

Sabah olunca rüyasını rüya yorumcularına anlattı; sonra kendisine söylenenlere kulak asmadan ayin alayını yönetti ve orada öldü.

57. — Hipparkhos'u öldürenlerin soyundan olan Gephyralılar, asıllarının Eretria olduğunu söylerler; ama benim kendi araştırmalarım, bunların gerçekte Fenikeli olduklarını ve bugün Boiotia adını taşıyan ülkeye Kadmos ile birlikte geldiklerini göstermiştir; orada, kaderin onlara ayırmış olduğu Tanagra topraklarında oturuyorlardı. Kadmosluları ilk olarak Argoslular kovdular; sonra bir de Boiotialılar tarafından kovulan bizim Gephyralılar Atina'ya taşındılar. Atinalılar bunları bazı koşullar altında kendi yurttaşları arasına kattılar; onları burada yazılmaya değmeyen birçok ayrıcalıkların dışında bıraktılar.

58. — Bu sözünü ettiğim Fenikeliler, Kadmos'un Gephyralı yol arkadaşları, bu ülkeye yerleştikten sonra Yunanistan'a pek çok bilgi getirmişler ve özellikle yazıyı sokmuşlardır ki, ben Yunanlıların bunu daha önce tanıdıklarını sanmıyorum; başlangıçta bu bütün Fenike'de kullanılan harflerdi; sonra zamanla bu işaretlerin okunuş-

---

191 *Panathene.* Atina'da sitenin koruyucu tanrısı Athene adına kutlanan bayramların en büyüğü. Atinalı genç kızların Hekatombeon ayı (temmuz–ağustos) sonlarına kadar hazırladıkları yeni peplos alayla tapınağa götürülür, Athene'ye sunulurdu. Peplos, tanrıçaya sunulan işlemeli çevredir. Bayramdan önceki günler büyük şenlikler yapılır, oyunlar, danslar, koro gösterileri düzenlenirdi.

ları gibi biçimleri de değişmiştir. O zamanlar bunların çevresindeki ülkelerin çoğunda yaşayanlar İonialıydılar; bunlar Fenike alfabesini almışlar ve biraz değiştirerek kullanmışlardır ve "Fenike yazısı" adını korumakta sakınca görmemişlerdir ki, zaten doğrusu da buydu, çünkü bu harfleri Yunanistan'a Fenikeliler getirmişlerdi. Hatta İonialılar eski geleneğe uyarak bugün de papirüse yazılı kitaplara diphtera ya da deriye yazılı kitap derler, zira eskiden papirüs zarları az bulunduğundan, yazılar koyun ve keçi derisi üzerine yazılırdı. Bugün de birçok barbar, yazı yazmak için deri kullanır.

59. — Kadmosluların harflerini Boiotia Thebai'sinde, İsmenios Apollon'u tapınağında ben de gördüm; üç tane üçayak üzerine kazınmışlardır ve çoğu İonia harflerine benzer. Üçayaklardan birindeki yazı şudur:

Teleboai'den dönen Amphitryon'un sungusu

Bu yazının tarihi, anlaşıldığına göre Kadmos oğlu Polydoros oğlu Labdakos oğlu Laios zamanıdır.

60. — İkinci üçayaktaki hexametron dize:

Yumruk oyununu kazanan Skaios sundu bu ince sanat
Örneği sunguyu Okçu Tanrı Apollon'a.

Bu Skaios, Laios oğlu Oidipus zamanında yaşayan Hippokoon'un oğlu olamaz mı? Belki de bu sunguyu veren Hippokoon'un oğlu ile aynı adı taşıyan bir başka Skaios'dur.

61. — Üçüncü üçayakta da gene hexametron dize ile şöyle yazılıdır:

Kral Laodamos ince bir sanat örneği olan
Bu üçayağı Keskin Okçu'ya sunar.

Argoslular tarafından kovulan Kadmosluların, Enkhelea'ya çekilmeleri işte bu Eteokles oğlu Laodamas'ın hükümdarlığı zamanına rastlar; o zaman ülkede bırakılmış olan Gephyralılar, sonradan Boiotialıların baskısı altında Atina'ya göçtüler ve Atina'da kendi göreneklerine göre tapınaklar kurdular; öbür Atinalılar bu tapınaklara gitmezlerdi; öbür dinlerin tapınaklarından büsbütün başka yapılardı; özellikle Akhaia'daki Demeter tapınağı ve Mysterlerini buna örnek olarak gösterebiliriz.

62. — Hipparkhos'un rüyasını ve onu öldürenlerin soyu olan Gephyralıların kökenini anlattım; şimdi başta aldığım konuya dönüp Atinalıların tyranlarından nasıl kurtulduklarını anlatmam kalıyor. Tyranlığı Hippias almıştı ve Hipparkhos'un ölümünden ötürü Atinalılara kin besliyordu. Peisistratidlerin Atina'dan göç etmeye zorlamış oldukları Atinalı bir aile olan Alkmaionidler[192], öbür Atinalı sürgünlerle birleşerek, zorlu bir saldırı yapmayı ve böylece Atina'ya dönmeyi denediler; ama amaçlarına ulaşamadılar ve bir giriş yapıp tyranı devirelim derken kendileri büyük bozguna uğradılar; o zaman Paionia'nın yukarısındaki Leipsidrion'da toplanıp Peisistratidlere karşı hazırlıklara koyuldular. O sırada henüz yapılmamış olan şimdiki Delphoi tapınağını yapmak üzere Amphiktyonlarla götürü ücreti üzerinde anlaştılar. Zengindiler, ayrıca çok eski bir ailenin önemli kişileriydiler, istenilenden daha görkemli bir tapınak yapmak için planın da ötesine geçtiler; anlaşmaya göre yapı tüf-

---

192 Peisistratos ile Alkmaion soyunun o dönemdeki büyüğü Megakles arasında geçenleri daha önce görmüştük. (Kitap I. bölüm 60). Alkmaionidlerle Sikyon tyranı Kleisthenes arasında geçen hikâye daha sonra gelecektir (Kitap VI. bölüm 125 ve sonrası). Atina'nın en zengin ve hatırlı aileleri arasındaydılar. Aristophanes, kibar ve müsrif bir kızla evlenen köylü için, *Megakles'in yeğenini aldı,* sözünü kullanır. (Aristophanes, *Nephelai*, dize 46.)

ten yapılacakken, bütün yüzünü Paros mermeriyle kapladılar.

63. — Atinalıların anlattıklarına göre, Delphoi'de yerleşmiş olan bu adamlar Pythia'ya para yediriyorlardı, kendisine danışmak üzere bir Spartalı geldiği zaman, danışma konusu ister özel bir iş, isterse devlet işi ya da savaş olsun, hep Atina'yı kurtarmaları için öğüt verdiriyorlardı. Hep aynı orakli alan Lakedaimonlular, sonunda ileri gelen yurttaşlarından biri olan Aster oğlu Ankhimolios'u, Peisistratidleri Atina'dan kovmak üzere bir ordu ile gönderdiler; oysa aralarında çok sıkı komşuluk ilişkileri vardı; ama tanrı buyruğunu insan ilişkilerinin üzerinde tutuyorlardı. Bunun için onları deniz yoluyla gönderdiler. Ankhimolios, Phaleron'a yanaştı ve karaya asker döktü. Durumu daha önce öğrenmiş olan Peisistratidler, Thessalia'dan yardımcı kuvvetler getirmişlerdi, çünkü o ülke ile aralarında bir antlaşma vardı. Thessalialılar, istek üzerine oybirliğiyle ve kralları Gonnos yurttaşı Kineas'ın komutasında bin atlı gönderdiler; bu yardımı elde eden Peisistratidler şu taktiği düşündüler: Phaleron düzündeki bütün ağaçları kestirdiler, atlı saldırıya elverişli bir hale gelen alan, Lakedaimonlulara çok adam kaybettirdi, Ankhimolios da kurbanlar arasındaydı. Canını kurtaranlar gemilerine dönmek zorunda kaldılar. Lakedaimonluların ilk seferi böyle bitti. Ankhimolios'un mezarı, Attika'da Kynossarges'deki Herakles tapınağı yanında, Alopekai kasabasındadır.

64. — Bunun üzerine Lakedaimonlular daha güçlü bir sefer hazırladılar ve Atinalılar üzerine gönderdiler; orduyu bu sefer denizden değil, karadan göndermişler ve başına kralları Anaxandridas oğlu Kleomenes'i geçirmişlerdi. Bu ordu Attika'yı istila etti ve önce Thessalia atlılarının saldırısına uğradı; ama Thessalialılar, az sonra yerde kırk kişi bırakarak tersyüz ettiler; canını kurtaranlar doğru Thessalia'ya kaçtılar. Kleomenes kente kadar yürüdü, özgürlükten yana

olan Atinalılarla birleşti, Pelasg kalesine kapanmış olan tyranları kuşatmaya aldı[193].

65. — Lakedaimonlular düşmanları için uğursuz, kendileri için uğurlu bir rastlantı olmasaydı, Peisistratidleri buradan çıkaramazlardı, –zira kuşatmayı uzatmaya niyetleri yoktu, Peisistratidlerin yiyeceği içeceği boldu– birkaç günlük bir kuşatmadan sonra Sparta'ya döneceklerdi; Peisistratidler güvenilir bir yere gönderilmek üzere çocuklarını gizlice kaçırmışlardı, bunlar ele geçtiler. Olay, Peisistratidlerin durumunu kökünden değiştirdi; çocuklarını kurtarmak çok pahalıya mal oldu, Atinalılar beş gün içinde Attika'dan çıkmalarını istediler, bunun üzerine Skamandros üzerindeki Sigeion'a çekildiler. Atina'da otuz altı yıl hüküm sürmüşlerdir; asılları yabancıydı, Pylos'dan gelmişlerdi, Atina'ya kendilerinden önce gelmiş ve burada krallık yapmış olan Kodros ve Melanthos ile aynı soydan, Neleus soyundan iniyorlardı. Bunların anılarına bağlı kalmış olmak içindir ki, Hippokratos, oğlu Peisistratos'a Nestor oğlu Peisistratos'un adını vermiştir. Atinalılar tyranlarından böyle kurtulmuşlardır; şimdi de kurtuluştan sonra ve İonia'nın Dareios'a karşı ayaklanmasından, yani Miletoslu Aristagoras'ın kendilerinden destek istemesinden önce, neler yaptıklarını ve başlarından neler geçmiş olduğunu anlatacağım.

66. — Atina zaten büyüktü, ama tyranlardan kurtulduktan sonra daha da büyüdü. İktidarı iki kişi bölüşüyordu, Pythia'yı doğru yoldan çıkaran adam olarak bilinen ilk Alkmaion, Kleisthenes[194] ve bir de eskiye uzanan asılları üzerine

---

193 *Pelasg kalesi.* Atina ilk olarak Akropol'ün tepesinde kurulmuştur. Büyük bir hisardı, duvarları dört, altı metre kalınlığındaydı. Anlatıya göre, kaleyi Pelasglar yapmışlar, el emeği olarak kendilerine Hymettos yakınlarındaki topraklar verilmiştir (Kitap VI. bölüm 137).

194 *Kleisthenes*, köklü reformlar yapmış, Solon yasalarını düzeltmiştir. Attika'yı yüz demos ya da komüne bölmüş, yurttaşları on *file* olarak ayırmıştır. Bu fileler, yurttaşların oturdukları yere göre kurulmamışlardı. Bir-

bir şey söylemediğim ünlü bir hanedandan inme Teisandros oğlu İsagoras; yalnız bunların Karia Zeusü'ne kurban sundukları kesindir. Bu adamların iktidar için çekişmeleri karışıklıklara yol açıyordu; Kleisthenes altta kalınca halktan destek aradı. Dört Atina kabilesini ona böldü; İon'un dört oğlunun adlarından alınmış olan Geleon, Aigikoreus, Argades ve Hoples adlarını değiştirdi, hepsine yerli kahramanların adlarını verdi, yalnız bir tanesine, o da komşu ve müttefik olduğu için, yabancı bir ad olan Aias adını koydu.

67. — Bence bizim Kleisthenes bu konuda, ana tarafından dedesi olan Sikyon tyranı Kleisthenes'den örnek almıştır. Gerçekten bu Kleisthenes, Rhapsodosların Homeros şiirleri okumalarını yasak etmişti, çünkü bu şiirler çoğunlukla Argos'u ve Argosluları yüceltiyorlardı, oysa kendisi Argoslularla savaş halindeydi; sonra Sikyon'da ta agoranın ortasın-

---

birinden ayrı, hatta çok uzak yerlerde oturanlar aynı fileden olabiliyorlardı. Üç çeşit halkı (kentlerde, köylerde ve deniz kıyısında oturanlar), belli gruplar içinde birleştirmek, çıkarları, yaşayışları, düşünüşleri ayrı olan insanları birbirleriyle kaynaştırmak, bir ülkenin yurttaşları haline getirmek, bir ülke bütünlüğü sağlamak istemiş olmalıdır. (Kır ve kent halkları arasında başkalığı görmek için bakınız: Kitap I. bölüm 59.) Kleisthenes, senatör sayısını dört yüzden beş yüze çıkarmıştır. Senatonun adı Bule, Beş Yüzler Meclisi'ydi, görevi yasaları hazırlamak ve Ekklesia'ya, Halk Meclisi'nin oyuna sunmaktı. Senatoya her file, seçimle ayrılan, elli üye ile katılıyordu. Kleisthenes, orduyu on strategosun komutasına vermiştir, bunlar da her yıl seçiliyorlardı ve politikadaki etkileri zamanla çok artmıştır. Kleisthenes bir de çanak çömlek mahkemesi, Ostrakismos kurmuştur. Bundan maksat, tyranlığın bir daha geri gelmemesini sağlamaktı. Her yıl tyranlık emelleri besleyenler var mı diye araştırma, soruşturma yapılır, böyle birisinden şüphe edilirse, agorada halkın oyuna başvurulur, halk uygun bulursa, o adam on yıl için yurtdışına sürgün gönderilirdi, yalnız bunun için en az altı bin oy toplamış olması gerekiyordu. Halk, tyranlık emeli beslediğinden kuşkulandığı adamın adını çanak çömlek parçaları (ostrakonlar) üzerine yazıyor, oyunu böyle kullanıyordu, bu usule ostrakismos denilmesi bundandır. Bu mahkemenin daha çok Peisistratosoğulları için kurulmuş olduğu anlaşılmaktadır. (Kleisthenes reformları için, bakınız: Arif Müfid Mansel, *Ege ve Yunan Tarihi*, Türk Tarih Kurumu yayını, XIII. seri, No. 8 sayfa 198 ve sonrası).

da Talaos oğlu, kahramanlardan Adrastos'un tapınağı vardı[195], Kleisthenes, Argosludur diye bu kahramanı da ülkeden atmaya kalktı. Delphoi'yle gidip "Adrastos dinini kaldırabilir miyim?" diye danıştı; Pythia ona cevap olarak, "Adrastos, Sikyon kralıydı, sen ise taşlanmaya layık bir haydutsun!" dedi. Baktı ki tanrı bu iyiliği kendisinden esirgiyor, dönüşte Adrastos kendiliğinden gitsin diye çareler araştırmaya koyuldu. Çareyi bulduğuna aklı yatınca, Boiotia'ya, Thebaililere haber gönderip Astakos oğlu Melanippos'u kendi sitesine almak istediğini bildirdi; Thebaililer de ona bu kahramanın heykelini gönderdiler. O zaman Kleisthenes, Melanippos'u Sikyon'a gönderdi, hatta Prytaneion'da bir de mihrap ayırdı ve heykeli en iyi korunan yere koydurdu. Kleisthenes, Melanippos'u oraya koyduruyordu, (bu açıklamayı eklemek gerekiyor) çünkü Melanippos, Adrastos'un düşmanıydı, kardeşi Mekistes ile damadı Tydeus'u öldürmüştü. Ona bir tapınak ayrılması hoşuna gitmiyordu, kurbanlarını ve bayramlarını da kaldırdı ve bunları Melanippos'a verdi. Sikyon halkı Adrastos'a saygı göstermeye alışkındı, zira bu ülke eskiden Polybos'undu, Adrastos ile Polybos'un kızlarından birinin oğluydu ve mirasçı bırakmadan ölürken, devleti ona bırakmıştı. Sikyonluların onu ululamak için yaptıkları birçok şey arasında trajik korolarında, onun başına gelmiş olan felaketleri de anlatırlardı, zira törenler Dionysos adına değil, Adrastos adına yapılıyordu. Kleisthenes koroyu Dionysos'a geri verdi ve öbür törenleri de Melanippos'a ayırdı.

68. — Adrastos için yaptıkları bunlardır. Sikyon'daki Doris kabilelerinin adlarını da Argos'dakilerle aynı olmasın

---

195 *Adrastos*, Argos ve Thebai'nin masal dönemiyle ilgili adlardandır. Adrastos, Argos kralıydı. Kardeşi Eteokles tarafından sürülen Thebaili Polyneikes Argos'a gelmiş ve Adrastos'un kızı ile evlenmiştir. Melanippos ise Thebailidir ve Adrastos'un kanlı bıçaklı düşmanıdır. Herodotos burada Yunan sitelerinde tapınılan kahramanlar arasındaki çekememezliğin ve çekişmenin örneğini vermektedir.

diye değiştirdi; hatta Sikyonluları alaya almış olmak için, ilkel adlardan son takılar uydurarak domuz, eşek gibi yeni adlar koydu; ama kendi kabilesi için böyle yapmadı, kendi egemenliğini de belirtmiş olmak için Arkhelaoi (yani, yönetici) kabile adını taktı. Öbürlerinin adları Hyatialar, Oneatialar ve Khoiriatailer[196] oldu. Bu adlar Kleisthenes zamanında olduğu gibi onun ölümünden sonra da altmış yıl Sikyon'da yürürlükte kalmışlardır; bu gülünç adlar sonradan Hylleuslular, Pamphylialılar ve Dymanatialılar olarak değiştirilmiştir; gene aynı zamanda dördüncü kabilenin adı da değiştirilip Aigilaios yapılmıştır, bu ad Adrastos oğlu Aigilaios'dan alınmış oluyordu.

69. — Sikyonlu Kleisthenes işte böyle yapmıştır[197]; bu birinci Kleisthenes'in kızlarından birinin oğlu olan ve onun adını almış bulunan Atinalı Kleisthenes de dedesinin Dorislilere layık gördüğü aşağısamanın tıpkısını İonlara göstermiş ve Atina kabileleri İonialılarla aynı adları taşımasınlar diye, adaşı olan öbür Kleisthenes'in yaptığını yapmıştır. Kendisinden önce politika hayatının tamamen dışında bırakılmış olan Atinalıları kendi davasına inandırdıktan sonra kabilelerin adlarını değiştirmiş, sayılarını artırmıştır. Kabile şeflerinin sayısını dörtten ona çıkartmış, bu kabileler içindeki demosları da on gruba bölmüştür. Halkın desteği sayesinde karşıtlarından daha güçlü bir durum kazanmıştır.

70. — Öbür yandan durumu sarsılan İsagoras, Peisistratidleri kuşatmış olduğu zamandan konuğu olan Lakeda-

---

196 *Khoiriatailer.* Khoiros Yunanca'da süt domuzu, Hys domuz ya da yabandomuzu, Onos eşek anlamına gelir. Arkhelai sözü ise iki sözcükten yapılmıştır, yönetici, yol gösterici kabile anlamına gelir.

197 Kleisthenes üç kardeşin en küçüğü olduğu için tahta geçmesi düşünülemezdi. Büyük kardeş Myron'un ortanca kardeşi İsomedes'in karısı ile zina yaptığı anlaşılmış, bunu fırsat sayan Kleisthenes ortancayı kışkırtmış, ortanca en büyüğü öldürmüş. Kleisthenes, ortanca ile beraber kendisi de tahta geçmenin yolunu bulmuş, gene yolunu bulup ortancayı sürdürmüş ve kendisi tek kral kalmıştır.

imonlu Kleomenes'den yardım istemeyi düşündü. (Zaten Kleomenes'i, İsagoras'ın karısıyla çokça içli dışlı olmakla suçlayan söylentiler vardır.) Kleomenes, önce Atina'ya bir çavuş gönderip Kleisthenes'in ve onunla birlikte, kendisinin "Enageoslar", yani lanetliler diye adlandırdığı bir bölüm Atinalıların kentten çıkmalarını istedi. Bu ültimatomu verdiren İsagoras'dı; zira Alkmaionlar ve onlardan yana olanlar cinayetle suçlandıkları halde, kendisinin ve taraftarlarının adları böyle bir işe karışmamıştı.

71. — Bazı Atinalılara lanetli denmesinin nedenine gelince, Olimpiyat oyunlarında kazanan Kylon[198] adında bir Atinalı vardı. Kendini beğenmişin biriydi ve tyranlığa göz dikmişti; genç partizanlardan bir grup toplayıp Akropol'ü almaya kalkıştı; alamayınca tanrı heykelinin yanına sığınarak orada oturdu. O sıralar Atina'yı yönetmekte olan Naukraros, Prytaneionları, onu ve arkadaşlarını sığındıkları yerden çıkarttılar; suçlarının hesabını verecekler, ama canlarına dokunulmayacaktı, öyle söz verilmişti. Oysa Alkmaionlar bunları öldürmekle suçlandırmışlardır. Bu olaylar Peisistratidler döneminden öncedir.

72. — Kleomenes'in, bir çavuş göndererek, Kleisthenes'in ve lanetlilerin ülkeden çıkmalarını istemesi üzerine, Kleisthenes kendi hesabına gizlice gitti; ama Kleomenes gene de küçük bir ordu ile de olsa Atina'ya geldi; gelir gelmez İsagoras'ın sözüne uyarak yedi yüz Atinalının ocağını boşalttı. Bundan sonra meclisi dağıtmak[199] ve iktidarı İsagoras'dan yana olan yurttaşlardan üç yüzünün eline bırakmak istedi. Buna razı olmayan meclisin dayatması karşısında Kleome-

---

198 *Kylon* için bakınız: Thukydides I. sayfa 126. – Bu iş 612'de olmuştur. *Naukraroslar*, Solon'dan önce Atina halkının yöneticileri arasındaydılar, sayıları dörttü ve her birinin başında bir prytane vardı, görevleri vergi ve asker toplamaktı.

199 *Meclisi dağıtmak.* Kleisthenes'in yeni kurmuş olduğu Beş Yüzler Meclisi'ni yani Bule'yi ya da senatoyu.

nes, İsagoras ve arkadaşlarıyla birlikte Akropol'e kapandı. Aralarında dayanışma olan öbür Atinalılar bunları iki gün süreyle kuşattılar; üçüncü gün teslim oldular ve Lakedaimonlu olanlar ülkeden çıktılar. Kleomenes'e verilmiş olan haber böylece doğrulanmış oluyordu; zira Akropol'ü almak üzere tırmanırlarken, tanrıçaya danışmak üzere tapınağa girmişti; ama rahibe daha o kapıdan girmeden yerinden fırlamış ve şöyle demişti: "Geri Lakedaimonlu yabancı, bu kutsal yere giremezsin; tanrılar Dorislilerin buraya girmesini istemezler!" – "Ama kadın," diye cevap vermişti, "ben Dorisli değilim, Akhaialıyım." Ve duyduğu sözlere aldırış etmeden işine bakmıştı. Ama Lakedaimonlularla birlikte oradan geri döndü. Suç ortaklarına gelince, Atinalılar bunları öldürmek üzere hapse attılar; yaptığı işler ve gösterdiği yiğitlik üzerine söyleyecek çok sözüm bulunan Delphoili Timesitheus da bunların arasındaydı. Bu adamlar hapse atılmışlar ve ömürlerini orada tüketmişlerdir.

73. — Atinalılar, Kleisthenes'i ve Kleomenes'in sürmüş olduğu yedi yüzleri geri çağırdılar; sonra Perslerle anlaşma yapmak üzere Sardes'e elçiler gönderdiler; zira Lakedaimonlularla ve Kleomenes'le savaşa gireceklerini biliyorlardı. Sardes'e gelen elçiler, Sardes valisi olan Hystaspes oğlu Artaphrenes'e ne için geldiklerini anlattılar; o Perslerle anlaşmak isteyen bu adamlara hangi ulustan olduklarını ve hangi ülkede oturduklarını sordu; istediğini öğrendikten sonra, onlara şu kısa formülle cevap verdi: "Eğer Atinalılar Kral Dareios'a toprak ve su verirlerse anlaşma olur; buna razı olmazlarsa, lütfen yurtlarına dönsünler." Elçiler razı oldukları cevabını verdiler – zira bu anlaşmayı sağlamak kararındaydılar. Ama yurtlarına döndükleri zaman bu cevaptan ötürü şiddetli saldırılara uğradılar.

74. — Bu arada Atinalıların kendisini hem sözle, hem de davranışlarıyla maskara ettiklerini bilen Kleomenes, bütün Peloponez'den ordu topluyor, ama gideceği yeri

gizli tutuyordu; Atinalılardan öç almak ve Akropol'den çıktıktan sonra kendisiyle birlikte gelmiş olan İsagoras'ı yeniden tyranlığa yerleştirmek amacını güdüyordu. Bunun için Kleomenes büyük kuvvetlerle Eleusis üzerine atıldı ve Boiotialılar da aradaki bir anlaşmaya dayanarak Attika'nın sınır demosları olan Oenoe ile Hysiai'yi aldılar; karşı kıyıdaki Khalkisliler de Attika ovalarına dalmışlardı, her yanı silip süpürüyorlardı. Birçok noktada birden baskına uğrayan Atinalılar, Boiotialılarla ve Khalkislilerle hesaplaşmayı daha sonraya bırakarak Eleusis'de kamp kurmuş olan Peloponezlilerin karşısına gelip savaş düzenine girdiler.

75. — İki taraf savaşa tutuşacaklarken, ilk olarak Korinthoslular yaptıkları işin doğru olmadığını fark ettiler ve birdenbire geri dönüp çekildiler; Ariston oğlu Demaratos da onlar gibi yaptı; bu Sparta kralıydı; Kleomenes ile anlaşmış olarak Lakedaimon kuvvetlerini alıp gelmişti ve bundan önce aralarında hiçbir görüş ayrılığı olmamıştı. Sparta'da ordu savaşa gittiği zaman iki kralın birden gönderilmesini yasak eden yasa, bu anlaşmazlık üzerine çıkarılmıştır. (Zira o zamana kadar ikisi de katılırlardı.) İki kraldan biri komutanlıktan alındıktan sonra, o zamana kadar koruyucu tanrı olarak ordu ile birlikte gitmekte olan iki Tyndareos'tan[200] birinin de Sparta'da bırakılmasına karar verilmiştir. – Eleusis'de toplanmış olan müttefik ordunun geri kalan bölümü de Lakedaimon kralları arasındaki anlaşmazlığı ve Korinthosluların geri çekildiklerini görerek dağıldı ve her biri kendi yurduna döndü.

76. — Bu, Dorislilerin Attika'yı dördüncü istilasıdır; iki kez düşman olarak, iki kez de Halk Partisi'ne yardım için gelmişlerdir. İlk gelişleri Megara'yı kolonlaştırdıkları za-

---

200 *Kastor ve Polluks.* İki Tyndareos. Lakonia'da çok eski bir dindir. Dorlar Peloponez'e geldikleri zaman bu dini kabullenmişlerdir.

mandır. (Bu savaşa Kodros Savaşı denilebilir[201], çünkü o zamanlar Atina'nın kralı oydu.) İkinci ve üçüncü sefer Peisistratidleri atmak için gitmişlerdir; dördüncüsü bu anlattığımdır, Kleomenes'in yönetimi altında Eleusis'i almışlardır. – Dorislilerin Atina'ya karşı açtıkları dördüncü sefer böyle olmuştur.

77. — Müttefiklerin başarı sağlamadan dağılmaları üzerine, Atinalılar öç alma hırsına kapılarak önce Khalkislilerin üzerine yürüdüler. Ama Boiotialılar Euripos üzerine gelerek Khalkislilerin yardımına koştular. Bu yeni kuvveti gören Atinalılar, Khalkislileri bırakıp önce Boiotialılara saldırmaya karar verdiler. Ve bunların üzerine atıldılar, ezici bir zafer kazandılar; pek çoğunu öldürdüler, yedi yüz tutsak aldılar. Aynı gün Euboia Boğazı'nı geçtiler ve Khalkislilerle savaşmak üzere yürüdüler, onları da yendiler ve büyük sürü besleyicilerin topraklarında dört bin klerukhos bıraktılar[202]: Khalkis'in zengin mülk sahiplerine böyle deniliyordu. Canlı ele geçenlerin tümü, Boiotialı tutsaklarla birlikte zincire vurulup hapse atıldılar. Ama bir süre sonra adam başına iki mana kurtarmalık karşılığında serbest bırakıldılar. Bunlara vurulan zincirler Akropol'e asılmıştır; benim zamanımda da tapınağın günbatısına bakan yönünde, Medlerin birçok yerini yakmış oldukları duvarın üzerinde asılı duruyorlardı. Kurtulmalığın onda biri, Atinalıların Pallas'a sundukları bronz-

---

201 *Kodros*, Atina kralı – Hangi kral daha önce ölürse, zaferi onun ulusu kazanacak diyen bir orakl varmış. Kendi ulusu, Atinalılar, kazansın diye kendini düşman askerine öldürtmüş. İÖ XI. yüzyıl. Tite–Live (Titus Livius, Latin tarihçisi. İÖ 59–İS 17) böyle bir kahramanlığı Decius Mus için anlatır.

202 Savaşla alınan yerlere ya da müttefik ülkelere gönderilen kolonlara, Atina'da klerukhos deniliyordu, bunlar bir yerde yeni bir koloni kurmak için gidenlerden başkaydı. Boş bir yer seçip orada koloni kuran koloni kurucular ayrı bir devlet olurlardı, oysa klerukhoslar Atina yurttaşı olarak kalırlar, ayrı devlet kurmazlardı. – *Büyük sürü besleyiciler* özellikle at yetiştirmekle zengin olmuş Khalkis ve Euboia yurttaşlarıydılar.

dan yapılma dört atlı araba için ayrıldı; Akropol Propulaion'una giren ziyaretçinin soluna rastlayan ilk sungu budur; üzerinde şu yazıt vardır.

Khalkisliler ve Boiotialılar sert yere çattılar;
Atina çocukları saldırılarını kırdı;
Demirler ve karanlık zindanlar gururlarını söndürdü,
Pallas, ondalık olarak bu kısrakları kabul et.

78. — Atina bu felaketten büyümüş olarak çıkıyordu; özgürlüğün ve eşitliğin değerli şeyler olduğu, bir kez için değil, her zaman için ne kadar doğrudur! Tyranlar yönetimindeki Atina, askerlik bakımından, komşu ulusların hiçbirisine üstün değildi; tyranlarından kurtulunca çok öne geçti; bu da şunu gösterir ki, bir efendinin buyruğu altında yurttaşlar istekli davranmazlar, çünkü bir efendi için çalışmaktadırlar, oysa özgür oldukları zaman, artık kendi öz çıkarları haline gelmiş olan şeyi canla başla savunurlar.

Atina ile Thebai ve Aigina Arasında Savaş

79. — Atinalıların alın yazıları işte böyle olmuştur. Bundan sonra Atinalılardan öç almak isteyen Thebaililer, Delphoi'ye elçiler gönderdiler. Pythia onlara yalnız kendi kuvvetleriyle öç alamayacaklarını bildirdi ve "İşi önce gevezelere havale edip, sonra gidip en yakınlarındakilere yalvarmaları" öğüdünü verdi. Danışmacılar, Halk Meclisi'ni toplayıp orakli bildirdiler; en yakınlarındakilere yalvarma öğüdünü işiten Thebaililer, dediler: "Ne demek! Bize en yakın komşularımız Tanagra, Koronai ve Thespialılar değil mi? Bunlarsa her zaman savaşa bizimle beraber katılıyorlar. Onlara niye yalvaralım? Oraklin anlamı başka mı yoksa?"

80. — Bu yorumlar arasında, orakli anlamış olan birisi, birdenbire atıldı: "Galiba tanrının bize ne söylediğini anla-

dım. Asopos'un iki kızı vardı derler[203], Thebe ve Aigina; mademki bunlar kardeştiler, bana öyle geliyor ki, tanrı bize öcümüzü almak için Aiginalılara yalvarmamızı anlatmak istemiştir." Öbür düşüncelerin hiçbiri bu kadar akıllıca görünmüyordu. Hemen Aiginialılara haber yolladılar, orakli ileri sürerek yardım istediler, çünkü kendilerinin en yakın akrabalarıydılar. Bu istek üzerine Aiginalılar, onlarla birlikte savaşmak üzere Aiakidleri göndereceklerine söz verdiler.

81. — Thebaililer, Aiakidlerin yardımıyla yeniden savaşa kalktılar, ama Atinalılar bunları fena hırpaladılar. O zaman Aiginalılara başka elçiler gönderdiler. Aiakidleri geri verdiler ve yerine adam istediler. Büyük refahları ile pek burnu büyümüş olan Aiginalılar, Atinalılara karşı besledikleri eski bir kini hatırladılar, Thebaililerin sürekli yalvarışları üzerine, haberci gönderip resmen savaş ilan etmeden Atina'ya karşı savaşa atıldılar. Atinalılar Boiotialıları yakından sıkıştırıyorlardı. Aiginalılar da uzun savaş gemilerine binip Attika'ya gittiler, Phaleron'u ve kıyı boyunun öbür yerlerindeki pek çok demosu baştan başa yıktılar. – Bu soygun Atinalılar için önemli bir kayıp oldu.

82. — Aiginalıların Atinalılara karşı besledikleri kinin aslı şu anlatacağım olaylara dayanır: Epidauros ülkesinde ürün yetişmez olmuştu; bu felaket yüzünden Epidauroslular Delphoi orakline danıştılar. Pythia onlara, Damia ve Auxesia heykellerini dikmelerini salık verdi[204]; o zaman durumlarının düzeldiğini göreceklerdi; Epidauroslular bu sefer de, "Heykel bronz mu olsun, yoksa mermer mi?" diye sordular;

---

203 *Asopos*, Boiotia'nın tanrı-ırmak'ıdır; kızları Thebe ve Aigina, bu adları taşıyan kentlerin tanrısal koruyucusu olan nymphalardır – Zeus'den gebe kalan Aigina, Aiakos'u doğurur ve Aiakosoğulları (Aiakidler) denilenlerle Aias ve Telamon bunun soyundandırlar.

204 *Damia ve Auxesia*. – Epidauros ve Aigina'nın yerli bereket tanrılarıdır. – Erekhtheus Atina'nın masal krallarındandır, toprağı tohumlayan olarak bilinir.

Pythia, "İkisi de olmaz," dedi, aşılı zeytin ağacından olsun istiyordu. O zaman Atinalılardan bir zeytin ağacı kesmek için izin istediler; en kutsal zeytinlerin Attika'dakiler olduğuna inanıyorlardı; ayrıca o zamanlar zeytin ağacı yalnız Attika'da bulunuyordu diyenler de vardır. Atinalılar bir tane vermeye razı oldular, ama onlar da her yıl Polias Athene'ye ve Erekhtheos'a sungular getireceklerdi, öyle şart koştular. Bu noktada anlaşma olunca Epidauroslular istediklerini aldılar ve bu zeytin ağacından yapılan tanrısal heykelleri kendi topraklarına diktiler; toprakları bereket kazandı ve Atinalılarla anlaştıkları gibi vergilerini ödediler.

83. — Daha önce de olduğu gibi, o dönemde de Aiginalılar Epidaurosluların uyruklarıydılar; özellikle aralarındaki davalara baktırmak, kim haklı kim haksız anlamak için denizi aşıp Epidauros'a taşınırlardı. Ama bu andan başlayarak tezgâhlara gemiler koydular ve ihtiyatı elden bırakmamaları için yapılan öğütlere kulak asmayarak Epidauroslulara karşı başkaldırdılar. Savaş başladı, bunlar denizlerdeki üstünlüklerinden yararlanarak düşman ülkeyi yağma ettiler, Damia ve Auxesia heykellerini de kaldırıp kendi topraklarına getirdiler ve ülkelerinin ortasına, kentin yirmi stad kadar ötesindeki Oia denilen yere diktiler. Buraya yerleştirdikleri bu tanrıların hayrını görmek için kurbanlar sunuyor ve Sövgücü Kadınlar Korosu ayırıyorlardı; tanrıçalardan her biri için on korocu kadın ayrılmıştı; koroların sövgüleri erkeklere karşı değil, yerli kadınlara karşıydı; bu dinsel görenek Epidauros'da pek önemliydi ve orada açıklanması yasak olan daha başka ve gizli görenekler de vardı.

84. — Heykeller ellerinden gittikten sonra Epidauroslular, artık Atinalılara o vergiyi vermez oldular. Atinalılar, Epidauroslulara hoşnutsuzluklarını bildirdiler. Ama onlar kendilerinin suçu olmadığını söylediler; heykeller kendi ülkelerinde olduğu sürece vergiyi ödemişlerdi. Onlar kendilerinde

olmadıkları halde gene de vergi ödemeleri haksızlık olurdu; ödemesi gerekli olanlar onlara bugün sahip olanlar, yani Aiginalılardı. Bunun üzerine Aigina'ya haber gönderen Atinalılar heykellerini istediler; Aiginalılar da, "Bizim sizinle bir alıp vereceğimiz yok," cevabını verdiler.

85. — Atinalıların anlattıklarına göre, heykelleri istedikten sonra bir trirem, sadece içinde resmi görevliler olduğu halde yola çıktı, Aigina'ya vardı, görevliler Atinalıların ağacından yapılmış olduklarını ileri sürerek heykelleri istediler ve kaldırıp götürmek için kaidelerinden sökmeye giriştiler. Sökemeyince çepeçevre ip bağlayıp çekmeye başladılar; çekerken gök gürledi, yer sarsıldı; triremi getiren ve ipleri çekmekte olan adamlar deli oldular ve bu çılgınlık içinde düşman gibi birbirlerini öldürmeye başladılar, bir teki kaldı, öbürlerinin hepsi öldü, o da bir başına Phaleron'a döndü.

86. — Atinalıların anlattıkları böyle. Ama Aiginalılar, Atinalıların bir gemi ile gelmediklerini söylerler. (Bir değil, isterse birkaç gemiyle gelmiş olsunlar, kendi donanmaları da vardı, bunları kolayca püskürtebilirlerdi.) Bütün bir donanmaydı diyorlar kendi ülkelerine karşı gelen; kendileri karşı koymamışlardı; denizde bir çatışmaya girmemişlerdi. Deniz savaşında Atinalılarla baş edemeyeceklerini bildikleri için mi, yoksa zaten ne yaptılarsa gene onu yapmak için mi bırakmışlardı? Burasını belirtmiyorlar. Atinalılar diye ekliyorlar, baktılar ki kimse karşılarına çıkıp savaşmıyor, o zaman karaya indiler, heykellerin yanına gittiler, ama heykelleri kaidelerinden sökemeyince, çevrelerine ip sarıp çekmeye başladılar ve böyle çekilen iki heykel, ikisi de aynı şeyi, bence inanılmaz, ama belki inananların bulunabileceği şeyi yapıncaya kadar çektiler: Heykeller dizüstü düştüler ve ondan sonra da hep öyle kaldılar. Atinalılar, –Aiginalılara bakılırsa– işte bu dediklerimi yaptılar ve Aiginalılar da Atinalıların üstlerine yürüyeceklerini haber alınca Argoslulara başvurdular. Böyle-

ce Atinalılar, Aigina'ya çıktıkları zaman, karşılarında Aiginalıları savunmak için gelmiş bulunan Argosluları buldular; Epidauros'tan Aigina'ya gelirken bundan haberleri yoktu; Atinalılar bunların kendi üzerlerine yürüdüklerini ve gemilerle aralarının kesildiğini gördüler, aynı anda gök gürledi, yer sarsıldı.

87. — Argosluların ve Aiginalıların anlattıkları böyledir ve Atinalılar, içlerinden yalnız birinin kurtulup Attika'ya döndüğü noktasında onlarla birliktirler. Yalnız Argoslular, Atina ordusunun geriye bir tek kişi kalana kadar kırılmış olması onurunu kendilerine mal ederlerken, Atinalılar bunu tanrısal güçten bilirler. Zaten derler, geriye dönen de çok yaşamadı; ölümü şöyle olmuş: Atina'ya döner ve felaketi haber verir; beraber Aigina'ya gittiği arkadaşlarının karıları onun tek başına döndüğünü haber alınca öfkelenirler ve zavallıyı yakalarlar; ortalarına alırlar, mantolarındaki çengelli iğneleri etine batırmaya başlarlar ve kocalarını ondan isterler, geride kalan da böyle ölür ve bu kadınlar ayaklanması Atinalıları öbür felaketten daha çok acındırmış. Kadınları başka türlü cezalandıramadıkları için, giyimlerini İon giyimleriyle değiştirirler; çünkü eskiden Atinalı kadınlar, Korinthoslularınkine çok benzeyen Doris giyimleri giyiyorlardı. Bir daha çengelli iğne kullanmasınlar diye keten gömlek giydirdiler.

88. — Aslında bu giyim İonia'nın değil, Karia'nındır; zira bütün Yunanlı kadınların ulusal giyimleri eskiden, bizim bugün Doris giyimi dediğimiz gibiydi. – Buna karşılık, bu olay diyorlar, Argosluların ve Aiginalıların ülkelerinde o güne kadar yapılanlardan yarım boy daha uzun iğneler yapılması âdetinin yerleşmesine yol açmıştır; bu iğneler, karılarının iki tanrıça tapınağına sundukları en önemli sungular haline geldiler, bu tapınağa Atina'da yapılmış hiçbir şey, özellikle kap kacak sokulmazdı; artık kendi ülkelerinde yalnız kendi yaptıkları kaplardan içmek âdet olmuştur. O za-

mandan beri ve bugün de Argos ve Aigina kadınları, Atinalı kadınları aşağısamak için eskisinden daha uzun iğneler kullanırlar[205].

89. — Aiginalıların Atinalılara karşı besledikleri kinin kaynağı bu anlattığımız olaydır. Thebaililer kendilerinden yardım isteyince, heykeller yüzünden uğramış oldukları hakaretin kiniyle dolu olan Aiginalılar coşmuş ve Boiotialıların yardımına koşmuşlardır. – Aiginalılar Attika kıyılarını kırıp geçiriyorlardı; Atinalılar tam Aigina üzerine bir donanma gönderecekleri sırada Delphoi'den bir orakl geldi: Aiginalıların yaptıkları bu kötülüğün üzerinden otuz yıl geçmesini bekleyeceklerdi, otuz birinci yıl Aiakos için bir tapınak açacaklar ve sonra Aigina'ya karşı savaşa gireceklerdi; o zaman başarı onların olacaktı. Eğer savaşa hemen girerlerse, son zafer gene kendilerinde kalacaktı, ama arada savaşın gereğine göre başarı elden ele gidip gelecekti. Atinalılar bu orakli aldıktan sonra agorada bugün de yerinde durmakta olan tapınağı Aiakos için ayırdılar, ama Aiginalıların sürmüş oldukları silinmez lekeden sonra otuz yıl uslu uslu oturmaya katlanamadılar.

90. — Öç alma hazırlıklarındaydılar ki, Lakedaimonluların çıkarttıkları bir olay tekerlerine sopa sokmuş oldu. Lakedaimonlular, Alkmaionların Pythia'yı kandırmış olduklarını ve Pythia'nın kendilerine ve Peisistratidlere karşı yaptığı kalleşliği öğrenmişlerdi. İki kat üzüntü duyuyorlardı, zira kendi konuklarını Attika'dan kovmuşlar ve Atinalılara yaptıkları bu hizmet üstelik boşa gitmiş, onlardan bir karşılık görmemişlerdi, bunu iyice anlıyorlardı. Ayrıca kendilerine, Atinalılardan kötülükten başka bir şey beklememeleri gerektiğini bildiren orakller de vardı; aslını bilmedikleri bu orakl-

205 *Agraf, iğne, çengelliiğne.* At nalı büyüklüğünde bir çeşit çengelliiğnelerdir. Dorislilerin gömlekleri yünden yapılmıştı ve kolsuzdu, omuz üzerinden agraflarla tutturuluyor, dizlere kadar iniyordu. İonia gömlekleri ketenden ve kısa kolluydu, agraf kullanılmıyor ve topuklara kadar iniyordu.

leri Sparta'ya Kleomenes getirmiş ve herkes de öğrenmişti. Kleomenes bunları Atina kalesinde ele geçirmişti, zira bunlar daha önce Peisistratidlerin elindeydi, kaçarlarken tapınakta bırakmışlar, Kleomenes de oradan almıştı.

91. — Bu oraklleri elde eden ve Atinalıların çoğalmış olduklarını ve kendi uyrukları olmaya hevesli olmadıklarını gören Lakedaimonlular, özgür bir Atina halkının kendileri karşısında bir ağırlık olarak meydana çıkacağını, oysaki bir tyrana baş eğerlerse, güçlerini yitireceklerini ve o zaman kendi uyrukları olabileceklerini hesapladılar; kafalarına bu düşünce yerleşince, Peisistratidlerin Hellespontos'da sığınmış oldukları Sigeion'da bulunan Peisistratos oğlu Hippias'a haber gönderdiler. Çağrıyı alan Hippias, onların yanına geldi. Spartalılar öbür müttefiklerinden de delegeler getirttiler ve şöyle konuştular: "Silah arkadaşlarımız, yaptıklarımızın yanlış olduğunu anladık; düzmece orakllere kandık, bize bunca konukseverlik duygularıyla bağlı olan ve Atina'yı buyruğumuz altına almamıza engel çıkarmayan kimseleri yurtlarından sürdük; bu yetmiyormuş gibi, kenti, bizim sayemizde özgürlüğe kavuştuğu halde bize başkaldıran, bize ve kralımıza karşı saygısızlıkta bulunan ve kovan bir halkın eline bıraktık. Bu halk şimdi güçlendi büyüdü, kendini beğenir oldu, komşuları Boiotialılar ve Khalkisliler bunu herkesten iyi biliyorlar – bilmeyenler de pek yakında, Atinalılar eksikliğini duydukları azıcık bir şeyi ellerinden almak istedikleri zaman öğrenecekler. Şimdi mademki bir yanlışlık yaptık, elbirliği edip bu yanlışı düzeltelim. İşte Hippias burada, onu ve sizleri kentlerinizden alıp buraya bunun için getirttik; açıkçası onu el ve silah birliğiyle yeniden Atina'ya yerleştirelim ve elinden almış olduğumuz şeyi geri verelim."

92. — Böyle konuştular. Ama müttefiklerinin çoğu bu sözlere kanmadı. Hepsi de susuyorlardı; Korinthoslu Sosikles söz aldı:

a) "Ah," dedi "gökyüzü yere inecek, yeryüzü havaya çıkacak ve gökyüzüne hükmedecek, insanlar denizde yaşamaya zorlanacaklar, balıklar da insanlar gibi yaşayacaklar, çünkü siz Lakedaimonlular, güçler arasındaki eşitliği kırıp sitelerde tyranlığı, yani haksız ve eli kanlı bir şeyi diriltmek istiyorsunuz. Eğer sitelerin tyranlar eliyle yönetilmesini uygun buluyorsanız, önce siz başınıza bir tyran geçiriniz, öbürlerine sonra sıra gelsin; ama hayır, siz onu kendiniz için istemiyorsunuz, aman Sparta'ya girmesin diye bakıyorsunuz, istediğiniz sadece onu müttefiklerinize zorla kabul ettirmektir. Eğer onu siz de bizim gibi denemiş olsaydınız, nasıl bir şey olduğunu bilir ve başka türlü konuşurdunuz."

b) Eskiden Korinthos'da işler şöyleydi: Bir oligarşi vardı, kenti oligarşinin üyeleri olan Bakhiadlar yönetiyorlardı; bunlar yalnız kendi aralarında evlenirlerdi. İçlerinden birisinin, Amphion'un topal bir kızı oldu; adı Labda'ydı. Bakhiadlardan hiç kimse bununla evlenmek istemiyordu; kısmet Ekhekrates oğlu Eetion'unmuş, bu Petra demosundan, ama aslında Lapitlerdendi ve Kaineidlerden iniyordu. Ne bu kadından, ne de öbürlerinden çocuğu olmuştu. Bunun için danışmak üzere Delphoi'ye gitti. Tapınağa girer girmez Pythia onu şu dizelerle karşıladı:

Sen ki şerefsiz yaşıyorsun, şerefe layıksın
Labda'nın karnında bir kaya var, yürüyen bir kütle
Zengin kentin krallarını ezmek ve onları
Korinthos'un yasalarına boyun eğdirmek için.

Eetion'a verilmiş olan bu orakl nasıl olduysa Bakhiadların kulağına gitti. Daha önce de Korinthos'a değinen bir başka orakl duymuşlardı, ama anlamını kavrayamamışlardı ve Eetion'un orakli ile aynı anlama geliyordu.

Kayaların üstünde, bir kartaldan bir aslan doğacak,
Güçlü, etobur pençesi altında dizler çatırdayacak...
Düşünülsün, bu sözler sevimli kıyılarında
Peirene'nin[206] *ve kurumundan geçilmeyen Korinthos'un.*

c) Bakhiadlar bu orakli, Eetion'a verilen orakli öğrendikleri güne kadar anlamamışlardı. Şimdi anlıyorlardı, bu iki orakl aynı sesi veriyordu. Bunu anladıklarını hiç belli etmediler, zira Eetion'un evinde doğacak olan çocuğu öldürmeye karar vermişlerdi. Eetion'un karısı doğurur doğurmaz, içlerinden on kişi çocuğu öldürmek üzere Eetion'un evine gidip bebeği görmek istediler. Labda, bunları çocuğun babasının dostları sandı, hiçbir şeyden şüphelenmedi, çocuğu onlardan birinin kucağına verdi. Bunlar yolda gelirken aralarında kararlaştırmışlardı, bebeği ilk alan yere çarpıp kafasını ezecekti. Ama tanrılar çocuğu koruyorlardı, çocuk adama gülümsedi, bu gülüş adamı duygulandırdı, acıdı, öldüremedi; acıma duygusu baskın çıkıyordu, çocuk ikincinin, sonra üçüncünün eline geçti. Böylece elden ele dolaştı, on kişinin onu da çocuğu yanındakine vermiş, öldürememişti. Çocuğu anasına geri verip çıktılar. Kapının eşiğinde birbirlerine girdiler, birbirlerini suçladılar, özellikle verdikleri kararı uygulamadığı için ilk alana yüklendiler; bir süre sonra anlaştılar, hep birden girecekler ve hep beraber öldüreceklerdi.

d) Ama Eetion oğlunun Korinthos'un başına belalar açması gerekiyordu. Kapının yanında dikilen Labda her şeyi duymuştu. Fikirlerini değiştirmelerinden ve yeniden gelip çocuğu öldürmelerinden korkmuştu, çocuğu almış, en az akla gelebilecek bir yere, bir kutuya saklamıştı; çünkü biliyordu, bir daha gelirlerse, çocuğu bulmak için aramadık yer bırakmayacaklardı; öyle de oldu. İçeriye girdiler, aradılar, ama çocuktan iz yoktu. O zaman geriye dönmeye ve kendilerini bu-

---

206 *Peirene*. Korinthos yakınındaki kaynak.

raya göndermiş olanlara, emirlerini tastamam yerine getirdiklerini söylemeye karar verdiler. Gittiler ve gerçekten de öyle söylediler.

e) Eetion'un çocuğu büyüdü, kurtulduğu tehlikeden kinaye, Kypselos adını almıştı, ki kutu anlamına gelir. Büyüdükten sonra Delphoi'ya gidip orakle danıştı; aldığı cevap iyiydi, bir çekincesi vardı, ama o yine de orakle güvendi, işe girişti ve Korinthos'u aldı. Söz konusu orakl şudur:

Mutlu bir adam bu evime giren Eetion oğlu Kypselos,
Kendisi ve oğulları ünlü Korinthos'da kral olacaklar
Ama oğullarının oğulları değil artık.

Orakl böyleydi. Tyranlığı alınca Kypselos şöyle bir adam oldu: Pek çok Korinthosluyu kovdu, sürdü, başka birçoklarının varını yoğunu ve daha da çoğunun canını aldı.

f) Otuz yıl hüküm sürdü ve hep mutlu olarak yaşadı; sonra oğlu Periandros tyran oldu. Periandros önceleri babasından biraz daha yumuşaktı; ama elçileri Miletos tyranı Thrasybulos ile görüştükten sonra Kypselos'dan daha da kan dökücü oldu. Thrasybulos'un yanına bir elçi göndermişti, sitesini iyi yönetebilmek için nasıl bir hükümet sistemi kurmalıydı, onu öğrenmek istiyordu. Thrasybulos, Periandros'un gönderdiği adamı kentin dışına götürdü; ekin tarlaları arasında gezindiler, ekinler arasından geçerlerken elçiyi konuşturuyor, ne için geldiği konusunda sorular soruyordu ve bu arada başı öbürlerini geçmiş olan başakları koparıp yere atıyordu; sonunda en güzel ve en verimli başaklar yok olmuştu. Tarlalardan çıktıkları zaman tek kelime söylemeden elçiyi gönderdi. Elçi Korinthos'a döndü, Periandros hemen, ne öğüt verdi diye atıldı. Ama elçi, Thrasybulos'un kendisine bir öğüt vermediğini söyledi. Periandros'un kendisini böyle kıt akıllı ve kendi malına zarar vermekten çekinmeyen bir adama yollamasına şaşıyordu; bu arada Thrasybulos'un yaptıklarını da anlatmıştı.

g) Periandros, onun ne demek istediğini anlamıştı; Thrasybulos ona yurttaşları arasında sivrilenleri öldürmesi gerektiğini anlatmak istiyordu, o da bunu kavramıştı; bundan sonra yurttaşlarına karşı son derece kıyıcı oldu. Kypselos'un elinden ölmeden ya da sürülmeden kalmış olanları da Periandros hakladı. Karısı Melissa yüzünden, bir gün Korinthos'un bütün kadınlarını soymuştur. Bir zamanlar bir konuğun bu Melissa'ya emanet etmiş olduğu paranın yerini öğrenmek üzere, bir adamını Thesprotlara, Akheron'daki orakle göndermişti; burada ölüler çağrılıp sorular sorulurdu. Melissa'nın gölgesi görünmüş ama bir şey söylememiş, bir işaret vermemişti. Zira üşüyordu, çünkü çıplaktı; kendisiyle beraber mezara konulmuş olan giyecekler işe yaramıyordu, çünkü yakılmamışlardı ve tyranın bu sözlerin doğruluğunu anlaması için şunu da sözlerine ekledi; Periandros ekmekleri fırına koyduğu zaman fırın artık soğumuştu. Bu sözler Preiandros'a bildirildi, sözlerinin anlaşılması için yaptığı uyarının onun için bir anlamı vardı, bunda şüphe edilemezdi, çünkü Melissa'ya sahip olduğu zaman kadın ölmüş bulunuyordu. – Çavuşlar çıkarıp ilan ettirdi, bütün kadınların Here tapınağında toplanmalarını emretti. Kadınlar bayramlıklarını giyinip geldiler, en güzel takılarını takınmışlar, süslenmişlerdi. İçeride askerler vardı; özgür, köle ayırmadan kadınlar soyuldular, giyecekler bir çukura dolduruldu, Melissa için dualar edildi ve giyecekler yakıldı. Bu törenden sonra tapınağa ikinci bir elçi gönderdi, bu sefer Melissa'nın görüntüsü paranın yerini söyledi: "İşte Lakedaimonlular tyranlığın nasıl bir şey olduğunu anlayınız, onlar işte böyle şeyler yaparlar. Biz Korinthoslular sizin Hippias'ı çağırttığınızı duyunca şaşırmıştık, şimdi duyduğumuz sözleriniz ise büsbütün şaşırtıcı; tapındığımız bütün Hellen tanrıları adına sizden rica ediyoruz, sitelerimizde tyranlığı kurdurmayınız. Elbette bizi dinlemeyeceksiniz, adalete karşı gelerek Hippias'ı getireceksiniz; ama biliniz ki, en azından Korinthoslular bunu kabul etmeyeceklerdir."

93. — Korinthos delegesi Sosikles böyle konuştu. Sonra Hippias söz aldı. Aynı tanrıları tanık göstererek, kaderin belirlediği gün gelip çattığında Atinalıların Korinthos'a saldıracaklarını, o zaman da Korinthosluların Peisistratidleri kandille arayacaklarını söyledi. Hippias bunları orakli iyi bilen birişi olarak söylüyordu. Öbürleri o ana kadar ağızlarını açmamışlardı. Sosikles'in özgür insan dili ile söylediklerini dinledikten sonra onlar da konuştular, Korinthoslulardan yana çıktılar, tanrıların adını anarak, Lakedaimonluların bir Yunan sitesine böyle yüz karası bir yenilik getirmeye kalkışmamalarını istedi.

94. — Bu iş şöyle bitti: Hippias ülkeden çıksın denildi. Makedonialı Amyntas ona Anthemus'u verdi; Thessalialılar İolkos'u verecek oldular; o ikisini de istemedi. Peisistratos'un Mytilenelilerden kılıç zoruyla almış olduğu Sigeion'a döndü[207]; Peisistratos buraya, Argoslu bir kadından peydahladığı piçi Hegesistratos'u tyran yapmıştı. Bu tyran kendisine yapılmış olan bu bağıştan pek kolay yararlanamadı. Akhilleion'da üstlenmiş olan Mytilenelilerle Sigeion'da tutunan Atinalılar arasındaki savaş uzun sürmüştü; biri elinden alınmış olan toprakların geri verilmesini istiyor, öbürü vermem diyor, Aiolların İlion ülkesi üzerinde kendilerinden, yani Helene'yi kaçıranları cezalandırmış olan Menelaos'un Yunanlı yoldaşlarından daha çok hakları olamayacağını ileri sürüyorlardı.

95. — Ve savaşıyorlardı, arada birçok olay geçiyordu; Atinalıların daha iyi durumda oldukları bir kapışma sırasında ozan Alkaios kaçıp canını kurtarmış, ama silahları Atinalıların elinde kalmıştı[208]. Atinalılar bu silahları Sigeion'daki

---

207 *Sigeion*. Troya (Çanakkale) bölgesinde Skamandros (Küçük Menderes) ırmağı ağzında bir deniz kıyısı kenti. – Anthemus Makedonia'da, İolkos Thessalia'dadır.

208 *Ozan Alkaios*, VII. yüzyılın ikinci yarısında Lesbos adasında Mytilene'de doğmuştur. Kadın ozan Sappho ile çağdaştır. Aşk şiirleri yanında Lesbos tyranlarını kötüleyen taşlamalar da yazıyordu. Herodotos'un anlattığı bu olay, Alfred Croiset'ye göre daha eskidir (*Littérature Grecque II.* sayfa 223). Zaten Peisistratos döneminde Alkaios savaşa katılamayacak kadar yaşlıydı.

Athene tapınağına asmışlardır. Alkaios bu olayı bir şiir konusu olarak işlemiş ve başına gelenleri, arkadaşı Melanippos'a iletilmek üzere, şiiri Mytilene'ye göndermiştir. – Mytilenelilerle Atinalıları, her iki yanın oluru ile aracı olarak seçilmiş bulunan Kypselos oğlu Periandros uzlaştırmıştır. Uzlaşma, her birinin halen elinde bulunan topraklara sahip olması temeline dayanıyordu. Sigeion böylece Atinalılara kalmış oluyordu.

96. — Lakedaimon'dan Asya'ya dönmüş olan Hippias, Atinalılara karşı elinden geleni yapıyordu. Atinalıları Artaphrenes'e çekiştiriyor; Atina'nın, Artaphrenes'in ve Dareios'un egemenliği altına düşmesi için çaba harcıyordu. Hippias'ın çevirdiği dolapları haber alan Atinalılar Sardes'e elçiler göndererek, Perslerin Atina'dan göçmüş olanların sözlerine kapılmalarını önlemek istediler. Ama Artaphrenes onlara, başlarını belaya sokmak istemiyorlarsa, Hippias'ı geri çağırmaları emrini verdi. Atinalılar bunu kabul etmediler ve bu isteği reddettikten sonra artık kendilerini açıktan açığa Perslere düşman durumda göstermekten çekinmediler.

97. — Lakedaimonlu Kleomenes tarafından atılmış ve Sparta'dan kovulmuş olan Miletoslu Aristagoras Atina'ya geldiği zaman, Atinalılar işte bu durumdaydılar; Atina bütün siteler içinde en güçlü olanıydı. Halk Meclisi'nin karşısına çıkarılan Aristagoras, Sparta'da vermiş olduğu söylevi burada da tekrarladı; Asya'nın ne kadar zengin olduğunu anlattı, Perslerle savaşmanın kolaylığından, kalkan ve mızrak bilmedikleri için kolay ele geçirilecek bir av olduklarından söz etti. Bunları boyuna ve üst üste tekrarlıyor, sözlerine yeni kanıtlar ekliyordu; Miletosluların, Atinalıların kolonu olduğunu, onları yokluktan kurtarmanın Atina'nın boynunun borcu olduğunu ileri sürüyordu. İstediği kararı verdirinceye kadar dökmedik dil bırakmadı. Bir kalabalığı kandırmak, demek bir tek kişiyi kandırmaktan daha kolaymış ki, bir tek

Lakedaimonlu Kleomenes'i kandıramadığı halde otuz bin Atinalıyı kandırabilmiştir. Bu işe aklı yatan Atinalılar, İonialıların yardımına koşmak üzere yirmi gemi göndermek için oy kullandılar; her bakımdan güvendikleri yurttaşları Melanthios'u da bu kuvvetlerin başına geçirdiler. Yunanlıların ve barbarların başlarına ne bela geldiyse, hepsinin kaynağı işte bu gemilerdir.

Sardes'in Düşüşü ve Yanışı

98. — Aristagoras, donanma yola çıkmadan gemiye atlayıp Miletos'a gitti; İonialılara bir şey kazandırmayacak, ama Dareios'u kuşkulandıracak bir proje tasarlamıştı ve zaten istediği de bundan ibaretti; Megabazos'un Strymon kıyılarındaki yurtlarından zorla çıkarıp Phrygia topraklarında önemli bir koloni kurdurmuş olduğu Paionialılara adam gönderdi. Bu adam, Paionialılara şunları söyledi: "Paionialılar, beni size Miletos tyranı Aristagoras yolladı, size beni dinlerseniz kurtulacağınızı bildiriyor. Bütün İonia Büyük Kral'a karşı ayaklanmıştır, artık sağ salim yurdunuza dönebilirsiniz. Deniz kıyısına ulaşmak üzere yola çıkınız, üst yanı ile biz ilgileniyoruz." Paionialılar bu sözleri sevinçle karşıladılar; çocuklarını ve karılarını alıp gizlice kaçtılar ve deniz kıyısını tuttular; ama içlerinden bazıları korkmuş, gitmemişti. Deniz kıyısına ulaşan Paionialılar, Khios'a götürüldüler; bu arada kuvvetli bir Pers atlı birliği peşlerine düşmüştü, bunlar kıyıya, öbürlerinin gemiye bindikleri yere vardıkları zaman Paionialılara haber gönderip geri dönmelerini istediler. Ama Paionialılar dinlemediler. Khioslular onları Lesbos'a, Lesboslular da Doriskos'a yolladılar[209]. Paionialılar oradan kara yoluyla Paionia'ya gittiler.

---

209 *Doriskos.* Trakya kıyılarında, Hebros ırmağı batısında (Kitap VII. bölüm 59).

99. — Aristagoras, yirmi Atina gemisi, ayrıca Eretria'nın gönderdiği beş trirem ile beraber geldiği zaman (Eretria bu triremleri Atinalıların hatırı için değil, Miletosluların hatırı için gönderiyordu, zira eskiden Eretria, Khalkislilerle savaşırken Samoslular da Eretria ve Miletos'a karşı Khalkislilerden yana çıkmış, bunun üzerine Miletoslular da Eretria'yı tutmuşlardı.) Aristagoras demiştik, bu gemiler gelince ve öbür müttefikler de toplanınca Sardes üzerine sefer açtı. Kendisi sefere katılmıyordu; o Miletos'da kalmış ve Miletosluların başına öz kardeşi Kharopinos ile bir başka yurttaş olan Hermophantos'u geçirmişti.

100. — Donanma ile Ephesos'a gelen İonialılar, gemileri Ephesos topraklarında Koressos'a bırakıp, kalabalık kuvvetlerle karadan yola çıktılar. Kılavuz olarak Ephesosluları almışlardı. Kaystros suyunu izlediler. Tmolos'u aştılar ve Sardes önlerinde buldular kendilerini ve hiçbir çatışma olmadan kenti aldılar; Akropol dışında bütün kent ellerine geçmişti. Akropol'ü Artaphrenes kendisi savunuyordu ve elinde önemli kuvvetler vardı.

101. — Kenti aldılar, ama yağma etmediler, evlerin çoğu sazdan yapılmaydı; tuğla yapıların bile üstleri sazla örtülüydü. Askerlerden biri, bir eve ateş verdi. Evden eve sıçrayan yangın bütün kenti yaktı. Alevler içinde kalan kentte bulunan Lydialılar ve Persler, göz açıp kapayıncaya kadar ateş içinde buldular kendilerini. Yangın bütün kenti, en uzak köşelerine kadar sarmıştı, kaçıp kurtulma olanağı kalmamıştı; halk, yığın yığın agoraya ve Paktolos kıyılarına koşuyordu; Tmolos'dan altın pullar taşıyan bu çay, agoranın ortasından geçer ve denize dökülen Hermos'a karışır. Paktolos kıyılarına ve agoraya yığılan Lydialılar ve Persler, kendilerini savunmak zorunda kaldılar. Düşmandan birilerinin kendilerine karşı durduğunu, kimilerinin de üstlerine yürüdüğünü gören İonialılar kaçmaya başladılar ve korktular, Tmolos Dağı'na doğru gerilediler ve sonra gece olunca oradan da gemilerine dönmek üzere çekildiler.

102. — Sardes yanmıştı ve bu arada ülkenin tanrıçalarından Kybeba'nın tapınağı da yanmıştı[210], sonradan Persler bunu bütün Yunan tapınaklarını yakmak için bahane olarak kullanmışlardı. Halys'in bu yanında bulunan Persler, seferi haber almışlar ve Lydialıların yardımına koşmak üzere toplanmışlardı. Ama İonialıları Sardes'de bulamayınca, peşlerine düşüp Ephesos'a gelmişlerdi. İonialılar burada savaşa girdiler ve bozguna uğradılar. Persler çoğunu öldürdüler, ölenlerden önemli kişiler arasında Eretrialıların başlarında bulunan ve oyunlarda taçlar kazanarak Keoslu Simonides'den övgüler toplamış olan Eualkidas da vardı. Savaştan artakalanlar sitelerine dağıldılar.

103. — Bu savaş böyle oldu. Atinalılar İonialıları bırakıp gittiler ve Aristagoras'ın elçileri ne kadar ısrar ettilerse de bir daha yardıma gelmediler. Atina'nın desteğinden yoksun kalmış olmakla beraber, İonialılar Büyük Kral'a karşı savaşmak üzere hazırlık yapmaktan geri kalmıyorlardı; Dareios'a karşı almış oldukları durum onları buna zorluyordu. Hellespontos üzerine gemiler gönderdiler ve Bizans da içinde olmak üzere bölgenin bütün sitelerine boyun eğdirdiler; hatta Hellespontos'dan sonra Karialıları da bağlaşıkları arasına kattılar ve önceleri kendileriyle birlikte savaşmak istememiş olan Kaunos kenti de Sardes yandıktan sonra onlarla birlik oldu.

104. — Bütün Kıbrıs da Amathuslular dışında, kendiliğinden İonialılara katılmıştı. Aslında Kıbrıslılar da Medlere karşı ayaklanmışlardı. Onesilos adında birisi vardı, Kıbrıs'ta Salamis kralı olan Gorgos'un küçük kardeşi ve Euelthon oğlu Siromos'un oğlu Khersis'in oğlu oluyordu; bu adam, kardeşi Gorgos'u Büyük Kral'dan ayırmaya çalışıyordu. İonialıların ayaklandıklarını duyunca yeniden baskıya başlamıştı.

---

210 *Kybela.* Lydia tanrısı. Kybele'nin değişik adı. Sardes'deki tapınak beyaz mermerden yapılmıştı, çok güzel ve görkemli bir yapıydı.

Gorgos'un adamlarıyla birlikte kentten çıkmasından yararlanarak, Salamis'in kapılarını kapattırdı ve Gorgos'u içeriye bırakmadı. Kenti elinden gitmiş olan Gorgos, Medlere sığındı. Böylece Onesilos, Salamis'i ele geçirmiş oldu ve bütün Kıbrıs adasını da peşine takarak başkaldırdı. – Bütün adayı, ama Amathuslular dışında; bunlar onu dinlememişlerdi, o da bunları kuşatmaya almıştı.

Histiaios İşe Karışıyor

105. — Onesilos, Amathus'u kuşatmıştı. – Dareios, Atinalılarla İonialıların Sardes'i aldıklarını ve yaktıklarını, bu işlerin Miletoslu Aristagoras'ın başının altından çıktığını haber verdikleri zaman derler ki, Dareios nasıl olsa kolayca haklarından gelebileceğini bildiği İonialılara hiç aldırış etmemiş ve ilk işi, "Kim bu Atinalılar?" diye sormak olmuş; kim olduklarını öğrenince yayını getirtmiş, bir ok takmış, gökyüzüne doğrultup atmış ve oku tanrılar katına gönderirken bağırmış: "Ey Zeus! Bırak beni, Atinalılara hadlerini bildireyim." Bunu demiş, sonra adamlarından birisine emir vermiş, kendisine her yemek getirdiklerinde üç sefer, "Ey kral, Atinalıları unutma!" diye hatırlatılsın demiş.

106. — Bu buyruğu verdikten sonra, çoktan beri yanında tuttuğu Histiaios'u huzuruna getirtmiş ve şunları söylemiş: "Haber aldığıma göre Histiaios, senin Miletos'u ellerine emanet ettiğin vali, benim yetkilerime karşı bir ayaklanma düzenlemiş; bana karşı öbür anakaradan ve İonia'dan adamlar getirtmiş –ki İonialılar bunun hesabını verecekler-dir–, bu İonialıları da öbür yabancılarla birlikte kendi peşine takılmaları için kandırmış ve Sardes'i elimden almış. Söyle bakalım bana; hoşuna gidiyor mu bu işler? Ve senin haberin olmadan böyle bir ayaklanma olabilir mi? Ayağını denk al, bir daha böyle suçlamalar karşısında kalmamaya bak!" Histiaios cevap verdi: "Ey kral! Neler söylüyorsun! Ben senin az

da olsa canını sıkacak adam mıyım? Bundan elime ne geçer! Benim neyim eksik? Beni elindeki her şeye ortak ettin, gizlini bana açtın. Hayır, eğer benim bıraktığım vali dediklerini gerçekten yapmışsa, kendi başına yapmıştır. Ben Miletosluların ve valinin seninle olan ilişkilerinde en küçük bir değişiklik yapmaya kalkışacaklarına kesinlikle inanmam. Ama eğer yaptılarsa ve eğer duydukların doğruysa, ey kral, o zaman beni denizden uzaklara götürmekle ne yapmış olduğunu anla işte. Öyleye benzer ki, ben aradan çekilince İonialılar çoktan beri yapmaya tasarladıkları şeyi yapmışlardır; eğer ben İonia'da kalmış olsaydım, hiçbir site kılını bile kıpırdatamazdı. Şimdi hemen beni İonia'ya geri gönder, işleri düzelteyim ve ayaklanmayı çıkaran valiyi de sana teslim edeyim. İşleri senin istediğin yolda düzelttikten sonra, kralların koruyucusu tanrıların adına ant içerim ki, şimdi İonia'ya giderken giydiğim savaş gömleğini, dünyanın en büyük adası olan Sardunya'yı sana haraç ödemek zorunda bırakmadan çıkarmayacağım!"

107. — Histiaios bu sözlerle Dareios'u aldatmak istiyordu. Dareios aldandı ve söylediklerini yapar yapmaz, gene Susa'ya dönmesini tembih ederek gitmesine izin verdi.

Kıbrıs Savaşı

108. — Bu arada, yani Sardes olaylarının Büyük Kral'a haber verildiği, Dareios'un gökyüzüne ok fırlattığı, Histiaios ile konuştuğu ve bunun da denize doğru yollandığı sırada diyorum, Salamis'teki Onesilos ki, Amathus'u kuşatmaya almıştı, Pers komutanı Artybios'un buyruğu altında toplanan kalabalık bir Pers ordusunun Kıbrıs'a gelmek üzere olduğunu haber aldı. Bunun üzerine İonia'nın her yanına çavuşlar göndererek İonialıları yardıma çağırdı. İonialılar uzun uzadıya görüşmelere dalmadan, önemli bir donanmayla Kıbrıs'a koştular. İonialılar ve Kilikia'dan gemilerle gelen Persler

adaya çıktılar, karayolundan Salamis üzerine yürüdüler; bu arada Fenike gemileri de Kıbrıs Anahtarı diye anılan burnu dolanıyorlardı.

109. — Durumdan ürken Kıbrıs tyranları, İonialı şefleri çağırarak şunları söylediler: "İonialılar, Perslere karşı mı, yoksa Fenikelilere karşı mı savaşmak istersiniz? Kendiniz karar veriniz. Eğer karada İranlılara karşı savaşmak isterseniz, hemen gemilerinizden çıkarak karada savaş düzeni alınız, o zaman biz de sizin gemilerinize binerek Fenikelilere karşı çıkarız. Eğer Fenikelilerle karşılaşmayı yeğ buluyorsanız, serbestsiniz, ama ister karada ister denizde, öyle davranınız ki, sonunda İonia da, Kıbrıs da özgür ülkeler olarak kalsınlar." İonialılar cevap verdiler: "İonia Meclisi bizi denizi korumak üzere gönderdi, gemilerimizi Kıbrıslılara bırakıp karada Perslerle dövüşelim diye değil. Biz de bize verilmiş olan görevi yapmaya çalışacağız. Size gelince, Med boyunduruğu altında çok inlediniz, siz de yiğitçe savaşınız."

110. — İonialılar böyle karşılık verdiler. Bu arada Persler Salamis Ovası'na varmışlardı. Kıbrıs kralları ordularını savaş düzenine soktular; Salamis ve Soloi askerlerini safkan İranlıların karşısına çıkarıyor, geri kalan Kıbrıslıları da düşman ordusunun öbür askerleri ile savaşa sokuyorlardı. Pers komutanı Artybios'a karşı Onesilos kendisi çıkıyordu.

111. — Artybios'un atı, ağır silahlar taşıyan bir adama karşı savaşmak üzere özel olarak yetiştirilmişti; Onesilos bunu haber almıştı. Savaş işlerine yatkın, yiğit, Karialı bir at uşağı vardı, onu çağırttı: "Duyduğuma göre Artybios'un atı şaha kalkar, karşısına çıkan düşmana ayaklarıyla ve burnuyla vururmuş, öyle yetiştirilmiş. Şimdi düşün ve bana cevap ver, bu durumda ata mı, yoksa Artybios'un kendisine mi saldırmak gerekir?" Savaş adamı cevap verdi: "Kral, ben kendi hesabıma, ikisini birden ya da yalnız birisini, tek kelimeyle siz nasıl emredersiniz öyle yapardım, ama sizin ne yapmanız gerektiğine gelince, onu da söyleyeyim: Bir kral ya da bir

şef için, bir kral ya da bir şefle karşılaşmak yakışık alır; bir şefi öldürürsen bu senin için büyük onur sağlar, ama Tanrı saklasın, ya o seni öldürürse, kendi düzeyinde bir adamın eliyle ölmek de bir onurdur; bizim gibi uşaklar için yakışık olanı da bizim gibilerin eliyle ya da bir at tarafından öldürülmektedir. – Onun için bu hayvandan çekinme; ben sana söz veriyorum, bundan sonra o hayvan hiçbir insana karşı şahlanamayacaktır."

112. — Böyle konuştu ve hemen arkasından denizde ve karada savaş başladı. Denizde o gün, daha üstün olan İonialılar, Fenikelilerden baskın çıktılar; bu savaşta en başarılı olanlar Samoslulardı. Karada karşılaşan iki ordu savaşa girdiler. İki şef arasındaki karşılaşma şöyle oldu: Artybios atı üzerinde Onesilos'a saldırınca, Onesilos Karialı adamı ile kararlaştırdıkları gibi, bütün gücüyle Artybios'a vurdu; şahlanan at, ayaklarıyla Onesilos'un kalkanına çarptı; o arada Karialı, eğri pala ile hayvanın dizlerini doğradı. Pers komutanı Artybios atı ile beraber düştü.

113. — Her yanda sıkı bir dövüş başlamıştı ki, Kurion tyranı Stesenor yanındaki önemli birliklerle düşmandan yana geçti. (Kurion için Argos kolonisidir derler.) Bunların ihanetinden sonra Salamis savaş arabaları da öbür yana geçti. O zaman Persler Kıbrıslılardan daha üstün duruma geçmiş oldular. Yunan birlikleri kaçmaya başladı, içlerinden çok adam düştü, Kıbrıs'ı ayaklandırmış olan Khersis oğlu Onesilos, Philokypros oğlu Soloi kralı Aristokypros da ölenler arasındaydı. Kıbrıs'a gelen Atinalı Solon'un şiirlerinde, bütün tyranlar arasında yüceltdiği Philokypros budur.

114. — Onesilos'un kafasını kesip kentin kapılarından birine asanlar Amathuslulardır, çünkü o, bu kenti kuşatmaya almıştı. Bu asılan ve içi boşalan kurukafanın içine bir arı oğulu yuvalandı ve bal doldurdu. Meraka düşen site, orakle başvurdu; orakl, kafanın indirilip gömülmesini ve Onesilos için her yıl, bir kahramanmış gibi kurbanlar kesilmesini bildirdi; "Böyle yaparsanız hakkınızda hayırlı olur," dedi.

115. — Günümüzde de onun için kurban kesilmektedir. – Kıbrıs kıyılarında savaşa tutuşmuş olan İonialılar, Onesilos'un yenildiğini ve adadaki sitelerin kaybedildiğini haber aldılar; yalnız Salamis kuşatılmamış, halk eski kral Gorgos'u geri getirmişti. Durumu öğrenen İonialılar hemen İonia'ya doğru yelken açtılar. Kıbrıs siteleri içinde kuşatmaya en uzun dayanan Soloi oldu; Persler kentin büyük çevresine hendekler kazdılar ve kuşatmanın beşinci ayında kenti aldılar.

116. — Bir yıl için özgür kalmış olan Kıbrıslılar yeniden köleliğe düşmüşlerdi. – Dareios'un kızlarından birisiyle evlenmiş olan Daurises ve gene Dareios'un kızlarıyla evlenmiş bulunan öbür Pers generallerinden Hymaias ve Otanes, Sardes üzerine yürümüş olan İonialılara karşı savaşı sürdürüyorlardı; bunlar İonialıları yenmişler, gemilerine çekilmek zorunda bırakmışlar, sonra bütün siteleri paylaşarak yağma etmişlerdir.

Karia Ayaklanması

117. — Daurises, Hellespontos siteleri üzerine yürüyerek Dardanos'u aldı; Abydos, Perkote, Lampsakos ve Paisos'u aldı; bu kentleri birer gün ara ile ele geçirmişti. Paisos'tan Parion üzerine yürürken, Karialıların da İonialılara uyarak Perslere karşı ayaklanmış olduklarını haber aldı. Ve Hellespontos'tan geri dönerek Karialılar üzerine atıldı.

118. — Rastlantı öyle getirdi ki, onun gelişini Karialılar haber aldılar. İdrias ülkesinden geçerek, Maiandros'a karışan Marsyas Çayı kıyılarındaki Beyaz Direkler denilen yerde toplandılar. Karialıların kurdukları mecliste birçok görüş ortaya atıldı. Bana kalırsa en iyisi, Kilikia kralı Syennesis'in kızlarından birisiyle evlenmiş olan Kindyeli Mausolos oğlu Pixodaros'un görüşüydü. Bu adamın düşüncesi Maiandros'u geçmek, sırtını ırmağa vererek, yani Karialılara kaçma olanağı bırakmayarak savaşa girmek ve sonuna kadar

dayanmaktı. Ama onu dinlemediler. Kendi almaları gereken durumu Perslere bırakmaya, yani ırmağı onların geçmesine karar verdiler; böylece Persler eğer savaşta yenilirlerse, kendilerini ırmağa atacak, kaçamayacaklardı.

119. — Persler geldiler ve ırmağı geçtiler. Karialılar kavgaya Marsyas kıyılarında tutuştular. Yiğitçe dövüştüler ve uzun süre dayandılar, ama sonunda, sayı çokluğu karşısında ezildiler. Persler savaş alanında yaklaşık olarak iki bin kişi bıraktılar, Karialılar on bin. Sağ kalanlar Labranda'da, çınar ağaçlarıyla kaplı büyük kutsal ormanın ortasındaki Ordular Tanrısı Zeus tapınağında toplandılar. (Bizim bildiğimiz, yalnız Karialılar tanır Ordular Tanrısı Zeus'ü.) Burada toplanıp kurtuluş yolu aramaya çalışıyorlardı: Perslere teslim olmak mı, yoksa Asya'yı büsbütün bırakıp gitmek mi daha iyiydi?

120. — Onlar böyle görüşürlerken, yardıma koşan Miletoslularla müttefikleri çıkageldiler. Bu yardım karşısında Karialılar ilk tasarılarını bırakıp yeni bir savaşla talihlerini denemeye karar verdiler. Üzerlerine gelen Perslerle tutuştular ve öncekinden daha ağır bir yenilgiye uğradılar; kayıplarının toplamı yükseldi; Miletosluların kayıpları daha da büyük oldu.

121. — Ama bu felaketten sonra Karialılar toparlandılar ve savaşa yeniden başladılar. Perslerin Karia siteleri üzerine yürümeye hazırlandıklarını öğrenince, Pedasos'a giden yol üzerinde pusu kurdular. Persler gece pusuya düştüler ve başlarında bulunan Daurises, Amorges ve Sisimakes de içinde olduğu halde kılıçtan geçirildiler; bunlarla beraber Gyges'in oğlu Myrsos da öldü. Bu işi başaranların başında Mylasalı İbanollis oğlu Herakleides vardı. İşte Perslerin bu ordusu böyle mahvolmuştur.

122. — İonialıları kovalamakla görevlendirilenlerden ve Sardes seferine katılmış olanlardan Hymaias, Propontis üzerine yürümüş, Mysia'da Kios'u ele geçirmiş, bundan sonra, Daurises'in Karia'ya gitmek üzere Hellespontos'tan ayrılmış

olduğunu öğrenince Propontis'i bırakmış ve ordusunu Hellespontos üzerine sürmüştü. İlion topraklarındaki bütün Aiolları ve onlarla birlikte bu topraklarda kalmış olan eski Troyalıları, yani Gergithleri de almıştır. Bu başarılarından sonra Troya'dayken hastalanmış ve ölmüştür. Günleri böyle sona ermiştir.

123. — Sardes valisi Artaphrenes ile üçüncü general Otanes'in amaçları, İonia ve İonia'ya komşu Aiol topraklarıydı. İonialılardan Klazomenai'yi, Aiollardan da Kyme'yi aldılar.

124. — Onlar bu kentleri alırlarken, Miletoslu Aristagoras da şunları yapıyordu: Görüldüğü gibi yiğit sayılacak bir adam değildi, İonia'yı karıştırmış, büyük olaylara yol açmıştı ve şimdi de işlerin ne hale girdiğini görünce kaçıp kurtulma çareleri aramaya başlamıştı; Kral Dareios üzerine yürümek artık ona açıkça olanaksız görünüyordu. Kendinden yana olanları çağırttı ve şunları söyledi: "Yarın eğer Miletos'tan kovulursak nereye gideriz, bunu şimdiden düşünsek iyi olur." Ya hep beraber Sardunya adasına gidip orada bir koloni kurmak ya da Dareios'un Edonia topraklarında Histiaios'a bağışlamış olduğu, onun da duvarlarını örmeye başladığı Myrkinos'a göçmek vardı. Aristagoras, ikisinden birinin seçilmesini öneriyordu.

125. — Öyküler bırakmış olan Hegesandros oğlu Hekataios, ne biri, ne öteki dedi. Eğer Miletos'dan çıkmak zorunda kalırlarsa, Leros'a[211] çekilmeli, bir kale kurup kendilerini unutturmalıydılar; aradan bir süre geçer, sonra gene Miletos'a dönerlerdi.

126. — Hekataios'un önerisi buydu. Ama Myrkinos'a gidip orada koloni kurmak fikri Aristagoras'a daha iyi geliyordu. Miletos'u kentin ileri gelenlerinden Pythagoras'a bıraktı, kendisiyle gelmek isteyenlerle beraber deniz yoluyla Trakya'ya gitti ve ulaşmak istediği ülkeye gidip orasını tut-

---

211 *Leros.* Samos'un güneyinde, Karia açıklarına düşen küçük bir ada.

tu. Bu ülkenin dışına yaptığı bir seferde, kuşatmaya almış olduğu Trakyalılar tam vire ile çıkmak isterlerken, Trakyalıların elinde hem kendisi, hem ordusu mahvoldu.



Altıncı Kitap
ERATO

Kargaşalığın Arkası – Miletos Deniz Savaşı – Öbür Savaşlar

1. — İonia'yı ayaklandırmış olan Aristagoras'ın ölümü böyle oldu. Bu arada Dareios'un serbest bırakmış olduğu Histiaios, Sardes'e gelmişti. Susa'dan geldiği zaman Sardes valisi Artaphrenes, İonia ayaklanmasının nedeni üzerine ne düşündüğünü sordu. O da karşılık olarak, bir şey bilmediğini söyledi ve olan biten şeylere çok şaşıran ve hiçbir şeyden haberi olmayan bir adam gibi davrandı. Onun inceden bir oyun oynadığını ve ayaklanmanın neden çıktığını pekâlâ bildiğini sezen Artaphrenes şöyle dedi: "Ülken için gerçek olan şu ki Histiaios, sen pabucuna yama vurdun, Aristagoras da onu kendi ayağına geçirdi."

2. — Ayaklanma konusunda Artaphrenes bunları söyledi. Onun bir şeyler sezinlemiş olduğundan işkillenen Histiaios, hemen o gece gizlice kaçıp deniz yönüne doğru gitti; Kral Dareios'a oyun oynamış oluyordu; ona en büyük ada olan Sardunya'yı alacağına dair söz vermişti, şimdi de savaşa kışkırtmak için İonialıların yanına gidiyordu. Khios'a uğradı; Khioslular onu hapse tıktılar, Dareios'un kışkırtıcı ajanı olarak

gelmiş olmakla suçladılar. Ama başından geçenleri öğrenip de Dareios'a açıkça düşman olduğunu anlayınca salıverdiler.

3. — İonialılar sorguya çekip de Aristagoras'ı niçin isyana iterek İonia'nın başını böyle belaya soktuğunu sordukları zaman, Histiaios gerçek nedenleri açıklamadı; Dareios'un Fenikelileri kendi ülkelerinden kaldırıp İonia'ya yerleştirmek, buna karşılık İonialıları Fenike'ye sürmek istediğini söyledi; o öğütleri bundan ötürü vermiş oluyordu. Oysa böyle bir tasarı kralın aklından bile geçmemişti ve bu, Histiaios'un İonialıların gözleri önünde salladığı bir umacıdan başka bir şey değildi.

4. — Arkadan, Histiaios Sardes'e yerleşmiş olan Perslere Atarneuslu Hermippos ile haberler yolladı, bu haberler ayaklanma konusunda daha önce de görüşmeler yapılmış olduğunu meydana vuruyordu. Lakin Hermippos mektupları sahiplerine verecek yerde hemen götürüp Artaphrenes'e teslim etti; bütün entrikayı öğrenmiş olan vali, Hermippos'a Histiaios'un mektuplarını sahiplerine vermesini, alacağı cevapları da gene kendisine getirmesini söyledi. Böylece suç ortakları meydana çıkmış ve Artaphrenes bu fırsattan yararlanarak pek çok Pers'in canına kıymıştır.

5. — Sardes'de bu işler olurken, bu yandan umudunu yitiren Histiaios'u Khioslular, kendi isteği üzerine Miletos'a götürmüşlerdi. Ama zaten Aristagoras'tan kurtulmuş olduklarına şükreden Miletoslular, ülkelerine yeni bir tyranın gelmesi için hiç de iştahlı görünmüyorlardı. Histiaios gece vakti Miletos'a zorla girmeye kalktı: Bir Miletoslu onu bacağından yaraladı. Ülkesinden geri atıldı ve yeniden Khios'a döndü; Khioslulardan gemi alamayınca Mytilene'ye geçti ve kendisine küçük bir donanma vermeleri için Lesbosluları kandırabildi; Lesboslular onun için sekiz trirem donattılar ve onunla beraber Bizans'a doğru yelken açtılar. Orada boğazları tutarak Karadeniz'den çıkan gemileri yakalamaya başladılar. Histiaios'un emirlerine baş eğenlere dokunmuyorlardı.

6. — Histiaios ve Mytileneliler bu seferi yürütürlerken, Miletos'da da kara ordusu ile desteklenen önemli bir donanma bekleniyordu. Pers generalleri birleşmişler, bütün birliklerini tek ordu halinde toplamışlardı ve öbür sitelere önem vermeyerek, doğru Miletos üzerine yürüyüşe geçmişlerdi. Deniz kuvvetleri içinde savaşa en çok iştahlı olanlar Fenikelilerdi; kısa süre önce boyun eğmiş olan Kıbrıslılarla Kilikialılar ve Mısırlılar da onlarla beraber geliyorlardı.

Lade Adası Bozgunu

7. — Böylece Miletos ve İonia'nın geri kalan yerlerine karşı sefer açılmış oluyordu. Durumu öğrenen Miletoslular, Panionion'a elçiler gönderdiler; orada görüşmeler yapıldı ve Perslere karşı kara ordusu çıkarmamaya karar verildi; Miletoslular kalelerini kendileri savunacaklardı, yedekte bir tek gemi bırakmadan büyük bir donanma hazırlanacak ve Miletos'u gemilerden oluşan bir kale ile savunmak üzere hemen Lade'de toplanacaklardı. (Lade, Miletos önündeki küçük adadır.)

8. — Bu karar alındıktan sonra gemilerini tam takım donatan İonialılar, Lesbos'daki Aiollar da yanlarında olduğu halde toplantı yerine geldiler; savaş düzenleri şöyleydi: Miletoslular doğu yönünde, donanmanın sağ kanadını tutacaklardı; saf halinde seksen gemi dizmişlerdi; onlardan sonra Priene'nin on iki, Myus'un üç gemisi geliyordu, Myus gemilerinden sonra Teosluların on yedi gemisi vardı; Teos gemilerinden sonra Khios'un yüz gemisi sıralanıyordu. Onlardan sonra Erythrai ve Phokaia gemileri dizilmişlerdi; Erythrai sekiz, Phokaia üç gemiyle katılmışlardı. Phokaialılardan sonra Lesbosluların yetmiş gemisi geliyordu; en son, batı ucunda Samosluların altmış kadırgası uzanıyordu. Toplam olarak donanmaya yüz elli üç gemi katılmış oluyordu.

9. — İonia kuvvetleri böyleydi. Ama barbarların altı yüz gemileri vardı. – Pers donanması ve kara ordusu Miletos önlerine geldiği zaman, İon donanmasının önemli olduğunu öğrenen Pers şefleri, başarıdan şüpheye düştüler; denizde yenilirler ve Miletos'u alamazlarsa, Dareios'dan çekecekleri vardı. En çok bundan korkuyorlardı ve Miletoslu Aristagoras tarafından iktidardan düşürülmüş ve Perslere sığınmış olan ve bu sefere Perslerin yanında katılan eski İonia tyranlarını çağırdılar. Bunları toplayınca şunları söylediler: "İonialılar, işte sizin için krala yararlı olmanın zamanı geldi; karşı yandaki yurttaşlarınızı kazanmaya çalışınız; onlara şöyle söz veriniz: Ayaklandıkları için ceza görmeyecekler, ne tapınakları, ne de mülkleri yakılacak, eskisinden daha ağır bir muameleye uğramayacaklar. Ama sizi dinlemezler, ne olursa olsun deyip savaşa girerlerse, başlarına nelerin geleceğini de iyice anlatınız: Savaşı kaybedecekler ve köle olacaklardır; oğulları iğdiş edilecek, kızları Baktra'ya gönderilecek, toprakları başkalarına verilecektir."

10. — Böyle söylediler ve İonia tyranları kendi sitelerinin adamlarına geceleyin haberler uçurdular. Ama bu haberleri alan İonialılar bunları kabul etmediler, ihanete razı olmadılar ve bunların her biri bu haberin yalnız kendisine gönderildiğini sanıyordu. – İşte Miletos önlerine gelen Perslerin ilk iş olarak yaptıkları bunlardı.

11. — İonia şefleri Lade adasında toplanıp savaş meclisi kurdular. Söz alan hatipler arasında bulunan Phokaialı şef Dionysios şu sözleri söyledi: "Evet, İonialı yurttaşlar, ustura ağzı üzerindeyiz[212]; kıl payı farkla, özgür ya da köle olacağız ve üstelik kaçıp da yakalanmış köle durumuna gireceğiz. Şimdi eğer zahmeti göze alırsanız; şüphesiz zor bir an geçireceksiniz, ama sonra düşmanı yenecek ve özgür olacaksınız; yok işi gevşek tutar, düzeni bozarsanız, ayaklanmanın ceza-

212 Yunanca metin aynen böyle diyor; bizdeki bıçak sırtı deyiminin karşılığı.

sını kraldan fazlasıyla çekersiniz. Söylediklerime inanınız ve bırakınız sizi ben yöneteyim ve ben, eğer tanrılar izin verirlerse, size düşmanın savaşa bile giremeyeceğini, girse bile büyük kayıplar vererek çıkacağını söyleyebilirim."

12. — Dionysios'u dinleyen İonialılar onun buyruğu altına girdiler. O, her sabah gemileri uzun diziler halinde açık denize çıkarttırıyor, tam teçhizatlı kürekçilere, sıra ile iki düşman gemisi arasından geçme talimleri yaptırıyordu. Sonra günün geri kalan saatlerinde gemileri demir üzerinde bırakıyor ve İonialıları akşama kadar çeşitli işlerde çalıştırıyordu[213]. Yedi gün her dediğini yaptılar, emirlerini yerine getirdiler; ama ondan sonra bu çeşit işlere alışkın olmayan İonialılar, kızgın güneş altında yorgunluktan bitkin bir halde söylenmeye başladılar: "Hangi tanrının dediğine karşı çıktık da başımıza bu kadar rezillik geldi," diyorlardı. "Üç gemiyle gelip başımıza geçen bu Phokaialı palavracının buyruğu altına girmek için aklımızı yitirmiş, ipin ucunu kaçırmış olmalıyız. Bizi babasının uşağı gibi çalıştırıp ağır iş altında gebertiyor; işte birçoğumuz hasta düştü, daha birçoğumuzun başına da aynı şey gelecek. Bu kadar eziyet çekmektense, bırakalım ne olacaksa olsun. Bugünden zincire vurulmaktansa, bekleyip yarın köle olmak daha iyi. Haydi be! Artık elimizi bir işe sürmeyelim!" Böyle konuşuyorlardı ve hiçbiri artık buyruk dinlemek istemiyordu; kara ordusu gibi adada barakalar kurup gölgede yatıyorlar; gemiye binip talime çıkmaya yanaşmıyorlardı.

13. — İonialıların bu hallerini gören Samoslu şefler, ki daha önce Syloson oğlu Aiakes, Perslerin buyruğu üzerine kendilerine İonialıların saflarından ayrılmaları için haber göndermişti, işte bu Samoslu şefler, İonia saflarında esen

---

213 Yunan birlikleri genellikle, Roma'da olduğu gibi sıkı bir disiplin altında talim görmezlerdi. Dionysios'un yaptırdıkları, rahata alışmış İonialılara ağır gelmiş olmalı. – Burada yaptırılan manevra, iki düşman gemisi arasına sokulup arkadan dalmaktı.

bozgunu görünce, o önerileri düşünmeye koyuldular, ayrıca Büyük Kral'a üstün gelmenin olanaksız olduğunu da açıkça görüyorlardı; zira bu filoyu yenseler bile arkadan beş kat güçlüsünün geleceğinden hiç şüpheleri yoktu. İonialıların bu hallerini kendileri için fırsat saydılar ve tapınaklarını ve mallarını kaybetmeden işin içinden sıyrılmayı yeğ buldular. – Perslerin aracı olarak kullandıkları bu Aiakes, Aiakes oğlu Syloson'un oğluydu; Samos'da tyranken, öbür İon tyranları gibi, Aristagoras onun elinden de iktidarı almıştı.

14. — Fenikeliler davrandıkları zaman, İonialılar da gemilerini uzun diziler halinde açığa sürdüler. İki taraf karşılaştı, savaş başladı. Bu deniz savaşında İonialılardan hangileri alçaklıktan, hangileri yiğitlikten yana önde gitmiştir, bunu kesin olarak söyleyemem, zira hepsi de birbirini suçlamıştır. Denildiğine göre Samoslular, Aiakes ile yaptıkları anlaşma uyarınca, yelken basıp saftan çıkmışlar ve Samos'a doğru yol almışlardır, ancak bunlardan on bir tanesi onlara katılmamıştır; bu on bir geminin komutanları, yukarıdan aldıkları emre uymayarak yerlerinde kalmışlar ve savaşmışlardır. Samos Halk Meclisi, bunların gösterdikleri yiğitliğin anısı olarak bir dikme taş dikmeye ve üzerine her birinin adını baba adlarıyla birlikte yazmaya karar vermiştir; bu dikme taş bugün de agoradaki yerinde durmaktadır. Savaş komşularının kaçtıklarını gören Lesboslular da Samoslular gibi yapmışlar, İonialıların büyük bölümü de onlara katılmıştır.

15. — Kalıp savaşanlar arasında en büyük kaybı Khioslular verdiler, zira parlak başarılar kazanmışlar, canla başla savaşmışlardı. Yukarıda dediğimiz gibi, yüz gemiyle safa girmişlerdi ve her gemiye kendi yurttaşlarından kırk seçkin asker koymuşlardı. Savaş arkadaşlarından çoğunun ihanet ettiklerini gördüler. Ama onlar gibi alçakça davranmayı kendilerine yediremediler ve çevrelerinde kalmış olan az sayıdaki müttefikleriyle yalnız başlarına savaştılar, kendilerini düşman gemileri üzerine attılar, düşmanın çok sa-

yıda gemisini saf dışı bıraktıktan sonra kendi gemilerinin de çoğunu kaybettiler. Ellerinde kalanlarla da yurtlarına doğru kaçtılar.

16. — Gemileri çok zarar gören ve düşman tarafından kovalanan Khioslular, Mykale'ye sığındılar. Gemilerini karaya oturtup orada bıraktılar. Sonra kara yolculuğuna çıktılar. Ephesos topraklarına vardılar; geceydi ve Ephesos kadınları Thesmophorialaları kutluyorlardı; Khios denizcilerinin başlarına gelenlerden haberi bulunmayan Ephesoslular, silahlı bir kuvvetin ülkelerine girdiğini görünce, bunları kadınlarını kaldırmak üzere gelmiş bir haydut çetesi sandılar; bütün kent, kadınlarını korumak için atıldı ve bütün Khioslular kılıçtan geçirildiler. Alın yazıları böyle oldu.

17. — Phokaialı Dionysios'a gelince, düşmanın üç gemisini ele geçirmiş, sonra İonialıların durumundan hayır kalmadığını görmüş ve Phokaia'ya dönmek istememişti; bütün İonia gibi kendi ülkesinin de köleleştirileceğini biliyordu. Bir an soluk almadan doğru Fenike'ye gitti, bir sürü ticaret gemisi batırdı, dünyanın malını elde etti ve oradan Sicilya'ya yelken açtı, orada üslendi ve korsanlığa başladı; yalnız Kartacalılara ve Etrüsklere saldırıyor, Yunanlılara dokunmuyordu.

Lade Savaşının Sonuçları

18. — Denizde İonialıları yenen Persler, Miletos'u denizden ve karadan kuşatmaya almışlardı. Duvarların altındaki toprağı kazmışlar, her çeşitten makineler kullanmışlardı; böylece Aristagoras'ın başlattığı ayaklanmanın altıncı yılında[214], kenti alıp dipten doruğu yıkmışlardır. Ahaliyi köleleştirmişlerdir. Bu felaket, oraklin Miletoslular için söyledikle-rini doğrulamış oluyordu.

---

214 *Aristagoras'ın çıkarttığı ayaklanma.* İÖ 494'dedir.

19. — Argoslular kentlerinin kurtuluşu için Delphoi'ye danışmışlardı. Orakl cevabını vermişti, cevabın bir bölümü Argosluları, bir bölümü de Miletosluları ilgilendiriyordu. Argoslular için olanı, hikâyemde yeri geldiği zaman söyleyeceğim. Miletoslulara, kendilerinin haberi olmadan değinen bölüm şudur:

O zaman, Miletos, ey belalar işçisi, o zaman
Birçokları için zengin bir şölen, parlak bir ganimet
Olacaksın, kadınların ele geçecek, uzun saçlıların
Ayaklarını yıkayacaklar ve Didyma, bizim
Tapınağımız, yabancı efendilerin malı olacak

Miletosluların başına işte bu geliyordu, erkeklerin çoğu uzun saçlı Perslerin ellerinde can vermişlerdi, çocukları ve kadınları köle olmuşlardı ve Didyma, kutsal yapılar[215], orakli barındıran tapınak ve mihrap yağma edilmiş, yakılmıştı. Bu duvarların içindeki zenginliği, hikâyemin birçok yerinde daha önce belirtmiştim.

20. — Esir edilen Miletoslular Susa'ya gönderildiler. Kral Dareios bunlara kötülük etmedi; Erythreia denilen denizin kıyılarında ve Dicle suyunun ağzında bulunan Ampe kentine yerleştirmekle yetindi. Miletos toprakları Perslerle Karialılar arasında bölüşüldü; Persler Miletos kenti ile yakınındaki kırlık yerleri, Pedasos Karialıları da dağların eteklerindeki yerleri aldılar.

21. — Kentlerini kaybettikten sonra Laos ve Skydros'a yerleşmiş olan Sybarisliler, Perslere yenilen Miletoslulara, eskiden onlardan görmüş oldukları yakınlığa karşılık bir ilgi göstermediler. Krotonlular Sybaris'i aldıkları zaman Miletos'da bütün gençler kafalarını kazıtmışlar, büyük yas tutmuşlardı. Zira bizim bildiğimiz, bu iki site kadar birbirine

215 Miletos'un güneyindeki Didyma Apollon tapınağı.

yakın dostluk besleyen iki site yoktur. Atinalıların davranışı Sybarislilerden çok başka oldu. Atinalılar, Miletos'un Perslerin eline geçmiş olmasına, sözle anlatılamayacak kadar çok yanmışlardır; bunu belirten birçok örnek arasında şunu veriyoruz: Phrynikhos, Miletos'un düşüşünü anlatan dramı oynatırken[216] bütün tiyatro gözyaşlarına boğulmuş, halka böyle büyük ve ulusal bir acıyı hatırlattığı için bir drahmi para cezasına çarptırılmış ve dramın oynatılması yasak edilmiştir.

22. — Artık Miletos'da Miletoslu kalmamıştı. Samos'da ise mülk sahibi olanlar, kaptanlarının Medler karşısında takındıkları durumdan hoşnut kalmadılar. Deniz savaşından hemen sonra toplanarak, Samos'da kalıp Medlerin ve Aiakes'in kölesi olmaktansa, Tyran Aiakes gelmeden önce gidip bir koloni kurmaya karar verdiler. Tam o sırada Sicilya'nın Zankle kenti[217] yurttaşları elçiler göndererek, Güzel Kıyı üzerinde kurmak istedikleri İon kentini gelip kurmaları için İonialılara öneride bulunmuşlardı; Güzel Kıyı denilen bu yer Sicilya'nındı; burası Sicilya'nın Etruria'ya bakan bölgesidir. Bu çağrıyı yalnız Samoslularla Miletos'tan kaçabilmiş olanlar kabul ettiler.

23. — Bu sefer sırasında geçen olaylar şunlardır: Sicilya'ya giden Samoslular, Zephyrion Burnu'ndaki Lokroililer ülkesine vardılar[218]. Bu sırada Zankleliler, başlarında kralları Skythes bulunduğu halde, yağma edip yıkmak istedikleri bir Sicilya kentini kuşatıyorlardı. Durumu haber alan ve

---

216 Bu trajedi 492'de oynatılmıştır. Yunan trajedilerinde çağdaş olaylara yer verilmezdi; Aiskhylos böyle bir şey yapmıştı; ama o bir zafer yansıtıyordu (*Persler* oyunu). Phrynikhos'un, Miletos'un düşüşünden iki yıl sonra oynatılan oyununun Atinalılara çok dokunmuş olduğu anlaşılıyor.

217 *Zankle*, Sicilya'nın kuzeyinde, adı sonradan Messana olmuştur. Şimdiki adı Messina'dır.

218 *Zephyrion.* İtalya'nın güneydoğusunda, şimdiki Spartivento Burnu. *Gela*, Sicilya'nın güney kıyılarındaydı. Hippokrates'in Gela tyranlığı yedi yıl sürmüş, yerini Gelon almıştır. (Kitap VII. bölüm 155 ve sonrası)

Zanklelilerle arası iyi olmayan Rhegion tyranı Anaxilaos, Samoslularla görüştü. Onları Güzel Kıyı'dan vazgeçirerek, o sırada içinde erkek bulunmayan Zankle'yi almaları için kandırdı. Kentlerinin elden gitmiş olduğunu öğrenen Zankleliler koşup geldiler, bu arada müttefikleri olan Gela tyranı Hippokrates'i de yardıma çağırdılar. Hippokrates, ordusu ile birlikte gelecekmiş gibi davrandı; ama tersini yaptı. Kenti kaybetmiş olduğunu bahane ederek Skythes'i zincire vurdu, kardeşi Pythogenes ile birlikte İnyx kentine gönderdi; sonra Samoslularla anlaştı, karşılıklı antlar içildi ve Zanklelilerin geri kalanını da onlara teslim etti. Buna karşılık Samoslular, kentte taşınabilen malların ve kölelerin yarısını, kent dışındakilerin de hepsini ona vereceklerdi. Halka gelince, büyük bölümünü Hippokrates kendisi için sakladı, zincire vurup köle yaptı, içlerinden belli başlı üç yüzünü ayırıp, öldürülmek üzere Samoslulara verdi. Ama Samoslular böyle bir şey yapmadılar.

24. — Zanklelilerin kralı Skythes, İnyx'den Himera'ya kaçmıştı; oradan Asya'ya geçti ve Kral Dareios'a gitti, Dareios onu Yunanistan'dan gelenlerin en doğrusu olarak tutmuştur; zira kralın izni ile Sicilya'ya dönmüş olduğu halde orada kalmamış, ömrünün sonuna kadar Persler arasında şan ve şeref içinde yaşamış, orada ihtiyarlayarak ölmüştür. – Samoslular Medlerin elinden böyle kurtulmuşlardır ve Zankle gibi görkemli bir kente vuruşmadan sahip olmuşlardır.

25. — Miletos için girişilen deniz savaşından sonra Fenikeliler, Syloson oğlu Aiakes'i Samos'a götürdüler; Perslerin buyruğu böyleydi, onu kendileri için değerli bir yardımcı sayıyor, iyilik etmek istiyorlardı. Dareios'a başkaldıran uluslar arasında yalnız Samosluların kentleri ve tapınakları yanmaktan kurtuldu, çünkü savaş sırasında gemilerini alıp gitmişlerdi. Miletos'un alınışından hemen sonra, Persler Karia'yı da egemenlikleri altına aldılar, Karia kentlerinden kimisi kendiliğinden, kimisi de zor karşısında boyun eğmiştir.

Histiaios'un Sonu

26. — Burada bunlar olup biterken, Bizans dolaylarını tutup Karadeniz'den gelen İon ticaret gemilerini vurmakla uğraşan Miletoslu Histiaios, Miletos'da olup bitenleri haber almıştı. Hellespontos'u Apollophanes oğlu Abydoslu Bisaltes'e bırakarak, kendisi Lesboslularla birlikte Khios'a doğru yelken açtı; Khios garnizonu, onu karaya bırakmadı, bunun üzerine, "Sığlık" denilen yerde o garnizonla vuruştu, çoğunu kılıçtan geçirdi. Polikhna'yı[219] üs olarak kullanan Histiaios ve yanındaki Lesboslular, zaten Miletos deniz savaşından büyük kayıplarla çıkmış olan Khiosluları yenerek adayı ele geçirdiler.

27. — Bir kentin başına büyük yıkımlar gelmeden önce, genellikle bunu haber veren şeyler olur. Khios'un başına gelecekler de önceden belli olmuştu. Delphoi'yle koro olarak gönderdikleri yüz gençten yalnız ikisi geri dönebilmişti; geri kalan doksan sekizi, o aralık patlak veren vebaya yakalanıp ölmüşlerdi. Ayrıca kentte gene o sıralarda ve deniz savaşından az önce, bir okul içeride ders görmekte olan çocukların başına yıkılmıştı; yüz yirmi çocuktan yalnız biri kurtulmuştu. Tanrıların uyarıları böyle olmuştu. Arkadan bütün kenti dizüstü çöken bir dövüşçü gibi sarsan deniz savaşı gelmişti; şimdi de bütün bunlar yetmiyormuş gibi, Lesbosluların başında Histiaios ortaya çıkıyordu; çok eziyet çekmiş olan Khiosluların artık bu yıkıma karşı koyamadılar.

28. — Histiaios, bundan sonra elindeki çok sayıda İonialı ve Aiolialı ile birlikte Thasos'a karşı sefer açmıştır. Thasos'u kuşattığı sırada Fenikelilerin Miletos'dan kalkarak İonia'nın öbür bölgelerine doğru yelken açtıklarını haber aldı. Bunun üzerine Thasos'u alıp yağma etmekten vazgeçerek bütün ordusuyla Lesbos'a gitti. Ama orduda kıtlık başlamak

---

219 *Polikhna.* Khios adasında bir kent.

üzereydi, bunun için Mysia'da Atarneus ve Kaiokos ovalarındaki ekini kaldırmak üzere Lesbos'tan kalkıp karşı kıyıya geçti. Bu bölgede tam o sırada, güçlü bir ordunun başında olarak Harpagos adında bir İranlı bulunuyordu; Histiaios ordusu karaya çıkarken üstlerine atıldı, Histiaios'u yakaladı ve ordusunun büyük bölümünü öldürdü.

29. — Histiaios şöyle yakalanmıştır: Yunanlılarla Persler, Atarneus topraklarındaki Melene'de savaşa girmişlerdi, bir süre sonra yedekteki atlı birlikler de Yunanlıların üzerine atıldılar; atlıların saldırısı üzerine Histiaios'un askerleri kaçmaya başladılar; krala karşı suçlu olmakla beraber onun kendisini bağışlayacağına güvenen Histiaios, canını kurtarma içgüdüsüne kapıldı: Kaçarken önünü kesen bir Pers neredeyse onu yakalayıp vuracaktı ki, adını bildirdi, Miletoslu Histiaios olduğunu söyledi.

30. — Öyle sanıyorum ki, yakalandıktan sonra Kral Dareios'a gönderilmiş olsaydı, kötülük görmez, suçunun cezası o kadar ağır olmazdı. Ama onun bağışlanacağını kestiren ve cezadan kurtulmakla kalmayıp yeniden kralın gözüne girmesinden çekinen Sardes valisi Artaphrenes ile onu yakalamış olan Harpagos, sırf bu yüzden Sardes'e getirilir getirilmez kazığa vurdular; kafasını kesip mumyaladılar ve Susa'ya, Kral Dareios'a gönderdiler. Dareios onu kendisine canlı göndermedikleri için onları azarladı; Histiaios'un başını yıkattı, kefene sardı ve şanına layık biçimde, sanki kendisine ve Perslere büyük hizmetlerde bulunmuş bir adammış gibi gömdürttü.

İonia'nın Yıkım Günleri

31. — Histiaios'un sonu böyle oldu. – Pers donanması Miletos yakınlarında kışladı, ikinci yıl denize açıldı ve anakaraya yakın olan Khios, Lesbos ve Tenedos adalarına kolayca baş eğdirdi. Barbarlar adaları aldıkları zaman halkı ağ

ile avlar gibi topluyorlardı. Ağ dedimse şöyle: Her biri yanındakinin elini tutuyor, adanın kuzey kıyısından güney kıyısına kadar uzanan bir zincir meydana gelmiş oluyor, sonra bir baştan öbür başa yürüyor ve önlerine çıkan insanları sürgün avındaki gibi topluyorlardı. Anakaradaki İon kentlerini de aynı kolaylıkla ele geçiriyorlardı; ama bu ağ manevrasını uygulayamıyorlardı, çünkü buralarda böyle bir şey yapılamazdı.

32. — Pers şefleri, gemileriyle gelip İonia gemileri karşısına dizildikleri zaman, İonialılara karşı savurdukları tehditlerin hepsini gerçekleştirmişlerdir. Bir siteye girdikleri zaman en güzel oğlan çocukları ve çocuk yapabilecek erkekleri iğdiş edilmek üzere ayırıyorlardı; en güzel kızlar Büyük Kral'ın sarayına gidiyorlardı. Aynı anda kentleri ve tapınakları ateşe veriyorlardı. Böylece İonialılar üçüncü kez köle oluyorlardı; birinci sefer Lydialılar eliyle köle olmuşlardı, sonradan iki sefer de Perslerin kendi eliyle aynı akıbete uğruyorlardı[220].

33. — İonia'dan ayrılan donanma, Hellespontos'un batı kıyısını da baştan başa egemenliği altına aldı. Doğu kıyılarını, sırf Perslerden kurulu kolordular, zaten daha önce anakaradaki bir savaşla ele geçirmişlerdi. Hellespontos'un Avrupa kıyılarında Khersonesos –ki pek çok oturma yerini kapsıyordu– Perinthos gibi Thrak kaleleri ile Selymbria ve Bizans bulunuyordu. Bizans ve karşısındaki Khalkedonlular, Fenike gemilerinin gelmesini bile beklememişlerdi; ülkelerini bırakıp çıkmışlar, Karadeniz'e girerek orada Mesambria kentini kurmuşlardı. Fenikeliler bu dediğim ülkeleri ateşe vermişler, taş üstünde taş bırakmamışlar, arkasından Prokonnesos ve Artake'ye sapmışlar, buraları da yaktıktan sonra, ilk seferinde dokunmadıkları illeri yağma etmek üzere yeniden Kher-

---

220 *Perslerin kendi eliyle...* Herodotos burada Perslerin egemenliği altında olan öbür uluslardan, özellikle Pers donanmasında büyük yer tutan Fenikelilerden ayırmak için, *Perslerin kendi eliyle...* diye belirtmek gereğini duymuştur.

sonesos'a dönmüşlerdi. Yalnız Kyzikos'a dokunmamışlardır, çünkü bunlar Fenikeliler gelmeden önce Daskyleion valisi Megabazos oğlu Oibares ile anlaşarak, kralın egemenliği altına girmeyi kabul etmişlerdi. Kardia ili dışında bütün Khersonesos, böylece Fenikelilerin eline geçmiş oluyordu.

Miltiades

34. — Bu illerin tyranı, o zamana kadar Stesagoras oğlu Kimon'un oğlu Miltiades'dir. Başka bir Miltiades[221] ki, Kypselos oğlu idi, buraları çok daha önceleri şöyle ele geçirmişti: Khersonesos, Thrak uluslarından Dolonkların elinde bulunuyordu. Bu Dolonklar bir savaşta Apsinthialılara yenilmişler ve bu savaş üzerine danışmak üzere krallarını Delphoi'ye göndermişlerdi. Pythia, tapınaktan çıktıktan sonra kendilerine ilk olarak kendiliğinden konukseverlik gösterecek olan adamı alıp yurtlarına götürmeyi ve orada ona koloni kurdurmayı salık verdi. Dolonklar bütün Boiotia ve Phokis boyunca kutsal yolu izlediler, kimse kendilerini evine buyur etmedi; bunun üzerine Atina'ya saptılar.

35. — O dönemde Atina tek başına Peisistratos'un buyruğu altındaydı; ama Kypselos oğlu Miltiades de hatırı sayılır bir kişiydi; yarış atları besleyen bir ailedendi, ataları Aiakos'a ve Aigina'ya dayanıyordu[222], ama bu aile Aias oğlu Philaios ile birlikte Atina'ya gelip yerleşeli çok olmamıştı. Bu Miltiades bir gün kapısının eşiğinde otururken Dolonklar oradan geçtiler, üst başları ve kargıları yerli olmadıklarını gösteriyordu; seslendi; geldiler, evine buyur etti. "Olur," dediler, Miltiades'in konuğu oldular, orakli anlattılar, tanrı

---

[221] Marathon kahramanı, Kimon oğlu büyük Miltiades'dir. Burada söz konusu olan, bunun amcasıdır ve Kypselos'un oğludur.

[222] Miltiades ocağı da böylece, tanrılar soyuna bağlanmış oluyor, çünkü Aiakos, Zeus'ün Aigina'dan olına oğludur. – At yetiştirmek, Attika gibi hayvanı az bir yerde büyük zenginlik belirtisiydi.

buyruğunu yerine getirmesini rica ettiler. Miltiades mırın kırın etmeden, "Olur," dedi, zaten Peisistratos'un yönetimi ağırına gidiyordu ve kurtulmayı kuruyordu. Oraklin ne diyeceğini, Dolonklarla birlikte gitmesini doğru bulup bulmayacağını öğrenmek üzere hemen kalkıp Delphoi'yle gitti.

36. — Phythia da aynı şeyi söyleyince, Olimpiyat oyunlarında yan yana dört at koşulu arabasıyla yarışlar kazanmış olan Kypselos oğlu Miltiades, kendisine katılmak isteyen Atinalıları da yanına alarak Dolonklarla birlikte yelken açtı; ülkeyi buyruğu altına aldı, kendisiyle beraber gelmiş olanlar da onu tyran yaptılar. Khersonesos kıstağını kesmek ve Apsinthialıların saldırılarına karşı korumak üzere Kardia ile Paktya arasına duvar çekmekle işe başladı. Kıstak otuz altı stad genişliğindedir. Kıstağın beri yanında Khersonesos'un uzunluğu dört yüz yirmi staddır.

37. — Bu geçidi kapattıktan ve Khersonesos'u Apsinthialıların saldırılarından kurtardıktan sonra, başka uluslar içerisinde düşman olarak önce Lampsakosluları seçti. Ama Lampsakoslular pusuya düşürüp onu ele geçirdiler. Beri yandan Miltiades, Lydialı Kroisos'un sevgisini kazanmıştı; başına gelenleri öğrenen Kroisos, Lampsakoslulara Miltiades'i salıvermeleri için haber gönderdi; yoksa onları çam ağacı gibi ezecekti. Lampsakos'da Kroisos'un bu sözü ile, yani çam ağacı gibi ezmek sözü ile ne demek istediğini uzun boylu düşündüler. Bir ihtiyar epeyce kafa yorduktan sonra anladı ve açıkladı: Ağaçlar içerisinde yalnız çam ağacı, bir defa kesildi mi ölür, bir daha sürmezdi. Kroisos'un öfkesinden korkan Lampsakon halkı Miltiades'i salıverdi.

38. — Kroisos tarafından kurtarıldıktan sonra çocuk bırakmadan öldü ve iktidar ile beraber mal varlığını da ana tarafından üvey kardeşi olan Kimon'un oğluna bıraktı. Bu oğlun adı Stesagoras'dı. Miltiades ölünce, Khersonesos ulusları onun adına da kent kurucularına yapıldığı gibi kurban adama günleri ayırdılar; şerefine jimnastik gösterileri, at ya-

rışları tertiplediler, bu yarışlara Lampsakosluların katılmalarını yasak ettiler. Bu kentle yeniden savaşa tutuştular ve bu sefer de Stesagoras ve o da çocuk bırakmadan öldü; Prytaneion'da birisi kafasına baltayla vurmuştu, bu birisi kendisini asker kaçağı olarak göstermek istedi, oysa eline çabuk bir düşmandı.

39. — Stesagoras'ın sonu da böyle gelince, Peisistratidler, Kimon'un oğlu ve ölen Stesagoras'un kardeşi olan Miltiades'i bir trireme bindirip iktidarı almak üzere Khersonesos'e yolladılar. Atina'da Atinalılar sanki babası Kimon'un ölümünde parmakları yokmuş gibi, onu çok sayarlardı, Kimon'la ilgili olayı başka bir hikâyede anlatacağım. Miltiades, Khersonesos'a gelince, kendisine borçlu olduğu kardeşi Stesagoras'ın anısına saygı göstermiş olmak için evine kapandı. Bunu haber alan Khersonesos ileri gelenleri, bütün illerden bir kurul seçerek onun yanına gönderdiler ve acısını paylaştıklarını belirttiler: O da bunları hapse attı. Ve böylece Khersonesos'un efendisi oldu; beş yüz paralı asker tuttu ve Trakya kralı Oloros'un kızı Hegesipyle ile evlendi.

40. — Kimon oğlu Miltiades, Khersonesos'a geldiği zamanda da burasını şu anlattıklarımızdan başka ve önemli zorluklar içinde bulmuştu. Şu ulaştığımız dönemden iki yıl önce[223], Skythlerin önünden kaçmıştı; çünkü Kral Dareios'un kışkırtmış olduğu Skyth göçebeleri Khersonesos'a kadar inmişlerdi. Miltiades onların gelmesini beklemeden kaçmış ve onlar geri gidene kadar da dönmemişti; sonradan

---

223 *Şu ulaştığımız dönemden iki yıl önce...* Burada, Stein tarafından yapılan ve Dietsch– Kallenberg tarafından alınan bir düzeltmeye uyulmuştur. Kronoloji açısından iş sarpa sarmaktadır. *Şu ulaştığımız dönem,* 493 yılıdır; buna göre Skythlerin Khersonesos'a inişleri 495 oluyor; sonra Dareios'un Skyth seferi 513'tür. Miltiades'i Khersonesos'a Peisistratosoğulları gönderiyorlar (bölüm 39), demek ki 514'den, yani Peisistratidlerin sürülmesinden önce ki, bu tarih Dareios'un Skyth seferine uymaktadır (Kitap IV. bölüm 137). Zaten tümü ile karanlık olan bu bölüm, Herodotos uzmanlarını çok uğraştırmış olan tartışmalı bir konudur.

Dolonklar gidip kendisini bulmuşlar ve geri getirmişlerdir. Bu olay şimdi anlatmakta olduğumuz tarihten iki yıl önce geçmişti.

41. — Fenikelilerin Tenedos'a geldiklerini öğrenir öğrenmez, varını yoğunu beş trireme yükleyip Atina'ya doğru yelken açtı. Kardia'dan yola çıktığı için Melas Körfezi'nden geçiyordu; Khersonesos boyunca inerken Fenike donanmasının üzerine düştü; dört trirem ile kaçıp İmbros adasına sığındı; peşlerine düşmüş olan Fenikeliler beşinci triremi yakalamışlardı. Bu geminin komutanı Miltiades'in, Trakyalı Oloros'un kızından değil, başka bir kadından olan oğlu Metiokhos'du. Fenikeliler gemiyle beraber onu da ele geçirdiler ve Miltiades'in oğlu olduğunu anlayınca Büyük Kral'a gönderdiler; kralın pek hoşnut kalacağını sanıyorlardı. Çünkü Skythler, İonialılara İstros üzerindeki köprüyü yıkıp kendi topraklarına çekilmelerini söyledikleri zaman, Miltiades İonialılara Skythlerin sözünü dinlemeyi tavsiye etmişti. Ama Dareios, Miltiades oğlu Metiokhos kendisine getirildiği zaman genç adama dokunmadı; tam tersine, birçok iyilikte bulundu; saray, mal, mülk, karı olarak da bir Pers kızı verdi, bundan doğan çocukları Pers soyundan sayıldılar. Bu arada Miltiades de İmbros'dan Atina'ya geçmişti.

Mardonios Seferi

42. — Bu yıl Persler, İonia'ya karşı bir şey yapmadılar; tersine, İonialılar için kurtarıcı olan şöyle tedbirler aldılar: Sardes valisi Artaphrenes, İonia sitelerinin delegelerini getirtti, şu koşullarla anlaşma yapmaları için zorladı: Bundan böyle aralarında çıkacak olan anlaşmazlıkları hakeme başvurmak suretiyle çözecekler, birbirlerini vurup yağma etmeyeceklerdi. Onlara bunu kabul ettirdi. Ayrıca topraklarını ölçtürttü; kullanılan ölçü otuz stadyon karşılığı olan Pers ölçüsü parasangdı ve her birini bu ölçülere göre vergiyle bağladı; o gün bugün

vergiler Artaphrenes'in koyduğu hesaplara göre alınmaktadır ve vergi oranları eskisinden pek farklı değildir.

43. — Ortalığı yatıştırmak için alınan tedbirler bunlardı. İlkbaharın başında öbür generaller açığa çıkarıldığında, Gobryas oğlu Mardonios[224], önemli bir donanmanın ve çok güçlü bir kara ordusunun başında deniz kıyısına gönderildi. Gençti ve daha yeni Dareios'un kızı Artozostra ile evlenmişti. Mardonios bu ordu ile Kilikia'ya geldi, oradan gemiye bindi, öbür şefler orduyu karadan Hellespontos'a doğru götürürlerken, o da donanmayla denizden gidiyordu. Mardonios Küçük Asya'yı dolanarak İonia'ya vardı. Şimdi burada, bir Otanes'in yediler toplantısında, İran'da demokrasi kurulması fikrini savunmuş olabileceğini kabul etmeyen Yunanlılar için akıl almaz bir şey anlatacağım: Mardonios, İonia'daki bütün tyranları atmış, sitelerde demokrasi kurmuştur. Bu işi tamamladıktan sonra acele Hellespontos üzerine yürüdü. Orada ağır bir donanma ve daha az ağır olmayan bir de kara ordusu topladı, Hellespontos'u gemilerle aştı, Eretria'ya ve Atina'ya karşı yürümek üzere Avrupa'nın içerilerine doğru yol aldı.

44. — Bu kentler seferin bahanesiydi; Pers yüksek komutanlığının asıl amacı, olabildiği kadar çok Yunan kenti almaktı; kendilerine el kaldırmamış olan Thasos'u donanmayla alıp halkını köle yapmaları, kara ordusuyla da daha önce köleleştirilmiş olan uluslara Makedonialıları da katmaları bundandır; zira Makedonia'nın beri yanındaki bütün uluslar zaten boyunduruklari altındaydılar. Thasos'dan sonra yollarına devam ettiler ve Akanthos'a kadar kıyı boyu indiler[225]; sonra Akanthos'dan kalkarak Athos Dağı'nı dolandılar. Burayı dolanırlarken kuzeyden bindiren bir fırtınaya tu-

---

224 *Gobryas oğlu Mardonios*, Pers generali, Dareios'un kız kardeşinin oğlu. Plataia savaşında ölmüştür (Kitap IX). Bu ilk Atina seferi 492'de, Marathon 490'dadır.

225 *Akanthos.* Ünlü Kserkses kanalının kazıldığı yer. (Kitap VII. bölüm 22).

tuldular, yaman bir fırtınaydı, fena hırpalandılar; gemilerin önemli bölümü sürüklendi, Athos Dağı'na çarptı. Görünüşe göre üç yüz gemi ve yirmi binden fazla adam harcandı; zira bu Athos Dağı bölgesinde canavar balıklar çok olduğundan, çoğu bu canavarlara yem oldular; kimileri de kayalara çarpıp ezildiler; yüzme bilmedikleri için boğulanlar ve soğuktan ölenler de vardı.

45. — Deniz seferinin sonu böyle oldu. Kara ordusu ile Makedonia'da kamp kurmuş olan Mardonios, geceleyin Trakyalı Bryglerin baskınına uğradı. Brygler Mardonios'un çok adamını öldürdüler, kendisini de yaraladılar. Bununla beraber bu ulus da Pers boyunduruğundan kurtulamadı, zira Mardonios bunlara da baş eğdirmeden oradan ayrılmadı. Orada kaldı, Brygleri yendikten sonra orduyu Asya'ya götürdü, zira başında Bryglerin açmış oldukları beladan başka, donanması da Athos yakınlarında ağır kayba uğramıştı. Bu sefer, demek oluyor ki, başarısız bitti, ordu ve donanma Asya'ya döndü.

Thasos ve Altın Damarları

46. — Thasos'un komşuları Dareios'a Thasosluları çekiştirmişler, bunların ayaklanma niyetinde olduklarını söylemişlerdi. Dareios işkillenmiş, seferden bir yıl sonra bunlara bir buyrultu göndererek hisarlarını yıkmalarını ve gemilerini de Abdera'ya götürmelerini istemişti. Çok zengin olan Thasoslular, Miletoslu Histiaios'un yaptığı kuşatmadan beri korku içinde yaşıyorlardı, bunun için tezgâhlara yeni savaş gemileri koymuşlar, bir yandan da kenti kuşatan hisarları pekiştirmeye koyulmuşlardı. Anakaradan ve madenlerinden gelirleri vardı. Skapte–Hyle'deki altın madenlerinden normal olarak seksen talant kazanıyorlardı. Thasos'daki altın madeninden o kadar kazanmıyorlardı, ama bunlar için vergi ödemediklerinden kazançları gene de iyi oluyordu, anaka-

radan ve madenlerden iki yüz talant yıllık gelir sağlıyorlardı; iyi yıllarda kazançları üç yüz talanta bile çıkabiliyordu.

47. — Bu madenleri ben gördüm; beni en çok şaşırtanları, Thasos ile birlikte burasını da kolonize etmek üzere gelmiş olan Fenikelilerin açmış olduklarıdır. (Zaten adını da bu Fenikeli Thasos'dan almıştır.) Adada Fenikelilerin meydana çıkarmış oldukları bu madenler Samothrake'nin karşısına düşen Ainyra ve Koinyra denilen yerlerdedir; koca bir dağdır ve ocakları çok derin kazılmışlardır.

48. — İşte bu nokta üzerine birkaç ayrıntı. – Şunu da ekleyelim; kralın buyruğu üzerine Thasoslular hisarlarını yıkmışlar, gemilerini Abdera'ya yollamışlardır. Daha sonra Dareios, Yunanlıları yoklattı, savaşacaklar mıydı, yoksa kendisine teslim mi olacaklardı? Bunu öğrenmek istiyordu. Bu maksatla Yunanistan'ın her yanına elçiler gönderip Büyük Kral'a toprak ve su yollamalarını istedi. Yunanistan'a gönderdiklerinden başka, kıyı boyunca kendisine haraç veren öbür bütün illere de haber çavuşları yolladı, kendisi için savaş gemileri ve at taşımak için gemiler yapılmasını emretti.

49. — Gemiler tezgâhlara konuldular; Yunanistan'a gönderilmiş olan çavuşlar, anakaranın ve gittikleri bütün adaların, kralın buyruğuna baş üstüne diyen uluslarını egemenlikleri altına aldılar. Dediğim gibi, bütün adalar ve özellikle Aigina, Dareios'a toprak ve su verdi. Aiginalıların bu davranışlarını öğrenen Atinalılar öfkelendiler, bunu kendilerine karşı düşmanlık gösterisi saydılar, Pers kralı ile bir olup kendileriyle savaşacakları yolunda yorumladılar. Böyle bir bahane elde etmiş oldukları için sevinen Atinalılar, Sparta'ya gidip Aiginalıları Yunanistan'a ihanet etmiş olmakla suçladılar.

Atina–Aigina Çatışması

50. — Bu suçlama üzerine Sparta kralı Anaxandridas oğlu Kleomenes, Aiginalılar içerisinde en çok suçlu saydıklarını

yakalamak üzere Aigina'ya gitti. Ama bunları tutuklamak istediği zaman Aiginalılar kıyameti kopardılar. Polykritos oğlu Krios karşı koyanların başında geliyordu; bu gözü pek yurttaş bir tek Aiginalıya bile dokunamayacağını, dokunursa cezasını göreceğini söyledi; onun bu işe Sparta'nın olurunu almadan, sırf Atinalılardan rüşvet yediği için kalkıştığını ileri sürdü; öyle olmasaydı öbür kral da beraber gelir, tutuklamaları beraber yaparlardı. (Bu sözleri onun kulağına fısıldayan Demaratos'un mektubuydu.) Aigina'dan kovulan Kleomenes, Krios'a adını sordu, o da adını söyledi: "Krios," dedi Kleomenes, "koçum[226], boynuzlarına tunç kaplatsan iyi edersin; çünkü yakında zorlu bir düşmana toslayacaksın!"

51. — Bu arada Ariston oğlu Demaratos ki, Sparta'da kalmıştı, herkesin düşüncesini Kleomenes'e karşı çelmeye çalışıyordu; o da Sparta kralıydı, ama onun hanedanı öbürününkinden sonra geliyordu[227]; aslında eşit, çünkü ataları birdi, yalnız yaşça büyük olmanın verdiği hak ile Eurysthenes dalı önemli üstünlük sağlıyordu.

52. — Lakedaimonlular, ozanların tersini söylemelerine karşın, kendilerini bugünkü yurtlarına kral Aristodemos'un kendisinin (çocuklarının değil) getirmiş olduğunu söylerler. Aristodemos, Hyllos oğlu Kleodaios'un oğlu Aristomakhos'un oğludur. Az zaman sonra Aristodemos'un karısından çocukları oldu. Karısının adı Argeia'ydı; denildiğine göre, babası Polyneikes oğlu Thersandros'un oğlu olan Tisamenos'un oğlu Autesion'dur; bu kadından ikizleri oldu. Aristodemos, çocuklarının doğmasından hemen sonra hastalanıp

---

226 *Krios* koç demek. Kelime oyunu yapıyor.

227 İki Sparta kralı soyunun ikisi de atalarının Herakles olduğunu iddia ediyordu. Krallık yetkisinin ikiye bölünmüş olması olmayacak bir şey değildi, çünkü kralın yetkileri iyice budanmıştı. Sparta'nın gerçek şefleri ephoroslardı, bütün yetkiler onların ellerindeydi. Krallar elbette büyük saygı görüyorlardı, ama görevleri dinsel işlere kalmıştı. Savaşta orduya komuta ettikleri zaman bile iki ephorosun denetimi altındaydılar.

öldü. Bunun üzerine Lakedaimonlular, yasaları gereğince, ikizlerden büyüğünü kral yapmak üzere toplandılar; ama hangisini seçeceklerini bilemiyorlardı, çünkü ikizler hem görünüş, hem de irilik bakımından birbirinin tıpkısıydı. Seçim yapamayınca, hatta belki seçim yapmaya girişmeden önce, anaya başvurdular; o da ayrım yapamayacağı cevabını verdi. Hangisinin daha büyük olduğunu pekâlâ biliyordu, böyle demesinin nedeni, ikisinin birden kral olmasını istemesiydi. Lakedaimonlular işin içinden çıkamadılar ve bu şaşkınlık içinde, ne yapalım diye sormak üzere Delphoi'ye başvurdular. Pythia, ikisi birden kral olsun, ama büyüğü daha saygın tutulsun diye buyurdu. Pythia'nın verdiği orakl bu oldu; ama Lakedaimonluların bilmedikleri zaten hangisinin büyük olduğuydu, o sırada Messanialı Panites adında birisi onlara bir fikir verdi; Panites denilen adamın verdiği fikir işte şu: Ana gözetlenecek, yıkamak ve emzirmek için hangisini daha önce alıyor, bunu öğrenecekler; eğer hep aynı çocuğu önce alıyorsa, daha öteye gitmenin gereği yoktu; yok eğer bir ayrım yapmıyor, kâh birini, kâh öbürünü alıyorsa, o zaman onun da kendilerinden fazla bir şey bilmediği meydana çıkmış olacak ve başka bir yolu denemek gerekecekti. Spartalılar Messanialının dediğini yapıp Aristodemos'un çocuklarının anasını gözaltına aldılar ve baktılar ki, yıkarken de, emzirirken de hep aynı çocuğu daha önce alıyor, – çünkü kadın, kendisini niçin gözaltında tuttuklarını bilmiyordu. Ananın özel ilgi gösterdiği çocuğu aldılar ve Prytaneion'da yetiştirdiler. Ona Eurysthenes, öbürüne Prokles adını verdiler. Büyüdükleri zaman bu iki çocuk diyorlar, kardeş oldukları halde, birbirlerine düşman kesildiler ve çocukları da bu karşılıklı düşmanlığı sürdürdüler.

53. — Yunanlılar içinde bunları anlatanlar yalnız Lakedaimonlulardır; aşağıda okunacak olanları ben kendi adıma ekliyorum ve bu konuda Yunanlıların anlattıklarına dayanıyorum: Atalarını Danae'nin oğlu Perseus'a kadar sayıp, tan-

rısal atalarını söylemeyen bu Doris kralları Hellen soyundandırlar; Yunanlılar doğru bir soyağacı çizerek, eski çağlarda kendilerinin de Hellenler arasında bulunduklarını belirtirler. Daha yukarı çıkmadan, yalnız Perseus'a kadar dedim, çünkü Herakles'e soyadı olarak takılan Amphitryon adı gibi, Perseus'a da bir ölümlü adı takılmış değildir; onun için doğru olarak, Perseus'a kadar[228] diyorum. Ama eğer Akrisios kızı Danae'den başlayarak ana tarafından çıkılırsa, Doris şeflerinin safkan Mısır ırkından oldukları görülür.

54. — Burada verdiğim soy zinciri Yunanlılara göredir. Perslerin anlattıkları ise şudur: Perseus aslında Asuryalıydı, kendisi Yunanlı oldu, ama ataları Yunanlı değildi; Akrisios[229] soyundan üreyenlere gelince, ki bunların Perseus ile hiçbir akrabalıkları yoktur, bunlar Yunanlıların da dedikleri gibi Mısırlıdırlar.

55. — Bu konuda bu kadar açıklamayı yeter sayalım. Zaten Mısırlılar nasıl ve ne gibi büyük işler başararak Dorisliler üzerinde egemen oldular, bunu başkaları açıklamışlar-

---

228 Herodotos, bir tanrı oğlu olan Perseus'un insanlar arasında bir ocak kurmuş olduğunu anlatıyor. Perseus, Zeus'ün Danae'den olma oğludur. Herakles de Zeus'ün oğludur, ama insan olarak Alkmene'nin kocası Amphitryon'un oğlu olarak kabul edilir.

229 *Akrisios.* Argos kralı. Nil'in kızlarından birinin oğlu olan Aigyptos soyundan. Akrisios kızı Danae'nin oğlunun, yani kendi torununun eliyle öleceğini bildiren bir orakl almıştı. Korktu, kızını yeraltına kapattı, ama Zeus altın yağmuru olup kızın üzerine yağdı. Akrisios, kızı Danae'yi doğurduğu çocuk olan Perseus ile beraber bir küçük kayığa koyup denize saldı, ama kurtuldular. Perseus büyüdü, üç Gorgo canavarından biri olan Medusa'yı öldürdü; Ethiopia'da kurban edilmek üzere bir kayaya bağlanmış bulunan Andromeda'yı kurtardı ve onunla evlendi ve Thessalia prensi için düzenlenen cenaze töreni yarışlarında attığı disk uçtu, Akrisios'un başına çarptı ve Perseus böylece bilmeden, tanımadan ve istemeyerek dedesini öldürmüş oldu ve orakl gerçekleşti. (Azra Erhat, *Mitoloji Sözlüğü*, Akrisios, Danae ve Perseus maddeleri). Herakles, Perseus'un kurduğu ocaktandır. Alkaios Perseus'un, Amphitryon Alkaios'un, Herakles de Amphitryon'un oğludur. Perseus'u Perslerin atası olarak gösteren masal, Perses ile Perseus arasındaki ad benzerliğinden çıkmıştır (Kitap VII. bölüm 61 ve 150).

dır; onun için ben bu noktayı geçiyorum; ben sadece başkalarının söylemediklerini anlatmakla yetiniyorum.

Sparta Krallarının Ayrıcalıkları

56. — Spartalıların krallarına tanıdıkları ayrıcalıklar şunlardır: Bunlar, birisi Lakedaimon tanrısı Zeus, öbürü Gök tanrısı Zeus olmak üzere iki tanrının rahibidirler; istedikleri ülkeye karşı savaş açabilirler, hiçbir Spartalı buna karşı çıkamaz, çıkarsa günaha girmiş sayılır; savaşta krallar önde giderler, sonra dönerler; savaşta yüz seçme adam tarafından korunurlar; seferde istedikleri sürüyü alırlar, kesilen hayvanların yünleri ve derileri onların olur.

57. — Bunlar savaş zamanı için. Şunlar da barış zamanındaki hakları: Resmi kurban törenlerinde ve şölenlerde başköşeye oturtulurlar, en önce onlara hizmet edilir; her yemekten başkalarına verilenin iki katı verilir; şarap serpme sırasında başta gelirler, kurban derileri de onların hakkıdır. İki ayda bir ve ayın yedinci günü, devlet her ikisine de Apollon tapınağında büyütülmüş lekesiz birer kurban, bir medimnos arpa unu ve Lakonia ölçülerine göre dörtte bir ölçek şarap verir. Bütün oyunlarda başköşe onlarındır. Yurttaşlar arasından proksenleri[230] seçme hakkı da onlarındır; ayrıca her ikisi ikişer Pythiacı seçerler; gerektiği zaman Delphoi'ye danışmak bu Pythiacıların görevidir. Krallar gibi onların geçimi de devlete aittir. Eğer krallar genel şölene katılmamışlarsa, evlerine ikişer khoinix arpa ve birer kotule şarap gönderilir; katılmışlarsa her yemekten iki porsiyon alırlar, başkalarının masalarına çağrıldıkları zaman da gene öyle ağırlanırlar. Alınan oraklleri özel arşivlerinde saklarlar, Pytihacılar da bun-

---

230 *Proksen.* Yabancı ülkelerde kendi ülkesinin politik ve ekonomik çıkarlarını gözetmekle görevli kişi. Kendi ülkesinin elçilerini barındırır, yol gösterir, görüşmelere katılırdı. Şimdiki konsolosa benzer bir görev.

ları bilirler. Tek yargıcı krallardır, ama yargı yetkileri şu durumlarla sınırlıdır: Bir kız henüz babası tarafından nişanlanmadan baba mirasına konarsa, kiminle evleneceğine onlar karar verirler; ulusal yollarla ilgili işleri düzenlemek onlara aittir; bir de birisi bir çocuğu evlat edinmek isterse, törenin onların huzurunda yapılması zorunludur. – Yirmi sekiz kişilik Yaşlılar Meclisi'nde onlar da bulunurlar. Bulunmadıkları toplantılarda, yaşlılardan kendilerine en yakın kimse onun tarafından temsil olunurlar ve bunlar kendi oylarından başka ikişer ek oya sahip olurlar[231].

58. — Sparta devletinin krallarına sağlıklarında tanınan ayrıcalıklar bunlardır; öldükleri zaman ise: Bütün Lakonia'ya atlılar çıkarılır, haber herkese duyurulur; kadınlar (davul çalar gibi) tencerelere vurarak kenti dolaşırlar; bu sesleri duyan evlerde iki özgür kişi, bir kadın bir erkek yas giyimlerine bürünürler; bu yasaya uymayanlara ağır cezalar verilir. Kral öldüğü zaman yapılan şeylere gelince, Asya barbarları ne yaparlarsa, Lakedaimon'da aynı şeyler yapılır; barbarların çoğunda da krallar öldüğü zaman yapılan törenler aynıdır. Yani Lakedaimonluların bir kralı öldüğü zaman cenaze törenine, Spartalılardan başka, bütün Lakedaimon ülkesinden, belli sayıda periek de katılır. Bunlar, hilotlar ve Spartalıların kendileri, binlerce kişi halinde, bir yerde toplanırlar. Bunlar başlarını döverlerken bir yandan da kadınlar çığlıklar atarlar, giden kralın kralların en iyisi olduğunu haykırırlar. Eğer kral savaşta ölmüşse, heykeli yapılır, zengin kumaşlar örtülmüş bir yatağa yatırılır ve heykel böylece törene götürülür. Gömülme sırasında agora on gün kapalı kalır, yönetici seçimleri de aynı süre için ertelenir. On gün yas tutulur.

---

231 Thukydides burada Herodotos'un yanlışını çıkarır (Thukydides I. 20). Sparta krallarının ikişer oy hakları yoktu, Yaşlılar Meclisi'nin her üyesi gibi onların da birer oyu vardı. – Metni başka türlü yorumlayarak, Herodotos belki de vekil senatörünün her iki kral adına oy kullanabileceğini söylemek istemiştir, diyenler de vardır.

59. — Perslerinkine benzer bir başka töreleri de şudur: Bir kral ölüp de yerine yenisi geçince, yeni kral, krala ya da devlete borçlu olan bütün Spartalıların borçlarını bağışlar. Perslerde yeni başa geçen kral, bütün illerin o tarihteki vergi borcunu siler.

60. — Lakedaimonluları Mısırlılara yaklaştıran bir nokta: Keruxlerin[232], flüt çalanların, aşçıların görevleri babadan oğula geçer; her flütçü bir flütçünün, her aşçı bir aşçının, her kerux bir keruxün çocuğudur. Bir başkasının sesi daha gür olabilir, ama buna dayanarak bir kerux çocuğunun işini alamaz; mesleğin babadan kalması başta gelir. – İşte çeşitli açılardan görenekleri böyledir.

Kleomenes–Demaratos Çekişmesi

61. — Anlattığım bu dönemde Kleomenes, Aigina'da Yunanlıların hayrına çalışırken, Demaratos da onun zararına çalışıyordu ve Aiginalıları düşündüğünden değil, çekememezliğinden, kıskançlığından ötürü böyle yapıyordu. Buna karşılık Kleomenes de Aigina dönüşü Demaratos'u krallıktan atmanın yollarını araştırmaya başlamıştı ve anlatacağım olaylardan yararlanarak bunun için bir dayanak da bulmuştu. Sparta kralı Ariston, iki kadınla evlendiği halde çocuğu olmamıştı. Kusurun kendisinde olduğunu sanmadığı için üçüncü bir kadınla evlendi ve bunu şöyle yaptı: Spartalı bir dostu vardı, yurttaşları arasında en çok ona bağlıydı. Bu adamın karısı Sparta'nın en güzel kadınıydı, ama eskiden

---

232 *Kerux*, haber götüren subay, çavuş, eskilerin münadi dedikleri. Bu, sadece bir haberci ya da elçi değil. Kralın, resmi görevlerin haberlerini, bildirilerini halka, yabancı krallara ve uluslara götürür, bildirir, varsa cevabını alır döner, görüşme yapmaz. Devlet bildirilerini meydanlarda halka bağırarak duyurur. Yalnız güvenilir kişilere emanet edilen önemli resmi bir görevdir, dokunulmazlığı vardır, görevinin inancası olarak elinde bir asa taşır.

Sparta'nın en çirkiniydi. Çocukluğunda yüzüne bakılmaz bir şeydi; zengin bir ailenin mirasçısı olan çocuğun çirkinliğine ve bu yüzden çok üzülen ana babaya acıyan sütanası bir çare düşündü; çocuğu her gün Therapna denilen yerde, Phoibos tapınağının üst yanında bulunan Helene tapınağına götürmeye başladı; çocuğu her götürüşünde tanrı heykelinin karşısında ayakta duruyor ve çocuğu çirkinlikten kurtarması için dua ediyordu. Bir gün tapınaktan çıkarken önünü bir kadın kesti, öyle anlatıyorlar, kucağında ne tuttuğunu sordu; o da bunun bir çocuk olduğu karşılığını verdi. Kadın çocuğu kendisine göstermesini rica etti; öbürü olmaz dedi, çünkü çocuğun ana babası çocuğu başkalarına göstermeyi yasak etmişlerdi; ama kadın çok üsteledi, ille görmek istedi. Sütana baktı ki bu kadın ille de görmek istiyor, sonunda gösterdi; kadıncağız çocuğun başını okşadı ve bu çocuğun Sparta kadınları arasında güzelliğiyle nam salacağını söyledi. O günden sonra küçük talihsiz değişmeye başladı. Çağı gelince Ariston'un arkadaşıyla, Alkeides oğlu Agetos ile evlendi.

62. — Oysa Ariston bu güzel kıza karşı içinde aşk duyguları besliyordu. Şöyle bir kalleşlik düşündü: Kadının kocası olan arkadaşına bir armağan verecek oldu, kendi hazinesi içinde neyi isterse alabileceğini söyledi; buna karşılık o da kendisine aynı şeyi yapacaktı. Öbürü karısı bakımından işkilli değildi, nasıl olsa arkadaşının da karısı vardı, razı oldu, anlaştılar, birbirlerine yemin verdiler. Bunun üzerine Ariston, Agetos'a hazineye girip istediğini almasını söyledi, ne alırsa alsın önemli değildi, kendisi de armağan alması sırası gelince, arkadaşından karısını getirmesini istedi. Bunun üzerine arkadaşı bağırarak bunun pazarlığa dahil olmadığını söyledi. Ama arada yemin vardı, kendisine karşı oynanan bu becerikli ihanet oyununa karşı bir şey yapamadı; karısını bıraktı.

63. — İşte Ariston üçüncü karısını böyle aldı, ikincisini boşadı. Kadın, gününden önce, on ay dolmadan bizim Demaratos'u doğurdu. Ariston'un uşaklarından biri, ephoros-

larla toplantı halinde bulunan krala gidip haber verdi. O, kadını ne zaman evine getirdiğini bildiği için, parmaklarıyla hesap etti ve tanrıların adını anarak, “Bu benden olamaz!” dedi. Ephoroslar bu sözleri işitmişler, ama o gün için önemsememişlerdi. Çocuk büyüdü ve Ariston o sözü söylemiş olduğuna pişman oldu, zira sonradan Demaratos’un kendi çocuğu olduğuna kesin olarak inanmıştı. Ona neden Demaratos adını verdiğine gelince: Bu olaylardan önce Spartalılar, gelmiş geçmiş kralların en değerlisi olarak bildikleri Ariston’un bir oğlu olsun diye hep birlikte dua etmişlerdi. Çocuğa bundan ötürü Demaratos adını takmıştı.

64. — Zaman geçti, Ariston öldü. Demaratos kral oldu. Ama herhalde o sözlerin yayılması ve bu yüzden Demaratos’un krallığı kaybetmesi gerekiyordu. – Çünkü Kleomenes, ordusunu Eleusis’den geri çevirdiği gün ona can düşmanı kesilmişti ve çünkü Kleomenes, Med partizanlarını cezalandırmak üzere Aigina’ya gittiği zaman bu kin daha da büyümüştü[233].

65. — Gözünü hınç bürüyen Kleomenes, Demaratos ile aynı hanedandan olan Argis oğlu Menares oğlu Leotykhidas ile anlaştı. Aralarındaki pazarlık şöyleydi: Eğer o onu, Demaratos’un yerine kral ilan ederse, Leotykhidas da Aiginalılara karşı onunla birlik olacaktı. Leotykhidas da zaten Demaratos’a karşı acı bir kin besliyordu, nedeni şuydu: Damarmenos oğlu Khillon’un kızı Perkalos, Leotykhidas’ın yavuklusuydu; Demaratos onun yavuklusunu elinden almak istiyordu; bu niyetini çabucak gerçekleştirmiş, Perkalos’u kaçırmış ve karısı yapmıştı. Leotykhidas’ın Demaratos’a hıncı bundandı. Leotykhidas, Kleomenes’in hazırladığı bu fırsattan yararlanarak Demaratos’un Ariston’un oğlu olmadığına yemin etti, onu Sparta krallığına haksız yere geçmiş olmakla suçladı. Yargıçlar huzuruna çıktı; Ariston’un, uşak gelip çocuğun doğumu-

233 Demaratos ve Kleomenes çekişmesi için (Kitap V. bölüm 75’e bakınız).

nu haber verdiği zaman, parmaklarıyla hesap ettikten sonra, tanrıları tanık göstererek bu çocuğun kendisinden olmadığını belirtmek üzere söylediği ünlü sözleri tekrarladı. Bu sözlere bir savaş atına biner gibi atlayan Letykhidas, bu sözleri Demaratos'un Ariston'un oğlu olmadığına dair bir kanıt olarak kullanıyor, Sparta krallığı görevinin ona verilemeyeceğini savunuyordu; o sırada Ariston ile birlikte toplantı halinde olup o sözleri işitmiş olan ephorosları da tanık gösteriyordu.

66. — Sonunda Spartalılar da konuyu kendi aralarında çekişmeye başlamışlardı, Demaratos, Ariston'un oğlu mudur, değil midir diye Delphoi'yle danışmaya karar verdiler. Bu karardan Kleomenes'in de haberi vardı. Konu Pythia'nın huzuruna getirildiği zaman, Delphoi'de sözü geçer birisi olarak tanınan Aristophantos oğlu Kobon'a başvurdu, o da başrahibe Perialla'yı, Kleomenes'in istediği cevabı vermeye razı etti. Gelen danışmacılara Pythia, Demaratos'un Ariston'un oğlu olmadığı cevabını verdi. Ama sonradan bu düzen meydana çıkmış, Kobon Delphoi'den kovulmuş ve başrahibe Perialla da görevinden alınmıştır.

67. — İşte Demaratos krallıktan böyle atılmıştır. Sonradan Medlerin yanına sığınmıştır. Bunun nedeni, karşılaştığı şu onur kırıcı olay olmuştur: Krallık elden gittikten sonra Demaratos sadece yargıcı olarak kalmıştı. Gymnopaidia'daki bir gösteri sırasında o da seyirciler arasında bulunuyordu. Leotykhidas ki, onun yerine kral olmuştu, onu kızdırmak ve alay etmek için uşağını gönderdi, "Krallıktan sonra yargıçlık nasılmış?" diye sordurdu. Demaratos sorudaki hakareti anladı, cevap olarak kendisinin her ikisini de denediğini, ama Leotykhidas'ın denemediğini[234] ve bu sorudan ötürü Lake-

234 Demaratos'un demek istediği: Yargıçlığa halkın oyları ile gelmiştir, bu halkın sevgisini gösterir. Oysa krallar seçimle gelmezler. Onun için, eski görevinden daha aşağı da olsa, o şimdiki göreviyle de övünmektedir. – Gymnopaidialar, Thyrea'da düşen savaşçılar anısına her yıl kutlanan bayramdır (Kitap I. bölüm 82). Delikanlılar ve çıplak çocuklar danslar yaparlardı.

daimonluların başına çok kötü ya da çok iyi şeylerin gelebileceğini bildirdi. Bu sözlerden sonra yüzünü kapattı ve evine döndü. Hemen bir kurban hazırladı. Zeus adına kestirdi; kurban kesildikten sonra anasını çağırttı.

68. — Anası gelince kurbanın bağırsaklarından bir parçasını anasının avuçlarının içine koydu ve bu bağırsaklarla anasına yalvardı: "Ana, bütün tanrılar adına ve özellikle şurada mihrabı duran Ocak Tanrısı Zeus adına sana yalvarıyorum: Gerçeği benden saklama; babam kimdir? Leotykhidas, kinine kapılıp senin Ariston'un evine geldiğin zaman ilk kocandan gebe olduğunu ilan etti; başkaları da alçakça masallar uyduruyorlar, senin eşekleri otlatan uşaklarınızın birinden gebe kalmış olduğunu, benim de bu adamın çocuğu olduğumu yayıyorlar. İşte ben şimdi sana geliyorum ve tanrılar aşkına senden gerçeği istiyorum; söyleneni yapmış olsan bile bunu yapan yalnız sen değilsin; çok kadın aynı şeyi yapmıştır, ayrıca Ariston'un çocuk yapacak güçte olmadığı dedikodusu da bütün Sparta'da yaygındır; öyle olmasaydı, ilk karılarından da çocukları olurdu."

69. — Böyle konuştu; o da ona şu sözlerle cevap verdi: "Oğlum, mademki böyle yalvarıp yakararak benden gerçeği öğrenmek için tanrıları tanık tutuyorsun, bütün gerçeği öğreneceksin. Ariston'un beni evine götürdüğünün üçüncü gecesi, bana doğru Ariston'un biçimine girmiş birinin geldiğini gördüm. Yatağımı paylaştı ve yanında getirmiş olduğu çelenkleri başıma koydu ve gitti. Sonra Ariston geldi. Başımdaki çelenkleri görünce bunları kimin verdiğini sordu: Kendisinin verdiğini söyledim; kabul etmek istemedi; büyük tanrılar üzerine yemin ettim ve dedim ki, böyle söylemesi doğru değildir, çünkü kendisi az önce yanıma gelmiş, yatağımı paylaşmış ve çelenkleri vermiştir. Benim bu sözlerim ve yeminlerim karşısında Ariston, bunun tanrıların işi olduğunu anlamıştı; çelenklerin, avluda giriş kapısının yanında bulunan ve adı Astrobakos olan kahramanın çelenkleri olduğunu görmüş-

tü; öbür yandan kâhinler de ona ziyaretçinin bu kahraman olduğunu söylüyorlardı. İşte oğlum öğrenmek istediğin her şeyi öğrendin: Sen ya bu kahramandan oldun ve baban bu yarı–tanrı Astrobakos'dur ya da baban Ariston'dur; çünkü sana o gece gebe kaldım. Düşmanlarının üzerinde durdukları noktaya, yani senin doğduğunu haber alan Ariston'un birçok kişi önünde senin kendisinin çocuğu olamayacağı (çünkü gerekli zaman, yani on ay dolmamış olduğu) yolunda söylediği sözlere gelince, bu sözleri Ariston bu işlerdeki bilgisizliğinden ötürü söylemiştir. Zira kadın, on ay dolmadan önce de, dokuz ayda da, yedi ayda da doğurabilir[235]; ben seni oğlum, yedi aylık doğurdum. Zaten Ariston da az sonra düşüncesiz konuştuğunu anlamıştı. Onun için doğumun hakkında anlatılan başka hikâyelere kulak asma; şimdi dinlediklerin gerçeğin tam kendisidir. Eşekçiye gelince, dilerim Leotykhidas'ın ve bu dedikoduları yayanların karıları da onlara eşekçilerden çocuk yaparlar!"

70. — Kadın böyle konuştu; o da öğrenmek istediği şeyi öğrendikten sonra yol hazırlığına girişti ve orakle danışmak üzere Delphoi'ye gidiyorum diyerek çıktı ve Elis'e gitti. Lakedaimonlular Demaratos kaçacak diye kuşkulandılar ve peşine düştüler. Bereket versin, Demaratos onlar varmadan önce Elis'den ayrıldı, Zakynthos'a geçti. Lakedaimonlular da peşinden geldiler, onu buldular ve yanındaki adamlardan ayırmak istediler. Zakynthoslular teslim etmek istemediler, bunun üzerine Asya'ya, Dareios'un yanına gitti. Dareios onu çok iyi karşıladı, topraklar, kentler verdi. İşte Demaratos Asya'ya birçok olaydan sonra ve böyle gelmiştir. Lakedaimon'da birçok iş başarmış, mecliste adı çok duyulmuş bir kişiydi, hatta yan yana koşulmuş dört atlı arabasıyla olimpiyatlara katılmış ve zafer kazanmıştı; yarış kazanan tek Sparta kralı oydu.

---

235 Greklerde ve Romalılarda gebelik süresi şimdiki gibi hesaplanmıyordu, dokuz ay yerine on ay denmesi bundandır.

71. — Demaratos krallıktan düşürüldükten sonra, yerine Menares oğlu Leotykhidas geçmişti; bunun Zeuxidamos adında bir oğlu oldu ki, bazı Spartalılar bu çocuğa Kyniskos lakabını takmışlardır. Bu Zeuxidamos, Sparta kralı olamadı; arkasında Arkhidamos adında bir çocuk bırakarak, Leotykhidas'tan önce öldü. Zeuxidamos'u kaybeden Leotykhidas, ikinci bir kadınla, Diaktorides'in kızı ve Menios'un kardeşi olan Eurydame ile evlendi. Ama bundan erkek çocuğu olmadı, yalnız Lampito adında bir kız çocuğu doğdu ki, bu da sonradan Zeuxidamos'un oğlu Arkhidamos ile evlenmiştir.

72. — Leotykhidas da son günlerini Sparta'da geçiremedi ve Demaratos'un öcü de böylece yerde kalmamış oldu. Lakedaimon birliklerini Thessaliaılılara karşı savaşa götürmüştü ve tam bunları dize getirecekken yüksek bir para karşılığında kendisini sattı. Kampta içi para dolu bir zırh eldiveni üzerinde otururken suçüstü yakalandı, yargıç huzuruna çıkarılarak Sparta'dan sürüldü; evi de baştan aşağı yıkıldı; Tegea'ya sığınmış, son günlerini orada geçirmiş ve orada ölmüştür.

73. — Bunlar daha sonraki olaylardır. Anlattığımız dönemde Kleomenes, Demaratos işini becerdikten sonra, Leotykhidas'ı yanına alarak, hiç vakit geçirmeden Aigina üzerine yürüdü, orada başına gelenlerden ötürü, içinde korkunç bir hınç vardı. İki kralın birden geldiklerini gören Aiginalılar karşı durmaktan vazgeçtiler, Spartalılar soy sop ve zenginlik bakımlarından önde giden on Aiginalıyı ayırıp götürdüler. Sitenin en hatırı sayılır kişileri olan Polykritos oğlu Krios ile Aristokrates oğlu Ksambos da bunların arasındaydı. Spartalılar bunları Attika'ya götürüp Aiginalıların can düşmanlarına, yani Atinalılara emanet olarak bıraktılar.

Kleomenes'in Sonu

74. — Kleomenes'in Demaratos'a karşı yaptığı kalleşliği sonradan herkes öğrenmiş, o da ürkmüş ve gizlice Thessali-

a'ya kaçmıştı. Oradan Arkadia'ya geçti ve Spartalılara karşı kışkırtmalara girişti; Arkadialıları, kendisi nereye götürmek isterse oraya gitmeleri için yemin etmeye zorluyor ve özellikle Arkadialı şefleri, Styx suyu[236] üzerine ant içmek üzere Nonakris kentine götürmek istiyordu. Bu Arkadia ilinde, Styx suyunun bulunduğu söylenir, bu bir taştan kaynayan ve kuru taştan bir duvarla çevrili bir yalağa akan sudur. Bu kaynağın bulunduğu Nonakris, Pheneos yakınında kurulu bir Arkadia kentidir.

75. — Kleomenes'in çevirdiği dolapları haber alan Lakedaimonlular ürktüler ve kendisini bütün yetkileriyle yeniden Sparta'ya gelip yerleşmeye çağırdılar. Ama döner dönmez zaten pek yerinde olmayan aklı büsbütün başından gitti; bir Spartalıya rastladığı zaman suratına sopayı indiriyordu. Bu rezillikler ve çılgınlık belirtileri üzerine, akrabaları boynuna ağaç bir lale geçirip bağlattılar. Böyle sımsıkı bağlıyken, yanında yalnız bir gardiyanın bulunduğu bir gün, bir hançer istedi; adam önce vermek istemedi, ama serbest kalınca ben sana gösteririm diye gözünü korkuttu –zira gardiyan hilottu– ve hançeri aldı. Bıçağı eline geçiren Kleomenes kendine vurmaya başladı; önce baldırlarını kesti, dilim dilim doğradı; baldırlardan sonra bacaklara, bacaklardan kalçalara, böğürlere çıktı, sonunda karnını, bağırsaklarını deşti ve öldü. Yunanlılar genellikle, Demaratos işinde Pythia'ya rüşvet ye-

---

236 *Styx suyu.* Decharme, eskilerin Styx suyunun kaynadığı yer olarak şöyle bir şey düşünmüş olabileceklerini söylemektedir: "*Dağda dar bir geçit düşünülsün, iki yanı volkan krateri dimdik mor kayalar, ne ot, ne ağaç. Boğaz birdenbire kapanıyor, karşınıza bir yar çıkıyor, dik, korkunç. Başınızın üzerinde ta yukarıda siyah bir su sızıyor, kırmızı granit duvarın üzerinden ve aşağıda, mevsimine göre karların ya da kayaların arasında kayboluyor. Bu su nereye gidiyor? Yeraltında nereye doğru akıyor? Bunlar belki buralara ilk olarak yerleşenlerin aklını karıştırmış olması gereken sorular. Çevrenin iç karartıcı görünümü onlarda Styx suyunun, toprağın karnına inip cehennemi suladığı sanısını uyandırmıştır.*" (Decharme, sayfa 389).

dirdiği için cezasını buldu derler; ama Atinalılar bu akıbeti, onun Eleusis'i ele geçirdiği zaman kutsal ormanın ağaçlarını kesmesine ve böylece Eleusis tanrıçalarına el kaldırmış olmasına yorarlar; Argoslulara göre ise, savaş sırasında, Kahraman Argos'a adanmış olan kutsal alana[237] sığınmış olan Argosluları oradan çıkarttırıp kılıçtan geçirtmiş olmasının ve koruyu dokunulmazlığına saygı göstermeyerek yaktırmasının cezasını bulmuştur.

76. — Aslında Kleomenes, Delphoi orakline danıştığı zaman, ona Argos'u alacağı güvencesi verilmişti. Bunun üzerine Spartalılarla birlikte Erasinos ırmağına gelmişti; bu ırmağın Stymphalis Gölü'nden çıktığı söylenir; zira göl, anlaşıldığına göre dibi görünmez bir uçuruma dökülür ve sonradan Argolis'de yeniden yüze çıkar ve Argoslular bundan sonra ona Erasinos derler. – Kleomenes bu ırmağın kıyılarına ulaştığı zaman ırmağa bir kurban kesmiş, ama karşıya geçmek için bir geçit bulamamıştır. Erasinos'un kendi yurttaşlarına ihanet etmemiş olmasından sevinç duyduğunu söylemiş, ama sözlerine Argosluların gene de elinden kurtulamayacaklarını eklemiş. Sonra ordusunu alıp Thyrea'ya götürmüş, denize bir boğa kurban etmiş ve Tiryns topraklarındaki Nauplia'ya geçirmek üzere birliklerini gemiye yüklemiştir.

77. — Argoslular tehlikeye düşen illerini savunmak üzere deniz kıyısına koştular. Tiryns yakınındaki Sepeia denilen yere vardıkları zaman, Lakedaimonluların karşısında ve onların birkaç mızrak atımı ötesinde kamp kurdular. Doğru dürüst bir savaştan çekindikleri yoktu, onları korkutan tuzağa düşürülmekti. Çünkü Pythia bir orakl vermiş ve bunda hem kendilerini, hem de Miletosluları bekleyen bir bozgundan söz etmişti, şu sözlerle:

---

237 *Kutsal alan.* Temenos. Tanrılara, kahramanlara ayrılmış, duvarla çevrili tapınak, mihrap, sunak ve çoğunlukla mezar (hazire, türbe) gibi kutsal sayılan yerler.

Ama ne zaman ki dişi, erkeğe üstün gelecek
Ve Argos'da parlak bir nam kazanacak,
Argoslu kadın –alın yazısı budur– batıracak
Kızgın tırnaklarını kendi yaralı gövdesine.
Ve ondan şöyle söz edecek gelecek kuşaklar:
Kargı öldürücü yaralar açtı
Üç kere halkalanmış korkunç yılanda

Bütün bunların bir araya gelmiş olması Argosluların gözünü korkutuyordu. Düşman kampta verilen emirlere kulak kabartmaya karar verdiler. Böylece kendi durumlarını Lakedaimonluların kamplarında duyulan emirlere göre düzenlemeye başladılar.

78. — Çok geçmeden Kleomenes kendisi ne emir verirse, Argosluların da onu yaptıklarını fark etti ve Lakedaimonlulara, öğle yemeği için emir verdiği zaman Argoslular üzerine atılmalarını tembih etti ve öyle yaptılar; Argoslular karşı taraftaki emri duymuşlar, kendileri de yemeğe oturmuşlardı ki düşman bastırdı; çoğu öldürüldü, daha çoğu da Argos kutsal koruluğuna sığındı, düşman da orayı sardı, onları çember içinde tutsak tuttu.

79. — O zaman Kleomenes şöyle yaptı. Yanında asker kaçakları vardı; onlardan koruluğa kapanmış olan Argosluların adlarını öğrendi ve bir haber çavuşu göndererek her birini teker teker çağırttı; dışarıya çıkabileceklerini, çünkü kurtulmalıklarının verildiğini söyletiyordu; Peloponez'de kurtulmalık adam başına iki manadır. Kleomenes böylece adlarını çağırtıp koruluktan çıkarttırdığı elli kişinin kafasını kestirtti. Ormanda kapalı olanların bundan haberleri yoktu; koruluk çok sıktı, ağaçların yaprakları dışarıda arkadaşlarının başlarına gelenleri içeridekilerin gözlerinden saklıyordu. Sonunda birisi ağaca çıktı ve olan biteni gördü. Ondan sonra boşuna çağırdılar, kimse çıkmadı.

80. — Bunun üzerine hilotlara ormanın çevresine çalı çırpı yığmalarını emretti; dediğini yaptılar ve kutsal ormanı ateşe verdiler. Koru yanarken yanında bulunan kaçaklardan birine sordu, bu koru hangi tanrınındır diye. Argos'un olduğu karşılığını aldı. Bu karşılığı alınca yüreğinden bir ah koptu ve şöyle dedi: "Ey Apollon, sen ki geleceği bilirsin, nasıl aldattın beni, Argos'u alacağımı söyleyerek![238] Şimdi anlıyorum ki oraklin dediği buymuş!"

81. — Bunun üzerine Kleomenes ordusunun büyük bölümünü Sparta'ya geri gönderdi, yanına seçme bin kişi alarak kurban kesmek üzere Here tapınağına gitti. Sunak taşı üzerinde kurbanı kendi eliyle kesmek isteyince, rahip karşı çıktı; tanrısal yasa, bir yabancının burada kurban kesmesine izin vermiyordu, bunu bildirdi. Kleomenes, hilotlarına emir vererek rahibi dışarı sürükletti ve kırbaçla dövdürdü, sonra kurbanı kendi eliyle kesti ve Sparta'ya döndü.

82. — Dönüşünde düşmanları onu ephorosların karşısına çıkarttılar, Argos'u kolayca alabilecekken almadığını, rüşvet yediğini söylüyorlardı. İşte verdiği cevap –doğru mu, eğri mi bilmiyorum– doğru ya da eğri, savunması şu: Kahraman Argos'a ait olan kutsal alanı aldıktan sonra kurbanlar keserek, tanrının kenti de kendisine nasip edip etmediğini öğrenmeden saldırmayı uygun bulmamıştı. Here tapınağında uygun alametler umarken, tanrısal heykelin göğsünden bir alev fışkırmıştı[239]; bu kesin olarak Argos'u alamayacağını gösteriyordu Zira alev başından çıksaydı, bu onun kenti

---

238 *Argos*, yüz gözlü dev. Here, kocası Zeus'ün inek biçimine soktuğu sevgilisi İo'yu gözlesin diye başına bu devi koymuş. Elli gözüyle uyur, öbür ellisiyle nöbet beklermiş. – Kleomenes'in aldığı kutsal koruluk da Argos'a adanmıştı; Kleomenes burayı almakla Argos'u almış oluyordu, yani demek ki oraklin dediği Argos burasıydı, Argos kenti değil.

239 *Uygun alametler*. Yunanca metin "*kurban keserek hayırlı* (uğurlu, mutlu) *alametler* (belirtiler, yoralar) *elde etmek*" anlamını vermektedir. Burada ise hayvanın bağırsaklarına bakmak söz konusu değildir. Aradaki başkalık gözden uzak tutulmamalıdır.

alıp yerle bir edeceğini gösterecekti; ama göğsünden çıktığına göre, o da tanrının kendisinden istemiş olduğu şeyi yapıyordu. Bu sözleri Spartalılar içtenlikle söylenmiş sözler olarak karşıladılar, akla yakın buldular, o da kendisini suçlayanları rahatça alt etmiş oldu.

83. — Ama Argos, kanının son damlasına kadar tükenmişti; o kadar ki, mal, mülk kölelerin eline geçti, iktidara geçip ili kendileri yönetmeye başladılar, ölen yurttaşların oğulları erkeklik çağına gelinceye kadar böyle gitti; vakit gelince bu oğullar Argos'u ele aldılar, köleleri kovdular, onlar da gidip zorla Tiryns'i aldılar. İki kent iyi geçiniyordu, ama bir süre sonra kölelerin kentine bir kâhin geldi, adı Kleandros'du. Phigalia'da doğmuştu ve Arkadia'dan geliyordu. Bu adam, köleleri efendilerine karşı yürümeye kandırdı. Bunu oldukça uzun süren bir savaş izledi ve sonunda Argoslular güçbela üstün gelebildiler.

84. — Argoslular, Kleomenes'in delirmesini ve sonunun böyle kötü gelmesini, onun kendilerine çektirdiklerinin cezası olarak yorumladılar. Spartalılar ise onun çıldırmasını tanrıların işi olarak görmezler; onlara göre Skythlerle fazlaca düşüp kalkması sonucu şarabı susuz içmeye alışmıştı, çıldırmasının nedeni buydu. Gerçekten göçebe Skythler, yurtlarını Dareios istila ettiği zaman, öç almak istemişler, Sparta'ya elçiler göndererek antlaşma yapmak üzere görüşmelere girmişlerdi; şu maddeler üzerinde anlaşmayı öneriyorlardı: Kendileri Phasis boyunca ilerleyerek Media üzerine yürürlerken, Spartalılar da Ephesos'dan başlayarak içerilere doğru çıkacaklar ve kendileriyle birleşeceklerdi. İşte o zamanlar derler, antlaşma yapmak üzere gelmiş olan Skythlerle fazlaca düşüp kalkmış, şarabı susuz içmeyi öğrenmiş ve bir daha da şaraba su katmamıştır; Spartalılara göre Kleomenes bu yüzden aklını kaçırmıştır; o zamandan beri kendileri de ne zaman birisi şarabına pek su katmak istemezse, "Skythler gibi yapıyor," derler. – Kleomenes için Sparta'da böyle anlatır-

lar. Bana kalırsa, ben Demaratos'a yaptıklarının karşılığını gördü derim.

85. — Kleomenes'in öldüğünü haber alan Aiginalılar, Sparta'ya elçiler göndererek Atina'da rehin tutulan yurttaşları konusunda Leotykhidas'a yakındılar. Lakedaimonlular, bir mahkeme topladılar ve Leotykhidas'ın Aiginalılara karşı çok kötü davranmış olduğuna, buna karşılık Aiginalıların da Atina'da hapse atılanların öcünü almak üzere onu alıp Aigina'ya götürmelerine karar verdiler. Aiginalılar Leotykhidas'ı alıp gideceklerken, Sparta'nın ileri gelenlerinden Leoprepes oğlu Theasidas şunları söyledi: "Ne yapıyorsunuz Aiginalılar? Yurttaşları onu size veriyor diye Sparta kralını alıp gidecek misiniz? Bugün öfkeye kapılıp böyle karar veriyorlar, ama eğer onu götürürseniz, yarın gelir yurdunuzda taş üstünde taş bırakmazlar." Bu sözler üzerine Aiginalılar kralı götürmekten vazgeçtiler ve şöyle anlaştılar: Leotykhidas onlarla birlikte Atina'ya gidecek ve adamlarını kendilerine geri verecekti.

86. — Leotykhidas Atina'ya gitti, emanetleri geri istedi; Atinalılar vermek istemiyorlardı ve kaçamak yollardan savsaklamaya getiriyorlardı, "Bunları bize iki kral birden getirdi, şimdi yalnız birine geri vermek olmaz," gibi sözler söylüyorlardı.

a) Sonunda Atinalılar veremiyoruz diye dayatınca, Leotykhidas onlara şöyle bir söylev çekti: "Pekâlâ Atinalılar! Nasıl isterseniz öyle yapınız. Emanetleri geri verirseniz sevap işlemiş vermezseniz günaha girmiş olursunuz. Bakınız, ben size eskiden Sparta'da olmuş bir emanet hikâyesi anlatayım. Biz Spartalılarda anlatılır; Lakedaimon'da, üç kuşak önce bir Epikydes oğlu Glaukos vardı, talih ona dünyanın en güzel şeylerini bağışlamıştı, özellikle onu zamanının bütün Lakedaimonlularından daha üstün kılan bir doğruluk duygusu vardı. İşte bu adam diye anlatılır bizde, bir gün bir olayla karşılaştı: Sparta'ya Miletos'tan birisi geldi, onunla konuşmak istedi ve şunları söyledi: Ben Miletosluyum dedi, bura-

ya senin doğruluğundan yararlanmak için geldim. Çünkü senin doğruluğun İonia'ya kadar bütün Yunanistan'da dillere destan olmuştur; İonia her zaman tehlikelerle dolu bir ülke, buna karşılık Peloponez her zaman güvenlik içinde ve rahat yaşıyor ve talih her zaman aynı kimseye yüz göstermez diye düşündüm. Ve bu düşünce ve hesapla bütün servetimin yarısını gümüşe çevirip, sana emanet bırakmaya karar verdim, çünkü biliyorum ki, bu senin elinde hiç dokunulmadan kalır. Bunları sakla ve tanımalık olarak da şunu al, kim ki sana bunun eşini getirir, ona teslim edersin.

b) Miletos'tan gelen yabancı başka bir şey söylemedi. Glaukos emaneti aldı ve ileri sürülen şartı kabul etti. Aradan çok zaman geçti ve bir gün malını emanet olarak bırakmış olan adamın çocukları Sparta'ya geldiler; tanımalığı gösterdiler ve gümüşü istediler. Ama o, şu karşılığı verdi ve onları başından savmak istedi: Bu kadar eski bir şeyi hatırlamıyorum, söyledikleriniz bana bir şey hatırlatmıyor, hatırlatsa ben de vermek isterim. Eğer gümüşü almışsam, aynen geri veririm; ama eğer böyle bir şey almadı isem, size karşı Yunan yasalarını uygularım. Şimdi size bugünden başlayarak üç ay mühlet veriyorum bu işi kesip atmak için.

c) Miletosluların içleri yandı, gümüşü kaybettiklerini düşünerek geriye döndüler. Ve Glaukos orakle danışmak üzere Delphoi'ye gitti. Yemin etmek suretiyle gümüşü ganimet olarak cebine atıp atamayacağını sordu. Pythia ona şu dizelerle cevap verdi:

Epikydes oğlu Glaukos, tam vaktinde edilen
Gösterişli bir yemin, bir ailenin çok işine yarar;
Yemin et, mademki doğru olanların da sonu er geç ölümdür...
İhanet anadır, doğurur bir kız,
Adsız, elsiz, ayaksız, ama gene de atılır
Yalan yere yemin edenlerin üzerine yolar, öldürür.
Ama doğru adam ulusuna onur kazandırır.

Bu sözleri işiten Glaukos, tanrıya yalvardı, sözlerini bağışlamasını ve öfkesini dindirmesini diledi; ama Pythia, tanrıya bir şey sormakla o şeyi yapmak aynı şeydir diye cevap verdi.

d) Bunun üzerine Glaukos, yabancıları çağırttı ve gümüşlerini verdi. Atinalılar bunu size niçin anlattım, şimdi onu söyleyeceğim: Bu Glaukos'un bugüne kalmış tek çocuğu yoktur ve onu bize hatırlatacak odu ocağı da kalmamıştır. Köksüz bir ağaç gibi, soyu sopu Sparta'dan atılmıştır. İşte görünüz, emanet söz konusu olduğu zaman, onu sizden isteyene hemen geri vermekten başka kurtuluş çaresi yoktur!"

87. — Bu hikâyeyi anlattıktan sonra, Atinalılar bu sözlere rağmen onu dinlemek istemediler. Leotykhidas uzaklaştı. Aiginalılar bir zamanlar Thebaililere uyarak Atina'ya karşı saygısızlık etmişler, onurlarına dokunacak şeyler yapmışlardı ve Atinalılardan bu eski sataşmanın karşılığını görmeden önce, bu Aiginalılar şunu yaptılar: Yürekleri Atina'ya karşı hınçla dolu olarak ve kendilerine haksızlık edildiğine inanarak, öç almak için hazırlandılar; o aralık Atinalılar Sunion'da beş yılda bir yapılan bayramı kutluyorlardı; Aiginalılar pusu kurdular ve Atina'nın ileri gelenlerini taşıyan kutsal gemileri ele geçirdiler; içindekileri hapse attılar.

88. — Aiginalıların yaptıkları bu kabalıktan sonra, Atinalılar artık öç almayı ertelemekten vazgeçtiler ve düşmanlarına karşı hızla hazırlık yapmaya giriştiler. Knoithos oğlu Nikodromos adında birisi vardı, Aigina'nın hatırı sayılır yurttaşlarındandı; Aiginalılara karşı kırgındı, çünkü adadan sürülmüştü. Atinalıların öç almak için hazırlandıklarını duyunca, yurttaşlarına kötülük etmekten başka bir şey düşünmediği için, Aigina'yı onların eline teslim etmek üzere Atinalılarla anlaştı; kendisinin ne günü saldıracağını ve onların da hangi gün gelip kendisini desteklemeleri gerektiğini bildirdi. Anlaştılar, Nikodromos aradaki anlaşmaya uyarak, Eski Kent denilen yeri ele geçirdi. Ama Atinalılar belli günde gelmediler.

89. — Çünkü o aralık Aigina donanmasına çatacak güçte gemileri yoktu, Korinthoslulardan emanet gemi alalım diye uğraşırlarken, partiyi kaybetmişlerdi. O dönemde Atinalılarla pek iyi geçinen Korinthoslular, ricaları üzerine onlara yirmi gemi verdiler, ama güya satıyorlarmış gibi yaparak gemi başına ortalama beş drahmi aldılar; zira yasa, iyilik olsun diye ödünç gemi vermeye izin vermiyordu. Bunları kendinin-kilere katan Atinalılar, hepsi yetmiş gemi donattılar, Aigina'ya yürüdüler, ama belli günden bir gün geç kalmışlardı.

90. — Atinalılar belli saatte gelmeyince, Nikodromos gemiye atlayıp kaçmıştı. Yanında başka Aiginalılar da vardı, Atinalılar bunlara oturma yeri olarak Sunion'u verdiler. Onlar da burasını kendilerine üs yapıp, adada oturan Aiginalılar üzerine çapul ve yağma seferleri yapmaya başladılar. Ama bunlar da sonra olmuştur.

91. — Aigina'da, halkın Nikodromos'la bir olup kendilerine karşı ayaklanmış olduğu varlıklı sınıf duruma hâkim olmuştu ve ayaklanmayı bastırdıktan sonra, şimdi düşmanlarına işkence etmeye başlamıştı[240]. Bu yüzden günaha da girmiş, katlandığı akla gelebilecek bütün sungular işe yaramamış, bu günahtan arınamamıştır; tanrıçayı yatıştıramamışlar, devrilmişler ve adadan sürülmüşlerdir. Canlı olarak ele geçirmiş oldukları yedi yüz kişiyi öldürmeye götürüyorlardı. İçlerinden biri bağlarını kırıp, Yasa Koyucu Demeter tapınağı avlusuna koştu, oraya sığındı, kapı tokmağını sımsıkı yakalayıp orada kaldı. Tutup geriye çekemedikleri için vurup ellerini kestiler, parçalanmış bir halde işkenceye götürdüler. Kapı tokmağına yapışmış eller öylece duruyorlardı.

92. — Aiginalılar kendi kendilerini böyle paraladılar. Ama arkadan Atinalıların donanması geldi, yetmiş gemiyle bunlara karşı savaşa girdiler, altta kaldılar ve eski müttefik-

---

240 Doris devletlerinin çoğu gibi Aigina'da da oligarşi vardı. Atina'nın katılmış olduğu ilk devrim savaşının bu olduğu sanılıyor.

leri Argoslulardan yardım istediler. Ama onlar yardıma koşmak istemediler. Aiginalılara karşı öfkeliydiler, çünkü Lakedaimonluların Argolis üzerine açmış olduğu sefere, Kleomenes'in yanında, zorla da olsa onlar da katılmışlardı. O istila sırasındaki çıkartmada Sikyon denizcileri de vardı. Argoslular, bundan ötürü Aiginalıları ve Sikyonluları, her biri beş yüz olmak üzere bin talant cezaya çarptırmışlardı. Sikyon suçunu kabul etmiş, yüz talanta uzlaşmıştı. Ama Aigina suçu kabul etmemiş, hatta yüksekten atmıştı. İşte şimdi de Argos, yardım dileklerini resmen geri çeviriyordu. Bununla beraber bin gönüllü gelip onların safında dövüştü. Bunların başında Pentathlon yarışları için yetiştirilmiş[241] Eurybates adında bir şef vardı; içlerinden çoğu yurtlarını bir daha göremedi; Aigina'da Atinalıların darbeleri altında can verdiler. Şefin kendisi, Eurybates de teke tek dövüşmekte usta olduğundan, üç kişiyi öldürmüş, ama dördüncüsü olan Dekeleialı Sophanes'in elinde can vermişti.

93. — Aiginalılar, Atina filosunun henüz savaş düzenine girmemiş oluşundan yararlanarak kendi filolarıyla saldırıya geçtiler, yendiler ve içindekilerle birlikte dört gemi ele geçirdiler.

Marathon

94. — Böylece Atina ile Aigina arasındaki savaş başlamış oldu. Bu arada Pers kralı, kendi niyetlerini güdüyordu; uşak, hiç sektirmeden Atinalıları unutmamasını hatırlatıyor, Peisistratidler sürekli kışkırtmalarla kendisini çember içinde tutuyorlardı. Dareios da, denizde ve karada egemenliğini tanımayan Yunanlılara baş eğdirmek için bu bahaneden yararlanmak istiyordu. Mardonios, açtığı seferin üste-

---

241 *Pentathlon* – Koşu, güreş, boks, atlama ve disk atma. Beş spor dalı. – *Dekelealı Sophanes* için bakınız, Kitap IX. bölüm 74–75.

sinden gelememiş, acınacak duruma düşmüştü; komutanlıktan onu alarak yerine başka şeyler koymuş ve Eretria ile Atina'ya karşı göndermişti; bunlar, Medialı Datis ile yeğeni Artaphrenes oğlu Artaphrenes'ti; Atina'yı ve Eretria'yı köleleştirmek ve köleleştirilen halkı huzuruna getirmek emrini almışlardı.

95. — Bu dediğimiz generaller, kralın yanından ayrılarak yola çıktılar, Kilikia'ya geldiler, iyi hazırlanmış büyük bir ordu ile Aleion Ovası'nda kamp kurdular; illerden istenilen deniz askerleri de gelip onlara katıldılar ve ayrıca Dareios'un haraca bağlı yerlerde geçen yıl yaptırmış olduğu yük gemileri de atları yüklemek üzere geldiler. Atlar ve kara birlikleri gemilere yüklendi ve altı yüz trirem İonia'ya doğru yola çıktı. Oraya varınca gemilerini anakara boyunca Hellospontos'a ve Trakya'ya çıkaracak yerde, Samos'a uğradıktan sonra, İkaros ve Kyklad adaları arasını kestiler. Öyle sanıyorum ki, Athos Dağı'nı dolanmamak için böyle yapıyorlardı, çünkü oradan dehşetli ürküyorlardı, bir yıl önceki seferde uğramış oldukları felaketi unutamamışlardı; ayrıca henüz egemenlikleri altına girmemiş olan Naxos'u almak için de o yolu tutmak gerekiyordu.

96. — İkaros Denizi'nden[242] çıkan filo, Naxos'u tuttu ve oraya yanaştı, çünkü Persler savaşa bu adadan başlamak istiyorlardı – daha önce olanları bilen Naxoslular, düşmanın gelmesini beklemeden dağlara çekilmişlerdi. Persler ellerine düşenleri köle yaptılar, tapınağı ve kenti ateşe verdiler, sonra öbür adalara gitmek üzere denize açıldılar.

97. — Burada bunlar olurken, Deloslular da Delos'u bırakarak Tenos'a sığınmışlardı. Ordu adanın karasularına girerken, önden gitmekte olan Datis, gemileri ada-

[242] *İkaria Denizi.* Andros, Tenos ve Delos adalarının bulunduğu Güney Ege suları. İkaros bu denizde boğulmuştur.

nın önünde demirlemeye bırakmadı, daha öteki Rhenaia'ya çektirdi. Sonra Delosluların nerede olduklarını öğrenerek kendilerine haberci yolladı ve şunları söyletti: "Niçin kaçıyorsunuz ey kutsal adamlar? Beni yanlış anlamışsınız. Çünkü Büyük Kral bana şöyle emir verdi, hatta (bu emir olmasaydı bile) ben de gene aynı şekilde hareket ederdim: –İki büyük tanrının doğumunu görmüş olan yerde toprağa ve halka hiçbir zarar verilmesin[243]– Şimdi evlerinize dönünüz, adanızı ekip biçiniz." Habercinin Deloslulara ulaştırdığı haber buydu, sonra Datis tapınağa üç yüz talant günlük yığdırıp yaktı, dumanlar gökyüzüne yükseldi.

98. — Bu iş bitince Datis, önce ordusu ile birlikte Eretria üzerine yürüdü; yanında İonialılar ve Aiollar da vardı. O ayrıldıktan sonra Delos'da deprem oldu ve bu, Deloslulara göre, bu adada günümüze kadar görülen tek depremdir. Ve şüphesiz tanrı, insanların başına gelecek olan felaketleri böyle korkunç bir şekilde haber vermiş oluyordu. Çünkü Hystaspes oğlu Dareios, sonra Dareios oğlu Kserkses ve Kserkses oğlu Artakserkses zamanlarında, yani peş peşe üç kuşak süresince Yunanistan'ın başına öyle belalar yağdırmıştır ki, Dareios'dan önceki yirmi kuşak boyunca bu kadarı görülmemiştir; bu belaların bir bölüğü Persler yüzündendir, öbür bölüğü de sitelerin başında iktidar için çatışan adamların yüzündendir. O güne kadar deprem görmemiş olan Delos'un sarsılması da olmayacak bir şey değildi. Yazılı olarak saklanan bir orakl de vardı, zaten o haber veriyordu:

Şimdiye kadar sarsılmamış olan Delos'u sarsacağım.

---

243 *Apollon ve Artemis.* Zeus'den yüklenen Leto'nun Delos adasında doğurduğu çocukları.

(Ayrıca şunu da belirtelim, bu Dareios, Kserkses, Artakserkses adları "icra eden", "savaşçı" ve "çok savaşçı" anlamına gelir; Yunanlılar bu krallara kendi dillerinde, çok doğru olarak bu adları takmışlardır.)[244]

99. — Delos'dan ayrılan barbarlar başka adalara da uğradılar: Uğradıkları yerlerden yeni askerler topluyor, adalıların çocuklarını rehin olarak alıyorlardı. Adalar arasında dolaşırlarken Karystos'a uğradıkları zaman[245], Karystoslular rehin vermeyi reddettiler ve komşu sitelere, yani Eretria ve Atina'ya karşı savaşmayacaklarını dobra dobra söylediler. Bunun üzerine barbarlar bunları kuşattılar, Pers boyunduruğunu kabul ettirinceye kadar kırdılar.

100. — Perslerin gelmekte olduklarını duyan Eretrialılar, Atina'ya haber gönderip yardım istediler. Atina, isteği geri çevirmedi; Khalkis'deki hayvan yetiştiricileri yanına yerleştirilmiş olan dört bin klerukhosu destek olarak gönderdi. Ama Eretrialılar kararsızdılar, ne yapacaklarını bilemiyorlardı; Atina'dan yardım istedikleri sırada ikiye bölünmüşlerdi: Bir bölümü kenti bırakıp Euboia sırtlarına çekilmek istiyordu; kendi kişisel çıkarlarını düşünüp Pers kralından bir şeyler koparmayı hesaplayan öbür bölümü de ihanete hazırlanıyordu. Bu iki durumu da bilen ve Eretria'nın ileri gelen kişilerinden biri olan Nothon oğlu Aiskhines, Atinalılar geldikleri zaman durumu kendilerine açıkladı ve kendi başlarına gelecek olan onların da başına gelmesin diye geri gitmelerini rica etti. Atinalılar da Aiskhines'in dediği gibi yaptılar.

---

244 Herodotos'ta adı geçen Pers krallarının Pers dilindeki asıl adlarını, saltanat sürdükleri yıllarla birlikte, A.M. Mansel, *Ege ve Yunan Tarihi*, sayfa 522'den alarak aşağıda gösteriyoruz:

Kyros	Kuraş	555–529
Kambyses	Kambuzya	529–521
Dareios	Darayavahuş	521–486
Kserkses	Hşayarşa	486–465
Artakserkses	Artahşatara	465–424

245 *Karystos.* Euboia adasının güneyinde. Eretria, Boiotia kıyılarının karşısına rastlar.

101. — Boğazı geçtiler ve Oropos'a sığındılar. Bu arada deniz yolculuklarını sürdüren Persler, Eretria kıyılarına vardılar. Tamynai, Khoireai ve Aigilia'da karaya çıktılar, atları indirdiler, hazırlıklarını görüp düşmana karşı yürüdüler. Eretrialılar bunların karşısına çıkıp savaşmayı akıllarına bile getirmiyordu. Ama surlarını savunabilecekler miydi? Kenti bırakmak istemeyenlerin fikri üstün geldiğinden beri tek kaygıları buydu. Surlara karşı kuvvetli bir saldırı oldu, altı gün iki yandan da çok adam kırıldı. Yedinci gün kentin ileri gelenlerinden Alkimakhos oğlu Euphorbos ile Kyneos oğlu Philagros, kenti Perslere açtılar. Persler girdiler, Sardes'de yıkılmış olan kutsal yapıların öcünü almak için tapınakları soydular ve yaktılar, Dareios'un buyruğu gereği, halkı köle yaptılar.

102. — Eretrialıları boyunduruğa vurduktan sonra, birkaç gün dinlendiler, sonra Attika'ya doğru yelken açtılar; Atinalıları kıstırıyorlardı[246], bunlara da Eretrialılara yaptıklarını yapmayı kuruyorlardı. Süvari hücumu için Marathon en uygun yerdi; ayrıca Eretria'ya da çok yakındı; Peisistratos oğlu Hippias onları oraya götürdü.

103. — Durumu haber alan Atinalılar Marathon'da tehlikeyi göze aldılar. Başlarında on strategos vardı. Onuncusu Miltiades'di; bunun babası, Hippokrates oğlu Peisistratos zamanında Atina'dan kaçmış olan Stesagoras oğlu Kimon'du. Sürgündeyken Olimpiyat oyunlarında, yan yana koşulu dört atlı araba yarışını kazanmak mutluluğuna erişmişti ki, bu başarı daha önce ana bir kardeşi Miltiades'in kazanmış olduğu aynı başarıyı tazelemiş oluyordu. Bir sonraki Olimpiyat oyunlarında da gene adını bağırtmıştı; kazandığı zaferden Peisistratos yararına vazgeçmiş olması üzerine bağış elde etmiş, evine dönmesine izin verilmişti. Aynı atlarla

---

246 *Atinalıları kıstırıyorlardı.* Asıl metinde iyi anlaşılmayan sözlerdir. Çeşitli düzeltme önerileri yapılmıştır.

Olimpiyatlarda üçüncü bir kez daha zafer kazanmış, sonra ölmüş bulunan Peisistratos'un oğulları tarafından öldürülmüştür. Onu bir gece Prytaneion yakınlarında kiralık katillere öldürtmüşlerdi. Kimon'un mezarı, kentin girişinde Vadi Yolu denilen yolun öte yanındadır; mezarının karşısında Olimpiyat oyunlarında üç zafer kazanmış olan atların anıtı yükselir. Aynı başarıyı daha önce Lakonialı Evagoras'ın kısrakları da kazanmışlardı; ama bu sayıyı geçebilen olmamıştır. Kimon'un oğullarının büyüğü Stesagoras'dı ve o zamanlar amcası Miltiades'in yanında Khersonesos'da bulunuyordu; en küçükleri Atina'da Kimon'un yanındaydı ve o da Khersonesos'da koloni kurmuş olan amcası gibi Miltiades'in adını taşıyordu.

104. — İki kez ölümden kurtulduktan sonra Khersonesos'dan gelip Atina'da general olan işte bu Miltiades'dir. İki kez ölümden kurtulduktan sonra diyorum, çünkü bir kez kendisini yakalayıp Büyük Kral'a göndermek isteyen ve yakalayana büyük paralar vadeden Fenikelilerden kaçıp İmbros'a gelmişti, sonra Atina'ya dönüp de tam kendini kurtulmuş saydığı sırada düşmanları yakasına sarılmış ve Khersonesos'daki zorbalıklarını ileri sürerek, hakkında kovuşturma açtırmışlardı. Bu yeni beladan da kurtulduktan sonra halkın oyları ile Atinalılar strategosu seçilmişti.

105. — Kentten ayrılmadan önce, strategoslar, meslekten ulak olan Pheidippides adında, ayağına çabuk Atinalı bir keruxü Sparta'ya yollamışlardı; bu adam, kendisinin Atinalılara anlattığı ve resmen bildirdiği üzere, Tegea üzerindeki Parthenion Dağı'na vardığı zaman, karşısına birdenbire tanrı Pan çıkmış, "Pheidippes!" diye ona kendi adı ile seslenmiş ve kendisinin Atinalıları koruyan bir tanrı olduğunu, onlara şimdiye kadar birçok iyiliği dokunduğunu, bundan sonra da dokunacağını bildirmiş; hal böyleyken Atinalıların onun dinini niçin tanımadıklarını Atinalılardan sormasını buyurmuş. Atinalılar bu anlatıyı doğru olarak

kabul etmişler ve durum düzelir düzelmez Akropol eteklerinde Pan adına bir tapınak kurmuşlardır; o zamandan beri tanrının hoşnutluğunu kazanmak için kurbanlar kesilir, meşale yarışları yapılır.

106. — İşte, strategosların göndermiş oldukları ve kendisine tanrı Pan'ın görünmüş olduğunu söyleyen Pheidippides, Atina'dan çıktığının ertesi günü Sparta'ya vardı. Kent yöneticilerinin huzuruna çıkarak şunları söyledi: "Lakedaimonlular, Atinalılar sizden kendilerine yardım etmenizi ve Yunanistan'ın en eski sitesinin barbarlar elinde köleleştirilmesine göz yummamanızı rica ediyorlar. İşte daha şimdiden Eretria köle oldu ve Yunanistan soylu bir sitesinden yoksun kalarak gücü azaldı." İşte kendisine emanet edilmiş olan haberi böylece ulaştırdı; Spartalılar, Atinalıların yardımına koşmayı kabul ettiler; ama bu hemen olabilecek bir iş değildi, çünkü yasayı bozmak istemiyorlardı; çünkü henüz ayın dokuzuydu ve ayın dokuzuncu günü diye açıkladılar, ay çemberi henüz dolmamıştır, onun için sefere çıkılamaz[247].

107. — Dolunayı bekliyorlardı. Bu arada Peisistratos oğlu Hippias, barbarların önüne düşmüş, onları Marathon'a götürüyordu; önceki gece bir rüya görmüştü; sanki anası ile yatıyordu. Bunun Atina'ya döneceği anlamına geldiğini söylüyordu. Atina'ya dönecek, başa geçecek, yıllarca orada yaşayacak, yurdunda ölecekti. Rüyayı böyle yorumluyordu. Şimdilik Perslere kılavuzluk ediyor ve Eretria'da ele geçirilen tutsakları Styralıların elinde bulunan Aigileia adasına çıkarıyordu[248]; sonra gemiler Marathon Körfezi'ne girince, gemileri demirleyen ve karaya inen barbarlara nereleri tutmaları gerektiğini gösteren de oydu. Onlar durumlarını düzene

---

247 "*Aylar ayın durumuna göre hesap ediliyordu, dolunay on beşine doğruydu. Lakedaimonlular dolunaydan önce yola çıkmazlardı. Pausanias'ın sözleri de bunu doğrulamaktadır.*" (Larcher I. 28)

248 *Aigileia.* Euboia yanında küçük bir ada. *Styra,* Euboia'nın güney kıyılarına düşer.

sokarlarken birden hapşırdı ve her zamankinden çok daha kuvvetli öksürdü; o zamanlar yaşı zaten epeyce ilerlemişti, hemen bütün dişleri sallanıyordu. Böyle hızla öksürünce dişlerinden biri ağzından fırladı, kumların üzerine düştü, o da hemen ve merakla dişini aramaya koyuldu. Ama bulamadı. Sonunda derin bir soluk aldı ve çevresinde bulunanlara şunları söyledi: "Bu toprak artık bizim değil ve burasını ele geçiremeyeceğiz; bana verilen yer, şu dişimin düştüğü yerden ibarettir!"

108. — Bununla rüyasının bu kadarla gerçekleşmiş olduğunu düşünüyordu. – Atinalılar Herakles'e adanmış olan kutsal alanda saf tutmuşlardı ki, bütün Plataia halkının yardımlarını görmüşlerdi; bu bağlılıklarının nedeni şuydu: Thebaililerden çektikleri eziyet karşısında Plataialılar önce, o ara bu bölgede bulunan Anaxandridas oğlu Kleomenes'e ve Lakedaimonlulara bağlanmak istemişlerdi. Ama onlar istemediler: "Biz," dediler, "size uzak düşeriz, bizim yardımımız size ulaşıncaya kadar soğur; karşılaşacağınız tehlike bizim kulağımıza gelene kadar siz yirmi kere köle olursunuz. Biz size Atinalılara bağlanmanızı salık veririz; onlar komşunuzdurlar ve koruyucu olarak onlar da çaresiz kimseler değillerdir." Lakedaimonluların bu öğütleri vermeleri iyiliklerinden değildi, onların istediği Atinalılarla Boiotialıları birbirlerine düşürmekti. Plataialılara böyle söylemeleri ondandı. Plataialılar karşı koymadılar; on iki tanrı adına törenler yapıldığı sırada Atina'ya geldiler, mihrabın yanında oturup dileklerini bildirdiler ve Atinalılara bağlandılar. Bunu haber alan Thebaililer, Plataialılara karşı savaş açtılar; o zaman Atina bunların yardımına koştu. Savaş başlayacağı sırada Korinthoslular geldiler, araya girdiler. Hakemlik ederek iki tarafı uzlaştırdılar, sınırları belirlediler. Thebaililere Boiotia'ya bağlı kalmak istemeyen Boiotialılara engel olmamaları koşulunu kabul ettirdiler. Hakemlik ettikten sonra Korinthoslular çekildiler; Atinalılar da çekileceklerken Boiotialılar üzerlerine

atıldılar; ama bu saldırıları kendilerinin bozguna uğramalarıyla sonuçlandı. Atinalılar Korinthosluların çizmiş oldukları sınırı geçerek Thebai ile Plataia kenti arasındaki sınırı Asopos'a ve Hysiai'ya kadar götürdüler. İşte Plataialılar Atinalılara bu anlattığım şekilde bağlanmışlardı ve şimdi de onlara yardım için Marathon'a geliyorlardı.

109. — Atina strategoslarının düşünceleri ikiye bölünmüştü. Bir bölümü savaşa girmek istemiyordu. – Zira Med ordusuna oranla bir avuç insandan ibarettiler. Öbür bölümü ve bu arada Miltiades, savaş diyordu. Oylar her iki yanda da eşit olduğundan, daha az elverişli olan fikir kazanacaktı[249]. On birinci oy, arkhontlar arasından bakla çekerek seçilmiş bulunan polemarkhosa[250] ait olduğundan, –zira Atinalılar eskiden polemarkhosa, strategoslara eşit oy hakkı tanıyordu– Miltiades gidip zamanın polemarkhosu Aphidnaili Kallimakhos'u buldu ve şunları söyledi: "İnsanlar arasında Harmodios'un ve Aristogeiton'un anıları kadar güzel bir anı bırakmak bugün senin elindedir Kallimakhos. Atinalıların köle olmaları ya da özgür kalmaları sana bağlıdır. Çünkü Atina kurulduğundan beri bugünkü kadar büyük bir tehlikeyle karşılaşmamıştır. Eğer Atinalılar Medlere boyun eğerlerse Hippias'a teslim edilecekler ve o zaman başlarına neler geleceği bellidir. Yok eğer bu site bu saldırıdan başarı ile çıkarsa, bütün Yunan sitelerinin başına geçer. Bu nasıl oluyor ve durum niçin senin kararına bağlı kalıyor? Şimdi onu söyleyeceğim. Biz on strategosuz ve oylarımız yarı yarıya bölünmüş-

---

249 "*Oylar eşit olduğundan, statu quo korunmuş oluyordu.*" (Desrousseaux)

250 Ordu başkomutanlığı görevini yapan arkhonta polemarkhos deniliyordu. Herodotos'un yaşadığı çağdaş polemarkhoslar bu görevi kaybetmişlerdi, orduya seçimle gelen strategoslar komuta ediyorlardı. Oysa polemarkhoslar öbür arkhontlar gibi seçimle değil, bakla çekerek (ad çekmeyle) ayrılırlardı. (Her kabileden, önce on aday seçilir, bunlar arasından ad çekilirdi. Adayların adları tabletlere yazılır, bir kabın, seçim sandığının içine konur, aynı sayıda bakla da konur, bir tablet ve bir bakla beraber çekilir, bakla beyazsa adı çekilmiş olan aday kazanmış sayılırdı.)

tür; birilerimiz savaş diyor, öbürlerimiz savaş istemiyor. Eğer savaşmazsak kafalarda bir şaşkınlık olacak, Medlerle yakınlaşma isteyecek kadar sarsılacak; yok eğer kimi Atinalıların yüreklerinde bazı şeyler çürümeye başlamadan savaşa girersek düşmanı yeneriz, yeter ki tanrılar tarafsız kalsınlar. Her şey senin elinde; eğer benim fikrimi tutarsan yurdun özgür kalır ve kentin de Yunanistan'ın birinci kenti olur; eğer savaşa karşı çıkanların fikrine katılırsan, şimdi sana açık seçik anlattığım durumun tam tersi olacaktır."

110. — Miltiades bu sözlerle Kallimakhos'u kendinden yana çekti ve polemarkhosun oyu da katılınca savaş kararı verildi. – Savaştan yana oy kullanmış olan strategoslar, komuta günleri gelince[251], komutayı Miltiades'e bıraktılar; o da görevi aldı, ama kendi günü gelmeden önce savaşı başlatmadı.

111. — Sonunda beklenen gün geldi, Atinalılar savaş düzenini şöyle aldılar: Sağ kanadı Polemarkhos Kallimakhos aldı, zira o zaman Atinalılarda yasa buydu, sağ kanatta polemarkhos bulunurdu. polemarkhosdan sonra, önceden belli olan sıraya göre, hiç aralık bırakmadan kabileler dizilmişlerdi[252]; en sonda sol kanadı Plataialılar tutuyorlardı. Bu savaştan sonradır ki, Atinalılar dört yılda bir yaptıkları dinsel törenlerde kurbanlar kesilirken, Atina halkının keruxü dua ederken, kendi halkının yanı sıra Plataia halkının da adını anar ve tanrıdan onun için de dilekte bulunur. – Atinalılar, Marathon Ovası'nda saf tutmuşlardı ve işte şunlar oldu: Safları Medlerin safları kadar uzun olduğundan, merkezde derinlikleri azdı ve en dayanıksız yerleri burasıydı; ama kanatların ikisi de yedeklerle iyice pekiştirilmişti.

---

251 Strategoslardan her biri sırayla bir gün için başkomutan görevi yapıyordu.

252 Kabileler arasında sıralama her yıl ad çekmeyle düzenleniyordu. Daha aşağıda gelecek olan dinsel törenler Panathenelerdir ki, her Olimpiyatın üçüncü yılında özellikle daha parlak olarak kutlanırdı.

112. — Saflar kurulup, kesilen kurbanlardan da iyi belirtiler alınınca, Atinalılar atıldılar ve hemen barbarlara karşı koşmaya başladılar. İki ordunun arası sekiz stadyondan az değildi. Düşmanın koşarak geldiğini gören Persler de davrandılar. Atinalıları ölümlerine susamış deliler gibi görüyorlardı, sayıları azdı, koşarak geliyorlardı, saldırılarını örtecek atlıları ve okçuları da yoktu. Barbarlar böyle düşünüyorlardı. Ama göğüs göğse geldikleri zaman, Atinalılar yüreği pek insanlar gibi dövüştüler. Bizim bildiğimiz kadarıyla, Yunanlılar arasında ilk olarak onlar düşmana koşarak saldırıyor, Med donatımları ve bu donatımla donatılmış Med askerleri karşısına çıkmayı ilk olarak onlar göze almış oluyorlardı; o güne kadar Yunanlılar arasında bir tek Med sözü bile korku yaratırdı.

113. — Bu arada Marathon Ovası'nda çarpışma uzun sürdü; safların merkezinde üstünlük barbarlardaydı; orayı Perslerin kendileri ve Sakalar tutuyorlardı; bu noktada zafer barbarlardaydı, düşmanı geri atmışlardı ve içeriye doğru kovalamaya başlamışlardı. Ama iki kanatta zafer Atinalılarla Plataialılardaydı. Düşmanı yenmişlerdi ve onu bozgun halinde kaçmaya bırakmışlar, iki kanat birleşerek merkezi çökertmiş olan düşmana karşı savaşa girmişlerdi ve zafer Atinalılarda kaldı. Persler kaçıyor, onlar da elde kılıç kovalıyorlardı; deniz kıyısına varınca, "Ateş!" diye bağırmaya başladılar[253], bir yandan da gemileri ele geçirmeye uğraşıyorlardı.

114. — Bu zorlu savaşta polemarkhos yiğitçe savaştı ve öldü; strategoslardan Thrasylaos oğlu Stesilaos da öldü ve

---

253 Homeros, *İlyada* XV. 716

Hektor geminin burnunu tutmuş bırakmıyordu
Kavramış gagasını, buyurdu Troyalılara
Getirin ateşi!
(*İlyada*, A. Erhat – A. Kadir çevirisi).

Hektor, ateşi Akhaların gemilerini yakmak için istiyordu.

Euphorion oğlu Kynegeiros[254] da bir geminin pruva küpeştesini yakalamıştı, baltayla vurup elini kestiler, o da öldü ve Atina'nın daha nice evladı, hem de en ünlüleri!

115. — Atinalılar yedi gemi ele geçirdiler; Persler öbürleriyle suya kürek sallayarak açıldılar; Eretria'dan aldıkları tutsakları bırakmış oldukları adaya gidiyorlardı. Bu maksatla Sunion Burnu'nu dolandılar, Atina'ya Atinalılardan önce varmak istiyorlardı; Atina'da bu projeyi Perslere fısıldadılar diye Alkmaionidler suçlanmışlardır; daha Persler gemilerindeyken diyorlardı, Alkmaionidler işaret olmak üzere havaya kalkan kaldırmışlardır.

116. — Persler Sunion Burnu'nu dolanıyorlardı; ama Atinalılar kentlerini savunmak için bacaklarının bütün hızı ile koşuyorlardı; barbarları geçtiler, Marathon'da Herakles'e adanmış olan bir alandan ayrılmışlardı, şimdi gene bir başka Herakles toprağında, Kynosarges'de toplanıyorlardı. Phaleron açıklarına gelen barbarlar gemilerini orada demirlediler. –Atina'nın demir yeri o zamanlar orasıydı– sonra burunlarını Asya'ya çevirdiler.

117. — Bu Marathon gününde yaklaşık olarak altı bin dört yüz barbar ölmüştür; Atinalılar yüz doksan iki kişi kaybetmişlerdi. İki yanın kayıpları bu kadardır. – Burada şöyle bir mucize oldu: Kuphagoras oğlu Epizelos adında bir Atinalı, kalabalığın arasında canla başla dövüşüyordu, birden gözleri görmez oldu, oysa gövdesine bir şey değmemiş, yaralanmamıştı ve o günden sonra kör kaldı. Benim duyduğuma göre, başına geleni şöyle anlatıyormuş. Önünde uzun boylu bir asker belirmiş, yani ona öyle gelmiş, askerin sakalının gölgesi bütün kalkanı kaplıyormuş; bu görüntü yanından geçmiş ve yanındaki savaş arkadaşını öldürmüş. Bana dediklerine göre Epizelos böyle anlatıyormuş.

---

254 *Kynegeiros*, Yunan şairi Aiskhylos'un kardeşidir.

118. — Ordusu ile Asya'ya dönmekte olan Datis, Mykonos'a geldiği zaman[255] uykusunda bir rüya gördü. Neydi bu rüya? Bunu söylemiyorlar. Sabah olunca gemileri denetlemeye başladı ve Fenike gemilerinden birinde altınla kaplanmış bir Apollon heykeli buldu. Nereden alındığını soruşturdu, hangi tapınağın olduğunu öğrendi, gemiye binip Delos'a gitti; Deloslular adaya yeni dönmüşlerdi; heykeli tapınağa emanet olarak bıraktı ve Boiotia'da Delion'a geri götürmelerini Deloslulara emretti; burası Khalkis'in karşısına düşen kıyıda bir yerdir; bu buyrultuyu verdikten sonra Datis yeniden denize açıldı. Deloslular heykeli geri götürmediler, aradan yirmi yıl geçtikten sonra bir oraklden durumu öğrenen Thebaililer, kendileri gelip heykeli aldılar; Delion tapınağına geri götürdüler.

119. — Köle olarak toplanan Eretrialıları, Datis ve Artaphrenes deniz yoluyla Asya'ya getirdikten sonra Susa'ya yolladılar. Kral Dareios, Eretrialılar yakalanmadan önce, bunlara karşı dehşetli öfkeliydi, onları kendisini haksız saldırılarla kışkırtmış olmakla suçluyordu; ama bunlar sürgün olarak getirilip ellerine teslim edildikleri zaman bir kötülük yapmadı; Kissia'ya göndermekle yetindi, orada Susa'ya iki yüz stad uzaklıkta Arderikka denilen ve kendisine ait olan bir durak vardı, oraya yerleştirdi; üç çeşit ürün veren garip kuyu, bunun kırk stad ötesine düşer: Bu kuyudan bitüm, tuz ve yağ çıkarılır. Bunlar şöyle çıkarılır: Kova yerine çıkrık kullanılır, çıkrığa yarım tulum bağlanır; tulum kuyuya daldırılır, sonra yukarıya alınır, bir havuza boşaltılır, oradan da üç çeşide ayrılarak akar; bitüm dibe çöker, tuz çabucak kristalleşir, yağ da bir kaba akıp orada birikir; Persler bu yağa "Rhadimake" diyorlar; rengi kara olur, kokusu serttir. Kral Dareios'un Eretrialıları yerleştirdiği yer burasıdır, bugün de orada otururlar ve eski dillerini konuşurlar.

---

255 *Mykonos.* Delos yakınlarında bir ada.

120. — Eretria'nın başına gelenler bunlardır. – Dolunaydan sonra Atina'ya iki bin Lakedaimonlu geldi; savaşa katılmaya o kadar iştahlıydılar ki, Sparta'dan çıktıklarının üçüncü günü Attika'ya varmışlardı. Savaş bitmiş olduğu için hiç olmazsa Medleri görelim dediler; Marathon'a götürüldüler ve gördüler. Sonra Atinalıların zaferini kutlayıp ülkelerine döndüler.

Alkmaionidler

121. — Benim için hiç inanılacak bir şey değildir; Alkmaionidlerin, Atina'yı barbarlara ve Hippias'a teslim etmek için kalkan kaldırıp işaret vermeleri. Bu hikâyeye bir türlü inanamıyorum; evet, tyranlara onlar da Phainippos oğlu ve Hipponikos'un babası Kallias kadar, hatta belki de daha çok ve açıktan açığa düşmandılar. Ve Peisistratos Atina'dan sürüldüğü ve malları devlet eliyle haraç mezat satıldığı zaman bunları satın almak cesaretini gösteren tek Atinalı bu Kallias olmuştur; zaten ona karşı düşmanlığını ortaya vurmaktan hiçbir zaman çekinmemişti.

122. — Bu Kallias her zaman ve herkes tarafından hatırlanmaya layık bir kişidir; az önce söylediğimiz gibi, yurdunun özgürlüğü uğruna çalışmış bir yiğittir, ayrıca Olimpiyatlarda yarışmış, başarılar kazanmış, yan yana dört at koşulu araba yarışında ikincilik almıştır; Pythia oyunlarında da zafer kazanmış, Yunanlılar arasında elinin açıklığıyla tanınmıştır. Ayrıca üç kızına karşı davranışı ile de nasıl bir adam olduğunu göstermiştir: Evlenme çağına geldikleri zaman, onlara parlak çeyizler vermiş ve bütün Atinalılar içinden kendi istedikleri kocayı seçmekte serbest bırakmıştır; her biri istediği adamla evlenmiştir.

123. — İşte Alkmaionidler de tyranlara onun kadar düşmandılar. Bundan ötürü ben bu sinsi iftirayı kabul etmiyorum, bana göre inanılır yanı yoktur böyle insanların kalkan

kaldırıp işaret vermiş olmalarının. Zaten tyranlar zamanında hep sürgünde kalmışlardır ve Peisistratidler tyranlıktan onların düzenleriyle atılmışlardır. O kadar ki, Atina'yı kurtaranlar, bana göre Harmodios ve Aristogeiton'dan çok onlardır. Bu ikisinin Hipparkhos'u öldürmeleri, Peisistratos'un sonuncu oğlunun ve yandaşlarının büsbütün canavarlaşmalarından başka bir sonuç vermemiş, kıyıcılıklarını önleyememişti; eğer Pythia'yı razı ederek, daha önce anlatmış olduğum gibi, Lakedaimonlulara Atina'yı kurtarmaları için emir verdirenler sahiden bu Alkmaionlar ise, Atina'da özgürlüğün yeniden kurulmasını sağlayanlar da onlar demektir.

124. — Ama denilecek, belki de Atina demokrasisine karşı hınçlıydılar da bu yüzden yurtlarına ihanet etmeye kalkıştılar. Nasıl yani? Atina'da onlar kadar saygın gören, onlar kadar onurlu kimse yoktu ki. Onların söz konusu kalkanı bu gibi nedenlerle kaldırmış olabileceklerini akıl kabul etmez. Kalkan herkesin gözü önünde havaya kaldırılmış; kimse bunu yadsıyamaz; olmuş bir şey; ama kim kaldırmış, kim vermiş bu işareti? Benim öğrendiklerim bu noktada durmaktadır.

125. — Alkmaionidler Atina'nın eski zamanlardan beri ünlü bir ailesiydi; ama Megakles'in çok sevdiği Alkmaion'dan beri ölçüsüz bir görkem kazanmışlardır. Kroisos, Delphoi orakline danışmak üzere Sardes'den bir Lydia misyonu gönderdiği zaman, bu Megakles oğlu Alkmaion onlara yardım için elinden geleni yapmıştır; Kroisos, Lydialılardan tapınak katında kendilerine bu kadar yararı olanın kim olduğunu öğrenmişti; onu Sardes'e çağırmış ve üzerinde bir seferde taşıyabileceği kadar altın alabileceğini söylemişti. Alkmaion, bu cömertlikten iyice yararlanabilmek için üstüne çok geniş bir gömlek giymiş, bulabildiği en geniş çizmeleri geçirmiş ayaklarına ve kılavuzların peşinde kral hazinesine girmiş, bir altın tozu kümesinin önünde çömelmiş ve çizmelerinin içerisine alabildiği kadar doldurmuş; sonra iple be-

linden sıktığı gömleğin içini de doldurmuş, bir avuç da ağzına atmış ve hazineden çıkmış her yanı altın dolu olarak ve pabuçlarını zor sürüyerek. Bu halini gören Kroisos gülmekten bayılmış, üstündekilerden başka bir o kadar daha vermiş. Bu hanedan böylece çok zengin olmuştur ve bizim Alkmaion, at yetiştirmek için tavla kurmuş, Olimpiyat oyunlarında zaferler kazanmıştır.

126. — Bir kuşak sonra Sikyon tyranı Kleisthenes ile bağlanma sonucu, bu aile daha da yükselmiştir, o zamana kadar Yunanlılar arasında görülmedik bir üne kavuşmuştur. Arystonymos oğlu Andreus oğlu Myron'un oğlu olan Kleisthenes'in Agariste adında bir kızı vardı. Kızını Yunanistan'ın en seçkin kişisini bulup ona vermek istiyordu. Yan yana koşulu dört atlı araba yarışını kazanmış olduğu Olimpiyat oyunlarında bir duyuru yaptırdı, kendisini Kleisthenes'e damat olmaya layık gören bütün Yunan yurttaşlarının altmış gün içerisinde Sikyon'a gelmelerini, çünkü altmışıncı günü izleyen bir yıl içerisinde kızını gelin edeceğini bildirdi. Gerek kendisini, gerekse yurttaşı olduğu kenti buna layık görenler toplantıya koştular; Kleisthenes konukları ağırlamak niyetiyle bir stadyum ve gymnasyum hazırlatmıştı.

127. — İtalya'dan Sybarisli Hippokrates oğlu Smindyrides geldi, tatlı yaşamaktan yana bu adamın üzerine yoktu ve Sybaris o sıralar en parlak dönemini yaşıyordu. Bilge adıyla anılan Amyris oğlu Sirisli Damasos geldi. Bunlar, dediğim gibi İtalya'dan gelenler. İonia Körfezi'nden[256] Epistrophos oğlu Epidamnoslu Amphimnestos geldi; İonia Körfezi'nden bir o gelmişti. Aitoloi, Titormos'un kardeşi Males'i gönderdi, güçlü kuvvetli olmaktan yana bütün Yunanistan'da bu Titormos gibisi gelmemişti ve insanlardan kaçmak için Aitolia topraklarının en uzak yerinde deniz kıyısına çekilmiştir. Peloponoz'den Leokedes gelmişti, bu Argos kralı Pheidon'un

[256] *İonia Körfezi.* Kıyılarında İllyria'nın bulunduğu deniz.

oğluydu. Bu Pheidon, Peloponez'e ağırlık ve uzunluk ölçülerini sokmuş olmakla ün kazanmıştır; Yunanlıların en ters adamı olarak bilinirdi, bir zamanlar işi Elislileri Olimpiyat oyunlarının organizatörleri arasındaki yerlerinden atarak törenlere kendisi başkanlık etmeye kadar vardırmıştı. Arkadia'dan Trapezoslu Lykurgos oğlu Amiantos, oğlu ile beraber gelmişti; Paion'dan Azanialı Laphanes; bu Laphanes'in babası Euphorion, Arkadialıların anlattıklarına göre, Dioskurları evinde ağırlamıştır ve o zamandan sonra evini herkese açık tutmuştur ve Elisli Aigaios oğlu Onomastos. Bunlar öz Peloponez topraklarından gelenlerdir. Atina'dan gelenler ise Kroisos'un konuğu olan Alkmaion'un oğlu Megakles ile zenginlik ve güzellikten yana Atina'da eşi bulunmayan Teisandros oğlu Hippokleides'dir. O aralık parlak döneminde olan Eretria'dan Euboia temsilcisi olarak Lysanias. Thessalia'dan Krannonlu Diaktorides ki, Skopadlar soyundandır ve Molossoslardan Alkon. Damat adayları listesi böyleydi.

128. — Belli günde hepsi geldiler. Kleisthenes, önce her birinin nereli ve hangi aileden olduğunu sordu, öğrendi; bunların kafalarını, tabiatlarını, terbiyelerini, karakterlerini bir iyi deneyebilmek için hepsiyle hem teker teker, hem hepsini birden çağıracağı genel toplantılarda görüşmek istedi ve bunun için bir yıl süre koydu; en gençlerine jimnastik yaptırıyor ve her birini insanın en iyi belli olduğu yerde, sofra başında inceliyordu; konuklarını yanında bulundurduğu süre içinde prensler gibi ağırlıyor, bir yandan da en ince noktalarına kadar dikkatle izliyordu. Beğenisi yavaş yavaş Atinalı adaylara doğru kayıyor ve özellikle Hippokleides'den hoşlanıyordu, çünkü bu, hem erkek olarak güzel ve güçlüydü, hem de Korinthoslu Kypselos hanedanı ile uzaktan akrabalığı vardı.

129. — Söz kesme günü geldi, şölen sofrasına oturuldu. Kleisthenes, adaylar arasından kimi seçtiğini açıklayacaktı. Kleisthenes yüz öküz kurban etmişti, damat adaylarıyla bir-

likte bütün Sikyon sitesine şölen çekiyordu. Yemeğin sonunda damatlık için yarışanlar, müzikteki hünerlerini, topluluk içinde konuşma yeteneklerini göstermeye başlamışlardı; şölen uzadıkça Hippokleides öbürlerinin hepsini gölgede bırakıyordu[257]. Flütçüye ağır bir dans havası çalmasını emretti; flütçü çaldı; o da oynadı; herhalde kendi bildiği gibi oynuyordu, ama Kleisthenes bu sahneyi seyrederken kaşlarını çatmıştı. Hippokleides biraz dinlendikten sonra bir masa getirtti ve masa yerine konulunca üzerine çıktı, önce Lakedaimon adımlarını; sonra Attika dans figürlerini gösterdi ve sonunda masada başının üzerinde dikilerek, ayaklarını elleri gibi sallamaya başladı. Daha birinci ve ikinci danstan sonra Kleisthenes, böyle densizlikleri ve saçma hareketleriyle canını sıkan adamı damat edinmek düşüncesini, ta içinden kopan bir iğrentiyle kafasından atmıştı; bununla beraber sertliğe gitmemiş, kendini tutmuştu. Ama ayaklarını sallamaya başlaması üzerine dayanamadı, parladı: "Teisandros'un oğlu!" diye bağırdı, "bu cambazlıkla evliliğini bozdun!" Genç adam da: "Hippokleides'e vız gelir!" diye karşılık verdi; bu atasözü buradan kalmıştır.

130. — Kleisthenes herkesi susturdu ve sesini yükselterek şunları söyledi: "Kızım için adaylığını koyanlar, hepinizden ne kadar hoşnut olduğumu söylemek istiyorum; içinizden yalnız birini değil, hepinizi hoşnut etmeyi isterdim; ama insanın bir kızı olunca herkesi sevindirecek bir karar alınamaz. Bu toplantıdan eli boş olarak çıkacak olanlara birer talant gümüş armağan etmek istiyorum, çünkü benimle akraba olmayı istemek lütfunu gösterdiler ve zahmet edip buraya kadar geldiler; kızım Agariste'yi Atina yasalarına göre Alkmaion oğlu Megakles'e veriyorum." Megakles bu değerli emaneti kabul ettiğini söyledi ve evlenme kararını Kleisthenes böylece açıklamış oldu.

---

257 *Hepsini gölgede bırakıyordu* ya da hepsinden daha iyiydi, hepsinin önünde gidiyordu.

131. — Adaylar arasından damat seçimi işte böyle oldu. Ve Alkmaionidlerin adı böylece bütün Yunanistan'a yayıldı. Yeni karı kocanın Kleisthenes adında bir oğulları oldu ki, Atina demokrasiyi ve kabilelerin organizasyonunu buna borçludur; ana tarafından büyükbabası olan Sikyon tyranının adını vermişlerdi. İkinci bir oğulları daha oldu, Hippokrates; bu Hippokrates'ten bir başka Megakles ve bir ikinci Agariste doğdu, bu da ilk Kleisthenes kızının adını taşıyordu. Ariphron oğlu Ksanthippos ile evlendi, tam ana olacakken bir rüya gördü, rüyada bir aslan doğuruyordu ve birkaç gün sonra Ksanthippos'a bir oğul doğurdu, bu oğul Perikles'dir.

Miltiades'in Sonu

132. — Marathon'da Perslere atılan dayaktan sonra, Atinalılar arasında zaten saygın bir yeri olan Miltiades'in değeri daha da yükseldi. Atinalılardan yetmiş gemi[258], bir ordu ve para istedi; hangi ülkeye savaş açacağını söylemiyordu; yalnız eğer dediğini yaparlarsa, onları zenginliğe boğacak, yığınla altın bulunan bir yere götürecekti. Bu sözlerle istiyordu gemileri, bu vaatlerle yemlenen Atinalılar istediklerini verdiler.

133. — Orduyu alan Miltiades, Paros'a doğru yelken açtı; Paroslular Perslerin yanında Marathon'a bir trirem göndermişlerdi, bunu bahane ediyor, düşmanlık sayıyordu. Ama bu, resmi ağzın yansıttığı bir dış nedenden başka bir şey değildi. Aslında Paroslulara içlerinden birinin döndürdüğü dolaplar yüzünden derin bir hınç besliyordu. Bu adam kendisini Pers Hydarnes'e fitlemiş olan Tisias oğlu Lysagoras'dır. Denizden yaptığı seferin sonuna varınca Miltiades,

258 Atina donanması yetmiş gemiydi. Themistokles bunu iki yüze çıkarmıştır. Miltiades'in donanmanın o zamanki bütünü olan yetmiş gemi ile gitmiş olduğu anlaşılıyor.

surlar içerisine kapanmış olan Paroslulan kuşatmaya başladı; çavuş gönderip yüz talant istedi vermezlerse, onları ele geçirinceye kadar kuşatmayı kaldırmayacaktı; Paroslular Miltiades'e az ya da çok bir para vermeyi düşünmediler bile; onların düşündükleri, kentlerini savunmaktı; aldıkları tedbirler arasında, surların saldırılarda çokça hırpalanan yerlerini gece örüp iki kat daha yüksek olarak yeniden yapmak da vardı.

134. — Olayı bütün Yunanlılar buraya kadar böyle anlatırlar; ama şu anlatacağım ayrıntılar yalnız Paros kaynaklarından çıkmadır. Miltiades güçlükler içinde çırpınırken bir kadın, tutsaklardan biri onunla konuşmak istedi. Paros'dandı, adı Timo'ydu. Yeraltı tanrıçalarının[259] tapınağında aşağı, sıradan bir görevi vardı. Miltiades'in karşısına getirildiği zaman, eğer Paros'u ille de almak istiyorsa dediğini yapmasını söyledi. Ve ona gizlisini açıkladı; o da doğru kentin önünde yükselen tepeye yürüdü, bu tepede Demeter Thesmophoros'a adanmış bir kutsal yer vardı; kapıyı açamadığı için duvardan atladı ve tanrı bilir ne yapmak için, tapınağın büyük salonuna doğru yürüdü. Belki de dinin dokunulmaz saydığı bir şeyi kaldırmak için; zaten önemli değil. Ne yüzden olursa olsun, giriş yerine girdiği zaman birden yer sarsıntısına uğradı; koşa koşa geri döndü, taş duvarın üzerinden atlarken düştü, bacağı kırıldı; dizini yere çarptı, diyenler de vardır.

135. — Miltiades acınacak hale düşmüştü, gemilerini alıp döndü, ne Atina'ya para götürebilmiş, ne de yirmi altı gün süren kuşatma sonuç vermişti; kenti alamamıştı, sadece adayı soymuştu. İki tanrıçanın hizmetine bakan Timo'nun Miltiades'e yol göstermiş olduğunu öğrenen Paroslular kadını cezalandırmak istediler. Kuşatmadan kurtulur kurtulmaz, Delphoi'ye hacılar gönderdiler; Miltiades'i erkeklere yasak olan tapınağa gönderdiği ve yurdunun düşmanına, kenti ala-

---

[259] Demeter ve Persephone.

bilmesi için en güvenilir yolu gösterdiği için Timo'yu öldürmeli miydiler? Bunu soruyorlardı. Pythia izin vermedi; Miltiades'in sonu kötü gelmesi gerekiyordu ve kadın onu suça iten alın yazısının bir aracısından başka bir şey değildi. Pythia'nın Paroslulara verdiği orakl böyle oldu.

136. — Miltiades, Paros'tan döndükten sonra herkes onun başından geçenleri konuşmaya başlamıştı; Ariphron oğlu Ksanthippos üzerine atıldı, Halk meclisi önüne sürükledi, Atinalıları aldatmış olmakla suçladı, başını istedi. Miltiades oradaydı, ama savunmasını kendisi yapmadı (bacağındaki yara azmıştı, konuşacak hali yoktu); hasta yatağında getirmişlerdi, yerine dostları konuştular. Marathon'u ve Pelasglardan öç alarak Atina'ya kazandırmış olduğu Lemnos'u hatırlattılar. Halk verilen ölüm cezasını kabul etmedi, sadece yaptığı yanlış hareket için elli talant para cezasına çarptırıldı. Bu karardan sonra Miltiades'i kangren kemirdi, çürüdü ve ölüm aldı götürdü. Oğlu Kimon elli talantı bir tamam ödemiştir.

137. — Kimon oğlu Miltiades, Lemnos'u şöyle almıştı. Eskiden Atinalılar Pelasgları Attika'dan sürmüşlerdi, haklı haksız; ben bu konuda ancak dinlediklerimi söyleyebilirim; haksız diyor Hegesandros oğlu Hekataios, sözleri şudur: "Atinalılar Hymessos Dağı eteklerinde, kendilerine ait bulunan bir ülkeyi, yerleşmek üzere Pelasglar a vermişlerdi. Bu, Akropol'ü çevreleyen kale bedenlerinin ücretiydi, bu duvarları Pelasglar örmüşlerdi. Eskiden bereketsiz ve değersiz sayılan toprağın güzelce işlendiğini gören Atinalılar, burasını onlara verdiklerine pişman oldular ve yargıca filan gitmeden Pelasgları kovdular." – Atinalılar, yaptıklarının haklı olduğunu söylerler; Hymessos eteklerine yerleşen Pelasglar Atina'ya geliyor, uygunsuz işler yapıyorlardı; Atinalı genç kızlar ve (oğlanlar) her gün Enneakrunos çeşmesine gider su taşırlardı; zira daha o zamanlar, öbür bütün Yunanlılar gibi Atinalıların da hizmetçileri yoktu. Her gidişlerinde Pelasglar kabadayılık ediyor, aşağılık ve utanmaz sataşmalarla çocukları zorlamaya

kalkışıyorlardı. Bu kadarla da kalmamışlar, sonunda saldırmaya da başlamışlardı. "Biz gene de onlara onlardan daha insanca davrandık," diyor Atinalılar; "bütün Pelasgları öldürebilirdik, çünkü bize saldırmak istiyorlardı." Öldürmediler; sadece ülkeden çıkmalarını istediler. Pelasglar başka bölgelere ve özellikle Lemnos'a gidip yerleştiler. – İşte iki anlatış, biri Hekataios'un, yukarıda anlattım, biri de Atinalıların.

138. — Lemnos'daki Pelasglar Atinalılardan öç almak istiyorlardı. Atinalıların bayram günlerini biliyorlardı, ellişer kürekli gemiler sağladılar ve Brauron'da Artemis için törenler yapmakta olan Atinalı kadınları bastırıp kaçırmak için yola çıktılar; çoğunu kaçırdılar, deniz yolu ile kaçıp Lemnos'a getirdiler ve odalık olarak kullandılar. Bu kadınlar çok doğurgan çıktılar; çocuklarına hep Atina dilini ve törelerini öğretiyorlardı. Çocuklar, Pelasg kadınlarından doğan çocuklarla karışmak istemiyorlardı; öbür çocuklardan biri onlardan birini döverse, hep birden koşup savunuyorlardı, hep birbirlerini destekliyorlardı. Hatta öbür çocuklara da söz geçirmek istiyorlar ve kolaylıkla da geçiriyorlardı. Durumu beğenmeyen Pelasglar oturup meclis kurdular ve yürek karartıcı bir düşünceye kapıldılar. Bu çocuklar, gençken almış oldukları meşru karılarından doğan öbür çocuklara karşı şimdiden birlik oluyor, onları alt ediyorlar, büyüdükleri zaman ne yapmazlar? Bunun üzerine Atinalı çocukları öldürmeyi uygun buldular, iş tamam olsun diye çocuklarla beraber analarını da öldürdüler. Pek ağır suçlar için Yunanistan'da kullanılması âdet olan "Lemnos suçu" sözü işte bu cinayetten ve bir de daha eskiden Lemnoslu kadınların kocalarını ve kralları Thoas'ı topyekûn öldürmüş olmalarından kalmıştır[260].

---

260 *Lemnoslu kadınlar* her yıl Aphrodite adına bayram yapıyorlardı, sonradan bu geleneği bıraktılar, tanrıça bunu bir aşağısama sayıp öç almak istedi, kadınlara öyle bir koku verdi ki, kocaları yanlarına varamaz oldular. Kocalarının kendilerini istemediklerini gören kadınlar da hepsini öldürdüler. (Larcher)

139. — Pelasglar çocuklarını ve karılarını öldürdükten sonra, toprakları onlara ürün vermez oldu; kadınların ve sürülerin eski doğurganlığı kalmamıştı. Nüfusun azalması ve kıtlık yüreklerine korku salıyordu, Delphoi'ye adam gönderip bu beladan nasıl kurtulabileceklerini sordular. Pythia, "Atina'nın gönlünü yapın, ne isterse verin," dedi. Bunun üzerine Pelasglar Atina'ya geldiler, işledikleri kusurların karşılığını ödemek istediklerini bildirdiler. Atinalılar Prytaneion'da bir sofra hazırladılar, çevresine yataklar dizdiler, üzerlerine bulabildikleri en değerli şeyleri koydular, sofraya neredeyse çökecek kadar bol ve nefis yemekler doldurdular ve Pelasglar a, kendi topraklarını aynı durumda kendilerine vermelerini söylediler. Bunun üzerine Pelasglar şu karşılığı verdiler: "Ne zaman ki kuzey rüzgârı topraklarınızdan kalkan bir gemiyi bir gün içinde bizim topraklarımıza getirir, o zaman adamızı size veririz." Böyle söylediler. Bunun olacak iş olmadığını biliyorlardı, çünkü Attika, Lemnos'un epeyce güneyinde kalır.

140. — O zaman için iş bu kadarla kaldı. Aradan uzun yıllar geçti, Hellespontos Khersonesos'u Atinalıların eline geçti, Kimon oğlu Miltiades, Etesios rüzgârından[261] yararlanarak Khersonesos'un limanı Elaius'tan yola çıktı, Lemnos'a indi. Pelasglar a bir gün gelip gerçekleşebileceğine inanmadıkları orakli hatırlatarak adadan çıkmalarını istedi. Hephaistialılar boyun eğdiler, ama Myrinalılar Khersonesos'u Attika toprağı saymıyorlardı; teslim oluncaya kadar kuşatıldılar. İşte Miltiades'in götürdüğü Atinalılar, Lemnos'u böyle almışlardır.

---

261 Etesios rüzgârları kuzeydoğudan eser.



Yedinci Kitap
POLYMNİA

Dareios'un Ölümü – Taht Kavgası

1. — Büyük Kral Hystaspes oğlu Dareios, Sardes'e yaptıkları saldırıdan ötürü, Atinalılara zaten kinlenmişti, Marathon savaşının haberleri gelince bu kin korkunç bir öfkeye dönüştü ve Hellas'a karşı silahlı bir saldırıya geçmek üzere daha büyük bir isteğe kapıldı. Haberciler hemen yola çıktılar, ilden ile atlayarak, eskisinden daha çok asker toplanması, gemiler yapılması, at ve yiyecek, giyecek hazırlanması için emirler uçurdular. Emir her yana yayıldı ve Asya üç yıl kaynadı; Yunanistan'a gönderilmek üzere en işe yarar adamlar toplandı, donatıldı, yetiştirildi. Ama dördüncü yıl, daha önce Kambyses'in boyunduruk altına almış olduğu Mısırlılar Perslere başkaldırdılar[262]. Bunun üzerine Dareios, aynı zamanda her iki ulusa karşı sefer açmak için daha da büyük çaba harcadı.

2. — Tam Dareios Mısır'a ve Atina'ya karşı sefer açmaya davranırken, oğullarının arasında taht kavgası çıktı: Pers törelerine göre ordunun başına geçmeden önce, kendinden

262 Mısırlıların Perslere karşı ayaklanması 487'dedir. Dareios 486'da ölmüştür.

sonraki kralı seçmesi gerekiyordu. Dareios'un daha kral olmadan önce, ilk karısından, Gobryas'ın kızından üç çocuğu vardı; kral olduktan sonra Kyros'un kızı Atossa'dan dört tane daha olmuştu. Birincilerin büyüğü Artobazanes'di, ikinci karısından olanların büyüğü Kserkses'di. Ayrı iki anadan olan çocuklar iki karşı safa ayrılmışlardı. Her yerde geçerli olan ortak gelenek, iktidarı en yaşlı olanın hakkı sayar. Bütün oğulların en büyüğü olan Artobazanes de bu geleneğe dayanıyordu; Kserkses ise annesi Atossa'nın haklarına dayanıyordu, çünkü o Perslere özgürlük sağlamış olan Kyros'ın kızıydı.

3. — Dareios henüz fikrini bildirmemişti. Bu sırada Sparta'da krallıktan düşürüldükten sonra kendi isteğiyle Lakedaimon'dan uzaklaşmış olan Ariston oğlu Demaratos, daha yeni Susa'ya gelmiş bulunuyordu ve gelişi bu taht kavgasına rastlıyordu. Dareios'un oğulları arasında çıkan anlaşmazlığı öğrenen Demaratos, inanılır söylentilere göre, Kserkses'e gider ve dayanak olarak ileri sürdüğü şeylere şunu da eklemesini söyler: Kendisi, Dareios Pers kralı ve Perslerin efendisi olduktan sonra doğmuştur, oysa Artobazanes doğduğu zaman Dareios herkes gibi birisiydi; krallık gibi yüce bir görev için bir başkasının onun önüne geçmesi ne haklı, ne de kabul edilebilir bir şeydi; Demaratos söylediklerine dayanak olarak Sparta'yı örnek gösteriyordu: Orada eğer bir kralın kral olmadan önce doğmuş çocukları varsa ve eğer kral olduktan sonra da çocuğu olursa, babanın yerini bu ikincisi alırdı. Kserkses de kulağına Demaratos'un fısıldamış olduğu bu kanıtı ileri sürdü, Dareios da bunu haklı buldu; kral olarak o seçildi. Bana kalırsa Kserkses'in kral olması için zaten böyle bir kanıt ileri sürmek gereği de yoktu, Atossa ne derse o olurdu.

4. — Perslerin gelecekteki kralını seçtikten sonra Dareios artık sefere çıkmaya hazırlanıyordu; ama Mısır'daki ayaklanmayı ve bu aile kavgasını izleyen yılda ve hazırlıkla-

rın ortasında, ölüm yakasına yapıştı. Tam otuz altı yıl hüküm sürmüştü; ne başkaldırmış olan Mısır'ı, ne de Atina'yı cezalandırabildi. Dareios ölünce saltanat oğlu Kserkses'in eline geçti[263].

5. — Kserkses ilk zamanlar Yunanistan seferi için hiç acele etmiyordu; orduyu Mısır'ı dize getirmek için hazırlıyordu. Ama Gobryas oğlu Mardonios yanındaydı, onun kadar sözü geçer hiçbir Pers yoktu; Mardonios, Dareios'ın kız kardeşinin oğluydu, Kserkses ile kardeş çocukları oluyorlardı ve ona hiç durmadan şu tertip şeyler söylüyordu: "Efendimiz, Perslere bu kadar kötülük etmiş olan Yunanlılara hadleri bildirilmesin olmaz. Önce şu elinin altındaki işi bitirsen ve Mısır'ın kör küstahlığını da kırdıktan sonra ordularını Atina'ya karşı seferber etsen olmaz mı? Bütün insanlar arasında adın yiğit olarak anılır ve bir gün ordularını senin topraklarına sürmeye kalkabilecek olanlar da akıllarını başlarına devşirmek zorunda kalırlar." Bu söylev bir öç alma çağrısıydı; ayrıca Avrupa'nın hiçbir yerle ölçülemeyecek güzelliğini, ağaçlarının cinslerini, çeşitlerini, toprağın bereketini anlatmaktan da geri kalmıyor, böyle bir hazinenin bütün ölümlüler arasında yalnız Büyük Kral'a layık olduğunu ekliyordu.

6. — Bunları söylüyordu, çünkü savaşı ve serüveni seven bir kimseydi ve çünkü Yunanistan'a satrap olmak istiyordu. Bir zaman sonra bu tasarıları gerçekleşti ve Kserk-

---

263 Yunanlıların Kserkses dedikleri Hşayarşa, 486'da tahta geçmiştir. "*Zayıf, boş, gösterişe düşkün*", diyor Sayce, "*babasına benzemiyordu.*" Saltanatının ilk yılları iyi geçmiştir. Mısır'dan sonra Babil de ayaklanmış, o da bastırılmış, satrapı öldürülmüştür. Yunanistan seferinden döndükten sonra saraya kapanmış, haremden çıkmaz olmuş. Sonradan 466'ya doğru Atinalılara bir daha yenilmiş, Pamphylia'da Eurymedon ırmağının (Antalya'da Köprüçay) denize döküldüğü yerde Miltiades'in oğlu Atinalı Kimon, Pers donanmasını ağır bir yenilgiye uğratmıştır, bunun arkasından Kıbrıs sularında bir daha yenilmiştir. Kserkses, 465'de kendi saray adamlarından ikisi tarafından ve belki de karısı Amestris'in kışkırtmasıyla öldürülmüştür. Persepolis'teki sarayının yıkıntıları çok ünlüdür.

ses'i savaş düşüncesine yatırdı. Ayrıca Kserkses'i inandırmak için rastlantılar da kendisine yararlı olmuştu. Başta Thessalia'dan Aleuadların gönderdikleri görüşmeciler, kralı Yunanistan üzerine yürütmek için didiniyorlardı. (Bu Aleuadlar denilen kimseler, Thessalia krallarıdırlar.) Sonra Susa'ya gelmiş olan Peisistratidlerin yakınları da bu düşünceyi körüklüyor, yeni kanıtlarla besliyorlardı. Bu Peisistratidler, Atinalı Onamakritos'u da beraber getirmişlerdi, bu adam orakl derleyicisi ve yorumcusuydu ve Musaios orakllerinin yayımcısıydı; onunla olan eski çatışmalarını unutmuşlardı, çünkü bir zamanlar bu Onamakritos'u Peisistratos'un oğlu Hipparkhos Atina'dan kovmuştu; Hermioneli Lasis, bunun Musaios orakleri arasında, Lemnos bölgesindeki adaların denizin dibine batacağına dair uydurma bir orakl sokuşturduğunu anlamış ve yakalamıştı[264]. O güne kadar çok saygı gören bir adam olduğu halde, bu düzmecilik yüzünden Hipparkhos tarafından sürülmüştü. Şu anlattığımız dönemde Peisistratidlerin peşinde Susa'ya gelmişti ve bunlar da onu krala iyi birisi olarak tanıtmışlardı. Bu adam ne zaman kralın huzuruna çıksa orakleri anlatırdı; barbarların yenileceklerine dair olanları söylemez, onları atlardı; yalnız büyük zaferler müjdeleyenlerini söylerdi; diyelim alın yazısı bir İranlının Hellespontos üzerine bir köprü atmasını istiyor der, seferin nasıl olacağını uzun uzun anlatırdı. Böylece bir yandan Peisistratidler ve Aleuadlar krala planlarını açıklarken, öbür yandan da bu adam kehanetleriyle kralı kuşatıyordu.

---

264 *Musaios*, kahramanlık çağının masal–şairi. Şiirleri ve orakleri bütün Yunanistan'a yayılmıştı. Peisistratos zamanında Onomakritos, Homeros destanları toplamakla görevlendirilmişti. Musaios orakleri arasına o düzmece orakli karıştırması için belki de Lemnoslulardan para almıştı ki, maksat Atinalıları Lemnos üzerine yürümekten vazgeçirmekti. Atinalıların Lemnoslularla kavgaları, Kitap VI. bölüm 139–140'da anlatılmıştır. – *Hermione* VI. yüzyılda yaşamış bir şairdir.

Kserkses, Yunanistan Seferine Hazırlanıyor

7. — Yunanistan'a karşı savaş açmaya karar veren Kserkses, Dareios'un ölümünü izleyen yıl, önce başkaldıranlar üzerine bir ordu gönderdi. Bütün Mısır'ı, Dareios zamanındakinden çok daha ağır koşullar altında yeniden köle yaptı ve başına Dareios'un oğlu ve kendi kardeşi olan Akhaimenes'i koydu; bu, daha sonra Mısır'ı yönetirken Psammethikos oğlu Libyalı İnaros'un eliyle öldürülmüştür[265].

8. — Mısır yeniden alındıktan sonra, Kserkses Atina'ya karşı açılacak seferin yönetimini ele almadan önce Perslerin ileri gelenlerini çağırttı, bir komisyon kurdu, maksadı niyetlerini açıklamak ve onların görüşlerini almaktı.

a) Meclis toplandı. Kserkses şunları söyledi: "Persler, böyle bir meclisi ilk olarak ben toplamıyorum, ben sadece eski bir geleneğe uymuş oluyorum. Yaşlılarımızdan öğrendiğimize göre, Medler Kyros'un eliyle Astyages'den alınan imparatorluğu bize bıraktıklarından bu yana hiç rahat yüzü görmüş değiliz[266]; bize bir tanrı yol gösteriyor ve onun gösterdiği yolda yürüyoruz, bu yol bizi hep birbirinden büyük başarılara ulaştırıyor. Kyros'un, Kambyses'in ve babam Dareios'un başarmış oldukları işleri, egemenliğimiz altına aldıkları ulusları hepiniz biliyorsunuz, ayrıca hatırlatmanın gereği yok. Ben de krallık tahtını onlardan devraldığım günden beri, bu görevde benden öncekilerden geri kalmamanın ve Pers egemenliğini aynı ölçüde genişletmenin yollarını aramaktan başka bir şey düşünmüyorum ve düşüne taşına kazanılacak yeni bir zafer, alınacak bir toprak buldum, bu toprak şimdi elimizde olan kadar geniş, onun kadar bereketli, hatta daha çeşitli ürünler veren bir topraktır ve ayrıca öcümüzü almış ve onurumuzda açılan yarayı kapatmış olacağız.

---

265 *Psammetikos oğlu İnaros* için bakınız, Kitap III. bölüm 15.

266 *Astyages'den alınan imparatorluk*. Birinci kitaptaki bütün Kyros tarihi. Özellikle bölüm 107–131.

b) Hellespontoslular denizine bir köprü atmayı düşünüyorum. Avrupa'nın içine bir ordu sokmak istiyorum, Atinalıları tepelemek için, evet, Perslere ve babama yaptıklarının cezasını çekecekler. Siz de gördünüz, Dareios bu adamların üzerine yürümek için hazırlanıyordu. Dareios yok artık; öç almak için yanıp tutuşuyordu; onun öcünü almak şimdi bana düşüyor, bütün Perslerin öcünü, Atina'yı alıp yakana kadar durmadan savaşacağım. Önce onlar ve haksız olarak babama ve bana karşı saldırıya geçtiler. Bizim kölelerimizden biri olan Miletoslu Aristagoras ile bir olup Sardes'e saldırdılar; kutsal ormanı ve tapınağı yaktılar; sonra Datis ile Artaphrenes'in yönettikleri sefer sırasında, topraklarına çıktığımız zaman bize yapmadıkları kalmadı. Bunu da biliyorsunuz, değil mi?

c) İşte ben de bunlardan ötürü savaşmak istiyorum. Şimdi bir de böyle bir seferin sağlayacağı kazançları düşünelim: Eğer bu ulusu ve Phrygialı Pelops'un bölgesini dize getirirsek, Perslerin gözleri önünde artık tanrısal gök kubbeden başka sınır kalmayacaktır. Evet, güneş artık sınırları bizimle bir olan başka toprak görmeyecektir; sizin yardımınızla, Avrupa içerisinde yapacağım basit bir gezinti ile bütün toprakları bir tek ülke halinde birleştireceğim. Zira bana dediklerine göre durum şöyle: Bir kez bu dediğim ulusları ortadan kaldırdıktan sonra, artık savaşabilecek bir tek site, ölümlüler arasında bizimle savaşta boy ölçüşebilecek bir tek ulus kalmıyor. Böylece düşmanlarımızın boynuna kölelik boyunduruğunu vurmakla herkesi, hatta düşmanımız olmayanları da aynı boyunduruğa vurmuş olacağız.

d) Şimdi siz de şu diyeceklerimi yaparsanız, beni hoşnut etmiş olursunuz: Her biriniz, hadi dediğim anda seve seve görevlerinizin başına koşacaksınız; kim ki en iyi donatılmış birliklerle karşıma gelir, benden yurdumuzun en değerli armağanlarını alacaktır. – İşte söyledim yapılması gerekli olan şeyi; ama sizin karşınıza yalnız kendi sesine kulak veren bi-

risi olarak çıkmak istemiyorum; konuyu tartışmaya açıyorum, düşüncesini söylemek isteyen söylesin."

9. — Bunları söyledi ve sustu. Mardonios söz aldı. "Efendimiz," dedi, "yüksek düşüncen yalnız gelmiş geçmiş Perslerin değil, gelecek kuşakların da üstüne yükseliyor. Söylevinde en geçerli ve en somut gerçeklere dokundun ve özellikle bu Avrupa İonialılarının kendi hallerine bakmayıp bizimle eğlenmeye kalkmalarına katlanmak istemiyorsun. Evet, çok tuhaf olur, bize hiçbir zararı dokunmamış olan Sakesleri, Hintlileri, Ethiopialıları, Asurları ve sırf egemenliğimizi genişletmek istediğimiz için kölelerimiz haline gelmiş olan daha bin ulusu buyruğumuz altına aldıktan sonra, bizi kendilerine aynıyla karşılık vermek zorunda bırakan Yunanlıları cezasız bırakmak tuhaf olur. Neden korkacağız? Kalabalık orduları mı var? Tükenmez paraları mı var?

a) Savaş yöntemlerini biliyoruz. Kaynakları az, onu da biliyoruz. Aynı ırkın bugün avcumuzda tuttuğumuz çocukları var, İonialılar, Aiolialılar, Dorisliler denilen bu insanlar bizim toprağımızda, bizim kölelerimiz olarak yaşıyorlar. Ben kendim denedim bu adamları, babanın emriyle üzerlerine ordu götürdüm; Makedonia'ya kadar gittim; Atina'ya varmama ramak kaldı; kimse bana karşı savaşmayı göze alamadı[267].

b) Bununla beraber söylemeyi gerekli bulduğum bir şey var; Yunanlılar çok düşüncesizce savaşırlar, hoppa, beceriksiz ve ihtiyatsızdırlar; örnek mi, savaş açtıkları zaman en güzel en düz ovayı seçer, altını üstüne getirirler, kaleden inip orada savaşırlar; sonunda yenen de büyük zararla çıkar; yenilenlere gelince, lafını bile etmiyorum; kökten yok olurlar. Aynı dili konuştukları halde, neden birbirlerine elçi gönderip konuşmazlar, işlerini düzeltmezler de böyle boyuna dövüşür-

---

267 Mardonios 492 seferini söylüyor (Kitap VI. bölüm 43–46). Aslında Trakya'da Bryglerle savaşmıştır ve epeyce de hırpalanmıştır. Belki Brygleri Yunanlı saymadığı için böyle söylemektedir.

ler? Diyelim ne olursa olsun dövüşecekler, o zaman da en uygun yeri seçip orada savaşmaları gerekir. Oysa işte bu Yunanlılar, ben Makedonia'ya kadar yürüdüğüm zaman, onurlu kimselerin katlanamayacakları duruma katlanmışlar, savaşı, sonuna kadar göze alamamışlardır.

c) Öyle ise, ey kral, sen Asya'nın insan denizini peşine takıp güzel donanımlı gemilerinle yürüdüğün zaman, kim seninle savaşı göze alabilir? Yunan'ın cüretinin bu noktaya kadar çıkabileceğine, iznin olursa, inanamam. Diyelim ki düşüncem yanlış çıktı, bir kendini beğenmişin aklına uydular ve bize karşı savaşa girdiler, o zaman da bizim herkesten daha iyi dövüştüğümüzü öğrenmiş olurlar. Ne olursa olsun, bir defa denemeden bu işin peşini bırakmayalım; zahmetsiz hiçbir şey olmaz; insanoğlu hiçbir şeyi çaba harcamadan elde edemez."

10. — Mardonios, Kserkses'in tasarısını pürüzlendiren güçlükleri böylece silip süpürdükten sonra susmuştu. Öbür Perslerden ses çıkmıyordu, ileri sürülen düşünceye karşı çıkmayı kimse göze alamıyordu. Hystaspse oğlu Artabanos, Kserkses'in amcası oluyordu, buna güvenerek söz aldı:

a) "Kral," dedi, "eğer iki karşı düşünce çatışmazsa seçim yapmak ve ikisinden en iyisi hangisiyse ona karar vermek mümkün olmaz; ortaya sürülmüş olan düşünceye katılmak zorunluluğu ortaya çıkar; iki düşünce olmalıdır ki seçim yapılabilsin. Altını alalım, alaşımları olmasa ölçüye vurulamaz, değeri bilinemez; ama iki parça altın mihenk taşına vurulursa hangisinin daha saf olduğu meydana çıkar. Babana, kardeşim olan Dareios'a da söyledimdi, Skythlere karşı sefer açma, bunlar bir yerde kent kurup yerleşmezler dedimdi, ama o Skythleri, bu göçebeleri egemenliği altına almayı kuruyordu, bana inanmadı[268]; sefer açtı ve yiğitlerinden birçoğunu

268 Herodotos, Artabanos'un bu tutumuna Kitap IV. bölüm 83'de kısaca dokunmuştur. Bu bölümde ise Dareios'un kardeşini tam bir Nestor gibi, uzağı gören bir bilge olarak vermektedir. Sözleri bütün olasılıkları kapsayan gerçekçi ve akılcı bir tutumu yansıtmaktadır.

yitirmiş bir ordu ile geri dönmek zorunda kaldı. Oysa sen kralım, Skythlerden çok daha değerli kimselere karşı yürümek istiyorsun; bunların gerek deniz savaşında, gerekse kara savaşında çok becerikli oldukları söyleniyor. Daha beteri de var ki, görevim sana onu da bildirmektir.

b) Orduyu Yunanistan'a karşı yürütebilmek üzere Avrupa'ya geçirmek gerekir, bunun için diyorsun, Hellespontos Denizi üzerine bir köprü kuracağım. Şimdi bir düşünelim: Diyelim ki, karada ya da denizde ya da her ikisinde birden yenildin; çünkü bunlar dayanıklı insanlar ve Attika'ya giden Datis ve Artaphrenes orduları gibi önemli bir orduyu Atinalıların tek başlarına yenmiş olduklarını göz önünde tutarsak, demek ki gerçekten dayanıklı insanlar. Tutalım ki, ikili bir başarı kazanmadılar. Ama eğer denizden saldırır ve kazanırlarsa Hellespontos'a gelir, bizim köprüyü yıkarlar, işte ey kral, o zaman durum zor olur.

c) Bu benim kendi uydurduğum bir varsayım değildir; baban, Skythlere karşı yürürken Trakya Bosphoros'u kıyılarına vardıktan sonra İstros üzerine köprü atmıştı, o zaman az daha başımıza kötü bir felaket geliyordu. Skythler İstros köprüsünü koruyan İonialılara köprüyü yıktırmak, dönüş yolumuzu kesmek için ellerinden geleni yapmışlardı. Ve eğer Miletos tyranı Histiaios da öbür tyranlara uyup olur deseydi, Persler tümüyle kırılacaklardı. Büyük Kral'ın talihinin bir tek adamın oluruna kalmış olmasını düşünmek, böyle bir şeyi işitmek bile insanın tüylerini ürpertir.

d) Şimdi sen, çok darda kalmadıkça böyle bir tehlikeyi göze almamalısın. Bana inan: Şimdilik bu toplantıyı ertele; iyice düşün taşın, düşüncenin sessizliği içinde konunun her yanını araştır, sonra sana da en iyi gelen düşünceyi söyle. Zira en yararlı şey, iyi düşünmektir; bence en büyük kazancımız düşüncelerimize doğru bir yön vermektir; yolumuzu bir engel kesse bile, biz gene doğru düşünmüşüz, ama kader tedbirimizden baskın çıktı deriz; hesap yanlış olur da

şans yardım ederse, bu beklenmedik bir kazançtır; yanlış hesap gene de yanlış olarak kalır.

e) Görmüyor musun ki, tanrı başkalarından büyük olanları kurum taslamaya bırakmaz, yıldırımıyla çarpar? Ama küçüklere bir şey olmaz. Ve görmüyor musun ki, yapıların ve ağaçların en yüksekleri, her zaman yukarının gazabına uğrarlar? Zira tanrı çizgiyi aşanları budamaktan hoşlanır. Ve öyle getirir ki, bakarsın bir avuç insan koskoca bir orduyu bitirir; kıskanç tanrının, içine korku ya da başına bir yıldırım salması yeter[269], o zaman layık olmadığı bir felakete uğrar.

f) Zira tanrı, gururu kendisinden başkasına bırakmaz. Ve bir de şu, acele etmek her işi yanlışa sürükler, büyük zararlar genellikle bundan çıkar; beklemek değerli bir sanattır, kazancı çabuk görülmese bile, zamanla ortaya çıkabilir.

g) İşte sana, ey benim kralım vereceğim öğüt budur. Ve sen, Gobryas oğlu, Yunanlılar için böyle boş lakırdılar söylemekten vazgeç, onlar böyle küçümsenmeye layık değillerdir. Yunanlılara kara çalmaktan kastın, kralın kendisini onlara karşı sefere çıkarmaktır; bu kadar çabalamandan çıkarttığım sonuç bu. Dilerim ki, istediğin olmasın! Zira kara çalmak özellikle kötü bir şeydir! Zira böyle bir durumda kurban bir, suçlu ikidir; kara çalan, arkadan konuştuğu için suçludur; onu dinleyen de doğru mu, yanlış mı diye araştırmadan dinlediği için suçludur; kara çalınan ise, birisi kötülediği, öbürü de onu öyle sandığı için kurban durumuna girer.

h) Sonunda, ne olursa olsun deyip bu adamlara karşı sefere çıkılacaksa pekâlâ! Ama hiç olmazsa kralın kendisi Pers ulusunun ocağından ayrılmasın; biz ikimiz rehin olarak çocuklarımızı ona bırakalım, sen ordunun başına geç; istedik-

---

269 Burada yıldırım sözüne genellikle özel bir anlam verenler vardır. İnsanı iş görmekten alıkoyan uyuşukluk ya da inme gibi bir şey. Biz, en iyisi diyerek, onu gene kendi anlamını belirtecek gibi çevirdik. Bir insanı bir işe girmekten iki şey alıkoyabilir. Ya korku gibi ruhsal bir etken ya da fiziki bir olay. Burada söz konusu olan da budur.

lerini seç al, istediğin kadar güçlü bir ordu ile git ve eğer dediğin gibi kralın şanını yükseltebilirsen, beni de çocuklarımı da öldürsünler; sonuç eğer benim dediğim gibi çıkarsa, senin çocuklarını ve dönebilirsen eğer, seni de öldürsünler. Bu dediğimi kabul etmezsen eğer ve gene de ne olursa olsun deyip Yunanistan'a karşı orduyu kendin götürmek istersen, burada kalacak olanlar, Mardonios'un bir gün Atinalıların oralarda bir yerde, Perslere bunca kötülük ettikten sonra köpekler tarafından paralandığını, kurda kuşa yem olduğunu işiteceklerdir, hatta belki de daha önce, daha yoldayken Lakedaimonluların ellerinde aynı akıbete uğrayacak ve karşılarına kralı sürmek istediğin adamların nasıl insanlar olduklarını öğreneceksin."

11. — Artabanos'un sözleri bunlardır. Kserkses öfkelendi ve şu karşılığı verdi: "Artabanos, sen babamın kardeşisin; böyle olduğun için bu akıl almaz sözlerin karşılığını görmekten kurtuluyorsun. Ama mademki alçak ve korkaksın, seni bir namus lekesi ile cezalandırıyorum, benimle birlikte Yunanistan seferine katılmayacaksın, burada karılarla beraber kalacaksın. Söylediklerimi yapmak için senin olurunu almayı gerekli görmüyorum. Eğer Atinalılara hadlerini bildiremezsem, bana da Akhaimenes, Teispes, Kambyses, Kyros, Teispes, Ariaramnes, Arsames, Hystaspes, Dareios oğlu demesinler. Zaten biliyoruz ki, biz yerimizde kalsak bile onlar rahat durmayacaklar; daha önce de bize sataştılar, Asya'ya girdiler, Sardes'i yaktılar, daha iyi savaşmak ümidiyle gene gelecekledir. Hayır, iki şampiyonun da kapalı alandan dışarıya çıkabilmesi olanağı kalmamıştır; vuracaksın ya da vurulacaksın, kavganın yasası budur – ya bütün bu topraklar Yunanlıların eline geçecek ya da bütün oralardaki topraklar Perslerin olacak; zira hınç, ikisi ortasını tanımaz. Önce onlar bize saldırdılar, öcümüzü alacağız – hem de ben bu suretle öğrenmiş olurum, bakalım bu adamlara karşı yürümekle uğrayacağım önemli zararlar neymiş; bu

adamları bizim atalarımızın kölesi olan Phrygialı Pelops sonuna kadar köleleştirmişti[270], hatta bugün bile ülkeleri, kendilerini yenmiş olan adamın adını taşımakta, kendileri de aynı adı kullanmaktadırlar."

12. — Tartışma daha çok uzamadı; sonra bilge öğütçü gece geldi, Kserkses'in aklı Artabanos'un sözlerine takılmıştı. Bütün gece düşündü taşındı, sonunda Yunanistan'a karşı sefere çıkmanın gerekli olmayacağı kanısına vardı. Gitmemeye karar verdi ve derin bir uykuya daldı. Ve işte bir rüya gördü –Persler anlatıyorlar bunu– Yanında uzun boylu, yakışıklı bir adam duruyordu, bu adam şunları söyledi: "Demek fikrini değiştirdin, hem birliklerin toplanmasını emrettin, hem de şimdi orduyu Yunanistan'a götürmekten vazgeçiyorsun, öyle mi? Ama fikrini değiştirmeye hakkın yok, kimse de sana hak vermeyecek; hayır, gündüz verdiğin karar, uyman gereken karardır." Bunları söyledikten sonra uçtu gibi geldi Kserkses'e.

13. — Ama gün ışığı belirdiği zaman rüyayı artık önemsemiyordu; dün toplamış olduğu Persleri getirtti, şunları söyledi: "Persler, kararım çabucak değişti diye beni bağışlayın; henüz aklımı iyice başıma devşirememiştim, ayrıca dün konuştuğumuz konuda beni kendi yanlarına çekmek isteyenler bir dakika peşimi bırakmak istemiyorlardı. Artabanos'un sözlerini işittiğim zaman gençlik kanı tepeme sıçradı, o yaş-

---

270 *Pelops*, mitolojide Lydia kralı (Phrygia değil) Tantalos'un oğludur. Tantalos, oğlunu keser ve yemek olarak tanrılara sunar. Her şeyi bilen ve gören tanrılar durumu anlarlar. Zeus, Tantalos'u cehenneme atar ve işkenceye koyar. "*Gölün ortasında duruyor, dudakları susuzluktan çatlamış, içmek istedikçe su çekiliyor, bir türlü içemiyor*." – *Odysseia* XI. 582. – Zeus, Pelops'u diriltir. Pelops, Elis'e gelir, Kral Oinomaos'u araba yarışında geçer, kızı Hippodameia'yı alır ve Oinomaos'dan sonra kral olur. Kanlı olaylara boğulmuş olan Atreus ocağının kurucusudur. Peloponez adı onun adından gelmektedir. Pelops, araba yarışında kendisine yardım etmiş olan arabacı Myrtilos'u denize atıp öldürmüş, ocağının lanetlenmesi bundanmış. (A. Erhat, *Mitoloji Sözlüğü*, sayfa 307).

ta bir adama karşı ölçüsüz ve yaralayıcı sözler söyledim. Ama şimdi onun düşüncesinden yanayım ve onu dinleyeceğim. Şimdi biliniz ki, Yunanistan'a karşı sefer açmak düşüncesini bıraktım, siz de gidip rahatınıza bakınız." Bu sözleri işiten Persler sevinç içinde yerlere kapandılar.

14. — Gene gece oldu, Kserkses uykusunda aynı rüyayı gördü, gene o adam geldi: "Dareios'un oğlu," dedi, "demek Perslerin karşısına savaş tasarılarından vazgeçme kararı ile çıkıyorsun ve benim sözlerime kulak asmıyorsun, sanki bu sözleri söyleyen boş bir adammış gibi! Ama şunu iyi bil, eğer hiç ara vermeden bu sefer için hazırlanmazsan başına gelecek olan şudur: Nasıl kısa zamanda büyüdün ve yükseldinse, gene öyle çabucak alçalacaksın."

15. — Kserkses korktu, yatağından sıçradı ve hemen birisini gönderip Artabanos'u çağırttı, gelince: "Artabanos," dedi Kserkses, "o zaman aklım başımda değildi, senin kurtarıcı öğütlerine budalaca sözlerle karşılık verdim; sonra aklım başıma geldi, dediğini yapmak gerektiğini anladım. Ama tutmak istediğim bu öğüdü gel gör ki tutamayacağım. Fikrimi değiştirip senin görüşüne katıldıktan sonra rüyama birisi girdi, gözlerimin önünde oynayıp duruyordu, ama yeni kararımı kutlamak için değil. Korkunç şeylerle gözümü korkutuyor. Eğer bunu gönderen bir tanrı ise, demek ki ordularımızı Yunanistan'a karşı sefere çıkartmamızı istiyor, o halde bu buyruğu getiren bana olduğu gibi kanatlarını sana da dokunduracaktır. Ve bunu deneyebileceğimizi düşündüm, istersen benim üstümdekileri giy, tahtımda otur, sonra da yat, benim yatağımda uyu."

16. — Kserkses, Artabanos'a bunları söyledi. Artabanos önce çekindi, zira kral tahtına oturmaya kendini o kadar layık görmüyordu; sonunda olmaz diyemedi, Kserkses'in buyruğuna baş eğdi, ama önce şunları söyledi:

a) "Ey kral, doğru düşünmekle doğru söze kulak vermek arasında bence bir ayrılık yoktur. Sende ise bunların

ikisi de var; çevreni alanlar senin fikrini çeldiler. İnsanlara en çok yararı dokunan şey denizdir; ama halkın inanışına göre, rüzgâr kalkar, denize saldırır, çünkü kendisini onun yaradılıştan gelen iyiliğine bırakmaya katlanamaz. Bana gelince, senden o katı sözleri işittiğim zaman, eğer çok üzülmüşsem bunun nedeni şu ki, Perslerin önüne serilen iki düşünceden birisi gururu körüklüyor, öbürü ise insan yüreğini aşırı ve doymaz isteklerle beslemenin kötü bir şey olduğunu belirterek gururu yatıştırmak istiyordu. İşte bu iki karşıt düşünceden diyordum, sen Persler için ve kendin için tehlikeli olanı seçiyordun.

b) Oysa şimdi tam iyi olan yolu seçmişken, Yunanistan'a karşı silahlanma düşüncesinden vazgeçmişken, bana bir rüya gördüğünü, bunun bir tanrı yanıtı olabileceğini ve sana savaş hazırlığını bırakmayı yasak ettiğini söylüyorsun. Ama bunda oğlum, tanrı parmağı görmenin yeri yoktur; zira insanların gördükleri rüyaların nasıl şeyler olduklarını sana açıklayacağım, çünkü ben senden epeyce yaşlıyım; rüyalarımıza giren görüntüler, genellikle, gündüz kafamızı yormuş olan konularla ilgilidir; bizim aklımızda ise son iki gündür bu seferden başka bir şey yoktu.

c) Yok eğer bu rüya benim anlamadığım gibi değil de tanrısal bir şeylerle ilgili ise, pekâlâ, zaten sen kendin söyledin, sana göründüğü gibi bana da görünsün bakalım, savaşçı sözlerini bana da söylesin. Ama bunun için senin üstündekileri giyinmem gerekli değildir, görünecekse benimkilerle de görünür, bunun gibi ha senin yatağında yatmışım, ha kendiminkinde, o da fark etmez – yeter ki bana da görünmek niyetinde olsun, çünkü sana uykuda görünen bu görüntü, kim olursa olsun, beni gördüğü zaman sırf üzerimde senin giyimlerin var diye beni sen zannetmez. Belki de beni buna layık bulmayacak, hiç görünmeyecektir, o zaman üstümde gene ha senin üstündekiler olmuş, ha benim üstümdekiler, o gene sana görünecektir. Eğer gene de yalnız sana görünürse, o za-

man ben de bunu tanrısal bir işaret sayarım. – Neyse, mademki sen böyle karar verdin ve mademki seni düşüncenden caydıramam, dediğin olsun, senin yatağında yatarım. Kendi hesabıma rolümü bilerek oynuyorum; haydi bakalım sana göründüğü gibi bana da görünsün. O zamana kadar şimdi nasıl düşünüyorsam gene öyle düşüneceğim."

17. — Bu küçük söylevden sonra Artabanos, Kserkses'in kafasındaki boş düşünceleri dağıtacağını düşünerek, ne emretti ise onu yaptı. Kserkses'in üstündekileri giydi, tahta oturdu, sonra yatıp uyudu, rüyasında Kserkses'e görünen aynı görüntüyü gördü; Artabanos'un başucunda durmuş, şunları söylüyordu: "Sendin değil mi, Kserkses'i Yunanistan'a sefer açmak düşüncesinden caydıran? Bundan çok ürküyorsun galiba; kaderin önüne geçmeye kalkıştığın için er geç cezanı bulacaksın. Kserkses'e gelince, beni dinlemezse uğrayacağı cezanın ne olduğunu kendisine söyledim bile."

18. — Artabanos'un görüntünün ağzından çıktığını sandığı sözler böyleydi; sonra sanki kızgın demirle gözleri dağlanıyor gibi oldu. Bir çığlık koparak yataktan fırladı, Kserkses'in yanına oturdu, bir tek ayrıntıyı atlamadan, rüyasında olup biteni bir bir anlattı ve ona şöyle dedi: "Şüphesiz ey kral, ben nice büyük ve güçlü girişimlerin sayıca daha az düşmanlar eliyle boşa çıkarıldığını görmüş bir adam olarak, senin gençlik ateşini biraz yatıştırmak istemiştim; yatışmaz istekler beslemenin kötülüğünü bilirim; Kyros'un Massagetlere karşı açmış olduğu savaşı ve bu savaşın sonunu hatırlıyorum; Kambyses'in Ethiopia seferini de hatırlıyorum, ayrıca Dareios'un Skyth seferine kendim de katıldım. Bunları göz önünde tutarak senin de barış içinde yaşarsan eğer, herkesin imreneceği bir ömür süreceğini düşünmüştüm. Ama öyle anlaşılıyor ki, yukarıdan bir çağrı var, tanrı öfkeli ve Yunanlıların başına bir bela gelsin istiyor, onun için ben fikrimi değiştiriyorum. Sen de tanrı buyruğunu Perslere bildir ve onlara hazırlık için vermiş olduğun ilk yönergeye uymalarını

buyur; öyle davran ki, tanrılar hoşnut kalsınlar ve başına bir kötülük gelmesin." Bu konuşma bittikten sonra, görüntüden aldıkları güçle sabahı beklediler; Kserkses Perslere olanları anlattı ve eskiden sefere karşı çıkmış tek kişi olan Artabanos da şimdi ona katıldı[271].

19. — Kserkses savaş hazırlıklarına başlamıştı, uykusunda üçüncü bir rüya daha gördü; Maglar bunu savaşın bütün dünyayı kaplayacağı ve bütün insanların ona köle olacağı yolunda yorumladılar. Rüya şöyleydi: Kserkses'in başında taze zeytin dalından bir taç vardı, daldan çıkan çiçekler bütün dünyayı kaplıyordu; sonra başındaki taç giderek yok oluyordu. Maglar bu yorumu yaptıktan sonra, Kserkses'in yanında toplantı halinde bulunan Perslerin her biri çabucak kendi eyaletine koştu, kralın söz verdiği armağanlar ağızlarını sulandırıyordu, bu armağanları hak edebilmek için, canla başla uğraşmaya başladılar.

Hazırlıklar, Athos Dağı, Orduda Sayım

20. — Mısır'ın baş eğmesini izleyen dört yılı orduyu hazırlamak, ordu için gerekli servisleri kurmakla geçirdi. Korkunç kuvvetler başında sefere çıktığı zaman beşinci yıl doluyordu. Bizim bildiğimiz seferler içerisinde en önemlisi budur; Dareios'un Skyth seferi bunun yanında hiç kalır, Skythlerin Kimmerleri kovalayarak Media üzerine atılmaları ve bütün Yukarı Asya'yı ele geçirmeleri ve oralarda yerleşmeleri ile sonuçlanan sefer de öyle –Dareios, Skyth seferi ile bunun öcünü almak istiyordu–, hatta bize dediklerine

---

271 VII. kitabın ilk bölümlerini kapsayan dramatik sahneleri Yunan coşkusunun yaratıcı gücüne yormamalıdır. Hauvette böyle söylüyor. Herodotos, İran halk anlatıları üzerinde çalışmış, "*Doğu anlatılarını kendi halkının beğenisine göre uygulamıştır.*" Bu anlatı da tarihsel verilerin çeşitlemeleridir; Mardonios, gözü kapalı, atılgan bir politikanın; Artabanos, telaşsız ve bilge bir tutumun temsilcileri olarak işlenmişlerdir.

göre, ne Atreusoğullarının İlion'a karşı açtıkları sefer, ne de Mysialıların ve Teukrialıların, Troya olaylarından önce Bosphoros'u geçip Avrupa'ya atıldıkları ve bütün Thrakları egemenlikleri altına aldıktan sonra İonia Denizi'ne doğru indikleri ve güneyde Peneios ırmağına kadar ulaştıkları sefer onunla ölçüştürülebilir.

21. — Bütün bu yayılmaların tümü ve geçmişin bütün seferleri bir araya getirilse, bu bir tek seferin yanında lafı edilmez. Gerçekten Kserkses'in Avrupa'ya sürmediği Asyalı ulus mu kalmıştır? Askerlerine içirmek için, büyük ırmaklar dışında, hangi ırmağın suyu yetebilir? Uyruğu altındaki ulusların kimi gemi donatıyor, kimi kara ordusu hazırlıyordu, kimileri atlı birliklerin yiyeceği ile uğraşıyordu, başkaları savaşçılardan başka atlar için taşıt gemileri donatmakla da yükümlüydüler, daha başkaları gemi-köprülerin yapımı için özel uzun gemiler, kimileri de yiyecek ve gemi hazırlıyordu.

22. — Birinci sefer, Athos Dağı dolanılırken baştankara gittiği için, önce bu dağda hazırlık çalışmalarına başlamıştı ve üç yıldan beri sürüyordu; Khersonesos'daki Elaius'da demir üzerinde gemiler bulunduruluyordu, bu bağlantı limanında her ulustan birçok insan toplanmıştı, gemiler bunları ekipler halinde getiriyor, nöbetleşe ve kamçı altında kazı işlerinde çalıştırılıyorlardı; aynı işe Athos Dağı çevresinde oturanlar da katılıyordu. İşin başında iki Pers, Megabazos oğlu Bubares ile Artaios oğlu Artakhaies vardı. Athos, büyük ve ünlü bir dağdır, denize ulaşır, üzerinde insanlar yaşar. Anakaraya bağlandığı yönde aşağı yukarı on iki stad genişliğinde bir kıstak bulunur, böylece bir yarımada olur; burada dağ alçalır, ova olur, üzerinde pek yüksek olmayan tepecikler vardır. Bu ova, kıyılarında Akhantos'un bulunduğu deniz ve Torona'nın karşısına düşen kıyılar arasındadır. Athos'un bağladığı kıstak üzerinde bir Yunan kenti olan Sane bulunur; Sane'nin berisinde, Athos'un bulunduğu yanda Perslerin anakaradan ayırıp birer adalı kent haline getirmek için

uğraştıkları başka kentler vardır: Bunlar, Dion, Olophyksos, Akrothoon, Thyssos ve Kleonai kentleridir. Athos Dağı'ndaki siteler bunlardır.

23. — Kazı şöyle yapılıyordu: Barbarlar kıstağı uluslar arasında bölüştürmüşlerdi; Sane kentine doğru dümdüz bir çizgi çekilmişti; hendek belli bir derinliğe indiği zaman, ekiplerden bir bölümü aşağıda toprak kazarken, öbürleri biriken toprağı iskeleden iskeleye aktararak yukarıya çıkarıyorlardı; yukarıdakiler de toprağı alıp kazılan yerin uzağına serpiyorlardı. Fenikelilerden başkaları bu işi bir daha yapmak zorunda kalıyorlardı: Kazdıkları yerin iki yanı durmadan çöküyordu, kaçınılmaz bir şeydi, çünkü hendeğin üstü ile altını aynı genişlikte tutuyorlardı. Oysa Fenikeliler ki, bu gibi işlerde üstlerine yoktur, zekâlarını göstermişlerdi. Kura çekilip de kendilerine rastlayan yer belli olunca, hendeğin üst yanını alttaki kanalın genişliğinden iki kat daha geniş tutmuşlardı; iş ilerledikçe yavaş yavaş daraltıyorlardı; dibe vardıkları zaman onların açmış oldukları kanal, öbürlerininki ile tıpatıp aynı genişlikteydi. Kurdukları kampın yakınında bir ova vardı, orada bir çeşit pazar yeri kurulmuştu; Asya'dan bol un geliyordu.

24. — Düşünüyorum da Kserkses bu işi herhalde gösteriş olsun diye yapıyordu diyorum kendi kendime; gücünü göstermek ve anıtlar bırakmak hevesine düşmüş olmalıydı; zira bu eziyete katlanmadan da gemiler kıstağın üzerinden çekilebilirdi; oysa iki denizin arasına yan yana iki trirem geçebilecek genişlikte bir kanal açılmasını emretmiştir. Üstelik Strymon üzerine atılacak köprünün çatısını da bu dağı kazananlar koyacaklardı.

25. — Bu işlerden başka, köprülerin yapımı için papirüs, keten ve kenevir liflerinden halatlar hazırlanıyordu; ayrıca Yunanistan'a geçirilecek ordunun askerleri ve hayvanları aç kalmasınlar diye yiyecek depoları yapmak görevi de Fenikelilerle Mısırlılara verilmişti. Bu mağazaların kurulacakları

yerler uzun incelemelerden sonra seçilmişti ve Asya'nın dört bucağından gemiler, dubalar dolusu yiyecek taşıyorlardı. Her ulus için mağazalar ayrılmıştı, bunları doldurmakla yükümlüydüler. Yiyeceklerin en büyük bölümü Trakya'da Beyaz Yalı denilen yerde toplanmıştı; öbürleri Perinthosluların Tyrodiza kentine, bir bölümü Doriskos'a, bir bölümü Strymon üzerindeki Eion'a, bir bölümü Makedonia'daki depolara gönderilmişti.

26. — İstihkâm ve levazım servisleri bu işlerle uğraşıyorlardı, Kserkses toplanan kara ordusu ile birlikte Sardes üzerine yürümeye başlamıştı. Ordu, Kappadokia'daki Kritalla'dan yola çıkmıştı; Kserkses'in komutasında anakarayı geçecek olan bütün birlikler için toplanma yeri olarak burası seçilmişti. Satraplardan, en iyi donatılmış birlikleri getirip kraldan, söz vermiş olduğu armağanları alan hangisiydi? Bunu söyleyemeyeceğim, hatta bunu meydana çıkarmak için bir geçit töreni yapılmış olup olmadığını da bilmiyorum. Halys ırmağını geçip Phrygia'ya ve ülke içinde yürünerek Kelaina'iye varıldı, Maiandros'un kaynakları buradadır, Maiandros'a eşit bir ırmak olan Kataraktes de burada, hatta Kelainai agorasında kaynar ve Maiandros'a karışır. Marsyas Silenos'un derisinden yapılmış olan tulum da gene bu kentte asılıdır; Phrygialıların anlattıklarına göre Apollon diri diri derisini yüzmüş, duvara asmıştır[272].

27. — Bu sitede bir Lydialı oturuyordu, Atys oğlu Pythios; bu adam orduyu ve kralı büyük bir cömertlikle ağırladı; hatta para yardımı yaparak sefer giderlerine de katılmak istedi. Bu cömertlik karşısında Kserkses, yanındakilere sordu, kim oluyordu bu Pythios ve varlığı neydi ki, böyle bir öneride bulunabiliyordu. "Kral," dediler, "bildi-

---

272 *Marsyas flütü, Pan flütü.* Apollon'un lir, Marsyas'ın pan flütü ile katıldıkları yarışmadan yenik çıkan Apollon'un, kızıp Marsyas'ı öldürmesi ve derisini Çine Çayı'nın kaynağına gerdirmesi. Bakınız: Halikarnas Balıkçısı, *Anadolu Efsaneleri* ve Azra Erhat, *Mitoloji Sözlüğü.*

ğin altın çınarı ve altın asma dalını[273] baban Dareios'a armağan eden adam budur; bugün de bildiğimiz en zengin insan, senden sonra odur."

28. — Kserkses'in ağzı açık kaldı. O zaman onunla kendisi konuştu, serveti ne kadar diye sordu. "Kral," dedi Lydialı, "senden saklayacak değilim, ne kadar olduğunu ben de bilmiyorum deyip susmayacağım da; ne kadar olduğunu çok iyi biliyorum, sana da ayrıntılarıyla açıklayacağım. Çünkü senin Hellen kıyılarına doğru inmekte olduğunu haber alınca, savaş giderlerine katılmak istediğimden, varımı yoğumu hesap ettim, hesapların verdiği sonuca göre, iki milyon gümüş ve dört milyon Dareios stateri tamamlamak yedi bin altın eksik. Bunları senin emrine veriyorum; benim daha geride kölelerim ve mülklerim var, beni bol bol geçindirir."

29. — Böyle konuştu, bu sözlerden hoşlanan Kserkses şöyle cevap verdi: "Lydialı ev sahibi, İran'dan çıktığımdan beri beni ve ordumu böyle karşılayan ve savaş bütçeme yardım için hazinesini kendiliğinden önüme seren bir kimseye rastlamadım; bunu bir sen yaptın. Askerlerimi prensler gibi ağırladın, bana büyük bir para yardımı yapmak istedin. Buna karşılık ben de sana şu şerefi veriyorum: Bundan sonra benim resmi konuğumsun, dört milyon staterine gelince, yedi bin darik de ben sana kendi cebimden veriyorum, yuvarlak hesap olsun ve biz de sana bu kadarcık bir iyilikte bulunmuş olalım. Elindekilerin hepsi senin olsun ve her zaman böyle eli açık bir adam olarak kal; ne şimdi, ne de gelecekte böyle davrandığına pişman olmayacaksın."

30. — Ve dediğini yaptı, sonra yola koyuldu. Phrygia kenti Anaua'nın ve tuz çıkarılan bir gölün yanından geçti, büyük bir Phrygia kenti olan Kolossai'ye geldi; Lykos ırma-

---

273 Altın asma dalı ve altın çınar ağacı Susa kalesinde duruyordu. Çınar o kadar küçüktü ki, "*gölgesi ağustosböceğine bile yetmezdi.*" (Pessonneaux)

ğının bir yarıktan akıp kaybolduğu yer burasıdır; aşağı yukarı beş stad ötede gene yeryüzüne çıkar ve Maiandros'a karışır. Kolossai'den çıkan ordu Phrygia ve Lydia'yı ayıran sınıra, Kydrara'ya geldi, burada toprağa çakılı bir dikmetaş vardı, Kroisos tarafından diktirilmiştir ve üzerindeki yazıt sınırı göstermektedir.

31. — Phrygia'dan Lydia'ya geçildi. Yol ikiye ayrıldı, sol yan Karia'ya, sağ yandan Sardes'e doğru; bu yol tutulursa Maiandros'u aşmak gerekir ve oradan hünerli ustaların has buğday ve ılgın ağaç çiçeklerinden bal çıkardıkları Kallatebos kentine varılır. Kserkses bu yolu tuttu; bu yolda bir çınar ağacı gördü, o kadar güzeldi ki dallarına bir altın taç astı ve korumak üzere yanına Ölümsüzlerinden birini bıraktı[274]. Ve ertesi gün Lydia başkentine girdi.

32. — Sardes'e varınca Yunanistan'a haberciler göndererek toprak ve su istedi, sitelere Büyük Kral'ı karşılamak üzere şölenler hazırlanması için haber yolladı. Atina'ya ve Lakedaimon'a toprak istemek için kimse göndermemişti[275], bunların dışında her yere gönderdi. Yeniden toprak ve su istemesinin nedeni şuydu: Eskiden Dareios'un emrine baş eğmemiş olanların şimdi korkup dize geleceklerini sanıyordu ve adamlarını, bu öngörünün doğru çıkıp çıkmayacağını anlamak için gönderiyordu.

33. — Sonra Abydos'a gitmek üzere hazırlıklara başladı, bu arada Hellespontos'ta Asya ile Avrupa'yı birleştirecek köprü için boyunduruk kuruluyordu. Hellespontos Khersonesos'unda Sestos ve Madytos illeri arasında, kıyı Abydos'un karşısında denize doğru inen sarp kayalıktır. Sonradan, ama çok sonradan değil, Ariphron oğlu Ksanthip-

---

274 *Ölümsüzler.* Pers krallarının seçme askerlerden kurulu koruma birliği. Sayıları hep aynı tutulduğu için, Ölümsüzler denilmiştir (Kitap VII. bölüm 83).

275 Toprak ve su istemek için Atina ve Sparta'ya adam göndermemesinin nedeni için bakınız: Kitap VII. bölüm 133.

pos'un komutası altındaki Atinalıların Sestos valisi İranlı Artayktes'i diri diri direğe çakmış oldukları yer burasıdır; bu adam sık sık Elaius'daki Protesilaos tapınağına kadın götürür, günah işlerdi[276].

34. — Abydos'dan başlayarak, kıyının bu noktasına doğru köprü kurmakla görevli olan işçiler iki köprü yapıyorlardı; birisi için Fenikeliler beyaz keten kenevir lifi, öbürü için Mısırlılar papirüs lifi kullanıyorlardı. Abydos'dan karşı kıyı yedi staddır. O büyük fırtına çıktığı zaman iki kıyı yeni birleşmişti ki, bütün halatlar koptu, sonuna gelmiş olan iş mahvoldu.

35. — Bunu duyan Kserkses fena öfkelendi; Hellespontos'a üç yüz sopa çekilmesini ve bir çift bukağı takılmasını emretti. Hatta bunu bile işittim: Cellatlar göndermiş, "Hellespontos'u kızgın demirle dağlayın" demiş. Denizi döverlerken çılgın olduğu kadar bayağı küfürler de savuracaklardı: "Deniz, deniz, sana bu cezayı efendin çektiriyor, çünkü ondan hiçbir kötülük görmediğin halde, sen ona kötülük ettin. İstesen de istemesen de Büyük Kral seni geçecek. Hiç kimsenin sana kurban kesmemesi haklı, çünkü sen suları pis ve acı bir dereden başka bir şey değilsin."[277] Denize uyguladığı cezalar bunlardı; köprü yapımı ile görevli olanlara gelince, onların da kafalarını kestirdi.

36. — Büyük işler yapan adamlar nankör işlerinin kurbanı oldular, yeni mühendisler geçti işin başına. Bakınız nasıl attılar köprüleri: Elli kürekli gemilerden ve triremlerden üç yüz altmış tanesini yan yana bağlayıp köprü taşımalığı olarak koydular, bu Euxeinos'dan yana olandı, öbür yan içinde taşımalık olarak üç yüz on dört gemi kullandılar; gemilerin eksenleri Pontos ile açı yaptığı için Hellespontos'un

276 Artayktes için bakınız: Kitap IX. bölüm 116-120.

277 Kserkses'in Çanakkale Boğazı'na dayak attırması, zincire vurması, dere diye sövmesi, kafasının bozukluğunu göstermek için ileri sürülen kanıtlar arasındadır.

akıntısına paralel düşüyorlardı ve böylece akıntı, halatlara binen yükü artırmış olmuyordu; birbirine bağlı olan gemileri ayrıca çok büyük demirler atarak pekiştirdiler, köprülerden biri için Pontos tarafına, o yönden gelip Hellespontos'da esecek rüzgârlara karşı; öbürü için de Ege Denizi'nden ve batı kıyılarından yana, Zephyros ve Notos'a karşı[278] Pontos'a işleyen küçük gemilerin geçebilmeleri için üç yerde aralık bıraktılar. Bu bittikten sonra, karadan başlayarak halatları çekmeye giriştiler, bu iş için ağaç bocurgatlar kullanıyorlardı; bu sefer keten kenevir lifleriyle papirüsü ayrı ayrı kullanmıyorlardı, her iki köprü için de dörder papirüs ve ikişer keten kenevir lifinden yapılma halat gerdiler. Bu iki cins halat, kalınlık ve güzellik bakımından eşittiler, ama keten kenevir liflerinden olanlar daha sağlamdılar; bir dirseği bir talant çekiyordu. Köprünün çatısı böylece çatıldıktan sonra, köprünün enine uygun büyük kalaslar kesildi; bunlar da peş peşe dizildikten sonra üstten bağladılar; daha sonra bunların üzerine güzelce bir tahta taban döşediler; üzerine bir kat toprak çektiler, düzelttiler, en son iki yanına korkuluklar koydular, yük hayvanları ve atlar denizden ürkmesinler diye.

37. — Köprüler bitmişti, Athos Dağı'ndaki işlerin de, hem kanalın, hem de deniz yükseldiği zaman ağızları tıkamasın diye giriş ve çıkışta yapılan yüksek dalgakıranların bittiği haberi gelince, kışı Sardes'de geçirmiş olan ordu, ilkbaharda bütün eksiklikleri tamamlanmış olarak Abydos'a doğru yola çıktı. Güneş gökyüzünde her zamanki yerindeyken tutulduğu zaman ordu yola çıkmış bulunuyordu, güneş görünmez olmuştu, hava dünyanın en güzel havasıydı, hiç bulut yoktu ve gün ortasında gece olmuştu. Bu görülmemiş

---

278 Bu bölüm bilginleri epeyce uğraştırmış olan karanlık bir bölümdür. Verdiğimiz metin, uzun çabalardan sonra, doğruya en yakın olarak saptanmış olanıdır. Herodotos'un, köprülerin demir atarak pekiştirilmesi, demirlerin hangi rüzgâra karşı hangi yöne atıldığı konusunda verdiği ayrıntılı bilgiler, sonradan çözülmesi güç birer bilmece olmuştur.

olay karşısında Kserkses tasalandı ve Maglardan olayın neye yorulabileceğini sordu. Onlar şöyle açıkladılar: Tanrı, Yunanlılara kentlerinin kararacağını haber veriyordu, "Çünkü" dediler, "nasıl geleceği bize Ay haber verirse, Yunanlılara da Güneş haber verir." Bu yorumdan pek hoşlanan Kserkses yeniden yola düştü.

38. — Ordu yeniden yola koyulduğu zaman bu tanrısal olaydan pek korkmuş olan Lydialı Pythios, krala karşı göstermiş olduğu cömertliğe güvenerek Kserkses'e geldi ve şunları söyledi: "Efendimiz, senden bir dilekte bulunmama izin ver, senin için yerine getirilmesi çok ufak, ama benim gözümde çok büyük dilek." Kendisinden bambaşka bir dilekte bulunulmasını bekleyen Kserkses, dileği ne ise söylemesini, yapacağını bildirdi. Bu güzel sözlerle cesareti artan Lydialı: "Efendimiz," dedi, "beş çocuğum var, hepsi de senin yanında Yunanistan seferine çıkıyorlar. Ey kral, yaşlı olduğumu görüyorsun, bana acı; oğullarından birini, büyüğünü azat et, beni ve servetimi korusun; öbür dördünü al git ve bütün tasarıların dilerim yerine gelsin, geriye öyle dön!"

39. — Yüreği tiksinti ile dolan Kserkses şu sözlerle cevap verdi: "Alçak! Yunanistan seferine ben kendim giderken, oğullarımı, kardeşlerimi, yakınlarımı ve dostlarımı götürürken, sen nasıl oluyor da oğullarından birisi için böyle bir şey düşünebiliyorsun, sen ki benim kölemsin! Sen ki bütün ailenle, hatta karını da alıp peşimden gelmeliydin! Şimdi şunu bil, insan için kulak yüreğin kapısıdır; eğer yürek erdemli sözler duyarsa, baştan aşağı sevinç duyar; ama eğer bunların tersini duyarsa öfkeyle kabarır. Sen bana konukseverlik gösterdin, davranışını yalancı çıkarmayan sunular verdin, ama cömertlikte Büyük Kral'ı geçemezsin, bununla övünemeyeceksin. Sen ki bugün kendini yakışık almaz düşüncelere kaptırdın, layık olduğun cezayı görmeyeceksin. Bana karşı göstermiş olduğun konukseverlik seni ve dört oğlunu kurtarıyor; ama o beşincisi, senin en çok sevdiğin, seni onunla ce-

zalandıracağım." Bu cevabı verdikten sonra, bu çeşit işleri yapanlara emretti, Pythios'un büyük oğlunu bulacaklar, ikiye bölecekler, ölünün yarısını ordunun geçtiği yolun bir yanına, öbür yarısını öbür yanına koyacaklardı.

40. — Emir yerine getirildi ve ordu bu iki insan parçasının arasından geçti[279]. En başta taşıma kolları ve yük hayvanları gidiyordu; sonra her ırktan ayrım yapılmadan toplanmış karmakarışık savaşçılar. Birliklerin yarısı bunlardan oluşuyordu. Sonra bir aralık. Bunlarla Büyük Kral'ın arasına bir saygı aralığı bırakılıyordu. Başta kralın Persler arasından seçilmiş bin atlıdan kurulu özel birliği; sonra bin mızraklı, bunlar da bütün birliklerden seçilerek ayrılmış, mızraklarının ucu yere bakıyor; sonra göz alıcı koşumlar vurulmuş on kutsal at, bunlara Nesaion diyorlar. Bu Nesaion adı, Media'nın geniş bir ovasından geliyor, bu güzel hayvanların yetiştiği Nesaion Ovası. Bu on attan sonra, Zeus'ün sekiz beyaz savaş atı koşulu kutsal arabası; atların arkasında yaya bir sürücü, elinde dizginler; çünkü bu tahta hiçbir ölümlü oturamaz. Bu arabanın arkasında Kserkses'in kendisi, koşum atları Nesaion cinsinden[280]. Sürücü, arabanın yanında yürüyor, bir Pers, Otanes oğlu Patiramphes.

41. — Kserkses, Sardes'den beri böyle yolculuk yapıyordu, arada canı isterse kendi arabalarını bırakıyor, kapalı bir arabaya biniyordu. Arkasından en soylu ve en yiğit olanlardan seçilmiş bin mızraklı, bunlar mızraklarını her zamanki gibi tutuyorlar. Bunları, hepsi içinden seçilmiş bin başka atlı izliyordu ve bu atlılardan sonra Pers birlikleri arasından derlenmiş on bin kişilik seçkin bir birlik; bunlar yaya; içlerinden bin tanesinin mızrak saplarının ucu sivri demir değil altın bir nar; bunlar öbür dokuz bin kişinin çevresini almışlardı, bu

---

279 Dareios aynı şeyi Skyth seferine çıkarken Oiobazos'a yapmıştır. (Kitap IV. bölüm 84)

280 Pers kralları arabada savaşırlardı.

dokuz bin kişi onların ortasında yürüyordu, mızrak saplarının ucunda gümüş narlar bulunuyordu. Mızraklarını uçları yere dönük olarak taşıyanlarda da gene altın narlar vardı ve Kserkses'in hemen arkasında yürüyenlerinki altın elmaydı. Bu on bin kişiden sonra on bin Pers atlısı geliyordu. Bu atlılardan sonra iki stad bir aralık ve ordunun geri kalan bölümü, karmakarışık birlikler.

42. — Ordu, Lydia'dan Kaikos ırmağına ve Mysia'ya yönelmişti; Kaikos'u geçtikten sonra Kane Dağı'nı sola alarak Atarneos içinden Karene kentine doğru yürüdü. Bu kentten sonra Atramytteion kentini ve Pelasg sitesi Antandros'u geçerek Thebe Ovası'na indi. İda Dağı'nı soluna alarak İlion toprağını geçti[281]. Ve orada gece İda eteklerinde konaklamışlarken bora patladı, zikzak gezinen yıldırımlar düştü ve oldukça önemli sayıda kurban verdirdi.

43. — Ordu Skamandros ırmağına varmıştı; Sardes'den yola çıktıklarından beri ilk olarak su sıkıntısı çekildi, askere ve hayvana yetecek kadar su bulunamadı. Bu ırmağa ulaştıkları zaman Kserkses, Priamos Pergamon'unun bulunduğu tepeye çıktı, çevreyi seyretmek istiyordu. Seyretti, orada geçen ünlü olayları dinledi ve İlion Athene'si için doğurmamış bin inek kurban etti, bu arada Maglar bu kahramanlar toprağına sular serpiyorlardı. Bu törenler bittikten sonra bir gece ürküntüsü kampı allak bullak etti. Gün ışıyınca, Rhoiteion, Ophryneion, Dardanos kentleri (bu sonuncusu Abydos toprakları sınırındaydı) sola ve Troyalılar soyundan olan Gergithleri sağa alarak yola çıkıldı.

44. — Abydos'a vardılar, burada Kserkses bütün orduyu gözden geçirmek istedi. Daha önce burada yüksek bir yere, kral için bu maksatla beyaz mermerden bir tribün kurulmuştu, bunu kralın isteği üzerine Abydos mermercileri yapmış-

281 İda Dağı'nı solda bırakmak sözü coğrafyaya uymuyor, İlion'a (Troya'ya) dağı sağa alarak geçilebilir.

lardı. Oraya geçti ve kıyıda toplanmış olan kara ordusunu ve donanmayı seyretti, sonra bir deniz savaşı gösterisi yapılmasını istedi. Bir deniz savaşı taklidi yapıldı ve Sidonlu Fenikeliler kazandılar. Kral manevraları pek beğenmişti.

Kserkses – Artabanos Konuşması

45. — Bütün Hellespontos gemi doluydu, bütün Abydos kıyıları ve toprakları insanla kararmıştı, bunları gördü ve kendini kutladı; sonra ağlamaya başladı.

46. — Artabanos, amcası, farkına vardı; başta Kserkses'i Yunanistan'a karşı yürümek düşüncesinden caydırmak için fikrini açıkça ortaya koymuş olan adam baktı ki, Kserkses gözyaşları döküyor, neden olduğunu sordu gizlice: "Ey kral," dedi, "az önce sevinçliydin, şimdi ağlıyorsun, bu iki davranışın birbirinden ne kadar başka." – "Şunun için ki," diye cevap verdi Kserkses, "insan ömrünün kısalığı geldi aklıma, yüreğim kabardı, gözlerimizin önündeki şu insanlardan, şu kalabalık içerisinden, yüz sene içinde bir teki bile kalmayacak!" Artabanos söz aldı: "Bir ömür boyu, acımaya daha çok layık olan nice olaylar görürüz; zira bu kısa ömür içinde bunlardan ya da başkalarından bir tek kişi yoktur ki, ara sıra değil sık sık, yaşamaktansa ölmek daha iyi diye düşünmesin, zira hiçbir mutluluk sürekli değildir. Üzerine çöken felaketler, ağzının tadını kaçıran hastalıklar, bu kısacık ömrü ona çok uzun gösterir. İşte bunun için eziyet çeken birisi için ölüm, insana en iyi sığınak gibi gelir; ama tanrı bize tatlı şeyler de tattırır ve bizi aldatan da onun kıskançlığındaki bu inceliktir."

47. — Sonra Kserkses konuştu: "Artabanos, insan böyle yaşayacak olduktan sonra hiç konuşmayalım daha iyi; hazinelerimizi koyacak yer bulamazken bahtsızlıktan söz açmayalım. Yalnız şunu söyle bana: O rüyamıza giren görüntü, o kadar açık seçik görünmüş olmasaydı, gene eski fikrinde di-

renecek, beni Yunanistan'a yürümekten alıkoymaya çalışacak mıydın, yoksa bugün başka türlü mü düşünecektin? Rica ederim, hiç çekinmeden cevap ver." – "Kral," diye cevap verdi Artabanos, "dilerim ki, rüyamıza girmiş olan bu görüntü bizi isteklerimize uygun bir sonuca ulaştırsın! Bana gelince, ben bugün de aklımı dolduran bütün öbür güçlüklerin yanı sıra, bunların hepsinden baskın iki korkunç düşmanın senin karşına dikildiğini görüyorum ve içimi büyük bir korku kaplıyor."

48. — Bu sözler üzerine Kserkses şöyle dedi: "Kötü yürekli adam, neymiş bu benim için en kötü olan iki düşman? Yaya askerimin sayısı mı gözüne az görünüyor veya Yunan ordusunun sayıca bizimkinden o kadar çok olacağını mı düşünüyorsun? Yoksa donanmamız mı onlarınkinden daha zayıf? Yoksa her ikisi de mi? Bu yönden hazırlıklarımızı yeterli bulmuyorsan, hemen yedek bir ordu da kurabiliriz..."

49. — Bu sözleri Artabanos'un cevabı izledi: "Hayır kral, azıcık aklı olan kimse bu ordu için zayıf diyemez, donanma için de öyle. Eğer sayı artarsa, dediğim o iki düşman daha da korkunç olur. Çünkü bu iki düşman, kara ve denizdir. Eğer fırtına patlarsa bu donanmayı, senin donanmanı içine alabilecek, gemilerini barındırabilecek bir tek liman yoktur yeryüzünde. Böyle bir limandan, hiç olmazsa bir tane olmalıydı; kadırgalarını göndereceğin anakara boyunca böyle bir liman yoktur. Elde uygun bir liman olmayınca talih insana hükmeder, insan talihe değil. İki düşmanından birini gösterdim; şimdi sana ikincisini söyleyeceğim. Bak neden toprak da düşmanlarının safındadır? Eğer önüne bir engel çıkmazsa daha uzağa gideceksin, zira insan başarıya doymaz; ama sen yürüdükçe onun düşmanlığı da artacak. Bunu, kimsenin sana karşı duramayacağını düşünerek söylüyorum. Sen ilerledikçe, bir süre sonra ordunda açlık başlayacak. Gerçek bilgelik kaygı ile düşünmektir, her talihsizliği hesap etmek, ama bir kere eyleme geçtikten sonra da cesur olmaktır."

50. — Kserkses şöyle cevap verdi: "Artabanos, başa gelebilecek bütün terslikleri birer birer ve gerçeğe yakın olarak inceliyorsun. Ama o kadar korkma, her şeyi böyle hesaplamaya kalkma. İnsan her şeyi böyle uzun uzadıya inceler, her şeyi aynı planda tutarsa hiçbir işe el süremez; kendine güvenip kötüsünü de göze almak, baştan korkak davranıp başıma bir şey gelmesin de ben başarıdan da vazgeçtim demekten daha iyidir. Zaten bütün düşünceleri eleştirip de sonunda doğru olanı kendin söyleyemezsen, sen de sana karşı düşünenler gibi yanlışa düşersin. İkisi de aynı şeydir. Doğru olanı bilen kimdir? Böyle birisi yoktur sanıyorum. Oysa yalnız eyleme geçen kimse başarıya ulaşabilir; her şeyi hesap edenler ve hep ikircikli kalanlar için ise başarı yoktur. Perslerin gücü nerelere kadar uzanıyor, görüyorsun; eğer benden önceki krallar da senin gibi düşünenlere kulak vermiş olsalardı Persler hiçbir zaman bugünkü duruma gelemezlerdi; tehlikeyi göze aldıkları içindir ki, böyle yükselebildiler. Büyük işler büyük tehlikelere atılmadan gerçekleştirilemezler. İşte biz de onların katına erişebilmek için yanıp tutuştuğumuzdan, yılın en güzel mevsiminde yola çıktık ve açlık belasına ya da başka bir talihsizliğe uğramadan, bütün Avrupa'yı dize getireceğiz ve ondan sonra ülkemize döneceğiz. Yanımızda çok yiyecek taşıyoruz, ayrıca alacağımız toprakların ve ulusların ekinleri de var; ordumuzu göçebelerin değil, çiftçilerin topraklarına götürüyoruz."

51. — "Ey kral," dedi Artabanos, "mademki hiçbir şeyden çekinmiyorsun, bari şu öğüdümü dinle: Bu kadar karmaşık işler üzerinde lafı uzatmak doğru değil. Kambyses oğlu Kyros, bütün İonia'yı Atina dışında, Perslere haraç vermek zorunda bıraktı. Sen bu İonialıları ne yap yap, atalarının karşısına çıkarma; onlar olmadan da biz düşmanı yenebiliriz. Eğer bizimle beraber gelirlerse, ya anayurtlarını köleleştirdikleri için insanların en haksızı olacaklar ya

da onların kurtuluşları için çalışacak ve insanların en haklıları olacaklardır. Şu eski söze de kulak ver: Nasıl başlayacağı bilinir, nasıl biteceği bilinmez..."

52. — Kserkses buna şu cevabı verdi: "Artabanos, düşüncelerinin içinde en yanlış olanı budur: İonialıların düşman safına geçmelerinden korkuyorsun; oysa biz onların bize bağlılıklarının kanıtlarını gördük; Skyth seferinde Dareios'un yanında sen de vardın, kendin de biliyorsun; Pers ordusunun yok olması ya da kurtulması onların eline kalmıştı: Onlar doğru ve açık davrandılar, kalleşlik yapmadılar[282]. Bunu bir yana bırakalım; çocukları, karıları, malları mülkleri hepsi kendi kentlerinde kaldı, böyle bir tehlikeyi göze alabilmeleri düşünülemez. Onun için bundan da korkun olmasın; bana, hanedanıma ve otoriteme güven; zira bütün herkes içinde krallık asamı sana, yalnız sana emanet ediyorum."

53. — Görüşme sona erince Kserkses, Artabanos'u Susa'ya gönderdi, sonra ileri gelen Persleri çağırttı, bunlar huzuruna getirilince şunları söyledi: "Persler, sizi buraya yiğitlik göstermenizi, Perslerin zaferlerle dolu geçmişlerine, bu parlak ve değerli mirasa leke sürdürmemenizi rica etmek üzere çağırdım; her birimiz tek tek ve toplu olarak bütün çabamızı harcamalıyız, zira silahlarımızın başarısı hepimizi eşit olarak ilgilendirir. Sizden bu savaşa dört elle sarılmanızı şunun için istiyorum ki, bana dediklerine göre, yiğit uluslara karşı yürüyoruz; eğer onları yenersek, artık ordumuzun karşısına çıkabilecek bir güç kalmayacaktır. – Şimdi alın yazısının Pers imparatorluğunu ellerine bıraktığı tanrılara dua edelim, sonra da denizi geçelim!"

---

282 İonialıların köprüyü niçin yıkmadıkları için bakınız: Kitap IV. bölüm 137.

Pers Ordusu Avrupa Topraklarında

54. — O gün geçiş için hazırlıklar yapıldı, ertesi sabah köprülerde çeşitli tütsüler yaktılar, mersin dallarıyla süslediler ve güneşin doğuşunu görmek için beklediler. Yıldız göründüğü zaman, Kserkses altın bir kupadan denize adak serpti ve güneşe dönerek dua etti; Avrupa'nın son sınırlarına ulaşıncaya kadar önünü kesecek bir olayın çıkmasına izin vermemesini diledi. Duasını bitirdikten sonra altın kupayı ve ayrıca altın bir krateros ile Perslerin akinakes dedikleri ulusal kılıçlarını denize attı. Bunları niçin dalgaların arasına atıyordu? Güneşe adamak için mi, yoksa Hellespontos'u sopayla dövdürmüş olmasından ötürü pişmanlık duyuyordu da onun için mi, iyi bilmiyorum.

55. — Tören bitti ve geçiş başladı. Köprülerin birinden, Euxeinos yönünde olanından yayalar ve atlılar geçiyordu; Ege Denizi yönünde olanından ise yük hayvanları ve öbür ordu servisleri geçiyordu. Başta on bin kişilik Pers kolordusu yürüyordu, hepsinin başında çelenkler vardı; bunları öbür uluslardan derlenmiş olan karışık birlikler izliyordu. Bunlar ilk gün geçtiler; ertesi gün önce atlılar ve mızraklıların temrenleri yere dönük olarak geçtiler; bunların da başlarında çelenkler vardı; sonra kutsal atlar ve kutsal araba; hemen arkasından Kserkses, mızraklılar, bin atlı ve en son ordunun bütün geri kalan bölümü. Bu arada gemiler de karşı kıyıya geçmişlerdi. Kralın en son geçmiş olduğu söylentilerini de işitmişimdir.

56. — Avrupa'ya geçen Kserkses durup, boğazı kamçı altında geçmekte olan ordusuna baktı. Geçiş aralıksız olarak yedi gün yedi gece sürdü, bir an bir duraklama olmadı. Bu kıyılarda oturanlardan birisi diye anlatırlar, az önce Hellespontos'u geçmiş olan Kserkses'e bakmış: "Ey Zeus," demiş; "mademki Yunanistan'ı batırmak istiyordun, ne diye bu Persin kılığına büründün ve Zeus adını Kserkses ile değiştirdin? Bunlar olmadan da pekâlâ yapabilirdin yapmak istediğini!"

57. — Boğazı geçmişler, yola düzülmüşlerdi ki, görülmedik bir olayla karşılaştılar; ama Kserkses bunu önemsemedi, oysa ne anlama geldiğini kolayca anlamıştı: Bir kısrak tavşan doğurmuştu. Ne anlama geldiğini bulmak kolaydı demiştim: Kserkses, Yunanistan üzerine parlak, görkemli bir ordu sürüyordu, ama alın yazısı onu kendi başının derdine düşüp çılgın gibi gene o ülkeye kaçmaya zorlayacaktı. Daha Sardes'deyken de gene böyle görülmemiş bir olayla karşılaşmışlardı: Bir dişi katır doğurmuştu, doğan katırın hem erkek, hem de dişilik organları vardı; erkeklik organları dişilik organlarının üzerindeydi.

58. — Kserkses bu iki olaya aldırmamıştı; kara ordusu ile birlikte yoluna devam etti. Donanma Hellespontos'tan çıkıyordu, sırtını kara ordusuna dönmüş kıyı boyunca gidiyordu; batıya yönelmişti, Sarpedon Burnu'nu tutacak ve aldığı emre göre, oralarda bir yerde demirleyecekti; kara ordusu tanyerine ve gündoğusuna yönelmişti, Athamas kızı Helle anıtını[283] sağına, Kardia kentini soluna alarak ve Agora denilen kentin dosdoğru içinden geçerek Khersonesos'da ilerliyordu. Oradan Melas Körfezi'nin çevresini izleyerek ve bu körfeze adını vermiş olan ve böyle bir ordu için yeteri kadar suyu olmadığından kuruyuveren Melas ırmağını geçerek batıya yöneldi. Aiol kenti Ainos'u ve Stentoris Gölü'nü geçerek Doriskos'a ulaştı.

59. — Doriskos, Trakya'da bir yerdir, geniş ovadır, ortasından büyük bir ırmak olan Hebros akar; burada Büyük Kral'ın bir kalesi vardı –Doriskos kalesi denilen kale–, Da-

---

283 283 *Athamas*, Boiotia kralıdır ve rüzgâr–tanrı Aiolos'un oğludur. Bulut–tanrıça Nephele ile evlenir. Bir kız (Helle), bir oğlan (Phrixos), iki çocuğu olur. Athamas sonradan Nephele'den ayrılır, Kadmos kızı İno ile evlenir, bu tam bir üvey anadır, kıtlığa son vermek bahanesiyle Phrixos'u kurban etmesi için kocasına baskı yapar. Çocukların anası bulut–tanrıça Nephele çocuklarını altın postlu koça bindirip Karadeniz'in Kolkhies ülkesine kaçırır, ama yolda Helle, denize düşer, düştüğü yere Hellespontos (Helle Denizi) denir. (A. Erhat, *Mitoloji Sözlüğü*, sayfa 81)

reios burada bir garnizon bırakmıştı ve Skyth seferinden beri buradaydı. Askere çekidüzen vermek, birliklere ayırmak için burası Kserkses'e uygun göründü, bu arada sayım da yapılacaktı; bunlar yapıldı. Donanma da tam takım Doriskos'a ulaşmıştı; gemilerin kaptanları, Kserkses'in buyruğu üzere, gemilerini Doriskos'a yakın kıyılara çektiler, Samothrakelilere ait bir kent olan Sale ve Zone kenti buradadır ve bu kıyılar Serrheion Burnu'na kadar uzanır. Bu ülke eskiden Kikonlarındı. İşte bu kıyılara varınca gemileri karaya çektiler, bu arada Kserkses orduda sayım yapmakla uğraşıyordu.

Kserkses Ordusunun Sayımı

60. — Bölgelerden toplanan asker sayısı ayrıntılı olarak ne kadardı, bunu iyi bilemiyorum (çünkü bu bilgi hiçbir yerde yok). Ama kara ordusunun sayısı toplam olarak yüz yetmiş myriad kişiye yükseliyordu[284]. Sayım şöyle yapılmıştı: Belli bir yere on bin kişi konuyor, güzelce istif ediliyor, çevresine bir çember çiziliyordu; çember çizildikten sonra on bin kişi oradan çıkarılıyor ve çember çizgi boyunca bel hizasında bir taş duvar örülüyordu. Duvar örüldükten sonra içeriye başka on bin kişi sokuluyordu ve böyle böyle bütün asker sayılmış oluyordu; sayım bittikten sonra uluslarına göre ayrılıyorlardı.

61. — Sefere katılan uluslar şunlardı: Başta Persler; donanımları şöyle: Başlarında tiara dedikleri yumuşak keçe başlık, üstlerinde kollu zırhlar, bunlar balık pulları gibi demir pullarla ve pek güzel işlenmiş, ayaklarında geniş poturlar; maden kalkanlar yerine sorkun ağacından yapılma kal-

---

284 *Myriad*. Yunanca Myrias–ados sözünden, on bin demek. Yüz yetmiş tane on bin, demek ki ordu bir milyon yedi yüz bin oluyor. O zamana kadar ordu; alay, tabur gibi bölümlere ayrılmamış bir yığındı. Burada düzene sokulduğu anlaşılıyor. (Hauvette, 355. sayfa ve sonrasına bakınız. Burada asker sayısı da incelenmiştir.)

kanlar taşıyorlardı, bunları sadaklarının üzerine asmışlardı; kısa mızraklar, büyük yaylar ve kamış oklarla silahlanmışlardı, ayrıca kemerlerinde sağ bacaklarına sarkan hançerleri de vardı. Başlarında Kserkses'in karısı Amestris'in babası Otanes bulunuyordu. Perslere eskiden Yunanlılar Kephen, Perslerin kendileri ise Artae derlerdi ve komşuları da onları bu adla anardı. Danae ile Zeus'ün oğlu Perseus, Belos oğlu Kepheus'un yanına gelip bunun kızı Andromeda ile evlenmiş ve bir oğlu olmuştu; oğluna Perses adını vermiş ve bunu erkek çocuğu olmayan Kepheus'un yerine geçmek üzere orada bırakmıştı; Persler yeni adlarını bu oğuldan almışlardır.

62. — Medler de onlar gibi kuşanmışlardı; bu üniforma zaten Medlerindi, Pers kaynaklı değildi. Medlerin başında Tigranes adında bir Akhaimenid bulunuyordu; bunlar eskiden Arianlar diye tanınırlardı; Kolkhisli Medeia, Atina'dan Arianlar ülkesine geldikten sonra adları değişmiştir; Medlerin kendileri böyle anlatırlar. Kissialılar da Persler gibi kuşanmışlardı, yalnız başlarında keçe yerine sivri külah vardı. Kissialılar Otanes oğlu Anaphes'in komutası altındaydılar. Persler gibi giyinmiş olan Hyrkanialıların başında, sonradan Babil valisi olan Megapanos bulunuyordu.

63. — Asurlular seferde tunç lamellerden örülmüş başlık giyiyorlardı, bu eski bir barbar geleneğidir, nasıl bir şey olduğunu anlatabilmek zordur; kalkan, mızrak ve hançerleri Mısırlılarınki gibidir, ayrıca üstlerine demir çiviler çakılı ağaç topuzlar ve keten zırhlar taşırlar. Bunlara Yunanlılar Suriyeli, barbarlar Asurlu derler. (Arada Khaldealılar diye anıldıkları da olmuştur.) Başlarında Artakhaies oğlu Otaspes bulunuyordu.

64. — Baktrianlar Medlerinkine pek benzeyen bir başlık giyiyorlar, ulusal silahları olan kamış yaylar ile kısa mızraklar taşıyorlardı. Skyth soyundan olan Sakaların başlarında, koni biçiminde düz duran katı takkeler vardı; ayaklarına bol poturlar giyiyorlardı, ülkelerine özgü yayları ve hançerleri,

ayrıca balta yerine kendi ulusal sagarisleri vardı. Skythlerin Amyrgia kabilesinden oldukları halde bunlara Sakesler deniliyordu. Baktrianlar ve Sakesler, Dareios'un Kyros kızı Atossa'dan doğan oğlu Hystaspes'in komutası altındaydı.

65. — Hintliler, o ağaçtan çıkarttıkları giysilerini giyiyorlardı[285], yayları ve okları kamıştandı, oklarının ucu demirliydi. Donanımları böyleydi ve savaşta Artabatos oğlu Pharmazathres'in buyruğuna verilmişlerdi.

66. — Arilerin yayları Medlerinki gibiydi, bunun dışında donanımları Baktrianlarla aynıydı. Şefleri Hydarnes oğlu Sisamnes'ti. Parthlar, Khorasmialar, Sogdular, Gandarlar ve Dadikler, seferde Baktrianlar gibi donatılmışlardı. Şefler şunlardı: Parthların ve Khorasmialıların şefi Pharnakes oğlu Artabazos, Sogduların Artaios oğlu Azanes, Gandarialılar ile Dadiklerin Artabanos oğlu Artyphios.

67. — Kaspienliler deri abalar giymişlerdi, kendi uluslarına özgü kamış yayları ve palaları vardı; donanımları böyleydi, başlarında Artyphios'un kardeşi Ariomardos vardı. Sarangialılar acı renklerle boyanmış giyimleriyle göze çarpıyorlardı; dizlerine kadar çıkan çizmeleri vardı, Med yayları ve mızrakları taşıyorlardı. Şefleri Megabazos oğlu Pherendates'di. Paktyalılar kürklü deriler giyiyorlardı, kendi ulusal yaylarını ve hançerlerini taşıyorlardı; İthamitres oğlu Artayntes'in komutasındaydılar.

68. — Utialılar, Mykler ve Parikanlar, Paktyalılar gibi giyinmişlerdi, Utialılarla Myklerin başında Dareios oğlu Arsamenes, Parikanialıların başında ise Oiobazos oğlu Siromitres bulunuyordu.

69. — Araplar uzun entarilerini bir kemerle sıkıyorlar ve sağ ellerinde tersine gerebildikleri büyük yaylar taşıyorlardı. Ethiopialılar panter ve aslan postlarına bürünmüşlerdi; palmiye saplarından yapılmış, çok büyük, en az dört dirsek

---

285 Pamuk.

uzunluğunda yaylarını sallıyorlardı, okları küçüktü ve kamıştan yapılmıştı; uçlarına demir yerine sivri taşlar konulmuştu, mühür kazımak için kullanılan taşlardan. Mızrakları da vardı, ucundaki sivrilik yerine bilenmiş gazal boynuzu konmuştu, ellerinde çivi çakılı kocaman sopalar taşıyorlardı, savaşa gövdelerinin yarısını tebeşirle, yarısını da kırmızı zincifre ile sıvayıp öyle gidiyorlardı. Mısır'ın üst yanında oturan Araplara ve Ethiopialılara Dareios'un Kyros'un kızı Artystone'den olan oğlu Arsames komuta ediyordu. Dareios, karıları içerisinde en çok Artystone'yi severdi ve çekiçle işlenmiş altın bir heykelini yaptırmıştı.

70. — Demek Mısır'ın güneyindeki Ethiopialılarla Araplar, Arsames'in buyruğuna verilmişlerdi; gündoğusu yönünde oturan Ethiopialılar (zira seferde ikiye ayrılmışlardı), Hintlilerle aynı birliğe verilmişlerdi; görünüşte öbür Ethiopialılardan, saçlarından başka bir ayrılıkları yoktur, yalnız kendilerine özgü bir konuşmaları vardır; Doğu Ethiopialıları düz saçlı olurlar, Libya Ethiopialılarının saçları ise dünyanın en kıvırcık saçlarıdır. Bu Asya Ethiopialıların donanımları hemen hemen Hintlilerinki gibiydi, yalnız başlarında atın alın derisinden yapılma başlıkları vardı, deri yele ve kulaklarla birlikte yüzülmüştü; yele sorguç yerini tutuyordu ve atın kulakları kaskatı dikeliyordu; turna kuşu derisinden yapılma kalkanlar kullanıyorlardı.

71. — Libyalılar deriden acayip şeyler giymekteydiler, demiri ateşte sertleştirilmiş mızrakları vardı, şefleri Oarizos oğlu Massages'di.

72. — Paphlagonialılar savaşa örme başlıklar, küçük kalkanlar, oldukça kısa kargılar, mızraklar ve hançerlerle gidiyorlardı; ayaklarında bacaklarının yarısına kadar gelen, kendilerine özgü pabuçlar vardı. Lygyalılar, Matienler, Mariandynler ve Suriyeliler, Paphlagonialılarla beraberdiler. Bu Suriyelilere Persler, Kappadokialılar derler. Paphlagonialılarla Matienlerin başında Megasidros oğlu Dotos vardı; Mari-

andynler ile Suriyeliler ise Dareios'un Artystone'den olma oğlu Gobryas'ın komutası altındaydılar.

73. — Phrygialıların donanımları Paphlagonialılarınkine çok benziyordu, ama küçük değişiklikleri vardı. Makedonialılara göre Phrygialılar, Avrupa'da oturdukları zaman Bryg adını taşıyorlardı ve onların komşularıydılar, Asya'ya geçtikten sonra yurtları ile birlikte adları da değişmiştir. Phrygia kolonları olan Ermeniler, Phrygialılar gibi giyiniyorlardı ve bunlar da Phrygialılar gibi, Dareios'un kızlarından biriyle evlenmiş olan Artokhmes'in buyruğu altındaydılar.

74. — Lydialıların silahları Yunanlılarınkine çok benziyordu, Lydialılar eskiden Maionialılar adını taşırlardı; şimdiki adlarını Atys'in oğlu Lydos'dan almışlardır ve eski adları unutulmuştur. Mysialılar kendi ülkelerinin başlıklarını giyiyorlardı, ellerinde küçük kalkanlar ve ateşte sertleştirilmiş demirden kargılar vardı. Bu Mysialılar Lydia kolonlarıdırlar ve Olympos Dağı'na komşu oldukları için bunlara Olymposlular da denilir. Lydialılarla Mysialıların başında, Datis ile birlikte Marathon çıkartmasını yapmış olan Artaphrenes oğlu Artaphrenes vardı.

75. — Thraklar savaşa tilki derisi başlıklarla gidiyorlardı; zırh gömleklerinin üzerine geniş, alacalı pelerinler atmışlardı; ayaklarında ve dizlerinde geyik derisinden pabuçlar vardı; mızrak, küçük hafif bir kalkan ve kısa bir hançer taşıyorlardı. Asya'ya geçtikten sonra Bithynialılar adını almışlardır[286]; kendi dediklerine göre, eskiden Strymonialılar adını taşırlarmış, çünkü Strymon kıyılarında otururlarmış; "Troyalılarla Mysialılar" derler, "bizi kovdular ata yurdumuzdan." Bu Asya Thraklarının başında, Artabanos oğlu Bassakes vardı.

76. — ....ların[287] tabaklanmamış deriden küçük kalkanları vardı; her biri Lykia işi ikişer mızrak taşıyordu; ba-

---

286 Kitap I. bölüm 28.

287 Metinde boşluk vardır. Khalybialılar olabilir, deniliyor.

kır başlıklar giyiyorlardı, bu başlıkları sorguçlarla bezemişlerdi ve kulakların üzerinde bakırdan yapılma öküz boynuzları bulunuyordu; bacaklarına kırmızı dolaklar sarıyorlardı. Bu adamların bir Ares orakli vardır.

77. — Maionia'da oturan ve Lasonialı diye çağrılan Kabalar da Kilikialılar gibi donatılmışlardı; bunları sıra Kilikialılara geldiği zaman anlatacağım. Milyaslılar kısa kargılar taşıyorlardı, giyimleri kopçalarla tutturulmuştu; içlerinden bazılarında Lykia yayları ve bakır başlıklar vardı. Bunların tümünün başında Hystanes oğlu Badres bulunuyordu.

78. — Moskhoilerin başlıkları ağaçtandı, kalkanları küçük, mızrakları kısa saplıydı, uçları sivri ve uzundu. Tibarenlerin, Makronların ve Mossinoiklerin silahları da Moskhoilerinki gibiydi; şefleri şunlardı: Moskhoiler ile Tibarenlerin başında Dareios'un, Kyros oğlu Smerdis'in kızı Parmys'den doğan oğlu Ariomardos vardı; Makronlarla Mossinoikler ise, Hellespontos üzerindeki Sestos kentinin valisi olan Khorasmis oğlu Artayktes'in buyruğu altındaydılar.

79. — Marlar kendi yurtlarına özgü başlık, küçük bakır kalkan ve mızrak taşıyorlardı. Kolkhislilerin başlıkları ağaçtandı, kalkanları küçüktü ve tabaklanmamış derinden yapılmıştı, kısa mızrakları, eğri kılıçları vardı. Marlara ve Kolkhislilere Teaspis oğlu Pharandates komuta ediyordu. Alarodlar ile Saspeirlerin silahları Kolkhislilerinki gibiydi; başlarında Siromitres oğlu Maisistios vardı.

80. — Erythreia Denizi'ndeki adalarda oturan uluslardan orduya katılmış olanlar –Büyük Kral'ın "Sürgünler" denilenleri yerleştirmiş olduğu adalarda oturanları kastediyorum– Medlerinkine çok benzeyen giyimler ve silahlar taşıyorlardı; bu adalıların başında Bagaios oğlu Mardontes vardı ki, bu adam bir yıl sonra, başkomutan olarak katıldığı Mykale savaşında ölmüştür.

81. — Anakarada yürüyen ordu işte bu birliklerden kurulmuştu. Ordunun şefleri bu yukarıda söylenenlerdir; ordu-

yu düzene sokan, sayan ve bin ve on bin kişiye bir komutan koyan onlardı; yüz kişilik ve on kişilik takımların komutanlarını da on bin kişiye komuta edenler seçiyorlardı. Düzenlenen bu kadrolara komuta edenler, her birliğin kendi ulusu içinden ayrılmıştı.

82. — Bütün bu şeflerin üstünde, kara ordusunun büyük komuta kurulu olarak Gobryas oğlu Mardonios, Yunanistan seferine taraftar olmayan Artabanos'un oğlu Tritantaikhmes ki, bunlardan biri Dareios'un kız kardeşinin, öbürü erkek kardeşinin çocuklarıydılar, yani ikisi de Kserkses ile kardeş çocukları oluyorlardı[288], Otanes'in oğlu Smerdomenes, Dareios'un Atossa'dan olma oğlu Masistes, Ariazos oğlu Gergis, Zopyros oğlu Megabyzos vardı.

83. — Kara ordusunun yüksek komuta kurulu, on bin kişi dışında, bunların eline verilmişti. Perslerin en seçkinleri olan bu on bin kişi, Hydarnes oğlu Hydarnes'in buyruğu altındaydı. Bunlara Ölümsüzler deniliyordu, nedeni şu: İçlerinden ölüm ya da hastalık yüzünden birisi eksilse, hemen bir yenisi seçilir, sayıları hep on bin olarak kalırdı, ne bir fazla ne bir eksik. Persler, lüksleriyle öbür birliklerden ayrılıyorlardı ve ordunun en yiğit kişileri bunlardı. Yukarıda anlattığımız silahları taşıyorlardı, fazla olarak giyimlerinin üzerine bol altın yaldız serpilmişti, parıl parıl yanıyorlardı; yanlarında kapalı arabalar içinde kalabalık hizmetçilerini, sandık sepetlerini, haremlerini de beraber götürüyorlardı. Yiyecekleri de özel olarak ayrılmıştı, develer ve yük hayvanları sırtında, öbürlerinden ayrı olarak taşınıyordu.

---

288 Bu, Stein'in yorumudur. Gobryas, Dareios'un kız kardeşiyle evlendi. Oğlu Mardonios, Kserkses'in halasının oğlu oluyordu. Tritantaikhmes ise Dareios'un kardeşi Artabanos'un oğlu olduğuna göre, Dareios bunun amcası oluyordu (Kitap VII. bölüm 5). Dietsch– Kallenberg ise, Stein'in görüşünü kabul etmezler, burada Mardonios'un değil, Smerdomenes'in kastedildiğini ileri sürerler.

Atlı Birlikler

84. — Bu ulusların hepsi binicidir; ama atlı birliklere hepsi katılmıyorlardı. Atlı birlikler yalnız şunlardan meydana gelmişti: Persler, donanımları kara ordusu gibidir, yalnız bazılarının başında dövme demir ve bakırdan takkeler bulunur.

85. — Sagartlar denilen göçebeler ki, aslında ırk ve dil bakımından bunlar da Perstir; donanımları yarı Persler, yarı Paktyalılar gibi; atlı birliklere sekiz bin kişi vermişlerdi; hançer dışında tunç ve demir silah kullanmasını bilmezler; örme kayıştan kement kullanırlar; bu kadarcık bir silahla hiç korkmadan düşman üzerine yürürler; şöyle savaşırlar: At ya da biniciye rastlattılar mı, hemen çekerler; böylece bağlanmış olan düşman, bitti demektir, taktikleri böyledir. Birliklere Perslerle beraber ayrılmışlardır.

86. — Medler ve Kissialılar atlı birliklerde de yayalar gibi silah taşırlar. Atlı ve yaya birlikleri aynı donanımda olan Hintlilerin binek atlarından başka at ve yabani eşek koşulmuş savaş arabaları da vardı. Baktrian ve Kaspian atlıları da yayalar gibi giyinmişlerdi; Libyalılar da öyle, yalnız bunların da savaş arabaları vardı ve hepsi bunların üzerinde savaşırlardı. Paktyalılar ve Parikanlar da piyadeler gibi silahlanmışlardı. Araplar da aynı, ama onlar develere biniyorlardı ve deve de hızdan yana attan geri kalmaz.

87. — Atlı birliklerde yalnız bu uluslar vardı; atlı birliklerin toplamı, develer ve arabalar dışında, seksen bin kişiyi buluyordu. Atlı birlikler mangalara ayrılmışlardı; Araplar artçıda kalmışlardı, çünkü atlar deveden ürküyor, kokusunu sevmiyorlardı.

88. — Atlı birliklere Harmamithres ve Tithaios komuta ediyorlardı, her ikisi de Datis'in oğluydu. Onlarla beraber bir üçüncü şef daha vardı ki, hastalanmış, Sardes'de kalmıştı, adı Pharnukhes'di. Sardes'den çıkarken başına beklenmedik bir kaza gelmişti. Atının ayakları arasına bir köpek dal-

mış, baştan köpeği görmemiş olan at ürkmüş, şaha kalkmış Pharnukhes'i düşürmüştü. Praknukhes kan kusmaya başlamış ve güçsüz kalmıştı. Pharnukhes'in adamları, binicisini atan atı, onun emrine uyarak, hemen alıp meydana götürmüşler ve bacaklarını doğramışlardı. Pharnukhes komutanlıktan işte böyle olmuştu.

Donanma

89. — Trirem sayısı bin iki yüz yediye çıkıyordu; geldikleri yere göre dağılımları: Fenikeliler ve Filistin Suriyelileri üç yüz; üniformaları şöyle: Başlarında hemen hemen Yunanlılarınkine benzer deri başlıklar; keten zırh, düz kenarlı kalkan ve mızrak. Kendilerinin dediklerine göre eskiden Erythreia Denizi'nde otururlarmış; sonraları Suriye'yi geçerek Akdeniz kıyılarına yerleşmişler; Suriye'nin bu bölgesi Mısır'a kadar bütün yalı boyunca Filistin adını taşır. Mısırlılar iki yüz gemi vermişlerdi. Oymalı başlıkları, büyük devrik kenarlı dışbükey kalkanları, denizci mızrakları ve büyük baltaları vardı. İçlerinden çoğu zırh giyiyordu ve büyük palalar taşıyorlardı. Böyle donanmışlardı.

90. — Kıbrıslılar yüz elli gemi getirmişlerdi; giyimleri şöyleydi: Krallar başlarına sarık dolamışlardı, öbürleri üstlerine kazak giymişlerdi, silahları Yunanlılarınkine benziyordu. Aralarında çeşitli etnik gruplar vardı: Kimileri Salamis'den ve Atina'dan, kimileri Arkadia'dan, kimileri Kythnos, kimileri Fenike ve kimileri Ethiopia'dan geliyorlardı; kendilerinin anlattıkları böyledir.

91. — Kilikialılar yüz gemi getirmişlerdi. Kendi ülkelerinin başlıklarını taşıyorlardı; kalkan olarak tabaklanmamış yünlü öküz derisi kullanıyorlardı, yün gömlek giyiyorlardı, her birinde iki mızrak ve Mısırlılarınkine çok benzeyen birer kılıç vardı. Eskiden Hypakhailer denilirken, sonradan Agenor oğlu Kiliks'in adını almışlardır. Pamphylialılar otuz gemi

veriyorlardı; donanımları Yunan donanımıydı. Bu Pamphylialılar, Amphilokhos ve Kalkhas'ın silah arkadaşları olup, Troya dönüşü dağılmış olanların soyundan geliyorlardı.

92. — Lykialılar elli gemiyle gelmişlerdi. Göğüslük ve dizlik giyiyorlardı; kızılcık ağacından yayları ve dikensiz kamış okları ve mızrakları vardı; omuzlarına keçi postu atarlar, başlarına çepeçevre tüyler takılı keçe başlıklar geçirirlerdi. Ayrıca kılıç ve hançer de taşıyorlardı. Lykialılar Girit'ten geldikleri zaman Termiller adını taşıyorlardı; şimdiki adlarını Atinalı Pandios oğlu Lykos'dan almışlardır.

93. — Asya Dorislileri otuz gemi getirmişlerdi; Peloponez'den geldikleri için donanımları Yunandı. Karialılar altmış gemi ile gelmişlerdi; donanımları Yunandı, fazla olarak kılıç ve hançer taşıyorlardı. Eski adlarının ne olduğunu ilk anlatılarımdan birinde söylemiştim.*

94. — İonialılar yüz gemi göndermişlerdi; Yunan usulü silahlanmışlardı. Danaos ile Ksuthos'un Peloponez'e gelişlerinden önce, Peloponez'in bugün Akhaia denilen bölgesinde oturdukları uzun süre içinde Aigia Pelasgları adını taşımışlardı; sonradan Ksuthos oğlu İon'un adını almışlardı[289].

95. — Adalarda oturanlar on yedi gemi ile gelmişlerdi. Bunlar Pelasg ırkındandırlar ve Atina kaynaklı on iki site İonları gibi İonialı adını almışlardır. Gene Yunanlılar gibi silahlanmış olan Aiollar, altmış gemi getirmişlerdi. Bunlar da Yunan anlatılarına göre, eskiden Pelasg adını taşırlardı. Hellespontoslular –kraldan, köprüleri kurmak üzere kendi ülkelerinde kalmak buyruğunu almış olan Abydoslular dışında–

---

* Kitap I. bölüm 171.

289 *İon.* Euripides'in İon adlı oyununda Apollon'un oğlu olarak gösterilmiştir. Azra Erhat bu konudaki bütün bilgileri ve bu arada bu iddiayı da vermekle beraber, İon efsanesinin "*Ege kıyılarına, İaones adı ile yerleşmiş bulunan boylara Yunanistan'dan gelme bir ata bulmak amacıyla Atina'da uydurulduğu*"nu söyler (Mitoloji Sözlüğü, sayfa 203, İon maddesi).

sefere katılmak üzere Pontos'dan gelmiş olanlarla beraber, hepsi yüz gemi donatmışlardı. İonia ve Doris kolonilerinden oldukları için, onlar da Yunan donanımı taşıyorlardı.

96. — Bütün bu gemilerde Perslerden, Medlerden ve Sakeslerden derlenmiş deniz askerleri vardı, Fenikelilerin ve özellikle Sidonluların getirmiş oldukları gemiler denize en dayanıklı olanlarıydılar. Kara ordusunda olduğu gibi bu deniz birliklerinin başındaki komutanlar da kendi ülkelerindendiler; ama beni bu komutanların listesini yayınlamak zorunda bırakan önemli bir neden bulunmadığı için adlarını vermiyorum; zira bütün bu ulusların şeflerinin adlarının anılmaya değmez oluşu bir yana, bu ulusların her birinde ne kadar kent varsa, o kadar da şef vardır. Zaten orduya general olarak değil, bütün öbür savaşçılar gibi köle olarak katılıyorlardı; ben kara ordusunda da yukarıda görüldüğü gibi, yalnız yüksek komuta basamaklarındaki generalleri ve çeşitli uluslar içinden özellikle Persleri saymış bulunuyorum.

97. — Donanmaya gelince, başında Dareios oğlu Ariabignes, Aspathines oğlu Preksaspes, Megabates oğlu Megabazos ve Dareios oğlu Akhaimenes bulunuyordu; İonialılar ve Karialılar, Dareios'un Gobryas'ın kızından olan oğlu Ariabignes'in komutasındaydılar; Mısırlılara Kserkses'in ana baba bir kardeşi Akhaimenes komuta ediyordu; geri kalanları öbür ikisi arasında paylaşılmıştı. Otuz ve elli kürekli gemiler, hafif gemiler, at taşıyan küçük gemiler, hepsinin toplam sayısı aşağı yukarı üç bini buluyordu.

98. — Deniz subayları içinde bulunan ünlü kişiler amirallerden sonra şunlardı: Sidon'dan Anysos oğlu Tetramnestos, Tyr'dan Siromos oğlu Matten, Arados'tan Agbalos oğlu Merbalos, Kilikia'dan Oromedon oğlu Syennesis, Lykia'dan Sikas oğlu Kyberniskos, Kıbrıs'tan Khersis oğlu Gorgos ve Timagaras oğlu Timonaks, Karia'dan Tymnes oğlu Histiaios, Hysseldomos oğlu Pigres ve Kandaules oğlu Damasithymos.

99. — Öbür kaptanları saymıyorum, saymanın yararı yok. Yalnız Artemisia'yı özellikle anmak istiyorum[290], onun bir kadın olduğu halde Yunanistan seferine katılmış olmasını hayranlıkla karşılıyorum; kocası ölmüştü; oğlu küçüktü, tyranlığı kendisi yönetiyordu; girişken ruhu, erkekçe korkusuzluğu, onu gereği olmadığı halde, sefere katılmaya sürüklemiştir. Adı Artemisia'ydı; Lygdamis'in kızıydı; baba tarafından Halikarnassoslu, ana tarafından Giritliydi. Halikarnassosluların, Kosluların, Nisyrosluların ve Kalydnosluların başına geçmişti. Beş gemi getirmişti ve bütün donanmada Sidonlu denizcilerden sonra en ünlü gemiler onunkilerdi; bütün müttefikler içinde krala en iyi fikirler veren oydu. Şunu da söyleyeyim ki, komuta ettiğini söylediğim sitelerin hepsi de Dor ırkındandır; Halikarnassoslular Troizen'den, öbürleri Epidauros'dan gelmedirler.

100. — Deniz ordusunu da bitiriyorum artık. – Orduda sayım ve düzenleme işleri bittikten sonra Kserkses, her şeyi bir daha gözden geçirmek istedi. Ve geçirdi; arabası çeşitli uluslardan toplanmış askerlerin önünden geçiyordu; her biri için yönergeler veriyor, bunları yazıcıları not ediyorlardı; böylece bütün atlı ve piyade saflarının önünden geçti ve gördü. – Bu iş bittikten sonra gemiler denize indirildiler; Kserkses arabadan indi ve Sidon gemilerinden birisine bindi; altın yaldızlı örtülerden kurulu bir gölgelikte oturdu ve gemilerin önlerinden geçti; kara ordusunda olduğu gibi her gemi için bilgi istiyor ve kendisine söylenenleri not ettiriyordu. – Kaptanlar gemileri kıyıdan açmışlardı ve aşağı yukarı dört phletron açıkta demirlemişlerdi, pruvaları karaya bakıyordu, saf

---

290 Herodotos, Karia kraliçesi Artemisia'ya hayrandır. Kitap VIII. bölüm 68 ve 101'de bunu belirtmiştir. Tarihte yer tutmuş kişiler arasında bunun kadar övdüğü yoktur, zaten övgü konusunda hayli cimri sayılır. Artemisia için yazdıklarını hemşerilik çabası gütmekle yorumlayanlar da vardır, ama bu oldukça sudan bir yorum sayılır.

halinde dizilmişlerdi; deniz askerleri savaştaki donanımlarıyla hazırdılar; Kserkses denetlemesini gemilerle kara arasından geçerek yaptı.

Kserkses–Demaratos Konuşması

101. — Gemilerin denetlenmesi bittikten sonra gemiden indi ve Yunanistan'a açtığı seferde yanında bulundurduğu Ariston oğlu Dameratos'u çağırttı; gelince ondan şunu sordu: "Demaratos," dedi, "şimdi sana kendimce bir şeyler sormak istiyorum. Sen Yunanlısın ve gerek senin sözlerine ve gerekse yanıma gelmiş olan öbür Yunanlıların dediklerine bakılırsa, senin siten Yunanistan'ın en güçsüz ve en küçük sitesi değildir. Şimdi şunu söyle bana: Yunanlılar bana karşı silah çekmek için diretecekler midir? Zira benim fikrimce bütün Yunanistan bir araya gelse, hatta batı yönünde oturanlar da katılsa, benim yürümemi silahla durduramazlar; çünkü en başta, aralarında birlik yoktur. Bununla beraber senin de fikrini almak, ne diyeceğini bilmek isterim." Kserkses bu soruyu sordu ve Spartalı cevap verdi: "Büyük Kral, sana gerçeği mi söyleyeyim, yoksa hoşuna gidecek şeyler mi?" Kserkses gerçeği söylemesini ve böyle yapmakla gözden düşmeyeceğini söyledi.

102. — Bunun üzerine Demaratos şunları söyledi: "Büyük Kral, mademki benden kesin olarak her noktada doğru olanı söylememi ve sonradan beni yalancı çıkarmayacak yolda konuşmamı istiyorsun, sana önce şunu haber vereyim ki, Yunanistan yoksullukla sütkardeştir; akıllı ve güçlü bir öğrenimin ürünü olan erdem, ona zorla kabul ettirilmiş bir konuktur; kendisine onur sağlayan bu erdem sayesindedir ki, yoksulluğa karşı kendisini savunabilmektedir; tyranlığa karşı da kendini böyle korur. Bu uzak Dor topraklarında yerleşmiş olan bütün Yunanlıları selamlıyorum, ama konuşmam bunların tümü için değildir; Lakedaimonlular için konuşu-

yorum; önce şunu haber vereyim ki, senin Yunanistan'ı köle haline getirecek olan yasalarını asla kabul etmeyeceklerdir; bir de şunu söyleyeyim, hatta bütün Yunanistan senden yana çıksa, onlar gene de sana karşı savaşacaklardır. Sayıları mı? Böyle durumlarda onlar sayıyı düşünmezler, bin kişi de kalsalar gene savaşa girerler, daha çok da olsalar, daha az da olsalar aynı şekilde dövüşürler."

103. — Bu sözler üzerine Kserkses kıs kıs güldü: "Demaratos," dedi, "ağzından neler kaçırıyorsun? Bin kişi böyle bir orduya karşı çıkabilir mi! Haydi canım, sen böyle insanlara mı krallık yapıyordun? Şimdi sen kendin on kişiyle başa çıkabilir misin? O halde? Eğer sivil milis bütünü ile sahiden bu anlattığın gibi ise, diyelim sen, ki bu ulusun kralıydın, sizin kendi yasanıza göre, senin de onların savaştıklarının iki katı düşmanla dövüşebilmen gerekirdi[291]. Yurttaşlarının bir teki benim ordumdaki adamların onuna denk ise, senin de yirmisine denk olman gerekir; o zaman söylediklerin doğru olur. Ama ben işte seni ve bugüne kadar benimle ilişki kurmuş olan Yunanlıları gördüm, boyunuzu bosunuzu biliyorum, o halde böyle böbürlenmeniz boş bir şey değil mi? Şimdi bakalım, bütün olasılıkları gözden geçirelim. Bin kişi, on bin, hadi elli bin diyelim, üstelik hepsi de özgür ve bir kişinin buyruğunda değil, şu gördüğün kuvvetle başa çıkabilir mi? Zaten beş bin de olsalar, biz onlara karşı bire bin kuvvetindeyiz. Hatta belki bizde olduğu gibi, bir tek adamın buyruğu altında olsalardı, doğaya karşın, daha büyük bir güç gösterebilirlerdi; o zaman sayıca az olsalar bile, kendilerinden daha çok sayıda düşmana karşı zorla ve kamçı altında yürütülebilirlerdi. Ama özgürlük onları gevşek davranmaya iter, bunların ne birini, ne de öbürünü yapabilirler; hayır, ben kendi hesabıma

291 Kserkses alay ediyor. Spartalılar şölenlerde krala çift porsiyon veriyorlardı ya (Kitap VI. bölüm 57), mademki öbürlerinin iki katını yiyorsun, düşmanın da iki katı ile dövüşmelisin demeye getiriyor.

sanıyorum ki, Persler tek başlarına olsalar bile Yunanlılar bizimle zor savaşırlar. O senin dediğin korkusuzluk asıl bizde vardır; o kadar sık değil; çünkü az rastlanan bir şeydir. Ama gene de bizde, benim özel birliklerimde, üç Yunanlının üçüne birden karşı çıkabilecek seçkin Persler vardır, sen onları tanımıyorsun; onun için böyle boş şeyler söylüyorsun."

104. — Demaratos cevap verdi: "Büyük Kral, baştan biliyordum açık sözün hoşuna gitmeyeceğini. Ama doğruyu apaçık söylememi sen istedin; ben de sana Spartalılar için doğru olan ne ise onu söyledim. Ve bugün onları sevip sevmediğimi herkesten iyi sen biliyorsun: Onlar baba hakkı görevimi ve onurumu elimden aldılar; beni yurdumdan ettiler, sürgün durumuna indirdiler; baban beni kabul etti, geçimimi sağladı, saraylar bağışladı. Yürek sahibi bir insanın bu iyiliklere karşı nankörlük etmesi düşünülemez; bunun değerini herkesten iyi bilir. Ben kendi hesabıma, on düşmana karşı koyacak güçte görmüyorum kendimi, hatta iki kişiye karşı bile, hatta eğer elimde olsa bir tek kişiye karşı bile dövüşmek istemem. Ama gerektiği zaman ve acele bir yarar sağlanması söz konusu ise, her biri üç Yunanlıya denk tutulan kimselerle ben kendi başıma ve dünyanın en büyük yürek huzuru ile tek tek dövüşürüm. Lakedaimonlular teke tek dövüşte de hiç kimseden aşağı kalmazlar, ama ordu halindeyken insanların en değerlisi onlardır. Özgürdürler, evet, ama her noktada değil; onların da bir efendisi vardır, o da yasadır, senin adamların senden ne kadar çekinirlerse, onlar da yasadan öyle çekinirler. Çekinmek olmasa bile yasanın buyruğuna körü körüne boyun eğerler. Ve bu buyruk hiç değişmez: Düşman sayısı ne olursa olsun savaş meydanından kaçmamak, yeninceye ya da ölünceye kadar saftan çıkmamak. Ama biliyorum, bunlar sana göre budalaca gösterilerden başka bir şey değildir, bundan sonra da artık bir şey söylemeyeceğim; bugün de sen emrettiğin için konuştum. Gene de dilerim ki, her şey gönlünce olsun, Büyük Kral!"

105. — Demaratos'un cevabı böyle oldu. Kserkses bu cevabı gülerek karşıladı, öfke belirtisi göstermedi; Demaratos'u güler yüzle uğurladı; bu görüşmeden sonra Dareios'un Doriskos kalesine bırakmış olduğu komutanı görevden aldı, yerine Megadostes oğlu Maskames'i koydu ve orduyu Trakya üzerinden Yunanistan'a doğru yola çıkardı.

106. — Kserkses, Doriskos'da bıraktığı bu Maskames'e (ve bir tek ona) her yıl düzenli olarak ihsanlar gönderdi, çünkü gerek Dareios'un, gerek kendisinin atamış olduğu valilerin en iyisi oydu, o kadar karakter sahibi bir adamdı. İhsanlarını göndermekte bir yıl aksamazdı. Kserkses'in oğlu Artokserkses de Maskames'in çocuklarına aynı şekilde davranmıştır. Daha sefer başlamadan Trakya'ya Hellespontos'un her noktasına valiler atanmıştı. Doriskos valisi dışında, bunların hepsi, Trakya'dakiler ve Hellespontos'dakiler, bu seferden sonraki yıllar içerisinde Yunanlılar tarafın kapı dışarı edilmişlerdir; ama Maskames'in komutası altında bulunan Doriskos kalesi önünde, Yunanlıların Persleri atmak için yaptıkları bütün saldırılar bugüne kadar sonuç vermemiştir. Pers krallarının hiç aksatmadan bu aileye armağanlar yollamalarının nedeni budur.

107. — Yunanlıların atmış oldukları bu valilerden hiçbirisini, Kserkses'in zaten gözü tutmamıştı, bir tek Eion komutanı Boges bunun dışında kalıyordu. Kserkses buna her zaman değer vermiş, Persler arasında bıraktığı çocuklarını kral ailesine özgü kayırmalardan yararlandırmış, onur içinde tutmuştur. Boges de büyük övmelere layık görülmüştür. Miltiades oğlu Kimon komutasındaki Atinalılar, onu kuşatmışlar, vire önerisinde bulunmuşlar, kaleyi verirse Asya'ya dönebileceğini bildirmişlerdi; ama o Büyük Kral'ın karşısına, hayatını bir alçaklığa borçlu olarak çıkmak istememişti; sonuna kadar dayanmıştı. Yiyeceği bitince meydana büyük bir odun yığını toplatmış, çocuklarını, karısını, odalıklarını, hizmetçilerini boğazlamış ve alevler arasına atmıştır; sonra kentte ne

kadar altın ve gümüş varsa hepsini hisarların üzerinden Strymon'a fırlatmış, en sonunda kendini de ateşin içine atmıştır. Persler bundan ötürü onu bugün de pek yüce tutarlar.

Kserkses Ordusu Trakya'da

108. — Kserkses, Doriskos'dan Yunanistan'a doğru yola çıktı; yolda rastladığı bütün ulusları orduya katılmaya zorluyordu. Zira daha yukarıda da açıklamış olduğum gibi, Thessalia'ya kadar bütün bölge zaten Büyük Kral'a boyun eğmiş, köleleştirilmiş ve haraca bağlanmıştı; buralarını ilk olarak Megabazos boyunduruk altına almış[292], sonradan Mardonios da pekiştirmişti. Doriskos'dan kalkan Kserkses önce Samothrake kaleleri boyunca yürüdü ki, bu kalelerin günbatısına doğru sonuncusu, Mesambria adında büyük bir kenttir. Buradan sonra yol Thasos'a ait olan Stryme'den geçer; Lisos ırmağı bu iki il arasında akar, bu su orduya yetmemiş, kurumuştur. Eskiden Gallaika denilen bu ülkenin günümüzde adı Briantika'dır; zaten o da Kikonların elindedir.

109. — Lisos'un kuruyan yatağı aşıldıktan sonra, Kserkses, yolu üzerindeki şu Yunan kentlerinden geçti: Maroneia, Dikaia ve Abdera; bu arada bölgenin ünlü gölleri olan İsmaris ve Bistonis'in yanlarından geçti. İsmaris, Maroneia ve Stryme arasındadır; Bistonis, Dikaia yörelerine düşer; bu sonuncuya iki ırmak, Trauos ile Kompsatos ırmakları dökülür. Abdera dolaylarında ünlü bir göle rastlamadı, sadece denize dökülen Nestos deresini buldu. Bu bölgenin ötesinde yoluna devam ederek başka illerden geçti, bunlardan birinde çevresi yaklaşık olarak otuz stad çeken, içi balık kaynayan bir acı göl vardır; bu suyu yalnız yük hayvanları içebildiler ve göl kurudu; bu ilin adı Pistyros'dur. İçlerinde Yunanlıların oturdukları bu kıyı illerini, Kserkses sola alarak yürüyordu.

---

292 *Buralarını ilk olarak Megabazos boyunduruk altına almış...* (Kitap V. bölüm 2 ve Kitap VI. bölüm 43–46)

110. — Ülkelerinden geçtiği Thrak ulusları şunlardır; Paitiler, Kikonlar, Bistoniler, Sapailer, Dersailer, Edonlar ve Satrailer; deniz kıyısında oturanlar donanmaya, adlarını saydığım içerideki kentlerde oturanlar ise, asker olarak zorla toplanıp kara ordusuna katılıyorlardı, yalnız Satrailer bunun dışında bırakılmıştı.

111. — Satrailer, bizim bildiğimiz kadarıyla, bugüne kadar hiç kimsenin egemenliği altına girmemişlerdir; Thraklar içerisinde günümüze değin özgür kalanlar yalnız bunlardır, çünkü bunlar yüksek dağ başlarında yaşarlar. Derin koyaklarla dolu, çeşit çeşit ormanlarla kaplı, karlarla örtülü dağlardır. Ayrıca korkunç savaşçıdırlar ve bir de Dionysos orakllleri vardır; bu tapınak, dağlarının en yüksek tepesindedir ve Satrailer içinde orakl sözcülüğünü Bessiler yaparlar; Delphoi'de olduğu gibi, orakli bir rahibe verir ve bunun verdiği orakller de öbürünün verdiklerinden daha kolay anlaşılır değildir.

112. — Söylediğim bölgeyi geçen Kserkses, Pieria kaleleri boyunca uzandı, bunlardan birinin adı Phagres, öbürünün adı Pergamos'dur. Kalelerin altından geçti, Pangaion Dağı'nı sağda bıraktı, bu yüksek ve büyük bir dağdır, altın ve gümüş madenleri vardır, buralarda Pierialılar, Odomantlar ve özellikle Satrailer çalışırlar.

113. — Pangaion'un kuzeyinde oturan Paionialıları, –Doberleri ve Paioplları– geçtikten sonra Ponant'a doğruldu; Strymon üzerindeki Eion kentine vardı, sözünü etmiş olduğum Boges o zaman sağdı ve buranın komutanıydı. Pangaion'un çevresini alan bu bölgeye Phyllis denir; burası Strymon'a dökülen Angites Çayı'na doğru, batı yönünden alçalır ve güneye doğru Strymon'a kadar uzanır. Bu ırmağa vardıkları zaman, mutlu bir yorum sağlamak için Maglar kurban olarak dokuz tane beyaz at kestiler.

114. — Irmağı bu kan ile afsunladıktan ve başka büyüler yapıp yalvardıktan sonra, daha önce Strymon üzerine

atılmış olan köprülere varmak üzere Edonlar ülkesinden, Dokuz Yol topraklarından geçti. Buralara Dokuz Yol denildiğini öğrenince, bu ülkenin aynı sayıda kız ve oğlan evladını diri diri gömdüler. Canlı adam gömmek bir Pers göreneğidir; bana dediklerine göre, Kserkses'in karısı Amestris ihtiyarladığı zaman, yeraltında hüküm süren tanrıya yaranmak için, en gözde ailelerden seçilmiş iki kere yedi Pers delikanlısını gömdürmüştür.

115. — Ordu Strymon'u geride bıraktıktan sonra batıya doğru, üzerinde Yunan kenti Argilos'un bulunduğu yalı boyuna geçti; bu bölge ve kuzeyi Bisaltia adını taşır. Oradan, Posideion tapınağı yakınındaki körfezi solda bırakarak Syleos Ovası'nı ve Yunan kenti Stagiros'u geçerek, Akanthos'a vardı. Daha önce söylemiş olduğum ilkelere uyarak Pangaion Dağı çevresinde oturan bütün ulusları da beraberinde sürüklüyordu, gene kıyı kesiminde oturanlar donanmaya, içerilerde oturanlar da kara ordusuna sokuluyorlardı. Kralın orduyu geçirmiş olduğu yerlerde Thraklar bugün de toprağı sabanla sürmezler; bu toprağı ekmezler; buraya dinsel saygı gösterirler.

116. — Akanthos'a giren Kserkses, bu kent halkına kralın ev sahibi adını verdiğini ilan etti; kendilerine Med cüppesi verdi ve övücü sözler söyledi, çünkü onları savaş için canla başla çalışır görmüştü ve ayrıca orada Athos kanalına dair haberler de almıştı.

117. — Kserkses, Akanthos'dayken bu işleri yürütmekte olan mühendis hastalanıp ölmüştü, Artakhaies adındaki bu adam, Akhaimenidlerden ve kralın gözdelerindendi; Persler arasında en uzun boylu olanıydı (beş kral dirseğinden dört parmak eksik), onunki kadar güçlü bir ses hiçbir insanda görülmemişti. Ölümü üzerine Kserkses büyük yas ilan etti; büyük gömme törenleri ve şatafatlı bir mezar yaptırttı; mezarın üstünde bir kümbet yükseltmek için bütün ordu seferber edildi. Bir oraklin verdiği işarete uyarak Akhantos'da bu Ar-

takhaies için kurbanlar kesilir ve adı yarı–tanrı olarak anılır. İşte Kral Kserkses, Artakhaies'in ölümü üzerine böyle yas tutmuştu.

118. — Ordunun geçtiği yerlerdeki Yunanlılar orduyu ağırlıyor, kral sofrasını donatıyorlardı, kara bir yoksulluğa düşüyorlardı; o kadar ki, yıkık evlerini bırakıp gidiyorlardı. Bunun nasıl bir şey olduğunu şu örneğe bakıp anlayın: Thasoslular, Kserkses ordusunu karşılayıp ağırlayan, anakaradaki illerinden hesap aldılar; bu siteler adına ileri gelen yurttaşlardan Orgeos oğlu Antipatros'un vermiş olduğu bu hesaba göre, şölen dört yüz talanta patlamıştı.

119. — Öbür illerden gelen hesaplar da aşağı yukarı aynı sayıyı tutuyordu. Ve işte, hazırlanması için çok öncelerden buyruklar salınan ve her sitenin namus belası katlandığı bu şölenlerin nasıl şeyler olduğunu da görelim. Her yana salınmış olan habercilerden biri gelip de buyruğu bildirdi mi, ahali en önce kentte ne kadar tahıl varsa aralarında bölüşüyorlar ve aylarca çalışıp öğüterek buğday ve arpa unu haline getiriyorlardı; bir yandan da sürü hayvanları besliyorlar, yüksek fiyatlarla satın alıyorlar, bunlar orduyu ağırlamak içindi. Ayrıca sofrada servis yapmak için, altın ve gümüş kupalar, krateroslar ve başka sofra takımları hazırlıyorlardı. Bunlar yalnız Büyük Kral'ın ve davetlilerinin masası içindi; ordunun geri kalan bölümüne yalnız yetecek kadar yiyecek veriliyordu. Ordu geldiği zaman hazır bir çadır Kserkses'i bekliyordu; o çadırda kalıyordu; ordu açık ordugâh kuruyordu. Yemek vakti gelince ev sahipleri korkunç sıkıntılara katlanmak zorunda kalıyorlardı; konukları iyice karınlarını doyurduktan sonra geceyi oldukları yerde geçiriyorlar ve ertesi sabah, çadırı söküyor, kap kacak ne varsa bir tekini bırakmadan hepsini topluyor, ev sahiplerini böylece soyup, ondan sonra gidiyorlardı.

120. — Bu durumdur ki, Abderalı Megakreon'a şu hoş sözü söyletmiştir. Abderalılara, kadın erkek tüm toplaşıp ta-

pınaklara koşmalarını ve Kral Kserkses günde iki öğün yemek yemediği için tanrılara şükretmelerini ve bundan sonra da başlarına gelecek belaların yarısından korunmaları için dua etmelerini söylemiş; çünkü akşam için de böyle bir yemek çıkarmak zorunda kalsalardı, Abderalılar, ya Kserkses'in bu gırtlak saldırısını beklemeyip savuşmak ya da korkunç bir yoksulluğa düşmek tehlikesine, ikisinden birine katlanacaklardı.

121. — Bu uluslar zar zor da olsa emirleri yerine getiriyorlardı. – Kserkses, Akanthos'da donanmadan ayrılmış, donanmayı Therma'ya göndererek, amirallere kendisini orada beklemelerini emretmişti; bu Therma dediğim, Thermaion Körfezi'ndedir ve körfez adını bu kentten almaktadır. Kserkses kendisi için en kestirme yolun burada olduğunu öğrenmişti[293]. Doriskos'dan Akanthos'a kadar kara ordusunun yürüyüş düzeni şöyleydi: Ordu üç kola ayrılmıştı; birisi deniz kıyısını izliyor, donanmayla bağlantı kuruyordu; bu ordunun başında Mardonios ve Masistes vardı; ikinci kol Tritantaikhmes ve Gergis komutasında içeriden gidiyordu; Kserkses üçüncü koldaydı, bu kol ortayı tutuyordu, başında Smerdomenes ve Megabyzos vardı.

122. — Kserkses'un yola çıkardığı donanma, öbür ucu Assa, Piloros, Singos ve Sarta kentlerinin bulunduğu körfeze açılan Athos Dağı kanalını geçti ve sitelerden de yeniden asker topladı. Sonra kalktı, Therma Körfezi'ne doğru yola çıktı, Torona Körfezi üzerindeki Ampelos Burnu'nu dolandı ve Torona, Galespos, Sermyle, Mekyberna ve Olynthos kentleri boyunca uzandı, bu kentlerden de asker ve gemi topladı. Bu bölgenin adı Sithonia'dır.

123. — Kserkses donanması, bundan sonra Ampelos kayasından doğru Büyük Pellene Yarımadası'nın en uzun çıkıntısı olan Kamastraion Burnu'na vurmuş, Potidaia, Aph-

---

293 *En kestirme yol...* Kara ordusu için.

ytis, Neapolis, Aige, Therambo, Skione, Mende ve Sane'den gemi ve tayfa toplamıştır; eskiden Phlegra denilen bu Pallene Yarımadası üzerindeki siteler bunlardır. Bu kıyıları tarayan donanma, belli buluşma yerine doğru yelken açtı, yolda rastladığı sitelerden yeni takviyeler aldı, Pallene Yarımadası'na bitişik olan ve Therma Körfezi'nin sınırında bulunan bu sitelerin adları şudur: Lipaksos, Kombreia, Lisai, Gigonos, Kampsa, Smila ve Aineia. Bu ülke Krossaia toprağıdır, bugün de aynı adı taşır. Saydığım illerin sonuncusu olan Aineia'dan kalkan donanma, bu sefer doğru Therma Körfezi'ne ve Mygdonia'ya vurdu ve tuttuğu yol onu doğru, yolculuğunun varış yeri olan Therma kentine, Sindos'a ve Mygdonia ile Bottiaia'yı birbirinden ayıran Axios ırmağı üzerindeki Khalestra'ya ulaştırdı ki, bu Bottiaia, İkhnai ve Pella kentlerinin dar kıyı şeridini tutar.

124. — Donanma burada Axios ile Therma'nın ve bu iki sınır arasında kalan illerin karşısında demirledi; orada kralı bekliyordu; bu arada Akanthos'dan kalkmış olan Kserkses ve kara ordusu, ülkenin ortasından Therma'ya doğru yola çıkmıştı. Paionike Khrestonike'yi geçerek Khrestonike'den kaynayan ve Mygdonia'yı sulayarak Axios yakınındaki deniz kulağına dökülen Ekheidoros ırmağına doğru yürüyordu.

125. — Bu bölgeden geçerken erzak taşıyan develere aslanlar saldırdılar. Aslanlar gece inlerinden çıkıp dağlardan iniyorlardı; ne öbür yük hayvanlarına, ne de insanlara dokunuyorlardı; kurbanları yalnız develerdi. Aslanları insanlara ve öbür hayvanlara salmaktan alıkoyan ve yalnız hiç görmedikleri ve hiç tanımadıkları develer üstüne saldırtan akıl ermez gücü bir türlü anlayamadım.

126. — Gerçekten bu yörelerde aslan ve çok uzun boynuzlu yabanöküzü pek çoktur; bu boynuzlar Yunanistan'a getirilir. Aslanlara Abdera'da akan Nestos ırmağı ile Akarnaia'da akan Akheloos arasında rastlanır; Avrupa'nın ne

Nestos'dan öteye düşen ve doğuya doğru uzanan bölümünde, ne de Akheloos'un batısında, anakaranın başka hiçbir yerinde aslana rastlanmaz, yalnız bu iki ırmak arasındaki bölgede yaşarlar.

127. — Therma'ya varınca Kserkses, orduya kamp kurdurdu. Kamp kıyı boyunca şöyle uzanıyordu: Therma ve Mygdonia kentlerini içine alarak Bottiaia ile Makedonia'yı birbirinden ayıran ve suları birbirine karışan Lydias ve Haliakmon ırmaklarına dayanıyordu. Barbarlar işte bu ülkede konaklamışlardır. Saydığım ırmaklardan yalnız Krestonai'den gelen Ekheidoros'un suları orduya yetmemiş ve kurumuştur.

128. — Kserkses, Therma'dan beri Thessalia dağlarını, Olympos ve Ossa'yı seyrediyordu; bunlar korkunç yüksek dağlardır; aralarında dar bir koyak bulunduğunu ve içinden Peneios ırmağının aktığını öğrendi; kendisine bu aralıktan geçerek Thessalia'ya girilebileceği söylendiği zaman, Peneios'un ağzını görmek ve bunun için de gemiye binmek hevesine kapıldı; zira ülkenin yukarı bölgelerine Gonnos kentinden geçerek Perrhaibia doğrultusunda ilerleyip, daha kuzeyde bulunan Makedonia'ya girmeyi kuruyordu; öğrendiklerine bakılırsa, kıyıdan gitmektense bu yol daha güvenilir gibi görünüyordu. Bildiği gibi yaptı: Böyle gezintilere çıkmak istediği zamanlar yaptığı gibi, gene aynı Sidon kadırgasına bindi, işaret çektirip öbür gemilerin de demir almalarını emretti ve kara ordusunu olduğu yerde bıraktı. İstediği yere varınca Peneios'un ağzını seyretti ve şaşırdı, hayran kaldı; kılavuzlar getirtti ve ırmak suları denize başka bir yerden akıtılamaz mı diye öğrenmek istedi.

129. — Thessalia için eskiden göldü derler, yani her yanı çok yüksek dağlarla kapalıdır. Gerçekten, doğuda Pelion ve Ossa dağlarının etekleri birleşir ve önünü kapatır; kuzeyde Olympos, batıda Pindos ve güneyde Notos bölgesine doğru Othrys; bu dağların ortası leğen biçimindedir ve

Thessalia adını alır. Ama bu leğenin içinden birçok ırmak akar; belli başlı beş tanesini sayalım: Peneios, Apidanos, Onokhonos, Enipeus, Pamisos; Thessalia'yı çevreleyen dağlardan inip ovada birleşirler ve denize bir tek ve pek geniş olmayan bir geçitten akarlar; buraya varmadan önce birbirleriyle karışırlar; birleştikleri zaman, adı ötekilerden baskın olan Peneios öbürlerinin hepsini göçürür ve onlar artık adsız kalırlar. Ama öyle anlaşılıyor ki, denize açılan bu geçit eskiden yoktu; bu ırmakların ve bu ırmaklardan başka Boibeis Gölü'nün bugün olduğu gibi, o zaman da adları yoktu, ama gene de o topraklarda akıyorlardı ve taşıdıkları sular bütün Thessalia'yı sudan bir çarşaf haline getiriyordu. Thessalialılar, içinden Peneios'un aktığı geçidi Poseidaon açmıştır derler; o kadar da yanlış değil; zira yer sarsıntılarını Poseidaon'un yaptığına ve yer sarsıntısının meydana getirdiği çatlakların da bu tanrının işi olduğuna inandıktan sonra, bu dediğimin de Poseidaon'un işi olduğu pekâlâ söylenebilir; çünkü benim de gördüğüme göre bu dağlar yer sarsıntısı sonucu yarılmışlardır.

130. — Kserkses'in Peneios'u bir başka yerden denize akıtmak konusundaki sorusuna, buraları iyi bilen kılavuzlar cevap verdiler. "Irmağı başka bir yere çevirmek olamaz; bir tek burası vardır, çünkü bütün Thessalia dağlarla çevrilidir." Kserkses, o zaman derler, şu sözleri söylemiş: "Akıllı insanlarmış bu Thessalialılar; ilk baştan yüz geri edip her tehlikeden ve özellikle en önemlilerinden yakayı sıyırmışlar; bir yurtları var ki ne büyük, ne de ele geçirilmesi zor; yapılacak tek şey, ırmağın ağzını tıkayıp, şimdi içinden akmakta olduğu kanalı kesmek ve suyu geldiği topraklara doğru geri akıtmak, böylece bütün Thessalia'yı su basar, suyun dışında bir tek dağlar kalır." Bu sözleri, Yunanlılar arasında krala ilk teslim olan Aleuas soyundan Thessalialılara dönerek söylemişti. Kserkses böyle konuşuyordu, çünkü onların kendisine bağlaşma önerisinde bulundukları zaman, bütün

ülke adına konuştuklarını sanıyordu. – Buraları seyrettikten ve bu tarihsel sözleri söyledikten sonra Therma'ya döndü.

131. — Pieria'da birkaç gün kaldı; zira bütün ordunun Perrhaibia'ya girebilmesi için, ordunun üçte biri Makedonia eteklerindeki ormanları doğramakla uğraşıyordu. Toprak istemek için Yunanistan'a gönderilmiş olan çavuşlar, o buradayken geri döndüler; kimileri eli boş dönüyor, kimileri de toprak ve su getiriyorlardı.

Kserkses Karşısında Yunanistan

132. — Toprak ve su veren uluslar şunlardır: Thessalialılar, Doloplar, Enienler, Perrhaibialılar, Lokrisliler, Magnetialılar, Malisliler, Phtiotis'deki Akhaialılar, Thebai ve Thespia ile Plataialılar dışında kalan Boiotialılar. Barbarlara karşı duran Yunanlılar bu uluslara karşı şöyle ant içmişlerdir: Yunan ırkından olup da Perslere savaşmadan teslim olan bütün uluslar, durum düzeldiği zaman, varlıklarının onda biri tutarında bir cezaya çarptırılacaklar ve bu, Delphoi tapınağına verilecektir. Yunanlılar böyle ant içmişlerdi.

133. — Kserkses, toprak istemek için Atina ve Sparta'ya şundan ötürü kimseyi göndermemişti. Daha önce Dareios gene bu maksatla elçiler gönderdiği zaman, bu iki ulustan birisi bu görevle gelmiş olan çavuşları barathrona yuvarlayıvermiş[294], öbürü de kuyuya atmış, her ikisi de Büyük Kral'ın istediği toprağı ve suyu oradan çıkartıp götürmelerini söylemişti. İşte bunun için Kserkses onlara kimseyi yollamamıştı. Elçilere karşı böyle davrandıkları için Atinalıların başlarına neler geldi, bunu söyleyemem; bildiğim şey, topraklarının ve kentlerinin silinip süpürüldüğüdür, ama bunun o cinayetin sonucu olduğunu sanmıyorum.

---

294 Mahkûmların içine atıldıkları çukura *barathron* diyorlardı.

134. — Ama Lakedaimonlular, Agamemnon'un keruxü Talthybios'un hışmına uğramışlardır. Zira Sparta'da bir Talthybios tapınağı vardır[295], bugün de soyundan gelmiş olanlar bulunur, Talthybiadlar derler ve Sparta'nın gerektiği zaman resmi kerux görevi bir onur olarak onlara verilmiştir. O cinayetten sonra Spartalılar kurbanlar kesip tanrılara danıştıkları zaman, iyi cevaplar almadılar. Ve bu durum böylece uzadı. Çok üzülen ve içleri sıkıntı ile kemirilen Lakedaimonlular, kaç sefer Halk Meclisi'ni topladılar ve sonunda "Sparta uğruna ölmek isteyen bir Lakedaimonlu yok mu?" diye kerux bağırttılar. Bunun üzerine Aneristos oğlu Sperthies ile Nikolaos oğlu Bulis geldiler, ikisi de Sparta'nın iyi ailelerindendir ve birinci sıradan varlıklı kimselerdir, bunlar Dareios'un Sparta'da öldürülen keruxlerinin öcü alınsın diye, gidip Kserkses'e teslim olmayı gönüllü olarak kabul ettiler. Spartalılar bunları öldürülmek üzere Medlere yolladılar.

135. — Bu adamların yiğitliklerine doğrusu diyecek yoktu; söylemiş oldukları sözler de davranışlarından daha aşağı kalmamıştır. Susa'ya doğru yol alırlarken gidip Hydarnes'i buldular. Hydarnes, Pers ırkındandı ve Asya kıyılarındaki ulusların askeri şefiydi. Onları buyur etti, sofrasına aldı ve çatısı altındayken onlara sordu: "Niçin siz Lakedaimonlular, Büyük Kral'ın dostluğundan çekiniyorsunuz? Kralın değerli kimselere nasıl saygı gösterdiğini görüyorsunuz; işte bana ve servetime bakınız. Siz de ona teslim olsanız (zira sizlere de değer veriyor), Büyük Kral, Yunan topraklarında size de yerler verir, oranın efendisi olursunuz." Bu söyleve karşı şöyle cevap verdiler: "Hydarnes, bize verdiğin öğüt bir noktada aksıyor: Sen ki bize öğüt veriyorsun, iki durumdan yalnız birini biliyorsun, öbüründen haberin yok; kölelik nedir, bunu

295 *Talthybios.* Agamemnon'un habercisi (kerux). Öbür haberci Eurybates ile ikisini "güzel yanaklı Briseis"i getirmeleri için Akhilleus'un barakasına gönderir. (*İlyada* I. 320).

biliyorsun, ama özgürlüğün ne olduğunu, tatlı mıdır, acı mıdır, hiç tatmadın, bilemezsin. Eğer bir gün tadarsan onu, mızrakla değil, baltayla savunmamızı öğütlersin bize." Hydarnes'e böyle karşılık verdiler.

136. — Ülkenin içerisinde Susa'ya kadar yollarına devam ettiler ve Büyük Kral'ın karşısına çıkarıldılar. Koruma askerleri, baştan kendilerine kralın önünde secdeye kapanmalarını ve ayaklarının dibinde yeri öpmelerini emretmişlerdi; sonra da zorla yaptırmak istemişlerdi; ama onlar kafalarını zorla eğdirseler bile, gene dediklerini yapmayacakları cevabını verdiler; onlarda bir adamın önünde secdeye varmak diye bir görenek yoktu ve buraya kimseye dalkavukluk etmek için gelmemişlerdi. Zorla bu aşağılık duruma girmekten kurtulduktan sonra, krala özetle şunları söylediler: "Medlerin kralı, eskiden Sparta'da öldürülmüş olan keruxlerin öcünü alabilesin diye Lakedaimonlular bizi gönderdiler." Böyle bir dil karşısında Kserkses işi gönül yüceliğine vurdu: Lakedaimonlulara benzemek istemediğini bildirdi; onlar elçileri öldürmekle bütün uygar insanların saygı gösterdikleri görenekleri ayaklar altına almışlardı; onları suçladığı şeyi kendisi de yapamazdı; onların elçilerini öldürüp Lakedaimonluları suçlarından arındırmak istemiyordu.

137. — Spartalıların bu çıkışlarından ve Sperthies ile Bulis'in sağ salim dönüşlerinden sonra, Talthybios'un öfkesi bir süre için yatışmış oldu. Ama yıllar sonra diyorlar Lakedaimonlular, Peloponez ile Atina arasında çıkan savaş sırasında yeniden alevlendi. Bana öyle gelir ki, bu içinde tanrıların parmağının daha iyi seçildiği olaylardan birisidir. Talthybios'un öfkesi bu iki kişiyi çarpabilir ve gene de yatışmayabilirdi, hakçası buymuş denilebilirdi; ama onu yatıştırmak için Susa'ya kadar gitmiş olan adamların çocuklarını, Bulis'in oğlu Nikolaos ile Sperthies'in oğlu Aneristos'u –Tiryns kolonisi Halieis'yi içi asker dolu bir ticaret gemisiyle ele geçiren adamdır– vurmuş olmasında ben açıkça tanrıların elini gö-

rüyorum; Lakedaimonlulardan bir elçilik görevi almış olan bu oğullar, Thrak kralı Teres oğlu Sitalkes[296] ile Abderalı Pythes oğlu Nymphodoros'un ihanetlerine uğramışlardır, Hellespontos'daki Bisanta'da yakalanmışlar, Attika'ya götürülmüşler ve Atinalılar tarafından, Korinthos yurttaşı Ademantos oğlu Aristeas ile birlikte öldürülmüşlerdir. Bunlar Büyük Kral'ın açtığı seferden yıllarca sonra olan işlerdir. – Ben gene kendi hikâyeme dönüyorum.

138. — Kralın seferi Atina'ya karşıymış gibi görünüyordu, ama aslında bütün Yunanistan'a karşıydı. Yunanlılar çoktan haber almışlardı, ama aralarında görüş birliği yoktu. Pers kralına toprak ve su vermeye razı olanlar, barbarlardan bir kötülük görmeyeceklerine güveniyorlardı; içleri rahattı; toprak ve su vermeye razı olmayanlar ise korku içindeydiler; Yunanistan'da istilacının vuruşunu karşılayabilecek sayıda gemi yoktu, bunu biliyorlardı, şunu da biliyorlardı ki, ulusların çoğu, savaşı savaşla karşılamak isteğinden çok uzaktı, Medlere hoş görünmekten başka bir şey düşünmüyorlardı.

139. — Gerçeğin gücü, bana epeyce düşman kazandırabilecek cinsten bir yargıyı burada açıklamaya zorluyor beni, ama ben doğruyu ortaya çıkaracağımı sandığım yerde kendimi susmaya zorlayamam. Eğer Atinalılar, korkunç istiladan korkuya düşerek yurtlarını bırakıp gitselerdi ya da bırakıp gitmek yerine, gene orada kalmak uğruna Kserkses'e teslim olsalardı, denizlerde kralın karşısına kimse çıkamazdı. Denizde kimse Kserkses'e karşı duramayınca da karada şu olurdu: Diyelim ki Korinthos'da, İsthomas'a arka arkaya duvarlar örüp Peloponez'i ayırdılar; gene bir şey çıkmaz; Lakedaimon'un, kendi başlarının derdine düşen müttefikleri,

---

296 *Sitalkes*, Trakya Ordyslerinin kralı. Peloponez savaşlarının başında Atinalılarla birlik olmuştur. – Nymphodoros, Larcher'e göre, Sitalkes'in kaynı olur. Aristeas ise, ileride Themistokles'e çattığı (Kitap VIII. bölüm 61) ve Salamis savaşında gemilerini alıp savuştuğu (Kitap VIII. bölüm 94) görülecek olan Korinthoslu Adeimanthos'un oğludur.

ona ihanet etmek zorunda kalacaklardı, çünkü barbar donanması bütün kentlerini teker teker düşürecekti; Lakedaimonlular tek başlarına kalacaklardı ve kendi başlarına kalınca da yiğitlik mucizeleri yaratacak ve kahramanca öleceklerdi, ellerinden başka bir şey gelmeyecekti. Ya bu böyle olacak ya da önceden Medlere boyun eğmiş olan öbür Yunanlıların verdikleri örneğe uyarak onlar da Kserkses ile anlaşmaya gideceklerdi. Böylece her iki halde de Yunanistan Perslerin boyunduruğu altına düşecekti; zira Pers kralı denizleri elinde tuttuktan sonra, İsthmos'u kesmek için örülen duvarlar ne işe yarayacaktı? Bunu bir türlü anlayamamışımdır. Onun için Yunanistan'ı Atinalılar kurtardılar denildiği zaman doğrunun ötesine geçilmiş olmaz; çünkü onlar ne tarafı tutarlarsa, terazinin kolu o tarafa yatacaktı ve Yunanistan'ın varlığını sürdürmesine ve özgür kalmasına karar vererek, Medlere kapılanmamış olan bütün öbür Yunan uluslarını uyuşukluktan kurtarıp uyaranlar ve Büyük Kral'ı geri atanlar –elbette ki tanrılardan sonra– onlardı. Hatta Delphoi'den gelen korkunç orakl bile yüreklerine o kadar korku saldığı halde, Yunanistan'ı bırakıp gitmelerine yetmedi; tuttukları mevzilerde kaldılar; yurtlarını ellerinden almaya gelecek olanı korkmadan beklediler.

140. — Atinalılar, orakle danışmak üzere Delphoi'ye elçiler göndermişlerdi; tapınağın içinde yapılması âdet olan törenler bittikten sonra, elçiler büyük salona girdiler, yerlerine geçtiler ve Pythia'dan ki, adı Aristonike'ydi, şu orakli aldılar:

Durma burada; çılgın, yürü, defol!
Kentini, çatılarını ve kayaya sırt vermiş hisarlarını
Bırak, kaç dünyanın öbür ucuna kadar.
Gövde sağlam değil, baş titriyor;
Örgenler, el, ayak ve gövde hepsi
Paramparça; bahtlarına güvenilmez artık,

Mızrağı sivri Ares, ateş kasırgaları
Arasından Suriye arabasını sürüyor üstlerine
Çökmüş hisarlarının üzerine kuleler yıkıyor!
Nice tapınaklar doymaz alevlerin ağzına atılmış!
Tanrıların heykelleri bu yavuz kavga ile sarsılıyor,
Yüzlerinden soğuk terler boşanıyor.
Bahtının geleceği için kötü alametler,
Saraylarının üstünden kara bir kan sızıyor.
Çık benim tapınağımdan ve ölümden korkmamak için
Onların darbeleri üzerinde yiğitliğin ışıldasın.

141. — Geleceği gösteren bu sözleri işiten Atina elçileri korkunç bir sıkıntıya düştüler. Kendilerine haber verilen bu belalardan büyük korkuya kapılmış, ümitlerini yitirmişlerdi ki, Delpoi yurttaşı ve kentin en seçkin kişilerinden olan Androbulos oğlu Timon, ellerine zeytin dalları alıp, oraklin yanına bir daha girmeleri ve yalvarmaları için öğüt verdi. Atinalılar dediğini yaptılar: "Prens," dediler oraklin önüne dizilerek, "yurdumuz için bize biraz daha güven verici şeyler söyle; huzuruna varmak için ellerimize aldığımız bu dallar aşkına dualarımızı kabul et; yoksa hiç kimse bizi tapınağından çıkaramaz; gerekirse ölünceye kadar burada kalırız." Bu sözler üzerine rahibe şu ikinci orakli verdi:

Pallas Athene'nin yaptığı özlü savunma işe yaramadı;
Olympos'un efendisi dualarına sağır kaldı;
Ama ben sana yargımı bir daha bildireceğim,
Su verilmiş çelik en sert taştan daha sert olur.
Kekrops toprağı, tanrısal Kithairon'un yamaçları,
Hepsi elden gidecek; ama
Gök bakışlı Zeus, ağaçtan bir bel kemeri bağışlıyor,
Ayakta duran tek şey, barbarlığa karşı,
Çocukların için ve senin için kurtarıcı duvar olacak.

Yerinden kımıldamadan bekleme, topraklarını
Çiğneyecek olan kısrakları,
Ve düşman ulusların kalabalık askerlerini;
Dön sırtını; bir gün onları yakından göreceksin.
Ah! Ölümlülerin çocukları arasında bu ne kadar yas,
Tanrısal Salamis, senin kutsal yerlerinde
Demeter ekin demetleri bağlasın ya da toplasın![297]

142. — Bu cevap Atina elçilerine öncekinden daha yumuşak göründü –gerçekten de öyleydi–; yazdılar ve Atina yolunu tuttular. Dönüşlerinde orakli Halk Meclisi'ne bildirdikleri zaman her kafadan bir ses çıkmaya başladı, herkes kendince yorumluyordu; biz karşıt iki görüşü vereceğiz: Yaşlılara bakılırsa, tanrı Akropol'ün dayanacağını göstermek istiyordu; zira bir zamanlar, Atina'nın geçmişinde Akropol'ün kazık bir duvarla kapatıldığı olmuştu. Ağaçtan bel kemerini böyle yorumluyorlardı. Öbürlerine göre tanrı gemileri kastediyordu, bunu söylüyor ve yurttaşlarını, başka her şeyi bırakıp gemi donatmaya çağırıyorlardı. Ama ağaç duvarı gemi diye yorumlayanları, Pythia'nın son üç dizesi şaşırtıyordu:

Ah! Ölümlülerin çocukları arasında bu ne kadar yas,
Tanrısal Salamis, senin kutsal yerlerinde
Demeter ekin demetleri bağlasın ya da toplasın!

Bu sözler ünlü ağaç duvar için gemidir diyenlerin yorumunu sakatlıyordu; zira resmi orakl yorumcuları bunu, eğer deniz savaşı olursa, Atina'nın Salamis yakınında yenilgiye uğrayacağını bildiren uğursuz bir haber sayıyorlardı.

---

297 *Ekin demetleri.* Biçilmiş ya da biçilmemiş olgun ekin. – Salamis savaşı eylül sonralarına rastlar (Kitap VIII. bölüm 65).

Themistokles

143. — Atinalılar arasında birisi vardı ki, bir zamandan beri politikacılar arasında sivrilmeye başlamıştı; adı Themistokles'di[298] ve Neokles oğlu diye anılırdı. Bu yurttaş, resmi yorumcuların oraklin her kelimesi üzerinde kesinlikle bir şey

---

298 *Themistokles.* Herodotos bu devlet adamının hizmetlerini belirtmekle beraber kişiliği üzerine oldukça karanlık şeyler de yazmıştır. Bir yandan Perslerle çarpışırken, öbür yandan Atinalıları Hellespontos'a gidip köprü–gemileri yakmak düşüncesinden caydıran Themistokles, *Perslerin değeri büyük dostluklarını* da düşünür, bir gün Atina'da başı darda kalırsa, sığınabilecek bir yer gerekebileceğini hesap eder (Kitap VIII. bölüm 109). Sonra da bak bu işi ben yaptım, aslında senin için çalışıyorum diye Kserkses'e haber gönderir (Kitap VIII. bölüm 110). *Kendi kişisel çıkarını düşünmekten bir an geri kalmadığı için,* Salamis zaferini kendi yararına kullanarak adalıları haraca keser, kesesini doldurur (Kitap VIII. bölüm 112). Artemision'dan çekilmek isteyen Yunan amirallerini bundan vazgeçirmek için Euboialılardan otuz talant rüşvet alır, bunun beşini büyük amiral Eurybiades'e, üçünü de ille gitmek isteyen Korinthoslu Adeimantos'a yedirir, kalan yirmi iki talantı da kendi cebine atar (Kitap VIII. bölüm 4 ve 5). Buna karşılık Themistokles'in sayısı yetmiş olan Atina donanmasını iki yüze çıkarttığını ve böylece Atina'yı Yunan dünyasının en büyük donanmasına sahip bir devlet haline getirdiğini de gene Herodotos'tan öğreniyoruz. Bütün büyük tarihçiler, Themistokles'i "*Atina'nın yetiştirdiği en büyük devlet adamlarından biri*" olarak gösterirler. (A.M. Mansel, *Ege ve Yunan Tarihi*, sayfa 294). Themistokles 530 (belki 525) sularında Atina'da doğmuştur. Ailesi ticaretle geçiniyordu, büyük zenginlerden değildi. Miletos düştüğü zaman Atina'da arkhonttu. Pire limanını üs haline getirip gemi yapımında kullanan odur. Atina'yı Perslere teslim etmekten yana olan tyranlara karşı durmuş, Atina duvarlarını onartmıştır. Delos Deniz Birliği'ni o kurmuş, Atina çevresinde konfedere siteler topluluğunu yaratmıştır. Marathon savaşının da belli başlı adlarındandır. Gerek Atina'daki düşmanlarının, gerekse Spartalıların çabaları sonucu olarak 470 sularına doğru devrildi. Orstrakismosla sürüldü, arkasından Perslerle ilişkilerini gösteren belgeler bulundu denerek, ölüm hükmü giydi. Bunun üzerine Anadolu'ya geçip Perslere sığındı, Persler Söke civarındaki Magnesia'yı ve daha başka kentleri, geçinsin diyerek ona verdiler ve V. yüzyılın ortalarına doğru orada öldü. Esnek, kurnaz, iyi asker ve çok daha iyi politikacı ve para için her şeyi yapan bir adam olarak tanımlanıyor, bir şef için gerekli olan şeyler, üstelik görüşü de keskin. Hatzfeld onun için, "*belki de Atina'nın yetiştirdiği en büyük devlet adamıdır*" diyor.

söylemediklerine dikkati çekti; eğer sahiden diyordu, tartışma konusu olan cümle Atinalıları kastetseydi kullanılan sıfat, onun fikrince bu kadar iyilikçil olmazdı; tanrı, "Zavallı Salamis" derdi, "Tanrısal Salamis" demezdi, eğer bu adada yaşayanlar, kıyılarında ölecek olsalardı. Hayır, eğer oraklin anlamı tam olarak kavranmak isteniyorsa, bu cümleyle tanrı Atinalıları değil, düşmanları kastediyordu. Onun için deniz savaşına hazırlanmalıydılar, zira ağaç duvar besbelli gemilerdi, Themistokles'in yorumunu dinleyen Atinalılar, bunu resmi yorumcuların açıklamalarından daha yararlı buldular, çünkü resmi yorumcular, deniz savaşı için hazırlık yapılmasını istemiyorlardı, bütün istedikleri, düşmana karşı silaha sarılınmasın, herkes ülkeyi bırakıp gitsin, kendisine başka bir Attika bulup orada yerleşsindi.

144. — Themistokles, daha önce de tam zamanında yapmış olduğu bir yasa önerisiyle başarı kazanmıştı: Atina maliyesi önemli bir gelir artışıyla karşılaşmıştı, bu artış Laurion madenlerinden geliyordu ve bu para adam başına on drahmi olmak üzere yurttaşlar arasında bölüşülecekti. Themistokles, Atinalılara bu parayı dağıtmak yerine, gelir artışından yararlanıp tezgâhlara iki yüz gemi konulmasını önermişti; Aigina'ya karşı savaşı düşünüyordu. Ve bu iki ulus arasında patlayan savaştır ki, şu içinde bulunduğumuz dönemde Yunanistan'ı kurtarmıştır, çünkü Atinalıları denizci olmaya o zorlamıştır. Gemiler yapıldıkları maksat için kullanılmadılar; ama Yunanistan tam gerektiği sırada bunları hazır buldu. Bu gemiler o sırada Atinalıların elinde hazırdı, ama başkalarını da yapmak gerekiyordu. Orakl üzerine yapılan görüşmeler, Yunanistan'ı istila eden barbarları denizde karşılamak için savaşçıların gemilere bindirilmesi kararı ile sonuçlandı; tanrı böyle emrediyordu, deniz savaşında kendilerine katılmak isteyen Yunanlılarla birleşeceklerdi.

145. — Atinalılara verilen orakller böyleydi. – Yunanlılar, Yunanistan'ı çıkarları göz önüne alarak federal meclis

halinde toplandılar, durumu incelediler, aralarında karşılıklı antlarla bağlandılar; görüşmelerin birinci ürünü, her şeyden önce kendi aralarındaki hınçları yatıştırmak ve aralarındaki çekişmelere son vermek oldu; çatışmaların en ağırı Atina ile Aigina arasında olanıydı. Sonra Kserkses'in ordu ile birlikte Sardes'e gelmiş olduğu haber alınınca, neler olup bittiğini anlamak amacıyla Asya'ya gözlemciler gönderilmesine, Pers tehlikesine karşı bir ortak savunma anlaşması yapmak üzere Argos'a elçiler yollanmasına ve yardım istemek için de Sicilya'ya Deinomenes oğlu Gelon'a ve Kerkyra'ya ve Girit'e başka elçiler gönderilmesine karar verildi; amaçları, mümkün olursa, Hellen dünyası birliğini gerçekleştirmek, Yunanlıların başında çok yakın bir tehlikenin dolaştığını ileri sürerek, herkesi dirsek dirseğe ve yan yana savaşmanın zorunlu olduğuna inandırmaktı. Gelon'dan öbür Yunan devletlerinin herhangi birinden çok daha üstün ve büyük bir yardım umuluyordu.

146. — Bu kararlar alındıktan sonra aralarındaki anlaşmazlıklara son verdiler, ilk iş olarak Asya'ya üç gözlemci gönderdiler. Bunlar Sardes'e geldiler, Büyük Kral'ın ordusunu yakından incelediler, ama yakalandılar ve kara ordusu generalleri tarafından sorguları yapıldıktan sonra öldürülmek üzere hapishaneye atıldılar. Kafaları kesilecekti, öyle karar verilmişti; ama durumu haber almış olan Kserkses, generallerin kararını beğenmedi; korumacılarından birini göndererek çaşıtları eğer canlı bulursa, alıp kendisine getirmesini emretti. Korumacılar yanlarına geldikleri zaman henüz kafaları kesilmemişti. Alıp Büyük Kral'ın karşısına çıkardılar; ne için gelmiş olduklarını öğrendi; sonra korumacılarına emir verdi, bunların yanlarına kılavuzlar katılacaktı, her istedikleri yapılacaktı; bütün kara ordusu, piyadesi ve süvarisiyle gösterilecekti ve istedikleri zaman, hiçbir kötülük görmeden gidebileceklerdi.

147. — Bu emirlerinin nedenini açıklamıştır: Eğer çaşıtlar öldürülselerdi, Yunanlılar, kuvvetinin anlatılmaz büyüklüğünü önceden öğrenemeyeceklerdi ve üç kişi kaybetmiş olmak düşman için zarar sayılmazdı; ama bunlar Yunanistan'a döndükleri zaman, kaynaklarının büyüklüğünü anlayacak olan Yunanlılar, istilayı beklemeden, kendiliklerinden gelip özgürlüklerini onun elleri arasına bırakacak ve üstlerine sefer açmak gereği kalmayacaktı, yani böyle olacağını sanıyordu. Kserkses'in bu düşüncesi bana başka bir şey hatırlatır: Abydos'dayken Kserkses tahıl yüklü gemilerin gelişini görmüştü, Pontos Euxeinos'dan geliyorlardı; Hellespontos'u geçip, yüklerini boşaltmak üzere Aigina ve Peloponez'e gideceklerdi. Bakanları bunların düşman gemileri olduklarını öğrenince gözlerini krala çevirdiler, gemilere el koymak için bir işaret bekliyorlardı. Kserkses denizcilere nereye gittiklerini sordu: "Efendimiz," dediler, "düşmanlarına götürüyoruz bu buğdayı." – "Pekâlâ," dedi Kserkses, "biz de zaten bunların gittikleri yere gitmiyor muyuz? Başka birçok şeyimizin yanında bizim de kendi buğdayımız yok mu? Bunlar da bu buğdayı bizim için taşıyorlar, fena mı?"

148. — Çaşıtlar her şeyi görüp inceledikten sonra yola çıktılar ve Yunanistan'a döndüler. – Perslere karşı birleşip antlaşmış olan Yunanlılar, çaşıtları yola çıkardıktan sonra Argos'a elçiler yollamışlardı. Orada neler olduğunu Argoslular şöyle anlatıyorlar: Bunlar, kendi dediklerine göre, barbarların Yunanistan'a karşı hazırlıklara giriştiklerini baştan beri biliyorlardı; bu arada Yunanlıların, Perslere karşı kendileriyle birlik olmalarını isteyeceklerini de bildiklerinden, tanrıdan hangi yanı tutmak daha iyi diye sorup anlamak üzere Delphoi'ye danışmacılar yollamışlardı; zira Lakedaimonlular ve Anaksandridas oğlu Kleomenes, altı bin yurttaşlarını daha yeni öldürmüştüler, danışmak istemekte bundan ötürü haklıydılar. Pythia, sorularına cevap olarak şu orakli verdi:

Başkalarının diş bilediği, ama gökyüzünde
Oturanların sevgilisi, mızrağını rahat bırak, gözünü
Dört açıp bekle, tetikte dur; en çok
Kafanı sakın, zira kafa kurtulursa gövdeye de bir şey olmaz.

Pythia'nın vermiş olduğu orakl böyleydi; sonra da Yunan elçileri Argos'a geldikleri zaman meclis salonuna alındılar ve görevlerinin ne olduğunu anlattılar. Argoslular cevap olarak, kendilerinden beklenileni yapmaya hazır olduklarını bildirdiler, yalnız daha önce Lakedaimonlularla kendileri arasında otuz yıllık bir mütareke anlaşması yapılmalıydı, bir de koalisyonun başında, yüksek komutaya yarı yarıya katılmaları sağlanmalıydı; aslında yüksek komuta tümüyle onların hakkıydı; ama onlar bunu ikide bir oranında bölüşmeye razı oluyorlardı.

149. — Argoslulara göre, meclisin verdiği cevap buydu; oysa orakl onlara Yunanlılarla bağlaşmayı yasak etmişti; ama orakle karşı gelmek pahasına da olsa, otuz yıllık bir mütareke yapmayı çok istiyorlardı, bu süre içinde çocukları büyüyüp adam olacaklardı. Mütareke yapılmazsa, daha önce uğramış oldukları felakete, bir de Perslerden gelecek felaket katılacak, o zaman da gelecekte Spartalıların boyunduruğu altına girmekten kurtulamayacaklardı. Argos meclisinin kararı açıklandıktan sonra, Sparta elçileri söz aldılar: "Mütareke konusunu ulusumuza bildiririz," dediler; komuta konusuna gelince, bunun için verecekleri cevap hakkında gerekli yönergeyi almışlardı; kendilerinin iki, Argosluların ise bir kralları vardı; Sparta krallarından birinin hakkını elinden almak, elbette olacak şey değildi; Argos şefinin de kendi kralları gibi, bir oy sahibi olmasına engel yoktu. Argoslular, Spartalıların bu kendini beğenmiş hallerine dayanamadıklarını söylerler; elçilere güneş batmadan Argos toprağından çıkmalarını, yoksa düşman muamelesi göreceklerini bildirdiler.

150. — Argosluların bu olaylara değinen anlatıları aynen budur. Ama Yunanistan'da yaygın ikinci bir anlatış vardır. Kserkses, güya Yunanistan'a karşı yürümek için hazırlıklara başlamadan önce Argos'a bir kerux göndermiş, kerux kente gelmiş ve şunları söylemiş: "Argoslular, Büyük Kral Kserkses size şu buyruğu gönderiyor: "Biz Persler, düşünüyoruz ki, biz Perses'in çocuklarıyız, onu Danae oğlu Perseus'a Kepheus kızı Andromeda doğurmuştu. Onun için bizim kendi atalarımıza karşı sefer açmamızın gereği olmadığı gibi, sizin de sırf yabancıları savunmak için önümüze bir engel olarak dikilmenizin gereği yok; en doğrusu siz rahat durun, bu patırtıya karışmayın. Eğer işler iyi giderse, sizden daha yüksekte tutacağım ulus olmayacaktır." Bu sözler diyorlar, Argos'da umulmadık bir şans olarak karşılandı; onun için şimdilik Yunanlılardan bir şey istemek bir yana, ufacık bir görüşmeye girişmekten bile sakınıyorlardı; eğer ileride Yunanlılar onlardan koalisyona girmelerini isterlerse, onlar da kenarda kalmalarını sağlayacak bir bahane elde etmiş olmak için kendi isteklerini öne süreceklerdi; Lakedaimonlular komutayı kendileriyle eşit olarak paylaşmayı asla kabul etmezlerdi, bunu iyi biliyorlardı.

151. — Bu anlatışı desteklemek üzere bazı Yunanlılar arasında, yıllarca sonra olmuş bir hikâye anlatılır: Atina elçileri Memnon'un kenti Susa'da bulunuyorlardı, bir iş için çağrılmışlardı. Hipponikos oğlu Kallias ve elçilik personeli vardı; o aralık Susa'da Argosluların elçileri de bulunuyordu; elçiler Kserkses'in oğlu Artokserkses'e sormuşlar, Kserkses ile yapmış oldukları bağlaşma antlaşması hâlâ yürürlükte midir, yoksa kendilerini düşman mı sayıyor diye ve Kral Artokserkses her zamandan daha çok yürürlükte olduğu ve kendisi için hiçbir sitenin Argos kadar değerli olamayacağı cevabını vermiş.

152. — Kserkses gerçekten Argos'a haber çavuşu ve böyle bir duyuru göndermiş midir? Susa'ya girmiş olan Ar-

gos elçileri Artokserkses'i, bağlaşma konusunda yoklamışlar mıdır? Hiçbir şey diyemem, ben kendi hesabıma, kesin olarak Argosluların resmi anlatısını tuttuğumu açıklamak isterim. Bir tek şey bilirim ki, eğer insanlar işledikleri kusurları birbirleriyle değiş tokuş etmek için ortaya yaysalar, başkalarınınkilerin ne kadar aşağılık olduğunu görüp, gene kendi kusurlarını, hem de sevine sevine alır giderlerdi. Bunun gibi, Argosluların vicdanları üzerinde de o kadar ağırlık yoktur. Ödevim, bana anlatılan ne ise onu vermektir, inanmaya gelince, hiçbir şey beni buna zorlayamaz ve bunu bütün anlattıklarım için söylüyorum. Ayrıca Persleri Yunanistan'a Argosluların çağırmış oldukları, Lakedaimonlularla silahlı bir çatışmayı gözleri kesmediği için ve onurları kırıldığı için bu yola sapmış oldukları bile söylenmemiş midir?

153. — Argos için bu kadar. – Gelon'u birliğe almak için Sicilya'ya giden bağlaşık elçiler arasında bir de Lakedaimonlu Syagros vardı. Gelon'un atalarından biri, Gela'yı kolonize edeni, Triopion Burnu yakınında bulunan Telos adasındandı. Rhodos Lindosluları ve Antiphemoslular, Gela'ya kolonlar getirdikleri zaman, o da unutulmadı. Zamanla torunları, yeraltı tanrılarının hierophantesleri oldular[299]; bu yüksek orun, ailede bunu kazanmış olan atalarından –Telines adında birisinden– beri sürüp geliyordu ve o, bu orunu şöyle elde etmişti: Gela'nın üstünde bulunan Maktorion kentine, bir karşıt grubun gadrine uğramış olan Gela yurttaşları sığınmışlardı. Telines bunları Gela'ya geri getirdi; yanında silahlı kuvvet yoktu, yalnız bu tanrıların kutsal alametleri vardı. Bunları nasıl elde etti, aşırdı mı, kazandı mı, bir şey diyemem. Öyle ya da böyle, soyundan gelecek onların bu tanrıların hierophantesleri olacakları vaadi karşılığında, kutsal

---

[299] *Hierophantes*, myster anlatıcısı, öğreticisi, yol göstericisi anlamına gelir. Tarikata girmek isteyenlere yol gösterirlerdi.

niteliğine de güvenerek sürgünleri geri getirdi. Beni asıl şaşırtan, hakkında öğrendiğim şeylere bakarak söylüyorum, Telines gibi bir adamın böyle bir işi nasıl olup bittiye getirebilmiş olmasıdır; bu çeşitten işleri her önüne gelen kıvıramaz, buna kesin olarak inanıyorum, yiğit bir yürek ve erkeklik ister; oysa Sicilyalılar onu tam tersine, kadınsı ve oldukça yumuşak birisi olarak anlatılar.

154. — İşte Telines bu görevi böyle kazanmıştı. – Pantares oğlu Kleandros, Gela'da yedi yıl tyranlık yaptıktan sonra, kent yurttaşlarından Sabyllos'un eliyle öldürülünce, Kleandros'un kardeşi Hippokrates mutlak iktidarı ele almıştı. Hippokrates'in tyranlığı zamanında hierophantes Telines'in torunlarından olan Gelon da Pataikos oğlu Ainesidemos ile ve daha birçoklarıyla beraber hükümdarın koruma birliğinde bulunuyordu; kısa zamanda kendisini göstermiş, sivrilmiş ve bütün atlı birliklerin başına geçmişti. Hippokrates, Syrakusa ve daha birçok barbar sitelerinden başka, Kallipolis, Sicilya Naxos'u, Zankle, Leontinoi'yu kuşattığı zaman, Gelon gerçekten parlak bir asker olduğunu göstermişti. Adlarını saydığım bu kentlerden, Syrakusa dışında, hiçbiri Hippokrates'e karşı, özgürlüğünü savunamamıştı. Ama Heloros ırmağı üzerinde verilen bir savaşta yenik düşen Syrakusalılar, Korinthoslular ve Kerkyralılar sayesinde durumlarını kurtarabilmişlerdi. Hippokrates'i bunlar, sadece en eski zamanlardan beri Syrakusalıların elinde bulunan Kamarina'yı alarak barış yapmaya razı etmişler ve Syrakusa'yı böylelikle kurtarmışlardır.

155. — Hippokrates de kardeşi Kleandros'la aynı süre tyranlıkta kaldı, sonra Hybla kenti yakınında Sikellerle savaşırken öldü; işte o zaman Gelon, Hippokrates'in oğulları Eukleides ve Kleandros'un haklarını bunlara hizmet etmek istemeyen yurttaşlarına karşı korumak perdesi altında iktidarı ele geçirdi ve Gelalıları da silah zoruyla alt ettikten sonra, haklarından yoksun bıraktı. Bu güzel şansın arkasından

bir ikincisi de geldi: Gamoriler[300] denilen Syrakusalıları halk ve Kyllyrioi adı ile tanınan köleleri kovmuşlardı; Gelon bunları Kasmene kentinden alıp Syrakusa'ya geri getirmiş ve birden bu sonuncu kenti ele geçirmişti, çünkü Gelon'u gören Syrakusalılar, kenti ona vermişler, kendileri de teslim olmuşlardı.

156. — Devletine Syrakusa'yı da kattıktan sonra Gelon artık Gela'da hüküm sürmeye hevesli görünmüyordu; orasını kardeşi Hieron'a emanet etti, kendisi Syrakusa'ya yerleşti. Syrakusa tümüyle elindeydi. Zaten bu da kent için çabucak bir uyanış ve yeniden doğuş dönemi olmuştu; Gelon Kamarinalıları da buraya getirtmiş, Syrakusa yurttaşı yapmıştı; Kamarina kentini yerle bir etti; sonra Gela yurttaşlarının yarısını da aynı şeyi yapmaya zorladı. Sicilya Megaralılarını da kentlerini kuşatarak aynı şeyi yapmaya razı etti; savaşa kalkışan, bundan ötürü de ölümlerini bekleyen zengin takımı verdiği emir üzerine Syrakusa'ya getirildiler ve yurttaşlar arasına alındılar; bu çatışmada hiçbir sorumluluğu olmayan ve bundan ötürü de hiçbir karşılık beklemeyen Megara halkını Syrakusa'ya getirtti, ama Sicilya dışına çıkarılmak üzere köle olarak sattı. Aralarında aynı ayrımı yaparak, Sicilya'da yerleşmiş olan Euboia kolonlarına da aynı şeyi yaptı. Bu ikisi için böyle davranmasının nedeni, komşu halkı can sıkıcılıktan yana çok verimli bulmasıydı. İşte Gelon, yaptığı bu işlerden ötürü büyük olmuştu.

157. — Yunan elçileri Syrakusa'ya geldiler, Gelon'un karşısına çıktılar ve şunları söylediler: "Bizi buraya Lakedaimonlular, Atinalılar ve bunların bağlaşıkları gönderdiler, barbarlara karşı savaşanlar safına seni de katmak için. Yunanistan'ın başında dolaşan tehlikeyi duymamış olamazsın: Bir Pers, Hellespontos Denizi'ne köprü kurdu, doğunun bütün çapulcu alayını peşine takıp, ta Asya'nın dibinden kal-

300 *Gamori* sözü çok zengini, zengin takımını gösterir.

kıp Hellas'a karşı yürümeye kalkıştı; bu seferin Atina'ya karşı olduğunu bir bahane olarak ileri sürüyor, ama asıl istediği, bütün Yunanistan'ı almak ve kendisine köle yapmaktır. Sen bugün iktidarın doruğundasın ve mademki Sicilya'da hüküm sürüyorsun, Yunan toprağını paylaşıyorsun demektir; o halde Yunanistan'ı kurtarmak isteyenlerin yardımına koşmalısın; onlarla bir olup onu kurtarmalısın. Zira Yunanistan'ın güçleri bir araya toplandı mı korkunç ve som bir güç olur ve o zaman istilacının karşısına, onunla boy ölçüşebilecek bir halde çıkabilir; ama içimizden kimileri ihanet eder, kimileri de karşı durmak istemezse ve eğer Yunanistan'da sağlam pek az kişi kalırsa, o zaman elbette bütün Yunanistan'ın yıkılmasından korkulur. Sanma ki, Pers savaşı kazandıktan ve bizi egemenliği altına aldıktan sonra, bir tek sana karşı yürümekten geri kalır; bu tehlikeyi de düşün; bize yardım etmen, kendine yardım etmen demektir. Her işte önceden akıllı davranmak, genellikle sonucun hayırlı olmasını sağlar."

158. — Yunan elçilerinin söylevi böyleydi. Ama Gelon fena öfkelenmişti, ters karşılık verdi: "Nedir bu! Yunanlılar, haddini bilmez öneriler hamalları, barbarlara karşı sizinle birlik olmamı istemeye yüzünüz var mı? Bir zamanlar ben de sizi, Kartaca ile başım belaya girdiği vakit barbar ordusuna karşı benimle birlik olmaya çağırdım, Anaxandridas oğlu Dorieus'un ölümünü Segesta'ya ödetmek için sizleri o kadar sıkıştırdım, kendinizin de büyük kârlar ve büyük çıkarlar sağladığınız deniz pazarlarıyla serbest ticareti güvenlik altına almak için benimle işbirliği yapmanızı isterdim, o zamanlar benim için ya da Dorieus'un öcünü almak için geldiniz mi, bana yardım ettiniz mi? Hayır; size kalsaydı bugün bütün bu pazarlar barbarların elinde olurdu. Ama şimdi, tanrıya şükür, durum düzeldi, bizim yararımıza gelişti. Ve şimdi savaş yer değiştirdi, sizin tarafa geçti ve hemen Gelon'u hatırladınız! Pekâlâ! Sizden gördüğüm onur kırıcı ilgisizliğe rağmen

ben size benzemeyeceğim; size yardıma hazırım, iki yüz trirem, yirmi bin hoplit, iki bin atlı, iki bin okçu, iki bin sapancı ve iki bin hafif atlı vermeye hazırım; ayrıca ne kadar uzarsa uzasın, savaş süresince bütün Yunan ordusunun buğdayını da üzerime alıyorum. Şartlarım şudur: Barbarlara karşı Yunanlıların başı ben olacağım, yüksek yönetim bende olacak; yoksa ne kendim gelirim, ne de takviye gönderirim!"

159. — Syagros bu sözler karşısında dayanamadı: "Ah!" dedi, "Pelops oğlu Agamemnon, bir gün Spartalıların hegemonyalarını, bir Gelon'a ve Syrakusalılara kaptırdıklarını duyarsa pek üzülür! Hayır, bir daha böyle bir şeyi ağzına alma, komutayı sana bırakabileceğimiz düşüncesini aklından çıkar. Eğer Yunanistan'ın yardımına gelirsen, bil ki, Lakedaimonluların buyruğu altına gireceksin. Eğer buna katlanamıyorsan, ne yapalım, olmaz dersin."

160. — Syagros'un bu nobran haline bakan Gelon, şu sözlerle son tavizlerini verdi: "Spartalı yabancı, bir kimsenin yüreğine işleyen aşağısalamalar, genellikle öfkesini diline çıkartır. Bununla beraber, sen bu densiz sözlerinle bile vereceğim cevapta beni terbiye sınırları dışına çıkartamayacaksın. Siz eğer hegemonyanıza bu kadar bağlı iseniz, ben de sizden daha çok bağlıyım, çünkü ben çok daha güçlü bir ordunun ve çok daha büyük bir donanmanın şefiyim. Ama mademki bizim önerimizi bu kadar hırçın karşıladınız, biz de ilk koşullarımızı biraz yumuşatıyoruz. Karada siz komuta edin, denizde ben, ne dersiniz? Eğer siz denizi isterseniz, ben de o zaman kara ordusunu alırım. Bu tavizlerle yetinmelisiniz, yoksa bizim gibi bir müttefikten yoksun kalırsınız."

161. — Gelon avans veriyordu, ama cevabı bu sefer Lakedaimon elçisinden önce davranan Atina elçisi verdi: "Syrakusa kralı," dedi, "Yunanistan bizi sana bir hükümdar değil, bir ordu veresin diye gönderdi, ama sen bir ordu göndermek istemiyorsun; buna karşılık Yunan ordularına başkomutan olmak için aşırı istek besliyorsun. Bütün Yunan ordularının

başkomutanlığını istediğin zaman biz Atinalılar ses çıkarmadık, Lakonialının her ikimizin de haklarını savunacağını biliyorduk; ama şimdi yüksek komutadan vazgeçip, denizlerde komutayı almak istediğine göre beni iyi dinle: Lakonia elçisi bunu sana bıraksa bile, biz bırakmayız. Çünkü bu komutanlığı Lakedaimonlular istemezlerse, o zaman biz alırız. Bir tek onların almalarına razı olabiliriz; donanmayı başka hiçbir ulusun eline bırakmayız. Biz boşuna mı Yunanistan'ın en çok denizci çıkaran ulusu olduk, biz Atinalılar deniz savaşının yönetimini Syrakusalıların eline nasıl bırakabiliriz? Biz ki soyu en eski olanız, biz ki Yunanlılar içinde bir tek yurt değiştirmeyen kimseleriz[301], Homeros bile destanlarında, Troya savaşçıları arasında atalarımızdan birinin adını anar, orduyu safa sokmak ve düzenlemekte üstün bir komutan olarak söz eder! Ve işte görüyorsun, bunları senin önüne sermekte aşağılatıcı hiçbir şey yok."

162. — Gelon şöyle cevap verdi: "Atinalı yabancı, görüyorum ki, sizin kurmayınız var, yalnız askeriniz yok. Pekâlâ! Mademki hiç karşılıksız her şeyi elde etmek istiyorsunuz, şimdi hiç vakit kaybetmeden dönüp Yunanistan'a haber veriniz ki, onun için yıl, bahar tacından yoksun olacaktır." (Bakınız bu sözü niçin söyledi ve bu sözün anlamı nedir: İlkbahar, besbelli, yılın tacıdır, onun gibi kendi tacı da Yunan ordusunun en değerli süsü olacaktır. İşte bunun için kendisinden yoksun kalan Yunanistan'ı, bahar tacını düşürmüş yıla benzetiyor.)

163. — Yunan elçileri Gelon'la lafı daha çok uzatmadılar, gemiye binip gittiler. Ama Gelon, Yunanlılar yönünden

---

301 Atina'nın ilk kralı Kekrops, Atina'ya başka bir ülkeden gelmemiş, Atina'da topraktan yaratılmış; bunu ileri süren Atinalılar, oturdukları toprağın yerlisi oldukları ile övünürlerdi. Yazarları da aynı havayı tutturmuşlardı. Özellikle İsokrates şunları söyler: "*Biz buraya gelip başkalarını kovmadık, boş bir toprağa da yerleşmedik, başka bir yerden gelmiş göçebeler değiliz... biz, bu toprağın çocuklarıyız.*" (*Panegyrikos*, 24)

kuşkuya düşmüştü: Ya barbarları yenerse? Öte yandan utanılacak bir şey olurdu, kendisinin, Sicilya tyranının Lakedaimonluların buyruğu altına girmek için ta kalkıp Peloponez'e gitmesi, olacak şey değildi; bu düşünceyi kafasından attı ve başka bir düşünceye tutundu: Pers'in Hellespontos'u geçtiği haberini alınca, Koslu Skythes oğlu Kadmos'u, hazineyi ve bir de dostluk mesajı verecek elli kürekli bir gemiye bindirip Delphoi'ye yolladı; orada pusuya yatıp savaşın sonunu gözleyecekti, eğer barbar kazanırsa, elindeki hazineyi, Gelon'un elinde bulunan bütün karaların ve denizlerin egemenliği ile beraber ona verecekti; eğer Yunanlılar kazanırlarsa, hazineyi Syrakusa'ya geri getirecekti.

164. — Bu Kadmos'a, Kos adasında babasından yerleşmiş bir tyranlık kalmıştı; başında hiçbir tehlike dolaşmadığı halde ve sırf kendi niyeti sonucu olarak ve adaletten başka şeye kulak vermeyerek, iktidarı Kos halkına devretti ve Sicilya'ya gitti; adı sonradan Messana olarak değiştirilmiş olan Zankle'nin alınışında Samoslulara yardım etti ve burada yerleşti. İşte böyle rastlantılar sonucu Sicilya'ya gelmiş olan Kadmos'u seçiyordu Gelon, çünkü doğruluğuna güveniyordu, her bakımdan inanılır bir adamdı; doğruluğunun birçok örneğini vermiş olan bu namuslu adam, bunlara daha az güzel olmayan bir örnek daha katmıştır; Gelon'un emaneti olan hazineyi kendisi alabilirdi; almadı. Yunanlıların deniz zaferinden ve Kserkses'in geri dönüşünden, daha doğrusu bozguna uğrayışından sonra, hazine ile birlikte Sicilya'ya geri döndü.

165. — Sicilya'da bir de şunu söylerler; eğer derler, o aralık Agrigentum hükümdarı Ainesidemos oğlu Theron'un Himera'dan kovmuş olduğu Himera tyranı Krinippos oğlu Terillos, Sicilya'ya üç yüz bin kişilik bir ordu çıkartmasaydı, Gelon, Lakedaimonluların buyruğu altına girmek pahasına da olsa, Yunanlılara yardım edecekti. Bu ordu Fenikelilerden, Libyalılardan, İberialılardan, Liguriallılardan, Helisyki-

alılardan, Sardunyalılardan ve Korsikalılardan meydana gelmişti, başında general olarak Kartaca kralı Hannon oğlu Hamilkar bulunuyordu. Kartaca kralını bu sefere, aradaki konukseverlik bağlarını ileri sürerek ve özellikle Rhegion tyranı Kratinas oğlu Anaxilaos'un gayretli aracılığından yararlanarak Terillos razı edebilmişti; Anaxilaos, Sicilya'ya gidip kaynatasının öcünü alabilsin diye, Hamilkar'a rehin olarak kendi öz evlatlarını vermişti, – zira Anaxilaos, Terillos'un kızı Kydippe ile evliydi. Gelon bu durumda Yunanlıların yardımına koşamamış ve hazinesini bundan ötürü Delphoi'ye göndermiştir.*

166. — Şunu ekliyorlar, Yunanlıların Salamis'de Pers'i yendiği aynı günde Gelon ve Theron da Sicilya'da Hamilkar'ı yeniyorlardı. Bu Hamilkar baba yönünden Kartacalı, ana yönünden Syrakusalıydı; değerli bir kimse olduğu için Kartaca'da krallığa kadar yükselmişti; iki ordu çatışmış, bozguna uğrayan Hamilkar kaybolmuştur, öyle diyorlar; Gelon dikkatli araştırmalar yaptırmış, ölü ya da diri, bulunamamıştır.

167. — Kartacalılar bütün olup biteni oldukça akla yakın biçimde anlatırlar. Barbarlar Yunanlılarla akşama kadar dövüşmüşler (zira diyorlar, Hamilkar akşama kadar dayanmıştır). Bu zaman içinde Kartacalı şef kampta kalmış, boyuna kurban keser, kesilen kurbanların gövdelerini olduğu gibi, bütün olarak yaktırdığı büyük bir ateşe atar, sevindirici belirtiler dilermiş. Askerlerinin yenildiklerini gördüğü sırada o hâlâ hayvanların bağırsaklarına kutsal sular serper dururmuş, kendisini de kaldırıp ateşe atmış; yanmış, parçasını bulamamışlar, böylece kaybolmuş. İster Fenikeliler, ister öbürlerinin anlattığı gibi olsun, gövdesi kaybolduktan sonra, Kartacalılar onun adına kurban kesmeye başlamışlardır, ko-

* Kartaca, Hannon ve Hamilkar adları Herodotos'ta Karhedon, Annon ve Anilkas olarak yazılıdır.

loni kurdukları her kentte adına heykeller dikmişlerdir; en büyüğü Kartaca'dadır. Sicilya'da olanlar işte bu kadardır[302].

168. — Kerkyralılara gelince, elçilere verdikleri cevaplar ve yaptıkları şeyler şunlardır: Sicilya'ya gidenler neler söylemişlerse, buraya gelenler de aynı şeyleri söylemişlerdi; Gelon'dan istenen şeylerin tıpkısı kendilerinden istenmişti. Hemen takviye göndermek ve birliğe katılmak üzere söz verdiler; Yunanistan'ın çiğnenmesine göz yumamayız, diye açıklıyorlardı durumlarını; o yenilirse eğer, nasıl olsa onlar da daha ilk günden köleleştirileceklerdi; bütün güçleriyle destek olacaklardı. İşte elçileri böyle hoş sözlerle karşılaşmışlardı. Ve Yunanistan'ın yardımına koşmak için altmış gemi donattılar, – ama bir hesapları vardı; gemileri yola çıkartmakta çok ağır davrandılar, Peloponez'e götürdüler ve Pylos yörelerinde ve Lakedaimon toprağı olan Tainaron Burnu'nda demirleyip orada kaldılar; orada ve bunalımlar içinde, savaşın sonunu beklediler. Yunanlıların kazanacaklarını pek sanmıyorlardı. Pers, büyük farkla zaferi kazanacak, bütün Hellas'ın efendisi olacaktı, bundan şüpheleri yoktu. Onun için böyle yapıyorlardı, Perse şunları diyebilmek için: "Büyük Kral, Yunanlılar bu çatışmaya bizi de karıştırmak istiyorlardı; gücümüz onlardan az değildi, savaşa girseydik bizim gemilerimizin sayısı öbürleri arasında en azı olmazdı. Tersine en çoğunu, elbette Atinalılar dışında, biz verirdik, ama bunu yapmadık, sana karşı çıkmak, yolunu kesmek istemedik." Böyle söylemekle öbürlerinden daha iyi bir durum elde edebileceklerini sanıyorlardı ve sanırım öyle de olacaktı. – Öte yandan Yunanlılara karşı kullanacakları özür de hazırdı ve

302 Himera savaşının Salamis deniz savaşı ile aynı güne rastladığı kesin değildir. Yunan kafası böyle rastlaştırmalardan ve yakıştırmalardan hoşlanıyor. Himera savaşı, sonuçları bakımından, Salamis kadar değilse bile (çünkü Himera'yı yazacak bir Aiskhylos çıkmamıştır), gene de çok önemlidir. Hatzfeld, Syrakusa'nın Akdeniz'in batısında Hellenizmin merkezi haline gelişini bu zafere bağlar (sayfa 160).

zaten bunu kullanmışlardır: Yunanlılar, neden yardıma gelmediniz diye çıkıştıkları zaman; "Biz altmış gemi donattık, ama mevsim rüzgârları bırakmadı, Malea Burnu'nu dönemedik," dediler; bundan ötürü Salamis'e varamamışlardı, savaşa katılamamış olmaları hiç de alçaklıklarından değildi. İşte Yunanlıların isteklerini Kerkyralılar böyle atlattılar.

169. — Giritlilere gelince, bu işle görevli Yunanlılar geldiği zaman şöyle davrandılar: Delphoi'ye resmi elçiler gönderdiler, Yunanlılara yardım konusunu danıştılar. Pythia cevap verdi: "Aptallar! Menelaos'a yardım ettikten sonra Minos'un hışmına uğrayıp onca gözyaşı dökmüş, sızlanmış, Minos Kamikos'ta öldüğü zaman öcünü almak için onlar sizden yardımlarını esirgedikleri halde, siz bir barbarın kandırdığı kadın için onlara arka çıkmıştınız!" Bu cevap karşısında Giritliler bu çatışmanın dışında kalmaya karar verdiler.

170. — Şöyle anlatılır: Minos, Daidalos'u[303] ararken Sikania'ya, bugünkü adıyla Sicilya'ya gelir ve burada acı bir ölümle ölür. Ama ondan sonraki zamanlarda Polikhna ve Praisia dışında tüm Giritliler, tanrısal bir özendirmeye uyarak ve güçlü bir donanma ile birlikte Sikania'ya giderler ve bugün Agrigentumluların yönetiminde olan Kamikos kentini beş yıl kuşatırlar. Ama alamazlar ve açlığa da dayanamazlar, kuşatmayı kaldırıp giderler. Deniz yolculuğu bunları İapygi açıklarına getirdiği sırada zorlu bir fırtına ile karaya düşerler; gemileri parçalanır, Girit'e dönebilmek için ellerinde hiçbir araç kalmaz, orada kalırlar ve Hyria kentini kurarlar; adalıyken anakaralı bir koloni olurlar, Giritli adını da Messapia İapygileri olarak değiştirirler. Hyria kentinden ya-

303 Minos'un, içine Minotauros'u kapattığı labirenti ünlü mimar Daidalos yapmıştı. Sonradan kralın gözünden düştüğü için kendisini de oraya kapattılar. Kendisi ve oğlu için kanatlar yaptı, uçarak kurtuldular. İkaros, babasını dinlemeyip çok yükseldiğinden kanatları tutan balmumu eridi ve İkaros denize düştü, Daidalos ise Sicilya'ya gitti.

yılıp başka siteler de kurarlar. Çok sonraları Tarantolular onları buradan atmaya kalkmışlar, ama kanlı bir bozgundan başka sonuç alamamışlardır; bizim bildiğimiz en büyük Yunan kırımı budur; Yunanlılarla birlikte Tarantolular da kurbanlar verdiler ve Khoiros oğlu Mikythos'un baskısı altında Tarantolulara yardıma gelen bazı Rhegionlular da üç bine kadar varan kayıplara uğradılar. Tarantoluların kayıp sayısı anıt–mezarda yazılı değildir. Anaxilaos'un kölesi olan bu Mikythos, Rhegium'da naip olarak kalmıştı; Thegion'dan kovulan ve Arkadia'da Tegea'ya gelip yerleşen ve Olympos'a bilinen bir sürü heykeli sunan adam budur.

171. — Rhegion ve Taranto için bu söylediklerim, hikâyemin içerisinde bir çıkıntıdır. Boşalan Girit'te diye anlatırlar Praisialılar, yeni bir halk gelip yerleşti, içlerinde başkaları da vardı, ama çoğu Yunanlıydı; Minos'un ölümünden sonraki üçüncü kuşakta Troya savaşı oldu, bu savaşta Giritliler Menelaos'u savunmak için az çaba harcamadılar. Bunun cezası olarak, Troya dönüşü açlık ve salgın hastalık başladı; hem kendileri, hem sürü hayvanları kırıldılar, o kadar ki, Girit ikinci bir sefer boşaldı, üçüncü sefer olarak yeni bir insan topluluğu geldi, ikinciden artakalmış olanlarla karıştı ve işte bugünkü Giritliler bunlardır. Pythia onlara bu felaketleri hatırlatarak Yunanlılara yardım heveslerini kırmış oluyordu.

172. — Thessalialılara gelince, kendilerinin de dedikleri gibi, başta Medlerin kollarını istemeyerek atılmışlardı, zira Aleuadların çevirdikleri dolaplardan hoşlanmıyorlardı. Persin Avrupa'ya geçmek için hazırlandığını haber aldıkları zaman, İsthmos'a elçiler gönderdiler. İsthmos'da Yunanistan delegelerinden bir komite toplanmış bulunuyordu, bunlar Hellen ülkesinin çıkarları uğruna çalışmak isteyen sitelerin vekilleriydiler. Bunların yanına gelen Thessalia elçileri şunları söylediler: "Yunanlılar, Thessalia'nın ve Yunanistan'ın baştan başa istila edilmesini önlemek için Olympos Dağı'nın geçidini korumak gerekir. Biz orayı sizinle birlikte koruma-

ya hazırız; bunun için sizin de güçlü bir ordu göndermeniz gerekir; gönderemezseniz, biz de Pers ile anlaşma yaparız, bunu iyi biliniz. Yunanistan'ın en uçtaki mevzii biziz diye, sırf sizi savunmak için tek başımıza kırılmamız olmaz. Bize yardım etmek istemediğiniz andan itibaren, bizi hiçbir şeyle zorlayamazsınız, zira olmayacak şeyi kimse zorlayamaz. O zaman biz de kendi başımızın çaresine bakarız." Thessalialılar böyle konuştular.

173. — Yunanlılar, bunun üzerine dağ zincirini korumak için deniz yolundan bir kara ordusu göndermeye karar vermek zorunda kaldılar. Çarçabuk toplanan ordu, Euripos Boğazı'ndan geçti. Akhaia'da Alos'a varınca[304] karaya çıktı ve gemileri orada demir üzerinde bırakarak karadan Thessalia'ya doğru yollandı; Tempe vadisine, aşağı Makedonia'yı Thessalia'ya bağlayan geçide ulaştı ki, bu Peneios ırmağının Olympos ile Ossa arasında kazdığı geçittir. Yunanlılar burada kamp kurdular. On bin kadar hoplit vardı, buna Thessalia atlıları da ekleniyordu. Lakedaimonluların başında, kral hanedanından olmadığı halde polemarkhoslar arasından seçilmiş olan Karenos oğlu Euainetos bulunuyordu; Atinalıların Neokles oğlu Themistokles. Orada birkaç günden çok kalmadılar; zira Makedonialı Amyntas oğlu Alexandros'un elçileri geldiler, gelen ordunun karada ve denizde ne kadar güçlü olduğunu anlattılar, bu geçidi tutup istilacı orduların dalgaları altında ezilmektense, kurdukları kampı kaldırmalarını söylediler. Kendilerine iyilik olsun diye söylenmiş olduğundan şüphe etmedikleri bu düşünce, onlara doğru göründü, kolay inandılar. Bana kalırsa, böyle uysal davranmalarında korkunun payı büyüktür; zira Thessalia'ya açılan bir başka geçidin daha varlığını öğrenmişlerdi. Bu geçit, Yukarı Makedonia'da,

304 *Halos*, Pagasai Körfezi'nde, batı kıyılarına yakın bir yerdeydi. Burada söz konusu olan Akhai ise Phtiotis'tir.

Gonnos dolaylarında, Perrhaibia içerisindeydi; gerçekten de Kserkses ordusu buradan girmiştir. Yunanlılar gemilere binip İsthmos'a döndüler.

174. — Bu Thessalia'ya asker gönderme işi, kralın Asya'dan Avrupa'ya geçmeden önce henüz Abydos'da bulunduğu zamana rastlar. Öbürlerinin kendilerini bırakıp gittiklerini gören Thessalialılar, hiçbir art niyet gütmeden ve büyük istekle Medlerden yana geçtiler; o kadar ki, sefer boyunca kral katında pek değerli silah arkadaşları olarak sivrildiler.

Yunan Donanması Artemision'da – Thermopylai

175. — Yunanlılar İsthmos'a dönünce, Aleksandros'un verdiği bilgilerin ışığında, savaşın nasıl ve nerede yapılması konusunu görüştüler. Thermopylai Geçidi'ni tutmak fikri ağır basıyordu, zira Thessalia'ya açılan geçitten çok daha dardı; sonra tek boğazdı ve en önemlisi, yurtlarına daha yakındı. Yunanlıların Thermopylai'de tuzağa düşüp sarıldıkları keçi yoluna gelince, oraya gelmeden önce bundan haberleri yoktu, geldikten sonra Trakhislilerden öğrenmişlerdir. En sonunda barbarı Yunanistan'a bırakmamak için bu geçidi tutmak fikrinde birleştiler; donanmaya gelince, o da Artemision Burnu'na gidecek Histiaiotis toprakları karşısında bekleyecekti; Thermopylai ve Artemision birbirine yakındır, böylece iki kuvvet birbirinden uzaklaşmamış olacaktı; buraların görünümü şöyledir:

176. — En önce buraya kadar açık deniz olan Thrak Denizi, Artemision'da daralır, boğaz haline gelir. Skiathos adası ile Thessalia'nın Magnesia[305] kıyıları arasında geçit olur, boğazın çıkışında Euboia kıyıları ve üzerinde Artemis tapınağı bulunan Artemision Burnu seçilir. Öbür yandan Yunanistan'a Trakhis topraklarından giren yol ise en dar olduğu

305 Bu Magnesia, Thessalia kıyılarındadır.

yerde yarım phletron genişliğindedir. Civar yerlere bakılırsa en dar yerin burası olmadığı görülür; en dar yer Thermopylai'nin önünde ve arkasındadır. Alpenos yakınlarında, Thermopylai'nin arkasına düşeni tam bir araba geçebilecek genişliktedir; bir de önde, Phoinix ırmağından pek uzak değil, Anthela kenti yanında, burası da ancak bir araba geçebilecek kadardır. Thermopylai'nin batı yönü Oita dağlarıdır, çok yüksek, sarp, aşılmaz dağlardır, doğu yönünde yol bataklık bölgede denizle çevrilidir. Bu yol üzerinde sıcak su gözleri vardır ki, yerliler bunlara, "Kazan"lar derler, bunların yakınında Herakles'e adanmış bir sunak yapılmıştır. Bu yolun üzerinde bir duvar yapılmıştı, hatta eskiden kapılarla da süslüydü. Bunu Phokisliler Thessalialılara karşı yapmışlardı, onların Thesprotia'dan kalkıp, bugün de oturmakta oldukları Aiolis'e gelmelerinden korkuyorlardı. Kendilerini köle yapmak isteyen bu ulusun yaptığı akınlara karşı alınmış bir tedbirdi; hatta o dönemde sıcak kaynakları da ustalıkla getirip yola akıtmışlardı. Maksatları, yol su dolu hendeklerle kesilsin, geçilmez hale gelsindi, zira hep Thessalialıların buraları ele geçirmelerini olanaksız hale getirecek çareler peşinde koşuyorlardı. Bu eski duvar, çok eskilerde yapılmıştır ve zamanla epeyce aşınmıştır. Yunanlılar duvarı yeniden yükseltmeyi ve Yunanistan'ın eşiğini barbarlara kapamak için burayı elde tutmayı uygun buldular. Yolun çok yakınında Alpenos adında bir köy vardı; yiyeceklerini oradan sağlayabileceklerini düşünüyorlardı.

177. — Bu stratejik noktalar, düşmana karşı koymak için Yunanlılara uygun görünüyordu; her şeyi düşünmüşler, hesaplamışlardı, barbarlar bu noktalarda yaya ve atlı birlikleri rahat kullanamazlardı; onun için istilacının darbesini burada karşılamaya karar verdiler. Persin Pieria'ya geldiğini öğrendikleri zaman İsthmos'da toplanmış olan birlikler ayrıldılar, bir bölüğü karadan Thermopylai'ye, bir bölümü denizden Artemision Burnu'na yollandı.

178. — Böylece savaş postalarına ayrılmış olan Yunanlılar acele düşmana karşı yürüyorlardı. Bu arada Yunanistan için olduğu kadar kendileri için de telaşa düşmüş olan Delphoililer da tanrıdan öğüt istiyorlardı; rüzgârlara yalvarın diye cevap aldılar, zira onlar Yunanistan'ın en değerli müttefikleri olacaklardır. Bu orakli alan Delphoililer, tanrının kendilerine vermiş olduğu düşünceyi, özgürlükleri için çırpınan bütün Yunanlılara duyurdular ve barbarın zulmü altında yaşayan Yunanlılar da mesajdan ötürü onlara karşı sonsuz bir şükran duydular. Hemen arkasından Delphoililer, Thyia'da rüzgârlar adına bir sunak ayırdılar, ki burada o ülkeye adını vermiş olan Kephisos kızı Thyia'nın kutsal alanı vardır. Orada kurbanlar kestiler ve bugün de orakle bağlı kalarak rüzgârlardan iyilik bekler, dua ederler.

179. — Therma demir yerinde toplanmış olan Kserkses donanmasını korumak için kol gezmek üzere en hızlı yelkenlilerden on tanesi ayrılmıştı, bunlar doğru Skiathos üzerine dümen tuttular; adanın önünde nöbet bekleyen üç Yunan gemisi vardı, biri Troizen, biri Aigina, biri de Attika gemisiydi; bunlar barbar kadırgaları görünür görünmez kaçmaya başladılar.

180. — Praxinos komutasındaki Troizen teknesi hemen, peşindeki barbarların ellerine düşmüştü, bu gemideki denizcilerin en güzelini alıp geminin burnuna götürdüler ve orada kafasını kestiler, Yunanlılardan aldıkları esirlerin en güzeli kendilerine uğur getirsin istiyorlardı. Kurban olarak kesilen askerin adı Leon'du; bu terslik, başına adından ötürü gelmiş olamaz mı?[306]

181. — Asonides komutasındaki Aigina triremi ise onlara akla karayı seçtirdi; İskhenoos oğlu Pytheas gemideydi, o

---

306 Herodotos, aslan anlamına gelen Leon adı ile bir söz oyunu yaparak, tanrılara danışmak için boğa ya da keçi yavrusu kurban eder gibi bir aslan kestiklerini söylemek istese gerek.

gün harikalar yarattı; gemi ele geçtikten sonra, bütün gövdesi baştan aşağı dilim dilim doğranıncaya kadar silah elde dövüştü; yere düşmüştü, ölmüyordu, hâlâ soluk alıyordu. Persler hayran kalmışlardı, ölmesin diye didinmeye başlamışlardı; yaralarına mür sürdüler, incecik bezlerle sardılar; geri döndükleri zaman, onu arkadaşlarına gösterdiler, herkes saygı ile karşıladı ve hoş tuttu; buna karşılık aynı gemide ele geçenlerin tümü köle sayıldılar.

182. — Üç gemiden ikisi böyle yakalanmıştı; Atinalı Phormos komutasında bulunan üçüncüsü Peneios'un ağzına kadar kaçtı, orada karaya vurdu. Barbarlar gemiyi geçirdiler, ama içindekileri hayır, zira onlar gemi karaya oturur oturmaz, çarçabuk gemiyi bırakıp gitmişler ve Thessalia üzerinden Atina'ya dönmüşlerdi.

183. — Artemision Burnu yanında demirli bekleyen Yunanlılar bu olayları, Skiathos'dan verilen ateş işaretleriyle öğrenmişlerdi. Korkuya kapıldıkları için Artemision'dan demir aldılar ve Euripos'u korumak amacıyla Khalkis'e gittiler. Euboia'nın yüksek yerlerine gözcüler koydular. –On barbar gemisinden üçü Skiathos ile Magnesia arasında bulunan Myrmex adındaki kayalık adacığa gittiler, yanlarında getirmiş oldukları dikmetaşı diktiler. Önünde engel kalmamış olan donanma tümü ile Therma Körfezi'nden çıkarak yelken açtı; kralın Therma'dan çıkışının on birinci günüydü.– Bu Myrmex kayalığını onlara Skyroslu Pammon haber vermiş, yerini de göstermişti. Barbarlar Magnesia'daki Sepias Burnu'na kadar olan yolu, bütün bir gün süren deniz yolculuğu ile aldılar ve bu burun ile Kasthanaia kenti arasında uzanan kıyılara vardılar.

Pers Ordusunun Toplam Sayısı

184. — Buraya kadar ve Thermopylai Boğazı'na kadar ordunun hiçbir kaybı olmamıştı ve bu anda gene korkunç bir insan yığını halindeydi; ben sayıları toplayarak şöyle

buldum: İmparatorluğa bağlı uluslardan toplanmış yerli tayfalar olarak gemi başına ortalama iki yüz kişi hesabıyla, yalnız Asya'da donatılmış olan bin iki yüz yedi gemide iki yüz kırk bir bin dört yüz kişi vardı. Ayrıca bu gemilerde ulusların verdiği savaşçılardan başka, Med, Sakes ya da Pers asıllı otuzar deniz askeri bulunuyordu ki, bunların toplamı da otuz altı bin iki yüz onu buluyordu. Bu iki toplama bir de elli kürekli gemilere yüklenmiş olan insanları katalım ki, bunların her birinde, bir eksik bir fazla seksen kişi vardı; bu çeşitten gemilerin sayısı ise daha önce de söylemiş olduğumuz gibi, üç bini buluyordu; demek ki bunlarda da iki yüz kırk bin kişi bulunuyordu. İşte Asya'da hazırlanan donanma böyleydi; hepsi birden beş yüz on yedi bin altı yüz on kişi tutar. Kara ordusu bir milyon yedi yüz bin yaya, seksen bin atlı, bunlara develere binen Arapları ve savaş arabaları kullanan Libyalıları da ekleyelim ki, yirmi bin de bunlar için koyuyorum; sonuç, kara ve deniz, ikisi birden toplam olarak iki milyon üç yüz on yedi bin altı yüz on kişi yapar. Bu sayı Asya'dan getirilen orduyu gösterir, peşindeki uşak takımı ile taşıma gemileri ve bunların tayfaları bu sayının dışındadır.

185. — Ama bütün bu sayılara bir de Avrupa'dan toplananları katmak gerekir; burada gerçeğe en yakın olduğunu sandığım sayıları veriyorum. Gemi olarak Trakya Yunanlıları ve Trakya'ya yakın adalar yüz yirmi gemi donatmışlardı; şu halde bu gemiler için yirmi dört bin sayısını buluruz. Ayrıca Trakyalılardan, Paionialılardan, Eordialılardan ve Bottiaialılardan, Khalkislilerden, Bryglerden, Pierialılardan, Makedonialılardan, Perrhaibialılardan, Enienlerden, Doloplardan, Magnetialılardan, Akhaialılardan, Trakya kıyılarında oturan herkesten derlenmiş bir kara ordusu daha vardı; bunların toplamı da bence üç yüz bin kişi tutar. Şimdi bu yüz binlerce insanı Asya'dan gelmiş olanlara katınca, savaşçı sayısı olarak toplam iki milyon altı yüz kırk bir bin altı yüz on kişi buluruz.

186. — Bu sayı savaşçıları gösterir, bunlarla birlikte giden uşaklar, erzak taşıyan gemilerin tayfaları, ayrıca donanmaya bağlı öbür taşıt gemilerinin tayfaları sayılsa, benim fikrimce, öbüründen az çıkmaz, çok çıkar; ama biz daha çok daha az demeyelim, eşit sayalım; eşit saydığımıza göre, bu servisler de savaşçıları gösteren sayılar gibi milyonlar ve yüz binlerle gösterilecektir. Sonuç olarak Dareios oğlu Kserkses, Sepias Burnu'na kadar ve Thermopylai'ye kadar, toplam beş milyon iki yüz seksen üç bin iki yüz yirmi kişi getirmiş olmaktadır.

187. — Kserkses ordusunun toplam sayısı buydu. Ekmek pişiren kadınlar, odalıklar, iğdişler tam olarak ne kadardılar kimse bilmez, yük hayvanları ve bagajları taşıyan öbür hayvanlar, ordunun peşinden gelen Hint köpekleri de öyle; bunların sayısı hesaba vurulamazdı. Bundan ötürü kimi ırmaklardaki suyun yetmemesine hiç şaşmam; beni asıl şaşırtan bu kadar bin insana yetecek yiyeceğin sağlanabilmiş olmasıdır. Hesaba vuruyorum, adam başına günde, fazla değil, bir khoinix buğday desek, günde yüz on bin üç yüz kırk medimnos yapar. Ve kadınları, iğdişleri, hayvanları, köpekleri saymıyorum. – Bu milyonlarca insanın, güzellik ve boy bos bakımından, hiçbiri zafer tacına Kserkses'den daha çok layık değildi ve bu imparatorluğa yakışmıyordu.

Fırtına

188. — Therma'dan çıkan donanma denize açıldıktan ve gelip Kasthanaia kenti ile Sepias Burnu arasında Magnesia'ya yanaştıktan sonra, ilk gelen gemiler kıyıya yakın demir attılar, öbürleri de onlara yakın yerlerde demirlediler; kumsal pek büyük değildi; onun için gemiler sekiz saf halinde derinliğine dizilmişlerdi ve açık denize doğru bir çıkıntı yapıyorlardı. Gece böyle geçti. Gökyüzü açıktı, havada esinti yoktu, ama gün ağarırken deniz kabarmaya başladı, doğu-

dan bindiren ve yerlilerin Hellespontoslu dedikleri rüzgârla, zorlu bir fırtına patladı. Rüzgârın gelmekte olduğunu gören ve demirlediği yer uygun olan herkes, fırtına iyice bastırmadan önce gemilerini karaya çekmek için koştular ve çektiler, gemileri de kendileri de selamete çıktılar; ama boraya açık denizde yakalanan gemilerin kimisi Pelion yörelerindeki İpnoi denilen yere doğru, kimisi de kıyıya sürüklendi; kıyıya sürüklenenlerin kimisi Sepias Burnu'nun çevresinde karaya vurdu, kimisini de dalgalar Meliboia ve Kasthanaia dolaylarına attılar. Fırtına önünde durulur gibi değildi.

189. — Şöyle bir şey anlatırlar, güya Atinalılar bir orakle uyarak Boreas'ı yardıma çağırmışlar[307], çünkü özel bir orakl almışlar, güveyinizden yardım isteyiniz diyormuş. Bir Yunan anlatısı var; Boreas, Erekhtheus kızı Oreithyia adında Attikalı bir kadının kocasıdır; anlatının gelişine göre, güveyi deyince Atinalıların aklına Boreas'ın gelmesi bundan. Euboia'da Khalkis'deydiler; fırtına belirtileri başlar başlamaz, hatta daha önce, Boreas ve Oreithyia'yı yardıma çağırdılar, kurbanlar kestiler, kendilerini korumaları ve barbar gemilerini, daha önce Athos Dağı yakınlarında yaptıkları gibi parçalamaları için dua ettiler. Sahiden bundan ötürü mü saldırdı Boreas, demir üzerinde duran barbar gemilerinin üzerine? Evet diyemem; ama Atinalıların bu iyiliği Boreas'dan bildikleri bir gerçektir, daha önce de iyiliğini gördük derler ve Atina'ya dönüşlerinde İlissos kıyılarında onun adına bir de tapınak kurmuşlardır.

190. — Ne kadar az tutsak, bu kaza barbarlara en azından dört yüz gemiye oturmuştur, sayısız adam ve eşya kaybı da ayrı. Sepias Burnu yakınında toprakları olan Magnesia

---

307 *Kuzey rüzgârı* Boreas tanrı sayılırdı. Bir Attika anlatısına göre, Atina kralı Erekteus'un kızı Oreithuya, İlissos kıyısında oynarken, Boreas kızı kapıp Trakya'ya kaçırmış (Platon, *Phaidros* başlangıcı). – Herodotos, Atinalıların bir başka orakl de almış olduklarını, Delphoi tanrısının Rüzgârlara yalvarmalarını söylediğini yazıyor (Kitap VII. bölüm 178).

yurttaşı Kratines oğlu Ameinokles, bu kazadan sonra adamakıllı yükünü tutmuştur; Perslerin hazinelerini bulmuş ve topraklarını bir yığın inanılmaz zenginliklerle doldurmuştur. Yalnız zengin olmuş, ama talih başka yönden yüzüne gülmemiştir; o da yaralıydı, kaderin korkunç bir oyununa uğramış, oğlunun kanına girmişti.

191. — Erzak taşıyan gemilerin ve batan başka gemilerin haddi hesabı yoktu; o kadar ki, bu felaketten sonra Thessalialıların saldırısından çekinen amiraller, donanmanın çevresine gemilerin enkazından yüksek bir metris çevirmişlerdir. Fırtına üç gün kudurdu; Maglar kurbanlar keserek, rüzgârı yatıştırmak için afsunlar yaparak, Thetis'e ve Nereidlere kurbanlar adayarak, sonunda dördüncü gün fırtınayı yatıştırabildiler, – tabii bu kadar azdıktan sonra kendi kendine yatışmadı ise eğer. Thetis'e kurban kesmeleri, İonialılardan öğrenmiş oldukları şu hikâyeden ki, Peleus onu buradan kaçırmış ve bütün bu Sepias Burnu kıyıları, öbür Nereidlerle beraber, onunmuş.

192. — Dördüncü gün, demek rüzgâr dinmişti. Euboia tepelerindeki gözcüler, fırtınanın ikinci günü, fırtınanın yaptığı zararı acele koşup Yunanlılara haber vermişlerdi. Yunanlılar bu haberi alır almaz Kurtarıcı Poseidon'a dualar etmeye başladılar, şerefine kutsal sular serptiler; sonra artık önlerinde az bir gemi kalmış olacağı düşüncesiyle yeniden Artemision Burnu'na koştular. Ve böylece ikinci sefer Artemision Burnu'nda nöbete girdiler ve işte o günden sonradır ki, Poseidon'u Kurtarıcı adı ile yücelttiler ve bugün de onu böyle anarlar.

193. — Rüzgâr düşüp deniz yatışınca barbarlar gemilerini yeniden denize indirdiler ve kıyı boyu ilerlemeye başladılar; Magnesia Burnu'nu döndüler ve dosdoğru Pagasai'ye ulaşan körfeze dümen tuttular. Post peşinde Kolkhis'deki Aia'ya doğru gitmekte olan Jason'un ve Argo gemisindeki öbür yoldaşlarının Herakles'i su getirmek için çıkardıkları, sonra da bırakıp gittikleri yer, işte bu Magnesia kıyılarında-

dır; buradan su aldıktan sonra açık denize çıkacaklarından kinaye olarak bu yer Aphetai adını almıştır[308]. Kserkses'in gemileri işte burada demirlediler.

194. — Gemilerden filonun en uç kanadında bulunan ve epeyce açığa kaymış olan on beş tanesi, Artemision Burnu'nda nöbete giren Yunan gemilerini şöyle böyle görmüştü. Barbarlar, bunları kendi gemileri sandılar, üstlerine gittiler ve düşmanın ortasına düştüler; bu gemilerin komutanı Aiol kenti Kyme valisi olan Thamasios oğlu Sandokes'di; bu, Kral Dareios'un bir zamanlar çarmıha gerdirmiş olduğu adamdır, o sırada krallık yargıçları arasında bulunuyordu ve onun rüşvet yiyerek haksız bir karar verdiğine kanaat getirmişti. Adam havaya asıldıktan sonra, Dareios, bu adamın kral hanedanına yapmış olduğu hizmetlerin kusurlarını örtecek kadar çok olduğunu düşündü; bu düşüncenin ışığında Dareios yanlış davranmış olduğuna, acele ettiğine karar verdi. İşte bu adam bu kötü işten, kralın gazabından ve ölümden kurtulmak suretiyle sıyrılabilmişti, ama ikinci bir kez kurtulamayacaktı, bu sefer kayıklarıyla beraber Yunanlıların ortasına düşmüştü; çünkü düşmanın üstlerine doğru geldiğini gören Yunanlılar, onların yanıldıklarını anlamışlar ve denize açılarak kolayca ele geçirmişlerdir.

195. — Bu gemilerden birinde Karia'nın Alabanda tyranı Aridolis yakalandı; bir başka gemide Paphoslu kaptan Demonoos oğlu Penthylos yakalandı; bu, sefere on iki gemiyle katılmış, Sepias Burnu'nda patlayan fırtınada on birini kaybetmişti. Elinde kalan sonuncuyu da Artemision'a gelirken kaybetmiş, kendisi de yakalanmıştı. Yunanlılar tutsakları sorguya çekip Kserkses ordusu hakkında istediklerini öğrendikten sonra, zincire vurup Korinthos'a, İsthmos'a gönderdiler.

---

308 *Aphetai.* Herodotos'un, bunu Yunanca yola çıkış noktası anlamına gelen kelimeye bağladığı anlaşılıyor.

196. — Barbarların deniz ordusu, başına gelenleri yukarıda anlattığımız Sandokes komutasındaki on beş gemi eksik olarak Aphetai'ye varmıştı. – Kserkses ve kara ordusu Thessalia'yı ve Akhaia'yı geçmiş ve iki gün süren bir yolculuktan sonra Malislilerin oturdukları yerlere girmişti. Kserkses, Thessalia'da at yarışları tertiplemişti, kendi atlarıyla Thessalia atlarını yarıştırmak istiyordu, en iyi atların Thessalia'da yetiştiğini duymuştu, bunları deneyecekti; Yunan kısrakları çok geride kaldılar. Thessalia ırmakları içerisinde orduya su yetiştiremeyen bir tek Onokhonos oldu; ama Akhaia'yı sulayan ırmaklardan hiçbiri, hatta en büyükleri olan Epidanos, ordunun su ihtiyacını karşılayamadı ya da ancak karşılayabildi.

197. — Kserkses, Akhaia'da Alos'a geldiği zaman, kendisine ilgi çekici şeyler göstermek isteyen kılavuzları, Zeus Laphystios tapınağı ile ilgili yerli bir hikâye anlattılar: Aiolos oğlu Athamas[309], Phrixos'u öldürmek üzere İno ile komplo kurmuş; sonradan Akhaialılar bir oraklin buyruğuna uyarak, suçlunun soyundan gelenlere şunu yapmışlar: Bu ailenin büyüğüne Halkevi'ne girmeyi yasak etmişler ve kapıda nöbet beklemişler. (Akhaialılar, Prytaneion'a Halkevi derler.) Eğer girerse, ancak kurban olarak ölüme gitmek üzere çıkabilecekti. Bu adamların böylece birçok kez işkenceye yollandıkları görülmüş, onlar da korkudan başka bir ülkeye kaçmışlar; eğer döner ve yakalanırsa Prytaneion'a götürülüyorlarmış ve kılavuzlar başlarına şerit taçlar konmuş olan kurbanın nasıl alayla ölüme götürüldüğünü ayrıntılarıyla anlatıyorlardı. Phrixos oğlu Kytissoros'un torunlarının alın yazısı böyledir; niçin bu ceza? Şunun için, Akhaialılar bir orakle uyarak Aiolos oğlu Athamas'ın kanı ile topraklarını

---

309 *Aiolos oğlu Athamas* için not 283'e bakınız. Yedinci kitabın bu 197 sayılı bölümü karanlıktır, metnin bozulmuş olduğu sanılmaktadır.

arındırmak istedikleri zaman, Kolkhis'deki Aia'dan gelen Kytissoros, onu ölümden kurtarmış ve böylelikle torunları üzerine tanrısal gazabı çekmişti. Bu anlatıyı dinleyen Kserkses, kutsal ormanın yanına geldi, ama içeriye girmekten çekindi; askerlerini de sokmadı ve Athamas'ın torunlarının evine karşı da kutsal alana gösterdiği saygının aynını gösterdi.

198. — Thessalia ve Akhaia'dan geçerken işte bu olmuştu; bu ülkelerden çıkarak Kserkses Malis'e girdi, uzun bir körfez, her gün sular kabarır ve çekilir. Bu körfezden sonra engin bir vadidir, kimi yeri geniş, kimi yeri dar. Bu vadinin çevresi bütün Malis ülkesini kucaklayan yüksek, aşılamaz dağlardır; bunlara Trakhis kayalıkları derler. Akhaia'dan gelirken bu körfezin yakınında rastlanan ilk kent Antikyra'dır; burasını Enienlerin ülkesini geçerek denize dökülen Sperkheios sular. Bundan aşağı yukarı yirmi stad ötede Dyras adında bir başka ırmak vardır, anlatıya göre, alevler arasında kalan Herakles'i kurtarmak için fışkırmıştır. Bir yirmi stad ötede gene bir başka ırmağa rastlanır ki, bu da Melas'dır.

199. — Trakhis kenti Melas'dan hemen beş stad ötededir. Bütün bu bölgenin denizle dağlar arasında en çok genişlediği yer burasıdır; burada iki bin iki yüz plethron ova vardır; Trakhis, dağın yanında kurulmuştur. Trakhis topraklarını çevreleyen bu yüksek tepeler, kentin güneyinde bir geçit verirler ve Asopos bu yarıktan dağ diplerinden akar.

200. — Asopos'un güneyinde bir başka su akar, Phoinix. O kadar büyük değildir; tepelerden iner ve Asopos'a karışır. İşte buraların en dar yeri Phoinix dolaylarıdır; tam bir araba geçecek kadar genişlikte bir patikadan ibarettir. Phoinix, Thermopylai'den on beş staddır. Phoinix ile Thermopylai arasında Anthela kasabası vardır, Asopos burasını suladıktan sonra denize dökülür. Çevresinde geniş bir

alan vardır, bu alanda Amphiktyonilerin patronu[310], Demeter tapınağı ile Amphiktyonilerin makamları ve Amphiktyon'un kendi tapınağı vardır.

201. — Kserkses'in kampı Trakhis topraklarında, Malis'deydi, Yunanlılarınki de Yunanlıların Thermopylai (Thermopyller) ve yerliler ile komşularının sadece Pylai dedikleri yerdeydi. Her iki taraf da bu yerlerde kamp kurmuşlardı, birisi Trakhis kuzeyinde kalan ülkelerin tümünün sahibiydi; öbürü bu bölgeden güneye doğru uzanan toprakları tutuyordu.

202. — Burada Persin gelmesini bekleyen Yunanlılar şunlardı: Sparta'dan üç yüz hoplit, Tegea'dan ve Mantineia'dan yarı yarıya olmak üzere bin, Arkadia'da Orkhomenos'dan yüz yirmi, Arkadia'nın geri kalan bölümlerinden bin, Arkadia'dan bu kadar. Korinthos'dan dört yüz, Phlius'dan iki yüz, Mykenai'den dört yüz. Bunlar da Peloponez'den gelenler. Boiotia'dan yedi yüz Thespia ve dört yüz Thebai askeri.

203. — Bunlardan başka Opus'dan çağrıya koşmuş olan Lokrislilerin tümü ve bin Phokisli vardı. Gerçekten onlara çağrıda bulunmuşlardı ve bildirmişlerdi ki, kendileri öncüden başka bir şey değildirler, müttefiklerin geri kalanları bugün yarın beklenmektedir. Deniz kıyısını Atinalılar, Aiginalılar ve donanmanın tayfalarını sağlamış olanlar korumaktadırlar, onun için korkacak bir şey yoktur, zaten Yunanistan üzerine yürüyen bir tanrı değildir, bir insandır ve dünyaya geldikten sonra hiçbir zaman felakete uğramayacak olan bir ölümlü yoktur, hiçbir zaman da olmayacaktır. Tersine, belanın büyüğü, büyük olana gelir; demek ölümlü bir insandan başka bir şey olmadığına göre, istilacı da şanını yitirmeye mahkûmdur. – Söz konusu bu iki ulus,

---

310 *Amphiktyon*, Atina kralıdır. Deukalion ile Pyrrha'nın oğludur. Amphiktyoniler denilen dinsel ve politik konfederasyon onun adına kurulmuştur.

durumu öğrendikten sonra, yardım olmak üzere Trakhis bölgesinde bir ordu göndermişlerdi.

Leonidas

204. — Her bölge askerinin başında kendi sitelerinden şefler vardı, ama en çok beğenileni, ordunun başkomutanı olan Lakedaimonlu Leonidas'dı, Anaxandridas'ın oğlu, Leonların, Eurykratideslerin, Anaxandrosların, Eurykrateslerin mirasçısıydı. Polydoros, Alkamenes, Telekleos, Arkhelaos, Hegesilaos, Doryssos, Leobotes, Ekhestratos, Agis, Eurysthenes, Aristodemos, Aristomakhos, Kleodaios, Hyllos ve Herakles soyundan geliyordu. Ve hiç beklenmediği halde Sparta kralı olmuştu.

205. — Kendinden büyük iki erkek kardeşi vardı, Kleomenes ve Dorieus, kral olma ümidi çok uzaktı. Ama Kleomenes erkek evlat bırakmadan ölmüştü. Dorieus ise sağ değildi; Sicilya'da ölmüştü. Krallık böylece Kleombrotos'dan önce doğmuş olan Leonidas'a kalmıştı (Kleombrotos, Anaxandridas'ın en genç oğluydu); ayrıca Kleomenes'in kızlarından biriyle evlenmişti. Thermopylai'ye o gelmiş, tam erkeklik çağında ve hepsi de aile babası seçkin üç yüz adamı da beraber getirmiştir. Bu sefer için Thebaileri de kendisine katmıştı, bunların başında Eurymakhos oğlu Leontiades vardı, sayılarını da söylemiştim. Leonidas'ın, bütün Yunanlılar içinde yanına yalnız bunları almasının nedeni, bunların Medlerle pazarlığa oturmuş olmakla suçlanmalarıydı; bakalım kendi birliklerini onunkilerle birleştirecekler mi, yoksa Yunanlılarla bağlaşmayı istemeyecekler mi? Onları sefere bunu anlamak için çağırmıştı. Thebaililer adamlarını gönderdiler, ama bir art düşünceleri de yok değildi.

206. — Spartalıların Leonidas'ın komutası altında bu öncü birliğini göndermelerinin nedeni, öbür müttefiklere ileri yürüyüşte örnek olmak, onların da Sparta'nın sefere gir-

mekte ayak sürüdüğünü sanıp Medlere yanaşmalarını önlemekti; o sıralara rastlayan Apollon Karneios[311] bayramlarını kutladıktan sonra, Sparta'da yalnız bir garnizon bırakarak, hepsi birden büyük bir hızla geçidin savunmasına koşmuşlardı. Öbür müttefikler de aynı şeyi yapmaya hazırlanıyorlardı. Olimpiyat bayramları da bu olayların geçtiği günlere rastlıyordu; Thermopylai işinin bu kadar kısa bir süre içerisinde tamamlanacağını ummadıklarından, sadece bir örtü perdesi göndermişlerdi.

207. — Durumları işte böyleydi. – Pers, geçide yaklaşınca, Thermopylai'ye yığılmış olan Yunanlıların yüreğine korku düştü ve dönsek mi acaba diye düşünmeye koyuldular; Peloponezlilerin çoğu gidip İsthmos'u tutmak, Pelonopez yolunu kapamak düşüncesindeydi; ama Phokislilerle Lokrislilerin gücenmeleri ve protestoları karşısında, oldukları yerde kalmaya karar verdiler ve sitelere haberciler göndererek yardım isteğinde bulundular, zira Med ordusunu geri atabilmek için çok azdılar.

208. — Onlar böyle görüşürlerken Kserkses, keşif yapmak üzere bir atlı gönderdi, ne kadar olduklarını ve neler yaptıklarını öğrenmek istiyordu. Daha Thessalia'dayken, orada Herakles soyundan Leonidas'ın komutası altında az bir kuvvetin toplanmış olduğunu haber almıştı. Atlı, kampa yaklaştı; tabii ne yoklayabildi, ne de tümünü iyice görebildi (zira duvar yükseltilmişti, arkasında bekleyen nöbetçiler görünmüyordu). Ama ileridekileri ve duvarın önüne sıralanmış olan silahlarını görüyordu. Lakedaimonluların nöbetine

---

311 *Apollon Karneios bayramı.* Sparta'da ağustosta kutlanırdı. – Apollon'un Dorislilerin ulusal tanrısı olduğu ve bu dinin Thessalia'dan Phokis'e, sonra da Peloponez'e Dor göçleriyle girdiği anlaşılıyor. Her dokuz yılda bir, bir din kurulu Delphoi'den Thessalia'ya gidiyor ve ilk göçlerin izlediği yoldan geri dönüyordu. Dorlar, Apollon'a kılavuz adını vermişlerdir. Karneios sıfatı koç anlamına gelen Karnos sözcüğüne yakındır. Koç nasıl sürünün kösemeni ise, Apollon da Dorların tanrısal kösemenidir.

rastlamıştı. Atlı, bunların bir bölümünün jimnastik yaptığını, öbür bölümünün de saçlarını taradıklarını gördü. Gördükleri onu şaşırtmıştı. Kaç kişi olduklarını saydı, rahat rahat not aldıktan sonra, hiç telaşsız geri döndü; peşinden gelen yoktu; kimse aldırış etmiyordu. Kampa döndü, gözüne çarpan şeyleri Kserkses'e olduğu gibi anlattı.

209. — Kserkses, anlatılanlardan gerçeği çıkaramadı, yani onların ölmeye, son nefeslerine kadar öldürmeye hazırlandıklarını anlayamadı; tam tersine, abuk sabuk işlere dalmış olduklarını düşünerek, kampta bulunan Ariston oğlu Demaratos'u çağırttı. Geldiği zaman Kserkses onu sorguya çekti, Lakedaimonluların tutumlarının ne anlama geldiğini öğrenmek istedi. "Kral" dedi Demaratos, "bir sefer daha, Yunanistan'a karşı savaş için yola çıktığımız sırada, bu adamlar için söylediklerimi dinlemiştin ve bu serüvenin sonuçları üzerine düşündüklerimi öğrendikten sonra benimle alay etmiştin. Ama senin huzurunda kral, hep gerçeği söylemek benim için en güzel şeydir. İşte beni bir de bugün dinle: Bu adamlar bize karşı geçidi kapatmak üzere geldiler ve buna hazırlanıyorlar. Âdetleri böyledir: Ölümü göze aldıkları zaman başlarını süslerler. Ve şunu da iyi bil, eğer bunları ve Sparta'da kalmış olanları alt edersen, ey kral, artık sana karşı silah elde karşı koyacak insan ırkı kalmaz. İşte sen bugün Yunan kentlerinin en önemlisine ve askerlerin en yiğitlerine karşı yürüyorsun." Bu sözler Kserkses'e hiç de inanılır gibi görünmedi ve diretti; nasıl diye sordu, bu kadar azlıkla, kendi ordusuna karşı çıkabilirler? "Kral," diye cevap verdi Demaratos, "eğer dediğim gibi olmazsa, sen de bana yalancı muamelesi yaparsın."

Thermopylai'de İlk Çatışmalar

210. — Ama bu sözler Kserkses'i etkilememişti. Dört gün bekledi, düşmanın kaçmasını bekliyordu. Beşinci gün, geri basmak ne demek, kalmaya daha da kararlı görünü-

yorlardı, –ona göre haddini bilmezlik ve delilik– o zaman üstlerine Medleri ve Kissialıları gönderdi; öfkeleniyordu, huzuruna hepsinin diri olarak getirilmesini emretmişti. Yunanlıların üzerine gönderilen Medler saldırdılar ve pek çoğu öldüler; öbürleri yardıma koştular, ama bu durmadı[312], epeyce güçten düştükleri halde. Herkesin gözü yerinden oynamıştı, en çok da Kserkses'in ki, kendi saflarında çok adam ve az erkek vardı.

211. — Savaş bütün gün sürdü, Medler ağır karşılık görmüş oldukları için savaştan geri çekildiler ve yerlerine Büyük Kral'ın Ölümsüzlerim dediği Persler sürüldü. Başlarında Hydarnes vardı ve bu işi çarçabuk bitirecekleri düşünülüyordu. Ama Yunanlılarla kapıştıkları zaman, bunların da Med taburlarından daha iyi bir sonuç alamadıkları görüldü; tamamen öbürleri gibi oldu; bunlar da dar bir aralıkta dövüşüyorlardı, bunların da mızrakları Yunanlılarınkinden daha kısaydı, bunların da sayı üstünlüğü işe yaramıyordu. Lakedaimonlular her türlü övgüye layık bir dövüş çıkarıyorlardı; dövüş sanatının acemisi olan insanlar karşısında, onlar bu sanatı iyi bilen kimselerdi ve bu asıl tersyüz edip kaçmaya başladıkları zaman –ama tabii dağılmaksızın– meydana çıkıyordu, onların kaçtıklarını gören barbarlar naralar atarak, karmakarışık bir halde, itişip kakışarak peşlerinden atılıyorlar ve tam yetişeceklerken öbürleri birden dönüp saldırıyor, sayısız Pers askerini vurup yere yıkıyorlardı. Spartalılardan ise pek azı düşüyordu. Gerek düzenli saflar halinde, gerek başka her türlü biçimde yaptıkları saldırılara ve harcadıkları çabaya karşılık, geçidin hiçbir noktasını ele geçiremeyen Persler geri çekildiler.

212. — Sahneyi seyretmekte olan kral, bu kapışmalar sırasında derler, üç kez ordusu için titreyerek yerinden zıpla-

---

312 *Ama bu durmadı...* Yunanlıların savunmaya ara vermediklerini belirtmek için.

mış. Bugünkü savaş böyle oldu. Barbarların ertesi günkü çabaları da boşa gitti. Yunanlıların sayısı az diye düşünüyorlardı, yaralıydılar, artık silah elde karşı duramazlar, bu ümitle atılıyorlardı üstlerine. Ama Yunanlılar uluslarına ve birliklerine göre ayrılmış düzenli saflar halindeydiler ve yalnız sıra kendilerine geldiği zaman dövüşe giriyorlardı. Phokisliler savaşa katılmıyorlardı; keçiyolunu korumak üzere dağa çıkarılmışlardı. Dünkü durumun bugün de değişmediğini gören Persler geri çekildiler.

213. — Kral çok kaygılanmıştı, işin içinden nasıl çıkacağını bilemiyordu. İşte bu sırada Eurydemos oğlu Ephialtes adında bir Malisli, büyük ümitler içinde geldi, kralı buldu, dağın içinden geçip Thermopylai'ye çıkan keçiyolunu haber verdi ve böylece orasını tutmakta olan Yunanlılar öldüler. Sonradan bu adam Lakedaimonlulardan korkarak Thessalia'ya kaçmıştır. Amphiktyon Meclisi'nin Pylai'de yaptığı toplantıda pylagorlar[313] kaçağın başına büyük bir para koymuşlardır. Sonradan Antikyra'ya dönmüş ve Trakhis yurttaşı Athenades tarafından öldürülmüştür. Bu Athenades, Ephialtes'i bambaşka bir nedenle öldürmüştür, bundan sonraki bölümde anlatacağım. Ama Lakedaimonlular söz verilen parayı kendisine ödemediler. Ephialtes bu olaydan sonra böyle ölmüştür.

214. — Başka bir anlatı daha var; buna göre, gidip kralla görüşen ve Perslerin önüne düşüp dağı aşırtan, Karystos'tan Phanagoras oğlu Onetes ile Antikyra'dan Korydallos'dur; ama ben buna azıcık olsun inanmam. Zira bu konuda bir yargıya varmak için elimizde, Yunanlıların pylagor olarak seçmiş oldukları kimselerin kararı var, bunlar Onetes'in ve Korydallos'un kafaları için değil, Trakhisli Ephialtes'in kafası için para koymuşlardır ve şüphesiz bunu iyice inceledikten sonra yapmışlardır; ayrıca Ephialtes'in bu suç-

313 *Pylagor.* Amphiktyonlar Meclisi'ne sitelerden gönderilen delegeler.

lama yüzünden kaçtığını da biliyoruz. Onetes'in, Malisli olmamakla beraber, eğer bu topraklardan sıkça geçti ise, söz konusu keçiyolunu bilebileceğini inkâr etmiyorum, ama Perslere yol gösteren ve dağı dolaştıran Ephialtes'dir; ben suçlu olarak onu tanıyorum.

Yunan Ordusu Arkadan Sarılıyor

215. — Ephialtes'in sözlerine çok sevinen Kserkses, hemen Hydarnes'i yanındaki birliklerle yola çıkardı. Akşamüzeri yola çıktılar. Dediğimiz keçiyolunu, burada oturan Malisliler bulmuşlardı; bunu Phokislilerin topraklarına çıkan bir yol olarak Thessalialılara göstermişlerdi. Phokisliler o zamanlar Thermopylai Geçidi'ni duvarla kapatmış ve istilâdan kurtulmuş bulunuyorlardı. Zaten yıllardan beri bu keçiyolu Malisliler için hiç kullanılacak gibi sayılmıyordu.

216. — Keçiyolu bakınız nasıldır: Dağın yarık yerinden akan Asopos ırmağından başlar, keçiyolu gibi buraları da Anopaia adını taşır; bu Anopaia keçiyolu dağın tepesini izler ve Alpenos kenti karşısında son bulur. Bu, Malis ülkesinden gelirken rastlanan ilk Lokris kentidir ve Melampygos kayası denilen kayaya ve Kerkopların bulundukları yere uzak değildir; dağ yolunun en dar olduğu yer burasıdır.

217. — Persler, Asopos'u geçtikten sonra Oita'nın eteklerini sağa, Trakhis yönüne düşen dağların eteklerini sola alarak, bu dağ yolundan bütün gece ilerlediler. Gün ışırken dağın tepesine ulaşmışlardı. Burayı, daha önce de dediğim gibi, Phokisli bin hoplit bekliyordu, ülkelerini koruyor ve keçiyolunu tutuyorlardı. Aşağıdaki Thermopylai Geçidi'ni, daha önce bildirmiş olduklarım savunuyorlardı; Phokisliler Leonidas'dan, dağdan geçen yolu biz koruyalım diye, gönüllü olarak kendileri istemişlerdi.

218. — Bakınız Phokisliler, Perslerin dağı aşmış olduklarını nasıl gördüler: Persler tırmanırlarken görünmüyorlardı.

Zira dağın yamaçları meşelikti; ama rüzgâr olmadığı halde, büyük bir yaprak hışırtısı duyuluyordu, elbet böyle olacaktı, çünkü yapraktan bir yaygı üzerinde yürüyorlardı. Phokisliler davrandılar, silahlarına atıldılar: Bir anda barbarları karşılarında gördüler. Silahlarına davranan bu savaşçıları gören barbarlar şaşkınlıktan donakaldılar; hiçbir engelle karşılaşmayacaklarını sanırlarken, işte bir asker birliğine çatmışlardı. Hydarnes bunların da Lakedaimonlu olmalarından ürkmüştü. Ephialtes'ten bunların nereli olduklarını sordu ve kim olduklarını öğrenince Persleri safa sokup savaşa hazırlandı. Ama üzerine dolu gibi ok yağdığını gören Phokisliler, koşa koşa dağın tepesine sığındılar, çünkü baştan düşmanın hemen üzerlerine saldıracağını sanmışlardı; canlarını feda etmeye hazırdılar. Düşündükleri böyleydi; ama Ephialtes'in ve Hydarnes'in Persleri, Phokislilere hiç aldırış etmeden, hızla dağın yamaçlarından aşağı inmeye başlamışlardı.

219. — Thermopylai'deki Yunanlılar, sabahleyin öleceklerini zaten kâhin Megistias'tan haber almışlardı. Sonra düşmandan asker kaçakları gelip Perslerin çevirme yürüyüşüne çıktıklarını haber vermişlerdi. Bu haberler kendilerine gece ulaştırılmıştı; gün doğarken dağın yamaçlarından inen gözcüler haberi doğruladılar. O zaman Yunanlılar toplanıp görüştüler, fikirler dağıldı. Bir bölümü bulundukları yeri bırakmak istemiyordu, öbürleri bu görüşe karşı çıkıyordu. Sonunda parçalandılar: Kimileri kalkıp gitti, dağıldılar, her biri kendi sitesinin yolunu tuttu; öbürleri Leonidas ile birlikte oldukları yerde kaldılar.

220. — Bir de derler ki; Yunanlıları, ölmesinler diye Leonidas kendisi göndermiştir; ama kendisinin ve kendisiyle beraber bulunan Spartalıların, korumak görevini almış oldukları yeri bırakmalarını, onuruna yedirememiştir. Zaten ben de Leonidas'ın, müttefiklerinin yüreksizliğini ve kendileriyle birlikte tehlikeyi karşılamaktaki isteksizliğini görerek; çekilme emrini kendisinin vermiş olduğuna, gitmeyi kendisi

için ayıp saydığına daha çok inanırım. Yerinde kalırsa, büyük bir zafer kazanacaktı ve Sparta'nın mutluluğuna gölge düşmemiş olacaktı: Zira savaşın hemen başında, Pythia'nın kendisine savaş hakkında danışan Spartalılara vermiş olduğu bir orakl vardı, bu orakle göre ya Lakedaimon yıkılacak ya da kralı ölecekti. Hexametron dizilerle verilmiş olan orakl şöyleydi:

Sen ki Sparta'nın ve onun geniş topraklarının sahibisin
Pers senin yüce siteni yıkacaktır ya da
Bütün ülke baştan başa
Kralı, Herakles oğlu için gözyaşı dökecektir.
Boğaların, aslanların gücü yetersiz kalacak,
Korkunç askerlerine karşı duramayacaktır.
Bu gelen Zeus'tur diyorum sana, önüne
Birinden birini atmadıkça yem olarak, durmayacaktır.

Evet, Leonidas'ın kafasında, öyle sanıyorum ki, bu sözler vardı; ayrıca zaferin yalnız Spartalıların başında toplanmasını da istiyordu; müttefiklerini işte bunun için geri gönderdi; onunla kapıştıklarını sanmıyorum, onları bu kadar çirkin bir kaçışla suçlamak istemiyorum.

221. — Bu duyguyu destekleyen bir de kanıtım var ki, o da öbüründen daha az önemli değil: Orduda bulunan ve Melampus soyundan olduğu söylenen Akarnanialı kâhin Megistias, başlarına gelecek olanı, kurbanlara bakarak haber verdiği zaman, bu da bir gerçektir ki, Leonidas öbürleriyle birlikte ölmesin diye onu da geriye göndermek istemiştir. Ama bu kâhin izin verildiği halde, kendisi oradan ayrılmamıştır; yalnız savaşçılar arasında bulunan oğlunu yollamıştır ki, başka oğlu da yoktur.

222. — İzin alan müttefikler, Leonidas'ın buyruğuna uyarak gittiler; yalnız Thespialılar ve Thebaililer Lakedaimonluların yanında kaldılar. Thebaililer hiç kalmak istemi-

yorlardı ve kendilerine rağmen kalmışlardı. (Leonidas bunları rehin olarak tutuyordu.) Thespialılar dönmeyi kesin olarak istemediler; Leonidas'ı ve arkadaşlarını bırakıp gitmeyeceklerini söylediler; yerlerinde kaldılar ve onlarla birlikte öldüler. Başları Diadromas oğlu Demophilos'du.

Thermopylai Savaşı

223. — Kserkses, gün doğduktan sonra kutsal sular serptirdi, sonra bir süre, aşağı yukarı pazar yerlerinin dolma saatine kadar bekledi ve yola çıktı; Ephialtes'in dediğine göre hareket ediyordu; dağın tepesinden iniş, çıkıştan daha kestirme, aşılacak yol daha kısaydı. Bir yanda Kserkses'in barbarları yürüyorlardı saldırmak için, öbür yanda canlarını yoluna feda etmeyi göze aldıkları Leonidas'ın çevresinde toplanmış olan Yunanlılar, geçidin daha geniş olduğu yere doğru yürüyorlardı. O zamana kadar, durumlarını güçlendiren duvarı savunmakta olan Yunanlılar, düşmanı çaktırmadan boğazın en dar yerine çekiyor ve arada savaşıyorlardı. Ama bu ölüm kalım savaşı, bu sıkışık yerin dışında oldu ve barbarlar yığın yığın düştüler. Birlik komutanları, kırbaç elde geride duruyor, takım takım ileri sürdükleri adamlarına dolu gibi kırbaç yağdırıyorlardı. Pek çoğu da karşılıklı olarak, canlı canlı ayaklar altında eziliyordu. Kurbanlara aldırış eden yoktu. Dağdan dolaşacaklarla birlikte ölümün üstlerine çökeceğini bilen Yunanlılar, barbarlara karşı bütün güçleriyle, hiçbir şeye aldırmadan ve canlarını dişlerine takmış olarak dövüşüyorlardı.

224. — Çoğunun elinde artık mızrak yoktu, mızraklar kırılmıştı; ama kılıçları ellerindeydi ve Persleri doğruyorlardı. Leonidas kahramanca çarpışmış ve düşmüştü; onunla beraber, Spartalılar arasında adı duyulmuş olan daha başkaları da düşmüşlerdi; yiğit kimseler olarak adlarını topladım; hatta o üç yüzün tümünün adını topladım. Perslerden de

önemli çok kişi öldü, bu arada Dareios'un Artanes kızı Phratagune'den olan iki oğlu, Abrokones ve Hyperantes de vardı. Bu Artanes, Dareios'un kardeşi, Arsames oğlu Hystaspes'in oğluydu; kızıyla beraber bütün varını yoğunu da Dareios'a vermişti; çünkü başka çocuğu yoktu.

225. — Kserkses'in bu iki kardeşi savaş meydanında öldüler ve Leonidas'ın kadavrası üzerinde Persler ve Lakedaimonlular arasında göğüs göğse uzun bir çarpışma oldu. Yunanlıların yiğitliği karşısında düşman dört kez geri çekilmek zorunda kaldı. Dövüş, Ephialtes'in getirdiklerinin gelişine kadar böyle sürdü. Ama Yunanlılar bunların geldiklerini gördükleri zaman çarpışmanın görünüşü değişti. Yolun daraldığı yere doğru çekildiler, duvarı geçip orada, Thebaililer dışında hepsi, küçük bir tepenin üzerinde, bugün Leonidas'ın anısı için dikilmiş duran mermer aslanın bulunduğu yerde sımsıkı toplandılar. Kılıcı elinde kalmış olanlar kılıçla, olmayanlar yumrukla, dişle dövüşüyordu. Barbarlar, bir bölümü doğrudan peşlerinden atılıp berkitilmiş olan duvarı yıkarak, öbürleri de üzerinde toplanmış oldukları yeri kıyı boyundan çevirerek iki yandan sıkıştırmışlardı.

226. — Lakedaimonlu ve Thespialı kahramanlar arasında yiğitlikten yana adı özellikle anılan birisi vardır; bu Spartalı Dienekes'dir; Medlerle savaş başlamadan önce şu sözü söyledi derler: Trakhislilerden biri, "Barbarların" demiş, "sayıları o kadar çok ki, ot attıkları zaman güneşi karartıyorlar!" Spartalı telaşsız ve umursamaz, "Thrakisli yabancının sözlerine bakılırsa, Yunanlılar çok şanslı," demiş, "Medler iyi ki gökyüzünü karartıyorlar, biz de güneşin altında değil, gölgede dövüşeceğiz demektir!" İşte Lakedaimonlu Dienekes'in söylediği sözlerden bir tanesi, adını yaşatan anıt.

227. — Bundan sonra diyorlar, yiğitlik tacını iki Lakedaimonlu, iki kardeş kazanmıştır, Orsiphantos'un oğulları Alpheos ve Maron. Thespialılar arasında en büyük zaferi Harmatides oğlu Dithyrambos kazanmıştır.

228. — Thermopylai savaşçıları düştükleri yere gömülmüşlerdir, Leonidas'ın geri göndermiş olduğu birliklerin gidişinden önce ölmüş olanlar da gene öyle gömülmüşlerdir. Mezarlarında şu yazıt vardır:

Pelops'un yarımadasından gelen dört bin er
Burada üç yüz kere on bine karşı dayandı.
Bu yazıt hepsi içindir. Yalnız Spartalılar için olanı şudur:
Lakedaimon'a git söyle, yabancı,
O'nun emrini yerine getirmek için burada öldük.

Bu da Lakedaimonialılar içindir. Kâhin Megistias için olanı şudur:

Burada zaferler kazanan kâhin Megistias yatıyor,
Sperkheios'u aşıp geldi ve Medlerin darbeleri altında
Düştü; ölüm peşine düşmüştü ve kahramanın keskin gözleri
Onu görüp tanımıştı; ama yüce yüreği ona ihaneti
Düşündürmeyecek kadar iyiydi ve Sparta şefleri
Yanında ölmeyi yeğ buldu.

Kâhininki dışında, bu yazıtları ve dikilitaşları Amphiktyonilerin dinsever ilgilerine borçluyuz. Kâhin Megistias'ın yazıtını, aralarındaki dostluklarından ötürü, Leoprepes oğlu Simonides düzenlemiştir.

229. — Üç yüzlerden ikisi, Eurytos ve Aristodemos üzerine şu hikâye anlatılır: Aralarında anlaşabilselerdi, ikisi beraber kurtulup Sparta'ya dönebilirlerdi. (Zira hastalanmışlar, ağır bir göz yangısına tutulmuşlardı, Leonidas bunları dinlenmek üzere Alpenos'a göndermişti.) Ya da ille de dönmek istemiyorlarsa, öbürleriyle beraber ölebilirlerdi. Birini seçmek ellerindeydi; ama aralarında anlaşamadılar; ayrı ayrı davrandılar. Eurytos, Perslerin çevirme manevrasını öğrenince, silahlarını getirtti, kuşandı ve hilotu onu savaş alanı-

na kadar götürdü; hilot onu götürüp bıraktıktan sonra kaçtı, Spartalı savaşın ortasına daldı ve orada öldü. Aristodemos, tersine, cesaretinin tükendiğini anlayarak savaştan uzak kalmıştı. Eğer Aristodemos tek başına hastalanıp da dönmüş olsaydı Sparta'ya ya da ikisi bir olup dönselerdi diyorlar ve ben de öyle sanıyorum, Spartalılar bunlara kızmazlardı; ama ikisinden biri ölmüştü, öbürü ki, başka bir diyeceği yoktu, ölmek istememişti; Aristodemos'un Spartalıların hışmından kurtulması düşünülemezdi.

230. — Kimisi böyledir der ve Aristodemos'un Sparta'ya böyle bir bahaneyle döndüğünü söyler; başkalarına göre, bir haber götürmek üzere kamptan dışarı bir yere göndermişler; dönüp, başlamış olan savaşa katılabilecekken katılmamış; yolda oyalanmış ve canını kurtarmış. Oysa başka bir haberci, kendi arkadaşı, doğru savaş alanına dönmüş ve orada ölmüş.

231. — Lakedaimon'a dönen Aristodemos'a herkes kötü gözle bakıyor, onu alçak sayıyordu; onurunu kaybetmiş birisi olarak yaşıyor, hor görülüyordu; örneğin hiçbir Spartalı ona ateş vermiyor, onunla konuşmuyordu; adı Korkak Aristodemos'a çıkmıştı. Ama Plataia savaşında, taşımış olduğu onur kırıcı suçlamadan kurtulmuştur[314].

232. — Bunun tam tersi olarak, üç yüzlerden bir başkasını da söylerler, haberci olarak Tessalia'ya gönderilmiş, sağ kalmış –adı Pantites– ve Sparta'ya dönerse, alçak damgasını yiyeceğini bildiğinden, kendisini asmıştır.

233. — Leontiades'in komutası altında gelmiş olan Thebaililer, kralın birliklerine karşı, Yunanlılarla birlikte bir süre zorunlu olarak savaşmışlardı. Ama üstünlüğün Perslerde kalacağı kesin olarak anlaşıldıktan sonra, tam Leonidas Yunanlılarla birlikte tepeye doğru koşup toplandığı anda, ondan ayrıldılar, ellerini barbarlara doğru uzatarak onları kar-

314 Kitap IX. bölüm 71.

şılamaya koştular ve –bu da su katılmamış bir gerçektir– Medlerin dostu olduklarını, krala ilk olarak toprak ve su verenler arasında bulunduklarını, Thermopylai'ye sırf korku belası gelmiş olduklarını ve Büyük Kral'ın ordusunun uğramış olduğu hacamatta kendilerinin hiçbir suçu bulunmadığını bağıra bağıra söylediler. Bu sözlerle canlarını kurtardılar, zira Thessalialılar da bu sözlerin doğruluğuna tanıktırlar. Ama gene de zarara uğramadan kurtulamadılar; teslim olmaya geldikleri sırada barbarlar bunlardan kimilerini öldürdüler; pek çoğu teslim olduktan sonra tutsak edildi, Kserkses'in buyruğu üzerine, en başta komutanları Leontiades olmak üzere, gövdelerine kızgın demirle krallığın damgası vuruldu. Oğlu Eurymakhos, dört yüz Thebailinin başında Plataia kentini ele geçirdikten sonra, Plataialılar tarafından öldürülmüştür.

234. — Thermopylai'de Yunanlılar böyle dövüştüler. Kserkses, sorguya çekmek üzere Demaratos'u getirtti ve şu sözlerle başladı: "Demaratos, sen doğru bir adamsın; olaylar buna tanıktır; bana ne dedinse hepsi oldu. Şimdi şunu söyle: Ne kadar Lakedaimonlu kaldı, içlerinden ne kadarı böyle yiğittir, yoksa hepsi mi öyledir?" Demaratos cevap verdi: "Kral, Lakedaimonluların tümü büyük sayı tutar, kentleri çoktur; ama öğrenmek istediğin şeyi tam olarak öğreneceksin. Lakedaimon ülkesinde Sparta kenti var; buradaki erkeklerin sayısı sekiz bini geçer; hepsi de burada dövüşmüş olanlar gibidir; öbür Lakedaimonlular bu kadar değildirler, ama gene de yiğit kişilerdir." Kserkses şu karşılığı verdi: "Demaratos, bu adamlarla kozumuzu en kolay nasıl paylaşabiliriz? Şimdi de bunu söyle bana; zira sen onların kralıydın, kafalarından neler geçtiğini bilirsin."

235. — Demaratos cevap verdi: "Kral, mademki benimle görüşmeye bu kadar önem veriyorsun, benim de sana en iyi fikirleri açmam doğru olur. Gemilerinden üç yüzünü Lakonia'ya karşı gönder. Onun kıyılarına uzak düşmeyen bir

yerde, Kythera derler, bir ada vardır, bizde gelmiş geçmiş adamların en akıllısı olan Khilon, bu adayı suyun üstünde görmektense altında görmenin Sparta için çok daha iyi olacağını söylemiştir. Çünkü o, hep bu adanın bir gün Sparta'ya karşı, şimdi sana söyleyeceğim gibi bir saldırıda, üs olarak kullanılmasından çekiniyordu; o, bunu elbette senin donanman için söylemiyordu, denizden gelebilecek bütün saldırılar için konuşuyordu. Bu adadan yola çıkacak denizcilerin, Lakedaimonluları yıldırabilir. Onlar eğer doğrudan doğruya kendi kapılarında savaşmak zorunda kalırsa, Yunanistan'ın geri kalan bölümü kara ordusu ile alınabilir; onların yardıma koşmaları korkusu kalmaz. Yunanistan'ın geri kalan bölümü bir kere sıkıya alındıktan sonra, geriye sadece gücünü yitirmiş bir Lakonia kalır. Ama eğer böyle yapmazsan, şu söyleyeceklerime kulak ver: Peloponez kapısında dar bir kıstak vardır; burada, ant içerek birleşmiş olan bütün Peloponezliler sana karşı savaşacaklardır ve hesap et, bu savaş dünkünden çok daha ağır bir savaş olacaktır. – Ama eğer benim planımı kabul edersen, hem bu kıstak, hem siteler dövüşmeden sana teslim olurlar."

236. — Damaratos'dan sonra deniz ordusunun şefi ve Kserkses'in kardeşi Akhainenes söz aldı. Bu görüşmede o da bulunuyordu. Kserkses bu tasarıyı beğenecek diye konuştu. "Kral," dedi, "bakıyorum, senin talihini kıskandığı için belki de bir gün sana ihanet edebilecek olan bir adamın sözlerine kulak veriyorsun. Bunlar Yunanlıların pek hoşlandıkları inceliklerdir; mutlu olanı kıskanırlar, kendilerinden üstün olanlara diş bilerler. Şimdiki durumda, zaten dört yüz gemi batıp gitmişken, eğer Peloponez'i kuşatacağım diye üç yüzünü daha alıp üslerinden uzağa gönderirsen, düşmanlarının gücü seninkine denk duruma gelir; tersine donanmamız toplu halde kaldıkça bize kolay kolay saldıramazlar, daha doğrusu, kesin olarak savaşa giremezler; eğer bir arada yürürlerse, donanma kara ordusuna des-

tek olur, kara ordusu da donanmaya yardım eder; ama sen denizcilerini sağa sola dağıtırsan onlara hiçbir yararın dokunmaz, onların da sana yararı olmaz. Kendi çıkarını düşünmek istiyorsan, savaşa nerede girecekler, ne yapacaklar, kaç kişidirler diye, kafanı düşman saflarında olup bitenleri hesap etmekle yorma, bırak bunları kendileri düşünsünler; bizim yapmamız gereken şey, kendi işimize bakmaktır. Lakedaimonluların, gelip Perslerle yeniden savaşa girmeleri, henüz kapanmamış olan yaralarını iyileştirmek için başvurulacak iyi bir çare değildir."

237. — Kserkses şu sözlerle cevap verdi: "Akhaimenes, düşüncen bana doğru görünüyor; öyle yapacağım. Demaratos da kendince benim için iyi olduğunu sandığı düşünceyi söyledi, ama onun planı seninkinin altında. Onun benim çıkarlarım için içtenlikle çalışmadığını kabul etmem. Buna daha önce bana söylemiş oldukları ile sonradan olanlara bakarak hükmediyorum: Bir sitede başarılı bir adam çıkar, hemşerilerinden filanca onu kıskanır, o da bu filancadan öğüt ister, kötü yürekli adam şüphesiz ona iyi olduğunu sandığı öğüdü vermez; iyi öğüt vermesi için erdem yolunda ilerlemiş olması gerekir, oysa böyleleri çok azdır; ama yabancı bir konuk, başarılı bir yabancıya iyi öğütler verir. Onun için bundan sonra bana kimse Demaratos'u çekiştirmesin, o benim konuğumdur."

238. — Bu sözlerden sonra Kserkses, ölülerle dolu olan savaş alanını dolaştı; Leonidas'ın Lakedaimonluların komutanı ve kralı olduğunu öğrenince, kafasını kesip gövdesini kazığa vurmaları için emir verdi. Başka birçok belirtiler arasında, özellikle bu davranışı da Leonidas'ın sağlığında, Kserkses'in en çok öfkesini çeken kimse olduğuna beni inandırıyor; yoksa ölüsüne karşı bu kadar ağır bir günaha girmezdi. Zira bir savaşçıya karşı saygı göstermekte, benim bildiğim, kimse Persler kadar titiz değildir. – Bununla beraber bu emri alanlar yerine getirdiler.

239. — (Şimdi, hikâyemde kalmış olan bir boşluğu doldurmak üzere geriye dönüyorum. Kralın Yunanistan'a karşı silahlanmakta olduğunu en önce Lakedaimonlular öğrenmişlerdi; bundan ötürü Delphoi'ye adam gönderip danışmışlar ve biraz yukarıda bildirmiş olduğum cevabı almışlardı; bunu oldukça ilginç bir tarzda haber almışlardı: Medlere sığınmış olan Ariston oğlu Demaratos, Lakedaimonlular için hiç de iyi şeyler tasarlamıyordu –buna inanıyorum ve her şey de bunu doğrulamaktadır– ve bunu iyilik olsun diye mi yaptı, alay etmek için mi, doğrusu sorulmaya değer; ister şöyle ister böyle, Kserkses Yunanistan üzerine yürümeye karar verdiği zaman, Susa'da bulunan ve her şeyi bilen Demaratos, Lakedaimonlulara haber vermek istedi. Bu işi başarabilmek o kadar kolay değildi, yakalanma tehlikesi büyüktü; o pek ustalıklı bir yol düşündü: İkili bir tablet aldı[315], üstündeki mumu kazıyıp çıkardı, doğrudan doğruya tabletin tahtası üzerine kralın niyetini kazıdı. Bundan sonra yazının üzerini yeni bir kat mumla kapladı, tablet böylece görünüşte el değmemiş gibi olmuştu ve yol polisi ile belaya kalmak tehlikesi de ortadan kalkmıştı. Tablet, Lakedaimon'a ulaştı, ama Lakedaimonlular bundan bir şey anlayamadılar, Kleomenes'in kızı Gorgo ki, Leonidas'ın karısıydı, bana anlatılanlar doğru ise eğer, bir tek o anladı, öbürlerine de anlattı; mumu kazımalarını, alttaki tahtaya bir haber kazılmış olabileceğini söyledi. Dediğini yaptılar, haberi meydana çıkardılar, okudular ve öbür Yunanlılara da ulaştırdılar. Bu iş böyle oldu diye anlatırlar.)

---

315 *İkili tablet.* Tabletler ağaçtan yapılıyordu. İçteki yüze balmumu sürülüyor, ucu sivri bir araçla üzerine yazı yazılıyordu. – Demaratos'un başvurduğu hile Kserkses polisinin pek de açıkgöz olmadığını gösteriyor. – Bu bölümün bütünüyle bir katma, sokuşturma olabileceğini söyleyenler vardır.



Sekizinci Kitap
URANİA

Artemision Savaşları

1. — Donanmaya katılan Yunanlılar şunlardı: Yüz yirmi yedi gemi donatmış olan Atinalılar (bu gemilerde tayfa olarak Atinalılarla birlikte Plataialılar da bulunuyordu, denizcilik sanatında usta değillerdi, ama yiğit ve çalışkandılar); safa kırk gemi sokmuş olan Korinthoslular, yirmi gemi donatmış olan Megaralılar. Khalkisliler, Atinalıların kendilerine emanet etmiş oldukları yirmi geminin tayfalarını sağlamışlardı; Aiginalılar on sekiz, Sikyonlular on iki, Lakedaimonlular on, Epidauroslular sekiz, Eretrialılar yedi, Troizenliler beş, Styralılar iki gemiyle katılıyorlardı. Keoslular iki trirem ve ayrıca elli kürekli iki gemi. Opus Lokrislileri de ellişer kürekli yedi gemilik bir takviye yollamışlardı.

2. — Artemision Burnu'nda savaşan uluslar bunlardır ve her birinin verdiği gemi sayısını da bildirdim. Artemision Burnu'nda toplanmış olan gemilerin toplam sayısı, elli kürekli gemiler dışında iki yüz yetmiş birdi. Yüksek komutayı üzerine almış olan amiral, Sparta'dan gönderilmiş olan Eurykleides oğlu Eurybiades'di; çünkü müttefikler eğer yüksek komutayı Lakonialı almazsa, başa Atinalıla-

rın geçmesini kabul etmeyeceklerini[316] ve tasarlanan sefere katılmayarak dönüp gideceklerini bildirmişlerdi.

3. — Gerçekten, daha en başta, hatta anlaşma yapmak üzere Sicilya'ya adam gönderilmeden önce[317], donanmayı yönetme işinin Atinalılara bırakılması söz konusu olmuştu. Ama müttefiklerin dayatması karşısında Atinalılar vazgeçmişlerdi, zira Yunanistan'ın kurtuluşunu her şeyden üstün tutuyorlardı ve biliyorlardı ki, bir kez bu komuta tartışması başlarsa Yunanistan mahvolur – derin bir görüş, zira nasıl savaş barıştan daha kötü ise, iç çekişmeler de uyuşmalı bir savaş yönetiminden çok daha kötüdür. Bu düşünceye bağlanarak olmaz demediler, razı oldular, ama yalnız öbürlerinden vazgeçemedikleri bir süre için ve bunu gösterdiler de; Pers geri atılıp saldırıya geçildikten sonra Atinalılar, Pausanias'ın nobranlığını bahane ederek, Lakedaimonluların komutasından çıktılar. Ama bu sonradan olmuştur.

4. — Savaş için Thermopylai'ye gidenler gibi, Artemision Burnu'na gelmiş olan Yunanlılar da Aphetai'ye yanaşmakta olan gemilerin çokluğuna ve yayılan düşman kuvvetlerinin büyüklüğüne bakıp korkuya kapılmışlardı; Artemision Burnu'nu bırakıp Yunan kıyılarına doğru çekilmeyi düşündüler, zira barbarların gücü sandıklarından kat kat üstündü, tahminleri çok iyimser kalmıştı. Bu niyetin kurcalanmakta olduğunu bilen Euboialılar Eurybiades'e çocuklarını ve evlerini güvenilir bir yere taşıyıncaya kadar, bir süre daha bu kıyılarda kalması için yalvardılar. Dileklerini kabul ettiremeyince bir başka yöne dönüp, Atinalıların şefi Themistokles'i kandırdılar; donanmanın kalması ve savaşa Euboia önünde girmesi için otuz talant rüşvet verdiler.

---

316 Askerlikten yana Sparta'nın üstünlüğü, bütün Yunan ulusları arasında tartışmasız kabul ediliyordu. Atinalılar bile bu konuda bir şey söylemeyi düşünmüyorlardı (Kitap IX. bölüm 26–27).

317 Kitap VII. bölüm 157 ve sonrası.

5. — Themistokles, Yunanlıların kalmalarını şöyle sağladı: Bu paranın beş talantını, sanki kendi cebinden çıkıyormuş gibi ayırıp Eurybiades'e verdi. Şefi elde ettikten sonra, öbür komutanlar arasında, kalmam deyip ille Artemision'dan uzağa yelken açmakta direnen Korinthoslu Okytos oğlu Adeimantos kalıyordu. "Hayır," dedi Themistokles, kuvvetli antlar vererek, "hayır, bizi bırakıp gitmeyeceksin, zira sana ben müttefikleri bırakıp gidersen Medlerin kralından alabileceğinden daha büyük bir hazine vereceğim." Bu vadini pekiştirmek üzere Adeimantos'un gemisine üç talant gümüş gönderdi. Böylece aldıkları armağanlarla gönülleri edilen bu şefler kazanılmış oldu ve Euboialıların istekleri yerine geldi. Bu arada Themistokles de yükünü tuttu. Paranın geri kalanını cebine attığını bilen yoktu zaten, parayı alanlar bu paranın bu iş için Atina'dan gönderildiğini sanıyorlardı.

6. — Euboia kıyılarında işte böyle kaldılar ve burada deniz savaşına girdiler. Savaş şöyle oldu: Barbarlar, Aphetai'ye öğleden sonra varmışlardı; birkaç Yunan gemisinin Artemision'un çevresinde nöbet beklediğini zaten biliyorlardı; gözleriyle de görünce gidip bunları ele geçirmek hevesine kapıldılar. Ama bu filoya karşı cepheden yürümek için zamanı uygun bulmadılar; üzerlerine gittiklerini gören Yunanlılar kaçar, gece vakti izleri bulunmaz, kurtulurlar diye korkuyorlardı; oysa barbarlar kutsal ateş taşıyıcısının bile kaçmasını istemiyorlardı[318].

7. — Bu tehlikeyi önlemek için şöyle yaptılar: Donanmadan iki yüz gemi ayırıp yola çıkardılar, bunlar Skiathos'un arkasından dolanıp Geraistos Burnu'nu[319] dönecek ve Euripos'a doğru gideceklerdi, böylece düşman, bunların

---

318 *Kutsal ateş taşıyıcısı.* Pyrohoros. Ares rahibi. Elinde kutsal ateşle Sparta ordularının önünde giderdi (Ksenophon, *Lakedaimonlular hükümeti*, XIII. 2).

319 *Geraistos Burnu.* Euboia adasının güneybatı ucu. Güneydoğu ucu Kaphireus Burnu'dur.

Kaphereus Burnu doğrultusunda Euboia'nın çevresini dolaştıklarını görmeyecekti. – Bu iki yüz gemi düşmanın arkasına düşüp dönüş yolunu keserken, kendileri de dosdoğru peşlerinden atılacak ve düşman kuşatılmış olacaktı. Bu planı uygulamak üzere ayrılan gemiler yola çıkarıldı; Yunanlılara hemen o gün saldırmak niyetinde değillerdi, hatta Euboia'nın çevresinin dolanıldığını gösteren işareti almadan önce saldırmayacaklardı. Onun için düşmanı arkadan çevirecek olan gemileri gönderdiler ve bu arada Aphetai'de dikkatli bir sayım yaptılar.

8. — Gemilere geçit yaptırılırken şöyle bir şey oldu: Pers donanmasında Skioneli[320] Skyllias adında birisi vardı, zamanın en iyi dalgıcıydı; Pelion dolaylarında gemiler battığı zaman, Perslerin birçok değerli eşyalarını kurtarmış, kendisi için de epeyce bir şeyler toplamıştı. Bu Skyllias herhalde çoktan beri Yunanlılar tarafına geçmek istiyordu, ama o güne kadar fırsat bulamamıştı. Şimdi o fırsat eline geçmişti, ama nasıl yapabildi de Yunanlılara ulaşabildi, bunu da tam olarak açıklayamam. Hâlâ da biraz şaşkınlıkla kendi kendime soruyorum: Acaba bu anlatılan doğru mudur? diye. Şimdi diyorlar ki, Aphetai'de denize dalmış ve Artemision'a varıncaya kadar sudan çıkmamış; aradaki, aşağı yukarı seksen stadionu yüzerek geçmiş demek! Bu adam için daha bir sürü şeyler anlatırlar ki, tümü de insanda tezgâhtar ağzı etkisi uyandırır; doğru olanları da çoktur, ama bu başarı için ne düşündüğümü söylememe izin verilsin: Artemision'a herhalde kayıkla gitmiş olacak; oraya varınca strategoslara, batan gemiler üzerine ayrıntılı açıklamalar yapmış ve Euboia çevresine gemiler yolladıklarını haber vermiştir.

9. — Bu haber üzerine Yunanlılar durumu gözden geçirdiler. Ortaya birçok plan atıldı; sonunda o gün bir yere ayrılmadıklarını göstermek için bulundukları yerde kalmaya

320 *Skione.* Atina yöresinde, Pallene Yarımadası'nın güneyinde bir kenttir.

ve gece yarısından sonra yola çıkmaya ve Euboia'yı dolanacak olan gemileri karşılamak üzere ilerlemeye karar verdiler. Biraz sonra, üzerlerine hiçbir düşman gemisinin gelmediğini görünce, Yunanlılar kendileri onların üzerine atılmak üzere alacakaranlıktan yararlanarak demir yerinden çıktılar, savaşın ne demek olduğunu ve kendilerinin manevra yapmakta ne kadar çevik olduklarını göstermek istiyorlardı.

10. — İonialılardan başka, Kserkses'in bütün askerleri ve komutanları, kendilerine karşı gelmekte olan bir avuç gemiyi görünce, bunlar çıldırmış dediler; hemen denize açıldılar, bunları kolayca avlamayı umuyorlardı ve bu ümitleri pek olağandı, zira Yunanlılar yığınla geminin karşısına pek az gemiyle çıkıyorlardı, ayrıca barbar gemileri hız açısından daha üstündüler. Bu aşırı ümitlerle çevrelerini bir çember gibi çevirdiler. Yunanlılara candan bağlı olan ve bu sefere istemeyerek katılmış bulunan İonialılar, bu kuşatma karşısında büyük acı duyuyor, içlerinden hiçbirinin kurtulamayacağını düşünüyorlardı, Yunan kuvvetleri onlara o kadar az görünüyordu. Buna karşılık, olayların aldığı gidişten sevinenler de ilk Atina gemisini ben ele geçireyim, kraldan armağan koparayım diye birbirleriyle yarışmak için yanıp tutuşuyorlardı; çünkü düşman kampta en büyük değer Atinalılara tanınıyordu.

11. — Yunanlılar birinci işareti alınca, önce gemilerinin burnunu barbarlara çevirdiler; gemilerin kıçları içeriye dönük olmak üzere bir çember biçimi aldılar; ikinci işarette davrandılar, her yandan çevrilmiş olmalarına bakmayarak, dosdoğru saldırıya geçtiler. İlk ağızda barbarların otuz gemisini ve bu arada düşman saflarında büyük ünü bulunan ve Salamis kralı Gorgos'un kardeşi olan Khersis oğlu Philaon adındaki komutanı ele geçirdiler. Düşmandan ilk gemiyi alan Yunanlı bir Atinalıydı, adı Aiskhraios oğlu Lykomedes'di ve bu ona yiğitlik ödülü kazandırdı. Gece bastırıp da savaşanları birbirinden ayırdığı sırada zafer ortada kalmış-

tı. Yunanlılar Artemision'a, barbarlar da Aphetai'ye geri döndüler; savaş barbarlar için hiç beklemedikleri bir durum almıştı. Bu çarpışmada kralın yanında bulunanlardan düşman saflarına geçen tek Yunanlı Limnoslu Antidoros'dur; bundan ötürü Atinalılar kendisine Salamis'de toprak vermişlerdir.

12. — Karanlık bastırmıştı; yaz ortasıydı[321]; bütün gece sel gibi yağmurlar indi, Pelion yöresinde şimşekler çakıyor, üst üste gök gürültüleri çatlıyordu; deniz Aphetai'ye doğru leşler ve kırık gemi parçaları sürüklüyordu; bunlar gemilerin önüne yığılıyor, küreklerin işlemesine engel oluyorlardı. Çıkan gürültüden ürküntüye düşen askerler bütün belaların başlarına yağmakta olduğunu görüyor, son saatlerinin geldiğine hükmediyorlardı; Pelion dolaylarında patlayan fırtınadan ve birçok geminin batmasından sonra bir soluk alacak kadar zaman geçmeden beklenmedik bir savaşa girmişlerdi ve bu savaştan kurtulur kurtulmaz işte tufan gibi yağmurlar, korkunç anaforlarla dolu bir deniz ve peş peşe çıkan kuru gök gürültüleriyle karşılaşıyorlardı.

13. — Bunların gecesi böyle oldu. Euboia'yı dolanmak görevini almış olanlara gelince, o gece onlar için de belalı oldu; tehlike onları açık denizde bastırmıştı; sonuç yürekler acısıydı; fırtına ve sağanak bunları Euboia kıyılarının üzerinde yakalamıştı; nereye gittiklerini bilmeden kapıldıkları rüzgârla su düzeyindeki kaya sığlıklarının üzerine düşüp karaya vurdular. Sözün kısası, tanrı Pers donanmasını sayı bakımından Yunanlılarla aynı hizaya indirmek ve korkunç sayı üstünlüğünü elinden almak için her şeyi yapıyordu.

14. — Bunlar böylece Euboia kıyılarını çevreleyen kaya sığlıkları üzerinde yok olmuşlardır. Aphetai'deki barbarlar ise yeniden pırıldayan gün ışıklarıyla rahat bir soluk aldılar; gemilerini kımıldatmıyor ve içinde bulundukları sıkıntıdan

---

321 Bu savaşın haziran sonu, temmuz başı olduğu anlaşılıyor.

bir an olsun kurtulmaktan başka bir şey düşünmüyorlardı. Yunanlılar, Atinalılardan elli gemilik bir takviye almışlardı. Yardım olarak gösterilen bu gemilerin gelişine, öbür filonun Euboia kıyılarında fırtınaya yakalanarak silinip süpürüldüğü, baştan sonra parçalandığı haberi de katılınca, Yunanlıların cesareti arttı. Bir gün önceki saati beklediler ve denize açılarak Kilikia gemilerinin üzerine atıldılar. Onları batırdılar ve gece olunca Artemision'a geri döndüler.

15. — Üçüncü gün, böylece küçücük bir filonun kendilerini iyice hırpalamasından deliye dönen, ayrıca Kserkses'in öfkesinden de çekinen barbar komutanları aralarında toplanıp görüştüler ve artık Yunanlıların saldırmasını beklemeden, gün ortasına doğru demir yerinden çıktılar. Bu deniz savaşlarının verildiği günler, karada Thermopylai savaşlarının yapıldığı günlere rastlar. Nasıl karada Leonidas ve arkadaşları geçidi bırakmamak için savaşıyorlardı ise, denizde de savaşın amacı Euripos'du. Savunma yapanlar barbarları Yunanistan'a sokmamak için birbirlerine güç vermeye çalışırlarken, düşmanları da birbirlerini Yunan birliklerini geri atıp yolu açmak için kışkırtıyorlardı.

16. — Kserkses'in denizcileri savaş düzeninde ilerledikleri sırada, Yunanlılar Artemision'da dinleniyorlardı. Barbar filosu yay biçimi almıştı, öbürlerini bir kuşatma manevrasıyla kıstırmak istiyordu. O zaman Yunanlılar çıktılar ve onlarla borda bordaya geldiler. Bu savaşta her iki yan için şans aşağı yukarı eşitti, zira büyüklüğü ve sayı üstünlüğü Kserkses'in filosu için zararlı oluyordu, gemiler serbest davranamıyorlar, birbirleri üstüne düşüyorlardı. Bununla beraber iyi tutunuyorlar, boyun eğmiyorlardı; zira Persler bu kadar az gemi önünde geri basmayı onurlarına yediremiyorlardı. Pek çok Yunan gemisi şimdiden batmış, pek çok asker düşmüştü; barbarların kayıpları gerek gemi, gerek insan bakımından daha büyüktü. Böylece giden savaş, her iki tarafın kendi yerlerine çekilmeleriyle son buldu.

17. — Bu deniz savaşında, Kserkses'in askerleri arasında kendilerini en çok gösterenler Mısırlılar oldular. Kazandıkları parlak başarılardan başka, içindekilerle birlikte beş Yunan gemisi aldılar. Yunanlılar arasında günün onuru Atinalılara, Atinalılar arasında da sefere kendi cebinden donattığı bir gemiyle ve gene kendi iki yüz adamıyla katılmış olan Alkibiades oğlu Kleinias'a nasip oldu.

18. — Savaş sona erdiği zaman, her iki taraf da sevinç içinde kendi demir yerine döndü. Kadavralar ve gemi leşleri, savaştan bu partiyi oynayıp çıkan Yunanlıların elinde kalmıştı; ama çok sarsılmışlardı, özellikle Atinalıların gemilerinin yarısı kullanılmaz hale gelmişti. Güneye, Yunanistan'a doğru çekilmeyi kuruyorlardı.

19. — Ama Themistokles, eğer İon ve Karia birlikleri barbarlardan koparılabilirse, geri kalanın hakkından gelebileceklerini düşünüyordu. Euboialılar kıyıda, gemilere yüklemek üzere sürülerini topluyorlardı. Themistokles gemi komutanlarını oraya çağırttı, onlara torbasında Büyük Kral'ın en iyi müttefiklerini elinden alabileceğini sandığı bir hile bulunduğunu bildirdi. Daha ötesini açıklamadı ve o günkü durumda ne yapmaları gerektiğini anlattı; Euboialıların sürülerini elden çıkarmak gerekiyordu (düşman eline bırakmaktansa ordu yararlansındı); herkes adamlarına ateşler yaktıracaktı; gemilerin ne zaman kalkacaklarını o bildirecekti, gemilerin zarar görmeden Yunanistan'a ulaşabilmesi için gerekli olanı yapacaktı. Dedikleri yapıldı; ateşler yaktılar ve sürüler üzerine atıldılar.

20. — Euboialılar, gerçekten Bakis'in oraklini[322] sanki önemli değilmiş gibi umursamamışlardı; adalarından dışarıya bir şey taşımamışlar, bir kuşatmayı göz önünde tutarak yiyecek biriktirmeyi düşünmemişlerdi; savaşın gün gelip

---

322 *Bakis.* Yunanistan'da çok tutulan bir orakl vericisi. Anlatılar çeşitlidir, Boiotia'da, Arkadia'da, Attika'da doğmuş olduğu söylenir.

kendi kapılarına da dayanabileceğini ve olayların tepkisine kendilerinin de açık bulunduklarını hesap etmemişlerdi. Bakis'in Euboia ile ilgili orakli şudur:

Barbar dili konuşan adam, Papirüs boyundurukla
Surlara baş eğdirdiği zaman, meleyen sürülerini,
Keçinin kaybolduğu adandan uzakta, güven altına
Almanın çaresine bak.

Patlamış ya da neredeyse patlayacak olan belaların ortasında, bu sözlere kulak asmamakla üzerlerine hemen de kökten bir yıkım çekmiş oldular.

21. — Yunanlılar, Themistokles'in dediklerini yaparlarken, Trakhis'deki gözcü geldi. Artemision'da Polyas adında Antikyralı bir gözcü vardı. Aldığı emir, iyi donatılmış bir kayığı hazır tutmak ve deniz ordusu yenilirse bunu hemen gidip Thermopylai'deki savaşçılara haber vermekti; bunun gibi Leonidas'ın yanında Lysikles oğlu Abronikhos adında bir Atinalı, otuz kürekli bir gemiye atlayıp Artemision'a gitmek üzere hazır bekliyordu, bu da kara ordusunun durumunda bir değişiklik olursa onu haber verecekti. İşte gelen bu Abronikhos'du, Leonidas ile ordusunun sonunu bildirmek üzere gelmişti. Bu haber üzerine geri çekilmeyi ertelemekten vazgeçtiler ve demir üzerindeyken hangi düzende iseler, o sırayı bozmadan, Korinthoslular öncü, Atinalılar artçı olmak üzere yola koyuldular.

22. — Themistokles, en iyi Atina yelkenlilerini alıp içilir su kaynaklarına doğru gitti; orada ertesi gün Artemision'a gelecek olan İonialılar okusun diye kayaların üzerine mesajlar kazıttı. Bu mesajlar şöyle diyordu: "İonialılar, atalarınıza karşı savaşmakla ve Yunanistan'ı köle haline getirmeye kalkışmakla haksızlık yapıyorsunuz. Sizden, önce bizim safımıza geçmenizi istiyorum; eğer bu elinizden gelmiyorsa, o zaman ve henüz iş işten geçmeden, bizim için şunu yapınız: Sa-

vaşa seyirci kalınız ve Karialıların da öyle yapmalarını sağlayınız; eğer bu da olmazsa, eğer sizi bağlayan zincir kırılamayacak kadar sert ise, o zaman hiç olmazsa savaşta karşı karşıya geldiğimiz zaman, sadece vuruşur gibi yapınız; sizin de bizden olduğunuzu ve işin başında barbarlara karşı bizim sizin için savaş açmış olduğumuzu unutmayınız." Benim düşünceme göre, Themistokles bu mesajı yazarken iki olanağı hesaplamıştır: Kralın bu mesajdan haberi olur, belki olmazdı, olmasa bile İonialıları etkileyebilir, onların Yunanlılarla birleşmelerini sağlayabilirdi, yok eğer Kserkses'in haberi olursa, kral bunu kötüye yorabilir, İonialılara güveni kalmaz ve onları deniz savaşından uzak tutabilirdi.

23. — Themistokles işte kayanın üzerine bu mesajı kazıttı. Hemen arkasından barbarların yanına bir kayık içerisinde Histiaialı bir adam geldi, Yunanlıların Artemision'dan çekildiklerini haber verdi. Bunlar habere güvenemediler, adamı gözaltına aldılar, hızlı yelkenliler göndererek önce durumu yerinde görmek istediler; bunlar gidip döndüler ve haberi doğruladılar. Bunun üzerine güneş ışıklarını serpince, donanma tümü ile Artemision'a doğru yola çıktı. Gün ortasına kadar orada kaldı, sonra Histiaia'ya gitti[323]. Oraya varınca Histiaialıların ve Ellopia'nın başkentlerini aldılar ve Histiaialıların kıyı kasabalarının hepsine akınlar yaptılar.

Barbarlar Delphoi'ye Yürüyorlar

24. — Ölüler için düzmece bir tertip hazırlamış olan Kserkses'in habercisi onlar buradayken geldi; düzmece bir tertip dediğim şu: Kendi ordusunun Thermopylai'de düşen askerlerinden yalnız bin kadarını meydanda bırakmıştı (hepsi yirmi bindi); geri kalanını özel olarak kazdırdığı hendeklere gömdürmüş, üstlerine yaprak ve dövülmüş toprak çektir-

323 *Histiaia*, Euboia kuzeyinde bir kıyı kenti.

mişti; böylece bunları deniz askerlerinin gözünden kaçırmış olacaktı. Haberci adaya gelip Histiaia'ya varınca, bütün deniz ordusundan bir meclis topladı ve mesajı bildirdi: "Müttefik askerler, Büyük Kral'ın gücüne üstün olmakla böbürlenen çılgınlara karşı, kendisinin nasıl savaştığını görmek isteyen varsa, Kral Kserkses, onların görevlerinden ayrılmalarına izin veriyor."

25. — Haberci bu duyuruyu ilettikten sonra gemi bulmak zor bir iş oldu, gidip görmek isteyenler o kadar çoktu. Anakaraya çıktılar, savaş alanını dolaşarak ölüleri gördüler; orada yatanların hepsinin de Lakedaimonlu ve Thespialı olduklarını hepsi de anlamışlardı; ama hilotlar da görüyorlardı. Buna karşılık Kserkses'in kendi ölülerini gizlemek için başvurduğu hile, getirtmiş olduğu denizcileri aldatamamıştı; hile o kadar gülünçtü; toprağa uzanmış bin ölünün karşısında, küme halinde üst üste yığılmış dört bin ölü vardı, zira düşman ölülerinin hepsini bir araya yığdırmıştı. O gün böylece savaş alanının gezilmesine ayrılmış oldu; ertesi gün bir bölümü Histiaia'daki gemilerine döndü, öbür bölümü de Kserkses ile yola koyuldu.

26. — Az sayıda Arkadialı asker kaçağı gelmişti; aç, yoksul kişilerdi, iş istiyorlardı. Persler bunları krala götürdüler ve Yunanlılardan haber sordular; soruları içlerinden biri hepsi adına soruyordu. Yunanlıların Olimpiyat oyunları ile uğraştıkları ve jimnastik ve binicilik yarışları yaptıkları cevabını aldılar. Soruları soran, yarışlarda ödülün ne kadar olduğunu sordu; yenene zeytin dalından bir taç verildiği karşılığını aldılar. İşte o zamandır ki, Artabanos'un oğlu Tritantaikhmes, yüce bir duyguyu dile getirdiği için, kral kendisini korkaklıkla suçlamıştır. Tritantaikhmes, ödülün para değil de başlık olduğunu duyunca kendini tutamamış ve herkesin içinde: "Ah Mardonios! Bizi bak nasıl insanlarla dövüşe soktun. Bunlar para için değil, onur için savaşıyorlar!" diye bağırmıştı.

27. — Tritantaikhmes böyle bağırmıştı. – Bu arada ve Thermopylai kırımından hemen sonra Thessalialılar, Phokislilere bir haber çavuşu göndermişlerdi. Onlardan her zaman nefret etmişlerdi, hele bu son bozgundan sonra bu nefret büsbütün artmıştı. Gerçekten kralın açtığı seferden az önce, Thessalialılar kendilerinden yana olanlarla birleşip bütün güçleriyle Phokis'i istila etmişler, Phokisliler bunları yenmişler ve fena hırpalamışlardı. Phokisliler Parnasos Dağı'nda toplanmışlardı. Elisli kâhin Tellias da onlarla beraberdi; Tellias ustaca bir savaş kurnazlığı buldu. En iyi askerlerden altı yüz Phokislinin kendilerini ve de silahlarını alçıya bulattırdı; gece Thessalialılara karşı saldırı yaptı; karşılarına kendileri gibi ağartılmamış kim çıkarsa öldürmelerini söylemişti. Bunları ilk gören Thessalialı nöbetçiler, tabiatüstü bir olayla karşılaştıklarını sanarak kaçtılar; ordu baştan sona büyük bir korkuya kapıldı, o kadar ki, Phokisliler dört bin düşman öldürdüler, dört bin kalkan aldılar; bu kalkanların yarısını Abai'ye, yarısını da Delphoi'ye sungu olarak gönderdiler. Savaş bittikten sonra, toplamış oldukları ganimetlerden ayırdıkları onda birlerle büyük heykeller yaptırdılar, bunlar Delphoi'de üçayağın çevresinde durmaktadırlar, benzerleri Abai'dedir.

28. — Phokislilerin, kendilerini kuşatmış olan Thessalia piyadesini uğratmış oldukları felaket budur; topraklarına girmiş olan süvariye de tüyler ürpertici şeyler yapmışlardır: Hyampolis'e pek uzak düşmeyen geçitte büyük bir hendek kazmışlar, içine boş amphoralar doldurmuşlar; üzerine, yanındaki topraklardan ayırt edilemeyecek gibi, toprak çekmişler ve Thessalialıların saldırısını burada karşılamışlardır. Bunlar, Phokislilerin üzerine atıldıkları zaman amphora dolu hendeğe düşmüşler, atlarının dizleri kırılmıştır.

29. — Bu iki kırım yüzünden Thessalialılar büyük hınç besliyorlardı; haber çavuşu ile şu bildiriyi gönderdiler: "Phokisliler, artık kusurunuzu daha iyi anlamış olmalısınız, bizim dengimiz olmadığınızı kabul ediniz. Eskiden Yunanlılarla beraberken, yani onlarla birlik olmayı istediğimiz sürece siz-

den üstündük, şimdi de barbarların yanındayız, canımız isterse topraklarınızı yağma eder, hatta gerekirse sizleri köle yaparız. Her şeyi yapabiliriz; ama içimizde hınç yoktur; siz de buna karşılık elli talant gümüş veriniz, o zaman biz de size topraklarınız üzerinde dolaşan tehlikeyi uzaklaştırmak için söz veririz."

30. — Thessalialıların bildirisi buydu. Gerçekte bu bölgede Medler tarafına geçmeyen bir tek Phokisliler kalmışlardı, konuyu incelediğim zaman bunun Thessalialılara karşı besledikleri nefretten ileri geldiğine hükmediyorum. Eğer Thessalialılar Yunanlıların saflarına geçselerdi, Phokisliler de Medlerden yana çıkarlardı diye düşünüyorum. Thessalialıların bildirilerine karşılık, bir şey vermeyeceklerini, eğer isteselerdi kendilerinin de ta baştan Thessalialılar gibi Medlere hoş geldin diyebileceklerini söylediler; ama Yunanistan'a ihanet etmeye hiçbir zaman gönülleri yatmadığını da eklediler.

31. — Bu yanıttan öfkelenen Thessalialılar, Phokislilere karşı yürüyebilmesi için krala kılavuzlar verdiler. Pers ordusu Trakhis'den Doris'e atıldı; Doris burada, Malis ile Phokis arasında, aşağı yukarı otuz stad genişliğinde dar bir toprak şeridi halinde uzanır; eskiden Dryopis diye anılan Doris, Peloponez Dorislilerinin anayurdudur. Barbarlar Doris'e girdiler, ama yıkmadılar, halk Medlere boyun eğmişti, Thessalialılar da bunlara dokunulmasını istememişlerdi.

32. — Doris'ten Phokis'e geçen Persler, buralarda oturanları yakalayamadılar; kimisi Parnassos tepelerine sığınmıştı (Parnassos'un üstü, Neon bölgesinde, Tithorea Dağı denilen ayrı ve tek başına duran bir dorukta pek çok kişiyi barındırabilecek durumdadır); kimisi, daha büyük bir bölümü, Krisa Ovası'nda kurulmuş bulunan Amphissa'ya, Ozolai Lokrislilerinin yanına göç etmişti[324]. Barbarlar sadece bütün Phokis'i

[324] *Ozolai Lokrislileri* Korinthos Körfezi'nin kuzeyindeki kıyıların batı yönündeki bir bölümü tutuyorlardı. *Amphissia* kıyıda değil, içerideydi.

yakıp yıktılar; orduya kılavuzluk için Thessalialılar şu sistemi uyguluyorlardı. Geçtikleri yerde ekini yakıyorlar, ağaçları kökünden kesiyorlar, kentleri ve tapınakları ateşe veriyorlardı.

33. — Kephisos vadisini izliyorlar, her yeri yakıp yıkıyorlardı. Drymos, Kharadra, Erokhos, Tethronion, Amphikaia, Neon, Pediai, Tritai, Elateia, Hyampolis, Parapotamioi kentlerini ve içinde pek çok sunu ve hazine bulunan büyük Apollon tapınağının bulunduğu Abai'yi ateşe verdiler. Burada bugün olduğu gibi o zaman da bir orakl vardı; yağmadan ve yangından tapınak da kurtulamadı. Dağların eteklerinde birkaç Phokisli yakalamışlardı, kadınları üst üste ırzına geçe geçe öldürdüler.

34. — Parapotamioi'yu geçen barbarlar Panopeai'ye geldiler. Ordu orada ayrıldı. Daha kalabalık ve daha güçlü olan bölümü, Kserkses ile beraber Atina'ya doğruldu, Orkhomenos topraklarından Boiotia'ya girdi. Bütün Boiotia halkları Medlerden yana kazanılmıştı ve kentlere dağıtılmış olan Makedonialılar tarafından korunuyorlardı; bunları Boiotialıların Medlere yürekten bağlı olduklarına Kserkses katında tanıklık etsinler diye, Alexandros özel olarak göndermişti. Barbar ordusunun bir bölüğü işte buradan geçiyordu.

35. — Öbür bölümü, önüne düşen kılavuzların peşinde, Parnassos'u sağda bırakarak Delphoi tapınağı üzerine yürüyordu. Bunlar da Phokis topraklarından geçerken taş taş üstünde bırakmadılar; Panopların, Daulilerin ve Aiolidlerin kentlerini yaktılar. Ordudan ayrılıp bu yola sapmalarından maksat, Delphoi tapınağını ve içindeki hazineleri almak ve Kral Kserkses'e taşımaktı. Kserkses tapınakta, kendi sarayındakilerden daha değerli ne varsa hepsini biliyordu, bana böyle anlatmışlardı; hazineleri çok kişi bir bir sayıp dökmüştü kendisine; özellikle Alyattes oğlu Kroisos'un sunularından haberi vardı[325].

---

325 *Kroisos sunuları* için bakınız: Kitap I. bölüm 50–52.

36. — Başlarına geleceği bilen Delphoililer deli bir telaşa kapılmışlardı; yakalarını kaptırdıkları bunalım içerisinde, kutsal eşyayı ne yapalım diye orakle danıştılar: Toprağa mı gömselerdi, yoksa başka bir ülkeye mi taşısalardı? Tanrı, yerlerinden kıpırdatmayı yasak etti; kendisinin olana kendisi bekçilik edebilirdi, öyle cevap verdi. Bunun üzerine Delphoililer kendi öz mallarının derdine düştüler. Karılarını, çocuklarını körfezin öbür kıyısına, Akhaia'ya yolladılar, çoğu Parnassos tepelerine tırmandı, eşyaları Korykos mağarasına sakladılar; kimileri de gizlice Lokris'e, Amphissa'ya geçtiler. Tek kelimeyle Delphoililer kenti boşalttılar, geride yalnız altmış yurttaş ve bir de tanrı sözcüsü kaldı.

37. — İstilacı barbarlar kutsal yapıyı seçebilecek kadar yaklaştıkları zaman, sözcü ki, adı Akeratos'du, tapınağın önünde bir deste silah durduğunu gördü, bunlar içeriden, büyük salondan getirilmişlerdi; oysa bunlar kutsal silahlardı, kim olursa olsun el değdiremezdi, günahtı. Koşup bu tabiatüstü olayı kentte kalmış olan Delphoililera yetiştirdi. Ama barbarlar, dağınık ve düzensiz bir halde itişe kakışa gelip Athene Pronaia tapınağı önüne vardıkları zaman, az önceki mucizeye yenilerinin katıldığını gördüler. Gerçekte bir sürü savaş aracının kendi kendine gelip tapınağın dışına çıkmış olması şüphesiz bir mucizeydi. Ama asıl şaşılacak olanı bundan sonraki mucizeydi. Barbarlar, Athene Pronaia tapınağı karşısına vardıkları zaman diyordum, üzerlerine gökyüzünden yıldırımlar yağdı; Parnassos tepelerinden kopan iki kaya, korkunç bir gürültüyle istilacıların üzerine indi, pek çoğunu ezdi ve o anda Athene Pronaia tapınağı içinden bir ses yükseldi, bir savaş narası koptu.

38. — Hepsi bir araya gelen bu olaylar, barbarların yüreğine yılgınlık saldı. Kaçtılar, bunu haber alan Delphoililer dağlardan indiler, peşlerine düşüp çoğunu öldürdüler. Kurtulanlar kendilerini Boiotia'ya dar attılar. Buradan kaçan barbarlar, kendi dediklerine göre, bu mucizelerden başka, bir-

çok tanrısal şey daha gördüklerini anlatıyorlardı: İnsan boyundan çok büyük iki hoplit peşlerine düşmüş, kılıçtan geçirmiş, kovalamıştı.

39. — Bu ikisi, Delphoililera göre ulusal kahramanlardır, Phylakos ve Autonoos'taki tapınağın çevresinde kutsal kaleleri vardır. Phylakos'unki yolun hemen kıyısında, Athene Pronaia tapınağının hemen üstünde, Autonoos'unki ise Hyampia tepesi denilen tepenin eteklerinde, Kastalia çeşmesinin yanındaydı. Parnassos'tan kopan taşlar bugün de oldukları yerde durmaktadırlar; Athene Pronaia tapınağının duvarları içerisinde, barbarların arasından yuvarlandıktan sonra gidip durdukları yerdedir. – İşte bu adamlar kutsal yapıdan uzaklara böyle kaçmışlardır.

Salamis Savaşı Öncesi

40. — Artemision'dan kalkan Yunan filosu, Atinalıların ricası üzerine Salamis'e yanaşmıştı. Atinalılar çocuklarını ve karılarını Attika dışında güvenilir bir yere götürmek ve yapacakları şeyler konusunda görüşmek üzere istemişlerdi müttefiklerinden Salamis'e gitmeyi. Zira durum onları yeniden konuşmaya zorluyordu; zira bekledikleri olmamıştı: Peloponez ordusunun Boiotia'da barbarlara karşı dayanacağını, sımsıkı duracağını sanmışlardı; oysa böyle olmamıştı ve şimdi de Peloponezlilerin İsthmos üzerine duvar çekmeye koyulduklarını, kendi dertlerine düşüp üst yanına boş verdiklerini öğrenmişlerdi. Bunu öğrendikleri içindir ki, müttefiklerinden Salamis'e gidilmesini istemişlerdi.

41. — Böylece Salamis'e gelindi. Atinalılar da kendi yurtlarına gelmiş oldular. Gelir gelmez bir karar yayınladılar, Atina'da oturanları kendi olanaklarıyla, çoluk çocuklarını güvenlik altına almaya çağırdılar. Bunun üzerine çoğu ailesini Troizen'e, öbürleri Aigina'ya, başkaları da Salamis'e gönderdi. Bunları çabucak uzaklaştırmalarının bir nedeni, orakle

uymaktı, ama asıl önemli neden şuydu: Atinalılar anlatırlar ki, kocaman bir yılan vardı, tapınağın içinde yaşıyordu ve Akropol'ün koruyucusuydu; yalnız bunları söylemekle kalmazlar, onu tapınağın konuğu sayarlar, aydan aya vergi verir gibi, bal çöreği götürürlerdi; her zaman bu çöreği yediği halde, şimdi çörek dokunulmamış olarak duruyordu. Rahibe durumu haber vermişti; Atinalılar bir saniye gecikmeden hemen kentten çıkmak için acele ettiler, çünkü tanrıçanın da tapınağı bırakıp gittiğine hükmetmişlerdi. Evlerini taşıyıp güven altına aldıktan sonra dönüp deniz ordusuna katıldılar.

42. — Artemision'dan gelenler gemilerini Salamis demir yerine bağlarlarken, onların gelmiş olduklarını haber alan öbür Yunan filoları da çabucak Troizen'den gelip onlara katıldılar; çünkü daha önce almış oldukları emre göre bütün gemiler Troizen'in limanı olan Pagon'da toplanmışlardı. Şimdi Artemision'dakinden çok daha önemli bir filo toplanmış oluyordu; zaten bunlar daha çok sayıda site tarafından donatılmışlardı. Amiral, gene Artemision'dakiydi; hep o Eurykleides oğlu Spartalı Eurybiades ki, aslında kral soyundan bile değildi. Gemilerin en çoğunu veren, yelkenlilerin en iyilerini donatan Atinalılardı.

43. — Sefere katılan uluslar şunlardır: Peleponez'den, Lakedaimon'dan on altı gemi, Korinthoslular Artemision'da ne kadarsa gene o kadar, Sikyonlular on beş gemi, Epidauroslular on, Troizenliler beş, Hermioneliler üç gemi. Bu sonuncusu dışında, öbürlerinin hepsi Dor ve Makedon ırkındandırlar; bundan önceki son durakları Erineos, Pindos ve Dryopis'tir. Hermioneliler Dryopislidirler, bunları bugün Doris denilen ülkeden Herakles ve Malisliler kovmuşlardır.

44. — Peloponezlilerden sefere katılanlar bunlardı. Anakaradan Peloponez dışında, önce Atinalıları saymak gerekir, bütün öbürlerinin getirdikleri gemilerin tümü ile ölçüştürülebilir, yalnız kendilerinden olmak üzere yüz seksen gemi getirmişlerdir; zira Salamis'de Plataialılar onlarla beraber de-

ğildiler, nedeni şu: Yunanlılar Artemision'dan ayrıldıktan sonra Khalkis açıklarına geldikleri zaman, Plataialılar Boiotia'nın Euboia karşısına düşen kıyılarına çıktılar, ailelerini ve eşyalarını güvenilir bir yere taşımak istediler; bu işlerle uğraşırlarken geç kalmışlardı. – Bugün Yunanistan denilen ülke Pelasgların elindeyken, Atinalılar da Pelasglardandılar ve Kranai adını taşıyorlardı; Kral Kekrops zamanında Kekropidler adını almışlar, daha sonra Erekhtheus iktidara geçtiği zaman, adları Atinalılar olarak değişmiştir; sonradan Ksuthos oğlu İon, Atina ordusunun başına geçmiş ve onun adına uyarak İonialı adını almışlardır.

45. — Megaralılar Artemision'daki kadar gemiyle katılmışlardı; Amprakialılar müttefiklere yedi gemi getirmişlerdi, Leukaslılar ise üç gemi; bu sonuncular Dor ırkındandırlar ve Korinthos'dan gelmedirler.

46. — Adalarda yaşayanlardan Aiginalılar otuz gemi getiriyorlardı. Daha çok gemi donatmışlardı, ama onları kendi yurtlarını korumak için kullanıyorlardı, Salamis'de bu otuz yelkenliyle dövüşmüşlerdir. Aiginalılar Epidauros Dorlarındandı; adları eskiden Oinone diye anılırdı. Aiginalılardan sonra Artemision'daki yirmi gemileriyle safa giren Khalkisliler ve o savaştaki yedi gemileriyle Eretrialılar geliyorlardı; bunlar İonialıdırlar; Keoslular ki, bunlar da Atina'dan gelme İonialılardandırlar, Artemision'daki aynı gemilerle katılıyorlardı. Naxoslular dört gemi donatmışlardı; yurttaşları onları öbür adalıların yaptıkları gibi Medlere katılmak üzere göndermişlerdi, ama aldıkları emri dinlemeyip Yunanlılara katılmışlardı ve bunu filoya komuta eden ve adanın ileri gelen kişilerinden biri olan Demokritos'un isteği üzerine yapmışlardı. Naxoslular Atina asıllı İonialılardandırlar. Styralılar Artemision'daki gemilerle katılıyorlardı; Kythnoslular bir trirem ve bir elli kürekli; bu iki ulus Dryopis'dendi. Eeriphos, Siphnos ve Malisliler de sefere katılıyorlardı; adalarda yaşayanlardan, barbarlara toprak ve su vermeyenler yalnız bunlardı.

47. — Bu sefere katılmak için toplanmış bulunan bütün bu uluslar Thesprotların ve Akheron'un berisinde otururlar[326]; Thesprotların toprakları Amprakialıların ve Leukaslıların topraklarına bitişikti ki, bunlar da müttefikler arasındaydılar ve en uzak yerlerden gelenler bunlardı. Bu sınırın ötesinde oturanlardan yalnız Krotonlular tehlikeye düşen Yunanistan'ın yardımına koştular, o da bir gemi ile; komutanları Pythia oyunlarında üç sefer kazanmış olan Phayllos'du. Krotonlular Akhaia soyundandırlar.

48. — Elli kürekli gemiler göndermiş olan Melos, Siphnos ve Seriphoslulardan gayrı hepsi sefere triremlerle katılıyorlardı; elli küreklilerden Meloslular ki, asılları Lakedaimon'du, iki; Atina asıllı İonialılardan olan Siphnoslularla Seriphoslular da her biri birer tane vermişlerdi. Elli kürekliler dışında, toplam üç yüz yetmiş sekiz gemi eder.

49. — Saydığımız sitelerin şefleri Salamis'de buluşunca bir meclis topladılar. Eurybiades oturumu açtı, isteyenlerin düşüncesini söylemesini bildirdi: Savaşa ellerinde bulunan bölgelerden hangisinde girmek daha iyiydi? Attika artık ellerinde olmadığına göre, ancak başka yerler söz konusu olabilirdi. İleri sürülen görüşlerin çoğu İsthmos'a doğru çekilmek ve savaşa Peloponez önlerinde girmek noktasında birleşiyordu; bu düşünceye dayanak olarak, Salamis'de kalırlar ve denizde yenilirlerse, bir adada çevrili kalmış olacaklarını ileri sürüyorlardı. Orada hiçbir yandan yardım görmek olanağı yoktu, oysa İsthmos'a yakın olurlarsa, her biri kendi ülkesine gidebilecekti.

50. — Peloponezli komutanlar bu düşünceleri ileri süredursunlar, bir Atinalı çıkageldi ve barbarların Attika'ya girdiğini ve ülkeyi baştan sona ateşe verdiğini bildirdi. Sahiden

---

326 *Thesprotlar*, Epir'in (Epeiros) güneybatısında oturuyorlardı. *Akheron* ırmağı bunların topraklarından geçer. Bu ırmağın mitolojide cehennemde akan ırmakla, aynı adı taşımaktan öte bir ilgisi yoktur.

de Kserkses'in komutası altında Boiotia'yı geçen birlikler, Peloponez'e sığınmış olan Thespialıların kentini ve gene boş olan Plataialıların kentini yakmışlardı. Çünkü kral, Thebaililerden, bunların Medlerle bağlaşmak istemediklerini öğrenmişti.

Kserkses Atina Akropolünü Yakıyor

51. — Barbarlar, Hellespontos'da bir ay kalmışlar ve bu süre içinde Avrupa'da yığınaklar yapmışlardı[327], Hellespontos'u aştıklarından bu yana, Attika'ya gelinceye kadar da üç ay geçmişti ve bu süre Atina'da Kalliades'in arkhont olduğu zamana rastlamaktaydı. Boş kenti aldılar; sadece tapınağa sığınmış birkaç Atinalı, tapınağın kâhyaları ve Akropol'ün üzerinde, düşman saldırısına karşı ağaç barikatlar yapıp arkasına kapanan fakir fukaradan başka kimseyi bulamadılar; bunlar Salamis'e kaçmayı düşünemeyecek kadar yoksuldular. Ayrıca Pythia'nın ağaç duvarın ele geçmezliği üzerine vermiş olduğu oraklin gerçek anlamını öğrenmeyi de istiyorlardı. Onların fikrince oraklin gösterdiği sığınak burasıydı, gemiler değil.

52. — Persler, Akropol'ün karşısına düşen ve Atinalıların Ares tepesi[328] dedikleri dik bayırı tuttular ve kaleyi kuşattılar ve bunu şöyle yaptılar: Oklarına kıtık sardılar, tutuşturdular ve barikata attılar. Kuşatılmış olan Atinalılar, zor durumda kıstırılmış olmalarına ve kazıklardan yapılmış duva-

---

327 Herodotos daha önce, Çanakkale Boğazı'nın yedi gün yedi gecede geçildiğini söylemiştir (Kitap VII. bölüm 56). Oysa şimdi söyledikleri buna uymamaktadır. Avrupa yakasında bir ay süreyle yığınak yapmaları yedi gün yedi gecelik geçişe ters düşüyor. Ayrıca Kserkses, Abydos'da bir tek gün kalmış gibi görünmüyor (Kitap VII. bölüm 54). Belki Doriskos'da yaptığı teftiş de bu bir ayın içine alınmıştır. O zaman da Herodotos'un sözlerinin yeterince açık olmadığı düşünülebilir.

328 *Ares tepesi.* Areios Pagos. Akropol'ün batısındaki tepe. Ceza mahkemeleri burada toplanırdı.

rın ihanetine rağmen dayanıyorlardı. Peisistratidler onları teslim olmaları için boşuna çağırıyorlardı, dinlemek bile istemiyorlardı; savunmak için ellerinden geleni yapıyorlardı ve özellikle, barbarlar kapılara doğru atıldıkları zaman üzerlerine iri taşlar yuvarlıyorlardı; Kserkses'i epeyce bir zaman çaresiz ve ne yapacağını bilmez bir halde bırakmışlardı.

53. — Ama barbarlar sonunda çaresini buldular; çünkü oraklin gerçekleşmesi için Attika'nın anakaradaki her şeyinin Perslerin eline geçmesi gerekiyordu. Akropol'ün önünde ve kapıların ve Akropol'e çıkan yolun ötesinde bir yer vardı ki, oraya nöbetçi konulmamıştı, bir insanın tırmanabileceği bir yer değildi, gene de bazıları Kekrops kızı Aglauros[329] tapınağı karşısına düşen bu tepeye, bayırın çok dik olmasına rağmen tırmanabildiler. Bunların tepeye çıktıklarını gören Atinalılardan kimisi kendilerini yukarıdan atıp ezildi, kimisi de tapınağın içine sığındı. Tepeyi aşmış olan Persler önce kapılara koşup açtılar, sonra yalvarıp yakarmalarına bakmadan, içeridekilerin hepsini kılıçtan geçirdiler; hepsini öldürdükten sonra tapınağı yağma ettiler ve Akropol'ü tamamen yaktılar.

54. — Atina'yı baştan sona ele geçiren Kserkses, Susa'ya bir atlı göndererek, kazanmış olduğu başarıları Artabanos'a haber verdi. Habercinin gittiği günün ertesi, orduda bulunan Yunanlı sürgünleri getirtti, Akropol'e çıkıp kendi ulusal töreleri uyarınca kurbanlar kesmelerini emretti, belki bir rüya görmüştü, onun için kurban kesilmesi emrini veriyordu, belki de tapınağı yaktım diye içine kurt düşmüştü. Atina sürgünleri buyruğu yerine getirdiler. Ve niye anlatıyorum bunu, onu da söyleyeceğim.

55. — Akropol'de toprağın oğlu denilen Erekhtheus'a ait bir tapınak vardı; bu tapınağın içerisinde bir zeytin ağacı, bir

---

329 Akropol'ün yolu batıdan dolanıyordu. *Aglauros tapınağı* kuzey yöndeki yokuş üzerindeydi. Aglauros, Atina kralı Kekrops'un kızı ve Athene rahibesidir.

de tuzlu kaynak[330] bulunuyordu; Atina'da yaygın bir anlatıya göre, bunları Poseidaon ile Athene, bu topraklar senindi, yok benimdi diye çekiştikleri sırada, kendi iddialarının kanıtı olarak yaratmışlardı. Barbarlar tabii bütün tapınakla beraber bu zeytin ağacını da yakmışlardı. Yangının ertesi günü, kralın kurban töreni için göndermiş olduğu Atinalılar, kutsal yere vardıkları zaman, yanan zeytin ağacından bir filiz sürmüş ve şimdiden bir dirsek boyuna varmış olduğunu gördüler. Yani onlar böyle anlatmışlardı.

56. — Salamis'de toplanmış olan Yunanlılar, Atina Akropol'ünün başına gelenleri haber aldıkları zaman, o kadar fena oldular ki, komutanların bazıları, görüşülmesine başlanan tasarının kabul edilmesini bile beklemeden gemilerine koştular ve hemen geri çekilmek üzere yelken açtırdılar; toplantıda kalmış olanlar da savaşa İsthmos önünde girmek için kesin karar aldılar. Gece iniyordu; savaş meclisi sona ermişti, hepsi gemilerine dağılıyorlardı.

57. — Themistokles gemisine döndüğü zaman, bir Atinalı, Mnesiphilos, neye karar verdiklerini sordu. Ve onun ağzından, gemileri İsthmos'a götürüp savaşa Peloponez önlerinde girmeye karar verildiğini öğrenince şunları söyledi: "Peki! Eğer gemilerini Salamis'den alıp giderlerse, iyi bil ki, artık elinde, neresi olursa olsun, hiçbir ülkeyi savunmak için savaşa girebilecek kadar gemi kalmaz, bunların hepsi kendi sitelerine dönerler; ne Eurybiades, ne de başkası kuvvetleri-

---

330 420'den sonra yapılan Erekhtheion'da, Aglauros'un kız kardeşi Pandrosos'a ayrılmış olan yerde, Athene'nin kutsal zeytin ağacı ile tuzlu kaynak gene yerlerinde duruyorlardı. Herodotos'un özet olarak verdiği anlatı, Attika'da halk arasında çok yaygındı. Bölgenin koruyucu tanrıları olan Athene ve Poseidon'dan birisi zeytin ağacını, öbürü tuzlu kaynağı yaratır. Herodotos zamanında tapınağı gezdiren kılavuzlar, Poseidon'un elinden düşürmediği tridanının vurup suyu kaynattığı yerdeki kayaların üzerinde tridanın bıraktığı izleri gösterirlermiş. Ama tanrılar zeytin ağacını yaratmış olan Athene'den yana çıkmışlar ve asıl Atina tanrısı o olmuş.

mizin dağılmasını önleyebilir; kör olmuş bunlar, bu yüzden Yunanistan'ı kaybedeceğiz. Hemen geri dön, belki onları bu düşünceden vazgeçirebilirsin; belki Eurybiades'i caydırıp burada kalmasını sağlayabilirsin."

58. — Bu sözler Themistokles'in çok hoşuna gitti; hiçbir şey demeden Eurybiades'in gemisine yollandı. Oraya varınca iş için görüşmeye geldiğini bildirdi. Eurybiades gemiye çıkmasını ve isteği ne ise söylemesini rica etti. Themistokles amiralin yanına oturdu ve Mnesiphilos kendisine neler söylediyse, sanki kendi düşüncesiymiş gibi bir bir anlattı, kendiliğinden de birçok kanıt ekledi ve o gemiden çıkıp savaş meclisini yeniden toplantıya çağırtıncaya kadar susmadı.

59. — Meclis toplanır toplanmaz, daha Eurybiades komutanları ne için toplandığını söylemek için ağzını açmaya fırsat bulmadan Themistokles atıldı, acele bir dileği olan bir kimse gibi konuştu ve yaman konuştu. Söylevinin ortasında Korinthosluların şefi Okytos oğlu Adeimantos şöyle dedi: "Themistokles, yarışlarda sırası gelmeden atılanlara sopa çekerler." – "Evet," diye cevap verdi öbürü, suçunu bağışlatmak ister gibi, "ama erken davranmayanlar da taçtan yoksun kalırlar."

60. — Önce sözünü kesen Korinthosluya böyle ince bir karşılık verdi, sonra Eurybiades'e döndü. Daha önce kendisine, ordunun Salamis'ten çıkması halinde dağılacağına dair söylemiş olduklarından hiçbirine dokunmadı; çünkü müttefiklere karşı ağır bir suçlama olurdu; başka şeyleri ileri sürdü:

a) "Yunanistan'ı kurtarmak bugün senin eline kalmıştır, eğer benim sözümü dinler ve donanmayı İsthmos'a kadar geri çektirmek isteyenlere kulak vermeyip, deniz savaşını burada kabul edersen, Yunanistan'ı kurtarabilirsin. Şimdi iki görüşü de dinle ve tart: Eğer İsthmos yanında dövüşürsen açık denizde dövüşeceksin ki, bu durum bizim için elverişli değildir, gemilerimiz daha ağır, sayıları daha azdır; ayrıca sa-

vaşı kazanmış olsak bile, Salamis, Megara ve Aigina elden gitmiş olacaktır. Zira düşmanın kara ordusu da filosunun peşinden gelecektir; onu Peloponez kapılarına kadar kendi elinle çekmiş ve bütün Yunąnistan'ın geleceğini tehlikeye atmış olacaksın.

b) Ama tersine, benim planımı tutarsan, şu yararları elde etmiş olursun: Önce, durum strateji gereklerine uygun gelişirse eğer, çok büyük bir filoyu dar bir yerde az gemiyle karşılayarak tam bir zafer kazanırız; zira nasıl serbest manevra yapabilmek düşmanın yararına ise, dar bir kanalda karşılaşmak da bizim yararımızadır. Ayrıca şunu da ekleyeyim ki, çocuklarımızın ve karılarımızın sığınmış oldukları Salamis de kurtulmuş olur. Ama asıl şu ki, benim planım sizin için en değerli olan şeyleri karşılamaktadır; burada kalmak suretiyle Peloponez önüne gemilerden kurulu bir kale duvarı çekmiş olacaksın.

c) Eğer sonuç umduğum gibi çıkarsa, eğer denizde zafer bizim olursa; barbarlar İsthmos'a kadar gelemeyecekler, Attika'dan öteye bir adım atamayacaklardır, karmakarışık kaçacaklardır. Megara'yı, Aigina'yı ve bir oraklin düşmanlarımızı önünde yeneceğimizi bildirmiş olduğu Salamis'i de kaybetmemiş olacağız. İnsanların ancak akla uygun olan tasarıları gerçekleşebilir; eğer tasarı akıllıca olmazsa, tanrı da onun gerçekleşmesine yardım etmez."

61. — Themistokles'in bu söylevi üzerine Korinthoslu Adeimantos bir daha davrandı; bu vatansızı susturmak ve Eurybiades'in, bir serserinin önerisini oya sunmasını önlemek istiyordu. Themistokles'in eğer görüşülmesini istediği düşünceleri varsa, bunları bir site adına ileri sürmeliydi. Ona küfür ediyordu, zira Atina artık elden gitmişti, boyunduruğa vurulmuştu. Bu sefer Themistokles, bu şefe ve Korinthoslularına sert bir cevap yapıştırdı; Atinalılar böyle ellerinde tayfası ve donatımı ile hiç eksiksiz iki yüz gemi bulundurdukları sürece, öbürlerinden daha önemli bir sitenin ve ülkenin sa-

hibi sayılırlardı; zira böyle bir kuvvetin saldırısına karşı durabilecek bir tek Yunan ulusu yoktu.

62. — Bu görüşü daha da geliştirerek, bu sefer doğrudan doğruya Eurybiades'in üzerine yürüdü, sert sözler söyledi: "Sen," dedi, "eğer burada kalırsan, yiğit bir adam olursun; kalmazsan Yunanistan'ı mahvetmiş olursun; zira savaşın düğümü bizim gemilerimizin üzerindedir. İnan bana. Eğer olmaz dersen, o zaman biz de bir saniye bile gecikmeden hemen çoluk çocuğumuzu yükler, İtalya'ya, Siris'e gideriz[331]. Orası nice zamandır bizimdir ve orakller bize orasını kolonize etmemizi bildirmişlerdir; siz de o zaman bizim gibi bir müttefikten yoksun kalınca, bu sözlerimi hatırlarsınız."

63. — Themistokles'in sözleri Eurybiades'in gözlerini açtı – ve özellikle, sanırım, gemileri İsthmos'a götürmeye kalkarsa, Atinalıların kendilerinden ayrılmalarından korktu; gerçekten Atinalılar giderlerse, öbürleri savaşmazlardı. Bunun için oldukları yerde kalmaya ve savaş için burada tutunmaya karar verdi.

64. — Bu söz çarpışmasından ve Eurybiades kararını verdikten sonra, Salamis'de toplanmış olan Yunanlılar, burada savaşmak üzere hazırlıklara giriştiler. Gün ışıdı, güneş yükseldi, toprak ve deniz bir depremle sarsıldı. Hemen tanrılara dualar etmeye ve Aiakidlerden yardım dilemeye karar verdiler ve karar verir vermez uyguladılar; bütün tanrılara dua ettiler; Salamis'den Aias ile Telamon'u istettiler ve Aiakos ile öbür Aiakiedleri getirtmek üzere Aigia'ya gemi gönderdiler[332].

---

331 *Siris.* Taranto Körfezi kıyılarında, Siris ırmağı üzerindeki kent.

332 Aiakosoğulları soyu (not 203'e bakınız). Aias ile Telamon'dan başka Peleus ile Akhilleus'u da kapsar. Aiakos, Zeus'ün Aigina'dan doğma oğlu olduğu için, bu soy Aigina'da büyük saygı görür. Stein'in bir notuna dayanan Hauvette'e göre (sayfa 406, not 3) gemi, Aiakosoğullarının heykellerini getirmek için gönderilmemiştir; çünkü, "*Grekler bu tanrıların zaten savaşta kendi yanlarında bulunduklarını sanıyorlardı.*" Kitap VIII. bölüm 84'de Yunan filosuna çağrıda bulunan insanüstü kadın görüntüsü de bu kanıyı doğrulamaktadır.

65. — Bakınız ne anlatıyor Theokydes oğlu Dikaios[333] ki, o zamanlar Atina sürgünü olarak Medlerin yanında bulunuyor ve onlardan büyük saygı görüyordu: Kserkses birlikleri Atinalıların bırakıp kaçmış oldukları Attika'yı yakıp yıktıkları sırada, bir gün Lakedaimonlu Demaratos ile birlikte Thria Ovası'nda[334] bulunuyorlarmış. Eleusis yörelerinden doğru, en az otuz bin kişilik kadar bir ordunun kaldırabileceği gibi bir toz bulutunun yükseldiğini görmüşler; şaşırmışlar, bu tozu kim kaldırabilir acaba diye sormuşlar kendi kendilerine ve derken sesler işitmeye başlamışlar, bu sesler ona İakhos onuruna okunan mistik ilahi sesleri gibi geliyormuş. Eleusis tarikatını bilmeyen Demaratos, bu gürültünün nereden geldiğini sormuş; o da ona cevap vermiş: "Demaratos, kral ordusunun başına büyük bir felaket gelecek, gelmemesi mümkün değil. Besbelli, Attika boş olduğuna göre, bu dinsel hava tanrıların işidir; bu, yukarının Atinalılara ve müttefiklerine Eleusis'den gelen yardımıdır. Eğer Peloponez üzerine atılırsa, tehlike kralın hem kendisine, hem de ordusuna inecektir; eğer Salamis'de demirli olan gemiler üzerine yönelirse, kral donanmasını kaybetmek gibi büyük bir tehlikeyle karşılaşacaktır. Atinalılar her yıl Anne ve Kız'ı için bu bayramı kutlarlar[335] ve gerek kendi araların-

---

333 *Dikaios.* Kimi eleştiriciler, gerçekte böyle birisinin bulunmadığını söylerler. Buna karşılık M.G. Mathieu, bunun Herodotos'un yararlandığı yazılı bir kaynak olabileceğini ileri sürmüştür. (*Revue des Etudes Anciennes*, cilt XXXIII. No. 2 Avril– Juin 1931)

334 *Thria Ovası*, Atina'nın güneybatısında, Eleusis ile Thria demosu arasındadır.

335 *Anne ve kızı.* Demeter ve Kore (öbür adıyla Persephone). – İakkhos, "*Tanrıçalarla âşıkları arasında aracılık yapan tanrısal çocuktur, meşalelerin titrek ışıkları arasında Eleusis'e doğru yapılan alayı yöneten odur.*"(Decharme, sayfa 369). İakkhos mistik ilahisinin nasıl bir şey olduğu hakkında Aristophanes bir fikir vermektedir: "*İakkhos, ulu tanrı, sesimize koş... Kullarının kutsal korosunu yönet... Özgür ve sevinçli oyunumuza senin usta adımların da katılsın, seslerimizin yarattığı bu kutsal oyuna.*" (*Kurbağalar*, 324. dize.) Azra Erhat, İakkhos'un Dionysos'la

dan, gerekse öbür Yunanlılardan kim isterse bu tarikata bağlanabilir; dinlediğin bu hava, bu bayramda söylenen İakhos mistik ilahisidir." Bunun üzerine diyor, Demaratos ona şöyle cevap vermiş: "Sus ve bunları başka kimseye söyleme; eğer bu sözler kralın kulağına giderse kafan da gider; seni ben de kurtaramam ve yeryüzünde kurtarabilecek bir tek kişi, evet bir tek diyorum, yoktur. Dilini sıkı tut; bu ordunun sonu ne olacaktır? Tanrılardan başka kimse bilemez." O, bu öğüdü verirken, içinden sesler gelen toz bulutu diyor Dikaios, bir tek ve iri bulut haline geldi, gökyüzüne yükseldi, Salamis'e, Yunan donanmasının üstüne doğru uçtu gitti. İşte Kserkses donanmasının başına gelmek üzere olan felaketi böyle öğrenmişler. Theokydes oğlu Dikaios'un hikâyesi işte budur ve Demaratos ile başka birkaç kişiyi de tanık göstermektedir.

66. — Kserkses donanmasındaki askerler, Lakedaimonluların uğramış oldukları felaketi gördükten sonra, Trakhis ile Histiaia arasındaki yolu bir daha geçtiler ve üç gün dinlendikten sonra Euripos'u aştılar; bir üç gün daha geçtikten sonra Phaleron'a vardılar. Benim hesabımca, gerek kara ordusundaki, gerek gemilerdeki savaşçı sayısı Atina üzerine atıldıkları sırada, Sepias'da ve Thermopylai'de olduğundan daha az değildi. Fırtınada, Thermopylai'de ve Artemision'da uğradığı kayıpları, kral ordusuna hâlâ gelmekte olan yeni kontenjanların rahat rahat karşıladığını söyleyebilirim ki, bunlar Malisliler, Doris halkı, Lokrisliler, Boiotialılar, ayrıca Thespialılar ve Plataialılar dışında, bütün bölgelerden gelen-

olan benzerliğini belirtiyor. "*Öyle ki, İakkhos, Anadolu'dan gelme tanrı Dionysos'un Yunanistan'da ve özellikle Eleusis'de yaratılmış bir tıpkısı sayılabilir.*" (Azra Erhat, *Mitoloji Sözlüğü*, sayfa 190.) Burada söz konusu edilen bayram, Eleusis mysterlerinin eylül sonlarında kutlanan ve on iki ya da on dört gün süren büyük bayramlarıdır. Decharme bunların belki de Greklerin en büyük ve en parlak bayramları olduğunu söylemektedir. Kutsal alay Atina'dan çıkar.

ler ve Karystoslular, Androslular, Tenoslular ve adlarını yukarıda saymış olduğum beş tanesinin dışında, bütün öbür adalar halklarından toplanmış olanlardı. Zira Pers, Yunanistan'ın içlerine daldığı ölçüde, kendisine katılan ulusların sayısı da artıyordu.

67. — İmdi, ne zaman ki bütün bu insanlar Atina'ya geldiler, –yalnız Paroslular Kythnos'da kalmışlardı, olayların gelişmesini bekliyorlardı– ne zaman ki diyordum, bunlardan başka hepsi Phaleron'a geldiler, Kserkses de kalkıp donanmayı görmeye geldi; donanmayla bağlantı kurmak ve denizcilerin görüşlerini almak istiyordu. Şeref makamına oturduktan sonra, gemileriyle birlikte gelmiş olan çeşitli ulusların tyranlarıyla deniz komutanlarını çağırttı; kralın gösterdiği sıralamaya göre, en başta Sidon, sonra Tyros kralı olmak üzere, hepsi yerlerini aldılar. Sonra Kserkses, Mardonios'un aracılığı ile her birine sordurdu, deniz savaşına girmeli miyiz diye.

68. — Mardonios, Sidon'dan başlamak üzere her kaptana sırayla sordu; hepsi de aynı şeyi söylediler, savaştan yana çıktılar; bir tek Artemisia onların görüşüne katılmadı.

a) "Benim tarafımdan krala şunu söyle Mardonios," dedi; "ben ki Euboia yakınındaki savaşta, ne onun askerlerinden daha az yararlık gösterdim, ne de yardımcılarının en gevşeği oldum. Efendimiz diyeceksin ona şimdi, benim gerçek düşüncem ne ise, onu sana bildirmem ve senin en çok yararına olduğunu sandığım şeyi açıklamam gerekir. Onun için sana şunu söylüyorum: Gemilerini sakın, denizde savaşa girme; bir erkek bir kadına ne kadar üstünse, buranın denizcileri de senin denizcilerinden o kadar üstündür. Denizde savaşa girmenin gereği nedir? Atina'nın, bu seferin baş nedeni olan yerin efendisi değil misin? Ve Yunanistan'ın geri kalan yerlerinin efendisi değil misin? Artık kimse senin önüne geçemez; yolunu kesmek isteyenler süpürülecekleri kadar süpürüldüler.

b) Savaş düşmanların için nerede bitecek? Şimdi sana bunun için ne düşündüğümü söyleyeceğim; eğer gözü kapalı bir deniz savaşına atılmazsan, eğer gemilerini burada, kıyıya yakın olarak tutarsan, hatta Peloponez'e doğru ilerlersen bile, efendimiz, buraya gelirken ulaşmayı düşündüğün bütün amaçlarının gerçekleştiğini göreceksin. Yunanlılar senin karşında uzun süre dayanamazlar; onları dağılmaya zorlayacaksın ve her biri kendi sitesine kaçıp gidecek. Zira aldığım habere göre bu adada yiyecek yoktur, öbür yandan eğer Peloponez'e karşı kara kuvvetlerini gönderirsen, hiç sanmam ki, o ülkelerden gelmiş olanlar burada oturup seyirci kalsınlar; onların yalnız Atina'yı savunmak için denize çıkmak isteyecekleri düşünülemez.

c) Buna karşılık hemen bir deniz savaşına atılırsan, denizde uğranılacak bir yenilgi, korkarım ki kara ordusunun da başını yer. Bir de şunu düşün Büyük Kral, cömert kimselerin köleleri değersiz olur, oysa kötülere iyi hizmet edilir. Şimdi sen ki, insanların en soylususun, müttefik adı altında kötü kölelere sahipsin, Mısırlılar, Kıbrıslılar, Kilikialılar, Pamphylialılar, kendilerinden hiçbir şey beklenemeyecek insanlardır."

69. — Artemisia, Mardonios'a bunları söylerken, kendisini sevenler üzülüyorlardı, deniz savaşını istemiyor diye üzerine kralın öfkesini çekebileceğini düşünüyorlardı; tersine, onu sevmeyenler ve müttefikler arasında özellikle ayrıcalı tutulduğu için çekemeyenler, bu sözlerle kendi sonunu hazırlıyor diye seviniyorlardı. Ama ileri sürülen görüşler Kserkses'e iletildiği zaman, en çok Artemisia'nın görüşünü beğendi ve zaten büyük bir insan olarak tuttuğu bu kadın, daha sıcak övgülerini kazandı. Bununla beraber çoğunluğun sözünü dinledi; Euboia'da denizcileri gevşek davranmışlardı, çünkü kendisi orada değildi, böyle hayale kapılıyordu ve şimdi onları kendi gözleri önünde dövüştürmek için hazırlanıyordu.

Salamis Deniz Savaşı

70. — İşaret verilince denize açılan şefler, gemilerini Salamis'e sürdüler ve savaşta tutacakları yerler belli olunca, zahmet çekmeden safa girdiler. Bu durum alınıncaya dek, savaşa tutuşmak için yeteri kadar gündüz kalmamıştı; gece bastırmıştı ve artık saldırıya ertesi gün geçmek için hazırlanacaklardı. Yunanlılar için, Peloponezliler için korkunç bir sıkıntı başlamıştı. Görüyor ve korkuyorlardı ki, Salamis'de kalmakla, Atina toprakları uğruna deniz savaşına girecekler ve yenilirlerse eğer, asıl kendi topraklarını savunmasız bırakarak adada kapalı kalacaklar, orada kuşatılacaklardı.

71. — Bu arada barbar ordusu Peloponez'e doğru yol alıyordu; anakarada barbar ileri yürüyüşünü durdurmak için yapılamayacak şeyler yapılmıştı. Peloponezliler, Leonidas'ın ve arkadaşlarının Thermopylai'deki sonunu haber aldıkları zaman, bütün kentlerden İsthmos'a doğru akmışlar ve orada savunmaya hazırlanmışlardı; başlarında Anaxandridas'ın oğlu ve Leonidas'ın kardeşi Kleombrotos vardı. İsthmos'da kamp kurmuşlardı, Skironia yolunu tıkamışlardı; bundan sonra savaş meclisinde alınan karar gereğince, kıstağın ortasında bir de duvar örmeye başladılar. Binlerce insan toplandığı ve hepsi de işe sarıldığı için iş iyi yürüdü; yarış edercesine taş, tuğla, mertek, kum torbası taşıdılar ve savunucular gece gündüz bir an bile işlerini savsaklamadılar.

72. — Bütün güçleriyle İsthmos'u savunmak için gelmiş olan Yunanlılar şunlardı: Lakedaimonluların ve Arkadialıların tümü, Elisliler, Korinthoslular, Sikyonlular, Epidauroslular, Phlioslular, Troizenliler, Hermioneliler. Tehlikeye düşen Yunanistan için titreyerek yardıma koşanlar bunlardı; Peloponezlilerin geri kalanları aldırış etmiyorlardı. Olimpiyat ve Apollon Karneios[336] bayramları yeni bitmişti.

---

336 *Apollon Karneios.* Kitap VII. bölüm 206 ve not 311'e bakınız.

73. — Peloponez'de yedi ulus oturur. Bunlardan ikisi yerlidir ve bugün de ilk olarak yerleşmiş oldukları yerdedirler; bunlar Arkadialılar ve Kynurialılardır. Bir üçüncüsü, Akhaia halkı Peloponez'den çıkmamış, ama ilk yurdunu bırakarak başta kendisine yabancı olan bir bölgeye yerleşmiştir. Bu yedi ulustan geri kalan dördü dışarıdan gelmiştir; bunlar Dorlar, Aitoloililer, Dryoplar ve Lemnoslulardır[337]. Dorların ünlü birçok kenti vardır; Aitoloililerin yalnız Elis; Dryopların Hermione ve Asine, bunlar Lakonia'daki Kardtamyle'ye yakındır; Lemnosluların hepsi de o Paroreat denilen dağlılardır. Kynurialılara gelince, yerli olmakla beraber İon ırkından gibi görünürler ve böyle olan yalnız onlardır; ama bunlar egemenlikleri altına girmiş oldukları Argosluların ve bir de zamanın etkisiyle tamamen Dorlar gibi olmuşlardır; Orneatlar ve komşuları da aynı adla anılırlar. Bu yedi ulustan, az önce özellikle belirtmemiş olduklarım tarafsızlık güdüyorlardı, –eğer serbestçe söylemeye izin varsa– tarafsız kalmak suretiyle Medlerle uyuşmuş oluyorlardı.

74. — İşte İsthmos'takilerin yüklendikleri görev buydu, son partinin bu büyük yarışta oynanacağına inanmışlardı, donanmanın parlak bir zafer kazanabileceğini pek sanmıyorlardı. Salamis'dekiler, kendilerine bu yandan ulaşan haberlere rağmen korku içindeydiler ve kendileri için olmaktan çok, Peloponez için kaygılanıyorlardı. Şimdiye kadar yalnız birbirlerinin kulaklarına fısıldamakla ve Eurybiades'in ataklığına şaşmakla yetiniyorlardı; ama sonunda hoşnutsuzluk açığa vuruldu ve yüksek sesle konuşulmaya başlandı. Ve yeniden savaş meclisi kuruldu ve bir önceki sorun uzun uzun tartışıldı; kimisi burada kalıp zaten düşman eline geçmiş bir yeri savunmaktansa Peloponez'e gitmek ve partiyi orada oynamak görüşünü tutuyordu; Atinalılar, Aiginalılar ve Megaralılar burada kalmak ve burada savaşmak istiyorlardı.

---

337 *Lemnoslular.* Kitap IV. bölüm 145 ve sonrası.

75. — Themistokles yenilmişti; Peloponezlilerin görüşü kazanmıştı. Sezdirmeden meclisten çıktı, bir adamı kayığa bindirip Med filosuna gönderdi, adama neler söyleyeceğini iyice belletmişti; adamın adı Sikinnos'du, Themistokles'in adamları arasındaydı ve görevi Themistokles'in çocuklarını eğitmekti. Thespialılar yeni yurttaşlar yazdıkları sırada, Themistokles onu da Thespialı yapmış ve çok da para vermişti. İmdi, bu adam bir kayığa bindi, barbar komutanlarına gitti ve onlara şunları söyledi: "Atinalıların komutanı beni öbür Yunanlılardan gizli olarak gönderdi (zira aslında kraldan yanadır ve zaferin Yunanlılardan çok sizde kalmasını ister); size şunları bildirmemi istedi: Düşmanlarınız korku içindedirler; kaçmaya hazırlanmaktadırlar ve eğer şimdi onları kolay kolay kaçmaya bırakmazsanız, düşünülebilecek en güzel darbeyi vurabilirsiniz. Aralarında anlaşamıyorlar; bundan sonra size karşı dayanabileceklerinden korkmayınız; tersine, sizden yana olanlarla size düşman olanlar kendi aralarında çarpışacaklar, siz de sadece bir deniz savaşı seyredeceksiniz." Onların kafalarına bu fikri soktu ve hemen sıvıştı.

76. — Düşman şefleri bu haberi inanmaya layık buldular; önce Salamis ile anakara arasındaki küçük adaya[338] çok sayıda Pers taburu indirdiler; sonra gece yarısı olunca, sol kanatlarını açarak Salamis doğrultusunda bir çevirme manevrasına giriştiler; öbür yandan Keos ve Kynosura çevresindeki gemiler de açılarak Munykhia'ya kadar bütün boğazı kapattılar. Gemilerini böyle açmaktan maksatları, Yunanlıların kaçmasını önlemek ve Salamis'de kapalı tutarak Artemision'daki başarılı dayatmalarının cezasını vermekti.

---

[338] *Psyttaleia adası.* Salamis ve Pire arasında, şimdiki Lipsokutali adası. *Keos* ve *Kynosura*'nın yerleri tam olarak anlaşılamamıştır. Belki de Herodotos, Attika kıyılarının burun noktalarını belirtmek istemiştir. Hauvette, bunların Salamis adasının burunları (ya da bir tek burnu) olabileceğini söylemektedir. Kitabının sayfa 410 ve sonrasında Perslerin savaş düzenleri üzerinde uzun boylu durmuş, Herodotos'un anlatısı ile Aiskhylos'un *Persler*'ini (355 ve sonraki dizeleri) karşılaştırmıştır.

Psyttaleia adacığına indirdikleri Pers taburları ise, savaş başladıktan sonra kendi askerlerine yardım edecek, düşman askerlerini öldüreceklerdi, zira –başlamak üzere olan savaş bu adacığın hemen önünde olacaktı– gemi enkazı ve denize düşen askerler bu kıyılara sürükleneceklerdi. Bütün bu hazırlıkları büyük bir sessizlik içinde yapıyorlardı, düşmanın farkına varmasını istemiyorlardı ve bütün gece boyunca, yatıp dinlenmeyi düşünmeden çalıştılar.

77. — (Gözlerimi bu çeşit olaylara çevirdiğim zaman, orakllere karşı çıkamıyorum ve bunları aldatıcı sayamıyorum ve şüphesiz şunun gibi açık anlamlı kehanetleri değersiz saymak elimden gelmiyor:

Evet, Artemis altın kılıcını kaldırdığı zaman
Onların yüzen köprüsü kutsal adayı
Dalgaların dövdüğü Kynosura burnuna bağlayacak;
Atinalı güzel ağaç kesilip kumsala düştüğü zaman
–Ey deli ümit!– o zaman tanrısal ceza,
Dünyanın ağzına kölelik gemi takmak isteyen
O kaba atılımlı nadan gururun hakaretini söndürecektir.
Tunç tunçla ezilecektir; kara dalga üzerine Ares'in
Kollarından dere gibi kanlar dökülecektir ve bizim
İçin bu Özgürlük Günü'nün ağarması olacak ve
Sitelerimizin üzerinde iri gözlü Zeus ve
Zafer parıldayacaktır.

Böyle olaylar söz konusu olduğu ve bir Bakis'in bir şeyi bu kadar açık olarak haber verdiğini gördüğüm zaman, evet, orakllleri ben bile yadsıyamam ve bunların tartışma konusu yapıldığını duyduğum zaman omuzlarımı kaldırırım.)[339]

---

339 Herodotos'un orakllere nasıl inandığını başka yerlerde de görmüştük. Bu bölüm bunu daha kesin çizgilerle ve dolaysız olarak belirtmektedir. Yalnız bu arada, bu bölümün sonradan araya katıştırılmış olmasından kuşkulananların bulunduğunu da belirtmek isteriz.

78. — Bu arada Salamis'de strategoslar birbirlerine giriyorlardı. Barbar gemilerinin kendilerini çevirmeye başladıklarından haberleri yoktu, hâlâ gündüzün gördükleri eski yerlerinde durduklarını sanıyorlardı.

79. — Strategoslar böyle birbirleriyle çekiştikleri sırada, Aigina'dan birisi geldi; bu, Lysimakhos oğlu Aristeides'di[340]; Atinalıydı, ama halkın oyu ile siteden sürülmüştü. Ben bu adamı, karakteri üzerine öğrendiklerime bakarak, Atina'da yaşamış olan yurttaşların en erdemlisi ve en doğrusu olarak görüyorum. Meclisin toplandığı yerin kapısına geldi ve Themistokles'i çağırttı; bu onun dostlarından değildi; tersine, en azgın düşmanıydı; ama durum ağırdı, kaybedilecek vakit yoktu. Aristeides küskünlüğünü sürdürmek istemiyordu ve Themistokles'i bir fikir vermek için çağırtıyordu. Peloponezlilerin İsthmos'a çekilmek üzere demir kaldırmaktan başka bir şey düşünmediklerini haber almıştı. Themistokles gelince

---

340 *Lysimakhos oğlu Aristeides.* Kserkses'in gelişinden az önce, Aristeides Atina'dan ostrakismos ile sürülmüştür. (Ostrakismos için not 194'e bakınız.) Ostrakismos yapıldığı sırada yanına gelen bir köylü, yazma bilmediği için kendisi adına şu çanak parçası (ostrakon) üzerine Aristeides adını yazmasını rica etmiş. Aristeides de yazmış, öyle anlatırlar, yani adam kendisinin sürülmesini istiyor, o da yazıyor, kendi zararına bir oy verilmesine yardımcı olacak kadar dürüst, erdemli bir adam, Themistokles'in politika düşmanı, Salamis'in yiğit savaşçısı, Delos Birliği hazinesinin erdemli yönetmeni. Öldüğü zaman on parası çıkmamış. Büyük tarihçilerin yargıları şöyle: Politikada kıvraklık, olaylara geniş açıdan bakmak konusunda Themistokles kadar değil, ama karakter bakımından ondan üstün. Kendisini sevmeyenlerin de saydıkları, saymak zorunda kaldıkları etkili bir kişilik. Bütün ömründe tek leke yok, gösterişsiz, kişisel çıkar gözetmeyen bir yaşama düzeni, erişilmez bir erdem. "Bizim ikimizi," dermiş, "barathrona atmadan Atinalılar rahat yüzü görmeyecekler." İkimiz dediği, birisi Themistokles. Ostrakona Aristeides adının yazılmasını isteyen adama sormuş: "Sana bir kötülük mü etti?" demiş. Köylü: "Yok," demiş, "hiçbir kötülüğünü görmedim, ama bu doğru adam sözünden bıktım artık." Themistokles'in donanma projesini, Miltiades'den sonra baltalayan ya da baltalamak isteyen bu Aristeides'tir. Aristeides'i de Miltiades gibi zengin takımı ve köylüler tutuyorlardı. Themistokles ise yan tutmamasına, partiler üstü kalmasına rağmen, zengin takımın tuttuğu bir kişi değildi. Bununla beraber Attika–Delos Deniz Birliği'ni ikisi kurmuşlardır.

şöyle konuştu: "Aramızdaki çekişme her zaman yurdumuza yararlı olmak içindi, işte asıl şimdi belli olacak hangimizin daha yararlı olduğu. Sana şunu söyleyecektim, Peloponezliler için filo gitsin mi, gitmesin mi diye lafı uzatmaktan bir şey çıkmaz artık. Ben kendi gözlerimle gördüm, sana da haber veriyorum: Artık bıraksalar bile ne Korinthoslular, ne de Eurybiades'in kendisi bir yere gidebilir; düşman her yanı sardı. Koş onlara haber ver."

80. — Themistokles şu sözlerle cevap verdi: "Beni erdemli bir yarışa kışkırttın ve bana güzel bir haber getirdin; benim istediğim de zaten senin gördüğün ve bana bildirdiğin şeydi. Bil ki, Medler bu işi benim kışkırtmamla yaptılar. Yunanlılar kendiliklerinden savaşmak istemediklerine göre, onları kendilerine rağmen benim görüşüme yatırmak gerekiyordu. Mademki böyle mutlu bir haberi sen getirdin, gel kendin söyle. Ben söylersem onları aldattığımı sanırlar, barbarların gerçekten böyle bir manevra yapmadıkları inancı ile sözlerime kulak asmazlar. Gel sen kendin anlat olanları. Sen bu açıklamayı yaptıktan sonra inanırlarsa ne âlâ; ama eğer sözlerin onları kandıramazsa, sonuç bizim için gene aynıdır; eğer dediğin gibi her yandan sarılı isek, bizi parmakları arasından süzülüp kaçmaya bırakmazlar."

81. — Aristeides, "Olur" dedi ve meclise girdi; Aigina'dan geldiğini ve kendi gemilerine pek uzak olmayan düşman gemileri arasından güçbela ve gizlice geçebildiğini söyledi; Kserkses'in gemileri bütün Yunan donanmasını sarmıştı; hemen işe başlamalarını, çünkü yakında kendilerini savunma durumunda kalacaklarını bildirdi. Raporunu verdikten sonra çekildi. Ama strategoslar yeniden çekişmeye başladılar, çoğu bu habere inanmamıştı.

82. — Doğrudur, değildir diye uğraşırlarken Tenoslu kaçaklarla yüklü bir trirem geldi[341], bu adanın yurttaşlarından

---

341 *Tenos*. Ege Denizi'nde ada. Andros yakınlarındadır.

Sosimenes oğlu Panaitios'un komutasındaydı; bu denizciler de düşman manevrasını ayrıntılarıyla anlattılar. Yapmış oldukları bu hizmet sayesinde Tenosluların adları, barbarları kaçıran Yunanlılar listesine geçmiştir. Bu liste Delphoi'deki üçayak üzerine kazılıdır. Yunanlılara Salamis'de katılan bir trirem ve daha önce Artemision'dayken gelen Lemnos triremi ile Yunan filosu yuvarlak sayı üç yüz seksen gemiyi bulmuştur; o zamana kadar bu sayıya ulaşmak için iki eksik kalıyordu.

83. — Bu sefer, Tenosluların söyledikleri karşısında Yunanlılar artık inandılar; savaşa hazırlandılar. Tanyeri ağarmaya başladığı zaman komutanlar deniz askerlerini topladılar; Themistokles de kendi askerlerine kısa, kuvvetli bir söylev verdi. Söylevin konusu iyi ile kötü arasındaki çatışma ve insanoğlunun yaradılışına ve içinde bulunduğu koşullara göre, bu ikisi arasında yaptığı seçimdi; onları onur sağlayan yoldan ayrılmamaya çağırdı ve sözlerini böyle bağladıktan sonra gemilere binme işareti verdi. Onlar gemilere binerlerken Aiakidleri getirmek üzere Aigina'ya gönderilmiş olan trirem de geldi. O zaman bütün Yunan donanması kımıldadı.

84. — Tam davranmışlardı ki, barbarlar üzerlerine atıldılar. Yunanlılar gemilerini döndürmeden, kıyıya doğru gerileyerek manevra yapıyorlardı[342]; yalnız bir Atinalı, Pallene'den Ameinias, saftan çıkmış ve bir düşman gemisine aborda olmuştu; iki gemi kenetlenmişti, birbirlerinden ayrılamıyorlardı, öbürleri Ameinias'a yardım için atıldılar. Atinalılar, savaş böyle başladı derler; Aiginalılar ise, Aiakidleri getirmek üzere gönderilen geminin başlattığını söylerler. Onların dediklerine göre, bir kadın görüntüsü belirmiş ve Yunanlılara seslenmiş, yüreklendirici sözler söylemiş, ses bütün donanmadan duyulabilecek kadar gürmüş ve önce acı bir alayla başlamış: "Ne biçim askerlersiniz!" demiş. "Hep böyle başınız kıçınızda mı gidersiniz?"

---

342 Tersine kürek çekiyor, siya ediyor, gemileri arka arka yürütüyorlar.

85. — Atinalıların karşısına Fenikeliler düşmüştü; düşman filonun Eleusis yakınlarına düşen sol kanadını onlar tutuyorlardı; Lakedaimonluların karşısında, doğuda Piraeus'a doğru saf tutmuş olan İonialılar vardı. Themistokles'in, bunlara kaçmaları için yapmış olduğu çağrıya pek kulak asan olmamıştı; çoğu iyi savaşıyorlardı. Yunan gemilerini ele geçiren çok kaptanın adını sayabilirsem de bunlardan yalnızca ikisi de Samoslu olan Androdamas oğlu Theomestor ile Histiaios oğlu Phylakos'u anacağım. Yalnız bunların adını yazışım, Theomester, Persleri Samos'a yerleştirmiş olan Samos tyranıdır; Phylakos'un ise adı krala yararı dokunmuş olanlar listesine yazılmış, kendisine uçsuz bucaksız topraklar bağışlanmıştır. Krala yararı dokunmuş olanlara Pers dilinde "Orosanglar" denir.

86. — İşte böyle oldu bu adamların alın yazıları. – Salamis'deki Pers gemilerinin pek çoğu saf dışı kaldı; kimisi Atinalıların, kimisi Aiginalıların saldırıları altında ezildi. Yunanlılar bir düzen içinde ve saflarını bozmadan dövüşüyorlardı; barbarlar düzenli birlikler halinde değildiler, savaş düzenleri yoktu ve başlarına gelen şey, başlarına gelmesi zorunlu olan şeydi. Gene de savaşıyorlardı, Euboia'dakinden çok daha iyiydiler; ellerinden geleni yapıyor, bütün güçleriyle yükleniyorlardı, Kserkses'den çekiniyorlardı ve her biri Büyük Kral'ın yalnız kendisine baktığını sanıyordu.

Artemisia'nın Başarıları

87. — Barbarların ve Yunanlıların çoğu nasıl savaştılar? Tam olarak bir şey söyleyemem, ama işte Artemisia'nın başarıları ki, ona kralın katında daha büyük değer kazandırmıştır. Kral donanmasının tam bir karışıklık içine düştüğü anda, bir Atina gemisi Artemisia'nın triremiminin peşine düşmüştü; kaçamazdı, zira öbür müttefiklerinin gemileri vardı önünde ve kendi gemisi düşmana en yakın olanıydı. Hemen

aklına geliveren bir çare ile durumu kendi yararına çevirebildi. Peşinde Atina gemisi olduğu halde, kendi müttefiklerinden birisinin gemisine bindirdi, bu gemide Kalynda gemicileri vardı ve Kalynda kralı Damasithymos'un kendisi komuta ediyordu[343]. Bunlar daha Hellespontos kıyılarındayken aralarında bir şeyler geçmiş miydi, kesin olarak bir şey diyemem, hatta Artemisia bu hareketi isteyerek mi yaptı, yoksa Kalynda triremi yolunun üzerine bir rastlantı sonucu mu çıkmıştı, onu da bilemem. Hangi nedenle olursa olsun, bindirdi ve batırdı, talih de yüzüne güldü ve bu iş onun iki türlü yararına oldu: Önce onun bir barbar gemisi üzerine atıldığını gören Atina gemisi, Artemisia'nın triremini Yunan triremi sandı ya da barbarları bırakıp Yunan saflarına geçtiğini düşündü; peşini bıraktı, öbür düşmanlara saldırdı.

88. — İşte birinci kazancı: Kaçtı ve gemisini kurtardı; ikincisi, Kserkses'e kötülük etmiş olduğu halde, sonuç olarak onun gözünde değeri arttı. Anlattıklarına göre, Büyük Kral savaşı seyrederken, bindirmek üzere olan bu gemiyi görmüş; çevresinde bulunanlardan birisi o aralık kendisine şunları söylemiş: "Efendimiz, görüyor musunuz, Artemisia nasıl yiğitçe dövüşüyor? Bak işte düşman gemisini batırdı." Kserkses bu geminin gerçekten Artemisia'nın gemisi olup olmadığını sormuş ve yanındakiler, "Onundur" demişler; çünkü gemisindeki heykeli tanıyorlardı; batan gemiyi de düşman gemisi sanıyorlardı. Ve Artemisia'nın asıl şansı, batan gemiden bir tek kişi kurtulamamıştı ki, çıkıp da kendisini suçlayabilsin. Bu başarı üzerine, Kserkses'e şu sözleri söyletirler: "Erkekler bugün kadın gibi, kadınlar da erkek gibi davrandılar." Böyle olmuş anlaşılan cevabı.

---

343 *Kalynda*, Karia'daydı, Halikarnassos gibi. Belki Herodotos bundan ötürü Artemisia ile Damasithymos arasında eskiden bir şeyler geçmiş olabileceğini düşünmüştür.

89. — Bu çarpışmada Dareios'un oğlu ve Kserkses'in kardeşi amiral Ariabignes ile Perslerin, Medlerin ve müttefikleri olan ülkelerin ileri gelenlerinden pek çok kişi ölmüştür; birkaç da Yunanlı, ama çok az; çünkü Yunanlılar yüzme biliyorlardı ve gemisi batan, karışıklık içinde yolunu bulup Salamis'e kadar yüzüyordu; buna karşılık barbarların çoğu yüzme bilmiyordu, onun için de boğularak öldüler. Asıl en büyük kayıp, önde çizgiyi tutan gemilerin kaçmaya başladıkları zaman oldu, çünkü yedek olarak arkada duranlar, bir şeyler yapıp kralın gözüne girelim diye atılmışlar ve müttefik gemilerle çatışmışlar, birbirlerine girmişlerdi.

90. — İşte bu karışıklık içerisinde geçen yazılmaya değer bir olay daha: Gemileri batan Fenikelilerden birileri gidip kralı buldular ve İonialıları çekiştirdiler, ihanetle suçladılar, "Gemilerimiz onların yüzünden battı," dediler. Ama sonuç şöyle oldu: İonialı kaptanlar öldürülmediler, tersine onları suçlayan Fenikeliler çaldıkları karanın karşılığını şöyle aldılar: Onlar daha konuşurlarken, bir Samothrake gemisi bir Atina gemisinin üzerine saldırıyordu. Atina gemisi battı, bu sefer bir Aigina gemisi atılıp Samothrake gemisini batırdı. Ama mızrak atmakta usta olan Samothrakeliler, kendi denizcilerini batmakta olan gemilerinden çıkartıp öbür trireme çektiler ve mızraklarla vura vura bunu ele geçirdiler. Bu rastlantı İonialıları kurtardı; zira kendi gözleri önünde böyle parlak bir başarı elde edildiğini gören Kserkses, kendisine her yanda bir suçlu arattıran öfkesi içinde, Fenikelilere karşı döndü ve bir daha hem kendileri alçaklık edip, hem de başkalarına kara çalmasınlar diye, kafalarını kestirdi. Salamis'in karşısına düşen Aigaleos tepesinin eteklerinde[344] duran

---

344 *Aigaleos.* Attika kıyılarında Salamis'in karşısına düşen yüksek bir yer. Kserkses, savaşı buradan seyretmiş. Ama burası savaş alanına epeyce uzak düşer. Kserkses'in yazıcıları, savaşta başarı gösteren gemilerin burunlarındaki tanıtma alametlerini nasıl seçip yazabilmişler, şaşılacak şeydir. (Kitap VII. bölüm 88)

Kserkses, savaş süresince kendi adamları arasında yararlık gösterenleri sorup öğreniyordu; yazıcılar kaptanın adını, babasının adını, hangi siteden olduğunu yazıyorlardı. Fenikelilerin başına gelenlerde orada bulunan İonialılara dost olan Pers Ariaramnes'in payı olmuştur.

91. — Kserkses ve Ariaramnes işte böyle Fenikelilere karşı döndüler. Bu arada bozguna uğrayan barbarlar, Phaleron'a doğru çekiliyorlardı; Aiginalılar bunların önlerini kesip unutulmaz işler başardılar. Gerçekten bu karışıklık ortasında, Atinalılar karşı koymak ya da kaçmak isteyen gemileri, Aiginalılar da boğazdan çıkmaya çabalayan gemileri vuruyor, batırıyorlardı; Atinalılardan yakayı kurtaranlar Aiginalılara yakalanıyorlardı.

92. — Orada iki Yunan gemisi rastlaştı, biri bir düşman gemisinin peşine düşmüş olan Themistokles'in gemisi, öbürü bir Sidon kadırgasının üstüne atılmakta olan Aiginalı Krios oğlu Polykritos'un[345] gemisi; Skiathos önünde nöbet tutmakta olan Aigina gemisini ele geçiren kadırga buydu ve İskhenoos oğlu Pytheas da içindeydi. Persler bunun yiğitliğine hayran kalmışlar, gemide alıkoymuşlardı; Sidon gemisi alındı ve Perslerle birlikte, gemi nereye gitti ise oraya gitmiş olan Pytheas da yurttaşlarına geri verildi. İşte bu Polykritos, Yunan gemisini görüp de bayrağından amiral gemisi olduğunu anlayınca, iki elini boru gibi ağzına koyup Themistokles'e bağırdı, Aiginalıları suçladıkları ünlü "Med dostluğu"nu hatırlattı, acı acı alay etti. Polykritos, Themistokles'e böyle sitemler yağdırırken bir yandan da düşman gemisine aborda oluyordu. Beri yanda gemilerini kurtarabilmiş olan barbarlar kaçıp Phaleron koyuna, kara ordusunun kanatları altına sığınmışlardı.

93. — Bu deniz savaşında Yunanlılardan en büyük başarıyı Aiginalılar, onlardan sonra Atinalılar kazandılar; kişi

345 *Krios oğlu Polykritos.* (Kitap VI. bölüm 50 ve 73)

olarak günün kahramanları Aiginalılardan Polykritos; Atinalılardan Anagyrus demosundan Eumenes ve Artemisia'yı kovalamış olan Palleneli Ameinias'dır. Eğer bilseydi ki, kovaladığı gemi Artemisia'nındır, şüphesiz peşini bırakmaz, ya ele geçirir, ya kendisi ele geçerdi. Zira Atinalı kaptanlar bu konuda özel yönerge almışlardı, Artemisia'yı diri getirene on bin drahmi verilecekti; bir kadının kendilerine karşı çıkabilmiş olmasına pek tutuluyorlardı. Ama o, anlatıldığı gibi kaçabilmiştir. Kurtarılabilen Pers gemileri Phaleron'da buluştular.

94. — Atinalılara göre Korinthos amirali Adeimantos, savaş başlayıp da gemiler borda bordaya geldikleri anda büyük bir korkuya kapılmış ve pupa yelken kaçmıştır; amiral gemisinin kaçtığını gören Korinthoslular da onu izlemişlerdir. Ama böyle geri çekildikleri sırada, Salamis kıyılarındaki Athene Skiras tapınağı açıklarına geldikleri zaman, bir sandala rastlamışlar; bu kayığı gönderen kimse, hiçbir zaman kendisini bildirmemiştir; kayık o anda savaşın nasıl geçtiği hakkında bir şey bilmeyen Korinthosluların üzerine gelmiş – zaten bundan ötürü bunun tanrısal bir iş olduğuna hükmolunmaktadır. Korinthosluların gemisine yaklaştıkları zaman kayığın içindekiler şunları söylemişler: "Adeimantos, gemileri geri çevirdin, Yunanlılara ihanet edip kaçıyorsun; oysa onlar şu anda düşmana karşı zafer kazanıyorlar, tanrılardan diledikleri kadar büyük bir zafer." Adeimantos'un bu sözlere inanmadığını görünce, kendilerini rehin olarak almasını ve Yunanlılar eğer gerçekten parlak bir zafer kazanmamışlarsa öldürmesini eklemişler. Ancak o zaman Adeimantos ve öbür Korinthoslular gemilerini çevirip donanmaya katılmışlar, ama o zamana kadar zaten iş de bitmiş. Atinalıların bunların üzerlerine attıkları suç işte budur; ama Korinthos'da bunu kabul etmezler; orada, savaşın ön safında oldukları söylenir ve geri kalan Yunanlılar da bu sözü doğrularlar.

95. — Az rastlanır değerde bir adam olduğunu yukarıda belirtmiş olduğum Atinalı Lysimakhos oğlu Aristeides, Salamis çevresinde geçen bu karmakarışık boğuşma sırasında şöyle bir iş gördü: Salamis kıyılarında bulunan ve kuvvetli bir birlik olan Atina hoplitlerinin başına geçerek Psyttaleia adacığına çıktı ve bu adacığa bırakılmış olan bütün Persleri kılıçtan geçirdi.

96. — Savaşanlar birbirlerinden ayrıldıktan sonra, Yunanlılar parçalanıp oralarda yüzmekte olan gemileri Salamis kıyılarına çektiler ve yeni bir savaş için hazırlıklara başladılar; zira kralın, elinde kalmış olan gemilerle bir daha savaşa gireceğini sanıyorlardı. Zephyr'in önüne kattığı birçok döküntü, Attika kıyılarında Kolias denilen yere yığılmıştı. Bakis ve Musaios tarafından bu deniz savaşı konusunda verilmiş olan öbür bütün oracllerden sonra, deniz kıyısının bu noktasında toplanmış olan döküntülerle ilgili olarak, Atinalı yalvaç Lysistratos'un, bu olaylardan yıllarca önce yapmış olduğu ve anlamı bütün Yunanlılar için karanlık kalmış olan şu kehanet de gerçekleşmiş oluyordu.

Kolias kadınları kürekle yemek pişirecekler.
Kral gittikten sonra bu da olacaktı.

Salamis Deniz Savaşının Sonuçları

97. — Kserkses başına gelen felaketin büyüklüğünü anlayınca ürktü, ya İonialılardan birisi Yunanlılara Hellespontos'a gidip gemi köprüleri yıkmalarını –eğer onlar bunu daha önce kendiliklerinden akıl etmemişlerse– salık verirse! O zaman Avrupa'da kalır, mahvolurdu. Onun için hemen savuşmayı tasarladı; ama niyetini Yunanlılardan olduğu kadar, kendininkilerden de gizlemek için Salamis yönünde bir dalgakıran yaptırmaya girişti; hem kale, hem de köprü işi görsünler diye Fenike mavnalarını birbirine bağlattı; denizde

ikinci bir kez şansını deneyecekmiş gibi savaş işlerine hız verdi. Bunlara bakanlar onun burada savaşı sürdüreceğini sanıyorlardı; kanmayan bir tek Mardonios'du, Kserkses'in kafasından geçenleri okumaya alışkındı. – Bir yandan bu hazırlıkları gören Kserkses, bir yandan da bu yeni felaketi İran'a bildiriyordu.

98. — Yeryüzünde Pers haberleşme servisi kadar hızlı hiçbir şey yoktu; bakınız Persler, kendi anlatışlarına göre, bu işi nasıl düzenlemişlerdir: Yol, baştan sona kadar, bir günde aşılabilecek bölümlere ayrılmıştır. Bunlara, değiştirme yapmak için her bir günlük aralık başına bir tane hesabı ile adam ve at verilmiştir; habercinin yolu en kısa zamanda almasına hiçbir şey engel olamaz, ne kar, ne yağmur, ne güneşin ateşi, ne gece. Birinci ulak, haberi ikinciye aktarır, ikinci üçüncüye ve böylece gider. Haber, Yunanlıların Hephaistos onuruna düzenledikleri lampadophoroilerdeki[346] meşale gibi elden ele geçerek yerine ulaşır. Bu atlı postaya Persler, "Angareion" diyorlar.

99. — Kserkses'in Atina'yı aldığını bildiren ilk haber Susa'ya ulaştığı zaman, yurtlarında kalmış olan Persler sevinçle çalkanmışlardı; sokakları mersin dalları ile süslemişler, tütsüler, kokular yakmışlar, kurbanlar kesmişler, bayram etmişlerdi. Ama sonradan gelen ikinci haberle perişan oldular; üstlerini başlarını paralıyor, artsız arasız çığlıklar koparıyor ve Mardonios'a kızıyorlardı. Bu kadar üzüntü, kaybedilen gemiler için olduğu kadar, Kserkses'in kendisi için duydukları korkudandı.

100. — Bu ulusal yas, Kserkses kendi dönüp durduruncaya kadar sürdü. Mardonios'a gelince, Kserkses'in deniz savaşından sonra içine düşmüş olduğu bunalımı görüyor ve aklından Atina'dan kaçmayı geçirdiğini anlıyor-

---

[346] *Lampadophoroi.* Şenlik geceleri düzenlenen donanma alayı. Büyük bayramlarda meşale koştururlarmış.

du, ama kralı Yunanistan'a sürükledi diye kendisini de cezalandırabilirlerdi. İyisi mi yeniden savaşa girmeli, bir daha şansını denemeliydi. Ya Yunanlılar köle olurlar ya da kendisi son ve parlak bir atılım içinde onurunu koruyarak ölürdü; aslında daha çok Yunanlıları köleleştirmeyi hayal ediyordu[347]. Bunları düşünerek krala şunları söyledi: "Efendimiz, o kadar üzülme, bugün başımıza gelmiş olan tersliği büyük bir felaket sayma. Çünkü bizim için kesin oyun, tahta üzerinde oynanan oyun değildir, karada askerler ve atlarla oynanan oyundur. Bu adamlardan hiçbiri seninle, gemiden inip boy ölçüşmeye kalkışamaz, şu anda üzerinde bulunduğumuz topraklarda da kimse böyle bir şey yapamaz. Sana karşı duranların başına gelenleri gördük. İstersek hemen gidip Peloponez'i deneyebiliriz; istersek bekleyebiliriz, bu da olabilir. Kendini üzüntüye kaptırma; Yunanlılar çaresizdirler; bize bugün yapmış olduklarının ve geçmişte yaptıklarının hesabını verecekler ve kölelerimiz olacaklardır. Her şeyden önce sana demin söylediğimi yapmanı istiyorum; yok eğer sen kendin ordunu alıp buradan gitmeye karar verdinse, o zaman da şunu söyleyeceğim: Büyük Kral, Persleri Yunanlıların karşısında gülünç duruma düşürme; işlerini bozanlar Persler değillerdir, bizden hiçbir zaman bir alçaklık görmedin. Fenikeliler, Mısırlılar, Kıbrıslılar ve öbür Kilikialılar alçakça davrandılarsa, bunda Perslerin suçu yoktur. Mademki Persleri hırpalamanın nedeni yok, bana inan: Eğer burada kalmamaya karar verdinse, ordunun büyük bölümünü al, kendi yurtlarına götür, ama ben Yunanistan'ı burnundan yakalayıp sana vereceğim; bana bunun için ordundan üç yüz bin seçme asker ver, yeter."

---

347 *Yunanlıları köleleştirmeyi hayal ediyordu.* Metinden, "*Aslında istediği, Yunanlıları köleleştirmekti*" anlamı da çıkabilir, ama Herodotos'un sözünde inceden bir alay da vardır ve bunun yansıtılması için böyle çevrilmiştir.

101. — Bu sözler üzerine Kserkses, içine düşmüş olduğu sıkıntıdan kurtuldu, yüreğini büyük bir sevinç kapladı. Mardonios'a, düşünüp bu ikisinden hangisine karar verirse, kendisine bildireceği cevabını verdi. Persleri toplayıp bir savaş meclisi kurdu, başa gelenleri baştan en doğru olarak görmüş olduğunu düşünerek, Artemisia'yı da çağırttı. Artemisia geldiği zaman Kserkses herkesi, bütün Pers danışmanlarını ve korumacılarını dışarı çıkarttırdı ve ona şunları söyledi: "Mardonios, bana burada kalıp Peloponez'e saldırmamı öneriyor. Bu ters işte Perslerin ve kara ordusunun bir suçu bulunmadığını söylüyor ve bunu kanıtlamak için kendilerine olanak sağlanmasını istiyor. Bana böyle yap diyor ya da ben ordudan üç yüz bin seçme asker alayım, Yunanistan'ı burnundan yakalayıp sana teslim edeyim diyor. Böyle olursa, ben askerin geri kalanını alıp yurduma döneceğim. Sen ki, beni deniz savaşından vazgeçirmek için o kadar akıllı sözler söyledin, şimdi de bana yol göster: Hangisi daha iyi? Beni amacıma hangi yol ulaştırır?"

102. — Ne düşündüğü sorulan Artemisia şu cevabı verdi: "Büyük Kral, şüphesiz zor bir iş için çözüm isteyen kişiye en iyi çareyi önermek kolay değildir; bununla birlikte içinde bulunduğumuz duruma göre, ben şu fikirdeyim ki, senin buradan gitmen uygun olur. Mardonios'u seçeceği birliklerle burada bırak, mademki bunu kendisi de istiyor, kalsın. Diyelim ki dediğini yaptı, bu ulusları egemenlik altına aldı, hayalleri gerçekleşti, o zaman, ey efendimiz, bu işi gene sen görmüş olacaksın, çünkü bu işi yapanlar senin kölelerindir. Buna karşılık Mardonios'un ümitleri gerçekleşmez ve işler tersine dönerse, bu da büyük bir felaket sayılmaz, çünkü sen ve senin hanedanına bağlı olan çıkarlar zarar görmeyecektir. Evet, sen yaşadıktan, hanedanın kurtulduktan sonra, Yunanlılar daha birçok kez bu tehlikeli durumlarla karşılaşacaklardır, ben öyle düşünüyorum. Zira var olup olmamalarıdır söz konusu olan. Ama bir Mardonios'un başına bir terslik gelmiş olsa bile ne çıkar? Onu yenen Yunanlılar yen-

miş sayılmazlar, çünkü yendikleri sadece senin bir kölendir; sana gelince, sen Atina'yı yaktın, açtığın seferin amacı gerçekleşti ve bunu başarmış, öyle gitmiş oluyorsun."

103. — Kserkses kendi gizli düşüncelerini yansıtan bu görüşü beğendi; zira ister kadın, ister erkek, ona kal diyen olsa, zaten benim fikrimce kalmayacaktı; o kadar korkuyordu! Artemisia'yı göklere çıkardı ve çocuklarını götürmesi için onu Ephesos'a yolladı, zira Kserkses'in peşinde taşıdığı birkaç piçi vardı.

104. — Artemisia ile birlikte çocuklara bakmak üzere Hermotimos'u da yolladı, bu Pedasosluydu ve Büyük Kral'ın harem ağaları arasındaki görevi hiç de ikinci, sıradan bir görev değildi. (Pedasoslular[348], Halikarnassos'un ötesinde otururlar. Bunların ülkesinde şöyle meraklı bir olay geçmiştir: Sitelerine komşu bölgenin başına kısa süre içinde bir bela geleceği zaman, Athene rahibesinin sakalı biter ve kocaman olur; bu görülmemiş olay iki kez olmuştur.)

105. — (Hermotimos da işte bu Pedasoslulardandır.) Kendisine yapılan kötülüğün öcünü bu kadar amansızca almış olan tek bir adam daha, bizim bildiğimiz, bu dünyada yoktur. Savaş esiri olarak köle pazarında satılığa çıkarılmıştı; Khioslu Panionios adında birisi bunu satın aldı, bu adam geçimini ticaretlerin en bayağısı ile sağlardı; parlak oğlanlar satın alır, iğdiş ettirir, sonra götürür Sardes'de, Ephesos'da büyük paraya satardı. Çünkü barbar ülkelerinde, iğdişler asıl erkeklerden daha çok para eder, zira bunlara daha çok güvenilir. Bu dediğimiz Panionios, çok oğlan iğdiş ettirmişti –çünkü geçimi bundandı– ve bu arada söz konusu ettiğimiz adamı da. Hermotimos, mutsuzluğu içinde mutlu, başka armağanlar arasında, Sardes'den Büyük Kral'a gönderildi. Zamanla iğdişler arasında Kserkses'in özel ilgisini kazandı.

---

348 Bunlar, Kitap I. bölüm 175'de söylenenlerin değişik sözlerle tekrarıdır. Dietsch– Kallenberg sonradan katılma olduğunu söylerler.

106. — Kral henüz Sardes'deydi, Pers ordusunu Yunanistan seferi için hazırlıyordu, Hermotimos bir iş için Mysia'ya gitmişti, orada Atarneus denilen yerde Khioslular otururlardı; burada Panionios'a rastladı; tanıdı ve çok iyi davrandı, kendisine borçlu olduğu mutlulukları saydı döktü; bunu karşılıksız bırakmak istemediğini, eğer o da çoluk çocuğunu alıp kendisiyle gelirse, ona birçok iyilik yapacağını söyledi. Panionios pek sevindi, karısını ve çocuklarını toparlayıp gitti, Hermotimos'un yanına yerleşti. Hermotimos, bunu çoluk çocuğu ile kapana kıstırınca, şunları söyledi: "Sen ki mesleklerin en kötüsü ile, hiçbir erkeğin el süremeyeceği bir işle para kazanıyorsun, benden ne kötülük görmüştün? Benim ailemden birisi sana ya da senin aileden birisine bir şey mi yaptı ki, benim gibi bir erkeği bir paçavra haline soktun? Yaptığın bu alçaklık, tanrıların cezasından kurtulur mu sandın? Ama işte onlar adaletlerini gösterdiler, girdiğin büyük günahın cezasını çekmek üzere seni benim elime verdiler, senin de şimdi benden göreceğin cezadan yakınmaya hakkın yok." Bu sözlerle hırpaladıktan sonra, adamın çocuklarını karşısına getirtti ve Panionios'a kendi eliyle iğdiş ettirdi; baba, zor altında denileni yaptı ve bu iş bitince çocukları da babalarını iğdiş etmeye zorladı; Panionios kefaretini böyle ödedi ve Hermotimos da yüreğini soğutmuş oldu.

Pers Donanması Çekiliyor

107. — Kserkses, Ephesos'a götürmek üzere çocuklarını Artemisia'ya teslim ettikten sonra Mardonios'u çağırttı ve ordudan istediklerini seçmesini ve verdiği sözü işle yerine getirmesini beklediğini söyledi. O gün bu kadarla kaldı. Gece kralın buyruğu üzerine, strategoslar Hellespontos'a gitmek üzere Phaleron'dan demir aldılar, gemi–köprüleri kralın emrinde tutabilmek için, her biri gemisini olanca hızı ile yola

vurdu. Barbar gemileri Zoster Burnu'na[349] yaklaştıkları sırada, kıyıdan denize iplik iplik uzanan çıkıntıları uzaktan gemi gibi görmüşler ve geniş bir alana dağılmışlardı. Sonradan bunların gemi değil, karadan denize uzanan çıkıntılar olduğunu anlayınca yeniden toplanıp yollarına devam ettiler.

108. — Güneş doğup da Yunanlılar kara ordusunun yerinden kımıldamamış olduğunu görünce, gemilerin de Phaleron dolaylarında olduğunu sandılar ve yeni bir saldırı bekleyerek savunma için bütün hazırlıklarını yaptılar. Gemilerin gitmiş olduklarını öğrendikleri zaman, önce kovalamak üzere davrandılar; peşlerinden atıldılar ve Kserkses filosunu göremeden Andros'a kadar geldiler. Andros'da savaş meclisi kurdular. Themistokles, adaların arasından düşman filonun peşine düşmek ve gemi–köprüleri yıkmak üzere doğru Hellespontos'a gitme görüşünü savundu. Eurybiades'in fikri bunun tam tersiydi; "Köprüleri yıkarsak eğer," diyordu, "asıl o zaman Yunanistan'a akla gelebilecek en büyük kötülüğü etmiş oluruz. Dönüş yolu kesilip de Avrupa'da kapanmak zorunda kalınca, Pers rahat durmayacaktır, zira rahat durmak işine gelmez ve kendi yurduna dönebilmesi için olanak sağlamaz; ayrıca ordusu da açlıktan ölür; oysa saldırıya geçer ve başlamış olduğu işi sürdürürse, bütün Avrupa'yı kent kent, ulus ulus, kimi zaman savaşarak, kimi zaman anlaşarak ele düşürebilir. Askerlerini doyurmak için de her yıl Yunanlıların ellerinden ürünlerini alır. Hayır, öyle anlaşılıyor ki bu Pers, deniz bozgunundan sonra Avrupa'da kalmayacaktır, bırakalım gitsin, kendi yurduna kadar kaçsın ve savaşı da kendi ülkesine götürsün." – Planı özetle buydu; öbür Peloponezli komutanlar da onun düşüncesine katıldılar.

109. — Çoğunluk Hellespontos seferini tutmuyordu, bunun üzerine Themistokles kamp değiştirerek Atinalılara dön-

349 *Zoster Burnu.* Pire ile Sunion Burnu arasında hemen hemen ortaya düşen burun.

dü (barbarların kaçmasına en çok canları sıkılanlar onlardı, öbürleri istemeseler bile, Hellespontos'a gidip bu işi, gerekirse tek başlarına bitirmeye hazırdılar) ve onlara şunları söyledi: "Çoğu zaman hem kendim denedim, hem de birçok örneğini duydum, dinledim; yenilen insan darda kalırsa, yeniden silaha sarılır ve saldırı gücüne yeniden kavuşabilir, biz ki umulmadık bir başarıyla bu asker bulutunu geri sürüp bütün Yunanistan'ı ve kentimizi kurtardık, artık kaçan düşmanın peşine düşmeyelim. Zira onu kaçıran biz değiliz; onu kaçıran tanrılarımız ve kahramanlarımızdır; onların kıskançlıkları bir tek insanın, bir dinsizin, kutsal tapınaklarla insanların oturdukları evleri bir tutan, tanrısal heykelleri yakıp yıkan ve denize sopa çekip sularına köstek vurmaya kalkan bir kendini beğenmişin, bir bunağın Asya'da ve Avrupa'da hüküm sürmesine razı gelmedi. Evet, bugünkü durumda, bizim için en akıllıca iş, Yunanistan'da kalmak ve artık kendimizi ve çocuklarımızı düşünmektir; mademki barbar ülkeden çıkmıştır, biz de evimizi yapıp tarlamızı ekelim ve baharda kadırgalarımızı alıp Hellespontos'a ve İonia'ya doğru götürelim." Böyle konuşuyordu, çünkü Perslerin değeri büyük dostluklarını hesap ediyordu, ileride Atina'da başı darda kalabilir, sığınacak bir yer gerekebilirdi ve gerçekten de öyle olmuştur.

110. — Themistokles bu sözlerle Atinalılara yanlış adım attırıyordu; ama onlar kandılar; akıllı ve becerikli bir adam olarak tanınıyordu; bunu hep yararlı ve akıllıca oldukları söz götürmez öğütler vererek doğrulamıştı. Ne söylerse söylesin, dediğini yapmaya hazırdılar. Atinalıları kendi görüşüne kazandıktan sonra, Themistokles hemen bir kayığın içerisine, ağzı sıkı olduğuna ve olmadık işkencelere bile dayanabileceklerine güvendiği adamlarını koyup, Büyük Kral'a gönderdi; kölesi Skinnos da bunların arasındaydı. Bu, Attika kıyılarına varınca, öbürlerini kayıkta bırakıp karaya çıktı, Kserkses'in yanına gitti: "Beni," dedi, "bütün müttefikler içerisinde en akıllı kişi olan Atinalıların strategosu Neokles

oğlu Themistokles gönderdi; sana şunu söylemek görevini verdi: Sana yararlı olmak isteyen Atinalı Themistokles, gemilerinin peşine düşüp Hellespontos üzerindeki gemi–köprüleri yıkmak isteyen Yunanlıları bundan alıkoydu. Şimdi artık rahatça gidebilirsin."

111. — Bu mesajı ilettikten sonra gemilerini Yunanlıların yanına geri getirdiler. Barbar gemilerinin peşine düşmek ve Hellespontos'a gidip Avrupa ile Asya arasındaki geçişi kesmek düşüncesini bırakmış olan Yunanlılar, yıkmak istedikleri Andros'u kuşatmaya aldılar. Çünkü Themistokles para istediği zaman, adalarda yaşayanlardan ilk olarak haraç vermeye razı olmayanlar bu Andros yurttaşları olmuşlardı. Themistokles isteğini haklı göstermek için İnandırma ve Zorunluluk'u yardıma çağırıyordu; bu iki güçlü tanrı diyordu, Atinalılarla beraberdir; onun için kendilerine bir sadaka verilmesin olamazdı. Androslular verdikleri cevapta Atina'nın büyük ve varlıklı ve tanrı bakımından da talihli olduğunu bildirdiler; kendileri ise verimsiz bir toprak üzerinde yaşıyorlardı ve adalarına yerleşmiş olan iki tanrı, adaya karşı büyük sevgi gösteriyorlar, ama ona hiçbir şey vermiyorlardı; bu iki tanrı, Yoksulluk ve Darlık'tı; bu iki tanrıya güvenen Andros yurttaşları para veremeyeceklerdi; Atinalıların gücünden korkmayacak kadar güçsüzdüler. Bu cevabı verip paralarını kendilerine sakladılar. Bundan ötürü kuşatılıyorlardı.

112. — Kendi kişisel çıkarını düşünmekten bir an geri kalmayan Themistokles, öbür adalara da ürkütücü mesajlar göndermişti; onlara da krala gönderdiği adamları gönderiyor[350], gözdağı veriyor; istediğini vermezlerse, Yunan ordusunu üzerlerine süreceğini, kuşatacağını ve yerle bir edeceğini

---

350 *Onlara da krala gönderdiği aynı adamları yolluyor...* Başka bir metin. "*Androslularla görüşmek üzere yolladığı aynı aracılar...*" diyor. Eğer ikincisi doğru ise. Bunların Yunanlıların resmi delegeleri oldukları ve Themistokles'in öbür generallerle anlaşmalı olarak adalılardan savaş giderlerine katılma isteğinde bulunmuş olduğu sonucu çıkar. Hauvette 434 ve 435. sayfalarda bu konuyu tartışır.

bildiriyordu. Bu ürkütmeler, ona Karystoslulardan ve Paroslulardan büyük paralar sağlamıştı, bunlar Androsluların Medlerle birlik oldukları için kuşatılmış olduğunu ve Themistokles'in strategoslar arasında özel bir yeri bulunduğunu haber almışlardı, bunun için korkmuşlar ve parayı göndermişlerdi. Öbür adalardan da boyun eğenler oldu mu? İyi bilemiyorum, ama sanırım bu şantaja kurban gidenler yalnız bunlar değildi ve başkaları da onların yaptığını yapmıştır. Bununla beraber, bu fedakârlık hiç olmazsa Karystosluları korktukları beladan gene de kurtaramamıştır; Themistokles'i rüşvetle yumuşatan Paroslular, saldırıdan yakayı sıyırabilmişlerdir. Andros'da karargâh kurmuş olan Themistokles böylece ve öbür strategoslara sezdirmeden, adalıları soyuyordu.

Kserkses Geri Dönüyor

113. — Kserkses ordusu deniz savaşından sonra birkaç günden çok gecikmedi, Boiotia üzerinden ve geldiği yoldan geri döndü. Mardonios da kralla beraber gitmeyi uygun bulmuştu; zaten mevsim savaş için artık elverişli değildi, kışı Thessalia'da geçirip ilkbaharın başında Peloponez'e dalmayı daha uygun buluyordu. Thessalia'ya gelince, Mardonios ordu içerisinde seçmelerini yaptı; en başta (şefleri Hydarnes dışında) Ölümsüzler kolordusunun tümünü aldı. (Hydarnes, kraldan ayrılmayacağını bildirmişti.) Sonra öbür Persler arasından zırh giyenler ve seçme bin atlı, sonra Medleri, Sakesleri, Baktrianları ve Hintlileri yaya ve atlı hepsini aldı; müttefiklerin geri kalanlarından yalnız gösterişli olanları ve daha önce başarılarıyla gözüne çarpmış olanları seçti, ayırdı. En kuvvetli birlik Perslerinkiydi; güzel askerlerdi, kolyeler, bilezikler takınmışlardı[351]. İkinci olarak Medler geliyorlardı;

---

[351] Bu kolyeler, bilezikler, savaşta kazanılmış nişan, madalya gibi şeylerdir. Mardonios'un seçmiş olduğu birlikler için Kitap VII. bölüm 40–41 ve Kserkses ordusunun sayımı için Kitap VII. bölüm 61 ve sonrası.

bunlar da Perslerden daha az değildiler, ama Perslerle bir tutulamazlardı. Toplam, atlılarla birlikte, üç yüz bin kişiyi buluyordu.

114. — Mardonios'un birliklerini ayırdığı ve Kserkses'in Thessalia'da bulunduğu günlerde, Lakedaimonlulara Delphoi'dan bir orakl gelmişti; Kserkses'den Leonidas'ın ölümüne karşılık tazminat istenilmesi ve vereceği tazminatın kabul edilmesi emrediliyordu. Bunun üzerine Spartalılar hemen bir kerux gönderdiler, kerux henüz ayrılmamış olan orduya yetişti, Kserkses'in huzuruna çıkabildi ve şunları söyledi: "Medlerin kralı, Lakedaimonlular ve Spartalı Heraklesoğulları, bir ölüme karşılık senden tazminat istiyorlar, çünkü sen onların Yunanistan'ı savunan krallarını öldürdün!" Kserkses kahkahayla güldü, yanında duran Mardonios'u göstererek cevap verdi: "Pekâlâ! İşte şu Mardonios, kendilerine gereken tazminatı o verecektir."

115. — Kerux, söz verilen tazminatı kabul etti ve çekildi[352]. Kserkses, Mardonios'u Thessalia'da bıraktı. Sıkı yürüyüşle Hellespontos'a doğruldu ve kırk beş günde gemi–köprüye ulaştı; aslına bakılırsa, yanındaki artık bir korkuluk orduydu. Yolunun geçtiği her yerde halkı soyuyor, karnını doyurmak için ürününü elinden alıyordu; tahıl bulamazsa bütün bölgeyi yoluyor, ot, ağaç kabuğu, yaprak, yabani ağaç, yemiş ağacı ayırmadan, eline geçen her şeyi ağzına atıyordu; hiçbir şey bırakmıyordu, açlık gırtlağına sarılmıştı. Yol boyunca veba ve dizanteri bütün orduyu kırdı geçirdi. Kral, hastaları geçtiği kentlerde bırakıyor, bakılmaları, beslenmeleri için emirler veriyordu; bunları böylece Thessalia'ya, Siris'e, Paionia'ya serpeledi. Yunanistan'a giderken kutsal Zeus arabasını orada bırakmıştı; dönüşte geri alamadı; geri is-

---

352 *Haber çavuşu söz verilen tazminatı kabul eder.* Kserkses'in sözünde aşağısama ve alay vardı. Ama oraklin dediği olmuş; Mardonios, Plataia'da ölmüş, Leonidas'ın kanı pahası ödenmiştir.

tediği zaman, atları Thraklara vermiş olan Paionialılar, cevap olarak, yukarı Trakya'da oturan Thrakların atları çayırdan kaçırmış olduklarını ve bu adamların topraklarının Strymon'un kaynağının oralarda bulunduğunu söylediler.

116. — Bisaltai ve Krestonai'nin Thrak kralı, o yaradılışa aykırı korkunç şeyi işte bu aralık yaptı; Kserkses'e bile bile köle olamayacağını duyurmuştu; içeriye, Rhodop sırtlarına çekilmiş, çocuklarına da Yunanistan'a girmeyi yasak etmişti. Çocuklar bu yasağı dinlememişler ya da savaşın tadını almak istemişler ve Perslere takılmışlardı; sağ salim döndükleri zaman –altı taneydiler– babaları ceza olarak gözlerini oydu.

117. — Attıkları yanlış adımın karşılığını böyle ödediler. – Persler Trakya'yı geçip de gemi–köprüye ulaştıkları zaman, Hellespontos'u geçebilmek için gemilere doluştular ve Abydos'a çıktılar; çünkü köprüler artık iki kıyıyı birleştirmiyorlardı; fırtına sökmüştü. Burada kaldıkları sürece, yoldakinden daha bol yiyecek buldular, ama yiyeceklere saldırdıkları ve bir de içtikleri su değiştiği için hastalandılar, elde kalmış olanların çoğu da böyle ölüp gitti. Öbürleri en son, Kserkses ile birlikte Sardes'e ulaştılar.

118. — Bu geri çekilişi bir de başka türlü anlatırlar. Buna göre, Atina'dan kalkan Kserkses, Strymon üzerindeki Eion'a gelince, karayolunu bırakmış, orduyu Hellespontos'a götürmek işini Hydarnes'e vermiş ve bir Fenike gemisine binerek Asya'ya geçmiştir. Yolda birden, Strymon'dan doğru bir bora bastırmış, denizi kaldırmış. Fazla yüklü olan gemi az daha dalgaların altında kalıyormuş; Kserkses ile birlikte gemiye binmiş olan pek çok Pers, güvertede tıkış tıkış duruyorlarmış; kral korkmuş, kılavuz kaptanı çağırtmış, "Kurtulabilecek miyiz?" diye sormuş. "Efendimiz," demiş adam, "eğer bu kalabalık yolculardan kurtulamazsak, biz de kurtulamayız." O zaman diyorlar, Kserkses şöyle haykırmış: "Persler, kralınız için fedakârlık zamanı geldi; çünkü öyle gö-

rünüyor ki, benim kurtulmam size bağlı." Daha sözlerini bitirmeden, Persler önce ayaklarına kapanmışlar, sonra da kendilerini denize atmışlar; böylece hafifleyen gemi de sağ salim Asya'ya ulaşmış. Ve işte karaya ayak basar basmaz Kserkses'in yaptığı iş: Kılavuz kaptanın başına bir altın çelenk koymuş, kralı kurtardığı için; sonra da kafasını kestirmiş, onca Persi öldürttüğü için[353].

119. — Kserkses'in dönüşünü anlatan ikinci hikâye de budur; ama bana göre baştan sona uydurmadır, hele o Perslerin başına gelenler bölümü. Eğer gerçekten kaptan, Kserkses'e o cevabı verdi ise, ben on binde bir adamın çıkıp da kralın şundan başka bir şey yapmasını düşünebileceğini sanmıyorum: Güvertedeki Persleri, aşağıya kürekçilerin yerine indirtirdi, çünkü onlar Perstiler, hem de Perslerin ilk safından ve denize atılacak olanlar, Perslerle aynı sayıda Fenikeli kürekçiler olurdu. Hayır, yukarıda dediğim gibi, o da ordunun geri kalan bölümü ile birlikte, Asya'ya karadan dönmüştü.

120. — İşte bir de sağlama: Kserkses dönüşte Abdera'dan geçmiştir, bu kesindir, bu site ile resmi konukluk ilişkilerini sağlamlaştırmış, altın bir pala ve altın işlemeli bir taç armağan etmiştir. Hatta Atina'dan yola çıktığından bu yana ilk olarak orada soyunmuş, Abderalılar öyle söylüyorlar, ama ben buna inanamıyorum; çünkü bir tek orada kendini güvenlik altında görmüş. Oysa Abdera Hellespontos'a Strymon'dan ve gemiye bindi dedikleri Eion'dan daha yakındır.

121. — Andros'a karşı bir şey yapamayan Yunanlılar, Karystos'a geçmişler ve burasını yıktıktan sonra Salamis'e dönmüşlerdi. Önce tanrılar için adak olarak üç Fenike triremini, birini İsthmos'a koymak için, ki bugün de orada dur-

---

353 Kserkses'in kafa yapısını gösteren bir örnek daha. Herodotos'a pek meraklı olduğu anlaşılan Victor Hugo da, aynı şeyi *Doksan üç*'de Marquis de Lantenac'a yaptırır. Ama Kserkses'inki besbelli uydurma, nitekim Herodotos da bir sonraki bölümde bunu söylüyor.

maktadır, öbürünü Sunion'a, üçüncüsünü de Salamis'de Aias için ayırdılar. Bundan sonra düşmandan aldıklarını paylaştılar ve Delphoi'ya adaklar yolladılar. Bir de elinde bir gemi mahmuzu tutan bir adam heykeli dikildi; bu heykel on iki dirsek boyundadır ve Makedonialı Alexandros'un altın heykelinin bulunduğu yerde durmaktadır.

122. — Adakları Delphoi'ya gönderirken, tanrıdan bütün müttefikler adına sordular, payını bir tamam aldı mı, bunu yeter sayıyor mu diye. Tanrı, Aiginalılardan başka bütün Yunanlıların kendisine borcunu ödediklerini söyledi. Aiginalılardan Salamis'de kazandıkları zaferin pahasına uygun bir hak istiyordu. Bunun üzerine Aiginalılar, üzerinde üç altın yıldız bulunan tunç bir direk gönderdiler, ki tapınağın bir köşesinde, Kroisos armağanı olan kraterosa yakın bir yerde durmaktadır.

123. — Düşmandan ele geçen şeylerin paylaşılması bittikten sonra, Yunanlılar yiğitlik ödülünü, bütün bu savaş boyunca ona en layık olduğunu göstermiş olana vermek üzere İsthmos'a doğru yola çıktılar. Oraya varınca strategoslar oylarını Poseidaon sunağı üzerine koyarak seçime başladılar. Bir birinci, bir de ikinci seçeceklerdi. Birincilik ödülünü hepsi de kendisine veriyordu, zira her biri en yiğit olanın kendisi olduğu ile övünüyordu; ikincilik için oyların çoğu Themistokles'e gitmişti; sonuç olarak her biri bir oy almış oluyordu, en çok oy alan Themistokles'ti, ama bu da ona ikinciliği sağlamış oluyordu.

124. — Kıskançlık yüzünden Yunanlılar bu işi bitiremediler; ödülü vermeden her biri kendi yurduna döndü. Bu yüzden Themistokles'in adı bütün Yunanistan'da daha az yücelmiş olmadı, Yunanlıların en akıllısı sayılıyordu. Ama Salamis savaşçıları arasında yenicilik onuru ile yüceltilmediği için, hemen arkasından büyük saygı görmek ümidiyle Lakedaimon'a gitti ve Lakedaimonlular gerçekten onu parlak şekilde karşıladılar, çok saygı gösterdiler. Yiğitlik ödülünü

Eurybiades'e verdiler; bu ödül zeytin dalından bir taçtı; Themistokles'i akıllılık ve ustalık ödülüne layık gördüler ve o da zeytin dalından bir taç aldı; Sparta'nın en güzel arabasını armağan etiler; övgülere boğuldu ve seçme üç yüz Spartalı'dan kurulu Atlılar denilen bir onur birliği, gidişinde Tegea sınırına kadar uğurladı. Spartalılar, benim bildiğim, bir tek onu böyle uğurlamışlardır.

125. — Lakedaimon, yolculuğundan dönüp Atina'ya geldiği zaman Aphidnaili Timodemos'un sataşmaları ile karşılaştı, bu adam düşmanlarından birisiydi ve zaten karanlık bir adamdı, kıskançlık içini yiyordu ve Lakedaimon'a yaptığı yolculuk konusunda büyük cayırtı koparıyordu. "O, Lakedaimon'da o saygıyı Atinalıların hatırı için görmüştür," diyordu, "kendi hatırı için değil." Hep aynı şeyleri söyleyen Timodemos'a: "Çok haklısın," diye karşılık verdi Themistokles, "ben bir Belbinalı olsaydım[354] Spartalılardan bu kadar saygı görmezdim. Ama yiğidim, Atinalının senin gibisi de göremezdi."

Potidaia Olayı

126. — Yunanistan'da olanlar işte bunlardı. – Ülkesinde iyi tanınan ve Potidaia olaylarından sonra ünü daha da artmış olan Pers Pharnakes oğlu Artabazos, yanında Mardonios'un ordudan kendisi için ayırmış olduğu altmış bin kişi ile birlikte, kralı Hellespontos'a kadar uğurlamıştı. Kral, Asya'ya geçince o da geriye döndü. Pallene Yarımadası yakınlarına gelince, krala ihanet etmiş olan Potidaia'yı alıp halkını köle yapmadan geçip gitmeyi uygun bulmadı, nasıl olsa Thessalia ve Makedonia yörelerinde kışlak tutmuş olan Mardonios, kendisini çabuk dönmesi için sıkıştırmıyordu. Bu Potidaialılar, Salamis'den kaçan donanmanın geri döndü-

---

[354] *Belbina*, Attika güneyinde ufacık bir adadır.

ğünü öğrenmişlerdi ve kral kentlerinden geçerken, barbarlara karşı açıkça başkaldırmışlardı; bütün Pallene Yarımadası da onlara uymuştu.

127. — Artabazos, Potidaia'yı kuşattı; kraldan ayrılmak istiyor diye işkillendiği Olynthos'u da kuşattı. Bu il, Makedonialıların Therma Körfezi'nden atmış oldukları Bottiaialılarındı. Kuşatma kentin alınmasıyla sonuçlandığı zaman, içinde yaşayanların tümünü bir göl kenarına götürüp boyunlarını vurdurdu. Ve kenti Khalkislilere verdi, başına da vali olarak Toroneli Kritobulos'u koydu; Khalkisliler Olynthos'u böyle elde etmişlerdir.

128. — Burasını aldıktan sonra Artabazos, Potidaia üzerine atıldı; ele geçirmek için büyük çabalar harcadığı sırada Skionelilerin generali Timokseinos, kenti ona teslim etmek üzere bağlantı kurdu; bu iş nasıl başlamıştı? Bunu söyleyemem (zira bu konuda hiçbir bilgi yoktur), ama sonunda, bakınız nasıl yaptılar: Timokseinos Artabazos'a bir haber uçurmak istediği zaman ya da Artabazos Timokseinos'a; bir mektup yazıyorlar, okun kertiğine sarıyorlar, bir de kanat gibi bir şey takıyorlar, sonra yayla önceden aralarından kararlaştırılmış olan yere atıyorlardı. Ama Timokseinos'un Potidaia'yı ele vermek için çalıştığı meydana çıktı; bir gün Artabazos, oku belli yere atayım derken, ok gitti, Potidaia savunucularından birisinin omzuna saplandı; hemen yaralının başına üşüştüler, savaşta hep olduğu gibi, oku çekip çıkardılar ve mektubu buldular, generallere götürdüler; Pallene Yarımadası'ndan gelmiş olan müttefikler de orada bulunuyorlardı. Mektubu okuyan ve ihanetin kimden geldiğini öğrenen strategoslar, Timokseinos'u bu çeşit bir işe bulaştırmayı doğru bulmadılar. Hem Skione'yi düşünmüşler, hem de adının sonsuza kadar haine çıkmasını istememişlerdi. Timokseinos'un döndürdüğü dolap ortaya böyle çıkmıştı.

129. — Artabazos üç aydan beri kenti kuşatıyordu ki, sular adamakıllı çekildi ve uzun zaman öyle kaldı. Kumsalın

hemen hemen kurumuş olduğunu gören Persler, Pallene'ye geçmek istediler[355]; yolun beşte ikisini geçmişler ve yarımadanın içine girmek için önlerinde geçilecek daha beşte üç kalmışken sular birdenbire ve epeyce yükseldi, bu gelgit her zaman olurdu ama yerlilerin dediklerine göre, böylesi hiç görülmemişti. Yüzme bilmeyenler öldüler, bilenlerin üzerine de Potidaia'yı savunanlar, bir çıkış yapıp kayıklarla saldırdılar; tümünü kılıçtan geçirdiler. Perslerin kırılmasına yol açan bu kuvvetli deniz yükselmesinin nedeni, Potidaia'da anlatıldığına göre, Poseidaon'un dalgalar arasında can veren adamların bulundukları mahalledeki tapınağına ve heykeline karşı işledikleri günahtır; neden olarak bunu göstermek bence doğrudur. Geri kalan Persleri Artabazos Thessalia'ya, Mardonios'un yanına götürdü.

Pers Donanması Samos'da Toplanıyor

130. — Kralı uğurlamaya gidenlerin sonu böyle oldu. – Kserkses'in deniz ordusundan kalanlar, Salamis'den kaçtıktan sonra Asya'ya geçtiler, Khersonesos'da kralı ve kara ordusunu alıp Abydos'a geçirdikten sonra, kışı geçirmek üzere Kyme'ye vardılar. İlkbaharla birlikte güzel günler gelince, filo vakit geçirmeden, gemilerden bir bölümünün kışı geçirmiş olduğu Samos'da toplandı. Bu deniz birliklerinin çoğunluğu Perslerden ve Medlerden toplanmış olanlardandı. Amiral olarak Bagaios oğlu Mardontes ile Artakhaies oğlu Artayntes vardı; Artayntes yeğeni İthamitres'i de almıştı, o da komutayı onlarla paylaşıyordu. Uğradıkları ağır bozgun batıya doğru gitmek isteğini kaldırmıştı ve kimse de karşı çıkmadığı için, Samos'da kalıp başkaldırmasından çekindikleri İonia'ya göz kulak olmakla yetindiler; İonia gemileriyle birlikte

---

355 *Pallene* Yarımadası'na girebilmek için önce Potidaia'yı almak gerekiyordu. Çünkü Potidaia, kıstağın en dar yerindeydi.

üç yüz gemiydiler. Zaten Yunanlıların da kalkıp İonia'ya gelebileceklerini düşünmüyorlardı; onların kendi kıyılarını koruyacaklarını ve Salamis'den sonra Pers filosunun ardına düşmediklerine bakarak, kendi yurtlarına dönmekten başka bir şey düşünmediklerini sanıyorlardı. Kendilerine olan aşırı güveni deniz savaşlarında yitirmişlerdi, ama karada Mardonios'un rahat kazanacağına güveniyorlardı. Onun için Samos'da kalarak, düşmana nasıl zarar verebiliriz diye planlar kurmaya, bir yandan da Mardonios'un açacağı seferin gidişatını kollamaya başladılar.

131. — Yunanlılara gelince, baharla birlikte Mardonios'un Thessalia'da bulunuşu da bunları uyandırmıştı. Kara ordusu toplanmadan önce filo Aigina'ya geldi; yüz on gemi vardı; deniz birliklerinin ve gemilerdeki tayfaların komutanı Spartalı Leotykhidas'dı; bu, Menares'in oğluydu ve soy zinciri de şudur: Hegesilaos, Hippokratides, Leotykhidas, Anaxilaos, Arkhidamos, Anaxandridas, Theopompos, Nikandros, Khaliraos, Eunomos, Polydektes, Prytanis, Euryhon, Prokles, Aristodemos, Aristomakhos, Kleodaios, Hyllos ve Herakles; iki kral hanedanının ikincisinden oluyordu. Bu ataların, listenin başında sayılan yedi tanesi dışında hepsi Sparta kralıydı. Atinalıların başında Ariphron oğlu Ksanthippos vardı.

132. — Bütün gemiler Aigina'da toplandıktan sonra, Yunan donanmasına İonia'dan elçiler geldi; az süre önce Sparta'dan geçmişler ve Lakedaimonlulardan İonia'yı kurtarmalarını istemişlerdi; aralarında Basileides oğlu Herodotos da vardı. Khios tyranı Stratis'i öldürmek üzere aralarında anlaşmışlardı; başlangıçta yedi kişiydiler; ama yeminlilerden biri işi açığa vurmuş, komplo ortaya çıkmıştı; öbür altısı Khios'dan gizlice kaçmışlar, önce Sparta'ya, sonra da Aigina'ya gelmişlerdi. İstedikleri, Yunanlıların yelken açıp İonia üzerine yürümeleriydi. Ve büyük zahmetlerle Delos'a kadar sürüklediler de. Oradan ötesi Yunanlılar için korkunç tehlike-

lerle dolu bir yerdi, ayrıca buralarını tanımıyor, denizi düşman gemileriyle dolu sanıyorlardı. Samos onlara Herakles direkleri kadar uzak görünüyordu. İşte tuhaf bir durum çıkmış oluyordu ortaya, barbarlar batıya doğru Samos'dan ileri geçemiyorlar, o kadar ürküyorlardı; Yunanlılar da Khios sürgünlerinin onca üstelemesine rağmen, doğuya doğru Delos'dan öteye gidemiyorlardı. Korku, ikisi arasına büyük bir açıklık koymuş oluyordu.

Mardonios Tanrılara Danışıyor

133. — Yunanlılar Delos'a doğru giderlerken, Mardonios Thessalia'da henüz kışın bitmesini bekliyordu. Genel karargâhından, Europoslu Mys adında birisini[356] orakllere göndermişti, görevi Perslerin ilişki kurabildikleri bütün orakllere gidip danışmaktı. Bu emri verirken ne düşünüyordu, oraklleden neyi soruyordu, bilmiyorum; bu noktada belgeler dilsizdir; ama ben kendi hesabıma onun sadece askerlik işleri üzerinde sorular sorduğunu sanıyorum.

134. — Bu Mys denilen adamın Lebadaia'ya gitmiş olduğu kesindir. Orada yerlilerden birisini, altın kuvvetiyle yeraltındaki Trophonios tapınağına[357] indirtmiş, Phokis'de Abai tapınağına da gitmiştir; Thebai'ye de gitmiş ve gelecekte neler olacak diye hemen Apollon İsmenios'a danışmıştır. (Olympia'da olduğu gibi, burada da orakle kurban keserek danışılıyordu.) Sonra bir yabancıyı –Thebaili değil– para ile kandırarak Amphiaraos tapınağında yatırmıştır; zira hiçbir Thebaili burada orakle danışmak hakkına sahip değildir ve nedeni şudur: Amphiaraos iradesini orakllleri aracılığıyla bildirirken, Thebaililere ikisinden birini seçmesini emretmişti:

---

356 *Europos*, Makedonia kentidir.

357 *Trophonios*. Athamas ve Phrixos soyundan. – Apollon'a verilen İsmenios adı Boiotia'daki İsmenos ırmağından gelir.

kendisini ya bir yalvaç ya da bir müttefik olarak tanıyacaklardı; ikisinden birinden vazgeçeceklerdi. Onlar müttefik olmasını istemişlerdi, işte bundan ötürü bir Thebailinin tapınakta uyumasına izin yoktu.

135. — Thebaililer beni pek şaşırtan bir şey anlatırlar. Europoslu Mys, tapınaklar arasında mekik dokurken derler, Apollon Ptoos kutsal alanına da uğramış. Bu tapınak Ptoon tapınağı diye anılır ve Thebaililerdendir; Kopias Gölü'nün üzerinde, dağın eteklerinde ve Akraiphia kentinin ucunda kurulmuştur. İşte bu Mys adındaki zat bu tapınağa gelmiş; devlet katından gönderilmiş olan üç de yurttaş varmış, orakli yazacaklarmış ve işte büyük rahip birdenbire barbar diliyle konuşmaya başlamış. Orada bulunan Thebaililer, Yunan dili yerine bu yabancı sözleri işitince şaşırmışlar; ne yapacaklarını bilememişler. O zaman Europoslu Mys, ellerindeki tableti çekmiş almış, rahibin söylediği sözcükleri yazmış ve bunun Karia dili olduğunu söylemiş; cevabı yazmış, sonra Thessalia'ya dönmüş.

Mardonios'un Atinalılara Mesajı

136. — Mardonios cevapları okuduktan sonra Atina'ya görevli olarak Makedonialı Amyntas oğlu Alexandros'u gönderdi; bu prensin İran'la bağlantıları vardı, ondan ötürü onu seçiyordu (gerçekten Alexandros'un kız kardeşlerinden birisi, Amyntas kızı Gygea, İranlılardan Bubares ile evlenmişti[358], ondan bir oğlan, bir başka Amyntas doğurmuştu. Ana tarafından büyükbabasının adını taşıyan bu Amyntas Asya'da yaşamıştır, Büyük Kral kendisini Phrygia'da büyük bir kent olan Alabanda'ya vali yapmıştır) – bir de onu kendisine Atinalıların resmi konuğu ve Atinalılara iyiliği dokunmuş bir adam olarak tanıtmışlardı. Böylece, sayılarının çok-

---

358 *Bubares* hakkında bakınız: Kitap V. bölüm 21.

luğunu, yiğitliklerinin övgüsünü o kadar dinlemiş olduğu ve Perslerin denizde uğradıkları hayal kırıklığında en başta rolleri olduğunu bildiği Atinalıları kazanmak için şansı artmış olacaktı. Bir defa onları kazandı mı, deniz üstünlüğünü kolayca elde edebileceğini hesap ediyordu –ki gerçekten de elde edebilirdi– ayrıca karadaki üstünlüğü de artacaktı; o zaman durumu Yunanlılardan çok daha iyi olacaktı. Kendisine oraklların de bunu bildirmiş oldukları ve Atinalılarla bağdaşmayı önerdikleri düşünülebilir; o da onları dinledi ve Alexandros'u yola çıkardı.

137. — Bu Alexandros'un yedinci kuşak atası Perdikkas'dır, Makedonialı tyranlar zinciri bundan başlar ve şöyle: Argos'dan İllyria'ya, Temenos soyundan[359] üç kardeş sürgün gelmişti: Gauanes, Aeropos ve Perdikkas; sonra İllyria'dan Yukarı Makedonia'ya geçerek Lebaia iline varmışlar. Orada rehin olarak kralın yanında hizmet ediyorlardı, birisi atları otlatıyor, öbürü öküzleri, en küçükleri Perdikkas da küçükbaş hayvanları. Zira eski zamanlarda yalnız halk yığınlarının evleri değil, tyranların evleri de yoksulluk içindeydiler; yemeklerini kralın karısı kendi eliyle pişiriyordu. Ve ne zaman ekmek pişirse, genç hizmetçi Perdikkas'ın ekmeği iki kat kabarıyordu. Her seferinde böyle olunca kocasına haber verdi. Karısını dinlerken, kralın aklına bunun büyük önemde bir mucize olabileceği geldi. Üç hizmetçiyi çağırttı ve ülkesinden çıkmalarını emretti. Bunlar da alacaklarını istediler, "Ücretlerimizi adalete uygun olarak alır almaz gideriz," dediler. Kral, ücret lafını duyduğu anda ve tam o anda, odanın içine, baca yerini tutan delikten güneş ışığı ağdı ve o da o zaman, herhalde bir tanrı tarafından şaşırtılarak, şöyle dedi: "Ücretiniz mi? Alın öyleyse ücretinizi, yetmez mi?" Ve güneşi gösterdi. Bu sözler üzerine Gauanes ile Aeropos, büyükler ürktüler; ama üzerinde büyük bir bıçak bulunan en küçükleri

---

359 *Temenos*, Heraklesoğullarındandır.

cevap verdi: "Kabul ediyoruz kral bize verdiğin şeyi!" Ve bıçağı ile yerdeki güneş ışığının çevresine bir çember çekti; çember çizilince güneşi üç defa aldı, koynuna koydu, sonra öbürleriyle beraber gitti.

138. — Ve gittiler ve orada bulunanlardan birisi, çocuğun yaptığı şeye kralın dikkatini çekti ve oğlanın kendisine sunulan armağanı nasıl alay ederek almış olduğunu hissettirdi. Kral öfkelendi; öldürsünler diye peşlerine atlılar saldı. Bu bölgede bir ırmak vardır, Argos sürgünlerinin bu küçük yeğenlerini kurtardığı için kurbanlar sunulur. Zira bu ırmak Temenos'un torunları geçtikten sonra kabarmış, arkadan gelen atlılar aşamamışlar. Üç kardeş Makedonia'nın başka bir bölgesine gidip yerleştiler, burası Gordias oğlu Midas'ın bahçeleri denilen yere yakındır, bu bahçelerde güller kendiliğinden yetişirler, taçyaprakları altmış tane olur ve kokusu başka güllerden daha incedir. Silenos'un, tuzağa bu bahçelerde yakalanmış olduğu söylenir[360]. Bu bahçelerin üzerinde bir dağ yükselir: Bermion Dağı. Soğuktan kimse yanına yaklaşamaz. Bizim delikanlılar bu ülkeyi ele geçirmişler ve buradan kalkarak, Makedonia'nın geri kalan yerlerini almaya gitmişlerdir.

139. — Alexandros, bu Perdikkas'a şu soy zinciriyle bağlanır: Kendisi Amyntas'ın oğluydu, Amyntas Alketes'in oğlu, Alketes'in babası Aeropos, onun babası Philippos, Philippos'un babası Argaios, bunun da babası, hanedanın kurucusu olan Perdikkas.

140. — Amyntas oğlu Alexandros'un kökeni buydu. – Mardonios tarafından gönderilip Atina'ya geldiği zaman şu söylevi verdi:

a) "Atina yurttaşları, işte size Mardonios'un buyrukları: Büyük Kral'dan şu mesajı aldım: –Atinalıların bana karşı gösterdikleri kötü davranışları bağışlıyorum. Şimdi sen

---

360 *Silenos'un tuzağa düşmüş olduğu...* Virgilius, *Bucolique*, VI.

Mardonios, şöyle yapacaksın: Önce topraklarını kendilerine geri ver[361]; sonra söyle onlara, beğendikleri toprağı seçsinler, egemenlikleri altına alsınlar. Ve kendilerinin ne kadar tapınağını yaktımsa, eğer bana bağlanırlarsa hepsini yeniden yaptır! – Bu buyruğu aldım, eğer sizin tutumunuz olanaksız kılmazsa, yerine getireceğim. Şimdi de size kendi adıma söyleyeceklerim: Büyük Kral'a karşı niçin direniyorsunuz? Bu deliliktir. Onu yenemezsiniz ve sürgit kafa tutamazsınız. Gördünüz, Kserkses nasıl kalabalık ordularla üzerinize yürüdü ve nasıl işler yaptı; bugün benim elimde bulunan kuvvetleri de biliyorsunuz; tutalım ki bizden daha güçlü çıktınız ve bizi yendiniz –ki eğer biraz aklınız varsa, böyle bir şeyi ümit edemezsiniz– on kat kalabalık başkaları gelecek. Bırakınız artık, kralla boy ölçüşmeye kalkıp yurdunuzun elinizden gitmesine yol açmayınız ve varlığınız üzerine oynanan sürekli bir vuruşmadan vazgeçiniz; silahlarınızı indiriniz. Önünüze şerefli bir durum çıkıyor: Size kral kendisi başvuruyor. Bizimle yalansız dolansız bir askeri anlaşma yapınız ve özgür kalınız."

b) "İşte Atinalılar Mardonios'un size ulaştırmak üzere bana verdiği görev budur. Ben kendim sizin için yapmış olduklarım üzerine bir şey diyecek değilim. (Hepsini biliyorsunuz.) Mardonios'u dinlemenizi ben de çok istiyorum. Sizi Kserkses ile sürekli olarak savaşabilecek durumda görmüyorum: Görseydim eğer, böyle bir mesaj getirmeyi kabul etmezdim; kralın kaynakları insan gücünün üstüne çıkıyor ve bu güç çok uzaklara kadar uzanıyor. Bugünden tezi yok, eğer bunca yararlı koşulları kabul edip anlaşma yapmazsanız, sizin için korkarım. Çünkü siz, öbür müttefiklerinizden farklı olarak büyük istila yolu üzerinde bulunuyorsunuz ve her zaman yakılıp yıkılan siz oluyorsunuz, çünkü sizin yurdunuz

361 Kserkses, kendisinin ve babasının bütün isteklerinden resmen vazgeçiyor. Dareios Atina'dan toprak ve su istemişti.

belli bir savaş alanı halindedir. Bırakınız artık; kralın, Büyük Kral'ın, bütün Yunanlılar içerisinde bir tek sizin kusurunuzu bağışlaması ve sizinle dost olmak istemesi az onur değildir." Alexandros'un söylevi de buydu.

141. — Lakedaimonlular, Alexandros'un Büyük Kral ve Atinalılar arasında anlaşma sağlamak üzere Atina'ya geldiğini öğrenmişlerdi ve Atinalılarla birleşen Medlerin, öbür Dorlarla birlikte, kendilerini de Peloponez'den kovacaklarına dair olan orakllleri hatırlamışlar, Atinalılar Perslerle anlaşırlar diye ödleri kopmuştu ve hemen elçiler göndermeye karar vermişlerdi. Öyle oldu ki, elçilerin gelişleri Halk Meclisi'nin toplandığı güne rastladı; zira Atinalılar, Lakedaimonluların barbarın yaptığı anlaşma önerisini duyacaklarını ve acele elçiler göndereceklerini kestirmişler, ona göre işi ağırdan almışlar, uzatmışlardı. Nasıl davranacaklarını Lakedaimonlular da görsünler diye mahsus beklemişlerdi.

142. — Alexandros sözlerini bitirince, indiği kürsüye Sparta elçileri çıktılar: "Lakedaimonlular," dediler, "bizi size, Yunan politikasında utanç verici değişiklikler yapmamanızı ve barbarın önerilerini kabul etmemenizi rica etmek üzere gönderdiler; bu herhangi bir Yunan ulusu için bile doğru olmaz, onur getirmez, ama asıl sizin için ve birçok nedenden ötürü: Bu savaşı biz istemedik, siz başlattınız; bu anlaşmazlık başta sizin savunmanız için çıktı; bugün bütün Yunanistan'a yayıldı. Bu bir yana, Atinalıların Yunanistan'ın köle olması için bir araç olarak kullanıldığını görmek dayanılmaz bir şeydir; tarihinizin birçok yaprağında, eskilere doğru çıkıldıkça, sizler ortaya halkların kurtarıcıları olarak çıkmıyor musunuz? Şüphesiz başınıza gelmiş olanlar bizi de üzüyor; şimdiden iki mevsimlik ekininizi kaybetmiş olmanıza ve aylardan beri ocaklarınızın yıkılmış olmasına acıyor, yanıyoruz. Bunu karşılamak üzere Lakedaimonlular ve müttefikleri size şunu bildirirler ki, kadınlarınızı ve aileleriniz içinde savaşamayacak durumda olanları, savaş süresince doyurmayı

kendi üzerlerine almaktadırlar. Mardonios'un kaba sözlerini yumuşatan Alexandros'un sözlerine kanmayınız, o kendi işine geleni yapıyor. Kendisi tyrandır, tyran için çalışıyor; ama siz, eğer doğru düşünürseniz, siz böyle yapamazsınız, bir barbardan dürüstlük ve açıkyüreklilik beklenemeyeceğini bilirsiniz."

143. — Sparta elçileri böyle konuştular. Atinalıların Alexandros'a verdikleri cevap şudur: "Medlerin kaynakları bizimkinden kat kat üstündür, bunu biz de biliyoruz, onun için bizi böyle bir ölçüştürme ile ezmeye kalkmanın gereği yok. Özgürlük sevgisi o kadar içimize işlemiştir ki, onun elimizden geldiğince savunmak isteriz. Bizden barbarla anlaşmayı bekleme; bunu kabul etmeyiz. Var git, Mardonios'a Atinalıların cevabını ilet: Hiçbir zaman, güneş bugün izlediği yolu izledikçe hiçbir zaman Kserkses ile anlaşma yapmayacağız. – Onun hiç korkmadan kutsal yerlerini ve heykellerini yaktığı tanrılara ve kahramanlara güvenerek. Sana gelince, Atinalılar karşısına bir daha bu çeşitli sözlerle çıkma ve onlara hizmet etmek istiyormuş gibi görünüp alçakça şeyler yapmaları için öğüt verme. Zira resmi konuğu ve dostu olduğun Atinalıların sana tatsız şeyler yapmalarını istemeyiz."

144. — Alexandros'a verdikleri cevap buydu; Sparta elçilerine gelince, onlara da şunları söylediler: "Lakedaimonluların bizim barbarla anlaşmamızdan çekinmeleri pek olağan bir şeydir. Ama böyle bir korkuya kapılabilmek için Atinalıların duygularını, bu duyguların karikatüründen tanımış olmalısınız[362]. Bize Med ile birleşerek Yunanistan'ı köleleştirmeyi kabul ettirebilecek, masallardaki kadar büyük bir altın kümesi ve görülmemiş güzellikte ve ölçüde bir toprak dünyanın hiçbir yerinde yoktur. Bir gün bunu istese bile buna engel olacak çok önemli etkenler vardır: En başta ve en

---

362 *Karikatüründen tanımış olmalısınız.* Şöyle de olabilir, "Böyle *bir şeyden korkmaya utanmadınız mı?*" Yunanca metin tartışma konusudur.

önemlisi, tanrılarımızın yerlere serilen ve yakılan tapınakları ve heykelleri; biz bu kabalıkları yapanlarla bağdaşmak değil, onlardan her ne pahasına olursa olsun, hem de en ağır şekilde öç almak isteriz; ikincisi Hellen yurdu duygusu var; kanımızla, dilimizle, aynı tanrılara tapmakta oluşumuzla, kurbanlarımızla, zevk ve töre ortaklığımızla bağlı olduğumuz Yunanistan'a ihanet etmek Atinalılar için iyi olmaz. Şunu biliniz, eğer şimdiye kadar bilmiyorduysanız, yeryüzünde bir tek Atinalı kaldıkça, Atina Kserkses ile bağdaşmayacaktır. Bununla beraber bize karşı göstermiş olduğunuz ilgiden, yıkılan evlerimiz için duyduğunuz üzüntüden ve ailelerimizi doyurmak istemenizden ötürü hoşnutuz. Bize büyük dostluk gösteriyorsunuz, ama biz size yük olmak istemeyiz. Bunun için durum, bugün için bize hemen ordu göndermenizi gerektiriyor; zira bize kalırsa barbarın ortaya çıkması, taburlarını topraklarımıza sürmesi yakındır; bizden istediği şeyi yapmayacağımızı öğrendiği gün karşımıza dikilecektir. En iyisi o Attika'ya girmeden, biz yürüyüp onu Boiotia'da karşılayalım." Atinalıların bu cevabı üzerine Spartalılar sitelerine döndüler.



Dokuzuncu Kitap
KALLİOPE

Pers Ordusu İkinci Kez Atina'ya Giriyor

1. — Ve Mardonios, geri dönmüş olan Alexandros'tan Atinalıların düşüncelerini öğrenir öğrenmez yola çıktı ve Thessalia'dan ordusunu hızla Atina üzerine sürdü. Geçtiği yerlerden takviye topluyordu. Thessalia şefleri eski tutumlarından hiç pişman görünmüyorlardı; artan bir iştahla Persin önüne düşmüş kılavuzluk ediyorlardı; Larissalı Thorax ki, Kserkses kaçarken onunla beraber gitmişti, şimdi de Mardonios'u Yunanistan'ın bağrına sokuyordu.

2. — Ordu Boiotia'ya girdi; orada Thebaililer Mardonios'u durdurdular, öğütler verdiler, yardım ettiler; kamp kurmak için buradan daha iyi bir yer bulamayacağını söylediler; onu daha uzağa gitmekten alıkoymak, kendi aralarında kalmasını sağlamak istiyorlardı, hiç silaha davranmadan, diplomasi yolu ile bütün Yunanistan'ı egemenliği altına alabileceğini ileri sürüyorlardı; zira Yunanlılara, daha önce olduğu gibi birleşik kaldıkları sürece, hiç kimse silah zoru ile boyun eğdiremezdi. "Ama eğer bizim dediğimiz gibi yaparsan," diyorlardı, "bütün planlarını bozabilirsin. Sitelerin sözü geçen kişilerine para ver; para sayesin-

de Yunanistan'a tümenler sokabilirsin, o zaman senden yana olanlarla birlikte sana karşı duranların kolayca hakkından gelirsin."

3. — Thebaililer böyle öğütler veriyorlardı; ama Mardonios onları dinlemedi; Atina'yı ikinci bir kez ele geçirmek için yaban bir istek duyuyordu; yabanlığın yanı sıra, Atina'yı almış olduğunu, adadan adaya ışıklarla ulaştırılacak haberle, Sardes'de bulunan krala bildirmek zevki de kendisini iten nedenler arasındaydı. Bir kez daha Attika'ya girdi ve Atinalıları bulamadı; çoğunun Salamis'de ve gemilerde olduğunu öğrendi ve boşalmış bir kent buldu. Atina'nın kralın eline düşüşü ile Mardonios'un bu yeni seferi arasından dokuz ay geçmişti.

4. — Atina'ya giren Mardonios, Salamis'e Hellespontoslu Murykhides'i gönderdi, Makedonialı Alexandros'un önerdiği aynı şeyleri bildirdi. Onlar kendisine açıkça düşman olduklarını söylemişlerdi, buna rağmen ikinci bir mesaj göndermesinin nedeni şuydu ki, şimdi Attika avuçları içerisindeydi, onu kılıcının ucu ile almıştı, durumun karşı tarafın sertliğini azaltmış olacağını umuyordu. Murykhides'i Salamis'e bunun için gönderiyordu.

5. — Bu adam meclis huzuruna çıktı[363] ve Mardonios'un önerilerini bildirdi. Meclis üyelerinden birisi, Lykidas, Murykhides'in getirdiği önerilerin dikkate alınmasının ve Halk Meclisi'ne ulaştırılmasının iyi olacağı görüşünü ileri sürdü. Belki Mardonios'dan rüşvet almıştı, belki gerçekten öyle düşünüyordu, her ne ise düşüncesini düpedüz açıklamıştı. Ama hem meclisin içinde, hem de haber çabucak yayıldığı için dışarıda bu sözler Atinalılara çok dokundu; çevresini alan kalabalık Lykidas'ı taşlayarak öldürdü; Hellespontosluya dokunmadılar, geri gönderdiler. Salamis'de Lykidas'ın kışkırtmış olduğu kaynaşma, Atinalı kadınların kulağına gitmiş,

---

363 Yasaları hazırlayıp Halk Meclisi'nin oyuna sunan meclis, Bule.

olanı biteni öğrenmişlerdi; her biri komşusunu kışkırtıp yanına katarak, Lykidas'ın evine koştular, karısını, çocuklarını taşa tuttular.

6. — Atinalılar Salamis'e şöyle geçmişlerdi: Peloponez'den kendilerine yardım etmek üzere bir ordu geleceğini umdukları sürece Attika'da kalmışlardı; ama baktılar ki, Lakedaimonlular işi fazla ağırdan alıyorlar, fazla bekletiyorlar, öbür yandan Mardonios da ilerliyor, hatta belki de şimdiden Boiotia'ya girmiş bulunuyor, o zaman bütün eşyalarını gizlice Salamis'e taşıttılar, kendileri de oraya geçtiler ve bu arada hem barbarların Attika'yı istila etmeleri karşısında takındıkları umursamaz tavrı ve düşmanı karşılamak için kendileriyle birlikte Boiotia'ya gitmek üzere davranmayışlarını yüzlerine vurmak, hem de bu arada Persten yana dönmeleri için kendilerine neler vaat edildiğini hatırlatmak ve Atinalıların yardımına koşmazlarsa, onların da bir yol bulup başlarının çaresine bakacaklarını haber vermek üzere Lakedaimon'a elçiler gönderdiler.

7. — Bu aralık Lakedaimonlular dinsel törenler yapıyorlardı; Hyakhintos bayramını[364] kutluyorlardı, tanrılara karşı görevlerini yerine getirmeyi her şeyden önde tutuyorlardı; ayrıca kıstak üzerine çektikleri duvarın mazgallarını da yeni bitirmişlerdi. Atina elçileri ki, Megara ve Plataia temsilcilerini de beraberlerinde getirmişlerdi, Lakedaimon'a vardılar ve ephorosların karşısına çıkıp şunları söylediler:

---

364 *Hyakhintos bayramı.* Dorislilere özgü bir bayramdır. Hyakhintos, Apollon'un pek sevdiği güzel bir delikanlı. Beraber disk atarlarken Apollon'un elinden fırlayan disk Hyakhintos'un başına çarpıp öldürmüş, kanının aktığı yerden Hyakhintos (sümbül) dediğimiz çiçek yeşermiş. – Hyakhintos bayramı ilkbaharda kutlanıyordu; Mardonios'un Attika'ya bu ikinci girişi haziran 479'dadır. Salamis savaşı eylül 480 sonlarına rastlar. Herodotos, kralın Atina'ya girişinden bu yana dokuz ay geçmişti diyor, o zaman bu sözü yaklaşık olarak almak gerekiyor, çünkü Atinalılar Salamis'e mayıs ayında taşınmışlardır.

a) "Bizi Atinalılar gönderdiler, size şunları söylüyorlar: Med kralı ülkemizi bize geri veriyor, bizimle tam eşit haklarla ve yalansız dolansız bağlaşmak istiyor; hatta kendi topraklarımızdan başka istediğimiz yerleri de bize vermeyi kabul ediyor. Ama biz Zeus'den, Hellenlerin tanrısından korktuk, Yunanistan'a ihaneti düşünmedik, bunu nefretle geri çevirdik, bu önerilere tamah etmedik. Her ne kadar bize karşı dürüst davranmayan, bizi yarı yolda bırakan Yunanlılar varsa da ve gene her ne kadar Persle savaşmak yerine onunla anlaşmanın sağlayacağı yararları biliyorsak da biz gene reddettik; her şeye rağmen onunla isteyerek antlaşmayacağız. İşte bizim Yunanlılara verdiğimiz altın gibi katıksız inanca budur.

b) Size gelince, dün Persle bağdaşacağız diye korkuyordunuz, şimdi bizim düşüncemizi öğrendiniz ve ne olursa olsun Yunanistan'a ihanet etmeyeceğimizi de biliyorsunuz, – şimdi İsthmos'da örmekte olduğunuz kale duvarı da bitti, onun için artık Atinalılar umurunuzda değil; Persin karşısına Boiotia'da çıkmak için bize söz verdiniz, sonra da bizi ortada bıraktınız, barbarların Attika'ya girdiğini gördünüz, kılınız kıpırdamadı. Bu durumunuzdan ötürü Atinalılar size hoşnutsuzluklarını bildiriyorlar; zira gerektiği anda davranmadınız. Ve şimdi bize, barbarın saldırısını Attika'da bizimle beraber karşılamak üzere, sizden hemen bir ordu göndermenizi istemek görevini verdiler; mademki Boiotia'da karşılaşamadık, şimdi bizim topraklarımızda savaşacağız ve bunun için en uygun yer Thria Ovası'dır."[365]

8. — Ephoroslar cevaplarını ertesi güne bıraktılar, ertesi gün daha ertesi güne. Böylece ve yarın yarın diyerek on gün geçti. Bütün Peloponezliler bu arada harıl harıl İsthmos'taki kale duvarını bitirmek için çalışıyorlardı, duvar da zaten bitmek üzereydi. Neden Makedonialı Alexandros Atina'ya gel-

365 *Thria Ovası.* Kitap VIII. bölüm 65 ve not 334.

diği zaman, aman Atinalılar Medlerle bağlaşmasınlar diye el ayak o kadar direndiler de şimdi böyle umursamaz oldular, hiç anlayamıyorum. Ben İsthmos'taki duvar bitti, kendi güvenliklerini sağladılar, artık Atinalılara gereksinme duymuyorlar, ondan diyorum ve başka bir neden göremiyorum. Çünkü Alexandros'un elçiliği sırasında kıstak henüz duvarla kapatılmış değildi ve Perslerin korkusundan durmadan çalışıyorlardı.

9. — Sonunda bakınız, Spartalılar bir cevap vermeye ve sefer açmaya nasıl zorlandılar: Cevaplarını bildirecekleri son günden bir gün önce, Lakedaimon'da en çok sözü geçen yabancı olan Tegealı Khileos, Atinalıların ephoroslara neler söylediklerini ayrıntıları ile öğrenmişti. Bunun üzerine Khileos onlara şunları söyledi: "Durum şöyle ephoroslar, eğer Atinalılar bizimle birleşmek yerine barbarlarla bağdaşırlarsa, İsthmos'da duvar örmüş olmak bir işe yaramaz, arabaların geçecekleri kapılar, Persin Peloponez'e girmesi için ardına kadar açılır. Onlar öbür yana geçmeden, bütün Yunanistan'ın yıkılmasına yol açacak bir şey yapmadan önce Atinalıların dediklerine kulak veriniz."

Sparta Atina'nın Yardımına Koşuyor

10. — Bu adamın verdiği öğüt bu oldu. ephoroslar dediğini hemen kabul ettiler ve üç siteden gelmiş olan elçilere bir şey söylemeden, gece vakti, her birinin yanında yedi hilot bulunan beş bin Spartalıyı yola çıkardılar; yönetim Kleombrotos oğlu Pausanias'a emanet edilmişti[366]. Komutanlık yalnız

---

366 Sparta kralı ve Plataia kahramanı olan *Pausanias* zafer sarhoşluğuna uğradı derler, bir zamanlar İranlıların gösteriş merakıyla alay eden (Kitap IX. bölüm 82) adamın kibrinden, şatafatından yanına varılmaz olmuş. "*Sonu kötü geldi, iki kez hükümetinin olurunu almadan Bizantion'da bir doğu kralı gibi yaşadı, Perslerle gizli görüşmelerde bulunduğu anlaşılarak eforlar tarafından mahkemeye verildi. Önce temize çıktı, ama sonra bir*

ad olarak Leonidas'ın oğlu Pleistarkhos'daydı, ama bu daha çocuktu ve Pausanias onun kardeş çocuğu ve vasisiydi. Çünkü Kleombrotos, Pausanias'ın babası ve Anaxandridas'ın oğlu, artık yaşamıyordu; duvarı ören orduyu İsthmos'tan geri getirdikten kısa bir süre sonra ölüm almış götürmüştü. Kleombrotos birliklerini İsthmos'tan şunun için geri getirmişti: Perse karşı tanrılara yakarmak için kurban kestiği sırada, güneş gökyüzünde birdenbire tutulmuştu. – Pausanias, kendisiyle aynı hanedandan olan Dorieus oğlu Euryanax'ı kendisine yardımcı olarak seçti. – Bunlar da Pausanias ile birlikte Sparta'dan yola çıktılar.

11. — Sabahleyin, onların yola çıktığından haberleri olmayan elçiler, gidip ephorosları buldular, artık yurtlarına dönmeye karar vermişlerdi. İçeriye alındıkları zaman şunları söylediler: "Siz Lakedaimonlular, kendi yurdunuzdasınız, rahatınız yerinde, Hyakinthos bayramı kutluyor, çocuk gibi eğleniyorsunuz; bu silah arkadaşlarınıza ihanet etmektir. Atinalılar kendilerini sizin tarafınızdan haksız yere incitilmiş sayıyorlar ve müttefiklerinin kendilerinin yanında olmadıklarını gördükleri için, Pers ile barış yapacaklardır. Barış yapılınca besbelli, artık kralın safında savaşacağız; bizi götürecekleri topraklar üzerinde, onun birlikleri ile yan yana sefere çıkacağız. Ve siz bugünden itibaren, bu işin ucu size nasıl dokunacak, onu da göreceksiniz!" Elçilerin bu sözleri üzerine ephoroslar antlar içerek cevap verdiler ki, askerleri şu anda yoldadırlar, yabancılara karşı yürümektedirler ve şimdiden Orestheion'a varmış olmalıdırlar[367]; "Yabancılar" sözü ile kastettikleri barbarlardı. Durumdan haberi ol-

takım belgeler ve bu arada Pers kralının iki mektubu ortaya çıktı, ölüm hükmü giydi, Sparta'da bir tapınağa sığındı, ama etrafı çevrilmiş olduğundan orada açlıktan öldü." – A.M. Mansel, *Ege ve Yunan Tarihi*, sayfa 282–283. Ölümü 470 sularına rastlar. – Doreius için bakınız: Kitap V. bölüm 39–48.

367 *Orestheion.* Arkadia'da bir kent.

mayan elçiler, bunun ne demek olduğunu sordular ve olan biten kendilerine anlatıldı. Pek sevindiler ve orduya yetişmek için acele onlar da yola çıktılar; periek[368] denilen Lakedaimonlular arasından seçilmiş olan beş bin hoplit de onlarla beraber gönderildi.

12. — Bunlar İsthmos'a doğru hızla yol aladursunlar, Pausanias ordusunun Sparta'dan yola çıktığını haber alan Argoslular, bir dakika geçirmeden, bulabildikleri en iyi ve meslekten yetişme haberciyi, bir mesaj götürmek üzere acele Attika'ya koşturdular; daha önce Mardonios bunları Spartalıların Peloponez'den çıkmalarını önlemekle görevlendirmişti. Bu haberci Atina'ya geldi ve Mardonios'a şunları söyledi: "Mardonios, Argoslular beni sana Lakedaimon delikanlılarının sefere çıkmış olduklarını ve bunlara karşı kendilerinin yolu kapatabilecek güçleri bulunmadığını bildirmek üzere gönderdiler. Gereken tedbiri sen kendin al." Haberci mesajı bildirdi ve geri döndü.

13. — Bu haberi alan Mardonios artık Attika'da kalmak istemedi. Bu haber gelmeden önce oradan ayrılmak istemiyordu, zira Atinalıların ne yapacaklarını görmek istiyordu; Attika'ya zarar verecek hiçbir şey yapmıyordu, zira hep kendisiyle anlaşmak isteyeceklerini umuyordu; demek yola gelmeyeceklerdi, şimdi beklediği haberi de almış, olanı biteni öğrenmişti, Pausanias birlikleri İsthmos'a varmadan önce sessizce geri çekildi, ama önce Atina'yı yaktı, ayakta kalabilmiş olan ne varsa, kale duvarı, ev, tapınak, hepsini yerle bir etti ve arkasında yıkıntı tepecikleri bırakıp

---

368 *Periek–Periokos.* Zorla alınan bir ülkenin köleleştirilmeyen, ama yurttaşlık haklarından tam olarak yararlanamayan yerli halkı için kullanılan terim. Bunlar Sparta'da, Spartalıların gelişlerinden sonra da özgürlüklerini korumuş olmakla beraber politik haklara sahip değildiler. Daha çok dağlık bölgelerde oturuyorlardı, ticaret ve endüstri ile geçiniyorlardı ve harmosteslerin yönetimi altında bulunuyorlardı. – Harmostes, Lakedaimonluların egemenlikleri altında bulunan ülkelere gönderdikleri askeri validir.

öyle gitti. Bakınız, niçin geri çekiliyordu: Atlı birliklerin yayılımına elverişli olmayan Attika'da, bir bozgun halinde, geri çekilmek için bir yol yoktu. Olan yalnız bir avuç insanın savunabileceği dar boğazlardan ibaretti. Thebai üzerine doğru çekilmekle, savaşı dost bir kentin yakınlarında ve süvarinin daha kolay savaşabileceği bir yerde kabul etmek istiyordu.

14. — Mardonios gizlice geri çekiliyordu, yeni yola çıkmıştı ki, başka bir birliğin, bin Lakedaimonludan kurulmuş olan bir keşif kolunun Megara'ya gelmiş olduğunu haber aldı. Bunların orada olduklarını öğrenince, önce şunları yakalayayım diye düşündü; orduyu tersyüzüne döndürdü ve Megara üzerine yürüdü; önde giden süvari bütün Megara topraklarını çiğnedi; Pers ordusunun Avrupa'nın batı yönünde ulaştığı en uç nokta burası olmuştur[369].

15. — Arkadan gelen yeni bir rapor, Mardonios'a Yunanlıların İsthmos'ta toplanmış olduklarını bildiriyordu, bunun üzerine o da yolunu geriye, Dekeleia yoluna çevirdi; Boiotialılar Asopos kıyılarında oturanlardan kılavuzlar getirtmişlerdi; Sphendalees ve Tanagra'ya doğru yolu bunlar gösteriyorlardı; gece Tanagra'da açık kamp kurdular ve ertesi günü Skolos'a gelerek Thebai topraklarına ulaşmış oldular. Orada, Thebaililer Medlerin safında oldukları halde, kırlardaki ağaçları kesti, onlara düşmanlık olsun diye değil, darda kalmış olduğu için; hem sağlam bir savaş mevzii kurmak, hem de meydan savaşı beklediği sonucu vermezse burasını bir sığınak olarak kullanmak istiyordu. Kamp, Erythrai'den[370] başlıyor,

369 Batısında değil güneyinde demek gerekirdi. Çünkü Persler, Delphoi'ye kadar gitmişlerdi. Delphoi Megara'nın batısında kalır.

370 *Erythrai* ve *Hysiai*, Kithairon eteklerinde ve Asopos'un sağ kıyısındadır. Hauvette'e göre (sayfa 456), Pers kampının öbür yakadaki ovada, bu kentlerin karşısında olması gerekir. Greklerin barbarlar karşısında Kithairon eteklerinde mevzi tuttuklarını bildiren bölüm (Kitap IX. bölüm 19) de bunu göstermektedir.

Hysiai boyunca gidiyor ve Asopos'un yatağını izleyerek Plataia topraklarına kadar uzanıyordu. Ama duvar bu kadar uzun değildi, her iki yanda ancak on stad kadar bir cephe tutuyordu. – barbarlar bu işlerle uğraştıkları sırada, Thebaili Phrynon oğlu Attaginos, Mardonios'a ve ordunun ileri gelenlerinden elli Perse büyük bir şölen verdi, onlar da çağrıyı kabul edip geldiler. Şölen Thebai'de verilmiştir.

16. — Bundan ötesini Orkhomenos'un ileri gelen yurttaşlarından Thersandros'un anlattıklarına göre veriyorum. Bana anlattığı şudur: Bu yemeğe kendisi de çağrılıymış; Yunanlılar ve Persler masada ayrı ayrı oturmuyorlarmış, her yatakta bir Pers ve bir Thebaili yer alıyormuş. Yemeğin sonunda içki içilirken, Thersandros'un yanında oturan Pers, kendisinden nereli olduğunu sormuş, o da Orkhomenoslu olduğu karşılığını vermiş: "Mademki," demiş Pers, "masa arkadaşıyız ve birlikte içki içiyoruz, sana ileri görüşlü oluşumun örneğini vermek isterim, senin de haberin olsun ve çıkarlarına uygun tedbirleri alasın. Şölene onur veren bu Persleri ve ırmak yakınındaki kampta bırakmış olduğumuz orduyu görüyor musun? Az zaman sonra bu adamlardan pek azının hayatta kaldığını işiteceksin." Bu sözleri söylerken Pers ağlıyormuş. Bu sözlerden şaşıran Thersandros ona: "Ama," demiş, "bunu Mardonios'a ve öbür yüksek görevlilere söylemek gerekmez mi?" Buna şu karşılığı almış: "Yabancı, tanrının yazdığını insan değiştiremez, inanılmaya değer sözler söyleyebilirsiniz; kimse size inanmaz. Bu sana söylediklerimi Persler arasında bilen çoktur, ama gene de zorunluluk bizi zincir gibi bağlamıştır, tutulan yolda yuvarlanıyoruz. Acıların en kötüsü insanın böyle bir sona bile bile gitmesi, elinden bir şey gelmemesi." Orkhomenoslu Thersandros'un bana anlattıkları bunlardır. Bir de şunu eklemiştir ki, bu sözleri Plataia savaşından önce, başkalarına da anlatmıştır.

17. — Mardonios, Boiotia'da kamptayken[371] bu bölgede bulunan ve Medlerden yana olan bütün Yunanlılar ona yeni birlikler gönderiyor ve onunla birlikte Attika'yı istila ediyorlardı; bu işe karışmayan yalnız Phokislilerdi. (Burada belirtmek gerekir ki, o zamanlar onlar da Medlerin kollarına atılmışlardı, isteyerek değil, zor belası). Thebai üzerine çekilişten birkaç gün sonra, onlardan da bin hoplitlik bir kol geldi. Başlarında ileri gelen yurttaşlardan birisi olan Harmokydes vardı. Thebai'ye geldikleri zaman Mardonios, birisini göndererek orada ayrı bir yerde kamp kurmalarını bildirdi; öyle yaptılar ve hemen arkasından süvariler göründüler. Medlerin safındaki Yunanlıların kampında, Mardonios'un Phokislileri mızraklarla öldürteceği yolunda söylentiler dolaşıyordu; bu söylentiler Phokislilerin kampına da sıçramıştı. Başlarında bulunan Harmokydes, sözlerinin neler olabileceği kolayca kestirilebilecek kısa bir söylev verdi, yüreklendirdi, dayatacağız dedi: "Phokisliler, besbelli bu adamlar bizi öldürmeye geliyorlar; şimdiden gözlerimizin önüne ölümü diktiler; bunları bize karşı kışkırtan Thessalialılar olsa gerek; öyle olsun! Şimdi hepimiz için yiğitlik zamanıdır; kendimizi bırakıp rezilce ölmeyelim, sonumuz dövüşe dövüşe gelsin. Yunan yurttaşlarına oyun oynamanın bu barbarlara ne kadar ağıra oturduğunu görsünler!"

18. — O bunları söylerken, çevrelerini sarmış olan süvariler, hepsini öldürecekmiş gibi üzerlerine yürüdüler; mızraklarını fırlatacak gibi kaldırmışlardı. Phokisliler, savaş durumunda, dirsek dirseğe, aşılmaz, sıkı bir kare halinde duruyorlardı. Süvariler geri dönüp uzaklaştılar. Thessalialıların ricası üzerine sahiden Phokislileri toptan kırmak için gelmişlerdi de onların savunma hazırlığını görüp kendilerinin de fazlaca kırılmasından korktukları için ve belki de Mardoni-

371 İkinci bölümde belirtilen birinci sefer. Yani Mardonios'un Attika'da yaptığı uzun lameliften önceki sefer.

os'un verdiği işaret üzerine mi geri dönmüşlerdi? – Yoksa sadece Mardonios bunları denemek mi istemişti, kesin olarak bilmiyorum. İster öyle ister böyle, süvariler çekilmişler ve Mardonios bir çavuş göndererek onlara şunları söyletmişti: "Korkmayınız Phokisliler, bana dediklerinin tersine yiğit kişiler olduğunuzu gösterdiniz. Şimdi savaşta da kendinizi gösteriniz; krala ve bana yapacağınız hizmet, her zaman layığından daha büyüğü ile karşılanacaktır." İşte Phokislilerin başlarından bunlar geçmiştir.

19. — İsthmos'a gelen Lakedaimonlular orada kamp kurdular. Bunların buraya gelmiş olduklarını öğrenen ve kârlı saydıkları yanı tutmaktan başka bir şey düşünmeyen –ve kimileri de Spartalıları örnek alan– öbür Peloponezliler geri kalmak istemediler. Kesilen kurbanlar da iyi belirtiler gösterdiğinden, hep birden Eleusis'e kadar ilerlediler. Orada da kurbanlar kesildi; gene iyi belirtiler göründü ve Salamis'den gelip Eleusis'de kendilerine katılmış olan Atinalılarla birlikte yollarına devam ettiler. Boiotia'da Erythrai'ye vardıkları zaman, barbarların Asopos üzerine kamp kurmuş olduklarını duydular, durumlarını öğrendiler ve onların karşısında Kithairon eteklerinde mevzi aldılar.

20. — Yunanlıların ovaya inmediğini gören Mardonios, süvarisini üzerlerine sürdü, süvarilerin başında Yunanlıların Makistios dedikleri Masistios adında ünlü bir general bulunuyordu. Gösterişli eyer takımları vurulmuş, altın gemli bir Nesaia atına binmişti. Yunanlılara yaklaştıkları zaman süvariler tümen tümen saldırıya geçtiler; bu saldırı Yunanlılara çok kayıp verdirdi; Persler bunlara, "Küçük hanımlar!" diye bağırıyorlardı.

21. — Kampın en açık yeri Megaralılara düşmüştü, süvari en kolay oraya saldırabiliyordu. Süvari baskısı altında ezilen Megaralılar, Yunan generallerine bir irtibatçı gönderdiler; şeflerin yanına çıktı, şunları söyledi: "Megaralılar size şunu bildirmek istiyorlar: Silah arkadaşları, tutmakta oldu-

ğumuz mevkii, Pers süvarisinin saldırısı karşısında koruyabilmemiz olanağı yoktur; ezilmekle beraber henüz tutunuyor ve yiğitçe dayanıyoruz. Ama şimdi eğer bizi değiştirmezseniz, tuttuğumuz yeri bırakacağız, haberiniz olsun." Haber çavuşu bunları söyledikten sonra Pausanias, Yunanlılar arasında kim gidip bu mevzii tutmak ve Megaralıların yerini almak ister diye sordu. Kimse istemedi; bir tek Atinalılar kabul ettiler bu görevi, Atinalılar arasından üç yüz kişilik seçme bir bölük ayırdılar, komutan olarak başına Lampon oğlu Olympiodoros'u geçirdiler.

22. — Bu mevzii kabul edenler, Yunanlıların Erythrai yönünde en ön safında yer almış oldular; yanlarına okçular da almışlardı. Bir süreden beri çarpışıyorlardı ki, savaş şöylece sona erdi: Süvari saldırı halindeydi; en önde koşan Masistios'un atı böğründen okla vuruldu, acının etkisiyle şaha kalktı ve Masistios'u üstünden attı. Atinalılar düşen atlının üzerine atıldılar; atını aldılar ve Masistios'u da kendisini savunduğu için öldürdüler. Kolay öldüremediler, çünkü zırhlıydı; altın pullardan yapılma zırhın altında kırmızı bir gömlek vardı. Madenin üzerine vurmakla bir şey yapamıyorlardı; sonunda durumu anlayan birisi gözlerine vurdu; çöktü ve öldü. Olay öbür süvarilerin gözünden kaçmıştı; ne düştüğünü, ne de öldüğünü gören oldu; o anda toprak bırakıp geri dönüyorlardı, dikkat etmemişlerdi. Ama durdukları zaman yokluğunu hemen anladılar, zira kimse emir vermiyordu; ne olduğunu anlayınca hiç olmazsa ölüsünü bırakmamak için hep birden atıldılar.

23. — Süvarinin takım takım değil, yığın halinde saldırdığını gören Atinalılar, ordunun geri kalan bölümüne seslenip yardım istediler. Piyade bütünüyle yardıma gelinceye kadar, ölünün üzerinde kıyasıya bir dövüş oldu. Üç yüzler yalnız oldukları sürece açıkça altta kalmışlardı ve Masistios'un ölüsü geri alındı; ama öbürleri yardıma yetiştikleri zaman süvariler tutunamadılar ve sonunda şeflerinin ölüsünü bırak-

mak zorunda kaldılar; onunla birlikte başka ölüler de bıraktılar. İki stad kadar geriye çekildiler ve ne yapalım diye birbirleriyle danıştılar; başlarında şefleri olmadığı için en iyisi dönüp Mardonios'u bulalım dediler.

24. — Süvariler Pers kampına döndükleri zaman, Masistios'un ölümü bütün orduyu yasa boğdu, Mardonios da kederlendi. Kafalarını kazıdılar, yas belirtisi olmak üzere atların ve yük hayvanlarının tüylerini kırktılar, ağıtlar yaktılar, yeri göğü inlettiler ve Boiotia'ya, Perslerin ve kralın, Mardonios'dan sonra en değerli saydıkları adamın ölmüş olduğu havadisi yayıldı.

25. — Barbarlar, ölen Masistios için kendilerince âdet olan bütün törenleri yaptılar. – Yunanlılara gelince, süvari saldırısını karşılayıp püskürttükten sonra yüreklerine biraz daha güven geldi. Önce ölüyü arabaya koyup bölük bölük dolaştırdılar; ölü, boy bos ve güzellik bakımından görülmeye değerdi; onu böyle gezdirmelerinin bir nedeni de askerler her an bulundukları mevziden çıkıp Masistios'u görmeye geliyorlardı. Bundan sonra Plataia'ya doğru inmeye kadar verdiler; Plataia yakınlarındaki topraklar onlara kamp kurmak için Erythrai yönünden daha uygun görünmüştü, çünkü özellikle burada su bulmak daha kolaydı. Onun için oraya, tam o yönde bulunan Gargaphia'nın kaynağına doğru inmeyi ve savaş düzenini orada almayı uygun gördüler. Silahlarını topladılar, Kithairon etekleri boyunca uzandılar, Hysiai yakınlarından geçtiler, Plataia topraklarına girdiler, Gargaphia'nın kaynağı ve kahraman Androkrates kutsal alanı yakınlarında, alçak tepelerin üzerinden ve ovadan geçen bir çizgi halinde ve uluslarına göre ayrılarak tertiplendiler ve saf tuttular.

26. — Burada savaş yerleri ayrılırken, Tegealılarla Atinalılar arasında sert bir ağız dalaşı çıktı: Kanatlardan biri üzerinde çekişiyorlardı, iki taraf da kendisini haklı çıkarmak için eski yeni başarılarını sayıp döküyordu. Tegealılar

şöyle diyorlardı: "Heraklesoğulları, Eurystheus'un ölümünden sonra Peloponez'e indikleri eski çağlardan beri, gerek geçmişte, gerekse daha dün, Peloponezlilerin açtıkları bütün ortak seferlerde bu yer bugüne kadar, müttefikler arasında hep bize ayrılmıştır. Bu yeri niçin biz kazandık derseniz, o zamanlar Peloponez'de oturan Akhaialılar ve Yunanlılarla birlikte, İsthmos'u savunmak için gelmiş ve istilacının karşısında kamp kurmuştuk. Anlatıldığına göre, o zaman Hyllos bir bildiri yapmış: İki orduyu bütünü ile ölüme atmayalım, diyormuş; Peloponezlilerin en iyi şampiyonlarını seçmelerini, belli koşullar altında, o şampiyonla kendisinin dövüşeceğini bildirmiş. Peloponezlilere de uygun gelmiş bu düşünce ve şu sözlerle bir anlaşma yapıp antlarla pekiştirmişler: Hyllos, Peloponezliyi yenerse, Heraklesoğulları babalarının toprağına gireceklerdi; yenilirse, ordularını alıp geriye dönecekler ve yüz yıl, bir daha Peloponez'e inmeye kalkmayacaklardı[372]. Müttefikler arasından, kendisinin de oluru ile yurdumuzun başı ve kralı Phegeos oğlu Aeropos'un oğlu Ekhemos seçilmiş; Hyllos ile yeke yek dövüşmüş ve onu öldürmüştür. İşte bu başarıdan sonradır ki, bir zamanın Peloponezlilerinden, daha birçok onur verici ayrıcalıkla birlikte, ne zaman ortak bir savaşa girilirse, iki kanattan birine komuta etmek hakkını da kazandık. Lakedaimonlular, size karşı bir sözümüz yok; hangi kanada komuta etmek isterseniz onu alabilirsiniz, ses çıkarmayız; ama öbür kanat, bir daha söylüyoruz, eskiden olduğu gibi bizimdir. Bu anlattığımız yiğitlik dışında da bu göreve biz Atinalılardan daha çok layıkız. Zira Spartalılar, başkalarıyla ol-

372 Heraklesoğullarının geri dönüşü denilen anlatı ki, tarihçiler bunu Dorların Peloponez'e yayılışları anlamında alırlar. Tyran Eurystheus'un zulmünden kurtulmak için Attika'ya Theseus'un yanına sığınan Heraklesoğulları (bir sonraki bölüme bakınız), Eurystheus'un ölümünden sonra yeniden Mykenai'ye dönmek isterler. Bu olay çeşitli biçimlerde anlatılır. Bölüm 27'de Herodotos bunlardan birini vermektedir.

duğu kadar, sizinle de sık sık dövüştük ve onurumuzu koruduk. İki kanattan biri Atinalıların değil bizim hakkımızdır, zira onların tarihlerinde, gerek eski çağlarda, gerek yeni çağlarda bizimki kadar başarılı sayfalar yoktur."

27. — Kanıtları bunlardı. Bakınız nasıl cevap verdi Atinalılar: "Biz sanıyorduk ki, buraya birbirimizle tartışmak için değil, barbarlarla savaşmak için geldik. Ama mademki Tegealılar, tarihlerinin başlangıcından beri şu ya da bu ulus tarafından olan eski yeni zaferleri dillerine doluyorlar, biz de hiç sarsılmamış bir değer üzerine kurulu olan baba yadigârı haklarımızı ileriye sürerek, Arkadialılardan daha önce olduğumuzu söylemek zorunda kalıyoruz. Bu Heraklesoğullarını, yani bunların İsthmos'ta şeflerini öldürdüklerini iddia ettikleri Heraklesoğullarını, bir zamanlar Mykenaililerin boyunduruğundan kaçıp sığındıkları yerden, bütün Yunanlılar elbirliği ile kovdukları zaman, bir tek biz kabul etmiş ve o zamanlar Peloponez'de oturanlarla birlikte, Eurystheus'u gene biz silahımızla yenmiş ve küstahlıklarına son vermiştik[373]. Sonradan Polyneikes ile birlikte Thebai'ye karşı yürüyen Argoslulara ölüm tırpan attığı zaman, meydanda kalan ölülerini gidip Kadmoslulardan güçbela alan ve Eleusis'de, kendi toprağımızın bir köşesine gömen de bizdik, evet bağıra bağıra söylüyoruz, bizdik[374]. Ve bizim daha, bir zamanlar Thermodon'dan Attika topraklarına atlamış olan Amazonlara karşı kazanılmış büyük bir başarımız

373 Attika'da Theseus'un yanına gelen Heraklesoğulları, Atinalıların anlatısına göre, düşmanlarını yenmişlerdir. Eurystheus, Herakles'in oğlu Hyllos'un eliyle öldürülmüş ve kahramanın torunları Peloponez'e girmişlerdir.

374 Oidipus'un oğulları Eteokles ve Polyneikes, Thebai tahtı için çekişiyorlardı. Kentten atılan Polyneikes, Argos kralı Adrastos ve başka altı şef ile döner. Thebai'yi kuşatır. Argoslular ve Polyneikes ölürler. Thebaililer bunların ölülerini gömdürmez, meydanda bırakırlar (Sophokles, *Antigone*). Thebaililere karşı yürüyen Theseus, kahramanların ölülerini toplayıp gömer (Euripides, *Yakaranlar*).

da var[375] ve Troya savaşlarında da hiç kimseden geri kalmadık. Ama bu eski olayları hatırlatmaktan ne çıkar; eskiden yiğit olanlar bugün orta halli ve eskinin orta hallileri bugün yiğit olabilirler. Geçmiş için söylediklerimiz yeter; belirtecek başka bir başarımız olmasa bile –ki vardır ve Yunan tarihine bakacak olursak görürüz ki, pek çok ve hepsi de üstün başarılardır– bir tek Marathon savaşı dahi bizim ayrı tutulmaya layık olduğumuzu göstermeye yeter, oysa başkaları da var ve biz, bütün Yunanlılar içerisinde bir tek biz, Pers ile karşı karşıya savaştık ve bu dev çarpışmadan kırk ulusu yenerek zaferle çıktık! Bir tek bu bile üzerinde çekiştiğimiz bu yere bizim layık olduğumuzu göstermez mi? Ama şimdi şu içinde bulunduğumuz durumda öncelik hakkı için tartışmak yakışık almaz; Lakedaimonlular, biz sizin dediğinizi yapmaya hazırız; bizi düşmanın karşısında en yararlı olabileceğimiz yere siz koyun; nerede olursa olsun görevimizi yaparız; dediğinizi yapacağımıza inanabilirsiniz; şimdi gereken emri veriniz."

Plataia'da Yunan Kampı

28. — Cevapları bu oldu ve bütün Lakedaimon kampı, Atinalıların o kanadı tutmaya Arkadialılardan daha layık olduklarını söyledi. Atinalılar böylece Tegealılara üstün gelerek orayı tuttular. Gerek yeni gelen ve gerekse baştan beri orada bulunan Yunan birliklerinin aldıkları savaş düzeni şöyledir: Sağ kanatta on bin Lakedaimonlu vardı. Bunlardan saf Sparta ırkından olan beş binini, her biri için yedi koruma hilotu hesabı ile otuz beş bin hafif piyade hilot koruyordu. Spartalılar bunlarla bağlantıyı sağlamak üzere Tegealıları

375 Amazonların Attika'ya geldiklerini ve orada Theseus'a yenildiklerini anlatan bir öykü vardır. – Troya savaşlarında Atinalıların rolü ikinci sıradandır; *İlyada*'nın yalnız ikinci bölümünde ve sayım nedeniyle adları geçer (Homeros, *İlyada*, İkinci bölüm, 546 ve sonraki dizeler).

seçmişlerdi, hem bu suretle onlara verdikleri değeri belirtiyor, hem de yiğitliklerinden yararlanmış oluyorlardı; bunlar bin beş yüz hoplitten meydana gelmişlerdi. Bunlardan sonra beş bin Korinthoslu; bunlar Pallene Yarımadası'ndaki Potidaia'dan gelen üç yüz askerin kendi yanlarına konulmasını istemişler ve Pausanias'dan bunu sağlamışlardı, bunlardan sonra üç bin Sikyonlu ile desteklenen altı yüz kişilik Orkhomenos Arkadialısından kurulu bir kol geliyordu. Bunların yanında sekiz yüz Epidauroslu, sonra bin Troizenli vardı; Troizenlilerin yanında iki yüz Lepreon askeri, onlardan sonra dört yüz Mykenaili ve Tirynsli, bin Phlios ve üç yüz Hermione yurttaşı. Hermionelilerden sonra altı yüz Eretrialı ve Styrealı, sonra dört yüz Khalkisli, sonra beş yüz Amprakialı. Sekiz yüz Leukaslı ve Anaktorionlu, bunların yanında iki yüz Kephalonia'dan gelme Paleli. Onlardan sonra beş yüz Aiginalı safa girmişti ve bunlardan sonra üç bin Megaralı ve altı yüz Plataialı ile hem baş, hem de son olarak sol kanadı tutan sekiz bin Atinalıya ulaşmış oluyordu; bunların başında Lysimakhos oğlu Aristeides vardı.

29. — Toplam –Spartalıları korumak üzere ayrılmış olan yedişer kişiyi saymazsak– otuz sekiz bin yedi yüz hopliti buluyordu. Barbarlara karşı toplanmış olan hoplit sayısı buydu. Hafif piyade olarak Spartalılar kolunda, her Spartalı için yedi tane hesabıyla otuz beş bin kişi vardı, bunların hepsi de savaşa katılabilecek şekilde silahlandırılmıştı; Lakedaimonluların öbür kollarında, bütün orduda olduğu gibi her savaşçının yanında hafif silahlı bir asker bulunuyordu, bunların toplam sayısı da otuz dört bin beş yüzü tutuyordu[376].

---

376 Otuz üç bin yedi yüz olması gerekir diyor Delbrück ve Hauvette bunu aktarıyor (sayfa 461). Otuz sekiz bin yedi yüz hoplitten beş bin Spartalıyı düşünce bu sayı kalır. Her hoplitin yanında bir de hafif piyade vardır. Herodotos herhalde sekiz yüz kişilik bir bölüğü, belki de bölüm 22'de söz konusu edilen okçuları, atlamış oluyor. Hafif piyadeyi geri hizmetlerde çalışanlarla karıştırmamalıdır.

30. — Böylece savaş için silahlanmış hafif piyade sayısı demek ki, altmış dokuz bin beş yüz ve Plataia'da toplanmış olan bütün Yunan ordusunun toplam sayısı, hoplitler ve yardımcılar –silahlı olan yardımcıları söylüyorum– da içinde olmak üzere, yüz sekiz bin iki yüzü buluyordu. Thespialıları da katınca yuvarlak hesap yüz on bin kişi; çünkü kampta hayatta kalmış olan bin sekiz yüz kadar Thespialı da vardı; ama bunlar da yardımcıları gibi hoplit olarak kullanılmıyorlardı.

Plataia'da Barbar Kampı

31. — Bu birlikler, dediğimiz gibi Asopos yanında kamp kurmuşlardı. Yunanlıların Plataia'da bulunduklarını haber alan Mardonios'un barbarları da Masistios için yaptıkları cenaze törenleri bitince, Asopos yatağının bu bölümüne doğru yer değiştirdiler. Mardonios bunları Yunanlıların karşısına şöyle yerleştirdi: Lakedaimonluların karşısına Persleri koydu; Persler çok daha kalabalık oldukları için, düşmandan daha derin saflar halinde dizildikleri halde, Tegealıların hizasını da aşıp taşıyorlardı. Mardonios bunları şöyle tertiplemişti: Lakedaimonluların karşısına dikkatle seçip ayırdığı en sağlam elemanlarını koymuş; o kadar sağlam olmayanları da Thebaililerin verdikleri bilgilere ve öğütlere uyarak Tegealıların karşısına dizmişti. – Perslerden sonra Medleri koydu; bunlar Korinthos, Potidaia, Orkhomenos ve Sikyon askerlerinin karşısına rastlıyorlardı; Medlerin yanına Epidauros, Troizen, Lepreon, Tiryns, Mykenai, Phlioslıların karşısına Baktrianları koydu. Baktrianlardan sonra Hintliler; bunların karşısına Hermione, Erythrai, Styrea ve Khalkis savaşçıları rastlıyordu. Bundan sonra Amprakia, Anaktorion, Leukas, Pale ve Aiginalıların karşısına rastlayan yeri Sakalar tutuyorlardı. Sakalardan sonra Atina, Plataia ve Megara birliklerinin karşısına gelmek üzere, Mardonios, Boiotialıları,

Lokrislileri, Malislileri, Thessalialıları ve bin Phokisliyi yerleştirdi. Zira Phokislilerin tümü Medlerden yana değildi; tersine, içlerinden bazıları öbür safa katılmışlardı; ayrıca Parnassos üzerine çekilmiş olanlar da vardı, oradan Mardonios ordusuna ve onun peşine katılmış olan Yunanlılara akınlar yapıyorlardı. Mardonios, bunlardan başka Makedonialılarla Thessalia sınırında oturan ulusları da Atinalıların karşısına dizmişti.

32. — Mardonios'un safa soktuğu belli başlı ulusları saydım, bunlar en gözde olanlar ve en değerli sayılanlardır. Arkada başka uluslardan, Phrygialılar, Mysialılar, Trakyalılar, Paionialılar vb. gibi çeşitli askerlerden oluşan bir kalabalık da vardı. Ethiopialılarla şu kılıç taşıyan ve Mısırlıların tek savaşçı sınıfı olan Hermotybilerle Kalasiriler denilen Mısırlıları da sayalım[377]. Bunlar, Mardonios'un Phaleron'dayken donanmadan almış olduğu deniz askerleriydiler; zira Kserkses'in Atina'ya getirmiş olduğu kara ordusunda Mısırlı yoktu. Barbarlar, daha önce de söylemiş olduğum gibi, üç yüz bin kişiydiler. Mardonios'un müttefiki olan Yunanlılara gelince, bunların sayısını kimse bilmez (çünkü sayım yapılmamıştır), ama görünüşe göre, ben elli bin kadar kestiriyorum. Burada toplanan bütün savaşçılar yayaydı; atlı birlikler ayrı yerdeydiler.

33. — Mardonios'un birliklerini, uluslarına göre ve taburlara ayırarak mevzi aldırdığı günün ertesi günü iki ordu tanrılarına kurban kestiler. Yunanlıların kurbanlarını, Antikhos oğlu Tesamenos kesiyordu; orduya kâhin olarak katılmıştı. Elisli ve İamidler kanında (Klytias) soyundandı, Lakedaimonlular ona yurttaşlık vermişlerdi. Tesamenos, çocuk sahibi olmak için Delphoi orakline danıştığı zaman, Pythia ona en zor sınamalardan beş kez başarı ile çıkacağı cevabını vermişti. Orakli yanlış yorumladığı için jimnastik çalışmala-

377 *Hermotybiler* ve *Khala–Siriler*. Kitap II. bölüm 165–166.

rına başladı; Pentathlon için çalışıyordu[378] ve Olimpiyat oyunlarını kazanabilmesine ramak kalmıştı; rakibi Androslu Hieronymos'du. Lakedaimonlular Tesamenos'a verilen oraklin jimnastik ile değil, savaşla ilgili olduğunu anlamışlardı; Tesamenos'u para ile tutarak Herakles soyundan olan krallarıyla birlikte orduya kılavuz yapmak istediler. Spartalıların kendisine ve dostluğuna verdikleri değere bakarak en büyük karşılığı istedi; kendisini de yurttaş olarak kabul etmelerini, yurttaşlığın sağladığı bütün hakların kendisine de tanınmasını istedi, o zaman istediklerini yapacaktı, başka ne verseler razı değildi. Böyle bir istek karşısında kalan Lakedaimonlular ilkten öfkelendiler ve bu işi unuttular; ama sonradan başlarında Pers seferi korkusu dolanmaya başlayınca gene çağırdılar, ileri sürdüğü koşulu kabul ediyorlardı. O da baktı ki gene geliyorlar, bu sefer bununla yetinmedi ve kardeşi Hagias'ın da kendisi gibi yurttaşlık haklarından yararlandırılmasını istedi.

34. — Bu istekleri ile Melampus'un yaptığını yapmış oluyordu, tabii kral olmak hırsıyla yurttaş olmak isteği arasındaki başkalığı akıldan uzak tutmamak şartıyla. Argoslu kadınlar delirdikleri zaman, Argoslular Melampus'u Pylos'dan getirtip, altın karşılığında, karılarını iyileştirmesini istemişlerdi; o, ödenek olarak krallığın yarısını istedi. Argoslular, olmaz deyip geri döndüler; ama deliren kadınların sayısı ha bire artıyordu, inadı bırakıp Melampus'a bir daha başvurup, olur dediler. O zaman o da yeni istekler ileri sürdü, krallığın üçte birini de kardeşi Bias için istedi, "Vermezseniz gelmem," dedi. Darda kalan Argoslular bunu da kabul ettiler[379].

---

378 Pentathlon için not 241'e bakınız.

379 Argos kralı Proitos'un kızlarını Dionysos ya da Here çarpmış, kızlar çıldırmışlar; yarı çıplak, Peloponez'de gezerlermiş. Babaları, Herodotos'un anlattığı gibi, kızlarını iyileştirsin diye Melampus'a başvurmuş. Efsaneye göre, Melampus bu kızlardan birini, kardeşi Bias da öbürünü almışlar.

35. — Tıpkı bunun gibi Spartalılar da Tesamenos'u ille de istedikleri için, her dediğini yaptılar ve buna da olur dediler; işte böyle Elis yurttaşı Tesamenos resmi kâhin olarak Sparta yurttaşlığına geçti ve beş büyük sınamayı kazandı. Erkek kardeşi ve o, Spartalıların yurttaşlıklarını kabul etmiş oldukları tek yabancılardır. Beş sınama ise şunlardır: Birincisi Plataia savaşıdır; ikincisi Tegealılara ve Argoslulara karşı yaptıkları savaştır; üçüncüsü Mantineialılar dışında bütün Arkadialılara karşı vermiş oldukları Dipaia savaşı; sonra Messenialılara karşı kazanmış oldukları İthome savaşı. Bir de Atinalılara ve Argoslulara karşı kazandıkları Tanagra savaşı[380]. Başarı ile geçen beş sınamanın sonuncusu budur.

36. — İşte Yunanlılara Plataia topraklarında geleceğe dair haber veren kişi, Spartalıların getirmiş oldukları bu Tesamenos'du. Kurbanlar Yunanlılara savunmada kaldıkları sürece iyilik gösteriyordu, ama eğer Asopos'u aşarlar ve savaşı kendileri başlatırlarsa, durum bambaşka olacaktı.

37. — Mardonios için de öyle; eğer dayanamaz, dövüşe kendi başlarsa, iyilik görünmüyordu, ama savunmada kalırsa, fal onun için de iyiydi. Şunu da belirtmek gerekir ki, Mardonios da Yunan törelerine göre fal baktırıyordu; kâhini Telliadların[381] en ünlüsü olan Elis yurttaşı Hegesistratos'du. – Bu işten önce Spartalıların yakalayıp da öldürmek üzere hapse attıkları adam budur, çünkü ondan gördükleri düşmanlık canlarına yetmişti. Tehlikenin yarattığı korku ile başını kurtarmak için çabalayan ve yaşadığı sürece birçok işkence görmüş bir adam olarak öyle bir şey yaptı ki, anlatmaya söz yetmez. Ayağına demir zincire bağlı tahta bir bukağı takmışlardı; içeride, nasıl bilmiyorum, demir bir araç edinebildi ve benim bildiğim, kimsenin yapamayacağı erkekçe bir

---

380 Bu savaşların tümü de Med savaşlarını izleyen karışık zamanlara rastlar. Tanagra savaşının tarihi 458'dir.

381 *Telliadailer.* İamidler gibi ünlü kâhinler yetiştirmiş bir aile.

iş yaptı: Kalan parça bukağı dışında kalacak biçimde, ayağın önemli bir parçasını parmaklarıyla beraber kesti. Sonra, kapıda nöbetçi gardiyanlar bulunduğu halde, duvarı deldi ve gece yürüyerek, gündüz ormana gizlenerek Tegea'ya kaçıp canını kurtardı, bütün Lakedaimonlular peşine düştükleri halde, üçüncü gece Tegea'ya ulaştı; kendisini ele geçiremedikleri adamın kesik ayağını bulan Spartalılar, bu adamın soğuk enerjisi karşısında şaşıp kalmışlardı. Lakedaimonluların elinden bu suretle kaçıp kurtulduktan sonra, o aralar Lakedaimon ile arası iyi olmayan Tegea'da sığınak bulmuştu. Yarası kapanınca tahta bir ayak yaptırmış ve Lakedaimonlulara resmen ve açıkça düşman kesilmişti. Ama Sparta'ya karşı giriştiği zorlu düello, sonunda ölümü ile sonuçlanmıştır; Spartalılar onu, kâhinlik yaptığı Zakynthos'da yakalayıp öldürmüşlerdir[382].

38. — Ama Hegesistratos'un ölümü Plataia olaylarından sonradır. O sıralar Asopos'ta Mardonios'un verdiği azımsanamayacak bir para karşılığı kurban kesip fala bakıyordu, hem Lakedaimonlulara karşı hıncı vardı, hem de gördüğü işe karşılık iyi para alıyordu, bundan ötürü işini canla başla görüyordu. Ve fal saldırı için iyi değildi, gerek Persler ve gerekse bunların yanında bulunan Yunanlılar için – zira onların da ayrı kâhinleri vardı, Leukaslı Hippomakhos. Düşmana yeni birlikler gelip katılıyor, sayısı artıyordu, bunu gören Thebaili Herpys oğlu Timagenides, Mardonios'a Kithairon Geçidi'ni kapatmasını söyledi. Oradan her gün yeni Yunan birlikleri geliyordu, bunları yakalayıp kampın yolunu kesmek iyi olacaktı.

39. — Thebaili Mardonios'a bu öğüdü verdiği sırada, iki taraf sekiz günden beri karşı karşıya durmuş bekliyordu. Mardonios öğüdün önemini hemen kavradı ve gece olunca süvarisini Kithairon'un Plataia topraklarına açılan geçitleri-

382 *Zakynthos.* Elis'in batısındaki büyük ada. Zanta.

ne gönderdi, Boiotialıların Üç Kafalar ve Atinalıların Meşe Kafalar dedikleri yeri söylüyorum. Gönderilen atlılar boş yere gitmiş olmadılar; orduya Peloponez'den yiyecek getirmekte olan beş yüz mekkâre ile adamlarını yakaladılar. Bunları ele geçiren Persler, insan, hayvan hepsini öldürmeye koyuldular. Adam öldürmeye doyunca geri kalanları ortalarına aldılar ve kampa getirip ganimet olarak Mardonios'a verdiler.

40. — Bu olaydan sonra iki düşman iki gün daha bekledi; ikisi de savaşı başlatmıyordu; barbarlar Yunanlıları kışkırtmak için Asopos'a kadar yanaşıyorlar, ama iki düşmandan hiçbiri suyu geçmiyordu. Yalnız Mardonios'un atlıları Yunanlıları boyuna tedirgin ediyor, zarar verdiriyordu; zira canla başla Medlerden yana olan Thebaililer, savaşa girmek için ellerinden geleni yapıyorlar ve işi savaşı başlatacak noktaya kadar getiriyorlardı; sonra Perslerin ve Medlerin önünde arkadan çekilip, kendilerini göstersinler diye meydanı onlara bırakıyorlardı.

41. — Böylece bir şey olmadan on gün geçti. Plataia'da kamp kurmuş olanlar için on birinci gün yükseldiği zaman, Yunan kuvvetleri gözle görülecek kadar artmıştı ve Mardonios eli kolu bağlı durmaktan ötürü epeyce sinirliydi. Gobryas'ın oğlu, Kserkses'in katında pek az Persin kazanabilmiş olduğu bir saygınlığa sahip olan Pharnakes oğlu Artabazos ile görüştü. Birbirlerine görüşlerini açıkladılar: Artabazos'a göre hiç vakit geçirmeden kampı buradan kaldırıp bütün orduyu Thebai surları arkasına çekmeliydiler, orada insanlar için yiyecek, hayvanlar için ot ve saman boldu, orada yerleşmeli ve rahat rahat diplomasi yolundan işlemeliydiler: Ellerinde bunca basılmış altın para, mücevher, hadsiz hesapsız dünyalık, yığınla gümüş eşya ve değerli kupa vardı; bunları esirgememeli, Yunanlılar, özellikle sitelerin yöneticileri arasında dağıtmalıydılar. Sonuç pek çabuk görülecekti, özgürlükten vazgeçecekler, savaşı göze almayacaklardı. Bu görüş Thebaililerin görüşüne uyuyordu, zira bu general, Mardonios'dan daha kavrayışlıydı. Ama Mardonios, dik kafa kavra-

yışsızlığı içinde, kararlarında daha atılgan ve daha kabaydı: Orduları, ona göre Yunan ordusundan çok daha güçlüydü, olabildiği kadar çabuk savaşa girilmeliydi, toplanan kuvvetlerin daha da artmakta oluşunu eli kolu bağlı seyretmek olmazdı. Hegesistratos'u da, kurbanlarını da baştan atmalı, savaşa tutuşmak için yabancıların değil, Perslerin dinsel törelerine güvenilmeliydi.

42. — Mardonios böyle dedikten sonra kimse ona karşı çıkamazdı ve onun görüşü kazandı; zira ordunun komutasını Büyük Kral, Artabazos'a değil, ona vermişti. Beraberinde bulunan Yunan birlik komutanlarını ve strategoslarını[383] çağırttı, Pers ordusunun Yunanistan'da mahvolacağına dair bir orakl duymuşlar mıydı, onu sordu. Çağırılmış olan subaylar ses çıkarmadılar, kimisi duymamıştı, onun için sesini çıkarmıyordu, öbürleri duymuşlardı, ama başlarına bela almamak için susuyorlardı. O zaman Mardonios onlara şu söylevi verdi: "Pekâlâ! Belki duymadınız, belki duydunuz da söylemeye cesaret edemiyorsunuz, o halde her şeyden haberi olan bir adam olarak ben konuşacağım. Bir orakl var, buna göre Persler Yunanistan'a gelecekler, Delphoi tapınağını yağma edecekler ve bu yağmadan sonra bire kadar kırılacaklardır. İmdi, mademki bu orakli biliyoruz, bu tapınağa girmeyeceğiz ve yağma etmeyeceğiz, –felaketimize yol açacak bir suçu işlemeyeceğiz. Şu halde içinizden Persleri tutanlar, Yunanlıları yeneceğimizi düşünerek sevinebilirler." Bunları söyledikten sonra hazır bulunmalarını, ertesi sabah güneş doğunca saldırmak için yerlerini almalarını emretti.

43. — Mardonios'un Persler için söylenmiştir dediği bu orakl, ben biliyorum, Perslere karşı değil, İllyrialılara ve Enkhelealıların[384] ordusuna karşı söylenmiştir. Buna karşılık Bakis'in şimdi söz konusu ettiğimiz savaş için söylediği şudur:

---

383 Yalnız orakli bildiklerinden kuşkulandığı subayları. Birlik komutanları strategosların astlarıydılar.

384 *Enkhelealılar*, İllyria'da yaşayan bir halk (Kitap V. bölüm 61).

Thermodon kenarında, çimenli kıyıları yanında
Asopos ırmağının, nedir bu korkunç çığlıklar?
Barbar uluyaraktan yuvarlanıyor ölümün dipsiz kuyusuna!
Bağlaşık birlikleri toplanmışlardır Hellenlerin;
Lakhesis dileklerinden de fazla doygundur;
Yerlere seriliyorlar Med okçuları kaderin darbeleri altında.

Benim bildiğim, Mardonios'un Perslerle ilgili orakli bu ve bunun benzeri olan öbür orakllerdir. – Thermodan, Tanagra ve Glisas arasında akar.

44. — Mardonios, orakllleri öğrendikten ve subaylarına yüreklendirecek sözler söyledikten sonra ortalık karardı, mevziler tutuldu. Gece ilerlemişti; kamplarda hiçbir kıpırtı sezilmiyordu, herkes derin bir uykuya dalmış gibiydi; Atinalı nöbetçilerin önünde bir atlı belirdi; bu, Amyntas oğlu Alexandros'du, Makedonialıların generali ve kralı; strategoslarla görüşmek istiyordu. Birkaç nöbetçi haber vermek için koştu, çoğu yerinde kaldı; Med kampından bir atlının geldiğini, adlarını söylediği strategoslarla görüşmek istediğini, onları adlarıyla andığını, başka bir açıklama yapmadığını bildirdiler.

45. — Bu raporu dinleyen strategoslar hemen ileri nöbet yerine geldiler. Alexandros'u buldular, o şunları söyledi: "Atinalılar şu haberi ağzınızın sıkılığına emanet ediyorum, benim ölmemi istemezseniz kimseye söylemeyiniz, bunu sizden rica ederim, bir tek Pausanias'a söyleyebilirsiniz. Eğer Hellen birliği için korkmasaydım size de söylemezdim; zira ben de en eski soydan bir Yunanım ve özgür Yunanistan'ın köle olmasını istemem. Şimdi size haber veriyorum, Mardonios ve ordusu kurban falından istedikleri sonucu alamadılar; yoksa savaş çoktan başlardı. Ama şimdi Mardonios kurban falına aldırış etmemeye ve sabah erken savaşı başlatmaya karar verdi; sizin yeni takviyeler almanızdan çekiniyor, ben öyle sanıyorum. Onun için hazırlıklı bulununuz. Mar-

donios fikrini değiştirse, savaşı ertelese bile siz sıkı durun; yerinizde kalın; birkaç güne kalmaz yiyecekleri tükenir. Ve eğer bu savaş istediğiniz gibi biterse, öbürlerinin kurtuluşu ile birlikte, Yunan özgürlüğünün de sağlandığı gün, hamiyetinden başka şeye kulak vermeyip, sırf Yunanistan'a karşı duyduğu aşk için, her tehlikeyi göze alıp buraya koşan adamı hatırdan çıkarmayınız. Barbarlar habersiz bastırmasınlar diye size Mardonios'un planını haber vermek istedim. Ben, Makedonia kralı Alexandros'um." Bu sözleri söyledikten sonra kendi kampına doğru dörtnala kalktı, uzaklaştı ve yerine vardı.

46. — Atina strategosları sağ kanada gidip Alexandros'tan öğrendikleri şeyleri Pausanias'a ilettiler. Bu haberden telaşlanan Pausanias müthiş korktu ve şöyle dedi: "Mademki saldırı sabah erkenden başlayacak, siz Atinalılar, Perslerin karşısına siz geçiniz, biz de şimdi sizin karşınızda bulunan Boiotialılarla Yunanlıların karşısına çıkalım. Çünkü siz Medleri ve onların nasıl savaştıklarını biliyorsunuz, zira Marathon'da çarpıştınız; oysa biz hiçbir zaman onları çarpışırken görmedik ve bilmiyoruz[385]; Medlerle boy ölçüşmüş bir Spartalı yoktur. Ama Boiotialıları ve Thessalialıları biliyoruz. Şimdi siz silahlarınızı alıp geliniz ve bu kanadı tutunuz, biz de sol kanada geçelim." Atinalılar cevap verdiler: "Biz de sizin karşınıza Perslerin geçtiklerini gördüğünüz zaman size aynı şeyi söylemek istemiştik. Ama belki sizin hoşunuza gitmez diye sustuk. Şimdi mademki siz kendiniz istiyorsunuz, biz de zevkle kabul ederiz ve dediğinizi yapmaya hazırız."

Plataia Savaşı

47. — İkisi de, Atinalılar ve Spartalılar birbirleriyle anlaşmış olarak mevzilerini değiştirmişlerdi ki, seherin ilk ışıkları

---

385 Spartalılar Thermopylai'de Perslerle çarpışmışlardı, ama içlerinden sağ kalan olmadığı için Perslerin nasıl savaştıkları hakkında bir bilgiye sahip değildiler.

belirdi. Boiotialılar manevrayı görmüşler ve Mardonios'a haber vermişlerdi. Durumu öğrenen Mardonios da aynı şeyi yapmak, Persleri öbür başa, Lakedaimonluların karşısına geçirmek istedi. Fakat Pausanias da bu manevrayı gördü, kendi yaptığının farkına varılmış olduğunu anladı ve Mardonios Persleri sola geçirirken, o da Spartalıları sağ kanada geri getirdi.

48. — Böylece ilk yerlerini aldıktan sonra Mardonios, Spartalılara bir kerux gönderdi ve şunu bildirdi: "Buralıların dediklerine göre, yiğitlikte sizin üzerinize kimse yokmuş; hepsi size hayran, çünkü kimse sizin savaşta kaçtığınızı ve safınızı bıraktığınızı görmemiş, tersine ya ölmek ya da öldürmek deyip yerinizde tutunurmuşsunuz. Peki ya şimdi! Yoksa bu duyduklarımız doğru değil miydi? Daha savaş başlamadan ve silahlar konuşmadan saflarınızı bırakıp kaçtınız, karşımıza Atinalıları dikip, kendinize düşman olarak kölelerimizi seçtiniz. Elbette ki yiğitlik bu değildir ve demek ki sizin hakkınızda yanılmışız. Evet, biz sizin önünüze bakarak, sizin bize adam gönderip Perslerden başkasıyla dövüşmek istemediğimizi bildireceksiniz diye bekliyorduk; biz de sizin istediğinizi yerine getirmeye hazırdık; oysa siz bize bir şey söylemek değil, tersini yapıyorsunuz. Pekâlâ, mademki siz böyle bir öneride bulunmuyorsunuz, o zaman biz size söylüyoruz. Mademki o kadar yiğitmişsiniz, yalnız bize karşı dövüşüp Yunanlılar arasında şampiyon olmak için daha ne bekliyorsunuz? Eşit sayıda çıksak birbirimizin karşısına, çarpışsak olmaz mı? Eğer öbürleri de savaşsın istiyorsanız, ona da peki, bizden sonra da onlar karşılaşsınlar. Eğer onlar istemez, biz ikimiz çarpışalım yeter derseniz, öyle yaparız ve kim yenerse hepsi adına yenmiş olur!"

49. — Kerux bu sözleri söyledi ve bekledi: Cevap çıkmadı. Dönüp gitti ve Mardinios'a nasıl karşılandığını anlattı: Mardonios sevindi ve tasladığı yiğitlikten ötürü şişindi; süvariyi Yunanlıların üzerine saldı. Atlılar yaklaştılar,

bütün Yunan cephesine mızrak ve okla öldürücü bir saldırıya geçtiler, bunlar atlı okçulardı, göğüs göğse dövüşme olanağı yoktu; bütün Yunan kampının suyunu sağlayan Gargaphia kaynağını kirlettiler ve tıkadılar. Kaynağa yalnız Lakedaimonluların safları uzanabiliyordu; öbür Yunanlılar, saftaki yerlerine göre, Asopos yönüne doğru az ya da çok uzağa düşüyorlardı; düşman süvarisi ve okçuları Asopos'dan su almalarına engel oluyordu, onlar da kaynağa gitmek zorundaydılar.

50. — Ordu susuz kalmıştı, süvari tarafından hırpalanıyordu, bu durum karşısında Yunan şefleri bir araya geldiler, Pausanias ile bunu ve başka konuları görüşmek üzere sağ kanada gittiler; zira bu ağır zorluklar yanında daha acele başka dertler de vardı; yiyecek tükenmişti, Peloponez'den erzak getiren kollar düşman süvarisi tarafından çevriliyordu, kampa kadar gelemiyorlardı.

51. — Strategoslar enine boyuna görüştüler ve eğer Persler bugün saldırıya geçmezlerse, adaya çekilmeye karar verdiler. Ada dedikleri, Asopos'un ve daha önce yanında kamp kurdukları Gargaphia kaynağının on stad ötesindeydi; Plataialıların kentlerinden öncedir. Anakara üzerinde nasıl olur da bir ada bulunabilir? Şundan: Kithairon'dan ovaya inen ırmak iki kola ayrılır; iki kolun arası aşağı yukarı üç mil tutar; aşağıda gene birleşirler. Bu ırmağın adı Oiroi'dir, buranın yerlileri Oiroi için Asopos'un kızıdır derler. İşte gitmek istedikleri yer burasıydı, hem yeteri kadar su bulacaklar, hem de şu anda kendilerine çok ziyan veren süvari sıkıntısından kurtulmuş olacaklardı. Bu işi on ikinci günden önceki gece yapmayı düşünmüşlerdi, Persler görüp de süvariyi gene peşlerine takmasınlar diye. Kithairon'dan inen Oiroi'nin, Asopos'un kızının, çevrelediği bu yere ulaştıktan sonra, gene aynı gece ordunun yarısını ayırıp Kithairon geçitlerine gönderecekler, yolu kesilip dağlarda kalmış olan yiyecekleri alacaklardı.

52. — Bu kararı aldılar, süvarinin dur durak bilmeyen sataşmaları yüzünden, bütün günü çok eziyetli geçirdiler; gece olunca atlılar saldırıyı kestiler. Hava kararınca, hareket için daha önce belirtilmiş olan saatte, birliklerin çoğunluğu yola çıktı ve uzaklaştılar, ama onlara gideceksiniz diye gösterilen yere değil; hareket işareti verilir verilmez, Pers süvarisinden kurtuluyoruz diye sevinen askerler Plataia kentine doğrulmuşlardı, Gargaphia kaynağının yirmi stad ötesinde, Plataia önündeki Here tapınağına kadar gittiler. Orada tapınağın önünde yerleştiler.

53. — Bu birlikler Here tapınağında kamp kurmuşlardı. Geri çekilme işinin başladığını gören Pausanias, Lakedaimonlulara da silahlarını toplayıp önden giden arkadaşları ile aynı yönde yola çıkmaları için emir verdi; zira önden gidenlerin önceden kararlaştırılmış olan yere gittiklerini sanıyordu. Bölük komutanları, Pausanias'ın emrini yerine getirmek üzere koştular; yalnız Pitane taburuna komuta eden Poliades oğlu Amompharetos[386] yabancıların (yani barbarların) önünden kaçmayacağını, Sparta'nın onuruna leke sürdürmeyeceğini bildirdi. Öğleden sonra yapılmış olan toplantıda bulunmamıştı, gördükleri onu şaşırtmıştı. Pausanias ve Euryanax itaatsizliğe göz yumamazlardı, başındaki şef disiplinsiz diye Pitane taburunu da bırakamazlardı; onu öbür Yunanlılarla birlikte almış oldukları kararın dışında bırakmak, kendilerinden ayrılmış olan taburun Amompharetos ile birlikte mahvolması demekti. Bu düşüncelerle Lakonia birliklerinin hareketini ertelediler ve durumu Amompharetos'a anlatabilmek için uğraşmaya başladılar.

54. — Bunlar, Amompharetos'u –ki Lakedaimonlu ve Tegealı komutanları bir tek o izlememişti– azarladıkları sıra-

---

386 Pitane, Lakonia'da bir kasabadır. Thukydides, Plataia'daki Sparta ordusunda böyle bir taburun bulunmadığını söyler, Herodotos'u yanılmış olarak gösterir (Thukydides I. 20).

da, Atinalılar arasında şunlar oluyordu: Onlar henüz yerlerinden kımıldamamışlardı, Lakedaimonluları iyi tanırlardı, şöyle söyler başka türlü yaparlardı[387], sonradan kamp harekete geçince bir atlı gönderip baktırdılar, bakalım Spartalılar da harekete hazırlanıyorlar mı, yoksa yerlerinden kımıldamaya niyetleri yok mu diye ve bir de Pausanias'dan ne yapmaları gerektiğini sordurmak istiyorlardı.

55. — Haber çavuşu Lakedaimonluların bulundukları yere gelince onların yerlerinden kımıldamamış olduklarını gördü, beri yanda yüksek komuta kurulu birbirine giriyordu. Zira o kadar dil döktükleri halde, Euryanax ve Pausanias, Amompharetos'u burada kalmaması, askerlerini tehlikeye atmaması için kandıramamışlardı; tartışma çığırından çıkmıştı ki Atinalıların haber çavuşu çıkageldi. Çekişmenin verdiği hızla yerden iki eliyle bir taş kapan Amompharetos, Pausanias'ın ayakları dibine fırlattı[388] ve bunun yabancıların önünden kaçmamak yolunda kullandığı oy jetonu olduğunu söyledi (yabancılar dediği barbarlar). Pausanias ona, deli ve kudurmuş dedi ve Atinalıların haber çavuşu kendisine belli soruyu sorduğu zaman ondan burada olup bitenleri kendisininkilere anlatmasını istedi ve geri çekilmeyi beraber ve birbirine tutunarak yapabilmek için kendilerinin de buraya yaklaşmalarını rica ettiklerini bildirdi.

56. — Çavuş, Atinalıların yanına dönmek üzere gitti; tanyeri ağardığında şefler hâlâ çekişiyorlardı; uzun süre susan Pausanias, sonunda öbür Lakedaimonlular gittikten sonra onun da yalnız başına kalmak istemeyeceğini düşündü (gerçekten de öyle oldu). Hareket emrini verdi ve geride kalmış olanların tümünü tepelerden doğru götürdü; Tegealılar da onları izlediler. Atinalılar da sıraya girdiler ve Lakeda-

---

387 Lakedaimonluların davranışları için bakınız: Kitap VIII. bölüm 142 ve Kitap IX. bölüm 6–7–8.

388 Oy vermek için ak ve kara çakıl taşları kullanılıyordu. Amompharetos'un davranışında ayrıca bir gözdağı verme çabası var.

imonluların tuttukları yanın öbür tarafından yürüyüşe geçtiler; Lakedaimonlular süvariden çekindikleri için Kithairon yönünden gidiyorlardı.

57. — Başlangıçta Amompharetos, Pausanias'ın onu birliği ile beraber yalnız başına bırakıp gidemeyeceğine güveniyordu; onun için yerinden kımıldamamakta, mevziini bırakmamakta direniyordu; ama Pausanias'ın birlikleri yola çıkınca kendisini bıraktıklarını anladı; o zaman taburunu topladı; silahlarını aldırdı ve koşar adım gidip Lakedaimonlulara kavuştu; bunlar on stad kadar uzaklaştıktan sonra, Moloeis Çayı kenarında, Eleusis Demeteri tapınağının bulunduğu Argiopion denilen yerde durmuş, Amompharetos'un taburunu bekliyorlardı. Burada beklemeleri, gerekirse onlara yardım etmek içindi, çünkü Amompharetos, adamlarını bulunduğu yerden ayırmamakta ayak direyebilirdi. Tam Amompharetos'un birlikleri gelip öbürlerine katılmışlardı ki, barbar süvarisi üzerlerine atıldı. Zira süvari bugün de her gün yapmaya alışmış olduğu şeyi yapıyordu, ama Yunanlılar o güne kadar ellerinde tuttukları mevzileri bırakmışlar, süvari orayı boş bulunca biraz daha, biraz daha diyerek uzaklaşmış, düşmanı bulunca da üzerine yüklenmişti.

58. — Mardonios, Yunanlıların gece gitmiş olduklarını öğrenip de kamplarını boş bulunca Larissalı Thorax ile kardeşleri Eurypylos ve Thrasydeios'u getirtip şunları söyledi: "Aleuas'ın oğulları, şimdi bu boş kamp karşısında ne diyeceksiniz bakalım? Lakedaimonluların komşuları olarak, bana onların savaştan kaçmadıklarını ve dünyanın en iyi askerleri olduklarını söyleyen sizdiniz; oysa dün gördünüz; mevzilerini başka bir mevzi ile değiştirmek istediler, bugün de geceleyin kaçıp gittiklerini görüyoruz. Tam da dünyanın gerçekten en birinci askerleri olan düşmanlarına karşı kendilerini göstermeleri gereken günde, bir hiç olduklarını ve ancak zaten bir hiç olan Yunanlılar arasında değerli sayılmış olabileceklerini ispat ettiler. Size gelince, Persleri tanımadığınız

için sizin kusurunuzu bağışlıyorum, haklarında bir şeyler bildiklerinizi övdüğünüz için; ama Artabazos'un Lakedaimonlulardan korkmasına ve bu korku ile buradan kalkıp Thebai kentine çekilmemiz için ileri sürdüğü alçakça düşünceye pek şaşıyorum; bunu krala da bildireceğim. Ama bunu başka zaman konuşuruz. Şimdi bunların çekilmesine izin vermemek gerekir. Peşlerine düşmeli, yakalamalı ve Perslere yaptıklarını ödetmeliyiz."

59. — Bu sözleri söyledikten sonra Perslerine Asopos'u geçirtti, kaçtıklarını sandığı Yunanlıların peşinden ileri sürdü ve karşısında Lakedaimonlularla Tegealılardan başka kimse bulamadı; zira ova yolunu tutmuş olan Atinalıları görmemişti. Perslerin Yunanlıların peşinden atılmış olduklarını gören öbür barbar bölüklerinin şefleri de bayraklarını açtılar ve düzenli birlikler halinde değil, karmakarışık bir halde ve bütün güçleriyle koşarak, öbürlerinin arkasından atıldılar. Yunanlıları bir lokmada yiyeceklerine inanıyorlar, çığlıklar atarak ve düzensiz olarak koşuyorlardı.

60. — Bu arada süvarinin sıkıştırdığı Pausanias, bir atlı koşturup Atinalılara şu bildiriyi gönderdi: "Atinalılar, Yunanistan'ın özgür kalması ya da köle olması vereceğimiz şu büyük savaşa bağlı kaldığı bir zamanda, biz Lakedaimonlular ve siz Atinalılar, müttefiklerimizin ihanetine uğramış bulunuyoruz. Geceleyin kaçtılar. Bundan sonra ne yapmamız gerektiğini biliyoruz: Elimizden geldiği kadar kendimizi savunmak, birbirimize destek olmak. Eğer süvari önce size saldırmış olsaydı, o zaman şüphesiz biz ve bizimle birlikte Yunan davasına ihanet etmemiş olan Tegealılar size yardıma koşacaktı. Ama onların hepsi bizim üzerimize yüklendiler, şimdi en çok baskı gören yere sizin yardım etmeniz gerekiyor, yardım etmek size düşüyor. Eğer siz kendiniz gelemiyorsanız, hiç olmazsa, gönül hoşluğu olarak okçularınızı gönderiniz. Sizin bütün bu savaş süresince ne kadar yaman davrandığınızı gözümüzle gördük; bu isteğimizi de geri çevirmeyeceğinize güveniyoruz."

61. — Bu bildiriyi alan Atinalılar, Lakedaimonluların yardımına koşmak ve bütün güçleriyle desteklemek üzere yola çıktılar. Tam yola çıkmışlarken, karşılarındaki mevzileri tutmuş olan ve Büyük Kral'dan yana olan Yunanlılar saldırdılar, artık öbürlerine yardım için koşamazlardı, karşılarındaki düşman kendilerine kök yolduruyordu. O zaman kendi başlarına kalmış olan Lakedaimonlular ve Tegealılar, Mardonios'a ve ilerlemekte olan orduya karşı, az sonra girecekleri savaşa hazırlık olmak üzere bir kurban kestiler; birinciler, hafif piyade ile birlikte elli bin kişiydiler, ikinciler ise üç bin. (Zira Tegealılar Lakedaimonlulardan bir adım ayrılmamışlardı.) Kurbanlar iyi belirtiler vermediler ve gerçekten bu arada çok asker düştü, daha çoğu da yaralandı; sorkun ağacı dallarından yapılma kalkanları önlerinde bir kale duvarı gibi duran Persler, hesapsız ok yağdırıyorlardı. O zaman, Spartalıların ezildiklerine ve tanrıların dilsiz kaldığına bakan Pausanias, gözlerini Plataialıların Heraion'u üzerine çevirerek tanrıçaya dua etti, ümitlerini boşa çıkarmaması için yalvardı.

62. — Daha duasını bitirmemişti ki, mevzilerinden fırlayan Tegealılar barbarların üzerine atıldılar ve Pausanias'ın duası biter bitmez, kurban kesmekte olan Lakedaimonlular mutlu belirtiler buldular. Beklemelerinin karşılığını görünce onlar da Perslere karşı atıldılar ve Persler yaylarını bırakarak mızrağa davrandılar. Önce kalkanlardan oluşan duvarın çevresinde bir savaş oldu; bu savunma kırıldıktan sonra, ta Demeter tapınağının yanına kadar süren hızlı bir çatışma oldu; savaş uzun sürdü; sonunda göğüs göğse kapıştılar, barbarlar Yunanlıların uzun mızraklarını elleriyle yakalayıp kırıyorlardı; Persler de korkusuzdular, yiğitlikten yana hiç de geri kalmıyorlardı. Ama ellerinde kalkan olmayınca savaş sanatında daha acemi kalıyorlar, düşmanlarıyla eşit olamıyorlardı; kimi zaman kavganın içine tek başlarına dalıyor, kimi zaman da on kişilik –ya daha çok ya da daha az– grup-

lar halinde toplanıp düşmanı kılıçtan geçirmekte olan Spartalıların üzerine atılıyorlardı.

63. — En yiğitler arasında seçilmiş bin Persten kurulu özel birliğinin ortasında[389], beyaz bir ata binmiş olarak savaşan Mardonios'un bulunduğu noktada, Yunanlılar kendilerini yakından sıkıştırılmış ve pek tehlikeli bir durumda gördüler. Mardonios'a dokunulmadığı sürece Persler iyi dayandılar ve bu dayanma pek çok Lakedaimonlunun canına mal oldu. Ama Mardonios öldüğü andan itibaren ve onun çevresini tutan sağlam birlikler yenildikten sonra geri kalanlar dağıldılar ve Lakedaimonlulara teslim oldular; savunma silahına yer vermeyen donanım ve kuşanımları felaketlerine yol açmıştı: Ağır hoplitlerin karşısına çıplak göğüsle çıkmışlardı.

64. — Spartalılar için verilmiş olan orakl burada gerçekleşmiş[390] ve Leonidas'ın öcü Mardonios'tan alınmış oldu. Ve bizim bildiğimiz zaferlerin en güzelini de Anaxandridas oğlu Kleombrotos oğlu Pausanias kazandı. Öbür atalarını Leonidas bölümünde saymıştım, zira ataları birdir. Mardonios, Sparta'nın önemli yurttaşlarından Arimnestos'un eliyle öldü, bu da Med savaşlarından sonra Sparta ile çatışan Messanialıların tümüne karşı, üç yüz kişi ile savaştığı Stenykleros'da, üç yüz kişiyle beraber ölmüştür.

65. — Plataia'da Lakedaimonluların kaçırttığı Persler, kamplarına ve Thebai toprakları üzerinde kurmuş oldukları küçük tabyaya doğru düzensiz bir halde dağılmışlardı. Demeter kutsal koruluğu yanında çarpıştıkları halde bir tek Pers bu kutsal alana girmemiş ve orada ölmemiştir –ve bu kesindir–, oysa kutsal toprakların dışında yığın yığın düşmüşlerdir, bu beni çok şaşırtan bir olaydır. Ve –tanrılarla ilgili konularda bir şey sanmak olabilirse– ben öyle sanırım ki,

---

389 Bakınız: Kitap VII. bölüm 40 ve Kitap VIII. bölüm 113.

390 *Spartalılar için verilmiş olan orakl.* Kitap VIII. bölüm 114.

Eleusis'deki sarayını yakan kundakçıları tapınağına yaklaştırmayan, kendisi olmuştur.

66. — İşte bu savaşın belli başlı olayları bunlardır.* Pharnakes oğlu Artabazos, zaten kralın yüksek komutayı Mardonios'a vermesinden hoşnut kalmamıştı ve Mardonios'u savaştan vazgeçirmek için elinden geleni yapmış, ama başaramamıştı. Mardonios'un uyguladığı yöntemden çok tedirgindi. Bundan ötürü o da şöyle yaptı: Savaşın başladığını görünce, işin nereye varacağını pek iyi kestirdiğinden, kendi komutası altında bulunan birliklere gerekli yönergeyi verdi; kırk bin kişiyi bulan önemli kuvvetlere komuta ediyordu. Tamamen kendi emrinde bulunan bu askerlere kendisi ne yöne giderse, onların da ayak uydurmalarını ve aynı hızla yürümelerini emretti ve başa geçti. Bu yönergeyi verdi ve sanki onları savaşa götürüyormuş gibi, savaş alanının yolunu tuttu; yolda ilerledikçe Pers saflarındaki ilk çözülmeleri görmeye başladı. O zaman geçit töreni yürüyüşünden vazgeçerek, yarışa girmiş gibi koşmaya başladı, elden geldiği kadar hızla kaçıyordu ve ağaç tabyaya ya da Thebai surlarına doğru değil, zor yürüyüşle Hellespontos'a varmak üzere, Phokis yönüne doğru.

67. — Bu kol böylece o yönde geri çekildi. – Kralın safındaki Yunanlıların niyetleri bozuk olduğu belliydi, Atinalıların karşısında bir tek Boiotialılar uzun süre dayandılar. Çünkü bu Thebaililer Medlerle bağlaşmışlardı, savaşa yaman bir sertlik katıyorlar, açık oynuyorlardı. O kadar ki, içlerinden üç yüzü, en soylu ve en yiğit olanları, Atinalıların ellerinde can verdiler. Kaçtıkları zaman da Perslerle aynı yere değil, Thebai'ye sığındılar. Düşmanla çarpışmak için kılını bile kıpırdatmamış, askerlikten yana hiçbir değer göstermemiş olan öbür müttefikler kalabalığı da bozguna uğramıştı.

* Plataia savaşı: Ağustos 479

68. — Bu savaşta bütün bu insanların, daha düşmanla kapışmaya kalmadan, bir tek Perslerin kaçtıklarını gördükleri için kendi canlarının dertlerine düşmüş oldukları doğru ise, barbar cephesinin başarılı savaşçılarının yalnız Persler olduğu bence pek açık bir şeydir. Süvari ve özellikle Boiotia süvarisi dışında hepsi çözülmüştür, bunların kaçanlara büyük yardımı dokunmuş, düşmanı bırakmamışlar, kaçış yolunu korumuşlardır. Yunanlılar da düşmanı yenmiş olarak Kserkses askerlerinin peşinden atılmışlar ve bu kovalamaca bir kırım olmuştur.

69. — Düşman safında herkesin can derdine düşmüş olduğu sırada öbür Yunanlılar, yani Here tapınağı yanında toplanmış ve savaşa katılmamış olanlar, savaşın başladığını ve Pausanias birliklerinin savaştan başarıyla çıkmış olduklarını haber aldılar. Bu haber üzerine düzensiz bir halde, kimisi Korinthosluların çevresinde toplanmış olarak, dağ eteklerinden, sonra tepeler üzerinden geçip doğru Demeter tapınağına açılan yoldan, kimisi de Megaralılar ve Phlioslularla birlikte ovadaki yolların en kestirmesinden vurup yürüdüler. Bu ikinciler düşmana yaklaştıkları zaman, Thebai atlıları bunların düzensiz bir halde yürümekte olduklarını uzaktan gördüler, o zaman Timandros oğlu Asopodoros'un komutası altında atlarını bunların üzerine sürdüler. Bu savaşta altı yüz tanesi düştü ve öbürlerini de önlerine katarak Kithairon üzerine attılar. Bunlar böylece zafersiz öldüler.

70. — Ağaçtan yapılma kalelerine çekilen Persler ve artakalmış olan barbar kalabalığı, yaya gelen Lakedaimonlular varmadan önce, duvarın üzerine çıkıp ellerinden geldiği kadar sağlamlaştırmaya koyulmuşlardı. Kopup gelen Lakedaimonlular buraya yüklendiler ve epeyce sert bir çatışma oldu; Atinalılar gelmeden önce düşman kendini iyi koruyordu, hatta kalelere karşı saldırmada acemi olan Lakedaimonlulardan, gözle görülür biçimde üstündü de. Ama Atinalılar yetiştikten sonra saldırı iki kat bir atılganlığa dönüştü ve

uzun sürdü; sonunda Atinalılar cesaretleri ve inatçılıkları sayesinde bir gedik açıp duvarı aşmayı başardılar ve Yunanlılar dalgalar halinde bu gedikten içeriye aktılar. İlk olarak Tegealılar girmişlerdi; Mardonios'un çadırını yağma edenler bunlardır. Özellikle atlarının baştan aşağı bakırdan yapılma ve pek güzel yemliklerini aldılar. Bu yemliği Athene Alea tapınağına sundular, ganimetin geri kalanını aralarında paylaştılar. Barbarlar, duvar yıkıldıktan sonra artık yeni bir dayanma çekirdeği kuramadılar; hiçbiri silaha davranmayı düşünmedi; on binlerce kişinin üst üste yığılmış oldukları dar bir yerde kovalanan bir insan sürüsü gibi çılgına dönmüşlerdi. Yunanlılar öyle kılıç çaldılar ki, üç yüz bin kişilik ordudan –tabii Artabazos'un kaçırdığı kırk bini bundan düşmek gerekir– kala kala üç bin kişi kaldı. Sparta Lakedaimonluları savaşta topu topu doksan bir, Tegealılar on altı, Atinalılar elli iki asker kaybetmişlerdi.

71. — Barbar cephesinde en çok göze çarpanlar piyadede Persler, süvaride Sakalar, kişi olarak ise Mardonios oldular; Yunan cephesinde Tegealılar ve Atinalılar yiğitlik göstermişler, ama iyi savaşçı olarak Lakedaimonlular bunları geçmişlerdir. Aslında hepsi de karşısındaki düşmanı yenmiş oldukları için, bu noktayı ancak Lakedaimonluların en zorlu yarışçılarla kapışmış ve onları alt etmiş olmalarına bakarak aydınlığa çıkarabiliyorum. Ve günün kahramanı, benim kanaatimce hiç şüphesiz, Thermopylai'deki üç yüz askerden tek canlı kalmış olan ve o günden beri alnında bir namus lekesi, bir yüzkarası ile yaşayan Aristodemos oldu[391]. Yiğitlikte bundan sonra gelenler Spartalılardan Poseidonios, Philokyon ve Amompharetos'dur. Ama bir toplantıda aralarından hangisinin daha yiğit olduğu tartışılırken, hazır bulunan Spartalılar şu noktaya dikkati çekmişlerdir ki, saflarından fırlayıp çılgın gibi ileri atılmış olan Aristodemos'un göster-

---

391 Aristodemos için bakınız: Kitap VII. bölüm 229, 231.

miş olduğu yiğitlik, alnındaki lekeyi temizlemek için parlak bir ölüm aramakta oluşundandı, oysa Poseidonios ölümü aramadan yiğitlik göstermiştir, bu farktan ötürü onlar bunu daha üstün tutmuşlardır. Ama böyle konuşmalarından belki kıskançlığın da etkisi olmuştur. Adlarını saydıklarımın hepsi bu savaşın kurbanları arasında özel saygıya layık görülmüşlerdir; ama anlatmış olduğum kusurunu ölümle temizlemek istemiş olan Aristodemos hiçbir saygıya layık görülmemiştir.

72. — Plataia'da en çok nam kazananlar bunlar olmuşlardır; zira Kallikrates savaş alanında ölmemiştir. O da orduya katılanlar arasındaydı; Yunanlılar içinde çağının en yakışıklı adamıydı, hem de yalnız Lakedaimonlular arasında demiyorum, bütün Hellenler arasında. Pausanias kurban keserken, o da safta kımıldamadan duruyordu, derken böğrüne bir ok saplandı; savaş başladığı zaman o kenara çekilmiş olarak acılar içinde can çekişiyordu, Plataialı Arimnestos anlatır, Yunanistan uğruna ölüşüne yanmıyor, dövüşemeden, anılarda yaşayacak bir başarı gösteremeden öldüğüne yanıyormuş.

73. — Atinalılardan göze çarpanlar arasında özellikle Eutykhides oğlu Sophanes gösterilir ki, bu Dekeleia kasabasındandı ve Atinalıların anlattıklarına göre, şu torunları için çok yararlı bir iş başarmış olan Dekeleialılardandı. Çok eskiden Tyndareos'un oğulları Helene'yi ararlarken[392] güçlü bir ordu ile Attika'ya girmişler ve demoslarda toptan bir göçe yol açmışlardı – zira Helene'nin nereye kapatılmış olduğunu bilmiyorlardı; bunun üzerine Atinalılara göre

392 Theseus'un Helene'yi Sparta'dan kaldırıp Attika'ya kaçırması ve Aphidnai kasabasına kapatması anlatısına dokunuyor. – Daha aşağıdaki, *Hatta şu anlattığımız olaylardan yıllarca sonra Atinalılarla Peloponezliler arasında çıkmış olan şu son savaşta bile, Lakedaimonlular Attika'yı baştan başa silip süpürdükleri halde Dekelea'ya dokunmamışlardır*, cümlesindeki *şu son savaş* dediği, Peloponez savaşlarının başladığı zamandır. Her yıl ilkbaharda Kral Arkhidamos, Spartalılarla geliyor, Attika'yı yağma ediyordu ve onlar gelmeden önce, kırlarda yaşayanlar Perikles'in yönergesine uyarak Atina'ya sığınıyorlardı.

Dekeleialılar –Dekeleialılara göre Dekeleos'un kendisi– onlara büyük bir hizmette bulunmuşlar: Theseus'un kız kaçırmak suretiyle yapmış olduğu edepsizliğe kızan, bir yandan da bu yüzden bütün Attika toprağının ziyan görmesinden korkan Dekeleos, Tyndareosoğullarına her şeyi açıklamış, onları Titakos adında bir yerlinin kendilerine teslim etmiş olduğu Aphidnai'ye götürmüş. Bu hizmetlerine karşılık Dekeleialılar Sparta'da bugün de vergi vermezler ve protokolde öncelik hakkından yararlanırlar; hatta şu anlattığımız olaylardan yıllarca sonra, Atinalılarla Peloponezliler arasında çıkmış olan şu son savaşta bile, Lakedaimonlular Attika'yı baştan başa süpürdükleri halde Dekeleia'ya dokunmamışlardır.

74. — Atinalılar arasında yiğitlik onuru kazanan Sophanes bu demostandı. Hakkında bir hikâye dolaşır ki, iki çeşit anlatılır: Birine göre zırhın üzerine kuşanmış olduğu kılıcının omuz kayışına bakır bir zincirle bağlı demir bir çapa takıyordu; ne zaman düşman üzerine yürüse, düşmanlar kendisini yerinden kımıldatamasınlar diye çapayı yere çakıyordu; düşmanlar kaçmaya başladıkları zaman önce çapayı omzuna alıyor, sonra kovalamaya başlıyordu. Birinci anlatış böyle; ikinciye göre, ki birinciye hiç uymaz, bu öyle bir zırha asılmış gemi demiri filan değil, sadece kalkanın üzerinde bulunan kabartma bir tılsımdı ve üzerine gelen vuruşlara karşı onu tutuyordu.

75. — Bu Sophanes başka bir şeyden ötürü de ün kazanmıştır; Atinalılar Aigina'yı kuşatmaya aldıkları sırada, pentathlon birincisi Argoslu Eurybates'e meydan okumuş ve yeke yek yaptıkları çarpışmada onu öldürmüştür. Kendisi de sonradan Glaukon oğlu Leagros ile birlikte Atinalıların strategosuyken, yiğitçe savaşarak ölmüştür; Daton[393] da Edonislilerle, altın madenleri için çarpışırken düşmüştür.

---

393 *Daton.* Trakya kenti.

76. — Barbar ölüleri ile örtülen Plataia savaş alanına bir kadın kendi ayağıyla gelip Yunanlılara teslim oldu; Perslerden Teaspis oğlu Pharandates'in odalığıydı; Perslerin bozulduğunu ve zaferi Yunanlıların kazandığını öğrenince kendisi ve yanındakiler giyinmişler, en güzel altın takılarını takınmışlar ve arabaya binip Lakedaimonluların yanına gelmişlerdi; henüz kan kokan askerlerin ortasında arabadan indi, herkesin Pausanias'ın emrini dinlediğini gördü, düşman şefinin adını ve ülkesini daha önce birçok kez duyduğu için, bu adamın o olduğunu anladı, dizlerine sarıldı ve ona şunları söyledi: "Sparta kralı, sana yalvarmaya gelen bu tutsağı köle olmaya bırakma. Zira ne meleklere, ne de tanrılara saygı gösteren bu adamların ölümünü borçlu olduğum kimse sensin. Yurdum Kos'tur; Antagoras oğlu Hegetorides'in kızıyım. Beni Kos'tan zorla kaçırdılar, Perslerin malı oldum." – "Kadın," diye cevap verdi Pausanias, "eğer sahiden benim Koslu konuğum Hegetorides'in kızı isen, artık hiçbir şeyden korkun olmasın, zira o bölgede oturanlar içerisinde en çok sevdiğim kimse odur." Bu sözleri söyledikten sonra kadını ephoroslara emanet etti ve daha sonra, kendi isteği üzerine Aigina'ya gönderdi.

77. — Bu kadından hemen sonra Mantineialılar geldiler, artık her iş bitmişti. Savaştan sonra gelmiş olduklarını anlayınca çok üzüldüler; cezaya çarptırılmayı hak etmiş olduklarını söylediler. Artabazos kolordusunun kaçtığını duyunca, Thessalia'ya kadar onları kovalamak istediler; ama Lakedaimonlular onların kaçanların peşinden gitmelerine izin vermediler. Yurtlarına gittiler ve ordu şeflerini sürgüne yolladılar. Mantineialılardan sonra sıra Elislilerindi; Mantineialılar gibi onlar da üzüntü içinde dönmüşlerdi, yurtlarına döndükleri zaman onlar da generallerini sürdüler. Mantineialılar ve Elisliler için söylenecek şeyler işte bunlardır.

78. — Plataia'da, Aiginalıların kampında, adanın belli başlı yurttaşları arasında sayılan Pytheas oğlu Lampon adın-

da birisi vardı. Pausanias'ın yanına geldi ve ona çok kötü bir öneride bulundu. "Kleombrotos oğlu," dedi büyük bir canlılıkla, "her zaman rastlanmayacak kadar önemli bir başarı kazandın ve tanrılar Yunanistan'ı uçurumdan kurtararak, şimdiye kadar benim bildiğim hiçbir Yunanlının kazanamamış olduğu bir zafer hazinesini senin başının üzerine koydular. Şimdi başardığın bu işi yarım bırakma ki, ünün daha da yükselsin ve ileride barbar bir daha Yunanistan'ı saldırmayı göze alamasın. Leonidas, Thermopylai'de öldüğü zaman, Mardonios ve Kserkses başını kesip gövdesini kazığa çaktılar. Kısasa kısas, sen de Mardonios'a aynı şeyi yap, ta ki seni bütün Sparta, bütün Yunanistan baş tacı etsin. Mardonios'u kazıklayıp amcan Leonidas'ın öcünü al."

79. — Bu sözlerle Pausanias'ın gözüne gireceğini sanıyordu. Ama Pausanias ona şöyle cevap verdi: "Aiginalı yabancı, iyi dileklerini ve özenişlerini anlıyorum; ama bunlar onur yolundan sapa düşen şeylerdir. Adımı, yurdumu ve yaptığım işi bu kadar yücelttikten sonra, herkes beni daha çok beğensin diye bir kadavraya sataşmamı önermekle, adıma, yurduma ve yaptığım işe leke sürmek istiyorsun. Böyle şeyler Yunanlılara değil, barbarlara yakışır ve biz onları bundan ötürü kınıyoruz. Aiginalıların ve onlar gibi düşünenlerin isteklerini yaparak, onlara hoş görünmek elimden gelmez. Spartalıları gerek sözlerimde ve gerek yaptığım işlerde tanrısal yasaya saygı göstererek hoşnut etmek bana yeter. Bana öcünü almamı söylediğin Leonidas'ın öcü alınmıştır ve gördüğün şu kadavra tepeleri, işte onun canının karşılığıdır. Thermopylai'de kafaları kesilenlerin tümünün canı karşılığıdır. Sana gelince, bir daha böyle sözler söylemek için yanıma gelme, bu çeşit öğütler verme ve seni cezalandırmadığım için de bana dua et!"

80. — Böyle kovuldu Aiginalı adam. Pausanias keruxler bağırttırarak kimsenin ganimetlere el sürmemesini herkese duyurdu ve hilotlara bütün Pers hazinesinin toplanması em-

rini verdi. Kampı taradılar, altın ve gümüş eşyalarla dolu çadırlar buldular, altın ve gümüş kakma yataklar, çeşit çeşit altın krateroslar, kupalar, bardaklar; arabalarda içi altın ve gümüş mutfak takımlarıyla dolu çuvallar bulundu. Ölüleri soydular, bileziklerini ve kolyelerini, altın siperli kılıçlarını aldılar, parlak üst başları da cabaydı. Hilotlar bunlardan pek çoğunu çaldılar ve Aiginalılara sattılar; daha da pek çok vardı, saklanamayacak kadar çok. Aiginalıların altını hilotlardan bakır fiyatına almış olduklarını düşünüyorum.

81. — Bütün bu hazineler bir araya getirildikten sonra, önce onda biri Delphoi tanrısının payı olarak ayrıldı, bu para ile sunak taşının hemen yanındaki üç başlı tunç yılanın üzerinde yükselen altın üçayak sunuldu; Olympia tapınağının payı ile on dirsek boyunda bronzdan bir Zeus heykeli yaptırılıp gönderildi, İsthmos tapınağı için de gene bronzdan, yedi dirsek boyunda bir Poseidaon heykeli yaptırıldı, bu paylar ayrıldıktan sonra kalan bölüşüldü ve her ulusun payına, hak ettiği ölçüde, Pers odalıklardan, altından ve gümüşten, her çeşit değerli eşyadan bir şeyler düştü. Belgelerde Plataia'da yararlık gösterip ödüle layık görülenlere ayrıca neler verildiğine dair bir not yazılı değildi, ama ben onların da gönüllerinin hoş edilmiş olacağına inanıyorum; Pausanias için her çeşit eşyadan, kadın, at, talant, deve ve öbürlerinden onar tane ayrılmıştır.

82. — Bir de şunu söylerler: Pausanias, Kserkses'in Yunanistan'dan kaçarken Mardonios'a bırakmış olduğu ağırlıklara, Mardonios'un peşinde sürüklediği bunca şeye, altın ve gümüş takımlara, parlak renkli duvar örtülerine bakmış bakmış ve Pers ekmekçilerine ve aşçılarına, kendisine Mardonios'a hazırladıkları gibi bir sofra hazırlamalarını emretmiş. Emri yerine getirmişler ve Pausanias altın ve gümüşlerle bezeli sofra yataklarını, yastıklarını, gene altın ve gümüş kakmalı sofra takımlarını, masaları seyretmiş; önüne serilen nefis yemeklere şaşakalmış ve kendi hizmetçilerine de, hoş-

luk olsun diye bir de Sparta sofrası hazırlamalarını emretmiş. İki sofra arasındaki fark çok büyükmüş. O zaman Pausanias gülmeye başlamış, Yunan generallerini çağırtmış, hepsi toplanınca parmağıyla masaların ikisini de ayrı ayrı göstermiş: "Yunanlı yurttaşlar," demiş, "sizi buraya her gün böyle yemekler yiyebildikleri halde bizim zavallı yavan aşımıza göz dikip buralara kadar gelen Medlerin budalalıklarını göstermek için topladım." Yunan generallerine Pausanias bu sözü söyledi derler.

83. — Bu olayların üzerinden uzun süre geçtikten sonra bile, birçok Plataialı altın, gümüş ve başka değerli şeylerle dolu sandıklar bulmuşlardır. Ve daha da sonra şu görülmüştür: Etler çürüyüp döküldükçe Plataialılar kemikleri bir araya topluyorlardı; bu arada hiçbir dikiş yeri olmayan bir kafatası buldular: Bir tek kemikten yapılmıştı; bir de üst parçası ile birlikte bir çene kemiği meydana çıkarıldı ki, dişleri birbirine kaynamıştı, küçük dişler de, azıdişleri de yerinde bir parça halinde duruyordu; bunlardan başka beş dirsek boyunda bir adamın kemikleri de bulundu.

84. — Savaşın ertesi günü Mardonios'un ölüsü kayboldu; kim kaçırmıştı? Kesin olarak söyleyemem, ama pek çok kimseden ve çeşitli ülkelerde Mardonios'un gömülmüş olduğunu duydum ve hatta bu sevabı işlediği için Mardonios'un oğlu Artontes'den ödül aldığını söyleyen çok kişiye de rastladım; gerçekten Mardonios'un leşini kaçırıp gömenin hangisi olduğunu öğrenemedim. Ephesoslu Dionysophanes gömmüştür diye bir ad söyleyenler bile vardır.

85. — O ya da başkası, Mardonios böylece bir mezar sahibi olmuştur. Yunan askerlerine gelince, Plataia ganimetleri bölüşüldükten sonra, her ulus kendi ölülerini ayrı ayrı gömdü. Lakedaimonlular üç mezar kazdılar; birine komutanları gömdüler; Poseidonios, Amompharetos, Philokyon ve Kallikrates bunlar arasındaydı; bunlar böyle ayrılmışlardı; ikinci mezarda öbür Spartalılar vardı; üçüncüde hilotlar. Bunla-

rın gömme biçimi böyleydi. Tegealılar kadavraları seçmeden ayrı ayrı mezarlara attılar; Atinalılar hepsini bir araya doldurdular; Megaralılar ve Phlioslular atlı kurbanları gömüyorlardı. Bu ulusların mezarları ölülerle dolmuştu; ama Plataia'da öbür ulusların mezarları da vardır ki, öğrendiğime göre bunlar, savaşa katılmadıkları için utandıklarından, ileride bizi ayıplamasınlar diye uydurma mezarlar yapmışlar; örnek ise, orada Aiginalılar Anıtı denilen bir anıt vardır ki, bana bunun on yıl sonra Aiginalıların ricası üzerine, resmi konukları olan Plataialı Autodikos oğlu Kleades tarafından yaptırılmış olduğunu söylemişlerdir.

Plataia'dan Sonra

86. — Plataia savaşının ölüleri gömüldükten sonra, Yunanlılar meclis kurdular ve hiç duraksamadan Thebai üzerine yürümek ve Medlerden yana olanların ve en başta bu yolda en ileri gitmiş olan Timagenides ile Attaginos'un kendilerine verilmesini istemek üzere karar aldılar. Eğer vermezlerse, kenti alıp yıkmadan gitmeyeceklerini bildireceklerdi. Bu kararı aldıktan sonra, savaşın onuncu günü gidip Thebai'yi kuşattılar ve o adamları istediler. Thebailerin kabul etmemeleri üzerine, topraklarını kırıp geçirdiler ve kale duvarlarına saldırmaya başladılar.

87. — Ortalığı yıkmaya ara vermiyorlardı, onun için, yirminci gün Timagenides, Thebailere şunları söyledi: "Thebaililer, mademki Yunanlılar Thebai'yi yıkmadıkça ya da siz bizi onlara vermedikçe kuşatmayı kaldırmamaya karar vermişlerdir, Boiotia topraklarının bizim yüzümüzden daha fazla zarar görmesi doğru olmaz; eğer istedikleri sadece para ise ve bizler birer bahane isek, devlet kasasını açıp istediklerini verelim – zira Medleri yalnız biz değil, devlet olarak hepimiz birden destekledik. Yok eğer kenti gerçekten bizleri ele geçirmek için kuşatmışlarsa, biz kendi başımızın çaresine kendi-

miz bakalım." Bu sözler çok doğru ve çok uygun olarak karşılandı; Thebaililer hemen birisini göndererek yurttaşlarını Pausanias'a teslim etmeye hazır olduklarını bildirdiler.

88. — Thebaililerin bu nokta üzerinde aralarında anlaşmaya varmaları üzerine Attaginos kentten gizlice kaçtı; Pausanias'a çocuklarını teslim ettiler, o onları bütün suçlamalardan uzak tuttu, Medlere hizmet etmiş olmaktan suçlu olan bir babanın sorumluluğunu çocuklarına yüklemeyeceğini bildirdi. Thebaililerin teslim ettikleri öbür yurttaşları, savunma hakkı kullanabileceklerini sanıyor ve bu işten rüşvetle kurtulmayı umuyorlardı. Ama Pausanias onları ele geçirdikten sonra, akıllarından geçenleri sezdi, bütün müttefiklere yol verdi, bunları da Korinthos'a gönderip orada öldürttü.

89. — Plataia'da ve Thebai'de olanlar bunlardır. – Plataia'dan kaçmış olan Pharnakes oğlu Artabazos epeyce ilerlemişti. Thessalia'ya vardığı zaman, Thessalialılar ona bir şölen çektiler ve ordunun geri kalan bölümü hakkında bilgi istediler, çünkü Plataia olayları üzerine bir şey bilmiyorlardı. Artabazos gerçeği bunlara açıklamak gibi bir saflıkta bulunursa kendisinin de, ordusunun da ölüm tehlikesiyle karşılaşabileceğini anladı. (Çünkü olan biteni öğrenen herhangi bir ulus, kendisine saldırabilirdi.) Phokisliler karşısında da bu nedenle dilini tutmuştu; Thessalialılara şunları söyledi: "Görüyorsunuz Thessalialılar, bir saniye bile kaybetmeden zor adımla Trakya'ya doğru yürüyorum; yanımdaki birliklerle beraber bizi bekleyen bir görev için ordudan ayrıldım; Mardonios da bugün yarın gelir, o da ordusu ile arkamdan geliyor. İyi karşılayınız ve elinizden geleni esirgemeyiniz; sonradan pişman olmazsınız." Bunları söyledikten sonra askerlerini alıp acele yola çıktı, Thessalia ve Makedonia üzerinden Trakya'ya doğru yürüdü ve dediği gibi acele ediyor, kestirmeden gidiyordu. Bizans'a geldi, ama askerlerinin epeycesini yolda bırakmıştı, çoğunu Trakyalılar kırmışlardı, çoğunu da açlık ve yorgunluk kırmıştı. Geri kalanları Bizans'tan Asya'ya geçirdi. Artabazos'un geri çekilişi böyle oldu.

Mykale Savaşı

90. — Persler Plataia'da yenildikleri aynı gün, İonia'da Mykale'de de yeniliyorlardı. Lakedaimonlu Leotykhidas[394] ile birlikte Delos'a gelmiş olan Yunanlılar, burada demir üzerinde beklerlerken, Samos'tan haberci olarak Thrasykles oğlu Lampon, Arkhestradides oğlu Athenagoras ve Aristagoras oğlu Hegesistratos gelmişlerdi. Samoslular bunları Perslerden ve Samos'ta Perslerin adamı olarak bilinen ve bu yüzden hor görülen tyranları Androdamas oğlu Theomestor'dan gizli olarak yollamışlardı. Elçiler strategosların yanına çıktıkları zaman, Hegesistratos uzun uzun ve büyük bir incelikle konuştu: "İonialıların Perslerden kopmaları için," diyordu, "sizin şöyle bir görünmeniz yeter; barbarlar sizi beklemezler bile." Bekleseler de Yunanlılar böyle bir ganimeti bir daha ele geçiremezlerdi. Arkadan ortak tanrıların adlarını anarak, onları Yunan kanından olanları kölelikten kurtarmaları ve barbarları geri atmaları için gayrete getirmeye çalışıyordu. Ve bu başarı onlara kendiliğinden geliyordu; barbar gemileri denize dayanıklı değillerdi, asker olarak da Yunanlılar kadar değillerdi. Eğer bu önerilerinde bir tuzak sezinliyorlarsa, elçiler rehin olarak gemilerinde kalmaya hazırdılar.

91. — Samoslu yabancının inatçı üstelemeleri arasında Leotykhidas ondan adını sordu, belki bir uğur denemek istiyordu, belki tanrıların parmağı karışmıştı da rasgele sormuştu: "Samoslu yabancı," dedi, "adın nedir?" – "Hegesistratos" diye cevap verdi Samoslu. Bunun üzerine lafı uzatmasına meydan bırakmadan, "Bunu uğur sayıyorum, Samoslu yabancı,"[395] dedi Leotykhidas. "Şimdi sen ve burada

---

394 *Leotykhidas.* Sparta kralı. (Kitap VI. bölüm 65–73)

395 *Bunu uğur sayıyorum...* Hegesistratos, ordu yöneticisi, orduya yol gösteren demektir.

bulunan arkadaşların, buradan ayrılmadan önce, Samosluların bundan sonra canla başla bizden yana olacaklarına dair ant içiniz."

92. — Ve hemen sözü bırakıp işe girişti; Samoslular istenilen garantiyi verdiler, Yunanlılarla karşılıklı bağlaşma antları içtiler. Bu tören tamamlanınca yola çıktılar, yalnız Hegesistratos kaldı, çünkü adını uğurlu sayan Leotykhidas, onun Yunanlılarla birlikte yola çıkmasını istiyordu. Yunanlılar o gün beklediler; ertesi gün kurban kesip iyi talih dileğinde bulundular; İonia Körfezi'ndeki Apollonia[396] yurttaşı Euenios oğlu Deiphonos, onların hesabına kurban falına bakıyordu. – Babası Euenios'un başına şöyle bir şey gelmişti:

93. — Bu Apollonia kentinde Güneş'e adanmış sürüler vardı; gündüzleri Lakmon Dağı'ndan inip Apollonia topraklarından geçtikten sonra Orikos limanı yanında denize dökülen ırmak boyunca otlarlardı; geceleri en zengin ve en soylu kişiler arasından bir yıl için seçilmiş olan yurttaşlar bekçilik ederlerdi. Zira Apollonialılar, bir orakle inanarak, bu sürülere sonsuz saygı besliyorlardı; kentin biraz uzağında bir mağarada kalıyorlardı ve yurttaşlar arasından seçilmiş olan Euenios da onları bekliyordu. Bir gece nöbette uyuyakaldı, mağaraya kurtlar daldılar, altmış kadar koyun paraladılar. Felaketin farkına vardığı zaman çenesini tuttu, kimseye bir şey söylemedi; niyeti, eksilenlerin yerine başkalarını koymaktı. Ama Apollonialılardan durumu saklayamadı; onu yargıladılar ve açıkgözlüğünü uyutmak üzere görmekten yoksun bırakmaya karar verdiler. Ve Euenios'un gözleri oyuldu; ama hemen arkasından sürüleri eskisi kadar yavrulamamaya, toprakları eskisi kadar iyi ürün vermemeye başladı. (Başlarına gelen felaketin nedenini anlamak üzere başvurmuş oldukları) Dodona ve Delphoi orakileri, kutsal sürüyü bekleyen Euenios'un gözlerini haksız yere kör ettiklerini,

---

396 İonia Körfezi'ndeki Apollonia, Epir'dedir (Epeiros).

çünkü kurtları şimdi danışmış oldukları tanrıların gönderdiklerini bildirdiler – ve Euenios'a kendi söyleyeceği bir karşılık ödenip gönlü alınmadıkça, tanrılar öcünü sürdürmekten vazgeçmeyeceklerdi ve Euenios bu kefareti aldıktan sonra, tanrıların kendileri de ona pek çok kimse tarafından pek mutlu sayılacak bir armağan vereceklerdi.

94. — Apollonialılara verilen orakl buydu; bunlar bunu gizli tuttular ve işi kendi kentlerinin yurttaşlarına havale ettiler. Bu yurttaşlar bu görevi şöyle yerine getirdiler: Euenios bir sıranın üzerinde oturuyordu, gidip buldular, yanına oturdular ve bir süre şundan bundan konuştuktan sonra, sözü başına gelen felakete getirdiler, üzüntülerini bildirdiler; çaktırmadan lafı buraya getirdikten sonra, eğer Apollonialılar kendisine yaptıklarına karşılık bir şey vermek isterlerse, onun ne gibi bir şey isteyeceğini sordular. Onun oraklden haberi olmadığı için, filan tarlalar –burada Apollonia topraklarının en güzellerine sahip olan iki yurttaşın adlarını söylüyordu– ve ayrıca, kendince kentin en güzel evi olan filanca ev verilirse, bunlara sahip olmanın kendisine yapılanları unutturacağını ve bunları yeterli bir karşılık sayacağını söyledi. O bunları söyler söylemez, iki yanına oturmuş olan yurttaşları hemen lafı kaparak ona şöyle cevap verdiler: "Pekâlâ Euenios, Apollonialılar seni gözlerinden etmek suretiyle işledikleri suçun karşılığı olarak bu istediklerini sana veriyorlar; oraklların emri budur." Durumu kavrayan Euenios kızdı, kendisine oyun oynandığını anladı; Apollonialılar istediği yerleri hemen satın aldılar ve kendisine teslim ettiler. Hemen arkasından kendisine gaipten haber verme yeteneği bağışlandı ve üne kavuştu.

95. — Bu Euenios'un oğlu Deiphonos, Korinthoslular tarafından Yunan ordusuna getirilmiş ve orada kâhinlik yapmaya başlamıştı. Ama gerçekte Euenios'un oğlu değildi, onun adını çaldı, bu ad sayesinde Yunanistan'da tanındı diyenleri de duymuşumdur.

96. — Yunanlılar falları iyi çıktıktan sonra Delos'dan ayrılıp Samos'a doğru yola koyuldular. Samos kıyılarında Kalamoi denilen yere varınca, burada bulunan Here tapınağının karşısında demir attılar ve savaş için hazırlıklara başladılar; bu arada bunların kendi üzerlerine gelmekte olduklarını haber alan Persler demir kaldırmışlar ve başlarından savmış oldukları Fenikeliler dışında, hepsi anakaraya doğru gitmişlerdi. Zira daha önce bir savaş meclisi kurmuşlar ve kendilerini yeteri kadar güçlü görmedikleri için savaşa girmemeye karar vermişlerdi; bunun için Mykale'de beklemekte olan kara ordusunun yanına sığınmak üzere anakaraya doğru çekiliyorlardı; Kserkses geri kalan birliklerden altmış bin kişi ayırmış, İonia'yı koruma görevi vermiş, başına da boy bos ve güzellikten yana Persler arasında birinci olan Tigranes'i koymuştu. Donanma şeflerinin yanına sığınmak istedikleri ordu işte buydu, orada gemileri karaya çekecekler ve çevresini, hem gemileri, hem de kendilerini korumaya elverişli bir tabya ile çevireceklerdi.

97. — Bu kararı almışlar ve yelken açmışlardı. Eumenidler[397] tapınağı yanına gelince, ki Mykale'de Skolopoeis ve Gaison ırmağı yönündedir – burada Pasikles oğlu Philistos'un, Kodros oğlu Neileus'un beraberinde gelip Miletos'u kurduğu zaman yapmış olduğu Eleusis Demeteri tapınağı yükselir – işte diyordum, buraya gelince gemilerini karaya çektiler, yemiş ağaçlarını kestiler, sağlamca çakılmış kazıklarla çevrili taş ve ağaçtan yapılma bir duvarın arkasına çekildiler. Bütün bu hazırlıkları bir kuşatmayı göz önünde tutarak yapıyorlardı. (Bir de zaferi, çünkü ikisini de hesap ediyorlardı.)

98. — Yunanlılar, barbarların anakaraya doğru çekilmiş olduklarını öğrenince, bunları ellerinden kaçırmış olduklarını düşünerek üzüldüler; önce ne yapacaklarını bile-

---

397 *Eumenidler.* Erinyslerin bir başka adı. Öç alma tanrıları.

mediler, dönüp gitsinler mi, yoksa Hellespontos'a kadar uzansınlar mıydı? Sonunda bu iki projeyi de bıraktılar ve Asya karası üzerine yelken açmaya karar verdiler. Savaş olacakmış gibi hazırlandılar, karaya asker boşaltmak için merdivenler yaptılar ve gerekli bütün şeyleri edindiler; Mykale'ye doğru yola çıktılar. Denize açılıp üzerlerine gelen bir tek gemiye rastlamadan düşman kampa yaklaştılar; gemiler karada sağlam bir duvarın arkasındaydılar ve kumsal üzerine kalabalık birlikler sıralanmıştı. Bunun üzerine Leotykhidas, kadırgasıyla olabildiği kadar karaya yaklaştı ve kıyı boyunca giderek, İonialılara bir çavuşu bağırtarak şunları söyletti: "İonialılar, içinizde kim sesimi duyabiliyorsa sözlerime iyi kulak versin; Persler zaten dilimi anlamazlar. Savaşa başladığımız zaman önce özgürlüğü, sonra da parolamız olan Here'yi düşününüz. Bu dediklerimi duyanlar duymayanlara söylesinler." (Themistokles'in Artemision'da yapmış olduğu bildiri gibi; bu da aynı nedenlerle açıklanabilir: Ya barbarlar bu sözleri anlamayacaklar, belki İonialılar Yunanlılardan yana çıkacaklar ya da barbarlar ne dediğini öğrenecekler ve İonialılara güvenemeyeceklerdi.)

99. — Leotykhidas'ın bu sözlerinden sonra Yunanlılar gemilerini kıyıya yanaştırdılar ve savaş düzeninde saf tuttular. Yunanlıların savaşa hazırlandıklarını görmüş ve İonialılara söylediklerini duymuş olan Persler, önce Yunanlılardan yana çıkmalarından korktukları Samoslulardan başladılar, bunların silahlarını ellerinden aldılar. Çünkü bunlar barbar gemilerinin getirdiği Atinalı tutsakları –ki bunlar Attika'da kalmışlar ve Kserkses askerlerinin eline düşmüşlerdi– kurtarmışlar ve ellerine yolluk da vererek Atina'ya geri göndermişlerdi; beş yüz Kserkses düşmanına özgürlük sağlamış olmak elbette kuşku uyandırmaya yeterdi. Bundan sonra, "Buraları kimse sizin kadar bilmez," deyip Miletosluları da Mykale tepelerine açılan yolları korumak ba-

hanesiyle savdılar; gerçekte istedikleri bunları kamptan uzaklaştırmaktı. Ellerine fırsat geçerse ihanet edeceklerinden kuşkulandıkları İonialılara karşı Persler işte bu tedbirleri almışlardı. Bu arada tabya kurmak üzere kendileri de kalkanlarını topluyorlardı.

100. — Hazırlıklarını bitiren Yunanlılar, barbarların üzerine atıldılar. Tam saldırıya geçerlerken bütün kampta bir söylenti yayıldı, aynı anda deniz kıyısında bir kerux asası buldular, kıyıya vurup burada kesilen dalgalar getirip kumlar üzerine bırakmıştı[398]. Yayılan söylentiye göre, Yunanlılar Boiotia'da savaşmışlar ve Mardonios ordusunu yenmişlerdi. Gerçekte olaylara bir kez tanrılar yön vermeye başladılar mı, onların işe karışmış olduklarını gösteren birçok belirti ortaya çıkar, bu sefer de öyle olmuştur. Mykale'deki yakın zaferden birkaç saat önce, Plataia zaferi kazanılmıştır ve bu haber aynı gün içinde Asya kıyılarında saf tutmuş olan Yunanlılara ulaşmış, orduya yeni bir güven ve tehlikeyi küçümseme duygusu getirmişti.

101. — Ve işte bu günün ikinci rastlantısı: İki savaş da Eleusis tanrıçası Demeter'in tapınakları yakınında olmuştur. Plataia'da, daha önce dediğim gibi, çatışma Demeter tapınağının hemen yanında olmuştur, Mykale'de de öyle oluyordu. Ayrıca Pausanias Yunanlılarının Plataia'da düşmanı yendikleri haberi Mykale'ye geldiği zaman, bu olay artık olmuş bitmişti. Zira Plataia savaşı sabah erken verilmişti, Mykale savaşı ise öğleden sonradır. Ve bu iki zaferin aynı ayın aynı gününe rastladığı, daha sonra bu olaylar inceden inceye araştırıldığı vakit kesin olarak anlaşılmıştır. Bu haberi almadan önce Mykale'deki Yunanlılar, kendilerinden çok Yunanistan'ı düşünerek titriyorlardı; Mardonios'un önünde eğilecek diye korkuyorlardı. Ama vaktaki bu söylenti kampın üzerin-

---

398 Keruxlerin kullandıkları asa. Zeus'ün habercisi Hermes'in asasından alınmadır. Not 232'ye bakınız.

den geçti, düşmanın üzerine yeni bir güçle ve taze yürekle atıldılar. Böylece Yunanlılar ve barbarlar, adaların ve Hellespontos'un yazgılarının bu savaşa bağlı olduğunu bilerek kavgaya atılıyorlardı.

102. — Atinalılar ve onlara bitişik olan öbürleri, savaş cephesinin hemen hemen yarısı, düşmana karşı alçak ve düz bir kumsalda yürüyorlardı, oysa Lakedaimonluların ve onların yanında saf tutmuş olan müttefiklerin tuttukları yol, bir sel yatağının oyduğu bayırdan geçiyordu. Lakedaimonlular böylece, barbar kampına arkadan sarkmak üzere yürürlerken, öbür kanadın savaşçıları düşmana yanaşmışlardı. Kalkanlardan kurulmuş olan engel ayakta kaldığı sürece Persler dayandılar ve Atinalılar hiçbir ilerleme gösteremediler. Ama Atina birlikleri ve onların yanında yer almış olan müttefikleri, zafer onurunu kendileri kazanmak, Lakedaimonlulara kaptırmamak için, bütün saf boyunca birbirlerini daha zorlu savaşmaya kışkırttıkları zaman iş değişti. Kalkanları devirdiler, elbirliğiyle ileri atılıp Perslerin üzerine düştüler. Onlar saldırıyı karşıladılar ve bir süre dayandılar da, ama sonunda tabyalarına doğru kaçmaya başladılar. Atinalılar, Korinthoslular, Sikyonlular ve Troizenliler (bu kanatta bulunan askerler bunlardı) peşlerini bırakmadılar ve onlarla beraber kalenin içerisine daldılar; duvarlar aşıldıktan sonra barbarlar direnmeyi kestiler; Perslerden gayrısı kaçmaya başladılar. Bunlar birkaç avuç kaldıkları halde, art arda siperlerine giren Yunanlılara karşı savaşıyorlardı. Pers şeflerinden ikisi kaçıp kurtulmuş, ikisi ölmüştü. Artayntes ve İthamitres, iki amiral kaçmış, Mardontes ve kara birlikleri generali Tigranes silah elde ölmüşlerdi.

103. — Lakedaimonlular ve öbürleri geldikleri zaman, Persler hâlâ dövüşüyorlardı, bunların gelişi son yumruğu indirmiş oldu. Yunanlılardan da düşen çoktu, en çok da Sikyonlular ve bu arada şefleri Perilaos. Med kampında bulunan ve silahları ellerinden alınmış olan Samoslular, durumun

baştan beri saldıranlardan yana geliştiğini görünce[399], Yunanlıların başarısını çabuklaştırmak için ellerinden geleni yaptılar ve onların verdikleri örneğe uyan öbür İonialılar da Perslerin yanından ayrılıp barbarların üzerine atıldılar.

104. — Miletoslular Perslerden dağ geçitlerini tutmak, geri çekilme yolunu güven altına almak ve savaşın, gerçekten de olduğu gibi, tersine dönmesi halinde, sığınmayı düşündükleri Mykale Dağı'nın tepelerinde onlara yol göstermek emrini almışlardı. Perslerin Miletoslulara bu görevi vermeleri, hem bu işi sağlama almak, hem de onların kampta kalıp kendilerine karşı dönmeleri tehlikesini uzaklaştırmak içindi. Ama Miletoslular kendilerine verilen görevin tam tersini yaptılar; kaçanlara düşman yönüne çıkan yolu gösterdiler, sonunda onlar da bütün güçleriyle yüklenip Perslere satır attılar. Böylece İonia ikinci kez olmak üzere Pers boyunduruğunu atıyordu.

105. — Bu savaşta Yunanlılar arasında en çok Atinalılar, onların arasında da pankras güreşçisi olarak yetişmiş olan Euthoinos oğlu Hermolykos yararlık göstermişlerdir. Bu Hermolykos daha sonra Atina ve Karystos arasında çıkan bir savaşta, Karystos toprağında, Kyrnos'daki bir çarpışma sırasında ölmüş ve Geraistos adlı yüksek burunda gömülmüştür. Atinalılardan sonra Korinthoslular, Sikyonlular ve Troizenliler kendilerini göstermişlerdir.

106. — Yunanlılar gerek savaşta, gerek kaçarlarken, düşmanın en büyük bölümünü kırdıktan sonra, önce gemilerin içinde ne varsa hepsini deniz kıyısına taşıdılar, sonra gemileri de, siperleri de ateşe verip yaktılar; pek değerli ganimetler elde etmişlerdi; gemileri ve siperleri ateşe verdikten sonra denize açıldılar. Samos'a varınca Yunanlılar İon uluslarını top-

---

399 *Saldırganlardan yana geliştiğini...* Grekçe metinde, "*Üstünlük öbür yana kayıyordu*" anlamına gelen bir sıfat kullanılmıştır. Öbür yanın hangisi olduğunda duraksayanlar vardır, metni Fransızca'ya çeviren Henri Berguin, Samosluların durumuna göre böyle çevirmeyi uygun bulduğunu yazıyor.

tan göç ettirmek, kendi ellerinde bulunan Yunan dünyasında yerleşecekleri yeni bir yer göstermek ve İonia'yı barbarlara bırakmak konusunu açtılar; zira İonia önünde sürgit nöbet tutmanın olanağı olmadığını biliyorlardı ve nöbet tutmadıkça da İonialıların Perslerin yapacakları karşı saldırıdan kurtulmaları ümidi yoktu. Peloponezli şefler, soruyu şöyle çözümlemeyi önerdiler: Medlerin tarafını tutmuş olan Yunanlıları, ellerindeki kıyı kentlerinden kovmak ve yurtluk olarak İonialılara vermek; ama Atinalılar, İonia'nın boşaltılması düşüncesini ve Peloponezlilerin kendi öz kolonilerine karşı böyle davranmak istemelerini çok kötü karşıladılar; bu dayatma karşısında Peloponezliler ayak diremediler. Bu koşullar altında Samos, Khios, Lesbos ve Yunan safında bulunan öbür adaların birliğe alınmasına ve bu antlaşmanın Yunan davasına kopmaz bağlarla bağlı olduklarına dair içecekleri antlarla pekiştirilmesine karar verdiler. Ve bu sağlamalar alındıktan sonra, Yunanlılar gemi–köprüleri yıkmak üzere yola koyuldular, zira onların hâlâ iki yakayı birbirine bağlamakta olduğunu sanıyorlardı.

107. — Ve Hellespontos'a doğru yola çıktılar. Savaşta kaçıp canını kurtarabilmiş ve Mykale Dağı'nın tepesine toplanmış olan bir avuç barbara gelince, bunlar Sardes yolunu tutmuşlardı. Oraya vardıkları zaman, Dareios'un oğlu Masistes yolda bu felaket habercilerini gördü; general Artayntes'e sövüp saymaya, ağzına geleni söylemeye başladı, birçok söz arasında ordusunu yönetemediği ve kralın geleceğini tehlikeye attığı için, en ağır işkenceleri hak etmiş olduğunu ve bir kadından farksız olduğunu söyledi. Persler arasında kadından farksız sayılmak en büyük hakarettir. Bu sözler karşısında öfkeden deliye dönen general, Masistes'i ikiye biçmek için palasına davrandı. Ama onun atılmak üzere olduğunu gören ve bu sırada tam Artayntes'in arkasında durmakta olan birisi, Halikarnassoslu Praxilaos oğlu Kseinagoras, generali belinden kavradığı gibi yere vurdu ve Masis-

tes'in koruma askerleri bir anda efendilerinin çevresini kuşattılar. Kseinagoras, böyle davranmakla yalnız Masistes'ten değil, kardeşini kurtarmış olduğu için Kserkses'den de bir şeyler umuyordu; Büyük Kral, onu bu hizmetinden ötürü bütün Kilikia'ya vali olarak gönderdi. Yenilenlerin Sardes'e kadar gelişlerinde yazılmaya değer başka bir şey olmadı. Kral henüz Sardes'deydi; denizde uğramış olduğu bozgun, apar topar geri çekilişi, Atina'dan dönüşü şimdiden uzaklarda kalmıştı.

Pers Sarayında Entrikalar

108. — Sardes'deydi ve Masistes'in orada bulunan karısı için yanıp tutuşuyordu. Ama gönderdiği haberler hep etkisiz kalmıştı, kardeşinin hatırını saydığı için zora da başvuramıyordu. (Kadın da buna güveniyordu zaten, kendisine karşı zor kullanılmayacağını biliyordu.) Elinden başka bir şey gelmeyen Kserkses, Masistes'in bu kadından olma kızını kendi oğlu Dareios ile evlendirdi, böyle bir bağ kurmakla kadını daha kolay elde edebileceğini sanıyordu. Söz kesme törenleri yapıldıktan sonra Susa'ya döndü. Dareios ile genç karılarını kendi sarayına aldı ve Masistes'in karısını ve ona karşı duyduğu aşırı isteği unuttu, onun yerine Masistes'in kızı, Dareios'un karısı Artaynte'yi koydu ve bu kez muradına erdi.

109. — Zamanla bunların hepsi meydana çıkmıştır, bakınız nasıl: Kserkses'e karısı Amestris geniş bir manto örmüştü, canlı renkleri gözler için tadına doyum olmaz bir şeydi; mantoyu kocasına verdi. Hoşuna gitti, onu giyip Artaynte'ye gitti; o gün mantodan hoşnut kaldığı kadar metresinden de hoşnut kalmıştı. Karşılık olarak, "Dile benden ne dilersin," dedi; isteğini emir sayacaktı. Bu kadın yüzünden bütün kral hanedanının üzerine bir felaket çökmesi gerekiyordu. "Ne istersem isteyeyim," dedi Kserkses'e, "sahiden verecek misin?" O da onun bambaşka bir şey isteyeceğini sandı-

ğından veririm diye ant içti. Bu anttan cesaret alan kadın, sırtındaki mantoyu istedi. Kserkses, vazgeçirmek için elinden geleni yaptı, Amestris zaten kuşkulanıyordu, şimdi bu kuşku doğrulanmış olacaktı; kentler verdi, altından tepeler verdi, ordu verdi (tam Perslere yakışır bir şey, böyle ordu vermek). Kadın hiçbirini istemedi; sonunda mantoyu vermek zorunda kaldı. Böyle bir armağanla burnu büyüyen kadın, sırtına geçirip kurum satmaya başladı.

110. — Amestris haber aldı; ne olduğunu anlamıştı; ama kadına kızmadı; suçu anasına buluyor, "Bu dolaplar hep onun başının altından çıkıyor," diyordu; Masistes'in karısını öldürtmek için fırsat kollamaya başlamıştı. Kocası Kserkses'in kral şöleni vereceğini günü bekledi. (Bu şölen yılda bir kez hükümdarın doğum gününü kutlamak üzere verilirdi; Persler buna "tykta" derler ki, Yunanca'ya "olağanüstü şölen" diye çevrilebilir; bir tek bugün kral başına kokular sürünür ve Persler armağanlar dağıtırdı.) İşte Amestris, bugünü bekledi ve Kserkses'den Masistes'in karısını kendisine teslim etmesini istedi. Kserkses, kardeşinin karısını onun eline teslim etmeye razı olmadı, bunu çok acı ve haksız buluyordu, üstelik kadıncağızın bu işte bir suçu da yoktu – zira bu isteğin anlamını kavramıştı.

111. — Ama kadın isteğinden dönmüyordu, sonunda geleneğe boyun eğmek zorunluluğu karşısında –zira gelenek, kral şöleni başladıktan sonra bir dileği geri çevirmeye izin vermiyordu– ve hiç istemeyerek, kurbanını kendisine teslim etmelerine izin verdiğini belirten bir hareket yaptı; ona istediğini yapmasına izin verdi ve kardeşini çağırttı: "Masistes," dedi, "sen Dareios'un oğlusun; sen benim kardeşimsin; sen hepsinden önce yiğit bir adamsın. İmdi, çatının altında yaşayan karını boşa, ben sana onun yerine kendi kızımı vereceğim; al onu sarayına götür ve bugün sahip olduğun kadına gelince onu da başından at, çünkü bu evlilik benim hoşuma gitmiyor." Masistes şaşırdı, şöyle cevap verdi: "Efendimiz,

ne kadar yararsız şeyler söylüyorsun! Bana şimdi delikanlılık çağına ulaşmış oğullar, birini senin kendi oğluna karı olarak seçtiğin kızlar vermiş olan, üstelik tam benim gönlümün kadını, sen şimdi bunu atıp senin kızınla mı evlenmemi istiyorsun? Büyük Kral, şüphesiz beni kızına layık görmekle bana onur veriyorsun, ama ben ne onu yapabilirim, ne öbürünü. Sana gelince, iradeni bana zorla kabul ettirmeye çalışma. Kızın için de benden daha aşağı olmayan başka birisini seç; beni de bırak, kendi karımla yaşayayım." Masistes'in cevabı böyle oldu; Kserkses öfkelendi ve şöyle dedi: "Bundan Masistes kazancın şu oluyor, bir kez kızımı artık alamazsın; ama karın da uzun süre evinde kalmayacak. Bu da sana verileni kabul etmeyi öğretecek!" Bu sözler üzerine Masistes şu kısa cevabı vererek çekildi: "Efendimiz henüz canımı almadın."

112. — Kserkses kardeşi ile konuştuğu sırada Amestris, Masistes'in karısını yakalayıp parçalamaları için Kserkses'in koruma askerlerini getirtmişti: Memelerini, burnunu, kulaklarını, dudaklarını, dilini kestirip köpeklere attı, tanınmaz bir halde evine geri gönderdi.

113. — Masistes'in henüz bir şeyden haberi yoktu, ama içinde bir tatsızlık duyuyordu; sarayına koştu; karısı canavar paralamış gibiydi, hemen çocuklarıyla toplanıp konuştu ve Baktra'ya doğru yola çıktı, oğullarını ve adamlarından bir bölüğünü de yanına almıştı. Bu eyaleti ayaklandıracak, krala elinden gelen kötülüğü yapacaktı. Ve sanırım yapardı da, eğer Baktrianların ve Sakaların oraya varabilmiş olsaydı; zira Baktrian'da çok tutuluyordu, oranın satrapıydı. Ama Kserkses haber aldı, peşine bir ordu saldı, yolda yetişip kendisini, oğullarını ve yanındakileri öldürdüler.

Sestos Olayı

114. — İşte böyle oldu Kserkses'in aşkları ve Masistes'in ölümü. – Mykale'den Hellespontos'a doğru yola çıkan Yu-

nanlılar ters rüzgârlar yüzünden, önce Lekton'da demir üzerinde beklemek zorunda kaldılar; sonra Abydos'a geldiler ve köprüleri yerinde bulamadılar, –ki uzun yolculuklarının en önemsiz nedeni bu değildi– köprüler yıkılmıştı. Leotykhidas ve Peloponezliler Yunanistan'a doğru yelken açmak düşüncesindeydiler; ama Atinalılar ve strategosları Ksanthippos kalmak ve Khersonesos'a saldırmak istiyorlardı. Peloponezliler dönüp gittiler; Atinalılar Abydos'dan kalkıp Khersonesos'u geçtiler ve Sestos'u ablukaya aldılar.

115. — Sestos, bölgede kalesi en sağlam olan kentti; Yunanlıların Hellespontos'ta göründükleri haberi geldiği zaman, çevrede oturanların çoğu kendisini oraya attı ve köprülerin yapımında kullanılan materyali taşıtmış olan Pers Oiobazos da Kardia kentinden gelip buraya kapandı. Garnizon, yerli Aiollarla Perslerden ve müttefiklerinden toplanmış önemli birliklerden oluşuyordu.

116. — Bölgenin başında Kserkses'in valisi Pers Artayktes bulunuyordu. Kendini beğenmiş, kıyıcı bir adamdı, kralı bile Atina'ya karşı yürüdüğü sırada aldatmaktan çekinmemiş, Elaius'da İphikles oğlu Protesilaos hazinesini çalmıştı[400]. Khersonesos'daki Elaius'da, belli bir yerde bir Protesilaos türbesi vardır; içinde çok değerli şeyler bulunur, altın, gümüş ve bronz kupalar, kumaşlar ve Artayktes'in kralın izniyle yağma ettiği başka sunular. Şöyle dolaba koymuştu Kserkses'i: "Efendimiz," demişti ona, "burada senin ülkene karşı sefere girmiş olduğu için cezasını canıyla ödemiş olan bir Yunanlının konutu var. Bu evi bana ver, ta ki gelecekte kimse senin topraklarına göz dikemesin." Kserkses bu söze kolay kanmıştı, çünkü birisinin konutu var derken kafasından neyin geçtiğini bilmiyordu. Protesilaos'un Büyük Kral'ın topraklarına karşı sefer açması da şuydu: Persler Asya'yı

---

400 Phylakelilerin kralı *Protesilaos*, Troya savaşına katılmak üzere gelmiş ve karaya çıkarken öldürülmüştür. (*İlyada*, İkinci bölüm, 695 ve sonrası).

kendilerinin sayarlar ve krallarının babadan oğula kalan mülkü olarak tutarlar. Bu krallara layık armağanı aldıktan sonra hazineyi Elaius'dan Sestos'a taşıtmış, kutsal toprağı ekip işletmiş ve Elaius'a her gidişinde türbeye kadın götürüp saygısızlık etmişti. Atinalıların ablukası onu kuşatmaya karşı hazırlıksız yakalamıştı, Yunanlıların karaya asker dökebilecekleri hiç aklına gelmemişti; Yunanlılar hemen hemen hiçbir şeyden kuşkulanmayan bir adamın üzerine düşüyorlardı.

117. — Sonbaharın sonu gelmişti, Yunanlılar hâlâ kuşatmayı sürdürüyorlardı; yurtlarından uzak düşmüş olan birliklerde hoşnutsuzluk başlamıştı, kentin alınacağı yoktu; şeflere başvurup geri dönmek istediklerini bildirdiler; olmaz cevabı aldılar, kale düşmedikçe ya da Atina Halk Meclisi'nden dön emri gelmedikçe dönemezlerdi. Askerler de alın yazısına boyun eğdiler.

118. — Kuşatmaya alınmış olanlarda açlık son kerteye dayanmıştı, yatak kayışlarını bile kaynatıp yemişlerdi. Ama bu yiyecek de tükendi. Bir gece Persler, Artayktes ve Oiobazos da beraber, düşman nöbetçilerinin seyrek olduğu bir yerden, kentin gerilerinde duvardan aşıp gizlice kaçtılar. Sabah olunca Khersonesoslular kulelerin tepesinden Atinalılara durumu bildirdiler ve kapıları açtılar; Atinalıların büyük bölümü Perslerin peşine düştü, geri kalanı kente girdi.

119. — Oiobazos Trakya'ya savuşmuştu; Apsinth Thrakları onu yakaladılar ve ulusal töreleri gereğince, yerli bir tanrı olan Pleistoros'a kurban olmak üzere kafasını kestiler. Yanındakileri başka türlü öldürdüler. Sestos'dan en son ayrılmış olan Artayktes grubuna gelince, bunlar da Aigos–Potamos'un az yukarısında yakalandılar ve epeyce de dayandılar; askerlerin bir bölümü öldü; öbürleri yakalandılar. Yunanlılar tutsakları bağladılar, Sestos'a götürdüler; zincire vurulmuş olan Artayktes ve oğlu da bunlar arasındaydı.

120. — Khersonesos'da anlatılır, bunların başında nöbetçilerden biri, tuzlu balık pişirirken bir mucizeye tanık olmuş:

Balıklar tavanın içinde, sanki yeni tutulmuş taze balıklarmış gibi kımıl kımıl oynamaya, hoplayıp zıplamaya başlamışlar. Nöbetçiler ocağın başına toplanmışlar, şaşkın şaşkın bakıyorlarmış; mucizeyi gören Artayktes, aşçıyı çağırmış ve şunları söylemiş: "Atinalı yabancı, bu mucize seni korkutmasın; bu senin için değil, benim için oldu; çünkü Elaiuslu Protesilaos, ölmüş ve mumyalanmış olduğu halde, kendisine fenalığı dokunan adamı tanrılar sayesinde cezasız bırakmadığını göstermek istiyor. Şimdi ben de kurtulmalık olarak sunak taşına şunları koymaya hazırım: Tapınağından almış olduğum hazineye karşılık bu tanrıya yüz talant vereceğim ve kendi canımı ve oğlumun canını satın almak için de Atinalılara iki yüz talant ödeyeceğim." Bu sözler, Strategos Ksanthippos'u yumuşatamadı; zira Protesilaos'un öcünü almak isteyen Elaiuslular, herifi öldürmesi için yalvarıyorlardı; strategos da öyle düşünüyordu zaten. Deniz kıyısına götürdüler, Kserkses'in gemi–köprüyü kurduğu yere –kimilerine göre Madytos kentinin üzerindeki tepeye– orada çarmıha gerdiler ve oğlunun taşlanarak öldürülüşünü oradan seyretti.

121. — Adalet yerini buldu ve Yunanlılar yurtlarına doğru yola çıktılar; aldıkları zengin ganimetler arasında gemi–köprüleri bağlayan halatlar da bulunuyordu, bunları tapınaklarına asmak üzere götürüyorlardı. O yıl başka bir şey olmadı.

122. — Yunanlıların çarmıha germiş oldukları Artayktes, Artambares'in torunlarındandı ki, Persleri Kyros'a şu anlamda bir dilekçe sunmak için kandırmış olan adam budur: "Mademki," diyorlardı, "Zeus, Astyages'i devirip egemenliği Perslere ve insanlar arasında da sana, Kyros'a bağışladı; mademki elimizdeki toprak kısır ve taşlık, o halde yurdumuzu değiştirelim, gidip daha bereketli topraklar üzerinde yerleşelim. Çevremizde böyle çok yer var, daha uzaklarda da böyle yerler var, onlardan birini alalım, varlığımız arttıkça sözümüz de daha geçerli olur; bir kral–ulus için böylesi

yakışır; bunu bugün birçok insan ve bütün Asya buyruğumuz altındayken yaparsak yaparız, böyle güzel bir fırsat bir daha ne zaman elimize geçebilir?" Kyros bunları dinledi, pek umursamadan, onlara bildikleri gibi yapmalarını söyledi; ama onların isteklerine olur derken, kendilerini artık hükmeden değil, hükmolunan kişiler durumuna alıştırmalarını öğütledi. "Zira," dedi onlara, "sert olmayan toprak, enerjiden yoksun insanlar doğurur. Bir topraktan hem iyi ürün, hem değerli savaşçı yetişemez." Persler bu sözü kabul etmişler ve yanından bambaşka duygularla ayrılmışlardı; Kyros onları bu düşünceden kurtarmıştı ve onlar da ovalara ekin ekip kölelik biçmektense, kısır bir toprak üzerinde imparatorluk sahibi olmayı yeğ bulmuşlardır[401].

---

401 "Sonunda geriye dönüp Kyros zamanına kadar çıkan Herodotos, bir kıssadan hisse havası içinde Pers tarihinin Kyros–Kserkses döneminin moral açıklamasını yapmaktadır: Son bölümdeki öykü, Artabanos'un yedinci kitapta yer alan söylevini akla getiriyor. Belki de Herodotos kitabının devamını yazmayı tasarlamış, yazılmış olanla yazılacak olanı birbirinden ayırmak için arayı böyle önemli bir bölümle kesmek istemiştir." (Croiset, Littêrature Grecque, II. sayfa 604)